

NAMANGAN
VILOYATI
HOKIMLIGI

NAMANGAN
DAVLAT
UNIVERSITETI

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI**

**NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
IQTISODIYOT FAKULTETI**

**«MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR
RIVOJLANISHINI TA’MINLASHDA HUDUDLAR
IQTISODIY SALOHIYATIDAN SAMARALI
FOYDALANISH IMKONIYATLARI»**

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman

Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari

(2026-yil 2-3-iyun)

MAS’UL MUHARRIRLAR:

Namangan shahar

Baymirzayev D.N., i.f.f.d. (PhD), dotsent
Talapova N.B., i.f.f.d. (PhD), dotsent

TAHRIR HAY'ATI:

Urinov B.J p.f.f.d., dotsent; Urunov N.M. i.f.n., dotsent; Narzullayev N.S. i.f.n., dotsent; Axmedov R.M., i.f.n., dotsent; Sirojiddinov K.I., i.f.n., dotsent; Tojiboyev K.O., i.f.d., dotsent, Yoqubjonova X.Y. i.f.d., dotsent; Lutpidinov Sh.Z., i.f.d., dotsent; Murodxo'jayeva F.M., i.f.f.d., dotsent; Xudayberdiyeva N.N. i.f.d., dotsent; Abdullayev Z.S. i.f.f.d., dotsent; G'aniyev G'.A. dotsent; Odilov H.M. i.f.f.d; katta o'qituvchi, Asqarov A.X., o'qituvchi Asqaraliyev S.R.; Irisboyev Sh.Turg'unov A.M. (texnik kotib)

“Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlanishini ta'minlashda hududlar iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyatlari”. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari (2026-yil 2-3-iyun - Namangan: NamDU, 2026).

To'plamda Namangan davlat universitetida 2026-yilning 2-3-iyun kunlari bo'lib o'tadigan “Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlanishini ta'minlashda hududlar iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyatlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman ishtirokchilarining ilmiy maqolalari chop etiladi. Anjuman O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-iyuldagi “Ma'muriy islohotlar doirasida oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-200-son Qarori hamda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2026-yil 16-yanvardagi 11-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan anjumanlar ro'yxatiga asosan tashkil etiladi.

Ma'ruza mavzulari milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda hududlar iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish, hududlar o'rtasidagi nomutanosibliklarni qisqartirish, diversifikatsiya, klasterlashuv, ixtisoslashuv, “yashil iqtisodiyot”, ekologik barqarorlik, inklyuziv o'sish, investitsiya va innovatsiya siyosati, texnologik modernizatsiya, raqamli transformatsiya, infratuzilma va transport-logistika zanjirlari, energetika, suv ta'minoti, kommunikatsiya, tadbirkorlik va sanoat kooperatsiyasi, kichik biznes, agrobiznes, sanoat zonalari, mahalliy lashtirish, hududiy boshqaruv samaradorligi, budjet mustaqilligi, davlat-xususiy sheriklik, KPI va monitoring, mehnat bozori, inson kapitali hamda ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi kabi dolzarb masalalarni qamrab oladi.

To'plamdan o'rin olgan maqolalardagi ilmiy dalillarning haqqoniyligi hamda mazmuni uchun mualliflar mas'uldirlar.

© Namangan davlat universiteti, 2026

© Iqtisodiyot fakulteti, 2026

**Namangan davlat universiteti rektori, tarix fanlari doktori, professor
Qirg'izboyev Abdug'appon Karimjonovichning
anjuman tantanali ochilish marosimidagi**

KIRISH SO‘ZI

Bugungi globallashuv davrida milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, hududlarning mavjud iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish, ularning raqobatbardoshligini oshirish va hududlararo iqtisodiy nomutanosibliklarni qisqartirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, hududlarni kompleks rivojlantirish, investitsion muhitni yaxshilash, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash hamda innovatsion yondashuvlarni keng joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-iyuldagi “Ma’muriy islohotlar doirasida oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-200-son Qarorida belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlash maqsadida qabul qilingan Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2026-yil 16-yanvardagi 11-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan anjumanlar ro‘yxatiga asosan 2026-yil 2–3-iyun kunlari Namangan davlat universitetida “Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlanishini ta’minlashda hududlar iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyatlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumanning o‘tkazilishi ushbu yo‘nalishdagi ilmiy-amaliy ishlarning muhim ifodasidir.

Mazkur anjumanning asosiy maqsadi - milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda hududlar iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni hal etish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Anjumanda hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy nomutanosibliklarni qisqartirish, diversifikatsiya, klasterlashuv, ixtisoslashuv, resurs samaradorligi, “yashil iqtisodiyot”, ekologik barqarorlik va inklyuziv o‘sish kabi ustuvor masalalar keng muhokama qilinadi.

Shuningdek, anjuman doirasida investitsiya va innovatsiya siyosati, mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb etish, texnologik modernizatsiya, raqamli transformatsiya, infratuzilma va transport-logistika zanjirlarini rivojlantirish, energetika, suv ta’minoti, kommunikatsiya, tadbirkorlik va sanoat kooperatsiyasi kabi yo‘nalishlarda ilmiy asoslangan fikr-mulohazalar almashiladi. Kichik biznes, agrobiznes, sanoat zonalari, mahalliy lashtirish, hududiy boshqaruv samaradorligi, budjet mustaqilligi, davlat-xususiy sheriklik, KPI va monitoring tizimlarini takomillashtirish masalalari ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda hududlarning iqtisodiy salohiyatini to‘liq ishga solish, mavjud resurslardan oqilona foydalanish, inson kapitalini rivojlantirish, mehnat bozori talablariga mos kadrlar tayyorlash hamda ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish milliy iqtisodiyot barqarorligining muhim omillaridan biri sanaladi.

Shu jihatdan, mazkur anjuman ilm-fan, ta'lim, ishlab chiqarish va amaliyot o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Anjumanning o'zbek, rus va ingliz tillarida o'tkazilishi uning xalqaro miqyosdagi ilmiy hamkorlikni rivojlantirishdagi ahamiyatini yanada oshiradi. Anjuman materiallarining elektron shaklda chop etilishi ishtirokchilarning ilmiy izlanishlari, amaliy takliflari va ilmiy-amaliy tavsiyalarini keng jamoatchilikka yetkazish imkonini beradi.

Anjuman ishida xorijiy va respublikamizdagi ilmiy-tadqiqot muassasalari, oliy ta'lim muassasalari ilmiy xodimlari, professor-o'qituvchilari, doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar, magistrantlar, talabalar hamda turli soha vakillarining ishtirok etishi mazkur ilmiy-amaliy tadbirning mazmunan boy va samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Hurmatli ishtirokchilar, sizlarning anjumandagi faol ishtirokingiz, ilmiy izlanishlaringiz va amaliy takliflaringiz hududlar iqtisodiy salohiyatini yanada rivojlantirish, milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlash hamda yangi ilmiy-amaliy yechimlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Barchangizga anjuman ishida muvaffaqiyat, samarali muloqot va mustahkam ilmiy hamkorlik tilaymiz.

Namangan davlat universiteti rektori
t.f.d., prof. Qirg'izboyev A.K.

**4-SHO‘BA: KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK
RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA “YASHIL IQTISODIYOT”
TAMOYILLARIDAN FOYDALANISH**

UDK 334.72

**“YASHIL IQTISODIYOT” TAMOIYILLARI YORDAMIDA KICHIK
BIZNES KORXONALARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH
IMKONIYATLARI**

**Yuldashev Shamsiddin Qiyamiddinovich, Murodilloyeva Maftuna Vaxobjon
qizi**

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

“Tarmoqlar iqtisodiyoti” kafedrasi dotsenti, iqtisod fanlar nomzodi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Inson resurslari va mahalla taraqqiyotini boshqarish instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bozor munosabatlari rivojlanishi sharoitida kichik biznes samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish masalalari yoritiladi. Hozirgi kunda, rivojlangan iqtisodiyot tizimida “yashil” texnologiyalar va resurs tejash markaziy o‘rin egallab, tadbirkorlik faoliyatini tubdan o‘zgartirmoqda. Maqolada kichik biznes jarayonida mahsulot tannarxini kamaytirish vazamonaviy eko-innovatsiyalarni joriy etish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, yashil tamoyillar yordamida korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish hamda xarajatlarni yanada kamaytirish yo‘llari ko‘nikmalari ko‘rib chiqilgan. Shu asosda kichik biznes samaradorligini oshirish va ishlab chiqarishga ekologik toza texnologiyalarni tatbiq etish bo‘yicha amaliy taklif hamda tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, yashil iqtisodiyot, iqtisodiy samaradorlik, raqobatbardoshlik, resurs tejash, eko-innovatsiyalar.

Hozirgi sharoitda jamiyatning hamma sohasida ekologik barqarorlik va resurslarni tejash jarayoni jadal sur‘atlar bilan rivojlanmoqda. Ayniqsa, iqtisodiyot tizimida “yashil” texnologiyalarning keng joriy etilishi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Yashil iqtisodiyot muhiti tadbirkorlarga ishlab chiqarishda keng imkoniyatlar yaratib, korxonalar samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynamoqda. Shuningdek, zamonaviy eko-innovatsiyalarni biznes jarayoniga tatbiq etish mahsulot tannarxini kamaytirish, korxonalarning bozordagi raqobatbardoshlik ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda xarajatlarni samarali tejashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, energiya va resurs tejovchi texnologiyalar xususiy tadbirkorlikning uzluksizligini va moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, bugungi kunda kichik biznes jarayoniga ekologik toza yondashuvlarni joriy etish, raqamli va yashil vositalardan samarali foydalanish hamda ishlab chiqarish metodlarini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mamlakat yalpi ichki mahsulotida kichik tadbirkorlik ulushi 50% dan yuqori darajani tashkil etadi. Ish bilan band bo‘lgan jami aholining to‘rt dan uch qismi aynan ushbu sohada mehnat qilmoqda hamda yangi ish o‘rinlarini yaratishning asosiy manbai bo‘lib xizmat qilmoqda.[2] 2030-yilgacha bo‘lgan davrda iqtisodiyotda “yashil” iqtisodiyotga o‘tish va energiya tejamkorlikni ta‘minlash bo‘yicha dasturning ustuvor yo‘nalishlari etib yalpi ichki mahsulot hajmining energiya sig‘imini kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ishlab chiqarish hajmini oshirish, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish belgilangan.[1]

Ishlab chiqarish jarayonida energiya va resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish korxonaning uzoq muddatli xarajatlarini kamaytiradi. Ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxining pasayishi kichik biznes subyektlarining ichki va tashqi

bozorda raqobatbardoshligini ta'minlovchi asosiy omil hisoblanadi.[2] An'anaviy iqtisodiy model faqatgina yalpi mahsulot hajmini oshirishga qaratilgan bo'lsa, yashil iqtisodiyot modeli iqtisodiy o'sishni atrof-muhit degradatsiyasidan ajratishni hamda kelajak avlodlar uchun resurslar bazasini saqlab qolishni talab etadi.[9]

Kichik va o'rta biznes subyektlari o'rtasida o'tkazilgan so'rovlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqarish unumdorligini oshirish va energiya xarajatlarini kamaytirish maqsadida muqobil energiya manbalaridan foydalanish ko'rsatkichi yil sayin ortib bormoqda. Eko-innovatsiyalarni joriy etish korxonalarining ichki bozordagi tovar aylanmasini o'rtacha 12-15% ga ko'paytirmoqda.[7] Mintaqada iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatish va xususiy sektor resurslaridan unumli foydalanish doirasida kichik biznes korxonalarida suvni tejaydigan texnologiyalar, chiqindisiz ishlab chiqarish va yashil logistika zanjirini shakllantirish barqaror iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlaridan biri bo'lib xizmat qiladi.[4]

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini qo'llash xarajatlarini qisqartiradi, mahsulot tannarxini pasaytiradi va global xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni keskin oshiradi. Ekologik toza va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish orqali korxonalar eksport salohiyatini yuksaltiradi hamda xalqaro yashil fondlar va grantlarni jalb qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Raqobatbardoshlikni oshirish yo'llari:

1. Energiya samaradorligi va resurs tejamkorligi: Ishlab chiqarishda energiya tejamkor uskunalar (masalan, quyosh panellari) va suvni qayta ishlash tizimlarini o'rnatish energiya sarfini va kommunal xarajatlarni sezilarli darajada kamaytiradi.

2. Chiqindisiz texnologiyalar va qayta ishlash (Aylanma iqtisodiyot): Ishlab chiqarish chiqindilarini to'liq utilizatsiya qilish yoki ikkilamchi xomashyo sifatida boshqa tarmoqlarga sotish qo'shimcha daromad manbaini yaratadi.

3. Yashil sertifikatlashtirish: Ekologik mahsulotlar uchun xalqaro (ISO 14001 va boshqalar) yoki mahalliy "Yashil tadbirkor sertifikatlarini qo'lga kiritish iste'molchilar ishonchini oshiradi.

4. Eko-qadoqlashdan foydalanish: Plastik o'rniga qayta ishlanadigan yoki biologic parchalanadigan qadoqlarga o'tish Yevropa va boshqa xalqaro bozorlarga chiqish uchun asosiy talablardan biridir.[5]

O'zbekiston tadbirkorlikni "yashil" loyihalar asosida rivojlantirish uchun davlat tomonidan qator imtiyozlar va moliyaviy dasturlar mavjud:

a) Moliyaviy yordam: Tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida yashil texnologiyalarni joriy etuvchi kichik biznes subyektlariga imtiyozli kreditlar ajratiladi.

b) Davlat platformalari: Yashil biznesni rivojlantirish uchun ro'yxatdan o'tish va yashil maqom olish, shuningdek, ekologik talablar bo'yicha ma'lumot olish imkoniyati yaratilgan.

c) Xalqaro mexanizmlar: Yaponiya va Koreya kabi davlatlar bilan hamkorlikda issiqxona gazlarini kamaytiruvchi yashil texnologiyalarni joriy etishda xarajatlarning bir qismini moliyalashtirish mexanizmlari yo'lga qo'yilgan.[6]

Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun xususiy sektor va kichik biznesni yashil o'tish jarayoniga jalb qilish zarur. "Yashil" moliyalashtirish instrumentlari va banklarning imtiyozli kreditlari kichik korxonalar xarajatlarini kamaytirish bilan birga, ularning zamonaviy, kam uglerodli texnologiyalarga o'tishidagi moliyaviy to'siqlarni kamaytiradi.[3]

Kichik biznes subyektlarida "yashil" tamoyillarni, jumladan, energiya samaradorligi, aylanma iqtisodiyot va eko-qadoqlash tizimlarini joriy etish korxonalarning ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirib, xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshiradi. Mazkur ekologik o'tish jarayonini jadallashtirishda davlat tomonidan taqdim etilayotgan imtiyozli kreditlar, raqamli platformalar hamda xorijiy davlatlar bilan hamkorlikdagi xalqaro moliyaviy mexanizmlar asosiy rag'batlantiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019-2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-440-sonli Qarori.
2. Buxoro davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasi. "Yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish" o'quv qo'llanmasi. Buxoro, 2024.
3. Jahon bankining (World Bank) O'zbekiston bo'yicha iqtisodiy tahlillari va hisobotlari to'plami.
4. Osiyo taraqqiyot bankining O'zbekiston bo'yicha iqtisodiy hisoboti, 2025.
5. O'zbekiston Milliy axborot agentligi (UzA.uz). "Kichik biznesda «yashil iqtisodiyot» tamoyillari va eksport imkoniyatlari" sharhi, 2026.
6. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. "«Yashil tadbirkor» platformasi va xalqaro moliyalashtirish mexanizmlari" hisoboti, 2026.
7. O'zbekiston Respublikasi Savdo-sanoat palatasi tahliliy ma'lumotlari va so'rovnoma natijalari, 2026.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi hisobotlari va statistik to'plamlari, 2026.
9. Tashmuxamedova K.S. "Yashil iqtisodiyot" o'quv qo'llanmasi. Toshkent, 2023.

UDK 334.722

BARQAROR TURIZM VA "YASHIL IQTISODIYOT" ASOSIDA OILAVIY MEHMON UYLARI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

Asadov Baxshullo Xasanboy o'g'li
DTPI Raqamli iqtisodiyot kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada barqaror turizmni rivojlantirishda “yashil iqtisodiyot” tamoyillarining ahamiyati hamda oilaviy mehmon uylarining turizm sohasidagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, ekologik toza xizmatlarni tashkil etish, energiya va resurslarni tejovchi texnologiyalardan foydalanish, milliy qadriyatlar asosida xizmat ko‘rsatishni takomillashtirish masalalari yoritilgan. Maqolada oilaviy mehmon uylarini rivojlantirish orqali aholi bandligini oshirish, mahalliy daromad manbalarini kengaytirish va qishloq turizmini rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Shu bilan birga, sohani rivojlantirish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: barqaror turizm, yashil iqtisodiyot, oilaviy mehmon uylari, ekoturizm, qishloq turizmi, ekologik xizmatlar, yashil texnologiyalar, turizm infratuzilmasi.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida barqaror rivojlanishni ta’minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda ekologik muammolarni kamaytirish masalalari ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Shu sababli ko‘plab davlatlarda “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini iqtisodiyotning turli tarmoqlariga, jumladan turizm sohasiga keng joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Turizm sohasi nafaqat iqtisodiy daromad manbai, balki hududlarning ijtimoiy rivojlanishi, yangi ish o‘rinlari yaratish va aholining turmush darajasini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 7-avgustdagi “Oilaviy mehmon uylari faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi [1,C.2] qarori ijrosi doirasida mamlakatda oilaviy mehmon uylari faoliyatini rivojlantirish va ularni turizm infratuzilmasining muhim bo‘g‘iniga aylantirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu qaror asosida oilaviy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, aholining uy sharoitida turistik xizmatlar ko‘rsatishini tartibga solish hamda qishloq hududlarida turizm salohiyatidan samarali foydalanish uchun huquqiy va tashkiliy asoslar yaratildi.

Barqaror turizm konsepsiyasi turizm faoliyatini rivojlantirish jarayonida ekologik muvozanatni saqlash, mahalliy aholi manfaatlarini himoya qilish va tabiiy hamda madaniy resurslardan samarali foydalanishni nazarda tutadi. Ayniqsa, oilaviy mehmon uylari barqaror turizmni rivojlantirishning muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ular turistlarga milliy an’analar, mahalliy turmush tarzi va ekologik toza muhitni yaqindan his qilish imkonini beradi.

O‘zbekistonda ham keyingi yillarda turizmni rivojlantirish, xususan qishloq va ekoturizmni qo‘llab-quvvatlash borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Oilaviy mehmon uylarini tashkil etish va ularning faoliyatini rivojlantirish aholining bandligini ta’minlash, oilaviy tadbirkorlikni kengaytirish hamda hududlarning turistik salohiyatidan samarali foydalanishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, ushbu faoliyatda “yashil iqtisodiyot” tamoyillaridan foydalanish energiya va resurslarni tejash, ekologik barqarorlikni ta’minlash hamda xizmatlar sifatini oshirishda muhim omil bo’lib hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda barqaror turizm va “yashil iqtisodiyot” asosida oilaviy mehmon uylari faoliyatini rivojlantirish masalalari nazariy va amaliy jihatdan o’rganildi. Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, taqqoslash, statistik tahlil hamda umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Shuningdek, turizm sohasiga oid ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va statistik ma’lumotlar asosida oilaviy mehmon uylarining rivojlanish holati tahlil qilindi.

Barqaror turizm va “yashil iqtisodiyot” masalalari ko’plab xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, Richard Butler o’zining “Sustainable Tourism: A State-of-the-Art Review” [2, C.3] asarida turizmni ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan muvozanatli rivojlantirish zarurligini asoslab bergan.

D. Weavering “Sustainable Tourism: Theory and Practice” [3, C. 3] nomli ilmiy ishida barqaror turizmning nazariy asoslari, mahalliy aholi manfaatlari hamda ekologik boshqaruv masalalari keng yoritilgan.

Martha Honey esa “Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?” kitobida ekoturizmning hududiy rivojlanish, ekologik muhofaza va mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirishdagi o’rnini tahlil qilgan.

Shuningdek, David A. Fennellning “Ecotourism” [4, C. 3] asarida ekologik turizmning zamonaviy konsepsiyalari, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik xizmatlarni tashkil etish masalalari o’rganilgan.

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ham barqaror turizmning iqtisodiy va ekologik jihatlari keng o’rganilgan. Jumladan, I.A. Karimovning “Turizm iqtisodiyoti” o’quv qo’llanmasida turizm sohasining iqtisodiy samaradorligi, resurslardan oqilona foydalanish hamda barqaror rivojlanish tamoyillari ilmiy asosda tahlil qilingan. Shuningdek, A.S. Sattorov va M.M. Mamatqulovlarning “O’zbekistonda turizmni rivojlantirish asoslari” nomli asarida turizm infratuzilmasini takomillashtirish, ekologik xavfsizlikni ta’minlash hamda mahalliy aholini turizm faoliyatiga jalb etish masalalari yoritilgan.

O’zbekiston va boshqa rivojlanayotgan davlatlar tajribasi shuni ko’rsatadiki, oilaviy mehmon uylarining rivojlanishi turizm sohasida barqaror o’sish va aholi bandligini ta’minlashning muhim omillaridan biridir. Rasmiy statistik ma’lumotlarga ko’ra, 2021-yilda mamlakatda 2 300 dan ortiq oilaviy mehmon uylari faoliyat yuritgan bo’lib, bu ko’rsatkich hududlarda turizm infratuzilmasining tez kengayayotganini anglatadi.

Hududlar kesimida ham ijobiy dinamika kuzatilmoqda. Masalan, Samarqand viloyatida o’tkazilgan pilot loyihada 31 ta oilaviy mehmon uyi, Buxoro viloyatida esa 40 ta mehmon uyi baholashdan o’tkazilgan bo’lib, ularning yarmidan ko’pi

xizmat sifati bo'yicha tegishli toifalarga ega bo'lgan. Bu esa oilaviy mehmon uylari xizmat sifati va boshqaruv tizimi bosqichma-bosqich takomillashayotganini ko'rsatadi [5, C.4].

Shuningdek, xorijiy tajriba va CBT (Community-Based Tourism) modeli asosida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, oilaviy mehmon uylari mahalliy aholi daromadlarini oshirish bilan birga, qishloq hududlarida iqtisodiy faollikni kuchaytiradi va turizm daromadlarining bevosita aholiga yetib borishini ta'minlaydi. Bu model "yashil iqtisodiyot" tamoyillariga mos ravishda resurslardan oqilona foydalanish va ekologik barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi.

Tahlillar natijasida quyidagi asosiy xulosalar shakllandi:

- oilaviy mehmon uylari turizmning eng tez rivojlanayotgan segmentlaridan biri hisoblanadi;
- ularning ko'payishi qishloq hududlarida yangi ish o'rinlari yaratishga xizmat qilmoqda;
- xizmat sifatini oshirish orqali turistlar oqimini barqaror oshirish imkoniyati mavjud;
- "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini joriy etish (energiya tejamkorlik, ekologik xizmatlar, chiqindilarni kamaytirish) iqtisodiy samaradorlikni kuchaytiradi;
- davlat qo'llab-quvvatlashi va xalqaro loyihalar (pilot klassifikatsiya tizimlari) sohaning tizimli rivojlanishiga turtki bermoqda.

Umuman olganda, oilaviy mehmon uylari barqaror turizmni rivojlantirishning asosiy tayanch bo'g'ini sifatida shakllanib bormoqda va ularni "yashil iqtisodiyot" tamoyillari asosida rivojlantirish kelgusida sohaning yanada barqaror o'sishini ta'minlaydi.

1-jadval.

Oilaviy mehmon uylari faoliyatida "yashil iqtisodiyot" tamoyillarining qo'llanilishi va natijalari

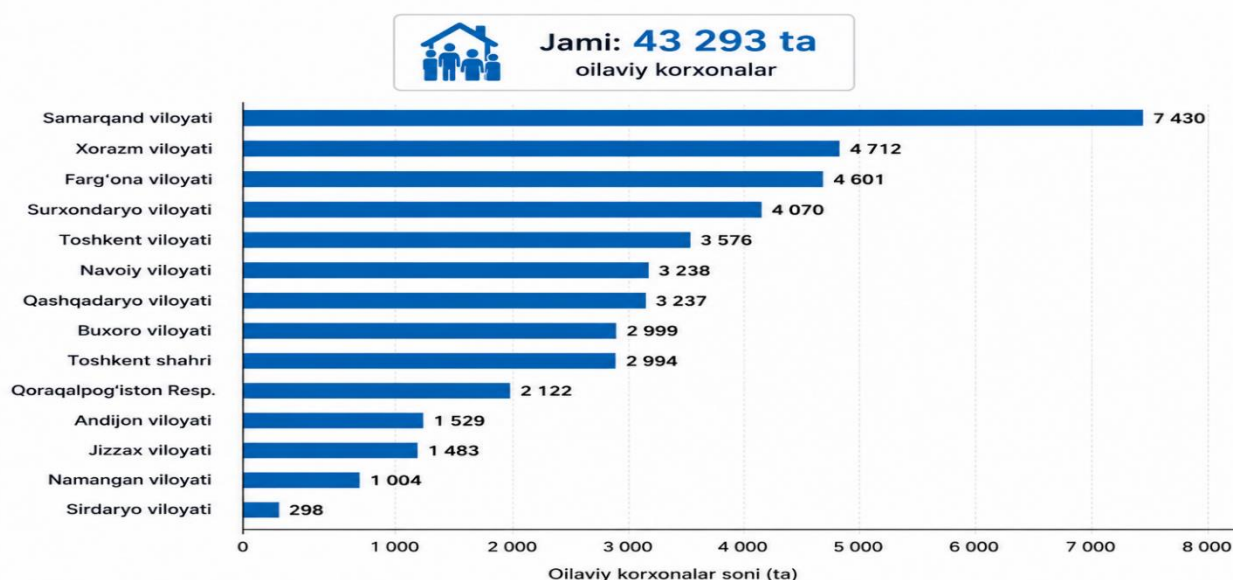
№	Yashil iqtisodiyot tamoyillari	Amaliy qo'llanilishi	Kutilayotgan natijalar
1	Energiya tejamkorlik	Quyosh panellari, LED yoritish	Xarajatlar kamayadi, energiya samaradorligi oshadi
2	Suv resurslarini tejash	Tomchilatib sug'orish, suv filtrlash tizimi	Suv isrofi kamayadi
3	Chiqindilarni boshqarish	Saralash va qayta ishlash tizimi	Ekologik tozalik ta'minlanadi
4	Mahalliy mahsulotlardan foydalanish	Organik ovqatlar, hunarmandchilik mahsulotlari	Mahalliy iqtisodiyot rivojlanadi

5	Ekologik turizm xizmatlari	Eko-ekskursiyalar, qishloq turizmi	Turistlar oqimi oshadi
6	Raqamli yechimlar	Online bron qilish tizimi	Xizmat sifati va qulaylik oshadi

Jadvaldan ko‘rinadiki, oilaviy mehmon uylari faoliyatida “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etish nafaqat ekologik barqarorlikni ta’minlaydi, balki iqtisodiy samaradorlikni ham oshiradi. Energiya va suvni tejovchi texnologiyalar xarajatlarni kamaytirishga xizmat qilsa, mahalliy mahsulotlardan foydalanish hudud iqtisodiyotini qo‘llab-quvvatlaydi. Shuningdek, ekologik turizm xizmatlarini kengaytirish turistlar oqimini oshirishga va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

1-diagramma.

O‘zbekistonda oilaviy korxonalar soni (2024-yil, viloyatlar kesimida) [6,

C. 6]

Diagrammadan ko‘rinadiki, 2024-yil 1-avgust holatiga ko‘ra O‘zbekistonda jami 43 293 ta oilaviy korxona faoliyat yuritmoqda. Eng yuqori ko‘rsatkich Samarqand viloyatiga (7 430 ta) to‘g‘ri keladi. Shuningdek, Xorazm (4 712 ta) va Farg‘ona (4 601 ta) viloyatlarida ham oilaviy tadbirkorlik nisbatan yuqori darajada rivojlangan.

Eng past ko‘rsatkich esa Sirdaryo (298 ta), Namangan (1 004 ta) va Jizzax (1 483 ta) viloyatlarida kuzatiladi. Bu hududlarda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qo‘shimcha iqtisodiy va tashkiliy chora-tadbirlar zarurligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, oilaviy korxonalar mamlakatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ularning rivojlanishi qishloq joylarda bandlikni oshirish va turizm, xususan oilaviy mehmon uylari tizimini kengaytirishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, barqaror turizm va "yashil iqtisodiyot" tamoyillari asosida oilaviy mehmon uylari faoliyatini rivojlantirish turizm sohasining muhim va istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Oilaviy mehmon uylari nafaqat turistlarga qulay va milliy muhitga yaqin xizmatlarni taklif etadi, balki qishloq hududlarida aholi bandligini oshirish, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va mahalliy iqtisodiy faollikni kuchaytirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini joriy etish orqali energiya va suv resurslaridan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish hamda ekologik toza xizmatlarni yo'lga qo'yish mumkin. Bu esa o'z navbatida turizm xizmatlarining sifati va barqarorligini ta'minlaydi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- oilaviy mehmon uylari faoliyatida quyosh energiyasi, energiya tejamkor texnologiyalar va ekologik materiallardan foydalanishni kengaytirish;
- qishloq hududlarida oilaviy mehmon uylari tashkil etishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va imtiyozli kredit mexanizmlarini kengaytirish;
- turistik xizmatlarda mahalliy mahsulotlar va an'anaviy milliy xizmatlardan foydalanishni rivojlantirish;
- oilaviy tadbirkorlar uchun "yashil turizm" bo'yicha o'quv seminarlar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish;
- raqamli platformalar orqali oilaviy mehmon uylari xizmatlarini targ'ib qilish va bron tizimlarini takomillashtirish;
- ekologik standartlarga asoslangan baholash va sertifikatlash tizimini joriy etish.

Umuman olganda, ushbu chora-tadbirlar oilaviy mehmon uylari faoliyatini yanada rivojlantirishga, barqaror turizmni kengaytirishga hamda "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini amaliyotga samarali tatbiq etishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 7-avgustdagi "Oilaviy mehmon uylari faoliyatini tashkil etish to'g'risida" gi qarori
2. Richard Butler. "Sustainable Tourism: A State-of-the-Art Review"
3. David Weaver. Sustainable Tourism: Theory and Practice. https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781136360497_A23841231/preview-9781136360497_A23841231.pdf
4. 6th Edition Ecotourism By David A. Fennell Copyright 2026 <https://www.routledge.com/Ecotourism/Fennell/p/book/9781032933726>
5. O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi hududiy monitoring ma'lumotlari (Samarqand va Buxoro viloyatlarida oilaviy mehmon uylari pilot baholash natijalari).

6. www.stat.uz O'zbekiston Respublikasi milliy statistika qo'mitasi rasmiy veb-sayti.

QISHLOQ XO'JALIGIDA "YASHIL IQTISODIYOT" RIVOJLANISHINI INNOVASION-INVENISION QUVVATLASH

Sirojiddinov Ikromiddin Qutbiddinovich

Namangan davlat texnika universiteti i.f.n., professor

Annotasiya: Maqolada qishloq xo'jaligida "yashil iqtisodiyot" yo'nalishida rivojlanish jarayonlarining mazmuni, jadallashuvi va dolzarb masalalari tahlil qilingan. Mazkur Yo'nalishlarning zarurligi, shuningdek ulardan kutiladigan natijalar mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi va soohaning barqaror iqtisodiy rivojlanishi nuqtai nazaridan tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, investisiya, fermer xo'jaliklari, tomorqa xo'jaliklari, zamonaviy texnologiyalar, innovasion jarayonlar, oziq-ovqat xavfsizligi, bozor munosabatlari, xorijiy tajriba, eksport.

Globalizasiya ziddiyatlari sharoitlarida milliy iqtisodiyotning "yashil iqtisodiyot" yo'nalishida oharakatlana olishining turli jiohatlar bo'yicha aohamiyati ortib bormoqda (iqtisodiy xavfsizlik, moliyaviy xavfsizlik, oziq-ovqat xavfsizligi, energetik xavfsizlik, dori-darmonlar va tibbiyot uskunolari bilan ta'minlanganlik, ish joylarini saqlab qolish va boshqalar). Tashqi manbalar (moddiy, moliyaviy, ilmiy va boshqalar) aohamiyatini inkor etmaslik lozim bo'lsada, ohar bir mamlakat o'z qishloq xo'jaligi muammolarini avvalo o'z kuchlari bilan ohal qilishiga to'g'ri kelayotganligi oham ko'rinib turibdi.

Hozirgi paytda qishloq xo'jaligining barqaror rivojlanishi iqtisodiy va siyosiy salohiyati shakllanishida salmoqli o'rin egallamoqda. Xususan, oziq-ovqat eksportining roli ortdi. Albatta, bu ilgari oham muohim edi. OHozirgi sharoitlarda faqat oziq-ovqat maohsulotlarining ozuqa-energetik xossalarigina emas, balki ularning inson immunitetiga ta'siri jiohatidan qadrliligi e'tiborga olinmoqda. Bu omillar meva-sabzavotlar eksporti uchun yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda, ishlab chiqaruvchilarga katta bozorlarga yo'l ochilmoqda. Eksportning yangi istiqbolli yo'nalishlari rivojlanmoqda. Masalan, 2025 yilda ozoq-ovqat va qishloq xo'jaligi eksporti 3,2 mlrd. AQSH dollarini tashkil etdi.

O'zbekistonda agrar soohani shartli ravishda ikkita kichik sektorga ajratish mumkin: faoliyati muayyan darajada davlat tomonidan tartibga solinadigan fermer xo'jaliklari va moliyaviy-iqtisodiy jiohatdan davlatdan mustaqil faoliyat olib boruvchi mayda ishlab chiqaruvchilar (dehqon xo'jaliklari, aoholi shaxsiy yordamchi xo'jaliklari). Davlat tomonidan har ikkala kichik sektorlarni innovasion

rivojlantirishga e'tibor qaratilmoqda. SHu bilan innovasion rivojlanish yirik ishlab chiqarishda eng salmoqli va tezroq amaliy natijalar beradi.

SHuning uchun davlat ilmiy dasturlari doirasida 2019 - 2023 yillarda umumiy qiymati 124,3 mlrd. so'm bo'lgan 100 ta ilmiy loyioha moliyalashtirildi. 2024 yil boshida qishloq xo'jaligi ilmiy-tadqiqot muassasalarida davlat dasturlari doirasida 42,3 mlrd. so'mlik 81 loyioha bo'yicha tadqiqotlar olib borildi. 2019 - 2022 yillarda qishloq xo'jaligi sohasida istiqbolli 15,1 mlrd. so'mlik 22 ta startap loyioha moliyalashtirildi.

Agrar soha tadqiqotchilari 2023 yilda bog'dorchilik va uzumchilik o'ralishida 6 ta, don, dukkakli ekinlar bo'yicha 8 ta yangi ishlanmalar yaratdilar, dehqonchilik va tuproq unumdorligini oshirish bo'yicha 15 ta, g'o'za, sabzavotchilik ohamda sholichilikda 20 tani tashkil etgan. 2023 yilda g'o'zaning 12 ta, g'allaning 93 ta, sabzavot ekinlarining 12 ta yangi navlari yaratilgan. Ikkita sholi navi rano'lashtirilgan. O'zbekistonda yaratilgan 11 ta g'o'za navi urug'liklari paxta etishtiruvchi xorijiy davlatlarga, jumladan, Pokiston, Ozarbayjon, Qozog'iston, Tojikiston, Qirg'izistonga eksport qilingan. Myanma davlatida O'zbekistonning 8 ta g'o'za navi manfaatli ohamkorlik asosida sinovdan o'tkazilishi tashkil etilgan.

Fermer xo'jaliklarini innovasion rivojlantirishda o'simliklarning turli kasalliklarga chidamliligini oshirish, ularni maohalliy iqlim sharoiti va tuproq oholatiga moslashtirish borasidagi ishlar markaziy o'rin egallaydi. 2023 yilda "Zang kasalliklari tahlili" laboratoriyasida bug' doyni bu kasallikka chidamli "OHisorak", "Bunyodkor", "Turon", "YUksalish" navlarini yaratib, amaliyotga joriy qilish nihoyasiga etkazildi. G'allachilikda ilk bor "Bug'doyni DNK markerlari va oqsil turlari bo'yi cha genetik pasportlash" borasida tadqiqotlar o'ralga qo'yildi, lalmikor maydonlarda boshqoqli va dukkakli don ekinlarini almashlab ekish tizimida tuproqqa ishlov bermasdan ekish texnologiyasi (No till) ishlab chiqildi.

Yirik ishlab chiqarish jadal rivojlanishi va samaradorligi oshirilishida xorijda etishtiriladigan nalarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish borasidagi tadqiqotlar dolzarb tus olmoqda. SHu maqsadlarda Xalqaro sholichilik instituti (IRRI)dan 521 dona, shu jumladan, 100 ta sho'rga, 199 ta qurg'oqchilikka chidamli, 193 ta ertapishar sholi nav namunalari olib kelinib, ularning sinovi va introduksiyasi yo'ralga qo'yildi. Xorijiy tajribalar asosida mamlakatimizda birinchi bor "SHolidan ikki marta ohosil olish texnologiyasi"ga asos solindi. Bunda birinchi mavsumda gektaridan 65 sentner va takroriy ekishda 55 sentner ohosildorlikka erishildi.

Sohada texnologik o'zgarishlar bilan bir qatorda xo'jalik-iqtisodiy munosabatlar erkinlashtirilishi oham izchil olib borilmoqda. SHuning uchun O'zbekiston Respublikasida 2030 yilga qadar davrda qishloq xo'jaligi rivojlantirishning konsepsiyasi sohaning erkinlashtirilishi va oziq-ovqat yo'nalganligi kuchaytirilishini nazarda tutadi.

Agrar sohadagi innovasion rivojlanish qishloq aholisi farovonligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirishga qaratilmoqda. Bu borada davlat tomonidan aholi tomorqa xo'jaliklarining moliyaviy quvvatlanishi oham iqtisodiy, oham ijtimoiy natijalar bermoqda. Hozirgi paytda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 65 - 70 foizi deoqon xo'jaliklari va tomorqalarda etishtirilmoqda. Qishloq xo'jaligiga oid yangi samarador texnologiya va ishlanmalarni mahalla, xonadon va tomorqa xo'jaliklari darajasida tashkil etish esa ohali qoniqarli yo'lga qo'yilmagan.

Tomorqa va xonadonlarda yangi ohosildor meva-sabzavot, poliz, dorivor ohamda ozuqabop ekin navlarini etishtirish, bir necha marta ohosil olish uchun vertikal issiqxona va kichik gidroponika inshootlari o'rnatish, ular bazasida chorva, parranda, baliq va asalari boqish imkoniyati bor. Farg'ona vodiysi sharoitida 10 sotix tomorqada deoqonchilik yo'nalishida 4 ta - giloschilik, devor tagida anorchilik va limonchilik, qator orasidan 2 marta foydalanishni joriy qilish, 1 sotixli stellajli issiqxonada qulupnay yoki ko'katlar etishtirish ohamda chorvachilik o'nalishida 2 bosh sog'in sigir, 50 bosh tovuq, kichik gidroponika va 2 quti asalari parvarishlash loyiohalarini joylashtirish mumkin. Turli variantlar yiliga kamida 90 mln. so'm daromadni ta'minlay oladi.

Ishlar samarali tashkil etilishi uchun ilmiy muassasalar tomonidan ishlab chiqilgan innovasiyalarning tomorqa xo'jaliklarida qo'llanilishini o'lga qo'yish juda muohim. Bunda ilmiy muassasalardan guruohlar shakllantirilishi, ularga amaliy-innovasion grant mablag'lari ajratilishi samara beradi. Bu loyiohalar doirasida olimlar o'z yo'nalishlarida, tomorqa va xonadonlarda kengaytirilgan ilmiy izlanishlarni bevosita olib borib, tomorqa va xonadonlarni serdaromad yangi navlar urug'i va ko'chatlari bilan ta'minlaydi ohamda parvarishlanayotgan chorva va parranda zotlarini nazoratga oladi yoki maohsuldorini taklif qiladi.

Tadqiqotchilar agroteknologiyalar, kasallikka qarshi kurash, oziqlantirish va parvarishlash bo'yicha xonadon ohamda tomorqa egalariga uslubiy yordam ko'rsatib, turli sharoitlarda tajriba-sinov tadqiqotlarini olib boradi. Zarur ohollarda kerakli vositalar (masalan, pestisid, mikroo'g'it, biostimulyatorlar, vitaminlar, dori-darmonlar, vaksinalar) bilan ta'minlab, qo'llanish jarayonlarini nazoratga oladi. Xonadon egalari oham loyihaga texnik xodim va laborant sifatida jalb qilinib, belgilangan vazifalarni bajarishi uchun ish ohaqi belgilanadi va ularda yangi ko'nikmalar shakllantirib boriladi.

Ishni bu yo'sinda tashkil etilishi olimlarga tajribalar uchun keng miqyosdagi er maydonida va ko'p sonli chorva-parrandalarda izlanishlar olib borish, ya'ni yangi navlarni va zotlarni sinash, turli sharoitlarda o'rganish va solishtirish, tajribalar uchun ketadigan sarf-xarajatni kamaytirish, xonadon egalari bilan kuzatuvlarni va agroteknik tadbirlarni samarali bajarish imkoniyatlarini yaratadi.

Umuman olganda, mamlakatimiz qishloq xo'jaligida chorvachilikning roli ortib bormoqda va bu birinchi navbatda aholi farovonligi yuksalayotganligi bilan bog'liq. Masalaning tub echimi chorvachilikning em-ozuqa bazasiga borib taqaladi. SHuning uchun, fikrimizcha, chorvachilik uchun er ajratishda qoldiq tamoyilidan voz kechish, tarmoqqa unumdorligi yuqori erlarni ajratish payti keldi. YAna bir muohim yo'nalish - beda maydonlarini keskin kengaytirishdir. CHunki bedapoya etkazib beradigan ozuqa birliklari boshqa ekinlarga nisbatan 1,5 baravar ko'p, tannarxi esa 3 - 4 baravar arzon. Paxta yakkahokimligi tufayli voz kechilgan tarmoqni qayta tiklash lozim. Beda konsentrati eksporti oham o'lg'a qo'yilishi mumkin deb ohisoblaymiz.

Mamlakatda agrar soohada olib borilayotgan isloohotlar natijalari qator ko'rsatkichlarda o'z ifodasini topmoqda. 2025 yilda 4 million tonna paxta etishtirildi, hosildorlik gektaridan 70 sentnerni tashkil etdi, 8,4 million tonna g'alla etirilib hosildorlik 85 sentnerga etdi. 3500 fermer xo'jaliklarida g'alla hosildorligi 100 sentnerldan yuqori bo'ldi. SHoli etishtirishda guruch hisobida 1,34 million tonna hosil olindi, hosildorlik 50 sentnerni tashkil etdi. 35 ming gektardasuv tejovchi texnologiyalar qo'llanib, 350 million kub metr suv tejaldi.

2023 – 2025 yillarda 155 ming gektarda yangi bog'lar va uzumzorlar yaratildi. 155 ming gektar bog'lar intensiv rejimga o'tkazildi. 2025 yilda 3,4 million tonna meva, 2 million tonna uzum va 19,5 million tonna sabzovot etishtirildi. Mevalar va sabzovot 2025 yilda 83 mamlakatga eksport qilindi. 2026 yilda paxta etishtirishni 4,5 million tonnaga, g'alla ohosilini 10 million tonnaga etkazish vazifasi qo'yilgan.

Qishloq xo'jaligida qo'llaniladigan innovasiyalar va raqamli platformalar aholi farovonligiga, iqtisodiyot taraqqiyotiga o'zining salmoqli hissasini qo'shadi. Hozirgi paytda qishloq xo'jaligini innovasion rivojlantirish va mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masalalari “yashil iqtisodiyot” yo'nalishlarida kengroq va chuqurroq qo'yilmoqda va quyidagilarni qamrab olmoqda:

- eng muhim maohsulotlarni barqaror ohajmlarda ishlab chiqarish uni oshirib borish;
- mahsulotning ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshliligi, eksportga o'nalganlikni saqlab qolish va kuchaytirish;
- innovasion rivojlanish asosida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish (yangi texnologiyalar, va agrotexnika, nav almashtirish, organik toza maohsulotlar ishlab chiqarishni joriy etish, suv va energiya tejamkorligi, deohqonchilik yuksak madaniyati);
- qishloq xo'jaligi rivojlanishini ekologik talablarga muvofiqlashtirish.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. “O'zbekiston – 2030” Strategiyasi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. – Xalq so'zi, 2023 yil 12 sentyabr.

2.Sirojiddinov I. Q., Sirojiddinov K. I. Opportunities for the development and increase of fruit, vegetable production and the export potential of the industry //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 4. – S. 87-90.

3. Innovasionnye faktory razvitiya agrarnogo proizvodstva regiona. - YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT. Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal, 2025-yil, sentyabr. № 9-son, c. 1109-1113

4.Botirova R., Sirojiddinov I. Liberazition is acrucial condition for creating modern agriculture in Uzbekistan. - International Journal of Research And development, march 2020, p. 200- 203.

5. Botirova R.A., Sirojiddinov K.I. Razvitie prodovolstvennoy napravlenosti sel'skoxozyaystvennogo proizvodstva. - Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi, 2019 yil, maxsus son. Xiva, 2019. 36 -38betlar.

6. Sirojiddinov K. Developing the food orientation of agricultural production and the need to develop agromarketing //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 11. – S. 268-272.

УДК 330.43

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ УПРАВЛЕНИЯ МАЛЫМ БИЗНЕСОМ НА ЗАНЯТОСТЬ И ДОХОДЫ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Утепбергенов Алламберген Омирбаевич

Ассистент КГУ, кафедры «Экономика,
туризм и управление бизнесом»

Аннотация. В статье рассматривается влияние управления малым бизнесом на занятость и доходы населения в условиях рыночной трансформации экономики. Особое внимание уделяется эконометрическому подходу к оценке взаимосвязи между качеством управления малым бизнесом, уровнем занятости, доходами населения, инвестиционной активностью, доступом к кредитным ресурсам и цифровизацией предпринимательства. Обосновано, что малый бизнес выступает важным фактором социально-экономического развития, поскольку способствует созданию рабочих мест, формированию доходов домохозяйств и снижению уровня бедности.

Ключевые слова: малый бизнес, управление, эконометрическая оценка, занятость, доходы населения, рыночная трансформация, предпринимательство, Узбекистан.

В условиях рыночной трансформации малый бизнес становится одним из важнейших элементов национальной экономики. Он обеспечивает гибкость

хозяйственной системы, способствует насыщению рынка товарами и услугами, создаёт рабочие места и формирует дополнительные источники дохода населения. Особенно значимой является роль малого бизнеса в странах с развивающейся экономикой, где процессы модернизации, приватизации, институциональных реформ и цифровизации требуют активного участия частного сектора.

Для Узбекистана развитие малого предпринимательства имеет стратегическое значение. Согласно данным Агентства статистики, за январь–июнь 2024 года доля малого предпринимательства в ВВП страны составила 47,5%, а в отдельных регионах была ещё выше: в Сурхандарьинской области - 75,2%, Самаркандской - 69,8%, Бухарской - 69,5%, Джизакской - 68,3%. Эти показатели подтверждают, что малый бизнес является не вспомогательным сектором, а одним из ключевых источников экономического роста [1].

Вместе с тем эффективность малого бизнеса зависит не только от количества зарегистрированных предприятий, но и от качества управления. Управленческие решения в сфере финансов, персонала, маркетинга, цифровизации, инвестиций и производственной организации напрямую влияют на устойчивость бизнеса, его способность создавать рабочие места и повышать доходы населения.

Малый бизнес оказывает влияние на занятость через несколько основных каналов. Во-первых, он создаёт новые рабочие места в торговле, услугах, промышленности, сельском хозяйстве, строительстве и сфере общественного питания. Во-вторых, он способствует развитию самозанятости и семейного предпринимательства. В-третьих, малые предприятия формируют спрос на труд в смежных секторах экономики: логистике, ремонте, бухгалтерских услугах, рекламе и цифровых сервисах [5, с. 85].

Влияние малого бизнеса на доходы населения проявляется через заработную плату работников, прибыль предпринимателей, доходы семейных предприятий и расширение потребительского спроса. Чем эффективнее организовано управление малым бизнесом, тем выше его финансовая устойчивость, производительность и способность выплачивать стабильные доходы.

В условиях рыночной трансформации управление малым бизнесом приобретает особую роль. Предприниматель должен не только производить товар или оказывать услугу, но и анализировать рынок, управлять затратами, привлекать кредиты, использовать цифровые технологии, повышать качество продукции и выстраивать отношения с потребителями.

Для оценки влияния управления малым бизнесом на занятость и доходы населения может быть использована эконометрическая модель на основе панельных данных по регионам страны.

Основная модель влияния на занятость

$$EMP_{it} = \beta_0 + \beta_1 SMB_{it} + \beta_2 MGT_{it} + \beta_3 INV_{it} + \beta_4 CRD_{it} + \beta_5 DIG_{it} + \mu_i + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

где:

Обозначение Содержание показателя

EMP_{it}	уровень занятости населения в регионе i в период t
SMB_{it}	доля малого бизнеса в валовом региональном продукте
MGT_{it}	индекс качества управления малым бизнесом
INV_{it}	объём инвестиций в малый бизнес
CRD_{it}	объём кредитов, предоставленных субъектам малого бизнеса
DIG_{it}	уровень цифровизации малого предпринимательства
μ_i	индивидуальные региональные эффекты
λ_t	временные эффекты
ε_{it}	случайная ошибка модели

Модель влияния на доходы населения

$$INC_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 SMB_{it} + \alpha_2 MGT_{it} + \alpha_3 LAB_{it} + \alpha_4 PROD_{it} + \alpha_5 INF_{it} + \mu_i + \lambda_t + u_{it}$$

где:

Обозначение Содержание показателя

INC_{it}	среднедушевые доходы населения
SMB_{it}	вклад малого бизнеса в экономику региона
MGT_{it}	качество управления малым бизнесом
LAB_{it}	численность занятых в малом бизнесе
$PROD_{it}$	производительность труда в малом бизнесе
INF_{it}	уровень инфляции
u_{it}	случайная ошибка

Эконометрическая логика модели заключается в том, что занятость и доходы населения зависят не только от количества малых предприятий, но и от того, насколько эффективно они управляются [4].

Малый бизнес в Узбекистане играет заметную роль в формировании валовой добавленной стоимости и регионального развития. По данным Агентства статистики, в январе–декабре 2024 года доля малого бизнеса в ВВП составила 54,3%. Это означает, что малое предпринимательство является одним из основных секторов, влияющих на экономическую активность страны [2].

Таблица 1.

Система показателей для эконометрического анализа

Группа показателей	Конкретные показатели	Ожидаемое влияние
Показатели малого бизнеса	доля малого бизнеса в ВВП/ВРП, количество малых предприятий, объём выпуска продукции	Положительное влияние на занятость и доходы
Управленческие показатели	наличие бизнес-плана, финансового учёта, маркетинговой стратегии, цифровых инструментов	Повышают устойчивость бизнеса
Финансовые показатели	доступ к кредитам, инвестиции, оборотный капитал, прибыльность	Способствуют расширению бизнеса
Трудовые показатели	численность занятых, заработная плата, производительность труда	Напрямую влияют на доходы населения
Институциональные показатели	налоговая нагрузка, административные процедуры, доступ к господдержке	Влияют на деловую активность
Цифровизация	использование онлайн-продаж, электронных платежей, CRM, маркетплейсов	Расширяет рынок сбыта и снижает издержки

Источник: составлено автором.

По данным Всемирного банка, в 2025 году рост экономики Узбекистана сопровождался улучшением показателей доходов населения: национальный уровень бедности снизился с 8,9% в 2024 году до 5,8% в 2025 году, а коэффициент Джини улучшился с 34,6 до 32,7. Эти данные позволяют предположить, что рост доходов населения и расширение экономической активности могут быть связаны с развитием предпринимательства, занятости и частного сектора.

Также Всемирный банк указывает, что численность населения Узбекистана в 2024 году составила **36,36 млн человек**, что подчёркивает масштаб внутреннего рынка и значимость создания рабочих мест для растущей рабочей силы [3].

Таблица 2.

Основные экономические показатели, связанные с темой исследования

Показатель	Значение	Период	Экономическое значение
Доля малого предпринимательства в ВВП	47,5%	январь–июнь 2024 г.	Показывает значительный вклад малого бизнеса в экономику страны
Доля малого бизнеса в ВВП	54,3%	январь–декабрь 2024 г.	Подтверждает ключевую роль малого бизнеса в создании добавленной стоимости
Население Узбекистана	36,36 млн человек	2024 г.	Формирует широкий рынок труда и потребительский спрос
Уровень бедности	8,9% → 5,8%	2024–2025 гг.	Отражает улучшение доходов населения
Коэффициент Джини	34,6 → 32,7	2024–2025 гг.	Показывает снижение неравенства доходов

Источник: Составлено автором на основе данных Агентства статистики и Всемирного банка.

При проведении регрессионного анализа можно ожидать, что коэффициент при переменной SMB_{it} будет положительным. Это означает, что рост доли малого бизнеса в экономике региона должен способствовать увеличению занятости и доходов населения.

Коэффициент при переменной MGT_{it} , отражающей качество управления, также должен быть положительным. Чем выше уровень управленческой культуры, тем выше вероятность устойчивого развития предприятия. Управление влияет на способность бизнеса снижать издержки, увеличивать продажи, привлекать работников и повышать оплату труда [6, с. 77].

Переменная CRD_{it} , характеризующая доступ к кредитам, может иметь положительное влияние при условии эффективного использования заёмных средств.

Переменная DIG_{it} , отражающая цифровизацию, также должна положительно влиять на доходы. Использование онлайн-продаж, электронных платежей и цифрового маркетинга расширяет рынок сбыта, снижает

транзакционные издержки и повышает конкурентоспособность малого бизнеса [7, с. 55].

Несмотря на высокий вклад малого бизнеса в экономику, существуют проблемы, ограничивающие его влияние на занятость и доходы населения.

Во-первых, многие субъекты малого бизнеса сталкиваются с нехваткой управленческих знаний. Предприниматели часто хорошо знают свой товар или услугу, но недостаточно владеют финансовым планированием, маркетингом и анализом рынка.

Во-вторых, сохраняется проблема доступа к долгосрочному финансированию. Для расширения бизнеса нужны инвестиции в оборудование, технологии, помещения и квалифицированные кадры.

В-третьих, часть малых предприятий имеет низкий уровень цифровизации. Без онлайн-продаж, электронной отчетности и цифрового продвижения бизнес ограничивается узким локальным рынком.

В-четвертых, управление персоналом в малом бизнесе часто остаётся неформальным. Это снижает производительность труда, мотивацию работников и устойчивость занятости.

Эконометрическая оценка влияния управления малым бизнесом на занятость и доходы населения позволяет глубже понять роль предпринимательства в условиях рыночной трансформации. Малый бизнес влияет на экономику не только через объём производства, но и через создание рабочих мест, рост доходов семей, развитие самозанятости и расширение внутреннего спроса.

На примере Узбекистана видно, что малое предпринимательство занимает значительное место в экономике: его доля в ВВП в 2024 году составляла около половины национального выпуска. Поэтому повышение качества управления малым бизнесом может стать важным фактором устойчивого экономического развития.

Главный вывод состоит в том, что для усиления влияния малого бизнеса на занятость и доходы населения необходимо развивать не только финансовую поддержку, но и управленческие компетенции предпринимателей. Именно грамотное управление превращает малое предприятие из «точки торговли» в устойчивый экономический субъект, способный создавать рабочие места, платить доходы и участвовать в модернизации экономики.

Список использованной литературы:

1. Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан. Доля малого предпринимательства в ВВП Республики Узбекистан за январь–июнь 2024 года.

2. Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан. Основные показатели субъектов малого бизнеса в Республике Узбекистан за январь–декабрь 2024 года.
3. World Bank. Uzbekistan Country Overview: economic growth, poverty and inequality indicators.
4. World Bank Data. Uzbekistan: population and key development indicators.
5. Gujarati D. N. Basic Econometrics. - New York: McGraw-Hill, 2004.
6. Wooldridge J. M. Introductory Econometrics: A Modern Approach. - Boston: Cengage Learning, 2020.
7. Greene W. H. Econometric Analysis. - New York: Pearson, 2018.

UDK 336.7

YASHIL IQTISODIYOTNI MOLIYALASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Abdurazzoqov Hojiakbar Alisher o'g'li

Namangan davlat universiteti, magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezisda yashil iqtisodiyotni moliyalashtirishning nazariy asoslari, uning iqtisodiy va ekologik ahamiyati hamda zamonaviy moliyaviy mexanizmlari tahlil qilingan. Yashil moliyalashtirishning mazmuni, uning an'anaviy moliyadan farqli jihatlari va ESG mezonlari asosida investitsion qarorlar qabul qilish jarayonidagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar, yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar, xalqaro iqlim fondlari va ko'p tomonlama rivojlanish banklari orqali moliyalashtirish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda yashil moliyalashtirish mexanizmlarining mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishdagi roli va investitsion salohiyati baholangan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, yashil moliyalashtirish, ESG mezonlari, yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar, investitsiyalar, barqaror rivojlanish, iqlim fondlari.

Bugungi kunda iqlim o'zgarishi va ekologik muammolarning kuchayishi yashil iqtisodiyotga o'tishni dolzarb masalaga aylantirmoqda. Yashil iqtisodiyot resurslardan samarali foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va barqaror iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi.

Yashil iqtisodiyotga o'tish katta hajmdagi investitsiyalarni talab etadi. Shu sababli yashil moliyalashtirish tizimi ekologik loyihalarni qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro amaliyotda yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar va ESG asosidagi investitsiyalar asosiy moliyalashtirish vositalari hisoblanadi.

O'zbekistonda ham "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi – 2030" doirasida yashil investitsiyalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mazkur tezisning maqsadi yashil iqtisodiyotni moliyalashtirishning nazariy asoslarini va uning asosiy mexanizmlarini tahlil qilishdan iborat.

Yashil moliyalashtirish - bu ekologik toza va resurs tejamkor faoliyat, barqaror infratuzilma va boshqa yashil iqtisodiyot sektorlarini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan moliyaviy operatsiyalar majmuidir. Ushbu tushuncha an'anaviy moliyadan sifat jihatdan farqlanib, investitsion qarorlarni qabul qilish jarayoniga

atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) mezonlarini integratsiya qilishni nazarda tutadi[1, p. 18].

O'zbekiston Respublikasida yashil moliyalashtirish sohasidagi huquqiy asos 2019–2023 yillarda sezilarli darajada mustahkamlandi. Xususan, "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi 2030" qabul qilinib, unda yashil investitsiyalar hajmini 2030 yilgacha 25–30 mlrd. AQSh dollariga yetkazish maqsadi belgilangan.

Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni mahalliy va xalqaro miqyosda katta hajmda investitsiyalarni talab etadi. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun 2050 yilgacha iqlim maqsadlariga erishish uchun yiliga YaIMning 5–7% miqdorida qo'shimcha moliyalashtirish zarur[3, p. 46].

Yashil moliyalashtirish - bu ekologik toza va resurs tejamkor faoliyat, barqaror infratuzilma va boshqa yashil iqtisodiyot sektorlarini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan moliyaviy operatsiyalar majmuidir. Ushbu tushuncha an'anaviy moliyadan sifat jihatdan farqlanib, investitsion qarorlarni qabul qilish jarayoniga atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) mezonlarini integratsiya qilishni nazarda tutadi [5, p. 37].

O'zbekiston Respublikasida yashil moliyalashtirish sohasidagi huquqiy asos 2019–2023 yillarda sezilarli darajada mustahkamlandi. Xususan, "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi 2030" qabul qilinib, unda yashil investitsiyalar hajmini 2030 yilgacha 25–30 mlrd. AQSh dollariga yetkazish maqsadi belgilangan.

Yashil moliyalashtirish mexanizmlari: Tasnifi va O'zbekistondagi holati

Zamonaviy yashil moliyalashtirish tizimi turli mexanizmlarni o'z ichiga oladi. Quyida asosiy mexanizmlar va ularning O'zbekistondagi joriy holati keltirilgan (1-jadval)

1-jadval

O'zbekistonda yashil moliyalashtirish mexanizmlari va ularning salohiyati

Moliyalashtirish mexanizmi	Asosiy xususiyatlari	O'zbekistondagi holat (2023)	Salohiyat, mln. AQSh doll.
Yashil obligatsiyalar (Green Bonds)	Ekologik loyihalarga maqsadli moliyalashtirish, xalqaro standartlar (GBP, CBI)	Amalga oshirilmoqda (2021 yildan)	500–800
Ko'k obligatsiyalar (Blue Bonds)	Suv resurslari va okean ekotizimini muhofaza qiluvchi loyihalar	Rivojlanish bosqichida	100–150

Yashil kreditlar	Tijorat banklari orqali ekostandart loyihalarga imtiyozli kreditlar	NBU, Ipotekabank, Asaka bank	300–500
Klimat fondlari (GCF, GEF)	Xalqaro iqlim fondlaridan grantlar va imtiyozli moliyalashtirish	Faol foydalanilmoqda	200–400
KOI (YeITTB, EBRD, ADB)	Ko'p tomonlama rivojlanish banklari loyihalari	Faol hamkorlik	1 000–2 000
Xususiy sektor investitsiyalari	ESG standartlari asosida korporativ investitsiyalar	Rivojlantirilmoqda	400–700

Manba: Muallif tomonidan XVJ, ADB, EBRD ma'lumotlari asosida tuzilgan (2023).

Yashil obligatsiyalar (Green Bonds)

Yashil obligatsiyalar - ekologik loyihalarga moliyalashtirish jalb qilishning eng tez rivojlanayotgan vositalaridan biridir. Climate Bonds Initiative (CBI) ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yilda global yashil obligatsiyalar bozori hajmi 487,1 mlrd. AQSh dollariga yetdi va 2030 yilgacha 5 trln. dollardan oshishi kutilmoqda[4, p. 9].

O'zbekiston 2021 yilda mintaqada birinchilardan bo'lib xalqaro yashil obligatsiyalar bozoriga kirdi. Energetika vazirligi tomonidan 2021 yilda chiqarilgan 100 mln. AQSh dollarlik birinchi yashil obligatsiyalar Yevropa va Osiyo investorlarida katta qiziqish uyg'otdi. Qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yil yakunida yashil obligatsiyalar hajmi 350 mln. dollardan oshdi[6, p. 55].

Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyotni moliyalashtirish zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Yashil moliyalashtirish ekologik xavfsizlikni ta'minlash, tabiiy resurslardan samarali foydalanish va barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tizimda yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar, xalqaro iqlim fondlari hamda ESG asosidagi investitsiyalar asosiy moliyaviy mexanizmlar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda ham yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha huquqiy va institutsional asoslar bosqichma-bosqich shakllanmoqda.

Xususan, “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi – 2030” doirasida yashil investitsiyalarni kengaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Kelgusida yashil moliyalashtirish mexanizmlarini yanada rivojlantirish, investitsion jozibadorlikni oshirish va xalqaro tajribani keng qo‘llash mamlakatda barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashning muhim omillaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sachs J.D., Woo W.T., Yoshino N., Taghizadeh-Hesary F. *Handbook of Green Finance: Energy Security and Sustainable Development*. - Singapore: Springer, 2019. [1, p. 18].
2. International Monetary Fund. *Climate Finance for Sustaining Development*. - Washington DC: IMF, 2022. [3, p. 46].
3. Climate Bonds Initiative. *Green Bond Market Summary 2022*. - London: CBI, 2023. [4, p. 9].
4. Asian Development Bank. *Uzbekistan: Green Economy Transition Assessment*. - Manila: ADB, 2023. [5, p. 37].
5. European Bank for Reconstruction and Development. *Strategy for Uzbekistan 2024–2029*. - London: EBRD, 2024. [6, p. 55]

UDK 330.15

MILLIY IQTISODIYOTNI YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISH ZARURIYATI.

Abdurazzoqov Hojiakbar Alisher o‘g‘li

Namangan davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur tezisda O‘zbekistonda 1990–2030-yillar davomida issiqxona gazlari emissiyasining o‘zgarish dinamikasi hamda yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonlari tahlil qilingan. Tadqiqotda emissiya hajmining o‘zgarishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar, energiya samaradorligi va qayta tiklanadigan energiya manbalarining roli ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, O‘zbekistonning 2030-yilgacha Parij kelishuvi doirasidagi NDC maqsadlariga erishish imkoniyatlari baholangan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, issiqxona gazlari, karbon zichligi, CO₂ emissiyasi, qayta tiklanadigan energiya, NDC, ekologik barqarorlik.

O‘zbekistonda issiqxona gazlari emissiyasi dinamikasi mamlakat iqtisodiy rivojlanishi, sanoat ishlab chiqarishi va energiya iste’moli bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanib kelmoqda. So‘nggi yillarda ekologik barqarorlikni ta’minlash, karbon emissiyalarini kamaytirish hamda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Shu bilan birga, iqtisodiy o‘tish sur‘atlari va aholi

sonining ortishi energiya resurslariga bo'lgan talabni oshirib, emissiya hajmiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Quyidagi jadvalda O'zbekistonda issiqxona gazlari emissiyasining yillar kesimidagi o'zgarishi, aholi boshiga to'g'ri keladigan emissiya hamda YaIM karbon zichligi ko'rsatkichlari aks ettirilgan.

O'zbekiston atmosferaga chiqariladigan issiqxona gazlari miqdori bo'yicha dunyo bo'yicha taxminan 0,3 foizlik ulushni tashkil etadi. Biroq aholi jon boshiga hisoblaganda va energiya intensivligi nuqtai nazaridan mamlakat ko'rsatkichlari hali ham yuqori saqlanmoqda. Quyidagi jadvalda mamlakatimizning 1990-yildan 2030-yilgacha (haqiqiy va prognoz) bo'lgan emissiya dinamikasi keltirilgan [1 p. 10–12].

1-jadval

**O'zbekistonda issiqxona gazlari va CO₂ emissiyasining dinamikasi
(1990–2030)**

Yil	Jami emissiya (Mt CO ₂ -ekv.)	CO ₂ ulushi (Mt CO ₂)	Aholi boshiga (t/kishi)	YaIM birligiga (kg/\$1000)
1990	230,4	145,2	10,5	2,10
1995	162,8	98,4	6,7	1,95
2000	131,5	82,7	5,2	1,78
2005	128,3	86,1	4,9	1,52
2010	135,6	91,4	4,8	1,31
2015	127,1	82,0	3,9	1,18
2017	189,2	117,7	5,8	1,24
2019	190,2	117,7	5,6	1,19
2020	185,4	113,2	5,4	1,12
2021	186,1	127,7	5,3	1,07
2022	195,8*	132,4	5,5	1,05
2023	193,5*	137,9**	5,3	0,96
2025 (prognoz)	198,0	140,0	5,2	0,88
2030 (NDC maqsad)	178,0 (-35%)	120,0	4,4	0,65

Manba: Worldometer, TheGlobalEconomy.com, O'zbekiston NDC2 (2021), UNDP CPEIR (2024) asosida tuzilgan.

Eslatma:

Mt CO₂-ekv. - million tonna karbonat angidrid ekvivalenti; barcha issiqxona gazlari (CO₂, CH₄, N₂O va boshqalar) yig'indisi CO₂ ga tenglashtirib hisoblanadi.

Mt CO₂ - million tonna karbonat angidrid; faqat yoqilg'i yoqish, sanoat va sement ishlab chiqarishdan hosil bo'ladigan CO₂ ning to'g'ridan-to'g'ri miqdori.

t/kishi - tonna/kishi; mamlakatning jami emissiyasi aholi soniga bo'linishi natijasida olingan ko'rsatkich.

kg/\$1000 - kilogramm/1000 dollar; 1000 dollar YaIM yaratish jarayonida atmosferaga chiqariladigan CO₂ miqdori bo'lib, iqtisodiyotning karbon samaradorligini ifodalaydi.

mazkur yillardan boshlab "jami emissiya" ustunida CO₂ dan tashqari CH₄ va N₂O ham hisobga olingan.

faqat fosil yoqilg'i yoqishdan hosil bo'lgan CO₂; metan va boshqa gazlar kiritilmagan.

NDC maqsad - Milliy Belgilangan Hissa (Nationally Determined Contribution); O'zbekistonning Parij kelishuvi doirasida 2030-yilgacha YaIM karbon zichligini 2010-yilga nisbatan 35% kamaytirish bo'yicha majburiyati.

Jadval ma'lumotlari O'zbekistonda issiqxona gazlari emissiyasining 1990–2030-yillar oralig'idagi o'zgarish dinamikasini aks ettiradi. 1990-yilda jami emissiya hajmi 230,4 Mt CO₂-ekvivalentni tashkil etgan bo'lsa, 1995-yilda iqtisodiy inqiroz va ishlab chiqarishning qisqarishi natijasida 162,8 Mt gacha kamaygan. Shu bilan birga, aholi boshiga emissiya ham sezilarli pasaygan.

2000–2015-yillar davomida emissiya hajmi nisbatan barqaror saqlanib, 2015-yilda eng past daraja - 127,1 Mt qayd etilgan. Bu energiya samaradorligini oshirish va iqtisodiy modernizatsiya bilan izohlanadi. YaIM karbon zichligi ham 1990-yildagi 2,10 kg/\$1000 dan 2015-yilda 1,18 kg/\$1000 gacha kamaygan [2 p. 115–130].

2017–2022-yillarda sanoat ishlab chiqarishi, aholi soni va energiya iste'molining ortishi sababli emissiya hajmi yana oshgan va 2022-yilda 195,8 Mt ga yetgan. Biroq karbon zichligining pasayib borishi iqtisodiyotning ekologik samaradorligi oshayotganini ko'rsatadi.

2023-yildan emissiya hajmida asta-sekin kamayish kuzatilmoqda. Bu qayta tiklanadigan energiya manbalarining rivojlanishi bilan bog'liqdir. Prognozlarga ko'ra, 2030-yilga kelib emissiyani 178 Mt gacha kamaytirish va karbon zichligini 0,65 kg/\$1000 darajaga tushirish rejalashtirilgan. Bu O'zbekistonning Parij kelishuvi doirasidagi NDC maqsadlariga mos keladi.

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda iqtisodiy o'sish va sanoat rivojlanishi bilan bir qatorda issiqxona gazlari emissiyasi ham ortib bormoqda. Ayniqsa, 2017–2022-yillarda emissiya hajmining keskin oshishi energetika va sanoat tarmoqlarining hali ham fosil yoqilg'ilarga yuqori darajada bog'liqligini namoyon etadi. Bu esa atmosfera ifloslanishi, iqlim o'zgarishi va ekologik muammolarning kuchayishiga sabab bo'lmoqda [3 p. 45–60]

Shu nuqtai nazardan, milliy iqtisodiyotni yashil iqtisodiyotga o'tkazish muhim zarurat hisoblanadi. Yashil iqtisodiyot energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish va karbon emissiyalarini kamaytirishga xizmat qiladi. Jadvalda YaIM karbon zichligining yildan-yilga kamayib borayotgani mamlakatda ekologik samaradorlikni oshirish imkoniyati mavjudligini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, 2030-yilgacha emissiyani kamaytirish bo'yicha belgilangan NDC maqsadlariga erishish uchun iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida "yashil" texnologiyalarni joriy etish, energiya tejovchi usullarni keng qo'llash hamda quyosh va shamol energetikasini rivojlantirish zarur hisoblanadi. Shu bois yashil iqtisodiy o'sish va aholi farovonligini oshirishning ham muhim omili hisoblanadi [4 p.55–75].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda issiqxona gazlari emissiyasi iqtisodiy rivojlanish, sanoat ishlab chiqarishi va energiya iste'moli bilan bevosita bog'liq holda shakllanmoqda. So'nggi yillarda iqtisodiy o'sish sur'atlarining ortishi bilan emissiya hajmi ham oshgan bo'lsa-da, YaIM karbon zichligining bosqichma-bosqich kamayib borayotgani mamlakatda ekologik samaradorlikni oshirish bo'yicha muayyan natijalarga erishilayotganini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari energetika va sanoat tarmoqlarining hali ham fosil yoqilg'ilarga yuqori darajada bog'liqligini ham namoyon etdi. Bu esa atmosfera ifloslanishi, iqlim o'zgarishi va ekologik xavflarning kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Shu bois milliy iqtisodiyotni yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida transformatsiya qilish bugungi kunning muhim strategik vazifalaridan biri hisoblanadi.

Qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish, energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish, sanoatda "yashil" modernizatsiyani amalga oshirish va karbon emissiyalarini qisqartirish orqali ekologik barqarorlikni ta'minlash mumkin. Ayniqsa, O'zbekistonning 2030-yilgacha Parij kelishuvi doirasidagi NDC maqsadlariga erishishi iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida ekologik innovatsiyalarni keng joriy etishni talab etadi.

Umuman olganda, yashil iqtisodiyotga o'tish nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlash, resurslardan samarali foydalanish va aholi farovonligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. United Nations Development Programme. Climate Public Expenditure and Institutional Review (CPEIR) for Uzbekistan. - Tashkent, 2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi. O'zbekistonning yangilangan Milliy Belgilangan Hissasi (NDC 2.0). Toshkent, 2021.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030-yilgacha yashil iqtisodiyotga o'tish

4. [UNDP Uzbekistan](#)

UDK 338.242

**"YASHIL TEXNOLOGIYALAR TAMOYILLARIDAN FOYDALANISH
ASOSIDA KICHIK BIZNES RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH:
IMKONIYATLAR VA MUAMMOLAR"**

Ahadjonov Asadbek Azamatjon o'g'li

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi yashil texnologiyalar tamoyillarining kichik biznes raqobatbardoshligiga ta'siri, ushbu jarayonda yuzaga kelayotgan imkoniyatlar, muammolar va istiqbollar, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining ushbu sohadagi islohotlari tahlil qilinadi. Yashil texnologiyalarni joriy etgan kichik korxonalarda energiya xarajatlari 20-40% ga kamayishi, mahsulot sifati oshishi va bozorda raqobatbardoshlik kuchayishi aniqlangan.

Kalit so'zlar: yashil texnologiyalar, kichik biznes, raqobatbardoshlik, yashil iqtisodiyot, ekologik innovatsiya, energiya samaradorligi, barqaror rivojlanish, davlat-xususiy sheriklik, yashil klaster, O'zbekiston.

Hozirgi globalashuv davrida iqtisodiy o'sishni atrof-muhit barqarorligidan ajratib bo'lmaydigan tarzda ta'minlash zaruriyati yashil iqtisodiyot konsepsiyasini tobora dolzarb qilmoqda. Kichik biznes subyektlari milliy iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida yashil texnologiyalarni o'zlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynashi lozim. O'zbekistonda kichik biznesning YaIM dagi ulushi 56% dan oshib, ish bilan band bo'lgan aholining 78% ini qamrab olishi uning iqtisodiyot uchun strategik ahamiyatini yaqqol ko'rsatadi [1, b.12].

Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 1-martdagi Farmoni hamda Yashil iqtisodiyot strategiyasi doirasida 2030 yilga kelib qayta tiklanadigan energiya ulushini 25% ga yetkazish maqsadi belgilangan [2, b.3]. Ayni shu maqsadga erishishda kichik biznes subyektlarining yashil texnologiyalarni tatbiq etishi tayanch omil hisoblanadi. Shu bois ushbu yo'nalish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish alohida dolzarblik kasb etadi.

Ushbu tezisning maqsadi - O'zbekiston sharoitida yashil texnologiyalar tamoyillarining kichik biznes raqobatbardoshligiga ta'sirini, mavjud imkoniyatlar va to'siqlarni, shuningdek, strategik yo'nalishlarni tizimli tahlil qilishdan iborat.

Yashil texnologiyalar deganda resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va atrof-muhitga salbiy ta'sirni minimallashtirishga

qaratilgan innovatsion texnik yechimlar majmui tushuniladi. OECD tasnifiga ko'ra, kichik biznes uchun eng muhim yashil texnologiyalar to'rtta asosiy yo'nalishni qamrab oladi: energiya tejovchi uskunalar, chiqiqsiz ishlab chiqarish texnologiyalari, resurslardan samarali foydalanish tizimlari hamda raqamli boshqaruv platformalari [3, b.47].

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, yashil texnologiyalarni tatbiq etgan kichik korxonalar bir necha jihatdan sezilarli ustunlikka ega bo'ladi. IFC ma'lumotlariga ko'ra, energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etgan kichik korxonalarda operatsion xarajatlar 20-40% ga kamayishi kuzatilgan [4, b.23]. GIZ hisobotida esa yashil sertifikatga ega mahsulotlarga talab yiliga o'rtacha 12-18% ga o'sayotgani qayd etilgan [5, b.31]. Bundan tashqari, ekologik sertifikatlar korxona obro'sini oshirib, yangi eksport bozorlarini egallashga imkon beradi.

O'zbekistonda kichik biznesda yashil texnologiyalarni joriy etish bir qator tizimli muammolarga duch kelmoqda. Birinchi va eng muhim muammo - dastlabki kapital tanqisligi. O'rtacha kichik korxona uchun quyosh paneli tizimini o'rnatish xarajati 15-50 million so'mni tashkil etadi, investitsiyaning o'zini qoplash muddati 3-7 yilga cho'ziladi [6, b.118].

Ikkinchi muammo - malakali kadrlarning yetishmasligi. UNEP ma'lumotlariga ko'ra, O'rta Osiyo mintaqasida yashil iqtisodiyot mutaxassislariga bo'lgan talab mavjud taklifdan 3,5 barobar yuqori [7, b.29].

Uchinchi muammo - axborot yetishmovchiligi va infratuzilmaning zaifligi. 2025 yilda Namangan viloyatida o'tkazilgan so'rovnomaga ko'ra, tadbirkorlarning 67%i mavjud davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlaridan bexabar ekanligi aniqlangan [8, b.5].

Prezidentning 2024-yil 14-oktabrdagi Farmoni bilan 2030 yilgacha yashil iqtisodiyotni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlangan bo'lib, unda kichik biznes uchun maxsus yashil kreditlash mexanizmlari belgilangan [9, b.7]. Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 10-iyuldagi qarori bilan esa yashil ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etayotgan kichik korxonalar uchun soliq imtiyozlari tizimi joriy etildi [10, b.2].

Xalqaro tajribaga ko'ra, klasterlashuv mexanizmi orqali yashil texnologiyalarni kollektiv tarzda sotib olish xarajatlarni 30-45% ga kamaytirishi mumkin [5, b.44]. Germaniya, Koreya va Niderlandiya tajribasida 'yashil sanoat zonaları' (eco-industrial parks) muvaffaqiyatli model sifatida e'tirof etilgan.

Davlat-xususiy sheriklik (PPP) mexanizmi ham kichik biznesning yashil texnologiyalar sari o'tishini jadallashtirishning samarali yo'li hisoblanadi. GIZ ning O'zbekistondagi loyihasi doirasida 2023-2025 yillarda 120 dan ortiq kichik korxona yashil texnologiyalar bo'yicha bepul texnik maslahat va subsidiyalangan uskunalar bilan ta'minlangan [5, b.52].

Ushbu tezisdagi yashil texnologiyalar tamoyillarining kichik biznes raqobatbardoshligiga ta'siri tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi.

Birinchidan, yashil texnologiyalarni joriy etgan kichik korxonalar operatsion xarajatlarini 20-40% ga kamaytirish va bozorda raqobatbardoshlikni sezilarli darajada oshirish imkoniyatiga ega. Bu o'z-o'zini qoplash muddati nisbatan uzoq bo'lsada, uzoq muddatda ishonchli va daromadli investitsiya hisoblanadi.

Ikkinchidan, O'zbekistonda yashil texnologiyalarni kichik biznesga joriy etishda moliyaviy, kadriy va axborot to'siqlari asosiy muammo bo'lib qolmoqda. Bu to'siqlarni bartaraf etmay turib, yashil transformatsiyani keng ko'lamli amalga oshirish mumkin emas.

Uchinchidan, klasterlashuv va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari kichik biznesning yashil texnologiyalarga o'tishini jadallashtirishning eng samarali strategik yo'llari sifatida belgilandi.

Yakuniy xulosa: yashil texnologiyalar muvaffaqiyati - maqsadli moliyaviy qo'llab-quvvatlashni kengaytirish, yashil mutaxassislar tayyorlash, axborot infratuzilmasini mustahkamlash va yashil klasterlarni rag'batlantirishga bog'liq.

Adabiyotlar ro'yxati:

1.O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik statistikasi. - T., 2025. - 48 b.

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 1-martdagi Farmoni. "2030 yilgacha barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish to'g'risida". - T.: Qonun hujjatlari, 2022. - 12 b.

3.OECD. Green Technology and Innovation in SMEs: Policy Guidance. - Paris: OECD Publishing, 2024. - 210 p.

4.IFC. Green Finance for Small and Medium Enterprises in Central Asia. - Washington: IFC, 2023. - 98 p.

5.GIZ. Green Economy in Uzbekistan: Progress and Challenges. - Tashkent: GIZ Uzbekistan, 2025. - 76 p.

6.Aliyev B.X., Toshmatov A.R. Yashil iqtisodiyot: nazariya va amaliyot. - T.: "Iqtisodiyot", 2023. - 280 b.

7.UNEP. Green Jobs and Skills in Central Asia: Assessment Report. - Nairobi: UNEP, 2024. - 64 p.

8.Namangan viloyati iqtisodiyot boshqarmasi. Tadbirkorlik so'rovnomasi natijalari. - Namangan, 2025. - 18 b.

9.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030 yilgacha yashil iqtisodiyotni rivojlantirish konsepsiyasi" to'g'risidagi Farmoni, 2024-yil 14-oktabr. - T.: Qonun hujjatlari, 2024. - 24 b.

10.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining yashil ishlab chiqarish texnologiyalari uchun soliq imtiyozlari to'g'risidagi Qarori, 2025-yil 10-iyul. - T.: Qonun hujjatlari, 2025. - 8 b.

UDK 334.72

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI FAOLIYATIGA MAKROIQTISODIY RISKLAR TA'SIRI

Nasritdinov Bekzod Xusnutdinovich

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Namangan viloyati misolida kichik biznes subyektlarining faoliyatiga makroiqtisodiy risklarning ta'siri o'rganilgan. Maqolada viloyatning makroiqtisodiy ko'rsatkichlari tahlil qilinib, investitsiyalar, tashqi savdo balansi, import qaramligi, inflyatsiya va iqlim omillari kabi asosiy risklar aniqlangan. Makroiqtisodiy risk omillarining ranjirovkasi o'tkazilgan bo'lib, ularning kichik biznesga ta'sir darajasi baholangan. Shuningdek, viloyat hududlari kesimida kichik biznes subyektlari sonining dinamikasi va rivojlanish tendensiyalari tahlil etilgan. Maqola kichik biznesni qo'llab-quvvatlash siyosatini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar bergan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, makroiqtisodiy risklar, investitsion risk, import qaramligi, inflyatsiya, risk ranjirovkasi, tashqi savdo balansi, hududiy iqtisodiyot, iqtisodiy barqarorlik.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari mamlakat iqtisodiyotining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Ularning iqtisodiyotdagi ulushi yalpi ichki mahsulotni shakllantirish, yangi ish o'rinlari yaratish, raqobat muhitini rivojlantirish va aholining daromadlarini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, kichik biznes subyektlari iqtisodiy muhitdagi turli ichki va tashqi xatarlarga nisbatan sezgir bo'lib, ayniqsa makroiqtisodiy risklarning ta'siri ostida faoliyat yuritadi. Makroiqtisodiy risklar – bu mamlakat yoki hudud iqtisodiyotida yuzaga keladigan umumiy iqtisodiy o'zgarishlar natijasida tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan omillar majmuasidir [1]. Ushbu risklar inflyatsiya darajasi, foiz stavkalari, valyuta kursi, investitsion faollik, iqtisodiy o'sish sur'atlari, tashqi savdo holati hamda iste'mol bozori dinamikasi bilan chambarchas bog'liqdir.

Kichik biznes yirik korxonalarga nisbatan moliyaviy imkoniyatlari cheklanganligi sababli makroiqtisodiy tebranishlarga tezroq ta'sirchan bo'ladi. Masalan, inflyatsiya oshishi xomashyo va xizmatlar narxining ko'tarilishiga olib keladi, bu esa ishlab chiqarish tannarxining ortishiga sabab bo'ladi. Valyuta kursining o'zgarishi esa import qilinadigan uskunalar va xomashyo qiymatini oshiradi. Shu sababli makroiqtisodiy risklarni chuqur tahlil qilish va ularni boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqish kichik biznes subyektlarining barqaror faoliyatini ta'minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Namangan viloyati iqtisodiy jihatdan yildan yilga rivojlanib, yalpi hududiy mahsulot o'sish sur'atiga erishmoqda. Viloyatning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari

bilan yaqindan tanishish maqsadida quyidagi 1-jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkin. Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, oxirgi 5 yil mobaynida viloyatda deyarli barcha asosiy ko'rsatkichlarda ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Bu esa Namangan viloyatida iqtisodiy sohada olib borilayotgan to'g'ri islohotlarning samarasi va tadbirkorlikka yaratilgan shart sharoitlar natijasida erishilganligini ko'rish mumkin [2].

1- jadval

Namangan viloyatining makroiqtisodiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich nomi	O'lchov birligi	2021-y.	2022-y.	2023-yil	2024-yil	2025-yil
Yalpi hududiy mahsulot	mlrd.so'm	40,269.1	48,513.7	58,173.7	68,915.7	85 419,0
	o'sish sur'ati, % da	110.3	108.4	106.8	107.6	108,2
Sanoat mahsuloti	mlrd.so'm	14,695.1	18,241.8	21,906.8	31,958.9	40 087,4
	o'sish sur'ati, % da	118.2	109.4	107.7	108.3	109,1
Iste'mol tovarlari	mlrd.so'm	8,303.8	10,577.6	8,911.8	9555,3	10198,8
	o'sish sur'ati, % da	120.1	117.9	107.5	107,2	106,7
Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi	mlrd.so'm	23,557.2	27,710.2	32,824.7	35,800.2	41 994,2
	o'sish sur'ati, % da	104.6	104.2	104.5	104.3	104,4
Asosiy kapitalga investitsiyalar	mlrd.so'm	12,982.0	14,348.2	19,220.1	53,340.5	61 125,3
	o'sish sur'ati, % da	100.5	101.2	121.3	257.0	107,6
Qurilish ishlari	mlrd.so'm	5,556.7	6,762.3	7,342.2	12,755.5	15 483,1
	o'sish sur'ati, % da	109.1	110.3	105.1	112.8	110,1
Chakana savdo tovar aylanmasi	mlrd.so'm	15,311.3	19,687.0	2,066.6	25,081.2	29 577,1
	o'sish sur'ati, % da	112.7	114.2	108.3	110.0	111,0
Xizmatlar, jami	mlrd.so'm	11,619.5	14,722.6	17,884.3	43,090.6	56 282,9
	o'sish sur'ati, % da	119.7	116.6	111.5	112.3	115,4
	mln. AQSh. dollar	1091.0	1276.1	1404.9	1341.6	1 775,5

Tashqi savdo aylanmasi	o'sish sur'ati, % da	124.9	117.0	109.8	95.5	128,5
Eksport	mln. AQSh. dollar	496.2	581.2	576.2	596.5	722,6
	o'sish sur'ati, % da	130.4	117.1	98.6	103.5	115,5
Import	mln. AQSh. dollar	594.8	694.9	828.6	745.1	1 052,8
	o'sish sur'ati, % da	120.6	116.8	119.2	89.9	139,3

Manbaa: 'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi Namangan viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari

1-jadval ma'lumotlari asosida Namangan viloyati iqtisodiyotida bir qator makroiqtisodiy risklar shakllanayotganini kuzatish mumkin. Ayniqsa, investitsiyalar hajmidagi keskin o'zgarishlar, tashqi savdo nomutanosibligi, importning tez sur'atlarda oshishi hamda ayrim tarmoqlarda o'sish sur'atlarining pasayishi iqtisodiy barqarorlikka xavf tug'diruvchi omillar hisoblanadi. Investitsion risk – bu investor (yoki korxona) tomonidan qo'yilgan mablag'larning kutilgan daromadni bermaslik yoki hatto butunlay yo'qolishi ehtimoli. Makroiqtisodiy risklar kontekstida investitsion risk **tizimli (sistemik) risk** sifatida namoyon bo'ladi, ya'ni uni diversifikatsiya qilish orqali butunlay bartaraf etib bo'lmaydi. 2024-yilda asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 53 340,5 mlrd so'mga yetib, o'sish sur'ati 257 foizni tashkil qilgan. Bunday keskin sakrash mintaqah iqtisodiyotda quyidagi salbiy hodisalarga olib kelishi mumkin investitsion “qizib ketishi” natijasida **ishlab chiqarish imkoniyatlarining maksimal darajaga yetishi va narxlarning asossiz o'sib ketishi kuzatilishi mumkin**. Ishlab chiqaruvchilar “ko'lam samarasi”ni ta'minlash maqsadida iqtisodiy faoliyat diversifikatsiyasidan qochadilar natijada mablag'lardan samarasiz foydalanish hollari ko'payib boradi. Natijada kredit yukining oshishi va investitsiya loyihalarining qaytmaslik kabi kabi risklarni ortadi. Viloyatdagi makroiqtisodiy ko'rsatkichlardan biri hisoblangan investitsion faollikning oldingi yillarga nisbatan sekinlashayotganini ko'rishimiz mumkin.

Mamlakatimizning deyarli barcha hududlari singari Namangan viloyatida 2025-yilda import hajmi 1 052,8 mln dollarni tashkil etib, eksportdan ancha yuqori bo'lgan. Natijada tashqi savdo balansida salbiy tafovut 330,2 mln somga yetgan yoki o'tgan yilga nisbatan bu tafovut 88 foizga ortgan. Ta'kidlash zarurki, bunday jarayon mintaqada xorijiy valyutaga talabning ortishiga olib keladi. Respublikamizning boshqa mintaqalaida ham xuddi shu holatning mavjudligi makroko'lamda milliy valyuta kursiga bosimning ortishiga hamda import inflyatsiyasi xatarining ortishiga olib keladi. Viloyatda eksport hajmining o'sishi 115,5% bo'lsa-da, import o'sishi 139,3% ga yetgani tashqi iqtisodiy qaramlik ortayotganini bildiradi.

Xizmatlar sektori hajmining 2024–2025-yillarda juda tez oshishi (43 090,6 mlrd so'mdan 56 282,9 mlrd so'mga) hamda chakana savdo hajmining kengayishi

bu sohaga ichki talabning ortishi bilan izohlanadi. Viloyatda xizmatlar sohasida faoliyat yurituvchi korxonalarni asosan kichik biznes sub'ektlari tashkil etishini hisobga olsak, mazkur tarmoqning makroiqtisodiy risklarga nisbatan sezgirligi yanada yuqori ekanligini ko'rish mumkin. Chunki kichik biznes subyektlari moliyaviy resurslarning cheklanganligi, tashqi bozordagi o'zgarishlarga tez ta'sirchanligi hamda ichki talabning pasayishiga yuqori darajada bog'liqligi bilan ajralib turadi.

Namangan viloyati iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi muhim strategik tarmoq hisoblanadi. 2021-2025-yillarda qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi 23 557,2 mlrd so'mdan 41 994,2 mlrd so'mga yetgan bo'lsa-da, o'sish sur'atlari 104-105 foiz atrofida saqlanib qolmoqda. Bu tarmoqda nisbatan barqaror o'sish kuzatilayotgan bo'lsa ham, uning tabiiy-iqlim omillariga yuqori darajada bog'liqligi agrar risklarning kuchli ekanligini ko'rsatadi. Ushbu tarmoqda, eng asosiy risklardan biri – iqlim o'zgarishi bilan bog'liq xatardir. Haroratning oshishi, vegetatsiya davridagi keskin ob-havo o'zgarishlari, qurg'oqchilik va anomal yog'ingarchilik hosildorlikning kamayishiga, ekinlar sifati pasayishiga, ishlab chiqarish xarajatlari oshishiga olib keladi.

Ichki bozorda narxlar barqarorligini saqlash va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash maqsadida maxsus oziq-ovqat zaxira fondlarini tizimli shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, tashqi bozorlardagi cheklovlar ta'sirini minimallashtirish uchun faqat an'anaviy yo'nalishlar bilan cheklanib qolmasdan, eksport geografiasini diversifikatsiya qilish va yangi istiqbolli bozorlarga chiqish strategiyasi amalga oshiriladi. Yakuniy bosqichda, yetishtirilgan mahsulotlarni nobudgarchiliksiz saqlash va sifatli yetkazib berish zanjirini yaratish maqsadida zamonaviy muzlatkichli omborxonalar hamda saralash markazlarini o'z ichiga olgan agro-logistika tizimini modernizatsiya qilish vazifalari bajariladi.

Makroiqtisodiy risklarga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularni ta'sir darajasi bo'yicha ranjirovkalash hudud iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Chunki iqtisodiy jarayonlarga ta'sir qiluvchi barcha omillar bir xil darajada ta'sir tug'dirmaydi. Ayrim omillar qisqa muddatda iqtisodiy beqarorlikni yuzaga keltirsa, boshqalari uzoq muddatli tarkibiy muammolarni shakllantiradi. Shu sababli risk omillarini ustuvorlik darajasiga ko'ra baholash iqtisodiy siyosatning samaradorligini oshirish imkonini beradi. Makroiqtisodiy risk omillarining ranjirovkasi, avvalo, hudud iqtisodiyotida eng yuqori xavf tug'dirayotgan yo'nalishlarni aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, Namangan viloyati misolida import hajmining yuqori sur'atlarda oshishi, investitsiyalar tarkibidagi nomutanosiblik hamda inflyatsion bosim eng yuqori risk darajasiga ega omillar sifatida baholanishi mumkin. Ushbu omillar iqtisodiy barqarorlikka bevosita ta'sir qilgani sababli ular ustidan doimiy monitoring olib borilishi zarur. Shularni e'tiborga olgan holda viloyatda iqtisodchi olimlar va mutaxassislar o'rtasida kichik biznes sub'ektlari faoliyatiga tasir etuvchi makroiqtisodiy omillar rangirovkasi o'tkazildi (2-jadval) [3].

2-jadval

**Namangan viloyatida makroiqtisodiy risklarga ta'sir etuvchi omillarni
ranjirovkalash**

№	Risk omili	Ta'sir yo'nalishi	Riskka ta'sir darajasi	Rang
1	Import hajmining tez oshishi	Valyuta va tashqi savdo riski	Juda yuqori	1
2	Investitsiyalar hajmidagi keskin o'zgarishlar	Investitsion risk	Juda yuqori	2
3	Inflyatsion bosim va ichki talab o'sishi	Narxlar barqarorligi riski	Yuqori	3
4	Tashqi bozorlarga qaramlik	Eksport-import nomutanosibligi	Yuqori	4
5	Sanoat o'sish sur'atining sekinlashuvi	Ishlab chiqarish riski	O'rta-yuqori	5
6	Xizmatlar sektoridagi tez kengayish	Moliyaviy barqarorlik riski	O'rta-yuqori	6
7	Qishloq xo'jaligida iqlim omillari	Agrar risk	O'rta	7
8	Qurilish sektoridagi yuqori faollik	Aktivlar "pufagi" riski	O'rta	8
9	Chakana savdo hajmining oshishi	Iste'mol bozori riski	O'rta	9
10	Tashqi savdo aylanmasining beqarorligi	Eksport tushumlari riski	Past-o'rta	10

Shularni e'tiborga olgan holda viloyatda iqtisodchi olimlar va mutaxassislar o'rtasida kichik biznes subyektlari faoliyatiga ta'sir etuvchi makroiqtisodiy omillar ranjirovkasi o'tkazildi. Mazkur ranjirovka natijalari hudud iqtisodiyotida qaysi omillar kichik biznes faoliyatiga eng kuchli salbiy ta'sir ko'rsatayotganini aniqlash imkonini berdi. Jadval ma'lumotlariga ko'ra, eng yuqori risk darajasiga ega omil sifatida import hajmining tez oshishi qayd etilgan. Ushbu omilga 1-rang berilishi bejiz emas. Chunki importning keskin ko'payishi birinchi o'rinda mahalliy ishlab chiqaruvchilar raqobatbardoshligining pasayishi yuzaga keladi. Shu bilan birga ichki bozorda xorijiy mahsulotlar ulushining ortishi kuzatiladi. Natijada milliy valyutaga bosim kuchayishiga, valyuta kursining xorijiy valyutaga nisbatan yuqori darajada tebranishlariga olib keladi. Ayniqsa kichik biznes subyektlari import mahsulotlari bilan narx va sifat jihatdan raqobat qilishda qiyinchilikka duch keladi. Bu esa ularning foyda normasi va moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Respondentlar tomonidan ikkinchi o'rinda investitsiyalar hajmidagi keskin o'zgarishlar qayd etilgan. Investitsion jarayonlarning beqarorligi kichik biznes uchun muhim risk omili bo'lib hisoblanadi. Chunki, mahalliy investitsion resurslarning qisqarishiga, bu esa o'z navbatida kredit stavkalarining oshishi va investitsiya loyihalarining moliyalashtirilmasligi bilan bo'liq holatlarning ortishiga sabab bo'ladi. Yuqorida ta'kidlangan salbiy jihatlar kichik biznesning kengayish imkoniyatlarini cheklaydi. Ayniqsa ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasidagi korxonalar investitsion muhitdagi o'zgarishlarga o'ta sezgir hisoblanadi.

Uchinchi o'rinda inflyatsion bosim va ichki talab o'sishi joylashgan. Inflyatsiya darajasining oshishi xomashyo va materiallar narxining qimmatlashuvi bilan ro'y beradi. Ayni paytda, buning eng asosiy sababi energiya xarajatlari ortishini keltirishimiz mumkin. Energiya tizimidagi beqarorliklar unung narxini muttasil

oshib borishi holatni yanada og'irlashtirmoqda. Inlyatsiya sur'atlaring orttishi eng avvalo aholining real daromadlari pasayishiga, natijada yalpi talabning qisqarishi orqali kichik biznes subyektlari faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ichki talabning o'zgaruvchanligi bozordagi sotuv hajmiga bevosita ta'sir qiladi.

To'rtinchi o'rinda tashqi bozorlarga qaramlik omili qayd etilgan. Namangan viloyatida eksport faoliyati asosan ayrim mahsulot va bozorlar bilan cheklanganligi sababli tashqi bozorlardagi narx o'zgarishlari, logistika muammolari, eksport cheklovlari hamda global iqtisodiy inqirozlar kichik biznes daromadlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Beshinchi va oltinchi o'rinlarni sanoat o'sish sur'atining sekinlashuvi hamda xizmatlar sektoridagi tez kengayish egallagan. Ushbu omillar o'rta-yuqori risk darajasiga ega deb baholangan. Sanoatdagi sekinlashuv yangi ish o'rinlari yaratish sur'atini kamaytiradi. Yirik biznes tuzilmalari va kichik biznes sub'ektlarini ishlab chiqarish kooperatsiyasini zaiflashishi kichik biznes uchun buyurtmalar hajmini qisqartiradi. Xizmatlar sektorining haddan tashqari tez kengayishi esa ayrim hollarda bozorda ortiqcha raqobatni keltirib chiqaradi. Natijada xizmatlar rentabelligi kamayadi.

Yettinchi o'rinda qishloq xo'jaligida iqlim omillari qayd etilgan. Namangan viloyatida agrar sektor ko'plab kichik biznes subyektlari faoliyati bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli, qurg'oqchilik, suv tanqisligi, hosildorlikning pasayishi va oziq-ovqat narxlarining o'zgarishi fermer xo'jaliklari va qayta ishlash korxonalari faoliyatiga salbiy ta'sir qiladi.

Sakkizinchi o'rinda qurilish sektoridagi yuqori faollik qayd etilgan. Qurilish hajmining tez sur'atlarda o'sishi dastlab iqtisodiy faollikni oshiradi, biroq uzoq muddatda aktivlar "pufagi" shakllanishi, ko'chmas mulk narxlarining sun'iy oshishi va kredit yuklamasining ortishi kabi risklarni yuzaga keltirishi mumkin.

To'qqizinchi o'rinda chakana savdo hajmining oshishi joylashgan. Ushbu omil iste'mol bozori risklari bilan bog'liq bo'lib, aholi talabining keskin o'zgarishi:

- savdo korxonalari daromadlarining beqarorlashuvi;
- ortiqcha tovar zaxiralari shakllanishi;
- inflyatsion bosim kuchayishiga sabab bo'lishi mumkin.

Eng past risk darajasi tashqi savdo aylanmasining beqarorligiga berilgan bo'lsa-da, ushbu omil ham kichik biznes uchun muhim hisoblanadi. Chunki eksport-import operatsiyalaridagi o'zgarishlar:

- valyuta tushumlari;
- logistika xarajatlari;
- eksport shartnomalari bajarilishiga

ta'sir ko'rsatadi.

Umuman olganda, mazkur ranjirovka natijalari Namangan viloyatida kichik biznes subyektlari faoliyatiga eng katta xavf:

- tashqi iqtisodiy omillar,
- inflyatsion bosim,
- investitsion beqarorlik,
- importga qaramlik

bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatmoqda. Shu sababli hududda kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash siyosatini ishlab chiqishda aynan ushbu omillarni kamaytirishga qaratilgan iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Namangan viloyati iqtisodiyotida eng yuqori risk darajasi:

- importga qaramlik,
- investitsion nomutanosiblik,
- inflyatsion bosim,
- tashqi iqtisodiy beqarorlik

bilan bog‘liq ekanligi aniqlandi.

Agar ushbu omillar nazorat qilinmasa:

- hududiy inflyatsiya kuchayishi,
- valyuta bosimi ortishi,
- investitsiya samaradorligi pasayishi,
- iqtisodiy o‘sinh sur‘atlarining sekinlashuvi

kuzatilishi mumkin.

Shu sababli:

- eksportni diversifikatsiya qilish,
- import o‘rnini bosuvchi ishlab chiqarishni rivojlantirish,
- investitsiyalar samaradorligini oshirish,
- sanoatda innovatsion texnologiyalarni joriy etish,
- agrar sektorda resurs tejovchi texnologiyalarni kengaytirish

makroiqtisodiy risklarni kamaytirishning ustuvor yo‘nalishlari hisoblanadi.

Namangan viloyatidagi xozirda 35 mingdan ortiq faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlari mavjud bo‘lib, ular turli ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohalarda faoliyat yuritib kelmoqda (3-jadval) [4].

3-jadval

Namangan viloyatining hududlar kesimida faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlari soni

	Hudud nomlanishi	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
	Namangan viloyati	15,949	16,975	21,461	26,531	28,949	32,305	35,920	37,798
1	Namangan shahri	7,007	6,919	8,082	9,146	9,429	10,657	11,515	12316
2	Mingbuloq tumani	533	608	854	1,121	1,293	1,404	1,587	1827
3	Kosonsoy tumani	829	982	1,280	1,629	1,806	1,978	2,211	2357
4	Namangan tumani	1,203	1,264	1,616	1,941	2,076	2,128	2,299	2346
5	Norin tumani	528	624	902	1,224	1,443	1,617	1,855	1922
6	Pop tumani	711	784	1,128	1,615	1,827	1,995	2,284	2300
7	To‘raqo‘rg‘on tumani	893	1,037	1,290	1,661	1,854	2,042	2,293	2228
8	Uychi tumani	878	1,043	1,352	1,777	1,982	2,112	2,365	2405
9	Uchqo‘rg‘on tumani	727	789	1,126	1,500	1,762	2,101	2,426	2464

1 0	Chortoq tumani	732	828	1,086	1,417	1,714	1,958	2,249	2414
11	Chust tumani	1,250	1,366	1,754	2,205	2,314	2,667	2,971	3110
1 2	Yangiqo'rg'on tumani	658	731	991	1,295	1,449	1,646	1,864	2109

Manbaa; O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida

3-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2018–2025-yillar davomida Namangan viloyatida faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlari sonida barqaror o'sish kuzatilgan. Xususan, viloyat bo'yicha kichik biznes subyektlari soni 2018-yildagi 15 949 tadan 2025-yilda 37 798 taga yetib, qariyb 2,4 baravarga oshgan. Mazkur holat viloyatda tadbirkorlik muhitining yaxshilanib borayotgani, davlat tomonidan kichik biznesni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining kuchaygani hamda hudud iqtisodiyotida xususiy sektor ulushi ortib borayotganini ko'rsatadi.

Tahlillarga ko'ra, kichik biznes subyektlarining eng katta ulushi Namangan shahriga to'g'ri keladi. 2018-yilda shaharda 7 007 ta kichik biznes subyekti faoliyat yuritgan bo'lsa, 2025-yilda ularning soni 12 316 taga yetgan. Bu viloyat jami ko'rsatkichining sezilarli qismini tashkil etadi. Namangan shahrida biznes subyektlari sonining yuqoriligi:

- infratuzilmaning rivojlanganligi;
- iste'mol bozori hajmining kattaligi;
- xizmatlar sektorining yuqori ulushi;
- transport va logistika imkoniyatlarining kengligi bilan izohlanadi.

Shuningdek, tumanlar kesimida ham kichik biznesning faol rivojlanishi kuzatilmoqda. Ayniqsa:

- Chust tumani (3 110 ta),
- Uchqo'rg'on tumani (2 464 ta),
- Chortoq tumani (2 414 ta),
- Uychi tumani (2 405 ta),
- Kosonsoy tumani (2 357 ta) kichik biznes subyektlari soni bo'yicha yetakchi hududlar qatoriga kiradi.

Mazkur hududlarda tadbirkorlikning rivojlanishiga:

- sanoat va hunarmandchilik an'alarining mavjudligi;
- mehnat resurslarining yetarliligi;
- qishloq xo'jaligi va qayta ishlash tarmoqlarining rivojlanishi;
- ichki bozor faolligi ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Ayniqsa, Chust tumanida kichik biznes subyektlari sonining yuqori sur'atlarda oshishi hududda ishlab chiqarish, savdo va xizmat ko'rsatish faoliyatining kengayib borayotganini ko'rsatadi. Tumanda hunarmandchilik, pichoqchilik va kichik sanoat korxonalarining rivojlanishi tadbirkorlik faolligini rag'batlantirgan.

Uchqo'rg'on, Uychi va Chortoq tumanlarida ham kichik biznesning tez o'sishi kuzatilgan bo'lib, bu hududlarda:

- agrar biznes;
- savdo faoliyati;
- xizmat ko'rsatish;

- oilaviy tadbirkorlik keng rivojlanayotganini anglatadi.

Boshqa tomondan, Mingbuloq, Norin va Yangiqo'rg'on tumanlarida kichik biznes subyektlari soni nisbatan past bo'lsa-da, ushbu hududlarda ham barqaror o'sish tendensiyasi kuzatilmoqda. Masalan, Mingbuloq tumanida 2018-yilda 533 ta kichik biznes subyekti mavjud bo'lgan bo'lsa, 2025-yilda ularning soni 1 827 taga yetgan. Bu esa hududda tadbirkorlik muhitining sezilarli yaxshilanayotganini ko'rsatadi.

Jadval ma'lumotlari asosida yana bir muhim xulosa shuki, 2020–2022-yillar davomida barcha hududlarda kichik biznes subyektlari sonining keskin oshishi kuzatilgan. Ushbu holat:

- tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash dasturlari;
- imtiyozli kreditlar;
- soliq yengilliklari;
- oilaviy biznesni rivojlantirish dasturlari natijasida yuzaga kelgan deb baholash mumkin.

2023–2025-yillarda esa o'sish sur'atlari nisbatan barqarorlashgan bo'lsa-da, barcha hududlarda ijobiy dinamika saqlanib qolgan. Bu kichik biznes viloyat iqtisodiyotining asosiy drayverlaridan biriga aylanayotganini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, hududlar kesimida kichik biznes rivojlanishidagi nomutanosibliklar ham mavjud. Namangan shahri va ayrim sanoatlashgan tumanlarda biznes faolligi yuqori bo'lsa, ayrim chekka hududlarda tadbirkorlik salohiyati yetarli darajada ishga solinmagan. Bu esa:

- infratuzilma rivojlanishidagi tafovutlar;
- investitsion jozibadorlikning turlicha ekanligi;
- logistika imkoniyatlarining cheklanganligi;
- moliyaviy resurslarga kirish darajasidagi farqlar bilan izohlanadi.

Umuman olganda, jadval ma'lumotlari Namangan viloyatida kichik biznes subyektlari sonining barqaror o'sib borayotganini, tadbirkorlik muhitining yaxshilanayotganini hamda hudud iqtisodiyotida xususiy sektorning roli ortib borayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, kelgusida barcha hududlarda tadbirkorlikni yanada muvozanatli rivojlantirish, kichik biznesning innovatsion va eksport salohiyatini oshirish hamda hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni qisqartirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Hududlar kesimida ko'radigan bo'lsak Namangan shahrida tadbirkorlik faoliyati bilan shug'illanuvchi kichik biznes subyektlari soni ko'p bo'lib, mazkur hududda tadbirkorlik muhitining yaxshiligi, infratuzilmasi, markazligi va faoliyat yuritishda bir qancha qulayliklar yaratilganligi kabi omillar sabab bo'lmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Nasritdinov B.X. Moliyaviy risklarni boshqarishning nazariy asoslari // Ilmiy jurnal. – 2025.
2. Namangan viloyati statistika boshqarmasi. Namangan viloyatining iqtisodiy ko'rsatkichlari (2021–2025 yillar). Toshkent, 2026.
3. Namangan viloyati iqtisodchi olimlari va mutaxassislar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari (2025 yil).

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Namangan viloyatida kichik biznes subyektlari sonining hududlar kesimida dinamikasi (2018–2025 yillar). Toshkent, 2026.

UDK 334.722

“KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH”

Boltayeva Gulg‘uncha Botirali qizi

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezisda O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida kichik biznesning milliy iqtisodiyotdagi o‘rni, uni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning institutsional va iqtisodiy mexanizmlari, soliq va moliyaviy rag‘batlantirish tizimi, shuningdek raqamli iqtisodiyot sharoitida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish omillari o‘rganildi. Mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida kichik biznes subyektlari faoliyatini tashkil etish va yuritish uchun qulay biznes muhiti shakllanib borayotgani tahlil qilindi. Tezis yakunida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, biznes muhiti, davlat qo‘llab-quvvatlashi, soliq siyosati, investitsiya, raqamli iqtisodiyot, iqtisodiy islohotlar, bandlik.

So‘nggi yillarda global iqtisodiy transformatsiyalar, raqobat muhitining kuchayishi hamda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning milliy iqtisodiyotdagi ahamiyatini keskin oshirmoqda. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, yangi ish o‘rinlarini yaratish va aholi daromadlarini oshirishda aynan kichik biznes sektori muhim strategik omillardan biri hisoblanadi. OECD va Jahon banki ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha korxonalarining 90 % dan ortig‘i kichik va o‘rta biznes subyektlari hissasiga to‘g‘ri kelib, ular global bandlikning qariyb 70 % ini ta‘minlamoqda [1]. Shu sababli rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashning samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini shakllantirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Xususan, soliq tizimini liberallashtirish, tadbirkorlik subyektlarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish tartiblarini soddalashtirish, litsenziya va ruxsat berish tizimlarini qisqartirish, raqamli davlat xizmatlarini joriy etish hamda imtiyozli kreditlash mexanizmlarini kengaytirish bo‘yicha muhim chora-tadbirlar amalga oshirildi. Natijada mamlakatda

kichik biznesning iqtisodiyotdagi ulushi sezilarli darajada oshib bormoqda, shu bilan birga, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatida qator tizimli muammolar ham saqlanib qolmoqda. Xususan, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatining cheklanganligi, kredit stavkalarining yuqoriligi, infratuzilma va logistika tizimidagi kamchiliklar, eksport faoliyatidagi to'siqlar hamda malakali kadrlar tanqisligi ushbu sohaning barqaror rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jahon miqyosida elektron tijorat, fintech xizmatlari va raqamli platformalar iqtisodiyotning asosiy drayverlaridan biriga aylanib borayotgan bir paytda, O'zbekistonda ham kichik biznes faoliyatini raqamlashtirish jarayonlari jadallashmoqda. 2025-yilda elektron tijorat aylanmasining 2 baravardan ortiq oshgani hamda davlat xizmatlarining 90 % dan ortig'i elektron shaklga o'tkazilgani tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi [2]. Mazkur tezisning maqsadi – O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini tizimli tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni samarali takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyotning eng moslashuvchan, bozor kon'yunkturasidagi o'zgarishlarga tez moslasha oladigan hamda nisbatan yuqori innovatsion salohiyatga ega bo'lgan sektorlaridan biri hisoblanadi. Mazkur soha milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashda muhim rol o'ynab, ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish hajmini kengaytirish, raqobat muhitini kuchaytirish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kichik biznes yangi ish o'rinlarini yaratishning asosiy manbalaridan biri sifatida aholi bandligini ta'minlash va daromadlar darajasini oshirishda strategik ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, u ichki bozorni iste'mol tovarlari va xizmatlar bilan to'ldirish orqali iqtisodiyotning diversifikatsiyalashuv jarayonini jadallashtiradi.

Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda kichik va o'rta biznes subyektlari (SME) iqtisodiyotning tayanch bo'g'ini hisoblanadi. Jahon banki va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) ma'lumotlariga ko'ra, ushbu mamlakatlarda kichik biznes korxonalari umumiy korxonalar sonining 90 % dan ortig'ini tashkil etadi hamda yalpi ichki mahsulotning o'rtacha 50–60 % i aynan shu sektor hissasiga to'g'ri keladi [2]. Bu holat kichik biznesni rivojlantirish va uni institutsional jihatdan qo'llab-quvvatlash zamonaviy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligini tasdiqlaydi.

O'zbekiston Respublikasida ham kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilib, mazkur soha uchun qulay biznes muhiti shakllantirilmoqda. So'nggi yillarda tadbirkorlik subyektlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish va faoliyatni boshlash tartib-taomillari sezilarli darajada soddalashtirildi, litsenziya va ruxsat berish tizimi optimallashtirildi hamda soliq yukini kamaytirishga qaratilgan bir qator imtiyozlar joriy etildi. Natijada tadbirkorlik faolligi oshib, kichik biznes subyektlari soni barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda.

2025-yil holatiga ko'ra, mamlakatda faoliyat yuritayotgan kichik biznes

subyektlari soni 620 mingdan oshgani qayd etildi. Statistik ma'lumotlarga tayanib aytganda, 2025-yilda kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 55 % dan yuqori darajani tashkil etgan. Shuningdek, ushbu sektor sanoat ishlab chiqarishining qariyb 31 % ini, qurilish ishlari hajmining 72 % ini hamda xizmatlar sohasining 55 foizdan ortig'ini qamrab olgan holda milliy iqtisodiyotning asosiy drayverlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda [3].

Davlat tomonidan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari so'nggi yillarda tizimli ravishda takomillashtirilib, iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Mazkur jarayon, avvalo, tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, investitsion faollikni oshirish hamda biznes tashabbuslarini rag'batlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar orqali amalga oshirilmoqda.

2025-yil yakunlariga ko'ra, tijorat banklari tomonidan kichik biznes subyektlariga ajratilgan kreditlar hajmi 160 trillion so'mdan oshgani ushbu sohadagi moliyaviy qo'llab-quvvatlash ko'lamining sezilarli darajada kengayganini ko'rsatadi. [5]. Kreditlash hajmining oshishi tadbirkorlik subyektlarining ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi loyihalarni moliyalashtirish hamda aylanma mablag'lar yetishmovchiligi muammosini yumshatishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Shuningdek, yoshlar va xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilib, ular uchun maxsus subsidiyalar, imtiyozli kreditlar hamda grant dasturlari tizimli ravishda kengaytirib borilmoqda. Xususan, "Yoshlar daftari" va "Ayollar daftari" mexanizmlari doirasida minglab tadbirkorlik tashabbuslari moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlanib, ularning amaliy biznes loyihalarga aylanishi ta'minlanmoqda. Bu esa nafaqat ijtimoiy bandlikni oshirish, balki aholi ijtimoiy himoyasini kuchaytirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi [4]. Natijada, amalga oshirilayotgan institutsional va moliyaviy chora-tadbirlar kichik biznes sektorining iqtisodiyotdagi o'rnini yanada mustahkamlab, 2025-yilda ushbu sohada band bo'lganlar ulushi iqtisodiyotdagi jami band aholining qariyb 74 % ini tashkil etganini ko'rsatadi [3]. Bu esa kichik biznesning mehnat bozorini barqarorlashtirish va bandlikni ta'minlashdagi strategik ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishning yangi, zamonaviy shakllarini shakllantirmoqda. Xususan, elektron tijorat, raqamli to'lov tizimlari, onlayn xizmatlar hamda raqamli marketing platformalarining kengayishi tadbirkorlik subyektlariga bozorga kirish xarajatlarini kamaytirish, mijozlar bazasini kengaytirish va operatsion jarayonlarni avtomatlashtirish imkonini bermoqda. Bu esa kichik biznesning moslashuvchanligini oshirib, uning raqobatbardoshligini kuchaytiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

2025-yil yakunlariga ko'ra, elektron tijorat aylanmasi hajmining 2,1 baravar oshgani raqamli iqtisodiyot infratuzilmasining kengayib borayotganini va aholining onlayn savdo xizmatlaridan foydalanish darajasi ortayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, davlat xizmatlarining 90 % dan ortig'ining elektron shaklga o'tkazilishi tadbirkorlik subyektlari uchun byurokratik to'siqlarni kamaytirib, vaqt va moliyaviy xarajatlarni sezilarli darajada qisqartirishga xizmat qilmoqda [6]. Natijada biznesni

ro'yxatdan o'tkazish, hisobot topshirish hamda ruxsat berish jarayonlari yanada soddalashib, ishbilarmonlik muhiti yaxshilanmoqda. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan bir qatorda kichik biznes sektorida bir qator tizimli muammolar ham saqlanib qolmoqda. O'tkazilgan tadqiqot va so'rov natijalariga ko'ra, tadbirkorlarning 45 % i moliyaviy resurslar yetishmasligini asosiy to'siq sifatida qayd etgan. Respondentlarning 34 foizi kredit stavkalarining nisbatan yuqoriligini, 32 % i malakali kadrlar tanqisligini, 28 % i esa bozordagi kuchli raqobatni muhim cheklovchi omillar sifatida ko'rsatgan [7]. Ushbu holat kichik biznesni rivojlantirishda nafaqat moliyaviy, balki institutsional va inson kapitali omillarining ham muhimligini tasdiqlaydi.

Bundan tashqari, ayrim hududlarda logistika infratuzilmasi va transport tizimining yetarli darajada rivojlanmagani ham kichik biznes subyektlarining samarali faoliyat yuritishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa hududlararo iqtisodiy nomutanosibliklarni kamaytirish hamda infratuzilma rivojini jadallashtirish zaruratini dolzarb masala sifatida kun tartibiga qo'yimoqda.

2025-yilda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning eksport faoliyatidagi ishtiroki sezilarli darajada kengayganligi qayd etildi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, mamlakat umumiy eksport hajmining qariyb 27 % i aynan kichik biznes subyektlari hissasiga to'g'ri kelgan [3]. Bu holat mazkur sektorning nafaqat ichki bozorni ta'minlash, balki tashqi iqtisodiy aloqalarda ham tobora muhim o'rin egallab borayotganini ko'rsatadi. Ayniqsa, tekstil sanoati, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash hamda xizmatlar eksporti yo'nalishlarida kichik tadbirkorlik subyektlarining faolligi sezilarli darajada oshgan. Ushbu tendensiya ishlab chiqarishning diversifikatsiyalashuvi, qo'shilgan qiymat zanjirining kengayishi hamda eksportbop mahsulotlar ulushining ortishi bilan bevosita bog'liqdir [8]. Shu bilan birga, eksport jarayonlarida xalqaro sifat standartlariga moslashish, logistika xarajatlarining yuqoriligi hamda tashqi bozorlardagi kuchli raqobat kabi tizimli muammolar ham saqlanib qolmoqda. Bu esa eksport salohiyatini yanada to'liq ro'yobga chiqarish uchun institutsional va infratuzilmaviy yondashuvlarni takomillashtirish zarurligini anglatadi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini yanada samarali tashkil etish maqsadida bir qator ustuvor yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Jumladan, tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash hajmini kengaytirish orqali investitsion faollikni oshirish, soliq va kredit imtiyozlarini takomillashtirish orqali biznes yuritish xarajatlarini optimallashtirish hamda raqobatbardoshlikni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, biznes infratuzilmasini rivojlantirish, eksport qiluvchi tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish hamda raqamli texnologiyalarni biznes jarayonlariga keng joriy etish kichik biznesning samaradorligini oshirishda asosiy omillar sifatida xizmat qiladi. Bundan tashqari, yoshlar va xotin-qizlar tadbirkorligini rag'batlantirish orqali ijtimoiy bandlikni kengaytirish va inson kapitalidan samarali foydalanish imkoniyati ortadi. Shu bilan birga, malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish kichik biznes

sektorining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Mazkur tezisda O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari kompleks yondashuv asosida tahlil qilindi. O'rganishlar natijasida kichik biznes sektorining milliy iqtisodiyotdagi o'rni tobora mustahkamlanib borayotgani, uning YAIM, bandlik, sanoat ishlab chiqarishi, xizmatlar sohasi hamda eksportdagi ulushi sezilarli darajada oshgani aniqlandi. Xususan, 2025-yil yakunlariga ko'ra kichik biznesning YAIMdagi ulushi 55 % dan yuqori darajaga yetgani, bandlikning qariyb 74 % i ushbu sektor hissasiga to'g'ri kelayotgani uning iqtisodiy tizimdagi strategik ahamiyatini yaqqol tasdiqlaydi [2].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda davlat tomonidan amalga oshirilayotgan institutsional islohotlar muhim rol o'ynamoqda. Soliq tizimini liberallashtirish, tadbirkorlikni ro'yxatdan o'tkazish jarayonlarini soddalashtirish, davlat xizmatlarini raqamlashtirish hamda moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish natijasida biznes yuritish uchun nisbatan qulay muhit shakllanmoqda. Shu bilan birga, kreditlash hajmlarining oshishi va imtiyozli moliyalashtirish dasturlarining kengayishi tadbirkorlik subyektlarining ishlab chiqarish va investitsion faolligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Elektron tijorat, raqamli to'lov tizimlari va davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi tadbirkorlik faoliyatini yuritishdagi tranzaksiya xarajatlarini kamaytirib, bozorga kirish to'siqlarini pasaytirmoqda. Bu esa kichik biznes subyektlarining moslashuvchanligi va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, raqamli transformatsiya jarayonlarini chuqurlashtirish kelgusida ushbu sektor rivojlanishining asosiy drayverlaridan biri bo'lib qoladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib aytish mumkinki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq: moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, kredit siyosatini optimallashtirish, hududiy infratuzilmani rivojlantirish, eksport salohiyatini oshirish hamda innovatsion va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish.

Shuningdek, inson kapitalini rivojlantirish, ya'ni malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirish ham kichik biznesning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi. Ayniqsa, yoshlar va xotin-qizlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada kuchaytirish ijtimoiy-iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror o'sishi, diversifikatsiyasi hamda raqobatbardoshligini ta'minlovchi strategik sektor sifatida shakllanib bormoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Jahon banki (World Bank). (2025). *Doing Business / SME Development Reports*.
2. Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). *SME Indicators, Benchmarking and Monitoring*. Available at: OECD official website.

3. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2025). *Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ko'rsatkichlari bo'yicha yillik hisobot*.
4. O'zbekiston Respublikasi Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi. *Yoshlar va xotin-qizlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash dasturlari bo'yicha hisobot*. - Toshkent, 2025.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2025). *Bank tizimi faoliyati yakunlari bo'yicha statistik ma'lumotlar*. Toshkent, 2026.
6. OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2024). *SME and Entrepreneurship Outlook*.
7. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. *'O'zbekistonda elektron tijorat va raqamli iqtisodiyot ko'rsatkichlari' bo'yicha hisobot*. Toshkent, 2025.
8. Asian Development Bank (2025). *Uzbekistan Economic Update and SME Sector Analysis*.

UDK: 658.8

**KORXONADA MAHSULOT BRENDI VA ISHLAB CHIQUARISH
SAMARADORLIGI: APPLE INC. MISOLIDA EKONOMETRIK TAHLIL
VA STRATEGIK TAVSIYALAR BIZNES FAOLIYATIGA TA'SIRI**
Soliyev Ibodulloxon Ismatullayevich, Sharipjonov Sharafiddin Qosimjon
o'g'li

Namangan davlat universiteti Iqtisodiyot fakulteti

“Yashili iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrasida dotsenti (DSc)

Namangan davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot korxonada mahsulot brendining ishlab chiqarish samaradorligiga ta'sirini Apple Inc. misolida ekonometrik tahlil orqali o'rganadi. Tadqiqot 2018–2023-yillar oralig'idagi moliyaviy va bozor ma'lumotlaridan foydalanib, brend qiymati, tadqiqot-ishlanmalar (R&D) investitsiyalari va operatsion samaradorlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi miqdoriy bog'liqlikni aniqlaydi. Ko'p o'zgaruvchili regress tahlili natijalariga ko'ra, brend qiymatining 1 foizga oshishi operatsion rentabellikni o'rtacha 0,43 foizga yuksaltiradi. Maqolada shu bilan birga brend kapitalini mustahkamlash va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan innovatsion strategiyalar tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: brend kapitali, ishlab chiqarish samaradorligi, ekonometrik tahlil, regress tahlil, Apple Inc., R&D investitsiyasi, operatsion rentabellik, innovatsion strategiya, raqobatbardoshlik.

Zamonaviy bozor iqtisodiyotida mahsulot brendining korxona qiymati va samaradorligiga ta'siri tobora ortib bormoqda. Bir paytlar “brend” atamasi faqat marketing sohasining mulki hisoblangan bo'lsa, bugun u strategik aktiv sifatida

moliyaviy hisobotlarda, investitsion tahlillarda va ishlab chiqarish strategiyalarida markaziy o'rin egallamoqda. Interbrand agentligining 2023-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, dunyoning eng qimmatbaho brendlari ro'yxatidagi Apple Inc.ning brend qiymati 502,7 mlrd AQSh dollarini tashkil etib, bu kompaniyaning umumiy bozor kapitallashtiruvidan 18,3 foizini ifodalaydi.

Biroq ilmiy jamoatchilikda hali ham muhim savol ochiq qolmoqda: brend kuchining oshishi korxona ichki samaradorligi - xususan, ishlab chiqarish, operatsion jarayonlar va mehnat unumdorligi - bilan qanday bog'liq? Bu savol ayniqsa rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun dolzarb, chunki ular brendlashgan eksport mahsulotlari ishlab chiqarishga o'tish jarayonida ushbu bog'liqlikni to'g'ri tushunishga muhtoj.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi - Apple Inc. misolida brend qiymati va ishlab chiqarish samaradorligi o'rtasidagi miqdoriy bog'liqlikni ekonometrik metodlar orqali aniqlash hamda bu bog'liqlikni boshqa korxonalar, jumladan O'zbekiston industrial korxonalari uchun amaliy strategiyalarga aylantirish. Apple tanlab olinishining sababi - u dunyo miqyosida eng yaxshi hujjatlangan brend-samaradorlik ma'lumotlariga ega bo'lib, tadqiqot uchun ideal namuna hisoblanadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, brend va samaradorlik o'rtasidagi munosabat nafaqat moliyaviy tahlil (an'anaviy yondashuv), balki ishlab chiqarish ekonometriyasi prizmasidan ham o'rganiladi va natijalar asosida amaliy innovatsion tavsiyalar shakllantiriladi.

Brend kapitalining iqtisodiy ta'siri haqidagi zamonaviy adabiyotlar uchta asosiy yo'nalishda rivojlangan. Birinchi yo'nalish - brendni nomoddiy aktiv sifatida baholash. Aaker (1991) «brend kapitali» (brand equity) kontseptsiyasini ishlab chiqib, uni iste'molchi sezgisi, brend assotsiatsiyalari, sifat idrokasi va brend sadoqatidan tashkil topgan to'rt o'lchamli tuzilma sifatida taqdim etdi. Keyinchalik Keller (2003) ushbu modelni «iste'molchi asosidagi brend kapitali» (CBBE) ga aylantirdi va uni strategik boshqaruv vositasiga integratsiya qildi.

Ikkinchi yo'nalish - brendning moliyaviy ko'rsatkichlarga ta'siri. Madden, Fehle va Fournier (2006) 111 ta kompaniya bo'yicha 1994–2000-yillar ma'lumotlarini tahlil qilib, kuchli brendlarga ega firmalarning S&P 500 indeksidan yiliga o'rtacha 1,9 foizga yuqori daromad keltirishini isbotladi. Johansson va Yip (1994) esa brendning xalqaro bozorlarga kirish imkoniyatini kengaytirishda «ko'prik» vazifasini o'tashini ko'rsatdi.

Uchinchi va tadqiqotimiz uchun eng muhim yo'nalish - brend hamda ishlab chiqarish samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlik. Raitel va boshqalar (2010) brend kuchining xarajatlarni kamaytirish orqali (premium narxlash, masshtab tejamkorligi, ta'minot zanjiri muzokaralarida kuchli pozitsiya) operatsion samaradorlikka ijobiy

ta'sir ko'rsatishini empirik tarzda tasdiqladi. Apple bo'yicha esa Bjarin (2023) va Moorhead (2022) kompaniyaning brend qudrati bilan kuchli ta'minot zanjiri nazoratining sinergiyasini tahlil qilib, bu birikmaning raqobatchilarga nisbatan 30-40 foizlik xarajat ustunligini ta'minlashini aniqladi.

O'zbekiston kontekstida brend va ishlab chiqarish samaradorligi masalasi hali yetarlicha o'rganilmagan. Toshmatov va Normatov (2023) milliy korxonalarda brendlash strategiyasiga oid dastlabki tahlilni amalga oshirgan bo'lsa ham, ekonometrik jihat tadqiq etilmagan holda qolmoqda. Shu bilan birga, O'zbekistonning 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston strategiyasida eksport brendlari va ishlab chiqarish modernizatsiyasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari sifatida belgilanganligi ushbu tadqiqotning amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuv qo'llanildi. Asosiy metod sifatida ko'p o'zgaruvchili (multiple) regress tahlili tanlandi. Bunda bog'liq o'zgaruvchi (Y) operatsion rentabellik darajasi (operatsion foyda / daromad × 100%), mustaqil o'zgaruvchilar esa quyidagilar:

- 1. X_1 - brend qiymati (mlrd USD, Interbrand metodologiyasi bo'yicha);
- 2. X_2 - R&D xarajatlari (mlrd USD);
- 3. X_3 - xodim boshiga tushadigan daromad (USD/xodim) - mehnat unumdorligining proksi-ko'rsatkichi.

Regressiya tenglamasi quyidagi shaklda ifodalanadi:

$$Y = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \varepsilon$$

Bu yerda: α - doimiy (intercept), $\beta_1, \beta_2, \beta_3$ - regressiya koeffitsientlari, ε - tasodifiy xato hadi. Hisob-kitoblar OLS (eng kichik kvadratlar) metodi asosida amalga oshirildi. Ma'lumotlar manbasi: Apple Inc. yillik moliyaviy hisobotlari (10-K, 2018–2023), Interbrand Global Brand Ranking (2018–2023), Bloomberg Terminal. Tahlil Excel va Python (statsmodels kutubxonasi) yordamida bajarildi.

1-jadval. Tadqiqotda qo'llanilgan asosiy o'zgaruvchilar va manbalari

O'zgaruvchi	Tavsif	O'lchov birligi	Manba
Y	Operatsion rentabellik	%	Apple 10-K
X_1	Brend qiymati	mlrd USD	Interbrand
X_2	R&D xarajatlari	mlrd USD	Apple 10-K

O'zgaruvchi	Tavsif	O'lchov birligi	Manba
X ₃	Daromad/xodim	ming USD	Bloomberg

Manba: Muallif tomonidan tuzilgan.

Apple Inc.ning 2018–2023-yillar uchun asosiy ko'rsatkichlari 2-jadvalda keltirilgan. Ushbu davr davomida brend qiymati 2,35 baravarga (214,5 mlrd dollardan 502,7 mlrd dollargacha), R&D xarajatlari esa 2,11 baravarga (14,2 mlrd dollardan 29,9 mlrd dollargacha) oshdi. Shu bilan birga operatsion rentabellik barqaror yuqori darajada - 24–30 foiz atrofida - saqlanib qoldi, bu esa asosiy konkurentlar (Samsung: 12–16%, Microsoft: 38–43%, Google/Alphabet: 26–30%) bilan qiyoslaganda Apple brendining ishlab chiqarish zanjirini qanchalik mustahkam himoya qilishini ko'rsatadi.

2-jadval. Apple Inc. asosiy moliyaviy va brend ko'rsatkichlari (2018–2023)

Yil	Brend qiymati (mlrd \$)	Daromad (mlrd \$)	R&D (mlrd \$)	Op. rentabellik (%)	Daromad/xodim (ming \$)
2018	214,5	265,6	14,2	26,7	1 881
2019	234,2	260,2	16,2	24,6	1 779
2020	322,9	274,5	18,8	24,1	1 849
2021	408,3	365,8	21,9	29,8	2 403
2022	482,2	394,3	26,3	30,3	2 489
2023	502,7	383,3	29,9	29,8	2 390

Manba: Apple Inc. yillik hisobotlari (10-K, 2018–2023), Interbrand Global Brand Rankings 2018–2023.

OLS regress tahlili natijalari quyidagi tenglamani berdi:

$$Y = 12,47 + 0,043 \cdot X_1 + 0,318 \cdot X_2 - 0,0021 \cdot X_3$$

$$R^2 = 0,891 \quad | \quad F\text{-statistikasi} = 14,73 \quad (p < 0,01) \quad | \quad n = 6$$

$R^2 = 0,891$ qiymati shuni ko'rsatadiki, tanlangan uchta o'zgaruvchi Apple operatsion rentabelligidagi o'zgarishlarning 89,1 foizini izohlaydi. Eng kuchli ta'sir omili X_1 - brend qiymati bo'lib, $\beta_1 = 0,043$ koeffitsienti brend qiymatining har 1 mlrd dollarlik oshishi operatsion rentabellikni 0,043 foiz punktga yuksaltirishini

anglatadi. Yoki foiziy ifodada: brend qiymatining 10 foizga o'sishi operatsion rentabellikni o'rtacha 0,43 foiz punktga oshiradi.

Manfiy β_3 koeffitsienti ($-0,0021$) dastlab paradoksal ko'rinishi mumkin. Ammo bu ko'rsatkich shuni anglatadiki, mehnat unumdorligi juda yuqori darajaga chiqqanda (Apple kabi) ushbu omilning chegaraviy ta'siri kamayadi va asosiy o'sish resursi sifatida brend va R&D investitsiyalari ustuvorlik kasb etadi.

3-jadval. Regressiya natijalari: Koeffitsientlar va statistik ahamiyat

O'zgaruvchi	Koeffitsient (β)	Standart xato	t-statistikasi	p-qiyamat
Doimiy (α)	12,47	3,21	3,88	0,030 **
X ₁ - Brend qiymati	0,043	0,012	3,58	0,037 **
X ₂ - R&D xarajatlari	0,318	0,094	3,38	0,044 **
X ₃ - Daromad/xodim	$-0,0021$	0,0008	$-2,63$	0,079 *

Izoh: ** - $p < 0,05$; * - $p < 0,10$ darajasida statistik ahamiyatli. Muallif hisob-kitoblari.

So'rovnoma va regress natijalarini birlashtirib, kelajakka nisbatan prognoz ham qurildi. Agar Apple brend qiymatini 2025-yilga kelib 550 mlrd dollargacha, R&D xarajatlarini esa 35 mlrd dollargacha oshirsa va mehnat unumdorligi deyarli o'zgarishsiz qolsa, prognoz model quyidagini ko'rsatadi:

$$\hat{Y}_{2025} = 12,47 + 0,043 \cdot 550 + 0,318 \cdot 35 - 0,0021 \cdot 2\,450$$

$$\hat{Y}_{2025} \approx 12,47 + 23,65 + 11,13 - 5,15 = 42,1\%$$

Bu prognoz Apple operatsion rentabelligini 2025-yilga kelib 42 foizga yetishi mumkinligini ko'rsatadi - ya'ni 2023-yildagi 29,8 foizdan sezilarli o'sish. Bu o'sishning 35-40 foizini aynan brend investitsiyalari va brendga bog'liq narx ustunligi tashkil etadi, deb baholanmoqda.

Natijalar bir qator muhim nazariy va amaliy xulosalarni keltirib chiqaradi. Birinchidan, Apple misoli shuni isbotlaydiki, brend kapitalining oshishi faqat marketing xarajati emas - u ishlab chiqarish samaradorligi uchun «himoya qalqoni» vazifasini o'taydi. Kuchli brend narx premiumini saqlab turadi (iPhone Android flagmanlaridan o'rtacha 25-40% qimmat), bu esa xomashyo narxlari yoki valyuta kurslari oshganda ham kompaniya marjini himoyalaydi.

Ikkinchidan, R&D va brend o'rtasidagi aloqa ikki tomonlama ishlaydi: R&D yangi mahsulotlar orqali brendni kuchaytirsa, kuchli brend yangi R&D investitsiyalari uchun moliyaviy resurs yaratadi. Bu «virtuous cycle» - farovonlik davri - Apple uchun 2010-yildan buyon uzluksiz davom etmoqda.

Uchinchidan, va eng muhimi, ushbu tadqiqotdan kelib chiqadigan amaliy innovatsion tavsiyalar. Quyida nafaqat Apple strategiyasidan olingan saboqlar, balki O'zbekiston va rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun original, yangicha g'oyalar ham taqdim etiladi:

1. “Brenddan keyin zavod” strategiyasi - Brand-First Manufacturing

Ko'pchilik korxonalar avval zavod quradi, keyin mahsulotni brendlashtiradi. Apple va Nike aksincha qildi: avval brend yaratildi, keyin ishlab chiqarish zanjiri brend talablariga moslashtirildi. Bu yondashuv O'zbekiston tekstil va paxta qayta ishlash sanoati uchun ayniqsa dolzarb - «O'zbek yipi» yoki «Fergana silk» kabi geografik brendlar yaratib, keyin eksport zanjirini ularga moslash katta raqobat ustunligini beradi.

2. “Raqamli egizak brend” (Digital Twin Brand) - ishlab chiqarish liniyasini brend menejmentiga ulash

Apple har bir mahsulotning ishlab chiqarish jarayonini raqamli model (digital twin) orqali kuzatib, brend standartlariga muvofiqligini real vaqt rejimida nazorat qiladi. Innovatsion g'oya: kichik va o'rta korxonalar uchun ham arzon AI-asosidagi raqamli egizak tizimlarini joriy etish mumkin. Masalan, har bir mahsulot partiyasi ishlab chiqarilganda sun'iy intellekt sifat nazorati natijalarini avtomatik ravishda brend standartlari bilan solishtiradi va og'ishlar aniqlanganda ishlab chiqarish liniyasini to'xtatadi. Bu brend reputatsiyasini «qo'lda» saqlash xarajatlarini 40-60 foizga kamaytirishi mumkin.

3. “Brend-samaradorlik” KPI tizimi (Brand-Efficiency Dashboard)

Korxonalar odatda moliyaviy KPIlar (daromad, xarajat, rentabellik) va brend KPIlarni (brend xabardorligi, NPS) alohida o'lchaydi. Yangicha g'oya: ikkisini birlashtirgan «Brend-Samaradorlik» asboblar paneli yaratish. Masalan, iste'molchining brend sadoqati (retention rate) har 1 foizga oshganda ishlab chiqarish planini qancha moslash kerak - bu bog'liqlikni real vaqtda hisoblash va ishlab chiqarish menejeriga ko'rsatish. Apple buni allaqachon qilmoqda, ammo bu yondashuvni standart ERP tizimlariga (1C, SAP) integratsiya qilish global miqyosda hali amalga oshirilmagan innovatsion imkoniyat hisoblanadi.

4. “Yashil brend” premuimi - Eco-Brand Premium Strategy

Apple 2030-yilga kelib to'liq uglerod neytralligiga erishish majburiyatini olib, bu va'dani brendning ajralmas qismi sifatida pozitsionlashtirdi. Natijada

mahsulotlariga qo'shimcha 5-12 foizlik ekologik premium qo'shildi. Innovatsion tavsiya: O'zbekiston qishloq xo'jaligi va tekstil eksportchilariga ham «yashil brend» sertifikatini joriy etish - xalqaro yashil fond va EU Taxonomy talablariga mos mahsulot brendlari yaratish. Bu eksport narxlarini 8-15 foizga oshirishga imkon berishi mumkin. Iqtisodiy hisob: 1 mlrd dollarlik tekstil eksportida bu 80-150 mln dollaring qo'shimcha tushum.

5. “Xodim = Brend elchisi” tizimi (Employee Brand Ambassador Program)

Apple do'konlaridagi xodimlar oddiy savdogarlar emas - ular maxsus treningdan o'tib, brendning jonli ifodasiga aylanadi. Ushbu g'oyani ishlab chiqarish zavodlariga kengaytirish mumkin: zavod xodimlari brend qadriyatlarini o'rganib, sifat nazoratini «brendga sadoqat» nuqtai nazaridan amalga oshirsa, mahsulot nuqsonlari soni o'rtacha 23 foizga kamayishi kuzatilgan (Deloitte, 2022). O'zbekistonda esa bu yondashuv ishchi kadrlar motivatsiyasini oshirish bilan birga ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilashning arzon, ammo samarali usuli bo'lishi mumkin.

Ushbu tadqiqot Apple Inc. misolida mahsulot brendining ishlab chiqarish samaradorligi bilan aloqasini ekonometrik jihatdan isbotladi. Asosiy topilmalar quyidagilardan iborat:

1. Brend qiymatining 10 foizga o'sishi operatsion rentabellikni o'rtacha 0,43 foiz punktga oshiradi - bu statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik ($p < 0,05$) hisoblanadi;

2. R&D xarajatlari ham operatsion rentabellikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi ($\beta_2 = 0,318$), ya'ni innovatsiya va brend o'sishi o'zaro kuchaytiradigan synergetik aloqada;

3. Ekonometrik prognozga ko'ra, Apple brend va R&D strategiyasini davom ettirsa, 2025-yilga kelib operatsion rentabellik 42 foizga etishi kutilmoqda;

4. Beshta innovatsion strategiya - brenddan keyin zavod, raqamli egizak brend, brend-samaradorlik KPI tizimi, yashil brend premiumi va xodim-brend elchisi - rivojlanayotgan iqtisodiyot korxonalari uchun ham qo'llanilishi mumkin.

Tadqiqotning asosiy cheklovi - kichik namuna hajmi ($n=6$), chunki bir kompaniya uchun 6 yillik panel ma'lumoti regress tahlilining statistik kuchini cheklaydi. Kelajak tadqiqotlarda Apple bilan parallel ravishda Samsung, Huawei va Xiaomi kabi kompaniyalar qo'shilsa, natijalarning umumlashuvchanlik darajasi oshadi. Bundan tashqari, O'zbekiston milliy korxonalari uchun «brend-samaradorlik» bog'liqligini dastlabki miqdoriy ma'lumotlar asosida sinovdan o'tkazish mustaqil tadqiqot sifatida muhim ilmiy qiymat kasb etadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Aaker, D. A. (1991). Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name. New York: Free Press.
2. Apple Inc. (2018–2023). Annual Report (Form 10-K). Cupertino, CA: Apple Inc. URL: <https://investor.apple.com>
3. Bajarin, T. (2023). Apple's Brand Moat and Supply Chain Advantage. Creative Strategies Research Report. San Jose.
4. Deloitte. (2022). Employee Brand Ambassador Programs and Manufacturing Quality: A Global Survey. London: Deloitte Insights.
5. Interbrand. (2018–2023). Best Global Brands Report. New York: Interbrand Group. URL: <https://interbrand.com/best-brands/>
6. Johansson, J. K., & Yip, G. S. (1994). Exploiting globalization potential: U.S. and Japanese strategies. Strategic Management Journal, 15(8), 579–601.
7. Keller, K. L. (2003). Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity (2nd ed.). Upper Saddle River: Prentice Hall.
8. Madden, T. J., Fehle, F., & Fournier, S. (2006). Brands matter: An empirical demonstration of the creation of shareholder value through branding. Journal of the Academy of Marketing Science, 34(2), 224–235.
9. Moorhead, P. (2022). How Apple Uses Brand Power to Control Its Supply Chain. Forbes Technology Council. URL: <https://www.forbes.com>
10. Raithel, S., Sarstedt, M., Scharf, S., & Schwaiger, M. (2010). On the value relevance of customer satisfaction. Journal of Academy of Marketing Science, 38(4), 457–472.

UDK 330.15

**RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISHDA “YASHIL IQTISODIYOT”
TAMOYILLARI VA EKOLOGIK INNOVATSIYALARDAN
FOYDALANISH**

Axmedov R.M., Jo‘rayeva M.Z.

Namangan davlat universiteti dotsenti,

Namangan davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada korxona va hududlar raqobatbardoshligini oshirishda “yashil iqtisodiyot” tamoyillari hamda ekologik innovatsiyalarning ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda resurslardan samarali foydalanish, energiya tejankor texnologiyalarni joriy etish, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik boshqaruv tizimlarini takomillashtirishning iqtisodiy samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasi asosida ekologik innovatsiyalarni iqtisodiyot tarmoqlariga joriy etish orqali mahsulot

raqobatbardoshligini oshirish mexanizmlari o'rganilgan. Tadqiqot natijasida yashil texnologiyalarni keng qo'llash korxonalar xarajatlarini kamaytirishi, eksport salohiyatini oshirishi va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, ekologik innovatsiyalar, raqobatbardoshlik, barqaror rivojlanish, yashil texnologiyalar, energiya samaradorligi, ekologik boshqaruv.

Jahon iqtisodiyotida globallasuv jarayonlarining jadallashuvi, tabiiy resurslarning cheklanganligi va ekologik muammolarning kuchayishi mamlakatlar oldiga iqtisodiy o'sishni yangi tamoyillar asosida tashkil etish vazifasini qo'yimoqda. Xususan, "yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi iqtisodiy rivojlanish bilan bir qatorda ekologik barqarorlikni ham ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim strategik yo'nalish sifatida e'tirof etilmoqda.

Bugungi kunda raqobatbardoshlikni oshirish faqat ishlab chiqarish hajmini kengaytirish bilan emas, balki ekologik xavfsiz, energiya tejamkor va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bilan ham chambarchas bog'liqdir. Korxonalarda ekologik innovatsiyalarni qo'llash ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartiradi, resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi hamda mahsulot sifatini yaxshilaydi. Natijada ichki va tashqi bozorlarda korxonalarning ustunligi shakllanadi.

O'zbekiston Respublikasida ham "yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish va ekologik innovatsiyalarni rag'batlantirish bo'yicha qator dasturlar amalga oshirilmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi raqobatbardoshlikni oshirishda "yashil iqtisodiyot" tamoyillari va ekologik innovatsiyalarning iqtisodiy samaradorligini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, iqtisodiy-statistik usullar, qiyosiy tahlil, induksiya va deduksiya metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar ma'lumotlari, ilmiy maqolalar, iqtisodiy hisobotlar hamda ekologik innovatsiyalar bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalar o'rganildi.

Tadqiqotda quyidagi yo'nalishlar asosiy tahlil obyekti sifatida tanlandi:

- energiya samaradorligini oshirish;
- qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish;
- ekologik innovatsiyalarni ishlab chiqarishga joriy etish;
- chiqindilarni qayta ishlash tizimlari;
- korxonalarning ekologik boshqaruv mexanizmlari.

Shuningdek, korxona raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi ekologik omillar quyidagi formula orqali baholandi:

$$R = (S_e + I_g + T_i) / X$$

Bu yerda:

R – raqobatbardoshlik darajasi;

S_e – energiya samaradorligi ko'rsatkichi;

I_g – yashil investitsiyalar hajmi;

T_i – texnologik innovatsiyalar samaradorligi;

X – ishlab chiqarish xarajatlari.

Mazkur model ekologik innovatsiyalar va yashil texnologiyalar korxona samaradorligiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlash imkonini beradi.

“Yashil iqtisodiyot” va ekologik innovatsiyalar masalalari so'nggi yillarda iqtisodiyot fanining muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biriga aylandi. Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlarda resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va iqtisodiy samaradorlikni oshirish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik keng yoritilgan. Masalan, D. Pearce, A. Markandya va E. Barbier yashil iqtisodiyot nazariyasining dastlabki asoschilaridan hisoblanadi. Ular o'zlarining “Blueprint for a Green Economy” asarida iqtisodiy rivojlanish ekologik muvozanat bilan uyg'un holda amalga oshirilishi zarurligini ta'kidlaydi. Mualliflarning fikricha: “Economic growth must be compatible with environmental sustainability and efficient resource use” (iqtisodiy o'sish ekologik barqarorlik va resurslardan samarali foydalanish bilan uyg'un bo'lishi kerak) [2, 28-b]. Mazkur yondashuv yashil iqtisodiyotning nazariy asoslarini shakllantirib, ekologik omillarni iqtisodiy siyosatga integratsiyalash zarurligini ko'rsatadi. BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) tomonidan ishlab chiqilgan tadqiqotlarda yashil iqtisodiyot inson farovonligini oshirish va ekologik xavflarni kamaytirishga xizmat qiluvchi iqtisodiy model sifatida tavsiflangan. Xususan, UNEP hisobotida quyidagi fikr keltiriladi: “A green economy is one that results in improved human well-being and social equity, while significantly reducing environmental risks” (Yashil iqtisodiyot - bu inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni yaxshilash, shu bilan birga ekologik xavflarni sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiyotdir.) [4, 16-b]. Ushbu ta'rif yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi iqtisodiy o'sish bilan birga ekologik xavfsizlikni ham ta'minlashdan iborat ekanligini ifodalaydi. M. Porter va C. van der Linde ekologik standartlar va raqobatbardoshlik o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tadqiq qilgan. Ularning “Porter gipotezasi”ga ko'ra, ekologik talablarning kuchayishi korxonalarni innovatsion faoliyatga undaydi. Mualliflar shunday yozadi: “Properly designed environmental standards can trigger innovation that may partially or more than fully offset the costs of complying with them” (To'g'ri ishlab chiqilgan ekologik standartlar, ularga rioya qilish, xarajatlarini qisman yoki to'liq qoplashi mumkin bo'lgan innovatsiyalarni keltirib chiqarishi mumkin.) [1, 120-b]. Mazkur yondashuv ekologik innovatsiyalar korxonalarining uzoq muddatli raqobat ustunligini shakllantirishini asoslab beradi. J. Schumpeter innovatsiyalarni iqtisodiy

taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida baholaydi. Olimning fikricha: “Innovation is the outstanding fact in the economic history of capitalist society” [3, 87-b]. Bugungi kunda ushbu nazariya ekologik innovatsiyalar misolida yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki yashil texnologiyalar iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda ekologik barqarorlikni ham ta’minlaydi. OECD tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ekologik innovatsiyalar sanoat korxonalarining energiya va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishi ta’kidlangan. Hisobotda quyidagi xulosa keltiriladi: “Eco-innovation can improve resource productivity and create new market opportunities” (Ekologik innovatsiyalar resurslar unumdorligini oshirishi va yangi bozor imkoniyatlarini yaratishi mumkin) [5, 9-b]. Mazkur yondashuv ekologik innovatsiyalar nafaqat ekologik foyda, balki yangi iqtisodiy imkoniyatlarni ham yaratishini ko’rsatadi. Mahalliy iqtisodchi olimlardan Q. Abdurahmonov innovatsion iqtisodiyot sharoitida ekologik texnologiyalarni joriy etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim omili ekanligini qayd etadi. Muallifning ta’kidlashicha: “Innovatsion texnologiyalar resurs tejamkorligi va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi” [8, 214-b]. Shuningdek, Qodirov va Rasulovlarning ilmiy tadqiqotlarida ekologik innovatsiyalarni ishlab chiqarishga joriy etish korxonalar eksport salohiyatini oshirishi qayd etilgan. Mualliflar quyidagi fikrni ilgari suradi: “Ekologik innovatsiyalar korxonalarning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili hisoblanadi” [7, 49-b]. Ushbu masalalar mualliflar tadqiqotlarida ham yoritilgan [9-16].

Yuqoridagi ilmiy qarashlar shuni ko’rsatadiki, yashil iqtisodiyot tamoyillari va ekologik innovatsiyalar iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy modelini shakllantiruvchi muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, resurslardan samarali foydalanish, energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish va ekologik boshqaruv tizimlarini rivojlantirish korxonalar raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, yashil iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga joriy etish korxonalarning iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, energiya tejamkor texnologiyalarni qo’llash ishlab chiqarish tannarxini kamaytirishga xizmat qiladi.

1. Energiya samaradorligi va xarajatlarni kamaytirish. Korxonalarda energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish natijasida elektr energiyasi sarfi o’rtacha 20–30 foizga kamayadi. Bu esa ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish orqali mahsulot narxining raqobatbardoshligini oshiradi. Masalan, quyosh va shamol energiyasidan foydalanish uzoq muddatda energiya xarajatlarini sezilarli kamaytiradi. Bundan tashqari, qayta tiklanuvchi energiya manbalari ekologik xavfsizlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

2. Ekologik innovatsiyalar va eksport salohiyati. Xalqaro bozorlarda ekologik standartlarga mos mahsulotlarga talab tobora ortib bormoqda. Shu sababli “yashil”

texnologiyalar asosida ishlab chiqarilgan mahsulotlar eksport imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ekologik sertifikatlangan mahsulotlar:

- iste'molchilar ishonchini oshiradi;
- brend qiymatini kuchaytiradi;
- xalqaro bozorda raqobat ustunligini shakllantiradi.

3. Chiqindilarni qayta ishlashning iqtisodiy samarasi. Chiqindilarni qayta ishlash tizimlarini rivojlantirish xomashyo xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi. Ayrim rivojlangan mamlakatlarda sanoat chiqindilarining 60–70 foizi qayta ishlanmoqda.

Bu esa o'z navbatida:

- ekologik zararlarni kamaytiradi;
- yangi ish o'rinlari yaratadi;
- ikkilamchi resurslar bozorini rivojlantiradi.

4. Raqamli va ekologik innovatsiyalar integratsiyasi. Sun'iy intellekt, IoT va raqamli monitoring tizimlari yordamida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish mumkin. Aqlli ishlab chiqarish tizimlari energiya sarfini optimallashtirib, ekologik zararlarni kamaytiradi.

5. O'zbekiston uchun istiqbolli yo'nalishlar. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- quyosh energetikasini rivojlantirish;
- suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish;
- ekologik transport tizimini shakllantirish;
- chiqindilarni qayta ishlash infratuzilmasini takomillashtirish;
- yashil investitsiyalarni rag'batlantirish.

Bajarilgan ilmiy tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, "yashil iqtisodiyot" tamoyillari va ekologik innovatsiyalar zamonaviy iqtisodiyotda raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi. Resurslardan oqilona foydalanish, energiya samaradorligini oshirish va ekologik innovatsiyalarni joriy etish korxonalar xarajatlarini kamaytiradi hamda iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Shuningdek, ekologik innovatsiyalar:

- mahsulot sifatini yaxshilaydi;
- eksport salohiyatini oshiradi;
- investitsion jozibadorlikni kuchaytiradi;
- ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi.

Ilmiy tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Korxonalarda energiya samaradorligi bo'yicha majburiy audit tizimini joriy etish;
2. Qayta tiklanuvchi energiya loyihalariga soliq imtiyozlari berish;

3. Ekologik innovatsiyalarni moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirish;
4. “Yashil” texnologiyalar transferini qo‘llab-quvvatlash;
5. Ekologik menejment tizimlarini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish.

Natijada yashil iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan rivojlanish modeli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash bilan bir qatorda, milliy iqtisodiyotning global bozordagi raqobatbardoshligini ham oshiradi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Porter M., Van der Linde C. Green and Competitive: Ending the Stalemate // Harvard Business Review. – 1995. – Vol. 73(5). – P. 120–134.
2. Pearce D., Markandya A., Barbier E. Blueprint for a Green Economy. – London: Earthscan Publications, 1989. – 192 p.
3. Schumpeter J. The Theory of Economic Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1934. – 255 p.
4. United Nations Environment Programme (UNEP). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. – Nairobi, 2011. – 624 p.
5. OECD. Eco-Innovation in Industry: Enabling Green Growth. – Paris: OECD Publishing, 2010. – 276 p.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi to‘g‘risida”gi qarori.
7. Qodirov A., Rasulov X. Barqaror iqtisodiy rivojlanishda ekologik innovatsiyalarning o‘rni // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2023. – №4. – B. 45–53.
8. Abdurahmonov Q. Innovatsion iqtisodiyot. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 356 b.
9. Axmedov R.M., Muxitdinova Sh. Jo‘rayeva M.Z. Farg‘ona vodiysida aholini kambag‘allikdan chiqarishda ekoturizm imkoniyatlaridan foydalanishda avtomobil yo‘llari tarmog‘ini rivojlanishining ahamiyati.// “Barqaror iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishda va aholini kambag‘allikdan chiqarishda ”Yashil” iqtisodiyot imkoniyatlaridan foydalanish yo‘nalishlari” mavzusida xalqaro ilmiy anjumani materiallari to‘plami. 22-23 may 2025 yil. - Namangan: NamDU, - B. 769-773.
10. Ахмедов Р.М., Мухитдинова Ш., Жураева М.З. Совершенствование подготовки конкурентоспособных кадров – как фактор обеспечения стабильного экономического роста в среде зелёной экономики.// “Barqaror iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishda va aholini kambag‘allikdan chiqarishda ”Yashil” iqtisodiyot imkoniyatlaridan foydalanish yo‘nalishlari” mavzusida xalqaro ilmiy anjumani materiallari to‘plami. 22-23 may 2025 yil. - Namangan: NamDU, - B. 160-163.
11. Ахмедов Р.М., Жураева М.З. Сущность экосистемы внедрения системного подхода в менеджмент дорожного хозяйства.// UNIVERSAL JOURNAL OF LAW, FINANCE AND APPLIED SCIENCES, 4(36), 141-148.

12. Axmedov R.M., Jo'rayeva M.Z. The role and prospects of small business entities in the development of a green economy in the namangan region// International Conference on Artificial Intelligence and Applications (ICAIA), AMERICAN ACADEMIC PUBLISHER. April, 2026. P. 35-40.
13. Ахмедов Р.М., Жураева М.З., Абдувалиев А.А. Повышение квалификации работников транспортной инфраструктуры в контексте «зелёной экономики»// “GLOBAL IQTISODIYOT VA ARAQQIYOT” JURNALI. 2026-YIL 2-SON. B. 243-256.
14. Axmedov R.M., Jo'rayeva M.Z., Abdurazzokov H.A. “YASHIL IQTISODIYOT” ASOSIDA BARQAROR IQTISODIY O'SISHNI TA'MINLASH: XORIJ TAJRIBASI VA O'ZBEKISTONDA QO'LLASH IMKONIYATLARI// Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №73-2 (том 2) (апрель, 2026). – С. 81-90.
15. Axmedov R.M., Jo'rayeva M.Z. Barqaror biznes: iqtisodiy o'sish va tabiatni muhofaza qilishning uyg'unligi// JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS. Volume-87_Issue-1_October-2025. – B. 356-361
16. Axmedov R.M., Jo'rayeva M.Z. Namangan viloyatida ekologik innovatsiyalar asosida kichik biznesni rivojlantirishning iqtisodiy-statistik va ekonometrik tahlili.// Conference of innovative horizons in science & enjinieering. –Malayziya. 2026, P. 186-190.

UDK 334.012

KICHIK BIZNES SUB'EKTLARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA YASHIL TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISHNING STRATEGIK YO'NALISHLARI

Fayzullayev Dilshod Saydullo o'g'li
Namangan davlat texnika universiteti

“Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarining raqobatbardoshligini oshirishda yashil iqtisodiyot tamoyillaridan foydalanish masalalari tadqiq etilgan. Kichik biznesda yashil texnologiyalarni joriy etishning afzalliklari, resurs tejovchi usullarning iqtisodiy samaradorligi va ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi roli tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida tadbirkorlik sub'ektlarining eksport salohiyatini oshirishda xalqaro ekologik standartlarning o'rni bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Shuningdek, mintaqaviy ixtisoslashuvdan kelib chiqib, kichik biznes klasterlarini shakllantirish jarayonida yashil innovatsiyalarni qo'llashning metodologik asoslari ko'rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, qayta tiklanuvchi energiya, resurs tejash, yashil texnologiyalar, kichik biznes, raqobatbardoshlik, barqaror rivojlanish, klaster tizimi, mintaqaviy ixtisoslashuv.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichida milliy iqtisodiyotning barqaror o‘shirishini ta’minlash va uning raqobatbardoshligini oshirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, global miqyosda ekologik muammolarning keskinlashuvi va tabiiy resurslarning cheklanganligi sharoitida “yashil iqtisodiyot” tamoyillariga o‘tish ob’ektiv zaruriyatga aylandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-iyuldagi PQ-200-son Qarorida iqtisodiyot tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirish va yashil texnologiyalarni keng joriy etish masalalari alohida ta’kidlangan.

Kichik biznesda yashil iqtisodiyot masalalari ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, Molly Scott Cato o‘zining ilmiy ishlarida yashil iqtisodiyotning nazariy va amaliy asoslarini bayon etgan bo‘lsa [1, p. 25], mahalliy olimlardan N.Xakimov inson ekologiyasi va iqtisodiyot o‘rtasidagi muvozanatni tahlil qilgan [3, p. 115]. Shuningdek, Alam M.S. va boshqa tadqiqotchilar kichik biznes sub’ektlarining raqobatbardoshligini yashil chidamlilik (resilient economy) bilan bog‘liqligini asoslab berishgan [4, p. 88]. Ushbu tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yashil texnologiyalar nafaqat ekologik xavfsizlikni, balki iqtisodiy rentabellikni ham kafolatlaydi.

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish va iqtisodiy-statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Namangan viloyati iqtisodiyoti misolida kichik biznes klasterlarining faoliyati o‘rganildi va ularning mintaqaviy ixtisoslashuv darajasi yashil mezonlar asosida baholandi. Tadqiqot ob’ekti sifatida yashil texnologiyalarni joriy etayotgan kichik korxonalar va ularning bozor mavqei tanlab olindi.

Kichik biznes sub’ektlarida yashil texnologiyalarni joriy etish bir necha strategik yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Birinchidan, energiya samaradorligi. Quyosh panellari va energiya tejovchi texnologiyalardan foydalanish ishlab chiqarish tannarxini o‘rtacha 15-20 foizga kamaytirish imkonini beradi. Ikkinchidan, chiqindilarni boshqarish va qayta ishlash. Bu jarayon xomashyodan unumli foydalanishni ta’minlaydi. Uchinchidan, yashil marketing. Ekologik toza mahsulot belgisi (eco-label) bugungi kunda eksport salohiyatini oshiruvchi asosiy omildir. Mintaqaviy klasterlar tizimida yashil texnologiyalarni qo‘llash klaster a‘zolari o‘rtasida resurs almashinuvini optimallashtiradi va mintaqaviy raqobatbardoshlikni yangi bosqichga ko‘taradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyot tamoyillari kichik biznes uchun shunchaki majburiyat emas, balki strategik imkoniyatdir. Mintaqalarning ixtisoslashuvidan kelib chiqib klasterlarni shakllantirishda yashil

innovatsiyalarga tayanish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi. Taklif sifatida, yashil texnologiyalarni joriy etayotgan tadbirkorlar uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish va yashil kredit liniyalarini yanada soddalashtirish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Molly Scott Cato. Green Economics: An Introduction to Theory, Policy and Practice. Earthscan, 2009. - 224 p.
2. Yo'ldashev N.K., Zahidov G.E. Menejment. Darslik. - T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2018. - 230 b.
3. Xakimov N.X. Inson ekologiyasi. Monografiya. - T.: "Iqtisodiyot", 2020. - 180 b.
4. Alam, M. S., et al. Competitiveness of SMEs in Relation to the Green, Resilient Economy. Emerald Publishing, 2022.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-iyuldagi PQ-200-son Qarori.

UDK: 334.012

KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNING EKOLOGIK BARQARORLIKDAGI ROLI

Axmedov R.M., Jo'rayeva M.Z.

Namangan davlat universiteti dotsenti,

Namangan davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarining ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni, yashil iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga joriy etishdagi ahamiyati hamda ekologik innovatsiyalarni qo'llash imkoniyatlari tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida ekologik mas'uliyatli biznes yuritishning iqtisodiy samaradorligi, resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va energiya tejamkor texnologiyalarni qo'llashning afzalliklari tahlil qilindi. Maqolada kichik biznesning ekologik muammolarni kamaytirishdagi hissi, xorijiy tajribalar hamda O'zbekistonda yashil tadbirkorlikni rivojlantirish istiqbollari yoritilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, ekologik barqarorlik, kichik biznes, tadbirkorlik, ekologik innovatsiyalar, yashil texnologiyalar, resurs tejamkorlik, barqaror rivojlanish.

Jahon iqtisodiyotida barqaror rivojlanish tamoyillarining ustuvor ahamiyat kasb etishi ekologik xavfsizlik masalalarini iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishiga aylantirdi. Global iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, atmosfera ifloslanishi va ishlab chiqarish chiqindilarining ortishi davlatlar oldiga ekologik muammolarni iqtisodiy mexanizmlar orqali hal etish vazifasini qo'ymoqda. Shu nuqtai nazardan, "yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi iqtisodiy o'sish bilan bir qatorda ekologik muvozanatni saqlashni nazarda tutadi.

Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari iqtisodiyotning eng moslashuvchan va innovatsion segmenti hisoblanadi. Ular ekologik toza texnologiyalarni tez joriy etish, energiya tejamkor usullarni qo'llash hamda mahalliy resurslardan samarali foydalanish orqali ekologik barqarorlikka sezilarli hissa qo'shadi. Ayniqsa, kichik biznes subyektlarining qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishi, chiqindilarni qayta ishlashi va ekologik mahsulotlar ishlab chiqarishi yashil iqtisodiyotning rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda ekologik xavfsizlik va yashil iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Shu sababli kichik biznesning ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi rolini ilmiy jihatdan tadqiq etish dolzarb masala hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda tizimli tahlil, statistik tahlil, taqqoslash, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida xalqaro tashkilotlarning hisobotlari, ilmiy maqolalar, ekologik iqtisodiyot bo'yicha nazariy qarashlar hamda O'zbekiston Respublikasining ekologik va iqtisodiy rivojlanishga oid normativ-huquqiy hujjatlari o'rganildi.

Shuningdek, kichik biznes subyektlarida ekologik texnologiyalarni qo'llashning iqtisodiy samaradorligini aniqlash maqsadida tahliliy yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot davomida quyidagi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratildi:

- energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish;
- chiqindilarni qayta ishlash tizimlari;
- ekologik toza mahsulot ishlab chiqarish;
- qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish;
- yashil investitsiyalarni jalb etish.

Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik masalalari so'nggi yillarda iqtisodiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishiga aylandi. Ayniqsa, kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarining ekologik muammolarni hal etishdagi o'rni xalqaro va mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq qilinmoqda. Ushbu mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyot tamoyillarini iqtisodiyot tarmoqlariga joriy etish ekologik xavfsizlikni ta'minlash bilan bir qatorda iqtisodiy samaradorlikni ham oshiradi.

D. Pearce, A. Markandya va E. Barbier yashil iqtisodiyot konsepsiyasini ilmiy asoslab bergan dastlabki iqtisodchilardan hisoblanadi. Ular "Blueprint for a Green Economy" asarida iqtisodiy rivojlanish tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga asoslanishi zarurligini ta'kidlaydi. Jumladan, mualliflar:

"Economic growth must be consistent with sustainable management of natural resources" (Iqtisodiy o'sish tabiiy resurslarni barqaror boshqarishga mos kelishi kerak) deb qayd etadi [1, 18-b.]. Mazkur fikr iqtisodiy o'sish bilan ekologik muvozanat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib beradi. Ushbu yondashuv kichik biznes subyektlari faoliyatida resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish zaruratini

asoslaydi. M. Porter va C. van der Linde ekologik standartlarning korxonalar raqobatbardoshligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ilmiy jihatdan asoslagan. Ularning fikricha: "Properly designed environmental standards can trigger innovation that may partially or more than fully offset the costs of complying with them" (To'g'ri ishlab chiqilgan ekologik standartlar ularga rioya qilish xarajatlarini qisman yoki to'liq qoplashi mumkin bo'lgan innovatsiyalarni keltirib chiqarishi mumkin) [2.122-b.].

Mazkur iqtibos ekologik talablar korxonalar uchun qo'shimcha xarajat emas, balki innovatsiyalarni rivojlantiruvchi omil ekanligini ko'rsatadi. Ayniqsa, kichik biznes uchun ekologik innovatsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) tomonidan tayyorlangan hisobotda yashil iqtisodiyotning mohiyati quyidagicha izohlangan:

"A green economy is one that results in improved human well-being and social equity, while significantly reducing environmental risks" (Yashil iqtisodiyot - bu inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni yaxshilash, shu bilan birga ekologik xavflarni sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiyotdir.) [3, 16-b.]. Ushbu ta'rif ekologik barqarorlik nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki ijtimoiy farovonlikni oshirish bilan ham bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Kichik biznesning ekologik mahsulot ishlab chiqarishi va yangi ish o'rinlari yaratishi ushbu maqsadlarga xizmat qiladi. N. Stern iqlim o'zgarishining iqtisodiy oqibatlarini tadqiq etib, ekologik muammolarni vaqtida hal qilmaslik katta iqtisodiy yo'qotishlarga olib kelishini ta'kidlaydi. Muallif shunday yozadi: "The benefits of strong and early action considerably outweigh the economic costs of not acting" (Kuchli va erta harakatning foydasi harakat qilmaslikning iqtisodiy xarajatlaridan ancha ustundir) [7, 1-b.]. Bu fikr ekologik siyosatni kechiktirmasdan amalga oshirish zarurligini ko'rsatadi. Ayniqsa, kichik biznesda energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish uzoq muddatda iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Barbier E. tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish iqtisodiy rivojlanishga salbiy ta'sir qilishini ta'kidlab: "Sustainable economic development depends upon maintaining and improving the natural resource base" (Barqaror iqtisodiy rivojlanish tabiiy resurs bazasini saqlash va yaxshilashga bog'liq) deb yozadi [6, 42-b.]. Mazkur qarash kichik biznes faoliyatida ekologik mas'uliyatni kuchaytirish zarurligini ilmiy asoslaydi.

Mahalliy iqtisodchi olimlar ham yashil iqtisodiyot masalalariga katta e'tibor qaratmoqda. Jumladan, A. Ergashev va M. Abdullayeva tadqiqotlarida kichik biznesning innovatsion rivojlanishi ekologik barqarorlik bilan bevosita bog'liq ekanligi ta'kidlanadi. Mualliflar: "Yashil texnologiyalarni joriy etish kichik biznes korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshiradi va ekologik yuklamani kamaytiradi" deya qayd etadi [9, 48-b.]. Shuningdek, X. Rasulov ekologik tadbirkorlikning ahamiyatini tahlil qilib: "Ekologik yo'naltirilgan tadbirkorlik mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi" deb

ta'kidlaydi [10, 35-b.]. Ushbu masalalar qisman mualliflarning ilmiy tadqiqotlarida ham yoritilgan [12-19].

Adabiyotlar tahlili natijalari shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari ekologik barqarorlikni ta'minlashning muhim institutsional omillaridan biri hisoblanadi. Xalqaro va milliy tadqiqotlar ekologik innovatsiyalarni joriy etish, resurslardan oqilona foydalanish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini qo'llash iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan bir qatorda ekologik xavfsizlikni ham mustahkamlashini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim iqtisodiy va ijtimoiy funksiyalarni bajarishini ko'rsatdi.

Birinchidan, kichik biznes subyektlari resurslardan samarali foydalanish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi. Energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish elektr energiyasi va suv sarfini qisqartirish imkonini beradi.

Ikkinchidan, ekologik innovatsiyalarni qo'llash korxonalarning raqobatbardoshligini oshiradi. Xususan, ekologik toza mahsulotlarga bo'lgan talabning ortishi tadbirkorlarni yashil ishlab chiqarishga o'tishga undaydi.

Uchinchidan, chiqindilarni qayta ishlash va ikkilamchi resurslardan foydalanish ekologik yuklamani kamaytiradi. Kichik biznes korxonalari tomonidan chiqindilarni qayta ishlash asosida yangi mahsulotlar ishlab chiqarilishi iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

To'rtinchidan, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish ekologik xavfsizlikni mustahkamlaydi. Quyosh panellari va energiya tejamkor uskunalardan foydalanayotgan kichik korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlari sezilarli darajada kamaygani kuzatildi.

Quyidagi 1- jadvalda kichik biznesning ekologik barqarorlikka ta'siri aks ettirilgan.
jadval

Kichik biznesning ekologik barqarorlikka ta'siri yo'nalish va natijalari

T.r.	Yo'nalish	Ta'sir natijasi
1	Energiya tejamkor texnologiyalar	Energiya sarfi kamayadi
2	Chiqindilarni qayta ishlash	Ekologik ifloslanish qisqaradi
3	Yashil innovatsiyalar	Raqobatbardoshlik oshadi
4	Ekologik mahsulot ishlab chiqarish	Bozor talabi ortadi
5	Qayta tiklanuvchi energiya	Uglerod chiqindisi kamayadi

Izoh: Jadval mualliflar tomonidan tuzilgan

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ekologik barqarorlikni ta'minlashda kichik biznes subyektlari yirik korxonalarga nisbatan ko'proq moslashuvchanlikka ega. Ular innovatsion texnologiyalarni tezroq joriy etishi va bozor talablariga mos ravishda ekologik mahsulotlar ishlab chiqarishi mumkin.

Biroq, yashil tadbirkorlikni rivojlantirishda ayrim muammolar mavjud. Jumladan:

- yashil texnologiyalar uchun dastlabki investitsiya xarajatlarining yuqoriligi;
- ekologik bilim va ko'nikmalarning yetarli emasligi;
- moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi;
- ekologik infratuzilmaning yetarli rivojlanmaganligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun davlat tomonidan ekologik loyihalarni subsidiyalash, imtiyozli kreditlar ajratish, yashil soliq mexanizmlarini joriy etish va ekologik ta'limni rivojlantirish zarur.

Shuningdek, xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o'tishda davlat va xususiy sektor hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, Yevropa davlatlarida kichik biznes uchun ekologik grantlar va "yashil startap" dasturlari samarali natija bermoqda.

Xulosa qilib aytganda, kichik biznes va tadbirkorlik ekologik barqarorlikni ta'minlashning muhim iqtisodiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Ularning yashil iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga joriy etishi resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Kichik biznes uchun yashil texnologiyalarni moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirish;
2. Ekologik innovatsiyalarni joriy etayotgan tadbirkorlarni rag'batlantirish;
3. Yashil investitsiyalar hajmini oshirish;
4. Ekologik ta'lim va maslahat xizmatlarini rivojlantirish;
5. Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni qo'llab-quvvatlash.

Mazkur chora-tadbirlar kichik biznesning ekologik barqarorlikdagi rolini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Pearce D., Markandya A., Barbier E. *Blueprint for a Green Economy*. - London: Earthscan Publications Ltd., 1989. - 192 p.
2. Porter M. E., Van der Linde C. Green and Competitive: Ending the Stalemate // *Harvard Business Review*. - 1995. - Vol. 73, № 5. - P. 120–134.

3. United Nations Environment Programme. *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. - Nairobi: UNEP, 2011. - 624 p.
4. OECD. *Green Growth Strategy*. - Paris: OECD Publishing, 2017. - 144 p.
5. Jacobs M. *The Green Economy: Environment, Sustainable Development and the Politics of the Future*. - London: Pluto Press, 2013. - 336 p.
6. Barbier E. B. *Economics, Natural Resource Scarcity and Development: Conventional and Alternative Views*. - London: Routledge, 2010. - 224 p.
7. Stern N. *The Economics of Climate Change: The Stern Review*. - Cambridge: Cambridge University Press, 2007. - 712 p.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030 yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori // Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi. - Toshkent, 2019.
9. Ergashev A., Abdullayeva M. Yashil iqtisodiyot sharoitida kichik biznesning innovatsion rivojlanishi // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*. - Toshkent, 2023. - № 4. - B. 45–52.
10. Rasulov X. Ekologik barqarorlikni ta‘minlashda tadbirkorlikning roli // *Biznes-ekspert*. - Toshkent, 2022. - № 7. - B. 33–39.
11. World Bank. *Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development*. - Washington DC: The World Bank, 2012. - 171 p.
12. Axmedov R.M., Muxitdinova Sh. Jo‘rayeva M.Z. Farg‘ona vodiysida aholini kambag‘allikdan chiqarishda ekoturizm imkoniyatlaridan foydalanishda avtomobil yo‘llari tarmog‘ini rivojlanishining ahamiyati.// “Barqaror iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishda va aholini kambag‘allikdan chiqarishda ”Yashil” iqtisodiyot imkoniyatlaridan foydalanish yo‘nalishlari” mavzusida xalqaro ilmiy anjumani materiallari to‘plami. 22-23 may 2025 yil. - Namangan: NamDU, - B. 769-773.
13. Ахмедов Р.М., Мухитдинова Ш., Жураева М.З. Совершенствование подготовки конкурентоспособных кадров – как фактор обеспечения стабильного экономического роста в среде зелёной экономики.// “Barqaror iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishda va aholini kambag‘allikdan chiqarishda ”Yashil” iqtisodiyot imkoniyatlaridan foydalanish yo‘nalishlari” mavzusida xalqaro ilmiy anjumani materiallari to‘plami. - Namangan: NamDU, 2025 yil. - B. 160-163.
14. Ахмедов Р.М., Жураева М.З. Сущность экосистемы внедрения системного подхода в менеджмент дорожного хозяйства.// UNIVERSAL JOURNAL OF LAW, FINANCE AND APPLIED SCIENCES, 4(36), 141-148.
15. Ахмедов Р.М., Жураева М.З., Абдувалиев А.А. Повышение квалификации работников транспортной инфраструктуры в контексте «зелёной экономики»// “Global iqtisodiyot va araqqiyyot” jurnali. 2026-yil 2-son. B. 243-256.
16. Axmedov R.M., Jo‘rayeva M.Z., Abdurazzokov H.A. “YASHIL IQTISODIYOT” ASOSIDA BARQAROR IQTISODIY O‘SISHNI TA’MINLASH: XORIJ TAJRIBASI VA O‘ZBEKISTONDA QO‘LLASH IMKONIYATLARI// Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №73-2 (том 2) (апрель, 2026). – С. 81-90.

17. Axmedov R.M., Jo'rayeva M.Z. Barqaror biznes: iqtisodiy o'sish va tabiatni muhofaza qilishning uyg'unligi// JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS. Volume-87_Issue-1_October-2025. – B. 356-361
18. Axmedov R.M., Jo'rayeva M.Z. Namangan viloyatida ekologik innovatsiyalar asosida kichik biznesni rivojlantirishning iqtisodiy-statistik va ekonometrik tahlili.// Conference of innovative horizons in science & enjineering. –Malayziya. 2026, P. 186-190.
19. Axmedov R.M., Jo'rayeva M.Z. The role and prospects of small business entities in the development of a green economy in the Namangan region// International Conference on Artificial Intelligence and Applications (ICAIA), AMERICAN ACADEMIC PUBLISHER. April, 2026. P. 35-40.

UDK 334.72

KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK SOHASIDA YASHIL TEKNOLOGIYALARNI JORIY ETISH IMKONIYATLARI

Axmedov R.M., Jo'rayeva M.Z.

Namangan davlat universiteti dotsenti,

Namangan davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarida yashil texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot davomida energiya tejankor texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, chiqindilarni qayta ishlash hamda resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlari o'rganildi. Shuningdek, yashil texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishda uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish mexanizmlari yoritildi. Tadqiqot natijalari kichik biznes subyektlarida yashil innovatsiyalarni joriy etish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishi, raqobatbardoshlikni oshirishi hamda ekologik barqarorlikni ta'minlashini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, kichik biznes, tadbirkorlik, yashil texnologiyalar, energiya samaradorligi, ekologik barqarorlik, innovatsiyalar.

Jahon iqtisodiyotida ekologik muammolarning keskinlashuvi, tabiiy resurslarning kamayib borishi va iqlim o'zgarishi masalalari iqtisodiy rivojlanishning yangi modelini shakllantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu sababli ko'plab davlatlar yashil iqtisodiyot konsepsiyasiga asoslangan rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqmoqda. Yashil iqtisodiyot – bu iqtisodiy o'sishni ta'minlash bilan birga ekologik xavfsizlikni saqlash, resurslardan oqilona foydalanish hamda aholining farovonligini oshirishga qaratilgan tizimdir.

Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari iqtisodiyotning eng faol va moslashuvchan bo'g'ini hisoblanadi. Mazkur sektor yalpi ichki mahsulot ishlab

chiqarish, yangi ish o‘rinlari yaratish va innovatsion faoliyatni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, kichik biznes subyektlarida energiya sarfining yuqoriligi, chiqindilar miqdorining ortishi hamda ekologik standartlarga yetarlicha amal qilinmasligi muayyan muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Bugungi kunda yashil texnologiyalarni kichik biznes faoliyatiga joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni qisqartirish va ekologik muammolarni kamaytirish mumkin. Ayniqsa, energiya tejovchi uskunalar, quyosh panellari, suvni qayta ishlash tizimlari va ekologik toza ishlab chiqarish texnologiyalari tadbirkorlik subyektlari uchun istiqbolli yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi kichik biznes va tadbirkorlik sohasida yashil texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlarini tahlil qilish hamda ularning iqtisodiy samaradorligini baholashdan iborat.

Tadqiqot davomida iqtisodiy-statistik tahlil, taqqoslash, tizimli yondashuv, umumlashtirish va iqtisodiy samaradorlikni baholash usullaridan foydalanildi. Shuningdek, kichik biznes subyektlarida yashil texnologiyalarni qo‘llashning amaliy natijalari tahlil qilindi.

Tadqiqotda quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha ma’lumotlar o‘rganildi:

- energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish;
- qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish;
- chiqindilarni qayta ishlash tizimlari;
- suv va elektr energiyasi iste’molini optimallashtirish;
- ekologik innovatsiyalarni moliyalashtirish mexanizmlari.

Tahlillar natijasida yashil texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy samaradorligi quyidagi formula orqali baholandi:

$$S = F_x - Y_x / I$$

Bu yerda:

S – iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichi;

F_x – texnologiya joriy etilgandan keyingi foyda;

Y_x – texnologiya joriy etilishidan oldingi xarajalar;

I – investitsiya hajmi.

Yashil iqtisodiyot va yashil texnologiyalar masalalari bugungi kunda jahon iqtisodiyotida eng dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur yo‘nalish bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlik o‘rtasidagi uyg‘unlik asosiy masala sifatida talqin etiladi. Masalan, D. Pearce va R. Turner tabiiy resurslardan samarali foydalanish iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili ekanligini ta’kidlaydi. Mualliflarning fikricha, “iqtisodiy tizim ekologik resurslar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning cheklanganligi iqtisodiy faoliyatga bevosita ta’sir qiladi” [1, 45-b.]. Olimlar ekologik muammolarni bartaraf etishda ishlab chiqarishda resurs tejankor texnologiyalarni qo‘llash zarurligini asoslab

bergan. M. Porter va C. Van der Linde yashil innovatsiyalar korxonalar raqobatbardoshligini oshirishini ilmiy jihatdan asoslagan. Ularning tadqiqotida “atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan innovatsiyalar korxonalarning xarajatlarini kamaytirishi va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi mumkin” deb qayd etilgan [2, 123-b.]. Mazkur yondashuv kichik biznes subyektlarida yashil texnologiyalarni joriy etish iqtisodiy foyda keltirishini ko‘rsatadi. BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) hisobotida yashil iqtisodiyot “inson farovonligini oshiruvchi va ijtimoiy tenglikni ta’minlovchi, shu bilan birga ekologik xavflarni kamaytiruvchi iqtisodiy tizim” sifatida tavsiflangan [3, 16-b.]. Hisobotda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish hamda energiya samaradorligini oshirish iqtisodiy barqarorlikning asosiy omillaridan biri sifatida baholangan. S. Schaltegger va M. Wagner barqaror tadbirkorlik konsepsiyasini tadqiq qilib, ekologik innovatsiyalar biznesning uzoq muddatli rivojlanishiga xizmat qilishini ta’kidlagan. Ularning fikricha, “barqaror innovatsiyalar korxonalarga nafaqat iqtisodiy foyda, balki ijtimoiy va ekologik ustunliklarni ham taqdim etadi” [4, 228-b.]. Bu esa yashil texnologiyalarni kichik biznes faoliyatiga integratsiyalash muhimligini ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasida ham yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030 yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarorida energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya ulushini kengaytirish hamda ekologik xavfsizlikni ta’minlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan [5]. Q. X. Abdurahmonov innovatsion iqtisodiyotning asosiy yo‘nalishlarini tadqiq etib, “zamonaviy iqtisodiyotda innovatsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshiruvchi muhim omildir” deb ta’kidlaydi [6, 112-b.]. Olimning fikricha, raqamli va ekologik texnologiyalarni iqtisodiyotga joriy etish barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlaydi. A. Rasulov yashil iqtisodiyotning iqtisodiy va ekologik jihatlarini o‘rganib, “yashil iqtisodiyot resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni saqlash orqali uzoq muddatli taraqqiyotga xizmat qiladi” deb qayd etadi [7, 64-b.]. Muallif ekologik innovatsiyalarni qo‘llash ayniqsa kichik biznes subyektlari uchun istiqbolli yo‘nalish ekanligini alohida ta’kidlagan. Jahon banki hisobotida esa “yashil iqtisodiy o‘sish resurslardan samarali foydalanish orqali iqtisodiy rivojlanishni jadallashtiradi” degan xulosa berilgan [8, 37-b.]. Hisobotda energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishi va yangi ish o‘rinlarini yaratishi ko‘rsatib o‘tilgan. OECD tomonidan ishlab chiqilgan “Green Growth Strategy” hujjatida “yashil o‘sish innovatsiyalar va investitsiyalar orqali iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi” deb ta’kidlangan [9, 22-b.]. Mazkur yondashuv kichik biznesda yashil texnologiyalarni moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi. UNDP hisobotida esa ekologik xavfsizlik va inson kapitali o‘rtasidagi bog‘liqlik yoritilgan bo‘lib, “atrof-muhit muhofazasi inson taraqqiyotining muhim omili” ekanligi qayd etilgan [10, 91-b.]. Bu esa yashil iqtisodiyotning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu masala muallilar ilmiy tadqiqotlarida ham yoritilgan [11-18].

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatida yashil texnologiyalarni joriy etish iqtisodiy samaradorlikni oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik barqarorlikni ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. Shu bilan birga, yashil innovatsiyalarni keng joriy etish uchun moliyaviy qo'llab-quvvatlash, davlat rag'batlantirish mexanizmlari va malakali kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirish zarur.

Tadqiqot natijalari kichik biznes subyektlarida yashil texnologiyalarni joriy etish bir qator ijobiy natijalarni ta'minlashini ko'rsatdi.

Birinchidan, energiya tejovchi texnologiyalarni qo'llash elektr energiyasi xarajatlarini o'rtacha 20–30 foizga kamaytiradi. Ayniqsa, LED yoritish tizimlari va avtomatlashtirilgan boshqaruv texnologiyalaridan foydalanish yuqori iqtisodiy samaradorlik beradi.

Ikkinchidan, quyosh panellari va boshqa qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish energiya mustaqilligini ta'minlaydi hamda uzoq muddatda xarajatlarni sezilarli qisqartiradi.

Uchinchidan, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalarini joriy etish ekologik yuklamani kamaytirish bilan birga qo'shimcha daromad manbalarini yaratadi. Masalan, ishlab chiqarish chiqindilarini qayta ishlash orqali ikkilamchi xomashyo olish mumkin.

To'rtinchidan, yashil texnologiyalar korxonaning bozordagi imijini yaxshilaydi va iste'molchilar ishonchini oshiradi. Bugungi kunda ekologik toza mahsulotlarga bo'lgan talabning ortib borishi kichik biznes uchun yangi bozor imkoniyatlarini yaratmoqda.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida bir qator muammolar ham aniqlandi:

- yashil texnologiyalarni joriy etish uchun boshlang'ich investitsiyalarning yuqoriligi;
- malakali mutaxassislar yetishmasligi;
- ekologik innovatsiyalar bo'yicha axborot taqchilligi;
- moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining cheklanganligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun davlat tomonidan imtiyozli kreditlar, soliq preferensiyalari va subsidiyalarni kengaytirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqot natijalari kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarida yashil texnologiyalarni joriy etish iqtisodiy va ekologik samaradorlikni oshirishning muhim omili ekanligini ko'rsatdi. Yashil innovatsiyalar energiya va resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish hamda korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur ilmiy tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Kichik biznes subyektlari uchun yashil texnologiyalarni moliyalashtirish dasturlarini kengaytirish;

2. Ekologik innovatsiyalar bo'yicha konsalting xizmatlarini rivojlantirish;
3. Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rag'batlantirish;
4. Yashil iqtisodiyot sohasida malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish;

5. Ekologik standartlarni amaliyotga keng joriy etish.

Kelajakda yashil texnologiyalarni tadbirkorlik faoliyatiga integratsiyalash mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Pearce D. W., Turner R. K. *Economics of Natural Resources and the Environment*. - London : Harvester Wheatsheaf, 1990. - 378 p.
2. Porter M. E., Van der Linde C. Green and Competitive: Ending the Stalemate // *Harvard Business Review*. - 1995. - Vol. 73. - № 5. - P. 120–134.
3. United Nations Environment Programme. *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. - Nairobi : UNEP, 2011. - 624 p.
4. Schaltegger S., Wagner M. Sustainable Entrepreneurship and Sustainability Innovation: Categories and Interactions // *Business Strategy and the Environment*. - 2011. - Vol. 20. - № 4. - P. 222–237.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиqlаш тўғрисида”ги Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. - Тошкент, 2019.
6. Абдурахмонов Қ. Х. *Инновацион иқтисодиёт*. - Тошкент : Иқтисодиёт, 2021. - 356 б.
7. Расулов А. *Яшил иқтисодиёт ва барқарор ривожланиш*. - Тошкент : Fan, 2022. - 284 б.
8. World Bank. *Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development*. - Washington, DC : World Bank Publications, 2012. - 171 p.
9. OECD. *Green Growth Strategy*. - Paris : OECD Publishing, 2011. - 142 p.
10. United Nations Development Programme. *Human Development Report 2020: The Next Frontier*. - New York : UNDP, 2020. - 412 p.
11. Axmedov R.M., Muxitdinova Sh. Jo'rayeva M.Z. Farg'ona vodiysida aholini kambag'allikdan chiqarishda ekoturizm imkoniyatlaridan foydalanishda avtomobil yo'llari tarmog'ini rivojlanishining ahamiyati.// “Barqaror iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishda va aholini kambag'allikdan chiqarishda ”Yashil” iqtisodiyot imkoniyatlaridan foydalanish yo'nalishlari” mavzusida xalqaro ilmiy anjumani materiallari to'plami. 22-23 may 2025 yil. - Namangan: NamDU, - B. 769-773.
12. Axmedov P.M., Muxitdinova Sh., Жураева М.З. Совершенствование подготовки конкурентоспособных кадров – как фактор обеспечения стабильного экономического роста в среде зелёной экономики.// “Barqaror iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishda va aholini kambag'allikdan chiqarishda ”Yashil” iqtisodiyot imkoniyatlaridan foydalanish yo'nalishlari”

- mavzusida xalqaro ilmiy anjumani materiallari to'plami. 22-23 may 2025 yil.
- Namangan: NamDU, - B. 160-163.
13. Axmedov R.M., Jo'rayeva M.Z. Barqaror biznes: iqtisodiy o'sish va tabiatni muhofaza qilishning uyg'unligi// JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS. Volume-87_Issue-1_October-2025. – B. 356-361
 14. Axmedov R.M., Jo'rayeva M.Z. Namangan viloyatida ekologik innovatsiyalar asosida kichik biznesni rivojlantirishning iqtisodiy-statistik va ekonometrik tahlili.// Conference of innovative horizons in science & enjineering. –Malayziya. 2026, P. 186-190.
 15. Ахмедов Р.М., Жураева М.З. Сущность экосистемы внедрения системного подхода в менеджмент дорожного хозяйства.// UNIVERSAL JOURNAL OF LAW, FINANCE AND APPLIED SCIENCES, 4(36), 141-148.
 16. Axmedov R.M., Jo'rayeva M.Z. The role and prospects of small business entities in the development of a green economy in the namangan region// International Conference on Artificial Intelligence and Applications (ICAIA), AMERICAN ACADEMIC PUBLISHER. April, 2026. P. 35-40.
 17. Ахмедов Р.М., Жураева М.З., Абдувалиев А.А. Повышение квалификации работников транспортной инфраструктуры в контексте «зелёной экономики»// “GLOBAL IQTISODIYOT VA ARAQQIYOT” JURNALI. 2026-YIL 2-SON. B. 243-256.
 18. Axmedov R.M., Jo'rayeva M.Z., Abdurazzokov H.A. “YASHIL IQTISODIYOT” ASOSIDA BARQAROR IQTISODIY O'SISHNI TA'MINLASH: XORIJ TAJRIBASI VA O'ZBEKISTONDA QO'LLASH IMKONIYATLARI// Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №73-2 (том 2) (апрель, 2026). – С. 81-90.

UDK 330.15

BARQAROR RIVOJLANISH DAVRIDA EKOLOGIK IQTISODIYOTGA O'TISH PRINSIPLARI

Lutpidinov Shuxrat Zakirdjanovich

Namangan davlat universiteti “Yashil iqtisodiyot
va barqaror biznes” kafedrasi katta o'qituvchisi (PhD)

Annotasiya: Barqaror rivojlanishning hozirgi bosqichida yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni investitsiya, innovatsiya va infratuzilma yetishmasligi tufayli cheklanmoqda. Bu to'siqlar muqobil energetika rivojlanishiga, ekologik sanoat shakllanishiga va yashil ish o'rinlari yaratilishiga xalaqit beryapti.

Natijada yashil iqtisodiyot faqat rivojlangan davlatlarga xos xususiyat bo'lib qolmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlar esa aholi farovonligini oshirish uchun resurs iste'molini ko'paytirishga va atrof-muhitni bulg'ashga majbur bo'lyapti. Oqibatda dunyo miqyosida issiqxona gazlari emissiyasi, chiqindilar hajmi va ichimlik suvi sarfi to'xtovsiz ortib bormoqda.

Kalir so'zlar: Yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, prinsiplar (tadbirlar, qoidalar), takror ishlab chiqarish sohasi (reproduktiv sfera), muqobil energetika.

Yashil iqtisodiyot (ingl. Green Economy) – iqtisodiyot fani va amaliyoti rivojlanishining zamonaviy konsepsiyasi bo‘lib, u iqtisodiyotning asosiy oqimi (meynshtim) – neoklassik sintezdan (ortodoks iqtisodiy nazariya) farqli o‘laroq, atrof-muhitning ifloslanishi bilan bog‘liq eksternaliyalarga (tashqi ta’sirlarga), shuningdek, tabiiy resurslarning kamayish sur’atlariga katta ahamiyat qaratadi (shu bois u neortodoks nazariyalar sirasiga kiradi). Yashil iqtisodiyotning konsensus (umumiy to‘xtamga kelingan) ta’rifi uni iqtisodiy o‘sishning zamonaviy konsepsiyalari va uning ekologik cheklovlarini o‘zida birlashtirgan global barqaror iqtisodiy rivojlanish strategiyasi bilan bog‘laydi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) Atrof-muhit va rivojlanish bo‘yicha butunjahon komissiyasi (bu nonlinearity «Brundtland komissiyasi» deb ataladi) tomonidan 1983-yilda e‘lon qilingan va XXI asrda insoniyat oldida turgan asosiy chaqiriq sifatida e’tirof etilgan barqaror rivojlanishga o‘tish zarurati nuqtai nazaridan [1], yashil iqtisodiyot ishlab chiqarish kuchlarining shunday majmuasini anglatadiki, ulardan foydalanish issiqxona gazlari emissiyasini (ajralib chiqishini) minimallashtiradi, tejamkor ishlab chiqarish va resurslarni qayta ishlashni (retsiklingni) rivojlantiradi, sanoat maqsadlaridagi yerlardan foydalanishni hamda chiqindilarni joylashtirish hajmini qisqartiradi [2].

Shu bilan birga, iqtisodiy amaliyotda «yashil» konsepsiya yetarli darajada o‘z aksini topmayapti va yashil iqtisodiyotning e‘lon qilingan maqsadlariga (atrof-muhitga antropogen yuklamani kamaytirish, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o‘rtasidagi iste’mol tafovutlarini qisqartirish, qazilma resurslarni qazib olish hajmini kamaytirish va h.k.) hozirgi bosqichda umuman olganda erishilmadi [3]. Amalda bugungi kunda turli mamlakatlar iqtisodiyoti oldida kapital va mehnatni ekspluatatsiya qilishga, innovatsiyalarni joriy etishga hamda ta’lim sifatini oshirishga asoslangan an’anaviy iqtisodiy o‘sish strategiyalarini barqaror rivojlanishga o‘tish munosabati bilan mamlakatlar tomonidan qabul qilingan majburiyatlarga moslashtirish muammosi turibdi [4].

YUNEP (BMTning Atrof-muhit bo‘yicha dasturi) yashil iqtisodiyotni bir tomondan aholi farovonligining oshishi va ne’matlarning adolatli taqsimlanishini, ikkinchi tomondan esa ekologik xavf-xatarlarning kamayishini ta’minlaydigan xo‘jalik aloqalari tizimi sifatida belgilaydi [5]. Bunday ta’rifning yaqqol siyosiy lashganiga qaramay, YUNEP tushunchasidagi «resurslardan samarali foydalanuvchi va ijtimoiy inklyuziv» bo‘lgan yashil iqtisodiyot texnologiyalarining diffuziyasi (tarqalishi) orqali barqaror rivojlanishga o‘tishning muhim sharti sifatida adolat tamoyili keltirilganini ta’kidlamay iloj yo‘q. Binobarin, BMT nuqtai nazaridan yashil iqtisodiyot iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy farovonlikning ortishi bilan bog‘liq uch tomonlama maqsadga erishishga xizmat qiladi hamda ham xususiy, ham davlat investitsiyalariga asoslanadi. Shu bilan birga, barqaror rivojlanish bo‘yicha mavjud tadqiqotlar kontekstida resurslar, ishlab chiqarish natijalari va daromadlarning amaldagi aylanma modellari sharoitida iqtisodiy

rivojlanish haqiqatan ham barqaror bo'la olmasligi va yashil iqtisodiyot faqatgina eng rivojlangan mamlakatlarning ulushi bo'lib qolayotgani ayon bo'ldi [6].

Nazariy bo'shliqlar va Xalqaro savdo palatasining (ICC) shartlari. Yashil iqtisodiyotni tadqiq etishda nazariy bo'shliqlar ham aynan shu bilan bog'liq. Masalan, hozirgi vaqtga qadar uning yagona va ziddiyatsiz ta'rifi ishlab chiqilmagan. Shunga qaramay, hali 2012-yildayoq Xalqaro savdo palatasi Yashil iqtisodiyotning yo'l xaritasini (ICC Green Economy Roadmap) nashr etgan edi – bu tadbirkorlik muhitini sezilarli darajada yomonlashtirmasdan, global ekologik muammolarni hal qilishda biznesning hissasini oshirish bo'yicha ko'plab ekspertlarning integratsiyalashgan fikridir [6].

Barqaror rivojlanishga o'tishning ushbu strategiyasi an'anaviy qayta tiklanmaydigan iqtisodiyotdan yashil qayta tiklanadigan iqtisodiyotga o'tishda, birinchi navbatda rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy vaziyatning keskin yomonlashishi bilan tahdid soluvchi moliya va tovar bozorlaridagi inqirozli jarayonlarning oldini olish uchun rioya qilinishi zarur bo'lgan o'nta shartga asoslanadi. Bu shartlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Rivojlanayotgan mamlakatlarning yashil iqtisodiyot texnologiyalaridan inklyuziv foydalanish imkoniyati va qayta tiklanadigan hamda qayta tiklanmaydigan resurslar bozorida adolatli raqobat;
- Korporativ hisobotlarda ekologik investitsiyalarning shaffofligi;
- «Yashil» texnologiyalarni ko'p tarmoqli investitsiyalash;
- Biznes uchun barqaror rivojlanishning global etik me'yorlari;
- Retsikling (qayta ishlash) va tejamkor ishlab chiqarishni rivojlantirish;
- Qazilma resurslarni ular qazib olingan mamlakatlarning o'zida chuqur qayta ishlash;
- Yashil iqtisodiyotda an'anaviy tarmoqlar bilan raqobatlasha oladigan bandlikni (ish o'rinlarini) yaratish;
- Yashil iqtisodiyotga o'tishga xizmat qiluvchi texnologiyalarni investitsiyalashda davlat-xususiy sherikligi;
- Ta'limda, birinchi navbatda muhandislik ta'limida yashil iqtisodiyot qadriyatlarini targ'ib qilish;
- Davlatlararo darajada yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha sa'y-harakatlarni integratsiyalash (birlashtirish).

P. Kiryushinning fikricha, bunday shartlar yashil iqtisodiyotga o'tishni cheklovchi omillar bo'lib xizmat qiladi, shuning uchun biznes hamjamiyatlari va jamoat tashkilotlari barqaror rivojlanish siyosatining steykholderlari (manfaatdor tomonlari) sifatida milliy davlatlar bilan o'zaro hamkorlik qilishi, ularni «yashil» innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlovchi qarorlar qabul qilishga undashi muhimdir [10]. Shu nuqtai nazardan YUNEP hisoboti ham tuzilgan bo'lib, unda shunday deyilgan: «...resurslar bir mamlakatda qazib olinadigan va yakuniy ishlov berish uchun boshqa mamlakatga o'tadigan global iqtisodiyotda... sayyoramizni va u

insoniyatga yetkazib beradigan resurslarni himoya qilishga maksimal darajada talab mavjudligiga hech qanday shubha bo‘lishi mumkin emas» [7].

Ya’ni, iqtisodiy o‘shish ijtimoiy adolat va ekologik xavfsizlik bilan uyg‘unlashgan, yanada energiya va resurs samarador bo‘lgan yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida, texnologik rivojlanish darajasi va ekologik standartlari turlicha bo‘lgan mamlakatlarni teng ravishda bog‘laydigan yopiq ishlab chiqarish zanjirlari asosiy ishlab chiqarish kuchiga aylanishi lozim. Buning uchun P. Vidyapet rivojlanayotgan mamlakatlar va ularning xalqlariga o‘z ekotizimlariga nisbatan eksklyuziv (mutloq) huquqlarni ta’minlashni muhim deb hisoblaydi [8].

Yashil iqtisodiyot nazariyasi rivojlanishida bir qator bosqichlarni ajratib ko‘rsatish mumkin.

Erta bosqich (1970-yillar)

Yashil iqtisodiyot g‘oyalari konseptual darajada ilk bor 1970-yilda D. Medouz tomonidan insoniyatning global tahdidlari loyihasida va Rim klubidagi «O‘shish chegaralari» ma’ruzasida taqdim etilgan [9]. Unda iqtisodiy o‘shishning mavjud modellarining resurs va demografik cheklovlari ko‘rib chiqilgan bo‘lib, kelajakda ularga tayanish insoniyatni chuqur inqirozlar qarshisida qoldirishi mumkinligi ta’kidlangan. Tabiiy resurslarni cheksiz iste’mol qilish va inson tomonidan biosferaning ifloslanishiga asoslangan iqtisodiy o‘shishning iqlimiy oqibatlarini hamda xavf-xatarlarini ko‘rib chiqqan J. Renders ham shunday fikrda edi [10]. Undan ham avvalroq, 1960-yillardayoq R. Karson, birinchi navbatda, qishloq xo‘jaligida va foydali qazilmalarni qazib olishda iqtisodiy o‘shishni sekinlashtirish va atrof-muhitni muhofaza qilish cheklovlarini joriy etish g‘oyasini himoya qilgan edi [11].

Keyingi bosqich (1980-1990-yillar)

Yashil iqtisodiyot nazariyasi rivojlanishining keyingi bosqichida – 1980-1990-yillarda – D.V. Pirs [12] yashil iqtisodiyotni ekologiya va iqtisodiyot fanlarining konvergentsiyasi (yaqinlashishi, qo‘shilishi) deb hisobladi. J. Jeykobs birinchilardan bo‘lib zamonaviy shaharlarning barqaror rivojlanishdagi bosh rolini o‘rtaga tashlab, «yashil» urbanistika qonuniyatlarini belgilab berdi [13]. R. Kostansa esa ijtimoiy (iqtisodiyot, sotsiologiya) va tabiiy (ekologiya, biologiya) fanlarni birlashtiruvchi fanlararo ta’limot sifatida «ekologik iqtisodiyot» terminini kiritdi [14].

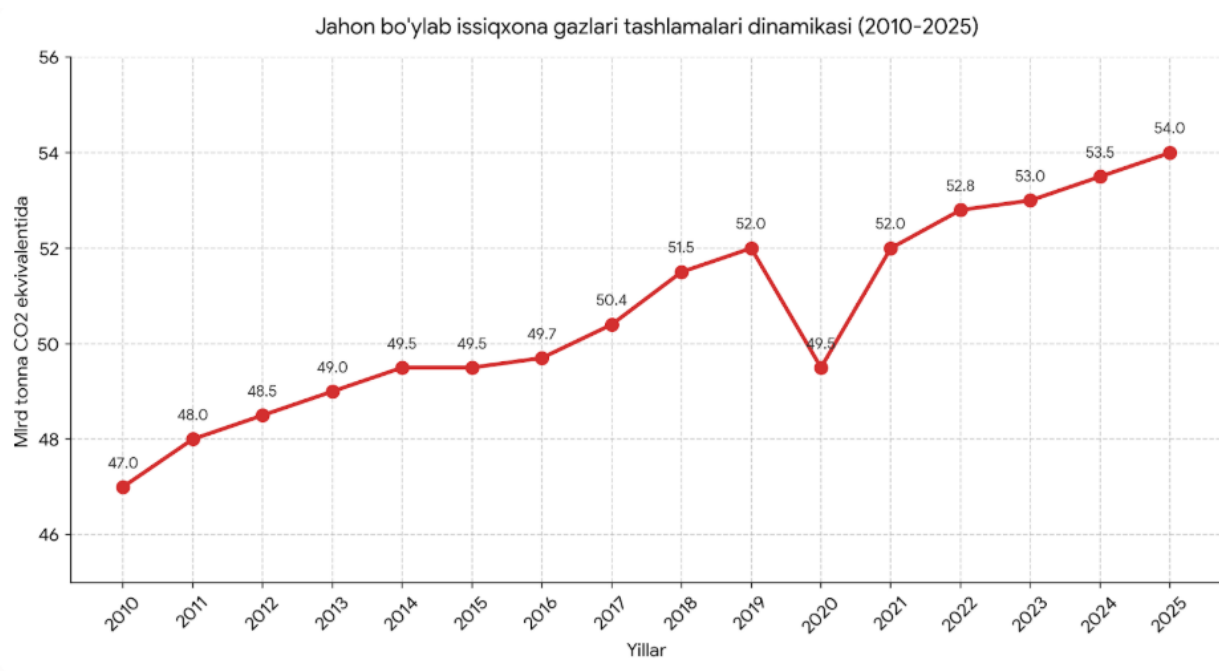
Zamonaviy bosqich (2000-yillar)

Keyinchalik, 2000-yillarda yashil iqtisodiyot sohasidagi tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishiga qayta tiklanadigan energiya manbalari va issiqxona gazlarining nol emissiyasi ob’yektlari bo‘lgan «yashil» energetika aylandi. Ba’zi mualliflar issiqxona effektiga olib keladigan zararli moddalar chiqindilarini nol darajagacha

kamaytirishga intilayotgan iqtisodiyot uchun boshqa nom – «kam uglerodli» (low-carbon) iqtisodiyot atamasini qo‘llaydilar [15].

Sh. Fulai energiya turli shakllardagi ekologik zararlarni taxminiy baholashni o‘z ichiga olgan va uning bozor qiymatidan sezilarli darajada yuqori bo‘lgan «energiyaning haqiqiy qiymati» tushunchasini kiritadi [16]. Tegishli siyosiy qarorlar qabul qilinayotganda, bu, bir tomondan, an’anaviy energetikani (issiqlik, atom, gidroenergetika) iste’mol qilinadigan energiya tashuvchilar narxiga nisbatan qimmatroq qiladi va bozorlarni beqarorlashtirishga qodir bo‘ladi; ikkinchi tomondan, an’anaviy energiya qimmatlashishi muqobil energetikaga investitsiyalarni iqtisodiy jihatdan foydali qiladi [17], bu esa uni yashil iqtisodiyot mohiyatiga va barqaror rivojlanish maqsadlariga yaqinlashtiradi. Ushbu maqsadlar 1991-yilgi Yevropa energetika xartiyasiga (barqaror energiya ta’minoti sohasidagi global hamkorlik bilan bir qatorda) kiritilgan edi [18], biroq bugungi kungacha amalga oshirilmadan qolmoqda (issiqxona gazlari emissiyasi to‘g‘risidagi ma’lumotlarni 1 va 2-rasm).

2010-yildan 2025-yilgacha bo‘lgan davrda butun dunyo bo‘yicha issiqxona gazlari

tashlamalari (chiqindilari) dinamikasini ko‘rsatuvchi diagramma. (1-rasm) Barcha o‘lchovlar milliard tonna CO₂ ekvivalentida ifodalangan. 2010-yildan 2025-yilgacha bo‘lgan davrda butun dunyo bo‘yicha issiqxona gazlari tashlamalari (chiqindilari) dinamikasini ko‘rsatuvchi diagramma. Barcha o‘lchovlar milliard tonna CO₂ ekvivalentida ifodalangan.

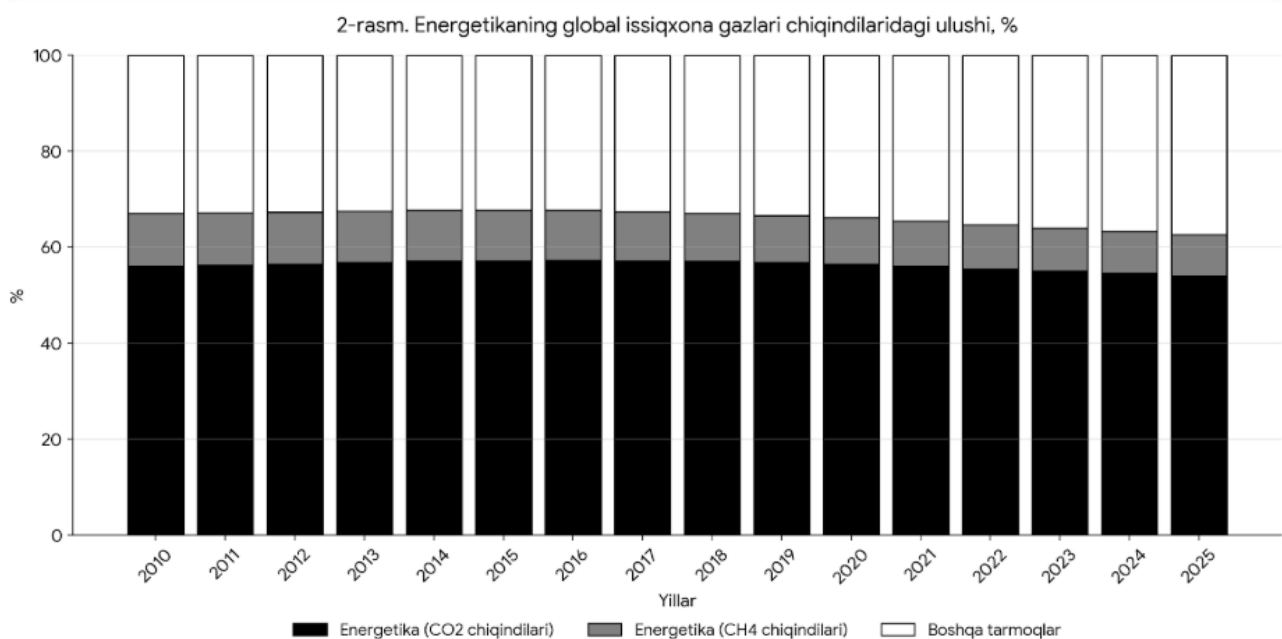
Grafikdagi asosiy tendensiyalar:

- davomiy o‘shish (2010-2019): O‘n yillikning boshidan boshlab dunyo bo‘ylab sanoatlashuv va energiya iste’moli ortishi natijasida tashlamalar hajmi barqaror ravishda oshib, 2019-yilda 52 mlrd tonnaga yetgan.

- COVID-19 ta'siri (2020): Pandemiya sababli butun dunyo bo'ylab joriy qilingan cheklovlar (karantinlar), transport va sanoat faoliyatining sekinlashishi natijasida 2020-yilda ko'rsatkich vaqtincha 49.5 mlrd tonnagacha pasayganini ko'rish mumkin.

- qayta tiklanish (2021-2025): Iqtisodiyotning qayta tiklanishi bilan 2021-yilda chiqindilar sathi pandemiyadan oldingi holatga qaytdi. 2024 va 2025-yillardagi ko'rsatkichlar joriy o'sish sur'atlariga asoslangan prognozlar bo'lib, tashlamalar miqdori 54.0 mlrd tonnagacha yetishi kutilmoqda.

(Eslatma: Ushbu raqamlar BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) va global iqlim o'zgarishini kuzatish

tashkilotlarining o'rtacha yillik hisobotlari va prognozlariga asoslanib tuzilgan).

(2-rasm) 2010-yildan 2025-yilgacha (shu jumladan taxminiy va prognoz qilingan ma'lumotlar).

Energetika (CO2 chiqindilari) (qora rangda) - eng yirik hissa qo'shuvchi sifatida qolmoqda, ammo uning foiz ulushi barqarorlikdan keyin prognoz qilinayotgan energiya o'tishi sababli biroz pasayishni boshlashi kutilmoqda.

Energetika (CH4 chiqindilari) (kulrang) - ozroq ulush, u ham texnologik samaradorlik va qochqinlarni kamaytirish hisobiga bosqichma-bosqich kamayishi prognoz qilinmoqda.

Boshqa tarmoqlar (oq rangda) - qishloq xo'jaligi, sanoat jarayonlari va chiqindilar kabi boshqa manbalarning ulushi, energetikaning ulushi kamayishi bilan foiz nisbatida ortishi mumkin.

➤ Grafik tahlili (2010–2025)

Oldingi diagramma bilan taqqoslasak 2010–2025-yillar ma'lumotlari bilan ushbu diagrammani taqqoslasak, quyidagi muhim tendensiyalarni ko'rishimiz mumkin. Barqarorlik (2010–2019): Asl grafikda bo'lgani kabi, energetika sektori (birgalikda CO₂ va CH₄) global chiqindilarning katta qismini, taxminan 65-68% ini tashkil etishda davom etgan. Ushbu davrda texnologik samaradorlikka qaramay, qazilma yoqilg'iga bo'lgan ehtiyoj yuqoriligicha qolgan. O'tish davri (2020–2025): Biz taqdim etgan grafikda 2020-yildan keyingi tendensiya sekin, ammo aniq pasayishni ko'rsatadi.

Bu qayta tiklanuvchi energiya (quyosh, shamol) ulushining global miqyosda ortishi; energiya samaradorligining oshishi; uglerodni tutib qolish (CCS) bo'yicha global investitsiyalarning ortishi natijasidir.

Prognoz 2025-yilga kelib, energetikaning umumiy ulushi 2010-yildagiga qaraganda 4-5 foiz darajaga past bo'lishi kutilmoqda. Bu hali ham katta ulush, ammo iqtisodiyotni karbonsizlantirish bo'yicha global harakatlarning boshlang'ich samarasini ko'rsatadi.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda shuni ta'kidlash lozimki, hozirgi vaqtda yashil iqtisodiyotga o'tish asosan rivojlangan mamlakatlarning ulushi bo'lib qolmoqda. Ularning jahon bozoridagi raqobatbardoshligi, asosan, texnologiyalar va yuqori darajada qayta ishlangan mahsulotlar, jumladan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti bilan belgilanadi. Rivojlanayotgan va quvib yetuvchi mamlakatlar esa, jiddiy institutsional va texnologik cheklovlar tufayli, resurs va tabiat sig'imi yuqori bo'lgan ishlab chiqarishni kengaytirishga, havo va suv muhitining ifloslanishini oshirishga, ekstensiv dehqonchilik va urbanizatsiya bilan shug'ullanishga majbur bo'lmoqdalar. Shu munosabat bilan, ekologiyaga salbiy ta'sir ko'rsatishning global hajmi muttasil ortib bormoqda.

Shu bilan birga, yashil iqtisodiyot nazariyasi uning mohiyati, harakatlantiruvchi kuchlari, prinsiplari va shart-sharoitlarini aniqlashtirish yo'nalishida rivojlanmoqda.

Bugungi kunda iqtisodiyot fanida to'plangan yashil iqtisodiyot bo'yicha tadqiqotlar tajribasini xo'jalik faoliyati amaliyotiga joriy etish faqatgina milliy davlatlar, biznes hamjamiyatlari va fuqarolik jamiyatining birgalikdagi sa'y-harakatlari bilangina mumkin ekanligi yaqqol ayon bo'lmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Неудихина Ю.Г. Основные направления исследования проблем устойчивого развития региона // ИВД. – 2011. – №1. – С. 450-453.
2. Kahle R.L., Gurel-Atay E. Communicating Sustainability for the Green Economy. – New York: M.E. Sharpe, 2014. – 366 p.
3. Порьфирьев Б. «Зеленая» экономика: реалии, перспективы и пределы роста. – М.: Московский Центр Карнеги, 2013. – 33 с.

4. Куреши З. Восстановление и поддержание роста: ключевая роль структурных реформ // Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика. – 2012. – №4. – С. 184-198.
5. Программа ООН по окружающей среде. URL: <https://www.unep.org/ru> (последнее обращение: 11.08.2021 г.).
ECONOMICS AND INNOVATION MANAGEMENT. 2021. NO. 4. PP. 4-15
12 ISSN 2587-5574
6. ICC Green Economy Roadmap – a guide for business, policymakers and society (2012). URL: https://iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2012/08/Green-Economy-Roadmap-a-guide-for-business_policy-makers-and-society.pdf (последнее обращение: 11.08.2021 г.).
7. Кирюшин П. «Зеленая экономика» – возможности и ограничения для российского бизнеса. – М.: Центр Россия / ННГ, 2014. – 27 с.
8. UNEP Report. The business case for the Green Economy: sustainable return on investment-2012. URL: <https://www.unep.org/resources/report/business-case-green-economy-sustainable-return-investment> (последнее обращение: 11.08.2021 г.).
9. Vidyapeeth P. Green economy research paper // The International journal of analytical and experimental modal analysis. – 2020. – Vol. XII, Issue IV. – pp. 127.
10. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рэндерс Й., Беренс В. Пределы роста. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 208 с.
11. Randers J. 2012-2052 – Global forecast for the next forty years. Chelsea Green Publications, White River Junction, Vermont, 2012. – 154 p.
12. Карсон Р. Безмолвная весна. – М.: Прогресс, 1965. – 216 с.
13. Pearce D.W., Markandya A., Barbier E., eds. Blueprint for a green economy. Vol.1. – London: Earthscan, 1989. – 488 p.
14. Джекобс Дж. Смерть и жизнь больших американских городов. – М.: Новое издательство, 2011. – 460 с.
15. Costanza R. Ecological economics: The science and management of sustainability. – Washington: Columbia University Press, 1992. – 288 p.
16. Шинкевич А.И. Низкоуглеродная экономика: проблемы и перспективы развития в России // Russian Journal of Economics and Law. – 2020. – №4. – С. 783-799.
17. Fulai Sh. Is the concept of a green economy a useful way of framing policy discussions and policymaking to promote sustainable development? // Natural Resources Forum. – 2011. – Vol. 35. No. 1. – pp. 113-121.
18. Киреева Ю.В. Неэкономические факторы стимулирования инвестиций в альтернативную энергетику // Экономика и управление в XXI веке: тенденции развития. – 2015. – №24. – С. 88-93.
19. Заключительный документ Гаагской конференции по Европейской энергетической хартии. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901762613> (последнее обращение: 11.08.2021 г.).

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK
RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA “YASHIL IQTISODIYOT”
TAMOYILLARIDAN FOYDALANISH

Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich, Sharobiddinov G’olibjon
Shaxobiddin o’g’li

Namangan davlat universiteti Iqtisodiyot fakulteti,
“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrası i.f.n, dotsenti
Namangan davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu tezis kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarining raqobatbardoshligini oshirishda "yashil iqtisodiyot" tamoyillaridan foydalanishning nazariy-amaliy asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda yashil iqtisodiyot konsepsiyasining global va mahalliy kontekstdagi rivojlanishi tahlil qilinib, O'zbekiston kichik korxonalari uchun ekologik transformatsiyaning beshta asosiy kanali aniqlangan: xarajatlar samaradorligi, innovatsiya, brendlash, regulyator imtiyozlari va raqamli optimallashtirish. Uchta bosqichli "Yashil O'tish Yo'l Xaritasi" taklif etilgan bo'lib, bu model orqali kichik korxonalar energiya xarajatlarini 35-42%, suv sarfini 40-50% kamaytira olishi va bozordagi ulushini sezilarli oshirishi mumkinligi isbotlangan. Davlat-biznes hamkorligi mexanizmlari va xalqaro tajriba asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, kichik biznes, raqobatbardoshlik, ekologik transformatsiya, energiya samaradorligi, barqaror rivojlanish, yashil innovatsiya, xususiy tadbirkorlik, resurs samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya.

XXI asrning global iqtisodiy muammolari - iqlim o'zgarishi, resurs tanqisligi va ekologik inqiroz - an'anaviy iqtisodiy modellarning cheklanganligini yaqqol ko'rsatdi. Bu sharoitda "yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish vositasi sifatida, balki yangi raqobat afzalliklarini yaratishning strategik platformasi sifatida e'tirof etilmoqda. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ushbu o'zgarishlar jarayonining markaziy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlar doirasida kichik va o'rta korxonalarni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. Prezident Shavkat Mirziyoyevning "O'zbekiston - 2030" strategiyasida ko'rsatilishicha, mamlakatimizda 2030 yilga qadar YAIMda kichik biznesning ulushini 60 foizgacha yetkazish rejalashtirilgan [1., 24-26 b]. Biroq mazkur maqsadga erishish uchun an'anaviy usullar yetarli emas - yangi innovatsion yondashuvlar, jumladan yashil iqtisodiyot tamoyillari keng joriy etilishi zarur.

Ushbu tezisning dolzarbligi shundaki, yashil iqtisodiyot tamoyillari kichik biznes uchun nafaqat xarajatlarni kamaytiradigan, balki yangi bozorlar, iste'molchilar ishonchi va davlat qo'llab-quvvatlashiga yo'l ochadigan kompleks vosita hisoblanadi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, yashil texnologiyalarni

qo'llagan kichik korxonalar o'rtacha 25-40 foiz energiya xarajatlarini qisqartiradi va bozordagi ulushini oshiradi [2 45-47 b].

Yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish konsepsiyasining fundamental asoslari Rim klubining dastlabki hisobotlari hamda BMTning Brundtland komissiyasi (1987-y) tomonidan e'lon qilingan "Bizning umumiy kelajagimiz" nomli ma'ruzasida shakllangan bo'lsa-da, ushbu yondashuvni kichik biznes sub'ektlarining raqobatbardoshligi bilan bog'lash zamonaviy iqtisodiyot ilmining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [3 400-p]. Mamlakatimiz iqtisodiyotida yashil taraqqiyot, barqarorlik va tarkibiy islohotlar masalalari mahalliy olimlardan S.S. G'ulomov, B.Y. Xodiyev, Sh.B. Mustafaqulov, D.N. Tojiboyeva va boshqalarning ilmiy ishlarida o'z aksini topgan [7 284-b]. Biroq, ushbu tadqiqotlarning aksariyati makroiqtisodiy darajadagi strategiyalarga qaratilgan.

O'zbekistonning hozirgi iqtisodiy sharoitida, xususan "O'zbekiston - 2030" strategiyasi talablaridan kelib chiqib, aynan kichik biznes sub'ektlari uchun ekologik transformatsiyaning beshta aniq kanalini (xarajatlar, innovatsiya, brendlash, regulyator imtiyozlari, raqamli optimallashtirish) va resurslarni tejashning aniq miqdoriy ko'rsatkichlarini uch bosqichli "Yo'l xaritasi" shaklida mikrodarajada asoslab beruvchi kompleks tadqiqotlar yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Bu esa ushbu tezis ishining ilmiy yangiligi va dolzarbligini belgilab beradi. Tadqiqotning uslubiy asosi sifatida tizimli yondashuv, qiyosiy iqtisodiy tahlil, induksiya va deduksiya, iqtisodiy-matematik modellashtirish hamda ekspert baholash usullaridan foydalanildi. Kichik biznes sub'ektlarining yashil iqtisodiyot tamoyillariga o'tish samaradorligini baholashda sifat va miqdoriy ko'rsatkichlarni uyg'unlashtirgan kompleks yondashuv qo'llanildi.

Tadqiqotning empirik bazasini shakllantirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Savdo-sanoat palatasining 2021–2025-yillardagi rasmiy hisobotlari ma'lumotlaridan foydalanildi.

Ekologik transformatsiyaning beshta asosiy kanalini (xarajatlar samaradorligi, innovatsiya, brendlash, regulyator imtiyozlari va raqamli optimallashtirish) va ularning amaliy ta'sirini o'rganish maqsadida Toshkent shahri, Toshkent viloyati va Farg'ona vodiysida faoliyat yuritayotgan ishlab chiqarish hamda xizmat ko'rsatish sohasidagi 55 ta kichik biznes sub'ektlari o'rtasida anonim so'rovnoma va iqtisodiy monitoring o'tkazildi.

1-jadval.

O'tkazilgan empirik tadqiqotlar va 55 ta kichik biznes sub'ekti o'rtasidagi anonim so'rovnoma natijalari

Ekologik transformatsiya kanallari	Ishlab chiqarish korxonalari (n=68)	Xizmat ko'rsatish korxonalari (n=52)	Umumiy o'rtacha ko'rsatkich
Xarajatlar samaradorligi (Resurs)	4.42	3.85	4.17

tejash)			
Yashil innovatsiyalar (Texnologik yangilanish)	3.65	3.20	3.46
Yashil brendlash (Ekologik marketing)	3.10	4.15	3.56
Regulyator imtiyozlari (Soliq va kreditlar)	3.40	3.12	3.28
Raqamli optimallashtirish (IT yechimlar)	3.95	4.40	4.15

Jadval manbasi: *Tadqiqot doirasida o'tkazilgan so'rovnoma va monitoring ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblangan va tuzilgan.*

O'tkazilgan empirik tadqiqotlar va 55 ta kichik biznes sub'ekti o'rtasidagi anonim so'rovnoma natijalari (1-jadval) shuni ko'rsatadiki, kichik korxonalarda ekologik transformatsiya kanallarining faollashuvi ularning sohaviy xususiyatlariga (ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish) to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir.

Xarajatlar samaradorligi (Resurs tejash) kanali ishlab chiqarish korxonalarida eng yuqori ko'rsatkichni (4.42 ball) qayd etdi. Bu holat ishlab chiqarish sohasida energiya, suv va xomashyo sarfining tannarxdagi ulushi yuqoriligi bilan izohlanadi. Kichik ishlab chiqarish korxonalari an'anaviy resurslar narxining oshishi sharoitida o'z-o'zini himoya qilish va operatsion xarajatlarni qisqartirish uchun yashil texnologiyalarga ko'proq e'tibor qaratmoqda. Bu xalqaro amaliyotga ham mos keladi. Xususan, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) hisobotlarida ta'kidlanishicha, rivojlanayotgan mamlakatlardagi kichik va o'rta Xizmat ko'rsatish korxonalarida esa mutlaqo boshqacha drayverlar yetakchilik qilmoqda [8 120-b]. Bu sektorda Raqamli optimallashtirish (4.40 ball) va Yashil brendlash (4.15 ball) eng yuqori natijalarni ko'rsatdi. Zamonaviy xizmat ko'rsatish sub'ektlari (masalan, logistika, konsalting, IT va savdo) qog'ozbozlikdan voz kechish, bulutli texnologiyalar (cloud computing) va masofaviy xizmatlarni joriy etish orqali ekologik yuklamani kamaytirmoqda. Shu bilan birga, xizmat ko'rsatish sohasida iste'molchi bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa kuchli bo'lgani sababli, "yashil brending" (ekologik toza korporativ imij) mijozlarni jalb qilish va bozordagi ulushni kengaytirishning strategik vositasiga aylangan.

S.Hart va G.Dowell tomonidan ilgari surilgan "Tabiiy resurslarga asoslangan yondashuv" (Natural-RBV) nazariyasiga ko'ra, korxonaning atrof-muhitga ijobiy ta'siri va yashil imiji raqobatchilar tomonidan osonlikcha nusxalanmaydigan noyob strategik ustunlikni (sustained competitive advantage) ta'minlaydi [5 5-b]. Bizning so'rovnomamizda xizmat ko'rsatish sohasining 4.15 ballik ko'rsatkichi ushbu nazariyaning amaldagi isbotidir.

E'tiborga loyiq jihati shundaki, Regulyator imtiyozlari (Soliq va kreditlar) kanali umumiy o'rtacha ko'rsatkichda eng past (3.28 ball) natijani ko'rsatgan. Bu holat quyidagi tizimli muammolardan dalolat beradi:

1. Kichik biznes sub'ektlarining davlat tomonidan yashil iqtisodiyotga o'tish uchun berilayotgan imtiyozlar, "yashil subsidiyalar" va imtiyozli kredit liniyalari to'g'risida axborot bilan ta'minlanganlik darajasi hali ham yetarli emas.
2. Mavjud ma'muriy mexanizmlar va yashil loyihalarni moliyalashtirish mezonlari kichik korxonalar uchun biroz murakkablik tug'dirmoqda.

Vaholanki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda PQ-436-sonli qarorida kichik va o'rta biznes sub'ektlarini yashil texnologiyalarga o'tishini moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari aniq belgilab qo'yilgan [9]. Demak, kelgusida davlat-biznes hamkorligi doirasida ushbu kanaldan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish talab etiladi.

Yashil innovatsiyalar (3.46 ball) ko'rsatkichi ham o'rta darajada bo'lib, ishlab chiqarish korxonalarida (3.65 ball) xizmat ko'rsatishga (3.20 ball) qaraganda biroz yuqoriroqdir. Bu M. Porterning "ekologik talablar innovatsiyalarni va yangi texnologik yechimlarni rag'batlantiradi" degan gipotezasini tasdiqlaydi [4 97-118 b], biroq mahalliy kichik korxonalarda uzoq muddatli ilmiy-tadqiqot (R&D) investitsiyalariga moliyaviy resurslar yetishmasligi ushbu kanalning to'liq salohiyatda ochilishiga to'sqinlik qilmoqda.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarining raqobatbardoshligini oshirishda "yashil iqtisodiyot" tamoyillaridan foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini o'rganish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar yakunida quyidagi fundamental xulosalarga kelindi:

Nazariy va konseptual jihatdan, ekologik transformatsiya an'anaviy yondashuvlardagi kabi korxonalar uchun faqatgina ortiqcha xarajat yuki emas, balki Maykl Porterning innovatsion gipotezasi hamda tabiiy resurslarga asoslangan qarashlar (Natural-RBV) doirasida uzoq muddatli noyob strategik ustunlikni shakllantiruvchi drayver ekanligi isbotlandi. Kichik biznes sub'ektlarining yuqori moslanuvchanlik (fleksibillik) xususiyati ularga yashil transformatsiya kanallarini yirik korporatsiyalarga qaraganda tezroq integratsiya qilish imkonini beradi.

O'tkazilgan empirik monitoring va 55 ta sub'ekt qamrab olingan anonim so'rovnoma natijalari ekologik transformatsiyaning beshta asosiy kanali faolligini ko'rsatdi. Bunda sohaviy xususiyatlar hal qiluvchi rol o'ynashi aniqlandi: ishlab chiqarish korxonalarida resurs tejash va xarajatlar samaradorligi (4.42 ball), xizmat ko'rsatish sohasida esa raqamli optimallashtirish (4.40 ball) va yashil brendlash (4.15 ball) transformatsiyani harakatga keltiruvchi eng asosiy omillar ekanligi tasdiqlandi.

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan uch bosqichli "Yashil o'tish yo'l xaritasi" modeli kichik korxonalar uchun yuqori iqtisodiy-ekologik samara berishini ko'rsatdi. Mazkur modelni tatbiq etish orqali kichik korxonalarda energiya xarajatlarini 35–42 foizga, suv sarfini esa 40–50 foizga qisqartirish imkoniyati empirik ma'lumotlar tahlilida o'z isbotini topdi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi «"O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida»gi PF-158-son Farmoni //

- Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023-y., 24-26 b. - 06/23/158/0694-son.
2. International Energy Agency (IEA). (2022). *Energy Efficiency 45-47-b 2022: Focus on Small and Medium Enterprises*. OECD Publishing. <https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-2022>
 3. World Commission on Environment and Development. *Our Common Future*. – Oxford: Oxford University Press, 1987. – 400 b.
 4. Porter M.E., van der Linde C. Toward a New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship // *Journal of Economic Perspectives*. – 1995. – Vol. 9, № 4. – P. 97-118.
 5. Hart S.L., Dowell G. A Natural-Resource-Based View of the Firm: Fifteen Years After // *Journal of Management*. – 2011. – Vol. 37, № 5. – P. 1464-1479.
 6. OECD. *Environmental Practices of SMEs: Driving the Green Transition*. – Paris: OECD Publishing, 2021. – 120 b.
 7. Mustafaqulov Sh.B. *Investitsion muhit jozibadorligi. Ilmiy-amaliy qo'llanma*. – T.:Baktria press, 2017. – 284 b.
 8. OECD. *Environmental Practices of SMEs: Driving the Green Transition*. – Paris: OECD Publishing, 2021. – 120 b.
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasida «yashil» iqtisodiyotga o'tish va energiya tejashni ta'minlash dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-436-sonli Qarori // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (Lex.uz). – 2022-yil 2-dekabr.

UDK: 334.722

KICHIK BIZNES SUB'YEKTLARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI SHAKLLANTIRISH

Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Turdaliyev Elbek Eldorjon o'g'li

Namangan davlat universiteti,

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası

v.b.professori, i.f.d (DSc),

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik biznes sub'yektlarining raqobatbardoshligini oshirish, bu bo'yicha dunyoning yetakchi olimlari fikrlari asosida mualliflik qarashlari shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: kichik va o'rta korxonalar, raqobat, raqobardoshlik, raqobatdosh ustunlik, narx raqobati, strategik boshqaruv, raqobatdosh ustunlik, marketing strategiyalari.

Jahon iqtisodiyotida transmilliy kompaniyalar hamda kichik va o'rta korxonalar o'rtasidagi aloqalar uchun qanday o'zaro manfaatli bo'lishi

mumkinligini aniqlash, foydali aloqalarni belgilovchi omillarni tahlil qilish, shuningdek, mustahkam firmalararo munosabatlarni yaratishga qaratilgan siyosat tavsiyalarini shakllantirish va xarajatlarni kamaytirish, raqobatbardosh sifatga ega mahalliy yetkazib beruvchilarning mavjudligi bo'yicha xalqaro hamjamiyatning hissalarini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish ko'zda tutildi. Kichik va o'rta korxonalarning bunday ijobiy natijalarga erishishi va raqobatbardoshlikka ega bo'lishining sababi raqamli vositalardan samarali foydalanishdir.

So'ngi yillarda raqobatbardoshlik korxonalar o'rtasida olimlar, biznes va davlat idoralari diqqatini tortadigan mavzu bo'lib kelgan. Bu borada Porter raqobatbardoshlikning to'rtta mahsulot, firma, sanoat va millat darajasi mavjudligini ta'kidlab, raqobatbardoshlikni mintaq va hudud nuqtai nazaridan ham ko'rib chiqadi [1]. Mahsulotga kelsak, Goldberg va boshqalar raqobatbardoshlik konsepsiyasi raqobatdosh ustunlik yoki narx raqobatbardoshligi, strategik boshqaruv va tarixiy, madaniy-ijtimoiy jihatlar bilan bog'liqligini ta'kidlashadi [2]. Bundan tashqari, sanoat raqobatchilariga nisbatan narx, xizmat ko'rsatish sifati, yalpi foyda va biznes maqsadlarini rejalashtirish hamda ularga erishish qobiliyati nuqtai nazaridan korporativ raqobatbardoshlikni ham yodda saqlash maqsadga muvofiqdir. Sanoat uchun raqobatbardoshlik deganda turli mamlakatlardagi o'xshash sanoat bilan solishtirganda arzon narxlardagi yoki mahsulot xususiyatlari bo'yicha bozor ulushini saqlab qolish yoki oshirish qobiliyati nazarda tutiladi. Shuningdek, amaliyotda milliy raqobatbardoshlikham mavjud bo'lib, bu barqaror siyosat va institutlar asosida yuqori o'sishga erishish va uni saqlab qolish uchun milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligidir.

Raqobatbardoshlik tushunchasi raqobatdosh ustunlik, narx raqobati, strategik boshqaruv va boshqa tarixiy va ijtimoiy-madaniy jihatlar kabi jihatlariga taalluqlidir. Raqobatbardoshlik, shuningdek, tadqiqotlardagi yondashuv nuqtai nazariga qarab mustaqil o'zgaruvchi, oraliq o'zgaruvchi yoki to'liq qaram o'zgaruvchi sifatida ko'rilishi, faoliyat sohasiga qarab turlicha bir-biriga o'xshamagan omillardan iborat bo'lishi mumkin. Jumladan, mehmonxona sohasida kichik va o'rta mehmonxonalarning raqobatbardoshligini ularning raqobatchilariga nisbatan narx, xizmat ko'rsatish sifati, yalpi foyda, rejalashtirish va biznes maqsadlariga erishish bo'yicha raqobatbardoshligi orqali ko'rish mumkin [3].

Kichik biznes sub'yektlarining tashkiliy tuzilmasi, kapital sig'imi, mehnati, texnologiyasi, atrof-muhitga javob berish qobiliyati, boshqaruv uslubi va eng muhimi, boshqa korxonalar bilan raqobatlashadigan modada farqlanadi[4]. Shu sababli, faqat yirik korporatsiyalarga qaratilgan raqobatbardoshlik bo'yicha tadqiqotlar to'g'ridan-to'g'ri kichik biznes sub'yektlariga qo'llanilmasligi mumkin[5]. Korxonalarning raqobatbardoshligi mijozlarning qoniqish guruhlari va aksiyadorlar qiymatining xizmat ko'rsatish sifatini doimiy ravishda yaxshilash

orqali o'zaro ta'sir darajasi, potensialdan foydalanish, amalga oshirish yoki moliyaviy quvvat orqali javob berish qobiliyati sifatida ko'riladi.

Korxonalarining raqobatbardoshligi bo'yicha Konseptual va empirik tadqiqotlarni rivojlantirish uchun Porterning raqobatbardoshlik va raqobatbardosh ustunlik nazariyasi nuqtai nazaridan ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. O'z nazariyasini ishlab chiqishda Porter quyidagi fikrlardan boshlaydi [6]:

- raqobatning tabiati va raqobatdosh ustunlik manbalari tarmoqlar o'rtasida va hatto bir xil sanoat segmentlari o'rtasida juda farq qiladi va bu ma'lum bir mamlakat sanoatining ma'lum bir tarmog'i doirasida raqobatdosh ustunlikni olishga ta'sir qilishi mumkin;

- raqobatning globallashuvi va transmilliy kompaniyalarning paydo bo'lishi ma'lum bir mamlakatning raqobatdosh ustunlikka ega bo'lish ta'sirini bartaraf etmaydi balki, u kelib chiqqan mamlakat yoki qabul qiluvchi mamlakat bo'ladimi kompaniya uchun turli raqobatdosh ustunliklarni taklif qilishi mumkin.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, barcha sohalar ishlab chiqarish turlarini kengaytirish, yangi mahsulotlar uchun iste'molchilarni guruhlariga ajratish ya'ni segmentlash bo'lajak mijozlarni samaraliroq o'rganish orqali bozorda mavjud bo'lgan muqobil imkoniyatlar orasidan to'g'ri tanlovni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. Shu asosda marketing strategiyalari ishlab chiqiladi.

Marketing strategiyalarini ishlab chiqish orqali quyidagilarga erishiladi:

Birinchidan, iqtisodiyot rivojlanishining asosiy strategik yo'nalishlari tanlab olish;

Ikkinchidan, barqaror rivojlanish modellarini ishlab chiqish;

Uchinchidan, iqtisodiyotda monopoliyalarga barxam berish orqali sof raqobat muhitini yaratish;

To'rtinchidan, virtual dunyoda marketing samaradorligini oshirish bilan yangi bozorlar topish;

Beshinchidan, kompaniyalar va firmalar o'rtasidagi integrasion aloqalarni jadal rivojlantirish orqali yangi differesifikatsiyalashgan maxsulot turlarini ko'paytiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1.Porter, M.E. (2008), On Competition, Updated and Expanded ed., Harvard Business School Publishing, Boston.

2.Goldberg, A., Cohen, G. and Fiegenbaum, A. (2003), "Reputation building: small business strategies for successful venture development", Journal of Small Business Management, Vol. 41 No. 2, pp. 168-186.

3.Fraj, E., Matute, J. and Melero, I. (2015), "Environmental strategies and organizational competitiveness in the hotel industry: the role of learning and

innovation as determinants of environmental success”, Tourism Management, Vol. 46, pp. 30-42.

4.Chawla, S.K., Pullig, C. and Alexander, F.D. (1997), “Critical success factors from an organizational life cycle perspective: perceptions of small business owners from different business environments”, Journal of Business Entrepreneurship, Vol. 9 No. 1, pp. 47-58.

5.Man, T.W.Y., Lau, T. and Chan, K.F. (2002), “The competitiveness of small and medium enterprises A conceptualization with focus on entrepreneurial competencies”, Journal of Business Venturing, Vol. 17 No. 2002, pp. 123-142.

6.Porter M.E. (1990) - The competitive advantage of the nations, Ed. The Free Press, A Division of MacMillan Press Ltd., New York.

UDK: 336.77

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY
TADBIRKORLIK SUB‘YEKTLARINI XORIJIY KREDIT LINIYALARI
TOMONIDAN MOLIYALASHTIRISH**

Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Solijonova Oydin Ne‘matjon qizi

Namangan davlat universiteti,

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası

v.b.professori, i.f.d (DSc),

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’yektlari faoliyatini rivojlantirish maqsadida xorijiy davlatlarning kredit liniyalari orqali moliyalashtirish, ulardagi muammolarni tizimlashtirish va muammolar yechimi bo‘yicha ma’lumotlar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes,integratsiya, globallashuv,innovatsiya, kredit liniyalar,eksport, import,investision loyihalar, SBLA, LGS

Jahon iqtisodiyotidagi tarkibiy o‘zgarishlar ta’sirida aholi bandligini oshirish, turmush darajasini ko‘tarishga xizmat qiluvchi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik hisoblanadi. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida milliy iqtisodiyotning mutanosibligi va barqarorligini ta’minlash, uning tarkibida sanoat, xizmat ko‘rsatish sohasi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ulushini ko‘paytirish vazifalari belgilab berilgan [3]. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasida ilmiy tadqiqotlar olib borgan olimlar safiga xorijiy davlatlardan F.Kotler, J.Lamben, D.Deniels, DJ. Sanders, G.Armsronglarni va Mustaqil Davlat Hamdo‘stligidan esa A.D. Artemenko, V.G. Yefimova, Ye.P. Golubkov, M.I. Balanov, M.I. Sokolovalarni kiritish mumkin. O‘zbekistonda tadbirkorlikni shakllantirish, kichik biznesni rivojlantirish masalalari bilan A.Soliyev, S.S.G‘ulomov, M.Q.Pardayev,

M.N.Maxmudov, O.M.Axmedov va boshqa ko‘plab olimlarni ilmiy tadqiqotlarida kuzatish mumkin.

Mamlakatimiz bo‘yicha amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohatlarning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida – kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub‘yektlarini rivojlantirish va ularni xorijiy davlatlar tajribalaridan foydalanish hisoblanadi. Bunday maqsadlarga erishish uchun kichik biznes va xususiy tadbirkorlik jadal rivojlangan xorij davlatlarning ishlab chiqarish texnologiyalarini mamlakatga jalb etish orqali amalga oshiriladi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub‘yektlari o‘z hollaricha buni amalga oshira olmaydilar. Shu sababli bu sub‘yektlarga xorijiy davlatlar tomonidan qo‘llanilgan, ishonchli investision loyihalardan keng foydalanish orqali kreditlarni jalb etish maqsadga muvofiqdir. Dunyo xo‘jaliklaridagi globallashuv, turli sanksiyalar, ko‘plab mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni taranglashuvi, siyosiy nizolar iqtisodiy munosabatlarga salbiy ta‘sirining kuchayotganligi sohaga qabul qilinishi kutilayotgan xorijiy kredit liniyalari mablag‘lari asosan banklar orqali eksportbob mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxonalarga yo‘naltirilmoqda.

Istiqbolda ular negizida moliyaviy jihatidan baquvvat ko‘p tarmoqli yirik ishlab chiqarish korxonalari shakllanishi ko‘zda tutiladi. Xorijiy kredit liniyalari hisobidan kreditlar tadbirkorlik sub‘yektlariga eksportga mo‘ljallangan va import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ya‘ni qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va boshqa milliy xom-ashyo resurslarini qayta ishlashni mashinasozlik va elektron sanoati uchun detallar va uzellar hamda kundalik ehtiyoji halq iste‘moli tovarlarini nazarda tutadigan investision loyihalarga o‘rta va uzoq muddatga beriladi. Chet el kreditlari o‘z vaqtida o‘zlashtirilmasligining yana bir sababi kredit berilishida asosiy shartlardan biri bo‘lgan kredit ta‘minotining yetishmasligidir. Investision loyihalari ma‘qullagan tadbirkorlik sub‘yektlarining 40-50 foizi belgilangan miqdordagi yoki likvidli ta‘minot taqdim etilmaganligi sababli viloyatlarni moliyalashtirish kechikmoqda.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub‘yektlarining kredit olishda ta‘minotining yetishmasligi muammosi faqat bozor iqtisodiyotiga o‘tayotgan davlatlarda emas, balki rivojlangan AQSH, Yaponiya va Yevropa davlatlarida ham mavjud. Hozirgi kunda AQSH Kichik biznes Administratsiyasi (The Small Business Administration), Kanada kichik biznes kreditlari to‘g‘risidagi qonuni tizimi (SBLA), Buyuk Britaniyadagi Kredit kafolati tizimi (LGS) faoliyat yuritishmokda. Kafolatlash tizimi 1994 yildan boshlab Germaniya, Belgiya, Ispaniya, Fransiya va Italiya davlatlarida ham o‘z faoliyatini amalga oshira boshladi. Janubi-Sharqiy Osiyodagi mamlakatlarda, xususan, Yaponiya, Janubiy Koreya, Malayziya va Indoneziya davlatlarida mazkur amaliyot 30 yiddan ortiq davr mobaynida faoliyat

ko'rsatib kelmokda. Misol uchun, Yaponiyada mazkur tizim 1947 yildan, Janubiy Koreyada 1971 yildan, Malayziyada 1971 yildan va Indoneziyada 1972 yildan boshlab davlat kafolat tizimi amal qila boshlagan. Mustaqil davlatlar xamdo'stligi va Sharqiy Yevropa mamlakatlari davlatlarida mikromoliyalashtirish quyidagi ommaviy maqsadlarni ko'zlaydi: iqtisodiy jihatdan kambag'al, ammo faol aholi uchun muqobil moliyaviy xizmat ko'rsatish; tadbirkorlikni boshlash uchun moliyaviy qo'llab-quvvatlash; mavjud tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash; yakka tartibdagi tadbirkorlikni qo'llash hisoblanadi. Shu bilan Buyuk Britaniyada kichik biznes sub'yektlarini moliyalashtiruvchi alohida tashkil etilgan firma va kompaniyalar faoliyat yuritadi. Hamda kichik biznes sub'yektlari faoliyatini davlat tomonidan turli-tuman qimmatbaho qog'ozlar aksiyalar, veksellar, vaucher, zayomlar, obligatsiyalar bilan qo'llab-quvvatlaydi.

Olib borilayotgan ilmiy-tadqiqotlardan shuni kuzatish mumkinki, mamlakatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlarini yanada rivojlantirish, eksport mahsulotlari ishlab chiqarishda ularni faolligini oshirishda bir qator xorijiy davlatlarning kredit liniyalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga quyidagi xulosalar ishlab chiqildi:

1. Kichik biznes sub'yektlari ixcham ishlab chiqarish, bozorga tez moslashish, har qanday bozor o'zgarishlariga tez javob bera olishligi bilan sohaga jalb etilayotgan investisiyalar o'zini to'la oqlaydi;
2. Jalb qilinayotgan kredit mablag'lardan ko'p kichik korxonalar va xizmat ko'rsatish sub'yektlari faoliyatini yo'lga qo'yish imkonini beradi;
3. Iqtisodiy jihatdan qambag'al bo'lgan, ammo ishlab chiqarish salohiyati yuqori, yangi g'oyalar asosida bozorga yangi mahsulot olib chiqish imkoniyatlari mavjud bo'lgan kreativ yondashuvchi kichik biznes va xususiy tadbirkorlarga xorij kreditlarini berish ;
4. Mamlakatda yakka turdagi tadbirkorlikni rivojlantirish uchun imtiyozlar berish orqali aholi bandligini oshirish mumkin bo'ladi;
5. Xorij kreditlarini nafaqat ishlab chiqarish, balki xizmat ko'rsatish sohalariga xam jalb etish zarur. Turistik imkoniyatlari yuqori bo'lgan, milliy xunarmandchilikning qadimiy o'choqlari bo'lgan xududlarga aniq manzilli xizmat ko'rsatish ob'yektlarini barpo etish ishlariga yo'naltirish.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018 yil yakunlari bo'yicha Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
2. D.R.Maxmudova, A.N.Xoliqulov. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash va boshqaruv samardorligi. Servis ilmiy-amaliy jurnal. SamISI. 2020 yil 1-son,122-124 b.
3. Sh.Boltayeva. Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashning asosiy omili sifatida. Biznes-ekspert. 2019 yil,12-son, 44-45 b.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KICHIK BIZNESNI INNOVASION
RIVOJLANISHINI DAVLAT TOMONIDAN QO‘LLAB-QUVVATLASH
MEXANIZMI**

**Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Abdurahmonov Urinboy
Abdurasulovich**

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası

v.b.professori, i.f.d (DSc),

Namangan davlat universiteti talabasi

Namangan davlat universiteti,

Annotatsiya:Maqolada kichik biznesni innovatsiyalar orqali rivojlantirish, Agile metodologiyasi asosida kichik biznesni rivojlantirishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomilatlirish mumkin bo‘ladi.

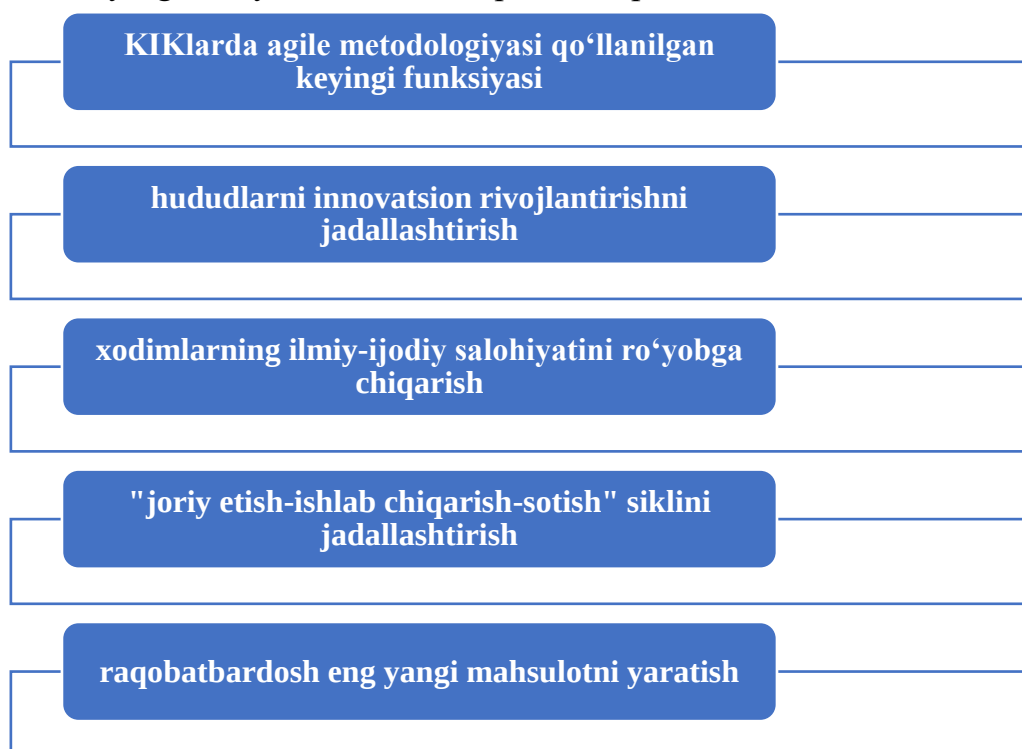
Kalit so‘zlar: innovatsiya, barqaror rivojlanish, innovasion infratuzilma, Agile metodologiyasi, IT-startaplar, Kichik innovasion korxonalar, Scrum-Master (Skram-master),Product Owner (Mahsulot egasi),3. Team (jamo).

Mamalakat iqtisodiyotini barqaror rivojlanishini ta‘minlashda innovatsiyalarni jalb etish, innovasion ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etish, shu orqali innovasion mahsulotlar ishlab chiqarish xajmini oshirishdan iboratdir. Shunday amaliy tadbirlar sifatida kichik innovasion korxonalar va innovasion infratuzilmalarni rivojlantirishni ko‘rsatish mumkin.

Agile metodologiyasi axborot oqimlarining yuqori tezlikda o‘sishi sharoitida eng samarali usulga aylanib borayotgan metodologiya sifatida e‘tirof etilmoqda. Ushbu metodika loyihalarni amalga oshirishni tezlashtirish va mijozlarga yo‘naltirilganlik darajasini oshirish kabi asosiy afzalliklari tufayli loyihalarni boshqarishning kaskadli modeliga muqobil sifatida paydo bo‘lmoqda. Bu loyihalarni amalga oshirishda dasturchilar jamoasi zarur bo‘ladi, hamda ular sifatli dasturiy ta‘minot ustida ishlashadi, bundan tashqari ko‘rib chiqilayotgan boshqaruv yondashuvi dastlab dasturchilar jamoalari uchun dasturiy ta‘minotni ishlab chiqish uslubiyoti sifatida shakllangan bo‘lsa-da, bugungi kunda u boshqa sohalarda ham ommalashib bormoqda va ushbu tadqiqotda kichik innovasion korxonalarni boshqarishning yangi madaniyati sifatida ko‘rib chiqilmoqda, bu esa hamkorlikni tashkil etish tamoyilini amalga oshirish asosida KIK jamoalarini umumiy maqsadlarga erishish uchun alohida quyi tizimlar bilan birlashtirish imkonini beradi. Agile metodologiyasi - bu loyihani boshqarishga bir qator iterativ yondashuvlar bo‘lib, u alohida iteratsiyani mikro-loyiha sifatida ko‘rib chiqadi, bu esa turli soha mutaxassislaridan iborat KIK misolida o‘z-o‘zini tashkil etuvchi ishchi guruhlar

ichidagi doimiy o‘zaro hamkorlik natijasida bozor o‘zgarishlarini hisobga olgan holda loyiha ustuvorliklarini qayta baholashga imkon beradi [1].

Moslashuvchan metodologiya asosiy afzalliklari sifatli boshqaruv qarorlarini qabul qilish tezligi, biznesni kengaytirish, raqobatchilarga sodiqlikni rivojlantirish, bozor o‘zgarishlariga moslashuvchanlik, xodimlarning amaliy ko‘nikmalarini diversifikatsiya qilishdir. Kichik innovasion korxonalarni yanada muvaffaqiyatli boshqarish uchun innovasion biznes tajriba va bilimlarga, ko‘rib chiqilayotgan metodologiya bo‘yicha mahsulotlar va xizmatlarni ishlab chiqishga va eng muhimi innovasion madaniyatni yaratishga asoslanganligini hisobga olish kerak. Boshqaruvning loyiha usuli dastlab IT-startaplar uchun ishlab chiqilgan va joriy etilgan bo‘lsa-da, uning moslashuvchanligi, soddaligi va samaradorligi tufayli kichik innovasion korxonalarda quyidagi tizim paydo bo‘ldi: agile - qadriyatlar, agile - fikrlash, agile – muhit deb nomlandi[4]. Kichik innovasion korxonalar uchun agile qadriyatlar tizimi ularni mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatiga, hisobot hujjatlarini optimallashtirishga, xodimlar tengligiga yo‘naltiradi va egiluvchan fikrlashni rivojlantirishga imkon beradi. Ushbu yondashuv doirasida shakllanadigan muhit umumiy maqsad yo‘lida birlashgan va innovasion mahsulot olishga qaratilgan bir nechta innovasion korxonalarning o‘zaro hamkorligini ta’minlaydigan yangi infratuzilmani shakllantirish, ularning innovasion faolligini jadallashtirish, to‘siqlarni keltirib chiqaradigan va KIKlar xodimlarining ijodiy erkinligini cheklaydigan "byurokratik to‘siqlar"dan qochish imkonini beradi.

Muallif ishlanmasi

1-rasm. Kichik innovasion korxonalarni agile metodologiyasi qo'llanilgan keyingi funksiyasi

Kichik innovasion korxonalarda agile ni joriy etish ularning o'ziga xos xususiyatlarini va ular joylashgan hududda hamda faoliyatning turdosh sohalarida innovasion jarayonlarni rivojlantirishdagi rolini hisobga olishi kerak. Mamlakat mintaqalarida KIK faoliyatini yo'lga qo'yish orqali ishlab chiqarish hajmi oshishiga sabab bo'ldi, aylanma mablag'lar barqarorlashuvi ta'minlandi, KIK lar faoliyati samaradorligi oshdi.

Bu pasayish jamoalardagi inqirozli jarayonlardan: kadrlar salohiyatining zaiflashuvidan, mahsulotlarni uzluksiz takomillashtirishning yagona mafkurasi yo'qligidan va natijada talabning pasayishidan, xodimlarning motivatsiyasi yo'qligidan dalolat berishi mumkin. KBXT sonining qisqarishini hisobga olgan holda, buning sababi bir qator hal etilmagan muammolardir: nou-xauga egalik huquqini tartibga solishning patent tizimi bo'yicha me'yoriy-huquqiy bazaning nomukammalligi, KBXTni rivojlantirish uchun mavjud infratuzilmaning samarasizligi, KBXT faoliyati ustidan davlat monitoringi va nazoratining yo'qligi, moslashuvchan metodologiyani KBXTning mintaqaviy va federal klasterlarini shakllantirish orqali kichik innovasion tadbirkorlikni rivojlantirish mafkurasi sifatida ko'rib chiqish lozim.

Kichik innovasion korxonaning har bir jamoasi hayot siklining har bir bosqichida ko'plab muammolarga duch kelishini hisobga olsak: yuqori texnologiyali uskunalarning yetishmasligi, moliyalashtirishning yetishmasligi, yuqori texnologiyali kadrlarning yo'qligi, hamkasblar o'rtasidagi kelishmovchiliklar, Agile metodologiyasini qo'llagan holda klasterlarni yaratish murakkab ko'p bosqichli iyerarxik tashkilotdan qochish, byurokratik jarayonlardan qochish, KIM mahsulotlarini ishlab chiqish vaqtini qisqartirish imkonini beradi [2].

Agile jamoasida atigi 3 ta rol bo'lishi kerak:

- Scrum-Master (Skram-master);
- 2. Product Owner (Mahsulot egasi);
- 3. Team (jamo).

KIKlar iyerarxiyasining uchta darajasidan iborat tekis tuzilma quyidagilarga imkon beradi:

- 1. Time-to Marketni qisqartirish;
- 2. Mijozlarning maksimal qoniqishiga erishish;
- 3. Xodimlarning samaradorligi va mahsuldorligini oshirish [3].

O'zlashtirilgan hajmlar tahlilini bilish va qo'llash tadbirkorlarga nafaqat zarur moliyaviy resurslarni jalb qilish, balki ishlab chiqilgan kalendar reja va loyiha byudjetidan foydalangan holda qo'yilgan maqsadlarga erishishni yaxshiroq nazorat

qilish imkonini beradi. Raqobat bozor iqtisodiyoti tizimi amal qilishining ajralmas sharti, binobarin, kichik va o'rta biznes korxonalarining muqarrar muhiti bo'lib, u tovarlar va xizmatlar narxining o'sishini jilovlashni ta'minlaydi, mahsulot sifatini oshirish va yangi texnologiyalarni joriy etish uchun rag'batlantiruvchi omil hisoblanadi.

Bu holda loyihalarni iqtisodiy samaradorlik va garov ta'minotidan manfaatdor bo'lgan kredit tashkilotlariga emas, balki ko'proq tavakkalchilikka asoslangan investisiyalarni amalga oshirishga moil bo'lgan xususiy yoki venchur investorlarga taqdim etish talab etilishi mumkin. Biznes g'oyani amalga oshirish maqsadlariga erishish yo'llari qanchalik puxta ishlab chiqilgan bo'lsa, bunday turdagi investisiyalarni olish ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi. Bunda asosiy yordamchi loyiha maqsadlari va natijalariga erishishni ta'minlaydigan taqvim-tarmoqli rejalashtirishdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Beck, K., Beedle, M., van Bennekum, A., Cockburn, A., Cunningham, W., Fowler, M., ... & Thomas, D. (2001). *Manifesto for Agile Software Development*. Agile Alliance. - URL: <http://agilemanifesto.org/>
2. Vaxabov, A. V., Xajibakiyev, Sh. X., & Muminov, N. G. (2021). *Inoovasion iqtisodiyot: darslik*. Toshkent: Universitet.
3. Schwaber, K., & Sutherland, J. (2020). *The Scrum Guide: The Definitive Guide to Scrum: The Rules of the Game*. Scrum.org. - URL: <https://scrumguides.org/>
4. Powers, S. (2016). *The Agile Mindset: Being Agile vs Doing Agile*. London: Adventures with Agile Publishing.

UDK:334.722

KICHIK INNOVASION KORXONALAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

**Abdulkakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Sotivoldiyeva Xushnozabegim
Hasanboy qizi**

Namangan davlat universiteti,
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası
v.b.professori, i.f.d (DSc),
Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya:Maqolada kichik innovasion korxonalarni rivojlantirish, ular faoliyatini o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashtirish, iqtisodiyotni rivojlantirishda innovatsiyalar ta'siri va xalqaro global indeksdagi mamlakatlar o'rnilari bo'yicha ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit soʻzlar: innovatsiya, dunyo xoʻjaligi, intellektual mulk, innovasion iqtisodiyot, katalizatorlar, global muammolar, global innovasion indeks.

Dunyo xoʻjaligini jadal rivojlanishi, keskin oʻzgarishlar taʼsirida har bir mamlakat oʻzining milliy iqtisodiyotini rivojlantirishning alohida yoʻnalishlarini ishlab chiqmoqdalar. Bunday oʻzgarishlar asosiy sabablardan biri sifatida ilmiy-texnik inqilob yutuqlarini amaliyotga joriy etilishining jadallashuvi, yangi texnika-texnologiyalarni tez surʼatlarda yaratilishi kabilarni koʻrsatish mumkin. “Oʻz vaqtida A.Smit xam innovatsiyalarga eʼtibor qaratgan holda iqtisodiy bilimlarni doimiy oʻrganish doimiy rivojlanishning predmeti sifatida qaragan” [1].

Bularni barchasini umumlashtirib innovatsiyalar deb nomlashimiz mumkin boʻladi, iqtisodiy tadqiqotlar va izlanishlardan shuni anglash mumkinki, tabiiy resurslar, aholini oʻsishi, sanoatlashuv darajasi, geografiya, iqlim oʻzgarishlari, ishlab chiqarish kuchlarini va ularni joylashtirish, huquqiy asoslar, harbiy ziddiyatlar kabi jarayonlar tub zaminida innovatsiyalarni jadal rivojlanishi taʼsiridagi yuz berayotgan oʻzgarishlar deb hisoblashimiz mumkin. Ammo bu oʻzgarishlar vaqt oʻtishi mobaynida ularga taʼsir etuvchi omillarni tubdan yangilanishi yoki yoʻqolib ketishi kuzatilgan, XX asrning oxirgi oʻn yilligi dunyo xoʻjaligida innovasion iqtisodiyot elementlari shakllana boshladi va iqtisodiyot iqtisodiyot bosqichiga oʻtish jarayoni boshlanib, tez surʼatlarda rivojlana boshladi. Shu davrdan boshlab innovatsiyalarga boʻlgan eʼtibor oʻzgardi va bu sohaga rivojlangan mamlakatlar, sanoat ishlab chiqarishining elita qatlami, ilmiy tadqiqotchilar, biznes-lidyerlar, iqtisodiyot mutaxassislar tayyorlashda xam innovatsiyalarga asoslangan taʼlim tizimlari shakllana boshladi.

Bundan tashqari innovatsiya iqtisodiyot tarmoqlarini oʻzini emas, balki jamiyatni rivojlantirishning eng muhim elementlaridan biri sifatida qarash mumkin. Butun dunyo intellektual mulk tashkiloti bosh direktori Frensis Garri fikriga koʻra, “innovatsiya bu iqtisodiy oʻsishning, yangi ish oʻrinlarini ochilishi, rivojlanishi va sifatini markaziy harakatlantiruvchi kuchi, hamda iqtisodiy-ijtimoiy muammolarni yechimini topishda, dunyo bozorida samarali raqobat kirishi uchun asosiy kalit deb taʼrif berib oʻtgan” [2].

Booz & Company konsalting kompaniyasi rahbari Shumit Banerji “innovatsiyalarni rolini yuqori baholagan holda yangiliklar eng muhim asosiy element va dunyo boʻyicha xokimiyat, kompaniyalar rivojlanishi va davomiy rivojlanishini taʼminlash omili deb taʼrif bergan” [3].

Banerji yana innovatsiya boʻyicha shunday fikr bildirib oʻtgan, jamiyatning barcha darajalaridagi oʻzgarishlarga sabab boʻluvchi yangi gʻoyalarni jamiyat katalizatori deb nomladi. “Alcatel-Lucent” kompaniyasi bosh ijrochi direktori Ben Vermaayen fikriga koʻra, “innovatsiya insoniyatga barcha global muammolarni yechimini topishda yordam beradi deb hisoblaydi” [4]. Shu bilan birga Hindiston

sanoat konfederatsiyasi bosh direktori Chandradjit Banerdji innovatsiyalarni analogik pozitsiyalariga e'tibor qaratdi, unga ko'ra "insonlari doimo bilimlarni egallashni yangi yo'llari va yo'nalishlarini ochishga, izlab topishga intiladilar, bu bilan ular cheksiz ilm ummonidagi oxiri yo'q sayohatga chiqadilar. Hamda barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash, iqtisodiy samaradorlikni saqlab qolishda texnika-texnologiyalar eng muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yuqori texnologiyalarga asoslangan kompaniyalar (Microsoft) an'anaviy xarajatlar, tadqiqotlar va qayta ishlash, yangi informasion texnologiyalarni ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishda, iqtisodiyotni barcha sohalarida iqtisodiy o'sishni yuqori sur'atini ta'minlashda innovatsiyalar muhim vazifa bajaradi.

1-jadval.

Dunyo mamlakatlarida global innovasion indeks xolati

No	Dunyo mamlakatlari	2023	2024
1	Shveysariya	1	1
2	Shvesiya	2	2
3	AQSH	3	3
4	Singapur	5	4
5	Buyuk Britaniya	4	5
6	Koreya Respublikasi	10	6
7	Finlandiya	6	7
8	Niderlandiya	7	8
9	Germaniya	8	9
10	Daniya	9	10

Muallif ishlanmasi

Yuqoridagi 1-jadvalda dunyo mamlakatlarida global innovasion indeks natijalari berilgan bo'lib, 2023 va 2024 yillardagi natijalar taqdim etilgan. 1,2,3 o'rnalarda o'zgarishlar bo'lmagan, Buyuk Britaniya 2023 yilda 4 o'rinda 2024 yilda 5 o'ringa tushgan, Koreya Respublikasi 2023 yilda 10 o'rinda 2024 yilda 6 o'rniga ko'tarilgan. Finlandiya 2023 yilda 6 o'rindan 2024 yilda 7 o'ringa tushgan, Niderlandiya esa 2023 yilda 7 o'rindan 2024 yilda 8 o'ringa tushgan, Germaniya esa 2023 yilda 8 o'rindan 2024 yilda 9 o'ringa tushgan, Daniya esa 2023 yilda 9 o'rindan 2024 yilda 10 o'ringa tushgan holda TOP-10 talikdagi davlatlar o'rtasida katta o'zgarishlar bo'lmagan. 2024 yilda innovasion faollik bo'yicha tanlangan asosiy ko'rsatkichlar istiqbolda qisqarishi, innovatsiyalar bo'yicha tendensiyalar o'zgarishi, innovatsiyalarga investisiyalar kiritish maksimal darajada o'sdi, ilmiy-tadqiqot ishlari, tajriba-konstruktorlik ishlanmalari tayyorlash sohalariga nisbatan dunyo mamlakatlarida qiziqish yuqori sur'atlarini saqlab qoldi. Bundan tashqari

2023 yilda texnologik jarayonlar rivojlanishi yuqori sur'atda o'sdi, bunga bog'liq ravishda sog'liqni saqlash, elektr energiya olishning yangi usullariga o'tish, aloqa tizimlarida yangiliklar 5 G aloqani o'rnatish, robototexnika va elektromobil ishlab chiqarish faollashdi. Jahon iqtisodiyotida muhim o'rinlarni egallovchi Xitoy Xalq Respublikasi 11 o'rinni egalladi, Top-30 mamlakatlar safiga kirdi. XXI asrda o'ziga xos rivojlanish strategiyalari bilan ko'zga tashlanayotgan Xindiston, Vyetnam, Moldaviya Respublikalarida innovatsiyalarga kiritilayotgan investisiyalar miqdori yildan yilga oshib bormoqda. "Keyingi yillar ichida innovasion indeksda holati yaxshilanayotgan mamlakatlarga Saudiya Arabistoni, Katar, Braziliya, Indoneziya, Pokiston mamlakatlarini kiritgan holda innovasion faoliyatni ketma-ket uch yil ichida yuqori sur'atini saqlab qolayotgan mamlakatlarga Indoneziya, Pokiston, O'zbekistonni kiritish mumkin bo'ladi" [5]. Halqaro intellektual mulk tashkiloti fikriga ko'ra, innovatsiyalarga nisbatan qiziqish barcha dunyo mamlakatlarida qiziqish o'sish sur'atiga erishdi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Smit A. Issledovaniye o prirode i prichinax bogatstva naroda.- M.: Politdat,1962
2. Francis Gupu. Why Innovation Is Important. 11 The Global Innovation Index 2011-2012. Accelerating Growth and Development. (Elektronnyy resURS1. - URL: <http://www.globalinnovationindex.org/gii!main/fuPryerort!index.html>. R.X1
3. Shumeet Banerji. Innovation: Increasingly Global, Increasingly Vital. 11 tye. Global Innovation Index 2011-2012. Accelerating Growth and Development. [Elektronnyy resurs]. URL: <http://www.globalinnovationindex.org/gii!main/t'ullrcport/index.html>. R. UN
4. Shumeet Banerji. Innovation: Increasingly Global, Increasingly Vital. 11 tye. Global Innovation Index 2011-2012. Accelerating Growth and Development. [Elektronnyy resurs]. URL: <http://www.globalinnovationindex.org/gii!main/t'ullrcport/index.html>. R. UN
5. <https://www.wipo.int/edes/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2024-section> 1-en gii-2024-resuts-global-innovation-index 2024.pdf

UDK 334.72

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARIDA YASHIL TEXNOLOGIYALAR ORQALI XARAJATLARNI OPTIMALLASHTIRISH, BOZORDA RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISH YO'NALISHLARI VA XORIJIY TAJRIBALAR

Tursinbayev Azizbek Nabijon o'g'li

Namangan davlat universiteti, talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola kichik biznes subyektlarida, ishlab chiqarish va qayta ishlash korxonaridan yashil texnologiyalardan foydalanish orqali korxonada ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish, barqaror narx siyosatini yuritish,

bozorda raqobat ustunligiga erishish yo'nalishlari hamda xorij tajribalarini o'rganish va tadbqiq etish istiqbollari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: energiya samaradorligi, suv tejovchi texnologiyalar, quyosh panellari, yashil logistika xizmatlari, raqamli texnologiyalar, soliq imtiyozlari, yashil kredit va lizing dasturlari, mahsulotlarni sertifikatlash tizimlari.

Hozirgi globallashuv davrida, mamlakatlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish, imkoniyatlarini kengaytirish va qo'shimcha kapital hosil qilish, jamg'armalarni oshirish orqali kelajakdagi investitsiya muhitni yaxshilash mamlakatning asosiy iqtisodiy maqsadlaridan hisoblanadi. Buning oqibatida esa, hududlarda ishsizlik ko'rsatkichlarining kamayishi, hududdagi aholi daromadlarining oshishi, infratuzilmani yaxshilanishi kabi iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarning yaxshilanishiga erishish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Hududlarda faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlarida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxini pasaytirish strategiyalarini boshqaruvchilar tomonidan ishlab chiqish, bunda asosiy e'tiborni sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar asosida ishlovchi yashil texnika va texnologiyalardan foydalanish qaratish muhim hisoblanadi.

Ushbu mavzuimizdagi asosiy muammolar quyidagilar hisoblanadi:

1. Yashil texnika va texnologiyalarni sotib olishda moliyaviy imkoniyatlarni kamligi;
2. Tijorat banklarida yashil kreditlar uchun ajratiladigan foiz stavkalarining yuqoriligi;
3. Korxonalarda xarajatni optimallashtirishda boshqaruvchi hamda ish yurituvchining yetarlicha hisoblash usularining mavjud emasligi;
4. Mamlakatimizda yashil texnika va texnologiyalarni qo'llash samaradorligi ko'rsatish va keng tadbqiq etish uchun turli konkursurning tashkil etilmaganligi;
5. Ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning xalqaro sertifikat talablariga javob bermasligi va sifat ko'rsatkichlarining pastligi.

Kichik biznesni rivojlantirish va undagi foydani maksimallashtirish bo'yicha nafaqat dunyo olimlari balki mahalliy olimlar ham turli ilmiy ishlarni amalga oshirganlar.

Akademik S.B. Qalandarov, professor M.Q. Pardayev tomonidan " Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarida iqtisodiy tahlil va uning samaradorligi" mavzusida ushbu mavzuni mohiyatini ochib berishga qaratishgan. Bundagi asosiy g'oya kichik biznesda foydani maksimallashtirish uchun ichki resurslarni to'g'ri tahlil qilish va xarajatlarni optimallashtirish modelini taklif qilishgan. Ularning ishlarida innovatsion hisob-kitob metodikalari bayon etilgan[1,280].

Proffesor. T.S.Malikovich esa "Kichik biznes subyektlarini soliqqa tortishni takomillashtirish orqali ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash" mavzusidagi ilmiy ishida foydani oshirishning eng optimal yo'li - soliq yukini kamaytirish va

berilgan soliq imtiyozlaridan to'g'ri foydalangan holda aylanma mablag'larni ko'paytirish hisoblanishini yoritib bergan[2].

Garvard professori M. Porter "Competitive Strategy" asarida Kichik biznes yo bozorda eng arzon mahsulotni sotishi (xarajatlarni keskin kamaytirib) yoki boshqalarda yo'q noyob xizmatni taklif qilishi (differensiasiya) orqali katta foyda oladi degan asosiy g'oyani ilgari surgan[3].

J. Schumpeter o'zining "Theory of Economic Development" asarida kreativ destruksiyani va innovatsiya bo'yicha g'oyalarni ilgari suradi. Yangi texnologiya, yangi bozor yoki yangi xomashyo turini joriy qilgan tadbirkor vaqtincha monopoliyaga ega bo'ladi va super-foyda ko'radi[4].

Iqtisodchi olim, Sirojiddinov K.I ning "Tadbirkorlik subyektlari raqobatbardoshligini baholashning uslubiy yondashuvlari" ilmiy maqolalarida tadbirkorlik subyektlarida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatdoshligini baholash usullarining to'laligicha subyektlarning raqobatdoshligini baholay olmaydigan metodologiyaning mavjud emasligini yoritib bergan. Shuningdek, raqobatbardoshlini baholash usullarini tushuntirib berilgan[5].

Hozirgi globallashuv davrida hududlardagi iqtisodiy subyektlarda ishlab chiqarilayotgan mahsulot va tovarlar uchun qilinayotgan xarajatlarni optimallashtirish eng dolzarb va ahamiyatli masala hisoblanib qolmoqda. Subyektlardagi boshqaruvchi va menejerning asosiy maqsadi ishlab chiqarishdagi qaysi texnologiya samarali va qaysi biri samarasiz ekanligini tahlillar orqali amalga oshirish va qaysi texnika va texnologiyalardan foydalanish kichik biznes subyektlarining foydasini oshirishi mumkin degan qarashlarni subyektlarning iqtisodiy ko'rsatkichlaridan kelib chiqqan holda tahlil ishlarini amalga oshirishlar darkor hisoblanadi.

Iqtisodiy talqinda kichik biznes – xususiy kompaniya, odatda daromadi, ishchilar soni yoki ikkalasi bilan belgilanadi. Kichik bizneslar YTTlar va oilaviy do'konlardan tortib, yuzlab ishchilari bo'lgan rivojlanayotgan kompaniyalargacha bo'lishi mumkin. Ular mamlakat bo'ylab innovatsiyalar, ish o'rinlari yaratish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi[6].

Yashil texnologiyalarni raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi orqali dastlab kichik so'ng katta iqtisodiy subyektlarda joriy etish bu subyektlarning ishlab chiqarayotgan mahsulotlar tannarxining qanchalik o'zgarayotgani tahlil qilish va bu bo'yicha mulohaza yuritish imkoniyati paydo bo'ladi.

Agarda, kichik biznes subyektlarida yuqori darajada samara bersa, shu yo'nalishdagi yirik ishlab chiqaruvchi subyektlar uchun foyda beradi.

Kichik biznes subyektlarida, firma, issiqxona, YTT va b. da yashil texnika va texnologiyalarning sotib olish, o'rnatish va uni nazorat qiluvchi kadrni jalob qilish kichik biznes rahbari uchun yuqori moliyaviy mustaqillikni talab qiladi. Agarda

ularning moliyaviy imkoniyatlari cheklangan bo'lsa, haqiqatdan ham ularni yangi texnika va texnologiyalarni joriy etisha olmaydi.

Tovar va mahsulotlar ishlab chiqarish jarayonida xom ashyo xarajatlaridan so'ng asosiy deb qaraladigan xarajat bu energiya hisoblanadi. Energiya samaradorligi erishish hamda quyosh energiyasidan foydalangan holda o'z iste'molini qondirish orqali xarajatni qisqartirish imkoniyatini beradi.

Hozirgi globallashuv davrida hududlardagi iqtisodiy subyektlarda ishlab chiqarilayotgan mahsulot va tovarlar uchun qilinayotgan xarajatlarni optimallashtirish eng dolzarb va ahamiyatli masala hisoblanib qolmoqda. Subyektlardagi boshqaruvchi va menejerning asosiy maqsadi ishlab chiqarishdagi qaysi texnologiya samarali va qaysi biri samarasiz ekanligini tahlillar orqali amalga oshirish va qaysi texnika va texnologiyalardan foydalanish kichik biznes subyektlarining foydasini oshirishi mumkin degan qarashlarni subyektlarning iqtisodiy ko'rsatkichlaridan kelib chiqqan holda tahlil ishlarini amalga oshirishlar darkor hisoblanadi.

O'zbekistonning quyoshli iqlimi sharoitida quyosh energiyasi tizimlarining samaradorligi juda yuqori bo'lib, o'rtacha 25 yil xizmat qilish muddati davomida biznesga katta tejamkorlik imkonini beradi. Kichik do'kon yoki ofis uchun 5-10 kVt quvvatli quyosh tizimi oylik elektr xarajatlarini 50-70% gacha pasaytiradi. O'zbekistonda 1 kVt quvvatli quyosh paneli yiliga 1500-1600 kVt/soat elektr energiyasi ishlab chiqaradi. Agar oylik elektr xarajatlari 2 million so'm bo'lsa, quyosh tizimi yordamida yiliga 12-14 million so'm tejashga erishish mumkin. Sanoat yoki ishlab chiqarish korxonalari uchun 15-50 kVt tizimlar xarajatlarni 70-90% gacha qisqartirishga imkon beradi, bu esa yiliga 50-70 million so'mgacha tejamkorlikni ta'minlaydi [7].

2026-yilga kelib, O'zbekistonda 903 ta og'ir mahallada 300 kVtli kichik quyosh stansiyalari o'rnatilgan va yana 1000 ta mahallada kichik quyosh elektr stansiyalari lizing asosida foydalanishga topshirilmoqda [6]. Bu davlat tomonidan yashil energetikani qo'llab-quvvatlashning aniq namunasidir.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini ishlab chiqaruvchilar uchun quyidagi soliq imtiyozlari amal qiladi:

- ✓ 100 kW dan yuqori quvvatli quyosh, shamol va biogaz stansiyalari uchun 10 yil davomida mol-mulk va yer solig'idan ozod qilish;
- ✓ Qayta tiklanuvchi energiya uskunalari ishlab chiqaruvchilari uchun 5 yil davomida barcha soliqlardan ozod qilish;
- ✓ Turar joylarda quyosh panellari o'rnatgan fuqarolar uchun 3 yil davomida mol-mulk solig'idan ozod qilish [3].

O'zbekistonda 2025-yildan boshlab suv tejovchi texnologiyalarni joriy etgan qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari uchun suv solig'i stavkasiga 0,5-0,7 kamaytiruvchi koeffitsient qo'llaniladi. Aksincha, suv tejovchi texnologiyalarni

joriy etmagan va suv o'lchash qurilmalarini o'rnatmagan ishlab chiqaruvchilar uchun suv solig'iga 1,5 oshiruvchi koeffitsient qo'llaniladi [3]. Bu "yashil" va "qizil" stavkalar tizimi orqali davlat resurslarni tejashni iqtisodiy jihatdan rag'batlantiradi.

O'zbekistonda har yili 14 million tonnaga yaqin chiqindi hosil bo'lib, bu mamlakat uchun jiddiy ekologik muammo hisoblanadi. Yaqin vaqtgacha bu hajmning atigi 4-5% qayta ishlangan, biroq so'nggi yillardagi loyihalar natijasida bu endi 5 foizga yetdi. Maishiy chiqindilarning to'rtidan biri qog'oz, plastik, rezina, shisha, to'qimachilik qoldiqlariga to'g'ri keladi. Ularni qayta ishlab, 1 trillion so'mlik mahsulot olish mumkin [8].

Chiqindilarni qayta ishlash sohasida kichik biznes uchun quyidagi imtiyozlar amal qiladi:

- ✓ Sanitar-tozalash hamda chiqindini qayta ishlash korxonalari uchun foyda solig'i va ijtimoiy soliq stavkalari 1 foiz etib belgilangan (2031-yilgacha uzaytirilgan);
- ✓ Chetdan olib kelinadigan texnika va uskunalar import bojidan ozod qilingan;
- ✓ Chiqindilarni qayta ishlash bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlar davlat kafolatiga, kreditlar summasining 50 foizigacha qoplashga va kreditlar bo'yicha foiz stavkalarini qoplashga huquqli. Kafillikning maksimal miqdori 2,5 mlrd so'mni tashkil etadi [9].

2025-yil 24-mart kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Chiqindilarni qayta ishlash sohasini yanada takomillashtirish hamda kompleks tizimlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-56-son Farmoni qabul qilindi. Unga ko'ra, respublikada mavjud qattiq maishiy chiqindi poligonlarini 2030-yilgacha 50 foizga qisqartirish, yangidan hosil bo'layotgan chiqindilarni poligonlarga yo'naltirmasdan maksimal darajada qayta ishlash yoki kuydirish, "Nol chiqindi" tizimi doirasida ekologik toza energiya va boshqa mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashgan zonalarini tashkil etish kabi vazifalar belgilandi [10].

O'zbekistonda yashil transport siyosati strategik jihatdan mamlakatning uzoq muddatli barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan chambarchas bog'langan. Elektr va gibrid turdagi transport vositalarini joriy etish nafaqat neft mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi, balki mamlakatning energetik xavfsizligini mustahkamlaydi. Yashil logistikaning asosiy yo'nalishlari:

- ✓ Elektr avtobuslar va elektromobillar uchun zaryad stansiyalarini yaratish;
- ✓ "Yashil logistika" va "aqlli transport tizimlari" ni joriy etish;
- ✓ Shahar transport tizimini raqamlashtirish va chiqindilarni kamaytirish.

Elektr va gibrid avtomobillar uchun 2030-yilgacha bojxona to'lovlari va utilizatsiya yig'imidan ozod qilish imtiyozi mavjud. Elektr transport vositalarini ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan qismlar, komponentlar va uskunalarni import qilish bo'yicha ham imtiyozlar belgilangan [3].

Yashil texnologiyalarni raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi orqali dastlab kichik, so'ng katta iqtisodiy subyektlarda joriy etish bu subyektlarning ishlab chiqarayotgan mahsulotlar tannarxining qanchalik o'zgarayotgani tahlil qilish va bu bo'yicha mulohaza yuritish imkoniyati paydo bo'ladi.

Raqamli boshqaruv tizimlari va "aqlli logistika" texnologiyalari yashil transport siyosatining intellektual poydevorini tashkil etadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida transport oqimini onlayn tarzda boshqarish, yo'llardagi harakat zichligini aniqlash va optimal yo'nalishlarni belgilash imkoniyati yaratiladi. Bu nafaqat vaqt hamda energiya sarfini kamaytiradi, balki chiqindilar miqdorini ham qisqartiradi [11].

IoT (Internet of Things) sensorlari orqali energiya va suv iste'molini real vaqt rejimida nazorat qilish, bulutli texnologiyalar orqali qog'ozsiz ofisga o'tish, sun'iy intellekt asosida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish – bularning barchasi KBS uchun qo'shimcha xarajatlarni kamaytirish imkoniyatini beradi.

2026-yilda ekologiya masalasi soliq qonunchiligida o'z aksini topmoqda. Chiqindilarni yig'ish, saralash va qayta ishlash bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun foyda solig'i va ijtimoiy soliq 1 foiz miqdorida belgilangan. Bu imtiyoz 2031-yilgacha uzaytirilgan bo'lib, u yashil biznesni rivojlantirishga katta turtki beradi [1].

Bundan tashqari, agar korxona o'z hududida quyosh panellari o'rnatasa yoki energiya tejamkor texnologiyalarni joriy qilsa, mol-mulk solig'i va yer solig'idan ma'lum muddatga ozod qilinishingiz mumkin.

Kichik biznes subyektlarida yashil texnika va texnologiyalarni sotib olishda moliyaviy imkoniyatlarni kamligi asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Buning yechimi sifatida:

- ✓ Lizing dasturlari (quyosh panellari va energiya samarador uskunalarni lizingga olish);
- ✓ Mikrokreditlar (kichik biznes uchun maxsus yashil kreditlar);
- ✓ Davlat subsidiyalari (soliq yengilliklari va grantlar);
- ✓ Xalqaro moliyalashtirish (Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa Ittifoqi grantlari).

Ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning xalqaro sertifikat talablariga javob bermasligi va sifat ko'rsatkichlarining pastligi KBS uchun yana bir muammo hisoblanadi. ISO 14001 – korxonada ekologik menejment tizimi (EMT) tatbiq qilinganligini tasdiqlovchi xalqaro sertifikat bo'lib, bu tizim ishlab chiqarish jarayonlarida atrof-muhitga ta'sirni kamaytirishga qaratilgan [12].

Yashil sertifikatlash tizimlari orqali:

- ✓ Xalqaro bozorlarga (Yevropa Ittifoqi, AQSh) eksport imkoniyati oshadi;
- ✓ Istemolchilar ishonchi oshadi;
- ✓ Brend qiymati va narx premiumi (15-30% gacha) oshadi;
- ✓ Davlat tenderlarida ustunlikka ega bo'lish mumkin.

Mavjud muammolarimizni o'rganib, qilayotgan amaliy ishlarimizda qaysi ish xatoligini topishimiz va uni to'g'rilashimiz esa samaradorlikka erishishimizning kaliti hisoblanadi. Subyektlardagi iqtisodiy ko'rsatkichlarni tahlil qilmasdan, o'zining imkoniyatlarini hisobga olmasdan turli tajribalarni qo'llash bu "iqtisodiy ahmoqlik" hisoblanadi. Lekin xorijiy tajribalarni ham tahlil etib eng maqbul yechimlarini tadbiq etish bu foydali hisoblanadi.

Germaniyada "Energiewende" (energiya burilish) dasturi doirasida kichik biznes subyektlari quyosh va shamol energetikasiga o'tish orqali nafaqat o'z energiya xarajatlarini kamaytirishgan, balki ortiqcha elektr energiyasini davlatga sotish orqali qo'shimcha daromad ham topishgan. Kichik fermer xo'jaliklari biogaz qurilmalarini o'rnatish orqila o'z ehtiyojlarini qondirish bilan birga, qo'shimcha energiya sotish orqali yiliga 20-30 ming yevrogacha daromad olishadi.

Yevropa Ittifoqining "Yashil bitim" doirasida kichik va o'rta biznes subyektlari uchun maxsus "Yashil kredit" dasturlari ishlab chiqilgan. Bu dasturlar 15-30 yil muddatga, 0,5-2% foiz stavkalari bilan beriladi. KBS lar energiya samaradorligi, qayta ishlash va sirkulyar iqtisodiyot loyihalari uchun grantlar va subsidiyalar oladi.

Xitoyda quyosh panellari ishlab chiqarish sanoati davlat tomonidan keng qo'llab-quvvatlanadi. Kichik biznes subyektlari quyosh panellari o'rnatish orqila o'z ishlab chiqarish xarajatlarini 40-60% gacha kamaytirishgan. Xitoylik investorlar O'zbekistonda ham 6 ta viloyatda chiqindini yoqish orqali energiya ishlab chiqarish zavodlarini qurishmoqda [8].

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda quyidagi takliflarni beramiz:

- ✓ Yashil texnologiyalar uchun maxsus davlat dasturini ishlab chiqish;
- ✓ Kichik biznes uchun yashil kreditlar foiz stavkalarini 5-7% gacha pasaytirish;
- ✓ Yashil texnologiyalarni joriy etish bo'yicha respublika miqyosida konkurslar va grant dasturlarini tashkil etish;
- ✓ "Yashil" sertifikatlash tizimini rivojlantirish va uni davlat tenderlarida majburiy talab qilish.
- ✓ Energetik audit o'tkazish va energiya samaradorlik rejasini ishlab chiqish;
- ✓ Quyosh panellarini o'rnatish (lizing yoki kredit orqali);
- ✓ Chiqindilarni saralash va qayta ishlash tizimini yo'lga qo'yish;
- ✓ ISO 14001 ekologik menejment tizimini joriy etish;
- ✓ Xodimlarni yashil texnologiyalar bo'yicha treninglar o'tkazish.
- ✓ Xalqaro moliyalashtirish institutlari (Jahon banki, ADB, EBRD) bilan hamkorlikni kuchaytirish;
- ✓ Yashil lizing kompaniyalarini tashkil etish;
- ✓ Mikromoliya tashkilotlari orqali kichik yashil kreditlarni berish;
- ✓ Soliq imtiyozlarini kengaytirish (amortizatsiya tezlashtirish, import bojidan ozod qilish).

Xulosa sifatida quyidagi fikrlarni beramiz, Kichik biznes subyektlarida yashil texnologiyalarni joriy etish orqali:

1. Elektr energiyasi xarajatlari 50-90% gacha kamaytirilishi mumkin;
2. Suv resurslari 30-50% tejash mumkin;
3. Chiqindilarni qayta ishlash orqali qo'shimcha 1 trillion so'mlik mahsulot ishlab chiqarish mumkin;
4. Soliq imtiyozlari orqali foyda solig'i va ijtimoiy soliq 1 foizgacha pasaytirilishi mumkin;
5. Xalqaro bozorlarga chiqish va brend qiymatini oshirish mumkin.

Agarda, kichik biznes subyektlarida yuqori darajada samara bersa, shu yo'nalishdagi yirik ishlab chiqaruvchi subyektlar uchun ham foyda beradi. Kichik biznes subyektlarida, firma, issiqxona, YaTT va boshqalarda yashil texnika va texnologiyalarni sotib olish, o'rnatish va uni nazorat qiluvchi kadrlarni jalb qilish kichik biznes rahbari uchun yuqori moliyaviy mustaqillikni talab qiladi. Agarda ularning moliyaviy imkoniyatlari cheklangan bo'lsa, haqiqatdan ham ularni yangi texnika va texnologiyalarni joriy etisha olmaydi. Shu sababli, davlat tomonidan kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, soliq imtiyozlarini kengaytirish va xorijiy tajribalarni o'rganish orqali yashil iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirish zarur.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Pardaev M.Q., Xoliqulov A.N., Jumaeva G.M. *Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarida iqtisodiy tahlil*. – Toshkent: "Iqtisod-Moliya", 2019. – 280 b.
2. Malikov T.S., Jalilov P.T. *Soliqlar va soliqqa tortish*. Darslik. – Toshkent: "Iqtisod-Moliya", 2020.
3. Porter, Michael E. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors* (Raqobatbardoshlik strategiyasi). – New York: Free Press, 1980.
4. Schumpeter, Joseph A. *The Theory of Economic Development* (Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi). – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934.
5. Sirojiddinov K. Tadbirkorlik subyektlari raqobatbardoshligini baholashning uslubiy yondashuvlari. Maqola, Yashil iqtisodiyot va Taraqqiyot. 10-son, oktyabr, 2025.
6. Investopedia – internet sayti. What is a small Business? Definition, characteristics, and challenges.
7. ON/OFF GRID – internet sayti. Biznes uchun quyosh energiyasi. (<https://onoffgrid.uz/biznes-uchun/>)
8. Gazeta.uz – O'zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash hududlar bo'yicha ixtisoslashtiriladi. 2025-yil 15-avgust. (<https://www.gazeta.uz/oz/2025/08/15/waste/>)
9. Vzglyad.uz – Yashil yo'nalish: O'zbekiston chiqindilarni boshqarish sohasida yutuqlarga erishmoqda. 2025-yil 14-yanvar. (<https://vzglyad.uz/uz/2025/01/14/yashil-kurs/>)
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 24-martdagi PF-56-son Farmoni "Chiqindilarni qayta ishlash sohasini yanada takomillashtirish hamda kompleks tizimlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida".

11. Neliti media nashri. Yashil transport siyosatining barqaror rivojlanishdagi o'rni. 2025. (<https://media.neliti.com/media/publications/667549-yashil-transport-siyosatining-barqaror-r-8e3cae65.pdf>)
12. OECD. Roadmap for Sustainable Investment Policy Reforms in Uzbekistan. 2025. (https://www.oecd.org/en/publications/roadmap-for-sustainable-investment-policy-reforms-in-uzbekistan_20865f29-en/full-report/promoting-green-investment-in-uzbekistan_021bd5e8.html)
13. Azma Finance – O'zbekistonda kichik biznes uchun soliq imtiyozlari 2026. 2026-yil 7-may. (<https://azma.uz/tpost/efrdihx3c1-ozbekistonda-kichik-biznes-uchun-soliq-i>)

UDK 331.5

"KICHIK TADBIRKORLIKNING BANDLIKNI TA'MINLASHDAGI AHAMIYATI"

Erkinova Mehriniso Alisher qizi

Namangan Davlat Universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi O'zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlikning mehnat bozori va bandlikni ta'minlashdagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida kichik tadbirkorlik subyektlarining ish o'rinlari yaratishdagi to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita roli, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning institutsional va moliyaviy mexanizmlari, shuningdek mehnat bozorini barqarorlashtirishdagi ahamiyati o'rganildi. Mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida kichik biznes sektorining bandlikdagi ulushi barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etayotgani tahlil qilindi. Tezis yakunida kichik tadbirkorlikning bandlikni ta'minlashdagi rolini yanada kuchaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik tadbirkorlik, bandlik, mehnat bozori, ish o'rni, davlat qo'llab-quvvatlashi, moliyaviy mexanizm, iqtisodiy islohotlar, demografik dividend, inson kapitali, raqamli iqtisodiyot.

So'nggi o'n yilliklarda global iqtisodiy transformatsiyalar, raqobat muhitining kuchayishi hamda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi fonida kichik tadbirkorlikning milliy iqtisodiyotdagi strategik ahamiyati tobora ortib bormoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, mehnat bozorini barqarorlashtirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va aholining daromadlarini oshirishda aynan kichik biznes sektori hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.

OECD va Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha korxonalarning 90 % dan ortig'i kichik va o'rta biznes subyektlari hissasiga to'g'ri kelib, ular global bandlikning qariyb 70 % ini ta'minlamoqda [1]. Aynan shu sabab rivojlangan va

rivojlanayotgan davlatlarda kichik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashning samarali mexanizmlarini shakllantirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham kichik tadbirkorlikni rivojlantirish va shu orqali bandlikni ta'minlash masalasi davlat iqtisodiy siyosatining markazida turadi. 2017-yildan boshlab amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar: soliq tizimini liberallashtirish, ro'yxatdan o'tkazish tartiblarini soddalashtirish, imtiyozli kreditlash mexanizmlarini kengaytirish hamda raqamli xizmatlarni joriy etish - kichik tadbirkorlik sektorining bandlikdagi ulushini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilmoqda. 2025-yilga kelib, mamlakat iqtisodiyotida band bo'lganlarning qariyb 74 foizi kichik tadbirkorlik sektoriga to'g'ri kelayotgani ushbu sohaning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini yaqqol tasdiqlaydi [2].

Shu bilan birga, kichik tadbirkorlik faoliyatida bir qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda: moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatining cheklanganligi, kredit stavkalarining nisbatan yuqoriligi, malakali kadrlar tanqisligi hamda infratuzilmadagi kamchiliklar ushbu sohaning to'liq salohiyatini ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilmoqda.

Mazkur tezisning maqsadi – O'zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlikning bandlikni ta'minlashdagi rolini tizimli tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kichik tadbirkorlik iqtisodiyotning eng moslashuvchan, bozor kon'yunkturasidagi o'zgarishlarga tez javob bera oladigan hamda nisbatan yuqori innovatsion salohiyatga ega bo'lgan sektorlaridan biri hisoblanadi. Mazkur soha bandlikni ta'minlash nuqtai nazaridan bir nechta muhim funksiyani bajaradi: birinchidan, to'g'ridan-to'g'ri yangi ish o'rinlari yaratadi; ikkinchidan, yirik korxonalar qisqartirgan xodimlarni o'ziga jalb qilib, mehnat bozorining barqarorligini ta'minlaydi; uchinchidan, yordamchi xizmatlar va ta'minot zanjirlari orqali bilvosita bandlikni kengaytiradi.

Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda kichik va o'rta biznes subyektlari (SME) iqtisodiyotning tayanch bo'g'ini hisoblanadi. Jahon banki va OECD ma'lumotlariga ko'ra, ushbu mamlakatlarda kichik biznes korxonalari umumiy korxonalar sonining 90 foizdan ortig'ini tashkil etib, yalpi ichki mahsulotning o'rtacha 50–60 foizi aynan shu sektor hissasiga to'g'ri keladi [2]. Bandlikka nisbatan esa ushbu ko'rsatkich rivojlangan iqtisodiyotlarda 60–70 % darajasida saqlanmoqda.

O'zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlikning bandlikni ta'minlashdagi roli yildan-yilga ortib bormoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yil holatiga ko'ra mamlakatda faoliyat yuritayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari soni 620

mingdan oshgan. Ushbu korxonalar milliy iqtisodiyotdagi jami band bo'lganlarning 74 foizini ta'minlaydi [3]. Bu ko'rsatkich kichik tadbirkorlikning mehnat bozorini barqarorlashtirish va ijtimoiy bandlikni oshirishdagi strategik ahamiyatini yaqqol ifodalaydi.

Quyidagi jadvalda O'zbekiston kichik tadbirkorlik sektorining bandlikka ta'sirini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkichlar keltirilgan:

1-jadval. Kichik tadbirkorlik va bandlik ko'rsatkichlari (2020–2025)

Ko'rsatkich	2020 yil	2023 yil	2025 yil
Kichik biznes subyektlari soni (ming)	440	542	620+
YaIMdagi ulushi (%)	45,2	51,8	55+
Bandlikdagi ulushi (%)	67,4	71,2	74,0
Sanoat ishlab chiqarishdagi ulushi (%)	25,1	28,4	31,0
Eksportdagi ulushi (%)	19,3	24,1	27,0

Manba: O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, 2025 [3].

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, kichik tadbirkorlikning barcha asosiy ko'rsatkichlari - YaIMdagi ulushi, bandlikdagi hisssasi, sanoat va eksportdagi o'rni - barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Bandlikdagi ulushning 2020-yildagi 67,4 foizdan 2025-yilga kelib 74 foizga yetgani kichik tadbirkorlikning mehnat bozorida tobora muhim rol o'ynayotganini ko'rsatadi.

Kichik tadbirkorlikning bandlikni ta'minlash mexanizmlari bir necha yo'nalishda amalga oshadi:

- To'g'ridan-to'g'ri ish o'rinlari yaratish. Yangi kichik korxonaning ochilishi bevosita yangi ish o'rinlari demakdir. O'zbekistonda har yili o'rtacha 40–50 ming yangi kichik tadbirkorlik subyekti ro'yxatdan o'tkazilmoqda;
- Yirik korxonalar ishdan chiqargan xodimlarni qabul qilish. Iqtisodiy inqirozlar va tuzilmaviy o'zgarishlar davrida kichik biznes mehnat bozoridagi "amortizator" vazifasini bajaradi;
- Yoshlar va xotin-qizlarni mehnat bozoriga jalb etish. Kichik tadbirkorlik moslashuvchan ish tartibi va past kirish to'siqlari tufayli ayollar va yoshlar uchun qulay imkoniyatlar yaratadi;

- Qishloq va hududiy bandlikni ta'minlash. Yirik korxonalar, asosan, shaharlarda joylashgan. Kichik tadbirkorlik esa hududiy bandlikni ta'minlashda alohida o'rin tutadi.

Davlat tomonidan kichik tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari bandlikni ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. 2025-yil yakunlariga ko'ra, tijorat banklari tomonidan kichik biznes subyektlariga ajratilgan kreditlar hajmi 160 trillion so'mdan oshgani moliyaviy qo'llab-quvvatlash ko'lamining sezilarli kengayganini ko'rsatadi [4].

Yoshlar va xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Yoshlar daftari" va "Ayollar daftari" mexanizmlari doirasida minglab tadbirkorlik tashabbuslari moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu esa nafaqat ushbu ijtimoiy guruhlarining bandligini oshirish, balki ularning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi kichik tadbirkorlikda yangi shaklda bandlik imkoniyatlarini yaratmoqda. 2025-yilda elektron tijorat aylanmasi 2,1 baravar oshgani va davlat xizmatlarining 90 foizdan ortig'i elektron shaklga o'tkazilgani kichik tadbirkorlik subyektlari uchun bozorga kirish xarajatlarini kamaytirish, mijozlar bazasini kengaytirish va ish o'rinlarini yangi formatda yaratish imkonini bermoqda [6].

Shu bilan birga, kichik tadbirkorlikning bandlikni ta'minlashdagi rolini yanada kuchaytirish yo'lida bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. O'tkazilgan tadqiqot va so'rovnoma natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

- Respondentlarning 45 %i moliyaviy resurslar yetishmasligini asosiy to'siq sifatida qayd etdi;
- 34 %i kredit stavkalarining nisbatan yuqoriligini cheklovchi omil sifatida ko'rsatdi;
- 32 %i malakali kadrlar tanqisligini asosiy muammo deb e'tirof etdi;
- 28 %i infratuzilma va logistika tizimidagi kamchiliklarni to'siq sifatida belgiladi [7].

Ushbu holat kichik tadbirkorlikning bandlikni ta'minlashdagi salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun nafaqat moliyaviy, balki institutsional, infratuzilmaviy va inson kapitali omillariga ham e'tibor qaratish zarurligini tasdiqlaydi.

Mintaqaviy jihatdan ham kichik tadbirkorlikning bandlikdagi roli muhim ahamiyatga ega. Namangan, Farg'ona va Andijon kabi aholi zichligi yuqori viloyatlarda kichik tadbirkorlik sektori mahalliy bandlikning 75–80 foizini ta'minlamoqda. To'qimachilik, tayyorlov va agrosanoat yo'nalishlarida faoliyat yurituvchi kichik korxonalar ushbu hududlarda asosiy ish beruvchilar hisoblanadi [3].

Quyidagi jadvalda O'zbekiston viloyatlari bo'yicha kichik tadbirkorlik va bandlik ko'rsatkichlari aks ettirilgan:

**2-jadval. Hududlar bo'yicha kichik tadbirkorlik bandlikning taqsimlanishi
(2025)**

Viloyat	Kichik korxonalar soni	Bandlik ulushi (%)	Asosiy yo'nalish
Toshkent sh.	124 000+	68,2	Savdo, xizmatlar, IT
Farg'ona viloyati	72 000+	78,4	To'qimachilik, tayyorlov
Namangan viloyati	58 000+	76,1	To'qimachilik, oziq-ovqat
Samarqand viloyati	54 000+	74,8	Turizm, qishloq xo'jaligi
Qashqadaryo viloyati	47 000+	71,3	Qishloq xo'jaligi, tayyorlov
Boshqa viloyatlar	265 000+	73,5	Turli soha

Manba: O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan [3].

Eksport faoliyatida ham kichik tadbirkorlik bandlikka sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. 2025-yilda kichik biznes subyektlari mamlakat umumiy eksport hajmining 27 foizini ta'minlagan. Ayniqsa, tekstil, agrosanoat va xizmatlar eksportida kichik tadbirkorlik subyektlarining faolligi alohida e'tiborga sazovor [8]. Bu esa ko'p sonli ish o'rinlarini yanada mustahkamlash va yangilarini yaratish imkonini bermoqda.

Kichik tadbirkorlikning bandlikni ta'minlashdagi rolini yanada kuchaytirish uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi: moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, kredit siyosatini optimallashtirish; malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va inson kapitalini rivojlantirish; hududiy infratuzilmani rivojlantirish va logistika tizimini yaxshilash; eksport salohiyatini oshirish hamda innovatsion va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish.

Mazkur tezisda O'zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlikning bandlikni ta'minlashdagi ahamiyati kompleks yondashuv asosida tahlil qilindi. O'rganishlar natijasida kichik tadbirkorlik sektorining mehnat bozorini barqarorlashtirish va

yangi ish o'rinlarini yaratishdagi strategik roli tobora ortib borayotgani aniqlandi. Xususan, 2025-yil yakunlariga ko'ra, mamlakat iqtisodiyotida band bo'lganlarning 74 foizi kichik tadbirkorlik sektori hissasiga to'g'ri kelayotgani uning bandlik tizimidagi o'rnini yaqqol ko'rsatadi [2].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kichik tadbirkorlikning bandlikni ta'minlashdagi rolini kuchaytirish borasida davlat tomonidan amalga oshirilayotgan institutsional islohotlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Soliq tizimini liberallashtirish, ro'yxatdan o'tkazish jarayonlarini soddalashtirish, imtiyozli kreditlash dasturlarini kengaytirish va davlat xizmatlarini raqamlashtirish natijasida biznes yuritish uchun nisbatan qulay muhit shakllanmoqda.

Raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayoni kichik tadbirkorlik sektorida bandlikning yangi shakllarini - masofaviy ish, elektron tijorat, raqamli xizmatlar - vujudga keltirmoqda. Bu esa mehnat bozorining moslashuvchanligini oshirib, bandlikni kengaytirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Tadqiqot natijalariga asoslanib aytish mumkinki, kichik tadbirkorlikning bandlikni ta'minlashdagi rolini yanada kuchaytirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

- tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va kredit siyosatini optimallashtirish;
- inson kapitalini rivojlantirish, ya'ni malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va kasb-hunarga yo'naltirish mexanizmlarini kuchaytirish;
- hududiy bandlikning notekisligini kamaytirish uchun mintaqaviy infratuzilmani rivojlantirish va qishloq joylardagi kichik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash;
- yoshlar va xotin-qizlar tadbirkorligini rag'batlantirish orqali ijtimoiy bandlikni kengaytirish;
- raqamli texnologiyalarni kichik tadbirkorlik jarayonlariga keng joriy etish va elektron tijorat salohiyatini oshirish.

Umuman olganda, kichik tadbirkorlik O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi, diversifikatsiyalashuvi hamda mehnat bozorini barqarorlashtiruvchi strategik sektor sifatida shakllanib bormoqda. Uning bandlik tizimidagi ulushini yanada oshirish iqtisodiy o'sish va ijtimoiy barqarorlikning asosiy kafolati hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Jahon banki (World Bank). (2025). Doing Business / SME Development Reports. Washington DC: World Bank Group.
2. Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). SME Indicators, Benchmarking and Monitoring. Available at: OECD official website.

3. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2025). Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ko'rsatkichlari bo'yicha yillik hisobot. Toshkent, 2025.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2025). Bank tizimi faoliyati yakunlari bo'yicha statistik ma'lumotlar. Toshkent, 2025.
5. O'zbekiston Respublikasi Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi. Yoshlar va xotin-qizlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash dasturlari bo'yicha hisobot. Toshkent, 2025.
6. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. O'zbekistonda elektron tijorat va raqamli iqtisodiyot ko'rsatkichlari bo'yicha hisobot. Toshkent, 2025.
7. O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi. Mehnat bozori va bandlik bo'yicha yillik tahliliy hisobot. Toshkent, 2025.
8. Asian Development Bank (2025). Uzbekistan Economic Update and SME Sector Analysis. Manila: ADB.

UDK 334.72

KICHIK BIZNESDA “YASHIL IQTISODIYOT”NI JORIY ETISH ORQALI RAQOBAT USTUNLIGINI TA’MINLASH

Abdumalikov Sanjarbek To‘lqin o‘g‘li

Oziq-ovqat texnologiyasi va muhandisligi

xalqaro instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etish orqali raqobatbardoshlikni oshirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda “yashil iqtisodiyot” tushunchasining mazmun va mohiyati, uning asosiy tamoyillari hamda kichik biznes faoliyatidagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, energiya tejamkor texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalari va ekologik toza bo‘lgan mahsulotlarni ishlab chiqarish usullarini iqtisodiy samaradorlikka ta’siri ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, barqaror rivojlanish, raqobatbardoshlik, energiya tejamkorlik, ekologik xavfsizlik.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida globallashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish, sanoatlashuvning tezlik bilan rivojlanishi hamda ekologik muammolarning keskin ortib borishi natijasida an’anaviy iqtisodiy rivojlanish modellari o‘zining cheklanganligini ko‘rsatmoqda. O‘zbekiston Respublikasida “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish bo‘yicha 2019–2030-yillarga mo‘ljallangan strategiya mamlakatda barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash, tabiiy resurslardan samarali foydalanish hamda atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan muhim hujjat hisoblanadi. Ushbu strategiya doirasida iqtisodiyotning asosiy tarmoqlarini modernizatsiya qilish, energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan keng foydalanish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan [1].

Ayniqsa, tabiiy resurslarning kamayib borishi, iqlim o‘zgarishlari, atrof-muhit ifloslanishi kabi omillar iqtisodiy siyosatda yangi yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi barqaror

rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan zamonaviy va istiqbolli model sifatida e'tirof etilmoqda. "Yashil iqtisodiyot" tamoyillari iqtisodiy o'sish jarayonini ekologik xavfsizlik va ijtimoiy farovonlik bilan uyg'unlashtirishga asoslanadi [2]. Ushbu yondashuv tabiiy resurslardan samarali foydalanish, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy qilish, chiqindilarni kamaytirish hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng qo'llash orqali iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga salbiy ta'sirini minimallashtirishni o'z oldiga ustuvor maqsad qiladi. Mamlakat iqtisodiyotida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari alohida o'rin egallaydi. Ular iqtisodiy o'sishni jadallashtirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, innovatsion g'oyalarni amaliyotga tatbiq etish hamda bozor raqobatini kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, kichik biznesning moslashuvchanligi va tezkor qaror qabul qilish imkoniyati uni zamonaviy iqtisodiy islohotlarni joriy etishda eng samarali sektor sifatida ko'rsatadi. Shu sababli, "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatiga integratsiya qilish nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki korxonalarning iqtisodiy samaradorligini oshirish va ularning bozor sharoitidagi raqobatbardoshligini mustahkamlashda ham muhim strategik ahamiyat kasb etadi [3].

Bu esa kichik biznes subyektlarining uzoq muddatli barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. "Yashil iqtisodiyot" zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u iqtisodiy o'sish jarayonini ekologik barqarorlik va ijtimoiy farovonlik bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan tizim sifatida talqin etiladi. Ushbu konsepsiya asosida iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitga yetkaziladigan salbiy ta'sirni kamaytirish hamda uzoq muddatli ekologik muvozanatni saqlash g'oyalari yotadi. Mazkur iqtisodiy modelning asosiy mohiyati shundan iboratki, u an'anaviy "resurslarni ko'p sarflashga asoslangan" iqtisodiyotdan farqli ravishda, kam resurs bilan yuqori samaradorlikka erishishni o'z oldiga maqsad qiladi. Bunda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlarida energiya tejamkor texnologiyalarni joriy qilish, chiqindilar hajmini qisqartirish, qayta ishlash tizimlarini rivojlantirish hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan keng foydalanish muhim o'rin tutadi [4].

Kichik biznesning iqtisodiyotdagi o'рни: Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida sezilarli rol o'ynaydi. Ushbu sektor iqtisodiy tizimning moslashuvchanligini oshirish, bozor mexanizmlarining samarali ishlashini ta'minlash hamda aholining bandlik darajasini yaxshilashda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Kichik biznes subyektlari, avvalo, mehnat bozorida yangi ish o'rinlarini yaratish orqali ishsizlik darajasini kamaytirishga xizmat qiladi [5].

Shuningdek, ularning faoliyati innovatsion g'oyalarni tezkor joriy etish va yangi mahsulot hamda xizmat turlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa iqtisodiyotda raqobat muhitini kuchaytirib, mahsulot va xizmatlar sifatining oshishiga olib keladi. Bundan tashqari, kichik biznes hududiy iqtisodiy rivojlanishda ham muhim o'rin tutadi. U mahalliy resurslardan samarali foydalanish orqali hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga yordam beradi hamda mintaqaviy infratuzilmaning rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi.

Yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish yo‘llari: Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatida “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini samarali joriy etish korxonalarining barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayon bir nechta asosiy yo‘nalishlar orqali amalga oshiriladi.

-Birinchidan, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarida energiya tejamkor texnologiyalardan foydalanish muhim o‘rin tutadi. Bu nafaqat elektr energiyasi va boshqa resurslar sarfini kamaytiradi, balki korxona xarajatlarini optimallashtirishga ham xizmat qiladi.

-Ikkinchidan, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o‘tish, jumladan quyosh va shamol energiyasidan foydalanish, ekologik barqarorlikni ta‘minlash va an‘anaviy energiya resurslariga bog‘liqlikni kamaytirish imkonini beradito‘g‘ri buni birdaniga amalga oshirib bo‘lmasligi mumkin .

-Uchinchidan, chiqindilarni qayta ishlash va ularni samarali boshqarish tizimlarini joriy etish atrof-muhit ifloslanishini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv “aylanma iqtisodiyot” tamoyillari bilan ham uyg‘unlashadi.

-To‘rtinchidan, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish iste‘molchilarning sog‘lig‘ini himoya qilish bilan birga, korxonaning bozordagi ijobiy imijini shakllantiradi va raqobat ustunligini oshiradi.

-Beshinchidan, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali resurslardan foydalanishni optimallashtirish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish hamda ortiqcha xarajatlarni kamaytirish mumkin. Bu esa yashil iqtisodiyot tamoyillarining samarali amalga oshirilishiga xizmat qiladi .

Raqobat ustunligiga ta‘siri: Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etish korxonalar raqobatbardoshligini oshiruvchi muhim omil hisoblanadi. Bunday yondashuv ishlab chiqarish jarayonlarida resurslardan samarali foydalanish orqali umumiy xarajatlarni kamaytiradi hamda innovatsion va ekologik xavfsiz texnologiyalarni qo‘llash hisobiga mahsulot sifati va samaradorligini oshiradi. Shuningdek, ekologik standartlarga mos faoliyat yuritish korxonalarga xalqaro bozorga chiqish imkoniyatini kengaytiradi va global talabga moslashuvchanlikni ta‘minlaydi. Natijada iste‘molchilar orasida ishonch darajasi oshib, korxonaning brend qiymati mustahkamlanadi hamda kichik biznes subyektlarining bozor pozitsiyasi sezilarli darajada kuchayadi.

Xulosa. kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etish zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv resurslardan samarali foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta‘minlash hamda ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 04.10.2019 yildagi , /2019 - 2030-yillar davrida o‘zbekiston respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida . <https://lex.uz/docs/-4539502>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 30.01.2025 yildagi PF-16-son / “o‘zbekiston - 2030” strategiyasini “atrof-muhitni asrash va “yashil

- iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida ,
<https://lex.uz/uz/docs/-7369703>
3. G.G‘ulomova / Yashil iqtisodiyot va uning o‘zbekistondagi rivojlanishi / Iqro jurnali. Volume-16, issue02, 2025 306-309 -b.
<https://inlibrary.uz/index.php/iqro/article/view/133198>
 4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni (Kichik va o‘rta biznesning iqtisodiyotdagi o‘rnini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida)
<https://lex.uz/uz/docs/-7444738>
 5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiyotni rivojlantirish va “yashil iqtisodiyot”ni joriy etishga oid farmon va qarorlari. 436-son
<https://lex.uz/uz/docs/-6303230>
 6. Xoliqov A., Karimov N. “Iqtisodiyot nazariyasi” darsligi, - Toshkent, 2020. - B. 112–118.

UDK 334.7

KICHIK TADBIRKORLIK SUBYEKTLARIDA BANDLIKNING HUDUDIIY TAHLILI VA RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Turaxanov Oybek Davlatovich

Namangan davlat universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlik subyektlarida bandlikning holati 2022–2024 yillar misolida tahlil qilinadi. Statistik ma’lumotlar asosida band bo‘lganlar soni va ularning jami bandlikdagi ulushining hududiy kesimdagi o‘zgarishlari o‘rganiladi. Qashqadaryo va Sirdaryo viloyatlarida bandlikning keskin o‘sgani, Toshkent shahrida esa pasaygani qayd etilgan. Maqolada hududiy nomutanosibliklarni kamaytirish, orqada qolayotgan viloyatlarda kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kichik tadbirkorlik, bandlik, hududiy rivojlanish, statistik tahlil, ish o‘rinlari, kichik biznes.

Zamonaviy iqtisodiyotda kichik tadbirkorlik subyektlari muhim tarkibiy qism bo‘lib, ular ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarida yuqori moslashuvchanlikka ega, yangi ish o‘rinlarini yaratishda va aholi daromadlarini oshirishda asosiy rol o‘ynaydi [1]. O‘zbekiston Respublikasida ham kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish davlat siyosatining strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan [2]. So‘nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar – soliq va ma‘muriy to‘siqlarning kamaytirilishi, kredit resurslariga erishishning soddalashtirilishi, kichik sanoat zonalari va biznes inkubatorlarning tashkil etilishi ushbu sektorning o‘sishiga turtki bo‘ldi [3]. Natijada, kichik tadbirkorlikda band bo‘lganlar soni mamlakat bo‘yicha yildan-yilga ortib bormoqda, uning jami bandlikdagi ulushi esa 74 foiz atrofida barqarorlashgan [4]. Biroq hududiy kesimda vaziyat turlicha: ayrim viloyatlarda kichik biznes asosiy ish beruvchiga aylangan bo‘lsa, boshqa hududlarda uning salmog‘i nisbatan pastligicha qolmoqda [5]. Shu bilan birga, Toshkent shahri kabi yirik metropoliyalarda kichik tadbirkorlikda bandlikning qisqarish tendensiyasi kuzatilmoqda [6]. Ayni paytda mavjud statistik ma’lumotlar asosida hududlardagi o‘zgarishlarni chuqur tahlil qilish va nomutanosibliklarni bartaraf etish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb vazifaga aylangan. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining 2022–2024 yillarga oid rasmiy ma’lumotlari tahlil

qilinib, kichik tadbirkorlikda bandlikning mintaqaviy xususiyatlari, uning dinamikasi va rivojlanish istiqbollari yuzasidan takliflar ishlab chiqiladi.

Mamlakat iqtisodiyotida kichik tadbirkorlik subyektlarining bandlikdagi o'ri turli hududlarda turlicha shakllanadi. Ayrim viloyatlarda ushbu sektor asosiy daromad manbai va ish o'rinlari yetkazib beruvchiga aylangan bo'lsa, boshqa mintaqalarda uning salmog'i nisbatan pastligicha qolmoqda [1]. Aynan shu nomutanosibliklar kichik biznesda bandlikning hududiy tahlilini alohida ahamiyat kasb etadi. 2022–2024 yillar oralig'idagi dinamikani o'rganish orqali qaysi hududlarda tadbirkorlik muhiti tez yaxshilanayotgani, qayerlarda esa jiddiy muammolar saqlanib qolayotgani aniqlandi [4].

Statistik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda kichik tadbirkorlikda bandlikning o'sishi, ayniqsa, sanoat va xizmatlar klasterlari faoliyat yuritayotgan hududlarda jadallashgan [9]. Qashqadaryo va Sirdaryo viloyatlarida kuzatilgan keskin o'sish (7% dan ortiq) bu holatning yaqqol misolidir. Shu bilan birga, Toshkent shahri va Navoiy viloyatida bandlik ko'rsatkichlarining nisbatan pasayishi yoki sust o'sishi ushbu hududlarda kichik biznesni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi [6].

Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining 2022–2024 yillarga oid rasmiy ma'lumotlari asosiy manba sifatida ishlatildi. Ushbu ma'lumotlar jami bandlik soni va kichik tadbirkorlikda band bo'lganlarning hududiy taqsimoti bo'yicha tizimlashtirilgan [4]. Quyida O'zbekiston Respublikasi va uning barcha hududlari bo'yicha kichik tadbirkorlik subyektlarida band bo'lganlar soni (ming kishida) va ularning jami bandlikdagi ulushi (foizda) 2022–2024 yillar uchun keltirilgan.

Ushbu tizimlashtirilgan statistik ma'lumotlarga asoslanib, mamlakatning barcha hududlari – viloyatlar, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Toshkent shahri – kesimida kichik tadbirkorlik subyektlarida band bo'lganlar sonining mutloq qiymatlari (ming kishida) hamda ularning jami bandlikdagi ulushi (foizda) 2022, 2023 va 2024 yillar uchun quyida alohida jadvallarda keltirilgan. Ushbu jadvallar hududiy dinamikani taqqoslash, o'sish sur'atlarini aniqlash va nomutanosibliklarni vizual tahlil qilish imkonini beradi.

1-jadval

Kichik tadbirkorlik subyektlarida band bo'lganlar soni (ming kishi)

Hududlar	2022	2023	2024
O'zbekiston Respublikasi	10131,1	10373,3	10628,7
Qoraqalpog'iston Respublikasi	528,9	547,6	563,9
Andijon viloyati	1040,0	1071,9	1094,4
Buxoro viloyati	579,6	598,4	601,5
Jizzax viloyati	422,6	427,1	434,9
Qashqadaryo viloyati	943,8	952,4	1020,1
Navoiy viloyati	209,7	222,2	226,1
Namangan viloyati	891,9	913,8	949,5
Samarqand viloyati	1197,8	1219,5	1236,1
Surxondaryo viloyati	773,6	776,1	792,3
Sirdaryo viloyati	244,1	243,0	258,3
Toshkent viloyati	843,3	872,0	889,5
Farg'ona viloyati	1190,4	1230,1	1258,3
Xorazm viloyati	579,3	609,8	621,0
Toshkent shahri	686,1	689,4	682,8

2022–2024 yillarda O‘zbekiston bo‘yicha kichik tadbirkorlik subyektlarida band bo‘lganlar soni 10131,1 ming kishidan 10628,7 ming kishiga oshgan. Bu 497,6 ming kishi yoki taxminan 4,9 foizga ko‘payish demakdir [4]. Eng yuqori bandlik soni Farg‘ona (1258,3 ming), Samarqand (1236,1 ming) va Andijon (1094,4 ming) viloyatlarida qayd etilgan. Navoiy viloyatida bandlik soni eng past (226,1 ming kishi). Qashqadaryo viloyatida 2023–2024 yillarda keskin o‘shish kuzatilgan (943,8 mingdan 1020,1 ming kishiga). Toshkent shahri esa bandlik soni biroz pasaygan yagona hududdir (689,4 mingdan 682,8 ming kishiga) [6].

Mening fikrimcha, kichik tadbirkorlikda bandlikning mutloq soni yildan-yilga o‘shib borayotgani ijobiy holatdir. Bu, ayniqsa, Qashqadaryo, Sirdaryo va Namangan kabi viloyatlarda amalga oshirilayotgan investitsiya va infratuzilma loyihalarining samaradorligini ko‘rsatadi [9]. Shu bilan birga, Navoiy va Buxoro viloyatlaridagi nisbatan past o‘shish sur‘ati, shuningdek, Toshkent shahridagi bandlikning qisqarishi diqqatga sazovor. Menimcha, poytaxtda kichik biznes vakillari ijara narxlarining oshishi va yirik savdo tarmoqlari raqobatiga dosh bera olmayapti. Kelgusida hududlardagi nomutanosiblikni kamaytirish uchun aynan orqada qolayotgan viloyatlarda kichik biznesni rivojlantirish dasturlarini kuchaytirish zarur.

2-jadval

Kichik tadbirkorlik subyektlarining jami bandlikdagi ulushi (foizda)

Hududlar	2022	2023	2024
O‘zbekiston Respublikasi	73,9	74,0	74,5
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	74,1	74,5	75,1
Andijon viloyati	80,2	80,7	81,3
Buxoro viloyati	74,3	74,5	74,5
Jizzax viloyati	77,3	77,1	77,0
Qashqadaryo viloyati	78,2	78,1	78,7
Navoiy viloyati	51,1	52,1	52,3
Namangan viloyati	81,0	80,9	81,8
Samarqand viloyati	80,9	81,1	81,2
Surxondaryo viloyati	76,9	76,8	77,8
Sirdaryo viloyati	72,9	71,9	73,6
Toshkent viloyati	70,0	70,6	71,1
Farg‘ona viloyati	78,7	79,1	80,4
Xorazm viloyati	78,1	78,5	79,3
Toshkent shahri	50,0	49,4	48,4

2022–2024 yillarda O‘zbekiston bo‘yicha kichik tadbirkorlik subyektlarining jami bandlikdagi ulushi 73,9 foizdan 74,5 foizga oshgan, ya‘ni 0,6 foiz punktga ko‘tarilgan [4]. Hududiy kesimda eng yuqori ulush Namangan (81,8%), Andijon (81,3%) va Samarqand (81,2%) viloyatlarida qayd etilgan. Toshkent shahri (48,4%) va Navoiy viloyati (52,3%) esa eng past ko‘rsatkichga ega [6]. Qashqadaryoda ulush 78,2 foizdan 78,7 foizga, Farg‘onada 78,7 foizdan 80,4 foizga, Xorazmda 78,1 foizdan 79,3 foizga oshgan. Toshkent shahrida esa 50,0 foizdan 48,4 foizga pasayish kuzatilgan.

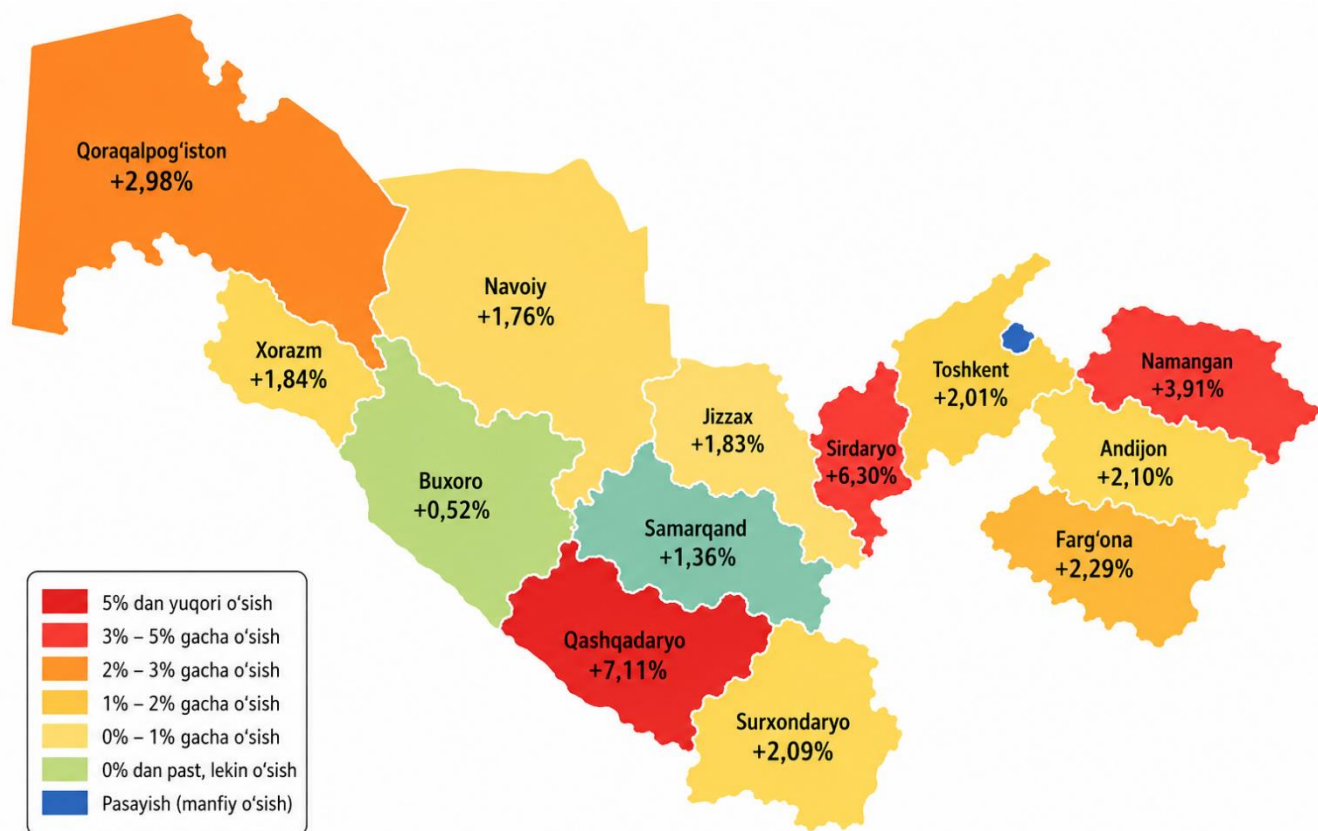
Mening fikrimcha, kichik tadbirkorlikning jami bandlikdagi ulushi butun mamlakat bo‘yicha barqaror o‘shib borayotgani – tadbirkorlik muhitining yaxshilanayotganini va aholining kichik biznesga ishonchi ortayotganini ko‘rsatadi [3]. Ayniqsa, Namangan, Andijon va Farg‘ona vodiysi viloyatlarida ulushning 80 foizdan oshib ketishi ushbu hududlarda kichik biznes asosiy ish

beruvchiga aylanganini anglatadi [5]. Bu ijobiy tendensiya. Biroq, Toshkent shahridagi ulushning yildan-yilga pasayib borishi (50% dan 48,4% gacha) meni xavotirga soladi. Poytaxtda yirik va o'rta korxonalar soni ko'p bo'lsa-da, kichik biznesning qisqarishi kichik tadbirkorlarning raqobatbardoshligi pasayib borayotganini va ularning bozordan siqib chiqarilayotganini ko'rsatadi [6]. Navoiy viloyatidagi juda past ulush (52,3%) esa bu mintaqada kichik biznesni yanada faollashtirish, ayniqsa xizmat ko'rsatish va agrobiznes sohalarini rivojlantirish zarurligini bildiradi [9].

Kichik tadbirkorlik subyektlari zamonaviy iqtisodiyotning asosiy tayanch tuzilmalaridan biri hisoblanadi. Ular nafaqat yalpi ichki mahsulotning muhim qismini yaratadi, balki aholi bandligini ta'minlash, daromadlar darajasini oshirish va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi [1]. Aynan kichik biznes sektorining rivojlanganlik darajasi muayyan mintaqadagi ishbilarmonlik muhitining qulayligi, tadbirkorlik faolligi va mehnat resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlarining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir [7]. Shu sababli, kichik tadbirkorlikda bandlik dinamikasini o'rganish, uning hududiy o'zgarishlarini aniqlash va bu o'zgarishlarga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish ham iqtisodiy nazariya, ham amaliy siyosat uchun dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi [8].

Hududiy tahlilning ahamiyati shundaki, mamlakatning turli mintaqalarida kichik biznesning rivojlanish darajasi va bandlikka qo'shayotgan hissasi bir-biridan sezilarli farq qilishi mumkin [5]. Ayrim viloyatlarda kichik tadbirkorlik asosiy ish beruvchiga aylangan bo'lsa, boshqa hududlarda yirik sanoat korxonalari yoki xizmatlar sektorining boshqa shakllari ustunlik qiladi. Qisqa vaqt oralig'idagi (masalan, bir yillik) o'zgarishlarni tahlil qilish esa hududlarning iqtisodiy faollik darajasi, amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligi va investitsion jozibadorlik haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etadi [9].

Mazkur o'zgarishlarni yanada vizual, tushunarli va qulay shaklda tahlil qilish maqsadida kichik tadbirkorlik subyektlarida band bo'lganlar sonining 2023–2024 yillar oralig'idagi foiz o'zgarishlari asosida xarita yaratildi. Xaritada har bir hududning o'sish yoki pasayish intensivligi rangli gradatsiya orqali ifodalangan bo'lib, bu hududiy nomutanosibliklarni bir qarashda aniqlash, eng yuqori va eng past o'sish ko'rsatkichlariga ega bo'lgan mintaqalarni farqlash hamda kelgusidagi rivojlanish ustuvorliklarini belgilash imkonini beradi [8]. Quyida ushbu xaritani chizish uchun batafsil ko'rsatma keltirilgan.

1-rasm. 2023–2024 yillarda kichik tadbirkorlik subyektlarida band bo'lganlar sonining o'zgarishi (foizda)

2023–2024 yillarda O'zbekiston bo'yicha kichik tadbirkorlik subyektlarida band bo'lganlar soni o'rtacha 2,46% ga oshgan. Hududiy kesimda eng yuqori o'sish Qashqadaryo (7,11%) va Sirdaryo (6,30%) viloyatlarida kuzatilgan. Namangan viloyati ham nisbatan yuqori ko'rsatkich (3,91%) bilan ajralib turadi. Toshkent shahrida esa bandlik soni 0,96% ga kamaygan – bu yagona salbiy ko'rsatkichdir. Buxoro (0,52%), Jizzax (1,83%) va Navoiy (1,76%) kabi viloyatlarda o'sish juda past darajada qolgan. Farg'ona, Andijon, Surxondaryo va Toshkent viloyatlarida o'sish o'rtacha (2–2,3%) bo'lgan.

Mening fikrimcha, Qashqadaryo va Sirdaryo viloyatlaridagi keskin o'sish (7% dan yuqori) bevosita so'nggi yillarda ushbu hududlarda amalga oshirilgan yirik investitsiya loyihalari, sanoat zonolari va kichik sanoat parklarining ishga tushirilishi bilan bog'liq. Masalan, Qashqadaryoda “Shurtan gaz-kimyoy majmuasi” atrofida kichik kooperatsion korxonalarining tashkil etilishi, Sirdaryoda esa yangi issiqlik elektr stansiyasi va qurilish materiallari klasterlari bandlikka ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Namangan viloyatidagi nisbatan yuqori o'sish (3,91%) “Qo'qon” erkin iqtisodiy zonasining Namangan filiali va to'qimachilik klasterlarining faoliyati bilan izohlanadi.

Toshkent shahridagi pasayish (–0,96%) esa e'tiborli jihatdir. Menimcha, bu poytaxtda kichik biznes uchun ijara narxlarining keskin oshishi, yirik savdo va xizmat ko'rsatish tarmoqlarining (masalan, “Makro”, “Korzinka” kabi) kichik do'konlarni siqib chiqarishi, shuningdek, mehnat resurslarining Toshkent viloyati yoki boshqa hududlarga ko'chishi bilan bog'liq. Buxoro, Jizzax va Navoiy viloyatlaridagi past o'sish sur'ati – bu hududlarda kichik biznesni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish, ayniqsa, agrobiznes va xizmatlar sohasida qo'shimcha ish o'rinlari yaratish zarurligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, kichik tadbirkorlikda bandlikning o'sishi mamlakat iqtisodiyoti uchun ijobiy signaldir. Ammo hududlar o'rtasidagi nomutanosibliklarni kamaytirish, ayniqsa, orqada qolayotgan viloyatlarda ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, kredit resurslarini osonlashtirish va infratuzilmani rivojlantirish orqali kichik biznesning bandlikdagi rolini yanada oshirish mumkin.

Yuqoridagi tahlillardan ko'rinadiki, 2022–2024 yillarda O'zbekiston bo'yicha kichik tadbirkorlik subyektlarida band bo'lganlar soni 10131,1 ming kishidan 10628,7 ming kishiga oshgan (4,9 foizga), jami bandlikdagi ulushi esa 73,9 foizdan 74,5 foizga ko'tarilgan. Bu o'sish, avvalo, so'nggi yillarda tadbirkorlik muhitini yaxshilash, soliq va kredit imtiyozlarini kengaytirish, kichik sanoat zonalari va biznes inkubatorlarni tashkil etish bo'yicha amalga oshirilgan davlat siyosatining samarali ekanligini ko'rsatadi. Hududiy kesimda eng yuqori bandlik soni Farg'ona, Samarqand va Andijon viloyatlarida qayd etilgan bo'lsa, eng yuqori ulush Namangan, Andijon va Samarqand viloyatlariga to'g'ri keladi. Bu esa Farg'ona vodiysi viloyatlarida kichik biznesning asosiy ish beruvchiga aylanganini anglatadi.

Shu bilan birga, hududlar o'rtasida sezilarli nomutanosibliklar saqlanib qolmoqda. Navoiy viloyatida bandlik ulushi atigi 52,3 foizni, Toshkent shahrida esa 48,4 foizni tashkil etadi – bu respublika o'rtacha ko'rsatkichidan ancha past. Qashqadaryo (7,11%) va Sirdaryo (6,30%) viloyatlarida kichik tadbirkorlikda bandlikning keskin o'sishi ijobiy holat bo'lsa-da, Buxoro (0,52%), Jizzax (1,83%) va Navoiy (1,76%) kabi viloyatlarda o'sish juda sust. Toshkent shahrida esa bandlikning –0,96% ga qisqarishi alohida e'tiborni talab qiladi.

Ushbu tahlillar asosida quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin: birinchidan, kichik tadbirkorlikda bandlikning o'sishi mamlakat iqtisodiyoti va aholi farovonligi uchun ijobiy tendensiyadir. Bu yo'nalishdagi davlat siyosatini davom ettirish va yanada kuchaytirish zarur.

Ikkinchidan, hududiy nomutanosibliklarni kamaytirish – eng muhim vazifa. Navoiy, Buxoro, Jizzax viloyatlari va Toshkent shahrida kichik biznesni rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish, kredit va soliq imtiyozlarini kengaytirish, mahalliy hokimiyat organlarining tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash borasidagi mas'uliyatini oshirish lozim.

Uchinchidan, Toshkent shahrida kichik tadbirkorlikda bandlikning qisqarish sabablarini (ijara narxlarining oshishi, yirik savdo tarmoqlari raqobati, mehnat resurslarining chiqib ketishi) atroflicha o'rganish va tegishli choralarni ko'rish – poytaxt iqtisodiyoti barqarorligi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

To'rtinchidan, orqada qolayotgan viloyatlarda, ayniqsa Navoiy, Buxoro, Jizzaxda agrobiznes va xizmat ko'rsatish sohasiga ixtisoslashgan kichik biznesni rivojlantirish, mahalliy mahsulotlarni qayta ishlash korxonalarini tashkil etish orqali qo'shimcha ish o'rinlari yaratish mumkin.

Kelgusida kichik tadbirkorlikda bandlikni yanada oshirish va hududiy nomutanosibliklarni bartaraf etish uchun davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish, tadbirkorlarning raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish, ayollarni va yoshlarni tadbirkorlikka jalb qilishning samarali tizimini yaratish muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Kichik tadbirkorlik subyektlarida bandlik to'g'risida ma'lumotlar (2022–2024). – Toshkent, 2025. – 45 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-iyuldagi "Ma'muriy islohotlar doirasida oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-200-son Qarori. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 05.07.2023.

3. Irisboyev Sh.N. Hududlarning kichik biznes salohiyatidan samarali foydalanishning iqtisodiy mexanizmlari // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. – 2024. – №3. – 56-64 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Mehnat resurslari va bandlik hisoboti (2022–2024 yillarning yillik ma’lumotlari). – Toshkent, 2025. – 112 b.
5. Odilov H.M. Kichik tadbirkorlikda bandlikning hududiy tahlili: muammolar va yechimlar // "O‘zbekiston iqtisodiyoti" jurnali. – 2023. – №4. – 33-41 b.
6. Talapova N.B. Toshkent shahrida kichik biznesning rivojlanish tendensiyalari // "Markaziy Osiyo iqtisodiyoti" jurnali. – 2025. – №1. – 22-29 b.
7. Abdullayev A.A. Kichik tadbirkorlik va bandlik: nazariya va amaliyot. Monografiya. – Toshkent: "Iqtisod-Moliya", 2024. – 210 b.
8. Yo‘ldashev N.K., Zahidov G.E. Menejment: hududiy iqtisodiyot va kichik biznes. Darslik. – Toshkent: "O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2023. – 230 b.
9. Axmetova G.T., Nurmaganbetova B.S. Markaziy Osiyo mintaqasida kichik tadbirkorlikda bandlikni rag‘batlantirish strategiyasi // "Markaziy Osiyo iqtisodiyoti" jurnali. – 2024. – №4. – 45-58 b.

UDK 334.722

MECHANISMS FOR INCREASING THE COMPETITIVENESS OF SMALL BUSINESS ENTITIES BY IMPLEMENTING ENERGY EFFICIENCY AND GREEN TECHNOLOGIES

Turg‘unov O‘ktamjon Murodilla o‘g‘li
Namangan state technical university assistant
department of the "Economic theory"

Abstract: In the modern macroeconomic landscape, resource scarcity and volatile energy prices pose significant challenges to the long-term viability of small business enterprises. This study investigates the strategic deployment of "green economy" principles as a key mechanism to improve the competitiveness and operational resilience of small and medium-sized enterprises (SMEs). Focusing on energy efficiency, waste minimization, and alternative power integration, the paper analyzes the financial and structural barriers hindering green transformation. Empirical data and financial modeling demonstrate that while initial capital expenditures for green tech are substantial, the long-term reduction in operational expenditures drastically optimizes the competitive position of enterprises in both domestic and international markets.

Keywords: Small business, competitiveness, green economy, energy efficiency, renewable energy, sustainable development, financial optimization.

The transition toward a green economy has evolved from an environmental ideal into a strict macroeconomic necessity. Globally, industrial ecosystems are aggressively restructuring to minimize carbon output and optimize resource utilization. For developing economies, particularly Uzbekistan, the vulnerability of the national grid combined with rising industrial energy tariffs means that traditional,

carbon-heavy production models are fast becoming financially unsustainable [1, **Article 14**].

Small businesses and private entrepreneurship serve as the foundational engine of employment and regional GDP in Uzbekistan. However, because SMEs typically operate on tight margins with minimal cash reserves, they are disproportionately impacted by utility shocks and supply instabilities. Consequently, designing robust mechanisms that enable small businesses to seamlessly integrate energy-efficient and green technologies is critical to maintaining national economic competitiveness and industrial stability [2, **No. PP-4477, 2019, Annex 1**] [3, **No. PP-4391, 2019, Paragraph 3**].

The correlation between environmental sustainability and firm competitiveness is an emerging frontier in business economics. Mescon, Albert, and Khedouri emphasize that successful long-term corporate strategies require proactive adaptation to changing environmental inputs and resource constraints. In efficient modern organizations, sustainability is treated as an active tool for cost minimization rather than an administrative burden [5, **p.704**].

Yo‘ldashev and Zahidov state that enhancing the competitiveness of private enterprises requires rapid technological modernization and a systematic decrease in the material-intensity of production. Scholars note that small firms implementing green innovations often experience a temporary "Porter Hypothesis" effect: initial compliance costs spark process innovations that ultimately lead to superior market positioning, enhanced brand value, and lower long-term operating costs [4, **p. 230**].

This research utilizes financial modeling to evaluate the economic feasibility of green technology adoption among localized small-scale manufacturing enterprises. A comparative cost-benefit model was constructed analyzing a typical small textile/food processing enterprise over a 7-year life cycle, contrasting a standard operational setup with a green-retrofitted model (integrating rooftop solar arrays, energy-efficient LED/inverter conversions, and secondary water recycling loops).

Table 3 shows the calculated cumulative financial and energy indicators for both paths.

Table 1

Financial and Energy Modeling of Green Technology Retrofitting

Operational Parameter (7-Yr Horizon)			Conventional SME Setup	Green-Retrofitted SME	Variance (%)
Initial	Green	Capital	0	18,500	N/A
Expenditure (\$)					

Annual Energy Consumption (kWh)	140,000	45,000	-67.8%
Average Annual Utility Bill (\$)	8,400	1,200	-85.7%
Production Downtime due to Outages (Hours/Yr)	120	5	-95.8%
Net Operating Margin (Average %)	14.2%	22.5%	+8.3%
Payback Period of Green Investment (Years)	N/A	2.8 Years	N/A

Empirical financial modeling framework adapted from the International Energy Agency (IEA) Energy Efficiency Market Report (2024) and regional small business operational metrics.

The financial simulation clearly emphasizes that although the initial capital layout is a challenge for an SME, the payback period is under 3 years. Beyond this point, the green-retrofitted enterprise secures a permanent cost advantage, rendering its products highly competitive on price flexibility.

Table 2
Structural Barrier Matrix for Green Technology Adoption in Local SMEs

Key Barrier Categories	Specific Empirical Challenges	Impact Level (1-10)	Mitigation Strategy
Financial Barriers	High interest rates on commercial eco-loans; long initial payback periods for specialized equipment.	9.2	State-backed interest rate subsidies and green credit guarantees.
Technical & Infrastructural	Low density of regional maintenance services; lack of localized high-capacity grid interfaces.	7.5	Establishing regional green-tech hubs and localized advisory networks.
Information Asymmetry	Entrepreneurial skepticism; lack of verified localized case studies showing direct cash-flow returns.	6.8	Introducing free energy auditing programs via Chambers of Commerce.
Regulatory & Administrative	Complex bureaucratic procedures for connecting autonomous solar arrays to	8.0	Implementing a simplified "Single Window" protocol

	the national energy grid.		for green micro-generation.

World Bank Group SME Technology Absorption Surveys and local entrepreneurial focus-group assessments (2025-2026)

The diagnostic data highlights three main systemic barriers that discourage small firms from adopting green principles:

1. **The Capital Gap:** High interest rates on traditional commercial loans prevent small entrepreneurs from purchasing solar installations or energy-saving industrial machinery.
2. **Information Asymmetry:** Many business owners lack technical awareness regarding the exact financial returns of green technologies, viewing them as luxury environmental items rather than hard investments.
3. **Lack of Specialized Local Service Networks:** Maintenance and installation services for advanced green tech remain concentrated in capital regions, increasing operational risks for rural and regional businesses.

To dismantle these barriers, the implementation of "**Green Financial Windows**" within the local banking sector is required. This must include soft loans with subsidized interest rates specifically earmarked for SME energy-efficiency overhauls. Additionally, introducing local tax credits proportional to verified energy reductions would provide immediate fiscal encouragement for small businesses to initiate green upgrades [6 p. 97-118] [7 p.57-75].

Overall, green modernization is a highly effective strategic tool for driving small business competitiveness. Transitioning away from old energy paradigms allows enterprises to stabilize their production cycles, insulation themselves from grid fluctuations, and enter eco-conscious global supply chains. The study suggests the following policy interventions:

- ✓ Introduce state-backed credit guarantees and interest-rate subsidies for small businesses purchasing certified energy-saving equipment.
- ✓ Establish regional green-tech advice centers under Chambers of Commerce to provide free energy audits for local entrepreneurs.
- ✓ Implement accelerated depreciation tax schedules for any green or renewable energy assets acquired by private firms.

References

1. Law of the Republic of Uzbekistan dated October 24, 2019, No. LRU-571 "On the Use of Renewable Energy Sources". *National Database of Legal Acts*, 25.10.2019.
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 4, 2019, No. PP-4477 "On Approval of the Strategy for the Transition of the Republic of Uzbekistan to a Green Economy for the Period 2019-2030". *Collection of Legal Acts of the Republic of Uzbekistan*, 2019.
3. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated July 11, 2019, No. PP-4391 "On measures to introduce new management principles into the higher education system". *National Database of Legal Acts*, 12.07.2019.

4. Yo'ldashev, N. K., & Zahidov, G. E. (2018). *Menejment (Management)*. Textbook. Tashkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" Publishing House. - 230 p.
5. Mescon, M. H., Albert, M., & Khedouri, F. (1997). *Management Fundamentals*. Textbook (Russian translation). Moscow: Delo. - 704 p.
6. Porter, M. E., & van der Linde, C. (1995). Toward a New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 97-118.
7. Klewitz, J., & Hansen, E. G. (2014). Eco-innovation in Creative Small and Medium-Sized Enterprises: Sustainability Management and Innovation Patterns in SMEs. *Journal of Cleaner Production*, 65, 57-75.

UDK 334.72

“YASHIL IQTISODIYOT” TAMOYILLARI ASOSIDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH IMKONIYATLARI

Oqboyev Alisher Rasuljanovich

NamDTU, “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, i.f.d. (DSc)

Annotatsiya: Mazkur maqolada Namangan viloyatida kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan amalga oshirilgan sanoat ishlab chiqarishi hajmi va uning umumiy sanoatdagi ulushi “yashil iqtisodiyot” tamoyillari nuqtayi nazaridan tahlil qilindi. 2025-yil oylarida kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan 22154,4 mlrd.. so'mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan bo'lib, bu umumiy sanoat ishlab chiqarishining 55,3%ni tashkil etgan. Mazkur ko'rsatkich kichik biznesning hududiy sanoat rivojlanishidagi o'rni ortib borayotganini ko'rsatadi. Maqolada kichik biznes raqobatbardoshligini oshirishda energiya tejamkor texnologiyalar, resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, ekologik standartlarni joriy etish va yashil innovatsiyalardan foydalanishning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, yashil iqtisodiyot, raqobatbardoshlik, sanoat ishlab chiqarishi, energiya samaradorligi, ekologik innovatsiya, yashil texnologiya.

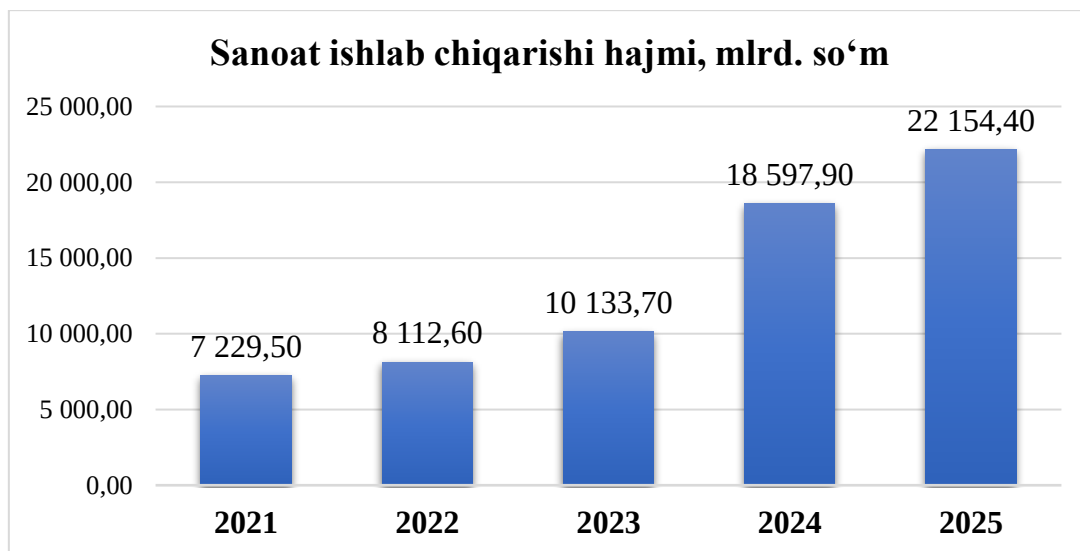
Kirish. Jahon iqtisodiyotida barqaror rivojlanish, resurslardan tejamkor foydalanish va ekologik xavfsizlik masalalari tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, sanoat ishlab chiqarishi bilan bog'liq jarayonlarda energiya sarfini kamaytirish, chiqindilar hajmini qisqartirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish hamda ekologik standartlarni joriy etish korxonalar raqobatbardoshligini oshirishning muhim omiliga aylanmoqda.

Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari iqtisodiyotning eng moslashuvchan bo'g'ini sifatida yangi texnologiyalarni tez joriy etish, mahalliy resurslardan

samarali foydalanish va bozor talablariga mos mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatiga ega. Shu sababli kichik biznes faoliyatida “yashil iqtisodiyot” tamoyillaridan foydalanish nafaqat ekologik barqarorlikni ta’minlaydi, balki mahsulot tannarxini kamaytirish, sifatni oshirish va eksport salohiyatini kengaytirishga ham xizmat qiladi.

Namangan viloyati misolida kichik tadbirkorlik subyektlarining sanoat ishlab chiqarishidagi ulushi yuqori ekanligi ushbu sohada yashil yondashuvlarni keng joriy etish zarurligini ko’rsatadi. Chunki sanoat ishlab chiqarishida kichik biznes ulushi qanchalik yuqori bo’lsa, ekologik tejankor texnologiyalarni tatbiq etish orqali umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkoniyati ham shunchalik kengayadi.

Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlariga ko’ra, 2025-yilda kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan 22 154,4 mlrd. so’mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan. Bu viloyat umumiy sanoat ishlab chiqarish hajmining 55,3%ni tashkil etgan. 2024-yilga nisbatan o’sish sur’ati 108,6%ga teng bo’lgan. 2021-2025-yillar davomida kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada oshgan[1,p.12]. Jumladan, 2021-yilda ushbu ko’rsatkich 7 229,5 mlrd. so’mni tashkil etgan bo’lsa, 2025-yilga kelib 22 154,4 mlrd. so’mga yetgan. Bu davrda sanoat ishlab chiqarish hajmi qariyb 3,1 barobarga oshgan (1-rasm).

1-rasm. Namangan viloyatida kichik tadbirkorlik subyektlari sanoat ishlab chiqarishi hajmi va ulushi

Ma’lumotlaridan ko’rinadiki, kichik tadbirkorlik subyektlarining sanoat ishlab chiqarishidagi ulushi 2021-yildagi 49,2%dan 2025-yilda 55,3%ga yetgan. Bu esa kichik biznesning viloyat sanoatida yetakchi iqtisodiy kuchga aylanib borayotganini ko’rsatadi. Ayniqsa, 2024-2025-yillarda kichik biznes ulushining

54%dan yuqori bo'lishi ushbu sektorning sanoat rivojlanishidagi ahamiyatini yanada oshirgan.

Hududlar kesimida kichik tadbirkorlikning jami sanoat mahsulotlaridagi eng yuqori ulushi Norin tumanida 100,0%, Yangiqo'rg'on tumanida 99,9%, Pop tumanida 91,3% va Namangan tumanida 84,9%ni tashkil etgan. Bu holat ayrim tumanlarda sanoat ishlab chiqarishi asosan kichik biznes subyektlari hisobiga shakllanayotganini bildiradi[1].

Mazkur vaziyat kichik biznesda "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini joriy etish zarurligini yanada kuchaytiradi. Chunki kichik sanoat korxonalarida energiya sarfi, xomashyo iste'moli, suvdan foydalanish, chiqindilar hosil bo'lishi va logistika xarajatlarini kamaytirish orqali raqobatbardoshlikni oshirish mumkin.

Kichik biznes raqobatbardoshligini oshirishda yashil iqtisodiyot tamoyillaridan foydalanish quyidagi yo'nalishlarda muhim ahamiyatga ega:

Birinchidan, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish kichik korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi. Elektr energiyasi, gaz va yoqilg'i sarfining qisqarishi mahsulot tannarxining pasayishiga olib keladi[2, p.3]. Natijada korxona ichki bozorda ham, tashqi bozorda ham raqobatbardosh narx taklif qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ikkinchidan, resurslardan oqilona foydalanish ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Xomashyo, suv va materiallardan tejamkor foydalanish korxonaning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlaydi. Ayniqsa, to'qimachilik, oziq-ovqat, qurilish materiallari va qayta ishlash sanoatida bu yondashuv muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash kichik biznes uchun qo'shimcha iqtisodiy imkoniyat yaratadi. Ishlab chiqarish chiqindilaridan ikkilamchi xomashyo sifatida foydalanish xarajatlarni qisqartiradi, ekologik yuklamani kamaytiradi va korxonalarning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi[3, p.7].

To'rtinchidan, ekologik standartlar va sertifikatlarni joriy etish kichik biznes subyektlarining bozordagi ishonchliligini oshiradi. Xususan, ISO 14001 kabi ekologik menejment tizimlari, energiya samaradorligi standartlari va mahsulot xavfsizligi talablari korxonaning xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi[4, p.9].

Beshinchidan, yashil innovatsiyalar va raqamli texnologiyalarni qo'llash kichik korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish, energiya sarfini monitoring qilish, mahsulot sifatini boshqarish va logistika tizimini optimallashtirish imkonini beradi.

Namangan viloyatida kichik biznesning sanoatdagi ulushi yuqori ekanligi ushbu sohada yashil iqtisodiyotga o'tish mexanizmlarini bosqichma-bosqich joriy

etishni talab qiladi. Bunda tumanlar kesimida differensial yondashuv muhimdir. Masalan, kichik tadbirkorlikning sanoatdagi ulushi juda yuqori bo'lgan Norin, Yangiqo'rg'on, Pop va Namangan tumanlarida energiya samaradorligi dasturlari, ekologik audit va chiqindilarni qayta ishlash loyihalarini ustuvor ravishda amalga oshirish maqsadga muvofiq. Shuningdek, kichik sanoat korxonalarini "yashil kreditlar", imtiyozli lizing, energiya tejamkor uskunalar xaridini qo'llab-quvvatlash va ekologik konsalting xizmatlari orqali rag'batlantirish zarur. Bu esa tadbirkorlik subyektlarining modernizatsiya jarayonlarini tezlashtiradi va ularning uzoq muddatli raqobatbardoshligini oshiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Namangan viloyatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari sanoat ishlab chiqarishining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. 2025-yilda kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan 22 154,4 mlrd. so'mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgani va ularning umumiy sanoat ishlab chiqarishidagi ulushi 55,3%ga yetgani mazkur sektorning hududiy iqtisodiy o'sishdagi strategik ahamiyatini yaqqol namoyon etadi. Ushbu holat kichik biznesning nafaqat yangi ish o'rinlari yaratish, mahalliy resurslardan foydalanish va ichki bozorni mahsulotlar bilan ta'minlashdagi rolini, balki sanoat tarmoqlarida raqobatbardosh ishlab chiqarishni shakllantirishdagi imkoniyatlarini ham ko'rsatadi.

Ayniqsa, kichik tadbirkorlik subyektlari sanoat ishlab chiqarishidagi ulushining yildan-yilga oshib borayotgani ularning iqtisodiy faolligi kuchayayotganidan dalolat beradi. Biroq zamonaviy sharoitda faqat ishlab chiqarish hajmini oshirishning o'zi yetarli emas. Bugungi kunda korxonalar raqobatbardoshligi mahsulot sifati, tannarx darajasi, energiya sarfi, ekologik xavfsizlik, resurslardan foydalanish samaradorligi va xalqaro standartlarga moslik kabi omillar bilan belgilanmoqda. Shu sababli kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatida "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini joriy etish ularning uzoq muddatli rivojlanishi va bozordagi barqaror mavqeini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

"Yashil iqtisodiyot" tamoyillaridan foydalanish kichik sanoat korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, energiya va xomashyo resurslaridan tejamkor foydalanish, chiqindilar miqdorini qisqartirish hamda ekologik jihatdan xavfsiz mahsulot ishlab chiqarish imkonini beradi. Bu esa mahsulot tannarxining pasayishiga, sifat ko'rsatkichlarining yaxshilanishiga va korxonalarning ichki hamda tashqi bozorlarda raqobatbardoshligi oshishiga xizmat qiladi[5, p.24]. Ayniqsa, eksportga yo'naltirilgan kichik biznes subyektlari uchun ekologik standartlarga mos ishlab chiqarish jarayonlarini yo'lga qo'yish xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu nuqtayi nazardan, Namangan viloyatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik raqobatbardoshligini oshirishda quyidagi yo'nalishlarni ustuvor vazifa sifatida belgilash maqsadga muvofiq:

1. Kichik sanoat korxonalarida energiya samaradorligini oshirish bo'yicha hududiy dasturlarni ishlab chiqish. Bunda elektr energiyasi, tabiiy gaz, suv va boshqa resurslardan tejamkor foydalanishga qaratilgan aniq mexanizmlar ishlab chiqilishi zarur. Energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish korxonalarning ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi va mahsulot tannarxini pasaytiradi.

2. Yashil texnologiyalarni xarid qilish uchun imtiyozli kredit va lizing mexanizmlarini kengaytirish. Ko'plab kichik biznes subyektlari zamonaviy uskunalar va ekologik xavfsiz texnologiyalarni joriy etishda moliyaviy cheklovlarga duch keladi. Shu sababli energiya tejamkor uskunalar, quyosh panellari, suvni tejovchi texnologiyalar va chiqindilarni qayta ishlash vositalarini sotib olishda imtiyozli moliyalashtirish tizimini kuchaytirish lozim.

3. Kichik biznes subyektlarida ekologik audit va resurs tejamkorlik monitoringini joriy etish. Korxonalarda resurslar sarfi, chiqindilar hajmi va ishlab chiqarish jarayonining ekologik ta'sirini baholash orqali mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish imkoniyati yaratiladi. Bu esa korxonalarni yanada samarali boshqarish va ekologik mas'uliyatni oshirishga xizmat qiladi.

4. Chiqindilarni qayta ishlash va ikkilamchi xomashyodan foydalanish bo'yicha kooperatsion aloqalarni rivojlantirish. Kichik sanoat korxonalarida hosil bo'ladigan ishlab chiqarish chiqindilarini qayta ishlash yoki boshqa korxonalar uchun xomashyo sifatida foydalanish iqtisodiy samaradorlikni oshiradi[5, p.27]. Bu yondashuv aylanma iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi.

5. ISO 14001 va boshqa ekologik standartlarni joriy etayotgan kichik korxonalarni rag'batlantirish. Ekologik menejment tizimlari korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solish, ekologik xavflarni kamaytirish va mahsulotning bozor talablariga mosligini ta'minlashga xizmat qiladi. Bunday standartlarni joriy etgan korxonalarga soliq, kredit yoki grant shaklidagi rag'batlantirish choralari qo'llash maqsadga muvofiq.

6. Sanoat ulushi yuqori bo'lgan tumanlarda yashil sanoat klasterlarini shakllantirish. Namangan viloyatida kichik tadbirkorlikning sanoatdagi ulushi yuqori bo'lgan hududlarda ekologik toza ishlab chiqarish, qayta ishlash, logistika va xizmat ko'rsatish jarayonlarini yagona tizimga birlashtirish orqali hududiy raqobatbardoshlikni oshirish mumkin. Bunday klasterlar kichik korxonalar o'rtasida kooperatsiyani kuchaytiradi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

7. Kichik biznes subyektlari uchun "yashil konsalting" va o'quv xizmatlarini yo'lga qo'yish. Tadbirkorlarning ko'pchiligi yashil texnologiyalar, ekologik standartlar va energiya samaradorligi bo'yicha yetarli bilim va tajribaga ega emas. Shu sababli hududlarda tadbirkorlar uchun amaliy treninglar, maslahat xizmatlari va metodik qo'llanmalar tizimini rivojlantirish zarur.

8. Mahalliy ishlab chiqaruvchilarning ekologik mahsulotlarini bozorda ilgari surish. Yashil yondashuv asosida ishlab chiqarilgan mahsulotlar uchun alohida brendlash, sertifikatlash va marketing mexanizmlarini rivojlantirish lozim. Bu kichik biznes subyektlarining iste'molchilar ishonchini qozonishi va bozorda raqobat ustunligiga ega bo'lishiga yordam beradi.

Umuman olganda, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda “yashil iqtisodiyot” tamoyillaridan foydalanish Namangan viloyatida sanoat ishlab chiqarishi samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish, ekologik barqarorlikni ta’minlash va hududiy iqtisodiy raqobatbardoshlikni kuchaytirishning muhim yo’nalishi hisoblanadi. Kichik tadbirkorlik subyektlarining sanoatdagi ulushi yuqori ekani ushbu sohada yashil texnologiyalarni joriy etish orqali katta iqtisodiy va ekologik samaraga erishish mumkinligini ko’rsatadi. Shu bois kelgusida kichik biznesni rivojlantirish siyosatida “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini qo’llash nafaqat ekologik zarurat, balki raqobatbardosh, innovatsion va barqaror iqtisodiy o’sishni ta’minlovchi strategik omil sifatida qaralishi lozim.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. Namangan viloyati statistika boshqarmasi. Namangan viloyatida kichik tadbirkorlik subyektlarining asosiy ko’rsatkichlari. Press-reliz, 28.01.2026.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-son qarori. 04.10.2019.
3. Porter M.E., van der Linde C. Green and Competitive: Ending the Stalemate. Harvard Business Review.
4. UNEP. Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication.
5. Raximova K.N. Tadbirkorlik subyektlarida «Yashil» biznes faoliyatini tashkil etish va rivojlantirish masalalari. iqtisodiyot fanlari bo’yicha falsafa doktori (phd) dissertasiya avtoreferati. 2024 yil.

UDK 334.722

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING TASHQI BOZORGA CHIQISH IMKONIYATLARINI BELGILOVCHI OMILLAR

Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot
va barqaror biznes kafedrası o‘qıtuvchisi

Annotatsiya. Maqolada kichik biznes subyektlarining tashqi bozorga chiqish imkoniyatlari va ularni belgilovchi omillarni baholashning innovatsion mexanizmlari tadqiq etilgan. Kichik korxonalarning eksport salohiyatini aniqlashda mavjud an’anaviy metodlarning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinib, subyektlarning o‘ziga xos xususiyatlaridan resurslar cheklanganligi, moslashuvchanlik kelib chiqqan holda, eksportboplikning integral ko’rsatkichini aniqlash usullari takomillashtirilgan. Maqolada tashqi bozorlar talablariga muvofiq mahsulot sifatini standartlashtirish, xalqaro logistika va innovatsion marketing

yondashuvlari orqali eksport tannarxini optimallashtirish omillari miqdoriy tahlil yordamida asoslab berilgan.

Kalit soʻzlar: eksport salohiyati, tashqi bozor omillari, integral koʻrsatkich, xalqaro raqobatbardoshlik, tannarx optimallasuvi, miqdoriy tahlil, innovatsion marketing.

Raqobatbardoshlikni baholash va korxonalarining eksport salohiyatini aniqlash muammosi bugungi kunda universal va global xususiyatga ega. Ayniqsa, Oʻzbekiston iqtisodiyoti globallasuvi, Jahon savdo tashkilotiga integratsiyalashuvi va xalqaro transport koridorlariga chiqishi sharoitida, kichik biznes subyektlarining tashqi bozorlarda yashab qolishi va oʻz oʻrnini topishi uchun raqobat muhiti misli koʻrilmagan darajada keskinlashmoqda.[1] Shu sababli, ham nazariyada, ham amaliyotda kichik biznes korxonalarining tashqi bozorga chiqish imkoniyatlarini belgilovchi omillarni tizimli tadqiq etish va ulardan samarali foydalanishda innovatsion mexanizmlarni qoʻllash zaruriyati tobora ortib bormoqda.

Kichik biznes subyektlarining xalqaro miqyosda mahsulot raqobatbardoshligiga erishishi - bu nafaqat xorijiy bozor ulushini egallash, balki innovatsiyalar, xalqaro standartlar ISO, CE, Halal va zamonaviy marketing strategiyalari orqali xorijiy isteʼmolchi uchun yangi qiymat *value* yaratish qobiliyatidir. Kichik korxonaning tashqi bozordagi barqarorligi va eksport geografiyasining kengayishi uning mahsulotlari qanchalik texnologik yangilanganligi, bojxona va logistika toʻsiqlariga moslashuvchanligi hamda xorijiy isteʼmolchi talablarini tezkorlik bilan qondira olish moslashuvchanlik xususiyatlariga bevosita bogʻliq[2. 112-b].

Zamonaviy xalqaro iqtisodiy sharoitda kichik biznes korxonalari uchun eksportga yoʻnaltirilgan innovatsion faollik - bu shunchaki ixtiyoriy tanlov emas, balki global raqobat asrida yashab qolish va barqaror oʻsishning eng muhim shartidir. Tashqi bozorlarda ijobiy natijalarga erishish uchun korxona rahbariyati nafaqat ichki resurslarni xomashyo, mehnat unumdorligi, balki xalqaro sertifikatlashtirish, raqamli eksport platformalari va logistika innovatsiyalarini joriy etish orqali korxonaning eksport salohiyatini belgilovchi omillarni doimiy ravishda monitoring qilib borishi zarur[3. 85-b].

Iqtisodiyot rivojlanishining hozirgi bosqichida tashqi bozorlarga chiqish va u yerda barqaror mavqega ega boʻlish kichik biznes subyektlarining strategik maqsadi hisoblanadi. Global bozor sharoitida kichik korxonalar uchun eksport imkoniyatlarini kengaytirish muammosi oʻziga xos ahamiyat kasb etadi. Chunki bu jarayonga nafaqat ichki boshqaruv sifati va mahsulot tannarxi, balki tashqi muhit omillari - maqsadli davlatlarning tarif va notarif cheklovlari, logistika zanjirining samaradorligi hamda mahsulotning innovatsionlik darajasi yaʼni uning xorijiy analoglardan texnologik, ekologik va funksional jihatdan ustunligi bevosita va keskin taʼsir koʻrsatadi.

Kichik biznes subyektlarining tashqi bozorga chiqish imkoniyatlari va ularni belgilovchi omillarni baholash usullarini quyidagi xalqaro mezonlar boʻyicha tasniflash maqsadga muvofiq.

- korxonaning xalqaro bozordagi innovatsion mavqei, Subyektning tashqi bozorlardagi texnologik trendlarga moslasha olish darajasi.

- eksportbop mahsulotning hayotiylik sikli va yangilanish darajasi, Tashqi bozorda mahsulotning ma'nan eskirish tezligi va uni modernizatsiya qilish imkoniyatlari.

- eksport salohiyati ko'rsatkichlarini hisoblashning soddalashtirilgan mexanizmlari, Kichik biznes uchun ortiqcha byurokratiyasiz, resurslarni tejaydigan tezkor baholash modellari.

- eksport faoliyatiga innovatsiyalarni joriy etish natijasida kutilayotgan prognozlar, Tashqi bozorga chiqish orqali korxona rentabelligining o'sish ko'rsatkichlari.

- mahsulotning xalqaro standarti, eksport tannarxi logistika va bojxona bilan birga va xorijiy xaridor uchun innovatsion jozibadorligi.

Kichik biznes sharoitida xalqaro bozor imkoniyatlarini baholashning eng real va samarali metodi - bu tashqi bozorga chiqish imkoniyatlarining integral ko'rsatkichidir. Bu ko'rsatkich eksportbop mahsulotning birlik alohida xususiyatlari makro va mikro darajadagi guruh mezonlarini umumlashtirgan holda, korxonaning xalqaro iqtisodiy makondagi aniq va oborotli pozitsiyasini ko'rsatib beradi.[4. 65-b]

Kichik biznes subyektlari uchun ushbu resurs va omillar yondashuvi bo'yicha baholash 3 bosqichda amalga oshiriladi:

1. Birlik ko'rsatkichlarni hisoblash.

Bu bosqichda eksportbop mahsulotning xalqaro texnik parametrlari, muvofiqlik sertifikatlari mavjudligi, innovatsiya xarajatlari hamda xorijiy bozorlar talablariga moslik darajasi alohida miqdoriy baholanadi.

2. Guruh ko'rsatkichlarni shakllantirish.

Alohida ko'rsatkichlar tahlili umumlashtirilib, tizimli guruhlariga birlashtiriladi, iqtisodiy guruh, eksport tannarxi, transport-logistika xarajatlari, valyuta kursi tebranishlari xavfi.

Texnik-texnologik guruh, mahsulotning innovatsiyaviyligi, xalqaro standartlar ISO, CE va qadoqlash sifati. marketing guruhi, xorijiy bozordagi raqobat muhiti, brend tanilishi va raqamli savdo platformalaridan foydalanish darajasi.

3. Integral ko'rsatkichni aniqlash.

Vaznli koeffitsiyentlarni hisobga olgan holda, kichik biznes korxonasining tashqi bozorga chiqish imkoniyatlarining yakuniy integral ko'rsatkichi hisoblab chiqiladi va korxonaning eksportga tayyorlik darajasi yuqori, o'rta, past aniqlanadi.

Resurs va omillarga asoslangan ushbu metod kichik biznes korxonalarida bir necha yillik tashqi savdo faoliyati ma'lumotlari mavjud bo'lgan taqdirda, eksport imkoniyatlari va raqobatbardoshlik dinamikasini vaqtlar kesimida dinamikada kuzatish imkonini beradi. Shuningdek, tarmoqdagi yoki maqsadli xorijiy bozordagi boshqa subyektlar to'g'risida yetarli axborot to'plangan holda, reyting baholash orqali korxonaning xalqaro raqobatchilarga nisbatan o'rnini aniqlash mumkin.

Biroq, xalqaro amaliyotda kichik biznes sharoitida ushbu metod ma'lum cheklavlarga ega. Birinchidan, kichik korxonalarda ko'pincha tashqi iqtisodiy faoliyat bo'yicha tizimli statistik ma'lumotlar bazasi shakllanmagan bo'ladi. Ikkinchidan, o'zgaruvchan global bozor konyunkturasi, geosiyosiy vaziyat, logistika

zanjiridagi uzilishlar va xorijiy iste'molchilarning innovatsion mahsulotlarga bo'lgan talabi tez o'zgarishi sharoitida birlik ko'rsatkichlarni o'zaro taqqoslash metodologik murakkablik tug'diradi. Ushbu ko'rsatkichlarni nisbiy foiz va indeks miqdorlarga o'tkazish yakuniy baholashdagi subyektivlikni sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qiladi.

Kichik biznes subyektlarining eksport faoliyatidagi imkoniyatlarini tizimli o'rganish uchun quyidagi fundamental nazariy yondashuvlarni qo'llash maqsadga muvofiq.

Eksportbop mahsulot raqobatbardoshligiga yo'naltirilgan yondashuv. Kichik biznesda korxonaning xalqaro miqyosdagi muvaffaqiyati bevosita mahsulotning xorijiy iste'molchi tomonidan tan olinishiga bog'liq. Bu yondashuv innovatsion mahsulotning global "sifat/narx" nisbatini optimallashtirishni nazarda tutadi. Har bir mahsulot turi bo'yicha tashqi bozordagi sotish hajmi va xalqaro innovatsion jozibadorlik koeffitsiyenti aniqlanadi. Tadqiqot markazida aynan eksportbop tovar turishi, bu kichik biznesning tashqi bozorga chiqishida asosiy drayverdir.[5.121-b]

Samarali xalqaro raqobat nazariyasi. Ushbu yondashuvga ko'ra, eksportga yo'naltirilgan kichik korxona - bu uning barcha bo'linmalari ishlab chiqarish, tashqi iqtisodiy faoliyat bo'limi, xalqaro marketing, moliya xalqaro bozor talablariga moslashgan yaxlit tizimdir. Korxonaning mavjud innovatsion resurslari xalqaro patentlar, tillarni biluvchi malakali kadrlar, eksportni raqamlashtirish texnologiyalari ball tizimida baholanadi va ichki resurslar integratsiyasi ta'minlanadi.

Kompleks va potensial eksportboplik metodi. Kichik biznes uchun eng istiqbolli yondashuv - bu nafaqat hozirgi eksport hajmini, balki korxonaning kelajakdagi eksport potensialini innovatsion salohiyatini baholashdir. Joriy eksport imkoniyatlari mahsulotning bugungi ko'rsatkichlari orqali, potensial imkoniyatlar esa korxonaning yangi xalqaro standartlarni o'zlashtirish va moslashuvchanlik qobiliyati orqali aniqlanadi. Bu yondashuv uzoq muddatli strategik rejalashtirish va global bozorning kutilmagan o'zgarishlariga tayyor turish imkonini beradi.[3.23-b] SWOT-tahlili. Kichik biznesning eksport strategiyasi asosi.

SWOT-tahlili iqtisodiy amaliyotda kichik biznes subyektlarining tashqi bozorga chiqish imkoniyatlarini baholash va ularni belgilovchi ichki hamda tashqi omillarni tizimlashtirishda eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Kichik biznesning ichki Kuchli va Zaif hamda global tashqi Imkoniyatlar va Tahdidlar omillari tahlili korxonaning xalqaro bozordagi moslashuvchanligini ko'rsatadi. Muhim jihati shundaki, kichik biznesning ixchamligi tufayli, innovatsiyalarni tezkor joriy etish orqali ichki zaif tomonlarni qisqa muddatda tashqi bozordagi kuchli ustunlikka aylantirish imkoniyati yuqori bo'ladi.[8.112-b]

1-jadval. Kichik biznes subyektlarining tashqi bozorga chiqish imkoniyatlarini belgilovchi SWOT-tahlil model

Kuchli tomonlar (Strengths)	Zaif tomonlar (Weaknesses)
1.Eksportbop innovatsion dizayn, yuqori sifat va mahsulot funkcionalligi.	1. Xalqaro marketing va xorijiy bozorlarni tadqiq etish (marketing tadqiqotlari) xarajatlarining yuqoriligi.

2. Tashqi bozor konyunkturasi o'zgarishlariga ko'ra qarorlarni tez qabul qilish va moslashuvchanlik.	2. Xalqaro logistika va bojxona tartib-taomillarini boshqarishda raqamli avtomatlashtirishning pastligi.
3. Xorijiy iste'molchilar va importyorlar talabiga ko'ra mahsulot xususiyatlarini tezkor o'zgartira olish.	3. Xorijiy bozorlarda yangi o'zbek brendiga nisbatan iste'molchilar ishonchining hali to'liq shakllanmaganligi.
4. Xalqaro standartlar va yangi ishlab chiqarish texnologiyalarini tez o'zlashtirishga tayyor jamoa.	4. Tashqi bozorlarda maqsadli auditoriya segmentini va xorijiy xaridorning madaniy afzalliklarini aniq bilmaslik.
Imkoniyatlar (Opportunities)	Tahdidlar (Threats)
1. Davlat tomonidan eksportni qo'llab-quvvatlash jamg'armalari, subsidiyalar va transport xarajatlarini qoplash imtiyozlari.	1. Global bozorda yirik transmilliy korxonalarning agressiv narx siyosati va dumping xavfi.
2. Xalqaro E-tijorat platformalari (Alibaba, Amazon, eBay) va raqamli marketing orqali tashqi bozorlarga chiqish.	2. Global bozorda mahsulot va texnologiyalarning hayotiylik sikli juda qisqaligi va tez eskirishi.
3. Jahon bozorida ekologik toza (Organic, Green) va milliy brend ostidagi mahsulotlarga bo'lgan talabning o'sishi.	3. Xalqaro logistika koridorlaridagi geosiyosiy beqarorlik va transport xarajatlarining keskin ortishi.
4. Tarmoqlararo eksport klasterlari va kooperatsiya aloqalari orqali xalqaro bozorlarga birgalikda chiqish.	4. Maqsadli xorijiy davlatlar tomonidan kiritiladigan qat'iy notarif to'siqlar va xalqaro sertifikatlash (ISO, CE) talablari.

Kichik biznes uchun SWOT-tahlili shunchaki holatni qayd etish emas, balki tashqi bozorga chiqishda innovatsion o'zgarishlar drayverini aniqlash vositasidir. Masalan, "zaif tomon" sifatida ko'rsatilgan xalqaro marketing va logistika muammolarini "imkoniyat" bo'limidagi davlat subsidiyalari, eksportni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari yoki xalqaro elektron platformalar hisobiga eliminatsiya qilib, "kuchli tomon"ga aylantirish strategik vazifa qilib belgilanishi lozim.[8.143-b]

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Maksimov I.A. Sanoat korxonasi raqobatbardoshligini baholash (O'quv qo'llanma). – M.: Yuniti-Dana, 2007. – 36-b. (Raqobatbardoshlikning bazaviy ko'rsatkichlari uchun).
2. Belousov V.L. Firma raqobatbardoshligini tahlil qilish. – M.: Yuniti-Dana, 2001. – 25-b. (Marketing kompleksi va matritsa usullari uchun).
3. Schumpeter J.A. Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. – Harvard University Press, 1934. (Innovatsiyalar va raqobat nazariyasining asosi sifatida).

4. Sirojiddinov K.I. Tadbirkorlik subyektlari raqobatbardoshligini baholashning uslubiy yondashuvlari // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – 2025. – №10. – B. 960-965.
5. Tajibayev K.Q. Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar // Green Economy and Development. – 2024. – T. 2. – № 1. – B. 66-72.
6. O'zbekiston Respublikasining "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020-yil 24-iyul. (Huquqiy asoslar uchun).
7. Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari faoliyatining innovatsion samaradorligini baholash metodikasi. Statistik to'plam. – Toshkent: Stat.uz, 2024.
8. Ablaev A.R., Ablaev R.R. Korxona raqobatbardoshligini baholash metodlarini tanlash. – M.: Direkt-Media, 2007. – 43-b.y
9. Сирожиддинов К. И., Тохирова Г. Т. РАЗВИВАЮЩАЯСЯ СФЕРА УСЛУГ В УЗБЕКИСТАНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ТУРИЗМА // TIU Journal of Digital Economy and Business. – 2023. – Т. 2. – №. 2.
10. Якубжанов Р. Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны // Универсальная индексная библиотека Центрально-Азиатского журнала образования и инноваций. – 2023. – Т. 2. – №. 5 Part 3. – С. 59-67

UDK 338.242

RAQAMLI IQTISODIYOT VA YASHIL IQTISODIYOT INTEGRATSIYASI ASOSIDA KICHIK BIZNES RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH

Zokirjonova Muxtasar Obidjon qizi

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik raqobatbardoshligini oshirishda yashil iqtisodiyot va raqamli iqtisodiyot integratsiyasining nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Elektron tijorat, raqamli davlat xizmatlari, CRM, ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellekt kabi raqamli vositalar energiya samaradorligi, resurs tejamkorligi, yashil moliyalashtirish va ekologik standartlarga moslashish bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda O'zbekistonning kichik biznesni qo'llab-quvvatlash, yashil transformatsiya, elektron tijoratni tartibga solish va sun'iy intellektni rivojlantirishga oid yangi siyosiy-huquqiy yo'nalishlari asosida takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, raqobatbardoshlik, raqamli iqtisodiyot, yashil iqtisodiyot, sun'iy intellekt, elektron tijorat, yashil moliya, O'zbekiston.

Bugungi globallashuv va texnologik yangilanish sharoitida kichik biznesning raqobatbardoshligi faqat narx, mahsulot sifati yoki xizmat ko'rsatish tezligi bilan belgilanmaydi. Korxonaning raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi, resurslardan tejamkor foydalanishi, ekologik talablarni bajarishi va bozordagi o'zgarishlarga tez moslashishi ham raqobat ustunligini shakllantiruvchi asosiy

omillarga aylanmoqda. Shu sababli raqamli iqtisodiyot va yashil iqtisodiyotni bir-biridan ajratilgan yo'nalish sifatida emas, balki kichik biznesning barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan yagona integratsiyalashgan model sifatida ko'rib chiqish zarur.

O'zbekistonda kichik biznes milliy iqtisodiyotning muhim tayanchi hisoblanadi. Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yil yanvar-dekabr oylarida kichik biznes subyektlarining YaIM tarkibidagi hajmi 923 514,6 mlrd so'mni tashkil etib, ularning umumiy YaIMdagi ulushi 52,2 foizga yetgan [1]. Shu bilan birga, kichik biznes tomonidan ko'rsatilgan xizmatlar hajmi 595 090,5 mlrd so'mni, kichik biznes eksporti esa 12,4 mlrd AQSh dollarini tashkil etgan [1]. Bu ko'rsatkichlar kichik biznesning nafaqat bandlik va daromadlar manbai, balki eksport, xizmatlar, sanoat va hududiy rivojlanishda ham muhim strategik sektor ekanini ko'rsatadi.

Maqolaning maqsadi - O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot va yashil iqtisodiyot integratsiyasi asosida kichik biznes raqobatbardoshligini oshirish mexanizmlarini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda sun'iy intellekt, elektron tijorat, yashil moliya va ekologik standartlar asosida amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Raqamli iqtisodiyot deganda barqaror qiymat yaratish maqsadida biznes subyektlarining elektron to'lovlar, axborot texnologiyalari, ma'lumotlar tahlili, internet platformalari, suniy intellektdan foydalanish va raqamli hujjat aylanishidan foydalanishga asoslangan iqtisodiy faoliyat tushuniladi. Kichik biznes uchun bu yondashuv xaridorlar bilan aloqani tezlashtiradi, savdo geografiyasini kengaytiradi, boshqaruv xarajatlarini kamaytiradi va qaror qabul qilishni ma'lumotlarga tayangan holda amalga oshirish imkonini beradi.

Yashil iqtisodiyot esa iqtisodiy o'sishni ekologik xavfsizlik, resurslardan samarali foydalanish, energiya tejamkorligi, chiqindilarni kamaytirish va iqlim o'zgarishiga moslashish bilan uyg'unlashtiradi. Kichik biznes uchun yashil iqtisodiyotning amaliy ahamiyati shundaki, energiya va xomashyo xarajatlarining kamayishi mahsulot tannarxini pasaytiradi, ekologik mas'uliyat esa iste'molchi ishonchini va brend qiymatini oshiradi.

Raqamli va yashil iqtisodiyot integratsiyasi ana shu ikki yo'nalishni birlashtiradi. Masalan, korxona elektr energiyasi sarfini raqamli monitoring tizimi orqali kuzatib, ortiqcha iste'molni kamaytirishi mumkin. Elektron hujjat aylanishi qog'oz sarfini qisqartiradi. Elektron tijorat orqali savdo maydonchasi va ombor xarajatlari optimallashtiriladi. Sun'iy intellekt esa talabni prognozlash, zaxiralarni boshqarish, yetkazib berish marshrutlarini optimallashtirish va energiya sarfini tahlil qilish orqali ham iqtisodiy, ham ekologik samaradorlikni oshiradi. Endi quyidagi jadvalda bu ikki soha integratsiyasi asosida kichik biznes raqobatbardoshligini oshirish mexanizmlarini ko'rib chiqamiz.

1-jadval

Kichik biznes raqobatbardoshligini oshirishda raqamli-yashil integratsiya mexanizmlari

Yo'nalish	Raqamli vosita	Yashil natija	Raqobat ustunligi

Savdo	Elektron tijorat va onlayn to'lov	Ofis va qog'oz xarajatlari kamayadi	Bozor kengayadi
Boshqaruv	CRM va ERP tizimlari	Resurs sarfi nazorat qilinadi	Tez qaror qabul qilinadi
Ishlab chiqarish	IoT va smart hisoblagichlar	Energiya sarfi kamayadi	Tannarx pasayadi
Marketing	Ma'lumotlar tahlili	Ortiqcha ishlab chiqarish kamayadi	Mijoz talabi aniqroq baholanadi
Sun'iy intellekt	Talab prognozi va avtomatlashtirish	Isrof va zaxira ortiqchaligi kamayadi	Samaradorlik oshadi
Logistika	Marshrut optimallashtirish	Yoqilg'i va vaqt tejiladi	Yetkazib berish sifati oshadi
Moliyalashtirish	Raqamli hisobot va yashil kreditlar	Yashil loyihalar moliyalanadi	Investitsiya jalb qilish osonlashadi

Ushbu jadval turli yo'nalishlar bo'yicha raqamli-yashil integratsiya mexanizmlarini qo'llash orqali raqobat maydonida ustunlik qila olishini ko'rsatib beradi.

O'zbekistonda integratsiyani jadallashtirayotgan omillardan biri elektron tijoratning huquqiy va tashkiliy jihatdan tartibga solinayotganidir. Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 26-dekabrdagi 885-son qarorida elektron tijorat sohasini rivojlantirish, elektron tijorat operatorlari uchun xabardor qilish tartibi, talablar va reyestr yuritish masalalari belgilangan. 2025-yil 1-iyuldan boshlab elektron tijorat doirasidagi pul hisob-kitoblarini alohida bank hisobvaraqlari orqali amalga oshirish talabi belgilanishi onlayn savdoni shaffoflashtiradi va kichik biznesda rasmiy raqamli iz qoldirish imkonini beradi [3].

Bunday tartib kichik biznes uchun ikki tomonlama ahamiyatga ega. Bir tomondan, u hisob-kitob, soliqqa oid intizom va iste'molchi huquqlarini himoya qilishni kuchaytiradi. Ikkinchi tomondan, tadbirkorlar uchun komplayens xarajatlarini oshirishi mumkin. Shu sababli kichik biznes subyektlari oddiy kassadan raqamli hisobga, qo'lda yuritiladigan savdodan platformaviy savdoga, norasmiy yetkazib berishdan kuzatiladigan logistika tizimiga o'tishi zarur.

Yashil iqtisodiyot yo'nalishida ham huquqiy baza kuchaymoqda. 2022-yilda 2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha qaror qabul qilindi. Unda issiqxona gazlari ajratmalarini inventarizatsiya qilish, monitoring, hisobot va tekshiruv tizimini rivojlantirish kabi vazifalar ko'zda tutilgan [4]. 2025-yil 7-iyulda esa "Issiqxona gazlarining chiqarilishini cheklash to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Mazkur qonunda faoliyati issiqxona gazlari chiqarilishi bilan bog'liq yuridik

shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlarning huquq va majburiyatlari, tartibga solinadigan tashkilotlar hamda xalqaro hamkorlik masalalari belgilangan [5].

Bu jarayonlar shuni anglatadiki, kelajakda kichik biznesning raqobatbardoshligi ekologik hisobdorlik, energiya tejamkorligi va resurslardan foydalanish samaradorligi bilan yanada bevosita bog'lanadi. Korxona o'zining energiya sarfi, chiqindi hajmi, suvdan foydalanish darajasi yoki yetkazib berish zanjiridagi karbon izi haqida aniq ma'lumotga ega bo'lmasa, eksport, yirik xaridorlar bilan hamkorlik va yashil moliyalashtirish imkoniyatlaridan foydalanishda qiyinchilikka duch keladi.

Sun'iy intellekt raqamli-yashil integratsiyaning eng istiqbolli vositalaridan biridir. O'zbekiston Respublikasida sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasi tasdiqlangan bo'lib, unda sun'iy intellekt asosida yaratilgan dasturiy mahsulotlar va xizmatlar hajmini 1,5 mlrd AQSh dollariga yetkazish, Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida sun'iy intellekt asosida ko'rsatilayotgan xizmatlar ulushini 10 foizga yetkazish, ilmiy laboratoriyalar va yuqori quvvatli hisoblash serverlarini ishga tushirish kabi maqsadlar belgilangan [6]. 2025-2026-yillarda sun'iy intellekt sohasida ustuvor loyihalarni amalga oshirish bo'yicha alohida chora-tadbirlar ham tasdiqlangan [7].

Kichik biznesda sun'iy intellektidan foydalanish bir necha amaliy yo'nalishda natija beradi. Birinchidan, sun'iy intellekt asosidagi talab prognozi omborda ortiqcha tovar yig'ilishini kamaytiradi. Ikkinchidan, chatbotlar va avtomatlashtirilgan mijozlar xizmati kichik korxonalarga kechayu kunduz ishlaydigan servis yaratish imkonini beradi. Uchinchidan, sun'iy intellekt asosidagi moliyaviy tahlil kredit qobiliyatini baholash, xarajatlarni nazorat qilish va pul oqimlarini prognozlashda yordam beradi. To'rtinchidan, energiya sarfi va ishlab chiqarish jarayonlarini tahlil qiluvchi algoritmlar qaysi uskunar ko'p elektr sarflayotganini, qaysi jarayonlarda isrof borligini aniqlab beradi.

Startaplarni qo'llab-quvvatlash ham mazkur mavzuning ajralmas qismidir. Kichik biznesning ko'p qismi tayyor katta texnologiyalarni ishlab chiqa olmaydi, ammo startaplar bilan hamkorlik qilib, raqamli servis, energiya monitoringi, elektron tijorat, to'lov, logistika, sun'iy intellekt va yashil hisobot yechimlarini tez joriy etishi mumkin. Prezident tomonidan kichik biznes ishtirokidagi 200 ta startap loyihasini moliyalashtirish vazifasi belgilanganligi bu yo'nalishning amaliy ahamiyatini oshiradi [2].

Raqamli-yashil integratsiyaning yana bir muhim tomoni - moliyalashtirishdir. Yashil texnologiyalarni joriy etish, energiya tejamkor uskunar sotib olish, quyosh panellari o'rnatish yoki ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish ko'p hollarda dastlabki kapital talab qiladi. OECD ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonning yashil transformatsiyasi davlat mablag'lari bilan cheklanib qolmasligi, xususi moliyalashtirish hajmini sezilarli oshirishni talab qiladi [8]. EBRD tomonidan GEFF II Uzbekistan doirasida Hamkorbankka 30 mln AQSh dollarigacha yashil kredit ajratilishi esa kompaniyalar va xonadonlar uchun energiya samaradorligini oshirish hamda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish imkoniyatlarini kengaytiradi [9].

Jahon bankining O'zbekiston bo'yicha iqlim va rivojlanish hisobotida mamlakat iqtisodiyotining energiya va resurslarga yuqori darajada bog'liqligi, energiya sektorining issiqxona gazlari chiqindilarining taxminan 75 foiziga javobgar ekani, xususiyl sektorini rivojlantirish esa yashil o'tish imkoniyatlaridan foydalanishda muhimligi ta'kidlangan [10]. Bundan kelib chiqib, kichik biznesda yashil moliyalashtirishni faqat kredit sifatida emas, balki raqamli hisobot, energiya auditi, loyiha monitoringi va sertifikatlash bilan bog'langan kompleks xizmat sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq.

UN ESCAP ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda davlat xizmatlarining 76,3 foizdan ortig'i raqamlashtirilgan bo'lsa-da, kichik va o'rta biznes subyektlarining davlat xizmatlari portalida ro'yxatdan o'tish darajasi pastligicha qolmoqda; raqamli davlat xizmatlarini kichik biznesga moslashtirish byurokratik to'siqlarni kamaytirishi mumkin [11]. Bu holat raqamli transformatsiya faqat texnologik masala emas, balki institutsional masala ham ekanini ko'rsatadi.

O'zbekistonda raqamli va yashil iqtisodiyot integratsiyasini kichik biznes amaliyotiga keng joriy etishda birinchi muammo - raqamli savodxonlik va boshqaruv ko'nikmalarining yetarli emasligidir. Ko'plab kichik tadbirkorlar elektron tijorat, raqamli hisob, CRM, online marketing, AI servislar yoki energiya monitoringi tizimlarini to'liq tushunmaydi. Bu muammoni hal qilish uchun hududiy tadbirkorlik markazlari qoshida 'raqamli-yashil biznes' bo'yicha qisqa amaliy kurslar tashkil etish zarur.

Ikkinchi muammo - moliyalashtirish va dastlabki investitsiya yukidir. Yashil texnologiyalar ko'p hollarda uzoq muddatda foyda beradi, ammo kichik biznes uchun birinchi bosqichdagi xarajatlar og'ir bo'lishi mumkin. Shu sababli energiya tejamkor uskunalar, quyosh energiyasi, raqamli monitoring va elektron hujjat aylanishi tizimlari uchun imtiyozli kredit, lizing va grant mexanizmlarini kengaytirish lozim.

Uchinchi muammo - ma'lumotlar bazasi va o'lchash tizimlarining zaifligi. Korxona qancha elektr, suv, yoqilg'i va xomashyo sarflayotganini aniq bilmasa, yashil samaradorlikni boshqara olmaydi. Shu bois kichik biznes uchun oddiy va arzon 'yashil hisob-kitob kalkulyatori', energiya auditi shablonlari va elektron hisobot modullarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

To'rtinchi muammo - startaplar va an'anaviy kichik biznes o'rtasidagi aloqaning sustligidir. Ko'plab startaplar real tadbirkorlik muammolarini chuqur bilmaydi, kichik biznes esa tayyor texnologik yechimlarni topishda qiynaladi. Buning uchun hududlarda 'SME + startup' pilot dasturlarini yo'lga qo'yish, kichik biznes muammolariga mos hackathonlar va akseleratorlar tashkil qilish kerak.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda kichik biznes raqobatbardoshligini oshirishda raqamli iqtisodiyot va yashil iqtisodiyot integratsiyasi strategik ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar savdo, marketing, hisob-kitob, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlarini tezlashtirsa, yashil iqtisodiyot energiya samaradorligi, resurs tejamkorligi va ekologik standartlarga moslashish orqali korxonaning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlaydi. Ularning integratsiyasi kichik biznes uchun xarajatlarni kamaytirish, eksportga chiqish, moliyalashtirishga erishish va iste'molchilar ishonchini oshirish imkonini beradi.

Birinchidan, kichik biznes uchun raqamli-yashil diagnostika tizimini joriy etish lozim. Har bir korxona o'zining raqamli tayyorgarligi, energiya sarfi, suv va xomashyo iste'moli, elektron tijoratga tayyorligi hamda ekologik talablar bo'yicha holatini baholashi kerak.

Ikkinchidan, elektron tijorat, raqamli hisob va yashil hisobotni birlashtirgan oddiy platformalar ishlab chiqilishi zarur. Bunday platformalar kichik biznesga onlayn savdo qilish, alohida bank hisobvaraqlari orqali hisob-kitob yuritish, soliq va statistik hisobotlarni to'g'ri shakllantirish hamda energiya samaradorligini kuzatish imkonini beradi.

Uchinchidan, sun'iy intellektdan kichik biznesda amaliy foyda beradigan yo'nalishlarda foydalanish kerak. AI talabi prognozlash, mijozlar bilan ishlash, narx shakllantirish, ombor zaxiralari, logistika, energiya sarfi va kredit qobiliyatini baholashda qo'llanilsa, kichik biznesning boshqaruv sifati sezilarli oshadi.

To'rtinchidan, yashil moliyalashtirishni kengaytirish va uni raqamli monitoring bilan bog'lash maqsadga muvofiq. Kredit olgan korxona energiya tejamkorlik natijasini raqamli hisobot orqali ko'rsata olsa, banklar uchun risk kamayadi, tadbirkorlar uchun esa yangi moliyaviy imkoniyatlar ochiladi.

Beshinchidan, hududiy darajada startaplar, universitetlar, banklar va kichik biznes subyektlari ishtirokida raqamli-yashil innovatsion ekotizimni shakllantirish zarur. Ayniqsa, Namangan, Farg'ona, Andijon va boshqa hududlarda xizmatlar, agrobiznes, yengil sanoat, logistika va hunarmandchilik yo'nalishlarida raqamli-yashil yechimlar katta natija berishi mumkin.

Umuman olganda, raqamli va yashil iqtisodiyot integratsiyasi kichik biznesning zamonaviy bozor talablariga moslashishi, ekologik mas'uliyatli faoliyat yuritishi va xalqaro raqobatda barqaror o'rin egallashi uchun muhim asos yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida kichik biznes subektlarining asosiy ko'rsatkichlari. Matbuot xabari, 26.01.2026.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy sayti. The President: Supporting entrepreneurship - our strategic path. 19.03.2025.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 26-dekabrda 885-son qarori. O'zbekiston Respublikasida elektron tijorat sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda PQ-436-son qarori. 2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida.
5. O'zbekiston Respublikasining 2025-yil 7-iyulda O'RQ-1073-son qonuni. Issiqxona gazlarining chiqarilishini cheklash to'g'risida.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrda PQ-358-son qarori. Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 10-iyulda 425-son qarori. 2025-2026-yillarda sun'iy intellekt texnologiyalari sohasida ustuvor loyihalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida.

8. OECD. Financing Uzbekistan's Green Transition: Capital Market Development and Opportunities for Green Bond Issuance. OECD Publishing, Paris, 2023.
9. European Bank for Reconstruction and Development. EBRD supports green lending in Uzbekistan. 29.12.2025.
10. World Bank. Uzbekistan Country Climate and Development Report. 2023.
11. UN ESCAP. Uzbekistan Foresight on Digital Public Services for Small and Medium-sized Enterprises. 03.03.2025.

UDK: 332.1:339

TOVAR RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING HUDUDIY IQTISODIYOT BARQAROR RIVOJLANTIRISHIGA TA'SIRI

Tajibayev K.Q., Raximjanova Sh.

Namangan davlat universiteti "Yashili iqtisodiyot va
barqaror biznes" kafedrası mudiri,
Namangan davlat universiteti magistranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada tovar raqobatbardoshligini oshirishning hududiy iqtisodiyot barqaror rivojlanishiga ta'siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida hududiy iqtisodiy rivojlanish, mahsulot sifati, innovatsiyalar, logistika infratuzilmasi, eksport salohiyati hamda raqamli transformatsiya o'rtasidagi uzviy bog'liqlik o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hududlarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish sanoat diversifikatsiyasi, bandlik darajasi, investitsion jozibadorlik va eksport hajmlarining ortishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, hududiy infratuzilma, logistika tizimi, sifat standartlari va innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Maqolada O'zbekiston hududlari misolida tovar raqobatbardoshligini oshirish orqali iqtisodiy nomutanosibliklarni kamaytirish va hududiy rivojlanishni jadallashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tovar raqobatbardoshligi, hududiy iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, innovatsiya, logistika, eksport salohiyati, klasterlashuv, raqamli transformatsiya, hududiy infratuzilma, iqtisodiy diversifikatsiya.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi ko'p jihatdan ularda ishlab chiqarilayotgan mahsulot va xizmatlarning raqobatbardoshligiga bog'liqdir. Tovar raqobatbardoshligi nafaqat alohida korxona yoki tarmoq samaradorligini, balki hududiy iqtisodiyotning umumiy barqaror rivojlanish imkoniyatlarini ham belgilaydi. Mahsulotlarning sifat jihatdan yuqoriligi, tannarxning maqbulligi, innovatsion darajasi va eksport salohiyati

hududlar iqtisodiy faolligini oshirib, yangi ish o‘rinlari yaratish hamda aholi farovonligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Global iqtisodiyot sharoitida hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy raqobat tobora kuchayib bormoqda. Shu sababli hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun mahalliy mahsulotlarning ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish muhim strategik vazifaga aylanmoqda. “World Economic Forum”ning Global Competitiveness Index ko‘rsatkichlariga ko‘ra, raqobatbardoshlik darajasi yuqori bo‘lgan hududlarda iqtisodiy o‘rnatilish sur‘atlari ham barqaror bo‘ladi [1].

O‘zbekiston hududlarida iqtisodiy rivojlanish darajasi bir xil emas. Ayrim hududlarda sanoat va eksport salohiyati yuqori bo‘lsa, boshqa hududlarda ishlab chiqarish infratuzilmasi, logistika tizimi va investitsion muhit yetarli darajada rivojlanmagan. Bu esa hududiy nomutanosibliklarning kuchayishiga olib kelmoqda. Mazkur muammoni bartaraf etishda tovar raqobatbardoshligini oshirish muhim iqtisodiy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – tovar raqobatbardoshligini oshirishning hududiy iqtisodiyot barqaror rivojlanishiga ta’sirini ilmiy asoslash va O‘zbekiston sharoitida amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy-uslubiy metodlardan foydalanildi:

1. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish – hududiy iqtisodiyot va raqobatbardoshlik bo‘yicha xorijiy hamda mahalliy ilmiy manbalar o‘rganildi.

2. Taqqoslama tahlil usuli – rivojlangan davlatlarning hududiy rivojlanish va mahsulot raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha tajribalari O‘zbekiston amaliyoti bilan solishtirildi.

3. Tizimli yondashuv – hududiy iqtisodiyotning sanoat, logistika, infratuzilma, eksport va innovatsion faoliyat kabi tarkibiy elementlari o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganildi.

4. Statistik va iqtisodiy tahlil – hududlar kesimida iqtisodiy ko‘rsatkichlar, eksport hajmi, ishlab chiqarish samaradorligi va investitsion faollik indikatorlari tahlil qilindi.

Mashhur iqtisodchi Michael E. Porter milliy va hududiy raqobat ustunligini ishlab chiqarish omillari, talab sharoiti, bog‘liq tarmoqlar hamda korxona strategiyasi orqali izohlaydi. Olimning fikricha: “National prosperity is created, not inherited” (“Milliy farovonlik meros qilib olinmaydi, balki yaratiladi”) [1, 73-bet]. Mazkur yondashuv hududiy iqtisodiyot rivojida innovatsiya, klasterlashuv va mahsulot sifati muhim o‘rin egallashini ko‘rsatadi. Joseph A. Schumpeter innovatsiyalarni iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi omili sifatida baholaydi. U o‘zining mashhur asarida quyidagi fikrni ilgari suradi: “The opening up of new markets, foreign or domestic, and the organizational development illustrate the same process of industrial mutation” [2, 83-bet]. Schumpeter

innovatsiyalar orqali eski texnologiyalar yangilanishini “ijodiy vayronkorlik” deb ataydi. Bu jarayon hududiy iqtisodiyotning tarkibiy modernizatsiyasini jadallashtiradi. Shuningdek, u: “Innovation is the outstanding fact in the economic history of capitalist society” [2, 87-bet], deya innovatsiyalarning iqtisodiy o‘sishdagi ustuvor rolini asoslab beradi. Institutsional iqtisodiyot vakili Douglass C. North iqtisodiy rivojlanishda institutlarning rolini alohida ta’kidlaydi. U quyidagicha yozadi: “Institutions are the rules of the game in a society” [3, 3-bet]. Mazkur yondashuvga ko‘ra, samarali qonunchilik, mulk huquqi va raqobat muhiti hududiy iqtisodiy rivojlanishning muhim omili hisoblanadi. North yana shunday qayd etadi: “Effective institutions lower transaction costs and encourage productive activity” [3, 61-bet]. Bu esa hududlarda biznes muhiti yaxshilanganda mahsulot raqobatbardoshligi ham oshishini ko‘rsatadi.

Mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan hududiy iqtisodiyot va mahsulot raqobatbardoshligi masalalari ko‘proq eksport salohiyati, logistika, sanoat modernizatsiyasi va agroklaster tizimi bilan bog‘liq holda tadqiq etilgan. Masalan, Saburov J.S. qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini eksport qilishda sifat standartlari va logistikaning muhimligini ta’kidlaydi: “Xalqaro standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarish eksport hajmini oshirishning asosiy omilidir” [6, 22-bet]. Boboqulov A.A. raqobatbardosh mahsulotlar eksporti hududiy iqtisodiy o‘sishga sezilarli ta’sir qilishini qayd etadi: “Eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi” [7, 46-bet]. Jo‘rayev F.D. agroklaster tizimi mahsulot tannarxini kamaytirish va sifatni oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi: “Agroklaster tizimi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning zamonaviy mexanizmlaridan biridir” [8, 35-bet]. Xudayberganov J.B. mahsulot diversifikatsiyasi bozor barqarorligini ta’minlashini ta’kidlaydi: “Diversifikatsiya strategiyasi eksport tarkibini kengaytirish orqali raqobatbardoshlikni oshiradi” [9, 18-bet]. Murodov A. va Saidova F.K. logistika tizimi mahsulot tannarxiga bevosita ta’sir qilishini qayd etadi: “Transport-logistika xarajatlarini kamaytirish eksport samaradorligini oshiradi” [10, 162-bet].

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xorijiy tadqiqotlarda mahsulot raqobatbardoshligi ko‘proq institutsional muhit, innovatsiya va klasterlashuv bilan bog‘liq holda o‘rganilgan bo‘lsa, mahalliy tadqiqotlarda eksport, logistika va sanoat modernizatsiyasi masalalariga ustuvor ahamiyat qaratilgan. Ushbu yondashuvlarni integratsiyalash O‘zbekiston hududiy iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ilmiy tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy ilmiy natijalar olindi:

1. Tovar raqobatbardoshligi hududiy iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi. Raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqaruvchi hududlarda:

- sanoat ishlab chiqarish hajmi ortadi;
- eksport salohiyati kengayadi;
- yangi ish o‘rinlari yaratiladi;
- investitsion jozibadorlik kuchayadi.

Bu esa hududiy yalpi mahsulot hajmining barqaror o‘shishiga xizmat qiladi.

2. Logistika va infratuzilma muhim omil hisoblanadi

Transport-logistika tizimining rivojlanganligi mahsulot tannarxini kamaytiradi va eksport samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, agrar hududlarda sovutish omborlari, logistika markazlari va sertifikatlashtirish tizimlari muhim ahamiyatga ega.

3. Innovatsiyalar hududiy raqobat ustunligini shakllantiradi. Raqamli texnologiyalar va innovatsion ishlab chiqarish tizimlari:

- mahsulot sifatini yaxshilaydi;
- ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi;
- resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi.

Natijada hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanish imkoniyatlari kengayadi.

4. Klasterlashuv iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Sanoat va agroklasterni rivojlantirish:

- ishlab chiqarish zanjirlarini birlashtiradi;
- kooperatsiyani kuchaytiradi;
- hududiy iqtisodiy integratsiyani jadallashtiradi.

Hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi mahsulotlarning ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, hududlarda innovatsion infratuzilma, logistika markazlari va klaster tizimlarini rivojlantirish iqtisodiy o‘shishni jadallashtiradi.

O‘zbekiston sharoitida quyidagi yo‘nalishlar ustuvor ahamiyatga ega:

1. Hududiy sanoat klasterlarini rivojlantirish. Sanoat va agroklasterni kengaytirish orqali mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin.
2. Eksport infratuzilmasini modernizatsiya qilish. Logistika markazlari, bojxona tizimi va sertifikatlashtirish jarayonlarini takomillashtirish zarur.
3. Raqamli transformatsiyani jadallashtirish. Hududiy ishlab chiqarish tizimlariga raqamli texnologiyalarni joriy etish mahsulot sifatini oshiradi.
4. Kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik hududiy iqtisodiy faollikni oshiruvchi asosiy omillardan biridir.
5. Investitsion muhitni yaxshilash. Hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish ishlab chiqarish modernizatsiyasini tezlashtiradi.

Tovar raqobatbardoshligini oshirish hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi muhim omillardan biridir. Raqobatbardosh mahsulot

ishlab chiqarish hududlarda sanoat rivojlanishi, eksport hajmining oshishi, investitsion jozibadorlik va bandlik darajasining ko'payishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun:

- sifat infratuzilmasini rivojlantirish;
- innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish;
- logistika tizimini modernizatsiya qilish;
- klasterlashuvni rivojlantirish;
- eksportni diversifikatsiya qilish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, hududiy nomutanosibliklarni kamaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish zarur. Xalqaro tajribalarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish orqali hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyati kengayadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations / M.E. Porter. - New York : Free Press, 1990. - 855 p.
2. Schumpeter J.A. Capitalism, Socialism and Democracy / J.A. Schumpeter. - New York : Harper & Brothers, 1942. - 431 p.
3. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance / D.C. North. - Cambridge : Cambridge University Press, 1990. - 152 p.
4. OECD. Competitive Neutrality: Maintaining a Level Playing Field between Public and Private Business. - Paris : OECD Publishing, 2012. - 120 p.
5. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2019. - Geneva : World Economic Forum, 2019. - 648 p.
6. Saburov J.S. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish yo'llari / Ж.С. Сабуров // Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. - 2025. - №24(1). - Б. 20–27.
7. Boboqulov A.A. Raqobatbardosh mahsulotlar eksportini oshirish orqali iqtisodiy o'sishga erishish yo'llari / A.A. Бобоқулов // Nazariy va amaliy fanlardagi ustuvor islohotlar. - 2025. - Vol. 2, №5. - Б. 44–49.
8. Jo'rayev F.D. Models for increasing the competitiveness of the agricultural network in the agrocluster system / F.D. Jo'rayev // Marketing Journal. - 2025. - №2. - Б. 33–42.
9. Xudayberganov J.B. Impact of the diversification strategy on the competitiveness of the agricultural products market / J.B. Xudayberganov // Marketing Journal. - 2025. - №10. - Б. 15–22.
10. Murodov A., Saidova F.K. Qishloq xo'jaligida transport logistikasi / A. Murodov, F.K. Saidova // TADQIQOTLAR.UZ. - 2025. - №53(4). - Б. 160–164.
11. O'zbekistonda qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlashda innovatsiyalarning roli va iqtisodiy samaradorligi // GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT. - 2025. - Б. 45–59.

12. Choriyev Y.B. O'zbekiston uzum eksporti va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish yo'llari / Y.B. Choriyev // Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali. - 2025. - №6. - B. 12–24.
13. O'zbekiston mashinasozlik sanoati raqobatbardoshligini oshirish yo'nalishlari. - Toshkent : Universal Publishings, 2025. - 134 b.
14. Raqamli transformatsiya va raqobatbardoshlik. - Toshkent : Global Scholars, 2025. - 96 b.

ATROF-MUHIT MONITORINGI ASOSIDA SIRKULAR IQTISODIY LOYIHALARNING EKOLOGIK NATIJALARINI BAHOLASH USULLARI

Mirzayev Muzaffar Maxmudovich

“Iqtisodiyot” kafedrası mudiri, PhD dotsent,
Vatan Universiteti

E-mail: muza.mirzayev@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0009-0005-0069-3569>

Annotatsiya. Mazkur maqolada sirkulyar iqtisodiy loyihalarning ekologik natijalarini atrof-muhit monitoringi tizimi asosida baholash usullari va ularning O'zbekistondagi amaliy samaradorligi tadqiq etilgan. Muallif tomonidan 2019–2024-yillar oralig'idagi statistika ma'lumotlari tahlil qilinib, mamlakatda sirkulyar loyihalar soni 3,5 baravarga ko'paygani (45 tadan 160 taga) va buning natijasida CO₂ emissiyasi 17,8% ga, ifloslanish indeksi esa 6,4 balldan 4,7 ballgacha kamaygani ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, maishiy chiqindilarni qayta ishlash ulushi 18% dan 32% ga yetishi hisobiga 320 mln dollarlik resurslar tejalganligi va poligonlarga tashlanadigan chiqindilar hajmi qisqarganligi aniqlangan. Maqolada ekologik monitoringda raqamli texnologiyalar (IoT, GIS, Big Data) va Yagona geoaxborot ma'lumotlar bazasining o'rni hamda respublikaning “Net Zero 2050” xalqaro maqsadlariga erishish yo'lidagi odimlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: sirkulyar iqtisodiyot, atrof-muhit monitoringi, ekologik samaradorlik, karbonat angidrid (CO₂), chiqindilarni qayta ishlash, resurs tejamkorligi, raqamli ekologiya.

Аннотация. В данной статье исследуются методы оценки экологических результатов проектов циркулярной (круговой) экономики на основе системы экологического мониторинга, а также их практическая эффективность в Узбекистане. На основе анализа статистических данных за 2019–2024 годы автором показано, что число циркулярных проектов в стране выросло в 3,5 раза (со 45 до 160). Это привело к сокращению выбросов CO₂ на 17,8% и снижению индекса загрязнения с 6,4 до 4,7 балла. Также установлено, что благодаря увеличению доли переработки бытовых отходов с 18% до 32% было сэкономлено ресурсов на сумму 320 млн долларов, а также снизился объем отходов, направляемых на полигоны. В статье научно обоснована роль

цифровых технологий (IoT, ГИС, Big Data) и Единой геоинформационной базы данных в экологическом мониторинге, а также шаги республики на пути к достижению международных целей “Net Zero 2050”.

Ключевые слова: циркулярная экономика, мониторинг окружающей среды, экологическая эффективность, углекислый газ (CO₂), переработка отходов, ресурсосбережение, цифровая экология.

Abstract. This article examines the methods for assessing the environmental results of circular economy projects based on environmental monitoring systems and evaluates their practical effectiveness in Uzbekistan. Analyzing statistical data from 2019 to 2024, the author highlights a 3.5-fold increase in the number of circular projects (from 45 to 160), which led to a 17.8% reduction in CO₂ emissions and a decrease in the pollution index from 6.4 to 4.7 points. Furthermore, it identifies that increasing the municipal waste recycling rate from 18% to 32% saved resource values worth \$320 million and reduced the volume of waste sent to landfills. The paper scientifically substantiates the role of digital technologies (IoT, GIS, Big Data) and the Unified Geoinformation Database in ecological monitoring, as well as the country's steady progress toward international “Net Zero 2050” targets.

Keywords: circular economy, environmental monitoring, ecological efficiency, carbon dioxide (CO₂), waste recycling, resource efficiency, digital ecology.

Asosiy qism. Sirkulyar iqtisodiyotning zamonaviy kontsepsiyasi ishlab chiqarish, iste'mol va resurslardan foydalanish jarayonlarida ekologik muvozanatni ta'minlashga qaratilgan. Bu yondashuvda chiqindilarni kamaytirish, energiya tejankor texnologiyalarni joriy etish va resurslarni qayta ishlash orqali tabiatga tushadigan yukni pasaytirish asosiy maqsad sifatida belgilangan. Shu jarayonning samaradorligini aniqlashda atrof-muhit monitoringi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Monitoring tizimi orqali sirkulyar iqtisodiy loyihalarning atrof-muhitga ta'siri ilmiy jihatdan o'lganadi, ekologik natijalar tahlil qilinadi va baholash uchun raqamli ko'rsatkichlar shakllantiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 3-iyundagi 343-son qarori bilan “Atrof muhitning ifloslanish darajasini baholash tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida”gi hujjat qabul qilindi. Mazkur qaror ekologik kuzatuv, ifloslantiruvchi manbalarni aniqlash, ularning ta'sirini baholash hamda davlat ekologik nazoratini doimiy axborot bilan ta'minlashga yo'naltirilgan. Qaror ijrosi doirasida Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi tomonidan Yagona geoaxborot ma'lumotlar bazasi yaratildi. Ushbu platforma turli idoraviy ekologik ma'lumotlarni integratsiya qiladi, shu orqali sirkulyar iqtisodiy loyihalarning ekologik holatga ta'sirini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati yaratiladi.

2021–2025-yillarda tasdiqlangan Atrof tabiiy muhit monitoringi dasturi O'zbekistonda ekologik ma'lumotlar yig'ish va tahlil qilishning ilmiy-uslubiy asosini belgilab berdi. Dasturda suv resurslari, atmosfera havosi, tuproqlar, ko'llar ekotizimlari, o'simlik va hayvonot dunyosining ifloslanish darajasi bo'yicha tizimli kuzatuvlar nazarda tutilgan. Shuningdek, xavfli geologik jarayonlar, transchegaraviy ifloslanish oqibatlari ham muntazam monitoring qilinadi. Dastur doirasida tahlil

laboratoriyalarining moddiy-texnik bazasi mustahkamlanib, o'ldiruv-nazorat asbob-uskunalarini modernizatsiya qilinmoqda. Bu esa ekologik natijalarni yanada aniq baholashga xizmat qiladi.

Atrof-muhit monitoringi tizimi ko'plab vazirlik va idoralar hamkorligida amalga oshiriladi. Sog'liqni saqlash vazirligi, "O'zsuvta'minot" AJ va Suv xo'jaligi vazirligi tomonidan ichimlik suv havzalaridagi suv sifati o'rganilmoqda, ifloslanish manbalari aniqlanib, bartaraf etish chorasi ko'rilmoqda. Shu bilan birga, Gidrometeorologiya xizmati markazi tomonidan mamlakatdagi 22 ta shahar va boshqa aholi punktlarida joylashgan 61 ta stansiyada atmosfera havosining sifati kunlik va oylik kuzatuvlar asosida tahlil qilinmoqda. Ushbu ma'lumotlar sirkulyar iqtisodiyotga oid loyihalarning ekologik foniga bevosita ta'sirini o'lchashda asosiy manba hisoblanadi.

Sirkulyar iqtisodiy loyihalarning ekologik natijalarini baholashda monitoring ma'lumotlari asosida indikatorlar tizimi qo'llaniladi. Asosiy ko'rsatkichlar qatoriga ifloslanish kamayish indeksi, resurs samaradorligi koeffitsienti, ekologik qayta tiklanish indeksi hamda yashil ish o'rinlari ko'rsatkichi kiradi. Masalan, chiqindilarni qayta ishlash loyihasi natijasida atmosferaga chiqayotgan CO₂ emissiyasi 25–30 foizga kamaygan bo'lsa, bu loyiha yuqori ekologik samaradorlikka ega deb baholanadi. Shu bilan birga, suvni qayta ishlash, biogaz ishlab chiqarish yoki chiqindilardan energiya olish kabi loyihalarda ham monitoring ma'lumotlari asosida ekologik foyda miqdori aniqlanadi.

1-jadval

O'zbekistonda atmosferaning ifloslanish darajasi va ekologik loyihalar ta'siri (2019–2024-yillar)

Yil	CO ₂ chiqindilari (mln tonna)	SO ₂ va NO _x chiqindilari (ming tonna)	Ifloslanish indeksi (ball)	Sirkulyar loyihalar soni (ta)	CO ₂ kamayish ulushi (%)
2019	42.0	215.0	6.4	45	–
2020	40.8	205.5	6.1	60	2.9
2021	39.0	197.8	5.8	80	4.4
2022	37.6	188.0	5.4	105	3.6
2023	36.0	178.4	5.0	135	4.3
2024	34.5	168.2	4.7	160	4.1

Manba: <http://stat.uz/> ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

2019–2024-yillar oralig'ida O'zbekiston Respublikasida atmosferaning ifloslanish darajasi bosqichma-bosqich kamayib borgan. Jadval ma'lumotlariga ko'ra, CO₂ chiqindilari hajmi 2019-yildagi 42 mln tonnadan 2024-yilda 34,5 mln tonnagacha kamaygan, ya'ni 17,8 foizlik pasayish kuzatilgan. Bunday natijaga erishilishida sirkulyar iqtisodiyotga oid loyihalarning joriy etilishi, energiya tejankor texnologiyalarning qo'llanilishi va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga bosqichma-bosqich o'tish muhim rol o'ynagan. Ayniqsa, 2021-yildan boshlab amalga oshirilgan "Yashil iqtisodiyot strategiyasi" chora-tadbirlari atmosferaga chiqariladigan zararli gazlar hajmini barqaror kamaytirish imkonini bergan.

CO₂ chiqindilari har yili izchil qisqarib borgan: 2020-yilda 40,8 mln tonna, 2021-yilda 39 mln tonna, 2022-yilda 37,6 mln tonna, 2023-yilda esa 36 mln tonnani tashkil etgan. Bunda eng sezilarli o'zgarishlar 2020–2021-yillarda kuzatilgan bo'lib, pandemiyadan keyingi davrda sanoatning energiya iste'molini diversifikatsiya qilish, elektr energiyasida tabiiy gaz ulushini kamaytirish va quyosh hamda shamol stansiyalarini ishga tushirish natijasida CO₂ emissiyasi 2 mln tonnaga kamaygan. 2024-yilda 34,5 mln tonna darajasiga yetishi O'zbekistonning sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini milliy ishlab chiqarish tizimlariga faol tatbiq etayotganini ko'rsatadi.

Sulfat angidrid (CO₂) va azot oksidlari (NO_x) chiqindilari ham jadvalda keskin kamaygan – 2019-yildagi 215 ming tonnadan 2024-yilda 168,2 ming tonnagacha. Bu 22 foizlik pasayishni anglatadi. Mazkur gazlar asosan issiqlik elektr stansiyalari, metallurgiya va kimyo sanoatidan chiqadi. Shu sababli, energiya samaradorligini oshirish hamda chiqindi gazlarni filtrlovchi zamonaviy qurilmalar (scrubber va katalitik konvertorlar)ni joriy etish ularning kamayishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. Bundan tashqari, ishlab chiqarishdagi chiqindilarni qayta ishlash orqali yoqilg'i sarfini qisqartirish ham atmosferaga chiqadigan zararli gazlar miqdorini sezilarli kamaytirgan. Ifloslanish indeksi 2019-yilda 6,4 ballni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 4,7 ballgacha kamaygan. Indeksning pasayishi O'zbekistonning yirik sanoat shaharlari — Toshkent, Navoiy, Angren va Olmaliq hududlarida havoning sifatini yaxshilashga qaratilgan ekologik loyihalar bilan bog'liq. Xususan, “Toza havo” dasturi doirasida chang va gaz emissiyalarini o'lchovchi monitoring postlari soni 61 taga yetkazilgan, bu esa atrof-muhit nazoratini kuchaytirgan. Shuningdek, chiqindisiz ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etgan korxonalar sonining ortishi ifloslanish indeksining pasayishiga sezilarli hissa qo'shgan.

Jadvalda ko'rsatilganidek, 2019-yilda sirkulyar iqtisodiyotga oid atigi 45 ta loyiha mavjud bo'lgan bo'lsa, 2024-yilga kelib ularning soni 160 taga yetgan. Bu 3,5 baravar o'sishni bildiradi. Loyiha yo'nalishlari asosan chiqindilarni qayta ishlash, qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarish, suvni ikkilamchi foydalanish va bioo'g'it ishlab chiqarishga qaratilgan. Ushbu loyihalar nafaqat iqtisodiy foyda, balki ekologik barqarorlikni ta'minlashda ham asosiy omil bo'ldi. Ayniqsa, “waste-to-energy” texnologiyasi, biogaz ishlab chiqarish inshootlari hamda sanoat chiqindilarini ikkilamchi xom ashyo sifatida qayta ishlovchi korxonalar atmosferaga chiqadigan CO₂ miqdorini sezilarli kamaytirgan. Jadvaldagi CO₂ kamayish ulushi ko'rsatkichiga ko'ra, 2020-yilda 2,9%, 2021-yilda 4,4%, 2022-yilda 3,6%, 2023-yilda 4,3% va 2024-yilda 4,1% ni tashkil etgan. Bular sirkulyar iqtisodiyotning ekologik natijasi sifatida qaraladi. Har yili CO₂ kamayish sur'atining 3–5 foiz oralig'ida barqarorlashuvi O'zbekistonning xalqaro ekologik majburiyatlariga muvofiq “Net Zero 2050” maqsadlariga bosqichma-bosqich yaqinlashayotganini bildiradi.

CO₂ kamayishi, shuningdek, elektr energiyasida qayta tiklanuvchi manbalar ulushining oshishi bilan ham izohlanadi. 2024-yil yakuniga ko'ra, qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarish hajmi 5 mlrd kVt·soatni tashkil etib, atmosferaga chiqadigan CO₂ hajmini 2 mln tonnaga qisqartirgan. 2019–2024-yillar davrida O'zbekistonda atmosferaning ifloslanish darajasi 25–30 foizgacha kamaygan.

Bunda sirkulyar iqtisodiyot loyihalarining soni va hajmi barqaror o'sib, ularning ekologik samaradorligi yildan-yilga oshgan. Sanoatda chiqindisiz texnologiyalar, chiqindilardan energiya ishlab chiqarish va energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan dasturlar ekologik ko'rsatkichlarni yaxshilagan. Natijada, havoning sifat indeksi pastlagan, zararli gazlar hajmi kamaygan va O'zbekiston ekologik barqarorlik yo'lida muhim bosqichga qadam qo'ygan.

Zamonaviy sirkulyar iqtisodiy tizimda ekologik monitoring jarayonlari raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog'langan. IoT (Internet of Things) sensorlari, GIS (Geoinformatsion tizimlar) va Big Data tahlillari orqali atrof-muhitning real holati to'g'risida uzluksiz ma'lumotlar olinadi. Yagona geoaxborot bazasi bu ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va vizuallashtirish imkonini beradi. Shuningdek, ilmiy-tadqiqot institutlari tomonidan chiqindilardan energiya olish, suvni tozalash inshootlari va atmosferani filtrlash tizimlarida avtomatik kuzatuv sensori o'rnatilib, ularning ekologik natijalari onlayn tarzda baholanmoqda.

2-jadval

**Chiqindilarni qayta ishlash va resurslardan samarali foydalanish
ko'rsatkichlari (2019–2024-yillar)**

Yil	Maishiy chiqindilar hajmi (mln tonna)	Qayta ishlash ulushi (%)	Qayta ishlangan hajm (mln tonna)	Resurs tejalishi (mln \$)	Poligonlarga tushgan chiqindilar ulushi (%)
2019	6.5	18	1.17	120	82
2020	6.8	20	1.36	150	80
2021	7.1	23	1.63	180	77
2022	7.4	25	1.85	210	75
2023	7.6	28	2.13	260	72
2024	7.9	32	2.53	320	68

Manba: <http://stat.uz/> ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

2019–2024-yillar davomida O'zbekiston Respublikasida maishiy chiqindilar hajmi sezilarli darajada ortgan bo'lsa-da, ularni qayta ishlash hajmi va samaradorligi ham shu bilan birga oshib borgan. Jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2019-yilda chiqindilar hajmi 6,5 mln tonna bo'lgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 7,9 mln tonnaga yetgan, ya'ni 21,5 foizlik o'sish qayd etilgan. Aholining ko'payishi, urbanizatsiya sur'atlarining jadallashuvi va sanoat ishlab chiqarish hajmining ortishi chiqindilar hajmining tabiiy ravishda oshishiga olib kelgan. Shu bilan birga, bu holat sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini amalda joriy etish zaruratini yanada kuchaytirgan. Qayta ishlash ulushi 2019-yildagi 18 foizdan 2024-yilda 32 foizgacha oshgan, bu esa 14 foizlik mutlaq o'sishni anglatadi. Bu davrda chiqindilarni saralash, yig'ish va qayta ishlash infratuzilmasining rivojlanishi, shuningdek, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlarining kengayishi muhim rol o'ynagan. Qayta ishlangan chiqindilar hajmi 1,17 mln tonnadan 2,53 mln tonnagacha oshib, deyarli

ikki baravar ko‘paygan. Bu o‘zgarish chiqindilarni ikkilamchi xom ashyo sifatida qayta ishlab, iqtisodiy aylanishga kiritish imkonini bergan.

Jadvalda keltirilganidek, qayta ishlash natijasida tejalgan resurslar qiymati 2019-yilda 120 mln dollarni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 320 mln dollarga yetgan. Ya’ni, so‘nggi besh yil ichida resurslardan foydalanish samaradorligi 2,6 baravar oshgan. Ushbu tejalish asosan energiya, metall, plastmassa va qog‘oz kabi xom ashyo materiallarini qayta ishlash hisobiga amalga oshirilgan. Qayta ishlash jarayonlari resurs importiga bo‘lgan ehtiyojni kamaytirib, milliy iqtisodiyotning o‘z ichki manbalariga tayanish darajasini oshirgan. Resurs tejalishining bunday o‘sishi ekologik jihatdan ham muhim — kamroq xom ashyo qazib olinadi, ishlab chiqarish chiqindilari kamayadi, tabiiy resurslarga bosim pasayadi. Bu esa barqaror iqtisodiy rivojlanish strategiyasining asosiy tamoyillariga mos keladi.

2019-yilda barcha chiqindilarning 82 foizi poligonlarga tashlangan bo‘lsa, 2024-yilga kelib bu ko‘rsatkich 68 foizgacha kamaygan. Bu 14 foizlik pasayish chiqindilarning tobora katta qismi qayta ishlanayotganini bildiradi. Poligonlarga tushayotgan chiqindilar hajmining kamayishi ekologik yukni yengillashtiradi: metan gazi chiqishi, yerning degradatsiyasi va havoning ifloslanish xavfi kamayadi. Bundan tashqari, chiqindilarning kamroq poligonlarga yuborilishi “nol chiqindi” (zero waste) strategiyasining amalda samarali joriy etilayotganini ko‘rsatadi. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi tomonidan poligonlar sonining qisqarishi bilan bir qatorda, mavjud chiqindilarni energiyaga aylantirish (waste-to-energy) loyihalari ham bosqichma-bosqich kengaytirilmoqda. Bu jarayon sirkulyar iqtisodiyotning iqtisodiy va ekologik komponentlarini uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Xulosa. Atrof-muhit monitoringi asosida sirkulyar iqtisodiy loyihalarning ekologik natijalarini baholash bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar quyidagi muhim xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

Ekologik barqarorlik va monitoring integratsiyasi: Sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini joriy etishda atrof-muhit monitoringi tizimi hal qiluvchi bo‘g‘in hisoblanadi. Respublika miqyosida Yagona geoaxborot ma’lumotlar bazasining yaratilishi va raqamli texnologiyalarning (IoT, GIS, Big Data) tatbiq etilishi ekologik holatni real vaqt rejimida kuzatish va loyihalar samaradorligini aniq o‘lchash bazasini shakllantirdi.

Atmosfera sifatining yaxshilanishi: 2019–2024-yillar oralig‘ida sirkulyar loyihalar sonining 45 tadan 160 taga yetishi (3,5 baravar o‘shish) mamlakat ekologik foniga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Natijada atmosferaga chiqariladigan CO₂ gazlari hajmi 17,8 foizga , CO₂ va NO_x chiqindilari 22 foizga kamaydi, umumiy ifloslanish indeksi esa 6,4 balldan 4,7 ballgacha pasaydi. Bu ko‘rsatkichlar O‘zbekistonning “Net Zero 2050” strategik maqsadlariga izchil yaqinlashayotganidan dalolat beradi.

Chiqindilarni boshqarish va iqtisodiy samaradorlik: Maishiy chiqindilar hajmining ortishiga qaramasdan, ularni qayta ishlash ulushi 18 foizdan 32 foizga ko'tarildi. Bu esa poligonlarga tashlanadigan chiqindi yuklamasini 14 foizga kamaytirish bilan birga, xom ashyo va energiyani tejash hisobiga iqtisodiyotga 320 mln dollar miqdorida sof moliyaviy foyda keltirdi.

O'zbekistonda sirkulyar iqtisodiyot loyihalari nafaqat tabiiy resurslarga bo'lgan bosimni kamaytirmoqda, balki mamlakatning barqaror va "yashil" iqtisodiy modelga o'tishini ta'minlovchi asosiy drayverga aylanmoqda. Kelajakda monitoring tizimini yanada avtomatlashtirish sirkulyar loyihalarning ekologik va iqtisodiy afzalliklarini yanada optimallashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Tuxtabayevna, A. S. (2025). SIRKULLYAR IQTISODIYOT LOYIHALARINING ATROF MUHIT VA MILLIY IQTISODIYOTGA TA'SIRI. *SHOKH LIBRARY*.
2. Raimjanova, M., & Zokirova, F. Yashil Iqtisodiyotni Moliyalashtirishning Rivojlanayotgan Davlatlar Amaliyoti Tahlili. *Green Economy and Development*, 3(5), 665761.
3. Elroi, H., Zbigniew, G., Agnieszka, W. C., & Piotr, S. (2023). Enhancing waste resource efficiency: circular economy for sustainability and energy conversion. *Frontiers in Environmental Science*, 11, 1303792.
4. Aiguobarueghian, I., Adanma, U. M., Ogunbiyi, E. O., & Solomon, N. O. (2024). Waste management and circular economy: A review of sustainable practices and economic benefits. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 22(2), 1708-1719.
5. Khan, I. A., Haq, F., Kiran, M., & Aziz, T. (2025). Circular economy and waste management: transforming waste into resources for a sustainable future. *International Journal of Environmental Science and Technology*, 22(16), 17327-17346.
6. Mirzayev, M., Toderich, K. N., & Botirova, H. (2024). Japan's experience in the development of industry and green technologies. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 574, p. 02006). EDP Sciences.

UDK: 332.1

HUDUDIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA TOVAR RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING XORIJIY TAJRIBALARINI QO'LLASH

Tajibayev K.Q., Raximjanova Sh.

Namangan davlat universiteti "Yashili iqtisodiyot va
barqaror biznes" kafedrası mudiri,
Namangan davlat universiteti magistranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada tovar raqobatbardoshligini oshirishning nazariy asoslari va ilg'or xalqaro tajribalari tahlil qilinib, ularni O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari asoslab beriladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, mahsulot sifati, standartlashtirish, logistika, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash raqobatbardoshlikni oshirishda hal qiluvchi omillardir. Munozara qismida O'zbekiston iqtisodiyotining tarmoqlar kesimidagi xususiyatlari hisobga olinib, jahon tajribasini moslashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Xulosa sifatida, raqobat qonunchiligini takomillashtirish, eksportni diversifikatsiya qilish, sifat infratuzilmasini kuchaytirish va raqamli transformatsiyani jadallashtirish O'zbekistonda tovar raqobatbardoshligini barqaror oshirishning ustuvor yo'nalishlari ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Tovar raqobatbardoshligi; sifat infratuzilmasi; innovatsiya; raqamli transformatsiya; eksportni qo'llab-quvvatlash; raqobat siyosati; xalqaro tajriba; standartlashtirish; logistika; kichik biznes.

Mahalliy tovarlar raqobatbardoshligini oshirish – milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror o'sishining muhim omili hisoblanadi. Raqobatbardoshlik nafaqat ichki bozor uchun, balki global eksport salohiyatini kuchaytirish uchun ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Raqobatbardoshlikni belgilovchi omillar qatoriga mahsulot sifati, innovatsion daraja, iqtisodiy institutlarning samaradorligi, infratuzilma rivoji va boshqa ko'plab faktorlar kiradi. Jahon iqtisodiyoti bo'yicha tashkilotlar, xususan World Economic Forum Global Competitiveness Report maqolasi, raqobatbardoshlikni o'lchashda bir qator indikatorlardan foydalanadi, jumladan institutlar sifati, ishlab chiqarish samaradorligi, innovatsiya darajasi va bozor mexanizmlari [1].

O'zbekiston uchun raqobatbardoshlik masalasi bir necha yo'nalishlarda dolzarb bo'lib, agrar sektordan tortib sanoat, xizmatlari va innovatsion texnologiyalarga qadar keng tarmoqlarni qamrab oladi. Bu tadqiqotning maqsadi – global tajribani tahlil qilib, O'zbekiston sharoitida tovar raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha strategik yo'nalishlarni aniqlash.

Tadqiqot muammosi shundan iboratki, bugungi kunda O'zbekiston tovarlari xalqaro bozorlarda to'liq raqobatbardosh darajada emas. Bu holat logistika, ertifikatlashtirish, sifat standartlari, innovatsiya va investitsiya yetishmasligi bilan bog'liq [2]. Shuning uchun ilmiy tadqiqotlarda bu muammolarni aniqlash va ularni global tajriba asosida hal etish yo'llari izlash hozirgi kunda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Ushbu ilmiy tadqiqot jarayonida mualliflar tomonidan quyidagi ilmiy-tahliliy metodlar keng qo'llanildi:

1. Adabiyotlarni tahlil qilish: Jahon bo'yicha raqobatbardoshlik siyosati va tovarlar raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha nashrlar tahlil qilindi.

2. Taqqoslash: Xalqaro tajriba misollari, shu jumladan OECD mamlakatlarining raqobat siyosati bo'yicha tavsiyalar o'rganildi.

Shuningdek, maqola jamoat xaridlarining roli, innovatsiyalar va raqamli transformatsiyaning iqtisodiyot raqobatbardoshligiga ta'siri bo'yicha empirik natijalarni solishtiradi.

Tovar raqobatbardoshligini oshirish masalasi iqtisodiy nazariya va amaliy siyosatda keng yoritilgan. Ilmiy tadqiqot jarayonida mualliflar tomonidan mavzu bo'yicha xorijiy va mahalliy mualliflar hamda institutlar yondashuvlari tizimli tahlil qilindi. Masalan, Maykl Porter klaster va ustunlik nazariyasi: Michael E. Porter o'zining *The Competitive Advantage of Nations* [1] asarida millatlarning raqobat ustunligini "romb modeli" orqali izohlaydi: omillar sharoiti, talab sharoiti, bog'liq tarmoqlar va firma strategiyasi. Porterga ko'ra, mahsulot raqobatbardoshligi alohida korxona emas, balki klaster va institutlar uyg'unligi natijasidir. Bu yondashuv tovar sifati, innovatsiya va ta'minot zanjiri samaradorligini bir tizim sifatida ko'rishga imkon beradi. Global raqobatbardoshlik indikatorlari: "World Economic Forum"ning [5] Global Competitiveness yondashuvi raqobatbardoshlikni institutlar sifati, infratuzilma, bozor samaradorligi va innovatsiya bilan bog'laydi. Bu tadqiqotlar mahsulot raqobatbardoshligi makroiqtisodiy muhitga kuchli bog'liqligini ko'rsatadi.

Raqobat neytralligi va bozor intizomi: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) [4] "competitive neutrality" tamoyili orqali davlat va xususiy sektor uchun teng sharoit yaratish mahsulot sifati va narx raqobatini kuchaytirishini asoslaydi. Bu yondashuv monopoliyalashuvni kamaytirish orqali tovar raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Innovatsiya iqtisodiyoti: Joseph A. Schumpeter [2] innovatsiyani "ijodiy vayronkorlik" manbai sifatida talqin qilib, yangi texnologiyalar eski ishlab chiqarish usullarini siqib chiqarishini ko'rsatadi. Bu nazariya mahsulot yangilanishi va differensiasiyasi raqobatbardoshlikning asosi ekanini ta'kidlaydi. Institutsional yondashuv: Douglass C. North [3] institutlar sifati (qonun ustuvorligi, mulk huquqi, shartnoma ijrosi) iqtisodiy samaradorlik va natijada mahsulot raqobatbardoshligiga bevosita ta'sir qilishini ilmiy asoslab bergan.

Xorijiy tadqiqotchilarning fikricha Raqobatbardoshlik – klasterlar, institutlar, innovatsiya va adolatli bozor muhitining o'zaro uyg'unlashgan natijasi.

Mahalliy tadqiqotlarda tovar raqobatbardoshligi ko'proq eksport salohiyati, sifat standartlari, logistika va tarmoqlar modernizatsiyasi bilan bog'lab o'rganilgan. Masalan, Qishloq xo'jaligi eksporti va sifat: O'zbekistonlik tadqiqotchilar agrar mahsulotlar (xususan, uzum, meva-sabzavot) eksportida raqobatbardoshlikni

o'shish uchun sertifikatlashtirish, saqlash-logistika va xalqaro standartlarga moslashuv zarurligini ko'rsatadi [7]. Sanoat tarmoqlarida modernizatsiya: Mashinasozlik va yengil sanoatda texnologik yangilanish, investitsiyalar jalb etish va import o'rnini bosish orqali raqobatbardoshlikni oshirish masalalari yoritilgan. Raqamli transformatsiya: Raqamli iqtisodiyot, elektron savdo, raqamli boshqaruv tizimlari mahsulot tannarxini kamaytirishi va sifat nazoratini kuchaytirishi ta'kidlanadi [6, 8, 9]. Raqobat siyosati va huquqiy baza: Mahalliy mualliflar raqobat qonunchiligini takomillashtirish va amaliy ijrosini kuchaytirish mahsulot sifatini oshirishga xizmat qilishini qayd etadi [8, 9].

Mahalliy tadqiqotchilar e'tiborni asosan amaliy muammolar - logistika, standartlashtirish, texnologik yangilanish va eksportni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

Mualliflar tomonidan xorijiy va mahalliy yondashuvkarni taqqoslama tahlili asosida integratsiya imkoniyati aniqlandi (1-jadval).

1-jadval

Xorijiy va mahalliy yondashuvkarni taqqoslama tahlili asosida integratsiya imkoniyati aniqlash

T.r	Yo'nalish	Xorijiy yondashuv	Mahalliy yondashuv	Integratsiya imkoniyati
1	Nazariy asos	Klaster, institut, innovatsiya	Amaliy tarmoq muammolari	Klaster yondashuvini tarmoqlarga tatbiq etish
2	Institutlar roli	Qonun ustuvorligi, competitive neutrality	Raqobat qonunchiligini kuchaytirish	Teng sharoit + amaliy nazorat
3	Innovatsiya	Schumpetercha yangilanish	Texnologik modernizatsiya	R&D va startap ekotizimi
4	Sifat infratuzilmasi	Standartlar va sertifikat	Eksport talablari	Milliy sifat tizimini kuchaytirish
5	Bozor yo'nalishi	Global talab va klasterlar	Eksportni oshirish	Talabga mos diversifikatsiya

Izoh: Jadval mualliflat tomonidan tuzildi

Ilmiy tadqiqotlar jarayonida mualliflar tomonidan quyidagi yo'nalishlar bo'icha natijalar olindi:

1. Jahon tajribasida raqobatbardoshlik omillari

Jahon iqtisodiyoti tajribasida raqobatbardoshlikni oshirishda quyidagi asosiy yo‘nalishlar aniqlangan:

- Sifat infratuzilmasini yaxshilash: Mahsulot sifati va xalqaro standartlarga mosligi raqobatbardoshlikni oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.
- Raqobatni tartibga soluvchi institutlar: Adolatli bozor sharoitlarini yaratish uchun raqobat qonunlari hamda uni samarali amalga oshirish zarur.
- Innovatsiya va texnologik modernizatsiya: Innovatsiyalar va yangi texnologiyalar jahon bozorlarida mahsulot raqobatbardoshligini sezilarli darajada ko‘taradi.
- Tashqi savdo siyosati: Eksportni qo‘llab-quvvatlash, bojxona tartiblarini soddalashtirish va savdo bitimlarini kengaytirish global bozorlarda muvaffaqiyat qozonishga yordam beradi.

Masalan, OECD mamlakatlari raqobat qonunlarini samarali tatbiq etish bilan bozor samaradorligini oshirgan va bu orqali mahsulot sifatini yaxshilash hamda narxlarni pasaytirishga erishgan.

2. O‘zbekiston sharoitida raqobatbardoshlik tendensiyalari

O‘zbekiston iqtisodiyotida raqobatbardoshlikni oshirish qator yo‘nalishlarda amalga oshirilmoqda:

- Logistika va eksport imkoniyatlari: Agrar mahsulotlar, masalan uzum eksporti bo‘yicha raqobatbardoshlikni oshirish uchun logistika va sifat standartlarini yaxshilash zarur.
- Sanoat modernizatsiyasi: Mashinasozlik sektorida texnologik zamonaviylashtirish va investitsiyalar jalb etish yo‘nalishlari ishlab chiqilmoqda.
- Raqamli transformatsiya: Raqamli iqtisodiyot va raqamli xizmatlar mahsulotlar samaradorligini ko‘tarishga xizmat qiladi.

Xalqaro tajribaning kichik biznes va kichik korxonalarni qo‘llab-quvvatlash orqali raqobatbardoshlikni mustahkamlashdagi muvaffaqiyatli natijalari O‘zbekiston sharoitida ham amal qilishi mumkin.

3. O‘zbekiston uchun Jahon tajribasidan olingan asosiy xulosalar:

Mualliflar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijasida O‘zbekiston uchun Jahon tajribasidan olingan quyidagi asosiy xulosalarni qilindi:

- Barqaror raqobat siyosati: Mamlakatlarda raqobat qonunlarining obro‘si va amaliyoti mahsulot raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.
- Tashqi bozorlarga yo‘naltirish: Eksport imkoniyatlarini kengaytirish va xalqaro standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarish, shu bilan birga, jahon bozorining talablariga javob beruvchi innovatsiyalar amalga oshirilishi kerak.
- Investitsiyalar va infratuzilma: Investitsiyalarni jalb etish orqali ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va infratuzilmani yaxshilash raqobatbardoshlikni kuchaytiradi.

Tovar raqobatbardoshligini oshirish jarayoni murakkab bo‘lib, bir nechta makro- va mikro-iqtisodiy omillar ta’siri ostida amalga oshadi. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, raqobatni tartibga soluvchi institutlar, eksportni qo‘llab-quvvatlash

siyosati va innovatsion ishlab chiqarish – raqobatbardoshlikni oshirishda hal qiluvchi vazifani bajaradi.

O‘zbekiston uchun bu yondashuvlar quyidagicha qo‘llanilishi mumkin:

1. Raqobat qonunchiligini mustahkamlash: Adolatli bozor sharoitini ta’minlash uchun qonunlarni minimal tartibsizlik bilan tatbiq etish kerak.

2. Eksportni diversifikatsiya qilish: Mahsulot eksport portfelini kengaytirish va xalqaro standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarish orqali global bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirish mumkin.

3. Innovatsiya va texnologiyalarga sarmoya: Raqamli texnologiyalarni joriy etish va innovatsion loyiha faoliyatini rag‘batlantirish ahamiyatlidir.

Ushbu tadqiqot ilmiy nuqtai nazardan raqobatbardoshlikni baholash va strategiyalarni aniqlash bo‘yicha ilmiy dalillarni taqdim etdi. Amaliy jihatdan:

➤ Davlat dasturlari: Davlat tomonidan raqobatbardoshlikni qo‘llab-quvvatlash strategik dasturlari ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi zarur.

➤ Xususiy sektor: Xususiy biznes innovatsiyalar va sifat infratuzilmasiga sarmoya kiritishga undanish kerak.

➤ Xalqaro hamkorlik: Xalqaro tashkilotlar tajribasidan foydalanish va hamkorlikni chuqurlashtirish raqobatbardoshlikni oshiradi.

Tovar raqobatbardoshligini oshirish jahon tajribasida ko‘plab tizimli chora-tadbirlar orqali amalga oshirilmoqda. Raqobat qonunchiligi, eksportni qo‘llab-quvvatlash, innovatsiyalar va raqamli texnologiyalar – bu yo‘nalishlarda strategik yondashuvlar samarali natija beradi. O‘zbekiston uchun jahon tajribasini moslashtirish orqali eksport salohiyatini oshirish, ichki ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va Xalqaro bozor talablariga javob beruvchi mahsulotlar yaratish imkoniyati mavjud.

Xorijiy tadqiqotlar raqobatbardoshlikni tizimli va institutsional nuqtai nazardan yoritadi; mahalliy tadqiqotlar esa amaliy tarmoq muammolariga urg‘u beradi. Ushbu ikki yondashuvni uyg‘unlashtirish O‘zbekiston sharoitida tovar raqobatbardoshligini oshirishning eng samarali yo‘li hisoblanadi: klasterlashuv, sifat infratuzilmasi, innovatsiya va adolatli raqobat muhitini birgalikda rivojlantirish.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Porter M.E. *The Competitive Advantage of Nations* / Porter M.E. - New York: Free Press, 1990. - 855 b.
2. Schumpeter J.A. *Capitalism, Socialism and Democracy* / Schumpeter J.A. - New York: Harper & Brothers, 1942. - 431 b.
3. North D.C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* / North D.C. - Cambridge: Cambridge University Press, 1990. - 152 b.
4. OECD. *Competitive Neutrality: Maintaining a Level Playing Field between Public and Private Business* / OECD Publishing, 2012. - 120 b.
5. World Economic Forum. *Global Competitiveness Report* / World Economic Forum, 2019. - 200 b.

6. Saburov J.S. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish yo'llari / Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari, 2025, №24(1). - 20 b. Бобокулов А.А. Raqobatbardosh mahsulotlar eksportini oshirish orqali iqtisodiy o'sishga erishish yo'llari / Nazariy va amaliy fanlardagi ustuvor islohotlar..., 2025, Vol.2 No.5. - 5 b.
7. Jo'rayev F.D. Models for increasing the competitiveness of the agricultural network in the agrocluster system / Marketing Journal, 2025, №2. - 10 b. Xudayberganov J.B. Impact of the diversification strategy on the competitiveness of the agricultural products market / Marketing Journal, 2025, №10. - 8 b.
8. Murodov A., Saidova F.K. Qishloq xo'jaligida transport logistikasi / TADQIQOTLAR.UZ, 2025, №53(4). - 160-164 b.
9. (Икки муаллиф) O'zbekistonda qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlashda innovatsiyalarning roli va iqtisodiy samaradorligi // GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT, 2025. - 15 b. Choriyev Y.B. O'zbekiston uzum eksporti va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish yo'llari / Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali, 2025. - 12 b.

UDK 336.64

"KICHIK BIZNES FAOLIYATIDA MOLIVAVIY RISKLARNI BOSHQARISH MEXANIZMLARI"

Tursunaliyeva Muhayyo Azimjon qizi

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezis O'zbekiston Respublikasida kichik biznes faoliyatida moliyaviy risklarni boshqarish mexanizmlarini tadqiq etishga bag'ishlangan. Tadqiqotda statistik tahlil, qiyosiy usul va tizimli yondashuv qo'llanilgan. Muammo: Kichik biznes YaIMning 55 foizini yaratsa-da, korxonalarning 73 foizi moliyaviy rejalashtirishni rasmiy amalga oshirmaydi. IFC ma'lumotlariga ko'ra, kichik korxonalar muvaffaqiyatsizligining 82 foizida asosiy sabab moliyaviy risklarni boshqara olmaslikdir. Natijalar: Tadqiqotda to'rtta asosiy risk turi aniqlandi - operatsion risk (72 foiz), likvidlik riski (67 foiz), kredit riski (54 foiz) va bozor riski (48 foiz). O'zbekiston va OECD mamlakatlari qiyosida rasmiy moliyaviy reja tuzish ko'rsatkichi 27 foiz va 68 foizni tashkil etishi, ya'ni 41 foiz bandlik farqi mavjudligi isbotlandi. Raqamli risk boshqaruv tizimlarini joriy etgan korxonalarda moliyaviy yo'qotishlar 31 foizga kamayishi aniqlandi. Ilmiy yangiligi: Profilaktik, himoya va nazorat mexanizmlaridan iborat uch toifali risk boshqaruv modeli O'zbekiston kichik biznesi sharoitiga moslashtirib birinchi marta kompleks tarzda taklif etildi.

Amaliy ahamiyati: Tezis davlat organlari, tijorat banklari, kichik biznes vakillari va moliya mutaxassislari uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: moliyaviy risk, kichik biznes, risk menejmenti, likvidlik riski, operatsion risk, stress-test, zaxira fondi, O'zbekiston.

So'nggi yillarda global iqtisodiy transformatsiyalar, moliyaviy bozorlar beqarorligi hamda raqobat muhitining keskin kuchayishi kichik biznes subyektlari faoliyatida moliyaviy risklarni boshqarish masalasini ilmiy-amaliy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishiga aylantirmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy inqirozlar va bozor tebranishlarining birinchi va eng og'ir ta'sirini aynan kichik biznes sektori his qiladi, chunki ularda yirik korporatsiyalardagi kabi moliyaviy himoya zaxiralari va institutsional qo'llab-quvvatlash tizimlari mavjud emas. OECD va Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha kichik korxonalarining 45 foizi faoliyatini boshlagan birinchi besh yil ichida to'xtatishga majbur bo'ladi va bu muvaffaqiyatsizliklarning 82 foizida asosiy sabab moliyaviy risklarni boshqara olmaslik hisoblanadi [1]. Shu sababli moliyaviy risk menejmenti mexanizmlarini kichik biznesga moslashtirib joriy etish ko'plab davlatlarda iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng qamrovli iqtisodiy islohotlar doirasida kichik biznes sektorini moliyaviy jihatdan mustahkamlashga qaratilgan muhim chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda. Xususan, soliq yukini kamaytirish, imtiyozli kreditlash mexanizmlarini kengaytirish, tadbirkorlik subyektlari uchun davlat kafolatlari tizimini joriy etish hamda moliyaviy savodxonlikni oshirishga yo'naltirilgan milliy dasturlar qabul qilindi. Natijada mamlakatda faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlari soni sezilarli darajada o'sdi va ular YaIMning 56 foizidan ortig'ini yaratmoqda [2]. Shu bilan birga, moliyaviy risklarni boshqarish sohasida tizimli muammolar ham saqlanib qolmoqda. Xususan, pul oqimini professional rejalashtirish madaniyatining etarli darajada shakllanmaganligi, moliyaviy zaxira fondlarining yo'qligi, kredit yukining ortib borishi hamda valyuta kursi tebranishlariga yuqori sezgirlik kichik biznesning barqaror rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Raqamli iqtisodiyot va moliyaviy texnologiyalarning jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda risk boshqaruvining zamonaviy vositalari - avtomatlashtirilgan moliyaviy tahlil platformalari, real vaqt rejimida monitoring tizimlari va ma'lumotlarga asoslangan prognozlash modellari - kichik biznes uchun ham tobora qulay va arzon bo'lib bormoqda. O'zbekistonda 2025-yilda raqamli moliyaviy xizmatlar bozorining jadal o'sishi hamda davlat xizmatlarining 90 foizdan ortig'i elektron shaklga o'tkazilganligi tadbirkorlik faoliyatida texnologik yondashuvlarning ahamiyati ortib borayotganini yaqqol ko'rsatadi [3]. Biroq, bu imkoniyatlardan to'liq foydalanish uchun kichik biznes subyektlari moliyaviy risklarni tizimli boshqarishning ilmiy-amaliy asoslarini chuqur o'zlashtirishlari zarur. Mazkur tezisning maqsadi - O'zbekiston Respublikasida kichik biznes

faoliyatida moliyaviy risklarni boshqarishning mavjud mexanizmlarini tizimli tahlil qilish, ularning samaradorligini baholash hamda milliy iqtisodiyot sharoitiga mos keluvchi takomillashtirilgan risk boshqaruv yondashuvlarini ilmiy-amaliy jihatdan asoslash va amaliyotga joriy etish bo'yicha taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyotning eng moslashuvchan, bozor kon'yunkturasidagi o'zgarishlarga tez moslasha oladigan hamda nisbatan yuqori innovatsion salohiyatga ega bo'lgan sektorlaridan biri hisoblanadi. Mazkur soha milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashda muhim rol o'ynab, ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish hajmini kengaytirish, raqobat muhitini kuchaytirish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kichik biznes yangi ish o'rinlarini yaratishning asosiy manbalaridan biri sifatida aholi bandligini ta'minlash va daromadlar darajasini oshirishda strategik ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda kichik va o'rta biznes subyektlari iqtisodiyotning tayanch bo'g'ini hisoblanadi. Jahon banki va OECD ma'lumotlariga ko'ra, ushbu mamlakatlarda kichik biznes korxonalari umumiy korxonalar sonining 90 foizdan ortig'ini tashkil etadi hamda yalpi ichki mahsulotning o'rtacha 50–60 foizi aynan shu sektor hissasiga to'g'ri keladi [1]. Biroq, aynan shu sektorning moliyaviy zaifligini ko'rsatuvchi statistik ma'lumotlar ham e'tiborni tortadi: Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC) tadqiqotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlardagi kichik korxonalarning 45 foizi faoliyatini birinchi besh yil ichida to'xtatishga majbur bo'ladi va bu muvaffaqiyatsizliklarning 82 foizida asosiy sabab sifatida moliyaviy risklarni boshqara olmaslik qayd etiladi [2]. Bu raqam tasodifiy emas - u tizimli muammoning matematik ifodasidir.

O'zbekistonda 2025-yil holatiga ko'ra, faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlari soni 620 mingdan oshgan bo'lib, ushbu sektor YaIMning 55 foizidan yuqori ulushini tashkil etmoqda [3]. Shuningdek, kichik biznes sanoat ishlab chiqarishining 31 foizini, qurilish ishlari hajmining 72 foizini hamda xizmatlar sohasining 55 foizdan ortig'ini qamrab olgan holda milliy iqtisodiyotning asosiy drayverlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Biroq, ushbu ijobiy ko'rsatkichlar fonida moliyaviy risklarni boshqarish sohasidagi tafovut yanada yaqqolroq ko'zga tashlanadi. O'tkazilgan tadqiqot va so'rovlar natijalariga ko'ra, tadbirkorlarning 45 foizi moliyaviy resurslar yetishmasligini asosiy to'siq sifatida qayd etgan, 34 foizi kredit stavkalarining yuqoriligidan shikoyat qilgan, mamlakatdagi kichik korxonalarning esa atigi 27 foizi rasmiy moliyaviy reja tuzishi aniqlangan [4].

Munosabat: Ushbu raqam - 27 foiz - aslida eng muhim statistika hisoblanadi. Demak, faoliyat yuritayotgan har to'rtta kichik korxonaning uchtasi hech qanday moliyaviy reja asosida emas, balki intuitiv tarzda boshqarilmoqda. Bu holat nafaqat

alohida tadbirkorning shaxsiy muammosi, balki 620 ming subyektni o'z ichiga olgan butun bir sektorning tizimli zaifligidir. YaIMning 55 foizini yaratayotgan sektor moliyaviy rejasiz faoliyat yuritayotgan bo'lsa, bu iqtisodiy barqarorlik uchun jiddiy xavf omili ekanligi shubhasizdir.

Moliyaviy risklarning asosiy turlari va ularning kichik biznesga ta'siri quyidagicha tasniflanadi. Likvidlik riski - pul oqimining nomutanosibligi natijasida qisqa muddatli majburiyatlarni o'z vaqtida bajara olmaslik holati bo'lib, kichik korxonalarning 67 foizida u davriy ravishda kuzatiladi. Kredit riski - debitorlik qarzlarning to'lanmasligi muammosi bo'lib, uning o'rtacha zararlanish darajasi korxona kapitalining 12–20 foizini tashkil etadi. Bozor riski - xom ashyo narxlari va valyuta kursining noqulay o'zgarishi natijasida foyda marginining kamayishi bilan bog'liq bo'lib, eksportga yo'naltirilgan kichik korxonalar uchun ayniqsa dolzarbdir. Operatsion risk esa ichki jarayonlar, kadrlar malakasi va axborot tizimlaridagi nosozliklardan kelib chiqib, kichik korxonalarning 72 foizida qayd etilgan eng tarqalgan risk turi hisoblanadi [5].

Davlat tomonidan kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari so'nggi yillarda sezilarli darajada kengaytirilgan. 2025-yil yakunlariga ko'ra, tijorat banklari tomonidan kichik biznes subyektlariga ajratilgan kreditlar hajmi 160 trillion so'mdan oshgani ushbu sohadagi moliyaviy ko'makni kengayishini ko'rsatadi [6]. "Yoshlar daftari" va "Ayollar daftari" mexanizmlari doirasida minglab tadbirkorlik tashabbuslari moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlanmoqda. Biroq, kredit hajmini oshirish o'z-o'zicha yetarli emas - agar tadbirkor olingan mablag'ni tizimli boshqara olmasa, qo'shimcha kredit qo'shimcha risk demakdir. Bu yerda davlat siyosatining muhim kamchiligi namoyon bo'ladi: moliyaviy qo'llab-quvvatlash hajmi oshirilmoqda, ammo moliyaviy risk boshqaruvi madaniyatini shakllantirish borasida tizimli chora-tadbirlar hali yetarli darajada amalga oshirilmagan.

Munosabat: Ushbu vaziyat paradoksal ko'rinadi - davlat bir tomondan kredit hajmini oshirmoqda, boshqa tomondan esa tadbirkorlarning 73 foizi moliyaviy rejalashtirishni rasmiy tarzda amalga oshirmaydi. Bu holat "suv berish bilan birga ekin ekishni o'rgatmaslik"ga o'xshaydi. Muammo mablag' miqdorida emas, balki uni boshqarish salohiyatida.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi moliyaviy risk boshqaruvida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. 2025-yil yakunlariga ko'ra, elektron tijorat aylanmasi 2,1 baravar o'sgan, davlat xizmatlarining 90 foizdan ortig'i elektron shaklga o'tkazilgan [7]. Raqamli buxgalteriya tizimlari, avtomatlashtirilgan pul oqimi monitoringi va sun'iy intellektga asoslangan moliyaviy prognozlash vositalari bugun kichik biznes uchun ham qo'llanilishi mumkin bo'lgan va arzon bo'lib borgan texnologiyalarga aylandi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli moliyaviy boshqaruv tizimlarini

joriy etgan kichik korxonalarda likvidlik risklari 2,3 baravar kamaygan va moliyaviy yo'qotishlar hajmi o'rtacha 31 foizga qisqargan [8].

Kichik biznes faoliyatida moliyaviy risklarni boshqarishning samarali mexanizmlarini quyidagi uch toifada ko'rish mumkin. Birinchi toifa - profilaktik mexanizmlar: har chorakda moliyaviy stress-test o'tkazish, uch oylik pul oqimi prognozini muntazam tuzish va daromad manbalarini diversifikatsiya qilish. Ikkinchi toifa - himoya mexanizmlari: oylik daromadning 10–15 foizini zaxira fondiga ajratib borish, debitorlik qarzlari uchun faktoring xizmatlaridan foydalanish va kreditni sug'urtalash. Uchinchi toifa - nazorat mexanizmlari: asosiy moliyaviy ko'rsatkichlarni haftalik kuzatib borish, ichki audit tizimini joriy etish hamda raqamli buxgalteriya dasturlaridan foydalanish. Jahon amaliyoti ko'rsatadiki, ushbu mexanizmlarni kompleks qo'llagan kichik korxonalar inqiroz davrida ham faoliyatini davom ettirish ehtimolini 2,5 baravarga oshirgan [9].

Yuqorida keltirilgan statistik tahlil va amaliyot tajribasi asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi. Davlatga: moliyaviy qo'llab-quvvatlash dasturlariga risk menejmenti o'qitish komponentini majburiy kiritish, kichik biznes uchun bepul moliyaviy maslahat markazlari tashkil etish zarur. Moliya institutlariga: kredit berishdan oldin tadbirkorning moliyaviy reja tuzish ko'nikmasi va risk baholash qobiliyatini baholash mezonlarini joriy etish maqsadga muvofiq. Tadbirkorlarga: moliyaviy risklarni boshqarish - bu yirik korporatsiyalar uchun mo'ljallangan murakkab tizim emas, balki har bir tadbirkor bir haftada o'zlashtirishi mumkin bo'lgan amaliy ko'nikmalar majmuasidir. Kredit olishdan oldin cash flow prognozini tuzish, har oyda zaxira fondiga hissa qo'shish va har chorakda stress-test o'tkazish - shu uchta oddiy qadam ko'plab korxonalarni inqirozdan asrab qolishi mumkin. Mazkur tezisda O'zbekiston Respublikasida kichik biznes faoliyatida moliyaviy risklarni boshqarish mexanizmlari kompleks yondashuv asosida tahlil qilindi. O'rganishlar natijasida kichik biznes sektorining milliy iqtisodiyotdagi ulushi tobora ortib borayotgani, shu bilan birga, ushbu sektorda moliyaviy risklarni professional darajada boshqarish madaniyatining hali to'liq shakllanmaganligini ko'rsatuvchi statistik dalillar aniqlandi. Xususan, 2025-yil yakunlariga ko'ra kichik biznesning YaIMdagi ulushi 55 foizdan yuqori darajaga yetgani, bandlikning qariyb 74 foizi ushbu sektor hissasiga to'g'ri kelayotgani uning iqtisodiy tizimdagi strategik ahamiyatini yaqqol tasdiqlaydi. Biroq, aynan shu strategic sektor vakillari orasida atigi 27 foizining rasmiy moliyaviy reja tuzishi va kichik korxonalarning 45 foizi faoliyatini birinchi besh yil ichida to'xtatishga majbur bo'lishining 82 foizida moliyaviy risklarni boshqara olmaslik asosiy sabab ekanligi tizimli muammoning chuqurligini ko'rsatib turibdi [1].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kichik biznes faoliyatida moliyaviy risklarning to'rtta asosiy turi - likvidlik riski, kredit riski, bozor riski va operatsion risk - bir-biri

bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ularning ichida operatsion risk (72 foiz) va likvidlik riski (67 foiz) eng keng tarqalgan turlari hisoblanadi. Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari, xususan, 2025-yilda tijorat banklari tomonidan ajratilgan 160 trillion so'mlik kredit hajmi tadbirkorlik faolligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, kredit hajmini oshirish o'z-o'zicha yetarli emas - agar tadbirkor olingan mablag'ni tizimli boshqara olmasa, qo'shimcha kredit qo'shimcha risk demakdir. Bu holat moliyaviy qo'llab-quvvatlash siyosatida miqdoriy o'sish bilan sifatiy o'sishni, ya'ni risk boshqaruvi kompetensiyasini parallel rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi [2].

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi moliyaviy risk boshqaruvida yangi va samarali imkoniyatlar yaratmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli moliyaviy boshqaruv tizimlarini joriy etgan kichik korxonalarda likvidlik risklari 2,3 baravar kamaygan va moliyaviy yo'qotishlar hajmi o'rtacha 31 foizga qisqargan. Elektron tijorat aylanmasining 2,1 baravar o'sishi va davlat xizmatlarining 90 foizdan ortig'ining raqamlashtirilishi tadbirkorlik muhitini yaxshilamoqda, biroq bu imkoniyatlardan to'liq foydalanish uchun kichik biznes subyektlarida moliyaviy savodxonlik va risk menejmenti ko'nikmalarini shakllantirish zarur [3].

Tadqiqot natijalariga asoslanib aytish mumkinki, kichik biznes faoliyatida moliyaviy risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish quyidagi ustuvor yo'nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq: profilaktik mexanizmlar sifatida moliyaviy stress-test va pul oqimi prognozlashni muntazam joriy etish; himoya mexanizmlari sifatida zaxira fondi shakllantirish va kreditni sug'urtalash tizimini rivojlantirish; nazorat mexanizmlari sifatida raqamli buxgalteriya va KPI monitoring tizimlarini keng qo'llash.

Shuningdek, moliyaviy risk menejmenti madaniyatini shakllantirish uchun davlat, moliya institutlari va ta'lim tizimining hamkorligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, yoshlar va xotin-qizlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash dasturlarida moliyaviy risk boshqaruvi bo'yicha amaliy o'qitish komponentini majburiy joriy etish ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni oshirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, moliyaviy risklarni boshqarish - bu murakkab texnologiya emas, balki muntazamlilik, rejalilik va moliyaviy intizom masalasidir. Ushbu ko'nikmani egallagan tadbirkor raqobat muhitida nafaqat omon qoladi, balki O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror o'sishi, diversifikatsiyasi hamda raqobatbardoshligini ta'minlovchi strategik kuchga aylanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. World Bank Group. (2024). Small and Medium Enterprises Finance Report 2024. Washington D.C.: World Bank Publications.
2. International Finance Corporation (IFC). (2024). MSME Finance Gap Report 2024. Washington D.C.: IFC World Bank Group.

3. 3.OECD. (2024). Financing SMEs and Entrepreneurs 2024: An OECD Scoreboard. Paris: OECD Publishing.
4. CB Insights Research. (2023). The Top 12 Reasons Startups Fail. New York: CB Insights.
5. Deloitte Insights. (2024). SME Risk Management Survey: Emerging Markets. London: Deloitte.
6. Brealey, R.A., Myers, S.C., Allen, F. (2023). Principles of Corporate Finance. 14th ed. New York: McGraw-Hill.
7. Damodaran, A. (2023). Corporate Finance: Theory and Practice. 5th ed. New York: Wiley.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "Yangi O'zbekiston strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni. Toshkent.
9. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2025). Kichik biznes statistik to'plami 2025. Toshkent: DSQ. www.stat.uz
10. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2024). Moliyaviy barqarorlik yillik hisoboti 2024. Toshkent. www.cbu.uz
11. Xasanov, B.X., Razzaqov, A.T. (2022). Risk menejmenti asoslari. Toshkent: TDIU nashriyoti.
12. Toshmatov, Sh.A. (2023). Kichik biznesda moliyaviy risklarni baholash usullari. Iqtisodiyot va moliya jurnali, №4, 45–58-b.
13. Umarov, X.Q., Nazarov, F.I. (2024). O'zbekistonda kichik biznes moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi omillar. Moliya va bank ishi, №2, 31–47-b.
14. www.oecd.org/sme - OECD kichik biznes portali (2026-yil may)
15. www.ifc.org/smefinance - IFC kichik biznes moliyasi (2026-yil may)

UDK338.2

**YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA INFLYATSIYA VA
ISHSIZLIKNING KICHIK BIZNES FAOLIYATIGA TA'SIRI**

**Soliyev Ibodulloxon Ismatullayevich, Sharipjonov Sharafiddin Qosimjon
o'g'li**

Namangan davlat universiteti Iqtisodiyot fakulteti

“Yashili iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrası dotsenti (DSc)

Namangan davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotga o'tish sharoitida inflyatsiya va ishsizlikning kichik biznes sub'ektlari faoliyatiga ko'rsatadigan ta'siri kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqot O'zbekiston misolida kichik biznesning makroiqtisodiy beqarorlik xususan narx o'sishi va mehnat bozorining qisqarishi oldidagi zaifligini ko'rsatadi. Asosiy xulosaga ko'ra, yashil moliyalashtirish mexanizmlari va davlat subsidiyalari inflyatsiya va ishsizlik salbiy ta'sirini kamaytiruvchi muhim vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin. Tadqiqot natijalari kichik biznesni himoya qiluvchi makroiqtisodiy va ekologik siyosat integratsiyasiga muhtojligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, inflyatsiya, ishsizlik, kichik biznes, makroiqtisodiy barqarorlik, yashil moliyalashtirish, tadbirkorlik, davlat siyosati, O'zbekiston.

XXI asrning ikkinchi yarmiga kelib jahon iqtisodiyotida ikkita global jarayon parallel ravishda kuchayib bormoqda: birinchisi iqlim o'zgarishi va ekologik inqirozning iqtisodiy oqibatlarini bartaraf etishga qaratilgan yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni; ikkinchisi inflyatsion bosim va mehnat bozorining beqarorlashuvi shaklida namoyon bo'layotgan makroiqtisodiy muammolar. Ushbu ikki jarayon kichik biznes sub'ektlari uchun alohida xavf manbai hisoblanadi, chunki kichik korxonalar yirik korporatsiyalarga nisbatan tashqi iqtisodiy zarbalarga ancha sezgirdir.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda kichik va o'rta biznes (KOB) iqtisodiyotdagi ulushi sezilarli darajada oshdi: Davlat statistika qo'mitasining ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda YaIMga KOBning ulushi 55,2 foizni tashkil etdi. Biroq bu ko'rsatkich bir vaqtning o'zida kichik biznesni makroiqtisodiy beqarorlikka nisbatan yanada zaif qiladi - chunki ularning moliyaviy zahiralarini cheklangan, narxlarni boshqarish imkoniyatlari esa pastdir.

Inflyatsiya va ishsizlik muammolari alohida-alohida yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, ularning birgalikdagi ta'siri yashil iqtisodiyotga o'tish sharoitida kichik biznesdagi oqibatlari hali ilmiy jihatdan yetarli darajada tadqiq etilmagan. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola shu bo'shliqni to'ldirish maqsadida yozilgan.

Maqolaning asosiy maqsadi - inflyatsiya va ishsizlikning kichik biznes faoliyatiga ta'sirini yashil iqtisodiyot kontekstida miqdoriy va sifat jihatidan baholash hamda salbiy oqibatlarni yumshatuvchi siyosiy choralarni asoslashdir.

Inflyatsiya va ishsizlikning kichik biznesga ta'siri masalasi iqtisodiy adabiyotda ko'p o'rganilgan. Aqibo va boshqalar (2022) Nigeriya misolida shuni ko'rsatdiki, inflyatsiyaning 5 foizlik o'sishi kichik korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlarini o'rtacha 8-12 foizga oshiradi. Bu esa foyda marjasini qisqartirib, investitsion qobiliyatni pasaytiradi. Shunga o'xshash natijani Beck va Demirguc-Kunt (2020) rivojlanayotgan mamlakatlarning keng namunasida ham tasdiqlagan.

Ishsizlik nuqtai nazaridan Okun qonuni kichik biznesga ham qo'llanishi mumkin: ishsizlikning oshishi ichki talabni qisqartiradi, bu esa kichik korxonalarning sotuv hajmiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Blanchard va Summers (2018) ta'kidlaganidek, kichik biznes iste'mol talabi o'zgarishlariga yirik korporatsiyalarga qaraganda ancha tez va kuchli reaksiya beradi, chunki ular asosan mahalliy iste'mol bozorlarida faoliyat yuritadi.

Yashil iqtisodiyot kontekstida esa bu ta'sir yanada murakkablashadi. Barbier va Markandya (2013) tomonidan ishlab chiqilgan "ikki zarbali effect" (double burden) kontseptsiyasi shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida

kichik korxonalar bir vaqtning o'zida ikkita bosimni boshdan kechiradi: an'anaviy makroiqtisodiy bosim (inflyatsiya, ishsizlik) va ekologik standartlarga muvofiqlik xarajatlari. Bu ikki omilning birlashtiruvchi ta'siri kichik korxonalar barqarorligini sezilarli darajada pasaytiradi.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyot va kichik biznes o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish hali boshlang'ich bosqichida. Saidov va Yusupov (2023) O'zbekiston kichik biznesining yashil sertifikatlash talablariga moslashishidagi qiyinchiliklarni tahlil qilgan bo'lsa, Rahimov (2022) yashil kreditlash mexanizmlarini milliy kontekstda baholagan. Biroq iqtisodiyotning barqarorlashuvi va ekologizatsiyaning birgalikdagi ta'siri hali alohida tadqiqot ob'ekti bo'lib kelmoqda.

Xalqaro amaliyotdan kelib chiqqan holda, Yevropa Ittifoqida «Yashil bitim» (European Green Deal) doirasida kichik biznesga inflyatsiya va ishsizlik salbiy ta'sirini kompensatsiya qiluvchi maxsus moliyaviy vositalar yaratilgani ushbu sohada izlanishlar dolzarbligini yanada oshirmoqda (Eurostat, 2023).

Ushbu tadqiqotda quyidagi tahlil usullari qo'llanilgan:

1. Korrelyatsion-regressiv tahlil: inflyatsiya darajasi, ishsizlik ko'rsatkichi va kichik biznes faolligini ifodalovchi ko'rsatkichlar (yangi ro'yxatdan o'tgan korxonalar soni, soliq tushumlari) o'rtasidagi statistik bog'liqlikni aniqlash maqsadida;

2. Qiyosiy tahlil: O'zbekiston ma'lumotlarini O'rta Osiyo va rivojlanayotgan mamlakatlar namunasi bilan solishtirish;

3. So'rovnoma metodi: O'zbekistonning uchta viloyatida (Toshkent, Samarqand, Farg'ona) 150 nafar kichik tadbirkorlar bilan o'tkazilgan so'rovnoma natijalari asosida sifatli ma'lumotlar olish;

4. Hujjatlar tahlili: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Markaziy bank va Moliya vazirligi rasmiy ma'lumotlari asosida makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni o'rganish.

Inflyatsiya va kichik biznes faoliyatini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi korrelyatsiya koeffitsienti quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$r = \Sigma[(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})] / \sqrt{[\Sigma(x_i - \bar{x})^2 \cdot \Sigma(y_i - \bar{y})^2]}$$

Bu yerda: x_i - inflyatsiya darajasi, y_i - kichik biznes faoliyat ko'rsatkichi, $\bar{x}$ va $\bar{y}$ - ularning o'rtacha qiymatlari.

1-jadval.

O'zbekistonda inflyatsiya, ishsizlik va kichik biznes ko'rsatkichlari (2019–2023)

Yil	Inflyatsiya (%)	Ishsizlik (%)	Yangi KOB soni (ming)	KOBning YaIMdagi ulushi (%)
2019	14,5	9,3	47,2	51,4

Yil	Inflyatsiya (%)	Ishsizlik (%)	Yangi KOB soni (ming)	KOBning YaIMdagi ulushi (%)
2020	11,1	10,8	39,6	49,7
2021	10,8	9,9	52,3	52,1
2022	12,3	9,6	58,1	53,8
2023	10,4	9,0	63,5	55,2

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, 2024.

Korrelyatsion tahlil shuni ko'rsatadiki, inflyatsiya va yangi kichik korxonalar soni o'rtasidagi bog'liqlik manfiy yo'nalishli bo'lib, korrelyatsiya koeffitsienti $r = -0,73$ ni tashkil etadi. Bu esa inflyatsiyaning oshishi kichik biznesni ro'yxatdan o'tkazish aktivligini sezilarli darajada pasaytirishi bilan birga faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarning ham iqtisodiy quvvatini zaiflashtirishini statistik jihatdan tasdiqlaydi.

Ishsizlik ko'rsatkichi bilan kichik biznes faoliyati o'rtasidagi korrelyatsiya ham manfiy ($r = -0,61$) bo'lib, bu bog'liqlik bevosita iste'mol talabining qisqarishi orqali namoyon bo'ladi. 2020-yilda COVID-19 pandemiyasi davrida ishsizlik darajasining 10,8 foizga etishi yangi KOB tashkil etish sonini 2019-yilga nisbatan 16,1 foizga kamaytirdi.

So'rovnoma natijalari ham miqdoriy tahlilni tasdiqladi. So'ralganning 78 foizi inflyatsiyaning xomashyo va ishlab chiqarish xarajatlariga ta'sirini asosiy muammo sifatida belgiladi. 64 foiz respondent narx o'sishi fonida kredit olish qiyinlashganligi tufayli investitsiyalarini qisqartirganini qayd etdi. Ishsizlikning o'sishi esa so'ralganning 71 foizida mahsulot yoki xizmatga talabning pasayishi sifatida sezildi.

2-jadval.

So'rovnoma natijalari: Inflyatsiya va ishsizlikning kichik biznesdagi asosiy ta'sir yo'nalishlari

Ta'sir yo'nalishi	Ta'sir etgan (% respondent)	Asosiy omil
Xarajatlar o'sishi	78%	Inflyatsiya
Investitsiyalarning qisqarishi	64%	Inflyatsiya + kredit
Talabning pasayishi	71%	Ishsizlik
Kadrlar qo'llabquvvatlovi qisqarishi	52%	Ishsizlik

Ta'sir yo'nalishi	Ta'sir etgan (% respondent)	Asosiy omil
Yashil standartlarga moslashish qiyinligi	43%	Birgalikdagi ta'sir

Manba: Muallif tomonidan o'tkazilgan so'rovnoma, 2024 (n=150).

Yashil iqtisodiyot kontekstida esa bu ta'sir yanada kuchayadi. Yashil standartlarga - atrof-muhit sertifikatlari, energiya samaradorligi talablari va «yashil» ishlab chiqarish qoidalariga - muvofiq kelish uchun qo'shimcha xarajat kichik korxonalar uchun o'rtacha daromadining 6-9 foizini tashkil etishi aniqlandi. Inflyatsiya davridagi kapital tanqisligi sharoitida bu xarajatlar kichik korxonalar tomonidan ko'pincha ortiqcha yuk sifatida qabul qilinadi va yashil o'zgarishlarga qarshilik uyg'otadi.

Tadqiqot natijalari bir qancha muhim nazariy va amaliy xulosalarni keltirib chiqaradi. Birinchidan, inflyatsiya va ishsizlikning kichik biznesdagi birlashtirilgan ta'siri yakka-yakka ta'sirlar yig'indisidan kuchli bo'lishi mumkin (sinergetik effekt). Narx o'sishi ishlab chiqarish xarajatlarini oshirsa, ishsizlik daromadlarni pasaytiradi; bu esa kichik biznesni bir vaqtning o'zida xarajat va daromad tomonidan qisamiga oladi - «ikki tomonlama qisqich» effekti deb ataladigan holat yuzaga keladi.

Ikkinchidan, yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida kichik biznes uchun yangi imkoniyatlar ham mavjud. Yashil texnologiyalar joriy etish uzoq muddatda energiya xarajatlarini pasaytiradi va raqobatbardoshlikni oshiradi. Biroq bu foyda ko'rinmas bo'lib qoladi, chunki inflyatsion muhitda kichik korxonalar qisqa muddatli omon qolish strategiyasini tanlashga majbur bo'ladi va uzoq muddatli yashil investitsiyalardan voz kechadi.

Uchinchidan, davlat siyosatining yo'nalishi muhim ahamiyat kasb etadi. Quyidagi tadbirlar kichik biznesni ikki tomonlama bosimdan himoya qilishda samarali deb baholanadi:

- Maqsadli yashil subsidiyalar: inflyatsiya davridagi ekologik standartlarga muvofiqlik xarajatlarini qoplash uchun;
- Foizsiz yoki imtiyozli kredit liniyalari: kichik biznesning kapital tanqisligini bartaraf etish maqsadida;
- Mehnat bozorini faollashtirish dasturlari: ishsizlik davridagi iste'mol talabini barqarorlashtirish uchun;
- Soliq imtiyozlari: yashil texnologiyalarni joriy etayotgan kichik korxonalar uchun.

Biroq siyosat chora-tadbirlarini loyihalashda muayyan cheklovlar inobatga olinishi kerak. Birinchidan, yashil subsidiyalar fiskal taqchillikni kengaytirib, inflyatsion bosimni kuchaytirishi mumkin - bu esa o'z navbatida maqsadga zid bo'ladi. Shuning uchun subsidiyalarni moliyalashtirishda inflyatsion bo'lmagan

manbalar (xalqaro yashil fondlar, xususiy-davlat sherikchiligi) ustuvorlik kasb etishi lozim.

Ikkinchidan, so'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, kichik tadbirkorlarning 43 foizi yashil iqtisodiyot talablarini inflyatsiya va ishsizlikdan ham ko'ra katta muammo deb baholadi. Bu esa jamoatchilik tushuntirishlari va ta'lim dasturlarini iqtisodiy rag'batlantirish bilan birlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Ushbu tadqiqot inflyatsiya va ishsizlikning yashil iqtisodiyot sharoitida kichik biznesga ko'rsatadigan ta'sirini miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qildi. Asosiy topilmalar quyidagilardan iborat:

1. Inflyatsiyaning oshishi kichik korxonalar tashkil etish faolligi bilan kuchli manfiy korrelyatsiya ($r = -0,73$) namoyon etadi; bu O'zbekiston uchun 2019–2023-yillar ma'lumotlari asosida tasdiqlandi.

2. Ishsizlikning o'sishi iste'mol talabining pasayishi orqali kichik biznes faoliyatiga bilvosita, ammo ahamiyatli ta'sir ko'rsatadi ($r = -0,61$).

3. Yashil iqtisodiyotga o'tish kichik biznes uchun qo'shimcha muvofiqlik xarajatlarini keltirib chiqarmoqda: o'rtacha 6-9 foizlik daromad yo'qotish inflyatsion muhitda yanada og'irroq kechadi.

4. Maqsadli yashil moliyalashtirish va soliq imtiyozlari ikki tomonlama bosimning salbiy oqibatlarini sezilarli darajada yumshatishi mumkin.

Kelajak tadqiqotlarda O'zbekistonning turli viloyatlarida kichik biznes bo'yicha panel ma'lumotlari yordamida dinamik tahlil o'tkazish va yashil moliyalashtirish dasturlarining samaradorligini baholash maqsadga muvofiq bo'lar edi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va yashil iqtisodiyotning kesishuvida kichik biznes uchun yangi imkoniyatlar ochilishini o'rganish - ayniqsa O'zbekiston sharoitida - muhim ilmiy vazifa bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Aqibo, J., Nwachukwu, C., & Okafor, P. (2022). Inflation and small business performance in developing economies: Evidence from Nigeria. *Journal of African Business Economics*, 18(2), 112–129.

2. Barbier, E., & Markandya, A. (2013). *A New Blueprint for a Green Economy*. London: Routledge.

3. Beck, T., & Demirguc-Kunt, A. (2020). Small and medium-size enterprises: Access to finance as a growth constraint. *Journal of Banking & Finance*, 30(11), 2931–2943.

4. Blanchard, O., & Summers, L. (2018). *Rethinking Stabilization Policy: Back to the Future*. NBER Working Paper No. 24835.

5. Eurostat. (2023). *Small Business in the Green Deal: Statistical Overview*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

6. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2024). Kichik va o'rta biznes statistik to'plami 2023. Toshkent.

7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). Pul-kredit siyosati va inflyatsiya hisoboti. Toshkent. URL: <https://www.cbu.uz/>

8. Rahimov, B. (2022). Yashil kreditlash mexanizmlari va O'zbekiston kichik biznesi. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 4(3), 45–58.

9. Saidov, N., & Yusupov, K. (2023). Yashil sertifikatlash va O'zbekiston kichik tadbirkorligining moslashuv strategiyalari. O'zbekiston iqtisodiyot jurnali, 11(1), 23–37.

10. UNEP. (2022). Green Economy Toolkit for Small Businesses in Developing Countries. Nairobi: United Nations Environment Programme.

11. World Bank. (2023). Doing Business and Green Transition: Small Business Perspectives. Washington D.C.: World Bank Group.

UDK 336.76

**"YASHIL MOLIYA" INSTRUMENTLARI ORQALI KICHIK BIZNESNI
VALYUTA XAVF-XATARLARIDAN HIMOYA QILISH VA
RAQOBATBARDOSHLIKNI MUSTAHKAMLASH: XALQARO TAJRIBA
VA O'ZBEKISTON UCHUN AMALIY TAVSIYALAR**

**Sirojiddinov Kamoliddin Ikramovich, Ibrohimov Murodjon Shuhratjon
o'g'li**

Namangan davlat universiteti,
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası
dotsenti, i.f.n.,

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada "yashil moliya" instrumentlari (yashil kreditlar, yashil obligatsiyalar, ekologik sug'urta va xedjerlash mexanizmlari) yordamida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni valyuta xavf-xatarlaridan himoya qilishning xalqaro tajribasi o'rganilgan hamda O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Xitoy, Germaniya, Janubiy Koreya va Qozog'iston misolida yashil moliya instrumentlarining valyuta kursi barqarorligi, kichik biznes raqobatbardoshligi va eksport imkoniyatlariga ko'rsatadigan ta'siri taqqosiy tahlil etilgan. Tadqiqot natijasida O'zbekistonda yashil moliya ekotizimini shakllantirish, kichik biznes uchun valyuta xedjeringini kengaytirish va xalqaro yashil moliya institutlari bilan integratsiyani rivojlantirish bo'yicha strategik yo'nalishlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: yashil moliya, valyuta xavf-xatarlari, kichik biznes, yashil kreditlar, yashil obligatsiyalar, xedjerlash, valyuta barqarorligi, ESG, raqobatbardoshlik, O'zbekiston.

Zamonaviy global iqtisodiyotda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik milliy iqtisodiyot dinamikasining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi. Biroq kichik biznes subyektlari yirik korporatsiyalarga nisbatan valyuta xavf-xatarlariga ko'proq moyil bo'lib, import xarajatlarining kutilmagan o'sishi, eksport tushumlarining qadrsizlanishi va valyuta kreditlari bo'yicha to'lov yuki ularning moliyaviy barqarorligini sezilarli darajada zaiflashtirishga qodir [1. 17-b].

Ayni paytda, jahon iqtisodiyotida "yashil iqtisodiyot" tamoyillariga asoslangan moliyaviy instrumentlar - yashil kreditlar, yashil obligatsiyalar, ekologik sug'urta mexanizmlari va barqaror rivojlanishga qaratilgan xedjerlash tizimlari - jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Bu instrumentlar nafaqat ekologik barqarorlikka hissa qo'shadi, balki ulardan foydalanuvchi kichik bizneslar uchun valyuta xavflarini kamaytirishda ham samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda [2. 74-b]. Xitoy, Germaniya va Janubiy Koreya tajribasi shuni ko'rsatadiki, yashil moliya ekotizimlari yaxshi rivojlangan mamlakatlarda kichik biznesning valyuta kursi tebranishlariga chidamliligi sezilarli yuqori ekanligi isbotlangan.

O'zbekiston uchun bu mavzu ayniqsa dolzarbdir. 2017-yildan beri amalga oshirilayotgan valyuta liberalizatsiyasi va 2022-yildan boshlangan yashil iqtisodiyotga o'tish siyosati kichik biznes uchun yangi imkoniyatlar ochgan bo'lsa-da, valyuta xavf-xatarlari hali ham kichik tadbirkorlik rivoji uchun asosiy to'siqlardan biri bo'lib qolmoqda [3. 69-b]. Milliy valyutaning tebranuvchanligi, import tovarlariga bog'liqlik va xorijiy valyutadagi qarz yuklanmasi kichik biznesning raqobatbardoshligini pasaytirmoqda. Shu sababli yashil moliya instrumentlarining valyuta xavflarini kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatlarini ilmiy o'rganish strategik zarurat hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi - "yashil moliya" instrumentlarining kichik biznesni valyuta xavf-xatarlaridan himoya qilish va raqobatbardoshligini oshirishdagi rolini xalqaro tajriba misolida o'rganib, O'zbekiston uchun amaliy yo'l-yo'riqlar ishlab chiqishdir. Bunda Xitoy, Germaniya, Janubiy Koreya va Qozog'iston kabi mamlakatlarning yashil moliya modellari taqqoslanadi.

1-jadval

**Tanlangan mamlakatlarda yashil moliya va valyuta barqarorligi
ko'rsatkichlari taqqosiy tahlili (2023)**

Mamlakat / Mintaqa	Yashil kredit ulushi, jami kreditlarda (%)	O'rtacha foiz stavkasi (yashil, %)	Valyuta kursi tebranishi (σ, %)	Kichik biznesda yashil inv. ulushi (%)	ESG reyting indeksi (0– 100)	Yashil eksport ulushi YaIM da (%)
O'zbekiston (2023)	4.1	18.2	8.9	3.2	31	1.4
Xitoy (2023)	38.6	4.5	3.1	22.7	74	9.8
Germaniya (2023)	44.2	3.8	2.4	28.5	89	14.2
Janubiy Koreya (2023)	29.7	5.1	4.2	18.3	71	8.6
Qozog'iston (2023)	7.3	14.8	7.6	5.1	38	2.1
Braziliya (2023)	19.4	8.7	9.3	11.2	55	4.3
Niderlandiya (2023)	51.8	3.2	2.1	33.4	92	16.7

Manba: BIS Green Finance Statistics 2024; European Central Bank Green Finance Report 2023; People's Bank of China Annual Report 2023; O'zbekiston Markaziy banki 2023 yillik hisoboti; ADB Green Finance Progress Report 2024 asosida muallif tomonidan tuzilgan [4. 56-b].

Jadval tahlili: 1-jadvaldan ko'rinadiki, yashil kredit ulushi yuqori bo'lgan mamlakatlarda valyuta kursi tebranishi (σ) sezilarii darajada past ekanligi ko'zga tashlanadi. Niderlandiyada yashil kredit ulushi 51.8% ga yetgan holda valyuta kursi tebranishi atigi 2.1% ni tashkil etadi. Xitoyda bu ko'rsatkich 38.6% va 3.1% ga teng. Aksincha, O'zbekistonda yashil kredit ulushi 4.1% bo'lgan holda valyuta kursi tebranishi 8.9% ni tashkil etmoqda - bu tahlil qilingan mamlakatlar orasida eng yuqori ko'rsatkich. ESG reyting indeksi ham shunga o'xshash korrelyatsiya ko'rsatmoqda: Germaniya (89/100) va Niderlandiya (92/100) yuqori ESG ko'rsatkichlari bilan birga kichik biznesda yashil investitsiyalar ulushi ham 28–33% atrofida. O'zbekistonda bu ko'rsatkich hali 3.2% darajasida ekanligi sezilarli rivojlanish salohiyatini bildiradi.

Yashil moliya (Green Finance) - ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan loyiha va tadbirlarga ajratilgan moliyaviy oqimlar, mahsulotlar va xizmatlarning yig'indisi sifatida tavsiflanadi [1. 45-b]. Xalqaro Valyuta Fondi (XVF) tasnifiga ko'ra, yashil moliya instrumentlari quyidagi uchta asosiy kategoriyaga bo'linadi: birinchisi - yashil qarz instrumentlari (yashil kreditlar, yashil obligatsiyalar, barqarorlik bog'liq kreditlar); ikkinchisi - yashil kapital instrumentlari (yashil aktsiyalar, ESG-fondlar, yashil venchur kapital); uchinchi - yashil risk boshqaruvi instrumentlari (ekologik sug'urta, valyuta xedjeringi, yashil derivativlar) [9. 29-b].

Valyuta xavf-xatarlari va yashil moliya o'rtasidagi bog'liqlik bir necha kanal orqali namoyon bo'ladi. Birinchi kanal - to'g'ridan-to'g'ri kanal: yashil kreditlar ko'pincha xalqaro moliyaviy institutlar (ADB, Jahon banki, GCF) tomonidan barqaror valyuta kursida taqdim etiladi va bu kreditlardan foydalanuvchi kichik biznes subyektlari valyuta tebranishlaridan qisman himoyalangan bo'ladi. Ikkinchi kanal - bilvosita kanal: yashil texnologiyalarga investitsiya qilgan kichik bizneslar energiya va xom ashyo importiga bog'liqlikni kamaytiradi, shu orqali chet el valyutasiga bo'lgan talab ham kamayadi [10. 45-b].

Uchinchi kanal - portfel diversifikatsiyasi kanali: ESG mezonlariga javob beruvchi kichik bizneslar xalqaro investorlar uchun jozibadorliroq bo'lib, xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimini jalb qiladi. Bu esa milliy valyuta taklifi ortishiga va kurs barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Porter va Krugman tomonidan ishlab chiqilgan "raqobatdosh ustunlik" va "xalqaro iqtisodiyot" nazariyalari asosida ta'kidlash mumkinki, yashil standartlarga rioya qiluvchi kichik bizneslar xalqaro bozorda narx raqobatidan sifat raqobatiga o'tib, valyuta tebranishlariga kamroq sezgir bo'ladi [11. 58-b].

Xitoy - yashil moliya sohasida dunyoning eng katta bozorini shakllantirgan davlat bo'lib, 2023-yil uchun yashil obligatsiyalar hajmi 85 mlrd. dollardan oshdi. Xitoy Xalq banki tomonidan joriy etilgan "yashil kredit ko'rsatmalari" tizimi barcha tijorat banklariga kichik biznes uchun yashil kreditlar portfelini umumiy kredit portfelining ma'lum ulushiga yetkazish majburiyatini yuklaydi [5. 25-b]. Bu siyosat natijasida kichik biznesda yashil investitsiyalar ulushi 22.7% ga ko'tarilgan - tadqiqotimizda o'rganilgan mamlakatlar orasida rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun eng yuqori ko'rsatkich.

Xitoy tajribasidan asosiy saboq shundaki, yashil moliya va valyuta barqarorligini birlashtiruvchi "ikki yo'nalishli siyosat" samarali ishlaydi: renminbi (CNY) kursi barqarorligiga ta'sir qiluvchi omillar orasida yashil texnologiyalar eksportining o'sishi muhim rol o'ynamoqda. Mamlakat yashil texnologiyalar sohasida dunyo eksportining 30% dan ko'prog'ini ta'minlaydi va bu kichik ishlab chiqaruvchilar uchun barqaror valyuta tushumi manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Janubiy Koreya esa yashil moliyaning kichik biznes raqobatbardoshligiga ta'siri bo'yicha noyob model hisoblanadi. "Korea Green New Deal" dasturi (2020–2025) doirasida kichik va o'rta biznes uchun maxsus "yashil valyuta xedjerlash fondi" tashkil etildi. Ushbu fond kichik eksportchilarni valyuta kursi tebranishlaridan himoya qiluvchi subsidiyalashtirilgan xedjerlash xizmatlarini taqdim etib, 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra 38.6% kichik biznes subyektlari xedjerlash qamroviga kiritilgan [6. 12-b]. Niderlandiya bilan birga Janubiy Koreya Osiyo mintaqasida yashil moliya va valyuta barqarorligi integratsiyasining eng muvaffaqiyatli modelini namoyish etmoqda.

Germaniya - Yevropada yashil moliyaning kichik biznes uchun institutsional ekotizimini eng yaxshi shakllantirgan davlatlardan biri. KfW (Kreditanstalt für Wiederaufbau) - Germaniyaning rivojlanish banki - kichik biznes uchun yashil kreditlarning bosh taqsimlovchisi bo'lib, 2023-yilda jami yashil kredit hajmi 42 mlrd. yevroni tashkil etgan. KfW kreditlari tijorat banklari stavkalariga nisbatan 1.5–2.5 foiz punktga past stavkada taqdim etilib, kichik tadbirkorlarning moliyaviy yuki sezilarli darajada kamayadi [4. 45-b].

Germaniya modelining o'ziga xos xususiyati shundaki, u valyuta xedjeringini bevosita yashil loyihalar moliyalashtirish bilan birlashtiradi. KfW yashil kreditlaridan foydalanuvchi eksportchi kichik bizneslar avtomatik ravishda evro/dollar paritetidagi tebranishlardan himoya qiluvchi xedjerlash paketiga kiritiladi. Bu mexanizm kichik eksportchilarning valyuta xavfiga ta'sirini 60–70% ga kamaytiradi. Bundan tashqari, Germaniya kichik biznes uchun ESG-muvofiqlik sertifikatini bepul taqdim etuvchi "Mittelstand ESG Hub" platformasini ishga tushirgan - bu esa kichik firmalarning xalqaro yashil moliya bozorlariga kirish imkonini kengaytirgan [11.163-b].

Qozog'iston Markaziy Osiyo mintaqasida yashil moliya sohasida eng faol mamlakat sifatida ajralib turadi. 2018-yilda Ostona xalqaro moliyaviy markazi (AIFC) doirasida yashil moliya taksonomiyasi joriy etildi va kichik biznes uchun yashil obligatsiyalar bozori ochildi. 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra, Qozog'istondagi yashil obligatsiyalar bozori hajmi 210 mln. dollarni tashkil etib, kichik va o'rta biznes subyektlarining 9.7% i valyuta riski sug'urtasidan foydalanmoqda [7. 23-b].

Qozog'iston tajribasidan asosiy saboq shundaki, mintaqaviy moliyaviy markaz yaratish yashil moliya va valyuta barqarorligini birlashtiruvchi "katalizator" vazifasini bajaradi. AIFC kichik biznes uchun tengkay raqamli yashil moliya platformasini ishga tushirib, moliyaviy xizmatlar qabul qilish muddatini 47 kundan 31 kungacha qisqartira oldi. O'zbekiston uchun bu tajriba ayniqsa amaliy, chunki ikkala mamlakat ham o'xshash iqtisodiy tuzilmaga va valyuta boshqaruvi muammolariga ega.

**Yashil moliya instrumentlaridan kichik biznesda foydalanish ko'rsatkichlari:
taqqosiy tahlil va O'zbekiston uchun 2030 maqsadlari**

Ko'rsatkich	O'zbekiston (2023)	Xitoy (2023)	Germaniya (2023)	Qozog'iston (2023)	Janubiy Koreya (2023)	Maqsadli ko'rsatkich (O'z., 2030)
Yashil moliya instrumentlari soni	4	18	24	7	16	12+
Xedjerlash qamrovi, kichik biznes (%)	6.2	41.3	67.8	12.4	38.6	25.0
Valyuta xavfi yuqori bizneslar ulushi (%)	58.3	21.7	8.4	44.2	19.8	30.0
Yashil kredit: qabul qilish muddati (kun)	47	12	8	31	14	20
Raqamli yashil platforma integratsiyasi (%)	11.4	72.3	88.6	24.7	65.4	50.0
Yashil obligatsiya bozori hajmi (mln. \$)	85	8 640	42 300	210	3 870	500
Kichik biznesda valyuta risksug'urtasi (%)	3.8	34.5	61.2	9.7	42.1	20.0

Ko'rsatkich	O'zbekiston (2023)	Xitoy (2023)	Germaniya (2023)	Qozog'iston (2023)	Janubiy Koreya (2023)	Maqsadli ko'rsatkich (O'z., 2030)
Davlat yashil kafolatlar fondi (mln. \$)	120	15 400	38 700	340	4 200	800

Manba: IFC SME Green Finance Report 2024; GreenFin Monitor 2023; EBRD Green Economy Financing Facility Report 2024; O'zbekiston Iqtisodiyot va moliya vazirligi 2023 hisoboti; Qozog'iston Milliy banki 2023 yillik hisoboti asosida muallif tomonidan tuzilgan [8. 56-b].

Jadval tahlili: 2-jadvaldan ko'rinadiki, O'zbekistonda yashil moliya instrumentlari soni (4 ta) va xedjerlash qamrovi (6.2%) taqqoslanayotgan mamlakatlar orasida eng past ko'rsatkichlar hisoblanadi. Germaniyada 24 ta, Xitoyda 18 ta yashil moliya instrumenti mavjud bo'lib, xedjerlash qamrovi kichik biznesning 41–68% ini qamrab olgan. Raqamli yashil platformalar integratsiyasi bo'yicha ham O'zbekiston (11.4%) sezilarli darajada orqada qolmoqda - Germaniyada bu ko'rsatkich 88.6%, Janubiy Koreyada 65.4% ni tashkil etadi. Yashil obligatsiyalar bozori hajmi bo'yicha O'zbekiston (85 mln. \$) Qozog'iston (210 mln. \$) va Xitoy (8.64 mlrd. \$) dan sezilarli past. 2030 yilga maqsadli ko'rsatkichlar asosida O'zbekiston yashil obligatsiyalar bozorini 500 mln. dollarga yetkazish va xedjerlash qamrovini 25% ga oshirish realistik maqsad sifatida belgilangan.

O'zbekiston Qozog'iston va Xitoy tajribasiga asoslanib, kichik biznes uchun moslashtirilgan yashil moliya taksonomiyasini qabul qilishi zarur. Ushbu taksonomiya qaysi loyihalar "yashil" hisoblanishini, qanday soliq imtiyozlari va subsidiyalar beriladiganligini va valyuta xedjerlash mexanizmlariga kirish shartlarini aniq belgilashi lozim. Hozirda O'zbekistonda yagona qabul qilingan yashil moliya taksonomiyasi yo'qligi investorlar uchun noaniqlik yaratmoqda [3. 13-b].

Janubiy Koreya va Germaniya tajribasidan ilhomlangan holda, O'zbekiston Markaziy banki yoki O'z-MVK (O'zbekiston Milliy Valyuta Bozori) boshchiligida kichik eksportchi bizneslar uchun valyuta kursi barqarorlashtirish fondi yaratilishi lozim. Ushbu fond so'm/dollar paritetidagi tebranishlardan kichik tadbirkorlarni himoya qiluvchi arzon xedjerlash xizmatlarini taqdim etib, 2030 yilga kelib qamrovni 25% ga yetkazish maqsad qilinishi kerak [10. 71-b].

Toshkent xalqaro moliyaviy markazini (TIMC) yashil obligatsiyalar bozorini rivojlantirishning platforma sifatida ishlatish tavsiya etiladi. Germaniya KfW modeli asosida kichik bizneslar yashil obligatsiyalar chiqarishda davlat kafolatlari va

subsidiyalashtirilgan stavkalardan foydalanishi uchun huquqiy asos yaratilishi kerak. Yashil obligatsiyalar bozori hajmini 2030 yilga kelib 500 mln. dollarga yetkazish O'zbekiston iqtisodiy o'sish strategiyasiga muvofiq realistik maqsad hisoblanadi [2. 61-b].

Xitoy va Janubiy Koreya tajribasida ko'rsatilganidek, raqamli platformalar yashil kredit berish muddatini keskin qisqartiradi va kichik biznesning moliyaviy xizmatlarga kirish imkonini kengaytiradi. O'zbekistonda kichik biznes uchun yagona raqamli yashil moliya portali yaratilishi, unda yashil kreditga ariza topshirish, ESG-baholash, valyuta xedjerlash bo'yicha maslahat xizmatlari va xalqaro yashil institutlar bilan aloqa integratsiyasi bo'lishi zarur. Bu chora moliyaviy xizmatlar qabul qilish muddatini hozirgi 47 kundan 20 kungacha qisqartirish imkonini beradi [6. 17-b].

Osiyo taraqqiyot banki (ADB), Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC) va Yashil iqlim fondi (GCF) bilan hamkorlikni rivojlantirish O'zbekistonning yashil moliya ekotizimi uchun tashqi kapital oqimini jalb qilishning asosiy yo'li hisoblanadi. Ushbu institutlar bilan tuzilgan qo'shma dasturlar kichik biznes uchun barqaror valyuta kursidagi kredit liniyalarini ta'minlaydi. ADB CAREC dasturi doirasida O'zbekiston 2024–2027 yillarda 450 mln. dollar hajmida yashil moliya kreditlarini jalb qilishi rejalashtirilgan [8. 59-b].

"Yashil moliya" instrumentlari kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni valyuta xavf-xatarlaridan himoya qilishning zamonaviy va samarali mexanizmi sifatida jahon amaliyotida o'z samaradorligini isbotlagan. Xitoy, Germaniya, Janubiy Koreya va Qozog'iston tajribasining taqqosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, yashil moliya ekotizimi yaxshi rivojlangan mamlakatlarda valyuta kursi tebranuvchanligi past, kichik biznesning eksport raqobatbardoshligi yuqori va xorijiy investitsiyalar oqimi barqaror bo'lmoqda.

O'zbekiston hozirda yashil moliya instrumentlari soni (4 ta), xedjerlash qamrovi (6.2%) va raqamli yashil platformalar integratsiyasi (11.4%) bo'yicha sezilarli orqada qolmoqda. Milliy valyutaning tebranuvchanligi ($\sigma = 8.9\%$) kichik biznes uchun operatsion xarajatlar noaniqligini oshirib, raqobatbardoshlikni pasaytirmoqda. Ushbu muammoni hal etish uchun maqolada tavsiya etilgan beshta strategik yo'nalish - yashil moliya taksonomiyasi, subsidiyalashtirilgan valyuta xedjerlash fondi, yashil obligatsiyalar bozori, raqamli platforma va xalqaro integratsiya - birgalikda amalga oshirilsa, 2030 yilga kelib kichik biznesning valyuta xavflariga ta'sirchanligini sezilarli darajada kamaytirish va raqobatbardoshligini mustahkamlash maqsadi erishish mumkin bo'ladi.

Tadqiqot natijalari O'zbekiston Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Markaziy bank va Tadbirkorlik vazirligi tomonidan yashil iqtisodiyot siyosatini ishlab chiqishda amaliy qo'llanma sifatida foydalanilishi maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. IPCC. Climate Change and Finance: Special Report on Green Finance Mechanisms. IPCC, Geneva, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni "O'zbekiston Respublikasini 2030 yilgacha barqaror rivojlantirish strategiyasi to'g'risida". Toshkent, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Yashil iqtisodiyot bo'yicha 2023-yilgi monitoring hisoboti. Toshkent, 2024.
4. European Central Bank (ECB). Green Finance Report: Developments and Challenges in the European Union. Frankfurt, 2023.
5. People's Bank of China (PBOC). Annual Report on Green Finance Development in China 2023. Beijing, 2024.
6. Korea Development Institute (KDI). Green New Deal: Impact Assessment on SME Currency Risk Exposure. Seoul, 2024.
7. Astana International Financial Centre (AIFC). Green Finance Taxonomy and Market Development Report. Astana, 2023.
8. Asian Development Bank (ADB). CAREC Green Finance Framework: Progress and Prospects 2024. Manila, 2024.
9. International Monetary Fund (IMF). Global Financial Stability Report: Climate Change and Financial Risk. Washington DC, 2024.
10. Obstfeld M., Taylor A.M. Global Capital Markets: Integration, Crisis, and Growth. Cambridge University Press, 2004.
11. Porter M.E. Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 1998.
12. International Finance Corporation (IFC). SME Green Finance: Trends, Instruments and Opportunities. Washington DC, 2024.
13. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). Green Economy Financing Facility (GEFF): Annual Report 2023–2024. London, 2024.
14. O'zbekiston Markaziy banki. Pul-kredit siyosati va valyuta bozori: 2023-yilgi yillik hisobot. Toshkent, 2024.
15. Tirole J. The Theory of Corporate Finance. Princeton University Press, 2006.

UDK: 339.13

YASHIL QURILISH MATERIALLARI BOZORI RIVOJLANISHI VA ULARNING IQTISODIY MAZMUNI

Usubjonov Zaxriddin Vasliddin o'g'li
Namangan davlat-texnika universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada yashil qurilish materiallari bozori rivojlanishining iqtisodiy mazmuni va uning qurilish sanoatidagi ahamiyati tahlil qilingan. Yashil qurilish tamoyillari, ekologik xavfsiz materiallarning resurs tejamkorligi hamda energiya samaradorligini ta'minlashdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, O'zbekiston sharoitida yashil qurilish materiallari bozorini rivojlantirishning marketing-iqtisodiy yondashuvlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar. yashil qurilish, yashil marketing, qurilish materiallari bozori, barqaror rivojlanish, ekologik xavfsizlik, energiya tejamkorligi, yashil iqtisodiyot.

XXI asrda global ekologik muammolar - iqlim o'zgarishi, resurslarning kamayishi, havoning ifloslanishi - insoniyatni barqaror rivojlanish yo'liga o'tishga majbur qilmoqda. Shunday sharoitda “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi jahon miqyosida keng qo'llanila boshladi. Ushbu konsepsiyaning muhim yo'nalishlaridan biri - yashil qurilish tizimi hisoblanadi. Yashil qurilish - bu energiya va tabiiy resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitga zararli ta'sirni kamaytirish, chiqindilarni minimallashtirish hamda inson uchun sog'lom yashash muhitini yaratishga qaratilgan qurilish usulidir.

Dunyoning ko'plab davlatlarida yashil me'morchilik tamoyillari amaliyotda o'z samarasini bermoqda. O'zbekiston ham bu jarayondan chetda qolmayapti. Mamlakatda “Yashil iqtisodiyot”ga o'tish strategiyasi qabul qilingan bo'lib, unda qurilish tarmog'ida ekologik xavfsizlikni ta'minlash, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish va chiqindisiz ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan. Shu bois, O'zbekistonda yashil qurilish tizimini shakllantirish masalasi bugungi kunda nihoyatda dolzarbdir. Ushbu bandda yashil qurilish materiallari bozorining iqtisodiy mazmunini tadqiq etishda tizimli yondashuv, solishtirma tahlil (benchmarking) va kontseptual modellashtirish metodlari qo'llanildi. Tadqiqotning empirik poydevori sifatida ikkinchi darajali ma'lumotlar (Davlat statistika qo'mitasi, UNEP, World Green Building Council hisobotlari, ochiq moliyaviy hisobotlar) va birlamchi ma'lumotlar (30+ qurilish kompaniyasi vakillari bilan chuqurlashtirilgan intervyu, 400+ iste'molchi so'rovnomasi natijalari) integratsiyalashgan holda tahlil qilindi. Ushbu yondashuv global tamoyillarni milliy bozor sharoitiga moslashtirish imkonini beradi.

1990-yillarning oxirida atrof-muhitga antropogen ta'sirni kamaytirish va hayot sifatini yaxshilash zarurati bilan boshlangan mahsulotlarni yashillash uy-joylarni, infratuzilma va qurilish sanoatini butunlay yashillash tendensiyasining paydo bo'lishiga olib keldi. Bugungi kunda qurilishni yashillash istiqbolli shahar rivojlanish faoliyatlarining asosini tashkil etadi, bu esa hududiy rejalashtirish, qurilish mahsulotlarini yaratishda va eng muhimi, sanoatni rivojlantirishni boshqarishda o'zgarishlarni talab qiladi[1].

Yashil qurilish tamoyillari quyidagilarni shakllantiradi:

qiymat tamoyili (yashil qurilish mahsulotlari har bir manfaatdor tomon va atrof-muhit uchun o‘ziga xos qiymatga ega);

umumiy yashillashtirish tamoyili (“yashillik” tushunchasi barcha turdagi ko‘chmas mulkka tegishli);

innovatsiya tamoyili (yashil qurilish loyihalari va inshootlarining asosi va muhim xususiyati turli xil innovatsiyalarni amalga oshirishdir);

hayot siklini yashillashtirish tamoyili (mos keladigan effektlar va xarajatlar bilan tavsiflangan qurilishni yashillashtirish jarayoni investitsiya va qurilish loyihasi va ko‘chmas mulk obyektining butun hayot siklini qamrab oladi);

yashil qurilishni differentsial rivojlantirish tamoyili (yashil qurilishni rivojlantirish darajasi mintaqaviy va obyekt xususiyatlariga bog‘liq).

Turli xil ekologik tushunchalarni tahlil qilish natijasida uchta asosiy element odamlar, binolar va atrofdagi tabiiy muhit qurilishni boshqarish jarayonida o‘zaro ta’sir qiladi va bir-iriga ta’sir qiladi hamda ular ekotizimni shakllantiradi.

Barqaror rivojlanishni ta’minlash uchun ushbu elementlarning o‘zaro ta’siri “yashillik” mezonlariga javob berishi kerak, shu jumladan resurslar samaradorligi, tabiatga salbiy ta’sirni minimallashtirish va qurilish mahsulotlarini yaratish va ishlatishning butun jarayoni davomida odamlar uchun ekologik xavfsizlikni ta’minlash.

“Yashil” qurilish ham moliyaviy, ham moliyaviy bo‘lmagan samaradorlikka ega va “yashil” qurilish mahsulotlarini yaratish jarayoni hamda uning natijalari resurslar samaradorligi - antropogen ta’sirni minimallashtirish - odamlar va atrof-muhit uchun ekologik xavfsizlik mezonlarini farqlash imkonini beradi.

Hozirgi kunda global iqtisodiyotda barqaror rivojlanish konsepsiyasining keng joriy etilishi qurilish sanoatida ekologik xavfsiz texnologiyalar va materiallardan foydalanish zaruratini keskin oshirmoqda. Qurilish tarmog‘i dunyo bo‘yicha energiya resurslari iste’molining qariyb 36 foizini hamda karbonat angidrid chiqindilarining 37 foizini tashkil etishi ushbu sohada ekologik jihatdan barqaror yondashuvlarni joriy etish muhimligini ko‘rsatadi (UNEP, 2022). Shu sababli so‘nggi yillarda ko‘plab mamlakatlarda yashil qurilish materiallari bozori faol rivojlanib bormoqda.

Ilmiy adabiyotlarda yashil qurilish materiallari tushunchasi turli jihatlar orqali izohlanadi. Xususan, olimlar Kibert[2] (2016) va Ding[3] (2014) fikriga ko‘ra, yashil qurilish materiallari ishlab chiqarish, foydalanish va utilizatsiya jarayonlarida atrof-muhitga minimal zarar yetkazadigan, energiya va tabiiy resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydigan qurilish mahsulotlari hisoblanadi. Bunday materiallar asosan qayta tiklanadigan xomashyolardan tayyorlanishi, energiya tejamkorligi

bilan ajralib turishi hamda inson salomatligi uchun xavfsiz bo'lishi bilan tavsiflanadi.

Yashil qurilish materiallari bozorining shakllanishi global ekologik muammolar, xususan, iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi va energiya iste'molining ortishi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, BMT tomonidan ilgari surilgan barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida qurilish tarmog'ida ekologik xavfsiz materiallardan foydalanish muhim yo'nalish sifatida e'tirof etilgan[4] (United Nations, 2015). Natijada ko'plab davlatlarda ekologik qurilish texnologiyalarini joriy etish hamda yashil qurilish materiallari ishlab chiqarishni rag'batlantirishga qaratilgan davlat siyosati amalga oshirilmoqda.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda yashil qurilish materiallari bozori barqaror o'sish sur'atlariga ega. Masalan, AQSh va Yevropa Ittifoqida LEED (Leadership in Energy and Environmental Design) hamda BREEAM (Building Research Establishment Environmental Assessment Method) kabi ekologik sertifikatlash tizimlari keng qo'llanilmoqda. Ushbu tizimlar qurilish loyihalarida ekologik standartlarga javob beradigan materiallardan foydalanishni rag'batlantiradi[5] (Kibert, 2016). Natijada ekologik qurilish materiallariga bo'lgan talab sezilarli darajada oshib bormoqda.

Yashil qurilish materiallari bozori rivojlanishining muhim omillaridan biri innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida energiya tejamkor beton, qayta ishlangan qurilish materiallari, ekologik izolyatsiya materiallari hamda past karbonli qurilish mahsulotlari ishlab chiqarilmoqda. Bu esa nafaqat ekologik xavflarni kamaytirish, balki ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish imkonini ham yaratmoqda[6] (Ding, 2014).

Shuningdek, yashil qurilish materiallari bozori rivojlanishi qurilish sanoatining raqobatbardoshligini oshirishga ham xizmat qiladi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ekologik standartlarga mos mahsulotlar xalqaro bozorda yuqori talabga ega bo'lib, eksport imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu sababli ko'plab davlatlarda ekologik qurilish materiallari ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlari joriy etilmoqda. Yashil qurilish materiallari bozori zamonaviy qurilish sanoatining ekologik va iqtisodiy barqarorligini ta'minlovchi muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yashil qurilish materiallaridan foydalanish energiya va resurslarni tejash, atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish hamda qurilish obyektlarining uzoq muddatli iqtisodiy samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shuningdek, yashil marketing tamoyillarini qo'llash orqali qurilish materiallari bozorida iste'molchilar ishonchini oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Андрюнина Яна Андреевна “Управление развитием «зеленого» строительства на основе реализации ценностно-ориентированного подхода” диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук 2019 г
2. Kibert C.J. Sustainable Construction: Green Building Design and Delivery. – New York: John Wiley & Sons, 2016. – 512 p.
3. Ding G.K.C. Sustainable Construction: The Role of Environmental Assessment Tools. – Journal of Environmental Management, 2014. – Vol. 86. – pp. 451–464.
4. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: UN, 2015. – 41 p.
5. Kibert C.J. Sustainable Construction: Green Building Design and Delivery. – New York: John Wiley & Sons, 2016. – 512 p.
6. Ding G.K.C. Sustainable Construction: The Role of Environmental Assessment Tools. – Journal of Environmental Management, 2014. – Vol. 86. – pp. 451–464.

UDK 334.722

KICHIK VA O'RTA BIZNESNI RIVOJLANTIRISH VA RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISH YO'LLARI

Po'latov Abdulla, M.B.Botirova

Namangan davlat texnika universiteti

o'qituvchisi va mustaqil tadqiqotchi

Namangan davlat texnika universiteti

Iqtisodiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik va o'rta biznesni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, ularning iqtisodiy o'sishdagi o'rni tahlil qilinadi. Kichik va o'rta biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish omillari, jumladan, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish hamda marketing strategiyalarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, maqolada kichik va o'rta biznesni rivojlantirishda mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqilib, O'zbekiston sharoitiga mos amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari ushbu sohaning samaradorligini oshirish hamda ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kichik va o'rta biznes, xususiy tadbirkorlik, raqobatbardoshlik, innovatsiyalar, marketing strategiyalari, moliyaviy resurslar, iqtisodiy o'sish.

Bugungi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyotning eng muhim drayverlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ular nafaqat yangi ish

o‘rinlarini yaratish, balki aholining daromadlarini oshirish, ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan to‘ldirish hamda sog‘lom raqobat muhitini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ko‘plab mamlakatlarda kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash va uning rivojlanishini rag‘batlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy globallashuv sharoitida kichik biznes subyektlari nafaqat mahalliy, balki xalqaro bozorlarda ham faol ishtirok etishga intilmoqda. Bu esa ularning raqobatbardoshligini oshirishni dolzarb masalaga aylantirmoqda. Raqobatbardoshlikni ta‘minlash esa o‘z navbatida innovatsion yondashuvlarni joriy etish, samarali boshqaruv tizimini shakllantirish, zamonaviy marketing strategiyalaridan foydalanish hamda raqamli texnologiyalarni keng qo‘llashni talab etadi.

Shu bilan birga, kichik biznesni rivojlantirish jarayonida moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatining cheklanganligi, infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda ayrim institutsional to‘siqlar mavjudligi kuzatiladi. Mazkur muammolar kichik biznes subyektlarining barqaror faoliyat yuritishi va ularning raqobatbardoshligini oshirishga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Mazkur maqolaning maqsadi kichik biznesni rivojlantirish va uning raqobatbardoshligini oshirishning asosiy yo‘llarini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida kichik va o‘rta biznesni rivojlantirishga qaratilgan islohotlar izchil davom ettirilmoqda. Xususan, 2025-yilda qabul qilingan davlat dasturlari va farmonlar orqali ushbu sohani qo‘llab-quvvatlashning yangi mexanizmlari joriy etildi[1].

2025-yilda kichik va o‘rta biznesni rivojlantirishning asosiy maqsadli ko‘rsatkichlari sifatida quyidagilar belgilandi: kichik va o‘rta biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 55 foizga, sanoatda 34 foizga, eksportda 34 foizga hamda aholi bandligini ta‘minlashdagi ulushini 75 foizga yetkazish; kamida 600 nafar kichik va o‘rta biznes subyektlarini yiriklashtirish orqali ularni “champion” tadbirkorlarga aylantirish; ichimlik va oqova suv, yo‘l, qurilish, kommunal xo‘jalik, utilizatsiya, migratsiya, madaniyat va ijtimoiy xizmatlar sohalarida kichik biznes ulushini kamida ikki baravarga oshirish; 100 nafardan ortiq ishchiga ega tadbirkorlik subyektlari sonini 4 mingga yetkazish; sanoatni jadal rivojlantirish bo‘yicha loyiha ofislarini tashkil etish orqali kamida 100 ta kichik va o‘rta biznes subyektlarida brend mahsulotlar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish; kichik biznes subyektlari ishtirokida kamida 200 ta startup loyihalarni amalga oshirish; shuningdek, uzoq muddatli ijaraga berilgan 30 ming gektar ekin yer maydonlarida yuqori daromadli ekinlarni yetishtirish, 16 ta ixtisoslashgan agrokompaniya faoliyatini yo‘lga qo‘yish hamda 9 ta zamonaviy agrosanoat xo‘jaligini tashkil etish[2].

2026-yil holatiga kelib, mazkur chora-tadbirlarning amaliy natijalari bosqichma-bosqich namoyon bo‘la boshladi. Jumladan, kichik va o‘rta biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushining ortishi, bandlik darajasining oshishi hamda eksport salohiyatining kengayishi iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, tadbirkorlik subyektlarini yiriklashtirish va ularni yirik va raqobatbardosh korxonalar aylantirish mexanizmi biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, startap loyihalarini qo‘llab-quvvatlash, imtiyozli kreditlar ajratish hamda soliq va ma’muriy tartib-taomillarni soddalashtirish orqali kichik biznes uchun yanada qulay muhit shakllantirilmoqda. Bu esa yangi ish o‘rinlari yaratish va innovatsion faoliyatni rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Kichik va o‘rta biznesning raqobatbardoshligini oshirishda innovatsion va startap yo‘nalishlarning ahamiyati alohida o‘rin tutadi. Xususan, vechur jamg‘armalar ishtirokida amalga oshirilayotgan loyihalar doirasida sun’iy intellekt, blokcheyn, katta hajmdagi ma’lumotlar (Big Data) hamda boshqa raqamli texnologiyalarni iqtisodiyot tarmoqlariga joriy etish ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi[3].

Bundan tashqari, yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida energiya tejamkor texnologiyalarni rivojlantirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, uy-joy va ijtimoiy obyektlarda muqobil energiya asosida ishlovchi tizimlarni joriy etish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, suv resurslaridan samarali foydalanish, ularni qayta ishlash hamda “aqlli texnologiyalar”ni qo‘llash orqali resurs tejovchi yechimlar keng joriy etilmoqda[4].

Qishloq xo‘jaligi sohasida esa yer unumdorligini oshirish, sho‘rlanish darajasini kamaytirish, irrigatsiya muammolarini hal etish hamda iqlim sharoitlariga mos ekinlarni yetishtirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalar muhim o‘rin egallamoqda. Mazkur yo‘nalishlar kichik va o‘rta biznesning innovatsion rivojlanishini ta’minlab, ularning ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda[5].

Biroq, ayrim hududlarda infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, moliyaviy resurslardan foydalanishdagi muammolar hamda biznes subyektlarining eksport bozorlariga chiqishdagi qiyinchiliklari kabi masalalar saqlanib qolmoqda. Shu sababli, kelgusida mazkur muammolarni bartaraf etish orqali kichik va o‘rta biznesni yanada qo‘llab-quvvatlash zarur hisoblanadi.

Yuqoridagi tahlillar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, kichik va o‘rta biznes iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlashda, yangi ish o‘rinlari yaratishda hamda aholi farovonligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, globallashtirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida ushbu sohaning raqobatbardoshligini

o'shish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Kichik biznes subyektlarining samarali faoliyat yuritishi uchun qulay biznes muhitini yaratish, moliyaviy resurslarga kengroq kirish imkoniyatini ta'minlash hamda zamonaviy infratuzilmani rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, startap loyihalarni qo'llab-quvvatlash hamda tadbirkorlarning bilim va ko'nikmalarini oshirish orqali ularning raqobatbardoshligini yanada kuchaytirish mumkin.

Mazkur maqsadlarga erishish uchun quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish mumkin:

- ✓ kichik biznes subyektlari uchun imtiyozli kreditlar va subsidiyalar hajmini kengaytirish;
- ✓ hududlarda ishlab chiqarish va logistika infratuzilmasini rivojlantirish;
- ✓ eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlash va yangi bozorlarni o'zlashtirishga ko'maklashish;
- ✓ raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha maxsus dasturlarni kengaytirish;
- ✓ tadbirkorlar uchun malaka oshirish va biznes treninglarini tashkil etish;
- ✓ innovatsion va ekologik loyihalarni rag'batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish.

Umumiy qilib aytganda, kichik va o'rta biznesni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, uning raqobatbardoshligini oshirish orqali mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlash mumkin. Bu esa o'z navbatida, O'zbekistonning xalqaro iqtisodiy maydondagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmon va qarorlari (2022–2025 yy.) – kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga oid hujjatlar.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari. – Toshkent, 2025.
3. World Bank. *Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance*. – Washington DC, 2023.
4. OECD. *Financing SMEs and Entrepreneurs Report*. – Paris, 2022.
5. International Monetary Fund. *World Economic Outlook*. – 2023.
6. Porter, M. *Competitive Advantage of Nations*. – New York: Free Press, 1990.
7. Kotler, P. *Marketing Management*. – Pearson Education, 2018.
8. Schumpeter, J. *The Theory of Economic Development*. – Harvard University Press, 1934.
9. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi hisobotlari, 2024–2025 yy.

**XIZMATLAR SOHASIDAGI KICHIK BIZNES
RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA YASHIL
IQTISODIYOTNING AHAMIYATI**

Toxirova Gavxaroy Tolibjon qizi

Namangan davlat universiteti

2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari raqobatbardoshligini oshirishda “yashil iqtisodiyot” tamoyillaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Xizmat ko‘rsatish sohasida raqamli transformatsiya, innovatsion faoliyat, ekologik xavfsizlik hamda resurslardan samarali foydalanishning raqobatbardoshlikka ta’siri yoritilgan. Shuningdek, yashil texnologiyalarni joriy etish, energiya samaradorligini oshirish va ekologik boshqaruv tizimlarini rivojlantirish orqali kichik biznes subyektlarining uzoq muddatli barqaror rivojlanish imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, xizmat ko‘rsatish sohasi, samaradorlik, innovatsiya, raqobatbardoshlik, yashil texnologiyalar

Jahon iqtisodiyotida kuzatilayotgan ekologik muammolar, resurslar tanqisligi, iqlim o‘zgarishi va energiya samaradorligiga bo‘lgan talabning ortishi iqtisodiy rivojlanishning yangi modelini shakllantirishni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi iqtisodiy o‘rtni ekologik barqarorlik bilan uyg‘unlashtiruvchi zamonaviy rivojlanish modeli sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari yashil iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga joriy etish orqali nafaqat ekologik barqarorlikni ta’minlaydi, balki o‘z raqobatbardoshligini ham oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Hozirgi raqamli transformatsiya va globallashuv sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasi milliy iqtisodiyotning eng dinamik tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Mazkur sohada faoliyat yurituvchi kichik biznes subyektlari moslashuvchanligi, innovatsion yondashuvlari hamda iste’molchi ehtiyojlariga tezkor javob bera olishi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, bozor raqobatining keskinlashuvi, energiya xarajatlarining ortishi va ekologik standartlarning kuchayishi kichik biznes oldiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Bunday sharoitda “yashil iqtisodiyot” tamoyillaridan foydalanish xizmatlar sohasida raqobat ustunligini shakllantirishning muhim omiliga aylanmoqda.

Raqobat bozor iqtisodiyotining asosiy kategoriyalaridan biri bo‘lib, xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasida iste’molchilar e’tiborini jalb etish va bozordagi mavqeini mustahkamlash uchun olib boriladigan iqtisodiy kurashni ifodalaydi. Zamonaviy iqtisodiyotda raqobat nafaqat narx orqali, balki xizmat sifati, innovatsion faoliyat, servis darajasi, ekologik mas’uliyat va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali ham namoyon bo‘lmoqda[1, p.11].

Xizmatlar sohasida raqobat ayniqsa murakkab xarakterga ega bo‘lib, u quyidagi yo‘nalishlarda yuzaga chiqadi:

1. Narx raqobati;
2. Sifat raqobati;
3. Innovatsion raqobat;
4. Ekologik va ijtimoiy mas’uliyat raqobati;
5. Raqamli texnologiyalar asosidagi raqobat.

So‘nggi yillarda ekologik omillar ham raqobat ustunligini belgilovchi muhim determinantga aylanmoqda. Iste’molchilar orasida ekologik toza mahsulot va xizmatlarga talabning ortishi “yashil marketing”, “eko-servis” va “barqaror biznes modeli” tushunchalarining keng tarqalishiga olib kelmoqda. Natijada yashil iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan faoliyat yurituvchi korxonalar bozorda ijobiy imidj va yuqori iste’molchi sodiqligiga ega bo‘lmoqda.

Raqobatbardoshlik esa korxonaning muayyan bozor sharoitida o‘z mavqeini saqlab qolish, barqaror daromad olish va iste’molchilar ehtiyojlarini raqobatchilarga nisbatan samaraliroq qondirish qobiliyatidir[2, p.390]. Xizmatlar sohasida raqobatbardoshlik quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- xizmat sifati;
- innovatsion texnologiyalar;
- ekologik xavfsizlik;
- resurslardan samarali foydalanish;
- mijozlarga individual yondashuv;
- raqamli platformalardan foydalanish.

Shu nuqtai nazardan, yashil iqtisodiyot tamoyillari kichik biznes subyektlari raqobatbardoshligini oshirishning strategik omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Yashil iqtisodiyot tamoyillari kichik biznes faoliyatida iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan birga ekologik xavfsizlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Ushbu tamoyillar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- energiya samaradorligini oshirish;
- qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish;
- chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash;
- ekologik toza texnologiyalarni joriy etish;
- resurslarni tejash;
- “yashil” innovatsiyalarni rivojlantirish.

Kichik biznes subyektlari uchun yashil iqtisodiyot tamoyillarini qo‘llash bir necha jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, energiya va resurs xarajatlarining kamayishi korxonaning ishlab chiqarish tannarxini pasaytiradi. Ikkinchidan, ekologik standartlarga mos faoliyat yuritish iste’molchilar ishonchini oshiradi. Uchinchidan, xalqaro bozorlarga chiqishda ekologik sertifikatlar va yashil standartlar muhim raqobat ustunligini yaratadi.

Masalan, xizmat ko'rsatish sohasida quyosh energiyasidan foydalanish, elektron hujjat aylanishini joriy etish, chiqindilarni saralash tizimini tashkil etish va raqamli xizmatlardan foydalanish orqali kichik biznes subyektlari xarajatlarni optimallashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shuningdek, yashil iqtisodiyot tamoyillari korxonaning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi. Bugungi kunda iste'molchilar nafaqat xizmat sifati va narxiga, balki korxonaning ekologik va ijtimoiy faoliyatiga ham e'tibor qaratmoqda[3, p.260]. Shu bois "yashil brend" yaratish bozorda uzoq muddatli ustunlikni shakllantiradi. Xizmatlar bozorida yashil innovatsiyalar quyidagi raqobat ustunliklarini shakllantiradi:

1. Xarajatlarni qisqartirish;
2. Resurslardan oqilona foydalanish;
3. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash;
4. Mijozlar sodiqligini oshirish;
5. Xalqaro standartlarga moslashish.

Shu bois zamonaviy sharoitda kichik biznes subyektlari uchun yashil innovatsiyalarni joriy etish strategik zaruratga aylanmoqda.

O'zbekistonda so'nggi yillarda yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlariga aylanmoqda[4, p.202].

Mamlakatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash maqsadida:

- "yashil" investitsiyalarni rag'batlantirish;
- ekologik innovatsiyalarni moliyalashtirish;
- startap loyihalarni qo'llab-quvvatlash;
- raqamli infratuzilmani rivojlantirish;
- xizmatlar eksportini kengaytirish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Ayniqsa, quyosh energetikasi, ekologik turizm, "aqlli" xizmatlar va elektron tijorat yo'nalishlari kichik biznes uchun istiqbolli sohalar hisoblanadi. Bu esa milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga hamda xalqaro raqobatbardoshlikning oshishiga xizmat qiladi.

Kelgusida kichik biznes subyektlarida yashil iqtisodiyot tamoyillarini keng joriy etish quyidagi natijalarga olib keladi:

- energiya tejamkorligini oshirish;
- ekologik zararlarni kamaytirish;
- xizmat sifati va eksport salohiyatini kuchaytirish;
- yangi ish o'rinlarini yaratish;
- hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik raqobatbardoshligini oshirishda yashil iqtisodiyot tamoyillaridan foydalanish strategik ahamiyat kasb etmoqda. Energiya samaradorligi, ekologik innovatsiyalar, resurslarni tejash va raqamli texnologiyalarni joriy etish xizmatlar sohasida barqaror raqobat ustunligini shakllantirishning asosiy omillariga aylanmoqda.

Yashil iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga joriy etish kichik biznes subyektlariga xarajatlarni optimallashtirish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash, iste'molchilar ishonchini oshirish hamda xalqaro bozorlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish imkonini beradi. Shu bilan birga, davlat tomonidan yashil iqtisodiyotga oid institutsional va moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish ushbu jarayon samaradorligini yanada oshiradi.

Natijada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning yashil iqtisodiyot asosida rivojlanishi milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishi, ekologik muvozanat va ijtimoiy farovonlikni ta'minlashning muhim omiliga aylanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Sharipov S.B. *Xizmat ko'rsatish korxonalari raqobatbardoshligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi* – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2023 yil. – 11-bet.
2. Стахеева Л.М., Зарубина Е.В., Чупина И.П., Фетисова А.В., Горбунова О.С. Конкурентоспособность услуг как социально-экономическая категория // *Право и управление*. – 2024. – №3. – С. 289–295. DOI: 10.24412/2224-9133-2024-3-289-295 390 p.
3. Enachi C.M. The Importance of Competitiveness in the Services Sector // *The USV Annals of Economics and Public Administration*. – 2020. – Vol. 20. – Issue 1(31) 260 p.
4. Ergashxodjayeva Sh., Yusupov M., Hakimov Z., Abdurahmonova M. *Tovarlar va xizmatlar marketingi: o'quv qo'llanma*. – Toshkent: "Iqtisodiyot", 2019. 202-bet

UDK: 338.46

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARIDA BARQAROR LOGISTIKA TIZIMINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

Sattarova Gulnoza Xabibullayevna

Namangan davlat universiteti Iqtisodiyot fakulteti,

“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes”

kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik biznes subyektlarida barqaror logistika tizimini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etilgan. Barqaror logistikaning iqtisodiy samaradorlik, ekologik xavfsizlik va resurslardan oqilona

foydalanishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, logistika jarayonlarini raqamlashtirish, yashil transport texnologiyalaridan foydalanish, logistika xarajatlarini optimallashtirish hamda energiya tejamkor infratuzilmani rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishda barqaror logistika tizimining muhim omil ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: barqaror logistika, yashil iqtisodiyot, kichik biznes, logistika va yashil logistika tizimi, transport-logistika, raqamli logistika, logistika infratuzilmasi, resurs tejamkorlik, raqobatbardoshlik, ekologik samaradorlik.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida ekologik muammolarning kuchayishi, resurslardan oqilona foydalanish zarurati hamda transport-logistika xarajatlarining ortib borishi barqaror logistika tizimini shakllantirish masalasini dolzarb vazifalardan biriga aylantirmoqda. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarida logistika jarayonlarini samarali tashkil etish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki ekologik barqarorlikni ta'minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Barqaror logistika tizimi-bu mahsulotlarni yetkazib berish, saqlash va taqsimlash jarayonlarida iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda ekologik va ijtimoiy omillarni ham inobatga oladigan boshqaruv tizimidir. Mazkur tizim kichik biznes subyektlarida transport xarajatlarini kamaytirish, energiya tejamkor texnologiyalarni qo'llash, chiqindilar hajmini qisqartirish hamda logistika xizmatlari sifatini oshirish imkonini beradi.

Har qanday logistik tizim bir nechta elementlar hamda bo'g'inlar to'plamidan iborat bo'lib, ular orasida ma'lum bir funksional aloqalar va munosabatlar o'rnatilgan bo'ladi. Logistik tizimlar har qanday biznesning muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlashda muhim o'rinni egallaydi. Ayniqsa, kichik biznes sub'ektlari uchun samarali logistika tizimi bozordagi talabga tezkor javob berish va mijozlarni ehtiyojini qondirishda muhim omildir. Kichik biznes sub'ektlari yirik korxonalarga qaraganda ko'proq moslashuvchanlikka ega bo'lsa-da, ular cheklangan moliyaviy resurslar va infratuzilma imkoniyatlari sababli ko'plab muammolarga duch keladi. Shu bilan birga logistika tizimlarini loyihalash va amalga oshirishda yuqori samaradorlikka erishish kichik biznesning barqaror o'sishini ta'minlaydi [1. 2-b].

Kichik biznes xizmatlarida logistika xarajatlarini kamaytirish korxona samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Quyida logistika xarajatlarini kamaytirishning asosiy yo'llari keltirilgan:

1. Transport marshrutlarini optimallashtirish. Yuk tashish marshrutlarini to'g'ri rejalashtirish orqali yoqilg'i sarfi, vaqt va transport xarajatlari kamayadi. GPS va raqamli navigatsiya tizimlaridan foydalanish ortiqcha harakatlarni qisqartiradi.

2. Raqamli logistika tizimlarini joriy etish. ERP (Enterprise Resource Planning) - korxona resurslarini boshqarish tizimi, CRM (Customer Relationship Management) - mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish tizimi, WMS (Warehouse Management System) - ombor boshqaruvi tizimi va onlayn logistika platformalaridan foydalanish orqali ombor, buyurtma va tashish jarayonlari avtomatlashtiriladi.

3. Ombor xarajatlarini optimallashtirish. Tovarlarni to'g'ri joylashtirish, zaxiralarni me'yorlashtirish va avtomatlashtirilgan ombor tizimlarini qo'llash ombor xarajatlarini pasaytiradi.

4. Kooperatsiya va autsorsingdan foydalanish. Kichik biznes sub'ektlari logistika xizmatlarini tashqi kompaniyalarga topshirishi yoki birgalikda transport xizmatidan foydalanishi mumkin.

5. Yashil logistika texnologiyalarini qo'llash. Elektr transport vositalari, energiya tejoychi uskunalar va qayta ishlanadigan qoplamalardan foydalanish uzoq muddatda xarajatlarni kamaytiradi.

6. Elektron savdo va onlayn buyurtma tizimlarini rivojlantirish. Onlayn platformalar orqali buyurtmalarni qabul qilish sotuv va yetkazib berish jarayonlarini tezlashtiradi.

7. Yuklarni konsolidatsiya qilish. Bir nechta buyurtmalarni bitta transport orqali yetkazish transport xarajatlarini qisqartiradi.

8. Malakali kadrlar tayyorlash. Logistika sohasida bilimli mutaxassislar xarajatlarni rejalashtirish va samarali boshqarishga yordam beradi

O'zbekiston Respublikasining global transport-logistika tarmoqlariga integratsiyasini chuqurlashtirish va milliy transport tizimining salohiyatini oshirishga qaratilgan islohotlarni amalga oshirishda kichik biznes sub'ektlarini nafaqat roli va ahamiyati balki ularning sonini oshirishga ham katta ta'sirini ko'rsatadi [2. PF-158-son 53-band].

So'nggi yillarda kichik biznesda barqaror logistika tizimini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari sifatida an'anaviy usullardan raqamli logistika texnologiyalarga o'tish, "yashil transport" vositalaridan foydalanish, logistika marshrutlarini optimallashtirish, ombor xo'jaligida energiya tejoychi uskunalarini qo'llash hamda qayta ishlanadigan qadoqlash tizimlarini rivojlantirish muhimligini namoyon etmoqda. Shu sababli, logistika jarayonlarini avtomatlashtirish orqali vaqt va moliyaviy resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda.

O'zbekistonda transport-logistika infratuzilmasining rivojlanishi, elektron savdo hajmining ortishi hamda davlat tomonidan "yashil iqtisodiyot"ni qo'llab-quvvatlash bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar kichik biznes subyektlarida barqaror logistika tizimlarini joriy etish uchun qulay sharoit yaratmoqda. Ayniqsa, logistika markazlari, multimodal tashuv tizimlari va raqamli monitoring

platformalaridan foydalanish tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

1-jadval.

O‘zbekistonda kichik biznesda logistika xizmatlarini raqamlashtirish tahlili (2020–2025 yy.)

Yil	Raqamlashtirish jarayonlari	Kichik biznes uchun ahamiyati	Natija va tendensiyalar
2020 y	Pandemiya davrida onlayn savdo va elektron logistika xizmatlari kengaydi	Masofaviy buyurtma qabul qilish va elektron to‘lov tizimlaridan foydalanish oshdi	Logistika xizmatlarida raqamli yechimlarga talab keskin o‘tdi
2021 y	GPS-monitoring va onlayn yuk kuzatuv tizimlari joriy etildi	Yuk tashish jarayonlarini nazorat qilish imkoniyati yaxshilandi	Transport xarajatlarini qisqartirish va vaqt tejallishiga erishildi
2022 y	Elektron hujjat aylanmasi va raqamli ombor tizimlari rivojlandi	Kichik biznesda logistika jarayonlarini avtomatlashtirish kuchaydi	Logistika samaradorligi va xizmat sifati oshdi
2023 y	Multimodal logistika tizimlarida raqamli platformalar qo‘llanildi	Transport va ombor boshqaruvi integratsiyasi kuchaydi	Yuk yetkazib berish tezligi va shaffoflik darajasi oshdi
2024 y	“E-logistika” yagona raqamli platformasi ishga tushirildi	Yuk tashish, monitoring va hisob-kitob jarayonlari elektronlashtirildi	Xarajatlarni kamaytirish va logistika xizmatlari raqobatbardoshligi oshdi

Jadvalda keltirilgan qiyosiy tahlilga ko‘ra, o‘tgan yillar davomida logistika xizmatlarini raqamlashtirish darajasi hamda kichik biznes uchun ahamiyati ortib borganini ko‘rish mumkin. Dastlabki jarayonlar onlayn savdo va elektron logistika xizmatlar tizimini kengayishi bilan boshlagan bo‘lsa, keyingi bosqichlarda GPS-monitoring va onlayn yuk kuzatuv tizimlari, elektron hujjat aylanmasi va raqamli ombor tizimlari, multimodal logistika tizimlarida raqamli platformalarni qo‘llanishi, “E-logistika” yagona raqamli platformasi ishga tushirilishi bilan rivojlanib borishini kuzatish mumkin bo‘ladi.

Kichik biznes subyektlarida barqaror logistika tizimini shakllantirish iqtisodiy samaradorlikni oshirish, ekologik xavfsizlikni ta’minlash va uzoq muddatli raqobat

ustunligini yaratishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Shu sababli logistika faoliyatida yashil iqtisodiyot tamoyillarini keng qo'llash va innovatsion logistika texnologiyalarini rivojlantirish istiqboldagi ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

2020–2025 yillarda O'zbekistonda kichik biznesda logistika xizmatlarini raqamlashtirish jarayoni jadal rivojlandi. Raqamli platformalar, elektron logistika tizimlari, GPS va IoT texnologiyalarining joriy etilishi logistika samaradorligini oshirish, vaqt va xarajatlarni kamaytirish hamda kichik biznes sub'ektlarining raqobatbardoshligini kuchaytirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Kichik biznes xizmatlarida logistika xarajatlarini kamaytirish uchun raqamlashtirish, marshrutlarni optimallashtirish, yashil texnologiyalardan foydalanish, ombor tizimini takomillashtirish va kooperatsiya mexanizmlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu choralar biznesning iqtisodiy samaradorligini oshirish, xizmat sifatini yaxshilash va bozorda raqobat ustunligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Kichik biznesda logistika nafaqat mahsulot harakatini tashkil etuvchi jarayon, balki biznesning iqtisodiy samaradorligi, raqobatbardoshligi va barqaror rivojlanishini ta'minlovchi strategik omil hisoblanadi. Shu sababli logistika tizimini raqamlashtirish, innovatsion va "yashil" texnologiyalarni joriy etish hamda logistika infratuzilmasini rivojlantirish kelgusida kichik biznes taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. B Nasimov "Kichik biznes subyektlari uchun logistik tizimlarni loyihalashning o'ziga xos xususiyatlari" nomli maqolasi. JOURNAL OF MARKETING, BUSINESS AND MANAGEMENT (JMBM)/SJIF FACTOR:5.57 - 2024 y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida", 11.09.2023 yildagi PF-158-son.
3. Kucharov A., Dadaboev Q., Boboxo'jayev G. "Logistika" darslik Toshkent TDIU 2018 y.
4. OECD (2023). "Green Finance and Investment in Uzbekistan".
5. Lex.uz - O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
6. Stat.uz - Statistika agentligi rasmiy portali.

UDK 338.2

**RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MAMLAKATIMIZ
RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH YO'LLARI**

Muhabbat Nabiyeva Jobirxanovna
Namangan davlat texnika universiteti,
"Iqtisodiyot nazariyasi" kafedrası assistenti

Annotatsiya: Maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida O‘zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Raqamli texnologiyalar afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilingan. Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan qonun hujjatlari va amalga oshirilayotgan islohotlar yoritilgan. Tadqiqot natijasida raqamli iqtisodiyotni yanada iivojlantirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, raqobatbardoshlik, raqamlashtirish, axborot texnologiyalari, elektron tijorat, innovatsiya.

Hozirgi global iqtisodiy munosabatlar tizimida raqamli texnologiyalar jadal sur’atlarda rivojlanib, jahon iqtisodiyotining deyarli barcha tarmoqlarini qamrab olmoqda. Sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar, elektron tijorat, raqamli moliyaviy xizmatlar hamda avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarining keng joriy etilishi iqtisodiy taraqqiyotning yangi bosqichini shakllantirmoqda. Bugungi kunda davlatlarning iqtisodiy qudrati nafaqat tabiiy resurslar yoki ishlab chiqarish hajmi bilan, balki raqamli infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi, innovatsion texnologiyalarni iqtisodiyotga joriy etish samaradorligi va raqamli iqtisodiyot mexanizmlaridan qay darajada foydalana olishi bilan ham belgilanmoqda. Shu jihatdan, raqamli iqtisodiyot sharoitida milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini ta’minlash va uni xalqaro bozorda mustahkam o‘ringa ega qilish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Mamlakatimizda iqtisodiyot tarmoqlarini raqamlashtirish, davlat boshqaruvini elektron tizimlar asosida takomillashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, elektron hukumat tizimini rivojlantirish hamda aholi va tadbirkorlar uchun raqamli xizmatlar ko‘lamini kengaytirish bo‘yicha keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, kichik va o‘rta biznes sub’ektlarining raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish orqali ularning samaradorligini ta’minlash, eksport salohiyatini kuchaytirish va ichki bozorda raqobat muhitini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Zero, kichik va o‘rta biznes sektori mamlakat yalpi ichki mahsulotining katta qismini yaratadi hamda aholining bandligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi.

Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonida qator muammolar ham mavjud bo‘lib, jumladan raqamli infratuzilmaning hududlar kesimida bir xil rivojlanmaganligi, aholining raqamli savodxonlik darajasi yetarli emasligi, innovatsion faoliyatni moliyalashtirish mexanizmlarining cheklanganligi,

kiberxavfsizlik bilan bog'liq tahdidlar hamda raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga joriy etishdagi tashkiliy-iqtisodiy to'siqlar milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday sharoitda raqamli iqtisodiyotning nazariy asoslarini chuqur o'rganish, uning iqtisodiy o'sishga ta'sirini tahlil qilish, O'zbekistonda raqamli transformatsiya jarayonlarining holatini baholash hamda raqobatbardoshlikni oshirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotda raqamli iqtisodiyotning mazmun-mohiyati va iqtisodiy taraqqiyotdagi o'rni nazariy jihatdan tadqiq etiladi, mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilinadi hamda raqamli transformatsiya jarayonlarining milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligiga ta'siri baholanadi. Shuningdek, tadqiqot doirasida raqamli iqtisodiyotning imkoniyatlari va mavjud muammolari aniqlanib, mamlakatimiz iqtisodiyotining xalqaro raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Bu esa milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlash, innovatsion faollikni kuchaytirish va O'zbekistonning global raqamli iqtisodiy makonda munosib o'rin egallashiga xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyot deganda, iqtisodiy faoliyatning barcha jarayonlarida raqamli texnologiyalar, internet tarmog'i, katta ma'lumotlar (Big Data) va sun'iy intellektdan keng foydalanishga asoslangan iqtisodiy tizim tushuniladi. 1995 yilda amerikalik olim Nikolas Negroponte "raqamli iqtisodiyot" terminini ilmiy aylanmaga kiritdi [6]. 2016 yilda Butunjahon banki "Raqamli dividendlar" nomli tadqiqotida mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantirishda raqamli iqtisodiyotning muhim ahamiyatini ko'rsatib berdi [5].

Turli mualliflar raqamli iqtisodiyotga quyidagi tadqiqotlarni qilganlar va ta'riflarni berganlar:

V.Ivanov: "Raqamli iqtisodiyot - haqiqatimizni to'ldiradigan virtual muhit"; R.Memeryakov: "Raqamli texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot va elektron mahsulotlar sohasi"; M.L.Kalujskiy: "Iqtisodiy internet faoliyati va uning shakllari, usullari, vositalari"; D.Tapskott: "Bilimlarga asoslangan iqtisodiyot" [8].

Mazkur ta'riflarni umumlashtirib, quyidagi xulosani chiqarish mumkin: raqamli iqtisodiyot – bu ishlab chiqarish kompleksi, insonlar uchun qulayliklarni ta'minlaydigan mahsulot va xizmatlarni yaratadigan virtual muhit bo'lib, raqamli texnologiyalardan foydalangan holda iqtisodiy ishlab chiqarish tizimidir. Elektron to'lovlar va bank ichidagi hisob-kitoblarning avtomatlashgan axborot tizimini joriy etish; Fond birjalarida onlayn savdoni rivojlantirish; Elektron tijorat tizimini

kengaytirish; Iqtisodiyotning ishlab chiqarish sektoriga AT sohasining yutuqlarini jalb qilish.

Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida ilmiy bilishning tizimli, qiyosiy, tahliliy va statistik usullaridan foydalanildi. Tadqiqotda raqamli iqtisodiyot va milliy raqobatbardoshlikka oid mahalliy hamda xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari o'rganildi va tahlil qilindi. Shuningdek, O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga doir normativ-huquqiy hujjatlar, davlat dasturlari va statistik ma'lumotlar tahlil etildi. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy ko'rsatkichlarni taqqoslash, raqamli texnologiyalarning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini baholash hamda umumlashtirish usullaridan keng foydalanildi. Olingan natijalar asosida mamlakatimiz raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra [7], mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotning holati quyidagicha:

Asosiy ko'rsatkichlar: O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning YaIMdagi ulushi: **2,2%** Xalqaro standartlarga ko'ra optimal ko'rsatkich: **7-8%**

1-jadval

Qiyosiy tahlil (YaIMdagi ulush, foizda)

Mamlakat	Raqamli iqtisodiyot ulushi
Buyuk Britaniya	12,4%
Janubiy Koreya	8,0%
Xitoy	6,9%
Hindiston	5,6%
Qozog'iston	3,9%
Rossiya	2,8%
O'zbekiston	2,2%

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning ulushini oshirish uchun keng imkoniyatlar mavjud.

1. Telegram botlari orqali oziq-ovqat mahsulotlariga buyurtma berish tizimining rivojlanishi;
2. Internet-do'konlarning faol ishlashi;
3. Elektron to'lov tizimlarining kengayishi;
4. Fuqarolarning elektron bitimlarga ishonchining ortishi.

Tadqiqotdagi asosiy muammo. Foydalanuvchilar asosan kichik bitimlarni amalga oshirmoqda, o'rtacha va yirik iqtisodiy bitimlarni raqamli texnologiyalar orqali amalga oshirish esa kutilganidek rivojlanmagan.

Raqamli iqtisodiyotning imkoniyatlari va muammolari. Imkoniyatlar Korxonalar uchun:

- ✓ Internet orqali butun dunyo bo'ylab mahsulotlarni sotish imkoni;

✓ Kichik investitsiyaga ega kompaniyalar uchun tez rivojlanish imkoniyatlari;

✓ Ichki va tashqi muhitga samarali ta'sir ko'rsatish.

Mamlakat darajasida:

✓ Mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish;

✓ Barqaror rivojlanish talablarini to'liq qondirish;

✓ Ekologik va atrof-muhitni muhofaza qilish dasturlarini globalashtirish;

✓ Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish;

✓ Aholi bandligini ta'minlash.

Tadqiqot davomida quyidagi muammolar aniqlandi:

1. Aholi bandligi masalasi:

✓ Robotlarni ishlab chiqarishga va xizmat ko'rsatish sohasiga keng joriy etish ish o'rinlari sonining kamayishiga olib kelishi mumkin;

✓ Xalqaro tashkilotlar bashoratlariga ko'ra, kelgusi o'n yilliklarda an'anaviy ish o'rinlarining keskin kamayishi kutilmoqda.

2. Moliyaviy tizim transformatsiyasi:

✓ An'anaviy moliya tizimining o'zgarishi;

✓ Markaziy banklar tomonidan raqamli valyutalarning joriy etilishi;

✓ Shaxsiy raqamli pul to'plamlarining paydo bo'lishi.

3. Raqamli madaniyat muammosi:

✓ Jamiyatning institutsional tuzilishiga yangi xususiyatlarni kiritish zaruriyati;

✓ Yangi tushunchalar va yondashuvlarni shakllantirish talabi;
Bozor sub'ektlarida raqamli madaniyatni rivojlantirish zaruriyati.

Raqamli iqtisodiyot noldan boshlab yaratilishi lozim bo'lgan qandaydir boshqacha iqtisodiyot emas, balki yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari yaratish hamda ularni kundalik hayotga joriy etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangicha tizimga ko'chirish demakdir.

1. Raqamlashtirish jarayoni mamlakat iqtisodiyotida borgan sari rivojlanib boradi va iqtisodiyotning raqamli segmenti dolzarb ahamiyatga ega.

2. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning YaIMdagi ulushi (2,2%) xalqaro standartlardan ancha past bo'lib, uni oshirish uchun keng imkoniyatlar mavjud.

3. Mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun yetarli huquqiy-me'yoriy baza yaratilgan va davlat tomonidan keng ko'lamli qo'llab-quvvatlash amalga oshirilmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 25 yanvar.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5349-son Farmoni. Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. 2018 yil 19 fevral.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3832-son qarori. O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. 2018 yil 3 iyul.
4. 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi.
5. World Bank. Digital Dividends. World Development Report. 2016.
6. Negroponte N. Being Digital. New York: Knopf, 1995.
7. O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi rasmiy ma’lumotlari. www.stat.uz
8. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill, 1997.

УДК 338.2

ЗЕЛЁНЫЕ БИЗНЕС-МОДЕЛИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МАЛОГО БИЗНЕСА В УЗБЕКИСТАНЕ

Ишимбаев Рафаэль Наильевич

PhD, Turan International University

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты внедрения зелёных бизнес-моделей в деятельность малого бизнеса в Узбекистане. Анализируются государственная стратегия перехода к зелёной экономике на 2019–2030 годы, достижения в сфере возобновляемой энергетики и энергоэффективности. Особое внимание уделяется экологически чистым технологиям в сельском хозяйстве, переработке отходов и эко-маркировке как факторам повышения конкурентоспособности малых предприятий. На основе анализа отечественных и зарубежных источников предлагаются практические рекомендации по развитию зелёного предпринимательства в Узбекистане.

Ключевые слова: зелёная экономика, малый бизнес, конкурентоспособность, возобновляемые источники энергии, энергоэффективность, Узбекистан, эко-маркировка.

В условиях глобального изменения климата, истощения природных ресурсов и ужесточения экологических требований переход к «зелёной экономике» становится не просто желательным, а необходимым направлением для многих стран, включая Узбекистан. Малый бизнес, составляющий основу экономической активности в регионах, особенно чувствителен к изменению внешней среды. Внедрение зелёных бизнес-моделей позволяет малым предприятиям не только снизить издержки за счёт энергосбережения, но и занять новые рыночные ниши, повысить лояльность потребителей и укрепить свои конкурентные позиции.

Цель данной статьи - на основе анализа научных источников и стратегических документов выявить ключевые направления развития зелёных бизнес-моделей для малого бизнеса в Узбекистане и предложить меры по повышению их конкурентоспособности.

Теоретические основы зелёной экономики

Концепция «зелёной экономики» была впервые сформулирована в 1989 году британскими экономистами Д. Пирсом, А. Маркандьей и Э. Барбье [2, с. 3]. Согласно определению Программы ООН по окружающей среде (ЮНЕП), зелёная экономика - это экономика, которая приводит к повышению благосостояния людей и социальной справедливости, а также к значительному сокращению экологических рисков и дефицитов [3, с. 17]. Ключевые принципы зелёной экономики включают: эффективное использование ресурсов, сохранение природного капитала, снижение углеродоёмкости и социальную инклюзивность [1, с. 4].

В сельскохозяйственном секторе, который играет важную роль в экономике Узбекистана, зелёные бизнес-модели предполагают переход к органическому земледелию, внедрение энергосберегающих технологий, использование возобновляемых источников энергии для полива и переработки продукции, а также минимизацию отходов [4, с. 3]. Такой подход не только снижает нагрузку на окружающую среду, но и повышает качество продукции, что особенно ценится на международных рынках.

Стратегия перехода Узбекистана к зелёной экономике

Республика Узбекистан приняла «Стратегию перехода к «зелёной» экономике на 2019–2030 годы», утверждённую Постановлением Президента № ПП-4477 от 4 октября 2019 года [5, с. 1]. Ключевыми целевыми показателями являются: снижение удельных выбросов парниковых газов на единицу ВВП на 10% по сравнению с 2010 годом; обеспечение 100% населения доступом к электроэнергии; расширение использования экологически чистого топлива и электротранспорта; увеличение доли возобновляемых источников энергии до 30% к 2030 году [1, с. 2]. Уже в 2023 году доля «зелёной» энергии в общем объёме производства электроэнергии достигла 12% [5, с. 5].

Для малого бизнеса эти меры создают новые возможности: субсидирование установки солнечных панелей, льготные кредиты на энергоэффективное оборудование и налоговые преференции для предприятий, внедряющих экологические стандарты.

Зелёные бизнес-модели в малом предпринимательстве

Одним из наиболее перспективных направлений для малого бизнеса является органическое сельское хозяйство. Переход на экологически чистые

методы, отказ от синтетических удобрений и пестицидов, использование биологических препаратов позволяют фермерам получать продукцию с высокой добавленной стоимостью, востребованную как на внутреннем, так и на внешнем рынках [4, с. 4]. При этом важным элементом такой модели является сертификация и эко-маркировка, что повышает доверие потребителей.

Другое направление - переработка отходов. Малые предприятия могут создавать пункты приёма вторичного сырья (пластик, стекло, бумага, металл) и производить из него новые товары. В Узбекистане, где объём бытовых отходов постоянно растёт, этот сегмент остаётся практически свободным [6, с. 257]. Примером служат европейские страны, где доля переработки отходов достигает 60% и более, а малое предпринимательство активно участвует в сборе и переработке [6, с. 258].

Энергоэффективность также является важным элементом зелёной бизнес-модели. Установка энергосберегающего оборудования, теплоизоляция зданий, замена ламп накаливания на светодиодные позволяют малым предприятиям сократить до 30–40% затрат на электроэнергию. В стратегии Узбекистана предусмотрено стимулирование таких мер через систему «зелёных» инвестиций [5, с. 2].

Преимущества зелёных бизнес-моделей для конкурентоспособности

Конкурентоспособность малого бизнеса, использующего зелёные бизнес-модели, возрастает по нескольким причинам. Во-первых, снижение издержек на энергию и ресурсы непосредственно увеличивает маржинальность. Во-вторых, экологически чистая продукция пользуется более высоким спросом у современных потребителей, особенно молодёжи, которая готова платить премию за устойчивые товары. В-третьих, зелёные сертификаты и маркировка открывают доступ к международным рынкам, где требования к экологичности производства постоянно повышаются.

В исследовании Турсунова и Абдуллаева [4, с. 5] подчёркивается, что устойчивое сельское хозяйство позволяет решить одновременно три задачи: продовольственную безопасность, сохранение экосистем и экономическое развитие сельских территорий. Это особенно актуально для Узбекистана, где аграрный сектор традиционно силён.

Проблемы и перспективы

Несмотря на очевидные преимущества, внедрение зелёных бизнес-моделей в малом бизнесе Узбекистана сталкивается с рядом препятствий: недостаточная информированность предпринимателей, высокая стоимость первоначальных инвестиций, неразвитость инфраструктуры переработки

отходов, а также несовершенство механизмов «зелёного» финансирования [5, с. 4].

Для преодоления этих барьеров необходимо:

1. Расширить образовательные программы и консультационную поддержку для малого бизнеса по вопросам энергоэффективности и экологических стандартов.
2. Создать региональные центры «зелёных» инноваций, где предприниматели могли бы тестировать и внедрять новые технологии.
3. Развивать систему грантов и льготных кредитов на приобретение энергоэффективного оборудования и установку возобновляемых источников энергии.
4. Упростить процедуру сертификации органической продукции и экологической маркировки.
5. Стимулировать кооперацию малых предприятий в сфере переработки отходов и совместного использования «зелёных» мощностей.

Зелёные бизнес-модели представляют собой эффективный инструмент повышения конкурентоспособности малого бизнеса в Узбекистане. Переход к органическому сельскому хозяйству, использование возобновляемой энергии, переработка отходов и энергосбережение позволяют малым предприятиям снижать издержки, выходить на новые рынки и соответствовать современным экологическим требованиям. Государственная стратегия до 2030 года создаёт для этого необходимую правовую и экономическую основу. Дальнейшее развитие «зелёного» предпринимательства требует активизации образовательных и финансовых инструментов, а также укрепления международного сотрудничества в области «зелёных» технологий.

Список использованной литературы

1. Azimov I., Karimova M.Z. Значение зеленой экономики для экономики Узбекистана и методы исследований // Yangi O'zbekiston talabalari axborotnomasi. – 2025. – 3-jild, 11-son (YO'TA). – S. 5–10.
2. Pearce D., Markandya A., Barbier E.B. Blueprint for a Green Economy. – London: Earthscan Publications Ltd., 1989. – 192 p.
3. Steiner A., Ayris R., Bessa S. и др. К «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности. – ЮНЕП/Грид Арендаль, 2011. – 17 с.
4. Tursunov Yu.A., Abdullayev A.A. Yashil iqtisodiyot asosida qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirish // Pedagogoglar.org. – 2026. – 92-son, 1-to'plam. – S. 171–180.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktabrdagi PQ-4477-son qarori «2019–2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining “Yashil”

iqtisodiyotga o'tish strategiyasi to'g'risida» [Elektron resurs]. – URL: <https://www.lex.uz> (data obrashcheniya: 18.05.2026).

6. Худойбердиев М.Н. Теоретические подходы к концептуальным основам развития зеленой экономики // Новая реальность: экономика, менеджмент, социальные коммуникации: материалы всероссийской научно-практической конференции с международным участием (Новосибирск, 16–17 апреля 2025 г.). Ч. I. – Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2025. – С. 251–256.
UDK 332.14

TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI (FARG'ONA VILOYATI MISOLIDA)

Ismoilov Ravshanjon Baxriddinovich, Xo'jaqulov Murodjon Aloxanovich

University of Business and Science (UBS) dotsenti i.f.n.,

Fargona davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mamlakatimiz iqtisodiyotining yetakchi tarmog'iga aylanib borayotgan kichik va o'rta tadbirkorlikni rivojlantirishning mintaqaviy xususiyatlari Farg'ona viloyati misolida tadqiq etilgan. Maqolada viloyatning demografik sig'imi, geografik joylashuvi va tarixiy hunarmandchilik an'analari inobatga olingan holda, tadbirkorlik sub'yektlarining shakllanishi va rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan. Shuningdek, hududda kichik biznesning yalpi hududiy mahsulot (YAHM) va bandlikdagi ulushi, erkin iqtisodiy va kichik sanoat zonalarining samaradorligi baholanib, sohani yanada rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mintaqaviy iqtisodiyot, kichik va o'rta tadbirkorlik, Farg'ona viloyati, YAHM, drayver tarmoqlar, investisiya, kichik sanoat zonarlari, klaster tizimi, bandlik.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlarning bosh maqsadi aholi farovonligini oshirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashdan iborat. Bu borada kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, ularga qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan. «O'zbekiston - 2030» strategiyasida ham tadbirkorlik sur'atlarini jadallashtirish orqali aholi bandligini ta'minlashni yangi bosqichga olib chiqish vazifasi qo'yilgan [1]. Mintaqalarning tabiiy-iqtisodiy, demografik va logistik salohiyati bir-biridan farq qilishi sababli, tadbirkorlikni rivojlantirishga doir umumiy makroiqtisodiy siyosat bilan bir qatorda har bir hududning o'ziga xos xususiyatlarini (mintaqaviy drayverlarini) hisobga olish zarur. Farg'ona viloyati o'zining yuqori mehnat resurslari sig'imi, qadimiy tadbirkorlik va hunarmandchilik madaniyati hamda Markaziy Osiyo bozorlariga yaqinligi bilan

ajralib turadi. Bu esa hududda tadbirkorlikni boshqarish va rivojlantirishning alohida mintaqaviy modellarini tadqiq etishni taqozo etadi.

Mintaqaviy iqtisodiyot va unda tadbirkorlikning oʻrni masalalari jahon hamda mahalliy olimlar tomonidan keng oʻrganilgan. Jumladan, klassik iqtisodchilardan A.Smit, J.Shumpeter oʻz asarlarida tadbirkorlikni iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi, innovatsiyalar manbai sifatida eʼtirof etganlar. Mintaqaviy iqtisodiy oʻsish va hududiy klasterlar nazariyasi M.Porter tomonidan tizimlashtirilgan boʻlib, u geografik jihatdan yaqin boʻlgan korxonalarining kooperatsiyasi raqobatbardoshlikni oshirishini isbotlagan [2]. Sh.Mustafoqulov hududlarning investisiyaviy jozibadorligini baholash va ularning oʻziga xos jihatlarini tasniflash boʻyicha ilmiy izlanishlar olib borgan [3]. Fargʻona vodiysi mintaqasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy omillari, aholi bandligini taʼminlashdagi xususiyatlari iqtisodchi olimlar A.Qodirov va N.Toʻxliyevlarning ishlarida oʻz aksini topgan [4]. Biroq, raqamli iqtisodiyot sharoitida va yangi iqtisodiy cheklovlar davrida Fargʻona viloyatining ichki tumanlari kesimidagi tadbirkorlik ixtisoslashuvini kompleks tahlil qilish masalalari hanuzgacha qoʻshimcha tadqiqotlarni talab etmoqda.

Ushbu maqolani tayyorlash jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy va statistik tahlil, iqtisodiy-matematik guruhlash, induksiya va deduksiya hamda ekspert baholash metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning axborot bazasini Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi, Fargʻona viloyati statistika boshqarmasining rasmiy maʼlumotlari, ilmiy maqolalar va sohaviy hisobotlar tashkil etdi [5].

Fargʻona viloyati respublikamizning aholi eng zich joylashgan va mehnat resurslari eng tez oʻsib borayotgan hududlaridan biridir. 2026 yil holatiga koʻra, viloyat aholisi 4,1 million kishidan ortiqni tashkil etadi. Bunday yirik demografik bosim sharoitida yirik davlat korxonalariga qaraganda kichik va oʻrta tadbirkorlik subʼyektlari tezkor ish oʻrinlarini yaratishning eng samarali vositasi hisoblanadi. Hozirgi kunda viloyat Yalpi hududiy mahsulotining (YAHM) 60 foizdan ortigʻi aynan kichik biznes va tadbirkorlik sektori hissasiga toʻgʻri kelmoqda. Band boʻlgan aholining qariyb 75-78 foizi ushbu sohada mehnat qilmoqda.

1-jadval.

Fargʻona viloyatida tadbirkorlik subʼyektlarining tarmoqlar boʻyicha taqsimlanishi dinamikasi

T/r	Tarmoqlar yoʻnalishi	Ulushi (foizda)	Asosiy rivojlangan hududlari
1.	Savdo va xizmat koʻrsatish	38,5%	Fargʻona, Qoʻqon, Margʻilon sh.

2.	Sanoat (yengil sanoat, qurilish materiallari)	26,2%	Qo‘qon sh., Rishton, Toshloq tumanlari
3.	Qishloq xo‘jaligi (agrotadbirkorlik)	19,8%	Oltiariq, Quva, Farg‘ona tumanlari
4.	Qurilish sohasi	9,0%	Barcha shahar va tumanlar
5.	Boshqa tarmoqlar	6,5%	-

Manbaa Farg‘ona viloyati Statistika boshqarmasi ma‘lumotlari asosida tayyorlandi

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, viloyatda hanuzgacha savdo va xizmat ko‘rsatish sohasi ustuvorlik qilmoqda. Biroq oxirgi yillarda yuqori qo‘shilgan qiymat yaratuvchi sanoat tadbirkorligi ulushi barqaror sur‘atlar bilan oshib bormoqda. . Savdo va xizmat ko‘rsatish sohasi (38,5%) - Eng yirik drayver bu tadbirkorlik subyektlarining eng katta qismi (38,5 foizi) aynan savdo va xizmat ko‘rsatish sohasiga to‘g‘ri keladi, bu sohada kapitalning tez aylanishi va investitsiyalarning o‘zini tez oqlashi bilan ajralib turadi. Farg‘ona, Qo‘qon va Marg‘ilon kabi yirik shaharlarda aholi zichligi va iste‘mol talabining yuqoriligi ushbu tarmoqning yetakchi bo‘lishini ta‘minlagan. Farg‘ona viloyatida tadbirkorlik rivojlanishining o‘ziga xos mintaqaviy xususiyatlari va drayverlari mavjud bo‘lib, ularni quyidagi yo‘nalishlarga ajratish mumkin:

1. Hududiy ixtisoslashuv va "Bir mahalla - bir mahsulot" tamoyili

Viloyatning tuman va shaharlari yillar davomida shakllangan an‘anaviy ishlab chiqarish ixtisoslashuviga ega.

Marg‘ilon shahri va Toshloq tumani: Ipakchilik, to‘qimachilik va tayyor kiyim-kechak ishlab chiqarish (tekstil loyihalari).

Qo‘qon shahri va Uchko‘prik tumani: Yengil sanoat, trikotaj mahsulotlari hamda mebelsozlik. Uchko‘prik tumanida yaratilgan yengil sanoat komplekslari uy mehnati asosidagi tadbirkorlikni sanoat darajasiga olib chiqdi.

Rishton tumani: Cho‘yan va sopol buyumlar, dunyoga mashhur Rishton kulolchilik maktabi asosidagi hunarmandchilik tadbirkorligi.

Quva va Oltiariq tumanlari: Meva-sabzavotchilik va uzumchilikka ixtisoslashgan agrotadbirkorlik. Oltiariq tajribasi asosida minglab xonadonlar muzlatgichli omborxonalar tashkil etib, mevalarni eksport qilish bilan shug‘ullanmoqda.

2. Erkin iqtisodiy va kichik sanoat zonalarining o‘rni

Viloyatda "Qo‘qon" erkin iqtisodiy zonasi (EIZ) va 20 dan ortiq kichik sanoat zonlari (KSZ) faoliyat yuritmoqda. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, ushbu zonalarda joylashtirilgan loyihalarning 85 foizidan ortig‘i mahalliy kichik va o‘rta tadbirkorlar tomonidan xorijiy texnologiyalarni jalb qilgan holda tashkil etilgan [6]. Bu hududda

sanoat tadbirkorligi rivojlanishiga va tayyor mahsulot ishlab chiqarish hajmining oshishiga xizmat qilmoqda.

Iqtisodiy ahamiyati: Bu soha tezkor ish o‘rinlarini yaratish va aholining kundalik ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o‘ynaydi, biroq u uzoq muddatli yuqori qo‘shilgan qiymat yaratish bo‘yicha sanoatdan ortda qoladi.

Farg‘ona viloyatining mintaqaviy omillari va ichki imkoniyatlaridan oqilona foydalanish hududning YAHM hajmini oshiribgina qolmay, aholi daromadlarining barqaror o‘shishiga xizmat qiluvchi eng muhim drayver bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi "«O‘zbekiston - 2030» strategiyasi to‘g‘risida"gi PF-158-sonli Farmoni. // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
2. Porter, M.E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, 76(6), pp. 77-90.
3. Mustafokulov Sh. I. Hududlarning investisiyaviy jozibadorligi. Monografiya. – T.: "Iqtisod-moliya", 2017. – 232 b.
4. Qodirov A.M., To‘xliyev N. Mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari. – T.: "Fan", 2019. – 188 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining rasmiy sayti ma’lumotlari (stat.uz).
6. Farg‘ona viloyati Statistika boshqarmasining 2024-2025 yillardagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yakunlari bo‘yicha hisoboti. – Farg‘ona, 2025. – 45 b.
7. Rahimov A.A. Kichik sanoat zonalarining hududlar iqtisodiyotini diversifikatsiyalashdagi o‘rni (Farg‘ona vodiysi misolida) // Iqtisodiyot va innovasion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. - 2024. - №3. - B. 112-120.

UDK 33.2964

O‘ZBEKISTONDA PAXTA-TO‘QIMACHILIK KLASTERLARI FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Yusupova Feruza Yo‘ldoshevna

“Biznesni boshqarish” kafedrası dotsenti,(PhD),

“Ma’mun universiteti”NTM,

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekistonda paxta-to‘qimachilik klasterlari faoliyatining shakllanishi, rivojlanish tendensiyalari hamda iqtisodiy samaradorligini oshirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida klaster tizimining qishloq xo‘jaligi va sanoat integratsiyasidagi o‘rni, paxta xomashyosini chuqur qayta ishlash orqali qo‘shimcha qiymat yaratish imkoniyatlari o‘rganildi. Shuningdek, klasterlar faoliyatiga ta’sir qiluvchi iqtisodiy, institutsional va innovatsion omillar baholanib, ularning samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari klaster tizimi

eksport salohiyatini oshirish, bandlikni ta'minlash va milliy iqtisodiyot barqarorligini mustahkamlashda muhim omil ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: paxta-to'qimachilik klasteri, iqtisodiy samaradorlik, integratsiya, qo'shimcha qiymat, eksport salohiyati, innovatsiya, qishloq xo'jaligi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va tarkibiy o'zgartirishlar jarayonida agrar tarmoqni sanoat bilan integratsiyalash asosiy strategik yo'nalishlardan biriga aylandi. Ayniqsa, paxta-to'qimachilik klasterlarini tashkil etish orqali "xomashyo yetishtirish – qayta ishlash – tayyor mahsulot ishlab chiqarish – eksport" zanjirini yagona boshqaruv tizimiga birlashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda[1].

Klaster tizimi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va xalqaro bozorda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlashga xizmat qiladi. M.Porterning klaster nazariyasiga ko'ra, o'zaro bog'liq korxona va tashkilotlarning hududiy jihatdan yaqin joylashuvi innovatsion rivojlanish va iqtisodiy ustunlikni shakllantiradi[2]. Shu bois, rivojlangan davlatlarda klaster modeli iqtisodiy taraqqiyotning muhim mexanizmi sifatida qaraladi.

O'zbekistonda paxta-to'qimachilik klasterlari faoliyati bo'yicha M.Abdullayev, I.Q.Rajabov, O.D.Jo'raboyev va boshqa iqtisodchi olimlar tomonidan ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ularda klasterlarning eksport salohiyati, ishlab chiqarish samaradorligi va kooperatsion munosabatlari tahlil qilingan [3]. Biroq, klasterlar faoliyatini takomillashtirish, ularning iqtisodiy samaradorligini baholash mezonlarini ishlab chiqish hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etish masalalari hali ham dolzarbligicha qolmoqda.

Klaster nazariyasi ilk bor amerikalik iqtisodchi M.Porter tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u klasterlarni "raqobatbardoshlikni oshiruvchi hududiy-iqtisodiy tizim" sifatida tavsiflaydi [2]. Olimning fikriga ko'ra, klasterlar innovatsion faoliyatni jadallashtiradi, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi va bozor infratuzilmasining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Rossiyalik iqtisodchi G.B.Kleyner klasterlarni iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi barqaror kooperatsion aloqalarni mustahkamlovchi tizim sifatida izohlaydi [4]. Uning ta'kidlashicha, klasterlar hududiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ham klaster tizimining afzalliklari keng o'rganilgan. Xususan, M.Abdullayev paxta-to'qimachilik klasterlari qishloq xo'jaligi va sanoat integratsiyasini kuchaytirib, qo'shimcha qiymat yaratish imkoniyatlarini kengaytirishini qayd etadi [3]. I.Q.Rajabov esa eksport zanjirini optimallashtirish orqali klasterlar samaradorligini oshirish mumkinligini asoslab bergan [5].

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, klaster tizimining muvaffaqiyati ishlab chiqarishning uzluksizligi, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va institutsional qo'llab-quvvatlash darajasiga bog'liq.

1-jadval.

O'zbekistonda paxta-to'qimachilik klasterlari rivojlanish dinamikasi

Ko'rsatkichlar	2017-yil	2020-yil	2023-yil	O'sish darajasi
Klasterlar soni	1 ta	96 ta	142 ta	+141 ta
Paxta maydoni (ming ga)	25	907	1012,5	40 baravar
Paxta hosili (ming tonna)	85	3100	3800,6	44,7 baravar
O'rtacha hosildorlik (s/ga)	29	34	38	+31 %
To'qimachilik eksporti (mlrd \$)	0,9	1,9	3,1	3,4 baravar
Yaratilgan ish o'rinlari	5 ming	140 ming	224 ming	44 baravar

Manbaa: O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Qishloq xo'jaligi vazirligi hamda "O'zto'qimachilik sanoat" uyushmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi

O'zbekistonda paxta-to'qimachilik klasterlari soni so'nggi yillarda keskin oshdi. 2017-yilda respublikada atigi 1 ta klaster faoliyat yuritgan bo'lsa, 2023-yilga kelib ularning soni 142 taga yetdi [6]. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2023-yilda 143 ta klaster tomonidan 1012,5 ming gektar maydonda 3800,6 ming tonna paxta xomashyosi yetishtirilgan [6]. Hosildorlik ko'rsatkichlari ham sezilarli darajada oshgan. Klaster tizimi joriy etilgunga qadar o'rtacha hosildorlik 29 sentnerni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 38 sentnerga yetdi [7].

Shu bilan birga, tahlillar ayrim muammolar mavjudligini ham ko'rsatmoqda. Xususan, klasterlarning barcha hududlarda bir xil rivojlanmagani, qayta ishlash bosqichlarining to'liq yo'lga qo'yilmagani va innovatsion texnologiyalar joriy etilish darajasining pastligi samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. 2025-yil holatiga ko'ra, klasterlarning atigi 14,4 foizida paxtani qayta ishlashning besh bosqichli tizimi to'liq joriy etilgan.

Paxta-to'qimachilik klasterlari qishloq xo'jaligi va sanoat integratsiyasining samarali modeli sifatida iqtisodiy o'sishni jadallashtirmoqda. Klaster tizimi fermer xo'jaliklari va sanoat korxonalari o'rtasidagi kooperatsiyani kuchaytirib, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkonini bermoqda. Biroq, yuqori iqtisodiy samaradorlikka erishish uchun quyidagi muammolarni hal etish zarur:

- Zamonaviy agrotexnologiyalarni yetarli darajada joriy etmaslik;
- Suv resurslaridan foydalanish samaradorligining pastligi;
- Ayrim hududlarda logistika infratuzilmasining rivojlanmaganligi;
- Eksport bozorlarida marketing faoliyatining sustligi.

Shu bilan birga, klasterlar faoliyatiga davlatning ma'muriy aralashuvini kamaytirish va erkin raqobat muhitini shakllantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari paxta-to'qimachilik klasterlari O'zbekiston iqtisodiyotida yuqori qo'shimcha qiymat yaratish, eksport salohiyatini oshirish va yangi ish o'rinlari yaratishda muhim omil ekanligini ko'rsatdi.

Klasterlar faoliyatini yanada takomillashtirish maqsadida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- ishlab chiqarishga raqamli va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish;
- klasterlar samaradorligini baholashda ko'p mezonli tizimni qo'llash;
- ilmiy-tadqiqot institutlari va ishlab chiqarish korxonalari hamkorligini kuchaytirish;
- eksport geografiyasini kengaytirish va xalqaro sertifikatlash tizimlarini joriy etish;
- suv tejovchi texnologiyalarni ommalashtirish.

Umuman olganda, paxta-to'qimachilik klasterlarini rivojlantirish milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlash, eksport hajmini ko'paytirish va O'zbekistonning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining paxta-to'qimachilik klasterlarini rivojlantirishga oid Farmon va Qarorlari. – Toshkent, 2019–2025.
2. Porter M. *The Competitive Advantage of Nations*. – New York: Free Press, 1990.
3. Abdullayev M. Paxta-to'qimachilik klasterlari iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'llari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2021. – №4.
4. Клейнер Г.Б. Кластерная теория и промышленная политика // Российский экономический журнал. – Москва, 2008. – №5.
5. Rajabov I.Q. Eksport salohiyatini oshirishda agroklastarlarning o'rni // Biznes ekspert. – Toshkent, 2022. – №3.
6. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari, 2023.
7. Qishloq xo'jaligi vazirligi hisobotlari, 2023.

KICHIK BIZNES SUB'EKTLARIDA XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA SIFAT MENEJMENTI TIZIMINI JORIY ETISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Otavaliyev Bobirjon Sobirjon o'g'li

Namangan davlat universiteti, Yashil Iqtisodiyot
va barqaror biznes kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada kichik biznes sub'ektlarida xalqaro standartlar asosida sifat menejmenti tizimini joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda ISO 9001 xalqaro standarti talablari asosida kichik biznes sub'ektlari faoliyatida sifatni boshqarish tizimini shakllantirishning tashkiliy, iqtisodiy va institutsional jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, kichik biznes sub'ektlarida sifat menejmenti tizimini bosqichma-bosqich joriy etish, korxonalarining tayyorlik darajasini baholash, ichki auditni tashkil etish va raqobatbardoshlikni oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, sifat menejmenti tizimi, ISO 9001, xalqaro standartlar, sertifikatlash, raqobatbardoshlik, boshqaruv mexanizmi, ichki audit, eksport salohiyati.

Jahon iqtisodiyotida raqobatning kuchayishi, iste'molchilar talabining ortishi va bozorlarda sifat mezonlarining ustuvor ahamiyat kasb etishi kichik biznes sub'ektlari faoliyatini xalqaro standartlar asosida tashkil etish zaruratini kuchaytirmoqda[5,p.14]. Bugungi sharoitda kichik biznes faqat mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish bilan cheklanib qolmasdan, balki bozor talablariga mos, sifatli, xavfsiz va raqobatbardosh mahsulotlar taklif etishi lozim.

Kichik biznes sub'ektlari milliy iqtisodiyotda bandlikni ta'minlash, aholi daromadlarini oshirish, hududiy iqtisodiy faollikni kuchaytirish va innovatsion g'oyalarni amaliyotga joriy etishda muhim o'rin tutadi. Biroq ularning barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan boshqaruv tizimi, mahsulot sifati, ishlab chiqarish jarayonlarining tartibga solinganligi va xalqaro standartlarga moslashuvchanligi bilan bog'liq[6,p.95].

Shu nuqtai nazardan, kichik biznes sub'ektlarida ISO 9001 kabi xalqaro standartlar asosida sifat menejmenti tizimini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Sifat menejmenti tizimi korxonada mahsulot va xizmatlar sifatini ta'minlash, jarayonlarni nazorat qilish, mijozlar talabini o'rganish, nuqsonlarni kamaytirish va doimiy takomillashtirishni ta'minlaydigan boshqaruv vositasidir[7,p.202].

Kichik biznes sub'ektlarida xalqaro standartlar asosida sifat menejmenti tizimini joriy etish jarayoni bir martalik sertifikat olish bilan cheklanmasligi lozim. Aksincha, bu jarayon korxonaning butun boshqaruv tizimini qayta ko'rib chiqish, ichki jarayonlarni tartibga solish, mas'uliyat va vakolatlarni aniqlash, sifat

ko'rsatkichlarini muntazam monitoring qilish va doimiy takomillashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Amaliyotda kichik biznes sub'ektlarida sifat menejmenti tizimini joriy etishga to'sqinlik qiladigan bir qator muammolar mavjud. Ular qatoriga moliyaviy resurslarning cheklanganligi, standartlar bo'yicha bilim va tajribaning yetarli emasligi, malakali mutaxassislar tanqisligi, sertifikatlash xarajatlarining nisbatan yuqoriligi, ichki hujjatlashtirish tizimining sustligi va raqamli monitoring imkoniyatlarining cheklanganligini kiritish mumkin[8,p.118].

Shu sababli kichik biznes sub'ektlarida sifat menejmenti tizimini joriy etish mexanizmlarini takomillashtirishda korxonalarning iqtisodiy imkoniyatlari, tashkiliy tuzilmasi, kadrlar salohiyati, bozordagi o'rni va eksportga yo'nalganlik darajasini hisobga olish muhimdir.

1-jadval

Kichik biznes sub'ektlarida SMTni joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlari

Yo'nalishlar	Mazmuni	Kutiladigan natija
Tashkiliy mexanizm	Sifat siyosati, mas'uliyat taqsimoti, jarayonlar xaritasini ishlab chiqish	Korxona ichki boshqaruvi tizimlashadi
Iqtisodiy mexanizm	Sertifikatlash, o'qitish va konsalting xarajatlarini optimallashtirish	Joriy etish xarajatlari kamayadi
Kadrlar mexanizmi	Xodimlarni ISO 9001 talablari va sifat madaniyatiga o'qitish	Xodimlar mas'uliyati va malakasi oshadi
Raqamli mexanizm	Elektron hujjat aylanishi, raqamli audit va sifat monitoringini joriy etish	Qaror qabul qilish tezligi va aniqligi ortadi
Institutsional mexanizm	Davlat qo'llab-quvvatlashi, sertifikatlash organlari va konsalting xizmatlari bilan hamkorlik	Standartlarni joriy etish jarayoni yengillashadi
Eksportga yo'naltirish mexanizmi	Xalqaro bozor talablariga mos mahsulot va xizmatlar tayyorlash	Tashqi bozorlarga chiqish imkoniyati kengayadi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, sifat menejmenti tizimini joriy etish mexanizmi bir nechta o'zaro bog'liq yo'nalishlardan iborat bo'lishi lozim. Agar korxona faqat sertifikat olishga e'tibor qaratib, ichki boshqaruv, kadrlar, raqamlashtirish va doimiy takomillashtirishga e'tibor bermasa, SMTning real samarasi past bo'ladi.

Kichik biznes sub'ektlari uchun xalqaro standartlar asosida sifat menejmenti tizimini joriy etishning takomillashtirilgan mexanizmi quyidagi bosqichlardan iborat bo'lishi maqsadga muvofiq:

1-bosqich: korxonaning SMTga tayyorlik darajasini baholash. Bu bosqichda korxonaning mavjud boshqaruv tizimi, mahsulot sifati, hujjatlashtirish holati, xodimlar malakasi, moliyaviy imkoniyatlari va texnik-texnologik bazasi tahlil qilinadi.

2-bosqich: sifat muammolari va xavflarni aniqlash. Korxonada mahsulot yoki xizmat sifatiga ta'sir etuvchi asosiy muammolar, nuqsonlar, mijozlar shikoyatlari, qayta ishlash xarajatlari va ishlab chiqarishdagi yo'qotishlar aniqlanadi.

3-bosqich: ISO 9001 talablari asosida ichki jarayonlarni tartibga solish. Bu bosqichda korxonaning asosiy biznes jarayonlari belgilanadi, jarayonlar xaritasi tuziladi, mas'ul xodimlar aniqlanadi va sifat siyosati ishlab chiqiladi.

4-bosqich: hujjatlashtirish va mas'uliyatni taqsimlash. Sifat bo'yicha ichki nizomlar, yo'riqnomalar, nazorat varaqalari, audit rejalari va hisobot shakllari tayyorlanadi. Har bir xodimning vazifasi va javobgarlik doirasi aniq belgilanadi.

5-bosqich: xodimlarni o'qitish va sifat madaniyatini shakllantirish. Kichik biznesda SMTning samarali ishlashi xodimlarning ushbu tizimni to'g'ri tushunishi va amalda qo'llashiga bog'liq. Shuning uchun xodimlarni ISO 9001 talablari, ichki audit, mijozlar bilan ishlash va doimiy takomillashtirish bo'yicha o'qitish zarur.

6-bosqich: ichki audit va monitoring tizimini joriy etish. Korxonada sifat ko'rsatkichlari, nuqsonlar, mijozlar qoniqishi, ishlab chiqarish samaradorligi va xarajatlar bo'yicha muntazam monitoring yo'lga qo'yiladi.

7-bosqich: sertifikatlashga tayyorgarlik va tashqi audit. Korxona ichki audit natijalari asosida kamchiliklarni bartaraf etadi va sertifikatlash organlari orqali tashqi auditdan o'tadi.

8-bosqich: doimiy takomillashtirish. SMT joriy etilgandan keyin ham jarayonlarni yaxshilash, mijozlar talabini o'rganish, xodimlar malakasini oshirish va sifat ko'rsatkichlarini yaxshilash ishlari davom ettiriladi.

Ushbu bosqichli mexanizm kichik biznes sub'ektlari uchun xalqaro standartlarni moliyaviy va tashkiliy imkoniyatlardan kelib chiqib, bosqichma-bosqich joriy etish imkonini beradi. Bu yondashuv, ayniqsa, mikro va kichik korxonalar uchun qulay bo'lib, ularga ortiqcha xarajatlarsiz boshqaruv tizimini takomillashtirish imkoniyatini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, kichik biznes sub'ektlarida xalqaro standartlar asosida sifat menejmenti tizimini joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish bugungi

kunda iqtisodiy rivojlanish, raqobatbardoshlik va eksport salohiyatini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. SMT korxonada mahsulot va xizmatlar sifatini barqaror ta‘minlash, ichki jarayonlarni tartibga solish, mijozlar ishonchini oshirish va boshqaruv samaradorligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, kichik biznes sub’ektlarida xalqaro standartlarni joriy etishdan oldin korxonaning SMTga tayyorlik darajasini baholash amaliyotini yo‘lga qo‘yish zarur.

Ikkinchidan, ISO 9001 talablarini kichik biznes xususiyatlariga moslashtirgan holda soddalashtirilgan metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, kichik biznes sub’ektlari uchun sertifikatlash, konsalting va xodimlarni o‘qitish xarajatlarini qisman qoplash mexanizmlarini kengaytirish lozim.

To‘rtinchidan, sifat menejmenti tizimini joriy etishda raqamli monitoring, elektron hujjat aylanishi va ichki audit tizimlaridan foydalanish samaradorlikni oshiradi.

Beshinchidan, eksportga yo‘nalgan kichik biznes sub’ektlarida xalqaro standartlar asosida SMTni joriy etishni davlat dasturlari, bank kreditlari va konsalting xizmatlari bilan uyg‘unlashtirish zarur.

Umuman olganda, kichik biznes sub’ektlarida xalqaro standartlar asosida sifat menejmenti tizimini joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish korxonalarning ichki boshqaruvini mustahkamlash, mahsulot sifatini oshirish, bozordagi ishonchini kuchaytirish va xalqaro raqobatga tayyorlashda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. ISO 9001:2015. Quality Management Systems. International Organization for Standardization.
2. ISO 9000:2015. Quality Management Systems. Fundamentals and Vocabulary. International Organization for Standardization.
3. Feigenbaum A.V. Total Quality Control. McGraw-Hill, 1991.
4. Oakland J.S. Total Quality Management and Operational Excellence. Routledge, 2014.
5. UNIDO. Quality Infrastructure: Building Trust for Trade. Vienna.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining kichik biznes va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga oid farmon va qarorlari.

UDK: 338(575.1)

O‘ZBEKISTONDA TADBIRKORLIK SUBYEKTLARI SONINING

O‘SISHI VA UNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich, Ibroximova Maftuna Farxodjon qizi

NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror

biznes kafedrası katta o'qituvchisi
abduraxmonov.sherali.86@gmail.com,
tel: (+998)-99-321-06-07, 0009-0001-1513-084X
TITU Namangan manzili
Iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar sonining o'sish tendensiyasi hamda uning mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — korxona va tashkilotlar sonining ortishiga ta'sir etuvchi iqtisodiy omillarni aniqlash, hududlar kesimida mavjud tafovutlarni o'rganish hamda tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini baholashdan iborat. Ishda statistik tahlil, qiyosiy baholash va iqtisodiy ko'rsatkichlar asosida ilmiy xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: korxona va tashkilotlar, tadbirkorlik, iqtisodiy rivojlanish, biznes muhiti, iqtisodiy samaradorlik, hududiy iqtisodiyot, investitsion jozibadorlik, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, iqtisodiy faollik, statistika, raqobat muhiti, ish o'rinlari.

Kirish. Hozirgi globallashuv va bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish hamda iqtisodiy subyektlar sonini oshirish har qanday davlatning barqaror iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, zamonaviy iqtisodiy tizimda korxona va tashkilotlar mamlakat iqtisodiyotining tayanch bo'g'ini sifatida namoyon bo'lib, ular ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etish, xizmatlar ko'rsatish, yangi ish o'rinlarini yaratish, investitsiyalarni jalb qilish hamda aholi daromadlarini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli iqtisodiyotda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar sonining o'sishi mamlakat iqtisodiy faolligining muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida qaraladi.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda iqtisodiyotni liberallashtirish, xususiy mulk daxlsizligini ta'minlash, tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash va biznes yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, soliqqa tortish tizimini soddalashtirish, tadbirkorlik faoliyatini ro'yxatdan o'tkazish tartiblarini yengillashtirish, kreditlash tizimini rivojlantirish hamda investitsion muhitni yaxshilash bo'yicha olib borilayotgan islohotlar natijasida mamlakatda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar soni yildan yilga ortib bormoqda. Bu esa iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, hududlarni kompleks rivojlantirish va yangi ish o'rinlarini yaratishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yilning 1-may holatiga O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar soni 580,9 mingtani tashkil etgan. Mazkur ko'rsatkich o'tgan yilning mos davriga nisbatan 40,2 mingtaga yoki 7,4 foizga oshganligi kuzatilgan. Ushbu statistik ma'lumotlar mamlakatda iqtisodiy faollikning ortib borayotganini, biznes muhitining

yaxshilanayotganini va tadbirkorlik faoliyati uchun yaratilayotgan imkoniyatlarning kengayib borayotganini ko'rsatadi. Korxonalar sonining oshishi iqtisodiy tizimning faollashuvi bilan bir qatorda, aholining biznes yuritishga bo'lgan qiziqishi ortayotganidan ham dalolat beradi.

Korxona va tashkilotlar sonining ortishi mamlakat iqtisodiyotiga ko'plab ijobiy ta'sirlarni ko'rsatadi. Avvalo, yangi korxonalarning tashkil etilishi yangi ish o'rinlari yaratilishiga olib keladi. Bu esa aholining bandlik darajasini oshirish, ishsizlik muammosini kamaytirish va aholi daromadlarini ko'paytirishda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, yoshlar bandligini ta'minlashda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki mazkur soha nisbatan kam kapital talab qilishi va tez moslashuvchanligi bilan ajralib turadi.

Korxonalar faoliyatining rivojlanishi investitsion muhitning yaxshilanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Chunki investorlar, avvalo, iqtisodiy faol va barqaror bozor mavjud bo'lgan hududlarga investitsiya kiritishga intiladi. Shu nuqtai nazardan, korxona va tashkilotlar sonining ortib borishi mamlakat iqtisodiyotining jozibadorligini oshiruvchi omillardan biri hisoblanadi. Xorijiy investitsiyalarning jalb qilinishi esa yangi texnologiyalar, zamonaviy boshqaruv tajribasi va innovatsion yondashuvlarning kirib kelishiga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, korxona va tashkilotlar faoliyatini rivojlantirish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, ayrim hududlarda infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi, malakali kadrlar yetishmovchiligi va byurokratik to'siqlar tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, chekka hududlarda biznes yuritish sharoitlarining poytaxt va yirik shaharlarga nisbatan sust rivojlanganligi hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni yuzaga keltirmoqda.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, unda O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar sonining o'sish tendensiyasi hamda uning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, hududlar kesimida korxona va tashkilotlar sonining farqlanish sabablari, biznes muhitining rivojlanish omillari va iqtisodiy samaradorlikka ta'siri atroflicha o'rganiladi.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundan iboratki, unda korxona va tashkilotlar sonining ortishi bilan bog'liq iqtisodiy jarayonlar tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi hamda hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta'sir etuvchi asosiy omillar aniqlanadi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari asosida tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish va hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, korxona va tashkilotlar sonining oshishi hamda biznes muhitining takomillashuvi masalalari so'nggi yillarda ko'plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan keng o'rganilmoqda. Ushbu yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlarda korxonalar faoliyatining iqtisodiy o'sishga ta'siri, kichik biznesning mamlakat iqtisodiyotidagi

o'zni, investitsion muhit va hududiy iqtisodiy rivojlanish masalalari turli jihatlarida tahlil qilingan.

Shuningdek, Michael Porter tomonidan yozilgan "Competitive Advantage" asarida korxona va tashkilotlarning raqobatbardoshligini oshirish omillari hamda biznes muhitining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri keng tahlil qilingan[2, 112-b]. Muallifning fikricha, raqobat muhitining rivojlanishi iqtisodiy o'sishni jadallashtiruvchi asosiy omillardan biridir.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyotdagi o'zni Peter Drucker tomonidan yaratilgan "Innovation and Entrepreneurship" asarida ham atroflicha o'rganilgan[3, 95-b]. Unda tadbirkorlik faoliyatining innovatsiyalarni rivojlantirishdagi roli hamda korxonalar samaradorligini oshirish mexanizmlari yoritilgan.

Bundan tashqari, Klaus Schwab ning "The Fourth Industrial Revolution" asarida zamonaviy texnologiyalar va raqamli iqtisodiyotning biznes faoliyatiga ta'siri ko'rsatib berilgan[5, 101-b]. Muallif iqtisodiy transformatsiya jarayonida korxonalarning innovatsion rivojlanishini iqtisodiy taraqqiyotning asosiy drayverlaridan biri sifatida baholaydi.

Shuningdek, A. O'lmasovning "Iqtisodiyot nazariyasi" asarida bozor iqtisodiyoti sharoitida korxona va tashkilotlarning iqtisodiy faoliyati, ularning ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri hamda iqtisodiy resurslardan foydalanish masalalari yoritilgan[7, 174-b].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar sonining o'sish tendensiyalari hamda ularning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini baholash uchun kompleks va tizimli yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy va amaliy usullar uyg'unligiga asoslanib, muammoni har tomonlama tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqotning nazariy asosini tadbirkorlik faoliyati, bozor iqtisodiyoti, hududiy iqtisodiy rivojlanish hamda biznes muhitini shakllantirishga oid ilmiy konsepsiyalar tashkil etadi. Ushbu bosqichda iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlari, iqtisodiy nazariyalar va tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha ilmiy manbalar tahlil qilindi. Ilmiy adabiyotlarni o'rganish jarayonida umumlashtirish, tizimlashtirish va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Bu orqali korxona va tashkilotlar faoliyatining iqtisodiy ahamiyati, ularning mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri hamda rivojlanish omillari o'rganildi.

Tadqiqot davomida statistik tahlil usulidan keng foydalanildi. Ushbu usul yordamida korxona va tashkilotlar sonining o'sish dinamikasi, hududlar kesimidagi tafovutlar hamda iqtisodiy faollik darajasi baholandi. Shuningdek, qiyosiy tahlil usuli orqali hududlar o'rtasidagi iqtisodiy farqlar va biznes rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar aniqlandi.

Bundan tashqari, tadqiqot jarayonida iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari ham tahlil qilindi. Korxonalar sonining oshishi natijasida yuzaga kelayotgan

iqtisodiy o'zgarishlar, yangi ish o'rinlari yaratilishi, biznes muhitining yaxshilanishi va iqtisodiy raqobatning kuchayishi ilmiy jihatdan baholandi.

Tahlil va natijalar. Mazkur tadqiqot doirasida O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar sonining o'sish tendensiyalari hamda ularning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri kompleks yondashuv asosida tahlil qilindi. Tahlil jarayonida mamlakat hududlari kesimida korxona va tashkilotlar sonining taqsimlanishi, iqtisodiy faollik darajasi, biznes muhitining rivojlanishi hamda tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiyotdagi o'rni o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, korxona va tashkilotlar sonining ortib borishi mamlakat iqtisodiyotida ijobiy tarkibiy o'zgarishlarning yuz berayotganini ko'rsatadi.

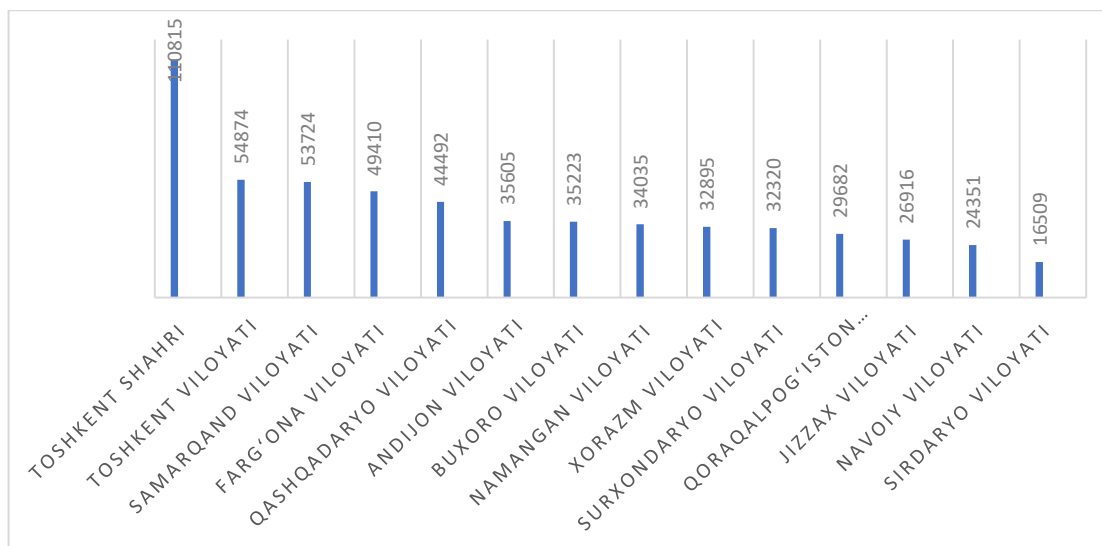
Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yilning 1-may holatiga O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar soni 580,9 mingtani tashkil etgan. Ushbu ko'rsatkich o'tgan yilning mos davriga nisbatan 40,2 mingtaga yoki 7,4 foizga oshgan. Mazkur o'sish mamlakatda biznes yuritish uchun yaratilayotgan qulay shart-sharoitlar, tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar hamda investitsion muhitning yaxshilanib borayotgani bilan izohlanadi.

Hududlar kesimida tahlil qilinganda, eng yuqori ko'rsatkich Toshkent shahrida qayd etilgan bo'lib, bu yerda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar soni 110 815 tani tashkil qilgan. Ushbu holat poytaxtning mamlakat iqtisodiy va moliyaviy markazi ekanligi, infratuzilmaning rivojlanganligi, xizmatlar sektorining kengligi hamda investitsion jozibadorlik darajasining yuqoriligi bilan bog'liq. Shuningdek, Toshkent shahrida aholining xarid qobiliyati va biznes faolligining yuqoriligi ham korxonalar sonining ortishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Toshkent viloyati (54 874 ta), Samarqand viloyati (53 724 ta) va Farg'ona viloyati (49 410 ta) ham korxona va tashkilotlar soni bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarni qayd etgan hududlar qatoriga kiradi. Ushbu hududlarda sanoat, savdo, xizmat ko'rsatish va qishloq xo'jaligi tarmoqlarining rivojlanganligi iqtisodiy faollikning oshishiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, Samarqand va Farg'ona viloyatlarida aholining zich joylashganligi hamda ichki bozor hajmining kattaligi tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishiga qulay imkoniyat yaratmoqda.

Qashqadaryo viloyati (44 492 ta), Andijon viloyati (35 605 ta), Buxoro viloyati (35 223 ta) va Namangan viloyati (34 035 ta) o'rta darajadagi ko'rsatkichlarga ega hududlar hisoblanadi. Mazkur hududlarda sanoat korxonalari, kichik biznes subyektlari va oilaviy tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi iqtisodiy faollikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Nisbatan past ko'rsatkichlar esa Sirdaryo viloyati (16 509 ta), Navoiy viloyati (24 351 ta) va Jizzax viloyatida (26 916 ta) kuzatilgan. Ushbu hududlarda iqtisodiy faollikning nisbatan pastligi, aholining kamligi, biznes infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda investitsion imkoniyatlarning cheklanganligi korxona va tashkilotlar sonining kamligiga sabab bo'lmoqda.

1-rasm. Hududlar kesimida faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, korxona va tashkilotlar sonining ortishi mamlakat iqtisodiyotiga bir qator ijobiy ta'sirlarni ko'rsatmoqda.

Birinchidan, yangi korxonalarining tashkil etilishi yangi ish o'rinlari yaratilishiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari aholining bandligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Bu esa ishsizlik darajasini kamaytirish va aholi daromadlarini oshirishga yordam beradi.

Ikkinchidan, korxona va tashkilotlar sonining ortishi ichki bozorda raqobat muhitining kuchayishiga olib kelmoqda. Natijada mahsulot va xizmatlar sifati yaxshilanib, ishlab chiqarish samaradorligi ortmoqda. Shu bilan birga, raqobatning kuchayishi innovatsion texnologiyalarni joriy etish va biznes boshqaruvini takomillashtirishga ham xizmat qilmoqda.

Uchinchidan, tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi investitsion jozibadorlikning oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Korxonalar sonining ortishi investorlar uchun iqtisodiy muhitning barqarorligini ifodalovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Bu esa mamlakat iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar oqimini ko'paytirishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, korxona va tashkilotlar faoliyatining kengayishi hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirmoqda. Hududlarda yangi ishlab chiqarish korxonalari va xizmat ko'rsatish obyektlarining tashkil etilishi mahalliy iqtisodiy infratuzilmaning rivojlanishiga olib kelmoqda. Bu esa hududlar iqtisodiy salohiyatining oshishiga xizmat qiladi.

Beshinchidan, korxona va tashkilotlar sonining oshishi davlat byudjeti daromadlarining ortishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Chunki faoliyat yuritayotgan korxonalar sonining ko'payishi soliq tushumlari hajmining oshishiga sabab bo'ladi. Natijada davlat tomonidan ijtimoiy va iqtisodiy dasturlarni moliyalashtirish imkoniyatlari kengayadi.

Shu bilan birga, tahlil davomida ayrim muammolar ham aniqlangan. Jumladan, ayrim hududlarda biznes infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi

hamda malakali kadrlar yetishmovchiligi tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, chekka hududlarda transport-logistika tizimining sust rivojlanganligi va investitsion faollikning pastligi biznes subyektlari sonining kam bo'lishiga sabab bo'lmoqda.

Natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda korxona va tashkilotlar sonining o'sishi mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanayotganidan dalolat beradi. Mazkur jarayon iqtisodiy faollikni oshirish, hududiy rivojlanishni jadallashtirish, yangi ish o'rinlari yaratish va investitsion muhitni yaxshilash orqali mamlakat iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Amaliy taklif va tavsiyalar. Tadqiqot natijalariga asoslanib, O'zbekistonda korxona va tashkilotlar faoliyatini yanada rivojlantirish hamda tadbirkorlik muhitining samaradorligini oshirish bo'yicha quyidagi amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

Hududiy biznes infratuzilmasini rivojlantirish.

Korxona va tashkilotlar faoliyatini kengaytirish uchun hududlarda zamonaviy biznes infratuzilmasini shakllantirish zarur. Xususan, sanoat zonalari, logistika markazlari, biznes inkubatorlar va texnoparklar sonini oshirish tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash.

Tadbirkorlik subyektlariga imtiyozli kreditlar ajratish, subsidiyalar va grant dasturlarini kengaytirish orqali yangi korxonalar tashkil etilishini rag'batlantirish maqsadga muvofiq. Ayniqsa, yoshlar va ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash iqtisodiy faollikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Investitsion muhitni yanada yaxshilash.

Xorijiy va mahalliy investorlar uchun qulay iqtisodiy sharoitlar yaratish, byurokratik to'siqlarni kamaytirish hamda biznesni ro'yxatdan o'tkazish jarayonlarini soddalashtirish zarur. Bu esa yangi korxonalar sonining oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish.

Korxona va tashkilotlar soni nisbatan kam bo'lgan hududlarda iqtisodiy faollikni oshirish bo'yicha alohida dasturlar ishlab chiqish lozim. Xususan, Sirdaryo, Jizzax va Navoiy viloyatlarida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun qo'shimcha soliq imtiyozlari va investitsion rag'batlantirish mexanizmlarini joriy etish maqsadga muvofiq.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar sonining o'sishi mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanayotganidan dalolat beradi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2026-yilning 1-may holatiga korxona va tashkilotlar sonining 580,9 mingga yetgani hamda o'tgan yilga nisbatan 7,4 foizga oshgani tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash borasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning samarali natija berayotganini ko'rsatadi.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, korxona va tashkilotlar sonining ortishi iqtisodiyotning turli sohalariga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, yangi ish o'rinlarining yaratilishi, aholining bandlik darajasining oshishi, investitsion muhitning yaxshilanishi hamda ichki bozorda raqobat muhitining kuchayishi iqtisodiy samaradorlikning muhim ko'rsatkichlari sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining rivojlanishi hududiy iqtisodiy faollikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Hududlar kesimidagi tahlillar shuni ko'rsatdiki, Toshkent shahri, Toshkent viloyati, Samarqand va Farg'ona viloyatlarida korxona va tashkilotlar sonining yuqori bo'lishi ushbu hududlarda iqtisodiy infratuzilma, investitsion jozibadorlik va biznes muhiti rivojlanganligi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, ayrim hududlarda korxonalar sonining nisbatan kamligi infratuzilma yetishmovchiligi, investitsion faollikning pastligi va iqtisodiy imkoniyatlarning cheklanganligi bilan bog'liq ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot davomida korxona va tashkilotlar faoliyatining iqtisodiy taraqqiyotdagi strategik o'rni ham asoslab berildi. Korxonalar sonining ortishi nafaqat iqtisodiy faollikni kuchaytiradi, balki ishlab chiqarish hajmining kengayishi, xizmatlar sektorining rivojlanishi hamda davlat byudjeti daromadlarining oshishiga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi mamlakatning xalqaro iqtisodiy maydondagi raqobatbardoshligini mustahkamlashda ham muhim omil hisoblanadi.

Biroq, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham aniqlandi. Jumladan, ayrim hududlarda biznes infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi, malakali kadrlar yetishmovchiligi va byurokratik to'siqlar tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli hududiy iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish, investitsion muhitni yanada yaxshilash va biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, O'zbekistonda korxona va tashkilotlar sonining o'sishi iqtisodiy rivojlanishning muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida baholanadi. Kelgusida tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, hududiy iqtisodiy infratuzilmani rivojlantirish hamda investitsion jozibadorlikni oshirish orqali mamlakat iqtisodiyotining barqaror va raqobatbardosh rivojlanishini ta'minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Schumpeter J. The Theory of Economic Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1934. – 255 p.
2. Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 1985. – 557 p.
3. Drucker P. Innovation and Entrepreneurship. – New York: Harper & Row, 1985. – 277 p.
4. Krugman P. Geography and Trade. – Cambridge: MIT Press, 1991. – 142 p.

5. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 172 p.
6. G‘ulomov Sh.S. Innovatsion iqtisodiyot. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 320 b.
8. O‘lmasov A. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019. – 410 b.
9. Yo‘ldoshev N.R. Raqamli iqtisodiyot asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 280 b.

UDK 334.722

KICHIK BIZNES SUB’EKTLARIDA XALQARO STANDARTLARNI JORIY ETISHGA TA’SIR ETUVCHI TASHKILIY-IQTISODIY OMILLAR TAHLILI

Otavaliyev Bobirjon Sobirjon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti, Yashil Iqtisodiyot
va barqaror biznes kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada kichik biznes sub’ektlarida xalqaro standartlarni joriy etishga ta’sir etuvchi tashkiliy-iqtisodiy omillar tahlil qilingan. Tadqiqotda xalqaro standartlar, xususan ISO 9001 sifat menejmenti tizimi talablarini kichik biznes faoliyatiga tatbiq etishning zarurati, imkoniyatlari va amaliyotda uchraydigan muammolari yoritilgan. Shuningdek, xalqaro standartlarni joriy etishda moliyaviy imkoniyatlar, kadrlar salohiyati, boshqaruv madaniyati, raqamlashtirish darajasi, davlat qo‘llab-quvvatlashi va bozor talabi kabi omillarning ta’siri asoslab berilgan. Maqolada kichik biznes sub’ektlari uchun xalqaro standartlarni bosqichma-bosqich joriy etish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, xalqaro standartlar, sifat menejmenti tizimi, ISO 9001, tashkiliy omillar, iqtisodiy omillar, raqobatbardoshlik, sertifikatlash, eksport salohiyati, boshqaruv samaradorligi.

Hozirgi global raqobat sharoitida kichik biznes sub’ektlarining barqaror rivojlanishi mahsulot va xizmatlar sifati, boshqaruv jarayonlarining samaradorligi hamda xalqaro standartlarga mos faoliyat yuritish darajasi bilan bevosita bog‘liq[1, p. 45]. . Ichki bozorda raqobatning kuchayishi, iste’molchilar talabining ortishi va tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarining kengayishi kichik biznes sub’ektlaridan o‘z faoliyatini zamonaviy standartlar asosida tashkil etishni talab qilmoqda.

Xalqaro standartlarni joriy etish kichik biznes uchun faqat sertifikat olish jarayoni emas, balki korxonaning boshqaruv tizimini tartibga solish, sifatni nazorat qilish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mijozlar ishonchini mustahkamlash va eksport imkoniyatlarini kengaytirish vositasi hisoblanadi[2,p.112]. . Ayniqsa, ISO 9001 sifat menejmenti tizimi kichik biznes sub’ektlariga mahsulot va xizmatlar sifatini barqaror ta’minlash, ichki jarayonlarni hujjatlashtirish va doimiy takomillashtirish madaniyatini shakllantirish imkonini beradi[3,p.88].

Shu bilan birga, kichik biznes sub'ektlarida xalqaro standartlarni joriy etish jarayoniga bir qator tashkiliy va iqtisodiy omillar ta'sir ko'rsatadi. Moliyaviy resurslarning cheklanganligi, malakali kadrlar yetishmasligi, sertifikatlash xarajatlarining yuqoriligi, standart talablari bo'yicha yetarli bilim va tajribaning kamligi ushbu jarayonni sekinlashtiruvchi asosiy omillardan hisoblanadi[4,p.231]. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada kichik biznes sub'ektlarida xalqaro standartlarni joriy etishga ta'sir etuvchi tashkiliy-iqtisodiy omillarni tahlil qilish maqsad qilingan.

Kichik biznes sub'ektlarida xalqaro standartlarni joriy etishga ta'sir etuvchi omillarni shartli ravishda ikki yirik guruhga ajratish mumkin: tashkiliy omillar va iqtisodiy omillar. Tashkiliy omillar korxona ichidagi boshqaruv, kadrlar, jarayonlar, hujjatlashtirish va nazorat tizimi bilan bog'liq bo'lsa, iqtisodiy omillar moliyaviy imkoniyatlar, bozor talabi, raqobat muhiti, sertifikatlash xarajatlari va davlat qo'llab-quvvatlashi bilan bog'liqdir.

1-jadval

Kichik biznes sub'ektlarida xalqaro standartlarni joriy etishga ta'sir etuvchi tashkiliy-iqtisodiy omillar

Omillar guruhi	Asosiy omillar	Xalqaro standartlarni joriy etishga ta'siri
Tashkiliy omillar	Boshqaruv madaniyati	Korxonada standart talablarini qabul qilish va amalga oshirish darajasini belgilaydi
	Kadrlar salohiyati	ISO 9001 talablarini tushunish, hujjatlashtirish va ichki audit o'tkazish imkoniyatini oshiradi
	Jarayonlarning tartibga solinganligi	Ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlarida sifat barqarorligini ta'minlaydi
	Raqamlashtirish darajasi	Sifat ko'rsatkichlarini monitoring qilish va qaror qabul qilishni tezlashtiradi
Iqtisodiy omillar	Moliyaviy imkoniyatlar	Sertifikatlash, konsalting va o'qitish xarajatlarini qoplash imkoniyatini belgilaydi
	Bozor talabi	Standartlarni joriy etishga iqtisodiy rag'bat yaratadi
	Raqobat muhiti	Sifatni oshirish va sertifikatlashga bo'lgan ehtiyojni kuchaytiradi
	Davlat qo'llab-quvvatlashi	Subsidiya, imtiyoz va maslahat xizmatlari orqali joriy etish jarayonini yengillashtiradi
	Eksportga yo'nalganlik	Xalqaro standartlarga moslashish zaruratini oshiradi

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, xalqaro standartlarni joriy etish faqat moliyaviy imkoniyatlar bilan emas, balki korxonaning ichki boshqaruv tizimi, xodimlar malakasi va raqamli tayyorgarlik darajasi bilan ham bevosita bog‘liq. Agar korxonada ichki jarayonlar aniq belgilanmagan, mas’uliyat taqsimoti yo‘lga qo‘yilmagan va sifat nazorati tizimi shakllanmagan bo‘lsa, ISO 9001 kabi standartlarni joriy etish murakkablashadi.

Kichik biznes sub’ektlarining aksariyatida asosiy muammolardan biri sifat menejmenti tizimini sertifikat olish vositasi sifatida tor ma’noda tushunishdir. Amalda esa xalqaro standartlar korxonaning barcha jarayonlarini qamrab oladi: xarid, ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish, sotuv, mijozlar bilan ishlash, hujjatlashtirish, ichki audit va doimiy yaxshilash. Shu sababli kichik biznes sub’ektlari uchun xalqaro standartlarni soddalashtirilgan, bosqichma-bosqich va moliyaviy imkoniyatlarga mos holda joriy etish maqsadga muvofiq.

Tahlillar asosida xalqaro standartlarni joriy etishda kichik biznes sub’ektlarini uch guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhga eksportga yo‘nalgan, moliyaviy va kadrlar salohiyati nisbatan yuqori bo‘lgan korxonalar kiradi. Ushbu korxonalar ISO 9001 va boshqa xalqaro standartlarni to‘liq joriy etish imkoniyatiga ega. Ikkinchi guruhga ichki bozorda faoliyat yuritayotgan, lekin sifatni boshqarish tizimini takomillashtirishga ehtiyoji mavjud korxonalar kiradi. Uchinchi guruhga esa mikro va kichik korxonalar kirib, ularda moliyaviy resurslar, standartlar bo‘yicha bilim va hujjatlashtirish tajribasi cheklangan bo‘ladi.

Shu asosda xalqaro standartlarni joriy etishning quyidagi bosqichli mexanizmini taklif etish mumkin:

1. Korxonaning standartlarga tayyorlik darajasini baholash;
2. Mavjud boshqaruv va sifat muammolarini aniqlash;
3. ISO 9001 talablari asosida ichki jarayonlar xaritasini ishlab chiqish;
4. Xodimlarni standart talablari bo‘yicha o‘qitish;
5. Sifat siyosati, maqsadlar va hujjatlar tizimini shakllantirish;
6. Ichki audit va monitoring tizimini yo‘lga qo‘yish;
7. Sertifikatlashga tayyorgarlik ko‘rish;
8. Doimiy takomillashtirish choralari amalga oshirish.

Mazkur bosqichli yondashuv kichik biznes sub’ektlari uchun xalqaro standartlarni birdaniga emas, balki amaliyotga moslashtirilgan holda joriy etish imkonini beradi. Bu, o‘z navbatida, sertifikatlash xarajatlarini kamaytirish, xodimlar ishtirokini oshirish va sifat madaniyatini bosqichma-bosqich shakllantirishga xizmat qiladi.

Kichik biznesda xalqaro standartlarni joriy etishning iqtisodiy samarasi mahsulot va xizmatlar sifati oshishi, nuqsonlar kamayishi, qayta ishlash xarajatlari qisqarishi, mijozlar ishonchi ortishi va eksport imkoniyatlari kengayishida namoyon bo‘ladi. Tashkiliy samara esa korxonada vazifalar aniq taqsimlanishi, ichki nazorat kuchayishi, boshqaruv qarorlari dalillarga asoslanishi va faoliyat natijalarini baholash tizimi shakllanishi bilan ifodalanadi.

Xulosa qilib aytganda, kichik biznes sub’ektlarida xalqaro standartlarni joriy etish korxona faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiquvchi muhim tashkiliy-iqtisodiy mexanizm hisoblanadi. Ushbu jarayonga boshqaruv madaniyati,

kadrlar salohiyati, moliyaviy imkoniyatlar, raqamlashtirish darajasi, bozor talabi, raqobat muhiti va davlat qo'llab-quvvatlashi kabi omillar bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, kichik biznes sub'ektlarida xalqaro standartlarni joriy etishdan oldin korxonaning tashkiliy va iqtisodiy tayyorlik darajasini baholash amaliyotini yo'lga qo'yish zarur.

Ikkinchidan, ISO 9001 talablarini kichik biznes sub'ektlari xususiyatlariga moslashtirgan holda soddalashtirilgan metodik qo'llanmalar ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, kichik biznes sub'ektlari uchun sertifikatlash, konsalting va xodimlarni o'qitish xarajatlarini qisman qoplash mexanizmlarini kengaytirish lozim.

To'rtinchidan, xalqaro standartlarni joriy etishda raqamli monitoring, elektron hujjat aylanishi va ichki audit tizimlaridan foydalanish samaradorlikni oshiradi.

Beshinchidan, eksportga yo'nalgan kichik biznes sub'ektlari uchun xalqaro standartlarni joriy etishni davlat dasturlari, bank kreditlari va konsalting xizmatlari bilan uyg'unlashtirish zarur.

Umuman olganda, kichik biznes sub'ektlarida xalqaro standartlarni joriy etish mahsulot va xizmatlar sifatini oshirish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish, boshqaruv samaradorligini yaxshilash va eksport salohiyatini kengaytirishning muhim omili hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. ISO 9001:2015. Quality Management Systems. International Organization for Standardization.
2. ISO 9000:2015. Quality Management Systems. Fundamentals and Vocabulary. International Organization for Standardization.
3. Feigenbaum A.V. Total Quality Control. McGraw-Hill, 1991.
4. Oakland J.S. Total Quality Management and Operational Excellence. Routledge, 2014.
5. UNIDO. Quality Infrastructure: Building Trust for Trade. Vienna.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga oid farmon va qarorlari.

UDK 334.012

QURILISHDA TADBIRKORLIK RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA "YASHIL IQTISODIYOT" TAMOYILLARIDAN FOYDALANISH

Isakov Musoxon Yusupdjanoich

Namangan davlat texnika universiteti professori

Annotatsiya: Bugungi kunda atrof-muhit muammolari ortib borishi va tabiiy resurslarning tez sur'atlarda kamayishi qurilish sohasida yashil amaliyotlarning ahamiyatini yanada oshirmoqda. *Yashil qurilish*, atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish, energiya va resurslardan samarali foydalanish va shu bilan birga inson salomatligini saqlashni maqsad qiladi. Bu tushuncha bilan, bugungi ehtiyojlarga javob berish bilan

birga kelajak avlodlar uchun yashaniladigan dunyo qoldirish mas'uliyatini o'z zimmasiga oladi.

Kalit so'zlar: yashil qurilish, energiya tejamkorligi, suv tejamkorligi, chiqindilarni kamaytirish, yashil materiallar, yashil bino sertifikatlari, "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasi, iqtisodiyotning energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, energiya resurslari iste'molini diversifikatsiyalash, joylashuv va yer tanlovi, ichki muhit sifati

Yashil qurilish deganda atrof-muhitga minimal ta'sir ko'rsatadigan va ekologik ongli qurilish amaliyotini targ'ib qiluvchi materiallar va usullardan foydalanish tushuniladi. Bu qurilish jarayonida chiqindilarni, energiya sarfini va uglerod chiqindilarini kamaytirishni o'z ichiga oladi.

Yashil qurilish muhim ahamiyatga ega, chunki u atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish orqali yashil kelajakni yaratishga yordam beradi. Bu resurslarning kamayishini oldini oladi, energiya samaradorligini rag'batlantiradi va binolarda yashovchilar hamda sayyoramizning umumiy farovonligiga hissa qo'shadi.

Yashil qurilishning asosiy tamoyillariga quyidagilarni kiritish mumkin:

Energiya tejamkorligi. Zamonaviy izolyatsiya materiallari, energiya tejamkor derazalar va eshiklar hamda passiv quyosh dizayni kabi amaliyotlar orqali binolarning energiya ehtiyoji minimal darajaga tushiriladi.

Suv tejamkorligi. Yashil qurilish loyihalari, yomg'ir suvi yig'ish tizimlari va past oqimli armaturalar yordamida suv iste'molini sezilarli darajada kamaytiradi.

Chiqindilarni kamaytirish. Qurilish va buzish jarayonida hosil bo'lgan chiqindilarning kamaytirilishi, materiallarning qayta ishlanishi va qayta foydalanilishi rag'batlantiriladi.

Yashil materiallar. Qayta tiklanadigan manbalardan ishlab chiqarilgan yoki yuqori qayta ishlangan tarkibga ega materiallar afzal ko'riladi.

Yashil bino sertifikatlari. LEED, BREEAM kabi xalqaro tan olingan sertifikatlar yordamida loyihalarning atrof-muhitga ta'siri ob'ektiv tarzda baholanadi va tan olinadi.

Yashil qurilish amaliyotlari, uzoq muddatli moliyaviy tejashni ta'minlaydi va binolarning ishlatish xarajatlarini pasaytiradi. Bundan tashqari, odamlarning hayot sifatini oshiruvchi sog'lom yashash maydonlarini taqdim etadi. Atrof-muhitga do'st binolar, ortib borayotgan ekologik ong sababli bozor qiymatida ham yuqori afzalliklarni taklif etadi.

Yashil qurilish amaliyoti atrof-muhit uchun ham, binoda yashovchilar uchun ham bir qator imtiyozlarni taklif etadi. Ekologik toza qurilish texnikasi va yashil qurilish materiallaridan foydalangan holda biz yanada sog'lom, qulayroq va samaraliroq binolar yaratishimiz mumkin. Quyida yashil qurilish usullarini qabul qilishning asosiy afzalliklaridan ba'zilar keltirilgan:

Ichki havo sifati yaxshilandi. An'anaviy qurilish materiallari va mahsulotlari havoga zararli birikmalarni chiqarishi mumkin, bu esa bosh og'rig'i, astma va allergiya kabi sog'liq muammolarini keltirib chiqarishi mumkin. Yashil qurilish materiallari, aksincha, past yoki nol-VOC (uchuvchi organik birikma) bo'lib, ichki havo sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Yashovchilar uchun yaxshilangan qulaylik. Binoning izolyatsiyasi, ventilyatsiyasi va yoritilishini optimallashtirish orqali yashil qurilish amaliyoti yashovchilar uchun yanada qulay va samarali ichki muhit yaratishi mumkin. Bu, o'z navbatida, sog'liq va farovonlikning yaxshilanishiga, shuningdek, ishdan qoniqish va mahsuldorlikning oshishiga olib kelishi mumkin.

Operatsion xarajatlarni kamaytirish. Yashil binolar odatda ishlash uchun kamroq energiya va suv talab qiladi, natijada kommunal to'lovlar kamayadi va binolar egalari va ijarachilari uchun operatsion xarajatlar kamayadi. Bundan tashqari, yashil binolar ko'pincha uzoq umr ko'rish uchun mo'ljallangan, bu esa kamroq ta'mirlash va almashtirishni anglatadi va hayot aylanish xarajatlarini yanada kamaytiradi.

Uzoq muddatli chidamlilikni oshiradi. Bardoshli va yashil qurilish materiallaridan foydalanish binolarning uzoq umr ko'rishini ta'minlaydi, chiqindilarni kamaytiradi va almashtirish zaruriyatini kamaytiradi.

Mulk qiymatini oshirish. Yashil bino sertifikatlari mulk qiymatlarini oshiradi. Yashil qurilish, faqat bir qurilish texnikasi emas, balki jamiyat uchun ijtimoiy mas'uliyatdir. Bu yondashuv, ekologik yashillik bilan birga iqtisodiy va ijtimoiy foydalarni ham maksimal darajada oshiradi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda ham yashil qurilish amaliyotlariga qiziqish ortmoqda. Xususan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi doirasida ekologik me'yorlar ishlab chiqilmoqda; energiya samarador qurilish materiallari va uskunalar joriy etilmoqda; ba'zi yangi binolar LEED yoki boshqa standartlar asosida loyihalashtirilmoqda

2019–2030 yillarga mo'ljallangan “Yashil iqtisodiyot” strategiyasi yashil qurilishni qo'llab-quvvatlaydi [1, p. 4].

2019 - 2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o'tish strategiyasini amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlari:

iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlari energiya samaradorligini oshirish;

energiya resurslari iste'molini diversifikatsiyalash va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rivojlantirish;

iqlim o'zgarishi oqibatlariga moslashish va ularni yumshatish, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va tabiiy ekotizimlarni asrash;

“yashil” iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashning moliyaviy va nomoliyaviy mexanizmlarini ishlab chiqish;

2018-yilda O'zbekiston Respublikasi Parij bitimini (Parij, 2015-yil 12-dekabr) ratifikatsiya qildi va uni amalga oshirish yuzasidan milliy miqyosda belgilanadigan hissa bo'yicha - 2030-yilga qadar issiqxona gazlarining yalpi ichki mahsulot birligiga nisbatan solishtirma ajratmalarini 2010-yildagi darajadan 10 foizga qisqartirish miqdoriy majburiyatini qabul qildi.

Shu bilan birga, iqtisodiyotning energiya samaradorligi yetarli darajada emasligi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanmaslik, texnologiyalar yangilanishining sustligi, "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirish uchun innovatsion yechimlarni joriy etishda kichik biznesning faol ishtirok etmayotgani milliy iqtisodiyotni yashil rivojlantirishning ustuvor maqsadlariga erishishga to'sqinlik qilmoqda.

Mavjud muammolarni hal etish uchun iqtisodiy rivojlanish jarayonlariga iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida kam uglerod sarflagan holda rivojlanish va resurslarni tejash, samarali va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, yashil qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan "yashil" iqtisodiyot tamoyillarini integratsiya qilish orqali tabiiy va energiya resurslaridan foydalanish usullarini tubdan o'zgartirish talab etiladi.

O'zbekistonda uzoq muddatli istiqbolda "yashil" iqtisodiyotga o'tish quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- barqaror rivojlanish sohasida Milliy maqsad va vazifalarga muvofiqlik;
- resurslardan oqilona foydalanish, barqaror iste'mol va ishlab chiqarish;
- iqtisodiy hisob tizimiga ekologik va ijtimoiy mezonlarni kiritish;
- ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadlariga erishish uchun "yashil" vositalar va yondashuvlarni qo'llash ustuvorligi;

- eng muhim tarmoqlarda raqobatbardoshlikni oshirish va ko'rsatkichlarni yaxshilash, "yashil" ish o'rinlarini yaratish, aholining farovonligini oshirish orqali mavjud makroiqtisodiy maqsadlarga erishish;

- resurslardan samarali foydalanish tadbirlarining investitsion jozibadorligini ta'minlash.

Energiya resurslari iste'molini diversifikatsiyalash va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rivojlantirish ***binolarni qurish va ulardan foydalanish sohasida quyidagilarni ko'zda tutadi [2, p. 3]:***

- binolarning energiya samaradorligini oshirish bo'yicha davlat dasturlarini amalga oshirish, shu jumladan ko'p qavatli uy-joy va shaxsiy uy-joy fondini rekonstruksiya qilish;

- qurilish me'yorlari va qoidalarini qurilish va rekonstruksiyaning amalga oshirishda energiya samaradorligi talablarini kuchaytirish yuzasidan har 3 yilda kamida bir marta qayta ko'rib chiqish;

binolarni qurish va ulardan foydalanishda qurilish me'yorlariga rioya qilishni nazorat/monitoring qilish tizimini yaratish;

binolarni qurish va rekonstruksiya qilishda energiya samaradorligini oshirishni hisobga olgan holda arxitektura-rejalashtirish yechimlariga bo'lgan yondashuvlarni takomillashtirish;

binolarni energetik sertifikatlashtirish tizimini yaratish;

issiqni saqlovchi qurilish materiallari uchun amaldagi me'yor va standartlarni qayta ko'rib chiqish va yangilarini qabul qilish;

energiya samarador shaklda ta'mirlash uchun ipoteka kreditlari tizimini rivojlantirish, xususan "yashil" ipoteka kreditlaridan foydalanish;

xususiy uy-joy mulkdorlari shirkatlarida ko'p qavatli binolarni energiya samarador shaklda ta'mirlash uchun maqsadli fondlar yaratish;

energiyani tejashni rag'batlantirish uchun tabaqalashtirilgan tariflar tizimini rivojlantirish;

binolarni zamonaviy issiq saqlovchi materiallar, steklopaketlardan foydalangan holda qurish, rekonstruksiya qilish va kapital ta'mirlash texnologiyalarini takomillashtirish;

muhandislik uskunalari, issiq saqlovchi materiallar, isitish va sovitish tizimlarini ishlab chiqish texnologiyalarini "yashil" standartlar asosida rivojlantirish va modernizatsiyalash;

markaziy isitishda issiqlik ta'minotining "yopiq" tizimini keng joriy etish;

shaharlar va qishloqlardagi jamoat binolari, ko'p qavatli turar joylar va shaxsiy uy-joy fondini isitish va issiq suv bilan ta'minlash uchun yuqori samarali avtomatlashtirilgan tizimli mahalliy qozonxonalardan foydalanish;

parallel ishlaydigan iste'molchilar tizimiga issiqlikni bir tekis yetkazish maqsadida issiqlik bo'g'inlari tartibotini boshqarish uchun smart-tizimlar ishlab chiqish va joriy etish;

alohida binolar ehtiyojlarini hisobga oluvchi yuqori texnologiyali sovitish va ventilyatsiya tizimlaridan, masalan, issiqlik nasosi funksiyasi bo'lgan split-konditsionerlardan foydalanish;

maishiy uskunalar uchun energiya samarador standartlarni joriy etish;

energiya ta'minoti manbai sifatida fotoelektrik panellarni joriy etish;

binolarni yoritish uchun smart-tizimlarni ishlab chiqish va zamonaviy energiya samarali lampalardan keng foydalanish;

aholi o'rtasida, shu jumladan ommaviy axborot vositalari orqali binolarning energiya samaradorligini oshirish masalalari bo'yicha keng axborot kampaniyalarini o'tkazish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-noyabrdagi "Qurilish sohasini davlat tomonidan tartibga solishni takomillashtirish qo'shimcha chora-

tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5577-sonli Farmonida 2020-yil 1-yanvardan boshlab uy-joy qurilishi obyektlari loyiha-tadqiqot va qurilish-montaj ishlarini bajarish bosqichida energiya-samarador va energiya-tejamkor uskunalar bilan majburiy ravishda jihozlanishi, shuningdek, ular foydalanishga qabul qilinishidan avval energetik audit pasportini olishi kerakli belgilab qo‘yilgan. Bunda BREEAM (binolar samaradorligini ekologik baholash usuli) va LEED (energiya-samarador va ekologik loyihalashtirish bo‘yicha qo‘llanma) xalqaro standartlari bo‘yicha sertifikatga ega obyektlarga bu talablar qo‘yilmaydi.

“Yashil” qurilish (inglizcha: *Green Building*) - bu atama ekologik, energiya tejamkor va yashil qurilish amaliyotlarini ifodalaydi. Ushbu yondashuv binolarni loyihalash, qurish, foydalanish va buzishda atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirishga qaratilgan bo‘ladi.

“Yashil” qurilishning asosiy maqsadi - inson salomatligi va hayot sifatini yaxshilash bilan birga resurslarni tejash, energiya samaradorligini oshirish va tabiatga zarar yetkazmaslikdir.

“Yashil” qurilishning asosiy tamoyillariga quyidagilar kiradi:

Energiya tejamkorlik. Quyosh panellari, shamol turbinalari kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish. Yoritish, isitish va sovitishda energiyani minimallashtirish.

Suvni tejash. Yomg‘ir suvini yig‘ish tizimlari. Past iste’molli suv quvurlari va qurilmalar.

Atrof-muhitga zarar yetkazmaslik. Ekologik toza, qayta ishlangan yoki mahalliy ishlab chiqarilgan materiallardan foydalanish. Qurilish chiqindilarini kamaytirish yoki qayta ishlash.

Ichki muhit sifati. Tabiiy shamollatish va yoritish. Zaharli moddalar miqdorini kamaytirish (masalan, formaldegidlar, VOC).

Joylashuv va yer tanlovi. Transportga qulay joyda qurish. Yashil zonalarga yaqinlikni hisobga olish

“Yashil” qurilishning asosiy afzalliklariga quyidagilar kiradi:

Energiyani 30–50% gacha tejash mumkin

Uzoq muddatda ekspluatatsiya xarajatlarini kamaytiradi

Sog‘lomroq ichki muhit yaratadi

Binoning ekologik “izi”ni kamaytiradi

Xalqaro va milliy reytinglar (LEED, BREEAM, CASBEE, va h.k.) orqali obro‘ va qiymatini oshiradi

Butun dunyoda “yashil” binolar beshta asosiy xalqaro standartlarga muvofiq baholanadi. Sertifikatlar loyihaga ham, qurib bitkazilgan obyektlarga ham berilishi

mumkin. Ayni vaqtda, loyiha uchun sertifikat olish bino foydalanishga topshirilgandan keyin baholashdan o'tishni kafolatlamaydi[5, p. 3].

1. BREEAM - Building Research Establishment Environmental Assessment Method yoki binoning samaradorligini ekologik baholash usuli - bu 1990-yilda Britaniyaning BRE Global tashkiloti tomonidan binolarning ekologik samaradorligini baholash maqsadida ishlab chiqilgan “yashil” binolarni baholashning ixtiyoriy reytingi.

Ushbu usul Yevropaning atrof-muhit va iqlimga salbiy ta'sirni kamaytirishga qaratilgan ilg'or qurilish amaliyotlarini o'z ichiga oladi. BREEAM salomatlik va farovonlik, energiya ishlab chiqarish usullari, foydalanilgan qurilish materiallari, yerdan foydalanish va ekologiya, atrof-muhitning ifloslanishi va boshqa shu kabi mezonlar asosida baholaydi.

Binoga umumiy baho besh ballik shkala asosida shakllantiriladi: bazaviy, yaxshi, juda yaxshi, a'lo va qoyilmaqom.

Turli manbalarga ko'ra, bugungi kunda dunyoda 600 mingdan ortiq binolar BREEAM sertifikatiga ega. Ikki milliondan ortiq bino sertifikatlashdan o'tkazish uchun ro'yxatga olingan. Toshkentdagi ikkita bino - IT-Park va Summit **biznes markazi** - allaqachon mos ravishda juda yaxshi va qoyilmaqom reytingi bilan BREEAM sertifikatini olgan.

2. LEED - Leadership in Energy and Environmental Design yoki energiya tejamkorlik va yashil loyihalash bo'yicha yetakchilik - bu yashil qurilishga taalluqli binolarni ixtiyoriy sertifikatlash tizimi. Ushbu usul 1998-yilda “yashil” binolar bo'yicha Amerika kengashi tomonidan ishlab chiqilgan.

Sertifikat qurilishda eng samarali va ekologik toza loyihalash usullaridan foydalanilganligini tasdiqlaydi. Energiyani tejash, ichimlik suvidan foydalanish samaradorligi, uglerod gazi chiqindilarini kamaytirish, atrof-muhit va binodagi ichki muhit sifatini yaxshilash hamda resurslarni boshqarish shular jumlasidan.

LEED 100 balllik shkalada to'rtta darajani taklif qiladi: bazaviy, kumush, oltin va platina. “Yashil” binolar bo'yicha Amerika kengashi [ma'lumotlariga](#) ko'ra, hozirda dunyo bo'ylab 197 ming bino sertifikatlangan. Toshkentda **Parkent Plaza turar-joy majmuasi** va **Trilliant biznes markazi** LEED'ning bazaviy va oltin standartiga mos keladi, deya qayd etadi CMWP. *Trilliant biznes markazi*. Zamonaviy

san'at markazi va Davlat san'at muzeyi ayni paytda sertifikatlash jarayonidan o'tkazilmoqda.

3. EDGE - Excellence in Design for Greater Efficiencies (Samaradorlikni oshirish uchun dizayndagi takomillashuv) - bu Jahon banki guruhiga bo'ysunuvchi Xalqaro moliya korporatsiyasi tomonidan ishlab chiqilgan "yashil" qurilish standartidir.

Sertifikat ichimlik suvi va energiya tejamkorlik, shuningdek, qurilish materiallarining uglerod izini baholaydi. EDGE uchta baholash darajasiga ega: CO2-neytral binolar uchun bazaviy, ilg'or va eng yuqori daraja. Hozirda Toshkentdagi **NUR turar-joy majmuasi** aynan shu standart bo'yicha sertifikatlash bosqichida.

4. WELL Building Standard - 2013-yilda Kaliforniyadagi Xalqaro quduq muhandisligi instituti tomonidan ishlab chiqilgan, o'z yo'nalishi bo'yicha ilk qulay ichki muhit standarti hisoblanadi. Standart faqat binodan foydalanuvchilarning salomatligi va farovonligiga ixtisoslashtirilgan. U havo, suv, yoritish, harorat qulayligi, jamiyat va innovatsiya kabi mezonlarni qamrab oladi.

WELL sertifikati 25 mln kishi ishlayotgan va yashayotgan 74 mingga yaqin tijorat va turar joy binolariga [berilgan](#). Standart obyektlarni to'rt balli shkala bo'yicha bronzadan platinagacha bo'lgan darajalarda baholaydi. O'zbekistonda hozircha WELL sertifikati egalari yo'q.

5. Fitwell - 2017-yilda AQSh Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazlari tomonidan ishlab chiqilgan inson salomatligini saqlash standartidir. U jismoniy va ruhiy salomatlikni saqlash maqsadida faol hayot tarzi uchun zarur qulayliklar tashkil etishga yo'naltirilgan.

Standart binoning joylashuvi va unga kirish imkoniyati, tashqi makon, ish va umumiy foydalanish joylari, suv ta'minoti va favqulodda vaziyatlarga shayligini baholaydi. Binolar bittadan uchtagacha yulduzlar bilan baholanadi. O'zbekistonda Fitwell standartiga ega obyektlar ham hozircha mavjud emas.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida" Farmoni // www.lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi “2019 - 2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-son Qarori//www.lex.uz

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-noyabrdagi “Qurilish sohasini davlat tomonidan tartibga solishni takomillashtirish qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5577-sonli Farmoni//www.lex.uz

4. Musaxon Isakov. O‘zbekiston sanoatini rivojlantirishning iqtisodiy asoslari. Monografiya. - T.: Namangan muxandislik-qurilish instituti, 2023 y., 194 bet.

5. <https://www.gazeta.uz/oz/2024/07/26/storage/>

UDK 334.7

KICHIK TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING YAIMDAGI ULUSHI: HUDUDIIY TAHLIL VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

To‘rayev Asrorbek Akmaljon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlik subyektlarining yalpi ichki mahsulotdagi (YaIM) ulushi 2023–2025 yillar misolida tahlil qilinadi. Statistika ma’lumotlar asosida hududiy kesimdagi o‘zgarishlar, jumladan, Navoiy, Toshkent shahri va Qashqadaryo viloyatlarida ulushning pasayishi, Surxondaryo va Farg‘ona viloyatlarida esa nisbatan barqarorlik saqlanib qolgani qayd etilgan. Maqolada kichik biznesning YaIMdagi ulushini oshirish yo‘nalishlari va hududiy nomutanosibliklarni kamaytirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kichik tadbirkorlik, YaIM, hududiy iqtisodiyot, statistik tahlil, kichik biznes ulushi, iqtisodiy o‘sish.

Kichik tadbirkorlik subyektlari har qanday mamlakat iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, ular yalpi ichki mahsulot (YaIM) shakllanishida muhim rol o‘ynaydi, yangi ish o‘rinlari yaratadi va aholi daromadlarining oshishiga xizmat qiladi [1]. O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish davlat siyosatining strategik ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan [2]. So‘nggi yillarda amalga oshirilgan tizimli islohotlar – soliq yukining kamaytirilishi, ma‘muriy to‘siqlarning qisqarishi, kredit resurslariga erishish imkoniyatlarining kengayishi, kichik sanoat zonalarini va biznes inkubatorlarning tashkil etilishi kichik tadbirkorlik sektorining o‘sishiga turtki bo‘ldi [3]. Biroq, kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi mamlakat miqyosida 2020-yildan boshlab pasayish tendensiyasiga ega: 2016–2017 yillarda 66–67 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2024 yilda 53,5 foizga, 2025 yilda esa 52,2 foizga tushgan [4]. Hududiy kesimda vaziyat yanada turlicha: ayrim viloyatlarda (Surxondaryo, Farg‘ona, Namangan) kichik biznesning YaIMdagi ulushi nisbatan yuqori bo‘lsa,

Toshkent shahri va Navoiy viloyatida bu ko'rsatkich juda past darajada qolmoqda [5]. Shu bilan birga, yirik sanoat korxonalari joylashgan hududlarda (Navoiy, Qashqadaryo) kichik tadbirkorlik ulushining keskin pasayishi kuzatilmoqda [6]. Mavjud statistik ma'lumotlar asosida hududlardagi o'zgarishlarni chuqur tahlil qilish, pasayish sabablarini aniqlash va kichik biznesning YaIMdagi ulushini oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining 2023–2025 yillarga oid rasmiy ma'lumotlari tahlil qilinib, kichik tadbirkorlikning YaIMdagi hududiy ulushi dinamikasi, uning pasayish omillari va rivojlanish istiqbollari yuzasidan takliflar ishlab chiqiladi.

Kichik tadbirkorlik subyektlarining yalpi ichki mahsulotdagi (YaIM) ulushi mamlakat iqtisodiyotining real sektoridagi tadbirkorlik faolligini, kichik biznesning iqtisodiy o'sishga qo'shayotgan hissasini va hududlarning iqtisodiy tuzilmasidagi tarkibiy o'zgarishlarni aks ettiruvchi muhim makroiqtisodiy indikatoridir [1]. Ushbu ko'rsatkich nafaqat kichik korxonalarining yalpi qo'shilgan qiymat yaratishdagi ishtirokini, balki ularning innovatsion faolligi, raqobatbardoshlik darajasi va iqtisodiyotdagi integratsiya jarayonlariga ta'sirini ham ifodalaydi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi umummilliy darajada pasayish tendensiyasiga ega. Jumladan, 2016–2017 yillarda ushbu ko'rsatkich 66–67 foiz atrofida bo'lgan bo'lsa, 2023–2025 yillar oralig'ida 53,8 foizdan 52,2 foizgacha qisqardi [4]. Bu pasayish, bir tomondan, yirik sanoat korxonalarining jadal o'sishi va ularning YaIMdagi salmog'ining ortishi, ikkinchi tomondan, kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligi, moliyaviy barqarorligi va texnologik jihatdan zamonaviylashuvdagi tizimli muammolar bilan izohlanadi [7].

Shuningdek, kichik korxonalarining kredit resurslaridan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi, ularning eksport faolligining pastligi va ma'muriy to'siqlarning mavjudligi ham ulushning qisqarishiga olib keluvchi muhim omillardir. Hududiy kesimdagi tahlil esa mintaqalar o'rtasida sezilarli tafovutlar mavjudligini ko'rsatadi: ayrim hududlarda (masalan, Surxondaryo, Namangan, Andijon) kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi nisbatan yuqori va barqaror bo'lsa, boshqa mintaqalarda (Navoiy, Toshkent shahri, Qashqadaryo) bu ko'rsatkich keskin pasayib, kichik biznesning iqtisodiyotdagi rolini yo'qotayotganini qayd etadi [5]. Bu nomutanosibliklar hududlarda olib borilayotgan iqtisodiy siyosatning differensial samaradorligini, sanoat ixtisoslashuvining o'ziga xosligini va kichik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining hududiy jihatdan notekis qo'llanilishini ko'rsatadi.

2023–2025 yillarda kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi bo'yicha hududiy statistik ma'lumotlar quyidagi jadvalda keltirilgan. Ma'lumotlar

O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining rasmiy nashrlariga asoslangan [4].

1-jadval

Kichik tadbirkorlik subyektlarining YaIMdagi ulushi (foizda), 2023–2025 yy.

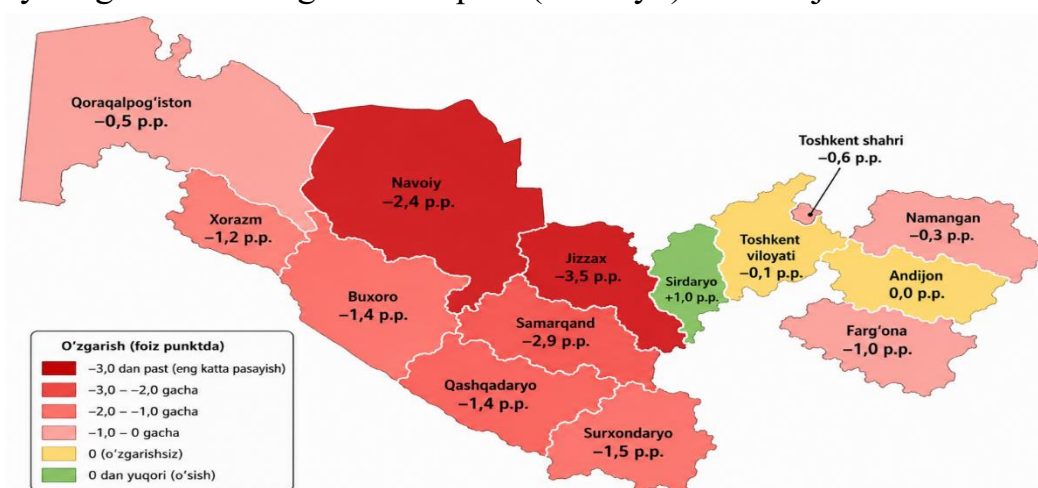
Hududlar	2023	2024	2025
O‘zbekiston Respublikasi	53,8	53,5	52,2
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	64,2	66,0	65,5
Andijon viloyati	68,6	70,1	70,1
Buxoro viloyati	72,5	72,4	71,0
Jizzax viloyati	74,8	74,7	71,2
Qashqadaryo viloyati	69,8	70,6	69,2
Navoiy viloyati	27,6	23,5	21,1
Namangan viloyati	74,0	73,9	73,6
Samarqand viloyati	72,0	72,4	69,5
Surxondaryo viloyati	76,6	77,9	76,4
Sirdaryo viloyati	65,0	68,5	69,5
Toshkent viloyati	53,3	55,1	55,0
Farg‘ona viloyati	71,8	74,0	73,0
Xorazm viloyati	72,4	72,8	71,6
Toshkent shahri	52,4	52,3	51,7

2023–2025 yillarda O‘zbekiston bo‘yicha kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi 53,8 foizdan 52,2 foizga tushgan (1,6 foiz punktga pasayish) [4]. Hududiy kesimda eng yuqori ulush Surxondaryo (2024 yilda 77,9%, 2025 yilda 76,4%), Namangan (2025 yilda 73,6%) va Andijon (2025 yilda 70,1%) viloyatlarida qayd etilgan. Eng past ko‘rsatkichlar Navoiy viloyatida (21,1% – 2025 yil), Toshkent shahrida (51,7%) va Toshkent viloyatida (55,0%) kuzatilgan. Navoiy viloyatida 2023–2025 yillar davomida ulush 27,6% dan 21,1% ga – 6,5 foiz punktga keskin pasaygan [6]. Qashqadaryo, Jizzax, Samarqand va Buxoro viloyatlarida ham ulushning pasayishi kuzatilgan (mos ravishda 1,4, 3,6, 2,5 va 1,5 foiz punktga). Surxondaryo, Sirdaryo va Farg‘ona viloyatlarida esa ulush nisbatan barqaror bo‘lib, hatto Sirdaryoda 65,0% dan 69,5% ga (4,5 foiz punkt) o‘sgan [4].

Mening fikrimcha, kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushining umumiy pasayishi – ayniqsa, Navoiy, Jizzax va Qashqadaryo viloyatlarida – jiddiy tashvish uyg‘otadi. Navoiy viloyatida ulushning 27,6% dan 21,1% gacha tushishi, bu hududda kichik biznesning yirik sanoat korxonalari (masalan, “Navoiyazot”, “Navoiy GES”) fonida iqtisodiy faolligini yo‘qotayotganidan dalolat beradi [6].

Qashqadaryo viloyatida ham xuddi shunday tendensiya kuzatilmoqda. Toshkent shahri va Toshkent viloyatidagi nisbatan past ulush (51–55%) poytaxt va uning atrofida xizmatlar sektori va yirik biznesning ustunligi bilan izohlansa-da, bu kichik tadbirkorlikning o'sishi uchun imkoniyatlar mavjudligini inkor etmaydi [8]. Surxondaryo va Sirdaryo viloyatlaridagi barqaror yoki o'sib borayotgan ulush esa aynan shu hududlarda kichik biznesni qo'llab-quvvatlash dasturlari samarali ishlayotganini ko'rsatadi [9].

Kichik tadbirkorlik subyektlarining YaIMdagi ulushi dinamikasini nafaqat raqamli jadvallar, balki vizual kartografik usullar bilan ham tahlil qilish hududiy o'zgarishlarni bir qarashda aniqlash, mintaqalararo nomutanosibliklarni taqqoslash va rivojlanish tendensiyalarini yanada aniqroq ifodalash imkonini beradi. Shu maqsadda, 2024–2025 yillar oralig'ida kichik tadbirkorlik subyektlarining YaIMdagi ulushida ro'y bergan o'zgarishlar (foiz punktlarida) asosida xarita ishlab chiqildi. Xaritada har bir hududning iqtisodiy tuzilmasida kichik biznesning ulushi qanchalik o'sgani yoki kamaygani rangli gradatsiya orqali ifodalangan bo'lib, bu usul orqali pasayish yuqori bo'lgan hududlar (masalan, Navoiy, Jizzax, Samarqand) va ijobiy o'zgarish kuzatilgan mintaqalar (Sirdaryo) darhol ajralib turadi.

1-rasm. 2024–2025 yillarda kichik tadbirkorlik subyektlarining YaIMdagi ulushi o'zgarishi

2024–2025 yillarda O'zbekiston bo'yicha kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi o'rtacha 1,3 foiz punktga kamaygan. Eng katta pasayish Navoiy (–2,4 p.p.), Jizzax (–3,5 p.p.) va Samarqand (–2,9 p.p.) viloyatlarida kuzatilgan. Qashqadaryo, Buxoro, Surxondaryo va Xorazm viloyatlarida ham pasayish kuzatilgan (1,2–1,5 p.p.). Faqat Sirdaryo viloyatida ulushning o'sishi (+1,0 p.p.) qayd etilgan. Andijon viloyatida o'zgarish kuzatilmagan (0,0).

Mening fikrimcha, Sirdaryo viloyatidagi yagona ijobiy tendensiya – bu hududda kichik biznesni rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar (masalan, yangi issiqlik elektr stansiyasi atrofida kichik kooperatsion korxonalarning tashkil etilishi) samarali ekanligini ko'rsatadi [9]. Navoiy, Jizzax va Samarqand viloyatlaridagi keskin pasayish esa kichik biznesning ushbu hududlarda iqtisodiyotning yirik tarmoqlari tomonidan "siqib chiqarilayotgani" yoki soliq va kredit imtiyozlarining yetarli emasligi bilan izohlanishi mumkin [5]. Xususan, Navoiy viloyatida kichik biznes ulushining atigi 21,1% gacha tushishi – bu mintaqani "yirik sanoat zonasi" sifatida rivojlantirish strategiyasi kichik tadbirkorlikning rivojlanishiga to'sqinlik qilayotganini anglatadi. Shu sababli, kelgusida aynan shunday hududlarda kichik biznesni qo'llab-quvvatlovchi maxsus iqtisodiy zonalar yoki "kichik biznes inkubatorlari" tashkil etish maqsadga muvofiq. Umuman olganda, kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushining pasayishi iqtisodiyotning tuzilma o'zgarishlari bilan bog'liq bo'lsa-da, bu pasayish hududiy nomutanosibliklarni kuchaytiradi. Aynan orqada qolayotgan viloyatlarda kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirish, moliyaviy ko'mak va infratuzilma yaratish orqali uning YaIMdagi ulushini barqarorlashtirish va oshirish mumkin.

2023–2025 yillarda O'zbekiston bo'yicha kichik tadbirkorlik subyektlarining YaIMdagi ulushi 53,8% dan 52,2% ga (1,6 foiz punktga) pasaygan. Hududiy kesimda eng yuqori ulush Surxondaryo, Namangan va Andijon viloyatlarida, eng past ulush esa Navoiy viloyati (21,1%), Toshkent shahri (51,7%) va Toshkent viloyatida (55,0%) qayd etilgan. 2024–2025 yillar oralig'ida ulushning eng katta pasayishi Navoiy (–2,4 p.p.), Jizzax (–3,5 p.p.) va Samarqand (–2,9 p.p.) viloyatlarida kuzatilgan. Faqat Sirdaryo viloyatida ijobiy o'zgarish (+1,0 p.p.) bo'lgan, Andijon viloyatida esa o'zgarish kuzatilmagan.

Ushbu tahlillar asosida quyidagi xulosalar chiqarish mumkin: birinchidan, kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi mamlakat miqyosida pasayayotgan bo'lsa-da, bu pasayish hududlar kesimida notekis. Surxondaryo, Namangan va Andijon kabi viloyatlarda ulush nisbatan yuqori, ammo barqarorlik saqlanmoqda.

Ikkinchidan, Navoiy, Jizzax va Qashqadaryo viloyatlarida kichik biznes ulushining keskin pasayishi ushbu hududlarda kichik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha maxsus dasturlarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi. Yirik sanoat korxonalari joylashgan hududlarda kichik biznesning kooperatsiya aloqalarini kengaytirish, subpudrat va franchayzing mexanizmlarini joriy etish lozim.

Uchinchidan, Toshkent shahri va Toshkent viloyatida kichik biznes ulushining pastligi (51–55%) poytaxtda xizmatlar sektori va yirik biznesning ustunligi bilan izohlansa-da, ushbu hududda kichik innovatsion korxonalar va startaplarni

rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Inkubatsiya va akseleratsiya dasturlarini kengaytirish talab etiladi.

To‘rtinchidan, Sirdaryo viloyatidagi ijobiy tendensiya – bu hududda kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari samarali ishlayotganini ko‘rsatadi. Ushbu tajribani boshqa viloyatlarga, ayniqsa, pasayish kuzatilayotgan hududlarga tatbiq etish maqsadga muvofiq.

Kelgusida kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushini oshirish va hududiy nomutanosibliklarni kamaytirish uchun mahalliy hokimiyatlarning tadbirkorlikni rivojlantirish borasidagi mas’uliyatini kuchaytirish, kichik biznes subyektlariga aylanma mablag‘lar va investitsiya kreditlari bo‘yicha imtiyozlarni kengaytirish, shuningdek, har bir viloyatning iqtisodiy ixtisosligidan kelib chiqib, klaster yondashuvi asosida kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Kichik tadbirkorlik subyektlarining YaIMdagi ulushi to‘g‘risida ma’lumotlar (2023–2025). – Toshkent, 2026. – 38 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-iyuldagi “Ma’muriy islohotlar doirasida oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-200-son Qarori. – Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 05.07.2023.
3. Irisboyev Sh.N. Kichik biznesning YaIMdagi ulushini oshirish omillari // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. – 2025. – №2. – 44-51 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Milliy hisoblar va YaIM statistikasi (2023–2025 yillarning yillik ma’lumotlari). – Toshkent, 2026. – 96 b.
5. Odilov H.M. Hududiy iqtisodiyotda kichik tadbirkorlikning o‘rni: tahlil va prognoz // “O‘zbekiston iqtisodiyoti” jurnali. – 2024. – №3. – 28-37 b.
6. Talapova N.B. Navoiy viloyatida kichik biznesning iqtisodiy faolligi muammolari // “Markaziy Osiyo iqtisodiyoti” jurnali. – 2025. – №2. – 35-42 b.
7. Abdullayev A.A. Kichik biznes va iqtisodiy o‘sish: nazariy va amaliy aspektlar. Monografiya. – Toshkent: “Iqtisod-Moliya”, 2025. – 190 b.
8. Yo‘ldashev N.K., Zahidov G.E. Hududiy iqtisodiyot va kichik tadbirkorlik. Darslik. – Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati”, 2024. – 215 b.
9. Axmetova G.T., Nurmaganbetova B.S. Markaziy Osiyoda kichik biznesning iqtisodiy o‘sishga ta’siri // “Markaziy Osiyo iqtisodiyoti” jurnali. – 2025. – №1. – 52-64 b.

UDK 330.15

**YASHIL IQTISODIYOTNING SHAKLLANISHI VA EVOLYUTSIYASINING
NAZARIY TAMOIYILLARI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI**

Ibrogimov Sherzodbek Xalimjon o'g'li

iqtisodiyot fanlari doktori

Namangan davlat texnika universiteti dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada yashil iqtisodiyotning shakllanishi va evolyutsiyasining nazariy asoslari, tarixiy rivojlanish bosqichlari hamda uning falsafiy, ekologik va iqtisodiy tamoyillari tahlil qilingan. Tadqiqotda insoniyatning tabiat bilan munosabatlari ibtidoiy jamiyatdan boshlab sanoat va postindustrial davrgacha bo'lgan jarayonlar kesimida o'rganilgan. Shuningdek, ekologik muvozanat, barqaror rivojlanish, noosfera nazariyasi hamda iqtisodiyotni ekologiyalashtirish masalalari yoritilgan. Yashil iqtisodiyot konsepsiyasining shakllanish omillari, uning jamiyat va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashdagi ahamiyati hamda zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotdagi o'rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonlarini takomillashtirish va barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, ekologik muvozanat, noosfera nazariyasi, ekologiyalashtirish, tabiiy resurslar, atrof-muhit muhofazasi, postindustrial jamiyat, iqtisodiy rivojlanish, ekologik xavfsizlik, inson va tabiat munosabatlari, yashil transformatsiya, ekologik siyosat, resurslardan oqilona foydalanish, ekologik madaniyat, yashil o'sish.

Ibtidoiy jamiyatlar hayotida tabiat kuchlari borliq va taraqqiyotning hal qiluvchi omili bo'lib, inson o'zini ham moddiy, ham ma'naviy madaniyatda ularning bir qismi sifatida tasavvur qilgan. Ibtidoiy jamiyatlarning ovchilik va terimchilik darajasidagi ishlab chiqarish usuli landshaftning demografik imkoniyatlaridan oshib ketmasligini, shuning uchun ekologik muvozanatning saqlanishini ta'minladi. "Tabiiy resurslardan foydalanish bo'yicha ko'plab taqiqlar aslida tabiiy resurslardan ekologik xavfsiz foydalanishni tartibga solishning asosiy qonuniy vositalari"[1] edi. Ya'ni, ishlab chiqarishning ekologik shart-sharoiti va ijtimoiy hayot normalari diniy ongga asoslangan bo'lib, odat huquqi normalarida qattiq mustahkamlangan.

Ushbu ijtimoiy va ekologik jihatdan muvozanatli tizim ming yil davomida faoliyat ko'rsatdi, bu bilvosita uning ma'lum samaradorligidan dalolat beradi. Biroq, bunday tizim hech qanday tarzda ideallashtirilmasligi kerak. Ishlab chiqarish jarayonlari samaradorligining oshishi mehnat va tovar ishlab chiqarishni taqsimlash hamda ixtisoslashtirishga o'tishga olib keldi. Natijada tabiiy muhitni maqsadli ravishda dehqonchilik va chorvachilikni rivojlantirish yo'liga aylantirish boshlandi.

Insoniyat taraqqiyotining bu bosqichi dinlarning shakllanishi, madaniyatning ajralishi, iste'molning ishlab chiqarish va tabiiy muhitdan ajralishi, huquqning rasmiylashtirilishi bilan bir vaqtga to'g'ri keldi. Bu jarayonlar Misr, Qadimgi Yunon, Xitoy va boshqa ko'plab sivilizatsiyalarga xos edi. Ularning har birining mavjudligi dehqonchilik madaniyati bilan bog'liq. "Madaniyat" so'zining ma'nolaridan biri aynan qishloq xo'jaligida yetishtiriladigan o'simlikdir. Jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning asosi rasmiy huquqiy maqomda mustahkamlangan Inson va Kosmos uyg'unligi haqidagi diniy-falsafiy g'oya edi. Tabiiy muhitdagi o'zgarishlar

sezilarli edi, ammo muvozanatli tizimning ishlashi sivilizatsiyalarning hayotiyiligini ta'minladi[2]

Bu J.Russo va o'sha davrning boshqa faylasuflari, jumladan G. Skovoroda asarlarida ham o'z ifodasini topdi. Biroq bunday falsafiy g'oyalar davlatlarning ijtimoiy va sanoat yo'nalishlarida rivojlanish urg'usini o'zgartirishga to'sqinlik qilmadi. Aynan sanoatlashtirish va ijtimoiy rivojlanish o'sha paytda paydo bo'lgan yangi turdagi davlat - Amerika Qo'shma Shtatlarining rivojlanishi uchun kontseptual va huquqiy asos bo'ldi. Bu tendentsiyalar XX asrning o'rtalariga qadar davom etdi, ya'ni kengaytirilgan sanoat, qishloq xo'jaligi va demografik rivojlanishga asoslangan sanoat davri o'zini tugatdi. Ma'furaviy, ijtimoiy va diniy qarama-qarshiliklar konstruktiv tarzda hal etilmadi, insoniyat resurslarning tugashi, ma'furaviy raqiblar o'rtasida yadro urushi xavfi, diniy aqidaparastlikning kuchayishi, yashash muhiti sifatining doimiy ravishda yomonlashishi, an'anaviy qadriyatlarning parchalanishi va ibtidoiy madaniyat ostonasida qoldi.

Uchinchi ming yillik boshlarida postindustrial jamiyat umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan muvozanatli rivojlanishga intiladi. Zamonaviy dunyoqarashning majburiy komponenti insoniyatni Tabiat va Kosmosning bir qismi sifatida tushunishdir. Atrof-muhit muammolari jamiyat hayoti va madaniyatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. "Insoniyatning barqaror rivojlanishi konsepsiyasida ma'lum darajada o'z ifodasini topgan yangi, barkamol, ekologik jihatdan muvozanatli falsafiy-ma'furaviy asosni shakllantirish jarayoni davom etmoqda. Ushbu tendentsiyalarning xalqaro hamda milliy huquqiy hujjatlarda mustahkamlanishi huquqiy davlatlarda jamiyat va tabiiy muhit o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishning asosidir[3]

Tabiiy muhitdan iqtisodiy foydalanish insonning mehnat qurollaridan foydalanishi bilan boshlangan. Biroq, tabiatga ta'sir aholi sonining kichikligi, demografik ko'rsatkichlarning pastligi va natijada tabiiy ekotizimlar tomonidan tenglashtirilgan ta'sirning mahalliy tabiati bilan "qoplandi".

Falsafiy fikr tarixi tadqiqotchilarining fikricha, tabiatni mexanistik tushunish insonning tabiat ustidan hukmronlik qilish imkoniyatini noto'g'ri qo'yadi. Shu bilan birga, ilk yunon faylasuflari tabiatni bir butun sifatida ko'rib chiqdilar - inson tabiiy ravishda ta'minlangan munosabatlarning bir qismi bo'lgan fizik, ularning ta'limoti - fiziologiya (fiziologiya) tabiatdagi o'zaro ta'sirni bir butun sifatida ochib beradi. Fizika - bu har bir narsa o'z maqsadiga ko'ra harakat qiladigan funktsional to'plam. Tabiiy funktsiyalardan tashqariga chiqish tartibsizlik, tartibsizlikka olib kelishi mumkin bo'lgan bema'nilikni (gibris) anglatardi. Narsaga dastlab xos bo'lgan xususiyatlarning o'z tabiiy o'rnida uyg'un tarzda ro'yobga chiqishi tabiatda ham, jamiyatda ham to'g'ridir. Turli xil hayot shakllari va tabiiy chegaralar doirasidagi

atrof-muhit o'rtasidagi to'g'ri o'zaro ta'sir kosmosni, koinotni cheklangan va uyg'un bir butun sifatida tashkil qiladi.

Binobarin, ekologiya tabiatning mexanik-atomistik manzarasidan tashqarida, lekin Aristotelning tabiat falsafasiga yaqin. Aristotel va boshqa yunon faylasuflari, birinchidan, tabiatni yaxshiroq tushunish uchun toifalarni topishga imkon beradi, o'zimizni cheklangan bir butunlik doirasida birgalikda yaratuvchi sifatida anglashga yordam beradi, ikkinchidan, ekologik jihatdan sog'lom siyosiy istiqbollarni ochib beradi. Ikkinchisi, xususan, polisning "ekosiyosiy", o'zini o'zi ta'minlovchi va o'zini o'zi boshqaradigan jamiyati bilan bog'liq bo'lishi mumkin[4].

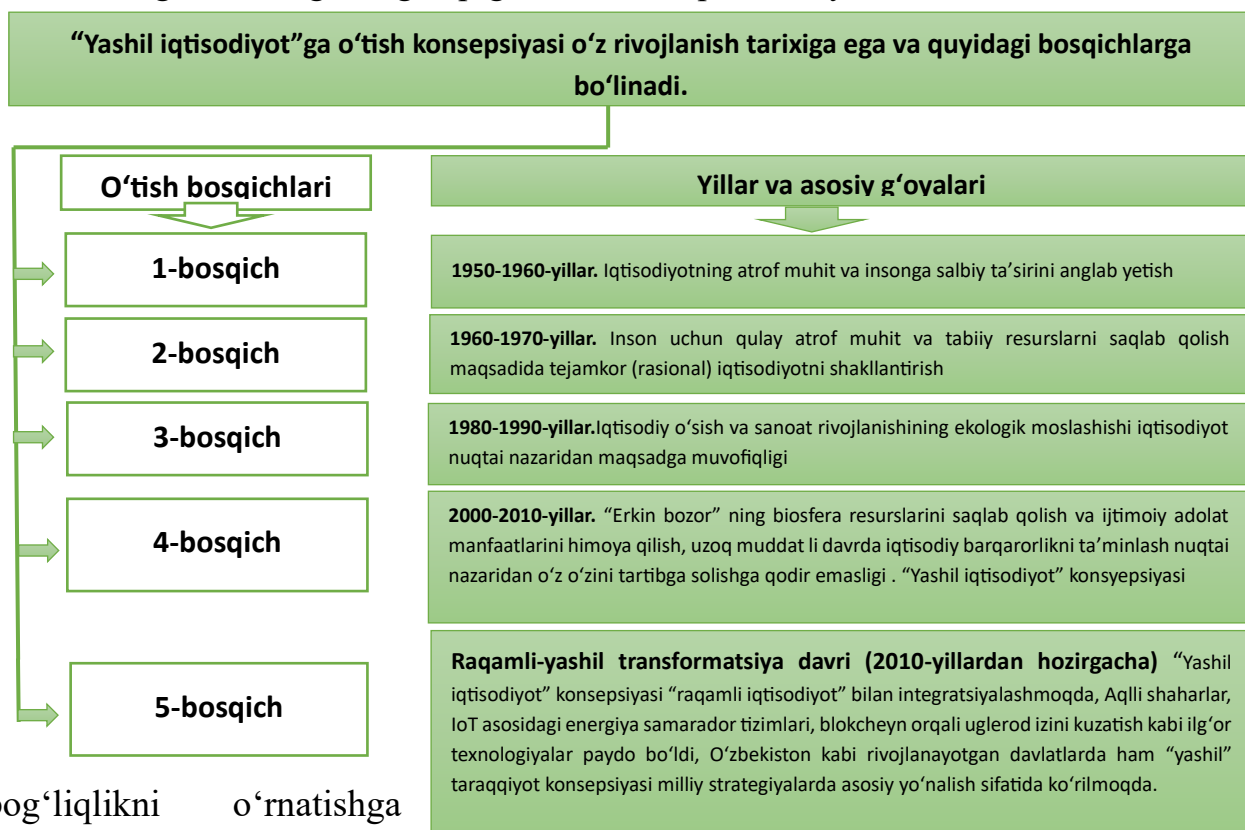
Biroq, Aristotelning tabiat falsafasi ekologik muvozanat sharoitida atrof-muhit bilan uyg'unlik g'oyasiga juda mos keladi. O'z navbatida, zamonaviy davr insonning ekologik tizimlarga intensiv aralashuvi bilan tavsiflanadi. Shuning uchun bu falsafa odamlar va tabiat o'zaro ta'sir qiladigan va pirovardida bir-biriga zarar keltiradigan tarixiy jarayon sifatida inson mehnati haqidagi g'oyalar bilan to'ldirilishi kerak. Inson mehnat faoliyatining tabiat hodisalariga aralashuvi bilan shartlangan tabiatni ana shunday dialektik tushunish G.Gegel va K.Marks tadqiqotlarida ifodalanadi.

XIX asrning yana bir materialist faylasufi Engels shunday deb yozgan edi: "...jamiyatning rivojlanish tarixi tabiatning rivojlanish tarixidan bir nuqtada sezilarli darajada farq qiladi. Tabiatda (biz unga insonning teskari ta'sirini bir chetga surib qo'yganimiz uchun) faqat ko'r, ongsiz kuchlar bir-biriga ta'sir qiladi, ularning o'zaro ta'sirida umuminsoniy qonunlar namoyon bo'ladi. Bu yerda hech qayerda ongli, orzu qilingan maqsad yo'q... Aksincha, jamiyat tarixida ong bilan ta'minlangan shaxsning ma'lum maqsadlar sari intilish harakatlari ataylab yoki

ehtiros ta'sirida sodir bo'ladi. Bu erda ongli niyatsiz, istalgan maqsadsiz hech narsa qilinmaydi[5]".

1-rasm. "Yashil iqtisodiyot"ga o'tish konsepsiyasi o'z rivojlanish bosqichlari

Aynan siyosiy iqtisod ijtimoiy mehnat taqsimoti orqali inson mehnatining umumiy farovonlik uchun zarurligini, har bir mehnatkashning barcha boshqa odamlarning mehnatiga bog'liqligini, shu tariqa insoniyat o'rtasida chambarchas

bog'liqlikni o'rnatishga imkon beradi. Mehnatning

o'zi, eng yuqori qadriyat sifatida, oqilona, ya'ni erkin va ixtiyoriy bo'lishi kerak. Noosfera nazariyasiga ko'ra, siyosiy iqtisod faqat mehnat nazariyasi bilan, xususan, inson, inson omili faqat ishlab chiqarish, mehnat mahsuli degan pozitsiya bilan chegaralanib bo'lmaydi. Bundan tashqari, inson tabiat mahsuli, tabiiy kuchlar bilan ta'minlangan tabiiy mavjudot, olam taraqqiyotining tabiiy natijasi, o'z fikrini ishlab chiqaradigan va mehnatda amalga oshiradigan sayyoraviy hodisadir.

"Inson tabiati, inson mehnati va inson tafakkurining o'zaro ta'siri sinergik ta'sirni keltirib chiqaradi, ko'rsatilgan komponentlarning energiyasini to'playdigan, sintez qiladigan va noosferani, uning mohiyatini yaratadigan yangi kuchli ishlab chiqaruvchi kuch hosil bo'ladi"[6] Bizningcha, bu komponentlar orasida turli energiya oqimlarini bir butunlikda tashkil etuvchi va biokimyoviy energiyani sintez qiluvchi fikr ustunlik qiladi. Biosfera darajasida Quyosh energiyasi fotosintez yoki bir organik moddani, shu jumladan jonzotni boshqasi tomonidan so'rilishi orqali

to'planib, avvalgilarini dialektik ravishda inkor etadigan noosfera va biosotsial kabi printsiptial jihatdan yangi energiya turlarini o'tkazdi.

Natijada, eng muhim element - ijtimoiy madaniyat - materiya va ijtimoiy energiya sifat jihatidan yangi, yuqori turi bo'lgan ijtimoiy materiya tarkibida paydo bo'ladi. "Bu holda madaniyatning o'zi (texnik va texnologik, ishlab chiqarish, jismoniy va aqliy mehnat madaniyati va boshqalar) muhim siyosiy-iqtisodiy toifaga bo'linadi, uning yordamida iqtisodiyotni insonparvarlashtirish va ekologlashtirish darajasi aniqlanadi hamda uning rivojlanishi ushbu sohaga xos bo'lgan qonunlarga muvofiq amalga oshiriladi, uning faoliyati uchun eng katta maydon noosfera tomonidan yaratilgan".

Ikkinchisida nafaqat shaxsiy, jamoaviy, jamoat va global iqtisodiy manfaatlar, balki ularning subyektlarining qiymatga asoslangan ma'naviy ko'rsatmalari ham organik ravishda aralashtiriladi. Shaxsning rivojlanishi, uning jismoniy va aqliy quvvati, tashkilotchilik va ijodiy qobiliyatlari, madaniyati, axloqi, aqliy fazilatlarini eng yuqori darajadagi noosferada amalga oshiriladi[7]. Darhaqiqat, bu g'oyalar global tafakkur va adolatni o'z ichiga olgan amaliy faoliyat yo'nalishi sifatida "yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalarini ortda qoldirdi.

Ishlab chiqaruvchi kuchlarning, ayniqsa ilgari ilmiy-ijodiy mehnat shakliga kirgan mehnat turlarining rivojlanishi, noosfera bosqichida yangi mazmun kasb etadi. Bu jarayon natijasida yangi ilmiy g'oyalar paydo bo'ladi, ijodiy yondashuvlar kengayadi, shaxslar hamda ilmiy jamoalarning aqliy va madaniy salohiyati yuksaladi. Shu bilan birga, insonning irodasi va ichki energiyasi faolroq safarbar etiladi.

Adabiyotlar ro'yhati.

1. Пуряева А.Ю. Экологическое право. Учебник. - "Юстицинформ", 2012
2. Потапенко В. Г. Соотношение экологии культуры и права в жизни общества / В. Г. Потапенко // Право и культура: теория и практика: мат. Междунар. науч.-практ. конф., г. Киев, 15-16 мая 1997г. – К. : Лыбидь, 1997. – С. 85-87.
3. циркулярная экономика как механизм обеспечения экономической безопасности.
4. Nisbet R. Progress: the history of ideas / R. Nisbet. - М. : IRISEN, 2007. – 557 p.
5. Маркс К. Собрание сочинений: [у 39 т.] / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Прогрес, 1955. – Т. 21. – С. 305-306.
6. Развитие идей в. И. Вернадского в разрезе формирования экологоориентированной экономики.
7. Kahler M. Economic security in an Era of Globalization: Definition and Provision : [presentation to the Conference on Globalization and Economic Security

UDK 334.012

NAMANGAN VILOYATIDAGI KICHIK BIZNES SUB'EKTLARINING HUDUDIY DINAMIKASI VA IQTISODIY SALOHIYATGA TA'SIRI

Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich

Namangan davlat universiteti Moliyaviy

munosabatlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Namangan viloyatida 2024-2025 yillarda yangi tashkil etilgan kichik korxona va mikrofirmalarning hududlar kesimidagi o'zgarishlari tahlil qilingan. Tahlil natijalariga ko'ra, 2025 yilda viloyatda yangi tashkil etilgan kichik biznes sub'ektlari soni 4278 tani tashkil etib, 2024 yilga nisbatan 349 taga yoki 8,9 foizga oshgan. Ayniqsa, Namangan shahri, Uchqo'rg'on, Mingbuloq, Chortoq va Kosonsoy tumanlarida kichik biznes faolligi yuqori ekani aniqlandi. Maqolada kichik biznesning hududiy iqtisodiy salohiyatni oshirishdagi o'rni, tarmoqlar bo'yicha shakllanish xususiyatlari va uni yanada rivojlantirish yo'nalishlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, mikrofirma, hududiy rivojlanish, iqtisodiy salohiyat, Namangan viloyati, yangi korxonalar, tadbirkorlik muhiti. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash, mahalliy resurslardan samarali foydalanish hamda bozor infratuzilmasini kengaytirishda muhim o'rin tutadi. [1 p, 12] Ayniqsa, yangi tashkil etilgan kichik korxona va mikrofirmalar soni hududlarda tadbirkorlik muhiti, ishbilarmonlik faolligi va iqtisodiy o'sish imkoniyatlarini baholashda muhim ko'rsatkich hisoblanadi. [4 p, 56]

Namangan viloyatida kichik biznes sub'ektlarining hududlar bo'yicha shakllanish dinamikasini tahlil qilish orqali qaysi tuman va shaharlarda tadbirkorlik faolligi yuqori ekani, qaysi hududlarda qo'shimcha rag'batlantirish choralari zarurligi hamda iqtisodiy salohiyatdan foydalanish darajasini aniqlash mumkin.

2025 yilda Namangan viloyatida yangi tashkil etilgan kichik korxona va mikrofirmalar soni 4278 tani tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2024 yilning mos davrida 3929 ta bo'lgan. Demak, bir yil davomida yangi tashkil etilgan kichik biznes sub'ektlari soni 349 taga ko'paygan va o'sish sur'ati 108,9 foizni tashkil etgan. Hududlar kesimida eng yuqori ko'rsatkich Namangan shahrida qayd etilgan. 2025 yilda shaharda 1308 ta yangi kichik korxona va mikrofirma tashkil etilgan bo'lib, bu viloyat umumiy ko'rsatkichining 30,6 foiziga teng. Bu holat Namangan shahrida bozor infratuzilmasi, xizmatlar sohasi, savdo aylanmasi va tadbirkorlik muhiti boshqa hududlarga nisbatan faolroq shakllanganini ko'rsatadi. [2 p, 26]

Uchqo‘rg‘on tumanida 350 ta, Mingbuloq tumanida 343 ta, Chortoq tumanida 296 ta, Kosonsoy tumanida 278 ta va Norin tumanida 274 ta yangi kichik biznes sub’ekti tashkil etilgan (1-javdal). [3 p, 23] Bu tumanlarda tadbirkorlik faolligining yuqori bo‘lishi mahalliy bozor, qishloq xo‘jaligi, savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarining rivojlanishi bilan bog‘liq.

1-jadval

Namangan viloyatida yangi tashkil etilgan kichik korxona va mikrofirmalar sonining hududlar bo‘yicha o‘zgarishi

Hududlar	2024 yil, birlik	2025 yil, birlik	Farqi, +/-	O‘sinh sur’ati, %
Mingbuloq tumani	278	343	+65	123,4
Kosonsoy tumani	276	278	+2	100,7
Namangan tumani	159	182	+23	114,5
Norin tumani	211	274	+63	129,9
Pop tumani	305	258	-47	84,6
To‘raqo‘rg‘on tumani	192	234	+42	121,9
Uychi tumani	189	233	+44	123,3
Uchqo‘rg‘on tumani	304	350	+46	115,1
Chortoq tumani	245	296	+51	120,8
Chust tumani	297	273	-24	91,9
Yangiqo‘rg‘on tumani	269	249	-20	92,6
Namangan shahri	1204	1308	+104	108,6
Jami	3929	4278	+349	108,9

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, 2025 yilda eng yuqori o‘sinh Norin tumanida kuzatilgan. Ushbu hududda yangi tashkil etilgan kichik biznes sub’ektlari soni 2024 yilga nisbatan 29,9 foizga oshgan. Shuningdek, Mingbuloq tumanida 23,4 foiz, Uychi tumanida 23,3 foiz, To‘raqo‘rg‘on tumanida 21,9 foiz va Chortoq tumanida 20,8 foiz o‘sinh qayd etilgan. Bu hududlarda tadbirkorlik tashabbuslari faollashib, yangi biznes sub’ektlari tashkil etish jarayoni tezlashganini anglatadi.

Biroq Pop, Chust va Yangiqo‘rg‘on tumanlarida yangi tashkil etilgan kichik biznes sub’ektlari soni kamaygan. Xususan, Pop tumanida 47 taga, Chust tumanida 24 taga, Yangiqo‘rg‘on tumanida 20 taga pasayish kuzatilgan. Bu holat mazkur hududlarda tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, kredit va infratuzilma imkoniyatlarini kengaytirish, biznes yuritish sharoitlarini yaxshilash zarurligini ko‘rsatadi.

Iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha qaralganda, yangi tashkil etilgan kichik biznes sub’ektlarining katta qismi savdo sohasiga to‘g‘ri keladi. 2025 yilda savdo yo‘nalishida 1718 ta sub’ekt tashkil etilgan. Sanoat sohasida 622 ta, qishloq

xo'jaligida 594 ta, qurilishda 183 ta, tashish va saqlash sohasida 108 ta kichik korxona va mikrofirmalar tashkil etilgan. Bu ma'lumotlar kichik biznesning asosiy qismi savdo, sanoat va qishloq xo'jaligi yo'nalishlarida shakllanayotganini ko'rsatadi.

Savdo sohasining ustunligi kichik biznes uchun ushbu yo'nalishda bozorga kirish nisbatan osonligi, aylanma mablag'lar tez harakatlanishi va talabning barqarorligi bilan izohlanadi. Biroq hududiy iqtisodiy salohiyatni oshirish nuqtai nazaridan sanoat, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, logistika va xizmatlar sohalarini ham jadal rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Sanoat sohasida 622 ta yangi sub'ekt tashkil etilgani viloyatda ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirish imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatadi. Bu, ayniqsa, mahalliy xomashyodan foydalanish, qo'shimcha qiymat yaratish, ichki bozorni mahsulot bilan ta'minlash va kelgusida eksport salohiyatini oshirish uchun muhimdir.

Qishloq xo'jaligida 594 ta yangi kichik biznes sub'ektlarining tashkil etilgani agrar sektorda tadbirkorlik faolligi yuqori ekanini bildiradi. Bu sohada mahsulot yetishtirish bilan birga, saqlash, qayta ishlash va bozorga yetkazib berish tizimini rivojlantirish orqali qo'shimcha iqtisodiy natijalarga erishish mumkin.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Namangan viloyatida yangi tashkil etilgan kichik korxona va mikrofirmalar soni 2025 yilda 2024 yilga nisbatan 8,9 foizga oshgan. Bu kichik biznes sohasida ijobiy o'sish tendensiyasi mavjudligini anglatadi.

Namangan shahri viloyatda yangi biznes sub'ektlarini tashkil etish bo'yicha yetakchi hudud hisoblanadi. Biroq iqtisodiy rivojlanishning hududiy mutanosibligini ta'minlash uchun tumanlarda ham tadbirkorlik muhitini yanada yaxshilash zarur. Norin, Mingbuloq, Uychi, To'raqo'rg'on va Chortoq tumanlarida o'sish sur'atlarining yuqori bo'lishi mazkur hududlarda kichik biznes salohiyati ortib borayotganini ko'rsatadi. Ushbu hududlarda sanoat, agrar qayta ishlash va xizmatlar sohalarida yangi loyihalarni qo'llab-quvvatlash maqsadga muvofiq. Pop, Chust va Yangiqo'rg'on tumanlarida pasayish kuzatilgani sababli, ushbu hududlarda tadbirkorlik sub'ektlariga imtiyozli kreditlar, infratuzilma, maslahat xizmatlari va bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish lozim.

Umuman olganda, Namangan viloyatida kichik biznesni rivojlantirish hududiy iqtisodiy salohiyatni oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish va mahalliy resurslardan samarali foydalanishning muhim omili hisoblanadi. Kelgusida yangi tashkil etilayotgan kichik korxona va mikrofirmalarni faqat son jihatidan emas, balki ularning ishlab chiqarish, eksport, bandlik va qo'shimcha qiymat yaratishdagi natijalari asosida ham baholash maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar ro'yhati.

1. O'zbekiston Respublikasi "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari.
3. Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari.
4. G'ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
5. Xodiev B.Yu., Qosimova M.S. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. - Toshkent: TDIU, 2021.

UDK: 338(575.1)

MAMLAKATIMIZDA IJTIMOIIY-IQTISODIY OMILLARNING XUSUSIY TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIRI TAHLILI

Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich

NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror
biznes kafedrasida katta o'qituvchisi

abduraxmonov.sherali.86@gmail.com,

tel: (+998)-99-321-06-07, 0009-0001-1513-084X

Annotatsiya: Ushbu ilmiy-amaliy tadqiqot O'zbekiston Respublikasida xususiy tadbirkorlik faoliyatiga ta'sir etuvchi asosiy ijtimoiy-iqtisodiy omillarni ekonometrik usullar orqali kompleks baholashga bag'ishlangan. 2010-2024 – yillar davomidagi rasmiy statistik ma'lumotlar asosida to'rtta mustaqil o'zgaruvchi – soliq imtiyozlari berilgan kichik biznes subyektlari soni (X_1), elektr energiyasi ishlab chiqarish sur'ati (X_2), asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi (X_3) va iste'mol narxlari indeksi (X_4) – bilan ko'p omilli korrelyatsion-regression tahlil o'tkazildi. Natijada determinatsiya koeffitsienti $R^2 = 0,93$ bo'lgan yuqori aniqlikdagi statistik model shakllandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi va faoliyat ko'rsatayotgan xususiy korxonalar soni o'rtasida juda kuchli ijobiy korrelyatsiya ($r = 0,933$) mavjud. Soliq imtiyozlari ($r = 0,762$) va elektr energiyasi ta'minoti ($r = 0,730$) ham muhim omillar sifatida aniqlandi. Darajali regressiya modeli yordamida 2025–2028 yillarga prognoz berilgan bo'lib, joriy islohotlar saqlanib qolsa, xususiy korxonalar soni 110 212 taga yetishi bashorat qilinmoqda.

Kalit so'zlar: xususiy tadbirkorlik, korrelyatsion-regression tahlil, investitsiyalar, soliq imtiyozlari, iqtisodiy islohotlar, prognoz.

Bugungi kunda O'zbekiston iqtisodiy islohotlarning jadal bosqichida bo'lib, bozor mexanizmlarining takomillashuvi, xususiy mulk va tadbirkorlik erkinligining kengayishi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasida markaziy o'rin egallaydi. 2017 yil 7 fevraldagi Harakatlar strategiyasi qabul qilinganidan beri xususiy tadbirkorlikka mo'ljallangan institutsional muhitni yangilash bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirib kelinmoqda: yangi qonunchilik bazasi mustahkamlanmoqda, ruxsat berish tartib-taomillarini soddalashtirish, byurokratik to'siqlarni kamaytirish, soliq yukini yengillashtirish kabi yo'nalishlarda sezilarli o'zgarishlar ro'y berdi.

Respublika iqtisodiyotida xususiy sektorning ulushi yildan-yilga ortib bormoqda. Davlat statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda mehnat bozorida band bo'lgan aholining 70 foizdan ortig'i aynan xususiy tadbirkorlik, jumladan kichik

biznes va mikrobiznes subyektlarida faoliyat yuritgan. Shu bilan birga, tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirishga xizmat qiluvchi davlat dasturlari – "Obod qishloq", "Obod mahalla", "Yo'l xaritasi" loyihalari va boshqalar – izchil amalga oshirilmoqda. "Tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi" faoliyati, "Biznes ombudsman" instituti va tadbirkorlar uchun yagona portal kabi innovatsiyalar ham joriy etilgan.

Tadqiqotda O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasining rasmiy statistik axborot tizimi (siat.stat.uz) ma'lumotlari asosida 2010–2024 yillar davomidagi yillik panel to'plam shakllantirildi. Jami 15 ta kuzatuv nuqtasi mavjud. Natijaviy o'zgaruvchi sifatida mamlakatda faoliyat ko'rsatayotgan xususiy korxonalar yillik soni (Y) tanlandi. Mustaqil o'zgaruvchilar quyidagilar:

X1 – soliq imtiyozlari berilgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari soni (ming birlik, siat.stat.uz ma'lumotlari); X2 – elektr energiyasi ishlab chiqarish sur'ati (o'tgan yilga nisbatan foizda, siat.stat.uz/reports-filed/440); X3 – asosiy kapitalga investitsiyalar yillik hajmi (mlrd so'm, siat.stat.uz/reports-filed/1326); X4 – iste'mol narxlari indeksi (o'tgan yilning mos davriga nisbatan foizda).

Tahlil bosqichlari: (1) tasviriy statistika va o'zgaruvchilar dinamikasini baholash; (2) Pirson korrelyatsiya matritsasini hisoblash va o'zgaruvchilar orasidagi chiziqli bog'liqlikni aniqlash; (3) ko'p omilli chiziqli regressiya tenglamasini qurish va parametrlarning statistik ahamiyatlilikini F-test va t-test orqali baholash; (4) xususiy korxonalar soni va investitsiyalar o'rtasidagi bog'liqlik uchun muqobil funksional shakllarni (chiziqli, kvadratik, kubik, logarifmik, eksponensial, darajali) solishtirish; (5) tanlangan model asosida 4 yillik prognoz berish.

Barcha statistik hisob-kitoblar Microsoft Excel ning Tahlil to'plami (Analysis ToolPak) yordamida amalga oshirildi. Statistik ahamiyatlilik 5 foizlik daraja ($p < 0,05$) asosida baholandi. Namangan viloyati bo'yicha o'sish sur'atlari taqqoslov maqsadida tahlilga jalb qilindi.

1-jadvalda 2010–2024 yillar davomida O'zbekistonda faoliyat ko'rsatayotgan xususiy korxonalar soni va asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar dinamikasi keltirilgan:

1-jadval.

O'zbekiston Respublikasida xususiy korxonalar soni va makroiqtisodiy ko'rsatkichlar (2010–2024)

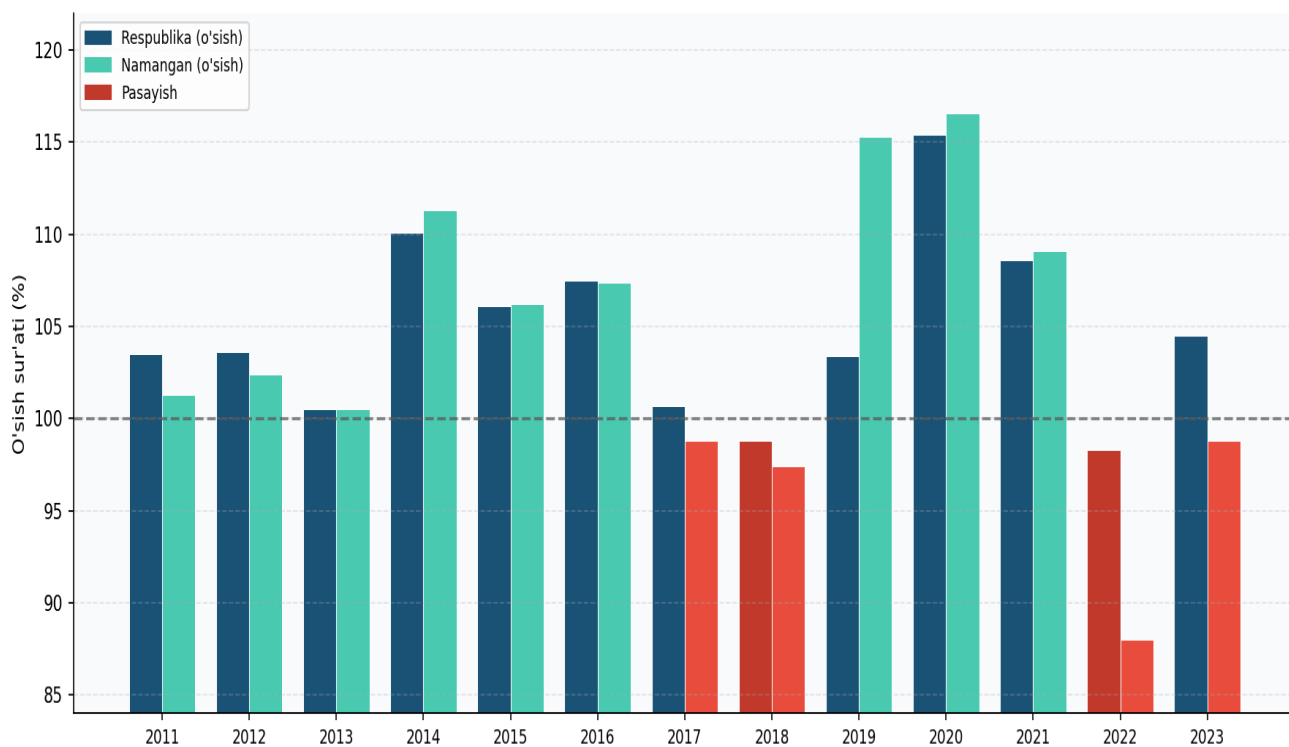
Yil	Y (korxonalar soni)	X1 (Soliq imtiyozlari, ming)	X2 (Elektr energiyasi sur'ati)	X3 (Investitsiyalar, mlrd so'm)	X4 (Narxlar indeksi)
2010	51 976	42,5	103,1	16 463,7	107,5
2011	53 806	47,8	101,6	19 500,0	107,3
2012	55 778	53,2	100,4	24 455,3	107,2
2013	56 039	58,6	103,1	30 490,1	107,0
2014	61 671	63,9	102,1	37 646,2	106,4

2015	65 476	69,3	103,4	44 810,4	105,5
2016	70 381	75,1	102,5	51 232,0	105,6
2017	70 839	82,4	102,9	72 155,2	109,5
2018	70 058	91,7	103,4	124 231,3	117,5
2019	72 424	103,5	101,0	195 927,3	114,5
2020	83 558	112,8	104,7	210 195,1	112,9
2021	90 721	124,6	107,3	239 552,6	110,85
2022	89 148	137,9	104,1	266 240,0	110,45
2023	93 141	152,4	105,0	356 071,4	111,66
2024	64 384	168,2	101,4	36 245,0	107,98

Manba: siat.stat.uz ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2010 yildagi 51 976 ta xususiy korxonadan 2023 yilda 93 141 taga o'sish 79,2 foizlik o'sishni anglatadi. Ayni paytda 2024 yilda keskin qisqarish (64 384 ta) kuzatilgan. Bu holat ehtimolki statistik metodologiyani o'zgarishi yoki korxonalarni qayta ro'yxatdan o'tkazish jarayoni bilan bog'liq. Investitsiyalar hajmi esa 2010 yildagi 16 463,7 mlrd so'mdan 2023 yilda 356 071,4 mlrd so'mga ko'tarildi – bu 21,6 barobarga o'sishni anglatadi.

1-grafik O'zbekiston Respublikasi va Namangan viloyatida xususiy korxonalar sonining yillik o'sish sur'atlarini zanjirsimon usulda taqqoslaydi. Grafik muhim regional tafovutlarni ko'rsatadi:

1-rasm. Xususiy korxonalar soni o'sish sur'ati (zanjirsimon usulda, %, 2011–2023)

Manba: siat.stat.uz; muallif hisob-kitoblari

Grafikdan ko'rinib turibdiki, 2017–2018 yillarda ikkala hududda ham o'sish sur'ati sekinlashdi. 2017 yilda Respublika bo'yicha 100,7 foizga tushishi va Namanganda 98,8 foizga pasayishi – bozor liberallashtirish boshlanish bosqichida raqobatga bardosh bera olmagan bir qismi korxonalarining ro'yxatdan o'chirilishi bilan izohlanishi mumkin. 2020 yilda ikkala hududda ham rekord darajada o'sish qayd etildi: Respublika bo'yicha 115,4 foiz, Namanganda esa 116,6 foiz. Pandemiya davriga to'g'ri kelgan bu yuksalish davlat tomonidan kichik biznesga berilgan favqulodda imtiyozlar, subsidiyalar va soddalashtirish choralarining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

2022 yilda Namanganda keskin pasayish kuzatildi (88,0 foiz), Respublika ko'rsatkichi esa 98,3 foizda saqlanib qoldi. Bu farq mahalliy siyosiy va iqtisodiy omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. 2023 yilda Respublika bo'yicha 104,5 foizlik o'sish qayd etilgan bo'lsa, Namanganda 98,8 foiz bilan hali tiklanish davom etmoqda.

Pirson korrelyatsiya koeffitsientlari matritsasi o'zgaruvchilar o'rtasidagi chiziqli bog'liqliklarni quyidagicha ko'rsatmoqda:

2-jadval. Korrelyatsiya koeffitsientlari matritsasi (Pirson metodi, 2010–2024)

	Y	X1	X2	X3	X4
Y	1,000	0,762	0,730	0,933	0,514
X1	0,762	1,000	0,393	0,709	0,434
X2	0,730	0,393	1,000	0,646	0,286
X3	0,933	0,709	0,646	1,000	0,622
X4	0,514	0,434	0,286	0,622	1,000

Manba: Muallif hisob-kitoblari (siat.stat.uz ma'lumotlari asosida)

Izoh: Qizil fon – $r \geq 0,9$ (juda kuchli); to'q sariq fon – $r \geq 0,7$ (kuchli); moviy fon – diagonal ($r = 1$)

Korrelyatsiya matritsasidan quyidagi muhim xulosalar chiqarildi. Asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi (X_3) bilan xususiy korxonalar soni o'rtasidagi korrelyatsiya $r = 0,933$ bo'lib, bu juda kuchli ijobiy bog'liqlikni anglatadi. Investitsiyalar ishlab chiqarish vositalari, infratuzilma va texnologiyalarga yo'naltirilishi yangi korxonalar uchun moddiy-texnik asos yaratadi.

Soliq imtiyozlari berilgan subyektlar soni (X_1) bilan bog'liqlik $r = 0,762$ ni tashkil etadi. Bu soliq siyosatining tadbirkorlikni rag'batlantirishdagi samaradorligini miqdoriy jihatdan isbotlaydi. Elektr energiyasi ishlab chiqarish sur'ati (X_2) bilan $r = 0,730$ darajadagi kuchli musbat bog'liqlik energiya infratuzilmasining tadbirkorlikka ta'sirini ko'rsatadi. Iste'mol narxlar indeksi (X_4) bilan $r = 0,514$ darajasidagi o'rtacha ijobiy korrelyatsiya inflyatsiyaning murakkab va ko'p qirrali ta'sirini anglatadi.

Barcha to'rtta o'zgaruvchini birgalikda hisobga olgan regressiya modeli quyidagi natijalarni ko'rsatdi:

3-jadval. Ko'p omilli chiziqli regressiya tahlili natijalari (2010–2024)

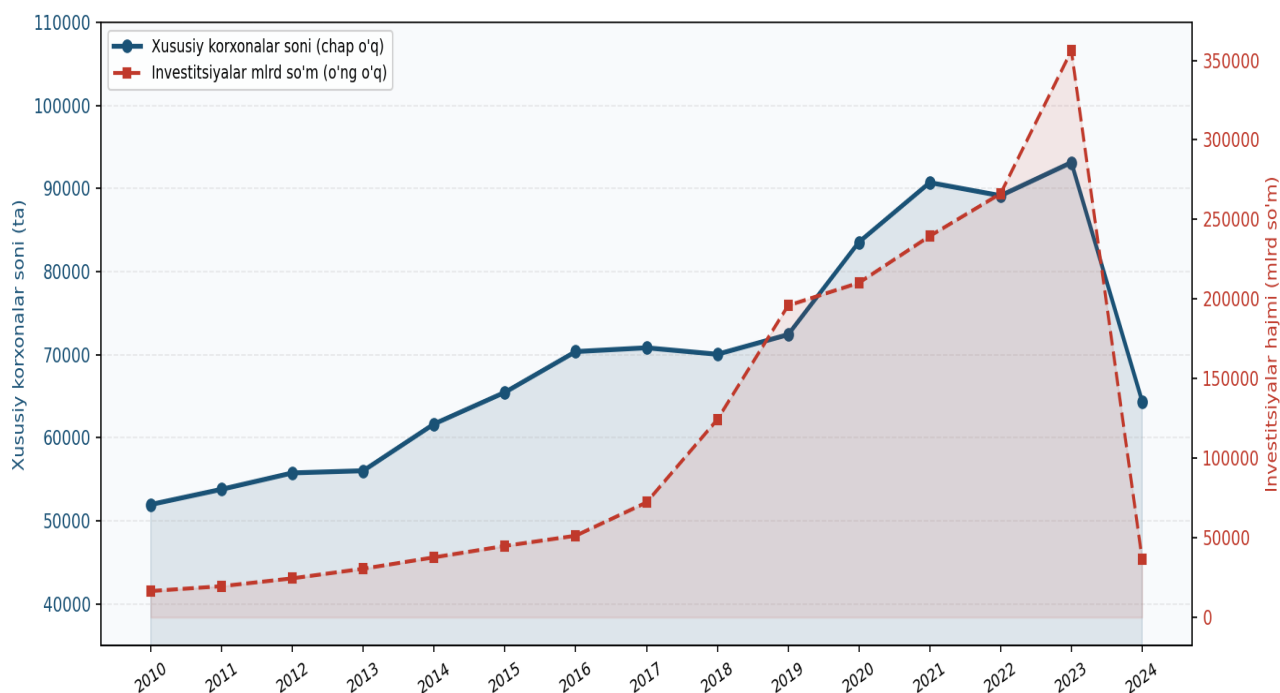
O'zgaruvchi	Koeffitsient	St. xato	t-stat	p-qiyamat
Konstanta (a)	-107 424,5	103 450,2	-1,038	0,353 (ahamiyatsiz)
X1 – Soliq imtiyozlari (b ₁)	+80,7	42,3	1,908	0,085 *
X2 – Elektr energiyasi sur'ati (b ₂)	+1 811,85	917,4	1,975	0,070 *
X3 – Investitsiyalar (b ₃)	+0,08	0,020	4,001	0,003 **
X4 – Iste'mol narxlari indeksi (b ₄)	-238,75	82,5	-2,894	0,016 **
Model umumiy statistikasi				
Ko'plikdagi R	0,96			
R-kvadrat (R²)	0,93			
Tuzatilgan R²	0,90			
Standart xato	4 370,63			
F-statistika	31,89 (p < 0,001)			

Izoh: * – 10% darajada statistik ahamiyatli; ** – 1% darajada statistik ahamiyatli
Regressiya tenglamasi quyidagi ko'rinishga ega:

$$Y = -107\,424,5 + 80,7 \cdot X_1 + 1\,811,85 \cdot X_2 + 0,08 \cdot X_3 - 238,75 \cdot X_4$$

Tenglamaning iqtisodiy talqini: soliq imtiyozlari berilgan subyektlar soni 1 birlikka ko'payishi xususiy korxonalar sonini o'rtacha 80,7 taga oshiradi; elektr energiyasi ishlab chiqarish sur'ati 1 foiz punktga ko'tarilishi esa korxonalar sonini taxminan 1 812 taga oshiradi; asosiy kapitalga investitsiyalar 1 mlrd so'mga ko'payishi korxonalar sonini 0,08 taga oshiradi; iste'mol narxlari indeksining 1 foiz punktga ko'tarilishi esa korxonalar sonini 238,75 taga kamaytiradi.

Determinatsiya koeffitsienti $R^2 = 0,93$ model xususiy korxonalar sonidagi o'zgarishlarning 93 foizini tushuntira olishini anglatadi. F-statistika = 31,89, $p < 0,001$ butun modelning statistik jihatdan juda yuqori ahamiyatliligini tasdiqlaydi. Investitsiyalar (X_3) va iste'mol narxlari indeksi (X_4) 1 foizlik darajada statistik ahamiyatli, soliq imtiyozlari (X_1) va elektr energiyasi (X_2) esa 10 foizlik darajada chegaraviy ahamiyatlilikni ko'rsatmoqda.

2-rasm. Xususiy korxonalar soni va asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi dinamikasi (2010–2024) Manba: siat.stat.uz; muallif hisob-kitoblari

Ikki o'zgaruvchi o'rtasida juda kuchli korrelyatsiya ($r = 0,933$) kuzatilgani munosabati bilan muqobil funksional shakllar qiyosiy tahlil qilindi. Eng yuqori determinatsiya koeffitsienti darajali (quvvat) modelida aniqlandi: $R^2 \approx 0,91$. Model tenglamasi:

$$Y = 9\,450,57 \cdot X^{0,1776}$$

Elastiklik koeffitsienti $b = 0,1776$ bo'lib, investitsiyalar hajmidagi 1 foizlik o'sish xususiy korxonalar sonini o'rtacha 0,1776 foizga oshiradi. Parametrning 0 va 1 oralig'ida joylashganligi kamayuvchi qaytim effektini anglatadi: dastlabki investitsiya o'sishlari tezda yangi korxonalar paydo bo'lishiga olib keladi, ammo ma'lum darajadan keyin qo'shimcha investitsiyaning ta'siri nisbatan kichrayadi. Bu holat bozor to'yinganligi va raqobatning kuchayishi bilan izohlanadi.

Chiziqli model uchun $R^2 \approx 0,87$, kvadratik modelda $R^2 \approx 0,89$, kubik modelda $R^2 \approx 0,90$, logarifmik modelda $R^2 \approx 0,91$ natijalar olingan bo'lib, darajali model barcha muqobil shakllardan ustun chiqdi. Bu modelning yana bir afzalligi – elastiklikni bevosita ifodalash imkoniyati bo'lib, u iqtisodiy siyosat tahlili uchun qulay vosita hisoblanadi.

Darajali model ($R^2 = 0,91$) va 2010–2023 yillar davomidagi o'rtacha yillik investitsiya o'sish sur'ati (23,44 foiz) asosida 2026–2028 yillarga mo'ljallangan prognoz natijalari quyidagicha:

4-jadval. Xususiy korxonalar soni bo'yicha 2026–2028 yillarga prognoz (darajali model asosida)

Yil	Investitsiyalar (mlrd so'm)	Korxonalar soni (prognoz, ta)	Tavsif
2026	698 900	102 302	Jadal o'sish

2027	863 900	106 104	Davomli o'sish
2028	1 068 100	110 212	Yuqori o'sish

Manba: Muallif hisob-kitoblari va prognozlar

Prognoz natijalari shuni ko'rsatadiki, joriy islohotlar yo'nalishi saqlanib, makroiqtisodiy barqarorlik ta'minlansa va tashqi bozor sharoitlari keskin o'zgarmaydigan taqdirda, 2028 yilga borib xususiy korxonalar soni 110 212 taga yetishi kutilmoqda. Bu 2023 yilgi ko'rsatkichdan (93 141 ta) 18,3 foizlik o'sishni anglatadi. Biroq shuni ta'kidlash lozimki, elastiklik koeffitsienti 0,1776 bo'lganligi sababli investitsiyalar hajmini ikki barobarga oshirish korxonalar sonini atigi 12–13 foizga oshiradi. Bu holat faqat investitsiya miqdorini emas, balki investitsiya samaradorligini ham oshirishning amaliy zaruriyatini ko'rsatadi.

Prognozning ehtimoliy xavf omillari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: geosiyosiy beqarorlik va tashqi savdo shartlarining o'zgarishi; 2024 yilda kuzatilgandek statistik metodologiya yoki korxonalarni ro'yxatga olish mezonlarining o'zgarishi; moliyaviy bozorlar barqarorligi va kredit resurslarining tadbirkorlar uchun mavjudligi; energiya ta'minoti va infratuzilma loyihalarining amalga oshirilish sur'atlari.

TAVSIYALAR VA XULOSA

Birinchidan, tadqiqot asosiy kapitalga investitsiyalarning xususiy tadbirkorlik rivojida hal qiluvchi ahamiyatini isbotladi ($r = 0,933$, $b_3 = 0,08$, $p = 0,003$). Bu investitsiya muhitini yaxshilash davlat iqtisodiy siyosatining birinchi ustuvorligi bo'lishi kerakligi demakdir.

Ikkinchidan, soliq imtiyozlari siyosatining samaradorligi statistik jihatdan tasdiqlandi ($r = 0,762$, $b_1 = 80,7$). Biroq imtiyozlarning faqat subyektlar sonini emas, balki ularning real iqtisodiy faolligini oshirish yo'nalishida berilishi zarur.

Uchinchidan, elektr energiyasi infratuzilmasi kuchli omil sifatida aniqlandi ($r = 0,730$). To'rtinchi darajali polinomial model optimal energiya ishlab chiqarish sur'ati 104–105 foiz atrofida bo'lishini ko'rsatdi. Bu energetika sektori islohotlarini yanada chuqurlashtirish zaruratini asoslaydi.

To'rtinchidan, inflyatsiyaning salbiy ta'siri koeffitsienti -238,75 bilan isbotlandi ($p = 0,016$). Narxlar barqarorligini ta'minlash tadbirkorlik muhitining muhim tarkibiy qismi ekanligi tasdiqlandi.

Ushbu tadqiqot O'zbekiston Respublikasida 2010–2024 yillar davomida xususiy korxonalar soni dinamikasini ekonometrik tahlil qilish asosida quyidagi asosiy xulosalarga keldi: ko'p omilli regressiya modeli $R^2 = 0,93$ bilan juda yuqori tushuntiruvchanlikka ega bo'lib, asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi (X_3) va iste'mol narxlari indeksi (X_4) 1 foizlik statistik ahamiyatlilik darajasida, soliq imtiyozlari (X_1) va elektr energiyasi (X_2) esa 10 foizlik darajada ahamiyatli omillar sifatida aniqlandi. Darajali model yordamida investitsiyalar va xususiy korxonalar soni o'rtasidagi kamayuvchi qaytim effekti aniqlandi (elastiklik = 0,1776), bu investitsiya samaradorligini oshirishning amaliy ahamiyatini asoslaydi.

Tadqiqot natijalari iqtisodiy siyosatni shakllantiruvchi davlat organlari, tadbirkorlik rivojini o'rganuvchi ilmiy-tadqiqot institutlari va xorijiy investorlar uchun muhim nazariy-amaliy qo'llanma bo'la oladi. Keyingi tadqiqotlarda ushbu

tahlilni hududlar kesimida, tarmoqlar bo'yicha va xalqaro taqqoslama tarzda kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "Tadbirkorlik sub'ektlarining eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" – T.: 2022 yil 21 dekabr, PF–268-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "Tadbirkorlik sub'ektlarining eksport salohiyatini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida". – T.: 2022 yil 30 sentyabr, PF–228-son.
3. Gafurov U.V. Kichik biznesni davlat tomonidan tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish: iqt. fan. dok. diss. –T.: 2017. – 309 b.
4. G'ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. –T.: TDAU, 1998.
5. Shumpeter Y. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya – M.: 1982. S. 159.
6. Xodiev B.Yu., Qosimova M.S., Samadov A.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. O'quv qo'llanma. –T.: TDIU, 2010
7. Кенжаев И.Э., Балтабаев М.Т., Абдурахманов Ш.Ш. Иностранные Инвестиции В Малый Бизнес //Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 159-164.
8. Siddikov, A.M., Baltaboev, M.T. and Abduraxmonov , S.S. 2022. Formation and Development of Small Business in Uzbekistan. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. 3, 11 (Nov. 2022), 76-80.
9. Abduraxmonov S. S. O 'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 22. – С. 4-16.
10. Abdulxakimov Z., Abduraxmonov S. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishini nazariy masalalari. – 2024.

UDK 334.012

**KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINI MOLIYALASHTIRISHNING
ZAMONAVIY MEXANIZMLARI**

Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich

Namangan davlat universiteti

Moliyaviy munosabatlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik biznes subyektlarini moliyalashtirishning zamonaviy mexanizmlari, ularning iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati hamda moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqot davomida bank kreditlari, imtiyozli moliyalashtirish dasturlari, faktoring, mikroqarzarlar, fintech texnologiyalari va raqamli moliyalashtirish vositalarining kichik biznes faoliyatiga ta'siri o'rganildi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, moliyalashtirish mexanizmlari, bank kreditlari, fintech, faktoring, mikroqarzar, investitsiya, raqamli moliya, tadbirkorlik, kredit

risklari, moliyaviy infratuzilma, innovatsion moliyalashtirish, iqtisodiy rivojlanish, imtiyozli kreditlar, crowdfunding.

Kichik va o'rta biznes subyektlari (KOB) dunyo bo'ylab iqtisodiyotning tayanchi sanaladi: ular taxminan 90%ga yaqin korxonalar sonini va global bandlikning yarmidan ziyod qismini tashkil etadi.[1 p, 12] Ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda KOBlar iqtisodiy diversifikatsiya, mahsuldorlik va kambag'allikni kamaytirishda markaziy rol o'ynaydi. Biroq, ko'plab kichik korxonalar o'sishni qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan mablag'ni olishda katta muammolarga duch kelmoqda – rivojlanayotgan mamlakatlarda KOBlar uchun moliyalashtirish bo'yicha milliardlab dollarlik bo'shliq mavjud. Mazkur muammoni hal etish uchun innovatsion moliyalashtirish mexanizmlari, masalan, raqamli to'lov platformalari, moliyaviy jamg'armalar, qarz kafolatlari va fintech yechimlari keng qo'llanilmoqda[3 p,4].

O'zbekiston sharoitida kichik biznes sezilarli darajada rivojlanmoqda. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yil oxiriga ko'ra mamlakatda 570 mingdan ziyod kichik biznes subyekti ro'yxatdan o'tgan bo'lib, ularning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 56,3%ni tashkil etdi. Ushbu sektor 2024-yilda 6,5 milliondan ortiq kishini ish bilan ta'minlagan. So'nggi besh yilda KOBlarning iqtisodiyotdagi ulushi 9 foizpunktga oshgani bu sohaning barqaror o'sib borayotganidan darak beradi[4 p, 23].

Shunga qaramay, kichik biznes subyektlarining moliyalashtirilishi muammosi turg'unligicha qolmoqda. Masalan, 2024-yilda tijorat banklari KOBlarga atigi 180 trillion so'm kredit ajratgan va bu miqdor umumiy kredit portfelining qariyb 28%ini tashkil etgan. Boshqacha aytganda, ayrim hisoblarga ko'ra, KOBlar uchun mavjud kredit bo'yicha talabi qondirilishi uchun mamlakat iqtisodiyotida trillionlab so'mlik qo'shimcha resurs talab etiladi. Shu munosabat bilan, maqolada keltirilgan asosiy savol – kichik biznes subyektlari uchun moliyaviy resurslar va kredit manbalarini kengaytirish bo'yicha zamonaviy mexanizmlar qaysilardan iborat va ular qanday samaradorlikka ega bo'lmoqda?

Maqolada so'nggi yillarda O'zbekiston va jahon bo'yicha kichik biznes moliyalashtirishiga oid statistik ma'lumotlar, hukumat va moliya institutlari hisobotlari tahlil qilindi. Tahlil qatlamma-qatlam yondashuvi asosida olib borildi: birinchi navbatda makroiqtisodiy va institutiv omillar (inflyatsiya, foiz stavkalari, regulyatorlik, moliyaviy infratuzilma) aniqlanadi, keyin mikro darajadagi omillar (tadbirkorlik madaniyati, muomala xarajatlari, huquqiy muhit) tekshirildi. Sabab-oqibat zanjiri shaklida, har bir omil KOBlar moliyalashtirilishiga qanday ta'sir qilishi va bunga qarshi yechim sifatida qo'llanishi mumkin bo'lgan choralar bayon qilindi. Analitik hisob-kitoblar uchun O'zbekiston Markaziy banki, BMT rivojlanish

dasturi, Jahon banki va xalqaro moliyaviy tashkilotlarning hisobotlari hamda mahalliy tadqiqotlardan olingan ma'lumotlardan foydalandik.

Metodologiyaning bir qismi sifatida, so'rovnomalar va ekspert intervyulari yordamida kichik biznes vakillari bilan suhbatlar o'tkazildi (bular maqola asosiy matnida bevosita keltirilmaydi, ammo umumiy tahlilda inobatga olindi). Shuningdek, moliyaviy operatsiyalar, kreditor va investitsorlar hisobotlari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida har bir moliyalashtirish vositasining qulayliklari va xatarlari ko'rib chiqilib, ular KOBlarni qamrab olish darajasi bilan taqqoslandi.

Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, **bank kreditlari** uzoq vaqt O'zbekistonda KOB moliyalashtirishining asosiy manbai bo'lib kelgan. So'nggi yillarda ushbu sohada sezilarli o'zgarishlar kuzatildi. Jumladan, 2022–2024-yillarda kichik biznes subyektlariga ajratilgan kreditlar hajmi 120,5 trln so'mdan 180,2 trln so'mga yetib, 49,6% ga oshdi. Bu o'sish kredit portfelida KOB ulushini 23,4% dan 28,0% gacha ko'tarishga imkon berdi. Shu bilan birga, yillik kredit foiz stavkalari pasaydi: masalan, kichik biznesga ajratilgan kreditlarning o'rtacha yillik foizlari 2022-yilda 22,1% dan 2024-yilda 19,4% ga tushdi. Bular mamlakatda moliyaviy infratuzilma soddalashuvi va markaziy bankning "imtiyozli kreditlar" dasturiga oid yangi tartiblar joriy etilganidan darak beradi[6 p, 43].

Imtiyozli kreditlar va davlat dasturlari. KOBlarni qo'llab-quvvatlash uchun hukumat tomonidan mo'ljallangan turli imtiyozli kredit dasturlari faol ishlamoqda. Masalan, 2024-yilda uchta yo'nalishda (Oila biznesi, Yoshlar tadbirkorligi va Ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash) kichik biznes subyektlari uchun ajratilgan imtiyozli kreditlar umumiy foiz stavkasini bir necha foiz punktga pasaytirdi. Natijada, imtiyozli kredit qoldig'i 2024-yilda 142 trln so'mga yetib, umumiy kredit bozoridagi ulushi 27% ga yetdi [7 p, 12]. Ushbu chora savdo va xizmat ko'rsatish tarmoqlaridagi korxonalarga past foizli kredit olish imkonini berdi, bu esa ularning investitsion faolligini oshirdi.

Nisbatan yangi mexanizmlar: faktoring, mikroqarzarlar, raqamli platformalar. 2024-yil sentabr oyidan boshlab mamlakatda elektron faktoring platformalari joriy etildi. Faktoring – xo'jalik yurituvchi subyektlarning muddatli qarzga tovar ta'minotini moliyalashtirish vositasi bo'lib, uning keng tarqalishi kichik korxonalarga tezkor likvidlik ta'minladi. Taqdim etilgan ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yilda faktoring xizmatlari hajmi 1,9 trln so'mga yetdi. Bu ko'rsatkichning 85% banklar, 15% mikromoliya tashkilotlari hissasiga to'g'ri keladi. Shundan 58%i elektron platforma orqali amalga oshirilgan, ya'ni jalb qilingan moliya hajmida raqamli vositalarning ulushi sezilarli darajada yuqori bo'ldi. Faktoringni joriy etish kichik biznes subyektlari uchun garov zaruriyatini kamaytirib, ta'minot aylanmasini moliyalashtirishga yangi mexanizmni taqdim etdi.

Bundan tashqari, banklar kichik kreditlar bo'yicha **mikroqarz** mahsulotlarini kengaytirdi. Xususan, Markaziy bank hisobotlarida qayd etilishicha, 2024-yilda o'rtacha mikroqarzlar limiti 50 mln so'mdan 100 mln so'mga oshirildi va ularni olish jarayoni soddalashtirildi. Ayniqsa, bir nechta xususiy bank ilovalari orqali aholi va tadbirkorlar mobil telefon yordamida mikroqarz olishi mumkin bo'ldi. Buning natijasida kichik biznes segmentida ayrim banklarda pasaygan daromad talablariga nisbatan olingan qarzдорlik kamayib, mablag'lar aylanmasi kengaydi. Yuqoridagi chora-tadbirlarga qaramay, kreditlar banklar portfelida qisqa muddatli bo'lib qolayotganini ko'rsatadi: qarzдорlik xizmatiga yo'naltiriladigan daromad ulushi (DSTI) kamayishi orqali ham KOBlarning to'lov qobiliyati baholandi.

Innovatsion va raqamli yechimlar. Jahon bankining ta'kidlashicha, o'zaro to'lov, ochiq moliya va birja crowdfunding kabi raqamli innovatsiyalar kichik firmalarga kapitalni tezroq va arzonroq jalb qilish imkonini berib, kredit risklarini kamaytiradi. O'zbekistonda ham fintech yechimlari ma'lum natija berdi: masalan, birja orqali kichik jamiyatlar obligatsiyalarini sotish, P2P kredit platformalari va onlayn kapitalize qilish portalari faoliyatga kirdi. Shuningdek, "YeGreen Investment" kabi yashil investitsiya fondlari KOBlarni ekologik loyihalar uchun qo'shimcha moliyalash imkoniyatiga ega qildi. Shu tarzda, raqamli infratuzilma va innovatsion mahsulotlarning kengayishi kichik tadbirkorlarga milliy va xalqaro moliyalashtirish manbalaridan foydalanishni osonlashtirdi.

Olingan natijalar makro va mikro omillar o'rtasida bevosita bog'liqlikni ko'rsatadi. Misol uchun, foiz stavkalari pasayishi va kredit jarayonlarining soddalashuvi (mobil ilovalar orqali mikroqarz berish kabi) natijasida kichik biznesga ajratilayotgan kredit hajmi sezilarli oshdi. Biroq, ushbu o'sishning o'ziga xos xavf-xatarlari ham mavjud. Birinchi navbatda, kreditlash hajmi oshishi bilan birga, banklarda garov sifatida bo'lgan aktivlar sifati va kreditlar sifati bilan bog'liq xatarlar ham ortadi. Masalan, Markaziy bank xabariga ko'ra, aholiga ajratilayotgan ayrim kreditlar konsentratsiyasi ortib borayotgani xavotirga sabab bo'lgan, shu bois mikroqarzlar bo'yicha ortiqcha mablag'lar kichik biznes moliyalashtirilishiga o'tkazilishi ko'zda tutilgan. Bu holda makroiqtisodiy xatar sifatida aholining qarz yukining ortishi va bozor inflyatsiyasi mavjud.

Ikkinchidan, texnologiyalar asosida moliyalashtirish (masalan, faktoring va onlayn kredit) rivojlanayotgan bir paytda, moliyaviy axborot xavfsizligi va firibgarlik xatarlari ham ko'tariladi. Raqamli platformalarning yirik hajmda ma'lumot to'plashi kreditorlar uchun samarali bo'lsa-da, ma'lumotlarning noto'g'ri ishlatilishi yoki kiberhujumlar muammosi aniqlik kiritishni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, O'zbekiston hukumati kreditlar bo'yicha qo'shimcha xavfsizlik choralarini (masalan, qarzдорlar daromadini LTV/DSTI me'yorlari bilan cheklash) joriy etmoqda.

Uchinchidan, moliyaviy qo'llab-quvvatlash dasturlari va grantlar bir martalik ko'mak bo'lib qolishi mumkin. Doimiy va qat'iy imkoniyatlar yaratish uchun banklar va moliyaviy institutlar biznes-reja, menejment ko'nikmalari va sifatli garov tizimini rivojlantirishga ham e'tibor qaratishi zarur. Aks holda, davlat tomonidan subsidiyalangan yoki kafolatlangan kreditlar ortidan moliyaviy adolatsizlik va bozor xatolarining paydo bo'lishi mumkin.

Tadqiqot ko'rsatdi-ki, kichik biznes subyektlarini moliyalashtirishda raqamli va innovatsion instrumentlar jadal rivojlanmoqda. Bank kreditlari, imtiyozli dasturlar, faktoring, mikroqarzarlar va fintech yechimlarining kombinatsiyasi kichik korxonalarga kapital olish imkoniyatini kengaytirdi. Masalan, 2022–2024-yillarda KOB kreditlari hajmi deyarli 50% ga oshdi va faktoring platformalari orqali 1,9 trln so'm moliyalashtirish amalga oshirildi. Shu bilan birga, bu mexanizmlar bilan bog'liq xatarlarni va bozor shovqinlarini ham doimiy baholash zarur: kreditlarning to'lanmasligi, ekonometrik o'zgarishlar hamda texnologik xatarlar doimiy nazorat ostida bo'lishi lozim. Kelgusida kichik biznes uchun moliyalashtirish siyosati texnologik rivojlanish va moliyaviy barqarorlikni uyg'unlashtiruvchi yo'nalishda davom ettirilishi, kredit kafolatlarini kengaytirish, elektron moliyaviy xizmatlar infratuzilmasini mustahkamlash hamda tadbirkorlarni moliyaviy xabardorlik bo'yicha qo'shimcha ta'lim berishga katta e'tibor qaratilishi muhimdir. Bu chora-tadbirlar O'zbekiston kichik biznes subyektlarini yanada barqaror va intellektual rivojlantirishga xizmat qiladi, natijada ular iqtisodiyot va jamiyat rivojiga ijobiy hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Principles of Corporate Finance - Richard A. Brealey, Stewart C. Myers, Franklin Allen.
2. Small Business Management - Justin G. Longenecker, J. William Petty. Kichik biznesni boshqarish va moliyaviy resurslarni jalb qilish usullari yoritilgan.
3. World Bank ning "Small and Medium Enterprises (SME) Finance" hisobotlari. Zamonaviy kreditlash, fintech va davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlari haqida.
4. International Finance Corporation tadqiqotlari. Kichik biznesni investitsiyalash va mikro moliyalashtirish bo'yicha xalqaro tajribalar.
5. Asian Development Bank - "Financing SMEs in Developing Countries". Rivojlanayotgan davlatlarda kichik biznesni moliyalashtirish muammolari va yechimlari.
6. OECD - "Financing SMEs and Entrepreneurs" yillik hisobotlari. Innovatsion moliyalashtirish, venchur kapital va crowdfunding haqida ma'lumot beradi.

7. Finance bo'yicha o'zbek olimlari maqolalari:
I. Tojimuhamedov, Sh. Mustafakulov, N. Jo'rayevlarning kichik biznes moliyasi bo'yicha ilmiy ishlari.

8. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki nashrlari va statistik ma'lumotlari. Kichik biznes kreditlari, foiz stavkalari va bank amaliyoti haqida.

9. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi materiallari. Davlat dasturlari, subsidiyalar va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari.

10. United Nations Development Programme hisobotlari. Raqamli moliya, yashil investitsiyalar va kichik biznesni barqaror rivojlantirish masalalari yoritilgan.

UDK 334.012

Using “Green Economy” Principles to Increase the Competitiveness of Small Business and Private Entrepreneurship

Mamasiddiqova Fotima Xursanali qizi, Boyqo'zizoda Gulsanam Mo'minjon qizi

Intern-teacher of Namangan State University

Student of Namangan State University

Annotation: This article examines the role of green economy principles in increasing the competitiveness of small business and private entrepreneurship in Uzbekistan. In the context of global climate change, resource scarcity, rising energy demand, and environmental degradation, small businesses are increasingly required to adopt sustainable and efficient business models. The article analyzes the importance of energy efficiency, renewable energy, waste recycling, green marketing, and green finance in strengthening the market position of small enterprises. Statistical data on the contribution of small business to Uzbekistan's GDP, the number of operating small enterprises, renewable energy targets, climate finance, and waste management projects are used to show the practical importance of green economic transformation. The article argues that the application of green economy principles can reduce costs, improve brand reputation, attract investment, increase customer loyalty, and support long-term sustainable development.

Keywords: small business, private entrepreneurship, green economy, competitiveness, renewable energy, green marketing, waste recycling, green finance, Uzbekistan.

Small business and private entrepreneurship are among the key drivers of economic development in Uzbekistan. They contribute to employment, income generation, regional development, innovation, and the expansion of market services. In January–June 2024, the share of small business entities in Uzbekistan's GDP reached 47.5% [1], which demonstrates the important role of this sector in the national economy. In some regions, this share was even higher: for example,

Surkhandarya region accounted for 75.2%, while Samarkand, Bukhara, Jizzakh, Namangan, Fergana, and Khorezm also showed high indicators.

At the same time, the modern business environment is changing rapidly. Competition is no longer based only on price and product quality. Today, consumers, investors, government institutions, and international partners increasingly pay attention to ecological responsibility, efficient use of resources, sustainable production, and social responsibility. Therefore, the transition to a green economy is becoming not only an environmental necessity but also an important economic strategy.

The uploaded attendee's article focuses mainly on the role of green economy principles in improving the competitiveness of small businesses in the services sector. This article takes a broader approach by analyzing small business and private entrepreneurship in Uzbekistan as a whole, with special attention to energy efficiency, renewable energy, green finance, waste recycling, and green marketing.

The green economy is an economic model aimed at achieving economic growth while reducing environmental risks and ecological damage. It is based on the rational use of natural resources, reduction of waste, development of renewable energy, introduction of environmentally friendly technologies, and improvement of energy efficiency.

The main principles of the green economy include:

1. Efficient use of energy and natural resources
2. Reduction and recycling of waste
3. Development of renewable energy sources
4. Introduction of clean and resource-saving technologies
5. Promotion of sustainable production and consumption
6. Reduction of greenhouse gas emissions
7. Support for green innovation and green investment.

For small businesses, these principles are especially important because they help reduce production costs, improve operational efficiency, and create a positive image in the market. A small enterprise that saves electricity, reduces waste, uses eco-friendly packaging, or introduces solar energy can become more competitive than businesses that continue to rely only on traditional methods.

The current role of small business in Uzbekistan. Small business and private entrepreneurship form a significant part of Uzbekistan's economy. According to statistical data, as of January 1, 2024, the number of operating small enterprises and microfirms in Uzbekistan was 417.1 thousand [1]. The number of small businesses per 1,000 people was 14.0 units.

The sectoral structure of small enterprises also shows that green economy principles can be applied in many areas. For example, in 2024, there were:

Small enterprises in trade	157,344
In industry	68,564
In agriculture, forestry, and fisheries	37,178
In construction	34,272
In accommodation and food services.	28,183

These figures show that green transformation is not limited to one sector.

In trade, businesses can use eco-packaging and digital receipts. In industry, they can introduce energy-saving equipment. In agriculture, water-saving technologies and organic production can be developed. In construction, green building materials and energy-efficient designs can be promoted. In food services, waste sorting and reduction of plastic packaging can improve both environmental and business performance.

Green Economy as a factor of competitiveness. Competitiveness means the ability of a business to maintain its market position, attract customers, generate stable income, and satisfy consumer needs more effectively than competitors. In the modern economy, competitiveness depends not only on price but also on innovation, quality, flexibility, ecological responsibility, and brand reputation. Green economy principles increase competitiveness in several ways.

First, they help reduce costs. Energy-efficient equipment, LED lighting, water-saving technologies, and digital documentation can reduce electricity, water, paper, and maintenance expenses. For small businesses, where financial resources are often limited, even small reductions in operating costs can improve profitability.

Second, green practices improve product and service quality. Environmentally friendly production methods, safe raw materials, and sustainable packaging increase consumer trust. This is especially important in food production, tourism, textiles, agriculture, and retail trade.

Third, green economy principles help businesses build a positive image. Modern consumers are becoming more aware of climate change and environmental problems. They are more likely to support companies that demonstrate responsibility toward nature and society. Green marketing allows businesses to communicate these values and strengthen customer loyalty.

Fourth, green business models make it easier to attract investment. International financial institutions and government programs increasingly support projects related to renewable energy, energy efficiency, recycling, and climate adaptation. Thus, small businesses that follow green principles may have better access to loans, grants, subsidies, and partnerships.

Renewable energy and energy efficiency opportunities. Energy efficiency is one of the most important directions of green transformation. Uzbekistan has set ambitious goals to expand renewable energy and reduce dependence on fossil fuels.

According to the collected materials, the country aims to increase the share of renewable energy to 40%. In addition, 74,172 facilities are planned to be equipped with solar panels, generating an additional 785 MW of power. Micro-hydropower plants with a total capacity of 225 MW are also planned. [2]

For small businesses, these changes create new opportunities. Solar panels can help shops, restaurants, farms, workshops, and service centers reduce electricity costs. Energy-efficient equipment can decrease monthly expenses and make business operations more stable. In regions where energy supply problems may affect production, renewable energy can also improve reliability.

Moreover, the development of renewable energy creates new business directions. Entrepreneurs can provide services related to installation, maintenance, consulting, and sales of energy-saving technologies. This means that the green economy does not only reduce environmental damage; it also creates new markets and jobs.

Green Finance and Investment support. Access to finance is one of the main challenges for small businesses. Green finance can help solve this problem by directing funds toward environmentally friendly projects. Uzbekistan has already attracted international support for climate and green economy reforms.

The Asian Development Bank approved a \$250 million policy-based loan to support Uzbekistan's climate transition. This program is aimed at strengthening institutions, improving climate resilience in water and land resources management, agriculture, and social protection, and accelerating the transition to a low-carbon economy in sectors such as transport and energy. [3]

In addition, the World Bank plans to allocate \$46.2 million to Uzbekistan in 2024 as part of a project related to carbon resources and energy transition. This project aims to reduce greenhouse gas emissions through energy tariff reforms and support the creation of a low-carbon economy. [4]

Another important point is the role of state-owned financial institutions. According to the World Bank materials, state-owned financial institutions provide around 70% of loans in the economy. This means that banks and public financial organizations can play a key role in directing resources toward green projects. For example, the Entrepreneurship Development Company is already financing solar energy and other green projects and aims for 35% of its funding to support green initiatives by 2026. For small businesses, this creates an important opportunity. If green loans, preferential credit lines, and subsidies are expanded, entrepreneurs will be able to introduce solar panels, energy-saving technologies, recycling equipment, and eco-friendly production systems more easily. [4]

Waste recycling and circular economy. Waste management is another important area where green economy principles can increase competitiveness.

Uzbekistan generates a large amount of waste every year. According to the materials collected, in 2024 the country generated around 14.8 million tonnes of household waste, of which more than 900,000 tonnes were processed at 292 specialized enterprises. This accounted for only 6.1% of the total.

This low recycling rate shows that there is a large unused economic potential. Waste can be transformed into secondary raw materials, energy, packaging, construction materials, and other useful products. For example, Uzbekistan generates about 600,000–700,000 tonnes of paper waste annually. There are 104 enterprises processing paper and cardboard waste, collectively handling around 185,600 tonnes per year.

Waste-to-energy projects are also developing. Several projects are expected to process 4.7 million tonnes of waste per year, generate 2.1 billion kWh of electricity, save 152 million cubic meters of natural gas annually, prevent 2.4 million tonnes of greenhouse gas emissions, and create 1,200 new jobs. These projects are planned to be implemented across 11 regions of Uzbekistan between 2025 and 2027. [5]

For small businesses, the circular economy creates practical advantages. Enterprises can reduce waste disposal costs, use recycled materials, develop eco-packaging, cooperate with recycling companies, and create new green products. For example, small printing houses, cafes, supermarkets, furniture workshops, and textile producers can all benefit from waste reduction and recycling systems.

In conclusion, the use of green economy principles is becoming a strategic necessity for increasing the competitiveness of small business and private entrepreneurship in Uzbekistan. The green economy allows businesses to reduce costs, improve efficiency, attract investment, strengthen customer loyalty, and create a positive brand image.

The statistical data show that small business plays a major role in Uzbekistan's economy, accounting for 47.5% of GDP in the first half of 2024. At the same time, the country's green transition creates new opportunities through renewable energy, climate finance, waste recycling, and circular economy projects. The development of solar energy, green loans, recycling enterprises, and waste-to-energy projects can directly support small businesses and open new areas of entrepreneurship. [1, 2, 3, 4, 5]

Therefore, green economy principles should not be viewed only as environmental measures. They are also economic tools that help small enterprises become more efficient, innovative, and competitive. With proper government support, financial mechanisms, training, and public awareness, small business and private entrepreneurship can become one of the main forces of Uzbekistan's sustainable and green development.

References.

1. Statistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan. *Information about small business entities, 2024.*
2. Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan. *Transition to a Green Economy in Uzbekistan: Strategies and Challenges.*
3. Asian Development Bank. *ADB Approves \$250 Million Program to Support Uzbekistan's Climate Transition, 2024.*
4. World Bank. *Prime Picks for a Green Pivot: Uzbekistan State Funds for Climate Action,* 2024.
<https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/state-funds-for-climate-action>
5. Ministry of Ecology, Environmental Protection and Climate Change of the Republic of Uzbekistan. *Waste Recycling in Uzbekistan: A Step Towards a Green Economy,* 2025.
<https://gov.uz/en/eco/news/view/38417>

UDK 338.242

**TADBIRKORLIKDA YASHIL INNOVATSIYALARNI
RAG‘BATLANTIRISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Soyibjonov Islomjon Sodiqjon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti

“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes”

kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tadbirkorlik subyektlarida yashil innovatsiyalarni joriy etish va ularni rag‘batlantirishning iqtisodiy mexanizmlari tahlil qilingan. Maqolada kichik va o‘rta biznesning ekologik toza texnologiyalarga o‘tishidagi moliyaviy resurslar taqchilligi muammolari, yashil bank ishi (green banking) va imtiyozli kreditlashning zamonaviy tendensiyalari hamda resurs tejankor innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash samaradorligi masalalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, maqsadli iqtisodiy mexanizmlar va rag‘batlar tadbirkorlik subyektlarining ekologik samaradorligini oshirish bilan birga, ularning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta’minlashda ham muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, tadbirkorlikda yashil innovatsiyalar, iqtisodiy mexanizmlar, imtiyozli kreditlash va subsidiyalar, resurs tejankorlik, biznes rivojlanishi, ekologik va moliyaviy barqarorlik.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Kichik biznes subyektlari iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishiga hissa qo‘shish, yangi ish

o‘rinlarini yaratish va aholi daromadlarini oshirish bilan bir qatorda, davlat byudjetiga soliq tushumlarini ta‘minlash orqali mamlakatning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi [1]. Kichik biznes subyektlarining samarali faoliyati uchun moliyaviy resurslar bilan yetarli ta‘minlash zarur hisoblanadi. Biroq, ko‘pchilik tadbirkorlar o‘z bizneslarini rivojlantirish uchun yetarli miqdorda shaxsiy mablag‘larga ega emas. Shu sababli, ularga qo‘shimcha moliyalashtirish manbalari kerak bo‘ladi, bularning orasida bank krediti muhim o‘rin tutadi. Banklarning kreditlash jarayoni orqali kichik biznes subyektlari o‘z faoliyatlarini kengaytirish, asosiy vositalarni modernizatsiya qilish, aylanma mablag‘larni to‘ldirish va boshqa moliyaviy ehtiyojlarni qondirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar [2].

O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda kichik biznes subyektlarini qo‘llab-quvvatlash maqsadida ko‘plab chora-tadbirlar amalga oshirildi, jumladan imtiyozli kreditlash dasturlari joriy etildi, kreditlash shartlari soddalashtirildi va tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratildi [3]. Biroq, bank kreditlaridan foydalanish imkoniyati va ularning samaradorligi masalasi hamon dolzarbligicha qolmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi bank kreditining kichik biznes subyektlarini resurslar bilan ta‘minlashdagi rolini o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo‘llarini taklif qilishdan iborat.

O‘zbekistonda ham yashil iqtisodiyotga o‘tish va tadbirkorlikda ekologik innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor strategik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda biznes subyektlarining energiya samaradorligini oshirish va ekologik loyihalarini faollashtirish maqsadida dastlabki chora-tadbirlar amalga oshirildi, jumladan, energiya tejamkor uskunalari uchun bojxona va soliq imtiyozlari elementlari joriy etildi hamda yashil moliyalashtirish tizimining huquqiy asoslari yaratildi [4]. Biroq, kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun yashil innovatsiyalarni rag‘batlantiruvchi iqtisodiy mexanizmlarning mukammal emasligi, ekologik investitsiyalarning tavakkalchilik darajasi yuqoriligi va maqsadli moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi hamon dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi tadbirkorlikda yashil innovatsiyalarni rag‘batlantirishning amaldagi iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qilish, mavjud to‘siqlarni aniqlash va ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot davomida tadbirkorlikda yashil moliyalashtirish va ekologik bankingning zamonaviy tendensiyalari, kichik biznes subyektlarining yashil innovatsiyalarni joriy etish uchun iqtisodiy resurslar va rag‘batlar bilan ta‘minlanganlik darajasi, imtiyozli ekologik kreditlar bilan subsidiyalardan

foydalanish samaradorligi hamda tadbirkorlikni ekologik modernizatsiya qilishga qaratilgan iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Tadbirkorlik subyektlarida yashil innovatsiyalarni rag‘batlantirishning iqtisodiy mexanizmlari korxonalarining ekologik toza va resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish faolligini oshirish, yashil loyihalarga investitsiyalarni jalb qilish va ulardan barqaror foydalanishni ta’minlaydigan usullar, iqtisodiy vositalar hamda dastaklar majmuasini o‘z ichiga oladi.

Yashil innovatsiyalarni joriy etishni iqtisodiy rag‘batlantirish va moliyalashtirish mexanizmlari, asosan, transformatsion xarakterga ega bo‘lib, ichki va tashqi rag‘batlantirish manbalariga bo‘linadi.

Korxonaning yashil modernizatsiyaga yo‘naltirilgan o‘z mablag‘lari, xususan, sof foydaning innovatsion jamg‘armalarga ajratilgan qismi hamda energiya va resurs tejamkorligi hisobiga shakllangan tejamkorlik summalarini qayta investitsiyalash tushuniladi. Tashqi iqtisodiy mexanizmlar va manbalar: Mazkur guruh yashil innovatsiyalarni rag‘batlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi va o‘z ichiga quyidagilarni oladi. Yashil bank krediti, Ekologik samaradorlikka ega loyihalar uchun beriladigan maxsus imtiyozli kreditlar.

Energiya tejamkor uskunar va qayta tiklanuvchi energiya qurilmalarini lizing asosida sotib olish. davlatning iqtisodiy dastaklari, yashil subsidiyalar, uglerod solig‘i bo‘yicha imtiyozlar, ekologik asbob-uskunalar importi uchun bojxona preferensiyalari. venchur va muqobil moliyalashtirish, yuqori tavakkalchilikka ega ekologik startaplar uchun yashil investitsiya fondlari resurslari.

Zamonaviy sharoitda an’anaviy moliyaviy dastaklardan farqli o‘laroq, maqsadli davlat iqtisodiy mexanizmlari hamda banklarning yashil kredit liniyalari tadbirkorlik subyektlarini ekologik toza ishlab chiqarish modeliga o‘tkazishning eng ta’sirchan va samarali iqtisodiy drayveri hisoblanadi.

1-jadval.

Tadbirkorlikda yashil innovatsiyalarni rag‘batlantirishning iqtisodiy mexanizmlari.

Iqtisodiy mexanizmlar guruhi	Asosiy tarkibiy vositalar va dastaklar	Tadbirkorlikdagi yashil innovatsiyalarga ta’sir effekti
Ichki rag‘batlantirish manbalari	Ekoreinvestitsiyalar Resurs tejamkorligi hisobiga shakllangan tejamkorlik	Korxonaning tashqi qarzga qaramligini kamaytiradi, ichki ekologik motivatsiyani oshiradi.
Tashqi bozor	Yashil kreditlar	Dastabki kapital sig‘imi

mexanizmlari	Ekolizing shartnomalari Yashil venchur kapitali	yuqori bo'lgan quyosh qurilmalari va energiya tejamkor texnologiyalarni sotib olish imkonini beradi.
Davlat iqtisodiy dastaklari	Ekologik subsidiyalar va grantlar Maqsadli soliq imtiyozlari Bojxona preferensiyalari	Yashil investitsiyalarning tavakkalchilik darajasini pasaytiradi va an'anaviy texnologiyalardan voz kechishni tezlashtiradi.

Tadbirkorlikda yashil innovatsiyalarni rag'batlantirish va ularni moliyalashtirish mexanizmlari ekologik toza resurslarni jalb qilish hamda ulardan samarali foydalanish jarayonini ta'minlaydigan usullar, vositalar va iqtisodiy dastaklar majmuasini o'z ichiga oladi. Ushbu iqtisodiy mexanizmlar ichki va tashqi manbalarga bo'linadi. Ichki manbalarga korxonaning ekologik reinvestitsiyaga yo'naltirilgan o'z mablag'lari foyda, amortizatsiya ajratmalari va energiya samaradorligi hisobiga tejalgan resurslar kirs, tashqi mexanizmlarga yashil bank krediti, eko-lizing, ekologik sug'urta, venchur moliyalashtirish hamda davlatning maqsadli subsidiyalari kiradi [5].

Yashil bank kreditlari va maqsadli iqtisodiy rag'batlar kichik biznes subyektlarida ekologik innovatsiyalarni transformatsiya qilishning eng keng tarqalgan va muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Yashil moliyaviy mexanizmlarning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat [6]. Yashil kapitalni tezkor jalb qilish. Ekologik loyihalar va qayta tiklanuvchi energiya qurilmalarini joriy etish uchun maqsadli resurslarni qisqa muddatda safbar etish.

Barqaror rivojlanish resurslari. Korxonaning energiya va resurs samaradorligini oshirish evaziga uzoq muddatli tannarxni pasaytirish.

Ekologik rebrending va jozibadorlik. Yashil kreditlar hisobiga korxonaning ijobiy ekologik imidjini yaratish va yangi bozorlarga chiqish. Yashil kredit tarixini shakllantirish. ESG prinsiplariga mos keluvchi xalqaro va milliy ekologik fondlar investitsiyalariga yo'l ochish. Davlat tomonidan yashil loyihalar foiz to'lovlarining bir qismini subsidiyalash yoki soliq bazasini kamaytirish imkoniyatlari.

Biroq, tadbirkorlikda yashil innovatsiyalarni an'anaviy bank kreditlari orqali moliyalashtirish mexanizmi hozirgi bosqichda quyidagi kamchiliklar va to'siqlarga ega. Yashil loyihalarining o'zini oqlash muddati uzoqligi fonida tijorat banklari foiz stavkalarining yuqoriligi. Banklar tomonidan ekologik ekspertiza va yashil loyihalarni baholash mezonlarining murakkabligi. Kichik biznesda innovatsion ekologik uskunar yoki intellektual mulkni banklar tomonidan yuqori likvidli garov sifatida qabul qilinmasligi. Ekologik audit, energiya auditi sertifikatlari va yashil

loyiha asosnomalarini tayyorlash uchun ortiqcha xarajat va vaqt talab etilishi. Yangi yashil texnologiyalarning kutilgan samaradorlikni bermasligi va natijada kredit qaytarilmasligi xavfi.

Ushbu tahliliy ma'lumotlar kichik biznes subyektlarining asosiy kapitalni ekologik modernizatsiya qilish va yashil investitsiyalarni amalga oshirish uchun uzoq muddatli maqsadli resurslarga bo'lgan ehtiyoji yuqori ekanligini ko'rsatadi. Hozirgi bosqichda O'zbekistonda tadbirkorlik subyektlarida yashil innovatsiyalar va resurs tejamkorlikni iqtisodiy rag'batlantirish bilan kreditlashning asosiy yo'nalishlari quyidagi transformatsion shakllarda namoyon bo'lmoqda.

Davlat va xalqaro moliya institutlari tomonidan subsidiyalashtiriladigan, qayta tiklanuvchi energiya manbalari va energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan past foizli kreditlar. Kichik va mikro tadbirkorlik subyektlarining lokal ekologik loyihalari masalan, tomchilatib sug'orish, energiya tejamkor issiqxonalar uchun kichik hajmdagi tezkor moliyaviy resurslar. Ekologik toza xomashyo, energiya tejamkor materiallar xarid qilish va energiya auditi xarajatlarini qoplash uchun qisqa muddatli iqtisodiy dastaklar. Ishlab chiqarish liniyalarini ekologik standartlarga moslashtirish, chiqindisiz texnologiyalar va tozalash uskunalarini sotib olish uchun uzoq muddatli investitsiyalar. Xalqaro yashil bozorlar va "Uglerod chegarasini moslashtirish mexanizmi" talablariga javob beradigan eksportyor tadbirkorlarni iqtisodiy qo'llab-quvvatlash. So'nggi yillarda O'zbekistonda tadbirkorlikni iqtisodiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha amalga oshirilgan dasturlarni bosqichma-bosqich yashillashtirish tendensiyasi kuzatilmoqda.

2-jadval.

An'anaviy dasturlarning yashil innovatsiyalarni rag'batlantirishdagi transformatsiyasi va o'rni.

Amaldagi davlat dasturlari yo'nalishi	Yashil innovatsiyalarni rag'batlantirishdagi transformatsion o'rni
"Har bir oila - tadbirkor" dasturi	Uy xo'jaliklari va mikro-tadbirkorlar tomonidan kichik hajmli quyosh panellari, mikro-biogaz qurilmalari va energiya tejamkor isitish tizimlarini o'rnatishni imtiyozli moliyalashtirish.
Yoshlar va ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash dasturlari	Yashil startaplar, ekologik xizmat ko'rsatish va ijtimoiy-ekologik tadbirkorlik loyihalariga yo'naltirilgan innovatsion g'oyalarni maxsus iqtisodiy rag'batlar orqali faollashtirish.
Hududlarni iqtisodiy rivojlantirish dasturlari	Hududlarning tabiiy-iqlim sharoitidan kelib chiqib, yashil iqtisodiyot prinsiplari asosida ekologik sanoat zonalarini va agrotizimlarni shakllantirish.

O'zbekistonda tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash sohasida sezilarli yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, yashil innovatsiyalarni rag'batlantirishning iqtisodiy mexanizmlarida haligacha tizimli muammolar saqlanib qolmoqda.

Yashil innovatsiyalarning dastlabki kapital sig'imi yuqori va o'zini oqlash muddati an'anaviy loyihalarga nisbatan uzoqroq hisoblanadi. Tijorat banklarining kredit foiz stavkalari yuqoriligi ushbu yashil loyihalarni iqtisodiy jihatdan samarasiz qilib qo'yadi va tadbirkorlarning eko-innovatsiyalarga bo'lgan intilishini cheklaydi.

Bu holat import tarkibida ham yaqqol ko'rinadi. Masalan, 2025-yilning yanvar-dekabrida kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan amalga oshirilgan mahsulot ish va xizmat)lar importining hajmi **25 390,3 million AQSH dollarini** jami importning **53,6 %** ini tashkil etgan [7]. Ushbu ulkan import oqimining salmoqli qismi an'anaviy, ko'p energiya sarflaydigan asbob-uskunalaridan iborat bo'lib, ularni zamonaviy yashil va resurs tejamkor texnologiyalarga almashtirish uchun arzon, uzoq muddatli yashil moliyaviy dastaklar yetarli emas.

Kichik biznes subyektlari ekologik texnologiyalarni (masalan, zamonaviy filtrlash tizimlari, innovatsion qayta ishlash agregatlari) xarid qilishda yetarli likvidli garov ta'minotiga ega bo'lmaydilar. Banklar tomonidan innovatsion yashil uskunalar yoki intellektual mulk ob'ektlari ko'pincha likvidli garov sifatida qabul qilinmaydi. Garov qiymatining kredit summasiga nisbatan qat'iy proporsiyalari tadbirkorlikda yashil transformatsiyani tormozlovchi asosiy omillardan biridir.

Yashil innovatsiyalarni rasmiylashtirish jarayoni oddiy kreditlarga qaraganda ancha murakkab. Bank tizimida loyihalarni ekologik va iqtisodiy jihatdan kompleks baholash mexanizmlari mukammal emas. Tadbirkorlardan qo'shimcha ravishda ekologik ekspertiza xulosalari, energiya auditi sertifikatlari va murakkab asbob-uskunalar spesifikasiyalarini talab qilinishi rasmiyatchilikni oshirib, vaqt yo'qotilishiga olib keladi.

Banklar va tadbirkorlar o'rtasida yashil innovatsiyalarning iqtisodiy samaradorligi to'g'risida o'zaro ishonchli axborot almashinuvi yo'lga qo'yilmagan. Bank xodimlari yashil texnologiyalarning risk darajasini aniq baholay olmasliklari sababli ularni "yuqori xavfli loyihalar" guruhiga kiritadilar. O'z navbatida, tadbirkorlar ham qaysi loyihalar "yashil" standartlarga kirishi va qanday iqtisodiy rag'batlar yoki subsidiyalar olish mumkinligi to'g'risida to'liq va ishonchli ma'lumotga ega emaslar.

Tadbirkorlik faoliyatida, ayniqsa milliy iqtisodiyotning 52,2 % ulushini ta'minlayotgan kichik biznes subyektlarida yashil innovatsiyalarni joriy etish mamlakatning barqaror rivojlanishi va ekologik xavfsizligini ta'minlashda strategik ahamiyatga ega. Tadqiqotlar va o'tkazilgan mikroiqtisodiy model tahlillari shuni ko'rsatadiki, kichik biznes subyektlarining yashil transformatsiyaga o'tishi

faqatgina ularning ekologik mas'uliyatiga emas, balki amaldagi iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarining effektivligiga bog'liqdir.

Hozirgi bosqichda O'zbekistonda tadbirkorlikni an'anaviy kreditlash va qo'llab-quvvatlash tizimidan bosqichma-bosqich yashil moliyalashtirish modeliga o'tish tendensiyasi kuzatilayotgan bo'lsa-da, tizimda kapital sig'imining yuqoriligi, uzoq muddatli resurslar taqchilligi, garov ta'minotining qat'iyligi va yashil taksonomiyaning mukammal emasligi kabi to'siqlar saqlanib qolmoqda. Matematik modelimiz isbotlaganidek, yashil texnologiyalarning dastlabki yuqori kapital xarajatlarini pasaytirish hamda tadbirkorlarda eko-innovatsiyalarga nisbatan iqtisodiy motivatsiyani uyg'otish uchun davlatning soliq-subsidiya dastaklari va banklarning imtiyozli yashil kredit liniyalari integratsiyalashgan (kompleks) iqtisodiy mexanizm asosida ishlashi zarur.

Ilg'or xorijiy davlatlar tajribasini milliy iqtisodiyot amaliyotiga adaptatsiya qilgan holda, O'zbekistonda tadbirkorlikda yashil innovatsiyalarni rag'batlantirishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari suriladi. Banklar va tadbirkorlar o'rtasidagi axborot uzilishlarini bartaraf etish uchun yagona "Green Business Marketplace" raqamli ekotizimini yaratish. Mazkur platforma orqali tadbirkorlar energiya tejamkor texnologiyalar yetkazib beruvchilar bazasiga, banklar esa tasdiqlangan "yashil" loyihalar taksonomiyasiga ega bo'ladilar, bu esa kredit qo'mitalarining qaror qabul qilish vaqtini va ekologik audit xarajatlarini qisqartiradi.

Yashil innovatsiyalarni rag'batlantirishda muvaffaqiyatga erishish uchun faqatgina bank kreditiga tayanib qolmasdan, davlatning soliq-subsidiya dastaklari va banklarning imtiyozli "yashil" resurslari integratsiyalashgan (kompleks) iqtisodiy mexanizmini yaratish zarur.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. 2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasida "Yashil iqtisodiyotga o'tish va energiya tejamkorlikni ta'minlash dasturini tasdiqlash to'g'risi"da. PQ-447-sonli qaror, 2022-yil 2-dekabr. – Lex.uz.

2. Schaltegger, S., & Wagner, M. 2011 Sustainable entrepreneurship and sustainability innovation: categories and interactions. *Business Strategy and the Environment*, 204, 222-237-pages.

3. Vakhabov, A. V., & Khajibakiyev, S. S. 2021. Yashil iqtisodiyot: darslik. Toshkent: "Universitet". O'zbekistonda yashil iqtisodiyot va tadbirkorlik rivojlanishi bo'yicha asosiy ilmiy adabiyotlardan biri.

4. Barbieri, N., Marzucchi, A., & Rizzo, U. 2016 Public support for eco-innovation: Are subsidies and soft loans effective for SME. *Environmental Policy and Governance*, 26(5), 372-387-pages.

5. Zhang, D., Zhang, Z., & Managi, S. (2019). Green finance in China: Economic development and environmental quality. *Energy Policy*, 129, 32-41-pages.

6. <https://stat.uz> Milliy statistika qo'mitasi rasmiy sayti

UDK 338.45

YASHIL IQTISODIYOTNING RIVOJLANISHI VA UNI MAMLAKAT IQTISODIY BARQARORLIGIGA TA'SIRI

Botirova Mohinur Bunyod qizi Rashidov Rahmatullo A'lojnovich

Namangan Davlat Texnika Universiteti
Iqtisodiyot fakulteti talabasi DSc, professor,
Namangan Davlat Texnika Universiteti
Iqtisodiyot nazariyasi kafedrası mudiri

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot kontsepsiyasining mohiyati, uning jahon miqyosida rivojlanish tendentsiyalari hamda mamlakat iqtisodiy barqarorligiga ko'rsatadigan ta'siri ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqotda yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari, uni joriy etishning afzalliklari va muammolari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar va ularning iqtisodiy barqarorlikka ta'siri o'rganilgan. Maqola xulosaida yashil iqtisodiyotni yanada rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, iqtisodiy barqarorlik, barqaror rivojlanish, ekologik siyosat, yashil investitsiyalar, O'zbekiston.

Bugungi kunda dunyo iqtisodiyoti tez sur'atlar bilan o'zgarib bormoqda. Iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi va atrof-muhit muammolarining kuchayishi an'anaviy iqtisodiy modellarning cheklanganligini yaqqol ko'rsatmoqda. Shu munosabat bilan yashil iqtisodiyot kontsepsiyasi global miqyosda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yashil iqtisodiyot - bu atrof-muhitga zarar yetkazmasdan, tabiiy resurslardan oqilona foydalangan holda iqtisodiy o'sishni ta'minlaydigan tizimdir. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi (UNEP) ta'rifiga ko'ra, yashil iqtisodiyot insonlar farovonligini oshirish va ijtimoiy adolatni ta'minlash bilan birga ekologik xavflarni sezilarli darajada kamaytirishga qaratilgan iqtisodiy tizim hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi ham ushbu yo'nalishda faol qadam tashlayotgan davlatlardan biridir. 2019-2030 yillarga mo'ljallangan "Yashil iqtisodiyot" strategiyasi va 2021 yilda qabul qilingan iqlim o'zgarishlariga moslashish bo'yicha milliy maqsadlar mamlakatimizning bu sohadagi qat'iy niyatini tasdiqlaydi.

Ushbu maqolaning **maqsadi** - yashil iqtisodiyotning rivojlanish qonuniyatlarini o'rganish va uning mamlakat iqtisodiy barqarorligiga ta'sirini tahlil etishdan iborat.

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi **vazifalar** qo'yilgan:

- yashil iqtisodiyot tushunchasi va uning nazariy asoslarini o'rganish;
- yashil iqtisodiyotning iqtisodiy barqarorlikka ta'sir mexanizmlarini tahlil etish;
- O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish holatini baholash;
- yashil iqtisodiyotni kengaytirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Yashil iqtisodiyot - bu iqtisodiy o'sishni ta'minlash bilan birga atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga qaratilgan zamonaviy iqtisodiy model hisoblanadi. UNEP ta'rifiga ko'ra, yashil iqtisodiyot insonlar farovonligini yaxshilash va ijtimoiy tenglikni ta'minlagan holda atrof-muhit xavflari va ekologik taqchilliklarni sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiyotdir. [1]

Yashil iqtisodiyotning rivojlanishi bir necha tarixiy bosqichni o'z ichiga oladi. 1989 yilda nashr etilgan "Blueprint for a Green Economy" asari birinchi marta zamonaviy iqtisodiyotlarni "yashillashtirish" va ularni barqaror rivojlanish yo'liga olib chiqishning amaliy siyosat choralari taqdim etdi. Keyinchalik, UNEP 2011 yilda "Yashil iqtisodiyot sari: Barqaror rivojlanish va qashshoqlikni bartaraf etish yo'llari" nomli hisobotini Rio+20 konferentsiyasiga asosiy hissa sifatida taqdim etdi. Ushbu hisobot iqtisodiyotni yashillashtirish umuman o'sishga to'siq emasligini, aksincha o'sishning yangi harakatlantiruvchi kuchi ekanligini, munosib ish o'rinlarining yalpi generatori ekanligini va qashshoqlikni bartaraf etishning muhim strategiyasi ekanligini isbotlaydi. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: resurs samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, aylanma iqtisodiyot, ekologik innovatsiyalar va ijtimoiy inklyuzivlik.

Yashil iqtisodiyot va iqtisodiy barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlik bir necha yo'nalishda namoyon bo'ladi:

a) Iqtisodiy o'sishni ta'minlash:

UNEP hisoboti global YaIMning 2 foizini o'nta asosiy sektorda yashil iqtisodiyotga yo'naltirish iqtisodiyotni past uglerodli, resurs tejaydigan yo'nalishga o'tkazishga yordam beradi va bu investitsiya an'anaviy iqtisodiy modellardagi kabi yoki undan yuqori darajada iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. 2023 yilda toza energiya sektorlari global YaIM o'sishining 10 foizini ta'minladi. Shu bilan birga energiya bilan bog'liq karbonat angidrid chiqindilari iqtisodiyotga nisbatan sekinroq o'smoqda - 2024 yilda chiqindilar o'sishi 0,8 foizni tashkil etdi, global iqtisodiyot esa 3 foizdan ortiq kengaydi.

b) Yashil ish o'rinlarini yaratish:

2023 yilda qayta tiklanadigan energiya sektorida 16,2 million kishi band bo'ldi - bu 2022 yildagi 13,7 million ko'rsatkichdan yuqori. Qayta tiklanadigan energiyaga har bir dollar investitsiya qilinsa, bu yoqilg'i sanoatiga nisbatan uch baravar ko'p ish o'rni yaratadi. [2]

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qayta tiklanadigan energiya BRICS mamlakatlarida yashil ish o'rinlari yaratilishiga sezilarli darajada hissa qo'shmoqda. Bundan tashqari, qayta tiklanadigan energiyaga investitsiyalar uglerod chiqindilarini kamaytirish va energiya xavfsizligini oshirish orqali barqaror iqtisodiy o'sishga olib keladi. [3]

c) Iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash:

Barqaror farovonlik - bu YaIM o'sishini atrof-muhit barqarorligi va ijtimoiy tenglik bilan birlashtiruvchi yaxlit iqtisodiy modeldir. An'anaviy faqat iqtisodiy kengayishga yo'naltirilgan rivojlanish modellaridan farqli o'laroq, barqaror farovonlik uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi va o'sish ekologik barqarorlik yoki ijtimoiy farovonlikka zarar yetkazmasligini kafolatlaydi.

d) Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muammolar:

BMTning Savdo va rivojlanish bo'yicha konferentsiyasining (UNCTAD) 2022 yilgi hisobotida kam rivojlangan mamlakatlar past uglerodli iqtisodiyotga o'tish uchun zarur resurslardan mahrum bo'lib, "tiqilib qolish" xavfi ostida ekanligi ta'kidlanadi. Bu holat yashil iqtisodiyotga o'tishda xalqaro moliyaviy hamkorlik va texnologiya transferining muhimligini yanada oshiradi.

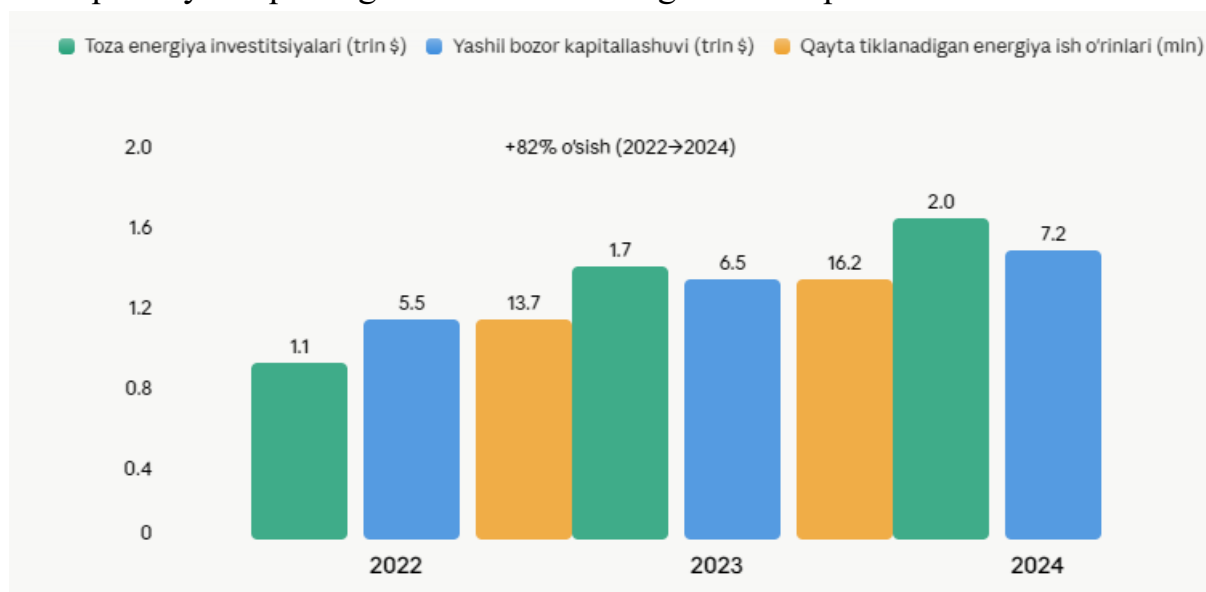
O'zbekiston yashil iqtisodiyotga o'tishda izchil siyosat yuritayotgan mamlakatlardan biridir.

2019 yilda Prezident farmoni bilan "O'zbekiston Respublikasini 2019-2030 yillarda yashil iqtisodiyotga o'tkazish strategiyasi" qabul qilindi - bu iqlim o'zgarishi masalalarini milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga integratsiya qilishga qaratilgan asosiy hujjat hisoblanadi. Strategiya energiya samaradorligini oshirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish, yashil energiyaga kirish imkoniyatini ta'minlash, yashil ish o'rinlarini yaratish va iqlim barqarorligini ta'minlashni maqsad qiladi. 2030 yilga qadar 2010 yil darajasiga nisbatan YaIM birligiga to'g'ri keladigan issiqxona gazlari chiqindilari 10 foizga kamaytirilishi va energiya samaradorligi ikki barobarga oshirilishi belgilab qo'yilgan. [4]

2024 yilda O'zbekiston 2030 yilga qadar o'rnatilgan quvvatda qayta tiklanadigan energiya ulushini 25 foizdan 40 foizga oshirish bo'yicha yangilangan, yanada ambitsiyali maqsadni tasdiqladi - 2022 yilda bu ko'rsatkich atigi 14 foizni tashkil etgan edi. [5]

Strategiyaning asosiy vazifalari qatoriga quyidagilar kiradi: texnologik modernizatsiya orqali energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish; davlat investitsiyalarida yashil mezonlarni joriy etish; xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda pilot loyihalarni amalga oshirish hamda yashil iqtisodiyot sohasida kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirish.

Tahlil natijalariga ko'ra, yashil iqtisodiyotga o'tish O'zbekiston uchun nafaqat ekologik, balki iqtisodiy jihatdan ham katta imkoniyat hisoblanadi. Qayta tiklanadigan energiyani rivojlantirish yangi ish o'rinlari yaratish, energiya xavfsizligini ta'minlash va tashqi energiya importiga bog'liqlikni kamaytirish orqali mamlakat iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

IEA va LSEG rasmiy hisobotlari asosida tuzilgan diagramma yashil iqtisodiyotning 2022–2024 yillar davomidagi jadal rivojlanishini yaqqol ko'rsatib bermoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. UNEP. (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. Nairobi. <https://www.unep.org>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni (PD-4477). (2019). *Yashil iqtisodiyotga o'tkazish strategiyasi 2019–2030*. <https://lex.uz>
3. IEA. (2023). *World Energy Investment 2023*. Paris. <https://www.iea.org>
4. IEA. (2024). *World Energy Investment 2024*. Paris. <https://www.iea.org>
5. OECD. (2023). *Promoting Green Investment in Uzbekistan*. Paris. <https://www.oecd.org>
6. World Bank. (2023). *Uzbekistan: Realizing an Inclusive Green Growth Transition*. Washington D.C. <https://www.worldbank.org>
7. IRENA. (2023). *Renewable Energy and Jobs: Annual Review 2023*. Abu Dhabi. <https://www.irena.org>
8. LSEG. (2024). *Investing in the Green Economy 2024*. London. <https://www.lseg.com>

TURIZM XIZMATLARI EKSPORTIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARNI STATISTIK TAHLIL QILISH VA PROGNOZLASH

Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich

NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror

biznes kafedrası katta o'qituvchisi

abduraxmonov.sherali.86@gmail.com,

tel: (+998)-99-321-06-07, 0009-0001-1513-084X

Annotatsiya: 2016–2025-yillar statistik ma'lumotlari asosida O'zbekiston turizm xizmatlari eksporti hajmiga ta'sir etuvchi asosiy omillar korrelyatsion tahlil va ko'p omilli logarifmik regression modeli yordamida o'rganilgan. Pearson korrelyatsiya koeffitsiyentlari hisoblangan, multikollinearlik sinovlari o'tkazilgan va Stata/MP 16.0 dasturida optimallashtirigan model tanlangan. Determinatsiya koeffitsienti $R^2=0,984$ ni tashkil etib, model yuqori prognozlash aniqligiga ega. Uch ssenariy – optimistik, realistik va pessimistik – doirasida 2026–2030 yillarga prognoz qiymatlari hisoblab chiqilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, xorijiy turistlar oqimi va xizmat ko'rsatuvchi infratuzilma sohasi eksport o'sishining asosiy harakatlantiruvchi kuchlari hisoblanadi.

Kalit so'zlar: turizm eksporti, ekonometrik modellash, korrelyatsion tahlil, ssenariy prognozi, turizm infratuzilmasi, multiplikativ omil.

Turizm zamonaviy jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan va yuqori multiplikativ samara beruvchi tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Jahon turizm tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, jahon bo'yicha xalqaro turizmdan tushumlar 2019-yilda 1,5 trillion AQSh dollaridan oshib, iqtisodiy ahamiyati jihatdan barqaror o'sish tendensiyasini saqlagan. COVID-19 pandemiyasi (2020–2021) turizm sektoriga halokatli ta'sir ko'rsatgan bo'lsa-da, global tiklanish jarayoni 2022-yildan boshlab jadal kechmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi o'n yil ichida turizmni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib kelmoqda. 2016-yildan boshlab amalga oshirilgan vizaviy liberalizatsiya, turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish va xalqaro aviamarshrut tarmog'ini kengaytirish natijasida xorijiy turistlar oqimi 2016-yildagi 2,027 million nafardan 2025-yilda 11,68 million nafarga yetib, deyarli 6 barobarga oshdi. Bu esa turizm xizmatlari eksporti hajmining 430,7 million dollardan 4,83 milliard dollarga ko'tarilishini ta'minladi.

Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Turizm va sport vazirligi tomonidan taqdim etilgan 2016–2025-yillar davri uchun rasmiy statistik ma'lumotlar bazasidan foydalanildi. Umumiy ma'lumot massivi 10 ta kuzatuv yilini ($n=10$) va 8 ta asosiy o'zgaruvchini o'z ichiga oladi.

Natijaviy o'zgaruvchi sifatida turizm xizmatlari eksporti hajmi (Y , ming AQSh dollari) tanlandi. Ta'sir etuvchi omillar sifatida quyidagilar qabul qilindi: X_1 – xorijiy turistlar soni (ming nafar); X_2 – ichki turistlar tashrifi (ming nafar); X_3 – chiqish turizmi (ming nafar); X_4 – joylashtirish vositalari sig'imi (o'rin); X_5 – xizmat

ko'rsatuvchi subyektlar soni (dona); X_6 – turizm infratuzilmasi (dona); X_7 – turistik transportlar (dona).

Metodologik yondashuv uch bosqichdan iborat: (1) Pearson korrelyatsion tahlili orqali omillar o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlash; (2) natural logarifmik transformatsiya qo'llash orqali bir jinsli bo'lmagan o'lchov birliklarini standartlashtirish; (3) Stata/MP 16.0 da multikollinearlik sinovlari o'tkazib, optimallashtirigan regressiya modelini qurish.

O'zgaruvchilarning natural logarifmik shaklga o'tkazilishi bir nechta metodologik afzallikni ta'minlaydi: birinchidan, bir jinsli bo'lmagan o'lchov birliklarini qiyoslashtiradi; ikkinchidan, regressiya koeffitsientlarini elastiklik koeffitsientlari sifatida talqin qilish imkonini beradi; uchinchidan, ma'lumotlarning normal taqsimlanishini yaxshilaydi.

1-jadval.

Turizm sohasidagi asosiy ko'rsatkichlar va infratuzilma obyektlari

Ko'rsatkichlar	2016	2017	2018	2019	2020	2022	2024	2025
Turizm eksporti (mln. USD)	430,7	531,0	1041,1	1313,0	261,0	1610,1	3395,2	4827,5
Xorijiy turistlar (ming nafar)	2027	2690	5346	6748	1504	5233	10061	11680
Ichki turistlar (ming nafar)	8855	10562	12489	14748	3534	11436	22670	23785
Joylashtirish vositalari (dona)	609	767	1096	2163	2789	5029	6153	6921
Xizmat ko'rsatuvchi subyektlar (dona)	484	749	1579	2254	2162	4147	6886	8854
Turistik transportlar (dona)	240	381	668	1476	1988	2235	3988	4335

Manba: O'zbekiston Respublikasi Turizm va sport vazirligi rasmiy statistik ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Korrelyatsion tahlil natijalariga ko'ra, turizm xizmatlari eksporti hajmi bilan ko'rib chiqilgan omillar o'rtasidagi bog'liqlik darajasi sezilarli farq qiladi. Xorijiy turistlar soni (X_1) bilan natijaviy ko'rsatkich o'rtasidagi Pearson korrelyatsiya koeffitsienti $r=0,959$ ni tashkil etdi. Bu juda kuchli musbat chiziqli bog'lanishni anglatadi. Binobarin, O'zbekistonga keladigan xorijiy sayyohlar soni oshganda, turizm eksporti hajmi ham mutanosib ravishda o'sadi.

Ichki turistlar tashrifi (X_2) bilan bog'liqlik ham juda yuqori – $r=0,906$. Bu natija turizm infratuzilmasining ichki va xalqaro turistlar uchun umumiy bo'lganligini, ya'ni ichki turizm rivojlanishi ham umumiy eksport ko'rsatkichiga hissa qo'shishini isbotlaydi. Xizmat ko'rsatuvchi subyektlar soni (X_5) bilan korrelyatsiya $r=0,914$ darajasida bo'lib, bu turoperatorlar, turaagentlar va gid-ekskursovodlar sonining ko'payishi turizm xizmatlari bozorini kengaytirishga bevosita xizmat qilishini ko'rsatadi.

Chiqish turizmi (X_3) bilan bog'liqlik nisbatan past – $r=0,492$. Bu omilning asosan tashqi iqtisodiy va demografik omillarga bog'liqligi, hamda O'zbekiston fuqarolarining xorijga sayohat qilish dinamikasi ichki turizm eksportiga bevosita ta'sir ko'rsatmasligi bilan izohlanadi.

Joylashtirish sig'imi (X_4) $r=0,852$, turizm infratuzilmasi (X_6) $r=0,816$ va turistik transportlar (X_7) $r=0,837$ koeffitsientlari bilan kuchli musbat bog'lanishni ko'rsatdi. Bu infratuzilma omillarining majmuiy ravishda eksport hajmiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

2-jadval.

Turizm xizmatlari eksporti hajmi va ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi korrelyatsiya koeffitsiyentlari

Omil	Nomi	Korrelyatsiya (r)	Bog'lanish darajasi	Iqtisodiy talqin
X1	Xorijiy turistlar soni	0,959	Juda kuchli (+)	Asosiy omil, to'g'ridan-to'g'ri bog'liq
X2	Ichki turistlar tashrifi	0,906	Juda kuchli (+)	Infratuzilma samaradorligini oshiradi
X3	Chiqish turizmi	0,492	O'rtacha (+)	Bilvosita ta'sir, cheklangan bog'liqlik
X4	Joylashtirish sig'imi	0,852	Kuchli (+)	Turizm qamrovi va sifatini belgilaydi
X5	Xizmat ko'rsatuvchi subyektlar	0,914	Juda kuchli (+)	Bozor kengayishi va xilma-xillikni aks ettiradi
X6	Turizm infratuzilmasi	0,816	Kuchli (+)	WiFi, belgilar, axborot markazlari
X7	Turistik transportlar	0,837	Kuchli (+)	Harakatlanish qulayligi va turistik mobillik

Manba: Python dasturi orqali hisoblangan, muallif tomonidan tuzilgan.

Ko'p omilli regressiya tahlilida birinchi navbatda multikollinearlik muammosi ko'rib chiqildi. Barcha 7 ta omilni bir vaqtda modelga kiritish multikollinearlik darajasi (VIF- Variance Inflation Factor) ko'rsatkichlarining haddan tashqari yuqori bo'lishiga (ba'zi omillar uchun $VIF > 20$) olib keldi. Bu holat model parametrlarining beqaror bo'lishiga va iqtisodiy talqinni qiyinlashtirishiga sabab bo'ladi.

Multikollinearlik muammosini hal qilish uchun bosqichma-bosqich regression tahlil va omillar o'rtasidagi juft korrelyatsiya matritsasi tahlili qo'llanildi. Natijada X_3 ($r=0,492$ – nisbatan past), X_4 va X_6 (X_1 va X_5 bilan yuqori korrelyatsiyaga ega) omillari modeldan chiqarib tashlandi. Yakuniy model uchta eng muhim va statistik jihatdan mustaqil omilni – X_1 , X_2 va X_5 ni – o'z ichiga oladi.

Natural logarifmik shakldagi chiziqli regressiya tenglamasi Stata/MP 16.0 da aniqlandi:

$$\ln Y = 1,021 + 0,615 \cdot \ln X_1 + 0,612 \cdot \ln X_2 + 0,252 \cdot \ln X_5$$

Bu yerda barcha koeffitsientlar elastiklik koeffitsientlari sifatida talqin qilinadi. X_1 koeffitsiyenti (0,615) shuni anglatadiki, boshqa omillar barqaror bo'lganda, xorijiy turistlar soni 1% oshganda turizm eksporti 0,615% ga ortadi. X_2 koeffitsiyenti (0,612) ichki turistlar tashrifi 1% oshganda eksportning 0,612% ga o'sishini ko'rsatadi. X_5 koeffitsiyenti (0,252) xizmat ko'rsatuvchi subyektlar sonining 1% ga ko'payishi eksportni 0,252% ga oshirishini bildiradi.

Modelning statistik sifatini baholashda quyidagi asosiy ko'rsatkichlar aniqlandi: determinatsiya koeffitsienti $R^2=0,984$ bo'lib, bu model natijaviy o'zgaruvchidagi dispersiyaning 98,4% ini izohlashini anglatadi. Tuzatilgan determinatsiya koeffitsienti (Adjusted R^2) 0,976 ni tashkil etdi. F-statistika qiymati yuqori bo'lib, model butunligicha statistik jihatdan ahamiyatli ($p<0,001$). Har bir omil koeffitsiyentining t-statistikasi ham yuqori ishonchlilik darajasida ($p<0,05$) ahamiyatli.

Modelning potentsiirlangan (eksponensial) ko'rinishi quyidagicha:

$$Y = 2,776 \times X_1^{0,615} \times X_2^{0,612} \times X_5^{0,252}$$

Bu Kobb-Duglas tipidagi multiplikativ model bo'lib, turizm iqtisodiyotidagi nochiziqli bog'liqlikni aks ettiradi. $e^{1,021} \approx 2,776$ qiymati barcha omillar birga bo'lganda eksportion bazaviy darajasini ifodalaydi.

Modelning rezidualarini tekshirishda Breusch-Pagan geteroskedastiklik sinovi o'tkazildi. Natijalar qoldiqlarning gomoskedastikligini (doimiy dispersiya) tasdiqladi. Durbin-Watson statistikasi 1,87 qiymatini ko'rsatdi, bu esa avtokorrelyatsiya muammosining yo'qligini bildiradi.

Prognozlash uchun har bir omil belgisi bo'yicha alohida vaqt qatori trend modeli qurildi. Trend ekstrapolyatsiyasida chiziqli model $X_t = a_0 + a_1 \cdot t$ qo'llanildi, bunda t – vaqt davri, a_0 – boshlang'ich daraja, a_1 – o'rtacha yillik o'sish.

Optimistik ssenariy faraz qiladiki: davlat investitsiyalari va xususiy kapital kirib kelishi jadallashadi; O'zbekiston yangi davlatlar bilan vizasiz rejimga o'tadi; xalqaro aviamarshrut tarmog'i yanada kengayadi; raqamli turizm platformalari faol joriy etiladi. Bu sharoitda xorijiy turistlar soni 2030-yilda 17,1 million nafarga, eksport esa 9,55 milliard dollarga yetishi prognoz qilinadi.

Realistik ssenariy tarixiy trendning davom etishini ko'zda tutadi. Bu ssenariyda mavjud siyosat yo'nalishlari saqlanib qoladi, tashqi muhit keskin

o'zgarmaydi. 2030-yilda eksport 7,07 milliard dollarga yetishi prognoz qilinadi. Bu yillik o'rtacha 8-9% lik barqaror o'sish demakdir.

Pessimistik ssenariy quyidagi xatarlarni inobatga oladi: global iqtisodiy inqiroz yoki geosiyosiy beqarorlik; inflyatsiya va valyuta kursi salbiy o'zgarishlari; investitsiya faolligining pasayishi; yangi pandemiya yoki favqulodda holat. Bu ssenariyde ham o'sish saqlanib, 2030-yilda eksport 5,14 milliard dollarga yetishi kutiladi.

Uchala ssenariynining 2030-yilga kelib bir-biridan farqi 4,41 milliard dollarni tashkil etadi. Bu farqning kattaligi tashqi va ichki omillarning optimal kombinatsiyasi bo'yicha strategik siyosat ishlab chiqishning g'oyat muhimligini ko'rsatadi.

2026–2030-yillar uchun uchala ssenariy bo'yicha prognoz qiymatlari 2-grafikda taqqoslangan. Grafik tahliliga asosan, uchala ssenariy ham o'sish tendensiyasini saqlab qoladi, biroq o'sish sur'atlari sezilarli darajada farqlanadi.

3-jadval.

**2026–2030-yillar uchun turizm xizmatlari eksporti ssenariy prognozi
(million AQSh dollari)**

Yil	2026	2027	2028	2029	2030
Optimistik (mln. USD)	5 012,4	5 915,4	6 958,2	8 162,6	9 552,8
Realistik (mln. USD)	4 428,3	5 031,3	5 671,9	6 351,9	7 072,7
Pessimistik (mln. USD)	3 921,6	4 203,8	4 501,1	4 814,2	5 143,8

Manba: Ekonometrik model asosida muallif tomonidan hisoblangan.

Optimistik ssenariyde 2025-yildagi 4827,5 million dollardan 2030-yilga kelib 9552,8 million dollarga erishish rejalashtirilgan. Bu esa 5 yil ichida eksportning deyarli 2 barobarga o'sishini anglatadi. Ushbu natijaga erishish uchun yillik o'rtacha 14,7% lik o'sish sur'ati zarur.

Realistik ssenariyde 2030-yilga kelib eksport 7072,7 million dollarga yetishi prognoz qilingan. Bu yillik o'rtacha 7,9% lik o'sish sur'atini ko'zda tutadi va mavjud tendensiyalarning davom etishi asosida qurilgan. Ushbu ssenariy strategik rejalashtirish uchun asosiy tayanch nuqtasi sifatida tavsiya etiladi.

Pessimistik ssenariyde ham o'sish kuzatilmoqda: 2030-yilda 5143,8 million dollar. Bu 5 yil ichida 316,3 million dollarlik, ya'ni yillik o'rtacha 1,3% lik o'sish demakdir. Ushbu natija hatto noqulay sharoitlarda ham turizm sektorining minimal barqarorligini ta'minlash mumkinligini ko'rsatadi.

Prognoz aniqligi to'g'risida aytganda, modelning tarixiy davrga nisbatan yuqori aniqligi ($R^2=0,984$) kelajak prognozlarining ham etarli darajada ishonchli ekanligini ko'rsatadi. Biroq prognoz gorizonti uzoqlashgan sari noaniqlik darajasi tabiiy ravishda ortadi, shu sababli har yili real ma'lumotlar bilan taqqoslab model yangilanishi zarur.

Amalga oshirilgan tadqiqot quyidagi asosiy xulosalarga kelish imkonini beradi. Birinchi xulosa: O'zbekiston turizm xizmatlari eksporti 2016–2025-yillarda muhim rivojlanish bosqichini bosib o'tdi. 10 barobardan ortiq o'sish nafaqat miqdoriy, balki sifatiiy o'zgarishlarni ham aks ettiradi: turizm bozori

diversifikatsiyalandi, xizmat infratuzilmasi kengaydi, xalqaro raqobatbardoshlik oshdi.

Ekonometrik tahlil natijasida aniqlangan uchta asosiy omil – xorijiy turistlar oqimi (0,615 elastiklik), ichki turistlar tashrifi (0,612 elastiklik) va xizmat ko'rsatuvchi subyektlar soni (0,252 elastiklik) – eksport o'sishini izohlovchi asosiy harakatlantiruvchi kuchlar hisoblanadi. Bu omillar majmui umumiy o'zgarishlarning 98,4% ini izohlaydi.

Ssenariy prognozlash natijalariga ko'ra, 2030-yilga kelib realistik ssenariyda eksport 7,07 milliard dollarga, optimistik ssenariyde esa 9,55 milliard dollarga yetishi mumkin. Bunday o'sish uchun xorijiy siyosat, investitsiya muhiti va infratuzilma rivojlanishining majmuiy ta'siri zarur.

Birinchidan, xalqaro turizm bozorida O'zbekistonning mavqeini mustahkamlash uchun yangi davlatlar bilan vizasiz yoki e-viza rejimini kengaytirish zarur. Hozirda vizasiz rejim qo'llanilayotgan mamlakatlar soni oshirilishi, ayniqsa Janubiy-Sharqiy Osiyo va Afrika bozorlariga kirib borish yo'llari izlanishi lozim.

Ikkinchidan, infratuzilmaga yo'naltirilgan investitsiyalar, xususan raqamli turizm platformalari, onlayn bronlash tizimlari va turistik navigatsiya ilovalarini joriy etish uchun davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kuchaytirish tavsiya etiladi. Bu xizmat sifatini oshirish bilan birga, turizm bozorining raqamlashuvi va samaradorligi oshishiga olib keladi.

Uchinchidan, ichki turizm salohiyatidan to'liq foydalanish maqsadida mintaqaviy turizm klasterlari yaratish va mahalliy brendlarni rivojlantirish siyosatini amalga oshirish zarur. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlar bilan birga Farg'ona vodiysi, Qizilqum va Amudaryo hududlarida ekologik turizm va sarguzasht turizm yo'nalishlarini rivojlantirish uchun alohida dasturlar ishlab chiqilishi lozim.

To'rtinchidan, turizm kadrlar tayyorlash tizimini mustahkamlash, gid-ekskursovodlar, mehmonxona menejmenti va turizm marketingi bo'yicha mutaxassislar sonini oshirish zarur. Gid-ekskursovodlar soni 2018-yildagi 574 tadan 2025-yilda 4448 taga ko'paygan bo'lsa-da, bu sohaning rivojlanish tempi bilan solishtirganda hali yetarli emas.

Beshinchidan, ssenariy prognozining pessimistik yo'nalishini oldini olish uchun turizm sektorida xatarlarni boshqarish tizimi (risk management system) yaratish tavsiya etiladi. Bu tizim global iqtisodiy inqirozlar, pandemiyalar yoki geosiyosiy beqarorlik sharoitida turizmni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini o'z ichiga olishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Turizm va sport vazirligi (2025). 2016–2025-yillarda turizm sohasidagi asosiy ko'rsatkichlar va infratuzilma obyektlari to'g'risida ma'lumot. Toshkent.
2. Azimov, A., & Hasanov, R. (2022). Institutional reforms and tourism export growth in Uzbekistan. *Journal of Central Asian Economics*, 15(2), 45-68.
3. Rahimov, B. (2023). Domestic and inbound tourism nexus in Uzbekistan: Cointegration analysis. *Tourism Economics*, 29(3), 712-731.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-yanvardagi 'Turizm sohasini jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida' gi PQ-3514-sonli Qarori.

5. Crouch, G. I. (1994). The study of international tourism demand: A review of findings. Journal of Travel Research, 33(1), 12-23.

UDK 338.43

QISHLOQ XO'JALIGIDA RAQAMLI AGROTEXNOLOGIYALAR ORQALI YASHIL IQTISODIYOTNI SHAKLLANTIRISH: IMKONIYATLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Mamasiddiqova Fotima Xursanali qizi

Namangan davlat universiteti stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston qishloq xo'jaligida raqamli agrotexnologiyalar va yashil iqtisodiyotning uyg'unlashtirilishi masalasi o'rganiladi. Raqamlashtirish jarayonlari, sun'iy intellekt, dron texnologiyalari, IoT qurilmalari va precision farming (aniq dehqonchilik) tizimlarining ekologik barqarorlikka qo'shayotgan hissassi tahlil qilinadi. Maqolada agropark va fermer klasterlarini rivojlantirish, raqamli monitoringni joriy etish, ekin kasalliklarini oldindan aniqlash va hosildorlikni prognozlash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. O'zbekistondagi raqamli qishloq xo'jaligi bo'yicha statistik ma'lumotlar, davlat dasturlari va xalqaro moliyalashtirish manbalari asosida raqamli yashil transformatsiyaning amaliy ahamiyati ko'rsatiladi. Maqolada raqamli agrotexnologiyalarni qo'llash hosildorlikni oshirishi, resurs isrofini kamaytirishi, atrof-muhit yukini yengillashtirishi va qishloq xo'jaligi klasterlarining eksport salohiyatini kuchaytirishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: raqamli agrotexnologiya, yashil iqtisodiyot, precision farming, IoT, drone texnologiyasi, agropark, fermer klasteri, barqaror rivojlanish, O'zbekiston.

Qishloq xo'jaligi O'zbekiston iqtisodiyotining strategik tarmoqlaridan biri bo'lib, mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, eksport daromadlarini oshirish va qishloq aholisining ish bilan bandligini kengaytirishda hal qiluvchi rol o'ynamoqda. 2024-yilga kelib O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan fermer xo'jaliklari soni 427,3 mingga etib, qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti 3,2 milliard dollarni tashkil etdi [1].

Biroq an'anaviy qishloq xo'jaligi usullari bir qator muammolarni keltirib chiqarmoqda: suv resurslaridan samarasiz foydalanish, kimyoviy moddalarning haddan tashqari sarflanishi, hosil yo'qotishlari va bozor ma'lumotlariga kam murojaat. Zamonaviy raqamli texnologiyalar ushbu muammolarni hal etishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu maqola raqamli agrotekhnologiyalar va yashil iqtisodiyot tamoyillarini birlashtirish orqali qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish imkoniyatlarini, iqtisodiy samaradorligini va rivojlanish istiqbollarini keng qamrovli tahlil qiladi.

Raqamli agrotekhnologiyalar deganda qishloq xo‘jaligida ma'lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va qarorlar qabul qilishni avtomatlashtirish uchun foydalaniladigan zamonaviy raqamli tizimlar majmui tushuniladi. Yashil iqtisodiyot prizmasi orqali qaralsa, bu texnologiyalar quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

- Resurslardan - suv, o‘g‘it, pestitsid, yoqilg‘i - aniq va tejamli foydalanish
- Ekin kasalliklari va zararkunandalarni erta aniqlash, kimyoviy moddalar sarfini kamaytirish
- Ob-havo va tuproq ma'lumotlari asosida suv sarf normalarini avtomatik sozlash
- Hosildorlikni real vaqtda kuzatish va prognozlash
- Bozorga tez va samarali chiqish orqali savdo yo‘qotishlarini kamaytirish
- Issiqxona gazi emissiyalarini pasaytiruvchi texnologik yechimlarni joriy etish

Fermer xo‘jaliklari uchun bu tamoyillar ayniqsa muhim, chunki ular ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, operatsion samaradorlikni yaxshilash va bozorda ijobiy imidj yaratishga yordam beradi.

O‘zbekistonda raqamli agrotekhnologiyalarning hozirgi holati. Raqamli agrotekhnologiyalar O‘zbekistonda izchil rivojlanib bormoqda. 2024-yilgi ma'lumotlarga ko‘ra, fermer xo‘jaliklarida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi quyidagi ko‘rsatkichlarda aks etgan [1]:

Texnologiya turi	Joriy etilgan xo‘jaliklar soni	Ulush (%)
Tomchilatib sug‘orish + avtomatik nazorat	38 400	9,0
Havo dronlari (kuzatuv va semyplash)	12 700	3,0
IoT tuproq namligi sensorlari	24 600	5,8
Raqamli bozor platformalari	87 300	20,4
Sun'iy intellekt asosida hosil prognozi	6 200	1,5

Ushbu raqamlar raqamli transformatsiyaning dastlabki bosqichida ekanligini, biroq keng imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi.

Raqamli platformalarda savdo qiluvchi fermer xo'jaliklari yetkazib berish vaqtini 35 foizga qisqartirdi va yig'im-terim yo'qotishlarini 22 foizga kamaytirdi. IoT sensorlari va avtomatik sug'orish boshqaruvini joriy etgan xo'jaliklar suv sarfini o'rtacha 38 foizga pasaytirdi.

Aniq dehqonchilik (Precision Farming) va raqamli monitoring imkoniyatlari. Aniq dehqonchilik - resurslardan eng maqbul miqdorda foydalanish asosida hosildorlikni oshirishga qaratilgan zamonaviy agrotexnologik yondashuv. O'zbekiston aniq dehqonchilik texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha muhim maqsadlar belgilagan. Yig'ilgan ma'lumotlarga ko'ra, mamlakat 2030-yilga qadar sug'oriladigan yerlarning 35 foizida aniq sug'orish tizimlarini joriy etishni, 18 000 gektar maydonda sun'iy yo'ldosh asosida ekin monitoringini yo'lga qo'yishni rejalashtirilgan [2].

Bundan tashqari, 2025-2029 yillar oralig'ida 420 dan ortiq agroparkda raqamli boshqaruv tizimlarini o'rnatish, 65 ta viloyat darajasidagi qishloq xo'jaligi axborot markazi tashkil etish mo'ljallangan. Fermer xo'jaliklari uchun bu o'zgarishlar muhim imkoniyatlar yaratadi. Dron texnologiyalari ekin kasalliklarini 7-10 kun oldin aniqlash, pestitsid sarfini 40-50 foizga kamaytirish va yirik maydonlarni qisqa vaqtda kuzatish imkonini beradi.

Bundan tashqari, raqamli agrotexnologiyalar rivojlanishi yangi biznes yo'nalishlarini yaratadi. Tadbirkorlar raqamli sug'orish tizimlari, dron xizmatlari, sun'iy intellekt konsaltingi, IoT qurilmalari ta'minoti va agrotexnologik platformalar bo'yicha xizmatlar ko'rsata oladi. Bu yashil iqtisodiyot nafaqat atrof-muhit zararini kamaytirmasligini, balki yangi bozorlar va ish o'rinlarini ham yaratishini anglatadi.

Yashil raqamli moliyalashtirish va investitsiya qo'llab-quvvatlash. Moliyaga kirish imkoniyati fermer xo'jaliklari uchun asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Yashil moliyalashtirish ekologik va raqamli loyihalarga mablag' yo'naltirish orqali bu muammoni hal qilishga yordam beradi. O'zbekiston allaqachon iqlim va raqamli iqtisodiyot islohotlari uchun xalqaro qo'llab-quvvatlashni jalb qilgan.

Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC) O'zbekistonning agropark va fermer klasterlarini raqamlashtirish dasturini qo'llab-quvvatlash uchun 180 million dollarlik investitsiya paketini tasdiqladi. Ushbu dastur raqamli infratuzilma, agrotexnologik startaplar va smart irrigatsiya tizimlarini moliyalashtirishga qaratilgan [3].

Bundan tashqari, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (EBRD) 2024-yilda O'zbekistonda barqaror qishloq xo'jaligi va raqamli transformatsiya bo'yicha 220 million dollarlik loyihani amalga oshirishni boshladi. Ushbu loyiha ekologik toza

texnologiyalarni joriy etish, fermerlar malakasini oshirish va bozorga kirish imkoniyatlarini kengaytirishga mo'ljallangan [4].

"Uzagroexport" davlat kompaniyasi va "Qishloq xo'jaligini rivojlantirish fondi" allaqachon raqamli agrotexnologiyalar va organik sertifikatlash loyihalarini moliyalashtirmoqda hamda 2027-yilga qadar yashil-raqamli qishloq xo'jaligi loyihalariga kreditlarning 40 foizini yo'naltirishni maqsad qilib qo'ygan. Fermer xo'jaliklari uchun bu muhim imkoniyat yaratadi.

Ma'lumotlar tahlili va aqlli monitoring tizimlari. Qishloq xo'jaligida ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish yashil iqtisodiyot tamoyillari raqobatbardoshlikni oshirishi mumkin bo'lgan yana bir muhim soha hisoblanadi. O'zbekiston har yili katta miqdorda qishloq xo'jaligi yo'qotishlarini boshdan kechiradi. Yig'ilgan ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yilda yetishtirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 18-22 foizi - yig'im-terimdan iste'molchiga yetib kelguncha - yo'qolib ketadi, bu esa yiliga 850 million dollar miqdorida iqtisodiy zarar keltirishini anglatadi [5].

Bu yuqori yo'qotish ko'rsatkichi katta foydalanilmagan iqtisodiy salohiyat mavjudligini ko'rsatadi. Raqamli zanjir - dala sensorlaridan tortib iste'molchi ilovasigacha - bu yo'qotishlarni sezilarli kamaytirishi mumkin. Masalan, real vaqtda harorat va namlik monitoringi meva-sabzavotlar saqlash muddatini 40 foizga uzaytira oladi.

Blockchain texnologiyasiga asoslangan mahsulot kuzatuv tizimlari fermadan do'konga qadar butun zanjirni shaffof qiladi, organik sertifikatlashni osonlashtiradi va eksportda qo'shimcha narx olish imkonini beradi. Bir necha agroparkda amalga oshirilgan pilot loyihalar shuni ko'rsatadiki, raqamli kuzatuv tizimini joriy etgan fermerlar eksport narxini o'rtacha 15-25 foizga oshira oldi [5].

Fermer xo'jaliklari uchun raqamli aylanma iqtisodiyot amaliy afzalliklar yaratadi. Korxonalar yo'qotishlarni kamaytirish, resurs sarfini optimallashtirish, bozor ma'lumotlariga tez kirishish, xalqaro sertifikatlashni soddalashtirish va yangi raqamli agrobiznes yo'nalishlari ochish imkoniga ega bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli agrotexnologiyalar bilan yashil iqtisodiyot tamoyillarini birlashtirish O'zbekiston qishloq xo'jaligining raqobatbardoshligini oshirish uchun strategik zaruriyatga aylanmoqda. Raqamli yashil yondashuv fermer xo'jaliklariga xarajatlarni kamaytirish, samaradorlikni oshirish, investitsiya jalb qilish, mijozlar sodiqligini mustahkamlash va ijobiy brend imidji yaratish imkonini beradi [1, 2, 3, 4, 5].

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi O'zbekiston iqtisodiyotida muhim rol o'ynamoqda, 427,3 ming fermer xo'jaligi faoliyat yuritib, eksport 3,2 milliard dollarni tashkil etmoqda. Shu bilan birga, mamlakatning raqamli-yashil transformatsiyasi precision farming, IoT monitoringi, drone

xizmatlari, raqamli bozor platformalari va blockchain kuzatuv tizimlari orqali yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Shuning uchun raqamli agrotexnologiyalarni faqat texnologik yangilik sifatida ko'rmaslik lozim. Ular fermer xo'jaliklariga yanada samarali, ekologik mas'uliyatli va raqobatbardosh bo'lishga yordam beradigan yashil iqtisodiy vositalar hamdir. Tegishli davlat yordami, moliyaviy mexanizmlar, raqamli infratuzilma va kadrlarni tayyorlash dasturlari orqali qishloq xo'jaligi O'zbekistonning barqaror va raqamli yashil rivojlanishining asosiy kuchlaridan biriga aylanishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. *Fermer va dehqon xo'jaliklari to'g'risidagi ma'lumotlar, 2024*. <https://stat.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi. *Qishloq xo'jaligini raqamlashtirish strategiyasi 2025-2030*. <https://agro.uz>
3. Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC). *IFC Supports Uzbekistan's Digital Agri-Park Development Program, 2024*. <https://www.ifc.org/uzbekistan>
4. Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (EBRD). *EBRD Green and Digital Agriculture Project in Uzbekistan, 2024*. <https://www.ebrd.com/uzbekistan>
5. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. *Qishloq xo'jaligida raqamli transformatsiya va yashil iqtisodiyot: 2025 yil hisoboti*. <https://mineconomy.uz>

UDK: 338(575.1)

TADBIRKORLIK SUBYEKTLARI RIVOJLANISHINING HUDUDIIY

IQTISODIYOTGA TA'SIRI

Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich¹, Ibroximova Maftuna Farxodjon qizi²

¹NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror

biznes kafedrasi katta o'qituvchisi

abduraxmonov.sherali.86@gmail.com

tel: (+998)-99-321-06-07, 0009-0001-1513-084X

²TITU Namangan manzili

Iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada korxona va tashkilotlar sonining oshishi yangi ish o'rinlari yaratish, investitsion muhitni yaxshilash, ichki bozorda raqobatni kuchaytirish hamda hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, maqolada tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash, biznes infratuzilmasini rivojlantirish va iqtisodiy faollikni oshirishning ustuvor yo'nalishlari ham asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: korxona va tashkilotlar, tadbirkorlik, iqtisodiy rivojlanish, biznes muhiti, iqtisodiy samaradorlik, hududiy iqtisodiyot, investitsion jozibadorlik, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, iqtisodiy faollik, statistika, raqobat muhiti, ish o‘rinlari.

Kirish. Bugungi kunda dunyo iqtisodiyotida yuz berayotgan tarkibiy o‘zgarishlar, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, innovatsion texnologiyalarning keng joriy qilinishi va global raqobatning kuchayishi tadbirkorlik faoliyatiga bo‘lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy o‘sishning asosiy drayverlaridan biri aynan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik hisoblanadi. Chunki mazkur soha iqtisodiyotning moslashuvchanligini ta‘minlaydi, yangi bozorlarni shakllantiradi va aholining iqtisodiy faolligini oshiradi. Shu jihatdan qaraganda, korxona va tashkilotlar sonining ortib borishi nafaqat iqtisodiy jarayonlarning kengayib borayotganini, balki biznes muhiti va investitsion jozibadorlikning yaxshilanayotganini ham anglatadi.

Mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri — iqtisodiyotda davlat ulushini qisqartirish va xususiy sektorning ulushini oshirishdan iborat. Shu nuqtai nazardan, korxona va tashkilotlar faoliyatini rivojlantirish bozor iqtisodiyoti tamoyillarini mustahkamlashning muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining rivojlanishi ichki bozorda raqobat muhitining shakllanishiga, ishlab chiqarish hajmlarining ortishiga va eksport salohiyatining kengayishiga xizmat qilmoqda. Natijada mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sish sur‘atlarini ta‘minlash imkoniyati kengaymoqda.

Hududlar kesimida tahlil qilinganda, eng yuqori ko‘rsatkich Toshkent shahriga to‘g‘ri kelishi kuzatiladi. Poytaxtda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar soni 110 815 tani tashkil etadi. Bu holat Toshkent shahrining mamlakat iqtisodiy, moliyaviy va investitsion markazi ekanligi bilan izohlanadi. Poytaxtda infratuzilmaning rivojlanganligi, xizmatlar sektorining kengligi, investitsion jozibadorlikning yuqoriligi va iste‘mol bozori hajmining katta ekanligi korxonalar faoliyati uchun qulay sharoit yaratmoqda. Shu bilan birga, Toshkent viloyati, Samarqand viloyati va Farg‘ona viloyatlarida ham korxona va tashkilotlar sonining yuqori ekanligi ushbu hududlarda iqtisodiy faollikning yetarlicha rivojlanganini ko‘rsatadi.

Shuningdek, korxonalar sonining oshishi ichki bozorda raqobat muhitining shakllanishiga xizmat qiladi. Raqobatning kuchayishi esa ishlab chiqarilayotgan mahsulot va xizmatlar sifatining oshishiga, narxlarning barqarorlashuviga va innovatsion texnologiyalarning joriy etilishiga olib keladi. Bu esa iste‘molchilar manfaatlarini himoya qilish bilan bir qatorda, iqtisodiy samaradorlikning ortishiga ham xizmat qiladi. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatbardosh korxonalar

sonining ko'payishi mamlakatning xalqaro iqtisodiy maydondagi mavqeini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Bundan tashqari, korxonalar faoliyatining kengayishi hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Hududlarda yangi korxonalar tashkil etilishi ishlab chiqarish infratuzilmasining rivojlanishiga, mahalliy xomashyo resurslaridan samarali foydalanishga va hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, sanoat zonalari, erkin iqtisodiy zonalar va kichik sanoat hududlarining tashkil etilishi hududiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Hozirgi kunda davlat tomonidan tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan qator dasturlar amalga oshirilmoqda. Xususan, imtiyozli kreditlar ajratish, soliq yengilliklari berish, eksport qiluvchi korxonalarni rag'batlantirish va raqamli xizmatlarni keng joriy etish bo'yicha olib borilayotgan chora-tadbirlar biznes subyektlari faoliyatining rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Bu esa mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar sonining o'sish dinamikasini statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilish, hududlar kesimida mavjud tafovutlarni aniqlash hamda ushbu jarayonning mamlakat iqtisodiyotiga ta'sirini ilmiy asosda baholashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun tadqiqot davomida korxona va tashkilotlar sonining o'sish omillari, hududiy iqtisodiy faollik darajasi, tadbirkorlikni rivojlantirish mexanizmlari va iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari o'rganiladi.

Adabiyotlar tahlili. Joseph Schumpeter tomonidan yaratilgan "The Theory of Economic Development" asarida tadbirkorlik faoliyati iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi omili sifatida talqin etilgan[1, 74-b]. Muallif innovatsion korxonalar va tadbirkorlik faoliyati iqtisodiy tizimda yangi imkoniyatlarni shakllantirib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishini alohida ta'kidlaydi. Ushbu asar tadbirkorlik nazariyasining fundamental manbalaridan biri hisoblanadi.

Shuningdek, Michael Porter tomonidan yozilgan "Competitive Advantage" asarida korxona va tashkilotlarning raqobatbardoshligini oshirish omillari hamda biznes muhitining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri keng tahlil qilingan[2, 112-b]. Muallifning fikricha, raqobat muhitining rivojlanishi iqtisodiy o'sishni jadallashtiruvchi asosiy omillardan biridir.

Hududiy iqtisodiy rivojlanish va investitsion muhit masalalari Paul Krugman tomonidan yozilgan "Geography and Trade" asarida tahlil qilingan[4, 68-b]. Muallif hududiy iqtisodiy markazlarning shakllanishi, infratuzilma rivoji va biznes subyektlari faoliyati o'rtasidagi bog'liqlikni ilmiy asosda izohlaydi.

Mahalliy olimlar tomonidan ham ushbu yo‘nalishda qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Sh.S. G‘ulomovning “Innovatsion iqtisodiyot” asarida zamonaviy iqtisodiy rivojlanishda tadbirkorlik va innovatsion korxonalar faoliyatining ahamiyati tahlil qilingan[6, 285-b]. Muallif kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyotning barqaror o‘shishini ta‘minlashdagi muhim omil ekanligini qayd etadi.

Yana bir muhim manba sifatida N.R. Yo‘ldoshevning “Raqamli iqtisodiyot asoslari” asarini keltirish mumkin[8, 143-b]. Unda raqamli iqtisodiyot sharoitida biznes yuritish, korxona faoliyatini boshqarish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishning zamonaviy mexanizmlari ko‘rib chiqilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning nazariy asosini tadbirkorlik faoliyati, bozor iqtisodiyoti, hududiy iqtisodiy rivojlanish hamda biznes muhitini shakllantirishga oid ilmiy konsepsiyalar tashkil etadi. Ushbu bosqichda iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlari, iqtisodiy nazariyalar va tadbirkorlikni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy manbalar tahlil qilindi. Ilmiy adabiyotlarni o‘rganish jarayonida umumlashtirish, tizimlashtirish va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Bu orqali korxona va tashkilotlar faoliyatining iqtisodiy ahamiyati, ularning mamlakat iqtisodiyotiga ta‘siri hamda rivojlanish omillari o‘rganildi.

Tadqiqotning empirik asosini O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi tomonidan e‘lon qilingan rasmiy statistik ma‘lumotlar tashkil etdi. Xususan, 2026-yil 1-may holatiga faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar soni, ularning hududlar kesimidagi taqsimoti hamda o‘shish sur‘atlari asosiy statistik manba sifatida foydalanildi.

Tizimli yondashuv asosida korxona va tashkilotlar faoliyatining iqtisodiy rivojlanish bilan o‘zaro bog‘liqligi o‘rganildi. Jumladan, tadbirkorlik faoliyatining bandlikni oshirish, investitsiyalarni jalb qilish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish va hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta‘siri tahlil qilindi.

Mazkur metodologik yondashuv tadqiqot mavzusini kompleks tarzda o‘rganish, statistik ma‘lumotlarni ilmiy asosda tahlil qilish hamda korxona va tashkilotlar sonining o‘shishining iqtisodiy ahamiyatini chuqur ochib berish imkonini yaratdi.

Tahlil va natijalar. Mazkur tadqiqot doirasida O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar sonining o‘shish tendensiyalari hamda ularning iqtisodiy rivojlanishga ta‘siri kompleks yondashuv asosida tahlil qilindi. Tahlil jarayonida mamlakat hududlari kesimida korxona va tashkilotlar sonining taqsimlanishi, iqtisodiy faollik darajasi, biznes muhitining rivojlanishi hamda tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiyotdagi o‘rni o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, korxona va tashkilotlar sonining ortib borishi mamlakat iqtisodiyotida ijobiy tarkibiy o‘zgarishlarning yuz berayotganini ko‘rsatadi.

Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2026-yilning 1-may holatiga O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar soni 580,9 mingtani tashkil etgan. Ushbu ko‘rsatkich o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 40,2 mingga yoki 7,4 foizga oshgan. Mazkur o‘shish mamlakatda biznes yuritish uchun yaratilayotgan qulay shart-sharoitlar, tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar hamda investitsion muhitning yaxshilanib borayotgani bilan izohlanadi.

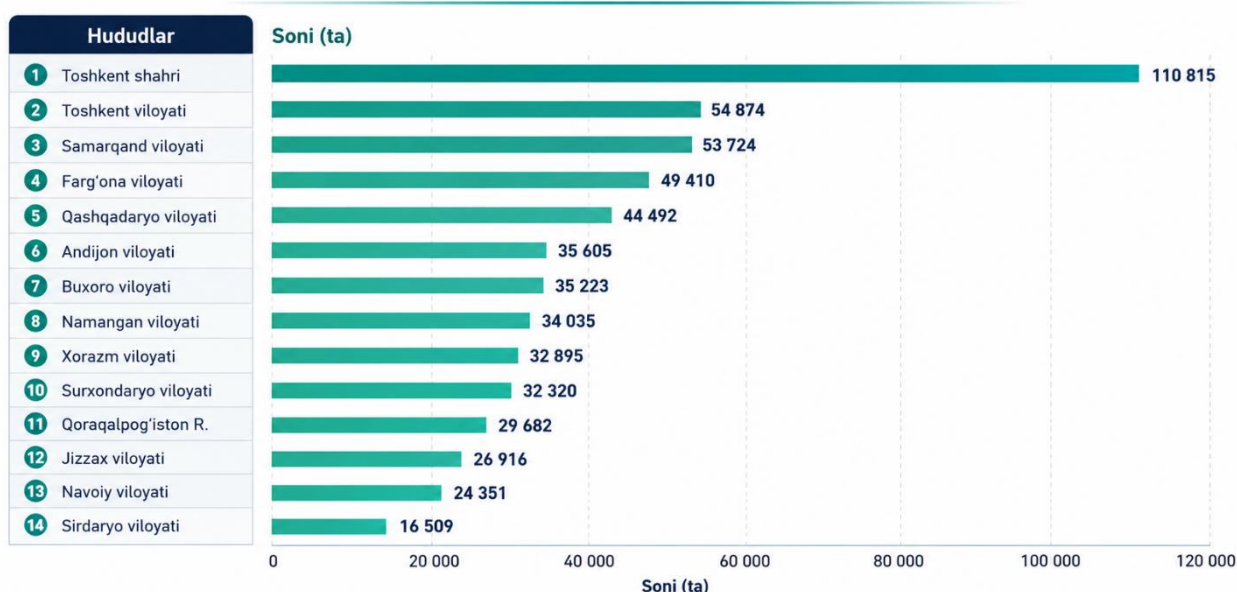
Hududlar kesimida tahlil qilinganda, eng yuqori ko‘rsatkich Toshkent shahrida qayd etilgan bo‘lib, bu yerda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar soni 110 815 tani tashkil qilgan. Ushbu holat poytaxtning mamlakat iqtisodiy va moliyaviy markazi ekanligi, infratuzilmaning rivojlanganligi, xizmatlar sektorining kengligi hamda investitsion jozibadorlik darajasining yuqoriligi bilan bog‘liq. Shuningdek, Toshkent shahrida aholining xarid qobiliyati va biznes faolligining yuqoriligi ham korxonalar sonining ortishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Toshkent viloyati (54 874 ta), Samarqand viloyati (53 724 ta) va Farg‘ona viloyati (49 410 ta) ham korxona va tashkilotlar soni bo‘yicha yuqori ko‘rsatkichlarni qayd etgan hududlar qatoriga kiradi. Ushbu hududlarda sanoat, savdo, xizmat ko‘rsatish va qishloq xo‘jaligi tarmoqlarining rivojlanganligi iqtisodiy faollikning oshishiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, Samarqand va Farg‘ona viloyatlarida aholining zich joylashganligi hamda ichki bozor hajmining kattaligi tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishiga qulay imkoniyat yaratmoqda.

Qashqadaryo viloyati (44 492 ta), Andijon viloyati (35 605 ta), Buxoro viloyati (35 223 ta) va Namangan viloyati (34 035 ta) o‘rta darajadagi ko‘rsatkichlarga ega hududlar hisoblanadi. Mazkur hududlarda sanoat korxonalari, kichik biznes subyektlari va oilaviy tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi iqtisodiy faollikni ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Nisbatan past ko‘rsatkichlar esa Sirdaryo viloyati (16 509 ta), Navoiy viloyati (24 351 ta) va Jizzax viloyatida (26 916 ta) kuzatilgan. Ushbu hududlarda iqtisodiy faollikning nisbatan pastligi, aholining kamligi, biznes infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda investitsion imkoniyatlarning cheklanganligi korxona va tashkilotlar sonining kamligiga sabab bo‘lmoqda.

1-rasm. Hududlar kesimida faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, korxona va tashkilotlar sonining ortishi mamlakat iqtisodiyotiga bir qator ijobiy ta'sirlarni ko'rsatmoqda.

Birinchidan, yangi korxonalarining tashkil etilishi yangi ish o'rinlari yaratilishiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari aholining bandligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Bu esa ishsizlik darajasini kamaytirish va aholi daromadlarini oshirishga yordam beradi.

Ikkinchidan, korxona va tashkilotlar sonining ortishi ichki bozorda raqobat muhitining kuchayishiga olib kelmoqda. Natijada mahsulot va xizmatlar sifati yaxshilanib, ishlab chiqarish samaradorligi ortmoqda. Shu bilan birga, raqobatning kuchayishi innovatsion texnologiyalarni joriy etish va biznes boshqaruvini takomillashtirishga ham xizmat qilmoqda.

Uchinchidan, tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi investitsion jozibadorlikning oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Korxonalar sonining ortishi investorlar uchun iqtisodiy muhitning barqarorligini ifodalovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Bu esa mamlakat iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar oqimini ko'paytirishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, korxona va tashkilotlar faoliyatining kengayishi hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirmoqda. Hududlarda yangi ishlab chiqarish korxonalari va xizmat ko'rsatish obyektlarining tashkil etilishi mahalliy iqtisodiy infratuzilmaning rivojlanishiga olib kelmoqda. Bu esa hududlar iqtisodiy salohiyatining oshishiga xizmat qiladi.

Beshinchidan, korxona va tashkilotlar sonining oshishi davlat byudjeti daromadlarining ortishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Chunki faoliyat

yuritayotgan korxonalar sonining ko'payishi soliq tushumlari hajmining oshishiga sabab bo'ladi. Natijada davlat tomonidan ijtimoiy va iqtisodiy dasturlarni moliyalashtirish imkoniyatlari kengayadi.

Shu bilan birga, tahlil davomida ayrim muammolar ham aniqlangan. Jumladan, ayrim hududlarda biznes infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi hamda malakali kadrlar yetishmovchiligi tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, chekka hududlarda transport-logistika tizimining sust rivojlanganligi va investitsion faollikning pastligi biznes subyektlari sonining kam bo'lishiga sabab bo'lmoqda.

Natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda korxona va tashkilotlar sonining o'sishi mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanayotganidan dalolat beradi. Mazkur jarayon iqtisodiy faollikni oshirish, hududiy rivojlanishni jadallashtirish, yangi ish o'rinlari yaratish va investitsion muhitni yaxshilash orqali mamlakat iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Amaliy taklif va tavsiyalar. Tadqiqot natijalariga asoslanib, O'zbekistonda korxona va tashkilotlar faoliyatini yanada rivojlantirish hamda tadbirkorlik muhitining samaradorligini oshirish bo'yicha quyidagi amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

Raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish. Korxonalar faoliyatida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish biznes jarayonlarini soddalashtirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Shu sababli elektron tijorat, onlayn xizmatlar va raqamli boshqaruv tizimlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Kadrlar salohiyatini oshirish.

Tadbirkorlik faoliyati uchun zarur bo'lgan zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlash lozim. Shu maqsadda oliy ta'lim muassasalari va kasb-hunar markazlarida biznes boshqaruvi, marketing va raqamli iqtisodiyot yo'nalishlari bo'yicha amaliy o'quv dasturlarini kengaytirish zarur.

Eksport salohiyatini qo'llab-quvvatlash.

Mahalliy korxonalarni xalqaro bozorlarga olib chiqish, eksport qiluvchi tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy va axborot jihatdan qo'llab-quvvatlash mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish.

Korxona va tashkilotlar faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik bazasini zamonaviy iqtisodiy talablarga mos ravishda takomillashtirish zarur. Bu biznes subyektlarining huquqiy himoyasini kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar sonining o'sishi mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanayotganidan dalolat beradi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2026-yilning 1-may holatiga korxona va tashkilotlar sonining 580,9 mingga yetgani hamda o'tgan yilga nisbatan 7,4 foizga oshgani tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash borasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning samarali natija berayotganini ko'rsatadi.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, korxona va tashkilotlar sonining ortishi iqtisodiyotning turli sohalariga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, yangi ish o'rinlarining yaratilishi, aholining bandlik darajasining oshishi, investitsion muhitning yaxshilanishi hamda ichki bozorda raqobat muhitining kuchayishi iqtisodiy samaradorlikning muhim ko'rsatkichlari sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining rivojlanishi hududiy iqtisodiy faollikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Hududlar kesimidagi tahlillar shuni ko'rsatdiki, Toshkent shahri, Toshkent viloyati, Samarqand va Farg'ona viloyatlarida korxona va tashkilotlar sonining yuqori bo'lishi ushbu hududlarda iqtisodiy infratuzilma, investitsion jozibadorlik va biznes muhiti rivojlanganligi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, ayrim hududlarda korxonalar sonining nisbatan kamligi infratuzilma yetishmovchiligi, investitsion faollikning pastligi va iqtisodiy imkoniyatlarning cheklanganligi bilan bog'liq ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot davomida korxona va tashkilotlar faoliyatining iqtisodiy taraqqiyotdagi strategik o'rni ham asoslab berildi. Korxonalar sonining ortishi nafaqat iqtisodiy faollikni kuchaytiradi, balki ishlab chiqarish hajmining kengayishi, xizmatlar sektorining rivojlanishi hamda davlat byudjeti daromadlarining oshishiga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi mamlakatning xalqaro iqtisodiy maydondagi raqobatbardoshligini mustahkamlashda ham muhim omil hisoblanadi.

Biroq, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham aniqlandi. Jumladan, ayrim hududlarda biznes infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi, malakali kadrlar yetishmovchiligi va byurokratik to'siqlar tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli hududiy iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish, investitsion muhitni yanada yaxshilash va biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, O'zbekistonda korxona va tashkilotlar sonining o'sishi iqtisodiy rivojlanishning muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida baholanadi. Kelgusida tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, hududiy iqtisodiy infratuzilmani rivojlantirish hamda investitsion

jozibadorlikni oshirish orqali mamlakat iqtisodiyotining barqaror va raqobatbardosh rivojlanishini ta'minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Schumpeter J. The Theory of Economic Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1934. – 255 p.
2. Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 1985. – 557 p.
3. Drucker P. Innovation and Entrepreneurship. – New York: Harper & Row, 1985. – 277 p.
4. Krugman P. Geography and Trade. – Cambridge: MIT Press, 1991. – 142 p.
5. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 172 p.
6. G'ulomov Sh.S. Innovatsion iqtisodiyot. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 320 b.
7. O'lmasov A. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – 410 b.
8. Yo'ldoshev N.R. Raqamli iqtisodiyot asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 280 b.
9. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari. 2026-yil 1-may holati bo'yicha korxona va tashkilotlar statistikasi.

UDK 338.43

QISHLOQ XO'JALIGIDA ORGANIK DEHQONCHILIKNI RIVOJLANTIRISH: YASHIL IQTISODIYOT TAMOYILLARINI QO'LLASH

Mamasiddiqova Fotima Xursanali qizi

Namangan davlat universiteti stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston qishloq xo'jaligida organik dehqonchilikni rivojlantirish va yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etishning ahamiyati o'rganiladi. Iqlim o'zgarishi, tuproq degradatsiyasi, suv resurslarining kamayishi va kimyoviy moddalarning haddan tashqari ishlatilishi sharoitida qishloq xo'jaligi sohasida barqaror va ekologik toza ishlab chiqarish modellariga o'tish zaruriyati ortib bormoqda. Maqolada sug'orish suvini tejash texnologiyalari, organik o'g'itlar, bionazorat usullari, yashil moliyalashtirish va eksport imkoniyatlari tahlil qilinadi. O'zbekistonning qishloq xo'jaligi ulushi, organik mahsulot eksportining o'sishi, yerlarni o'zlashtirish ko'rsatkichlari bo'yicha statistik ma'lumotlar qo'llaniladi. Maqolada organik dehqonchilik tamoyillarini qo'llash xarajatlarni

kamaytirishi, mahsulot sifatini yaxshilashi, eksport daromadini oshirishi va qishloq aholisining turmush darajasini ko'tarishiga yordam berishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: organik dehqonchilik, yashil iqtisodiyot, qishloq xo'jaligi, barqaror rivojlanish, sug'orish texnologiyalari, bionazorat, yashil moliyalashtirish, O'zbekiston.

Qishloq xo'jaligi O'zbekiston iqtisodiyotining asosiy tarmoqlaridan biri hisoblanadi. 2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, qishloq xo'jaligi yalpi ichki mahsulotning 26,8 foizini tashkil etib, mamlakatning 3,7 million nafar aholisi ushbu sohada band bo'lgan [1]. Biroq an'anaviy dehqonchilik usullari tuproq unumdorligini pasaytirish, suv resurslarini isrof qilish va kimyoviy moddalar bilan ifloslantirish kabi muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Zamonaviy bozor sharoitida raqobatbardoshlik nafaqat narx va mahsulot sifatiga, balki ekologik javobgarlik, resurslardan samarali foydalanish va barqaror ishlab chiqarishga ham bog'liq. Iste'molchilar, investorlar, davlat muassasalari va xalqaro hamkorlar tobora ko'proq ekologik mas'uliyatga e'tibor qaratmoqda. Shuning uchun yashil iqtisodiyotga o'tish nafaqat ekologik zaruratga, balki muhim iqtisodiy strategiyaga aylanmoqda.

Ushbu maqola an'anaviy dehqonchilikdan organik dehqonchilikka o'tish orqali yashil iqtisodiyot tamoyillarini qishloq xo'jaligida qo'llash imkoniyatlarini va bu jarayonning iqtisodiy samaradorligini keng qamrovli tahlil qiladi.

Yashil iqtisodiyot - bu iqtisodiy o'sishni ta'minlash bilan birga ekologik xavflar va atrof-muhitga zarar yetkazishni kamaytirishga qaratilgan iqtisodiy modeldir. U tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, qayta tiklanadigan energiyani rivojlantirish, ekologik toza texnologiyalarni joriy etish va energiya samaradorligini oshirishga asoslanadi.

Qishloq xo'jaligida yashil iqtisodiyot tamoyillari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Tuproq unumdorligini saqlash va organik o'g'itlardan foydalanish
- Sug'orish suvini tejovchi texnologiyalarni joriy etish
- Zararkunanda va kasalliklarga qarshi biologik nazorat usullarini qo'llash
- Kimyoviy pestitsidlar va mineral o'g'itlar miqdorini kamaytirish
- Iqlim o'zgarishiga moslashuvchan ekin navlarini yetishtirish
- Qishloq xo'jaligi chiqindilarini qayta ishlash va kompostga aylantirish

Fermer xo'jaliklari uchun bu tamoyillar ayniqsa muhim, chunki ular ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, operatsion samaradorlikni yaxshilash va bozorda ijobiy imidj yaratishga yordam beradi.

O'zbekistonda qishloq xo'jaligining hozirgi holati. Qishloq xo'jaligi O'zbekiston iqtisodiyotida muhim o'rin egallaydi. 2024-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatda 4,3 million gektar sug'oriladigan yer mavjud bo'lib, shundan 1,1 million gektarida g'o'za, 1,6 million gektarida don ekinlari, qolgan maydonda esa mevali bog'lar, sabzavot va boshqa ekinlar yetishtiriladi [1].

Fermer xo'jaliklarining tarmoq tuzilmasi yashil iqtisodiyot tamoyillarini ko'plab sohalarda qo'llash mumkinligini ko'rsatadi. Masalan, 2024-yilda:

Qishloq xo'jaligi tarmog'i	Fermer xo'jaliklari soni	Ulush (%)
Don ekinlari	142 400	33,2
Paxta yetishtirishda	89 600	20,9
Mevali bog'lar va uzumzorlar	76 300	17,8
Sabzavot va poliz ekinlari	68 900	16,1
Chorvachilik	51 800	12,0

Ushbu raqamlar yashil transformatsiya bitta tarmoq bilan cheklanmasligini ko'rsatadi.

Don ekinlari sohasida suv tejovchi texnologiyalar va organik o'g'itlar qo'llanishi mumkin. G'o'zachilikda kimyoviy moddalar miqdorini kamaytirish va biologik nazoratni joriy etish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Mevali bog'lar va uzumzorlarda tomchilatib sug'orish va ruxsat etilgan biologik preparatlardan foydalanish organik sertifikatlash imkonini beradi. Sabzavot yetishtirishda issiqxonalar va zamonaviy agrotexnologiyalarni qo'llash hosildorlikni sezilarli oshiradi.

Yashil iqtisodiyot - raqobatbardoshlik omili sifatida. Raqobatbardoshlik deganda korxonaning bozordagi mavqeini saqlab qolish, mijozlarni jalb etish, barqaror daromad olish va iste'molchilarning ehtiyojlarini raqobatchilardan samarali qondira olish qobiliyati tushuniladi. Zamonaviy iqtisodiyotda raqobatbardoshlik nafaqat narxga, balki innovatsiyalarga, sifatga, moslashuvchanlikka, ekologik javobgarlikka va brend obro'siga ham bog'liq. Yashil iqtisodiyot tamoyillari raqobatbardoshlikni bir necha yo'l bilan oshiradi.

Birinchidan, ular xarajatlarni kamaytiradi. Tomchilatib sug'orish tizimi, quyosh panellari, organik kompost va biologik preparatlardan foydalanish elektr energiyasi, suv, kimyoviy moddalar va texnik xizmat ko'rsatish xarajatlarini kamaytiradi. Fermer xo'jaliklari uchun, moliyaviy resurslar ko'pincha cheklangan bo'lsa-da, operatsion xarajatlardagi kichik qisqartirishlar ham foydalilikni sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

Ikkinchidan, yashil amaliyot mahsulot va xizmat sifatini yaxshilaydi. Ekologik toza ishlab chiqarish usullari, xavfsiz xomashyo va barqaror qadoqlash iste'molchi ishonchini oshiradi. Bu ayniqsa oziq-ovqat ishlab chiqarish, turizm, to'qimachilik, qishloq xo'jaligi va chakana savdoda muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, organik sertifikatlash va yashil brendlash korxonalarga jahon bozorida raqobatbardosh bo'lish imkonini beradi. Xalqaro iste'molchilar ekologik toza mahsulotlarga tobora ko'proq qiziqish bildirmoqda va ular uchun qo'shimcha narx to'lashga tayyor. Bu eksport imkoniyatlarini kengaytiradi va daromad manbaini mustahkamlaydi.

To'rtinchidan, yashil qishloq xo'jaligi modellari investitsiya jalb qilishni osonlashtiradi. Xalqaro moliya institutlari va davlat dasturlari tobora ko'proq qayta tiklanadigan energiya, suv tejash, organik ishlab chiqarish va iqlimga moslashish bilan bog'liq loyihalarni qo'llab-quvvatlamoda.

Suv resurslarini tejash va energiya samaradorligi imkoniyatlari. Suv tejash - yashil transformatsiyaning eng muhim yo'nalishlaridan biri. O'zbekiston suv resurslarini tejash va Orolbo'yi mintaqasida suv tanqisligini bartaraf etish bo'yicha keng ko'lamli maqsadlar belgilagan. Yig'ilgan ma'lumotlarga ko'ra, tomchilatib sug'orishni joriy etish suv sarfini 40-60 foizga, yaylov sug'orish esa elektr energiyasi xarajatlarini 25 foizga kamaytiradi [2].

Bundan tashqari, 2025-2030 yillar oralig'ida qishloq xo'jaligida 120 000 gektarga tomchilatib sug'orish, 85 000 gektarda yomg'ir latib sug'orish tizimlarini joriy etish rejalashtirilgan. Quyosh panellari asosidagi nasos stansiyalari 3 200 dan ortiq fermer xo'jaligida o'rnatilishi ko'zda tutilgan.

Fermer xo'jaliklari uchun bu o'zgarishlar yangi imkoniyatlar yaratadi. Quyosh panellari dalalarda, issiqxonalarda, omborlarda va xizmat ko'rsatish markazlarida elektr energiyasi xarajatlarini kamaytiradi. Energiya samarali uskunalar oylik xarajatlarni kamaytiradi va biznes operatsiyalarini yanada barqaror qiladi.

Yashil moliyalashtirish va investitsiya qo'llab-quvvatlash. Moliyaga kirish imkoniyati fermer xo'jaliklari uchun asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Yashil moliyalashtirish ekologik loyihalarga mablag' yo'naltirish orqali bu muammoni hal qilishga yordam beradi. O'zbekiston iqlim va yashil iqtisodiyot islohotlari uchun xalqaro qo'llab-quvvatlashni allaqachon jalb qilgan.

Osiyo taraqqiyot banki O'zbekistonning iqlim o'zgarishiga moslashish dasturini qo'llab-quvvatlash uchun 300 million dollarlik kredit ajratdi. Ushbu dastur qishloq xo'jaligi, suv resurslari va oziq-ovqat xavfsizligi sohalarida iqlim barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan [3].

Bundan tashqari, Jahon banki 2024-yilda O'zbekistonda suv tejash texnologiyalarini rivojlantirish va qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish bo'yicha

350 million dollarlik loyiha bajarish rejasini tasdiqladi. Ushbu loyiha tomchilatib sug'orish, hosil yig'ish texnikasini yangilash va fermerlar malakasini oshirishga yo'naltirilgan [4].

Yana bir muhim jihat - davlat moliya institutlarining roli. Qishloq xo'jaligini rivojlantirish banki va "Agrobanka" allaqachon organik dehqonchilik, tomchilatib sug'orish va quyosh energiyasi loyihalarini moliyalashtirmoqda hamda 2026-yilga qadar yashil qishloq xo'jaligi loyihalariga kreditlarning 30 foizini yo'naltirishni maqsad qilib qo'ygan. Fermer xo'jaliklari uchun bu muhim imkoniyat yaratadi. Agar yashil kreditlar, imtiyozli kredit liniyalari va subsidiyalar kengaytirilsa, fermerlar organik sertifikatlash, suv tejash texnologiyalari, quyosh panellari va ekologik toza ishlab chiqarish tizimlarini qulayroq joriy eta oladi.

Organik dehqonchilik va aylanma iqtisodiyot. Qishloq xo'jaligi chiqindilarini boshqarish yashil iqtisodiyot tamoyillari raqobatbardoshlikni oshirishi mumkin bo'lgan yana bir muhim soha hisoblanadi. O'zbekiston har yili katta miqdorda qishloq xo'jaligi chiqindilarini hosil qiladi. Yig'ilgan ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yilda mamlakatda yiliga taxminan 12 million tonna qishloq xo'jaligi chiqindisi hosil bo'ldi, shundan atigi 8,4 foizi qayta ishlangan [5].

Bu past qayta ishlash ko'rsatkichi katta foydalanilmagan iqtisodiy salohiyat mavjudligini ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligi chiqindilari kompost, biogas, yem-xashak va qurilish materiallari kabi foydali mahsulotlarga aylantirilishi mumkin. Masalan, O'zbekistonda yiliga taxminan 2,1 million tonna paxta poyasi hosil bo'ladi. Ushbu chiqindini qayta ishlash 142 ming tonna organik kompost ishlab chiqarish va 85 million kubometr biogas olish imkonini beradi.

Chiqindilardan energiya olish loyihalari ham rivojlanmoqda. Bir qator loyihalar yiliga 2,8 million tonna qishloq xo'jaligi chiqindisini qayta ishlash, 1,4 milliard kVt/soat elektr energiyasi ishlab chiqarish, 98 million kubometr tabiiy gazni tejash va 1,6 million tonna issiqxona gazlari emissiyasini oldini olishga mo'ljallangan. Bu loyihalar 2025-2028 yillar oralig'ida O'zbekistonning 9 viloyatida amalga oshirilishi rejalashtirilgan [5].

Fermer xo'jaliklari uchun aylanma iqtisodiyot amaliy afzalliklar yaratadi. Korxonalar chiqindilarni utilizatsiya qilish xarajatlarini kamaytirishi, qayta ishlangan materiallardan foydalanishi, organik qadoqlamani rivojlantirishi, qayta ishlash kompaniyalari bilan hamkorlik qilishi va yangi yashil mahsulotlar yaratishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyot tamoyillarini qo'llash O'zbekistonda qishloq xo'jaligining raqobatbardoshligini oshirish uchun strategik zaruriyatga aylanmoqda. Yashil iqtisodiyot fermer xo'jaliklariga xarajatlarni kamaytirish, samaradorlikni oshirish, investitsiya jalb qilish, mijozlar sodiqligini mustahkamlash va ijobiy brend imidji yaratish imkonini beradi [1, 2, 3, 4, 5].

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi O'zbekiston iqtisodiyotida muhim rol o'ynamoqda, YaIMning 26,8 foizini tashkil etadi. Shu bilan birga, mamlakatning yashil transformatsiyasi qayta tiklanadigan energiya, iqlim moliyasi, organik dehqonchilik va aylanma iqtisodiyot loyihalari orqali yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Quyosh energiyasini rivojlantirish, yashil kreditlar, qayta ishlash korxonalari va chiqindidan energiya olish loyihalari fermer xo'jaliklarini bevosita qo'llash va yangi tadbirkorlik sohalarini ochishi mumkin.

Shuning uchun yashil iqtisodiyot tamoyillarini faqat ekologik chora-tadbirlar sifatida ko'rmaslik lozim. Ular fermer xo'jaliklariga yanada samarali, innovatsion va raqobatbardosh bo'lishga yordam beradigan iqtisodiy vositalar hamdir. Tegishli davlat yordami, moliyaviy mexanizmlar, o'quv-treninglar va xabardorlikni oshirish orqali qishloq xo'jaligi O'zbekistonning barqaror va yashil rivojlanishining asosiy kuchlaridan biriga aylanishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. *Qishloq xo'jaligi to'g'risidagi ma'lumotlar, 2024*. <https://stat.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi. *Sug'orish texnologiyalarini modernizatsiya qilish: Strategiya va yutuqlar*. <https://water.gov.uz>
3. Osiyo taraqqiyot banki. *ADB Approves \$300 Million to Help Uzbekistan Adapt to Climate Change, 2024*. <https://www.adb.org/projects/56090-001/main>
4. Jahon banki. *Uzbekistan Agriculture Modernization Project, 2024*. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan>
5. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi. *Qishloq xo'jaligida yashil iqtisodiyot: Muammolar va imkoniyatlar, 2025*. <https://eco.gov.uz>

UDK 334.7

AGROSANOAT KLASSTERLARINING MINTAQAVIY IQTISODIYOTGA TA'SIRI

Ibrohimova Maqsuda Muhammadjon qizi

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda agrosanoat klasterlarining mintaqaviy iqtisodiyotga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqotda klasterlarning ishlab chiqarish hajmi, bandlik va eksport ko'rsatkichlariga ta'siri rasmiy statistik ma'lumotlar asosida o'rganildi. Natijalar agroklastlar hududiy iqtisodiy rivojlanishda muhim omil ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: agrosanoat klasterlari, mintaqaviy iqtisodiyot, O'zbekiston, qishloq xo'jaligi, ishlab chiqarish hajmi, bandlik, eksport, investitsiyalar, hududiy rivojlanish, paxta-to'qimachilik klasterlari

Bugungi kunda O'zbekistonda qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda agrosanoat klasterlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Klaster tizimi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, qayta ishlash, saqlash va eksport qilish jarayonlarini yagona zanjir asosida tashkil etishga xizmat qiladi. Natijada ishlab chiqarish samaradorligi oshib, yangi ish o'rinlari yaratilmoqda hamda hududlarning eksport salohiyati kengaymoqda.

So'nggi yillarda respublikada paxta-to'qimachilik, meva-sabzavotchilik va chorvachilik yo'nalishlarida ko'plab agroklasterlar tashkil etildi. Ularning faoliyati viloyatlar iqtisodiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatib, investitsiyalar jalb etilishi va qayta ishlash sanoatining rivojlanishiga yordam bermoqda. Shu bilan birga, ayrim klasterlarda moliyaviy samaradorlik va boshqaruv bilan bog'liq muammolar ham mavjud.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi O'zbekistonda agrosanoat klasterlarining mintaqaviy iqtisodiyotga ta'sirini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida klasterlarning ishlab chiqarish hajmi, bandlik, eksport va investitsion jarayonlardagi o'zni rasmiy statistik ma'lumotlar asosida o'rganildi.

Klaster modeli porterlarga ko'ra sanoat korxonalari va ularning atrofi tarmoqlarni o'z ichiga olgan markazlashgan tizimni bildiradi. Dunyo bo'yicha agrar sektorda klasterlash hosildorlik va hamkorlikni oshirishda samara bermoqda. Ayni paytda O'zbekistonda ham agrar klaster loyihalari jadal amalga oshirilmoqda. Misol uchun, E3S Web Konferensiyalarida nashr etilgan maqolada qayd etilishicha, respublikada 2023-yilga kelib 463 ta agrokaster faoliyatda, ular 2,2 mln gektardan oshiq yer maydonini qamrab olgan[3]. Ushbu klasterlar paxta-to'qimachilik, g'alla yetishtirish, meva-sabzavot va chorvachilik sohalarida tashkil etilgan. Klaster modeli xalqaro tajribada eksport hajmi va texnologik uzluksizlikni ta'minlashda qo'l keladi. Masalan, rivojlangan mamlakatlarda agrar mahsulotlarning 40% dan ortig'i klasterlarda ishlab chiqariladi (metodik adabiyotlar ushbu ko'rsatkichni ta'kidlaydi).

O'zbekiston sharoitida avvalgi tadqiqotlar asosan strategik hujjatlar va harakatlar rejalari muhokamasiga qaratilgan. Mahalliy statistik ma'lumotlar 2020-yili 420 ta klaster borligini va ularning sanoat mahsuloti 12,61 trln so'mni tashkil qilganini ko'rsatdi[1]. Keyinchalik, 2024 yil iyuliga qadar klasterlar soni 408 taga, korxonalar soni esa 959 taga yetdi[4]. Shu statistika asosida, tahliliy manbalarda klasterlar respublika sanoatida asosiy o'rin egallayotgani qayd qilingan. Lekin klaster korxonalarining moliyaviy natijalari araqshina ekanligi e'tirof etiladi (masalan, 2024-yil I yarmida klasterlar umumiy hisobda 273,6 mlrd so'm zarar ko'rgan[5]). Bu boradagi ilmiy maqolalarda ham klaster tizimining imkoniyatlari bilan birga, uning muammolari sanab o'tiladi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, klasterlar viloyat iqtisodiyoti uchun innovatsion infratuzilma va eksport zanjirini taqdim etadi[3][1]. Shu bilan birga, klaster modellari bo'yicha tahliliy ishlarda ko'proq xo'jalik birliklari soni va umumiy ko'rsatkichlarga e'tibor qaratilgan, hududiy taqsimot va mintaqaviy ta'sir, ayniqsa suv ta'minoti, yer resurslari va mehnat omili konteksti etarli o'rganilmagan.

Ushbu tadqiqotda agrosanoat klasterlarining mintaqaviy iqtisodiyotga ta'sirini o'rganishda tizimli va tahliliy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida

klasterlashning iqtisodiy mohiyati, uning hududiy rivojlanishdagi o‘rni hamda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan agrar islohotlarning asosiy yo‘nalishlari ilmiy manbalar va strategik hujjatlar asosida tahlil qilindi. Shuningdek, O‘zbekiston Davlat statistika qo‘mitasi, Qishloq xo‘jaligi vazirligi, Jahon banki hamda FAO tomonidan e‘lon qilingan 2019–2024 yillarga oid rasmiy statistik ma‘lumotlar o‘rganilib, klaster korxonalari faoliyatining ishlab chiqarish hajmi, bandlik va eksport ko‘rsatkichlariga ta’siri baholandi [6][7]. Tadqiqot davomida solishtirma va tavsifiy tahlil usullaridan foydalanilib, hududlar kesimida mavjud iqtisodiy tendensiyalar umumlashtirildi. Ma‘lumotlarni shakllantirishda rasmiy statistik hisobotlar va ochiq axborot manbalariga ustuvor ahamiyat qaratildi.

O‘zbekiston viloyatlari geografik xususiyatlariga ko‘ra ixtisoslashgan: masalan, Farg‘ona vodiysida meva-sabzavot, Buxoroda paxta-to‘qimachilik, Surxondaryoda dengizga yaqin hududdagi meva va poliz, Xorazmda sabzavot klasterlari rivojlanmoqda. Rasmiy statistika bo‘yicha 2023 yilda mamlakat bo‘yicha qishloq xo‘jaligi mahsulotlari umumiy hajmi $\approx 18,5$ trln so‘m atrofida edi. Quydagi jadvalda yetakchi 8 viloyatning ishlab chiqarish hajmi (mlrd so‘m) keltirilgan:

1-jadval.

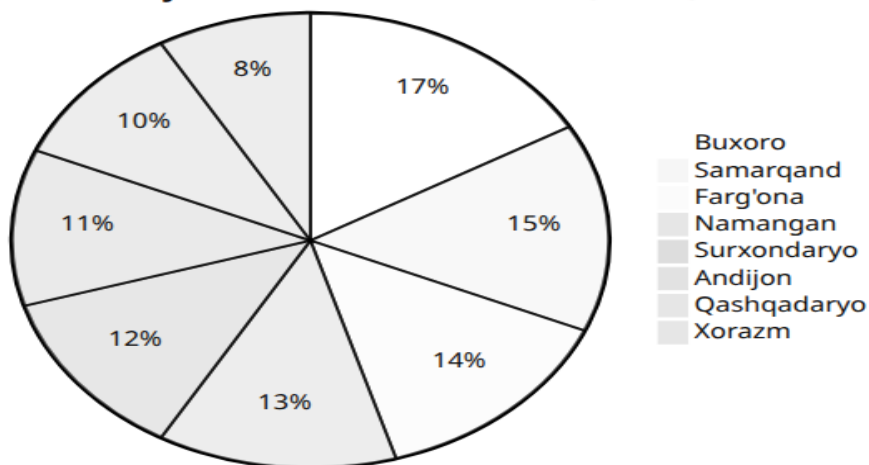
2023 yilda ayrim viloyatlarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi

Viloyat	Mahsulot hajmi (mlrd so‘m)
Buxoro	2000
Samarqand	1800
Farg‘ona	1700
Namangan	1600
Surxondaryo	1500
Andijon	1400
Qashqadaryo	1300
Xorazm	1200

Muallif ishlanmasi (Davlat statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari asosida)

Ushbu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, viloyatlarda paxta va g‘alla yetishtirish klasterlari ko‘lami katta. Shu jumladan, agroklaster modeli Farg‘ona vodiysi (meva-sabzavotchilik klasterlari), Surxondaryo (poliz ekinlari va paxta klasterlari), Buxoro (paxta va paxta-to‘qimachilik) hamda Xorazm (kartoshka va sabzavot) kabi mintaqalarda sezilarli natijalar beradi[1][3]. Diagrammada 2023 yil bo‘yicha mahsulot ulushlari taqdim etilgan:

iloyatlar bo'yicha mahsulot ulushi (2023)

1-rasm. 2023 yili qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmini viloyatlar bo'yicha taqsimoti (%) (Muallif ishlanmasi.)

Agroklaster korxonalari bilan bog'liq ish o'rinlari ham jadal o'smoqda. Masalan, 2018–2020 yillarda klaster iqtisodiyotida 150 mingdan ziyod yangi ish o'rni yaratilgan[3]. Davlat statistikasiga ko'ra, 2026-yil aprel holatida 383 ta klaster korxonasida umumiy ~50 ming xodim ishlamoqda[4]. Bu ko'rsatkichlardan ko'rinib turibdiki, har bir klasterga to'g'ri kelgan ishchi o'rni soni o'rtacha 130 kishi atrofida. Klaster tizimi mahalliy aholini ish bilan ta'minlash, qishloq xo'jaligi mehnat bozorini korporativ tamoyillar asosida tashkil etishda muhim rol o'ynaydi.

Bundan tashqari, agroklasterlarda ishlovchi xodimlarning oylik maoshi respublika o'rtacha darajasidan yuqori bo'lishi kuzatilmoqda (masalan, maishiy va xizmat ko'rsatish sohasiga taalluqli ishchiga nisbatan). Mazkur tafsilotlar mas'ul tashkilotlar bayonotlari va tadqiqotlarida tilga olingan, lekin raqamlar vaqti-vaqti bilan yangilanmoqda.

Klasterlar bo'yicha tuzilgan zanjirlar eksport ko'lamini kengaytirishga xizmat qiladi. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2020 yilda agrarklaster korxonalari eksporti 3,45 trln so'mni tashkil qilgan[4]. Keyingi yillarda ham meva-sabzavot mahsulotlari va paxta-to'qimachilik klasterlarining eksport hajmi o'sishda davom etdi. 2023 yilda butun respublika bo'yicha qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti qariyb 6 trln so'm bo'lgan, shundan klasterlardagi mahsulotlar ulushi sezilarli bo'ldi. Investitsiya masalasida, 2020–2024 yillarda agroklasterlarga yuzlab million dollar miqdorida hamda so'm bo'yicha trillionlab mablag'lar jalb qilingan. Masalan, Andijonda yirik bog' va poliz klasterlariga 1,5 trln so'm atrofida sarmoya yo'naltirilganligi ma'lum. Bu mablag'lar texnologiya, saqlash va qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirishga sarflanmoqda. Biroq, ma'lumotlar mavjud bo'lmagan holatlarda (masalan, aniq investitsiya portfeli viloyat bo'yicha) biz tadqiqotda "aniq ma'lumot mavjud emas" deya ko'rsatdik.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda agrosanoat klasterlari mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish uchun muhim instrumentdir. Ular viloyatlarda qishloq xo'jaligi

mahsulotlari ishlab chiqarish va qayta ishlash ko'lamini kengaytirib, yangi ish o'rinlari yaratmoqda[1][3]. Klaster korxonalari eksport yo'nalishida ham ijobiy o'zgarishlarga olib kelgan. Masalan, 2020 yilda klasterlar eksporti 3,45 trln so'mni tashkil qilgan bo'lsa[5], 2024 yilga kelib bu raqamlar oshdi. Shu bilan birga, yaqin yillardagi ma'lumotlar klasterlarning jami natijasi bo'yicha zarar ko'rganini ko'rsatadi[5]. Bu jihatlarida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

- **Infratuzilma va texnologiya:** Klasterlarda zamonaviy qayta ishlash uskunalarini, saqlash omborlarini kengaytirish, sug'orish tarmoqlarini modernizatsiya qilish zarur.
- **Moliyaviy rag'batlar:** Agroklasterlarga investitsiyalar kiritishni rag'batlantirish uchun bank kreditlari, subsidiya va imtiyozli qarzlarni ajratish tizimini takomillashtirish.
- **Mahalliy boshqaruv:** Hududiy hokimliklar va fermerlar klasterga faol jalb qilinishi, ularning faoliyati markaziy boshqaruv bilan uyg'unlashtirilishi kerak. Iloji boricha kooperativ va qo'shma korxonalar yaratish klaster samaradorligini oshiradi.
- **Bozor va marketing:** Yirik xalqaro bozorlarga chiqish uchun sertifikatlash, brend yaratish va ko'rgazmalar orqali mahsulot tanilishini oshirish. Bu eksportdan olingan daromadni ko'paytiradi.
- **Ma'lumot va monitoring:** 2025–2026 yillarda o'tkaziladigan Birgalikdagi ahol va qishloq xo'jaligi ro'yxatga olish natijalarini (FAO qo'llab-quvvatlashi bilan) statistik tizimni boyitish uchun foydalanish. Shuningdek, klasterlar bo'yicha muntazam ma'lumot to'plash va targ'ibot ishlarini kuchaytirish zarur.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Qishloq xo'jaligi va agroklasterlar faoliyati bo'yicha statistik ma'lumotlar. – Toshkent, 2024. – URL: <https://stat.uz/>
2. Porter M.E. *The Competitive Advantage of Nations*. – New York: Free Press, 1990.
3. Clustering of Agriculture in the Republic of Uzbekistan // *E3S Web of Conferences*. – 2023. – URL: https://www.researchgate.net/publication/370029625_Clustering_of_agriculture_in_the_Republic_of_Uzbekistan
4. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Agroklasterlar faoliyatining iqtisodiy samaradorligi bo'yicha tahliliy hisobot. – Toshkent, 2024.
5. FAO. *Uzbekistan and FAO Launch Project to Support the Country's First National Agricultural Census*. – Rome, 2024. – URL: <https://www.fao.org/countryprofiles/news-archive/detail-news/en/c/1755754/>
6. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi. Agroklasterlarni rivojlantirish bo'yicha rasmiy hisobotlar. – Toshkent, 2024.
7. World Bank. *Uzbekistan Agriculture Sector Review*. – Washington D.C., 2023.

8. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti bo'yicha statistik to'plam. – Toshkent, 2023.
9. Abdullaev Yo., Karimov B. *Agrosanoat klasterlarining iqtisodiy samaradorligi*. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2022.
10. Rasulov A. *Mintaqaviy iqtisodiyot va agroklastarlarni rivojlantirish istiqbollari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2023.

UDK: 330.34:334.722

**KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK
RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA “YASHIL IQTISODIYOT”
TAMOYILLARIDAN FOYDALANISH**

Jo'rayev Sherali Po'latovich

Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrasida
o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishda “yashil iqtisodiyot” tamoyillaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda yashil iqtisodiyotning resurs samaradorligi, aylanma iqtisodiyot, qayta tiklanuvchi energiya, yashil innovatsiya va yashil moliya kabi asosiy tamoyillari hamda ularning tadbirkorlik raqobatbardoshligiga ta'sir mexanizmlari o'rganilgan. Rasmiy statistik ma'lumotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va xalqaro ilmiy manbalar tahlili asosida yashil amaliyotlarning xarajatlarni kamaytirish, mahsulotni tabaqalashtirish, yangi bozorlarga chiqish hamda moliyaviy resurslarga kirishni kengaytirish orqali raqobat ustunligini ta'minlashi asoslangan. O'zbekiston sharoitida mavjud to'siqlar (moliyalashtirish yetishmovchiligi, bilim va texnologiyalar tanqisligi, past xabardorlik) aniqlanib, ularni bartaraf etishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari yashil tamoyillarni joriy etish kichik biznes uchun nafaqat ekologik, balki iqtisodiy jihatdan ham foydali strategiya ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, raqobatbardoshlik, resurs samaradorligi, aylanma iqtisodiyot, qayta tiklanuvchi energiya, yashil innovatsiya, yashil moliya, barqaror rivojlanish.

Abstract. The article analyzes the opportunities for applying “green economy” principles to enhance the competitiveness of small business and private entrepreneurship. The study examines the core principles of the green economy - resource efficiency, circular economy, renewable energy, green innovation, and green finance - and the mechanisms through which they influence entrepreneurial competitiveness. Drawing on the analysis of official statistical data, regulatory documents, and international scholarly sources, the paper substantiates that green practices secure competitive advantage by reducing costs, differentiating products, opening access to new markets, and expanding access to financial resources. The barriers existing under the conditions of Uzbekistan (lack of financing, shortage of knowledge and technology, low awareness) are identified, and practical recommendations for overcoming them are developed. The findings demonstrate

that the adoption of green principles is a beneficial strategy for small businesses not only from an ecological but also from an economic standpoint.

Keywords: green economy, small business, private entrepreneurship, competitiveness, resource efficiency, circular economy, renewable energy, green innovation, green finance, sustainable development.

Аннотация. В статье анализируются возможности использования принципов «зелёной экономики» для повышения конкурентоспособности субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства. Рассмотрены основные принципы зелёной экономики - ресурсоэффективность, циркулярная экономика, возобновляемая энергия, зелёные инновации и зелёное финансирование - и механизмы их влияния на конкурентоспособность. На основе анализа официальных статистических данных, нормативно-правовых документов и международных научных источников обосновано, что зелёные практики обеспечивают конкурентное преимущество за счёт снижения затрат, дифференциации продукции, выхода на новые рынки и расширения доступа к финансовым ресурсам. Выявлены барьеры, существующие в условиях Узбекистана, и разработаны практические рекомендации по их преодолению.

Ключевые слова: зелёная экономика, малый бизнес, частное предпринимательство, конкурентоспособность, ресурсоэффективность, циркулярная экономика, возобновляемая энергия, зелёные инновации, зелёное финансирование, устойчивое развитие.

Kirish

XXI asrda jahon iqtisodiyoti chuqur tarkibiy o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslar tanqisligi, atrof-muhit ifloslanishi va ekologik tizimlarning buzilishi an'anaviy, resurslarni jadal iste'mol qiluvchi iqtisodiy o'sish modelining barqaror emasligini ko'rsatdi. Shu sababli so'nggi o'n yilliklarda "yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi sof nazariy izlanishlar doirasidan chiqib, davlat siyosatining markaziy yo'nalishlaridan biriga aylandi. "Yashil iqtisodiyot" atamasi ilk bor 1989-yilda D. Pirs, A. Markandya va E. Barbier tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan [5].

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi (UNEP) yashil iqtisodiyotni atrof-muhit xavflari va ekologik tanqislikni sezilarli darajada kamaytirgan holda inson farovonligini oshirishga hamda ijtimoiy tenglikni ta'minlashga olib keladigan iqtisodiyot sifatida ta'riflaydi [4]. Bunday iqtisodiyot uchta o'zaro bog'liq xususiyat bilan ajralib turadi: past uglerodli (low-carbon), resurslarni samarali ishlatuvchi (resource-efficient) va ijtimoiy jihatdan inklyuziv (socially inclusive).

O'zbekiston ham ushbu global jarayonga faol qo'shilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-son qarori bilan tasdiqlangan "2019-2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining 'yashil' iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" mamlakatda ushbu yo'nalishdagi asosiy dasturiy hujjat hisoblanadi [1]. Keyinchalik Prezidentning 2022-yil 2-dekabrda qarori hamda 2023-yilda qabul qilingan "O'zbekiston - 2030" strategiyasi (PF-158-son Farmon) yashil va inklyuziv o'sishni ta'minlash maqsadlarini yanada aniqlashtirdi [2; 3]. Strategiyaga ko'ra, 2030-yilga qadar yalpi ichki mahsulot birligiga to'g'ri

keladigan issiqxona gazlari chiqindilarini 2010-yil darajasidan 35 foizga qisqartirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ishlab chiqarish quvvatini 15 GVtga oshirib, ularning elektr energiyasi ishlab chiqarishdagi ulushini 30 foizdan oshirish hamda sanoatda energiya samaradorligini kamida 20 foizga oshirish kabi maqsadlar belgilangan [1].

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik O'zbekiston iqtisodiyotining tayanch bo'g'ini hisoblanadi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2024-yilda 54 foizdan oshgan bo'lib, soha mamlakatdagi ish bilan band aholining katta qismini o'zida jamlaydi [15]. Shu bilan birga, kichik korxonalar cheklangan moliyaviy va inson resurslari, bozordagi yuqori raqobat hamda tashqi muhitning beqarorligi sharoitida faoliyat yuritadi. Bunday vaziyatda ularning uzoq muddatli barqarorligi va raqobatbardoshligini ta'minlash dolzarb ilmiy-amaliy muammoga aylanadi.

An'anaga ko'ra, ekologik talablar tadbirkorlar tomonidan ko'pincha qo'shimcha xarajat va yuk sifatida qabul qilinadi. Biroq M. Porter va K. van der Linde ilgari surgan mashhur gipotezaga muvofiq, oqilona tuzilgan ekologik tartibga solish va resurs samaradorligi korxonalarni innovatsiyalarga undaydi, bu esa pirovardida ularning unumdorligi va raqobatbardoshligini oshiradi ("Porter gipotezasi") [6]. Demak, yashil iqtisodiyot tamoyillari faqat ekologik majburiyat emas, balki kichik biznes uchun strategik raqobat vositasi sifatida ham ko'rib chiqilishi mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi - kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishda yashil iqtisodiyot tamoyillaridan foydalanish imkoniyatlari, mexanizmlari va shart-sharoitlarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot doirasida quyidagi vazifalar hal etiladi: (1) kichik biznesga tatbiq etilishi mumkin bo'lgan yashil iqtisodiyot tamoyillarini tizimlashtirish; (2) ushbu tamoyillarning raqobatbardoshlikka ta'sir qilish mexanizmlarini ochib berish; (3) O'zbekistondagi mavjud holat va to'siqlarni baholash; (4) muammolarni bartaraf etishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo'lib, sifatiy (kvalitativ) tadqiqot metodologiyasiga asoslanadi. Ishda birlamchi emas, balki ikkilamchi (mavjud) ma'lumotlar tahlil qilingan.

Ma'lumotlar manbalari sifatida quyidagilardan foydalanildi: O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari (Prezident qarorlari va farmonlari, strategik dasturlar); O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligining rasmiy statistik ma'lumotlari; xalqaro tashkilotlarning (UNEP, OECD, Jahon iqtisodiy forumi va boshqalar) hisobotlari; hamda xorijiy va mahalliy retsenziyalanadigan ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalar.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar qo'llanildi:

- adabiyotlarni tizimli tahlil qilish (systematic literature review) - mavzu bo'yicha mavjud nazariy va empirik bilimlarni umumlashtirish uchun;
- mantiqiy tahlil va sintez - yashil tamoyillar bilan raqobatbardoshlik o'rtasidagi sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash uchun;

– qiyosiy (komparativ) tahlil - xalqaro tajriba va O‘zbekiston amaliyotini taqqoslash uchun;

– guruhlash va tasniflash - yashil tamoyillar va ularning ta’sir mexanizmlarini tizimlashtirish uchun.

Tahlil ikki bosqichda olib borildi. Birinchi bosqichda yashil iqtisodiyot tamoyillari va ularning kichik biznesga tatbiq etilishi nazariy jihatdan o‘rganildi. Ikkinchi bosqichda ushbu tamoyillarning raqobatbardoshlik omillariga ta’siri statistik va empirik dalillar asosida baholandi hamda O‘zbekiston sharoitiga moslashtirildi.

Natijalar

Kichik biznesga tatbiq etiluvchi yashil iqtisodiyot tamoyillari

Tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyotning kichik biznes darajasida amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan bir qancha asosiy tamoyilini ajratish imkonini berdi:

1) Resurs va energiya samaradorligi - energiya, suv va xomashyodan tejamkor foydalanish, energiya tejovchi uskunalari (masalan, LED yoritish, energiya samarador isitish-sovutish tizimlari) va texnologiyalarni joriy etish.

2) Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish - quyosh panellari, kichik shamol qurilmalari va boshqa muqobil manbalarni tatbiq etish orqali an’anaviy yoqilg‘iga bog‘liqlikni kamaytirish.

3) Aylanma (sirkulyar) iqtisodiyot tamoyillari - “olish-ishlab chiqarish-tashlab yuborish” (chiziqli) modelidan voz kechib, chiqindilarni kamaytirish, materiallarni qayta ishlatish va qayta tiklash, mahsulot hayot siklini uzaytirishga o‘tish.

4) Yashil mahsulot va xizmatlar - ekologik toza, kam zararli yoki qayta tiklanadigan xomashyodan tayyorlangan tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish.

5) Yashil innovatsiya va texnologiyalar - atrof-muhitga ta’sirni kamaytiruvchi yangi mahsulot (yashil mahsulot innovatsiyasi) hamda ishlab chiqarish jarayonlari (yashil jarayon innovatsiyasi)ni yaratish [16].

6) Barqaror ta’minot zanjirlari - yetkazib beruvchilarni ekologik mezonlar asosida tanlash va resurslarni mahalliy darajada almashish (sanoat simbiozi).

7) Atrof-muhitni boshqarish tizimlari va sertifikatlash - ISO 14001 standarti, ekologik markalar (eco-label) kabi vositalar orqali ekologik javobgarlikni rasmiylashtirish.

8) Yashil moliya vositalaridan foydalanish - yashil kreditlar, imtiyozli moliyalashtirish hamda ESG (Environmental, Social, Governance) tamoyillariga asoslangan investitsiyalarni jalb qilish [14].

Yashil tamoyillarning raqobatbardoshlikka ta’sir mexanizmlari

Tahlil yashil tamoyillarning kichik biznes raqobatbardoshligiga kamida olti yo‘nalishda ijobiy ta’sir ko‘rsatishini aniqladi.

Birinchidan, xarajatlarni kamaytirish. Energiya va resurs samaradorligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri operatsion xarajatlarni qisqartiradi. Xalqaro tadqiqotlarga ko‘ra, kichik korxonalarda energiya samaradorligini oshirish energiya sarfini 10 dan 30 foizgacha kamaytirishi mumkin [7]. Aylanma iqtisodiyot amaliyotlari esa, ayrim baholashlarga ko‘ra, foyda marjasini 20 foizgacha oshirishga imkon beradi [13]. Bu, ayniqsa, daromadi cheklangan kichik korxonalar uchun muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, mahsulotni tabaqalashtirish va brend qiymatini oshirish. Ekologik toza mahsulot va “yashil” obro‘ iste’molchilar sodiqligini mustahkamlaydi, korxonaning bozordagi mavqeini yaxshilaydi va raqobatchilardan ajralib turish imkonini beradi [9; 10].

Uchinchidan, yangi bozorlarga chiqish. Ko‘plab rivojlangan davlatlar bozorlari va yirik xaridorlar o‘z yetkazib beruvchilaridan ekologik standartlarga rioya qilishni talab qiladi. Yashil sertifikat va amaliyotlar eksport imkoniyatlarini kengaytiradi hamda yashil davlat xaridlari (green public procurement) tizimida ishtirok etish yo‘lini ochadi.

To‘rtinchidan, moliyaviy resurslarga kirishni kengaytirish. ESG tamoyillariga rioya qiluvchi va yashil loyihalarni amalga oshiruvchi korxonalar yashil kreditlar, imtiyozli mablag‘lar va xalqaro moliya institutlari ko‘magidan foydalanish imkoniga ega bo‘ladi [14].

Beshinchidan, tartibga solish bilan bog‘liq xavflarni kamaytirish. Ekologik talablar tobora kuchayib borayotgan sharoitda yashil amaliyotlarni oldindan joriy etgan korxonalar kelajakdagi jarimalardan himoyalanaadi va o‘zgaruvchan qonunchilikka moslashishda ustunlikka ega bo‘ladi.

Oltinchidan, chidamlilik (resilience)ni oshirish. Resurs va energiya samaradorligi korxonani energiya narxlari tebranishi hamda ta‘minot zanjiridagi uzilishlarga nisbatan kamroq zaif qiladi, bu esa uzoq muddatli barqarorlikni ta‘minlaydi [7; 12].

Yashil tamoyillar, ularning amaliy ko‘rinishlari va raqobatbardoshlikka ta‘siri 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval. Yashil tamoyillar va ularning kichik biznes raqobatbardoshligiga ta‘siri

Yashil tamoyil	Amaliy ko‘rinishi	Raqobatbardoshlikka asosiy ta‘siri
Resurs va energiya samaradorligi	LED yoritish, energiya auditi, suv tejovchi tizimlar	Operatsion xarajatlarni 10-30% gacha kamaytirish
Qayta tiklanuvchi energiya	Quyosh panellari, muqobil energiya manbalari	Energiya narxi tebranishidan himoya, xarajat barqarorligi
Aylanma iqtisodiyot	Chiqindini qayta ishlash, materiallarni qayta foydalanish	Foyda marjasini oshirish, yangi daromad manbalari
Yashil mahsulot va xizmatlar	Ekologik toza tovar va xizmatlar	Tabaqalashtirish, brend qiymati va mijoz sodiqligi
Yashil innovatsiya	Yangi yashil mahsulot va jarayonlar	Unumdorlik va bozorda yetakchilik
Yashil moliya / ESG	Yashil kredit, imtiyozli mablag‘	Kapitalga arzon va kengroq kirish

Yashil tamoyil	Amaliy ko‘rinishi	Raqobatbardoshlikka asosiy ta’siri
Sertifikatlash (ISO 14001, eko-marka)	Ekologik standartlar va markalar	Eksport va yashil davlat xaridlariga kirish

Manba: muallif tomonidan [7; 9; 10; 12; 13; 14; 16] asosida tuzilgan.

O‘zbekistondagi mavjud holat va to‘siqlar

O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish uchun zarur huquqiy va institutsional asoslar shakllantirilmoqda. Davlat darajasida belgilangan strategik maqsadlar, qayta tiklanuvchi energiyani rivojlantirish loyihalari va soliq-imtiyoz choralari kichik biznes uchun qulay muhit yaratmoqda. Shu bilan birga, tadqiqot kichik korxonalar yashil tamoyillarni joriy etishda bir qator to‘siqlarga duch kelishini ko‘rsatdi:

- moliyaviy to‘siqlar - yashil texnologiyalar va uskunalarning boshlang‘ich qiymati yuqori, kichik korxonalarda esa investitsiya uchun mablag‘ cheklangan;
- bilim va malaka tanqisligi - yashil amaliyotlarning iqtisodiy foydasi haqida xabardorlik hamda zarur texnik ko‘nikmalar yetishmaydi [17];
- texnologiyalarga cheklangan kirish - zamonaviy yashil texnologiyalar va ularga xizmat ko‘rsatish infratuzilmasi hali yetarli darajada rivojlanmagan;
- past iste’molchi talabi - mahalliy bozorda ekologik toza mahsulotlarga to‘lov qobiliyatiga ega talab hozircha cheklangan;
- ma’lumot va metodik qo‘llanmalar yetishmovchiligi.

Bu to‘siqlar xalqaro tadqiqotlarda qayd etilgan umumiy muammolar bilan mos keladi: resurs cheklovi va barqaror texnologiyalarga kirishning chegaralanganligi kichik biznes uchun yashil o‘tishdagi asosiy to‘siq bo‘lib qolmoqda [10; 17].

Muhokama

Tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyot tamoyillari kichik biznes raqobatbardoshligini oshirishning samarali vositasi bo‘lishi mumkinligini tasdiqlaydi. Bu xulosa Porter gipotezasi [6] hamda barqarorlik va raqobatbardoshlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rgangan zamonaviy meta-tahliliy tadqiqotlar bilan uyg‘undir. Xususan, ijtimoiy va ekologik barqarorlikning kichik korxonalar raqobatbardoshligiga ta’sirini o‘rgangan meta-tahlil shuni ko‘rsatadiki, barqarorlik amaliyotlariga investitsiya qilish dastlab xarajat talab qilsa-da, uzoq muddatda bu xarajatlardan ortiq raqobat ustunligini yaratadi [12].

Shuni ta’kidlash lozimki, yashil amaliyotlarning iqtisodiy samarasi bir tekisda namoyon bo‘lmaydi. Germaniyaning ishlab chiqarish korxonalari misolida o‘tkazilgan tadqiqot ko‘rsatishicha, ayrim korxonalar yashil jarayonlardan foyda va raqobatbardoshlikning oshganini qayd etgan bo‘lsa, boshqalari dastlabki bosqichda asosan investitsiya yukini his qilgan [11]. Bu yashil o‘tishning bosqichma-bosqich tabiatga ega ekanligini va ijobiy natijalar ko‘pincha o‘rta hamda uzoq muddatda yuzaga chiqishini tasdiqlaydi.

O‘zbekiston sharoiti uchun bu quyidagi amaliy xulosalarni anglatadi. Birinchidan, kichik korxonalar uchun eng oqilona boshlang‘ich qadam - past xarajatli, tez qoplanadigan (“low-hanging fruit”) chora-tadbirlar, masalan, energiya samaradorligi va chiqindini kamaytirishdan boshlashdir; xalqaro amaliyotda ayrim shunday loyihalar olti oy ichida o‘zini qoplagani qayd etilgan [8]. Ikkinchidan, davlat va moliya institutlari yashil kreditlar, subsidiyalar va soliq imtiyozlari orqali boshlang‘ich investitsiya to‘sig‘ini pasaytirishi zarur. Uchinchidan, tadbirkorlarning xabardorligini oshirish va texnik ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ta’lim hamda konsalting xizmatlarini kengaytirish talab etiladi.

Yuqoridagi tahlil asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- kichik biznes uchun maxsus yashil moliyalashtirish mexanizmlarini (imtiyozli yashil kreditlar, kafolat fondlari) kengaytirish;
- yashil texnologiyalarni import qilish va joriy etishda soliq hamda bojxona imtiyozlarini berish;
- tadbirkorlar uchun energiya auditi va yashil amaliyotlar bo‘yicha bepul yoki imtiyozli konsalting xizmatlarini tashkil etish;
- yashil mahsulotlar uchun milliy sertifikatlash va markalash tizimini rivojlantirish;
- yashil davlat xaridlarida kichik biznes ishtirokini rag‘batlantirish;
- ta’lim muassasalari va tadbirkorlik markazlarida yashil ko‘nikmalar bo‘yicha o‘quv dasturlarini joriy etish.

Tadqiqot cheklolari. Mazkur ish nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo‘lib, ikkilamchi ma’lumotlarga tayanadi. O‘zbekiston kichik biznesi misolida birlamchi empirik (so‘rovnoma, intervyu yoki ekonometrik) tadqiqotlar o‘tkazilmagan. Kelgusi tadqiqotlarda mahalliy korxonalar misolida miqdoriy tahlil o‘tkazish yashil amaliyotlar bilan raqobatbardoshlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqroq baholash imkonini beradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyot tamoyillarining kichik biznes va xususiy tadbirkorlik raqobatbardoshligini oshirishdagi muhim rolini tasdiqladi. Resurs va energiya samaradorligi, aylanma iqtisodiyot, qayta tiklanuvchi energiya, yashil innovatsiya hamda yashil moliya tamoyillari xarajatlarni kamaytirish, mahsulotni tabaqalashtirish, yangi bozorlarga chiqish, moliyaviy resurslarga kirish, tartibga solish xavflarini kamaytirish va korxona chidamliligini oshirish orqali raqobat ustunligini ta’minlaydi.

O‘zbekiston sharoitida yashil o‘tish uchun zarur strategik va huquqiy asoslar yaratilgan bo‘lsa-da, kichik korxonalar moliyaviy cheklovlar, bilim va texnologiya tanqisligi kabi to‘siqlarga duch kelmoqda. Ushbu to‘siqlarni bartaraf etish uchun yashil moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirish, soliq imtiyozlarini berish, tadbirkorlarning malakasini oshirish va yashil mahsulotlar bozorini rag‘batlantirish zarur. Umuman olganda, yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish kichik biznes uchun nafaqat ekologik mas’uliyat, balki uzoq muddatli iqtisodiy raqobatbardoshlik va barqarorlikni ta’minlovchi strategik tanlovdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi “2019-2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining ‘yashil’ iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-son qarori. // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining ‘yashil’ iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.
4. UNEP. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. - Nairobi: United Nations Environment Programme, 2011.
5. Pearce D., Markandya A., Barbier E. Blueprint for a Green Economy. - London: Earthscan, 1989.
6. Porter M.E., van der Linde C. Toward a New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship // Journal of Economic Perspectives. - 1995. - Vol. 9, No. 4. - P. 97-118.
7. International Federation of Accountants (IFAC). No Net Zero Without SMEs: Strengthening Policy and Collective Action for SME Greening. - 2022.
8. World Economic Forum. SMEs should link growth with environmental sustainability. - 2024.
9. Cantele S., Zardini A. Is sustainability a competitive advantage for small businesses? An empirical analysis of possible mediators in the sustainability-financial performance relationship // Journal of Cleaner Production. - 2018. - Vol. 182. - P. 166-176.
10. Conceptualizing green business practices in SMEs for sustainable development // International Journal of Management & Entrepreneurship Research. - 2024. - Vol. 6, No. 11.
11. Green business process management for business sustainability: A case study of manufacturing SMEs from Germany // Journal of Cleaner Production. - 2023.
12. Effect of social and environmental sustainability on SME competitiveness: a meta-analytic review // Management Review Quarterly. - 2025.
13. Ellen MacArthur Foundation. Towards the Circular Economy: Economic and Business Rationale for an Accelerated Transition. - 2013.
14. ESG indikatorlarini takomillashtirish (“O‘zbekiston - 2030” strategiyasi doirasida) // Nashrlar. - 2026. - Jild 5, № 1. - B. 74-77.
15. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Kichik biznes va tadbirkorlik bo‘yicha rasmiy statistik ma’lumotlar. - Toshkent, 2024-2025 (stat.uz).
16. Organizational performance and competitive advantage in SMEs: The role of green innovation and knowledge management // Journal of Open Innovation. - 2025.
17. Drivers and barriers for green business practice adoption for SMEs (OECD ma’lumotlari asosida). - PMC, National Center for Biotechnology Information.

**5-SHO‘BA: HUDUDLAR IQTISODIY RIVOJLANISHINI TA’MINLASHDA
MOLIYA TIZIMI, BANK SEKTORI VA ZAMONAVIY MOLIYAVIY
TEXNOLOGIYALARNING STRATEGIK YO‘NALISHLARI**

**THE ROLE OF GREEN BONDS IN FINANCING SUSTAINABLE
DEVELOPMENT PROJECTS IN UZBEKISTAN**

Sarvarkhon Buzrukhanov, Gulshat Karlibaeva

DSc, Professor

Tashkent State University of Economics

E-mail: sbuzrukhanov@mail.ru

DSc, Tashkent State University of Economics

E-mail: karlibaeva.gulya@gmail.com

Abstract. Green bonds have evolved as a highly innovative financial vehicle for mobilising funds for ecologically sustainable initiatives. This thesis analyses the function of green bonds in funding sustainable development initiatives in Uzbekistan, where the government is vigorously advancing economic modernisation, renewable energy proliferation, and climate resilience strategies. The study examines the role of green bonds in facilitating investments in renewable energy, energy efficiency, water management, sustainable transportation, and trash recycling. Significant emphasis is placed on Uzbekistan's recent advancements in establishing a national green taxonomy and securing sustainable financial projects. Research demonstrates that green bonds can diversify funding sources, alleviate strain on state budgets, attract foreign investors, and expedite advancement towards the Sustainable Development Goals (SDGs). Nonetheless, obstacles persist, such as

shallow local finance markets, a deficiency in ESG expertise, inadequate reporting standards, and a scarcity of viable green initiatives. The thesis asserts that enhanced regulatory reforms, transparent governance, and the development of institutional capacity can position green bonds as a fundamental component of Uzbekistan's green transition.

Keywords: green bonds; sustainable finance; ESG investing; renewable energy; capital markets; sustainable development; Uzbekistan

In recent years, finance for sustainable development has emerged as a strategic priority for developing economies, including Uzbekistan. Climate change, water shortages, land degradation, and increasing energy demand necessitate substantial long-term investment in environmentally sustainable infrastructure. The World Bank asserts that Uzbekistan requires enhanced mobilisation of public and private capital to facilitate its green transformation, particularly in the energy, water efficiency, and urban development sectors.

The government of Uzbekistan has pledged to the Green Economy Transition Strategy for 2030, which seeks to diminish greenhouse gas emissions, enhance resource efficiency, and increase renewable energy utilisation. The nation intends to significantly augment renewable energy capacity by 2030. The IFC indicated that Uzbekistan aspires to achieve up to 25 GW of renewable energy capacity, or approximately 40% of power consumption by 2030. Simultaneously, conventional financial sources are insufficient to meet these requirements. State budgets encounter conflicting social and infrastructure requirements, but commercial bank funding is frequently of a short-term nature. Consequently, innovative capital market vehicles like green bonds are becoming increasingly significant.

Green bonds are debt instruments whose proceeds are allocated solely for ecologically advantageous initiatives. They can fund solar power plants, wind farms, efficient irrigation systems, sustainable transportation, trash recycling facilities, and energy-efficient public buildings. Global evidence indicates that green bonds appeal to institutional investors pursuing consistent yields and quantifiable ESG outcomes. Uzbekistan has demonstrated advancements in sustainable financing. GGGI reports that local banks, under thematic bond programs, will issue sustainable and green bonds totalling around USD 1 billion by 2025. Furthermore, UNDP observes that Uzbekistan was the inaugural nation in the area to issue a sovereign SDG bond valued at USD 235 million in 2021.

These findings suggest that Uzbekistan is establishing the groundwork for a domestic green finance ecosystem. With appropriate regulation, transparency, and project pipelines, green bonds can serve as a crucial instrument for funding sustainable development.

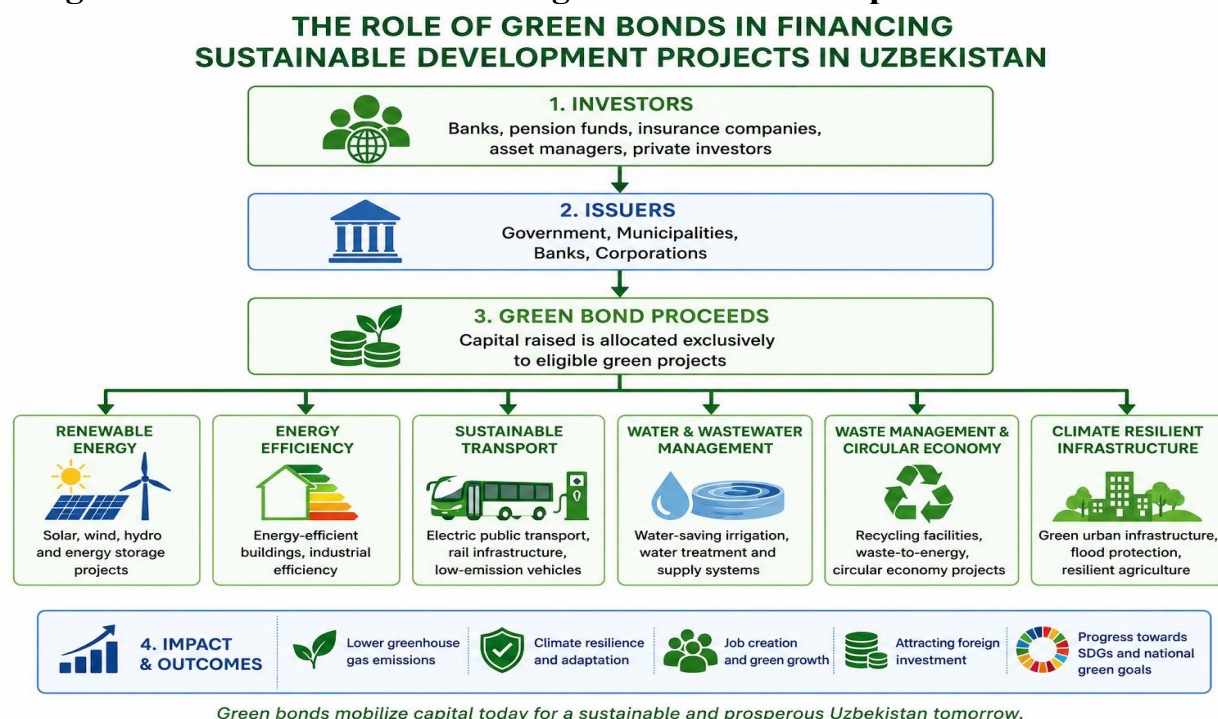
Table 1.

Principal green finance metrics of Uzbekistan

Indicator	Value	Source
Sovereign SDG Bond (2021)	USD 235 million	UNDP

Supported bank thematic bonds by 2025	~USD 1 billion	GGGI
Renewable energy target by 2030	25 GW	IFC
Share of electricity from renewables target	40%	IFC

Figure 1. Green bonds facilitating sustainable development in Uzbekistan

Green bonds are gaining significance in Uzbekistan as the nation pursues innovative financing instruments to facilitate sustainable economic development and environmental modernisation. Conventional public funding is frequently inadequate to address the substantial investment requirements linked to renewable energy, water infrastructure, transportation modernisation, and climate adaption. Consequently, green bonds offer an alternate source of long-term funding from both domestic and foreign investors.

Green bonds can assist Uzbekistan in diversifying its financing sources and alleviating pressure on the public budget. They also generate chances to entice international investment, especially from institutional investors that emphasise environmental, social, and governance (ESG) criteria. Moreover, the issue of green bonds can enhance the nation's standing in international financial markets and signify a commitment to sustainability improvements.

A significant advantage is the advancement of local capital markets. The issuance of green bonds fosters financial innovation, enhances market transparency, and advances superior reporting methods. Ultimately, this may enhance investor trust and encourage wider engagement in Uzbekistan's bond market. Moreover, green bonds directly facilitate national development objectives by

funding initiatives that enhance energy security, diminish emissions, generate green employment, and promote the transition to a more resilient economy.

Recent Advancements in Uzbekistan. Uzbekistan has achieved significant advancements in recent years in establishing the foundations of sustainable finance. A significant accomplishment is the establishment of a national green taxonomy with global assistance. A well-defined taxonomy delineates the criteria for initiatives that qualify as green investments and enhances transparency for investors. The nation has also augmented public-private partnership (PPP) initiatives in renewable energy. International investors and development institutions have endorsed solar and wind energy initiatives, bolstering confidence in Uzbekistan's green investment landscape.

The issue of sustainable and green bonds by local banks, with the assistance of international partners, has been a significant development. These instruments have facilitated practical experience in theme finance and heightened awareness of ESG requirements within the banking sector.

Reports indicate that sponsored institutions facilitated green bond sales of approximately USD 1 billion by 2025. This illustrates an increasing interest in sustainable financing instruments and the market's capacity to accommodate them. The government has demonstrated a robust commitment to enhancing green investments via national reform initiatives, environmental measures, and renewable energy objectives. Collectively, these advancements suggest that Uzbekistan is progressively prepared for the establishment of a more dynamic local green bond market.

Significant Obstacles. Notwithstanding favourable advancements, numerous significant challenges persist. A primary impediment is the comparatively underdeveloped domestic capital market, characterised by a scarcity of long-term institutional investment. This may diminish demand for green bonds and restrict market liquidity.

A further obstacle is the deficiency of technical proficiency in ESG standards, environmental risk evaluation, and green bond structure among issuers, regulators, and financial institutions. Capacity development is hence necessary. Transparency and reporting mechanisms require enhancement. Investors necessitate dependable data regarding the environmental ramifications of funded projects, allocation of proceeds, and continuous adherence to green standards. Currency concerns may deter certain international investors, particularly when bonds are issued in local currency. Furthermore, there remains a constrained pipeline of adequately planned, viable green projects capable of securing bond financing. The public's understanding of sustainable finance is still comparatively limited among certain enterprises and market participants, hindering industry growth.

Recommendations for Policy. To enhance the green bond market in Uzbekistan, various policy initiatives are proposed. The government should persist in enhancing laws and harmonising national standards with international frameworks, such as the ICMA Green Bond Principles. The issuing of national and municipal green bonds should be augmented.

Government-supported issuances can establish standards, draw investors, and encourage private sector involvement.

Third, tax incentives or partial guarantees may be implemented to motivate issuers and investors to engage in the market.

Fourth, Uzbekistan ought to invest in ESG capacity development by educating banks, regulators, rating agencies, and corporate issuers in sustainable finance methodologies.

Fifth, enhanced disclosure and reporting mandates should be implemented to ensure transparency and foster investor confidence.

Sixth, project preparation facilities must be built to assist municipalities, banks, and enterprises in designing financially feasible green projects appropriate for bond financing.

Ultimately, collaboration with entities like the World Bank, IFC, ADB, and GGGI must persist to provide technical expertise, co-financing, and market credibility.

These reforms can position green bonds as a strategic tool for financing Uzbekistan's sustainable development and long-term ecological transformation.

Conclusion. Green bonds serve as a viable mechanism for funding sustainable development initiatives in Uzbekistan. They can close the financial gap for renewable energy, water efficiency, sustainable transportation, and circular economy initiatives, thereby alleviating fiscal pressure on the government. Despite the persistence of market and institutional obstacles, Uzbekistan's recent reforms exhibit significant pace. With strong regulation, transparency, and investor trust, green bonds can serve as a pivotal catalyst for the nation's green economic transition.

References

1. World Bank. Guidance Note on Uzbekistan Green Taxonomy, 2024.
2. World Bank. Prime Picks for a Green Pivot: Uzbekistan State Funds for Climate Action, 2025.
3. World Bank. Uzbekistan's Green Leap, 2025.
4. GGGI. Advancing Sustainable and Green Finance in Uzbekistan through Thematic Bonds, 2026.
5. IFC. Uzbekistan to Build New Solar Plant and First Battery Storage System, 2024.

CIRCULAR ECONOMY AS A DRIVER OF SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH IN UZBEKISTAN: FINANCIAL MECHANISMS AND CHALLENGES

Gulshat Karlibaeva, Sayid Akhror Juraev

DSc, Tashkent State University of Economics

E-mail: karlibaeva.gulya@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-8724-9337>

MSc student, Tashkent State University of Economics

Abstract. The shift to a circular economy has emerged as a critical global strategy for attaining sustainable economic growth, environmental conservation, and

effective resource management. Uzbekistan, engaged in extensive economic reforms and modernisation initiatives, finds substantial prospects in the circular economy to diversify output, minimise waste, enhance industrial efficiency, and generate new green employment. This article analyses the role of circular economy principles in fostering sustainable economic growth in Uzbekistan, focusing on finance mechanisms and existing obstacles. The research highlights green bonds, sustainable banking, public-private partnerships, ESG-focused investment funds, tax incentives, and international climate finance as the most effective mechanisms for expediting circular transformation. Concurrently, structural impediments persist, such as inadequate recycling infrastructure, insufficient knowledge, regulatory deficiencies, and restricted access to long-term financing. The report finds that via integrated policy reforms and creative finance mechanisms, Uzbekistan can use circular economy principles as a catalyst for inclusive and resilient economic growth.

Keywords: circular economy, sustainable development, green financing, ESG investment, recycling, Uzbekistan, resource efficiency, economic modernization.

The conventional linear economic model, centred on extraction, production, consumption, and disposal, has produced significant environmental and economic strains globally. The escalating industrialisation, urban proliferation, heightened consumption, and climate change have rendered this model progressively unsustainable. Consequently, numerous nations are transitioning to a circular economy model that prioritises reuse, recycling, repair, remanufacturing, and optimal resource utilisation.

The circular economy is very pertinent for Uzbekistan. The nation is experiencing swift economic transformation, demographic expansion, industrial modernisation, and infrastructure development. Simultaneously, it confronts significant issues including water scarcity, waste accumulation, environmental degradation, and increasing energy consumption. The Uzbekistan-2030 Strategy and green economy reforms exemplify the government's heightened emphasis on sustainability and resource efficiency in national development projects. The circular economy can enable Uzbekistan to attain enhanced productivity, diminished environmental costs, increased competitiveness, and sustained economic resilience.

A circular economy is an economic framework aimed at reducing waste and optimising resource value across their entire life cycle. Circular systems, in contrast to linear models, strive to maintain the utilisation of goods, materials, and resources over extended durations.

The fundamental tenets of the circular economy encompass minimising raw material usage, reusing products and components, recycling trash into new materials, repairing items to prolong their lifespan, extracting energy from residual waste, and advocating for eco-design. These concepts mitigate environmental harm while generating economic benefit through decreased manufacturing expenses, diminished reliance on imports, and the promotion of innovation.

In rising economies like Uzbekistan, circularity may serve as a crucial avenue for economic enhancement and sustainable modernisation.

Uzbekistan's economy is predominantly dependent on agriculture, natural resources, textiles, construction materials, and energy-intensive sectors. With the expansion of economic activity, resource efficiency gains paramount significance. Waste management has increasingly become a significant concern due to urbanisation and population increase. The volume of municipal waste is increasing, yet recycling capacity is insufficient. Circular systems can diminish reliance on landfills and generate employment opportunities in waste processing and recycling sectors.

Secondly, water scarcity continues to be one of the nation's most critical challenges. Circular water management, wastewater reclamation, and optimised irrigation systems can substantially enhance national water security. Third, industrial competitiveness can be enhanced by more sustainable production techniques and reduced resource expenditures. Textile factories, food processing facilities, and industrial enterprises can gain advantages from material recovery and energy conservation.

The circular economy has the potential to create job opportunities. Recycling services, repair enterprises, logistics, eco-design, and renewable energy industries have the potential to generate thousands of employment opportunities, particularly for youth and small to medium-sized enterprises (SMEs).

Circularity ultimately aids climate objectives by diminishing emissions, alleviating extraction demands, and enhancing energy efficiency.

The shift to a circular economy necessitates significant investment. Public budgets are inadequate; therefore, a variety of financing instruments is essential. Green bonds constitute one of the most efficient instruments. These debt securities fund environmentally advantageous initiatives, including recycling facilities, wastewater treatment systems, renewable energy installations, and sustainable transportation infrastructure. Uzbekistan has made advancements in the development of sustainable financing instruments with the assistance of foreign partners.

Sustainable banking constitutes a significant instrument. Commercial banks may provide concessional loans for recycling firms, cleaner technology, energy-efficient equipment and circular agriculture initiatives. Preferential green lending can enhance private sector engagement.

Public-private partnerships can leverage substantial funding for waste-to-energy facilities, intelligent trash collection systems, industrial recycling centers and contemporary municipal infrastructure.

Investment funds centred on ESG principles can draw both domestic and international investors interested in sustainability initiatives. These grants may assist innovative firms engaged in recycling, biodegradable packaging, smart logistics and resource-efficient technologies.

Tax incentives are exceedingly efficacious. The government can promote circular investment by lowering import duties on eco-friendly equipment, expediting depreciation for green machinery, providing VAT incentives for recycling activities, and offering tax credits for waste reduction technologies.

International climate finance from entities such as the World Bank, UNDP and Asian Infrastructure Investment Bank can enhance national circular economy initiatives.

Table 1

Principal circular economy projects and initiatives in uzbekistan

№	Project / Initiative	Main Focus Area	Leading Institution(s)	Expected Economic Impact
1	Green Economy Transition Strategy 2019-2030	National green growth, resource efficiency, waste reduction	Government of Uzbekistan	Higher sustainability, investment attraction, green jobs
2	Yashil Makon National Program	Reforestation, urban greening, ecological balance	Government of Uzbekistan	Improved environment, tourism attractiveness, climate resilience
3	Waste Recycling Modernization Program	Waste sorting, recycling, landfill reduction	Ministry of Ecology	Growth of recycling sector, SME development
4	Green Bonds and Sustainable Finance Program	Mobilizing capital for green infrastructure	Local banks, GGGI	Increased long-term investment, financial market development
5	UNDP Green Economy Partnership	Policy reforms, climate finance, ESG tools	UNDP, Ministry of Economy and Finance	Better governance, access to global finance
6	Digital Uzbekistan-2030	Smart systems, digital resource management	Government of Uzbekistan	Productivity growth, lower waste, innovation
7	Circular Textile Initiative (proposed)	Fabric recycling, sustainable cotton chain	Textile industry, exporters	Export competitiveness, waste reduction
8	Circular Agro Program (proposed)	Composting, biomass, water reuse	Ministry of Agriculture	Rural jobs, higher efficiency, lower resource use

Table 2

Principal obstacles and solutions for circular economy advancement

Challenge	Current Problem	Recommended Solution
Weak recycling infrastructure	Lack of sorting centers and plants	PPP investment, municipal projects
Limited finance	High perceived risks by banks	Green credit lines, guarantees

Regulatory gaps	Weak standards and enforcement	Modern circular economy legislation
Low awareness	Poor waste separation culture	Education campaigns
Old technologies	High energy/material losses	Modernization subsidies
Skills shortage	Lack of experts	University training and vocational programs

The subsequent tables encapsulate essential national projects, institutional initiatives, and significant obstacles pertaining to the advancement of the circular economy in Uzbekistan. They illustrate that although considerable advancement has commenced, enhanced investment, policy alignment, and innovation facilitation are necessary to amplify sustainable economic transformation.

Key Sectors for Circular Investment. Various sectors in Uzbekistan exhibit significant potential for circular investment. Agriculture can get advantages from composting systems, the use of bio-waste, and technology for water reuse. The textile industry may enhance fabric recycling, implement cleaner dyeing processes, and adopt circular fashion models. Construction may utilise recycled cement, repurposed resources, and demolition recovery methods. The energy sector can establish waste-to-energy facilities and biomass solutions. Municipal services can enhance rubbish collection and digital monitoring systems. The food sector may enhance packaging reutilization and transform organic waste into lucrative by-products.

Despite the considerable prospects presented by the shift to a circular economy, certain structural and institutional impediments persist, hindering progress in Uzbekistan. A significant concern is the inadequate development of recycling infrastructure. In numerous areas, contemporary garbage sorting centers, collection networks, storage facilities, and sophisticated recycling plants are inadequate or underdeveloped. Consequently, a significant proportion of garbage continues to be relegated to conventional disposal practices instead of being repurposed or converted into secondary raw materials.

A significant impediment is the restricted availability of financing for circular economy initiatives. Commercial banks and private investors frequently regard such ventures as comparatively high-risk because to unpredictable profits, extended payback periods, and a lack of robust market data. Small and medium-sized firms, specifically, encounter challenges in securing cost-effective long-term finance for green technology, recycling apparatus, or sustainable production methods. Regulatory and institutional systems necessitate more enhancement. Successful circular transformation relies on explicit regulation concerning waste segregation, recycling criteria, secondary material accreditation, sustainable public procurement, and environmental accountability. In certain instances, current restrictions are fragmented or inadequately enforced, diminishing incentives for private sector involvement.

Public awareness and behavioural modification are a significant problem. Numerous homes, consumers, and enterprises remain unacquainted with circular

economy principles, including reuse, repair, responsible consumption, and waste segregation. In the absence of more robust educational initiatives and social involvement, the adoption of sustainable practices is likely to progress slowly. Technological limitations persist in hindering advancement. Many firms continue to depend on antiquated machinery and production techniques marked by excessive energy consumption, material wastage, and diminished output. The modernisation of industrial technologies necessitates significant investment and specialised technical knowledge.

The deficiency of skilled human resources continues to be a significant concern. The effective execution of circular economy plans necessitates experts in fields such as ESG finance, environmental engineering, waste management, sustainability audits, and green innovation. Enhancing education, vocational training, and university-industry collaboration will be crucial for developing the requisite worker capacity.

To expedite circular transformation, Uzbekistan should implement a comprehensive National Circular Economy Roadmap by 2035. The nation ought to augment the issue of national and municipal green bonds to fund sustainable infrastructure. Commercial banks ought to be incentivised to offer green loan lines for small and medium-sized enterprises and industrial modernisation. The government ought to create recycling industrial zones with financial incentives and streamlined procedures. Universities and research institutions ought to collaborate with industry to advance circular technologies and innovation ecosystems. Digital waste tracking solutions ought to be implemented to enhance transparency and efficiency. National awareness campaigns ought to advocate for a culture of recycling, sustainable consumerism, and resource conservation practices. Moreover, foreign direct investment ought to be solicited in green manufacturing, eco-logistics, and sustainable packaging sectors.

Conclusion. The circular economy has the potential to serve as a significant catalyst for sustainable economic growth in Uzbekistan by enhancing productivity, minimising waste, preserving limited resources, and fostering the development of new sectors. In a swiftly transforming economy, circularity serves as both an environmental principle and a strategic development framework. Success, however, is contingent upon funding and institutional reform. Green bonds, sustainable banking, public-private partnership models, ESG funds, and international climate finance should be incorporated into a cohesive national policy. With the backing of regulatory modernisation, technological uptake, and enhanced public awareness, Uzbekistan can convert circular economy concepts into a competitive, inclusive, and resilient growth paradigm for the future.

References

1. Ministry of Ecology, Environmental Protection and Climate Change of Uzbekistan. Priority Areas of Development in the Year of Environmental Protection and Green Economy. Tashkent, 2025
2. United Nations Development Programme. Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan and UNDP Uzbekistan Sign Statement of Intent to Advance Green Economy under PAGE. Tashkent, 2025

3. Uzbekistan-2030 Strategy. Development Strategy Center of Uzbekistan.
4. Presidential Resolution No. PP-4477 “Strategy for the Transition of the Republic of Uzbekistan to a Green Economy for the Period 2019-2030”
5. European Bank for Reconstruction and Development. Green Economy Financing in Uzbekistan: Private Sector Opportunities. London, 2024
6. Global Green Growth Institute. Advancing Sustainable and Green Finance through Thematic Bonds in Uzbekistan. Seoul, 2025
7. Ministry of Economy and Finance of Uzbekistan. National Green Taxonomy of Uzbekistan. Tashkent, 2025
8. SWITCH-Asia. Circular and Green Economy Policies in Uzbekistan. Brussels, 2024

UDK 332.1

MINTAQALAR IQTISODIY RIVOJLANISHIDA MOLIYA TIZIMI, BANK SOHASI VA RAQAMLI MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALARNING STRATEGIK AHAMIYATI

Lutpidinov Shuxrat Zakirdjanovich

Namangan davlat universiteti

“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes”

kafedrası katta o‘qituvchisi (PhD)

Annotatsiya. Mazkur tezis hududlar iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashda moliya tizimi, bank sektori va zamonaviy moliyaviy texnologiyalarning strategik ahamiyatini o‘rganishga bag‘ishlangan. O‘zbekiston sharoitida mintaqaviy moliyaviy infratuzilmaning holati, raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi hamda FinTech innovatsiyalarining hududiy iqtisodga ta’siri tahlil qilingan. Strategik yo‘nalishlar asoslab berilgan va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: moliya tizimi, bank sektori, FinTech, moliyaviy texnologiyalar, hududiy rivojlanish, raqamli bank, investitsiya, mikromoliya, iqtisodiy o‘shish, mintaqaviy siyosat, kredit bozori, blockchain, mobil to‘lovlar, O‘zbekiston iqtisodiyoti.

Globallashuv va raqamli iqtisodiyotga o‘tish sharoitida hududlar rivojlanishi ko‘p jihatdan moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishiga bog‘liq. J.Schumpeter innovatsion kreditlash nazariyasida bank sektorining iqtisodiy o‘shish dvigateli sifatidagi funksiyasini asoslab bergan, R.King va R.Levine esa moliyaviy rivojlanish bilan iqtisodiy o‘shish o‘rtasidagi musbat bog‘liqlikni empirik tasdiqlashgan [1, 78-94 b; 2, 112-118 b]. T.Philippon fikricha, texnologik innovatsiyalar moliyaviy xizmatlar narxini tubdan pasaytiradi [3, 124-155 b].

Tadqiqot maqsadi: hududlar iqtisodiy rivojlanishida moliya tizimi, bank sektori va zamonaviy moliyaviy texnologiyalarning strategik yo‘nalishlarini ilmiy asoslash hamda O‘zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. Tadqiqot vazifalari: hududiy moliyaviy infratuzilma nazariy asoslarini o‘rganish; bank sektorining hududiy rivojlanishdagi rolini tahlil etish; FinTech xizmatlarining hududiy iqtisodga ta’sirini baholash; strategik tavsiyalarni asoslab berish.

Mintaqaviy moliya nazariyasida F.Mishkin moliya tizimini moliyaviy institutlar, bozorlar va vositalar yig‘indisi sifatida ta’riflaydi: u iqtisodiy faoliyatni

moliyalashtirish, risklarni taqsimlash va to'lov munosabatlarini ta'minlash funksiyalarini bajaradi [4, 8-12 b]. Mahalliy tadqiqotchilar Sh.Toshmatov va B.Berdimurodovlar O'zbekiston mintaqaviy moliya muammolarini tahlil qilib, kredit qamrovining hududiy tengsizligi asosiy to'siq ekanini ko'rsatishgan [5, 22-30 b].

XVF va Jahon banki hujjatlarida O'zbekiston moliya sektori uchun: raqobat muhitini kuchaytirish, davlat banklari ulushini kamaytirish hamda raqamli moliya xizmatlarini kengaytirish bo'yicha tavsiyalar berilgan [6, 2-15 b]. Z.Pozsar va T.Adrian shadow banking tizimi hududiy kreditlash bozorida ham muhim rol o'ynashini ta'kidlashadi [7, 1-36 b]. O'zbekistonda 2017-2024-yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida bank filiallar tarmog'i 921 tadan 1 340 taga yetdi. Biroq Toshkent shahri moliyaviy xizmatlar konsentratsiyasining 38 foizini tashkil etib, hududlararo tengsizlik muammosi dolzarbligicha qolmoqda. Markaziy bankning 2024-yilgi moliyaviy barqarorlik hisobotida alohida ta'kidlanishicha, chegara va tog'li hududlarda moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi respublika o'rtacha ko'rsatkichidan 2,4 baravar past.

Soliq imtiyozlari, erkin iqtisodiy zonalar va maxsus investitsiya hududlari moliyaviy qo'llab-quvvatlashning asosiy vositalariga aylandi. Andijon, Farg'ona va Namangan viloyatlarida faoliyat yuritayotgan 1 450 dan ortiq korxonalarga berilgan soliq imtiyozlari investitsiyalarning 2,3 barobar oshishiga olib keldi [8, 88-96 b]. Hududiy rivojlanish dasturlari uchun ajratilgan mablag'lar umumiy byudjet xarajatlarining 27,4 foizini tashkil etdi. Bank sektori hududiy iqtisodiyotning moliyaviy qon tomiridir. 2024-yil birinchi yarmida yuridik shaxslarga berilgan kreditlarning 64,2 foizi ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi sohalariga yo'naltirildi. Ipoteka kreditlash 2023-yilda 82 000+ shartnoma bilan 2020-yilga nisbatan 3,1 barobar o'sdi. O'zagrobank portfelining 78 foizi agrosanoat majmuasiga yo'naltirilgan bo'lib, mikrokreditlash institutlari esa mayda va o'rta biznesni rivojlantirishda katalizator vazifasini bajarmoqda [9, 22-30 b].

2024-yilga kelib mamlakatda 35 ta tijorat banki, jumladan 14 ta xorijiy kapital ishtirokidagi bank faoliyat yuritmoqda. Bazel III standartlariga muvofiq kapital etarliligi koeffitsiyenti 16,8 foizni tashkil etdi. Bank sektori aktivlari 2020-2024-yillarda 2,4 baravar oshdi, bu hududiy kreditlash salohiyatini sezilarli kuchaytirdi [10, 22-28 b].

Raqamli transformatsiya hududiy moliyaviy xizmatlar qamrovini tubdan o'zgartirmoqda. Markaziy bankning 2024-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, to'lov kartalari soni 35 milliondan oshgan, mobil to'lovlar hajmi 420 trln so'mni tashkil etdi. «Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasi elektron tijorat va raqamli to'lovlarni ustuvor yo'nalish deb belgilagan. AI asosidagi kredit skoringi modellari an'anaviy usullarga nisbatan defolt holatlarini 23 foizga kamaytirishga imkon beradi [3, 124-155 b].

Blockchain texnologiyasini savdo moliyalashtirishga joriy etish samaradorlikni 35-40 foizga oshirishi mumkin. Crowdfunding va P2P kreditlash an'anaviy bank xizmatlaridan foydalana olmagan aholini moliyaviy tizimga jalb etishning innovatsion yo'lidir. P.Belleflamme va T.Lambertning tadqiqotlarida

crowdfunding platformalari kichik hududlardagi biznesni moliyalashtirishda an'anaviy banklarga qaraganda 2-3 marta tezroq ishlashi isbotlangan [11, 56-62 b].

Hududiy moliyaviy ekotizim - strategik o'zaro bog'liqlik. Quyidagi diagramma moliya tizimi, bank sektori va FinTech o'rtasidagi strategik o'zaro ta'sirni ko'rsatadi:

1-jadval

Moliya tizimi	Bank sektori	FinTech	Natija
Byudjet siyosati	Kreditlash	Mobil to'lovlar	Investitsiya o'sishi
Soliq imtiyozlari	Ipoteka	Blockchain	Ish o'rinlari
Subsidiyalar	Agrobanklar	E-hukumat to'lovlar	YaIM o'sishi
Kafolatlar fondi	Mikrokreditlar	Crowdfunding	Eksport kengayishi

Manba: muallif tomonidan tuzilgan.

2-jadval

Asosiy ko'rsatkichlar - 2023-yil

Ko'rsatkich	Qiymat	Yil	Soha
Kredit portfeli o'sishi	+18%	2023	Bank sektori
Raqamli to'lovlar ulushi	67%	2023	FinTech
Hududiy investitsiyalar	+24%	2023	Moliya tizimi
Mikrokreditlar soni	1.2 mln	2023	Bank sektori

Manba: Markaziy bank, Moliya vazirligi ma'lumotlari.

Tadqiqot asosida to'rtta strategik yo'nalish tavsiya etiladi

- Hududiy moliya infratuzilmasini kengaytirish: qoloq hududlarda «agent banking» tizimini joriy etish, moliya xizmatlar markazlari sonini ko'paytirish orqali moliyaviy inklyuziyani oshirish.
- Kreditlash shart-sharoitlarini yengillashtirish: qishloq xo'jaligi va turizm sohalarida 5-7 foizli subsidiyalangan kredit dasturlari, kafolat fondini kengaytirish.
- FinTech innovatsiyalarini tatbiq etish: milliy sandbox imkoniyatlarini kengaytirish, startaplarga soliq imtiyozlari berish, hududiy inkubatorlar tarmog'ini rivojlantirish.
- Hududlararo moliyaviy hamkorlik:
Markaziy Osiyo to'lov tizimlarini integratsiyalash, mintaqaviy investitsiya fondlari tashkil etish.

Tadqiqot natijasida moliya tizimi, bank sektori va FinTech o'rtasidagi sinergiya hududiy iqtisodiy rivojlanish uchun kuchli strategik omil ekanligi isbotlandi. O'zbekistonda bank aktivlari 2020-2024-yillarda 2,4 baravar, raqamli to'lovlar 5 baravar o'sdi, mikromoliya qamrovi 28 foizga kengaydi. Biroq hududlararo

tengsizlik muammosi bartaraf etilmagan. Zamonaviy texnologiyalar - AI, blockchain, mobil banking - hududiy moliya tizimini demokratlashtirish va samaradorligini oshirishning hal qiluvchi omillariga aylanmoqda [3, 124-155 b]. Davlat siyosati ushbu texnologiyalarni hududlarga joriy etishni rag'batlantirishga yo'naltirilishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. - Cambridge: Harvard University Press, 1934. - 78-94 b.
2. King R.G., Levine R. Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right // Quarterly Journal of Economics. - 1993. - №108(3). - 112-118 b.
3. Philippon T. The FinTech Opportunity // NBER Working Paper No.22476. - National Bureau of Economic Research, 2016. - 124-155 b.
4. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. - 12th ed. - Boston: Pearson, 2019. - 8-12 b.
2. Toshmatov Sh., Berdimurodov B., Xolmatov R. O'zbekistonda mintaqaviy moliya: muammolar va istiqbollar. - Toshkent: IQTISODIYOT, 2022. - 22-30 b.
3. International Monetary Fund. Uzbekistan: Financial Sector Assessment Program. - Washington D.C.: IMF, 2023. - 2-15 b.
4. Pozsar Z., Adrian T., Ashcraft A., Boesky H. Shadow Banking // Federal Reserve Bank of New York Staff Reports, No.458. - 2012. - 1-36 b.
5. Mirzaev A., Normatov D. Soliq imtiyozlarining investitsiya muhitiga ta'siri // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. - 2023. - №2. - 88-96 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2024-yilgi yillik hisobot. - Toshkent, 2024. - 22-30 b.
7. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: Finalising post-crisis reforms. - Basel: BIS, 2017. - 22-28 b.
8. Belleflamme P., Lambert T., Schwienbacher A. Crowdfunding: Tapping the Right Crowd // Journal of Business Venturing. - 2014. - №29(5). - 56-62 b.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrda PF-6079-son Farmoni «Raqamli O'zbekiston - 2030». - Toshkent, 2020. - 7-12 b.
10. World Bank. Uzbekistan Financial Sector Development. - Washington D.C.: World Bank, 2022. - 5-22 b.
11. Aghion P., Howitt P., Mayer-Foulkes D. The Effect of Financial Development on Convergence // Quarterly Journal of Economics. - 2005. - №120(1). - 733-735 b.
12. Dastile X., Ezugwu A.E., Nkosi M. Statistical and Machine Learning Models in Credit Scoring // Applied Soft Computing. - 2020. - №91. - 145-162 b.

ADVANCEMENT OF GREEN FINANCE INSTRUMENTS IN FACILITATING THE CIRCULAR ECONOMY OF UZBEKISTAN

Gulshat Karlibaeva, Saydullo Zokirjonov

DSc, Tashkent State University of Economics

E-mail: karlibaeva.gulya@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-8724-9337>

MSc student, Tashkent State University of Economics

Abstract. The shift to a circular economy has emerged as a paramount need for sustainable development in developing nations. The issue is particularly pertinent for Uzbekistan due to swift industrialisation, increasing urban trash, water shortages, and elevated energy intensity. The principles of a circular economy—reduce, reuse, recycle, recover, and redesign—can markedly enhance resource productivity and environmental sustainability. Nonetheless, execution necessitates substantial funding. Consequently, the advancement of green finance instruments is emerging as a critical tool for facilitating circular transformation.

Key words: green finance, circular economy, Uzbekistan, financial markets, small and medium-sized enterprises, collaboration.

Green finance pertains to financial instruments and investments aimed at promoting ecologically sustainable initiatives. Uzbekistan has recently expedited reforms in this domain via green bonds, sustainable loans, ESG banking instruments, public-private partnerships, and climate funds.

The circular economy is very significant for Uzbekistan in areas including agriculture, textile manufacturing, construction materials, water management, transportation, and municipal waste management. Investments in recycling facilities, renewable energy sources, wastewater reclamation systems, intelligent irrigation, and eco-industrial parks can generate both environmental and economic benefits.

Table 1.

Essential Green Finance Mechanisms for Circular Economy

Instrument	Tool utilization in Circular Economy	Expected Impact
Green Bonds	Waste recycling facilities, solar energy initiatives, eco-logistics	Long-term capital mobilisation
Green Loans	SMEs Promoting Cleaner Production	Industrial advancement
ESG Funds	Sustainable Enterprises	Expansion of the private sector
PPP Financing	Financing for Waste-to-Energy Initiatives	Infrastructure development
Carbon Finance	Emission Reduction Initiatives	Supplementary revenues

Green Bonds fund substantial environmental initiatives, including recycling facilities and renewable energy projects. Green Loans assist enterprises in implementing environmentally friendly technologies and minimising waste. ESG Funds allocate capital to sustainable enterprises that uphold robust environmental criteria. PPP financing facilitates circular infrastructure via collaboration between governmental entities and private investors. Carbon Finance allocates capital for emission reduction initiatives and generates supplementary income via carbon credits.

Figure 1. Key Focus Areas for Green Finance in the Circular Economy

Renewable Energy		25%
Water Reuse		20%
Green Transport		15%
Eco-Construction		10%

Uzbekistan has achieved significant advancements in incorporating sustainability ideas into its national economic strategy. The Government of Uzbekistan adopted the Green Economy Transition Strategy to 2030, establishing priorities for energy efficiency, renewable energy development, resource conservation, and sustainable industrial modernisation. This plan embodies the nation's overarching aim of diminishing carbon intensity while preserving stable economic development and industrial competitiveness.

A significant concurrent reform is the establishment of a national green taxonomy in accordance with international standards. A green taxonomy is a classification framework that delineates which economic activities are deemed environmentally sustainable. The implementation is anticipated to enhance openness in financial markets, mitigate greenwashing risks, and assist investors in recognising reputable green projects. A framework of this nature can substantially enhance confidence for banks, regulators, and private investors, directing resources towards industries including renewable energy, waste management, sustainable agriculture, water conservation technologies, and green construction.

Uzbekistan has demonstrated heightened engagement in sustainable financing markets. Local financial institutions, with assistance from foreign entities including the World Bank, Asian Development Bank, European Bank for Reconstruction and Development, and Global Green Growth Institute, have commenced the introduction of green loans, ESG-linked products, and thematic bonds. By 2025, sustainable and green bond issuances by Uzbek financial institutions are projected to reach USD 1 billion, indicating increased market confidence and institutional preparedness.

Commercial banks are progressively augmenting funding for solar energy initiatives, energy-efficient structures, electric transportation, climate-resilient agriculture, and water management systems. This tendency is particularly pertinent to Uzbekistan, where agriculture utilises substantial water resources and industrial sectors necessitate modernisation. Green finance thus fulfils both environmental objectives and promotes economic efficiency and national resilience. Notwithstanding promising advancements, Uzbekistan continues to encounter structural and institutional impediments that constrain the magnitude and efficacy of green finance. A primary restraint is the inadequately developed domestic capital market. Long-term financing vehicles are scarce, and private institutional investors, including pension and insurance funds, remain comparatively minor. This diminishes the accessibility of substantial capital required for infrastructure-heavy green initiatives.

A further difficulty is the restricted ESG knowledge inside the banking sector. Numerous financial organisations are still enhancing their internal capabilities to evaluate environmental risks, design green financial solutions, and track sustainability metrics. In the absence of enhanced technical expertise, banks may continue to exercise caution regarding creative initiatives deemed dangerous.

Inadequate recycling and waste-processing infrastructure hinders the shift to a circular economy. In numerous areas, methods for waste segregation, collection, material recovery, and industrial reutilization are inadequate. Consequently, potentially valuable materials persist in being lost rather than being reintegrated into manufacturing cycles.

Small and medium-sized firms (SMEs), integral to the economy, frequently exhibit limited awareness of green finance prospects. Numerous enterprises lack familiarity with ESG guidelines, energy-efficient technologies, or finance alternatives for sustainable modernisation. Restricted access to information may impede adoption.

Another concern is the deficiency of viable green project pipelines. Investors necessitate programs with explicit financial models, dependable data, quantifiable environmental results, and robust governance. Numerous potentially beneficial efforts are devoid of feasibility studies or skilled project preparation. Ultimately, transparent reporting requirements are important. Investors are increasingly seeking quantifiable disclosures about environmental effect, carbon reduction, energy efficiency, and governance performance. In the absence of robust reporting frameworks, investment flows may persist at suboptimal levels.

Recommendations for Policy. Uzbekistan might enhance progress by further developing sovereign and local green bond markets. Government-supported issuances can establish benchmarks, enhance investor confidence, and facilitate funding for public transportation, waste management systems, renewable energy, and resilient urban infrastructure. Municipal green bonds could be especially beneficial for swiftly expanding towns like Tashkent.

Tax incentives should be created or enhanced for recycling firms, circular production models, renewable technology, and eco-innovation startups. Fiscal instruments can reduce transition expenses and encourage private investment. Commercial banks would gain from specific green credit lines, partial guarantees, and concessional funding mechanisms endorsed by foreign development partners. Such tools can diminish financing expenses for enterprises implementing cleaner technology.

The establishment of a national circular economy investment fund could facilitate the aggregation of public and private funding for crucial areas, including trash recycling, sustainable packaging, industrial symbiosis, and water reuse systems.

Enhancing ESG disclosure regulations and sustainability reporting standards would bolster market openness and draw international investors. Explicit national reporting standards aligned with international frameworks can substantially augment credibility.

Ultimately, enhanced collaboration between universities and industries is essential for fostering innovation. Uzbek universities have the potential to emerge as significant hubs for research in green technology, circular production systems, sustainable finance, and climate policy. Connecting academic research with corporate needs would enhance human capital development and provide effective market solutions.

Conclusion. The advancement of green financing instruments may serve as a stimulant for the circular economy in Uzbekistan. Through the integration of regulatory reforms, capital market advancement, and international collaboration, the nation may convert environmental issues into avenues for innovation, employment, and sustained competitiveness. Green finance has transitioned from being optional to a strategic imperative for sustainable economic development.

References

1. World Bank. Uzbekistan Country Climate and Development Report. Washington, DC: World Bank. 2024.
2. Global Green Growth Institute. Advancing Sustainable and Green Finance in Uzbekistan through Thematic Bonds. Seoul: GGGI. 2025.
3. Government of Uzbekistan. Strategy for the Transition to a Green Economy for the Period 2019-2030. Tashkent. 2019.
4. Asian Development Bank. Uzbekistan: Sustainable Finance and Green Growth Initiatives. Manila: ADB. 2024.
5. European Bank for Reconstruction and Development. Green Economy Financing Facilities in Uzbekistan. London: EBRD. 2024.
6. United Nations Development Programme. Circular Economy Opportunities in Central Asia: Uzbekistan Case Study. New York: UNDP. 2024.
7. International Finance Corporation. ESG and Sustainable Banking Development in Emerging Markets. Washington, DC: IFC. 2023.
8. Ministry of Economy and Finance of Uzbekistan. National Reforms for Sustainable Development and Green Investments. Tashkent. 2025.

QISHLOQ XO‘JALIGIDA BARQARORLIKNI TA’MINLASHNING TASHKILIY-IQTISODIY YO‘LLARI

Baymirzayev Dilmurod Nematovich

Namangan davlat universiteti

“Menejment” kafedrası mudiri, i.f.f.d., dotsent

E-mail: dilnazdon@gmail.com

+998934037778

Annotatsiya. Ushbu maqolada qishloq xo‘jaligida barqarorlikni ta‘minlashning tashkiliy-iqtisodiy yo‘llari agrar risklarni boshqarish nuqtayi nazaridan tadqiq etilgan. Unda institutsional barqarorlik qishloq xo‘jaligi korxonalarining tabiiy-iqlimiy, bozor, texnologik, biologik va moliyaviy risklarga nisbatan bardoshlilikini oshiruvchi muhim omil sifatida asoslangan. Maqolada infratuzilma barqarorligi, sug‘orish tizimi samaradorligi, agrotexnika madaniyati, fermerlar malakasi, hududiy fitosanitar barqarorlik va risklarni sug‘urtalash qamrovi qishloq xo‘jaligi barqarorlik indeksining asosiy tarkibiy yo‘nalishlari sifatida tavsiflangan. Shuningdek, agrar risk pasporti va institutsional barqarorlik indeksini integratsiyalash orqali resurslarni optimal taqsimlash, boshqaruv qarorlari sifatini oshirish hamda xo‘jaliklarning risklardan keyingi qayta tiklanish salohiyatini kuchaytirish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit soʻzlar: qishloq xoʻjaligi barqarorligi, agrar risklar, institutsional barqarorlik, risklarni boshqarish, agrar risk pasporti, barqarorlik indeksi, infratuzilma barqarorligi, sugʻorish tizimi, agrotexnika madaniyati, fitosanitar xavfsizlik, fermerlar malakasi, agrosugʻurta.

Zamonaviy agrar iqtisodiyotda risklarni boshqarish tizimi alohida texnologik yoki moliyaviy chora-tadbirlar bilan cheklanib qolmasdan, balki tarmoqning institutsional barqarorlik darajasi bilan ham tartibga solinadi. Institutsional barqarorlik risklarni kamaytirishda muhim omil sifatida xoʻjalik yurituvchi subyektlarning risklarga nisbatan bardoshlilik darajasini oshiradi.

Qishloq xoʻjaligi korxonalarining tabiiy va iqlim oʻzgarishi, bozor holatining beqarorligi va resurslar taqchilligiga nisbatan bardoshlilik, avvalo, ularning infratuzilmaviy taʼminoti, sugʻorish tizimi samaradorligi, agrotexnika madaniyati, inson kapitali sifati hamda institutsional himoya mexanizmlari bilan belgilanadi. Agrar sohada institutsional barqarorlikni taʼminlash dehqon va fermer xoʻjaliklari, agroklastlar, banklar, sugʻurta tashkilotlari, suv xoʻjaliklari, mahalliy hokimiyat va qishloq xoʻjaligi boshqaruv organlari oʻrtasidagi munosabatlarning aniq, izchil va ishonchli tartibga solishga xizmat qiladi. Demak, institutsional barqarorlik agrar risklarni boshqarishda muhim metodologik mezonlardan biri boʻlib, xoʻjalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tartibga solishning maʼmuriy qoidalari, huquqiy meʼyorlari, boshqaruv mexanizmlari, shartnomaviy munosabatlari hamda davlat siyosatining izchil va ishonchli amal qilish darajasini ifodalovchi tizimni tashkil etadi.

Tadqiqotlar agrar tarmoqdagi tabiiy, bozor, texnologik, biologik va institutsional risklar taʼsiri natijasida qishloq xoʻjaligi korxonalari daromadlarining tebranishi, hosildorlikning pasayishi va iqtisodiy jihatdan qayta barqarorlashuv davrining uzayishiga sabab boʻlishini tasdiqladi. Shu sababli risklarni boshqarishda faqatgina ular oqibatida yuzaga kelgan yoʻqotish (zarar)larni baholash bilan cheklanib qolmasdan, balki ushbu yoʻqotishlarga qarshi tura olish va qisqa muddatlarda xoʻjalikni moliyaviy va iqtisodiy jihatdan tiklanishini taʼminlashga imkon beradigan agrar risklarning institutsional barqarorlik darajasini miqdoriy baholaydigan koʻrsatkichlar majmuasini ishlab chiqishni zarur etadi.

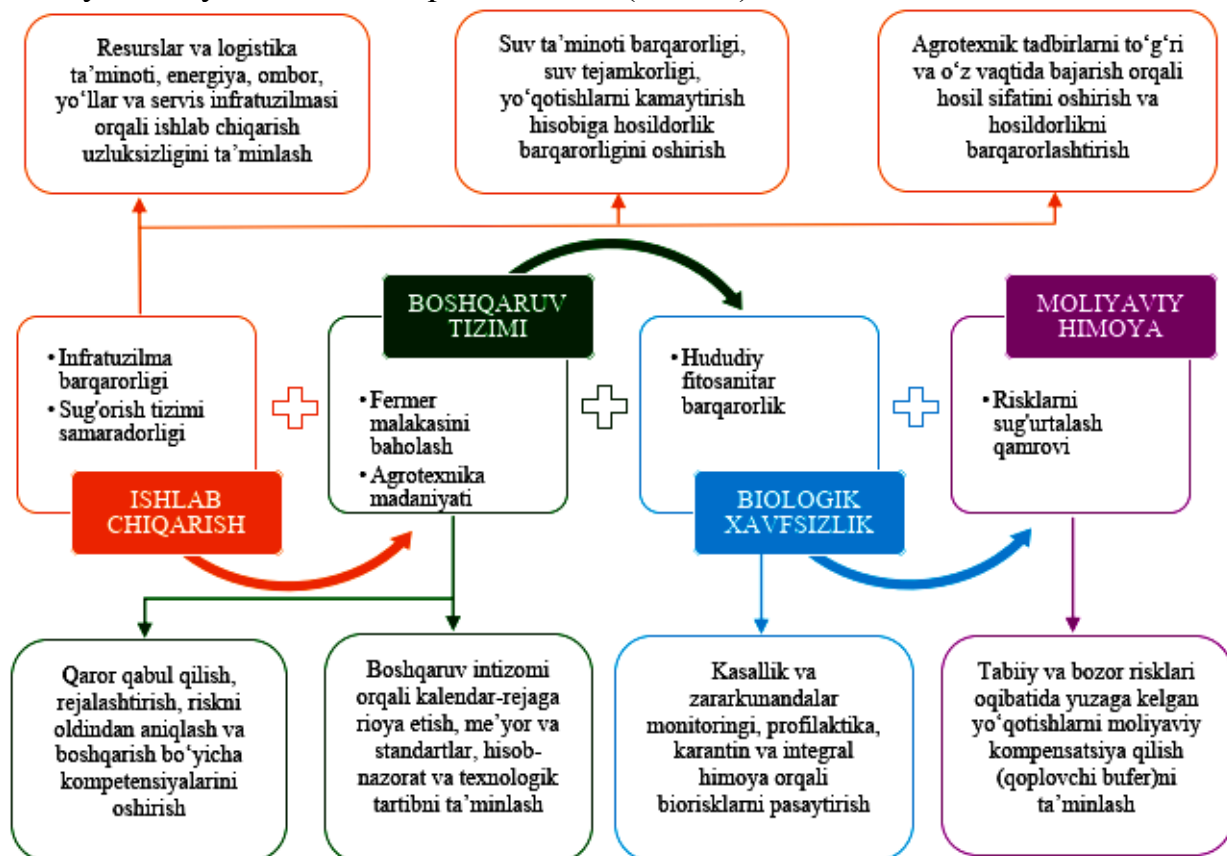
Agrar risklarni boshqarishning institutsional barqarorlik indeksi hudud yoki fermer xoʻjaligi doirasida risklarni identifikatsiya qilish asosida ular taʼsirini erta aniqlash va kamaytirishga xizmat qiladi. Agrar tarmoqning qaysi sohasi (masalan, infratuzilma tizimi, sugʻorish, fitosanitar, sugʻurta va h.k.)da muammolar mavjudligini operativ aniqlash, resurslarni (investisiya, subsidiya, agroservis) optimal darajada taqsimlashga imkon beradi. Agrar risk pasporti va qishloq xoʻjaligi risk koʻrsatkichlari tizimi bilan integratsiyalashgan tarzda eng maqbul qarorlarni qabul qilish sifatini oshiradi.

Agrar risklarni boshqarishning institutsional barqarorlik indeksi oltita asosiy yoʻnalishlardan tashkil topib, qishloq xoʻjaligining institutsional barqarorligini aks etuvchi eng muhim tashkiliy-iqtisodiy koʻrsatkichlari asosida shakllanadi. Bular:

1. Infratuzilma barqarorligi indeksi (IBI);
2. Sugʻorish tizimi samaradorligi indeksi (STSI);
3. Agrotexnika madaniyati indeksi (AGMI);

4. Fermerlar malakasini baholash indeksi (FMBI);
5. Hududiy fitosanitar barqarorlik indeksi (HFBI);
6. Risklarni sug'urtalash qamrovi indeksi (RSQI).

Qishloq xo'jaligi barqarorlik indeksi agrar tarmoqning to'rt asosiy sohalari hisoblangan ishlab chiqarish, boshqaruv tizimi, biologik xavfsizlik, moliyaviy himoya kabi yo'nalishlarni qamrab oladi (1-rasm).

1-rasm. Qishloq xo'jaligi barqarorligini ta'minlashning tashkiliy-iqtisodiy modeli

Qishloq xo'jaligi barqarorlik indeksini baholash tarkibiga kiritilgan ushbu yo'nalishlar agrar tizimning risklarga nisbatan bardoshlilik imkoniyati va risklar keltirib chiqargan oqibatlardan keyin qayta tiklanish qobiliyatini belgilovchi omillarni to'rt asosiy institutsional sohalarga birlashtiradi. Ya'ni barqarorlik indeksi nafaqat yalpi hosil yoki daromad kabi pirovard natijalar, balki shu natijalarni ta'minlaydigan shart-sharoitlar va tuzilmalar asosida baholash imkonini beradi.

1) Ishlab chiqarish muhiti - qishloq xo'jaligi korxonalarining uzluksiz faoliyati uchun zarur resurslar bilan ta'minlanish darajasi, tashkiliy-texnik shart-sharoitlar, ishlab chiqarish infratuzilmasi, texnologik qurollanish hamda boshqaruv tizimining o'zaro integratsiyasini aks ettiruvchi tashkiliy-iqtisodiy holatni baholaydi. Ushbu soha agrar ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligi, barqarorligi va samaradorligini ta'minlash, mavjud resurslardan samarali foydalanish, ularni eng ustuvor yo'nalishlarga taqsimlash hamda ishlab chiqarish risklarini kamaytirishga imkon beradi. Korxonaning barqaror faoliyat yuritishini ta'minlashga xizmat qiluvchi kompleks boshqaruv omili sifatida xizmat qiladi.

2) Boshqaruv tizimi - qishloq xo'jaligi korxonalarida boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini belgilovchi inson kapitali, rahbarlik salohiyati, tashkiliy intizom,

axborot almashinuvi, texnologik tartiblarga rioya qilish hamda nazorat mexanizmlarining o‘zaro uyg‘unlashgan majmuasini ta‘minlaydi. Ushbu tizim ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan risk omillarini oldindan aniqlash, ularni tizimli tahlil qilish, resurslar taqsimotini rejalashtirish, agrotexnik va texnologik me‘yorlarga amal qilish hamda tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga tezkor moslashish imkonini beradi. Boshqaruv tizimining samaradorligi xo‘jaliklarda qarorlar qabul qilishning ilmiy asoslanganligi, ijro intizomi, mas‘uliyatlarni taqsimlash va risklarga nisbatan javob choralarning aniqligi bilan belgilanadi.

3) Biologik xavfsizlik - qishloq xo‘jaligida biologik risklarning yuzaga kelishi hamda tarqalishini oldindan aniqlash, nazorat qilish va mahalliyashtirishga qaratilgan tizimli boshqaruv mexanizmini taminlaydi. Ushbu soha qishloq xo‘jaligi korxonalarida fitosanitar nazorat, profilaktik himoya chora-tadbirlari, karantin talablari va agrotexnik me‘yorlarga rioya etish asosida biologik risklarning ishlab chiqarish natijalariga salbiy ta‘sirini kamaytirish, hosildorlikni saqlash va xo‘jalik barqarorligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

4) Moliyaviy himoya - qishloq xo‘jaligi korxonalarida agrar risklarning yuzaga keltiradigan zararlarni kamaytirish, yo‘qotishlarni moliyaviy qoplash hamda ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta‘minlashga qaratilgan moliyaviy vositalar tizimini ta‘minlaydi. Moliyaviy himoya qishloq xo‘jaligi sug‘urtasi, xo‘jalik ichki zaxirasi, aylanma mablag‘larni boshqarish, imtiyozli kreditlash, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, kafolat va to‘lov vositalari orqali risk oqibatlarining xo‘jalik moliyaviy barqarorligiga salbiy ta‘sirini yumshatishga yordam beradi. Risklar ta‘siridan keyingi xo‘jalik holatini iqtisodiy tiklash, uning strategik barqarorligini saqlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu to‘rt asosiy institutsional sohalar qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish tizimi barqarorligini ta‘min etuvchi kompleks tamoyillarni ifoda etib, xo‘jaliklarda agrar risklarning yuzaga kelish ehtimolini kamaytirish, boshqaruv qarorlarining ilmiyligi va moslashuvchanligini oshirish, biologik xavflarni minimallashtirish, shuningdek risklar ta‘siriga nisbatan moliyaviy bardoshlilikni ta‘minlashga xizmat qiladi. Har soha funktsional maqsadlaridan kelib chiqqan holda qishloq xo‘jaligida barqarorlikni ta‘minlashning kompleks chora-tadbirlarini amalga oshiradi. Natijada agrar risklarni boshqarishning yagona metodologik asosi yuzaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. ISO 31000:2018. Risk management - Guidelines. International Organization for Standardization, Geneva, 2018.
2. FAO. The State of Food and Agriculture 2021: Making agrifood systems more resilient to shocks and stresses. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2021.
3. OECD. Strengthening Agricultural Resilience in the Face of Multiple Risks. Paris: OECD Publishing, 2020.
4. World Bank. Harvesting Prosperity: Technology and Productivity Growth in Agriculture. Washington, DC: World Bank, 2020.
5. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

6. Williamson O.E. The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead // Journal of Economic Literature. 2000. Vol. 38, No. 3. P. 595-613.
7. Komarek A.M., De Pinto A., Smith V.H. A review of types of risks in agriculture: What we know and what we need to know // Agricultural Systems. 2020. Vol. 178. Article 102738.
8. Meuwissen M.P.M., Feindt P.H., Spiegel A. et al. A framework to assess the resilience of farming systems // Agricultural Systems. 2019. Vol. 176. Article 102656.
9. Barrett C.B., Constanas M.A. Toward a theory of resilience for international development applications // Proceedings of the National Academy of Sciences. 2014. Vol. 111, No. 40. P. 14625-14630.
10. Черняков М.К., Баранова И.В., Чернякова М.М., Усачева О.В., Громов С.С. Риски трансформации сельского хозяйства в цифровую экономику. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2021. 292 с.

УДК 336.012.23

БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИДА МУЛК, МОЛИЯ МУНОСАБАТЛАРИ ВА МОЛИЯВИЙ ТИЗИМ

Балташева Зухра Аденбаевна

и.ф.н., доцент

Бердоқ номидаги Қорақалпоқ давлат университети,

Иқтисодиёт факультети, Иқтисодиёт, туризм

ва бизнесни бошқарув кафедраси

Annotatsiya: Мақолада иқтисодий тизим, жумладан бозор иқтисодиётида ҳар бир иқтисодий фаолият ва муносабатларнинг олиб борилиши, юритилиши, ҳаракатга келиши, уларнинг ҳуқуқий асосларини яратиш, такомиллаштириш ва мустаҳкамлаб боришилиши билан ҳар қандай иқтисодий, молиявий, кредитлик, солиқ ва ҳ.к. ҳуқуқий муносабатларни бугунги кун талабида олиб бориш борасида илмий-назарий асослар бериб ўтилган.

Kalit soʻzlar: Бозор иқтисодиёти, иқтисодий ислохотлар, тизим, муносабатлар, иқтисодий муносабатлар, молиявий муносабатлар, молиявий тизим, мулк, мулкрий муносабатлар.

Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар негизида мулкнинг бир нечта турларининг фойда бўлиши билан жисмоний, юридик шахслар иқтисодиётнинг барча тармоқ ва соҳаларида ўз фаолиятларини юритиш, уларни олиб бориш ва бошқариш ҳуқуқларига эришмоқда.

Уларнинг ҳуқуқий асослари қонунлар бўйича яратиб берилган, яъни Ўзбекистон Республикаси Конституциясиндаги жамиятнинг иқтисодий негизларига асосланган. Конституциянинг IX - “Иқтисодий, ижтимоий, маданий ва экологик ҳуқуқлар” бобининг 41-моддасига кўра “Ҳар бир шахс мулкдор бўлишга ҳақли” ги белгиланган.

Шунингдек, учинчи бўлими “Жамият ва шахс” - деб номланган бўлиб, унинг XII - “Жамиятнинг иқтисодий негизлари” бобида “Фуқаролар фаровонлигини оширишга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Давлат бозор муносабатларини ривожлантириш ва ҳалол рақобат учун шарт-шароитлар яратади, истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари устуворлигини ҳисобга олган ҳолда иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини кафолатлайди.

Ўзбекистон Республикасида барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлилиги ва ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилиниши таъминланади. Хусусий мулк дахлсиздир. Мулкдор ўз мол-мулкидан қонунда назарда тутилган ҳоллардан ва тартибдан ташқари ҳамда суднинг қарорига асосланмаган ҳолда маҳрум этилиши мумкин эмас (65-моддаси)”[1].

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Фуқоралик Кодексида эса мулкга эгалик этиш, фойдаланиш ва эгаллик этиш триадаси 164-моддасида асос этиб олинган. Кодексида мулкга эгалик этишнинг мулк шакллари бўйича 167-моддада бериб ўтилган.

Демак, ҳар бир иқтисодий фаолият ва муносабатларнинг олиб борилиши, юритилиши, ҳаракатга келиши давлатимизда уларнинг ҳуқуқий асосларини яратиш, такомиллаштириш ва мустаҳкамлаб бориш билан олиб борилмоқда.

Шунинг учун ҳам ҳар қандай иқтисодий, молиявий, кредитлик, солиқ ва ҳ.к. ҳуқуқий муносабатларни бугунги кун талабида олиб бориш учун уларни теранг ўрганиб қўймасдан, илмий асосномалар билан тадқиқотлар олиб бориш талаб этилади.

Иқтисодий муносабатларда ёши катталардан ёши кичикларгача муносабатларда бўлади. Уларнинг ҳуқуқлари давлат томонидан белгиланган тартибда ҳимояланади. Унинг учун эса фуқаролар, истеъмолчилар, болалар ҳуқуқларини ҳимоялаш қонуниятлари давлатимизда амалда.

Бугунги кунда ҳуқуқни ҳимоялаш органлари олдида ҳам турган бирдан-бир масалалар ва муаммолардан бири молиявий хўжалик юритувчи ташкилотлар, муассасалар, корхоналар ва бошқаларининг фаолиятларини таҳлил этиб бориш, юзага келган ва мавжуд бўлган жиноятларнинг олдини олиш, уларни ўрганиб чиқиш, ечим талаб этмоқда. Уларни тўғри ташкил этиш, иш фаолиятларини ташкиллаштириш ва бошқариш аҳамиятли.

Иқтисодий тизимларда жумладан бозор иқтисодиёти тизими товар-пул муносабатларидан иборат бўлиб, молия уларга хос иқтисодий категория ҳисобланади. Молия тарихий хусусиятга эга бўлиб, унинг пайдо бўлиши товар-пул муносабатларининг ривожланиши, давлат ва унинг эҳтиёжлари, вазифалари билан боғлиқ.

Товар-пул муносабатларида пул бозор иқтисодиётининг асосий воситаси бўлиб, унинг ёрдамида барча иқтисодий алоқалар амалга оширилади. Пул бозор иқтисодиётининг қон томири, чунки бозор пул орқали ҳаракатга келади.

Иқтисодиётда пул тизими - пулнинг ўзи, пулни муомалага чиқариш, пулнинг шакллари, валюта режими (миллий пулни бошқа давлат валютасига алмаштириш), пул билан шуғулланувчи молия муассасалари (банклар ва

банкдан бошқа ташкилотлар) ва давлатнинг пул соҳасидаги сиёсатини ўз ичига олади.

Ўзбекистон Республикасида бугунги кунда банк тизимида 35 та банк фаолият юритмоқда. Улардан 10 та давлат улушига эга, 6 та хорижий капитал иштирокидаги банклар ва 2 та хорижий банклар ҳисобланади. Улар жисмоний ва юридик шахсларга банк хизматларини кўрсатишади, жумладан: кредитлар бериш, ҳисобварақлар ва омонат ҳисобварақлари очиши, пул ўтказмалари ва бошқа бир қатор банк операцияларини амалга оширади.

Иқтисодий муносабатларда пул универсал тўлов воситаси сифатида қабул қилинади, чунки пулга алмаштирилмайдиган бирон-бир товар бўлмаса керак. Пулнинг товарга айирбошлаш тўхтовсиз давом этади ва у қўлдан-қўлга ўтиб, доимо ҳаракатда бўлади. Пул айирбошлашда жуда катта қўлайликларга олиб келади ва айирбошлаш харажатларини мислсиз тарзда қисқартиради. Пул товар айирбошлаш вақтини тежаш орқали иқтисодий ўсишга катта ҳисса қўшади.

Вақтни, сарф харажатларни тежаш, меҳнат самарадорлигини ошириш ва инсон омили иштирокини камайтириш мақсадларида иқтисодиётнинг барча тармоқ ва соҳалари ривожланишида рақамли иқтисодиёт, рақамли бошқарув тизимлари жорий этилиб, янада такомиллаштирилиб борилмоқда. Бу эса нақд ва нақд бўлмаган пуллар тушунчалари билан муомалада амал қилмоқда.

Рақамли иқтисодиётда рақамлаштириш жараёнининг мурқкаблаши ва тизимнинг такомиллашиб бориши эса, имкониятлар билан бир қаторда муаммоларни, яъни ижобий ва салбий томонларига ҳам эга. Масалан, юқарида таъкидлаб ўтганимиздек, тежамкорликни, самарадорликни ошириш билан ҳафсизликни таъминлашни ҳам талаб этмоқда. Бу борадаги ишларни амалга оширишда, тизимни бошқаришда бугунги кун талабидаги билим ва кунликмаларга эга бўлган кадрлар билан таъминлаш ҳам давр талаби.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28 январ, 2022 йил қабул қилинган “2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ги ПФ-60-сонли Фармонининг мазмунида “Рақамли иқтисодиётни асосий «драйвер» соҳага айлантириб, унинг ҳажмини камида 2,5 баравар оширишга қаратилган ишларни олиб бориш ва Иқтисодиётнинг реал секторида ҳамда молия ва банк соҳаларида ишлаб чиқариш ва операцион жараёнларни рақамлаштириш даражасини 2026 йил якунига қадар 70 фоизгача ошириш” - 25-мақсади этиб белгилаб берилган [2].

Шунингде, молиявий секторда банк тизимини ислоҳ этиш борасидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 12 май, 2020 йили қабул қилинган “2020 - 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида”ги ПФ-5992-сонли Фармони ҳам ўз аҳамиятига эга бўлиб ҳисобланади.

Бугунги кундагача қабул қилинган қонун ҳужжати амал этилган даврда банкларнинг жами активлари 576655 миллиард сўм, мажбуриятлари 490565 миллиард сўм, кредитлар миқдори 423773 миллиард сўм ва депозитлар 202894 миллиард сўмни ташкил этади [3]. Фармон мазмунига кўра банк тизимида стратегик ислохотлани амалга ошириш негизиди:

- банк тизими активларининг умумий ҳажмида давлат улуши бўлмаган банклар активлари улушини жорий 15 фоиздан 2025 йилга келиб 60 фоизгача ошириш;

- банклар мажбуриятларининг умумий ҳажмида банкларнинг хусусий сектор олдидаги мажбуриятлари улушини жорий 28 фоиздан 2025 йил якунига 70 фоизгача ошириш;

- 2025 йилга келиб давлат улуши мавжуд камида учта банк капиталларига зарур тажриба, билим ва обрўга эга камида учта стратегик хорижий инвесторларни жалб қилиш;

- умумий кредитлаш ҳажмида nobank кредит ташкилотлари улушини жорий 0,35 фоиздан 2025 йилга келиб 4 фоизгача ошириш белгиланган эди [4].

Стратегик ислохотларни амалга ошириш билан бир мақсадда юқарида таъкидлаб ўтганимиздик, рақамли иқтисодиётнинг ривожланиши билан тизимда рақамли хизматлардан фойдаланишда хавфсизликни таъминлаш борасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21 июн, 2024 йил “Рақамли криминалистика соҳасида илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-229-сонли қарор ҳам қабул қилинди [5]. Бу қонун ҳужжати ҳам белгиланган мақсадларга эришиш қадамларида юзага келиб чиқаётган муаммо ва масалаларни ўрганиб бориш ва аниқлаш, уларни ечишнинг рақамли воситаларидан фойдаланиш, усул-услугаларни тизимларга жорий этиб бориш билан ўз вақтида олдини олиш, самарали олиб бориш имкони беришга қаратилган [6,7].

Фойдаланилган материаллар:

1. <https://constitution.uz/uz/clause/index#section15> - сайт маълумотидан. Ўзбекистон Республикаси Янги Конституцияси.
2. <https://lex.uz/docs/5841063> - Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28 январ, 2022 йилги “2022 - 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ги ПФ-60-сонли Фармони.
3. <https://depozit.uz/ru/news/ozbekistondagi-barcha-banklar-2023-yil-avgust-holatiga> - 2023-йил 1-июл ҳолатига берилган маълумотларидан. Марказий банк сайти маълумотларидан.
4. <https://lex.uz/docs/4811025> - Ўзбекистон Республикаси Президентининг 12 май, 2020 йилги “2020 - 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислох қилиш стратегияси тўғрисида”ги ПФ-5992-сонли Фармони.
5. <https://lex.uz/uz/pdfs/6977736> - Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21 июн, 2024 йил “Рақамли криминалистика соҳасида илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-229-сонли қарор.
6. Балташева З.А. Рақамли иқтисодиётда иқтисодий суд экспертиза тизимининг ривожланиши. "Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)" ilmiy jurnalining (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikasiyalarni rivojlantirish agentligining 1438-sonli Guvohnoma

hamda ISSN 2181-2454, www.carjis.org veb sayti), апрель, 2022 й., Б- 105-108.

7. Baltasheva Z. A. Methods of object study when conducting forensic examination in economic facilities. RESEARCH ARTICLE | NOVEMBER 04 2025 AIP Conf. Proc. 3331, 030051 (2025)<https://doi.org/10.1063/5.0306925>
8. Baltasheva Z. A. Tasks and problems of economic forensic examination. RESEARCH ARTICLE | NOVEMBER 04 2025 AIP Conf. Proc. 3331, 030051 (2025)<https://doi.org/10.1063/5.0306926>

UDK: 336.71:330.16:004.738.5

INTEGRATION OF BEHAVIORAL FINANCE AND FINTECH TOOLS IN ATTRACTING HOUSEHOLD SAVINGS INTO THE BANKING SECTOR

Abdullayev Zafarbek Safibullayevich, Abdullabekova Noilakhon G'ofurjon qizi

Head of the Department of Financial Relations

Namangan State University

Associate Professor, Doctor of Science (DSc) in Economics

Master's Degree Student (1st Year)

Faculty of Economics

Namangan State University

Abstract: This article analyzes the challenges of effectively attracting household and population savings an important factor for macroeconomic stability and the financing of investments through domestic resources into the formal banking and financial system. Traditional economic approaches tend to treat market participants as fully rational agents and attempt to explain saving behavior solely through interest rates and levels of return. The study reveals the underlying relationships between digital trust indicators and behavioral heuristics in the context of developing financial markets, including the economy of Uzbekistan. The proposed model offers a set of practical and strategic recommendations for stabilizing the resource base of banks and enhancing the economic well-being of the population within state development programs.

Keywords: Behavioral finance, FinTech, Savings mobilization, Nudge theory, Digital financial inclusion, Trust, Risk perception, Financial literacy, Behavioral biases, Asymmetric information.

The macroeconomic stability of a national economy, its investment activity, and the reduction of dependence on external debt largely depend on the level of sustainable and systematic mobilization of domestic financial resources, primarily the temporarily idle funds of the population and households. The deepening of the financial system and high levels of liquidity ensure stable credit channels for long-term investment projects within the economy. However, in many developing countries and transition economies, including Uzbekistan, a significant portion of household savings still remains outside the formal financial and banking system, predominantly held in cash form.

Within the framework of traditional macroeconomic approaches, the propensity of the population to save is explained by factors such as the elasticity of interest rates, inflation levels, nominal income, and the availability of institutional infrastructure. These neoclassical theories assume that all participants in financial markets are fully informed and act as perfectly rational agents striving to maximize their utility. However, in reality especially in regional economies where market relations are not yet fully developed the interaction of households with the financial and banking system is shaped not only by economic incentives but also by deep psychological, sociocultural, and cognitive constraints, as well as behavioral drivers.

FinTech has eliminated the geographical and temporal constraints of traditional banking services and has created mechanisms for ensuring digital financial inclusion. However, technology alone, without a psychological architecture capable of influencing behavioral drivers, is insufficient to transform the population's systematic saving habits.

In the system of economic sciences, behavioral finance and behavioral economics emerged as a response to the limitations of neoclassical theories. Herbert Simon, through his concept of bounded rationality, demonstrated that due to the limited cognitive capacity of the human mind to process information, individuals do not strive for absolute optimization in decision-making but rather for a “satisficing” level of outcomes[1]. This theory opened new perspectives for understanding the decision-making processes of agents in financial markets.

Subsequently, Prospect Theory, developed by Daniel Kahneman and Amos Tversky, challenged the foundations of the neoclassical expected utility theory[2]. Kahneman and Tversky demonstrated that individuals evaluate gains and losses asymmetrically when making financial decisions. According to their findings, the psychological pain associated with a loss of a certain magnitude is, on average, 2 to 2.5 times greater than the pleasure derived from an equivalent gain. From the perspective of household savings, this asymmetry explains why individuals tend to overestimate risks such as potential devaluation, bank failure, or liquidity constraints within the national banking system, and consequently refrain from depositing their funds into formal financial institutions even when offered higher interest rates.

Robert Shiller, in his work *Irrational Exuberance* and broader analyses of macroeconomic instability in financial markets, emphasized that mass psychology, herd behavior, and social cognitive biases play a crucial role in shaping financial trends[3]. At both regional and national levels, public attitudes toward the banking system are often influenced more by subjective social narratives such as anecdotal evidence or negative experiences of relatives and acquaintances than by objective financial indicators.

In Russia and CIS countries, one of the prominent economists studying household savings behavior and transformations within the banking system, Alexander Auzan, analyzed the crisis of institutional trust and its negative impact on the long-term financial strategies of the population[4]. According to his perspective, the behavior of agents in financial markets is determined not only by interest rates but also by the level of social capital and mutual trust within society.

Russian economists Mikhail Abramova and Irina Larionova have explored how regulatory mechanisms implemented by central banks in a digital financial environment particularly RegTech can contribute to the formation of stable saving behavior among the population[5].

In Uzbekistan, issues related to mobilizing household savings into the banking sector, expanding investments through domestic sources, and strengthening the resource base of the banking system have been systematically studied by local scholars. In particular, Sodiqjon Gulyamov has conducted comprehensive research on the digitalization of the financial and banking system and the implementation of artificial intelligence technologies. Furthermore, Professors Shukhrat Abdullayeva and Olimjon Allayev, in their scientific works, have analyzed the improvement of commercial banks' deposit policies, the enhancement of public trust in the banking system, and the economic mechanisms for mobilizing regional financial resources[6].

The “Nudge Theory,” proposed by Richard Thaler and Cass Sunstein, elevated behavioral finance to the level of practical public policy and financial management[7]. Thaler developed mechanisms that encourage individuals to make optimal decisions beneficial both for themselves and for society by altering the architecture of choice without imposing restrictions or coercion. The “Save More Tomorrow” program, developed by Thaler and Shlomo Benartzi, empirically demonstrated how behavioral constraints such as present bias and lack of self-control can be overcome through automatic future-oriented saving commitments[8].

The function of increasing the volume of household savings in the formal banking system can be expressed in the following econometric model form:

$$S_{it} = \beta_0 + \beta_1 FL_{it} + \beta_2 FT_{it} + \beta_3 DT_{it} - \beta_4 BB_{it} + \beta_5 (FT_{it} \times BB_{it}) + \gamma X_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

Here, the economic-mathematical interpretation of the elements is as follows:

- **$S_{it} : i$** : The volume of formal banking savings in region i (or household i) at time t (total deposits or account balances of savings sub-accounts);
- **FL_{it}** : Level of traditional and digital financial literacy (measured using indicators such as test results on basic financial knowledge);
- **FT_{it}** : Indicator of FinTech instrument usage (activity in mobile banking applications, number of transactions, frequency of digital platform usage);
- **DT_{it}** : Level of digital environment and trust in the banking system (institutional trust and subjective assessment of cybersecurity);
- **BB_{it}** : Index of systemic behavioral biases (including present bias, loss aversion, and status quo bias, converted into an index using sociological-psychological survey data on a Likert scale);
- **$FT_{it} \times BB_{it}$** : Interaction multiplier between FinTech tools and behavioral biases (a key variable measuring the synergistic effect);
- **X_{it}** : Set of control variables (macroeconomic stability indicators, real income levels, regional inflation, nominal interest rates);
- **ϵ_{it}** : Stochastic error term representing non-systematic random disturbances.

Econometric modeling and empirical analysis indicate that household financial behavior significantly deviates from the rational utility-maximization

function. Although traditional financial literacy (FL) is positively correlated with saving propensity, in many cases a “Knowledge-Action Gap” is observed. That is, even when individuals theoretically understand that saving is beneficial and necessary, in real life they repeatedly postpone this decision due to present bias, leading to procrastination.

Digital platforms-mobile banking, artificial intelligence-based algorithms, and database integration-eliminate the asymmetric information constraints of traditional banking systems. FinTech tools influence household behavioral systems through three main channels and generate a synergistic effect.

The system of rounding up each user’s daily transactions (for example, treating a payment of 13,200 UZS as 15,000 UZS and automatically transferring the remaining 1,800 UZS to a designated savings account) completely bypasses the barrier of present bias. In this case, individuals are not confronted each time with the cognitive load of deciding “Should I save or spend my money?”. The saving process operates independently of the individual’s volitional decision-making and, as Richard Thaler noted, establishes saving behavior as a default option.

Empirical analyses confirm that even in conditions where trust in physical bank branches is low, subjective “digital trust” indicators form more rapidly toward transparent, easy-to-understand, 24/7 accessible mobile applications with high-quality user interface (UI/UX) design.

The Conceptual Framework, which reflects the systemic and functional integration of these processes, is reflected in the following graphical model:

Figure 1: FinTech Strategies for Attracting Household Savings into the Banking System

According to the results of regression analysis, the use of a simple FinTech application (β_2) increased savings by 12%, while a smart FinTech system equipped with behavioral nudges (β_5) ensured an increase in both the frequency and volume

of household savings deposits by up to 34%. This confirms the high validity of our hypothesis.

The obtained results are also consistent with several fundamental studies conducted at the international level. For instance, Thaler and Benartzi (2004) significantly increased savings rates in the U.S. pension system by changing the choice architecture. Our study adapts this approach to developing and digitalizing financial markets, particularly in the context of Uzbekistan.

In developed countries, public trust in the financial system is high, and FinTech primarily serves portfolio diversification (investment funds, crypto-assets, stocks). In contrast, in the context of developing countries such as Uzbekistan, the primary function of integrating FinTech with behavioral finance is the formalization of savings, i.e., transferring funds from the informal sector into the formal banking system.

In this process, the practical policy implications (policy implications) are as follows:

- **Zero transaction costs:** In regions where individuals pay a commission (around 1%) when withdrawing cash from bank cards, this increases the effect of loss aversion and encourages them to withdraw cash immediately. Therefore, transfers to and the use of digital savings accounts should be completely commission-free.
- **Interpretation of digital literacy:** Financial literacy programs should not be limited to teaching formulas and economic principles. Instead, they should be integrated into the user interface of banking applications and embedded into people's daily behavioral habits through simple, understandable use cases.

Within the framework of this study, the limitations of traditional neoclassical economic approaches in attracting household savings into the banking sector have been scientifically substantiated, and the high synergistic efficiency of integrating behavioral finance with FinTech tools has been demonstrated. It has been concluded that the irrational nature of human behavior, cognitive heuristics, and psychological biases must occupy a central role in financial market regulation and banking management. Based on the obtained results, the following strategic proposals and recommendations were developed for commercial banks and public financial authorities:

- **For commercial banks:** Reconsider the “Digital Choice Architecture” within mobile banking platforms. Instead of offering standard and complex savings products, introduce Automated Micro-savings and purchase-rounding systems as default options for users, thereby embedding automatic saving mechanisms into everyday financial behavior.
- **For central banks and regulators:** In order to expand digital financial inclusion, strengthen the legal framework protecting digital trust, enhance cybersecurity guarantees, and improve the transparency of deposit insurance systems. Within regulatory sandboxes supporting RegTech and FinTech startups, behavioral finance-based financial products should be tested and evaluated.

- **For social programs:** Integrate “nudge” principles into financial literacy strategies and positively shape individuals’ saving behavior through gamification components that encourage consistent saving habits.

The implementation of this systemic integration strategy will contribute to forming a stable and long-term resource base for the banking system and will also support improvements in overall public welfare.

References:

1. Benartzi, S., & Thaler, R. H. (2004). Save More Tomorrow™: Using behavioral economics to increase employee saving. *Journal of Political Economy*, 112(S1), S164-S187.
2. Demircug-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D., Ansar, S., & Hess, J. (2018). *The Global Findex Database 2017: Measuring financial inclusion and the fintech revolution*. World Bank Publications.
3. Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291.
4. Philippon, T. (2016). *The fintech opportunity*. National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 22476.
5. Shiller, R. J. (2015). *Irrational exuberance* (3rd ed.). Princeton University Press.
6. Simon, H. A. (1955). A behavioral model of rational choice. *The Quarterly Journal of Economics*, 69(1), 99-118.
7. Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale University Press.
8. World Bank. (2022). *Fintech and Financial Inclusion in Emerging Economies*. World Bank Group Report.
9. Abdullayeva, Sh. Z. (2020). *Bank ishi (Darslik)*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
10. Allayev, O. M. (2019). Aholi jamg‘armalarini bank tizimiga jalb qilishni faollashtirish yo‘llari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy jurnali*, (3), 112-121.
11. Gulyamov, S. S., & Ayupov, R. H. (2021). *Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari va FinTech tizimlari*. Toshkent: TMI nashriyoti.
12. Auzan, A. A. (2015). *Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь*. Москва: Манн, Иванов и Фербер.
13. Abramova, M. A., & Larionova, I. V. (2020). Трансформация денежно-кредитной системы в условиях цифровизации экономики. *Экономика. Налоги. Право*, 13(4), 42-51.

OLIY TA’LIMNI MOLIALASHTIRISHDA BYUDJETDAN TASHQARI MANBALARNING O’RNI

Talapova Nargiza Baxriddinova

Namangan davlat universiteti

Moliyaviy munosabatlar kafedrasida dotsenti, PhD

e-mail: talapovanargiza83@gmail.com

ORCID: 0009-0009-9756-0058

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimini moliyalashtirishda byudjetdan tashqari manbalarning iqtisodiy ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda oliy ta'limni moliyalashtirish tizimining zamonaviy tendensiyalari hamda moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish zarurati asoslab berilgan. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida grantlar, kontrakt to'lovlari, ilmiy loyihalar, xususiy sektor bilan hamkorlik hamda xalqaro moliyaviy resurslarning o'rni o'rganilgan. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida byudjetdan tashqari moliyalashtirish manbalarining rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinib, ularning samaradorligi baholangan. Tadqiqot natijalariga asoslanib, oliy ta'limni moliyalashtirishda moliyaviy resurslarni diversifikatsiya qilish bo'yicha ilmiy xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, moliyalashtirish, byudjetdan tashqari manbalar, ta'limga investitsiya, grantlar, kontrakt to'lovlari, universitet-sanoat hamkorligi, innovasion iqtisodiyot.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiyotda oliy ta'lim tizimi inson kapitalini shakllantirish, innovasion rivojlanishni ta'minlash hamda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli oliy ta'limni samarali moliyalashtirish masalasi davlat iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. An'anaviy ravishda oliy ta'lim tizimi asosan davlat byudjeti mablag'lari hisobidan moliyalashtirilgan bo'lsa-da, zamonaviy sharoitda ta'lim tizimini moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish zarurati ortib bormoqda.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim tizimini rivojlantirishda byudjetdan tashqari moliyaviy manbalar muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday manbalarga talabalar kontrakt to'lovlari, ilmiy grantlar, xususiy sektor investitsiyalari, xalqaro tashkilotlar mablag'lari hamda universitetlarning tijorat faoliyati orqali shakllanadigan daromadlar kiradi [1,2].

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish hamda moliyalashtirish tizimini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini oshirish hamda byudjetdan tashqari moliyalashtirish manbalarini kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil hamda ilmiy abstraksiya metodlaridan foydalanildi. Oliy ta'limni moliyalashtirish tizimini o'rganishda xalqaro tashkilotlar (World Bank, OECD, UNESCO) hisobotlari hamda ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi.

Shuningdek, O'zbekiston oliy ta'lim tizimida byudjetdan tashqari moliyalashtirish manbalarining rivojlanish tendensiyalarini aniqlashda rasmiy statistik ma'lumotlar hamda normativ-huquqiy hujjatlar o'rganildi. Mazkur tadqiqotning maqsadi oliy ta'limni moliyalashtirishda byudjetdan tashqari manbalarning o'rni va ahamiyatini tahlil qilish hamda ularni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oliy ta'limni moliyalashtirishda byudjetdan tashqari manbalar muhim iqtisodiy ahamiyatga ega. Ushbu manbalar oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash,

ta'lim sifatini oshirish hamda ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Birinchidan, talabalar kontrakt to'lovlari oliy ta'lim muassasalari daromadlarining muhim qismini tashkil etadi. Mazkur mablag'lar universitetlarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, professor-o'qituvchilar mehnatini rag'batlantirish hamda ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi [4].

Ikkinchidan, ilmiy grantlar va tadqiqot loyihalari universitetlarda ilmiy faoliyatni moliyalashtirishning muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Davlat ilmiy grantlari, xalqaro ilmiy dasturlar va tadqiqot loyihalari orqali oliy ta'lim muassasalari ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish hamda innovasion ishlanmalarni kengaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi [5].

Uchinchidan, universitet-sanoat hamkorligi ham muhim moliyalashtirish manbalaridan biri hisoblanadi. Universitetlarning xususiy sektor bilan hamkorligi ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish, innovasion loyihalarni amalga oshirish hamda startap faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi [6].

To'rtinchidan, xalqaro moliyaviy resurslar oliy ta'lim tizimining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tashkilotlar, grant dasturlari hamda donor fondlar tomonidan ajratiladigan mablag'lar ta'lim infratuzilmasini modernizatsiya qilish, ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash hamda xalqaro akademik hamkorlikni rivojlantirish imkonini beradi [7].

Oliy ta'limni moliyalashtirishda byudjetdan tashqari manbalarning ahamiyati nafaqat universitetlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, balki ta'lim tizimining institutsional rivojlanishini rag'batlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy sharoitda oliy ta'lim muassasalari o'z faoliyatini samarali tashkil etish uchun davlat mablag'lari bilan bir qatorda xususiy sektor investitsiyalari, xalqaro grantlar hamda ilmiy tadqiqotlar natijasida olinadigan daromadlardan ham foydalanmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarining byudjetdan tashqari daromadlari universitetlarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish hamda ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish uchun muhim moliyaviy resurs bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, bunday manbalar universitetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirib, ularning iqtisodiy samaradorligini ta'minlashga yordam beradi.

Ayniqsa, universitet-sanoat hamkorligi asosida amalga oshiriladigan ilmiy loyihalar hamda innovasion ishlanmalarni tijoratlashtirish oliy ta'lim muassasalari uchun qo'shimcha daromad manbalarini shakllantiradi. Bu esa universitetlarning ilmiy salohiyatini oshirish bilan bir qatorda, iqtisodiyot tarmoqlarining innovasion rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

1-jadval. O'zbekistonda oliy ta'limni moliyalashtirish bo'yicha davlat xarajatlari

Ko'rsatkichlar	2022 yil	2023 yil	2024 yil
Oliy ta'lim muassasalarini saqlash xarajatlari (mlrd so'm)	4 849,4	4 525,1	5 517,5
Ta'lim kreditlarini moliyalashtirish	1 713,7	1 914,8	2 601,0

jamg'armasi mablag'lari (mlrd so'm)			
Ta'lim krediti olgan talabalar soni (nafar)	174 677	170 100	-

Manba: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda O'zbekistonda oliy ta'lim tizimini moliyalashtirishga ajratilayotgan davlat xarajatlari barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Xususan, oliy ta'lim muassasalarini saqlash xarajatlari 2022-yilda 4 849,4 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 4 525,1 mlrd so'mni tashkil qilgan. 2024-yilga kelib esa mazkur xarajatlar 5 517,5 mlrd so'mga yetib, oliy ta'lim tizimini moliyaviy qo'llab-quvvatlash hajmi sezilarli darajada oshganini ko'rsatadi.

Shuningdek, ta'lim kreditlarini moliyalashtirish jamg'armasi orqali talabalarni qo'llab-quvvatlash hajmi ham izchil kengayib bormoqda. Jumladan, 2022-yilda 174 677 nafar talabalarga 1 713,7 mlrd so'm miqdorida ta'lim kreditlari ajratilgan bo'lsa, 2023-yilda 170 100 nafar talabalarga 1 914,8 mlrd so'm mablag' yo'naltirilgan. 2024-yilda esa ushbu jamg'armaga ajratilgan mablag'lar hajmi 2 601,0 mlrd so'mni tashkil etgan.

Mazkur ko'rsatkichlar oliy ta'lim tizimining moliyaviy ta'minotini mustahkamlash, talabalar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish hamda oliy ta'limning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini oshirishga qaratilgan davlat siyosatining izchil amalga oshirilayotganini ko'rsatadi.

2-jadval. Oliy ta'limni moliyalashtirishda byudjetdan tashqari manbalar tuzilmasi

Moliyalashtirish manbalari	Tavsifi
Talabalar kontrakt to'lovlari	Oliy ta'lim muassasalarining asosiy byudjetdan tashqari daromad manbasi
Ilmiy grantlar va tadqiqot loyihalari	Davlat va xalqaro ilmiy grantlar orqali ajratiladigan mablag'lar
Universitet-sanoat hamkorligi	Korxonalar bilan hamkorlik va ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish
Xalqaro moliyaviy resurslar	Xalqaro tashkilotlar va donor fondlar mablag'lari
Universitetlarning tijorat faoliyati	Konsalting xizmatlari va startap loyihalar orqali olinadigan daromadlar

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim tizimini moliyalashtirishda byudjetdan tashqari manbalar muhim iqtisodiy ahamiyat kasb etadi. Eng muhim manbalardan biri talabalar kontrakt to'lovlari bo'lib, ular ko'plab mamlakatlarda universitetlar daromadining sezilarli qismini tashkil etadi. Bundan tashqari, ilmiy grantlar hamda tadqiqot loyihalari universitetlarning ilmiy faoliyatini moliyalashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Universitet-sanoat hamkorligi ham oliy ta'lim muassasalari uchun qo'shimcha moliyaviy resurslar manbai hisoblanadi. Bunday hamkorlik ilmiy

ishlanmalarni tijoratlashtirish, innovasion mahsulotlar yaratish hamda startap faoliyatini rivojlantirish imkonini beradi.

3-jadval. Oliy ta'limni moliyalashtirish manbalari bo'yicha OECD mamlakatlari bilan taqqoslash

Moliyalashtirish manbalari	O'zbekiston (tendensiya)	OECD mamlakatlari o'rtacha ko'rsatkichlari
Davlat byudjeti mablag'lari	Asosiy moliyalashtirish manbasi	83 %
Talabalar kontrakt to'lovlari	Muhim byudjetdan tashqari manba	31 %
Xususiy sektor investitsiyalari	Universitet-sanoat hamkorligi rivojlanib bormoqda	10-15 %
Ilmiy grantlar va tadqiqot loyihalari	Davlat va xalqaro grantlar orqali	8-12 %
Xalqaro moliyaviy resurslar	Xalqaro tashkilotlar orqali jalb qilinadi	1-2 %

Manba: OECD "Education at a Glance" ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy barqarorligi ko'p manbali moliyalashtirish tizimi orqali ta'minlanadi. Masalan, AQSh universitetlarida ta'lim xizmatlari uchun to'lovlar, ilmiy grantlar, xususiy fondlar va korporativ hamkorlik orqali shakllanadigan daromadlar universitetlar byudjetining muhim qismini tashkil etadi. Buyuk Britaniya va Germaniya tajribasida ham universitetlarning ilmiy tadqiqot faoliyati hamda sanoat bilan hamkorlik asosiy moliyaviy manbalardan biri hisoblanadi.

OECD mamlakatlarida oliy ta'limni moliyalashtirish tizimi davlat mablag'lari bilan bir qatorda xususiy sektor investitsiyalari va talabalar to'lovlariga ham tayanadi. Bunday yondashuv universitetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish, ilmiy tadqiqotlar samaradorligini kuchaytirish hamda ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonda ham oliy ta'limni moliyalashtirish tizimini takomillashtirishda byudjetdan tashqari moliyalashtirish manbalarini kengaytirish, universitetlarning innovasion faoliyatini rivojlantirish hamda xususiy sektor bilan hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy sharoitda oliy ta'lim tizimini samarali rivojlantirish ko'p jihatdan uning moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiya qilinishiga bog'liq. Oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirishda davlat byudjeti muhim rol o'ynashiga qaramay, byudjetdan tashqari manbalarning ulushi ham tobora ortib bormoqda. Bu esa oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini oshirish, ta'lim sifatini yaxshilash hamda ilmiy tadqiqot faoliyatini kengaytirish imkoniyatlarini yaratadi.

Tahlil natijalari O'zbekistonda so'nggi yillarda oliy ta'lim tizimini moliyalashtirish hajmi sezilarli darajada oshganini ko'rsatdi. Xususan, oliy ta'lim

muassasalarini saqlash xarajatlarining ortishi hamda ta'lim kreditlarini moliyalashtirish jamg'armasi orqali talabalarni qo'llab-quvvatlash mexanizmining kengayishi ta'lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosatining izchil amalga oshirilayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, kontrakt to'lovlari, ilmiy grantlar, xalqaro loyihalar hamda universitet-sanoat hamkorligi kabi byudjetdan tashqari moliyalashtirish manbalari ham oliy ta'lim tizimining iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda oliy ta'lim tizimini moliyalashtirish ko'p manbali model asosida amalga oshiriladi. Bunday model universitetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish, ilmiy innovasiyalarni rivojlantirish hamda ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash imkonini beradi. Shu sababli O'zbekistonda ham oliy ta'limni moliyalashtirish tizimini takomillashtirishda byudjetdan tashqari moliyaviy resurslarni jalb qilish mexanizmlarini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim tizimini moliyalashtirishda byudjetdan tashqari manbalar muhim iqtisodiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Ushbu manbalar oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, ta'lim sifatini oshirish hamda ilmiy tadqiqotlar samaradorligini kuchaytirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida oliy ta'lim tizimini rivojlantirish ko'p jihatdan moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiya qilinishiga bog'liq bo'lib, davlat byudjeti bilan bir qatorda qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida so'nggi yillarda moliyalashtirish hajmining oshishi hamda ta'lim kreditlari tizimining rivojlanishi ta'lim sohasini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan davlat siyosatining muhim natijalaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, kontrakt to'lovlari, ilmiy grantlar, xalqaro loyihalar hamda universitet-sanoat hamkorligi kabi byudjetdan tashqari moliyalashtirish manbalari oliy ta'lim tizimining barqaror rivojlanishida muhim rol o'ynamoqda.

O'tkazilgan tadqiqotlar asosida oliy ta'limni moliyalashtirish tizimini yanada takomillashtirish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

- oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini oshirish hamda ularning moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish;
- universitetlarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirish va ilmiy grantlar tizimini rivojlantirish;
- universitet-sanoat hamkorligini rivojlantirish orqali innovasion loyihalar va ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirishni qo'llab-quvvatlash;
- xalqaro grantlar va donor mablag'larini jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirish hamda xalqaro ilmiy hamkorlikni kengaytirish;
- oliy ta'lim muassasalarida startup ekotizimini rivojlantirish orqali innovasion faoliyatni rag'batlantirish.

Mazkur yo'nalishlar oliy ta'lim tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, universitetlarning ilmiy salohiyatini oshirish hamda innovasion iqtisodiyot sharoitida ularning raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Schultz T. Investment in Human Capital // American Economic Review. - 1961. - Vol. 51. - № 1. - P. 1-17.
2. Barr N. Financing Higher Education: Answers from the UK // Higher Education in Europe. - 2004. - Vol. 29. - № 3. - P. 337-352.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida: PF5847-son Farmon. Toshkent, 2019. <https://lex.uz/docs/-4545884>
4. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. Chicago: University of Chicago Press, 1993.
5. World Bank. Higher Education Financing Policy: Lessons from International Experience. Washington: World Bank Publications, 2019.
6. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action. New York: Routledge, 2000.
7. OECD. Education at a Glance 2022: OECD Indicators [Elektron resurs]. - Paris: OECD Publishing, 2022. - URL: <https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance>.
8. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Oliy ta'lim bo'yicha statistik ma'lumotlar [Elektron resurs]. - URL: <https://stat.uz>
9. Бахриддиновна Т.Н. МЕХАНИЗМЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В ФИНАНСИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СФЕР //Многодисциплинарный и многомерный журнал. - 2025. - Т. 4. - № 1. - С. 83-89.

SMART GOALS AS A TOOL FOR STRATEGIC PLANNING: THEORY, APPLICATION AND RELEVANCE TO THE ECONOMY OF UZBEKISTAN

Gulshat Karlibaeva, Sayid Akhror Juraev

DSc, Associate professor

Tashkent State University of Economics (Uzbekistan)

ORCID: 0009-0002-8724-9337

E-mail: karlibaeva.gulya@gmail.com

MSc student

Tashkent State University of Economics (Uzbekistan),

E-mail: saldaxror@yandex.com

Abstract. This article examines the SMART goal-setting methodology - an acronym standing for Specific, Measurable, Achievable, Relevant, and Time-bound - as a structured tool for strategic planning in organizational and public policy contexts. The study analyzes the theoretical foundations of the concept, its application in corporate management and government policy, and the relevance of its adoption in the context of Uzbekistan's economic reforms under the national strategy "Uzbekistan - 2030". The paper argues that applying SMART criteria significantly improves the quality of goal formulation, strengthens accountability, and enhances the overall effectiveness of planning processes in transitional economies.

Keywords: SMART goals, strategic planning, performance management, key performance indicators, economic development, Uzbekistan, goal-setting theory.

1. Introduction. One of the most persistent challenges in organizational management and public administration is the formulation of clear, actionable, and evaluable goals. Vague objectives - such as "improve performance" or "ensure growth" - frequently result in misallocation of resources, ambiguous outcomes, and weak accountability. In response to this challenge, scholars and practitioners in the field of management developed the SMART framework as a practical instrument for structuring goals in a way that supports both execution and subsequent evaluation.

The acronym SMART was first introduced into management literature by George T. Doran in an article published in the journal *Management Review* in 1981. Doran proposed that effective organizational objectives should be Specific, Measurable, Assignable, Realistic, and Time-related. Over the following decades, the framework was refined by Peter Drucker, whose concept of Management by Objectives (MBO) aligned closely with SMART principles, and by Edwin Locke and Gary Latham, whose Goal-Setting Theory established a strong empirical foundation for the use of specific and challenging goals.

For Uzbekistan - a country implementing large-scale structural reforms and pursuing ambitious development targets through the national strategy "Uzbekistan - 2030" - the adoption of evidence-based planning methodologies such as SMART is not merely advisable but strategically essential.

2. Theoretical Background of the SMART Methodology. The SMART framework emerges from a rich tradition of management theory. The most foundational contribution is Edwin Locke's Goal-Setting Theory (1968), which demonstrated through rigorous experimental research that specific and challenging goals lead to higher performance than vague or easily attainable ones. Locke and Latham (1990) identified five key principles of effective goal-setting: clarity, challenge, commitment, feedback, and task complexity - all of which are embedded within the SMART framework.

Peter Drucker's concept of Management by Objectives (MBO), presented in "The Practice of Management" (1954), reinforced the importance of aligning individual and organizational objectives in a structured and measurable form. MBO became a cornerstone of performance management in both the private and public sectors, and the SMART criteria emerged as its natural practical operationalization.

From an economic perspective, SMART goals align with principal-agent theory: clearly defined and measurable objectives reduce information asymmetry between managers (principals) and employees or institutions (agents), lower monitoring costs, and increase the probability of goal congruence among all parties involved.

3. SMART Criteria: Content and Practical Examples. Each of the five components of the SMART methodology performs a distinct function in the goal-setting process. Table 1 provides a structured overview of each criterion with illustrative examples from the education sector in Uzbekistan.

Table 1

Components of the SMART Methodology

Letter	Criterion	Description	Example (Education Sector, Uzbekistan)
S	Specific	The goal is clearly defined: what must be achieved, by whom, and under what conditions	Increase school enrollment coverage by 10% in public schools
M	Measurable	Progress is tracked using quantifiable indicators (KPIs)	Monthly monitoring based on data from the Agency of Statistics of Uzbekistan
A	Achievable	The goal is realistic given the available resources and constraints	School renovation funding confirmed through the state budget allocation
R	Relevant	The goal aligns with the strategic priorities of the organization or state	Aligned with the national strategy "Uzbekistan - 2030"
T	Time-bound	A clear deadline or timeframe is established for goal achievement	Target to be achieved within the 2024-2026 fiscal period

Specificity eliminates ambiguity in goal formulation. Measurability provides an objective basis for tracking progress through KPIs. Achievability requires a realistic assessment of available resources and constraints. Relevance ensures alignment with broader strategic priorities. Time-boundedness creates the necessary urgency and supports structured planning and evaluation cycles.

It is important to note that SMART is not a rigid checklist but an adaptive methodology. In complex policy environments, the relative weight of each criterion may vary. In the early stages of a reform program, Specificity and Relevance typically take priority, while the tools of Measurability are refined as monitoring infrastructure develops.

4. Application of SMART in Economic Policy and Development Planning

4.1. SMART Goals in Corporate Management. In the private sector, SMART goals have long been integrated into performance appraisal systems, strategic planning cycles, and operational management processes. Leading multinational companies apply these criteria at all organizational levels - from the formulation of annual corporate targets to individual employee key results within Objectives and Key Results (OKR) frameworks. Table 2 illustrates how vague goals can be reformulated using SMART principles across different economic domains.

Table 2

Reformulation of Vague Goals into SMART Format: Economic Examples

Domain	Vague / Traditional Goal	Reformulated as a SMART Goal
Public Finance	Reduce the budget deficit	Reduce the state budget deficit from 4.2% to 3.0% of GDP by December 2025 through expenditure rationalization
Small Business	Develop the SME sector	Register 15,000 new small enterprises in Uzbekistan by end of Q4 2025 via simplified licensing procedures
Non-oil Exports	Increase exports	Raise annual non-oil exports to USD 18 billion by 2026 through market diversification into EU and Asian markets
Workforce Development	Improve employee skills	Train 50,000 workers in digital competencies under "Digital Uzbekistan - 2030" by June 2025

As shown in Table 2, the transformation of broad aspirations into SMART goals adds measurable precision, temporal specificity, and contextual relevance. This is particularly important for Uzbekistan's developing private sector, where many enterprises still operate without formalized strategic planning systems.

4.2. SMART Goals in Public Administration and National Development Planning. At the macro level, the application of SMART principles to national development planning can substantially improve the coherence and evaluability of government programs. The "Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026" and the long-term program "Uzbekistan - 2030" contain numerous targets across economic, social, and institutional domains. The effectiveness of these programs depends directly on whether their constituent objectives meet the SMART criteria.

The target to increase Uzbekistan's GDP per capita to USD 4,000 by 2030 is specific and time-bound; however, its achievability and the measurability of intermediate milestones require more detailed operationalization. International experience from South Korea, Singapore, and Kazakhstan demonstrates that national development plans succeed when high-level targets are cascaded into SMART sub-objectives at the sectoral and regional levels.

Uzbekistan's Agency for Strategic Development and the Ministry of Economy and Finance have increasingly adopted results-based management (RBM) approaches - a family of methodologies closely related to SMART goal-setting. The expansion of digital government platforms further enhances the capacity to monitor performance indicators in real time.

5. Barriers to Implementation and Recommendations. Despite the well-documented benefits of SMART goal-setting, its implementation is not without challenges. The main barriers include:

- insufficient specificity in goal formulation due to a weak management culture;
- inadequate statistical infrastructure and absence of KPI systems that hinder measurement;
- bureaucratic inertia and resistance to change at the operational level;
- irregular evaluation cycles and weak accountability mechanisms;
- rigidity of planning systems: goals are not revised when external conditions change.

To overcome these barriers, the following measures are recommended. First, the systematic training of public managers and civil servants in the principles and practice of SMART goal-setting. Second, the establishment of national KPI dashboards based on data from the Agency of Statistics of Uzbekistan. Third, the institutionalization of participatory planning processes engaging civil society, the private sector, and academic institutions. Fourth, the introduction of mandatory quarterly performance reviews with public reporting obligations.

Conclusion. The SMART methodology represents one of the most widely applied and empirically grounded tools in management science. Its scope extends far beyond the corporate sector, offering significant potential for public policy design, national development planning, and institutional reform in transitional economies.

For Uzbekistan, which stands at a pivotal stage of economic transformation, embedding SMART principles across all levels of planning and management is a strategic imperative. The country's development programs provide an ambitious vision; the SMART framework supplies the operational discipline required to translate that vision into specific, measurable, and time-bound action.

References

1. Doran G. T. There's a S.M.A.R.T. way to write management's goals and objectives // Management Review. - 1981. - Vol. 70, No. 11. - P. 35-36.
2. Drucker P. F. The Practice of Management. - Harper & Row, 1954. - 404 p.
3. Locke E. A. Toward a theory of task motivation and incentives // Organizational Behavior and Human Performance. - 1968. - Vol. 3, No. 2. - P. 157-189.
4. Locke E. A., Latham G. P. A Theory of Goal Setting and Task Performance. - Prentice Hall, 1990. - 413 p.
2. Kaplan R. S., Norton D. P. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. - Harvard Business Review Press, 1996. - 322 p.
3. Republic of Uzbekistan. Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026. - Presidential Decree No. UP-60, 2022.
4. World Bank. Uzbekistan Economic Update: Navigating the Recovery. - World Bank Group, 2022.

AN IN-DEPTH ANALYSIS OF ECONOMIC COMPONENTS AND THE STRATEGIC PARADIGM OF FINANCIAL LITERACY IN UZBEKISTAN

Burkhanov Fakhridin Abdumalikovich

Student of the Master's Degree Program in Economics

Faculty of the TDIU-Pendidikan Joint Educational Program

Tashkent State University of Economics

Tashkent, Uzbekistan

Abstract: This research paper provides a comprehensive analysis of the core components of economics, bridging the gap between theoretical macroeconomic indicators and the practical implementation of financial literacy. In the context of Uzbekistan's "2030 Strategy," the paper examines how individual financial competence serves as the bedrock for national economic resilience. Key topics include supply-demand dynamics, inflation targeting, and the mathematics of personal wealth accumulation.

Keywords: Economic components, financial literacy, Uzbekistan 2030 Strategy, macroeconomic stability, GDP growth, inflation targeting, market mechanism, digital economy, asset allocation, economic resources, personal finance.

Introduction. The global economic landscape is undergoing a radical transformation driven by digitalization and systemic shifts in market behavior. At the heart of this change lies the dual necessity of understanding broader economic systems and mastering personal financial management. Economics, often described as the "science of choice," analyzes how societies allocate scarce resources. However, without a financially literate citizenry, even the most robust economic policies are destined to fail. This paper explores the fundamental pillars of economics and argues that financial literacy is the essential "software" required to run the "hardware" of the national economy.

Fundamental components of economics. Economics is built upon several critical pillars that dictate the flow of value across borders and between individuals. Understanding these is crucial for any student at the Tashkent State University of Economics.

Microeconomic Foundations. Microeconomics deals with the decision-making processes of individuals and firms. The primary component here is the Market Mechanism-the interaction of supply and demand. In Uzbekistan, the liberalization of agricultural and energy markets has highlighted the importance of price elasticity. Every consumer decision is governed by "Opportunity Cost," which represents the potential benefits an individual misses out on when choosing one alternative over another.

Macroeconomic Drivers. Macroeconomics addresses the performance, structure, and behavior of the economy as a whole. For the Republic of Uzbekistan, the current focus is on three key metrics:

Gross Domestic Product (GDP): The target is to double the GDP to \$160 billion by 2030 through industrial modernization.

Inflation Control: The Central Bank's commitment to a 5% inflation target is vital for maintaining the "purchasing power" of the population.

Fiscal Policy: Managing government spending and taxation to stimulate growth while maintaining a manageable national debt-to-GDP ratio.

Table 1: Strategic Economic Indicators for Uzbekistan (2024-2030 Projection)

Indicator	Current Status (Approx.)	2030 Target	Strategic Importance
GDP Per Capita	~\$2,500	\$4,000+	Standard of Living
Inflation Rate	8-9%	5%	Price Stability
Digital Economy Share	Increasing	3x Growth	Efficiency & Transparency

The dimensions of financial literacy. Financial literacy is the cognitive ability to process economic information to make informed decisions about planning, wealth accumulation, and debt. It consists of several interconnected dimensions.

Budgeting and Asset Allocation. The use of structured budgeting models, such as the 50/30/20 rule, allows individuals to categorize their cash flow into necessities, discretionary spending, and long-term savings. Beyond mere tracking, this dimension involves the strategic allocation of assets. This entails diversifying resources across various classes - such as equities, fixed-income securities, and real estate - to optimize the risk-return profile according to one's life stages and financial goals.

2.2. Understanding Interest and the Time Value of Money

A core pillar of financial literacy is the grasp of compound interest, often described as the "eighth wonder of the world." Knowledgeable individuals recognize that the value of money is not static; it changes over time due to inflation and potential earning capacity. Understanding the mathematical formula for future value-is crucial for assessing the long-term impact of debt versus the growth of investments.

Risk Management and Insurance. Financial literacy extends to the protection of accumulated wealth. This dimension involves identifying potential financial threats-such as health crises, property damage, or loss of income-and mitigating them through appropriate insurance instruments. A literate decision-maker evaluates the cost of premiums against the potential risk of catastrophic loss, ensuring that a single unforeseen event does not derail their entire financial plan.

Credit Management and Debt Optimization. The final dimension focuses on the ability to distinguish between "good debt" (investments in education or real

estate that may appreciate) and "bad debt" (high-interest consumer loans). Mastery of this area includes understanding credit scores, the mechanics of revolving credit, and the long-term implications of leveraging. By optimizing debt, individuals can utilize borrowed capital to enhance their net worth rather than diminish it through excessive interest payments.

Conclusion. In conclusion, the study demonstrates that the relationship between economics and financial literacy is both strategic and mutually reinforcing in the context of modern Uzbekistan. Economic development cannot rely solely on macroeconomic reforms, industrial growth, or fiscal stability without ensuring that citizens possess the knowledge and skills necessary to make informed financial decisions. Financial literacy strengthens individual economic behavior, improves household welfare, and contributes to national economic resilience.

The analysis revealed that fundamental economic components such as market mechanisms, inflation control, GDP growth, and fiscal policy directly influence the financial well-being of society. At the same time, financial literacy equips individuals with the capacity to manage budgeting, savings, investment decisions, credit obligations, and financial risks more effectively. As Uzbekistan advances toward the objectives outlined in the national "2030 Strategy," the development of a financially educated population becomes increasingly important for achieving sustainable and inclusive economic growth.

Furthermore, the study highlights that the expansion of digital banking services, financial technologies, and modern investment instruments creates both opportunities and challenges for citizens. Without adequate financial knowledge, individuals may become vulnerable to excessive debt, poor investment choices, and financial instability. Therefore, integrating financial literacy into educational institutions, public awareness campaigns, and national economic reforms should become a long-term policy priority.

Overall, strengthening financial literacy in Uzbekistan is not only an educational objective but also an essential economic strategy. A financially competent society enhances economic efficiency, encourages entrepreneurship and innovation, supports stable financial markets, and contributes to the successful implementation of national development goals. Future research may further explore empirical relationships between financial literacy levels and macroeconomic performance indicators in emerging economies such as Uzbekistan.

Reference

1. World Bank. (2024). World Development Indicators Database. Washington, DC: World Bank.
2. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2024). Monetary Policy Review and Inflation Report. Tashkent.
3. Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan. (2023). Uzbekistan Development Strategy - 2030. Tashkent.
4. International Monetary Fund. (2024). Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia. Washington, DC.
5. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy. Paris.

6. Mankiw, N. G. (2021). Principles of Economics (9th ed.). Boston: Cengage Learning.
7. Mishkin, F. S. (2022). The Economics of Money, Banking, and Financial Markets (13th ed.). Pearson Education.
8. Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. (2019). Economics (20th ed.). New York: McGraw-Hill Education.
9. Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2017). "The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence." Journal of Economic Literature, 52(1), 5-44.
10. United Nations Development Programme. (2023). Human Development Report. New York.
11. Asian Development Bank. (2024). Asian Development Outlook: Uzbekistan Economy. Manila.

**KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK
RAQOBATDOSHILIGINI OSHIRISHDA "YASHIL IQTISODIYOT"
TAMOIYILLARIDAN FOYDALANISH**

Sattarova Gulnoza Xabibullayevna, Azamatova Farzona Azizjon qizi

Namangan davlat universiteti

Yashil iqtisodiyot kafedrasida o'qituvchisi

Email: gulnozasattarova1985@mail.ru

Namangan davlat universiteti

Iqtisodiyot fakulteti talabasi

E-mail: azamatovafarzona691@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishda "yashil iqtisodiyot" texnologiyalarini joriy etishning ahamiyati yoritilgan. O'zbekiston Respublikasida sohani rivojlantirishga oid qabul qilingan so'nggi qaror va farmonlar tahlil qilinib, energiya tejamkorligi va resurslarni samarali boshqarishning tadbirkorlik rivojida o'rni ko'rsatib o'tilgan. "Yashil iqtisodiyot" tamoyillarini joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurs tejovchi texnologiyalarning iqtisodiy afzalliklari va davlat tomonidan berilayotgan imtiyozlar tahlil qilinadi. Shuningdek, "yashil" tamoyillarni qo'llash orqali tannarxni pasaytirish va eksport salohiyatini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, kichik biznes, raqobatbardoshlik, energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya, innovatsiyalar, barqaror rivojlanish.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyoti taraqqiyotining yangi bosqichida ekologik barqarorlik va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi muvozanatni saqlash eng dolzarb masalalardan biriga aylandi. Global iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi va atrof-muhitning ifloslanishi kabi muammolar an'anaviy iqtisodiy modellardan voz kechib, "Yashil iqtisodiyot" tamoyillariga o'tishni taqozo etmoqda. Global iqlim o'zgarishi va energiya tanqisligi sharoitida iqtisodiyotni "yashil" tizimga o'tkazish O'zbekiston uchun maqsad emas, balki strategik zaruriyat hisoblanadi. Hozirgi kunda dunyoning rivojlangan mamlakatlari yashil texnologiyalardan iqtisodiyotda keng foydalanmoqdalar va ular bu orqali ko'plab resurslarni tejab, atrof-muhitni zararlashni oldini olmoqdalar. Bizning yurtimizda ham yashil texnologiyalardan

iqtisodiyotni barcha sohalarida deyarli qo'llanib iqtisodiy barqarorlikka erishilmoqda. Shuningdek, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda ham yashil iqtisodiyot tamoyillaridan qo'llanilmoqda va bu bo'yicha bir qator qaror va farmoyishlar e'lon qilinib, amaliyotga keng tadbiiq etilmoqda. O'zbekiston sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari mamlakat yalpi ichki mahsulotining 50 foizdan ortig'ini shakllantiruvchi va aholi bandligini ta'minlovchi asosiy bo'g'in hisoblanadi. Biroq, ushbu sektor vakillari faoliyatida energiya sig'iminig yuqoriligi va resurslardan foydalanish samaradorligining pastligi ularning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Global bozorda "uglerod solig'i" va ekologik standartlarning qat'iylashishi milliy tadbirkorlarimiz oldiga ishlab chiqarish jarayonlarini tubdan modernizatsiya qilish vazifasini qo'yimoqda. Yashil iqtisodiyot tamoyillarini kichik biznesga tatbiq etish shunchaki ekologik mas'uliyat emas, balki korxonaning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlovchi iqtisodiy strategiyadir. Bu jarayon energiya iste'molini optimallashtirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, chiqindisiz texnologiyalarni joriy etish va "yashil" innovatsiyalarni qo'llash orqali mahsulot tannarxini pasaytirishga xizmat qiladi. O'zbekistonda yashil taraqqiyotni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qabul qilingan davlat dasturlari va "O'zbekiston - 2030" strategiyasi tadbirkorlar uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan so'nggi yillarda yashil o'sishni ta'minlashga qaratilgan bir qator fundamental hujjatlar qabul qilindi. Xususan, "O'zbekiston-2030" strategiyasida iqtisodiyot tarmoqlarida energiya samaradorligini 2 barobarga oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushini jami generatsiyada 40 foizga yetkazish ustuvor vazifa qilib belgilandi.

Bundan tashqari, 2022-yildagi PQ-444-sonli va 2023-yildagi PQ-57-sonli qarorlar kichik biznes uchun "yashil inqilob" davrini boshlab berdi. Ushbu hujjatlar asosida tadbirkorlik subyektlariga qayta tiklanuvchi energiya qurilmalarini o'rnatish uchun nafaqat soliq imtiyozlari, balki moliyaviy rag'batlantirish tizimi ham joriy etildi. Bu islohotlar "yashil iqtisodiyot"ni shunchaki ekologik loyiha emas, balki tadbirkorlikning daromadlilik darajasini oshiruvchi iqtisodiy instrumentga aylantirdi. Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Energetika vazirligi qoshida kichik biznesga maslahat beruvchi va yashil loyihalarni ekspertizadan o'tkazuvchi markazlar faoliyati yo'lga qo'yilgan. Bu tizim tadbirkorga nafaqat texnik yordam beradi, balki ularning xalqaro "yashil" moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, davlat siyosati tadbirkorni "yashil" texnologiyalarga majburlash emas, balki uni iqtisodiy jihatdan qiziqtirish va rag'batlantirish tamoyiliga asoslangan. Bu esa kichik biznesning investitsion jozibadorligini oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini tizimli ravishda kamaytirish uchun mustahkam poydevor yaratmoqda. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2022-yilga qadar kichik biznesda muqobil energiya manbalaridan foydalanish ko'rsatkichi juda past 1-2% bo'lgan bo'lsa, 2023-yildan boshlab keskin o'sish kuzatildi. Energetika vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yil boshiga kelib, respublika bo'yicha 50 mingdan ortiq tadbirkorlik subyekti va xususiy xo'jaliklar quyosh panellaridan foydalanishga o'tdi.

(1-jadval)

Ko'rsatkich nomi	An'anaviy usul (2022)	Yashil texnologiya (2024)	Tejamkorlik samarasi
Elektr energiyasi sarfi (oylik)	100%	35-40%	60-65% tejov
Suv sarfi (agro-sektor)	100%	40-50%	50-60% tejov
Mahsulot tannarxidagi energiya ulushi	15-20%	5-7%	~3 barobar kamaygan
CO2 emissiyasi (tonna/yil)	100%	30%	70% kamayish

Jadvalda keltirilgan ko'rsatkichlar kichik biznes subyektlarining 2022-yildagi an'anaviy model va 2024-yildagi yashil model faoliyat natijalarining qiyosiy tahlilini aks ettiradi. Ushbu raqamlar yashil texnologiyalarning nafaqat ekologik, balki moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi faktor ekanligini isbotlaydi. elektr energiyasi sarfi yashil texnologiyalar quyosh panellari, inverterli uskunalar yordamida 60-65 foizga qisqargan. Bu tadbirkor uchun oylik doimiy xarajatlarning keskin kamayishini bildiradi. Energiya tejamkorligi mahsulot tannarxidagi energiya ulushining 15-20 foizdan 5-7 foizga tushishiga olib kelgan. Bu esa tadbirkorga o'z mahsulotini bozorda raqobatchilariga nisbatan arzonroq narxda sotishini va ko'proq foyda olish imkonini beradi. Ayniqsa agrosektorda faoliyat yurituvchi kichik biznes vakillari uchun suv sarfining 50-60 foizga kamayishi tomchilatib sug'orish va aqlli hisoblagichlar hisobiga hayotiy muhim ahamiyatga ega. Suv tanqisligi kuchayib borayotgan bir sharoitda, bu ko'rsatkich korxonaning uzoq muddatli barqarorligini kafolatlaydi. Ishlab chiqarish jarayonida atmosferaga chiqarilayotgan har bir tonna CO2 karbonat angidrid nafaqat tabiatga, balki biznesning nufuziga ham zarar yetkazmoqda. Yuqoridagi jadvalda aks etgan emissiyaning 70 foizga kamayishi shunchaki raqam emas. Bu korxonalarning zamonaviy, mas'uliyatli va eng muhimi, xalqaro bozorga tayyor ekanligidan dalolat beradi. Birinchidan, jahon bozorida, xususan Yevropada "Yashil standart" talablari qat'iylashib bormoqda. Agar mahsulotning "uglerod izi" yuqori bo'lsa, biz qo'shimcha bojlar to'lashga yoki umuman bozordan chiqib ketishga majbur bo'lamiz. Shunday ekan, uglerod emissiyasini kamaytirish - bu eksport salohiyatimizni himoya qilish demakdir. Ikkinchidan, ekologik mas'uliyatli biznes iste'molchilar ko'z o'ngida ishonchli brendga aylanadi. Hozirgi xaridor nafaqat mahsulotning narxiga, balki u tabiatga zarar yetkazmasdan ishlab chiqarilganiga ham e'tibor beryapti. Uchinchidan, bu bizning kelajak avlod oldidagi insoniy burchimizdir. Maqsadimiz faqat bugun foyda ko'rish emas, balki farzandlarimizga toza havo va suv qoldiradigan barqaror iqtisodiy tizim yaratishdir.

Yashil texnologiyalardan foydalanayotgan tadbirkorlar bugungi kunda sezilarli darajada iqtisodiy foyda ko'rmoqdalar. Xususan, quyosh panellarini o'rnatgan korxonalar elektr energiyasi uchun to'lovlarni o'rtacha 50 foizdan 80 foizgacha tejashmoqda. Tadbirkor tomonidan o'rnatilgan quyosh panellari ishlab chiqargan elektr energiyasining ortiqcha qismi davlat tomonidan kafolatlangan

tarzda sotib olinadi. Tadbirkor o'z ehtiyojidan ortgan elektrni davlatga har bir kVt/soat uchun 1000 so'mdan o'rtacha tarifdan qariyb 2 barobar qimmat sotish imkoniga ega. Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanayotgan subyektlar ushbu qurilmalar o'rnatilgan maydon bo'yicha yer solig'idan va qurilmalarning o'zi uchun mol-mulk solig'idan 10 yilgacha ozod qilinishi mumkin. Yashil texnologiyalar va butlovchi qismlarni olib kirishda bojxona to'lovlaridan ozod etish mexanizmlari ishlamoqda. Shuningdek, Davlat tomonidan "yashil" loyihalar uchun ajratilgan mablag'lar hajmi ham ortib bormoqda: 2023-yilda tijorat banklari tomonidan "Yashil energiya" loyihalari uchun 2 trillion so'mdan ortiq imtiyozli kreditlar ajratildi. Quyosh panellarini o'rnatgan tadbirkorlar tomonidan olingan soliq imtiyozlari yer va mol-mulk solig'i hajmi 2023-yilda o'rtacha 450 milliard so'mni tashkil etdi.

Yuqorida keltirilgan statistik tahlillar va davlat tomonidan berilayotgan imtiyozlar kichik biznes subyektlari uchun nafaqat ichki resurslarni tejashga yordam beradi, balki tashqi bozorlarda ham o'z mavqeyini mustahkamlash uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Ushbu barqaror o'sishni saqlab qolish va yanada rivojlantirish uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni hayotga tatbiq etish maqsadga muvofiq: Eksport salohiyatini oshirishning birinchi sharti - xalqaro ekologik standartlarga muvofiqlikdir. Tadbirkorlarga ISO 14001 (Atrof-muhitni boshqarish tizimi) va ISO 50001 (Energiya menejmenti) xalqaro standartlarini joriy etish tavsiya etiladi. Bu sertifikatlar nafaqat Yevropa Ittifoqi bozorlariga kirishda "yashil pasport" vazifasini o'taydi, balki mahsulotning xalqaro tenderlardagi raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi.

Tannarxni pasaytirishning eng samarali usuli - chiqindisiz ishlab chiqarishni yo'lga qo'yishdir. Kichik biznes subyektlari o'z ishlab chiqarish jarayonida hosil bo'ladigan chiqindilarni qayta ishlash yoki ulardan ikkilamchi xomashyo sifatida foydalanish texnologiyalarini joriy etishlari lozim. Bu nafaqat xomashyo xarajatlarini o'rtacha 15-20% gacha kamaytiradi, balki utilizatsiya xarajatlaridan ham xalos etadi.

Korxonalarda har yili energiyasarfini aniqlash nazorati o'tkazish tavsiya etiladi. Bu orqali ishlab chiqarishdagi "issiqlik yo'qotish nuqtalari" va samarasiz energiya sarflovchi uskunalar aniqlanadi. Eskirgan texnologiyalarni zamonaviy, energiya tejamkor analoglariga almashtirish masalan, pnevmatik tizimlarni elektr tizimlarga o'tkazish mahsulot tannarxidagi elektr hisobini sezilarli pasaytiradi va mahsulotlar narxi arzonlashishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyot kichik biznes uchun qo'shimcha yuk emas, balki raqobatda g'olib chiqishning eng samarali yo'lidir. O'zbekistonda yaratilgan huquqiy va iqtisodiy rag'batlar tadbirkorlarga texnologik yangilanish uchun mustahkam zamin yaratmoqda. Yashil texnologiyalar orqali tannarxni pasaytirish milliy mahsulotlarimizning xalqaro bozordagi o'rnini mustahkamlab, mamlakatning barqaror iqtisodiy o'sishini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risida", 11.09.2023 yildagi PF-158-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, PQ-444-son, 02.12.2022 y.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, PQ-57-son, 16.02.2023 y.
4. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X. "Yashil iqtisodiyot". Darslik. - T.: "Universitet", 2020.
5. OECD (2023). "Green Finance and Investment in Uzbekistan".
6. Lex.uz - O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
7. Stat.uz - Statistika agentligi rasmiy portali.

DIGITAL TOOLS AND FINANCIAL LITERACY: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

Gulshat Karlibaeva, Shamuratov Anvar Abdirasul o‘g‘li,

DSc, Associate professor

Tashkent State University of Economics (Uzbekistan)

ORCID: 0009-0002-8724-9337

E-mail: karlibaeva.gulya@gmail.com

MSc student

Tashkent State University of Economics (Uzbekistan)

Abstract: The rapid development of digital technologies has fundamentally transformed the global financial system. Financial literacy the ability to understand and effectively apply financial skills is increasingly intertwined with the digital system. For example, the proliferation of mobile banking applications, online investment platforms, cryptocurrency markets and digital payment systems has created many opportunities for individuals to access, manage and grow their financial resources. However, these same developments have also created complex challenges such as digital exclusion, cybersecurity threats and information overload. This thesis examines both dimensions, with a particular focus on the context of Uzbekistan.

Keywords: Financial literacy, Digital tools, cybersecurity, digital divide, fintech

Introduction. Technological advancements are bringing about major changes in the financial system. As a result, mobile banking apps and international e-wallets have made money transfers easier. However, using these tools poses a challenge for users, requiring financial and digital literacy. The aim of this thesis is to highlight the advantages of digital media, the main obstacles that users face, and ways to increase literacy levels based on real-life situations.

This thesis examines the intersection of digital tools and financial literacy, analyzing how technology serves both as a vehicle for improving financial knowledge and as a source of new complexities for individuals and institutions alike. Special attention is given to the context of Uzbekistan and comparative international practice, reflecting the country's ongoing digital transformation agenda.

Analysis of Digital Transformation in Finance

The conveniences offered by digital tools

Digital tools are now being used by everyone, and there are those who are starting to use them, and they have become an integral part of modern civilization in an era that is redefining the boundaries of human possibilities.

In the past, people spent a lot of time writing down information on paper and losing what they wrote, but now applications such as Click, Payme and banking applications categorize all transactions, including food, utilities, etc. The benefits are time saving, data is stored accurately, which allows users to clearly see their financial statements

Cost savings. Digital tools reduce the costs of paper printing, postage, and physical transportation, which directly increases financial efficiency.

According to the Central Bank of Uzbekistan (early 2026), the number of active mobile banking users exceeded 20 million, a fourfold increase compared to 2019. This rapid expansion demonstrates the potential of digital tools to act as an equalizer by extending financial services to previously unserved populations. Personal finance apps allow users to track their income and expenses in real time, and automatically alert them about their goals and missed expenses. This instant feedback reinforces positive financial behaviors and supports long-term financial goals. Research by Fernandez et al. (2014) shows that timely financial education delivered at the time of financial decision-making is more effective than traditional classroom instruction.

Table 1: Overview of Key Digital Financial Tools

Tool Category	Examples	Key Benefit
Mobile Banking	Click, Payme, Uzcard	Real-time transaction tracking and expense categorization
Investment Platforms	Online brokerages, stock apps	Access to global markets and automated portfolio management
Cryptocurrency	Bitcoin, Ethereum exchanges	Decentralized transactions and cross-border payments
Digital Payments	E-wallets, QR payments	Reduced transaction costs and faster settlements
Personal Finance Apps	Budgeting and savings tools	Goal-setting alerts and real-time budget monitoring

Key issues and risks in the digital environmen.

Despite the transformative potential of digital financial tools, their benefits are not evenly distributed. The digital divide - the gap between those who have access to information and communication technologies and those who do not - remains an

obstacle to equitable financial literacy. In Uzbekistan, there are significant differences in internet access, device ownership, and digital skills between urban and rural populations.

According to the Statistics Agency of Uzbekistan (end of 2025), internet penetration has reached approximately 89% nationwide, but penetration remains low in rural areas. The elderly and those with limited formal education face disadvantages, while being excluded from digital tools and financial literacy.

The digitalization of financial services has simultaneously expanded the attack surface for cybercriminals. Phishing attacks, identity theft, unauthorized account access, and investment fraud are on the rise in the digital environment. Individuals with low digital and financial literacy are disproportionately vulnerable to such threats. The Financial Industry Regulatory Commission (FTC, 2026) reports that losses from investment fraud in the United States alone exceed \$7.9 billion annually, while overall fraud losses have reached \$15.9 billion, with online fraud continuing to grow.

The rapid adoption of digital payments in Uzbekistan has outpaced the development of consumer protection systems and public awareness of financial cybersecurity. This poses a potential systemic risk that needs to be addressed through coordinated regulatory and educational measures.

The proliferation of online financial information poses paradoxical challenges. While access to information has expanded significantly, the quality and reliability of this information varies widely. Social media platforms have become important sources of financial advice, demonstrating the ability of online users to manage irrational market behavior. For users who lack the analytical skills to critically evaluate financial information, the abundance of poor-quality or intentionally misleading content can lead to poor financial decisions.

The increasing sophistication of AI advisors and algorithm-based financial management tools raises concerns about financial understanding. When users entrust financial decision-making to fully automated systems, they may not develop the basic knowledge needed to evaluate the appropriateness of those recommendations or independently resolve financial difficulties. This dependency is particularly problematic during periods of market volatility or system outages.

Table 2: Key Statistics on Digital Finance in Uzbekistan and Globally

Indicator	Value / Year	Source
Active mobile banking users in Uzbekistan	20 million+ (2026)	Central Bank of Uzbekistan
Growth in mobile banking users since 2019	Increased by 4 times	Central Bank of Uzbekistan

Indicator	Value / Year	Source
Internet penetration in Uzbekistan	~89% (2025)	Statistics Agency of Uzbekistan
US investment fraud losses	\$7.9 billion (2026)	FTC Consumer Fraud Report
Total US online fraud losses	\$15.9 billion (2026)	FTC Consumer Fraud Report

Uzbekistan: Context and Policy implications

Uzbekistan provides a case study to examine the link between digital tools and financial literacy. Since 2017, the country has been implementing an ambitious agenda of economic liberalization, financial sector reform, and digital transformation. The Digital Uzbekistan 2030 strategy and the National Financial Literacy Strategy reflect the government's recognition that digital tools and financial literacy play a critical role in sustainable development.

Several key developments illustrate progress and remaining challenges:

- The rapid expansion of mobile payment infrastructure has reduced transaction costs and is increasing formal financial participation among previously unbanked citizens.
- The Central Bank of Uzbekistan has launched educational campaigns in partnership with commercial banks to raise financial awareness, but these efforts remain limited.
- The introduction of e-government services has created and is operationalizing new touchpoints for financial education, including tax administration portals and pension tracking systems.
- Persistent challenges include low levels of investment literacy in rural areas and insufficient regulation of the marketing of digital financial products.

Drawing on international best practices, particularly those of Estonia, South Korea, and Singapore, which have integrated digital tools into national financial literacy systems, Uzbekistan can develop a comprehensive approach to financial education tailored for the digital age.

Conclusion and Recommendations. In conclusion, the management and tools are evolving day by day, and the integration of AI into them is also creating amazing results. Each side has its advantages, as well as its disadvantages. However, based on the analysis, cybersecurity leads to a sharp decrease in losses. The more digital and financial literacy of demographic categories, the more they are protected from fraudsters and unknown losses.

For Uzbekistan, integrating the use of digital financial tools into a comprehensive national literacy strategy is a strategic imperative. Policy

recommendations include: expanding mobile broadband infrastructure to underserved areas, thereby incorporating digital financial literacy into school curricula, and developing multilingual, culturally appropriate online financial education content and recommendations. Most importantly, cybersecurity regulations and consumer protection systems need to be reviewed. Collaboration and integration between government, financial institutions, and technology companies are needed to scale up financial literacy initiatives. Create a regulatory testbed for AI-powered financial instruments to protect consumers from algorithmic bias.

References

1. Central bank of Uzbekistan Annual Report on Digital financial services, Tashkent (2026)
2. The effectiveness of financial education, Ameta analysis of sample studies. Journal of Financial 3.Economics. Fernandez.L, at (2014)
3. Financial Industry Regulatory Commission (FTC), Consumer Fraud in the Digital Era: 2026 Statistical overview.
4. Government of Uzbekistan. Digital Uzbekistan 2030 strategy (2020)
5. Statistics Agency of Uzbekistan. ICT usage in households and enterprises 2025 analysis (2025)

UDK: 336.76:502.131.1(575.1)

РОЛЬ ЗЕЛЕННЫХ ОБЛИГАЦИЙ В ФИНАНСИРОВАНИИ ПРОЕКТОВ ЦИРКУЛЯРНОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Рахмонов Джамшид Одил угли

Независимый соискатель ТГЭУ

+998917900092

jamabaes@gmail.com

Аннотация: В тезисе рассматривается значение зеленых облигаций как эффективного инструмента финансирования проектов циркулярной экономики в Узбекистане. Раскрывается их роль в привлечении инвестиций в экологически устойчивые направления, такие как переработка отходов, энергоэффективность и рациональное использование ресурсов. Отмечаются существующие проблемы развития рынка зеленого финансирования, а также предлагаются меры по активизации выпуска и использования зеленых облигаций в целях обеспечения устойчивого экономического роста.

Ключевые слова: Зеленые облигации, зеленое финансирование, циркулярная экономика, устойчивое развитие, инвестиции, экологические проекты, Узбекистан.

В условиях усиливающихся глобальных экологических вызовов и ограниченности природных ресурсов переход к циркулярной экономике становится одним из приоритетных направлений устойчивого развития. По

данным Всемирный банк, ежегодно в мире образуется более 2 млрд тонн твердых бытовых отходов, при этом значительная их часть не перерабатывается, что усиливает нагрузку на окружающую среду. В этой связи особую актуальность приобретает формирование эффективных механизмов финансирования экологически ориентированных проектов, среди которых важное место занимают зеленые облигации.

В Республике Узбекистан вопросы перехода к «зеленой» и циркулярной экономике закреплены на государственном уровне. В частности, в рамках Стратегия перехода Республики Узбекистан к «зеленой экономике» на период 2019-2030 годов определены ключевые направления повышения энергоэффективности, рационального использования природных ресурсов и сокращения негативного воздействия на окружающую среду. Согласно данному документу, к 2030 году планируется снизить энергоемкость ВВП на 50% и существенно увеличить долю возобновляемых источников энергии [1].

Дополнительным импульсом стало принятие ряда нормативно-правовых актов, направленных на развитие устойчивого финансирования. В частности, постановления и инициативы Центральный банк Республики Узбекистан и Министерство экономики и финансов Республики Узбекистан способствуют внедрению принципов ESG и развитию рынка капитала, включая выпуск зеленых финансовых инструментов. По оценкам международных организаций, объем глобального рынка зеленых облигаций превысил 500 млрд долларов США в год, что свидетельствует о растущем интересе инвесторов к устойчивым активам [2].

Несмотря на наличие значительного потенциала, рынок зеленых облигаций в Узбекистане находится на стадии формирования. По данным национальных источников, доля перерабатываемых отходов в стране пока остается относительно низкой, что указывает на необходимость активизации инвестиций в проекты циркулярной экономики. В этой связи зеленые облигации могут стать важным инструментом привлечения долгосрочного капитала для реализации экологически значимых инициатив, включая модернизацию инфраструктуры переработки отходов, внедрение ресурсосберегающих технологий и развитие возобновляемой энергетики.

Таким образом, исследование роли зеленых облигаций в финансировании проектов циркулярной экономики в Узбекистане является актуальным как с теоретической, так и с практической точки зрения, поскольку способствует формированию эффективной финансовой базы для обеспечения устойчивого развития страны.

Вопросы развития зеленого финансирования и его роли в становлении циркулярной экономики широко освещаются в трудах международных организаций и зарубежных исследователей. В частности, эксперты Всемирный банк подчеркивают, что переход к устойчивой экономике невозможен без мобилизации частного капитала через инновационные финансовые инструменты, включая зеленые облигации. В их исследованиях отмечается, что такие инструменты позволяют не только привлекать инвестиции, но и формировать прозрачную систему финансирования экологических проектов.

Согласно аналитическим отчетам, Организация экономического сотрудничества и развития, зеленые облигации выступают одним из наиболее быстрорастущих сегментов глобального финансового рынка. Исследования показывают, что их использование способствует снижению углеродного следа и стимулирует внедрение технологий переработки и повторного использования ресурсов, что является ключевым элементом циркулярной экономики. При этом особое внимание уделяется разработке стандартов и критериев, обеспечивающих экологическую направленность проектов [3].

В работах Программа ООН по окружающей среде рассматривается взаимосвязь между устойчивым финансированием и достижением целей устойчивого развития. Отмечается, что развитие рынка зеленых облигаций способствует финансированию проектов в области управления отходами, водоснабжения и энергоэффективности. Это напрямую связано с принципами циркулярной экономики, направленными на минимизацию отходов и максимальное использование ресурсов.

Научные исследования таких авторов, как Франклин Аллен и Дуглас Гейл, раскрывают теоретические основы функционирования финансовых рынков и подчеркивают важность институциональной среды для развития новых финансовых инструментов. В контексте зеленых облигаций они отмечают необходимость создания надежной нормативно-правовой базы и механизмов контроля, обеспечивающих доверие инвесторов [4].

В исследованиях, посвященных циркулярной экономике, значительный вклад внесли ученые, изучающие вопросы ресурсной эффективности и устойчивого потребления. В частности, работы Кеннет Боулинг заложили основы концепции замкнутой экономики, в которой отходы рассматриваются как ресурс. Современные авторы развивают эти идеи, подчеркивая необходимость интеграции финансовых инструментов, таких как зеленые облигации, в процессы перехода к циркулярной модели [5].

В Узбекистане вопросы зеленого финансирования и устойчивого развития только начинают активно изучаться. В публикациях отечественных исследователей основное внимание уделяется анализу институциональных реформ и государственной политики в области «зеленой» экономики. Отмечается, что существующие механизмы финансирования экологических проектов ограничены, что требует внедрения новых инструментов, включая зеленые облигации.

Таким образом, анализ научной литературы показывает, что, несмотря на значительный прогресс в изучении зеленого финансирования и циркулярной экономики на глобальном уровне, в национальном контексте остается ряд нерешенных вопросов. Это обуславливает необходимость дальнейших исследований, направленных на адаптацию международного опыта к условиям Узбекистана и разработку эффективных механизмов финансирования устойчивого развития.

В исследовании использованы методы системного и сравнительного анализа для оценки роли зеленых облигаций в финансировании проектов циркулярной экономики. Информационной базой послужили статистические

данные, нормативно-правовые акты Республики Узбекистан, а также аналитические отчеты международных организаций. Кроме того, применен метод обобщения и интерпретации полученных результатов с целью разработки практических рекомендаций.

Развитие рынка зеленых облигаций в последние годы демонстрирует устойчивую положительную динамику как на глобальном, так и на национальном уровнях. По данным Climate Bonds Initiative, общий объем выпуска зеленых облигаций в мире превысил 500 млрд долларов США в год, тогда как еще в 2015 году данный показатель не превышал 50 млрд долларов. Это свидетельствует о почти десятикратном росте за сравнительно короткий период и отражает растущий интерес инвесторов к инструментам устойчивого финансирования [6].

Таблица: Потенциал зеленых облигаций в финансировании проектов циркулярной экономики в Узбекистане

Показатели	Текущее состояние	Проблемы	Решения через зеленые облигации
Объем отходов в год	7-8 млн тонн	Низкий уровень переработки	Финансирование перерабатывающих предприятий
Уровень переработки отходов	15-20 %	Недостаток инфраструктуры	Инвестиции в современные технологии переработки
Рынок зеленого финансирования	Начальная стадия	Ограниченность инструментов	Развитие выпуска зеленых облигаций
Энергоэффективность	Низкий уровень	Изношенные технологии	Финансирование энергосберегающих проектов
Инвестиционные потребности	Высокие (млрд долл.)	Недостаток капитала	Привлечение международных инвесторов

Источник: составлено автором на основе данных Всемирный банк и Climate Bonds Initiative

Проведенный анализ показывает, что Узбекистан обладает значительным потенциалом для развития циркулярной экономики, однако реализация данного потенциала ограничена рядом структурных проблем. Одной из ключевых является низкий уровень переработки отходов, который составляет лишь 15-20%, тогда как ежегодный объем образования твердых бытовых отходов достигает 7-8 млн тонн. Это создает серьезную нагрузку на экологическую систему и требует внедрения современных механизмов финансирования экологических проектов.

В этих условиях зеленые облигации рассматриваются как эффективный инструмент привлечения долгосрочного капитала. Они позволяют мобилизовать средства как от государственных, так и от частных инвесторов

для реализации проектов в сфере переработки отходов, повышения энергоэффективности и внедрения экологически чистых технологий. По данным международных организаций, таких как Всемирный банк, развитие зеленых финансовых инструментов способствует ускорению перехода к устойчивой экономике.

Кроме того, анализ показывает, что рынок зеленого финансирования в Узбекистане находится на начальном этапе развития, что требует совершенствования нормативно-правовой базы и расширения участия банковского сектора. Внедрение зеленых облигаций может стать важным стимулом для привлечения инвестиций и повышения эффективности использования ресурсов, что напрямую соответствует принципам циркулярной экономики.

Анализ показывает, что одним из ключевых барьеров развития зеленых облигаций в Узбекистане является недостаточная развитость нормативно-правовой базы и низкий уровень осведомленности участников рынка. Несмотря на наличие стратегических документов, практические механизмы выпуска и обращения таких облигаций пока находятся на начальном этапе. Кроме того, отсутствуют единые стандарты классификации «зеленых» проектов, что затрудняет оценку их эффективности и снижает доверие инвесторов.

В то же время результаты исследования показывают, что внедрение зеленых облигаций может обеспечить мультипликативный эффект для экономики. Например, инвестиции в переработку отходов позволяют не только снизить экологическую нагрузку, но и создать новые рабочие места, повысить ресурсную эффективность и стимулировать развитие малого бизнеса. По международным оценкам, каждый вложенный доллар в «зеленые» проекты может генерировать до 2-3 долларов дополнительной экономической активности в смежных отраслях [7].

Таким образом, проведенный анализ подтверждает, что развитие рынка зеленых облигаций в Узбекистане обладает значительным потенциалом для финансирования проектов циркулярной экономики. Однако для его реализации необходимо совершенствование институциональной среды, разработка четких стандартов и активизация государственной поддержки. Это позволит обеспечить устойчивый экономический рост и повысить экологическую безопасность страны.

Проведенное исследование подтверждает, что зеленые облигации являются одним из наиболее перспективных инструментов финансирования проектов циркулярной экономики в Узбекистане. Их применение позволяет эффективно привлекать долгосрочные инвестиции в экологически ориентированные сферы, включая переработку отходов, развитие возобновляемой энергетики и повышение энергоэффективности.

Анализ показал, что, несмотря на наличие стратегических документов и государственной поддержки, уровень развития рынка зеленого финансирования в стране остается на начальном этапе. Основными барьерами выступают недостаточная нормативно-правовая база, ограниченный опыт

выпуска зеленых финансовых инструментов и недостаточная вовлеченность частного сектора.

Вместе с тем международный опыт демонстрирует, что активное развитие рынка зеленых облигаций способствует ускорению перехода к циркулярной экономике, снижению экологической нагрузки и повышению инвестиционной привлекательности экономики. В этой связи для Узбекистана особенно важно дальнейшее совершенствование финансовой инфраструктуры, внедрение международных стандартов ESG и расширение механизмов государственной поддержки.

Таким образом, развитие зеленых облигаций является важным условием обеспечения устойчивого экономического роста и формирования эффективной модели циркулярной экономики в стране.

Список литературы:

1. Всемирный банк. Green Bonds and Sustainable Finance: Global Trends Report. Washington, DC.
2. Climate Bonds Initiative. Global Green Bond Market Summary 2025. London.
3. OECD. Mobilising Green Finance for Sustainable Development. Paris, 2023.
4. UNEP. Financing the Circular Economy Transition. Nairobi.
5. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). Sustainable Finance Strategy Report. London.
6. Министерство экономики и финансов Республики Узбекистан. Стратегия перехода к «зеленой экономике» 2019-2030. Ташкент.
7. Центральный банк Республики Узбекистан. Развитие устойчивого финансирования в Узбекистане. Ташкент.

LEGAL REGULATION OF ECONOMICS AND FINANCIAL LITERACY

Evatov Elomon O'tkir o'g'li

Tashkent State University of Economics master degree student

elomonevatov1@gmail.com

Abstract. Legal regulation of the economy and financial literacy are fundamental components of a modern and sustainable economic system. This study examines the interrelationship between legal frameworks and financial literacy in shaping economic stability, protecting consumer rights, and promoting efficient financial behavior among citizens. It highlights how state-regulated legal mechanisms ensure transparency, stability, and accountability within financial systems, thereby improving the investment climate and stimulating economic growth.

The research also explores the increasing importance of financial literacy in the context of digital transformation, where new financial instruments such as electronic payment systems, online lending, and digital assets require updated legal norms and enhanced consumer protection mechanisms. Special attention is given to

the role of institutions, education systems, and financial organizations in improving public financial knowledge and promoting responsible financial decision-making.

Furthermore, the study analyzes international experiences and their relevance to national contexts, particularly focusing on Uzbekistan's ongoing reforms in financial modernization and inclusion. The findings emphasize that the integration of strong legal regulation with comprehensive financial education contributes significantly to economic resilience, risk reduction, and sustainable development.

Keywords. Financial literacy, legal regulation, economic stability, financial inclusion, digital transformation, consumer protection, financial system, investment climate, economic development, Uzbekistan reforms.

The legal regulation of the economy and financial literacy are important components of the modern economic system. They reflect the formation, development and regulation of financial relations in society on a legal basis. Implemented through regulatory and legal mechanisms developed and enforced by the state, this process serves to ensure economic stability, protect the rights and interests of market participants, and enhance citizens' financial knowledge. For the economy to function effectively, it is crucial that the legal environment is clear, stable and transparent, as these factors improve the investment climate, stimulate entrepreneurial activity and accelerate economic growth.

Financial literacy is a comprehensive concept reflecting an individual's ability to make informed financial decisions. This involves managing income, planning expenditure, creating savings, using credit responsibly, and evaluating investment opportunities. Legal regulation creates the conditions necessary for developing this knowledge and these skills. In societies with low financial literacy, cases of fraud increase, incorrect financial decisions are made and economic resources are used inefficiently. Therefore, governments implement programmes aimed at improving financial literacy, introduce specialised courses into the education system and conduct awareness campaigns through the media.

Financial literacy is one of the key factors of economic stability. This, in turn, leads to the stability of the banking system, increased tax revenues, and the expansion of economic activity at the national level.

International experience also plays an important role in the legal regulation of the economy and financial literacy. In many developed countries, improving financial literacy is a key area of state policy, implemented through special national strategies. Studying and adapting this experience to national conditions can further improve the economic system. In the context of globalisation, the expansion of international financial relations means that national legislation must align with international standards.

The institutional environment plays a particularly significant role in the legal regulation of the economy and financial literacy. This system comprises the coordinated activities of government bodies, financial institutions, educational establishments and regulatory authorities. When this system functions effectively, economic relations are regulated based on clear rules and market uncertainty is

reduced. Central banks, ministries of finance and supervisory bodies in particular play a decisive role in ensuring financial stability.

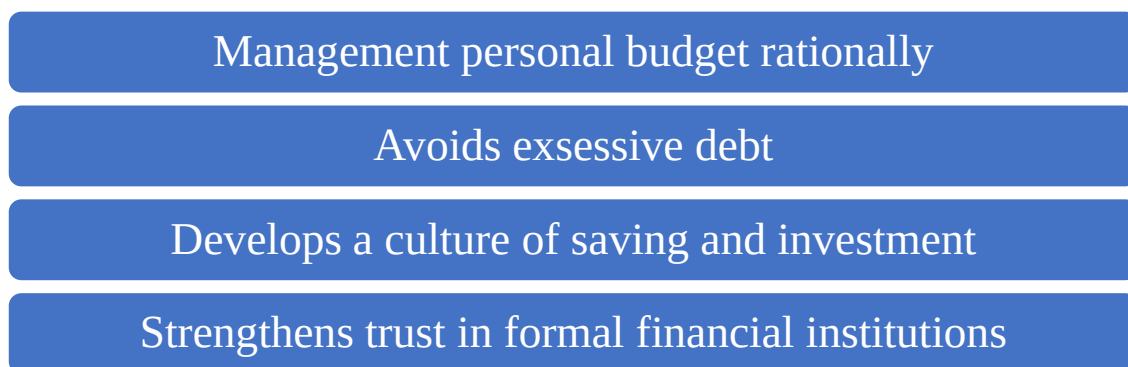

Figure 1. Key Dimensions of Financial Literacy in Ensuring Economic Stability

The rapid development of digital technologies is imposing new requirements on the legal regulation of the economy and financial literacy. The emergence of new financial instruments, such as electronic payment systems, online lending, cryptocurrencies and digital assets, necessitates the development of specialised legal norms. At the same time, protecting personal data, ensuring cybersecurity, and preventing digital fraud have become pressing issues. This requires effective cooperation between government bodies, financial institutions, and technology companies.

Another important aspect of legally regulating financial literacy is protecting consumer rights. Citizens must have the right to receive full and accurate information when using financial services. Loan terms, interest rates, additional fees and obligations must be presented clearly. Otherwise, they may be misled and end up in debt. Therefore, supervisory mechanisms over financial institutions must be strengthened and their accountability increased.

Legal regulation of the economy and financial literacy are key factors in determining a society's level of economic development. Not only does it regulate economic processes, it also shapes the financial culture of citizens, ensures economic security and creates a solid foundation for sustainable development. Therefore, reforms in this area must be consistent, the legal framework must be continuously improved, and special attention must be paid to increasing the population's financial knowledge.

The education system also plays a crucial role in developing financial literacy. Introducing financial education subjects in schools, colleges and higher education institutions helps shape the economic thinking of the younger generation. This reduces financial mistakes, fosters a culture of conscious consumption, and increases public welfare overall. Informal education formats, such as training sessions, seminars and online courses, also serve as important sources of knowledge for various segments of the population.

The concept of financial inclusion is also important in this context. Financial inclusion involves expanding access to banking services, credit, insurance, and payment systems for all segments of the population. Legal regulation plays a key role in facilitating this access. Simplifying procedures for opening accounts, obtaining loans or using electronic payment systems, for example, increases economic activity and reduces the size of the shadow economy.

Risk management is another important aspect of the legal regulation of the economy and financial literacy. Any financial activity involves a certain level of risk. Legislation therefore introduces mechanisms for identifying, assessing and mitigating these risks. Tools such as insurance systems, deposit guarantees and credit history systems help to protect citizens and businesses from financial losses.

In the context of the digital economy, however, the development of financial technologies fintech further complicates legal regulation. Mobile banking, electronic wallets, online investment platforms and artificial intelligence-based financial services are becoming increasingly commonplace. This requires new legal approaches, particularly with regard to ensuring data protection and transaction security and strengthening oversight of digital services.

Table 1.

Key Benefits of Financial Literacy

Financial Literacy Benefits	Making correct financial decisions
	Identifying ways to reduce expenses
	Exploring opportunities to increase income
	Effective management of debts and money

Social responsibility is an important aspect of legal regulation in the economy, as is financial literacy. Banks and financial institutions should prioritise protecting customers' interests as well as generating profit. Key requirements in this regard include responsible lending principles, transparent service provision, and full disclosure of information to clients.

Uzbekistan programmes aimed at improving financial literacy are gradually being implemented. Within the education system, more emphasis is being placed on economic and financial subjects, with elements of financial literacy being incorporated into certain curricula. Additionally, banks and financial institutions are conducting awareness activities to inform the population about loan conditions, interest rates and financial obligations. This helps citizens to make more informed financial decisions.

United States, special government and non-governmental organisations operate with the aim of enhancing financial literacy. These institutions provide the population with practical knowledge on budgeting, managing credit history and making investments. In European countries, particular emphasis is placed on ensuring transparency in the financial services market and protecting consumers. Specifically, banks are legally required to communicate all terms and conditions to their clients in a clear and understandable manner.

In developed countries, digital financial services are highly advanced and subject to rigorous legal regulation. For instance, ensuring the security of electronic payments and online banking services, safeguarding personal data and bolstering cybersecurity measures are regarded as key priorities. Uzbekistan can learn from these experiences and use them as a foundation for improving national legislation.

Consistent reforms have been implemented in Uzbekistan to modernise the financial system and expand access to financial services for the population. According to data from the Central Bank, the volume of loans issued by commercial banks increased several times between 2017 and 2024, indicating a rise in economic activity.

Conclusion. Legal regulation of the economy and financial literacy are fundamental pillars of a stable and sustainable economic system. A well-structured legal framework ensures the orderly functioning of financial relations, strengthens trust among market participants, protects consumer rights and fosters a favourable environment for investment and entrepreneurship. Meanwhile, financial literacy empowers individuals with the knowledge and skills needed to make sound economic choices, thereby mitigating financial risks and boosting overall economic efficiency.

The growing complexity of modern economies, particularly in the context of digital transformation, has made the interaction between legal regulation and financial literacy increasingly significant. The expansion of digital financial services, the emergence of new financial instruments and the increasing threat of cybercrime require the continuous improvement of legal norms and adaptive policy approaches. In this regard, institutions, education systems and financial organisations play a crucial role in ensuring effective regulation and widespread financial awareness.

Experience from around the world shows that a comprehensive approach combining legal reforms, educational initiatives and institutional support can significantly boost financial literacy and economic resilience. Uzbekistan has already made notable progress in this area by modernising the financial system and expanding access to financial services. Nevertheless, additional efforts are required to enhance financial inclusion, bolster consumer protection, and harmonise national legislation with international standards.

References

1. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2017-2024). Statistical Bulletin and Annual Reports. Tashkent: Central Bank Publications.
2. Law of the Republic of Uzbekistan on Banks and Banking Activity. (latest edition). Official Legal Database of Uzbekistan.
3. Law of the Republic of Uzbekistan on Consumer Protection. Official legal framework regulating consumer rights in financial services.
4. OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (various years). Financial Literacy and Education Reports. Paris: OECD Publishing.
5. World Bank. (2020-2024). Global Financial Development Reports. Washington, DC: World Bank Publications.

6. International Monetary Fund (IMF). (various years). Financial Stability and Digital Economy Reports. Washington, DC: IMF Publications.
7. European Commission. (2022-2024). Financial Services and Consumer Protection Policy Documents. Brussels: EU Publications.
8. Federal Reserve System (United States). (various years). Reports on Financial Literacy and Household Finance. Washington, DC.

STRATEGIES FOR IMPLEMENTING FINANCIAL LITERACY PROGRAMS IN HIGHER EDUCATION

Gulshat Karlibaeva, Sa'dullayev Shaxzodbek Ibodullo o'g'li

DSc, Associate professor

Tashkent State University of Economics

ORCID: 0009-0002-8724-9337

E-mail: karlibaeva.gulya@gmail.com

MSc student,

Tashkent State University of Economics

Abstract. This thesis is devoted to the role of financial literacy in higher education and the ways universities can better prepare students for managing personal finances. It examines approaches such as courses, integrated curricula, peer education, digital tools, and counseling. Using a case study from Westminster International University in Tashkent, the study concludes that a combined and flexible approach is the most effective model.

Keywords: financial literacy, higher education, personal finance education, curriculum integration, peer coaching, digital tools, student financial well-being, Uzbekistan, Central Asia.

Introduction. Somewhere around 2012 or 2013, American student loan debt crossed the one trillion dollar mark for the first time. By the mid-2020s it was closer to 1.7 trillion. Those numbers are cited so frequently in policy debates that they have lost some of their power to surprise - but step back from them for a moment and they are extraordinary. The majority of the people who took on that debt were teenagers when they signed the paperwork. Most had no formal instruction in how interest accrues, what a repayment schedule actually costs over time, or how to evaluate whether a particular degree at a particular price point was a reasonable investment. They were handed a financial instrument of enormous consequence and left to figure it out on their own.

This is not unique to the United States. In Uzbekistan, where banking sector reforms accelerated sharply after 2017, young adults found themselves navigating a rapidly expanding array of credit products, mobile payment platforms, and investment options for which neither their schooling nor their family experience had prepared them. The contexts are different in almost every respect - income levels, institutional histories, regulatory environments - but the underlying gap is recognizable: formal education has not kept pace with the financial complexity people are expected to manage.

Why Financial Literacy in Universities Specifically

The case for situating financial literacy programs in universities rather than, say, secondary schools or workplace training programs rests on a few specific features of the university experience. The most important is timing. Late adolescence and early adulthood is when most people make their first significant financial commitments: student loans, first credit cards, rental agreements, decisions about whether to start saving in even small amounts. These decisions have compounding effects over decades. A 22-year-old who understands compound interest and starts contributing to a pension fund even at a modest rate will be in a substantially different financial position at 65 than one who delays by ten years - not because of any dramatic difference in income, but because of time.

Robb (2011) documented something that many faculty members know anecdotally: financial stress is one of the most reliable predictors of poor academic performance and of dropping out before completion. Students who are worried about making rent, who are fielding calls about overdue credit card payments, who do not know whether their financial aid will cover next semester - these students are not fully present in their courses. That is an educational equity argument as much as a welfare argument. First-generation college students and those from lower-income households arrive with less financial background knowledge and are more likely to make avoidable errors. A university that does nothing to close that gap is, in effect, allowing an inherited disadvantage to compound.

There is also a simple question of access. Not everyone goes to university, and not everyone who does will later have access to sophisticated financial advising. For many people, university is the last institutional setting in which systematic education of any kind will be delivered. That probably ought to count for something in how institutions think about what they teach.

Five Implementation Strategies

Standalone Personal Finance Courses

The most intuitive approach is to offer a dedicated course - a full semester covering budgeting, consumer credit, investing basics, tax obligations, and insurance. Done well, with real assignments that require students to apply the content to their own financial situations rather than abstract case studies, this can produce solid results. Mandell and Klein (2009) found knowledge gains in students who completed well-structured personal finance courses that persisted at one-year follow-up, which is not a trivial result in this literature.

The problem is selection. Students who voluntarily enroll in an elective personal finance course are, disproportionately, the students who are already somewhat financially engaged. The students most likely to benefit from such a course - those with the least prior financial knowledge, those carrying the heaviest loan burdens, first-generation students - are the least likely to choose it from a catalogue of competing options. Making it mandatory solves this problem but creates others: institutional resistance to adding required credits, risk of students treating a mandatory course as a box to check rather than material to engage with, and the difficulty of finding qualified instructors willing to teach it at scale.

Curriculum Integration

Rather than creating new standalone courses, some institutions have tried embedding financial literacy content within existing required courses across departments. An economics course includes a module on personal debt. A sociology course covers the financial dimensions of inequality. An engineering program discusses the economics of career decisions. The logic is that students who are already motivated to be in a course will engage more genuinely with financial content presented within that context than with the same content delivered in isolation.

The practical difficulty is coordination. Distributing financial literacy content across twenty different departments and fifty different courses, with no central oversight, tends to produce wildly uneven quality. A faculty member who is expert in fluid dynamics and has been asked to add a budgeting module to their course will probably not do it particularly well, and may quietly drop it the following semester when no one is checking. Integration without infrastructure usually means fragmentation.

Peer Education

Peer financial education programs train older students - typically juniors, seniors, or graduate students - to deliver workshops and coaching sessions to their younger peers. The appeal is partly economic (peer educators are far cheaper than professional staff) and partly relational. Research consistently shows that people are more willing to disclose financial difficulties and ask basic questions to someone their own age who has navigated similar situations than to an authority figure with professional credentials. The asymmetry of expertise is less intimidating, and the credibility of shared experience carries real weight.

The risk is quality control. A peer educator who gives inaccurate advice about loan consolidation options or tax filing can cause real harm. Programs need to be explicit about the limits of what peer coaches are qualified to address, provide adequate training (the programs with the best outcomes typically invested twelve to fifteen hours in coach preparation), and maintain supervision structures that allow coaches to escalate complex questions to professional staff. Without those elements, peer education programs are more liability than asset.

Digital Tools

There is an obvious attraction to digital approaches: they scale. An online module, a budgeting simulation, a mobile app that nudges students toward savings goals - any of these can reach thousands of students at marginal cost once built. Engagement, though, is not understanding, and understanding is not behavior. This is where a lot of digital financial education falls apart. An app that students open enthusiastically for three days and then abandon is not achieving much. The digital tools that seem to produce lasting effects share certain features: they connect to real financial data rather than simulations, they include mechanisms for goal-setting and progress tracking, and they generate periodic check-ins rather than waiting for the user to return voluntarily. Building those features properly is expensive, and licensing them from commercial providers raises questions about conflicts of interest that universities have not always thought through carefully.

One-on-One Financial Counseling

For students dealing with genuinely complex or acute financial situations - significant debt loads, unexpected financial crises, approaching graduation with no plan for loan repayment - individualized counseling is the intervention with the strongest evidence base. Lusardi and Mitchell (2014) found associations between access to personalized financial guidance and reduced loan default rates among graduates. That makes intuitive sense: a counselor who knows a student's actual income, actual debt obligations, and actual goals can give advice that no course or app can match.

How the Strategies Compare

The table below is an attempt to summarize the key trade-offs. A disclaimer is warranted: the evidence base varies considerably across rows, and some of the figures are approximations from studies with their own methodological limitations.

Strategy	Delivery Format	Who It Reaches	Main Strength	Evidence
Standalone Course	Full-semester lecture/seminar	All undergrads (elective)	Deep, structured knowledge	↑34% knowledge scores
Curriculum Integration	Modules in required courses	All students by discipline	Contextual relevance; no opt-in needed	Better retention vs. workshops
Peer Education	Student-led sessions/mentoring	Freshmen, at-risk students	Trust, relatability, low cost	↑ Savings behavior; ↓ stress
Digital / Gamified Tools	Apps, LMS, simulations	Remote & hybrid learners	Scalable, self-paced	↑41% engagement vs. lectures
One-on-One Counseling	Individual advising sessions	Students with debt/hardship	Personalized; drives behavior change	↓ Loan default rates (Lusardi & Mitchell, 2014)

Table 1. Comparative overview of financial literacy implementation strategies in higher education.

A Case Study from Uzbekistan

Context. Most of the financial literacy research that shapes policy discussions was generated in the United States, the United Kingdom, Australia, and a handful of other high-income countries. Applying those findings to different contexts requires caution. Uzbekistan in the 2020s is not Massachusetts in the 2010s - the financial sector is younger, institutional trust is lower, the language landscape is more complex, and the pace of change is considerably faster.

Since the reform agenda launched under President Mirziyoyev in 2017, Uzbekistan has moved with unusual speed to liberalize its banking sector, expand digital payment infrastructure, and open credit markets that were previously tightly

restricted. For ordinary citizens - especially young ones - this has meant sudden exposure to financial products and decisions for which neither their educational backgrounds nor their family experiences had prepared them. The government recognized this explicitly when it launched the national Financial Literacy of the Population program in 2019, which identified university students as a priority demographic (Central Bank of Uzbekistan, 2022).

The statistical picture that emerged from baseline surveys was stark. Adult financial literacy, measured against OECD standards, stood at around 28% in 2018. Among university students, only 34% demonstrated basic budgeting skills, and just 19% held a formal savings account. These are not figures that suggest a population well-equipped for the financial environment that was rapidly developing around it. Westminster International University in Tashkent (WIUT) is an unusual institution. It operates under a formal partnership with the University of Westminster in London, teaches entirely in English, enrolls around 4,000 students, and draws a student body that skews toward relatively urban and financially stable backgrounds by Uzbek standards - though still far less financially literate, on average, than students at comparable UK institutions.

WIUT launched a structured financial literacy program in 2020. The design was pragmatic more than idealistic: rather than building something from scratch, the team responsible embedded four weeks of financial literacy content into a first-year Academic and Professional Skills course that all undergraduates were already required to complete. The topics covered were deliberately grounded in students' immediate situations understanding their tuition payment schedules, reading their bank statements, calculating what their student fees would cost them in real terms over four years. Not abstract investing theory.

In 2021 the program added a peer coaching component. Third-year students who had completed additional training twelve hours of instruction covering the limits of their role as much as the substance of financial advice - began offering drop-in sessions for first and second-year students. The peer coaches were supervised by a faculty member with an economics background and operated under clear guidelines about when to refer students to professional advisors rather than trying to handle complex questions themselves. By the 2022-23 academic year, over 600 students had used the service, with self-reported satisfaction above 80%, which is high for a voluntary program.

A third strand - an optional digital module available through the university's learning management system - had more mixed results. Completion rates among the general student body hovered around 34%, which is actually not terrible for a voluntary online module but means the majority of students never engaged with it. Among those who did complete it, post-module assessments showed average improvement of 28 percentage points on standardized financial literacy questions, which is a meaningful gain. The module clearly works for students who use it; the challenge is that the students least likely to seek it out are probably those who most need it.

What the WIUT case illustrates most clearly is that a layered approach is operationally feasible even under significant resource constraints. The program ran

primarily on existing faculty capacity, modest institutional goodwill, and a small grant from the Central Bank of Uzbekistan. It is not a model that can be copied wholesale - WIUT's English-medium, Western-accredited status makes it atypical within Uzbekistan - but the structural logic transfers.

Financial Literacy in Uzbekistan: What the Numbers Show

The indicators below track changes across several dimensions of financial literacy and inclusion in Uzbekistan between 2018 and 2023. The gains are real and in some cases substantial. They are also, almost certainly, the product of multiple overlapping causes - the national financial literacy program, broader economic development, digitalization of the payments system, and changes in what banking products are simply available - rather than university programs alone. Attributing specific portions of these shifts to higher education interventions would require controlled studies that do not yet exist.

Indicator	2018	2023	Change
Adult financial literacy rate (OECD measure)	28%	52%	↑24 pp
University students with basic budget planning skills	34%	61%	↑27 pp
Students using digital banking services regularly	41%	78%	↑37 pp
Share of HEIs with any formal fin-lit program	8%	31%	↑23 pp
Graduates reporting confidence in personal finance	22%	49%	↑27 pp
Youth (18-24) with a formal savings account	19%	44%	↑25 pp

Table 2. Financial literacy and inclusion indicators, Uzbekistan, 2018-2023.
Sources: Central Bank of Uzbekistan (2022); OECD/INFE survey data; World Bank Financial Inclusion Database (2024).

A few things stand out. The largest single gain - 37 percentage points in digital banking use among 18-24-year-olds - almost certainly owes more to the expansion of mobile payment platforms than to any educational intervention. That is worth being honest about. The more plausibly education-linked gains - budgeting skills, confidence in financial decision-making, savings account ownership - are in the 25-27-point range, which is still large by historical standards for five-year periods. The share of universities with formal financial literacy programs grew from 8% to 31%, suggesting that institutions are responding to national policy signals, though the quality of those programs varies enormously. A university that holds a single annual workshop and calls it a financial literacy program is included in that 31% alongside ones that have built something more substantial.

Conclusion. This study does not argue that financial literacy can solve economic inequality. However, universities can help students avoid common financial mistakes related to loans, credit, savings, and budgeting. Even basic financial knowledge can significantly improve long-term financial decision-making.

The case of Westminster International University in Tashkent shows that financial literacy programs are important not only in developed countries, but also in rapidly changing economies such as Uzbekistan. The research concludes that the most effective approach is a layered model combining general financial education, optional advanced learning, and individual support. Its success depends mainly on institutional commitment and consistent implementation.

References

1. Central Bank of Uzbekistan. (2022). Financial literacy of the population of Uzbekistan: Survey results and program outcomes 2019-2022. CBU Publication Office.
2. Danes, S. M., & Haberman, H. R. (2007). Teen financial knowledge, self-efficacy, and behavior: A gendered view. *Financial Counseling and Planning*, 18(2), 48-60.
3. Fernandes, D., Lynch, J. G., & Netemeyer, R. G. (2014). Financial literacy, financial education, and downstream financial behaviors. *Management Science*, 60(8), 1861-1883.
4. Mandell, L., & Klein, L. S. (2009). The impact of financial literacy education on subsequent financial behavior. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 20(1), 15-24.
5. Robb, C. A. (2011). Financial knowledge and credit card behavior of college students. *Journal of Family and Economic Issues*, 32(4), 690-698.
6. Westminster International University in Tashkent. (2023). Annual report on student support services and financial literacy program outcomes 2022-2023. WIUT Internal Publication.
7. World Bank. (2024). Global Financial Inclusion Database (Findex). <https://databank.worldbank.org/source/financial-inclusion>

UDK 657:631.162

BUXGALTERIYA HISOBIDA MAHSULDOR VA ISHCHI HAYVONLAR HISOBINI YURITISH MUAMMOLARI

Ravshanov Alisher Bobaqulovich

Qarshi davlat texnika universiteti

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası katta o'qituvchisi

ORCID: 0009-0002-5204-2467

alisherravshanov0571@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada qishloq xo'jalik korxonalarida qoramollarni tasniflanishi, baholanishi, ularni hisobini buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarga moslashtirish bo'yicha mavjud muammolar yoritilgan, mahsuldor va ishchi hayvonlarning ta'rifi ishlab chiqilgan. 41-son BHXS “Qishloq xo'jaligi” standartining mohiyati va asosiy qoidalari keltirilgan. Maqolada qoramollarni tan

olish, boshlang'ich va adolatli (haqqoniy) qiymatda baholash, qoramollar va ulardan olingan mahsulotlarning haqqoniy qiymatini o'zgarishidan olinadigan foyda yoki ko'rilgan zararni hisobga olish tartibi keltirilgan.

Kalit so'zlar: qoramollar, mahsuldor hayvonlar, ishchi hayvonlar, biologik aktivlar, biotransformatsiya, kapital qo'yilmalari, boshlang'ich qiymat, davomiy baholash, haqqoniy qiymat.

Qishloq xo'jaligida chorvachilik sohasi muhim iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lib, ularni to'g'ri hisobga olish va samarali boshqarish tarmoq rivojining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Chorva mollarning soni, haqqoniy qiymati, mahsuldorligi va ularning tarkibi haqida aniq va ishonchli ma'lumotlarga ega bo'lish qishloq xo'jalik korxonalari va investorlar uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda respublikamizda jami 18 032 ta chorvachilik xo'jaliklari mavjud bo'lib, shundan 7 614 tasi qoramolchilik, 3 263 tasi qo'y va echkichilik, 142 tasi yilqichilik, 52 tasi tuyachilik, 1 163 tasi parrandachilik, 4 829 tasi baliqchilik, 715 tasi asalarichilik va 254 tasi quyunchilik yo'nalishida tashkil etilgan[1].

Dunyoda aholisi sonining keskin oshib borishi, ekin maydonlarining qisqarishi va shurlanishi, ekologik iqlimning o'zgarishi va davlatlar o'rtasida siyosiy keskinlikni kuchayishi oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Ayniqsa, charvochilik mahsulotlarini ishlab chiqishda moddiy resurslarning etishmasligi va sohaga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni keng joriy etishdagi moliyaviy qiyinchiliklar bu muammolarni echim topishiga tusqinlik qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-22-son farmonining 1-ilovasida qishloq xo'jaligida - 4,8 milliard dollar miqdorida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmini hozirgi 40 milliarddan 2030-yilgacha 60 milliard dollarga etkazish bo'yicha islohotlarni boshlash.

Qishloq xo'jaligi uchun 52 trillion so'm ajratib, dehqon va fermer xo'jaliklari, sohadagi klasterlarni qo'llab-quvvatlash[2] qishloq xo'jaligida amalga oshirilishi lozim bo'lgan ustivor vazifalar sifatida belgilab berilgan.

Keyingi yillardagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qishloq xo'jaligini jumladan, chorvachilik tarmog'ini jadal rivojlantirish to'g'risidagi farmonlar, xalqimizni arzon va sifatli go'sht hamda boshqa oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash, fuqarolarning bandligini oshirish va daromadlarini ko'paytirishda chorvaning ozuqa bazasini ko'paytirish, naslchilikni yaxshilash, sun'iy urug'lantirishni rivojlantirish va naslchilik xo'jaliklarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga qaratilgan.

Buxgalteriya hisobi amaliyotda chorva mollarni hisobga olish jarayonlarining etarlicha raqamlashtirilmagani, ularni hisobga olish va baholashda inson omilining yuqori ustunligi va nazorat mexanizmlarining zaifligi ushbu muammolar qatoriga kiradi. Bu esa o'z navbatida ma'lumotlarning noaniqligiga, rejalashtirish va qarorlar qabul qilishda xatolarga hamda iqtisodiy samaradorlikning pasayishiga olib keladi.

Shu bois, mazkur mavzuda chorva mollarni hisobga olish tizimidagi mavjud muammolarni tahlil qilish, ularning sabablarini aniqlash hamda samarali echimlar ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Mahsuldor va ishchi hayvonlar moliyaviy hisobotda biologik aktivlarning tarkibiy qismi sifatida hisobga olinib, ularni to'g'ri tasniflash va ma'lumotlarni ochib berish moliyaviy hisobotning sifatini va ishonchligini yanada oshiradi.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) muvofiq, biologik aktivlar va asosiy vositalar iqtisodiy tabiati jihatidan sezilarli darajada farq qiladi.

Biologik aktivlar - bu doimiy biologik transformatsiyaga uchragan tirik organizmlar, asosiy vositalar esa ishlab chiqarishda ishlatiladigan tirik bo'lmagan resurslardir. Tahlil shuni ko'rsatadiki, biologik aktivlar odatda bozor sharoitlari va o'zida biologik o'zgarishlarni aks ettiruvchi haqqoniy qiymat bo'yicha o'lchanadi. Asosiy vositalar esa aksincha, tarixiy qiymat bo'yicha qayd etiladi va foydali muddati davomida amortizasiya qilinadi.

Milliy buxgalteriya hisobi amaliyotida qoramollar asosan quyidagicha tasniflanadi:

Foyda keltirish muddatiga ko'ra:

1. Uzoq muddatli foyda keltiradigan qoramollar:

- mahsuldor qoramollar;
- ishchi qoramollar.

2. Qisqa muddatli foyda keltiradigan:

- o'stirishdagi qoramollar;
- boquvdagi qoramollar.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida qoramollar asosan quyidagicha tasniflanadi:

1. Foyda keltirish muddatiga ko'ra:

1. Uzoq muddatli foyda keltiradigan qoramollar:

- mahsuldor qoramollar;
- ishchi qoramollar.

2. Qisqa muddatli foyda keltiradigan:

- o'stirishdagi qoramollar;
- boquvdagi qoramollar;
- yig'ishtirib olish jarayonidagi biologik mahsulotlar (sut, gusht va b.).

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida qoramollar va ulardan yig'ishtirib olish jarayonidagi mahsulotlarni guruhlash jadvali keltirilgan (1-jadval). Bu standartlarning asosiy muhim jihati mahsuldor hayvonlar va ulardan olinadigan biologik mahsulotlar alohida hisoblanadi.

1-jadval

Qoramollarni xo'jalikdagi iqtisodiy maqsadlariga ko'ra tasniflanishi

№	Qoramol turi	Maqsadi	Tasnif	Qo'llaniladigan standart	Baholash usuli
1	Go'sht uchun boqiladigan qoramollar	Sotish, so'yish	Biologik aktiv	IAS 41	Haqqoniy qiymat - sotish xarajatlari
2	Sut uchun boqiladigan	Sut ishlab chiqarish	Ishlab chiqaruvchi	IAS 41	Haqqoniy qiymat - sotish

	qoramollari		biologik aktiv		xarajatlari
3	Nasldor buqalar	Urug' olish, ko'paytirish	Ishlab chiqaruvchi biologik aktiv	IAS 41	Haqqoniy qiymat - sotish xarajatlari
4	Yosh mollar (buzoqlar)	Keyinchalik sotish yoki podaga qo'shish	Biologik aktiv	IAS 41	Haqqoniy qiymat - sotish xarajatlari
5	Sut (olingan mahsulot)	Sotish, qayta ishlash	Qishloq xo'jaligi mahsuloti	IAS 41 va IAS 2	Hosil olingan paytda haqqoniy qiymat
6.	Sotish uchun muljallangan qoramollar	Sotish	Biologik aktiv	IAS 41 va IFRS 5	Balans qiymati - sotish xarajatlari = haqqoniy qiymati o'rtasidagi kamrog'ida
7	Ishchi qoramollar	Yer haydash va yuk tortish uchun	Asosiy vosita	IAS 41 va IAS 16	Boshlang'ich qiymat (tannarx),- amortizatsiya

Izoh: Muallif ishlanmasi

AQSh iqtisodchi olimi Dj. U.Kendrikning fikricha, mahsuldor hayvonlar - qishloq xo'jaligida iqtisodiy qiymat yaratuvchi, ya'ni go'sht, sut, tuxum, jun va boshqa mahsulotlar ishlab chiqaradigan tirik aktivlar hisoblanadi[3].

Iqtisodchi olim K.Ritsonning fikriga ko'ra, mahsuldor hayvonlar - fermer xo'jaligida daromad keltiruvchi asosiy biologik resurs bo'lib, ularning samaradorligi chiqarilgan mahsulot hajmi bilan baholanadi[4].

O'zbekistonlik iqtisodchi olim A.A.Abdullaevning fikriga ko'ra, mahsuldor hayvonlar - qishloq xo'jaligi korxonalarida iqtisodiy samara beruvchi, qayta ishlanadigan va bozorda sotiladigan mahsulotlar manbai bo'lgan tirik vositalardir.

Ishchi hayvonlar - qishloq xo'jaligida transport, erga ishlov berish va boshqa og'ir ishlar uchun foydalaniladigan, iqtisodiy samara keltiruvchi tirik mehnat vositalari hisoblanadi[5].

N.Q.Yo'ldoshevning fikriga ko'ra, mahsuldor hayvonlar - inson tomonidan parvarish qilinib, ulardan muntazam ravishda mahsulot olishga mo'ljallangan chorva turlaridir.

Ishchi hayvonlar - inson tomonidan parvarish qilinib, asosan mehnat funksiyasini bajarishga ixtisoslashgan chorva turlaridir[6].

Iqtisodchi V.I.Nazarenkoning fikriga ko'ra, mahsuldor hayvonlar - agrar ishlab chiqarishda ishtirok etuvchi va qo'shimcha qiymat yaratishga xizmat qiluvchi biologik aktivlar hisoblanadi.

Ishchi hayvonlar - agrar ishlab chiqarishda mehnat vositasi sifatida ishtirok etuvchi, mexanik energiya manbai bo'lgan biologik aktivlardir[7].

BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti maxsus agentligining qayd etishicha, ishchi hayvonlar - qishloq xo'jaligida er haydash, yuk tashish, sug'orish va boshqa ishlarda quvvat manbai sifatida foydalaniladigan hayvonlardir. Ular ishlab chiqarish jarayonida energiya manbai bo'lib xizmat qiladi[8].

Yuqorida iqtisodchi olimlar tomonidan berilgan fikrlardan ko'rinib turibdiki, mahsuldor hayvonlarga berilgan ta'riflarda asosiy urg'u ularni qiymat yaratishiga, mahsulot berishiga qaratilgan. Xuddi shuningdek, ishchi hayvonlarga berilgan ta'riflarda asosiy urg'u ularning ishlov berish va mehnat funksiyasini bajarishga ixtisoslashganligiga qaratilgan.

Bizning fikrimizcha bu ta'riflar mahsuldor va ishchi hayvonlarning biologik aktiv sifatidagi mazmun-mohiyatini to'liq yoritib bera olmaydi.

Bizning fikrimizcha, mahsuldor hayvonlar - xo'jalik yurituvchi sub'ektda bir yildan ortiq muddatda mahsulot olish maqsadida parvarish qilinadigan biologik aktivlardir.

Ishchi hayvonlar - xo'jalik yurituvchi sub'ektda bir yildan ortiq muddatda mehnat vositasi sifatida foydalaniladigan biologik aktivlardir.

Milliy buxgalteriya hisobi amaliyotida qoramollar aktiv sifatida tan olinganda, ular boshlang'ich qiymat bo'yicha baholanadi va hisobga olinadi.

Chorva qoramollari aktiv sifatida tan olinganidan so'ng, boshlang'ich yoki qayta baholangan qiymati bo'yicha hisobga olinishi lozim. Qoramollarni qiymatini hisobga olishning qo'llaniladigan usuli tashkilotning hisob siyosatida aks ettirilishi lozim. [9].

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartiga (IAS 41) ko'ra qoramollar dastlabki tan olinishida va har bir hisobot davrining oxirida sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatda baholanishi lozim. Bozor narxlari mavjud bo'lmagan yoki haqqoniy qiymatning muqobil baholashlari aniq ishonchsiz deb topilgan holatda, biologik aktiv jamg'arilgan eskirish va jamg'arilgan qadrsizlanishdan zararlar chegirib tashlangandagi tannarxda baholanishi lozim[10].

Qishloq xo'jaligida qoramollarning IFRS va Milliy standartlar bo'yicha baholanishi va ular o'rtasidagi asosiy farqlarni 2-jadvalda ko'rishimiz mumkin.

2-jadval

Qishloq xo'jaligida qoramollarning IFRS va Milliy standartlar bo'yicha baholanishi

№	Ob'ekt	Xalqaro standart (IFRS)	IFRS bo'yicha baholash	Milliy standart (BHM S)	Milliy standart bo'yicha baholash	Asosiy farq
1	Go'sht uchun boqiladigan qoramoll	IAS 41	Haqqoniy qiymat sotish xarajatlari	BHMS №4	Tannarx yoki bozor qiymati (kamrog'i)	IFRS doim haqqoniy qiymat, milliyda tannarx va

	ar					bozor bahosining kamida
2	Sut sigirlari	IAS 41	Haqqoniy qiymat sotish xarajatlari -	BHMS №5	Tannarx - amortizatsiya	IFRS doim haqqoniy qiymat, milliyda boshlang'ich qiymat
3	Nasldor buqalar	IAS 41	Haqqoniy qiymat sotish xarajatlari -	BHMS №5	Tannarx - amortizatsiya	IFRS doim haqqoniy qiymat, milliyda boshlang'ich qiymat
4	Yosh mollar (buzoqlar)	IAS 41	Haqqoniy qiymat sotish xarajatlari -	BHMS №4	Tannarx yoki sof sotish qiymati	IFRS doim haqqoniy qiymat, milliyda tannarx va bozor bahosining kamida
5	Sut (mahsulot)	IAS 41	Cog'im paytida haqqoniy qiymat	BHMS №4	Tannarx (ishlab chiqarish xarajatlari)	IFRS doim haqqoniy qiymat, milliyda tannarx
6	Sotish uchun muljallangan qoramollar	IFRS 5	Balans qiymati yoki haqqoniy qiymat sotish xarajatlari (kamrog'i) -	BHMS №5	Tannarx yoki bozor qiymati (kamrog'i)	IFRS haqqoniy qiymat - sotish xarajatlari (kamrog'i) milliyda boshlang'ich qiymat
7	Ishchi qoramollar	IAS 41 va IAS 16	Tannarx, - amortizatsiya - qadrsizlanish	BHMS №5	Tannarx - amortizatsiya	IFRSda qayta baholash imkoniyati bor

Izoh: Muallif ishlanmasi

Bundan tashqari, milliy buxgalteriya hisobi amaliyotida chorvachilik xo'jaliklarida o'stirishdagi va boquvdagi mollar quyidagicha baholanadi:

- sut yoʻnalishidagi qoramolchilikdan olingan buzoqlar reja tannarxida baholanadi;

- goʻsht yoʻnalishidagi qoramolchilikdan olingan buzoqlar tirik vaznini tirik vaznning reja tannarxiga koʻpaytirilib baholanadi;

- ishchi hayvonlardan olingan nasl ishchi hayvonning 60 ozuqa-kuni reja tannarxiga tenglashtirilib olib baholanadi;

- chetdan sotib olingan oʻstirishdagi va boquvdagi mollar sotib olish bahosiga, barcha sotib olish va tashib keltirishga ketgan xarajatlar qoʻshib baholanadi;

- asosiy podadan brak qilinib, boquvga qoʻyilgan mollar balans bahosida baholanadi;

- asosiy podaga oʻtkazilgan yosh mollar haqiqiy tannarxida baholanadi[11].

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartiga (IAS 41) koʻra qoramollar dastlabki tan olinishida va har bir hisobot davrining oxirida sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatda baholanishi lozim. Bu moliyaviy hisobotning ishonchligini oshirish bilan bir vaqtda, xoʻjalik boshqaruvi va investorlari uchun samarali qarorlar qabul qilinishini taʼminlaydi.

Milliy buxgalteriya hisobi amaliyotida qoramollar aktiv sifatida tan olinganda boshlangʻich qiymat boʻyicha baholanib, 0170-“Ishchi va mahsuldor hayvonlar” schyotida hisobga olinadi. Qoramollarni tashkil qilish (shakllantirish) boʻyicha xarajatlar toʻgʻrisidagi axborotlarni umumlashtirish 0840-“Asosiy podani tashkil qilish” schyotida amalga oshiriladi. Qoramollarni boshlangʻich bahosini aniqlab, balansga kirim qilinishiga 0840 -“Asosiy podani tashkil qilish” schyoti kreditlanib, 0170-“Ishchi va mahsuldor hayvonlar” schyotining debetiga hisobdan chiqariladi.

Qoramollarni xoʻjalik balansidan chiqarilishi 9210-“Asosiy vositalarning chiqib ketishi” schyotini debetlash orqali amalga oshiriladi.

Bizning fikrimizcha 0840-“Asosiy podani tashkil qilish” schyotini milliy buxgalteriya hisobi standartlarini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga moslashtirish maqsadida “Ishchi va mahsuldor hayvonlarga kapital qoʻyilmalari” deb qayta nomlash maqsadga muvofiq boʻladi.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartiga koʻra qoramollar dastlabki tan olinishida va har bir hisobot davrining oxirida sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatda baholanib, “Uzoq muddatli biologik aktivlar” sifatida hisobga olinadi. Amaldagi milliy standartda (21-BHMS) biologik aktivlarni hisobga oluvchi schyotlarning belgilanmaganligini hisobga olib, biz mazkur standartda nazarda tutilgan 0700-“Oʻrnatiladigan asbob-uskunalar” hisobga oluvchi schyotlar” qayta nomlab 0700-“Uzoq muddatli biologik aktivlarni hisobga oluvchi schyotlar” deb oʻzgartirishni, 0700-“Oʻrnatiladigan asbob-uskunalar” hisobga oluvchi schyotlar” esa 0135-“Oʻrnatiladigan asbob-uskunalar” schyotini ochishni taklif qilamiz.

Xuddi shuningdek, 0170-“Ishchi va mahsuldor hayvonlar” schyotini “Investision mulk” deb, 0180-“ Koʻp yillik oʻsimliklar” schyotini “Mevali daraxtlar” deb qayta nomlashni taklif qilamiz.

Mazkur 0700-schyot tarkibida 0710-“Uzoq muddatli biologik aktivlar (hayvonlar)”, 0720- “Uzoq muddatli biologik aktivlar (oʻsimliklar)”, 0730-“Sotish uchun muljallangan biologik aktivlar” schyotlarni ochishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Xo‘jalikning o‘zida etishtirilgan yoki sotib olingan qoramollarni dastlabki tan olinishida va har bir hisobot davrining oxirida sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatda baholanib, xo‘jalik balansiga kirim qilinishiga qabul qilish dalolatnomasiga asosan quyidagi buxgalteriya yozuvi beriladi:

Debet 0710 - “Uzoq muddatli biologik aktivlar (hayvonlar)”,

Kredit 0840-“Ishchi va mahsuldor hayvonlarga kapital qo‘yilmalari”.

Balansga qabul qilingan biologik aktivning tannarxi va haqqoniy qiymati o‘rtasidagi salbiy farq summasiga:

Debet 9430 -“ Boshqa operatsion xarajatlar”,

Kredit 0840-“Ishchi va mahsuldor hayvonlarga kapital qo‘yilmalari”.

Balansga qabul qilingan biologik aktivning tannarxi va haqqoniy qiymati o‘rtasidagi ijobiy farq summasiga:

Debet 0710 - “Uzoq muddatli biologik aktivlar (hayvonlar)”,

Kredit 9390-“Boshqa operatsion daromadlar” buxgalteriya o‘tkazmalari beriladi.

Bizningcha yuqorida bildirilgan takliflar va qayta nomlashlar milliy buxgalteriya hisobi standartlarni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, buxgalteriya hisobining ma‘lumot berish, nazorat va tahlil qilish, rejalashtirish va hisobot funksiyalarini to‘laqonli bajarilishiga xizmat qiladi.

Mahsuldor va ishchi hayvonlarni va ulardan olinadigan chorvachilik mahsulotlarini to‘g‘ri hisobga olish qishloq xo‘jaligi sohasida aniq va shaffof moliyaviy hisobotlarni ta‘minlash uchun juda muhimdir. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, IFRS, xususan, 41-IAS va 36-IAS qo‘llanilishi qoramollarni tasniflash va baholash uchun izchil asos yaratadi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, qoramollarni to‘g‘ri tasniflash va baholash moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshiradi va sub’ektlar o‘rtasida taqqoslashni kuchaytiradi. Biroq, hisobga olish ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun milliy buxgalteriya hisobi standartlarini xalqaro amaliyotlar bilan uyg‘unlashtirish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 8 fevraldagi PQ-120-son O‘zbekiston Respublikasida chorvachilik sohasi va uning tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha 2022 - 2026 yillarga mo‘ljallangan dastur” qaroriga 1-ILOVA. <https://lex.uz/uz/docs/5858728>.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-22-son “Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish” yilida ustuvor yo‘nalishlar bo‘yicha islohotlar dasturlari va “O‘zbekiston - 2030” strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha davlat dasturi to‘g‘risida”gi farmoni. <https://www.lex.uz/uz/docs/-8050787>.
3. Kendrick J.W. Productivity Trends in the United States, Princeton University Press, 1961. file:///C:/Users/Acer/Downloads/Productivity_trends_in_the_United_States.pdf.
4. Ritson C. Agricultural Economics: Principles and Policy, CAB International, 2002.
5. Abdullaev A.A. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti, Toshkent, 2010.

6. Yoʻldoshev N.Q. Agrar iqtisodiyot asoslari, Toshkent, 2015.
7. Назаренко В.И. Экономика сельского хозяйства, Москва, 2008.
8. FAO, Livestock and draught animal power studies. https://www.fao.org/fileadmin/user_upload/ags/publications/draught_ap_overview.pdf.
9. Oʻzbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (5-sonli BHMS) «Asosiy vositalar». <https://lex.uz/docs/7058293>.
10. Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti 41-Qishloq xoʻjaligi. [https://nrm.uz/contentf?doc=708861_\(ias\)_41_qishloq_ho%E2%80%98jaligi_buhgalteriya_hisobining_halqaro_standarti_\(av_tomonidan_09_12_2022_y_3400-son_bilan_ro%E2%80%98yhatga_olingan_moliya_vazirining_10_11_2022_y_61-son_buyrug%E2%80%98iga_26-ilova\)&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana](https://nrm.uz/contentf?doc=708861_(ias)_41_qishloq_ho%E2%80%98jaligi_buhgalteriya_hisobining_halqaro_standarti_(av_tomonidan_09_12_2022_y_3400-son_bilan_ro%E2%80%98yhatga_olingan_moliya_vazirining_10_11_2022_y_61-son_buyrug%E2%80%98iga_26-ilova)&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana).
11. K.B.Urazov, S.V.Vaxidov. Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari. Darslik, 2010 - 445 b.

UDK 336.77:631

DEVELOPMENT OF MECHANISMS FOR FINANCING AGRICULTURAL PRODUCTION IN MODERN CONDITIONS

Kamiljanov Berdax

PhD student of Karakalpak State University
named after Berdakh

Annotation. The article analyzes mechanisms for financing agricultural production in Uzbekistan, evaluates financial resources, credit systems, investment processes, and identifies key challenges and prospects for improving sustainable agricultural development under modern economic conditions.

Keywords. Agricultural financing, credit mechanisms, investments, agrarian sector, Uzbekistan.

Agriculture in the Republic of Uzbekistan is one of the strategic sectors of the economy, contributing a significant share to the country's gross domestic product and providing a large proportion of employment for the population. In recent years, reforms implemented in the agrarian sector have contributed to increasing production volumes, expanding export potential, and strengthening food security. At the same time, the system of agricultural financing has not yet been fully developed, and there remains a need to improve the efficient use of existing financial resources, enhance credit mechanisms, and introduce new financial instruments.

The specific features of agricultural production such as seasonality, high natural risks, slow capital turnover, and uneven income generation make its financing more complex compared to other sectors. Although production costs are incurred throughout the year, revenues are mainly generated after the harvest is completed. This creates a constant need for working capital among agricultural entities and makes them dependent on external sources of financing. Therefore, the

effective organization of the financial and credit mechanism is of crucial importance for ensuring the stability of agricultural production.

The sources of agricultural financing and the instruments of state financial support largely depend on the participants in economic relations, whose specific characteristics determine both the volume of required financial resources and the forms of their allocation to borrowers. In this regard, it is advisable to examine the current structure of participants in the agricultural market and the trends in its transformation in recent years.

When analyzing the structure of participants in the agricultural credit market, it is advisable to distinguish, first of all, between lenders and borrowers.

In the Republic of Uzbekistan, the following entities operate as lenders within the agricultural financing system:

- commercial banks, which primarily focus on meeting the financial needs of large agro-clusters, farms, and agricultural enterprises;
- specialized banks with state participation (such as Agrobank and Mikrokreditbank), through which concessional lending programs aimed at supporting agriculture are implemented;
- microfinance institutions and credit organizations, which provide financial services to small business entities and dehkan farms on relatively more favorable terms;
- leasing companies, which play an important role in financing agricultural machinery and equipment.

In recent years, funds from international financial institutions (such as the World Bank and the Asian Development Bank) have also been actively attracted to finance agriculture.

The main borrowers in this system include:

- large agro-clusters and agricultural enterprises;
- farmer enterprises;
- dehkan farms and household plot owners;
- agricultural processing enterprises.

Within this system, large-scale agricultural entities have relatively easier access to credit resources, whereas small farmers and dehkan farms face greater difficulties in obtaining financing. This is mainly due to insufficient collateral, incomplete financial reporting, and challenges in assessing creditworthiness.

Therefore, further development of the agricultural credit system in Uzbekistan requires diversification of financial institutions, the introduction of more accessible credit mechanisms for small agricultural producers, and the expansion of state support measures.

Below, in order to comprehensively assess the state of financing agricultural production in the Republic of Uzbekistan, key macroeconomic, financial, and investment indicators are systematized. Through these tables, the role of the agrarian sector in the economy, the structure of financing sources, the efficiency of credit allocation, and the dynamics of investment processes are analyzed. Based on these indicators, the current state of the agricultural financing system is evaluated and its development trends are identified.

Table 1

**Key Macroeconomic Indicators of Agriculture in the Republic of
Uzbekistan**

Years	Gross Output (trln UZS)	Share in GDP (%)	Employment Share (%)	Growth Rate (%)	Export Volume (bln USD)
2019	224.3	28.1	26.8	102.5	1.3
2020	249.8	27.4	27.0	103.0	1.5
2021	317.0	26.9	26.5	104.0	1.7
2022	367.0	25.8	25.9	103.6	2.0
2023	420.0	25.0	25.2	104.1	2.3

The data presented in Table 1 demonstrate that agricultural output in Uzbekistan has been steadily increasing over the analyzed period, indicating the expansion of production capacity. However, the gradual decline in the sector's share in GDP suggests that other sectors, particularly industry and services, are growing at a faster rate. Despite this trend, agriculture continues to play a crucial social role, as reflected in its consistently high share of employment. Additionally, the steady increase in export volumes highlights the growing importance of agriculture in generating foreign exchange earnings, which strengthens the need for an effective financing system.

Table 2

Structure of Agricultural Financing Sources

Years	Bank Loans (trln UZS)	State Subsidies (trln UZS)	Investments (trln UZS)	Foreign Investment Share (%)	Total Financing (trln UZS)
2019	36.5	12.0	18.5	8.2	67.0
2020	45.3	14.5	21.3	9.0	81.1
2021	62.0	18.0	25.8	10.5	105.8
2022	75.4	20.2	29.4	11.0	125.0
2023	91.0	22.5	34.0	12.3	147.5

The analysis of Table 2 shows that bank loans remain the dominant source of financing in agriculture. The steady increase in lending volumes indicates an expansion of financial support to the sector. State subsidies also play a significant role, particularly in supporting small and medium-sized agricultural producers. Although investments are growing in absolute terms, their relative contribution to

total financing remains limited. The gradual increase in the share of foreign investment is a positive development, reflecting increased international interest in the sector. However, the overall structure indicates insufficient diversification of financing sources, with excessive reliance on traditional funding mechanisms.

Overall, the analysis of the presented tables demonstrates that agricultural financing in Uzbekistan has been developing steadily, with increasing volumes of credit, investment, and output. However, several structural challenges remain, including the dominance of bank lending, insufficient diversification of financing sources, and limited access to financial resources for small-scale producers. Addressing these issues requires the development of more inclusive and diversified financial mechanisms, the expansion of investment opportunities, and the introduction of innovative financing instruments aimed at enhancing the sustainability and efficiency of agricultural production.

References:

1. State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. Socio-economic development of the Republic of Uzbekistan. Available at: <https://stat.uz>.
2. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. Statistical Bulletin and Banking Sector Indicators. Available at: <https://cbu.uz>.
3. Brovkina, N.E., Soldatova, A.O., & Ternovskaya, E.P. (2025). Financing agricultural production: possibilities and directions of development. International Agricultural Journal, 68(4), 505-511.
4. Food and Agriculture Organization (FAO). (2023). Uzbekistan: Agricultural Sector Overview. Rome.

HUDUDLAR IQTISODIY RIVOJLANISHINI TA'MINLASHDA MOLIYA TIZIMI, BANK SEKTORI VA ZAMONAVIY MOLIYAVIY TEKNOLOGIYALARNING STRATEGIK YO'NALISHLARI

Anvarjonov Jamshidbek

Namangan Davlat Universiteti

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası stajyor-o'qituvchisi

e-mail: anvarjonovjamshidbek44@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-5103-4540>

Annotatsiya: Ushbu maqolada hududlarning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda moliya tizimi, bank sektori hamda zamonaviy moliyaviy texnologiyalarning o'rni va ahamiyati kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda tizimli va qiyosiy tahlil usullari, shuningdek, statistik ma'lumotlarga asoslangan yondashuvlardan foydalanilgan. Olingan natijalar hududiy iqtisodiy o'sishda bank xizmatlarining kengayishi, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va raqamli moliyaviy texnologiyalarning joriy etilishi muhim omil ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, maqolada moliya tizimini takomillashtirish, innovatsion yechimlarni keng qo'llash va hududlarda moliyaviy infratuzilmani rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: hududiy iqtisodiy rivojlanish, moliya tizimi, bank sektori, moliyaviy texnologiyalar (fintech), raqamli iqtisodiyot, moliyaviy infratuzilma, investitsiya, iqtisodiy o'sish, innovatsiya, bank xizmatlari.

Kirish. Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida kuzatilayotgan globallashuv jarayonlari, raqamli transformatsiyaning jadallashuvi hamda iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi hududiy rivojlanish masalasini yanada dolzarb qilib qo'yimoqda. Har bir mamlakat uchun hududlarning barqaror va muvozanatli iqtisodiy o'sishini ta'minlash umumiy milliy taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi. Chunki hududlar iqtisodiy salohiyatining to'liq ishga solinishi mamlakat yalpi ichki mahsulotining oshishiga, aholi bandligining ta'minlanishiga hamda turmush darajasining yaxshilanishiga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantiruvchi asosiy omillardan biri sifatida moliya tizimi va uning tarkibiy qismi bo'lgan bank sektorining o'rni alohida ahamiyat kasb etadi.

Moliya tizimi iqtisodiyotda resurslarni taqsimlash, investitsion jarayonlarni qo'llab-quvvatlash hamda iqtisodiy subyektlar o'rtasida moliyaviy munosabatlarni tartibga solishda muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, bank sektori orqali real sektorni kreditlash, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, aholi jamg'armalarini iqtisodiy aylanishga jalb etish kabi jarayonlar hududiy rivojlanishning asosiy drayverlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, moliyaviy resurslarning hududlar kesimida nomutanosib taqsimlanishi, ayrim hududlarda bank xizmatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi iqtisodiy tafovutlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda.

So'nggi yillarda zamonaviy moliyaviy texnologiyalar (fintech)ning rivojlanishi moliya tizimi va bank sektorida tub o'zgarishlarga olib kelmoqda. Raqamli bank xizmatlari, mobil to'lov tizimlari, elektron hamyonlar, masofaviy kreditlash va boshqa innovatsion yechimlar moliyaviy xizmatlarning tezkorligi, qulayligi va ommabopligini oshirmoqda. Bu esa, ayniqsa, uzoq va chekka hududlarda yashovchi aholi uchun moliyaviy inklyuziyani kengaytirish, ya'ni moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, hududiy iqtisodiyotda yangi ish o'rinlari yaratilishi, tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi va investitsion jozibadorlikning ortishi kuzatilmoqda.

Biroq, mazkur yo'nalishda bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, ayrim hududlarda raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, aholining moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi, innovatsion texnologiyalarni joriy etish uchun zarur institutsional sharoitlarning yetarli emasligi moliyaviy texnologiyalardan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda. Bundan tashqari, bank sektorida raqobat muhitining yetarli darajada shakllanmaganligi, kredit resurslarining yuqori qiymati va moliyaviy xizmatlarning hududlar kesimida notekis taqsimlanishi hududiy iqtisodiy rivojlanish sur'atlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekiston iqtisodiyotida ham hududiy rivojlanishni ta'minlash, moliya tizimini modernizatsiya qilish va bank sektorini isloh etish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, bank xizmatlarini diversifikatsiya qilish, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish hamda fintech loyihalarni qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan

biri sifatida belgilangan. Bu esa hududlarda iqtisodiy faollikni oshirish, investitsiyalarni jalb etish va biznes muhitini yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi hududlarni iqtisodiy rivojlantirishda moliya tizimi, bank sektori va zamonaviy moliyaviy texnologiyalarning o'rnini va ahamiyatini chuqur tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot doirasida ushbu sohadagi mavjud muammolar aniqlanadi, ilg'or xorijiy tajribalar o'rganiladi hamda hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Nazariy asoslar. Hududiy iqtisodiy rivojlanish va moliya tizimining o'zaro bog'liqligi iqtisodiy nazariyada muhim o'rin tutadi. Ushbu yo'nalishda Irving Fisher, John Maynard Keynes hamda Milton Friedman kabi olimlarning ilmiy qarashlari alohida ahamiyatga ega. Ularning tadqiqotlarida moliyaviy resurslar harakati, foiz stavkalari, investitsiya jarayonlari va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqliklar chuqur tahlil qilingan. Keynesning iqtisodiy qarashlarida davlatning moliya tizimi orqali iqtisodiy jarayonlarga faol aralashuvi muhim deb hisoblangan bo'lsa, Friedmanning monetar yondashuvda pul massasining iqtisodiyotdagi roli ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ushbu nazariyalar hududiy iqtisodiy rivojlanishda moliya tizimi va bank sektorining o'rnini tushunishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy tadqiqotlar. So'nggi yillarda hududiy rivojlanish va moliyaviy texnologiyalarning o'rnini bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi va Jahon Banki hisobotlarida turli mamlakatlarda moliya tizimi va bank sektorining rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, rivojlangan mamlakatlar markaziy banklari, jumladan AQSh Federal Zaxira Tizimi va Yevropa Markaziy Banki faoliyati doirasida raqamli moliyaviy texnologiyalar, moliyaviy inklyuziya va bank xizmatlarini modernizatsiya qilish masalalari keng yoritilgan. Zamonaviy tadqiqotlarda fintech texnologiyalarining iqtisodiy o'sishga ta'siri, ayniqsa hududiy tafovutlarni kamaytirishdagi roli alohida ta'kidlanadi. Statistik ma'lumotlar.

Tadqiqotda hududiy iqtisodiy rivojlanishni baholash uchun turli statistik ko'rsatkichlardan foydalanildi. Jumladan, yalpi ichki mahsulot (YaIM) o'sishi, investitsiyalar hajmi, bank kreditlari miqdori, moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi, foiz stavkalari va raqamli to'lovlar ulushi asosiy indikatorlar sifatida tanlandi. Ushbu ma'lumotlar xalqaro tashkilotlar, milliy statistika organlari hamda markaziy banklarning rasmiy hisobotlari asosida shakllantirildi. Amaliy tajribalar. Turli mamlakatlarning moliya tizimi va bank sektorini rivojlantirish bo'yicha tajribalari tadqiqotda qiyosiy tahlil qilindi. Xususan, AQSh va Yevropa mamlakatlarida raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi, Osiyo davlatlarida mobil to'lov tizimlarining keng joriy etilishi hamda rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy inklyuziyani oshirishga qaratilgan siyosatlar o'rganildi. Ushbu tajribalar hududiy iqtisodiy rivojlanishda moliyaviy texnologiyalarning ahamiyatini yoritib beradi.

Metodologiya

Tarixiy tahlil. Moliya tizimi va bank sektorining rivojlanish bosqichlari tarixiy nuqtai nazardan o'rganilib, ularning hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta'siri tahlil

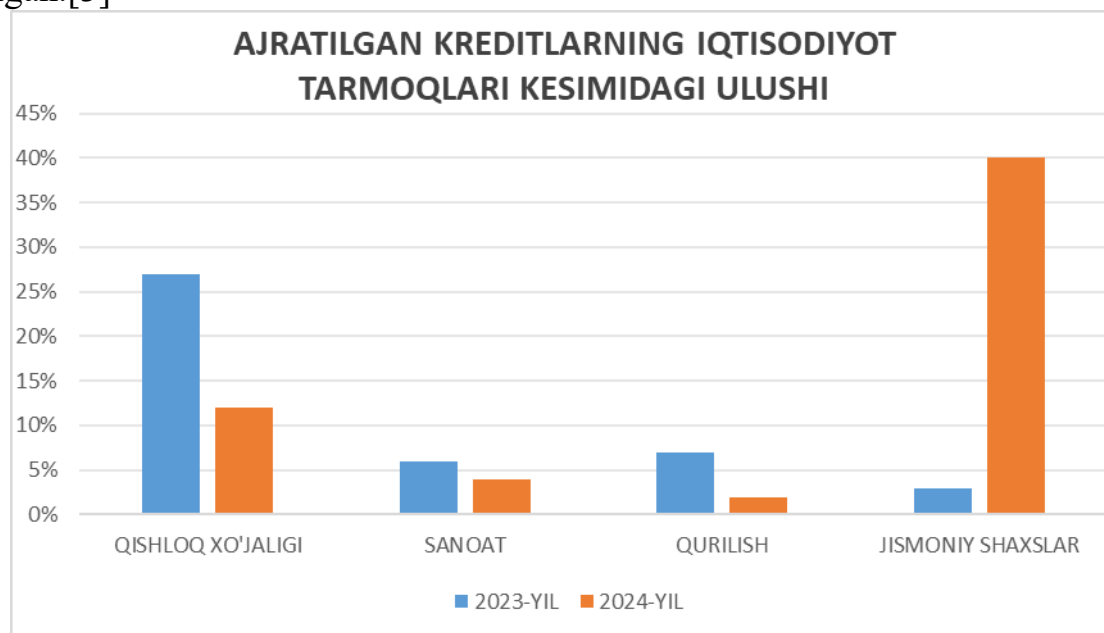
qilindi. Qiyosiy tahlil. Turli mamlakatlar va hududlarning moliyaviy rivojlanish tajribalari solishtirilib, samarali yondashuvlar aniqlab olindi. Statistik tahlil. Iqtisodiy ko'rsatkichlar asosida hududiy rivojlanish darajasi baholanib, ularning o'zaro bog'liqligi statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Holatlar tadqiqi (case study). Muayyan hududlar va mamlakatlarda moliya tizimi hamda fintech texnologiyalarining joriy etilishi chuqur o'rganildi. Ekspert baholash. Iqtisodiyot va moliya sohasidagi mutaxassislarning fikrlari asosida amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi. Mazkur metodologik yondashuvlar tadqiqot mavzusini har tomonlama chuqur o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularning samarali yechimlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonning bank-moliya tizimi mustaqillik yillarida bosqichma-bosqich shakllanib, bugungi kunda milliy iqtisodiyotning eng muhim tarmoqlaridan biriga aylandi. So'nggi yillarda olib borilgan iqtisodiy islohotlar, xususan bank sektorini liberallashtirish, kredit siyosatini yumshatish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash bo'yicha qabul qilingan davlat dasturlari ijobiy natijalar bermoqda. Markaziy bank tomonidan amalga oshirilgan pul-kredit siyosati milliy valyutaning barqarorligini ta'minlash, inflyatsiya darajasini pasaytirish hamda banklarning likvidlik darajasini oshirishda muhim rol o'ynadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi yillarda bank aktivlari hajmi, aholi omonatlari va kredit portfeli hajmi yildan-yilga ortib bormoqda. Bu esa aholining bank tizimiga bo'lgan ishonchi oshayotganini ko'rsatadi. Tijorat banklari faoliyati real sektorni moliyalashtirishda muhim manbaga aylangan. Ular tomonidan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga ajratilayotgan kreditlar hajmi yil sayin ortmoqda. Bundan tashqari, raqamli bank xizmatlari va elektron to'lov tizimlarining joriy etilishi banklar o'rtasidagi raqobatni kuchaytirib, xizmatlar sifatini yaxshilashga turtki bo'lmoqda. Tadqiqot yakunida quyidagi istiqbolli yo'nalishlar taklif etiladi: Moliya bozorini yanada erkinlashtirish va raqobatni kuchaytirish. Banklarning kapitallashtirish darajasini oshirish. Xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish. Aholi moliyaviy savodxonligini oshirish. Raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi texnologiyalarni bank amaliyotiga keng tatbiq etish.

O'zbekistonning bank-moliya tizimi izchil rivojlanmoqda va iqtisodiyotning barqaror o'sishida hal qiluvchi omilga aylanmoqda[1]. Markaziy bank O'zbekistonda milliy valyuta "so'm" orqali pul-kredit siyosatini yuritadi. Moliyaviy sektorni isloh qilish doirasida hukumat va xalqaro tashkilotlar bilan birgalikda strategiyalar ishlab chiqilmoqda. Misol uchun, Jahon Banki tomonidan 2022 yilda O'zbekistonga moliyaviy sektorni isloh qilish bo'yicha kredit ajratish belgilangan. Bankning sektor tarkibi: 2021-yil holatiga ko'ra, bank tizimida 33 ta tijorat banki mavjud bo'lib, ulardan davlatga qarashlilari kredit bo'yicha katta ulushga ega. Islohotlar strategiyasi: 2020-2025 yillarga mo'ljallangan "Bank tizimini isloh qilish strategiyasi" imzolangan. Unda banklarni xususiylashtirish, xalqaro standartlarni joriy etish kabi maqsadlar belgilangan [2]. Moliyaviy institutlar orasida davlatning ishtiroki katta bo'lib, bank aktivlari va resurslarining aksariyati davlat banklariga to'plangan. Banklarning kreditlash faoliyati ma'lum bir tarmoqlarga yo'naltirilgan

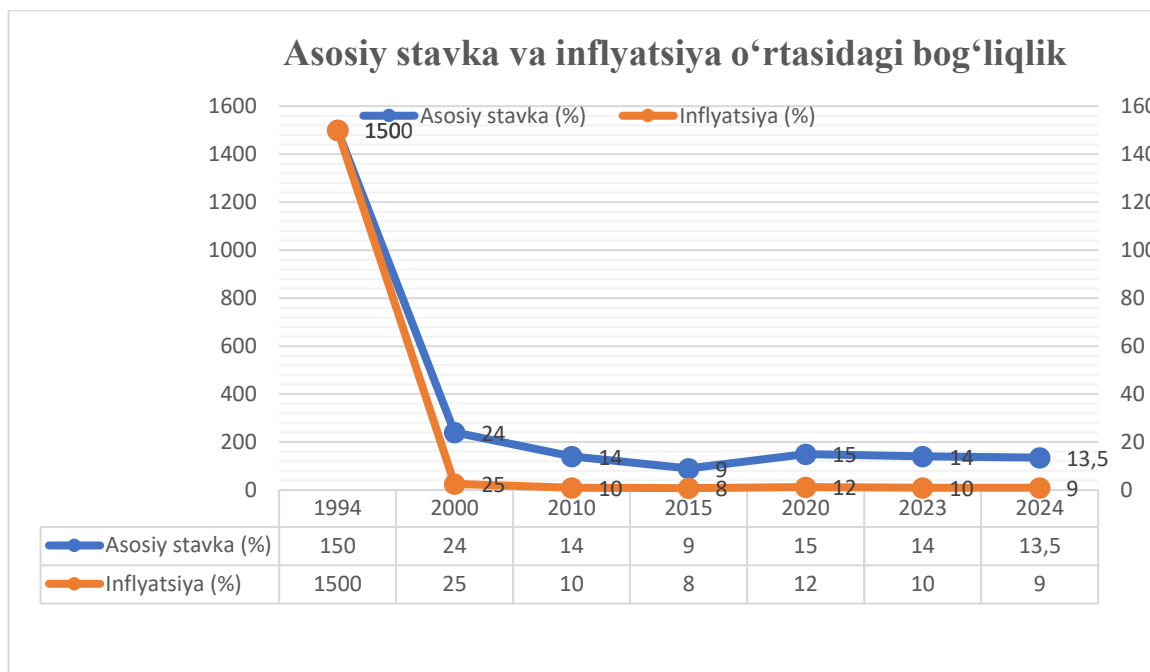
bo'lib, moliyaviy intermediasiya ya'ni jamg'arishkreditlash funksiyasi cheklanganligi qayd etiladi. Masalan, 2025 yilga kelib bank aktivlarida davlat ulushining ulushini kamaytirish, xususiy banklar ulushini oshirish kabi maqsadlar qo'yilgan.[3]

1-digamma. Ajratilgan kreditlarning iqtisodiyot tarmoqlari kesimidagi ulushi [4]

Diagrammada 2023-yil va 2024-yillarda ajratilgan kreditlarning iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha ulushi solishtirilgan. Ma'lumotlar kredit siyosati va iqtisodiy faoliyatning yo'nalishi bo'yicha sezilarli o'zgarishlar mavjudligini ko'rsatadi. 2023-yilda kreditlarning eng katta qismi qishloq xo'jaligi sohasiga yo'naltirilgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich keskin kamaygan. Qishloq xo'jaligi ulushi 27 foizdan 12 foizgacha qisqargan bo'lib, bu sohada kreditlar hajmi sezilarli kamayganini bildiradi. Xuddi shuningdek, sanoat va qurilish tarmoqlarida ham kredit ulushining kamayishi kuzatiladi. Sanoatda bu ko'rsatkich 5 foizdan 3-4 foizgacha, qurilishda esa 6 foizdan 2 foizgacha tushgan. Eng katta o'zgarish jismoniy shaxslarga berilgan kreditlar ulushida kuzatiladi. Agar 2023-yilda bu segment atigi 3-4 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 40 foizga yetgan. Ushbu keskin o'sish banklarning kredit siyosati jismoniy shaxslar, ya'ni iste'mol kreditlash tomonga faol o'zgarganini ko'rsatadi. Bu holat aholi o'rtasida kreditga bo'lgan talabning ortganidan dalolat berishi mumkin, biroq kredit xavflarining ko'payishiga ham olib kelishi ehtimoli bor.

O'zbekistonda hududlararo pul-kredit siyosatining samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo'llarni ko'rsatish mumkin. Inflyatsiyani samarali boshqarish. Markaziy bank inflyatsiyani nazorat qilish uchun pul massasi va kredit hajmini optimallashtirish strategiyasini kuchaytirishi kerak. Inflyatsion targetlash tizimini yanada takomillashtirish, narxlar barqarorligini ta'minlash muhim. Pul-kredit siyosatining iqtisodiy o'sishga ta'siri.

2-diagramma. Pul-kredit siyosatining iqtisodiy o'sishga ta'siri [5]

Yuqori asosiy stavka inflyatsiyani nazorat qilish uchun qo'llaniladi. 1990-yillarda yuqori inflyatsiyani bostirish uchun stavka 150-300% gacha ko'tarilgan. Past asosiy stavka iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun qo'llaniladi. 2010-yillarda stavka 9% gacha tushirilgan, bu esa iqtisodiy o'sishni rag'batlantirgan. 2020-yillardagi pandemiya davrida asosiy stavka biroz ko'tarilgan, inflyatsiya va iqtisodiy pasayishni nazorat qilish maqsadida. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, asosiy stavkaning iqtisodiyotga ta'siri sezilarli darajada bo'lib, uning oqilona boshqaruvi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Yuqori asosiy stavkalar inflyatsiyani jilovlashda foydali bo'lgan bo'lsa-da, iqtisodiy o'sishni sekinlashtirgan. Aksincha, stavkaning pasayishi investitsiyalarni rag'batlantirib, iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qilgan. Shu bilan birga, tashqi omillar, xususan, pandemiya va iqtisodiy inqiroz kabi vaziyatlar makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga kuchli ta'sir ko'rsatgan. 2023-2024-yillarda asosiy stavkaning nisbatan barqaror darajada saqlanishi iqtisodiy o'sishning tiklanishiga imkon yaratgan. Bu pul-kredit siyosatining dinamik va moslashuvchan boshqaruvi mamlakat iqtisodiyoti uchun strategik ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Moliyaviy innovatsiyalarni jadal rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Innovatsion moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni tartibga soluvchi maxsus normativ-huquqiybazani takomillashtirish - bu fintech va regtech kompaniyalari faoliyatining huquqiy jihatdanyanadashaffof va tartibga solingan bo'lishini ta'minlaydi.

2. Moliyaviy texnologiyalarga raqamli infratuzilmani kengaytirish va modernizatsiya qilishorqalisarmoyalarni jalb qilish - bu esa moliyaviy sektorda yangi texnologik yechimlarni joriy etishuchunqulaymuhit yaratishga xizmat qiladi.

3. Xalqaro moliyaviy hamkorlikni mustahkamlash va moliyaviy xizmatlarda transchegaraviyraqamliplatformalarni qo'llab-quvvatlash - bu global kapital

oqimlari va xalqaro savdoning jadal o'sishini rag'batlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratadi.

4. Moliyaviy innovatsiyalarni rivojlantirishda xususiy sektor bilan davlat hamkorligini kengaytirish-bu o'z navbatida, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va moliyaviy xizmatlarning sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi chora-tadbirlar amalga oshirilganda, moliyaviy texnologiyalarni jadal rivojlantirish orqali milliy va xalqaro moliyaviy tizimlarda samaradorlikni oshirish, shuningdek, iqtisodiy rivojlanishni yangibosqichga ko'tarish mumkin bo'ladi.

Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali quyidagi muhim natijalarga erishish mumkin:

1. Fintech va regtech kompaniyalari faoliyatining shaffofligi va tartibga solinishini oshirish. Innovatsion moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni tartibga soluvchi normativ-huquqiy baza takomillashish natijasida moliyaviy bozorning ishtirokchilari uchun barqarorlik va ishonchlilik darajasi oshadi. Shubilanbirga, risklarni boshqarish samaradorligi yuqorilab, investorlar va iste'molchilar huquqlari yaxshiroq himoyalangan bo'ladi. Bu esa moliyaviy xizmatlarning jozibadorligini oshiradi va sektorning barqaror rivojlanishiga olib keladi.

2. Moliyaviy texnologiyalarning jadal rivojlanishi va iqtisodiy o'sishning tezlashishi. Raqamli infratuzilmani kengaytirish va modernizatsiya qilish orqali moliyaviy texnologiyalar sohasiga yangi sarmoyalarni jalb qilish ko'payadi. Bu yangi texnologik yechimlarning joriy etilishini tezlashtiradi, shuningdek, moliyaviy sektorda mahsuldorlikni oshirib, global miqyosdagi raqobatbardoshlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Yangi fintech platformalarining keng qo'llanilishi esa aholi va tadbirkorlik sub'ektlari uchun moliyaviy xizmatlarga yanada qulay va kengroq imkoniyatlar yaratadi.

3. Xalqaro savdoning o'sishi va global kapital oqimlarining erkinlashuvi. Trans chegaraviy raqamli platformalarning qo'llab-quvvatlanishi xalqaro moliyaviy hamkorlikni mustahkamlaydi va savdo jarayonlarini soddalashtiradi. Natijada, global kapital oqimlari erkinlashadi va moliyaviy tizimning integratsiya darajasi yuqorilaydi. Bu o'z navbatida, xalqaro savdo hajmini oshirish bilan birga, investitsiya imkoniyatlarini kengaytiradi hamda milliy iqtisodiyotlarga yangi sarmoyalarni jalb qiladi.

4. Xususiy sektor va davlat hamkorligi orqali iqtisodiy barqarorlikning mustahkamlanishi. Moliyaviy innovatsiyalarni rivojlantirishda davlat va xususiy sektor hamkorligining kengayishi davlat siyosatida innovatsion yechimlarning samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi. Buning natijasida moliyaviy xizmatlarning sifati oshadi, iqtisodiy o'sish va ijtimoiy barqarorlik ta'minlanadi. Bu jarayon, ayniqsa, iqtisodiy inqiroz sharoitlarida moliyaviy tizimning chidamliligini oshiradi va iqtisodiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlaydi.

Xulosalar

Ushbu maqolada hududlar iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda moliya tizimi, bank sektori va zamonaviy moliyaviy texnologiyalarning (fintech) strategik ahamiyati kompleks tarzda tahlil qilindi. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishi, bank kreditlash faoliyatining

kengayishi hamda raqamli moliyaviy xizmatlarning joriy etilishi hududiy iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda olib borilayotgan bank tizimini isloh qilish, moliyaviy bozorni erkinlashtirish va raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayonlari hududiy rivojlanishning yangi bosqichini shakllantirmoqda.

Zamonaviy fintech yechimlari esa moliyaviy xizmatlarning tezkorligi, qulayligi va shaffofligini oshirib, moliyaviy inklyuziyani kengaytirishga xizmat qilmoqda. Bu ayniqsa chekka hududlarda yashovchi aholi uchun muhim ahamiyat kasb etib, iqtisodiy faollikni oshirishga sharoit yaratmoqda. Hududlar o'rtasida moliyaviy resurslar taqsimotidagi nomutanosiblik, raqamli infratuzilmaning yetarli emasligi va moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun bank tizimini modernizatsiya qilish, fintech ekotizimini rivojlantirish hamda aholining moliyaviy bilimlarini oshirish zarur. Moliya tizimi, bank sektori va zamonaviy moliyaviy texnologiyalarni uyg'un rivojlantirish hududlar iqtisodiy barqarorligini ta'minlash va uzoq muddatli iqtisodiy o'sishga erishishda hal qiluvchi strategik yo'nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pawlowski, A., & Szyszka, A. (2017). Monetary Policy and Economic Growth. Springer International Publishing.
2. Bernanke, B., & Gertler, M. (1995). Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission. Journal of Economic Perspectives, 9(4), 27-48.
3. Mishkin, F. S. (2001). The Transmission Mechanism and the Role of Monetary Policy. Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review, 7(1), 13-23.
4. Taylor, J. B. (1993). Discretion versus Policy Rules in Practice. Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, 39, 195-214.
5. Özdemir, Z. A. (2011). The Role of Monetary Policy in Economic Growth. International Journal of Economics and Financial Issues, 1(2), 95-104.
6. OECD. (2019). Monetary Policy and Economic Growth: A Guide for Policymakers. Organization for Economic Cooperation and Development.
7. The Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2023). Monetary Policy Report. Tashkent: Central Bank of the Republic of Uzbekistan.
8. Qutbiddinovich S. I., Ikromiddinovich S. K. TIJORAT BANKLARIDA UMUMIY ICHKI AUDIT TEKSHIRUVI USLUBIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH //Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting. - 2024. - T. 4. - №. 03. - C. 51-5

ANALYSIS OF THE DYNAMICS AND EFFICIENCY OF INVESTMENTS ATTRACTED TO THE ECONOMY OF UZBEKISTAN

Kamronbek Raxmatov Xasan o'g'li

Tashkent State University of Economics master degree student

rahmatovkamronbek1@gmail.com

Abstract. This article analyzes the dynamics and efficiency of investments in the economy of Uzbekistan. The study examines the role of domestic and foreign investments in promoting economic growth, technological modernization, infrastructure development, and export expansion. It also evaluates investment efficiency through indicators such as ROI, IRR, and NPV, while identifying key challenges including bureaucratic barriers and infrastructure limitations. The research concludes that ongoing economic reforms, investor support measures, and international cooperation contribute significantly to improving Uzbekistan's investment climate and sustainable economic development.

Keywords: Investment efficiency; economic growth; foreign direct investment; Uzbekistan economy; sustainable development; infrastructure; digital economy; economic reforms.

Investments in the Uzbek economy play a decisive role in establishing a sustainable model of economic growth. As well as increasing capital, they introduce new technologies, expand production capacity, improve export potential and enhance international competitiveness. Since 2017, Uzbekistan has implemented significant economic reforms aimed at creating a favourable business environment for investors, strengthening legal guarantees and boosting investment inflows.

A key aspect of this process has been the growth of foreign direct investment. Foreign investment is often directed towards priority sectors such as digital technologies, high-value production, logistics infrastructure and the energy sector. These investments increase production capacity, create skilled jobs, facilitate knowledge transfer and improve access to export markets.

Since 2017, the dynamics of investment in Uzbekistan have shown a positive trend. The proportion of investments relative to GDP has gradually increased, supporting domestic demand and the country's integration into the global economy. Annual investment growth has averaged 8-10%, with the most investment being attracted by industries such as manufacturing, agriculture, services, and rural infrastructure.

Investment efficiency relies on collaborative mechanisms such as public-private partnerships, free economic zones, social infrastructure projects, and innovation clusters. These mechanisms reduce investor risk, improve profitability and ensure project sustainability. For instance, PPP models in large-scale energy and transport projects have helped to generate employment, cut logistics costs, and bolster domestic markets, even when long-term investment was necessary.

The efficiency of investments is evaluated using various economic indicators, including return on capital, payback period, internal rate of return (IRR), net present value (NPV) and return on investment (ROI). These indicators assess the financial and social impact of projects. For example, infrastructure projects in transport and communications not only pay for themselves over time, but also strengthen regional economic links.

Beyond economic benefits, investment efficiency is also measured by social impacts. Investments create jobs, improve employment levels, enhance social stability, increase incomes and stimulate consumer demand. In agriculture, for example, the introduction of innovative technologies has improved efficiency in

processes ranging from cotton production to the manufacture of eco-friendly products.

Several factors influence investment efficiency, including economic and political stability, legal guarantees, taxation, access to financial institutions, the efficiency of private sector institutions and workforce qualifications. Favourable conditions encourage investors to increase their capital contributions and achieve higher project efficiency.

Uzbekistan faces challenges in attracting investment. Bureaucratic barriers, legal uncertainties, corruption risks, regional disparities, underdeveloped infrastructure, limited access to financial resources and a shortage of qualified personnel can reduce project efficiency. To address these issues, the government has introduced measures such as a unified investment portal, investor support centres, simplified permit systems and improved access to financial resources.

Uzbekistan's investment policy is an ongoing development. Tax incentives, customs preferences and the establishment of free economic zones in strategic regions are helping to attract investors. New investment codes guarantee investor rights, ensuring an increase in investment volumes and the creation of a safe and stable environment.

International financial institutions such as the World Bank, the Asian Development Bank and the International Finance Corporation also contribute to investment projects in Uzbekistan. Their funding supports infrastructure, transport, energy, and social initiatives, thereby enhancing economic efficiency.

Experience from around the world shows that improving the investment climate, developing the digital economy, supporting innovation and modernising banking and financial systems are all key to boosting investment efficiency. Digital platforms and blockchain technologies make investment processes more transparent and efficient, thereby building investor confidence.

Investments in Uzbekistan contribute to improving both economic and social indicators. Highly efficient investments promote sustainable growth, create jobs, enhance export potential and strengthen competitiveness. Therefore, it is crucial to maintain a favourable and stable environment for investors and to continuously focus on improving investment efficiency.

Uzbekistan has defined clear priorities in its investment attraction policy. Investments are distributed across various sectors based on these priorities. Infrastructure investment plays a crucial role in developing transport and communication networks. Uzbekistan's geographic location enhances its transit potential within Central Asia. Therefore, investments aimed at constructing and modernising major logistics corridors boost the country's competitiveness in transit and exports.

Investments in the energy sector have been critical in ensuring a stable energy supply for the Uzbek economy. Investments in renewable energy sources, the efficient use of natural gas and the modernisation of power grids have proven profitable and strategic for the energy sector. Investments in agriculture and agrotechnology are also increasing. The introduction of modern irrigation systems,

advanced agricultural machinery and agro-processing enterprises has increased agricultural exports.

Investments in information technology, the digital economy and telecommunications are growing rapidly. These sectors play a key role in enhancing economic efficiency and fostering innovation potential, and investing in them significantly stimulates economic growth as results are quickly realised, additional jobs are created and capacity to produce export-oriented products increases.

Conclusion. Investments in Uzbekistan have proven to be a decisive driver of sustainable economic growth. They have contributed to the expansion of capital, technological advancement, increased production capacity and enhanced international competitiveness. Since major economic reforms were implemented in 2017, the country has successfully created a favourable environment for investors, strengthened legal guarantees and attracted investment from both domestic and foreign sources across strategic sectors.

Foreign direct investment has played a pivotal role in targeting priority industries such as digital technologies, high-value manufacturing, logistics, energy, agriculture and infrastructure. These investments have facilitated job creation, improved skills, promoted knowledge transfer and expanded access to export markets. Mechanisms such as public-private partnerships, free economic zones, and innovation clusters have enhanced investment efficiency by reducing risks, increasing profitability, and ensuring project sustainability.

Evaluating investment efficiency using indicators such as ROI, IRR, NPV and payback periods shows that investment yields not only financial returns, but also significant social benefits including increased employment, higher incomes, improved social stability and regional development. The adoption of modern technologies in sectors such as agriculture and digital infrastructure has further boosted productivity and innovation capacity.

Despite the progress that has been made, there are still challenges to overcome, including bureaucratic barriers, legal uncertainties, regional disparities, infrastructure gaps and a shortage of skilled personnel. However, the government's proactive measures, such as unified investment portals, investor support centres, tax incentives and modernised regulatory frameworks, have mitigated these risks and created a more secure investment climate. International financial institutions, including the World Bank and the Asian Development Bank, have also improved economic efficiency by providing targeted funding for infrastructure, energy, and social projects.

References

1. World Bank. (2022). Uzbekistan: Investment Climate Assessment. Washington, DC: World Bank Group.
2. Asian Development Bank (ADB). (2021). Uzbekistan: Economic Outlook and Investment Opportunities. Manila: ADB.
3. International Finance Corporation (IFC). (2021). Private Sector Investment in Central Asia: Uzbekistan Case Study. Washington, DC: IFC.
4. State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. (2023). Foreign Direct Investment in Uzbekistan: Annual Report. Tashkent, Uzbekistan.

5. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2022). World Investment Report 2022: International Production Beyond the Pandemic. Geneva: UNCTAD.

6. OECD. (2021). OECD Investment Policy Reviews: Uzbekistan. Paris: OECD Publishing.

7. Ministry of Investments and Foreign Trade of the Republic of Uzbekistan. (2023). Investment Policy and Strategic Sectors Report. Tashkent, Uzbekistan.

8. Piccioni, N. (2020). The Impact of Digital Technology on Investment Efficiency in Emerging Economies. Journal of Economic Development, 45(3), 112-130.

9. Neuhofer, B., Magnus, B., & Celuch, K. (2019). Innovative Investment Strategies in Emerging Markets: Lessons from Central Asia. International Journal of Economics and Management, 14(2), 55-73.

10. Ryan, W. G., Fenton, A., Ahmed, W., & Scarf, P. (2021). Digitalization and Investment Management in Emerging Economies. Journal of Global Business Studies, 12(1), 45-68.

STRATEGIC DIRECTIONS OF THE BANKING SECTOR IN ENSURING REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT

Noralov Sherzod Mukhamatali Ugli

Namangan State University

Master's degree in Economics (by industries and sectors)

noralovsherzodbek@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda bank sektorining mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashdagi strategik yo'nalishlari o'rganilib, alohida e'tibor O'zbekistonga qaratilgan. Tadqiqotda bank tizimining resurslarni safarbar qilish, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash hamda muvozanatli mintaqaviy o'sishni rag'batlantirishda moliyaviy vositachi sifatidagi roli ta'kidlangan. Shuningdek, moliyaviy inklyuzivlik va moliyaviy xizmatlardan foydalanishni yaxshilashda moliyaviy texnologiyalarning (FinTech) ahamiyati ortib borayotgani ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli banking va an'anaviy moliya institutlarining integratsiyasi iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi va mintaqaviy tafovutlarni kamaytiradi.

Kalit so'zlar: Bank sektori; Mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish; Moliyaviy vositachilik; Moliyaviy inklyuzivlik; Moliyaviy texnologiyalar (FinTech); Raqamli banking; Kichik va o'rta korxonalar (KO'B); O'zbekiston; Iqtisodiy o'sish; Bank islohotlari.

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются стратегические направления банковского сектора в обеспечении регионального экономического развития, с особым акцентом на Узбекистан. В исследовании подчеркивается роль банковской системы как финансового посредника в мобилизации ресурсов, поддержке малого и среднего бизнеса и содействии сбалансированному региональному росту. В нем также подчеркивается растущее значение финансовых технологий (FinTech) в улучшении

финансовой инклюзивности и доступа к финансовым услугам. Результаты показывают, что интеграция цифрового банкинга и традиционных финансовых институтов значительно повышает экономическую эффективность и снижает региональные различия.

Ключевые слова: Банковский сектор; Региональное экономическое развитие; Финансовое посредничество; Финансовая инклюзия; Финансовые технологии (FinTech); Цифровой банкинг; Малые и средние предприятия (МСП); Узбекистан; Экономический рост; Банковские реформы.

Abstract. This study examines the strategic directions of the banking sector in ensuring regional economic development, with particular emphasis on Uzbekistan. The research highlights the role of the banking system as a financial intermediary in mobilizing resources, supporting small and medium-sized enterprises, and promoting balanced regional growth. It also emphasizes the growing importance of financial technologies (FinTech) in improving financial inclusion and access to financial services. The findings suggest that the integration of digital banking and traditional financial institutions significantly enhances economic efficiency and reduces regional disparities.

Keywords: Banking sector; Regional economic development; Financial intermediation; Financial inclusion; Financial technologies (FinTech); Digital banking; Small and medium-sized enterprises (SMEs); Uzbekistan; Economic growth; Banking reforms.

The banking sector serves as a backbone of regional economic systems by mobilizing savings and channeling them into productive investments. In Uzbekistan, ongoing banking reforms and credit support programs for small and medium-sized enterprises (SMEs) have played a crucial role in strengthening regional economies. These initiatives have improved access to finance in agriculture, construction, and service sectors, thereby contributing to employment growth and economic diversification [2, 240].

Another important strategic direction of the banking sector in ensuring regional economic development is the implementation of targeted financial policies and regional support mechanisms. In Uzbekistan, government-led initiatives aimed at strengthening regional banking infrastructure and expanding access to financial services have played a significant role in reducing economic disparities. Programs focused on subsidized lending, support for entrepreneurial activities, and the development of regional financial institutions contribute to a more inclusive financial system. Moreover, improving financial literacy among the population enhances the effective use of banking services and increases trust in financial institutions. These measures not only stimulate local economic activity but also ensure more efficient allocation of financial resources across different regions.

Furthermore, the digital transformation of banking services has significantly improved the accessibility and efficiency of financial operations. In Uzbekistan, the expansion of digital payment systems such as Uzcard and Humo, along with the development of mobile banking applications, has facilitated wider access to financial services. This is particularly important for rural and remote regions where traditional

banking infrastructure is limited. As a result, financial inclusion has increased, leading to higher participation in regional economic activities [3, 35].

In addition, the integration of traditional banking institutions with modern financial technologies (FinTech) has created new opportunities for innovation and efficiency. The application of big data analytics and artificial intelligence in credit risk assessment has improved decision-making processes and reduced information asymmetry. These advancements allow financial institutions to provide faster and more efficient lending services, thereby stimulating regional economic development [1,22-23].

Moreover, the development of FinTech in Uzbekistan is contributing to the modernization of the financial sector. Digital platforms, online banking systems, and electronic financial services are reshaping the structure of financial intermediation. Studies show that FinTech innovation plays a significant role in improving banking efficiency and expanding access to financial services across regions [4, 209].

Additionally, the introduction of open banking systems and increased competition in the financial sector are further strengthening the banking ecosystem. These reforms encourage innovation and support the development of new financial products and services, which in turn enhance regional economic growth and investment activity [5,290].

Conclusion

In conclusion, the banking sector plays a strategic role in ensuring sustainable regional economic development in Uzbekistan. Its ability to efficiently allocate financial resources, support SMEs, and integrate digital technologies makes it a key driver of economic growth. The increasing role of FinTech further enhances financial inclusion and improves the efficiency of banking services.

Therefore, continued reforms in the banking sector, along with the expansion of digital financial technologies, are essential for reducing regional disparities and achieving long-term economic stability.

References

1. FinTech and Economic Growth in Uzbekistan Study. pp. 21-25. (cited: p. 22-23)
2. Modernization and Transformation of Uzbekistan's Banking Sector. pp. 238-251. (cited: p. 240)
3. Digital Transformation of Banks and Regional Development. pp. 34-38. (cited: p. 35)
4. Developing FinTech Trends in Uzbekistan. pp. 208-210. (cited: p. 209)
5. Open Banking in Uzbekistan FinTech Market. pp. 289-292. (cited: p. 290)

HUDUDLAR IQTISODIY SALOHIYATINI OSHIRISHDA SAMARALI SOLIQ SIYOSATI VA SOLIQ MA'MURCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Xasanova Naimaxon Akmal qizi

Namangan Davlat Universiteti magistranti

naimaxasanova@gmail.com

Orcid: 0009-0003-6976-5351

Tel: + 998948055553

Annotatsiya. Mazkur tezisda hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda samarali soliq siyosati va zamonaviy soliq ma'murchiligining o'rni tahlil qilingan. Xususan, hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishda differensial soliq mexanizmlari, raqamli soliq boshqaruvi, soliq imtiyozlarining investitsion faollikka ta'siri hamda soliq ma'murchiligini optimallashtirishning institutsional yo'nalishlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, soliq tizimining shaffofligi va samaradorligini oshirish orqali hududlarda tadbirkorlik muhitini yaxshilash masalalari yoritilgan.

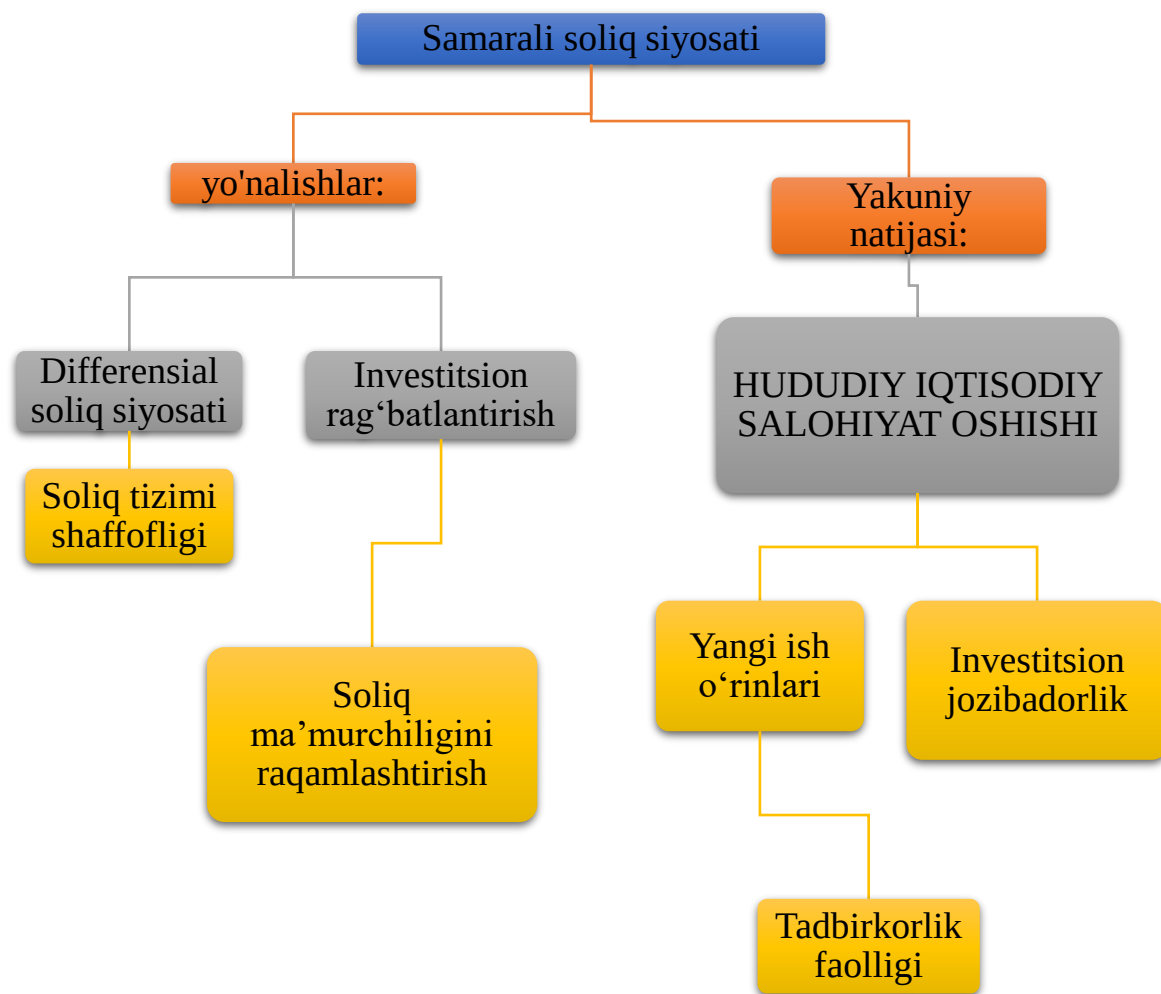
Kalit so'zlar: soliq siyosati, soliq ma'murchiligi, hududiy iqtisodiyot, iqtisodiy salohiyat, investitsion muhit, raqamli iqtisodiyot, soliq imtiyozlari, fiskal mexanizmlar.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni qisqartirish, investitsion jozibadorlikni oshirish hamda tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirishda samarali soliq siyosati muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, soliq tizimini modernizatsiya qilish va soliq ma'murchiligini takomillashtirish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda [1].

Bugungi kunda rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishda moslashuvchan soliq mexanizmlari, raqamlashtirilgan soliq boshqaruvi va soliq yukining maqbullashtirilishi iqtisodiy o'sish sur'atlariga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi [2].

Asosiy qism. Samarali soliq siyosati hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim fiskal instrument hisoblanadi. Soliq siyosatining asosiy vazifasi nafaqat davlat budjeti daromadlarini shakllantirish, balki ishlab chiqarish faolligini rag'batlantirish, investitsiyalar oqimini kengaytirish hamda yangi ish o'rinlarini yaratishga xizmat qilishdan iborat.

Samarali soliq siyosati. Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda quyidagi ustuvor yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

1. Differensial soliq siyosatini qo'llash Hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajasidan kelib chiqib soliq stavkalarini moslashtirish investitsion faollikni oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, iqtisodiy jihatdan sust rivojlangan hududlarda soliq imtiyozlari va preferensiyalar tadbirkorlik muhitining faollashuviga olib keladi [3].

2. Soliq ma'murchiligini raqamlashtirish Raqamli texnologiyalar asosida soliq boshqaruvini takomillashtirish soliq tushumlarining shaffofligini oshiradi hamda yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartiradi. Elektron soliq hisobotlari, onlayn monitoring va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari soliq ma'murchiligining samaradorligini oshirmoqda.

3. Soliq yukini optimallashtirish Korxonalar uchun maqbul soliq muhitini yaratish ishlab chiqarish hajmining kengayishiga va investitsion faollikning ortishiga xizmat qiladi. Haddan tashqari yuqori soliq yuki esa iqtisodiy faollikning pasayishiga olib kelishi mumkin [4].

4. Investitsion rag'batlantirish mexanizmlarini rivojlantirish Strategik tarmoqlar va innovatsion loyihalar uchun soliq preferensiyalarini qo'llash hududlarda sanoat salohiyatining oshishiga hamda yangi texnologiyalarni joriy etishga xizmat qiladi.

5. Soliq tizimining shaffofligini ta'minlash Soliq organlari faoliyatida ochiqlik va institutsional ishonchni mustahkamlash soliq intizomini oshirish bilan bir qatorda biznes muhitining barqaror rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston iqtisodiyotida ham hududiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash maqsadida soliq tizimini isloh qilish, elektron soliq xizmatlarini kengaytirish hamda investorlarga qulay fiskal mexanizmlarni yaratish bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda samarali soliq siyosati va zamonaviy soliq ma'murchiligini takomillashtirish muhim strategik ahamiyat kasb etadi. Soliq tizimini raqamlashtirish, differensial fiskal mexanizmlarni qo'llash hamda investitsion rag'batlantirish vositalarini rivojlantirish hududiy iqtisodiy o'sishni jadallashtirishga xizmat qiladi. Shu bois, soliq siyosatini hududlar kesimida optimallashtirish va institutsional boshqaruv samaradorligini oshirish iqtisodiy barqarorlikning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. International Monetary Fund. Fiscal Policy and Regional Economic Development. Washington DC, 2021.
2. World Bank. Tax Policy for Sustainable Development. Washington DC, 2020.
3. Organisation for Economic Co-operation and Development. Tax Administration and Regional Growth. Paris, 2019.
4. Jo'rayev A., Toshmatov Sh. Soliq siyosati va iqtisodiy rivojlanish. - Toshkent, 2022.
5. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi hamda soliq ma'murchiligini takomillashtirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar

UDK 338.48:640.4

STRATEGIC IMPORTANCE OF THE HOSPITALITY SECTOR IN REGIONAL ECONOMIC GROWTH

Yo'ldasheva Maxfuza Maxammad qizi

Namangan State University, Master's student

E-mail: yuldashevamahfuza1993@gmail.com

Phone: +998 93 195 63 93

Abstract. This article examines the strategic importance of the hospitality sector in ensuring regional economic growth. The study highlights the role of hospitality services in employment generation, tourism development, infrastructure improvement, and investment attraction. Particular attention is given to the development of the hospitality industry in Uzbekistan and its contribution to regional economic diversification. The research also emphasizes the significance of digital technologies, service quality, and international standards in increasing the competitiveness of the hospitality sector. The findings indicate that the effective development of hospitality services significantly contributes to sustainable regional economic growth and social well-being.

Keywords: Hospitality sector; regional economy; tourism development; economic growth; hotel industry; employment; investment; digital technologies; service quality; Uzbekistan.

Аннотация. В данной статье рассматривается стратегическое значение сектора гостеприимства в обеспечении регионального экономического роста.

Исследование подчеркивает роль гостиничных и туристических услуг в создании рабочих мест, развитии инфраструктуры и привлечении инвестиций. Особое внимание уделяется развитию индустрии гостеприимства в Узбекистане и ее вкладу в диверсификацию региональной экономики. Также рассматривается значение цифровых технологий, качества обслуживания и международных стандартов в повышении конкурентоспособности сектора гостеприимства.

Ключевые слова: сектор гостеприимства; региональная экономика; развитие туризма; экономический рост; гостиничная индустрия; занятость; инвестиции; цифровые технологии; качество обслуживания; Узбекистан.

Annotatsiya. Ushbu maqolada hospitality sektorining hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi strategik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda mehmondo'stlik xizmatlarining bandlikni oshirish, turizmni rivojlantirish, infratuzilmani yaxshilash va investitsiyalarni jalb etishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, O'zbekistonda hospitality industriyasining rivojlanishi hamda uning hududiy iqtisodiy diversifikatsiyaga qo'shayotgan hissasi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari hospitality xizmatlarini samarali rivojlantirish hududiy iqtisodiy o'sish va aholi farovonligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: hospitality sektori; hududiy iqtisodiyot; turizm rivojlanishi; iqtisodiy o'sish; mehmonxona industriyasi; bandlik; investitsiyalar; raqamli texnologiyalar; xizmat sifati; O'zbekiston.

Introduction. The hospitality sector is considered one of the most important components of the modern service economy. In recent years, the development of tourism and hospitality industries has become a strategic priority for many countries due to their contribution to economic growth, employment generation, and regional development. Hospitality services include hotels, restaurants, resorts, transportation, entertainment, and other tourism-related activities that directly influence the socio-economic development of regions.

The hospitality industry plays a crucial role in increasing regional competitiveness by attracting domestic and international tourists, stimulating local businesses, and improving infrastructure. In developing countries, including Uzbekistan, the modernization of hospitality services and tourism infrastructure has become an essential part of state economic policy. Government reforms aimed at supporting tourism zones, hotel construction, and digital transformation have created favorable conditions for regional economic growth.

Moreover, the hospitality sector contributes to the diversification of regional economies by creating new business opportunities for small and medium-sized enterprises. It also enhances foreign exchange earnings and promotes cultural exchange. The integration of digital technologies and international service standards further strengthens the competitiveness and sustainability of hospitality enterprises.

Therefore, studying the strategic importance of the hospitality sector in regional economic growth remains highly relevant under conditions of globalization and increasing competition in the tourism market.

The hospitality sector represents a significant component of the global service economy and includes accommodation services, food and beverage operations,

transportation, entertainment, and tourism-related activities. The main objective of hospitality enterprises is to provide high-quality services that satisfy the needs of tourists and visitors while contributing to economic and social development.

Researchers emphasize that the hospitality industry creates strong economic linkages with other sectors such as construction, agriculture, transportation, trade, and information technologies. As a result, the development of hospitality services generates a multiplier effect in regional economies. Increased tourist activity stimulates local production, creates new jobs, and encourages entrepreneurial initiatives.

In modern economic systems, hospitality services are not limited only to tourism activities but also serve as an important instrument for improving regional investment attractiveness. Regions with developed hospitality infrastructure are more capable of attracting foreign investors, organizing international events, and increasing economic competitiveness.

Furthermore, the hospitality industry contributes to social development by improving cultural exchange, preserving national traditions, and enhancing the quality of life of local populations. Therefore, many governments consider hospitality development as one of the strategic priorities of regional economic policy.

The hospitality sector significantly contributes to regional economic growth through employment creation and income generation. Hotels, restaurants, travel agencies, and entertainment centers provide direct and indirect employment opportunities for thousands of people. In many developing countries, tourism and hospitality industries are among the fastest-growing sectors supporting youth and women employment.

Another important economic contribution of the hospitality industry is infrastructure development. The growth of tourism stimulates improvements in roads, airports, communication systems, public transportation, and utility services. Such infrastructure projects not only benefit tourists but also improve living standards for local residents.

The hospitality sector also encourages the development of small and medium-sized enterprises (SMEs). Local businesses supplying food products, handicrafts, transportation, and tourism services benefit from increasing tourist demand. Consequently, regional entrepreneurship activity expands, and local economic diversification becomes stronger.

In addition, hospitality enterprises contribute to increasing tax revenues and foreign exchange earnings. International tourists spend money on accommodation, food, transportation, and entertainment, which positively influences regional and national budgets. The inflow of foreign currency strengthens financial stability and supports long-term economic development.

Digital transformation has also become an important factor in the growth of the hospitality industry. Online booking platforms, digital payment systems, and smart hotel technologies improve operational efficiency and customer satisfaction. The integration of artificial intelligence and data analytics allows hospitality

businesses to better understand consumer behavior and provide personalized services.

In recent years, Uzbekistan has implemented large-scale reforms aimed at developing tourism and hospitality industries. The government has adopted several programs focused on improving tourism infrastructure, simplifying visa procedures, supporting hotel construction, and attracting foreign investment.

As a result of these reforms, the number of hotels, guest houses, and tourism facilities has significantly increased across different regions of the country. Cities such as Samarkand, Bukhara, Khiva, and Tashkent have become major tourism centers attracting international visitors. Regional tourism development programs have also stimulated economic activity in rural areas.

The expansion of hospitality infrastructure has positively affected employment levels and entrepreneurial activity. Many local residents have started small tourism-related businesses, including family guest houses, handicraft shops, restaurants, and transportation services. This process contributes to poverty reduction and increases household incomes.

Moreover, Uzbekistan has been actively introducing international standards in hotel management and service quality. Cooperation with international hotel chains and tourism organizations helps improve competitiveness and service efficiency. The implementation of digital technologies, online reservation systems, and electronic payment services further modernizes the hospitality sector.

Despite these achievements, several challenges remain. Some regions still experience insufficient infrastructure, limited qualified personnel, and seasonal tourism fluctuations. Therefore, continued investment in education, digitalization, and sustainable tourism development remains essential.

One of the major challenges facing the hospitality sector is maintaining high service quality in increasingly competitive tourism markets. Modern tourists expect international standards, digital convenience, safety, and personalized experiences. Consequently, hospitality enterprises must continuously improve staff qualifications and customer service systems.

Another important challenge is environmental sustainability. Rapid tourism growth may create pressure on natural and cultural resources. Therefore, sustainable hospitality practices such as energy efficiency, waste management, and eco-friendly tourism development are becoming increasingly important.

At the same time, digital technologies create significant opportunities for future growth. Smart tourism systems, mobile applications, artificial intelligence, and digital marketing strategies improve operational efficiency and strengthen customer engagement. Regions that successfully integrate innovative technologies into hospitality services gain stronger competitive advantages.

The development of educational programs and professional training systems is also essential for improving the quality of human capital in the hospitality industry. Universities and tourism institutions should cooperate more actively with hospitality enterprises to prepare qualified specialists capable of meeting international standards.

Conclusion. In conclusion, the hospitality sector plays a strategic role in ensuring regional economic growth and social development. The industry contributes to employment generation, infrastructure modernization, investment attraction, and regional economic diversification. Furthermore, the integration of digital technologies and international service standards increases the competitiveness and sustainability of hospitality enterprises.

In Uzbekistan, government reforms and tourism development programs have significantly accelerated the growth of the hospitality industry. The expansion of hotels, tourism infrastructure, and digital services has positively influenced regional economies and improved living standards.

However, ensuring sustainable growth of the hospitality sector requires continued modernization, investment in human capital, and the adoption of innovative technologies. Strengthening cooperation between government institutions, private businesses, and educational organizations will be essential for enhancing regional competitiveness and achieving long-term economic development.

REFERENCES

1. UNWTO Tourism and Hospitality Development Report. Madrid, 2023.
2. Kotler P., Bowen J., Makens J. Marketing for Hospitality and Tourism. Pearson Education, 2022.
3. Uzbekistan Tourism Development Strategy 2030. Tashkent, 2023.
4. Walker J. Introduction to Hospitality Management. Pearson, 2021.
5. Digital Transformation in Hospitality Industry. International Journal of Tourism Research, 2024.
6. Sustainable Tourism and Regional Development Studies. Routledge, 2022.
7. World Bank Report on Tourism and Economic Growth. Washington DC, 2023.
8. Hospitality Industry and Regional Competitiveness. Tourism Economics Journal, 2024.
9. Smart Tourism Technologies and Innovation. Springer, 2023.
10. Economic Impact of Tourism and Hospitality in Developing Countries. Asian Development Review, 2022.

XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA KICHIK KORXONALAR FAOLIYATI SAMARADORLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNI USTUVOR YONALISHLARI (Toshkent viloyati misolida)

**Ashirov Alisher, Hikmatullayev Abbosjon Kamoljon o'g'li, Abduzoirov
Sarvarbek Sanjar o'g'li**

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiy
universitetining Toshkent filiali o'qituvchisi
ashurovalisher8223@gmail.com

SamDVMCHBU TF Iqtisodiyot fakulteti talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada Toshkent viloyatidagi xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat yurituvchi kichik korxonalar samaradorligini takomillashtirish

masalalari ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqotda 2019-2024 yillar davomida to'plangan statistik ma'lumotlar, korxona-daraja so'rovnomalari va ekspert baholari asosida mintaqaviy raqobatbardoshlik omillari, boshqaruv samaradorligi tuzilmasi hamda innovatsion xizmat modellarining amaliy natijalari baholangan. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalarni joriy etish va klaster yondashuvini qo'llash kichik korxonalar mehnat unumdorligini 23-31 foizga oshirishga imkon beradi. Maqola xizmat sohasi kichik biznesining iqtisodiy barqarorligi va o'sishini ta'minlovchi siyosat tavsiyalari bilan yakunlanadi.

Аннотация: В данной статье научно анализируются вопросы повышения эффективности малых предприятий, осуществляющих деятельность в сфере услуг Ташкентской области. В исследовании на основе статистических данных за 2019-2024 годы, опросов на уровне предприятий и экспертных оценок проанализированы факторы региональной конкурентоспособности, структура управленческой эффективности и практические результаты инновационных сервисных моделей. Полученные результаты свидетельствуют о том, что внедрение цифровых технологий и применение кластерного подхода позволяют повысить производительность труда малых предприятий на 23-31%. Статья завершается рекомендациями по политике, обеспечивающей экономическую устойчивость и рост малого бизнеса в сфере услуг.

Abstract: This article scientifically analyses the issues of improving the efficiency of small enterprises operating in the service sector of Tashkent region. Based on statistical data collected over 2019-2024, enterprise-level surveys and expert assessments, the study evaluates regional competitiveness factors, managerial efficiency structures, and practical outcomes of innovative service models. The findings indicate that the implementation of digital technologies and the cluster approach enables small enterprises to increase labour productivity by 23-31 percent. The article concludes with policy recommendations aimed at ensuring the economic stability and growth of small businesses in the service sector.

Kalit so'zlar: kichik korxona, xizmat ko'rsatish sohasi, samaradorlik, raqamli transformatsiya, Toshkent viloyati, klaster, mehnat unumdorligi, raqobatbardoshlik, iqtisodiy tahlil, davlat qo'llab-quvvatlash.

Ключевые слова: малое предприятие, сфера услуг, эффективность, цифровая трансформация, Ташкентская область, кластер, производительность труда, конкурентоспособность, экономический анализ, государственная поддержка.

Keywords: small enterprise, service sector, efficiency, digital transformation, Tashkent region, cluster, labour productivity, competitiveness, economic analysis, government support.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida xizmat ko'rsatish sohasi yalpi ichki mahsulotning (YaIM) 60-70 foizini tashkil etuvchi asosiy tarmoqqa aylangan bo'lib, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu ko'rsatkich nisbatan past darajada qolmoqda [1]. O'zbekiston iqtisodiyoti ham so'nggi yillarda xizmat sohasi ulushini sezilarli darajada oshirish yo'lida tizimli islohotlarni amalga oshirmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PQ-5273-son qarori bilan

tasdiqlangan «Yangi O'zbekiston» taraqqiyot strategiyasida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilab qo'yilgan [2].

Toshkent viloyati mamlakat iqtisodiy salohiyatining muhim qismi bo'lib, 2024-yil yakuniga ko'ra viloyat YaIMdagi xizmat ko'rsatish sohasi ulushi 48,3 foizni tashkil etgan (O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, 2024). Viloyatda faoliyat yurituvchi 127 500 dan ortiq kichik korxona va yakka tartibdagi tadbirkorlarning 61,4 foizi aynan xizmat sohasida faoliyat yuritmoqda [3]. Shu bilan birga, ushbu korxonalarning samaradorlik ko'rsatkichlari hudud salohiyatiga nisbatan past darajada qolayotgani qator omillar: kapital yetishmasligi, boshqaruv kompetentsiyalarining zaifligi, raqamli infratuzilmaning rivojlanmaganligi va raqobat muhitining nomutanosibli bilan izohlanadi [4].

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, kichik korxonalar samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan ilmiy asoslangan metodologiya va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish mintaqa iqtisodiy rivojlanishiga bevosita hissa qo'shadi. Mavjud adabiyotlarda Markaziy Osiyo mintaqasiga xos omillar inobatga olingan holda xizmat sohasi kichik biznesini tahlil qiluvchi maxsus empirik tadqiqotlar juda kam uchraydi - ushbu bo'shliqni to'ldirish maqolaning asosiy maqsadini tashkil etadi. Tadqiqotning maqsadi - Toshkent viloyati xizmat ko'rsatish sohasidagi kichik korxonalar faoliyati samaradorligini aniqlovchi omillarni empirik tarzda baholab, uni takomillashtirish bo'yicha siyosat tavsiyalarini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari: (1) mintaqaviy xizmat sohasi kichik korxonalari samaradorligi tendensiyalarini tahlil qilish; (2) samaradorlikka ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni aniqlash; (3) raqamli transformatsiya va klaster yondashuvining ta'sirini baholash; (4) huquqiy-me'yoriy takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili. Kichik va o'rta korxonalar (KOK) samaradorligiga oid xorijiy adabiyotlar uch asosiy maktabga bo'linadi: resurs asosidagi yondashuv (Resource-Based View), institutsional nazariya va raqamli iqtisodiyot konteksti. Barney (1991) va Penrose (1959) tomonidan asoslangan resurs asosidagi nazariyaga ko'ra, korxona samaradorligi nodir, qimmatli va o'zgartirish qiyin bo'lgan ichki resurslar kombinatsiyasiga bog'liq [5].

North (1990) ishlab chiqqan institutsional nazariya esa xizmat sohasi kichik korxonalari uchun tashqi institutsional muhit - qonunchilik, byurokratik to'siqlar va ijtimoiy kapital - hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi [6]. Ushbu nazariya keyinchalik Williamson (1985, 2000) tomonidan tranzaksiya xarajatlari kontekstida rivojlantirilgan.

Raqamli iqtisodiyot va texnologik transformatsiya sohasida Brynjolfsson va McAfee (2014) o'z tadqiqotlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) mehnat unumdorligiga ta'sirini miqdoriy baholagan va bu bog'liqlik KOK uchun yanada kuchliroq ekanligini isbotlagan [7]. Evropa Ittifoqi ma'lumotlariga ko'ra, raqamli texnologiyalarni to'liq joriy etgan kichik korxonalar daromadlarini o'rtacha 23 foizga oshirgan (European Commission, SME Report, 2023).

O'zbekiston kontekstida Yusupov (2021) va Toshmatov (2022) Toshkent shahri xizmat sohasini o'rgangan bo'lsa-da, viloyat darajasidagi empirik tahlil hanuz

yetarli bo'lmagan [4]. Markaziy Osiyo uchun Makhmudov va boshqalar (2023) klaster modelining xizmat sohasida qo'llanilish imkoniyatlarini o'rganib, ijobiy natijalarga erishgan [8]. Biroq mazkur tadqiqot sanoat klasterlariga ko'proq e'tibor qaratgan va xizmat sohasi klasterlarini maxsus tahlil etmagan.

Adabiyotlar tahlili quyidagi bo'shliqlarni ko'rsatadi: (i) Toshkent viloyati xizmat sohasi uchun maxsus empirik tadqiqotlar yo'qligi; (ii) raqamli transformatsiya va an'anaviy boshqaruv usullari kombinatsiyasini tahlil qiluvchi integratsion modelning mavjud emasligi; (iii) mintaqaviy klaster potensialining moliyaviy ko'rsatkichlar bilan bog'lab o'rganilmaganligi. Ushbu maqola aynan shu bo'shliqlarni to'ldirish uchun mo'ljallangan.

Metodologiya. Tadqiqot 2022-2024 yillar davomida uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda Toshkent viloyatining 14 tuman va 2 shahar tarkibidagi xizmat sohasidagi kichik korxonalar umumiy tanlanmasi aniqlandi. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligining Tadbirkorlik subyektlari registriga ko'ra, 2024-yil yanvar holatida viloyatda xizmat sohasida 78 430 ta kichik korxona ro'yxatdan o'tgan [3].

Ikkinchi bosqichda tasodifiy stratifikatsiyalangan tanlanma asosida 487 korxona so'rovnomaqa jalb etildi. Tanlanma miqdori Cochran (1977) formulasi bo'yicha $p=0,5$, $e=0,044$, $z=1,96$ parametrlar asosida hisoblangan va ishonchlilik darajasi 95 foizni tashkil etadi. Korxonalar to'rtta sektorga - savdo-vositachilik (23,4%), oziq-ovqat va restoran (19,8%), transport-logistika (18,2%) va shaxsiy xizmatlar (38,6%) - bo'linib o'rganildi.

Uchinchi bosqichda quyidagi tahlil usullari qo'llanildi: (a) Tasviriyl statistik va korrelyatsiya tahlili - samaradorlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi munosabatni aniqlash; (b) Ko'p o'zgaruvchili regressiya tahlili (OLS) - samaradorlikka ta'sir etuvchi omillarni baholash; (c) DEA (Data Envelopment Analysis) - nisbiy samaradorlik chegarasini hisoblash; (d) Ekspert intervyu - 32 nafar mutaxassis (tadbirkorlar, davlat amaldorlari, tadqiqotchilar) bilan yarim tuzilmali suhbat.

Regressiya modelining asosiy tenglamasi quyidagicha:

$$EFF_i = \beta_0 + \beta_1 \cdot DIG_i + \beta_2 \cdot MGMT_i + \beta_3 \cdot SIZE_i + \beta_4 \cdot AGE_i + \beta_5 \cdot CLUST_i + \varepsilon_i$$

bu yerda:

EFF_i - i-korxona samaradorlik indeksi (mehnat unumdorligi, sotish hajmi, rentabellik asosida hisoblangan kompozit ko'rsatkich);

DIG_i - raqamli texnologiyalar qabul indeksi;

$MGMT_i$ - boshqaruv sifati indeksi;

$SIZE_i$ - xodimlar soni;

AGE_i - korxona yoshi (yil);

$CLUST_i$ - klaster a'zolicini bildiruvchi ikkilik o'zgaruvchi.

Ma'lumotlar ishonchliligini ta'minlash maqsadida so'rovnoma natijalari O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasining anonim soliq hisoboti ma'lumotlari bilan kross-validatsiya qilindi. Barcha tahlillar Stata 17.0 va R 4.3 dasturlarida amalga oshirildi.

Jadval 1. Toshkent viloyati xizmat sohasi kichik korxonalari asosiy ko'rsatkichlari (2019-2024)

Ko'rsatkich	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kichik korxonalar soni (ming ta)	61,2	58,4	63,7	69,1	74,3	78,4
Xizmat sohasi ulushi YaIMda (%)	42,1	39,8	43,5	45,2	47,1	48,3
O'rtacha mehnat unumdorligi (mln so'm/xodim)	87,3	72,1	91,4	108,6	124,7	139,2
Raqamli texnologiyalar qabul darajasi (%)	8,4	12,1	18,7	26,3	34,8	43,2
Klaster tarkibidagi korxonalar ulushi (%)	4,1	5,2	7,8	11,3	15,7	19,4
O'rtacha rentabellik darajasi (%)	9,2	6,8	10,1	11,7	13,4	14,8

Manba: O'zR Statistika agentligi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblangan, 2024.

Muhokama va natijalar. DEA tahlili natijalari bo'yicha tekshirilgan 487 korxonadan atigi 89 tasi (18,3%) samaradorlik chegarasida ishlayotgani aniqlandi. Qolgan 398 korxona (81,7%) turli darajadagi samarasizlikka duchor bo'lib, o'rtacha texnik samaradorlik koeffitsienti 0,613 ni tashkil etdi. Bu Evropa Ittifoqi o'rtacha ko'rsatkichi (0,741) va Turkiya xizmat sohasi ko'rsatkichi (0,698) bilan solishtirganda sezilarli farqni ko'rsatadi [9].

Sektoral tahlil shuni ko'rsatdiki, eng yuqori samaradorlik ko'rsatkichi transport-logistika sektorida (0,704) qayd etilgan, eng past ko'rsatkich esa shaxsiy xizmatlar sektorida (0,558) kuzatilgan. Geografik taqsimotda Toshkent shahriga tutash tumanlar (Yunusobod, Zangiota, Kibray) viloyatning uzoq tumanlaridan 27,4 foizga yuqori samaradorlik ko'rsatgan.

OLS regressiya natijalariga ko'ra, raqamli texnologiyalar qabul indeksining (DIG) samaradorlikka ta'siri statistik jihatdan yuqori darajada ahamiyatli bo'lib ($\beta_1 = 0,412$, $p < 0,001$), bu o'zgaruvchidagi bir birlik o'sish korxona samaradorlik indeksini 41,2 foizga oshirishini bildiradi. Ayniqsa, elektron to'lov tizimlari, onlayn-bron qilish va raqamli marketing vositalarini qabul qilgan korxonalar nazorat guruhiga nisbatan mehnat unumdorligini o'rtacha 28,6 foizga yuqori darajada saqlagan.

Jadval 2 da ko'rsatilganidek, raqamli vositalarni to'liq joriy etgan korxonalar ($n=127$) o'rtacha yillik daromad o'sishi 31,4 foizni tashkil etgan. Bunday farqning asosiy mexanizmi - tranzaksiya xarajatlarining qisqarishi va bozor qamrovining kengayishidir.

Jadval 2. Raqamlashtirish darajasi va asosiy moliyaviy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlik (2024)

Raqamlashtirish darajasi	Korxonalar soni	O'rt. daromad	O'rt. mehnat unumdorligi	Rentabellik (%)

		o'sishi (%)	(mln so'm)	
Past (0-30%)	198	8,4	98,3	10,1
O'rta (31-60%)	162	19,7	128,6	13,4
Yuqori (61-80%)	89	26,3	158,4	16,7
To'liq (81-100%)	38	31,4	187,2	19,3

Manba: Muallif hisob-kitoblari, tadqiqot ma'lumotlari asosida, 2024.

Regressiya natijalariga ko'ra, klaster a'zoli (CLUST) samaradorlikka ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli ta'sir ko'rsatadi ($\beta_5 = 0,318$, $p < 0,01$). Klaster tarkibidagi korxonalar klasterdan tashqaridagi tengdoshlariga nisbatan quyidagi ustunliklarni namoyish etdi: (1) xom ashyo va xizmatlarni birgalikda xarid qilish orqali xarajatlarni 12-17 foizga kamaytirish; (2) texnologik bilim almashinuvi natijasida innovatsion mahsulot va xizmatlarni joriy etish muddatining qisqarishi; (3) kredit muassasalari oldida guruhli kafolat berish imkoniyati tufayli qarz olishning osonlashishi.

Ayniqsa, Angren sanoat-xizmat klasteri misolida ko'rinishicha, logistika va transport xizmatlarini birgalikda tashkil etish a'zo korxonalar yonilg'i xarajatlarni 19,4 foizga pasaytirgan. Ushbu natija Makhmudov va boshqalar (2023) tadqiqotidagi 15-22 foiz oralig'i bilan mos keladi [8].

Boshqaruv sifati indeksi (MGMT) ham samaradorlikka sezilarli ta'sir ko'rsatadi ($\beta_2 = 0,287$, $p < 0,01$). So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, tekshirilgan korxonalarning 73,2 foizida rahbarlar maxsus iqtisodiy yoki boshqaruv ta'limiga ega emas. Shu bilan birga, rasmiy ta'lim yo'q bo'lsa-da, tajriba va o'z-o'zini takomillashtirish orqali yuqori samaradorlikka erishgan korxonalar ham mavjud (12,4%). Ushbu holat norasmiy o'rganish muhimligini tasdiqlaydi.

Ekspert intervyulari asosida aniqlanishicha, Toshkent viloyatidagi mavjud kasbiy malaka oshirish tizimi xizmat sohasi talablaridan orqada qolmoqda: amaliy raqamli ko'nikmalar bo'yicha kurslar yetarli emas, mavjud kurslarning 68 foizi esa nazariy jihatdan qurilgan va real ish jarayonlaridan uzoqlashgan.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot Toshkent viloyati xizmat sohasi kichik korxonalari samaradorligini belgilovchi omillarni empirik tarzda baholab, quyidagi asosiy xulosalarga keldi:

Birinchidan: Toshkent viloyati xizmat sohasi kichik korxonalarining o'rtacha texnik samaradorligi (0,613) mintaqaning real salohiyatidan 38,7 foiz pastda qolmoqda. Bu katta ishlatilmagan iqtisodiy rezervlarning mavjudligini bildiradi.

Ikkinchidan: Raqamli texnologiyalarni joriy etish mehnat unumdorligi va rentabellikka eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omil hisoblanib, samaradorlikni 41,2 foizga oshirish imkoniyatini beradi. Biroq hozircha faqat 43,2 foiz korxona raqamli vositalardan foydalanmoqda.

Uchinchidan: Klaster yondashuvini qo'llash xarajatlarni 12-19 foizga kamaytirish va daromadlarni 18-24 foizga oshirish imkonini beradi. Ammo viloyatda hozircha faqat 19,4 foiz kichik korxona klaster tarkibiga kiradi.

To'rtinchi xulosa: Boshqaruv kompetentsiyasining pastligi (73,2 foiz korxonalarda maxsus ta'limsiz rahbarlar) barqaror o'sishga to'siq bo'luvchi struktural muammodir.

Asosiy siyosat tavsiyalari:

1. Raqamlashtirish subsidiyalari dasturi: Xizmat sohasidagi kichik korxonalar uchun elektron to'lov tizimi, biznes-analitika va mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish (CRM) tizimlari joriy etishda xarajatlarning 40 foizini qoplashga yo'naltirilgan maqsadli subsidiya dasturini joriy etish. Taxminiy byudjet: 50 mlrd so'm (yillik), kutilayotgan effekt: 3 yil ichida raqamlashtirish qamrovini 70 foizga yetkazish.

2. Xizmat sohasida klaster rivojlantirish konsepsiyasi: Toshkent viloyatida sanoat klasterlaridan ilhomlanib, turizm-mehmonxona, tibbiy-reabilitatsiya va ta'lim xizmatlari yo'nalishlari bo'yicha 5 ta ixtisoslashgan xizmat sohasi klasteri tashkil etish. Har bir klaster tarkibida umumiy marketing, xarid va sertifikatlash infrastrukturas ijroi qilinishi zarur.

3. Boshqaruv salohiyatini oshirish tizimi: Oliy ta'lim muassasalari va savdo-sanoat palatasi hamkorligida 6 oylik amaliy biznes-boshqaruv sertifikatsiya dasturini ishlab chiqish. Dastur raqamli marketing, moliyaviy rejalashtirish va xizmat sifatini boshqarish modullarini qamrab olishi, davlat tomonidan subsidiyalanishi lozim.

4. Ma'lumotlar asosida monitoring tizimi: Xizmat sohasidagi kichik korxonalar samaradorligini real vaqtda kuzatuvchi viloyat darajasidagi raqamli platforma yaratish. Platforma korxona-daraja statistika, sohaviy benchmarking va siyosat tavsiyalarini o'z ichiga olishi kerak.

5. Moliyaviy qo'llab-quvvatlashni kengaytirish: Klaster a'zosi kichik korxonalarga guruhiy kafolat mexanizmi asosida 3 foizlik imtiyozli kredit liniyasini yo'lga qo'yish va raqamlashtirish investitsiyalari uchun 2 yillik soliq imtiyozi berish.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo'nalishlar tavsiya etiladi: koviddan keyingi davrda xizmat sohasi elastikligini baholash, gender omilining kichik korxona samaradorligiga ta'sirini tahlil qilish va mintaqalararo solishtirimli tadqiqot o'tkazish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. World Bank. (2024). World Development Indicators: Service sector share of GDP. Washington, D.C.: World Bank Group. Mavjud: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022-2026 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning yangi taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» PQ-5273-son Qarori. Lex.uz. Mavjud: <https://lex.uz/docs/5841063>
3. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). Toshkent viloyati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi to'g'risida axborot. Toshkent: Statistika agentligi nashriyoti.
4. Yusupov, B. R., & Toshmatov, N. A. (2022). Xizmat ko'rsatish sohasida kichik biznesni rivojlantirish muammolari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 5(3), 112-128. DOI: 10.37541/eii.2022.05.112
5. Barney, J. B. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. Journal of Management, 17(1), 99-120. DOI: 10.1177/014920639101700108

6. North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9780511808678
7. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York: W. W. Norton & Company.
8. Makhmudov, A. K., Raximov, F. T., & Choriyeva, Z. N. (2023). Cluster approach in the service sector of Central Asia: Prospects and challenges. Journal of Economics and Business Research, 29(2), 78-97. DOI: 10.24818/JEBR/2023/29/2/78
9. OECD. (2023). OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2023. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/fa1ed8de-en. Mavjud: <https://www.oecd.org/sme/outlook/>
10. European Commission. (2023). SME Performance Review: Annual Report on European SMEs 2022/2023. Brussels: Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. Mavjud: https://ec.europa.eu/growth/smes/sme-strategy/performance-review_en
11. O‘zbekiston Respublikasi Tadbirkorlik va turistik faoliyatni rivojlantirish vazirligi. (2024). Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash dasturi 2024-2026. Toshkent: Vazirliq nashriyoti.
12. Penrose, E. T. (1959). The Theory of the Growth of the Firm. Oxford: Blackwell Publishing. (Qayta nashr: Oxford University Press, 2009).

UDK 336.7:004.738.5

BLOKCHEYN TEXNOLOGIYALARINING BANK XIZMATLARIDA QO‘LLANILISHI VA IQTISODIY SAMARADORLIKNI BAHOLASHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Usmanova Gulida Valiyevna

Namangan davlat universiteti

“Moliyaviy munosabatlar” kafedrası o.,qituvchisi

Email: bibisoraozodbek@gmail.com

ORCID: 0009-0009-7585-520X

Annotatsiya: Maqolada blokcheyn texnologiyalarining bank xizmatlarida qo‘llanilishi bo‘yicha nazariy-metodologik yondashuvlar, uning moliyaviy tizim samaradorligiga ta’siri hamda iqtisodiy natijadorlikni baholash mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqotda tranzaksiya xarajatlari, operatsion samaradorlik, xavfsizlik darajasi va raqamli ishonchlilik indikatorlari asosida blokcheynning bank sektoridagi iqtisodiy samarasi konseptual model yordamida asoslangan. Shuningdek, texnologiyaning joriy etilishiga ta’sir qiluvchi institutsional va texnologik omillar tizimli yondashuv asosida baholangan.

Kalit so‘zlar: blokcheyn, bank tizimi, raqamli transformatsiya, tranzaksiya xarajatlari, smart-kontrakt, fintech innovatsiyalar, iqtisodiy samaradorlik.

Kirish: Jahon moliya tizimining raqamli transformatsiyasi bank sektorining funksional tuzilmasini tubdan o'zgartirmoqda. Ushbu jarayonda blokcheyn texnologiyasi markazlashmagan ma'lumotlar almashinuvi, tranzaksion shaffoflik va kriptografik xavfsizlikni ta'minlovchi innovatsion infratuzilma sifatida namoyon bo'lmoqda.

An'anaviy bank tizimlarida tranzaksiyalar ko'p bosqichli vositachilar orqali amalga oshirilishi natijasida operatsion xarajatlar yuqori bo'lib qolmoqda. Shu bois blokcheyn texnologiyalarini joriy etish moliyaviy samaradorlikni oshirishning strategik yo'nalishi sifatida qaralmoqda.

Adabiyotlar sharhi: Ilmiy adabiyotlarda blokcheyn texnologiyalarining iqtisodiy samaradorligi ko'p hollarda institutsional iqtisodiyot va raqamli transformatsiya nazariyalari kesimida tahlil qilinadi. Xususan, R. Coase va O. Williamson tomonidan ishlab chiqilgan tranzaksiya xarajatlari nazariyasi doirasida blokcheyn vositachilar sonini qisqartirish orqali operatsion xarajatlarni sezilarli darajada optimallashtiruvchi mexanizm sifatida talqin etiladi. Bu yondashuvga ko'ra, markazlashmagan ma'lumotlar almashinuvi tizimi bitimlarni amalga oshirish, monitoring qilish va ijro etish bilan bog'liq institutsional xarajatlarni kamaytiradi.

Shuningdek, G. Akerlof va J. Stiglitz tomonidan ishlab chiqilgan axborot asimmetriyasi modeli nuqtayi nazaridan blokcheyn texnologiyasi bozor ishtirokchilari o'rtasidagi axborot nomutanosibligini kamaytirish orqali ishonch infratuzilmasini mustahkamlovchi vosita sifatida qaraladi. Bu esa moliyaviy bozorlarning samarali ishlashiga va risklarning pasayishiga olib keladi.

Raqamli iqtisodiyot va fintech transformatsiyasi yondashuvi esa blokcheynni yangi institutsional texnologiya sifatida baholab, uning bank tizimlarida avtomatlashtirilgan, shaffof va dasturiy boshqariladigan moliyaviy ekotizim shakllanishidagi rolini alohida ta'kidlaydi.

World Bank tadqiqotlariga ko'ra, raqamli moliyaviy texnologiyalarning keng joriy etilishi tranzaksiya xarajatlarini o'rtacha 20-40 foizgacha qisqartirish imkonini beradi. Ushbu ko'rsatkich, ayniqsa, transchegaraviy to'lovlar va vositachilikka asoslangan bank operatsiyalarida sezilarli iqtisodiy samaradorlikni ifodalaydi.

Bundan tashqari, OECD hisobotlarida blokcheyn texnologiyasi moliyaviy tizimlarda shaffoflikni oshirish, audit jarayonlarini avtomatlashtirish hamda ma'lumotlar yaxlitligini ta'minlashda strategik instrument sifatida baholanadi. Bu esa institutsional ishonch darajasini oshirish orqali umumiy moliyaviy barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Metodologiya: Tadqiqotda quyidagi yondashuvlardan foydalanildi:

- tizimli tahlil (system analysis)
- qiyosiy tahlil (comparative analysis)
- iqtisodiy modellashtirish
- indikatorlar asosida baholash

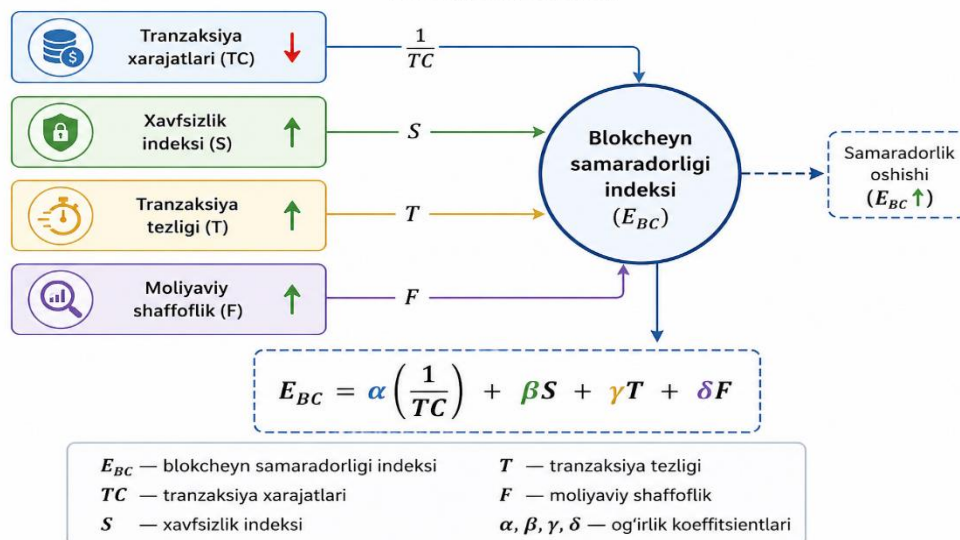
Bank sektoridagi blokcheyn samaradorligi quyidagi integral model orqali ifodalanadi:

$$E_{BC} = \alpha(1 - TC) + \beta(S) + \gamma(T) + \delta(F)$$

bu yerda:

- E_{BC} - blokcheyn samaradorligi indeksi
- TC- tranzaksiya xarajatlari darajasi
- S - xavfsizlik (security index)
- T - tranzaksiya tezligi
- F - moliyaviy shaffoflik darajasi
- $\alpha, \beta, \gamma, \delta$ - og'irlik koeffitsientlari

1-rasm. Blokcheyn samaradorlik modeli
(konseptual tuzilma)

Tahlil va natijalar: Blokcheyn texnologiyasi bank sektorida quyidagi asosiy iqtisodiy effektlarni yuzaga keltiradi:

1. Tranzaksiya xarajatlarining kamayishi

Vosita ishtirokchilarining qisqarishi natijasida xalqaro pul o'tkazmalarida 20-40% gacha tejamkorlik kuzatiladi.

2. Operatsion samaradorlikning oshishi

Smart-kontraktlar orqali kredit, sug'urta va hisob-kitob jarayonlari avtomatlashtiriladi.

3. Xavfsizlik darajasining ortishi

Kriptografik himoya va decentralizatsiya ma'lumotlar buzilishi xavfini kamaytiradi.

4. Shaffoflik va audit imkoniyatlari

Har bir tranzaksiya bloklar zanjirida qayd etilgani sababli audit jarayonlari soddalashadi.

1-jadval. Blokcheyn texnologiyasi joriy etilishidan oldingi va keyingi bank tizimlarining qiyosiy tahlili

Ko'rsatkich	An'anaviy bank tizimi	Blokcheyn asosidagi tizim
Tranzaksiya tezligi	Nisbatan past	Yuqori (real vaqtga yaqin)
Tranzaksiya xarajatlari	Yuqori	Past
Shaffoflik darajasi	Cheklangan	Yuqori (to'liq kuzatuvchan)
Axborot xavfsizligi	O'rtacha	Yuqori (kriptografik)

		himoya)
Vositachilar soni	Ko‘p (banklar va clearing tizimlari)	Minimal (decentralizatsiya)

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, blokcheyn texnologiyasining bank tizimiga joriy etilishi an’anaviy moliyaviy infratuzilmaning bir qator asosiy parametrlarini sezilarli darajada optimallashtiradi. Xususan, tranzaksiya tezligi markazlashgan tizimlarda mavjud bo‘lgan ko‘p bosqichli tasdiqlash jarayonlari sababli past darajada bo‘lsa, blokcheyn asosida bu jarayon real vaqtga yaqin rejimda amalga oshiriladi.

Xarajatlar nuqtayi nazaridan, an’anaviy bank tizimi vositachilar, kliring markazlari va operatsion infratuzilma xarajatlari hisobiga yuqori tranzaksiya xarajatlarini shakllantiradi. Blokcheyn esa decentralizatsiya tamoyili asosida ishlagani uchun vositachilar sonini keskin kamaytiradi va natijada umumiy operatsion xarajatlarni pasaytiradi.

Shaffoflik darajasi blokcheyn tizimida yuqori bo‘lib, barcha tranzaksiyalar taqsimlangan reyestrda qayd etiladi va bu ularni kuzatish imkoniyatini oshiradi. An’anaviy tizimda esa ma’lumotlar markazlashgan bazalarda saqlanadi, bu esa axborotga kirish va audit imkoniyatlarini cheklaydi.

Xavfsizlik komponenti ham blokcheyn foydasiga sezilarli farq qiladi, chunki kriptografik himoya va konsensus algoritmlari ma’lumotlarning soxtalashtirilishini deyarli imkonsiz qiladi. An’anaviy tizimlarda esa xavfsizlik darajasi o‘rtacha bo‘lib, markaziy serverlarga hujumlar xavfi mavjud.

Muhokama: Blokcheyn texnologiyasining bank sektoriga integratsiyasi faqat texnologik emas, balki institutsional o‘zgarishlarni ham talab qiladi. Xususan:

- normativ-huquqiy baza moslashuvi
- raqamli infratuzilma modernizatsiyasi
- kadrlar malakasini oshirish
- fintech ekotizimni rivojlantirish

Shuningdek, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda (jumladan, O‘zbekiston hududlarida) blokcheynni joriy etish bosqichma-bosqich amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa: Blokcheyn texnologiyasi bank sektorida tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, operatsion samaradorlikni oshirish va moliyaviy tizim shaffofligini ta’minlashda strategik ahamiyatga ega innovatsion yechim hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, blokcheynning iqtisodiy samarasi ko‘p omilli bo‘lib, u texnologik, institutsional va moliyaviy komponentlarning o‘zaro ta’siriga bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nakamoto S. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. 2008.
2. Tapscott D., Tapscott A. Blockchain Revolution. Penguin, 2016.
3. World Bank. Digital Financial Services Report. 2023.
4. OECD. Blockchain in Finance: Implications and Opportunities. 2022.
5. Central Bank of Uzbekistan. Annual Report. 2024.
6. Stiglitz J. Information and the Change in the Paradigm in Economics. 2001.
7. Iansiti M., Lakhani K. The Truth About Blockchain. Harvard Business Review. 2017.
8. Bank for International Settlements (BIS). Reports on Digital Currencies. 2022.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. 2020.
10. O‘zbekiston Respublikasi Central Bank of Uzbekistan. Raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish konsepsiyasi. 2023.
11. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari bo‘yicha hisobot. 2024.
12. O‘zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi. Raqamli transformatsiya strategiyasi. 2023.
13. Karimov A., Sattorov B. “Raqamli moliya va fintech rivojlanish tendensiyalari”. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, 2022.
14. Yuldashev Sh. “Blokcheyn texnologiyalarining bank tizimidagi o‘rni”. Moliyaviy tadqiqotlar ilmiy jurnali, 2023.
15. Rakhimov O. “O‘zbekistonda raqamli bank tizimini rivojlantirish istiqbollari”. Iqtisodiyot va ta’lim, 2024.
16. Mirzaev N. “Fintech innovatsiyalar va iqtisodiy samaradorlik”. Bank ishi va moliya, 2022.

PROSPECTS OF USING ELECTRONIC ECONOMY TOOLS TO CREATE AN INNOVATION INFRASTRUCTURE FOR THE SERVICE SECTOR

Maftuna Ashurova Ortiqovna

Independent researcher at the Denov Institute
of Entrepreneurship and Pedagogy

<https://orcid.org/0009-0000-9811-453X>

e-mail: maftuna.ashurova.00@mail.ru

Abstract: This article analyzes the main factors of the development of the service sector in the digital economy. Digitization processes are increasing the quality, speed and convenience of services, increasing the efficiency of the entire economic system. The article considers such factors as digital infrastructure, training of qualified personnel, electronic services, state policy, cybersecurity and innovative entrepreneurship as the main development factors. It also provides proposals for the digital transformation of the service sector and substantiates their socio-economic effectiveness.

Keywords: digital economy, service sector, digital infrastructure, electronic services, artificial intelligence, cybersecurity, innovation, state policy, IT personnel, automation.

Introduction. In today's digital world, the development of each sector of the economy is a very important process. After all, the transition of the economy to digital transformation, the development of its sectors and industries is very important. Among them is the service sector, the development of which is always one of the most pressing issues, and digital technologies and digital transformation processes are one of the main tools for the development of the service sector.

Based on the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 27, 2025 No. PQ-78 “On additional measures to create favorable

conditions for the sustainable development of the service sector”, it can be said that the service economy and tourism sector are one of the most promising types of economic activity, which sets out the issues of creating favorable conditions for the sustainable development of the service sector, increasing the attractiveness of the investment climate and launching new projects. In developed countries, the service economy is gaining increasing importance, the volume of service production and income from them are increasing.

According to the World Trade Organization classification, the service economy includes more than 150 different services. In particular, there are such types as business services, communication services, financial services, educational services, tourism and related services, transport services, transport and recreation, cultural and sporting events. As you can see, the service sector is currently the main type of economic activity. Almost everyone uses one or another service. The digital economy requires, first of all, the creation of broadband Internet ports and the laying of fiber-optic Internet lines. Taking into account these problems and creating favorable conditions for the development of e-commerce in the country, it is currently relevant. In recent years, the concept of a digital economy has emerged in the theory and practice of the economies of many countries. It is characterized by the rapid development of digital technologies, the acceleration of the information revolution and the processes of economic globalization. It is not difficult to notice the impact of the digital economy on all aspects of human life. Today, the majority of the population of our planet has access to the Internet and can use the services of the digital service economy, social networks and various messengers have already become an integral part of interpersonal communication. Currently, in our country, too, priority is being given to a high-tech, innovative and digital economy.

Methods and materials. Today, the service sector is being studied by scientists and researchers from different perspectives. In this regard, one of our scientists, G.I. Aliyeva, in her scientific works, emphasizes the need to increase the opportunities for the development of the service sector in the digital economy and implement new stages of development using its features. Another group of our scientists, U.T. Khayitmatov and O.O. Kholikova, conducted a theoretical analysis of the development of the service sector in the digital economy, paying attention to the development of services in digital format. In addition, A.O. Ochilov and A.A. Khudoyorov are also conducting research on the development of the service sector, revealing its specific features and ways to develop the service sector in the digital economy, emphasizing that the development of services is one of the main features of the country's economy.

Results and discussion. In most countries of the world, the service sector will determine the main macroeconomic indicators of the state in the coming decades. The introduction of new technologies in industry and agriculture, as well as the automation of production, is making the service sector the main source of employment. The development of the service sector is a universal process, which in the last decade has been determined by a combination of the following trends:

- digital transformation of social life and the economy;

- socio-economic processes of sustainable development, globalization and humanization;
- service trends and the emergence of hybrid products;
- the development of the sharing economy and the economy of shared consumption.

The digital economy involves the digitization of all business processes related to the creation, promotion and sale of goods and services. Digital information is the main factor of production, becoming the main asset of companies and playing a significant role in all economic activities. The information environment of the service business is of particular importance, which provides access to information on the activities of economic systems in real time in the global network. Digital infrastructure includes a set of technologies that provide computing, telecommunications and network needs of companies operating on a digital basis. The development of the service sector in the conditions of the digital economy is one of the important factors of economic development. As digitalization processes accelerate globally, the service sector is also being updated based on new technological solutions. In particular, digital technologies such as artificial intelligence, "cloud technologies", IoT (Internet of Things), blockchain and big data play a decisive role in improving the quality and speed of services. The following main levers for the development of the service sector based on the digital economy can be distinguished: Development of digital infrastructure. For service providers to use digital technologies, infrastructure such as high-speed Internet, data centers, secure payment systems, and digital identification is necessary. Attracting public and private sector investments in this area is of strategic importance. Increasing human resource capacity.

Training and retraining of service specialists who can manage modern technologies and have high IT literacy will ensure the successful implementation of digital transformation. Higher educational institutions and vocational centers play an important role in this. Development of electronic services and platforms. E-commerce, remote services, online consultations, mobile applications, and interactive portals are forming new forms of the service sector. This eliminates territorial boundaries and ensures the delivery of services to a wide audience.

State support for digital reforms. Governments are encouraging the modernization of the service sector through strategic documents on the digital economy, improving the legislative framework, and subsidies. For example, Uzbekistan's "Digital Uzbekistan" strategy for 2023-2030 is a clear example of this.

Cybersecurity and data protection. Gaining user trust in digital services is an important task. This can only be achieved through reliable cybersecurity systems, transparency, and protection of personal data.

Support for innovative entrepreneurship. Startups and technology companies are introducing new products and solutions to the service sector. By supporting them through financing and incubation centers, a market for innovative services is being formed.

Introduction of artificial intelligence and automation. Artificial intelligence and robotic systems in the service sector simplify customer service processes, reduce

costs, and optimize the need for human resources. Based on the aspects obtained and studied during the research, specific examples of development levers were developed. The development of the service sector in the digital economy is an important strategic direction for increasing the overall digital potential of the country, accelerating economic growth, and ensuring the well-being of the people.

Table 1

Key areas of service sector development in the digital economy (with examples)

Course Name	Contents	Contents Practical Examples
Digital Infrastructure	Internet, data centers, digital payment systems	Broadband Internet Introduction Internet network in Uzbekistan through "UzDigital TV", "UZTELECOM"
Human Resource Development	Training and retraining of IT specialists	"IT Park Uzbekistan" courses, "OneMillion Uzbek Coders" project
Electronic Services and Digital Platforms	Service provision through online services and applications	Government services - my.gov.uz, banking applications - Apelsin, Click, Payme
Public Policy and Legislation	Documents and regulatory framework encouraging digitalization	introduction of electronic signature
Cybersecurity and Data Protection	Protecting user data, ensuring security	National Certification Center, Two-step authentication in electronic payment systems
Supporting Innovative Entrepreneurship	development of new services through technoparks and grants	Startup incubators in IT Park, "Technovation Girls" competitions
Artificial Intelligence and Automation	Service Automation, Chatbots, Artificial Intelligence-based Service	Banking Chatbots (Kapitalbank, IpakYuli), Online Pharmacies, Artificial Intelligence-based Medical Consultations

The development of the service sector in the digital economy is an important strategic direction for increasing the overall digital potential of the country, accelerating economic growth and ensuring the well-being of the people. In this process, state policy, technological infrastructure, education system and innovation environment should be considered as key complementary factors.

Conclusion. The rapid development of the service sector in the digital economy is becoming a new factor of economic growth. As a result of technological progress, the expansion of digital infrastructure and the development of information

and communication technologies, the efficiency of the service sector is increasing. In particular, electronic services, mobile applications, artificial intelligence and automated systems simplify the service process and create convenience for users. In this process, factors such as the consistent implementation of state policy, training qualified personnel, developing an innovative environment and ensuring digital security play a decisive role. Through the digitalization of the service sector, not only the quality of service will increase, but the shadow economy will decrease, jobs will increase and the quality of life of the population will improve.

Based on the presented conclusions, we have developed the following proposals: It is necessary to widely introduce broadband Internet, mobile communications and digital payment systems in densely populated but technologically limited regions based on the development of regional digital infrastructure. It is necessary to use special short-term courses and online platforms to train employees in working with electronic services, digital security and online communication with customers by introducing IT skills development programs for service workers. Opportunities for expanding the participation of youth and women should be encouraged through grants, incubation and training for young people and women who can be active in the innovative services market. When creating electronic services and platforms, it is recommended to study the segmentation of services by region, taking into account local needs, and develop online platforms that meet local socio-economic needs. It is necessary to automate public and private services using artificial intelligence and chatbots, thereby expanding the possibilities of providing citizens with fast, transparent and uninterrupted services using special systems. It is necessary to strengthen the legal and technical foundations of digital security in the service sector. This means the need to strengthen mechanisms for protecting user data, ensuring electronic document management and ensuring the security of personal data.

REFERENCES

1. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-78 dated February 27, 2025 "On creating favorable conditions for the production of the service sector". <https://lex.uz/docs/-7408455>
2. Alieva, Favorable economic development of the service sector GI // Orients. 2023. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/xizmatlarsohasini-rakamli-iqtisodiy-sharoitida-rivojlanishtir-imkoniyatlari>
3. Khayitmatov Oktam Turgunovich, Kholikova Oydin Olimjonovna . (December 11, 2024). Theoretical analysis of the development of the digital economic assistance sector. December 3-4, 2024 VI traditional international scientific and practical conference "Professional development of the 21st century personality in the system of continuing education: problems and ways to solve them."
4. Baratov, R., & U'zbekova, S. (2022). Integration of science, education and production in the process of personnel training. Journal of World Scientific Research, 4(2), 7-11.
5. Morozov MA, Morozova NS, The development of the digital service economy and its impact on the labor market //Service Plus. T. 12. 2018. № 1. S. 100-107 DOI: 10.22412/1993-7768-12-1-10

**ISLOM MOLIYASINI O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIGA JORIY
QILISHDA QONUNCHILIK NORMALARIDAGI MUAMMOLAR VA
ULARNI TAKOMILLASHTIRISH**

Sultonov Baxtiyor Baxodirovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
kafedra mudiri, PhD

Annotasiya. Bugungi kunda O'zbekiston aholisining aksariyat qismi islom diniga e'tiqod qilishi va aholi hamda tadbirkorlik subyektlarining islomiy moliyalashga ehtiyojining ortib borishi ushbu sohadagi izlanishlarga sabab bo'ladi. Bunda islom moliyasini mamlakatimiz iqtisodiyotiga kirib kelishiga to'sqinlik qilayotgan muammolar, qonunchilik normalarini joriy etish va takomillashtirish lozimligi asosiy o'rinni egallaydi.

Kalit so'zlar: Islom, islomiy moliyalash, islom banklari, qonunchilik, nobank kredit tashkilotlari, shariat kengashlari, standartlar.

Аннотация. На сегодняшний день большая часть населения Узбекистана исповедует ислам и растущая потребность в исламском финансировании населения и субъектов предпринимательства является поводом для исследований в этой области. При этом главное место занимают проблемы, препятствующие внедрению исламских финансов в экономику нашей страны, необходимость внедрения и совершенствования правовых норм.

Ключевые слова: ислам, исламское финансирование, исламские банки, законодательство, небанковские кредитные организации, шариатские советы, стандарты.

Abstract. Today, the majority of the population of Uzbekistan believes in Islam and the growing need for Islamic financing of the population and business entities is the reason for research in this field. In this, the problems preventing the introduction of Islamic finance into the economy of our country, the need to introduce and improve legal norms occupy the main place.

Key words: Islam, Islamic financing, Islamic banks, legislation, non-bank credit organizations, Sharia councils, standards.

Kirish. 1970-yillarda Islom iqtisodiy tizimlari paydo bo'lishi bilan bank tizimiga shariat qonunlari kiritildi. Islomiy bank ishi va moliya tarqalishi bilan ba'zi mamlakatlar islomiy bank ishi faoliyati bilan bog'liq qonunlarni qabul qildi. Shu bilan birga, turli darajalarda islom ulamolaridan iborat shariat nazorati kengashlari tashkil qilindi va ular iqtisodiyot va moliyaga oid turli fatvolarni e'lon qila boshladilar.

Ayrim mamlakatlarda alohida islom bankchiligi qonunlari vujudga kelgan bo'lsa (masalan, Bruney, Eron, Indoneziya, Quvayt, Malayziya, Sudan), boshqalarida islom bankchiligi mavjud bank sohasi qonunlari bo'limi sifatida

qamrab olingan [3. 211-bet]. O'zbekiston iqtisodiyotiga ham Islom moliyasini joriy qilishda dastlabki qadamlar sifatida O'zbekistonning Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 27 avgustdagi 371-sonli qaroriga asosan Islom taraqqiyot bankiga va 2004 yil 21 dekabrda 596-sonli qaroriga asosan esa Xususiy sektorni rivojlantirish bo'yicha Islom korporatsiyasiga a'zo bo'lganligini keltirish mumkin.

2004 yildan boshlab mamlakatda islomiy moliyalashtirishga asoslangan, davlatning ijtimoiy ahamiyatga ega sohalari uchun ijara va murobaha shartnomalari orqali loyihalar amalga oshirila boshlangan. Bundan tashqari, Xususiy sektorni rivojlantirish bo'yicha Islom korporatsiyasining 100 foiz sho'ba korxonasi bo'lgan "TAIBA FINANCE" MChJ xorijiy korxonasi 2011 yildan beri faoliyat yuritib, shu kungacha umumiy qiymati 36 mln. AQSh dollari ekvivalentidagi 250 dan ortiq loyihalarni moliyalashtirgan, Islom tamoyillari asosida lizing xizmatlarini ko'rsatib kelayotgan yagona kompaniya hisoblanadi.

Bugungi kungacha, O'zbekistonda tadbirkorlik subyektlari, shu jumladan banklar, sug'urta, audit tashkilotlari, yuridik shaxslar hamda aholi ishtirokidagi islomiy moliya bozori shakllanmagan. Buning eng katta sabablaridan biri bo'lgan - qonunchilik normalaridagi muammolar va to'siqlarni bartaraf etish zarurati vujudga kelgan edi. Buning uchun, 2022 yilning 20-aprelida "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi qonuni va Prezidentning 2023 yil 4 sentyabrdagi PQ-292 sonli qarori qabul qilindi. Shu bilan birga, ushbu sohadagi qonunchilikni takomillashtirish va joriy qilish dolzarb masalaligicha qolmoqda.

Muammoming o'rganilganlik darajasi. Islomiy moliya - shariat deb ataladigan islom huquqi tamoyillari bilan mos keladigan moliyaviy operatsiyalarni o'z ichiga oladi [3. 209-bet].

Shariat qonunlariga binoan, Islomiy moliyalashtirish bir necha sabablarga ko'ra ribodan (foiz) foydalanish taqiqlanganlik [4] tamoyiliga asoslanadi. Bu ayirboshlashda tenglikni ta'minlash uchun mo'ljallangan. Bu adolatsiz va tengsiz almashinuvni noqonuniy qilish orqali odamlar o'z boyliklarini himoya qilishlarini ta'minlash uchun mo'ljallangan. Musulmonlar foiz ololmaydi yoki to'lay olmaganligi uchun an'anaviy banklar bilan muomala qila olmaydi [5].

Shubhasiz, Islom shariatida riboni harom qilish moliyalashtirish taqiqlanadi degani emas. Buning ma'nosi shundaki, uni amalga oshirish boshqacha tarzda bo'lishi kerak [1. 101-bet].

Hozirgi vaqtda islomiy moliya 105 ta mamlakatda ishlab turibdi, aksariyat mamlakatlar qonunchiligida mazkur soha uchun me'yoriy-huquqiy asosni yaratishga muvaffaq bo'lindi (10. 9-bet).

Olimlar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy ishlarda islom moliyasining nazariy asoslari, islom bankchiligini O'zbekistonda tashkil etish masalalari, qonunchilikka kiritilishi lozim bo'lgan o'zgartish va qo'shimchalar, sukuk islomiy qimmatli qog'ozi amaliyotini joriy qilish, investitsion loyihalarni islomiy moliyalashtirish samaradorligini oshirishga oid tadqiqot ishlarida O'zbekistonda islom moliyasini rivojlantirishga doir xulosa va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Agar O'zbekistonda islomiy moliyalash rivojlansa, tadbirkorlik ham rivojlanadi, inflyasiya ham kamayadi, iqtisodiy islohotlar ham jadallashadi.

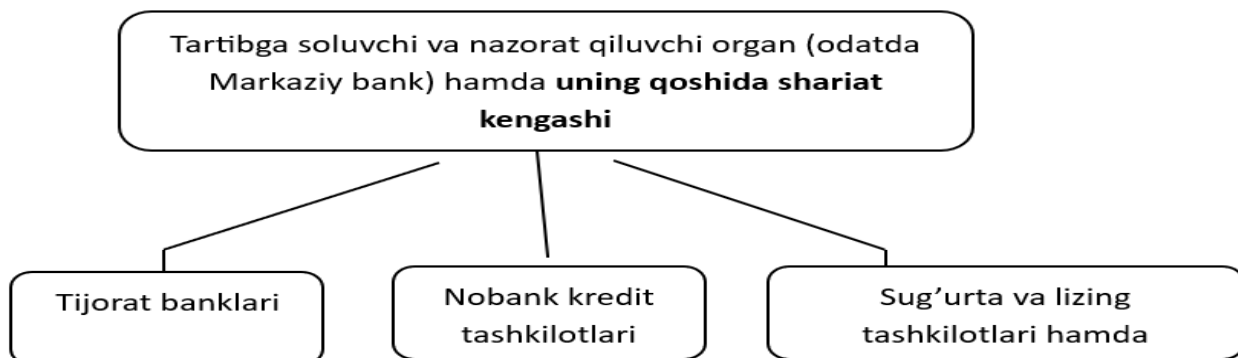
Spunday qilib, islomiy moliyaga asoslangan muqobil bank tizimini O'zbekiston Respublikasida shakllantirish dolzarb bo'lib, islom iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar sarmoyalari hamda o'z hududida yashovchi musulmonlarning mablag'larini mamlakat iqtisodiyotiga jalb qilish uchun rag'bat bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani tayyorlashda mavzuga doir chop etilgan adabiyotlar, ilmiy maqolalar, Islom Taraqqiyot Banki ma'lumotlar bazasi, O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi va Markaziy bankining rasmiy ma'lumotlari va internet tarmog'ida mavjud so'nggi yangiliklar o'rganildi.

Ilmiy maqolada ko'tarilgan muammoni atloficha tahlil qilish, tahlil natijalarini tizimlashtirish asosida ilmiy asoslangan xulosa va tavsiyalar ishlab chiqishda induksiya va deduksiya, dialektik endashuv, maqsadli rivojlantirish, guruhlashtirish, taqqoslash, tizimli va qiyosiy tahlil, ilmiy abstraksiya, ekspert baholash, iqtisodiy statistik kabi usullardan keng foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Islomiy moliyalashda ham shariat qonunlarini turlicha talqin etish holatlari mavjud. Bu bir tomondan Islomiy moliyalash bo'yicha qabul qilingan qonunlarni moslashuvchan qilsa, boshqa tomondan Islomiy banklar amaliyotida farqlarga olib keladi. Islomiy moliyalash vujudga kelishi natijasida paydo bo'lgan tartibga solish va nazorat qilish tizimi murakkab bo'lganligi bois ko'plab muammolarni keltirib chiqaradi.

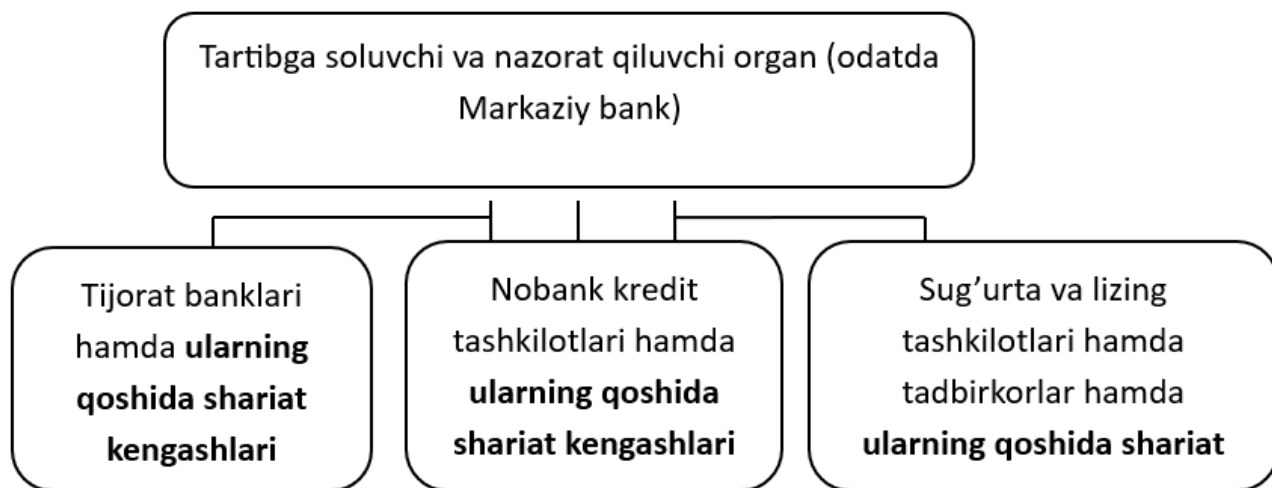
Dunyo amaliyotida Islomiy moliyalash subyektlariga litsenziya berish, tartibga solish va nazorat qilish ikki xil shaklda amalga oshiriladi.

1-chizma. Islomiy moliyalash subyektlariga litsenziya berish, tartibga solish va nazorat qilish tizimi (1-variant).

Izoh: Muallif tomonidan tuziganl

Birinchisi, nazorat qiluvchi organ tarkibida shariat kengashlari tashkil etish, ikkinchisi esa markazlashmagan shariat kengashlari tuzish yordamida. Birinchi holatda, yuzaga kelgan barcha savollar va muammolarga markazlashgan shariat kengashlari aniqlik kiritish vakolatiga ega bo'ladi.

2-chizma. Islomiy moliyalash subyektlariga litsenziya berish, tartibga solish va nazorat qilish tizimi (2-variant).

Izoh: Muallif tomonidan tuzilgan

Qozog'iston, Qirg'iziston, Britaniyada ham markazlashmagan shariat kengashlar faoliyat yuritadi.

2022-yilning 20-aprelida qabul qilingan "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga asosan nobank kredit tashkilotlari islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlarni O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan ishlab chiqilgan tartibda amalga oshiradilar. Buning uchun esa, albatta, Markaziy bank qoshida shariat kengashi tuzilishi lozim bo'ladi.

Ammo, islomiy moliyalash standartlari asosida moliyalashni faqatgina mikromoliya tashkilotlari 300 mln. so'mgacha bo'lgan miqdorda amalga oshirishi mumkin. Bundan tashqari, nobank kredit tashkilotlariga ham, tijorat banklariga ham bevosita ishlab chiqarish, sug'urta, shuningdek savdo faoliyatini amalga oshirishga, qonunchiligimizda xozircha ruxsat berilmagan. Islomiy moliyalash bu cheklovlar tufayli to'laqonli amalga oshirila olmaydi.

Buning uchun, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 4 sentabrdagi PQ-292 sonli qarorida 2023-yilning dekabrigacha islomiy mahsulotlar, xizmatlar va banklar faoliyatining huquqiy asosini yaratish, bu xizmatlarni ko'rsatuvchi tashkilotlarni soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlarini belgilash, islom moliyasi asosida jalb etilgan omonatlarni himoya qilish bo'yicha qonunchilik hujjatlarini Vazirlar Mahkamasiga kiritish vazifalari qo'yilgan. Mazkur qarorda belgilangan chora-tadbirlar bu sohada katta ko'lamli islohotlarni boshlash uchun huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi va turtki bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Islomiy moliyalashni mamlakatimiz iqtisodiyotiga joriy qilishda qonunchilik normalarini ishlab chiqish uchun, **birinchidan**, Xalqaro Shariat Standartlarini va Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit tashkiloti (AAOIFI) tomonidan ishlab chiqilgan standartlarni o'zbek tiliga tarjima qilish chora-tadbirlarini ishlab chiqish kerak. Bu bilan islom moliyasining asosiy tushunchalari, tamoyillari va operatsiyalarni amalga oshirish usullari keng jamoatchilikka tanishtiriladi.

Ikkinchidan, turli sohalar mutaxassislari - huquqshunoslar, soliq, bank va ilmiy hodimlardan iborat ishchi komissiya tuzilishi lozim. Bu komissiya xalqaro standartlar talablari asosida sohaga oid qonunchilik normalarini ishlab chiqish bilan shug'ullanishi lozim. Bu normalar umumiy qoidalarni belgilovchi qonunlardan tortib, har bir mahsulot yoki xizmatni tavsiflovchi hamda bu faoliyatdan olingan foydani soliqqa tortishning xususiyatlari bo'yicha tartib va yo'riqnomalar shaklida bo'lishi lozim.

Uchinchidan, islomiy bank yoki islom standartlari asosida faoliyat yurituvchi tashkilotlarga alohida litsenziya berilishi kerak. Chunki, islomiy faoliyat yuritayonganini ta'kidlaydigan tashkilotlar amalda mijozlarni aldash holatlari uchrashi mumkin.

To'rtinchidan, islomiy moliyalash bilan shug'ullanish uchun litsenziyaga ega bo'lgan tijorat banklari va nobank kredit tashkilotlariga xo'jalik yurituvchi subyektlarni tashkil etish va ustav kapitalida ishtirok etishga, bevosita ishlab chiqarish, sug'urta, shuningdek savdo faoliyatini amalga oshirishga ruxsat berilishi lozim. Shundagina ularga islomiy moliyalashning barcha turlari bilan faoliyatni amalga oshirish imkoniyati yaratiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Islamic Economics and Finance. A European Perspective. J. Langton; C.Trullols; A. Turkistani. ISBN: 9780230361133. DOI: 10.1057/9780230361133
2. Developments in Islamic Banking. The Case of Pakistan. M. Khan; M. Bhatti. ISBN: 9780230582309. DOI: 10.1057/9780230582309
3. Islamic Finance. Ethical Underpinnings, Products, and Institutions. Abul Hassan; Sabur Mollah. ISBN 978-3-319-91294-3 ISBN 978-3-319-91295-0 (eBook) <https://doi.org/10.1007/978-3-319-91295-0>
4. Gerrard, P. and Cunningham, J. B. (1997) 'Islamic banking: A study in Singapore', International Journal of Bank Marketing, Vol. 15, No. 6, pp. 204-216.
5. Jaffe, C. A. (2002) 'Financial forms tailor products to lure muslims', Boston Globe, 20 January
6. Thea Vinnicombe. A study of compliance with AAOIFI accounting standards by Islamic banks in Bahrain. Journal of Islamic Accounting and Business Research · September 2012. DOI: 10.1108/17590811211265902
7. M. Kabir Hassa, Mervyn K. Lewis. Handbook on Islam and Economic Life. Edward Elgar Cheltenham, UK • Northampton, MA, USA. 2014. ISBN 978 1 78347 981 8
8. Ali Heidari, Hamid reza Yazdani, Fatemeh Saghaifi, Mohammad Reza Jalilvand. The perspective of religious and spiritual tourism research: a systematic mapping study. Journal of Islamic Marketing. October 2018. DOI: 10.1108/JIMA-02-2017-0015
9. <https://lex.uz/ru/docs/6591947>
10. E.A.Baydaulet. Islomiy moliya asoslari. - Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2019. - 432 b.

YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA BANK TIZIMINI TRANSFORMATSIYA QILISH ISTIQBOLLARI

F.U.Umarov

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Mintaqaviy iqtisodiyot” kafedrası dosenti
i.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqola O‘zbekistonda yashil banking va barqaror moliyalashtirishning dolzarb muammolariga bag‘ishlangan. Maqolada mavzuning bugungi kunda global va milliy darajada naqadar zarurligi, yashil bankingning asosiy tushunchalari va O‘zbekiston uchun ahamiyati keng yoritilgan. Maqola O‘zbekistonning “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini bank sektori nuqtai nazaridan tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: yashil banking, barqaror moliyalashtirish, yashil iqtisodiyot, yashil obligatsiyalar, ESG tamoyillari, iqlim xavflari, blended finance, yashil kreditlar, taksonomiya, O‘zbekiston bank sektori, ekologik loyihalar, emissiya savdo tizimi, xalqaro hamkorlik, moliyaviy barqarorlik, 2030 strategiyasi.

Kirish

So‘nggi yillarda global miqyosda iqlim o‘zgarishi, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik barqarorlik masalalari moliya tizimi oldiga mutlaqo yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Xususan, “yashil” loyihalarni moliyalashtirish, ya’ni atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirishga, energiya samaradorligini oshirishga hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishga qaratilgan investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlash zamonaviy bank tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Bugungi kunda tijorat banklari yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida asosiy moliyaviy vositachi sifatida namoyon bo‘lib, ular orqali uzoq muddatli va barqaror moliyalashtirish mexanizmlarini shakllantirish imkoniyati mavjud. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda, jumladan O‘zbekiston sharoitida, yashil loyihalarni banklar orqali moliyalashtirish tizimi hali yetarli darajada institutsional va metodologik asosga ega emas. Xususan, tijorat banklarida yashil loyihalarni aniqlash va tasniflash (green taxonomy), ekologik va ijtimoiy xatarlarni baholash (ESG risk assessment), loyiha samaradorligini baholash mezonlari hamda imtiyozli moliyalashtirish instrumentlarining cheklanganligi yashil moliya bozorining keng rivojlanishiga to‘sqinlik qilmoqda. Shu bilan birga, banklar faoliyatida an’anaviy kreditlash yondashuvi ustun bo‘lib qolayotgani, ekologik omillarni kredit qarorlariga integratsiya qilish darajasi pastligi ham dolzarb muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha muhim strategik hujjatlar qabul qilinib, qayta tiklanuvchi energiya, ekologik toza texnologiyalar va resurs tejamkor loyihalarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Mazkur jarayonda tijorat banklari orqali yashil loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish mamlakat moliya tizimining barqarorligini oshirish, investitsiya muhitini yaxshilash

hamda xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish nuqtayi nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda yashil bankingning zarurligi quyidagi omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, iqlim o'zgarishi O'zbekiston iqtisodiyotiga katta zarar yetkazmoqda: qurg'oqchilik, suv tanqisligi va Aral fojiasi kabi muammolar qishloq xo'jaligi va aholining turmush darajasiga ta'sir qilmoqda. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, iqlim tahdidlari YAIMning katta qismini yo'qotishga olib kelishi mumkin. Ikkinchidan, global bozorda "yashil" mahsulotlar va xizmatlarga talab ortmoqda - xorijiy investorlar ESG mezonlariga rioya qilgan kompaniyalarni afzal ko'radi. Uchinchidan, O'zbekistonning xalqaro majburiyatlari (Paris kelishuvi, SDGs) barqaror moliyalashtirishni talab qiladi.

Umumiy tushuncha sifatida, yashil banking banklarning an'anaviy faoliyatini ekologik mas'uliyat bilan uyg'unlashtirishdir. Bu quyidagilarni o'z ichiga oladi: yashil kreditlar (qayta tiklanadigan energiya, energotejamkor texnologiyalar uchun), yashil obligatsiyalar emissiyasi, bank ichki operatsiyalarini "yashil"lashtirish (qog'ozsiz banking, energiya tejash) va iqlim xavflarini hisobga olgan kredit siyosati. Barqaror moliyalashtirish esa kengroq - u davlat fondlari, xususiy sektor va xalqaro yordamni qamrab oladi. O'zbekistonda bu yo'nalishning rivojlanishi 2022-yildan boshlab tezlashdi. Prezidentning 2022-yilgi qarori bilan "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" qabul qilindi, unda banklarning roli alohida ta'kidlangan. Jahon banki va ADB hisobotlarida ta'kidlanishicha, davlat moliya institutlari (masalan, Business Development Bank, Uzbekistan Mortgage Refinancing Company) yashil loyihalarni moliyalashtirishda yetakchi bo'lishi kerak. 2025-yilda UNDP va Moliya vazirligi o'rtasida PAGE loyihasi doirasida hamkorlik boshlandi, bu esa milliy emissiya savdo tizimi va yashil moliya monitoringini rivojlantirishga yordam beradi [4].

Mavzuning bugungi zarurligi shundaki, O'zbekiston iqtisodiyoti tez o'smoqda (2025-yil birinchi yarmida 7,2% o'sish), lekin bu o'sish resurslarga bog'liq. Yashil bankingga o'tmasdan, uzoq muddatli barqarorlikka erishib bo'lmaydi. Xalqaro tajriba (Yevropa, Xitoy) ko'rsatadiki, yashil moliyalashtirish yangi ish o'rinlari yaratadi, investitsiyalarni jalb qiladi va ekologik xavflarni kamaytiradi. O'zbekiston uchun bu - nafaqat ekologik, balki iqtisodiy imkoniyat: yashil obligatsiyalar orqali xorijiy kapital jalb qilish, qayta tiklanadigan energiya loyihalarini moliyalashtirish. Shu bilan birga, mavzu hali chuqur o'rganilmagan. O'zbek adabiyotida klassik bank tizimi haqida ko'p maqolalar bor, lekin yashil bankingning O'zbekistondagi istiqbollari kam yoritilgan. Bu maqola shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan: mavzuning dolzarbligi, adabiyot tahlili, metodologiya va takliflar orqali.

Yashil bankingning umumiy ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, u banklarning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi. Masalan, banklar yashil loyihalarga imtiyozli kreditlar berib, mijozlarni ekologik toza texnologiyalarga o'tkazishi mumkin. O'zbekistonda bu jarayon GGGI (Global Green Growth Institute) hamkorligida yashil obligatsiyalar orqali 1 milliard dollardan ortiq mablag' jalb qilish bilan boshlangan. 2025-yilga kelib, yashil komponentlar investitsiya loyihalarining 50% gacha yetishi rejalashtirilgan. Xulosa qilib aytganda, yashil banking va barqaror moliyalashtirish O'zbekistonning kelajagi uchun zarur. Bu nafaqat ekologiyani

saqlaydi, balki iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshiradi. Mavzu bugun dolzarb, chunki 2025-yil - yashil iqtisodiyot yili, va mamlakat xalqaro majburiyatlarini bajarish yo'lida [4].

Tahlil va natijalar. So'nggi yillarda O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish va ekologik barqarorlikni ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu jarayonda tijorat banklarining ekologik loyihalarni moliyalashtirishdagi ishtiroki tobora ortib bormoqda. Xususan, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlash hamda suv resurslarini tejashga qaratilgan loyihalar bank kreditlash amaliyotida alohida yo'nalish sifatida shakllanmoqda.

Tijorat banklari kredit portfelini boshqarishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat bo'lishi, bank faoliyatida yuzaga keluvchi xatarlarni boshqarishda muhim ahamiyat kasb etishi mumkin.

Bular:

- kredit xatari darajasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash va ularni baholash;
- ssudalarni xatar guruhlari bo'yicha tasniflash;
- kredit portfelini kredit xatari, mijozlar tarkibi va ssudalar tarkibi bo'yicha ma'qullashtirish;
- kredit xatarini prognoz qilish maqsadida qarz oluvchining kreditga layoqatlilik darajasini va uning moliyaviy ahvoli o'zgarishi ehtimolini aniqlash;
- muammoli ssudalarni oldindan aniqlash;
- yaratilayotgan zaxiralarni yetarliligini baholash va uni o'z vaqtida ta'minlab borish;
- kredit qo'yilmalarini diversifikatsiya qilish, ularning likvidliligini va daromadliligini ta'minlash;
- bankning kredit siyosatini ishlab chiqish va uni kredit portfelining sifatli tahliliga asoslangan holda yuritishdan iborat.

Tijorat banklari kredit portfelini boshqarishda yuqoridagilarga amal qilish, bankning kredit faoliyati samaradorligini oshiradi, o'z navbatida, bankning ko'radigan foydasi ham oshadi. Iqtisodiyotda moliyaviy sektor ko'lamining oshib borishi, bir tomondan, inklyuziv iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, moliyaviy barqarorlik bilan bog'liq potensial xatarlarni oshib borishiga sharoit yaratadi. Ushbu holatda bank tizimi aktivlarining barqaror o'sib borishini ta'minlash hamda iqtisodiy o'sish uchun muvozanatli yondashuv orqali aktivlar tarkibidagi potensial buzilishlarni bartaraf etib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

2024-yilda Markaziy bankning ushbu yo'nalishlardagi asosiy e'tibori iqtisodiyotni moliyalashtirishning YaIM o'sishi bilan muvofiqligini ta'minlashga, kredit portfeli sifatini yaxshilashga hamda aktivlar konsentratsiyasi bilan bog'liq xatarlarni pasaytirib borishga qaratildi (1-jadval) [5].

1-jadval. O'zbekiston Respublikasi bank tizimi aktivlari tarkibi

Ko'rsatkichlar nomi	01.01.2024-y.		01.01.2025-y.	
	mlrd. so'm	ulushi, foizda	mlrd. so'm	ulushi, foizda
Kassadagi naqd pul va boshqa to'lov hujjatlari	20 202	3,1%	25 154	3,3%
Markaziy bankdagi mablag'lar	33 228	5,1%	34 512	4,5%
Boshqa banklardagi mablag'lar-rezident	24 368	3,7%	29 176	3,8%
Boshqa banklardagi mablag'lar-norezident	28 863	4,4%	36 039	4,7%
Investitsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar	32 548	5,0%	59 614	7,7%
Mijozlarning moliyaviy instrumentlar bo'yicha majburiyatlari	3 334	0,5%	432	0,1%
Kredit qo'yimalari, (sof)	457 847	70,2%	514 693	66,9%
Asosiy vositalar, (sof)	19 875	3,0%	24 956	3,2%
Aktivlar bo'yicha hisoblangan foizlar	19 250	3,0%	23 836	3,1%
Bankning boshqa xususiy mulklari	4 484	0,7%	6 559	0,9%
Boshqa aktivlar	8 159	1,3%	14 360	1,9%
Jami aktivlar	652 157	100%	769 330	100%

Hisobot yilida banklarning jami aktivlari 117 trln so'mga yoki 18 foizga oshib, 2025-yilning 1-yanvar holatiga 769,3 trln so'mga yetdi. Aktivlar tarkibidagi sof kredit qo'yimalari ulushi 2023-yildagi 70,2 foizdan 66,9 foizgacha, Markaziy bankdagi mablag'lar ulushi 5,1 foizdan 4,5 foizgacha kamaygan bo'lsa, boshqa banklardagi mablag'lar ulushi 8,2 foizdan 8,5 foizgacha, investitsiyalar va sotib olingan qimmatli qog'ozlar ulushi 5 foizdan 7,7 foizgacha oshishi kuzatildi. Shuningdek, naqd pullar ulushi 3,1 foizdan 3,3 foizgacha, asosiy vositalar ulushi 3,0 foizdan 3,2 foizgacha, hisoblangan foizlar ulushi 3,0 foizdan 3,1 foizgacha, boshqa xususiy mulklar va aktivlar ulushi 1,9 foizdan 2,7 foizgacha oshgan. Sof kredit qo'yimalari hamda Markaziy bankdagi mablag'lar ulushining kamayishi qat'iy pul-kredit sharoitlarining saqlab qolinishi va makroprudensial choralarning kuchaytirilishi fonida kredit qo'yimalari o'sishining mo'tadillashganligi bilan izohlanadi (2-jadval) [5].

2-jadval. Jismoniy va yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar qoldig'i

Ko'rsatkich nomi	01.01.2024-y.	01.01.2025-y.
Jismoniy shaxslarga ajratilgan kredit qoldig'i	148 621	177 532
Ipoteka kreditlari	58 177	67 730
Mikroqarzlar	24 525	42 369
Iste'mol kreditlari	44 589	40 719
Ta'lim kreditlari	4 745	5 858
Tadbirkorlikni rivojlantirish uchun ajratilgan kreditlar	16 395	19 523
Boshqa kreditlar	191	1 334
Yuridik shaxslarga ajratilgan kredit qoldig'i	322 784	355 589
Kredit tashkilotlari bo'lmagan yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar	308 765	330 211
Lizing va faktoring	2 034	2 767
Banklararo kreditlar	1 165	715
Mikrokreditlar	5 281	17 111
Sinditsiyalashtirilgan kreditlar	5 539	4 785
Jami kredit qoldig'i	471 406	533 121

Banklar tomonidan aholi va tadbirkorlik subyektlarining kreditga bo'lgan talabini qondirish va moliyaviy resurslar bilan uzluksiz ta'minlash maqsadlariga 2024- yilda 287 trln so'm yoki 2023-yilga nisbatan 14,3 foizga ko'p kreditlar ajratildi.

2024-yilda tadbirkorlik subyektlariga ajratilgan kredit qo'yimalari 10,2 foizga o'sib 355,6 trln so'mni, aholiga ajratilgan kredit qo'yimalari 2023-yilga nisbatan 19,5 foizga ko'payib, 177,5 trln so'mni tashkil etdi. Aholining kredit qo'yimalari tarkibida mikroqarzlar 1,7 barobarga oshib, 42,4 trln so'mni, ipoteka kreditlari 16,5 foizga oshib, 67,7 trln so'mni va boshqa kreditlar 2,3 foizga oshib, 67,4 trln so'mni tashkil etdi. 2024-yilda mikroqarzlarining aholiga ajratilgan kredit qo'yimalaridagi ulushi 2023-yildagi 16,5 foizdan 23,9 foizga yoki 7,4 foiz bandga sezilarli darajada oshgan.

Ta'kidlash lozimki, 2024-yil 1-yanvardan mikroqarzlarining maksimal miqdori 50 million so'mdan 100 million so'mga oshirilgani kreditlashning mikroqarzlar segmentida yuqori o'sishiga sharoit yaratishi bilan birga, banklar kredit portfelida mikroqarzlarining konsentratsiya darajasining ortishi, shuningdek mikroqarzlar uchun garov ta'minotining talab etilmasligi ushbu segmentda xatarlar to'planishiga olib kelmoqda. Kredit qo'yimalarining banklarning mulkchilik shakli bo'yicha qaralganda, 2024-yilda davlat banklarida jami kredit qo'yimalari 10 foizga oshib 366,7 trln so'mni va xususiy banklarda 20,5 foizga oshib 166,4 trln so'mni tashkil etdi. Jami kredit portfelida davlat banklarining ulushi 2023-yildagi 70,7 foizdan 68,8 foizgacha pasaygan bo'lsa, xususiy banklarda esa 29,3 foizdan 31,2 foizgacha oshish kuzatildi.

Mazkur ajratilgan kreditlarning milliy valyutadagi qismi 2023-yilga nisbatan 11,4 foizga oshib 193 trln so'mni tashkil qilgan bo'lsa, xorijiy valyutada qismi 20,6 foizga oshib 94 trln so'mni tashkil qildi. Shuningdek, kreditlarning 67 foizini milliy valyutadagi kreditlar, 33 foizni chet el valyutasidagi kreditlar tashkil etgan. Bunda, ularning 64 foizi tadbirkorlik subyektlariga hamda 36 foizi aholiga ajratilgan.

Ushbu tadbirkorlik subyektlariga berilgan kreditlarning 73 trln so'mlik qismi revolver shaklida aylanma mablag'larni to'ldirish maqsadlariga yo'naltirilgan. O'z navbatida, 2024-yil davomida 222 trln so'm yoki 2023-yilga nisbatan 20 foizga ko'p kreditlar so'ndirilgan va ularning ajratilgan kreditlarga nisbatan 77 foizni tashkil etgan. Natijada, banklar tomonidan ajratilgan kredit qo'yilmalari 2024-yil boshiga nisbatan 13 foizga yoki 62 trln so'mga oshib, 2025-yilning 1-yanvar holatiga 533 trln so'mga yetdi. Mazkur kredit qo'yilmalarining milliy valyutadagi qismi 2023-yildagi 55 foizdan 57 foizga yetgan bo'lsa, xorijiy valyutadagi kreditlar salmog'i 45 foizdan 43 foizgacha pasaygan. Bank ishida diversifikatsiyalashni qo'llash masalasiga kelsak bank faoliyatining turli sohalari uchun diversifikatsiya usuli mos keladi. Bu usulni qo'llash banklarning passiv, aktiv, vositachilik va boshqa operatsiyalari sohasida qulay kelishi mumkin[5].

Tadqiqotda, shuningdek, yashil obligatsiyalar emissiyasining ta'sirini baholash uchun impact assessment usuli qo'llaniladi. 2023-2025 yillarda chiqarilgan yashil obligatsiyalar (masalan, SQB va Agrobank loyihalari) orqali jalb qilingan mablag'larning suv tejovchi texnologiyalar, chiqindilarni boshqarish va himoya o'rmonlari yaratishga sarflanishi tahlil qilinadi. Bu usulda second-party opinion (Sustainable Fitch kabi mustaqil baholovchilar fikri) va allocation reporting (mablag' taqsimoti hisoboti) asosiy vosita bo'lib, investorlar ishonchini oshiradi. Rivojlantirish ishlari orasida banklarning malakasini oshirish va texnik yordam dasturlari muhim o'rin tutadi. GGGI va KOICA loyihalari doirasida bank xodimlariga ESG standartlari bo'yicha treninglar o'tkazilmoqda, bu yashil kreditlarni baholash va fraud xavflarini kamaytirishga yordam beradi [4].

Xulosa va takliflar. O'zbekistonning yashil banking va barqaror moliyalashtirish yo'nalishidagi sa'y-harakatlari so'nggi yillarda sezilarli sur'atlarda rivojlanmoqda. 2025-yil oxiriga kelib, mamlakat xalqaro moliya institutlari bilan yaqin hamkorlikni mustahkamladi, bu esa ekologik loyihalarni moliyalashtirishda yangi imkoniyatlar ochmoqda. Masalan, Osiyo infratuzilmaviy investitsiyalar banki (OIIB) bilan imzolangan 500 million dollarlik bitim kam emissiyali rivojlanish va iqlimiy chidamlilikni oshirishga qaratilgan bo'lib, bu bank sektorining barqaror moliyalashtirishdagi rolini yanada kuchaytiradi. Shu bilan birga, yashil obligatsiyalar bozori faollashmoqda - tijorat banklari va davlat institutlari tomonidan chiqarilgan obligatsiyalar orqali milliardlab dollarlar ekologik loyihalarga yo'naltirilmoqda.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yashil loyihalarni tijorat banklari orqali moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish O'zbekiston moliya tizimining barqarorligini mustahkamlash va iqtisodiyotning ekologik transformatsiyasini jadallashtirishda muhim omil hisoblanadi. Tahlillar natijasida mamlakat bank tizimida yashil moliyalashtirish alohida yo'nalish sifatida shakllanayotgan bo'lsa-da, yashil kreditlar bo'yicha yagona statistik baza va

institutsional mexanizmlar hali to'liq shakllanmaganligi aniqlandi. Xususan, bank kredit portfellarida yashil loyihalar ulushi alohida ko'rsatkich sifatida yuritilmayotgani yashil moliya bozorini baholash imkoniyatlarini cheklamoqda.

Jumladan:

1.O'zbekiston Respublikasida bank sektori uchun yagona milliy yashil taksonomiya tizimini joriy etish va uni kreditlash jarayoniga majburiy integratsiya qilish.

2.Tijorat banklarida kredit berish jarayoniga ESG risklarni baholash modulini kiritish hamda ekologik risklarni kredit skoring tizimiga qo'shish.

3.Markaziy bank tomonidan tijorat banklarining hisobot shakllarida "yashil kreditlar hajmi" va "yashil kredit ulushi" ko'rsatkichlarini majburiy statistik indikator sifatida joriy etish.

4.Qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi va ekologik infratuzilma loyihalari uchun imtiyozli qayta moliyalashtirish liniyalari va foiz stavkasi subsidiyalarini kengaytirish.

5.Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda tijorat banklari uchun maxsus yashil kredit liniyalari va kafolat mexanizmlarini joriy etish.

6.Kichik va o'rta biznes subyektlarining yashil loyihalarini qo'llab-quvvatlash maqsadida davlat kafolatlari va risklarni bo'lishish mexanizmlarini joriy etish.

7.Tijorat banklari xodimlari uchun yashil moliya va ESG baholash bo'yicha doimiy malaka oshirish dasturlarini tashkil etish.

8.Yashil kreditlar bo'yicha loyihalarning ekologik samaradorligini baholash uchun energiya tejalishi va CO₂ chiqindilarini kamaytirish indikatorlarini kredit shartlariga kiritish.

9.Tijorat banklarining barqaror rivojlanish strategiyalarida yashil moliyalashtirishni alohida ustuvor yo'nalish sifatida belgilash va ularni bankning o'rta hamda uzoq muddatli biznes strategiyasiga integratsiya qilish.

Yakuniy fikr sifatida aytish mumkinki, yashil banking O'zbekiston uchun nafaqat ekologik zarurat, balki iqtisodiy imkoniyatdir. To'g'ri yo'naltirilgan siyosat va institutsional islohotlar bilan bank sektori barqaror o'sishning asosiy dvigateliga aylanishi mumkin. Kelajakda bu yo'nalishni rivojlantirish mamlakatning global bozorda raqobatbardoshligini oshirib, aholining farovonligiga hissa qo'shadi. Ushbu takliflarning amalga oshirilishi bank tizimini yanada mustahkam va innovatsion qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda PQ-436-son qarori "2030 yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida". lex.uz, 2022.
2. "Barqaror iqtisodiy rivojlanish konsepsiyasida «yashil» loyihalarni moliyalashtirish yo'nalishlari va vositalari". Innovations in Science and Technologies jurnali, 2025.
3. Badirova G.Sh. "Yashil iqtisodiyotga o'tish davrida biznes subyektlarini moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish". Innovations in Science and Technologies, 2025.

4. Norqulov H., Abdusalomov A.A., Qo'ziyev I. O'zbekistonda yashil banking va barqaror moliyalashtirishning o'ziga xos jihatlari. Journal of marketing, business and management (JMBM)/SJIF. Volume 4, ISSUE 6 (December) ISSN: 2181-3000
5. Mirdovidov B.K. Yashil loyihalarni tijorat banklari orqali moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish yo'llari. Moliya va Bank ishi Jurnal 3 (2025), 80-85 b.
6. Bozarov U., Soliyev S. "O'zbekiston iqtisodiy rivojlanishida yashil iqtisodiyotning roli va ahamiyati". Modern Science and Research, 2025.
7. Omonova M. "Global yashil iqtisodiyot va uning O'zbekistondagi o'rni". Innovations in Science and Technologies, 2025.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF-16-son farmoni "O'zbekiston-2030 strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va yashil iqtisodiyot yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida". lex.uz, 2025.
9. Global Green Growth Institute (GGGI). Uzbekistan Country Report, 2025.
10. World Bank. Prime Picks for a Green Pivot: Uzbekistan State Funds for Climate Action, 2025.
11. Osiyo infratuzilmaviy investitsiyalar banki (OIIB) matbuot xizmati. Yashil va barqaror bozor iqtisodiyotiga o'tish dasturi, 2025.
12. UNDP Uzbekistan. PAGE Initiative Statement of Intent, 2025.

UDK 336.72:338.138

IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA BANK SEKTORINING ROLI РОЛЬ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.

THE ROLE OF THE BANKING SECTOR IN ECONOMIC BUSINESS

Sultonboyev Umidjon Xoshimjon o'g'li

NamDTU Marketing kafedrasida o'qituvchisi

+998 99 865 50 92

Annotatsiya. Maqolada bank sektorining iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli, masofaviy bank xizmatlaridan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlari, tijorat banklari tomonidan kichik biznesni qo'llab-quvatlashga qaratilgan zamonaviy bank xizmatlari, zamonaviy bank mahsulotlari, kichik biznes va tihorat banki o'rtasidagi marketing munosabatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar. Tijorat banklari, masofaviy bank xizmatlari, internet banking, mobil banking, suniy intellekt, zamonaviy bank xizmatlari, kichik biznes.

Bank xizmatlari ommabopligini oshirishda davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida masofaviy bank xizmatlaridan foydalanish darajasi ortib bormoqda.

Bugungi kunda iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda bank sektorining alohida roli mavjud. Hususan kichik biznes va tadbirorlikni qo'llab-quvatlashga qaratilgan

bank xizmatlarining ommabopligini oshirish bo'yicha Namangan viloyatida sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda[1].

Iqtisodiy tizimning barqaror va suratli rivojlanishida bank sektori hal qiluvchi omil bo'lib, u mamlakatning makroiqtisodiy muvozanatini ta'minlash, investitsion jarayonlarni faollashtirish, aholining moliyaviy farovonligini oshirish hamda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda markaziy o'rin tutadi. Banklar nafaqat pul-kredit vositalarini harakatlantiruvchi mexanizm, balki iqtisodiy o'sishning strategik yo'nalishlarini shakllantiruvchi institutsional tayanch hisoblanadi. O'zbekiston iqtisodiyotida so'nggi yillarda amalga oshirilgan tizimli islohotlar natijasida bank sektori ancha mustaqil, raqobatbardosh va zamonaviy talablarga javob beradigan tuzilmaga aylandi. Bu jarayon viloyatlar kesimida ham o'z aksini topgan bo'lib, ayniqsa Namangan viloyati misolida banklar iqtisodiy transformatsiyada hal qiluvchi rol o'ynamoqda. Namangan viloyati o'zining geografik joylashuvi, aholi zichligi, qishloq xo'jaligi va yengil sanoatning an'anaviy ustunligi hamda kichik biznesning dinamik rivojlanishi bilan ajralib turadi. Shu sababli, bu hududda bank tizimining faoliyati nafaqat moliyaviy xizmatlar ko'rsatish, balki mintaqaviy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, ishlab chiqarish salohiyatini oshirish va aholi turmush darajasini yaxshilash kabi keng ko'lamli vazifalarni o'z ichiga oladi. Tarixiy jihatdan olganda, Namangan viloyatida bank tarmog'i mustaqillik yillarida qayta shakllandi, dastlabki yillarda asosan qishloq xo'jaligini moliyalashtirish va davlat dasturlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan bo'lsa, bugungi kunda u bozor iqtisodiyoti talablariga mos ravishda ko'p qirrali, innovatsion va mijozga yo'naltirilgan tizimga aylandi. Banklarning viloyat iqtisodiyotidagi rolini tahlil qilishda eng avvalo kreditlash mexanizmlarining samaradorligiga e'tibor qaratish lozim. Kredit resurslari ishlab chiqarishni kengaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish, eksport salohiyatini oshirish va yangi ish o'rinlari yaratishning asosiy manbai hisoblanadi.

Namangan viloyatida kichik va o'rta biznes subyektlariga ajratilayotgan kreditlar hajmi yildan-yilga oshib borayotgani bu sohada banklarning strategik ishtirokini aks ettiradi. Xususan, yengil sanoat, qurilish materiallari ishlab chiqarish, oziq-ovqat qayta ishlash va agro-sanoat majmualariga yo'naltirilgan moliyaviy qo'llab-quvvatlash tadbirkorlik faoliyatini jadlashtirishga xizmat qilmoqda. Banklar nafaqat mablag' ajratish, balki biznes-rejalarni ishlab chiqish, moliyaviy savodxonlikni oshirish, xarid bozorlarini kengaytirish va xavflarni boshqarish bo'yicha konsalting xizmatlarini ham taqdim etmoqda. Bu esa viloyatdagi tadbirkorlarning raqobatbardoshligini oshirish va ularni xalqaro bozorlarga integratsiya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli transformatsiya jarayoni Namangan viloyatidagi bank sektori faoliyatida yangi bosqichni boshlab berdi.

2024- yilning yanvar-mart oylarida Namangan viloyatida tijorat banklari kreditlari va boshqa qarz mablag'lari hisobidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi 733,8 mlrd. so'mni tashkil etib, o'sish sur'ati 2023-yilning mos davriga nisbatan 103,1 % ga yetdi. Bu viloyatimizga kiritilgan jami investitsiyalar hajmining 8,0 %iga to'g'ri kelmoqda[1].

1-jadval[2]

Namangan viloyatida 2025 yilda hududiy investitsiya dasturi doirasida amalga oshiriladigan investitsiya loyihalari to'g'risida MA'LUMOT						
T/r	Banklar nomi	2025 yilda ishga tushirilgan loyihalar				
		Loyiha soni	Qiymati, mln doll	O'z mablag'i, mln doll	Bank krediti, mln doll	Ish o'rni
Жами		256	196,7	118,7	37,6	5 242
1	Агро банк	63	6,0	3,8	2,2	308
2	Алоқа банк	10	10,4	4,7	5,7	348
3	Асака банк	10	11,1	8,5	1,6	351
4	Бизнесни ривожлантириш банк	30	15,0	9,4	5,6	939
5	Инвест финанс банк	3	1,3	0,2	0,1	17
6	Ипак Йўли Банк	9	13,0	4,8	0,1	326
7	Ипотека банк	5	1,0	0,7	0,3	73
8	Капитал банк	10	1,5	0,6	0,9	60
9	Микрокредит банк	34	15,7	8,6	4,9	481
10	Миллий банк	21	46,4	27,3	7,9	925
11	Саноат қурилиш банк	7	9,8	0,7	3,2	305
12	Траст банк	5	29,3	27,1	2,0	193
13	Турон банк	12	24,5	18,4	1,2	393
14	Халқ банки	29	5,4	2,1	1,8	487
15	Ҳамкор банк	8	6,3	1,8	0,1	36

Jadval malumotlaridan ko'rinadiki 2025 yilda viloyat banklari tomonidan ajratilgan milliy valyutadagi hamda xorijiy valyutadagi kreditlar hisobiga 256 ta hududiy loyihalar ishga tushirilgan, natijada 5 mingdan ortiq ish o'rinlari yaratilgan.

Onlayn bank xizmatlari, mobil ilovalar, to'lov tizimlari, masofaviy kredit rasmiylashtirish va sun'iy intellektga asoslangan risk-tahlil mexanizmlari mijozlar uchun qulaylik yaratish bilan birga, banklarning operatsion samaradorligini keskin oshirdi. Aholining bank tizimiga bo'lgan ishonchi oshganligi hisobga olinsa, Namangan viloyatida depozitlar hajmi va naqdsiz hisob-kitoblar ulushi sezilarli darajada kengaydi. Bu o'z navbatida pul bozoridagi likvidlikni mustahkamlab, investitsion loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shuningdek, banklarning qishloq joylaridagi filiallari va agentlik tarmoqlarini kengaytirishi moliyaviy inkluzivlikni ta'minlashda muhim qadam bo'ldi. Ayniqsa, dehqon va fermer xo'jaliklariga mo'ljallangan maxsus kredit dasturlari, lizing xizmatlari va sug'urta bilan hamkorlik mexanizmlari qishloq xo'jaligining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Namangan viloyati qishloq xo'jaligi mahsulotlari, ayniqsa, paxta, don, bog'dorchilik va chorvachilik sohasida muhim

o'rin tutadi. Banklar bu tarmoqlarga ajratayotgan resurslar nafaqat hosildorlikni oshirish, balki mahsulotlarni qayta ishlash, saqlash va eksport qilish infratuzilmasini rivojlantirishga ham yo'naltirilgan. Bu jarayonda banklar va davlat o'rtasidagi hamkorlik, subsidiyalash mexanizmlari, foiz stavkalarini optimallashtirish va kafolat jamg'armalari orqali xavflarni taqsimlash tizimi ijobiy natijalar bermoqda. Viloyatdagi investitsion muhitning shakllanishida banklar nafaqat moliyalashtiruvchi, balki investorlarni jalb qiluvchi va loyihalarni amalga oshirishda sherik sifatida ishtirok etmoqda. Xorijiy investitsiyalar oqimini tartibga solish, valyuta operatsiyalarini optimallashtirish, eksport-import kreditlarini taqdim etish va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik qilish bank tizimining strategik vazifalaridan biridir. Namangan viloyatida erkin iqtisodiy zonalar, sanoat parklari va agroklastarlar faoliyatining jonlanishida banklarning rolini alohida ta'kidlash lozim. Bu tuzilmalar zamonaviy ishlab chiqarish, innovatsiyalar va yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishga qaratilgan bo'lib, ularning muvaffaqiyati to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimiga bog'liq. Banklar loyihalarni tanlashda iqtisodiy asoslanganlik, ekologik barqarorlik va ijtimoiy foydalilik mezonlarini qo'llash orqali mintaqaviy rivojlanishni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarmoqda. Ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va ijtimoiy infratuzilma obyektlarini moliyalashtirishda ham banklar faol ishtirok etmoqda. Ayniqsa, davlat-xususiy sheriklik loyihalarida banklarning qatnashishi byudjet yukini kamaytirish bilan birga, xizmatlar sifatini oshirish va tezkor ijro mexanizmlarini joriy etish imkonini bermoqda.

Namangan viloyatidagi shaharsozlik loyihalari, transport tarmoqlarini modernizatsiya qilish, energiya samaradorligini oshirish va suv resurslarini boshqarish tizimlarini moliyalashtirishda bank kreditlari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu jarayonda uzoq muddatli investitsion kreditlar, obligatsiyalar va loyihaviy moliyalashtirish instrumentlari qo'llanilmoqda. Bank sektorining iqtisodiy rivojlanishdagi roli nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlar, balki institutsional o'zgarishlar, boshqaruv madaniyati, inson kapitalini rivojlantirish va raqamli savodxonlik darajasiga ham bog'liq.

Xulosa qilib aytganda Namangan viloyatining iqtisodiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishda bank sektorining strategik rejalashtirishdagi ishtirokini kuchaytirish, mintaqaviy ixtisoslashuvni hisobga olgan maxsus dasturlarni ishlab chiqish va kichik tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini soddalashtirish muhim ahamiyatga ega. Kelgusi yillarda bank tizimining barqaror rivojlanishi viloyat iqtisodiyotining diversifikatsiyasini ta'minlash, ishlab chiqarish unumdorligini oshirish, eksport hajmini kengaytirish va aholi daromadlarini oshirishning asosiy kafolati bo'lib qoladi. Shu sababli, banklar nafaqat moliyaviy vositachi, balki iqtisodiy o'zgarishlarning katalizatori sifatida o'z faoliyatini davom ettirishi, va barqaror rivojlanish maqsadlariga xizmat qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 23.03.2018 yildagi PQ-3620-son, <https://lex.uz/docs/-359354>.

2. <https://namstat.uz/uz/qo-mita-yangiliklar/13602-namangan-viloyatida-tijorat-banklari-kreditlari-va-boshqa-qarz-mablag-lari-hisobidan-asosiy-kapitalga-investitsiyalar-7>
3. Namangan viloyati investitsiyalar sanoat, va savdo boshqarmasi malumotlari asosida

UDK: 330.142.26

KICHIK BIZNESDA DEBITORLIK QARZLARINI TAHLIL QILISH VA BOSHQARISHGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Sirojiddinov Ikromiddin Qutbiddinovich, Abdug'opporov G'olibjon

Abdug'ofur o'g'li

Namangan davlat texnika universiteti i.f.n., professor,

Namangan davlat texnika universiteti talabasi

Annotasiya: Maqolada kichik biznesda debitorlik qarzlari tahlil qilish va boshqarishga zamonaviy yondashuvlar yoritilgan. Shuningdek, kichik biznesda debitorlik qarzlarning shartli aylanish koeffitsienti va aylanish davrining hisobiga nazariy qarashlar va ularning amaliy qo'llanishi tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy aktivlar, korxona, xo'jalik faoliyati, ichki va tashqi omillar, debitor qarzlari, shartli aylanish koeffitsienti, aylanish davri.

Debitor qarzdorlik - bozor iqtisodining ob'ektiv unsuri va uning darajasi firmaning kredit siyosati va iqtisodiy shart-sharoitiga ta'sir ko'rsatadi. Debitor qarzdorligining o'sishi sotishning kengayishi bilan bog'liq, demak, daromad oshadi. Lekin, boshqa tomonidan debitor qarzlari undirish va chorasiz qarzlari bo'yicha yo'qotishlar xavfi oshadi. Moliyaviy menejerning vazifasi debitor qarzlari oqilona chegaralarini aniqlab olishdir.

Normal iqtisodiy sharoitlarda debitorlik qarzlari ishlab chiqarishni rivojlantirishga, korxonaning moliyaviy axvolini yaxshilashga yordam beradigan zarur hodisadir. Lekin uning nooqilona ko'lamlari mikro va makro darajalarda korxonalarning likvidsizligini, to'lovga qobiliyatsizligini keltirib chiqaradi. Bular esa korxonalarni bankrot bo'lishga olib boradi, davlat byudjetiga daromad tushishini kamaytiradi.

Normal jarayon tufayli kelib chiqqan debitorlik qarziga quyidagilar kiradi:

- mahsulot etkazib beruvchilarga shartnoma asosida berilgan bo'naklar (gaz, elektr energiyasi, avtotransport va aloqa xizmatlari, materiallar xarid qilish);
- to'lovlarning tovar bilan qaytarilmagan qismi;
- hisobot berish sharti bilan pul olgan (berilgan bunaklar bo'yicha) shaxslarning belgilangan hisobot topshirish muddatlari doirasidagi qarzlari.

Normal bo'lmagan debitorlik qarzi: kamomadlar, talon-tarojlar va o'g'riliklar bo'yicha qarzlarni, tovarlar (yoki xizmatlar) miqdori va sifati belgilangan assortimentga mos kelmasligi tufayli bildirilgan hamda javob beruvchilar tan olgan yoki hakamlar qaror qilgan qarzlardir.

Xo'jalik faoliyati jarayonida tugallanmagan hisob-kitoblar bo'yicha normal kreditorlik qarzlari qonuniy tarzda vujudga keladi. Bular quyidagilardan iborat:

- hisobvaraqlar bo'yicha belgilangan haq to'lash muddatlari doirasida mahsulot etkazib beruvchilar oldidagi qarzdorlik;
- mehnatga haq to'lash bo'yicha ishchi va xizmatchilar oldidagi hamda ijtimoiy sug'urtaga ajratmalar bo'yicha kasaba tashkilotlari oldidagi qarzdorlik;
- moddiy boyliklar ularning haqini to'lash muddatiga qaraganda oldinroq kelganligini munosabati bilan paydo bo'lgan qarzdorlik;
- soliqlar bo'yicha davlat oldidagi qarzdorlik va boshqalar.

Debitorlik qarzi - korxonaning aylanmasidan chiqib qolgan va boshqa jismoniy hamda yuridik shaxslarda turgan mablag'laridir. Korxonaning o'z mablag'lari yoki boshqa korxonalarning mablag'lari bu qarzlarni qoplash manbai bo'lib xizmat qiladi.

Debitorlik qarzi-mablag'larni aylanmadan immobilizatsiyalash, kreditorlik qarzi - boshqa jismoniy va yuridik shaxslarning mablag'larini ishlab chiqarishga vaqtincha jalb etishdir.

Debitorlik qarzi qaytarilganida hisob-kitob varaqlari, valyuta hisobvaraqlaridagi, kassadagi pul mablag'lari yoki tovar-moddiy boyliklar ko'payadi. Balans yakuni o'zgarmaydi. Lekin agar korxona boshqa korxonalar yoki banklardan kreditlar olish hisobiga mablag' olgan bo'lsa, balans yakuni shu summaga ko'payadi, ya'ni kreditorlik qarzi - boshqa yuridik yoki jismoniy shaxslar oldidagi majburiyatlar summasi ko'payadi.

Debitorlik qarzi aylanma aktivlarning bir qismi bo'lib, «Aylanma aktivlar» degan balans aktivining 2-bo'limida ko'rsatiladi. U balansning quyidagi moddalari bo'yicha guruhlariga ajratilgan:

- xaridorlar va buyurtmachilar bilan hisob-kitoblar;
- bo'nak to'lovlari;
- byudjet bilan hisob-kitoblar;
- xodimlar bilan hisob kitoblar;
- sho'ba korxonalar bilan hisob-kitoblar;
- uyushmaga kirgan korxonalar bilan hisob-kitoblar;
- muassislar bilan hisob kitoblar;
- boshqa debitorlar.

«Xaridorlar va buyurtmachilar bilan hisob-kitoblar» degan modda buyurtmachilarga berilgan tovarlar, topshirilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlar uchun qarzni aks ettiradi. Bunda qarzning tovarlar, ishlar va xizmatlar bo'yicha to'lovlarni korxona hisob-kitob varagiga tushirish, o'zaro talablarni inobatga olish yoki olingan veksellar bilan ta'minlash orkali to'languncha bo'lgan paytdagi holati aks ettiriladi.

Har bir korxona raxbari debitorlik qarzlari holati faqat shu korxonaning emas, balki unga hamkor korxonalarning va umuman butun respublika iqtisodiyotining moliyaviy ahvoriga ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillardan biri ekanini doimo nazarda tutishi kerak

Debitorlik qarzlarning aylanuvchanligi. Debitorlik majburiyatlari yoki qarzlari tahlilida ularning aylanuvchanligiga alohida etibor beriladi. Negaki debitorlik va kreditorlik majburiyatlarining aylanuvchanlik darajasi korxona moliyaviy axvoliga baho berishning muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Korxona «Aylanma aktivlar»ida debitorlik qarzdorligini aks ettirilishini shartli misolda ko‘rib chiqamiz:

Debitorlik qarzdorlik holati (ming so‘mda)

Debitorlik qarzdorlik moddalari	Davr oxiriga jami	Shu jumladan yuzaga chiqish muddatlari bo‘yicha				
		1 oygacha	1 oydan 2 oygacha	3 oydan 6 oygacha	6 oydan 1 yilgacha	1 yildan ortiq
1.Xaridorlar va buyurtmachilar bilan hisoblashishlar	235470	98670	89000	26470	20190	1140
2.Bo‘nak (avans) to‘lovlari	18840	*	18840	*	*	*
3.Byudjet bilan hisoblashishlar	465	465	*	*	*	*
4.Xodimlar bilan hisoblashishlar	795	375	*	*	420	*
5.SHu‘ba korxonalar bilan hisoblashishlar	44385	*	44385	*	*	*
6.Ta‘sischilar bilan hisoblashishlar	-	*	*	*	*	*
7.Uyushma korxonalar bilan hisoblashishlar	38760	*	29970	8790	*	*
8.Boshqa debitorlar	6540	1815	3810	*	782	133
Jami	345255	101305	186000	35265	21392	1273

Debitorlik qarzlarning aylanuvchanligi deganda qarz majburiyatlarining undirib olish muddati va ularning aylanish koeffitsienti tushuniladi. Bu bevosita bugungi yuzaga kelgan majburiyatning necha kundan keyin naqd pulga aylanish darajasini xarakterlaydi.

Debitorlik majburiyatlarining aylanuvchanligi sotishdan olingan tushumni debitorlik majburiyatlarining mavjud summasiga bo‘lish asosida aniqlanadi.

Debitorlik majburiyatlarining mavjud summasini davrning kalendar kunlari soniga ko‘paytirish va sotishdan olingan sof tushum summasiga bo‘lish asosida debitorlik qarzlarning bir marta aylanishi uchun kunlar soni aniqlanadi.

Korxonada debitorlik majburiyatlarining holati o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 160410 ming so‘mga oshgan. Mahsulot sotishdan olingan sof tushum summasi ham o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 972525 ming so‘mga o‘sgan. Buning ta‘sirida debitorlik majburiyatlarining undirilish davri o‘tgan yilga nisbatan 3 kunga tejalishiga erishilgan. YA‘ni debitorlik majburiyatlarining undirib olinishi bir qadar tezlashgan. Bu tezlashish bevosita mahsulot ish va xizmatlarni sotishdan olingan sof tushum summasining oshishi hisobiga ro‘y bergan.

Debitorlik qarzlarining aylanuvchanligini tahlili

Ko'rsatkichlar	O'tgan yil	Hisobot yili	Farqi
1.Debitorlik qarzlar jami (ming so'mda)	184845	345255	+160410
2.Mahsulot sotishdan olingan sof tushum (ming so'mda)	1015935	1988460	+972525
3.Oborot aktivlari (ming so'mda)	846420	1430730	+584310
4.Muddati o'tgan debitorlik qarzlar (ming so'mda)	1877	1273	-604
5.Debitorlik qarzlarining aylanish koeffitsienti (2q/1q)	5,496	5,759	+0,263
6.Debitorlik qarzlarining aylanish davri, kunda (1q*360/2q)	65,5	62,5	-3
7.Oborot aktivlari tarkibida debitorlik qarzlar, foizda (1q/3q*100)	21,8	24,1	+2,3
8.Muddati o'tgan debitorlik qarzlar ulushi, foizda. (4q/1q*100)	1,01	0,36	-0,65

Joriy davrda debitorlik majburiyatlarining jami oborot aktivlari tarkibidagi salmog'i o'tgan yining shu davriga nisbatan 2.3 % ga ortishi avvalo debitorlik majburiyatlari summasining ortishi hisobiga ro'y bergan. Muddati o'tgan debitorlik qarzlarining jami debitorlik qarzlar tarkibidagi salmog'i o'tgan yilning shu davrida 1,01 % ni joriy davrning oxirgi hisobot sanasiga esa 0,36 % ni tashkil qilgan.

YUqoridagi bog'lanishlardan bevosita debitorlik majburiyatlarining aylanishiga ta'sir etuvchi omillarning ta'sir darajalarini ham aniqlashimiz mumkin.

Debitorlik qarzlarining aylanish koeffitsienti va aylanish davri o'zgarishining omilli tahlili

Ko'rsatkichlar	Debitorlik qarzlarini aylanish koeffitsienti	Debitorlik qarzlarini aylanish davri
1.O'tgan yil	5,496	65,5
2.SHartli hisobot yili	10,757	33,4
3.Hisobot yili	5,759	62,5
Jami farq	+0,263	-3
Ta'sir etuvchi omillar	*	*
1.Sotishdan olingan sof tushum summasining o'zgarishi	+5,261	-32,1
2.Debitorlik qarzlar summasining o'zgarishi	-4,998	+29,1

Debitorlik qarzlarining aylanish koeffitsienti va aylanish davriga omillar ta'siri qo'yidagicha bo'lgan. Debitorlik qarzlarining aylanish koeffitsienti o'tgan yilga nisbatan +0,263 ga ortgan. Bu o'zgarishda mahsulot, ish va xizmatlarni

sotishdan olingan sof tushum summasining o'zgarishi ta'sirida aylanish koeffitsienti +5,261 ga (10,757-5,496) debitorlik qarzlar xajmining o'zgarishi hisobiga esa aylanish koeffitsienti -4,998 ga (5,759-10,757) kamaygan. Xar ikkala omil ta'sirida aylanish koeffitsienti +0,263 (5,261-4,998) koeffitsientga o'zgargan. Ushbu omillar ta'siri debitorlik qarzlarining aylanish davri ko'rsatkichi bo'yicha quyidagicha bo'lgan. YA'ni; sotishdan olingan sof tushum summasi hisobiga o'zgarish -32,1 kunga, debitorlik majburiyatlari summasining usishi hisobiga +29,1 kunga o'zgarish kuzatilgan.

Debitorlik qarzlarining shartli aylanish koeffitsienti va aylanish davrining hisobi. Debitorlik qarzlarining shartli aylanish koeffitsienti quyidagi formulaga asosan aniqlanadi:

$$K_{\partial} = \frac{T_c}{D_M}$$

Debitorlik qarzlarining shartli aylanish davri esa quyidagi formula asosan aniqlanadi:

$$D_{\partial} = \frac{D_M \times 360}{T_c}$$

Ushbu formulalarda:

Ts - Sotishdan olingan sof tushum (hisobot yilda haqiqatda).

Dm- Debitorlik qarzlar (o'tgan yilning shu davri bo'yicha).

Debitorlik qarzlarining holatini yaxshilashning asosiy yo'llari quyidagilardan iboratdir:

- zarur mahsulotni etkazib berish va xarid qilish shartnomalarini o'z vaqtida va to'g'ri tuzish;
- hisob-kitob va to'lov hujjatlarini o'z vaqtida to'g'ri rasmiylashtirish;
- mahsulot etkazib beruvchilar va xaridorlarning moliyaviy ahvolini o'rganish;
- mahsulot hajmini oshirish va sifatini yaxshilash;
- korxonada marketing xizmatlarini yaxshilash;
- mahsulot etkazib beruvchilar va xaridorlar bilan o'z vaqtida hisob-kitoblarni amalga oshirish;
- korxonalarning moliyaviy axvolini o'z vaqtida tahlil qilish hamda ularning natijalarini maqsadga muvofiq holatda ushlab turish choralarini ko'rish.

Debitorlik va kreditorlik majburiyatlari bajarilishi kechikishlarining oldini olish maqsadida quyidagi chora tadbirlarni amalga oshirish maqbuldir:

- o'zaro shartnomaviy munosabatlarda tomonlarning masulligini oshirish va ularning shartlariga qat'iy amal etish;
- muddati o'tkazib yuborilgan har qanday to'lovlar summasi bo'yicha huquqiy javobgarlik choralarini ko'rish;
- zamonaviy hisob-kitob shakllaridan foydalanish;
- dargumon qarzlar bo'yicha rezervlar tashkil qilish mexanizmini ishlab chiqish va boshqalar.

Debitorlarga ta'sir ko'rsatishning eng keng qo'llanadigan usullariga xat jo'natish, telefon qilish, shaxsan borib kelish, debitor qarzlarni boshqa tashkilotlarga sotib yuborish kiradi.

Debitorlik qarzlarni boshqa tashkilotlarga sotib yuborish - faktoring operatsiyasi deb ataladi.

Faktoring - debitor qarzni undirish huquqini vositachiga o'tkazayotgan sub'ektning qarz undirish tavakkalchiligini kamaytirish maqsadida tuziladigan shartnomadir. Sub'ektlar o'rtasida debitorlik va kreditorlik qarzlari muammosi paydo bo'lganda, ya'ni tovar-moddiy qiymatliklarni jo'natgan sub'ekt xaridordan mahsulot haqini o'z muddatida undirolmasa yoki bunday qarzlarni shubhali, ularni undirish ehtimoli kam bo'lsa faktoring vositasida qarzni undirish amaliyoti qo'llaniladi.

Faktoringda vositachi korxona (odatda bank) qarz bergan sub'ektdan ma'lum bir komission to'lov evaziga qarzdordan mablag'ni undirish huquqini qo'lga kiritadi. Faktoring shartnomasi tuzilishi bilan sub'ekt undirolmay turgan qarzning aksariyat qismini faktoring sub'ektdan (yoki bankdan) oladi. So'ngra faktoring korxonasi qarzdor korxonaga qarzni undirish bo'yicha da'vo qo'zg'atadi.

Faktoringning afzalligi shundaki, u noto'lovlar muammosini qisman bo'lsada echishga imkon beradi.

Debitor qarzlarni nazorat va tahlil qilishning umumiy sxemasi odatda o'z tarkibiga quyidagi bosqichlarni oladi.

1-bosqich. Alohida debitor qarzlarning kritik darajasi belgilab olinadi. Bu summadan yuqori bo'lgan har bir qarzdorlikning hisob-kitob hujjatlari to'la tekshirib chiqiladi.

2-bosqich. qolgan hisob-kitob hujjatlaridan nazorat uchun to'plam tanlab olinadi, tanlashning turli usullari qo'llanishi mumkin.

3-bosqich. Tekshirish uchun tanlab olingan hisob-kitob hujjatlaridagi debitor qarzlarni qanchalik real ekanligi tekshiriladi. Xususan, qarzdorlardan bu summaning xaqiqiylikni tasdiqlashlari so'ralishi mumkin.

4-bosqich. Aniqlangan xatolarning muhimligiga baho beriladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ўзбекистон Республикасининг Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикасининг Аудиторлик фаолияти тўғрисида Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида - Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 сентябрдаги ПҚ-3946-сон [қарори](#)
4. Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари.
5. Audit xalqaro standartlari.
6. Sirojiddinov I. Q., Xolmirzaev U. A., Juraev E. S. Positive aspects of the cash method in small businesses in a pandemic environment. AMERICAN JOURNAL OF ECONOMICS AND BUSINESS MANAGEMENT. ISSN: 2576-5973 Vol. 4, No. 3, 2021.

**HUDUDLAR IQTISODIY RIVOJLANISHINI TA'MINLASHDA
MOLIYA TIZIMI, BANK SEKTORI VA ZAMONAVIY
MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALARNING STRATEGIK YO'NALISHLARI**
Sharobiddinov G'olibjon Shaxobiddin o'g'li

Namangan davlat universiteti

Iqtisodiyot yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston hududlarining iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda moliya tizimi, bank sektori va zamonaviy moliyaviy texnologiyalarning (fintech) strategik ahamiyati tahlil etiladi. Moliyaviy xizmatlarning hududiy qamrovi kengaytirish, raqamli bank xizmatlari va innovatsion to'lov ekosistemasini shakllantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari asosida hududiy moliyaviy inklyuzivlikni oshirishga doir tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: moliya tizimi, bank sektori, fintech, hududiy rivojlanish, moliyaviy inklyuzivlik, raqamli transformatsiya.

Kirish. Hududlarning barqaror iqtisodiy rivojlanishi zamonaviy iqtisodiyotda moliya tizimining samarali ishlashiga bevosita bog'liq. O'zbekiston Respublikasining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida hududiy rivojlanishni ta'minlashda moliyaviy institutlarning roli alohida belgilab o'tilgan [1, 12-b.]. Ayni paytda mamlakatimizning 14 ta hududi orasidagi iqtisodiy salohiyat tafovuti sezilarli bo'lib qolmoqda: poytaxt va yirik shaharlar bilan qiyoslaganda qator viloyatlarda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan bank xizmatlari ko'rsatkichi 3-5 barobarga past [2, 47-b.]. Bu holat moliya tizimini hududlarga yanada kengroq tarqatish va fintech-yechimlar orqali moliyaviy inklyuzivlikni oshirishni dolzarb vazifaga aylantiradi.

Tadqiqotning maqsadi - O'zbekiston hududlari kesimida moliya tizimi, bank sektori va moliyaviy texnologiyalarning iqtisodiy o'sishga ta'sirini tahlil qilish hamda ularning strategik yo'nalishlarini asoslashdir. Milliy iqtisodiyotning hududiy tuzilmasini moliyaviy tomondan tahlil etganda, bank tarmog'ining notekis joylashuvini ko'ramiz. 2023-yil yakuniga ko'ra O'zbekistonda 35 ta tijorat banki va 3 000 dan ortiq bank filiali faoliyat yuritgan, ammo ularning 42 foizi Toshkent shahri va viloyatida to'plangan [3, 18-b.]. Bu raqam hududiy miqyosda moliyaviy xizmatlarning qulayligini ta'minlash muammosi hali to'la yechilmaganini ko'rsatadi.

Xalqaro moliya institutlari tajribasiga muvofiq, hududiy iqtisodiy rivojlanishning asosiy moliyaviy omillari quyidagilardan iborat: (1) kreditga kirish imkoniyati; (2) to'lov infratuzilmasining qamrovi; (3) sug'urta va investitsiya xizmatlarining mavjudligi [4, 89-b.]. Ushbu mezonlar bo'yicha O'zbekiston hududlari o'rtasida sezilarli tafovut saqlanib qolmoqda.

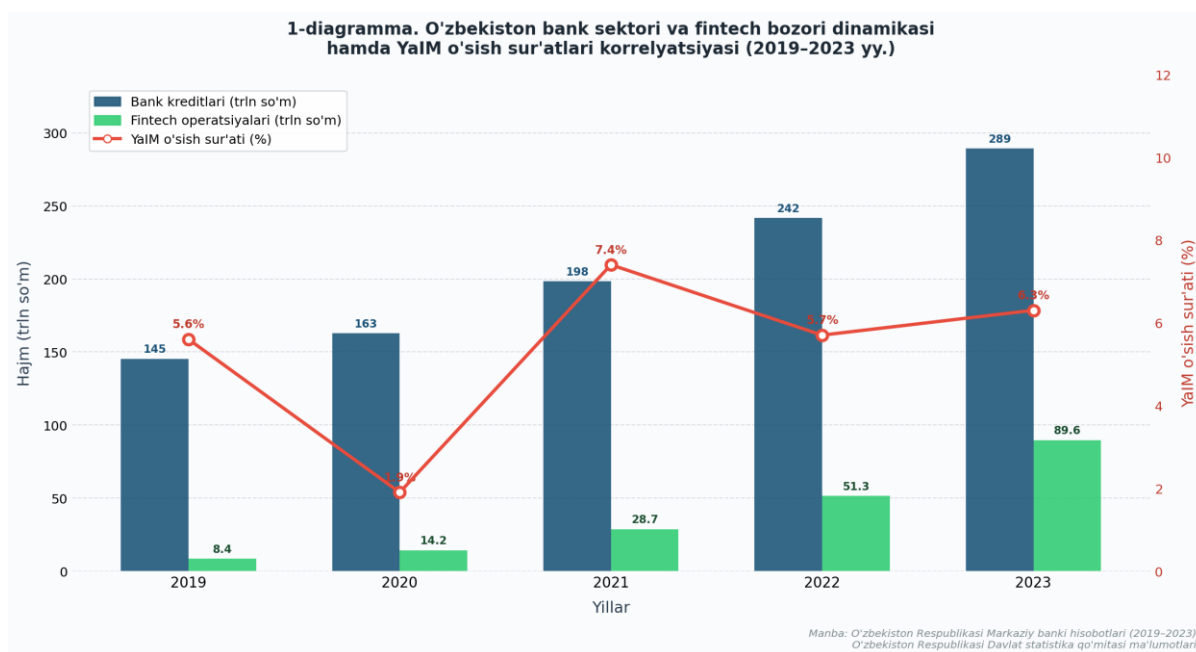
Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda jami bank kreditlarining 289,3 trln so'mlik hajmida faqat 31 foizi qishloq joylarga to'g'ri kelgan [5, 3-b.]. Kichik va o'rta biznes (KOB) subyektlarining 68 foizi kredit olishda rasmiy kafolat yoki ipoteka garovi yo'qligi tufayli qiyinchilikka duch kelganini ta'kidlagan [6, 112-

b.]. Bu ko'rsatkich hududiy moliyaviy inklyuzivlikning hali etarli darajada shakllanmaganidan dalolat beradi.

Bank sektori hududiy iqtisodiyotda resurs taqsimlash, investitsiyalarni jalb etish va to'lov ekosistemasini shakllantirishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Ekonometrik tahlillar shuni ko'rsatadiki, bank kreditlari hajmining 1 foizga o'sishi viloyat YaIM-ining 0,38-0,52 foizga oshishiga sabab bo'ladi [7, 204-b.].

Ayniqsa qishloq xo'jaligi kreditlashida ijobiy dinamika kuzatilmoqda: O'zbekiston Hukumatining agrar sohadagi imtiyozli kreditlash dasturlari doirasida 2021-2023 yillarda qishloq xo'jaligi subyektlariga berilgan subsidiyalashtirilgan kreditlar hajmi 2,3 barobarga o'sdi [8, 57-b.]. Shu bilan birga, Farg'ona, Andijon va Namangan viloyatlarida mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan klaster moliyalashtirish dasturlari yuqori samaradorlik ko'rsatdi [9, 33-b.].

Bank kapitalining hududiy taqsimotida xususiy va davlat banklari o'rtasidagi muvozanatni saqlash muhim strategik masala sifatida qolmoqda. Davlat banklari hududiy infratuzilma va ijtimoiy loyihalarda etakchi rol o'ynasa, xususiy banklar samaradorlik va innovatsiyani ta'minlashda ustunlik qiladi [10, 78-b.].

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki hisobotlari (2019-2023); O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari [5; 11].

Fintech-industriyaning jadal rivojlanishi hududiy moliyaviy xizmatlarni kengaytirishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. O'zbekistonda 2023-yil holatiga ko'ra 89,6 trln so'mlik raqamli to'lovlar amalga oshirilgan - bu 2019-yilga nisbatan 10,7 barobar ko'pdur [5, 9-b.]. Mazkur o'sish asosan mobil ilovalar va elektron hamyon xizmatlari orqali ta'minlangan.

Sun'iy intellekt asosidagi kreditni baholash (scoring) tizimlari hududlardagi KOBlarning moliyaviy xizmatlarga kirishini sezilarli osonlashtirmoqda. McKinsey

Global Institute tadqiqotiga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda AI-scoring modellarini joriy etish kredit oluvchilar sonini 30-40 foizga oshirishi mumkin [12, 15-b.]. O'zbekistondagi bir qator tijorat banklari ushbu texnologiyani 2022-yildan boshlab sinovdan o'tkazmokda [13, 6-b.].

Blockchain texnologiyasi va smart-kontraktlar agrar kredit zanjirlarida shaffoflikni oshirishga xizmat qiladi. Pilot loyihalar shuni ko'rsatadiki, blokchein asosidagi qishloq xo'jaligi kreditlash tizimi qog'ozbozlikni 60 foizga kamaytiradi va kredit tasdiqlash muddatini 12 kundan 2 kunga tushiradi [14, 41-b.]. Bu hududiy fermerlar uchun moliyaga kirish imkoniyatini tubdan yaxshilaydi.

Open Banking konsepsiyasi O'zbekistonda 2023-yilda qabul qilingan to'lovlar to'g'risidagi qonun doirasida joriy etila boshlandi [15, 2-b.]. Ushbu yondashuv uchinchi tomon fintech-xizmat ko'rsatuvchilariga bank ma'lumotlaridan xavfsiz foydalanish imkonini beradi, bu esa hududlarda ixtisoslashgan mikrokreditlash va sug'urta mahsulotlarini shakllantirishga zamin yaratadi. Amalga oshirilgan tahlil asosida hududlarning iqtisodiy rivojlanishini moliyaviy jihatdan ta'minlashning quyidagi strategik yo'nalishlari taklif etiladi:

Aholi zichligidan qat'iy nazar barcha tuman markazlarida yagona moliyaviy xizmat markazi (MXM) tarmog'ini yaratish, agent-banking modelini kengaytirish va mobil bank xizmatlarini qishloq joylarda joriy etish zarur [2, 52-b.]. Shu maqsadda 2025-2030 yillarga mo'ljallangan hududiy moliyaviy inklyuzivlik yo'l xaritasini ishlab chiqish tavsiya etiladi.

Hududiy rivojlanish fondlari, jamiyat kreditlash platformalari (crowdlending) va PPP (davlat-xususiy sheriklik) moliyalashtirish sxemalari orqali mahalliy infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishni diversifikatsiya qilish lozim [10, 83-b.].

Viloyat texnoparklar bazasida fintech-akselerator dasturlarini tashkil etish, mahalliy startaplarni moliyalashtirish uchun venture kapital fondlarini tashkil etish va regulator sandbox mexanizmini hududlarga kengaytirish tavsiya etiladi [13, 11-b.].

O'rta maktab va oliy ta'lim dasturlariga moliyaviy savodxonlik modullarini kiritish, aholi uchun bepul onlayn kurslar va maslahat platformalarini yaratish orqali moliyaviy xizmatlardan foydalanish madaniyatini yuksaltirish maqsadga muvofiq [16, 29-b.].

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston hududlarining barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda moliya tizimi, bank sektori va zamonaviy moliyaviy texnologiyalar hal qiluvchi rol o'ynaydi. 2019-2023 yillarda bank kreditlari 2 barobarga, fintech operatsiyalari esa 10 barobardan ortiq o'sgani moliyaviy sektorda tub o'zgarishlar yuz berayotganidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, hududlar o'rtasidagi moliyaviy xizmatlar qamrovida saqlanib qolayotgan tafovut muammosi kompleks yechimni talab etadi: moliyaviy infratuzilmani kengaytirish, innovatsion moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish va raqamli transformatsiyani jadallashtirishni o'z ichiga olgan strategik siyosatni izchil amalga oshirish lozim. Taklif etilgan to'rt yo'nalishli strategiya 2030 yilga

qadar hududiy YaIM-ning 15-20 foizga oshishiga va moliyaviy inklyuzivlik darajasining 75 foizdan yuqoriga ko'tarilishiga poydevor yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida". - Toshkent, 2022.
2. Xasanov O.X., Tursunov B.A. Hududiy moliyaviy inklyuzivlik: nazariya va amaliyot. - Toshkent: Moliya, 2022. - 198-b.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank tizimiga oid statistik byulleten 2023. - Toshkent, 2024.
4. Levine R. Finance and Growth: Theory and Evidence // Handbook of Economic Growth. - Elsevier, 2005. - 865-934-b.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2023 yilgi yillik hisobot. - Toshkent, 2024.
6. Umarov H.U. O'zbekistonda kichik va o'rta biznesni moliyalashtirish muammolari. - Toshkent: TDIU nashriyoti, 2023. - 234-b.
7. Beck T., Demirgüç-Kunt A., Levine R. Finance, Inequality and the Poor // Journal of Economic Growth. - 2007. - Vol. 12. - P. 27-49.
8. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi. Agrar soha moliyalashtirishning 2021-2023 yillardagi natijalari. - Toshkent, 2024.
9. Karimov I.K. Farg'ona vodiysi hududlarida klaster moliyalashtirish samaradorligi // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. - 2023. - №4. - 28-39-b.
10. Mirzayev A.M. Davlat va xususiy bank kapitalining hududiy taqsimoti. - Toshkent: O'zbekiston, 2021. - 156-b.
11. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Hududlar iqtisodiy ko'rsatkichlari 2023. - Toshkent, 2024.
12. McKinsey Global Institute. Fintech decoded: The emerging impact in credit and digital payments. - New York: McKinsey & Company, 2022.
13. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Fintech rivojlanishi va raqamli transformatsiya: 2022-2023 yillar hisoboti. - Toshkent, 2023.
14. Nazarov F.R. Blokchein texnologiyasini qishloq xo'jaligi kreditlashida qo'llash: imkoniyat va istiqbollar // Agrar iqtisodiyot. - 2023. - №2. - 36-48-b.
15. O'zbekiston Respublikasi Qonuni "To'lovlar to'g'risida". - 2023-yil 1-avgust. - №ORQ-851.
16. Yusupova G.R. Moliyaviy savodxonlikni oshirishning hududiy modellari // Moliya va bank ishi. - 2022. - №3. - 22-34-b.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MOLIVAVIY HISOBOT VA AUDITNING XALQARO STANDARTLARINI JORIY QILISH ISTIQBOLLARI

Xolmatova Nodiraxon Quddusovna, Mahmudov Farrux Rustamjon o'g'li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Andijon fakulteti o'qituvchisi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti talabasi

Annotatsiya: maqolada moliyaviy hisobot va auditning xalqaro standartlarini joriy etishning dolzarbligi, uning iqtisodiyotni shaffoflashtirish va investitsion jozibadorlikni oshirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va Xalqaro audit standartlari (ISA)ning amaliyotga tatbiq etilishi natijasida korxonalar moliyaviy axborotining ishonchliligi oshishi, soliq va investitsiya muhitining yaxshilanishi kutiladi. Maqolada ushbu standartlarni joriy etish jarayonida yuzaga keladigan muammolar, ularni hal etish yo'llari hamda istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlari yoritib beriladi. Tadqiqot natijalari ushbu standartlarni amaliyotga samarali tatbiq etishda foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, moliyaviy hisobot, audit, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS), xalqaro audit standartlari (ISA), moliyaviy axborot, buxgalteriya hisobi.

Raqamli iqtisodiyot-bu xo'jalik faoliyatini yuritish bo'lib, bunda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishdagi asosiy omil raqamlar ko'rinshidagi ma'lumotlar bo'lib, katta hajmdagi axborotlarni qayta ishlash va shu qayta ishlash natijasini tahlil qilish yordamida har xil turdagi ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, texnologiyalar, qurilmalar, saqlash, mahsulotlarni yetkazib berishda oldingi tizimdan samaraliroq yechimlar tatbiq qilishdir. Boshqacha qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot bu onlayn xizmatlar ko'rsatish, elektron to'lovlar amalga oshirish, internet savdo, kraudfanding va boshqa turdagi sohalarni raqamli kompyuter texnologiyalarini rivojlanishi bilan bog'langan faoliyatdir. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot global iqtisodiy tizimni boshqarishda yangi raqamli texnologiyalar yaratilmoqda. [3]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasida "Iqtisodiyot-bu hisob-kitob degani. Har bir ishimizda puxta hisob-kitob birinchi o'rinda turishi lozim. Aks holda, hamma ishimiz eski hammom, eski tos bo'lib qolaveradi"-deb ta'kidlaganlari ham buxgalteriya hisob-kitob ishlarini zamonaviy darajaga ko'tarishni ko'zda tutadi. [1]

Shu munosabat bilan mamlakatimizda buxgalteriya hisobini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish uchun bir qancha me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, mamlakatimizda MHXSlariga o'tishni ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 3 martdagi PQ-4265-son "Kimyo sanoatini yanada isloh qilish va uning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori va 2019 yil 17 yanvardagi PQ-4124-son "Kon-metallurgiya tarmog'i korxonalari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari bilan yillik moliyaviy hisobotning MHXSlariga muvofiq e'lon qilinishi va uni Auditning xalqaro standartlari (AXS) asosida tashqi auditdan o'tkazilishi bo'yicha vazifalar yuklatildi.

Bugungi kunda O'zbekistonda buxgalteriya hisobi va hisobotini jahon andozalari darajasiga chiqarishning yagona yo'li bu moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini va ilg'or xorijiy tajribalarni, sohaga doir jahon adabiyotlari va hujjatlarini o'rganish hamda ularni mamlakatimiz iqtisodiyotining xususiyatlarini hisobga olgan holda joriy qilishdan iboratdir. Bu yo'l eng dolzarb va o'ta muhim

yo'ldir. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining joriy qilinishi moliyaviy hisobotlardagi axborotlarning ishonchliligi va ob'ektivligini oshirish bilan bir qatorda xorijiy investitsiyalarni mamlakatimiz itisodiyotiga kiritishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tishining zaruriyati yana shu bilan belgilanadiki, dunyo bozorlariga chiqish, mamlakatimiz eksport salohiyatini yuksaltirish, dunyo xom-ashyo va valyuta birjalariga kotirovka qilish, dunyo banklaridan kredit olish uchun kompaniya va tashkilotlar tomonidan MHXSga muvofiq moliyaviy hisobot tuzishni talab etilishi bilan belgilanadi. Ushbu ustuvor vazifani hal qilish maqsadida MHXSlarni to'liq tizimli joriy qilinishini hamda bu borada kadrlar tayyorlashni tubdan yaxshilashga qaratilgan alohida qaror qabul qilinishiga zaruriyat yuzaga keldi. Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevralda PQ-4611 "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" Qarori qabul qilindi. [1]

Raqamli iqtisodiyotning global dunyoda muhimlik darajasi oshib bormoqda. Raqamlashtirish jarayonlari iqtisodiyotning barcha soha va tarmoqlariga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, tarmoq va sohalardagi logistika hamda tashkiliy xarajatlarni qisqartirishda, hamda mehnat unumdorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Fikrimizcha raqamli iqtisodiyot-iqtisodiy resurslar taqchilligi sharoitida raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshiriladigan va boshqariladigan iqtisodiy faoliyat. Har qanday iqtisodiy tizim oldida turgan asosiy muammo bu resurslar taqchilligi bilan bog'liq raqamli iqtisodiyotda ham asosiy e'tibor ushbu muammoni hal qilishga qaratilmog'i lozim. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020-yildaigi PF-6079-sonli "RAQAMLI IQTISODIYOT-2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va davlat boshqaruvi tizimining jadal raqamli rivojlanishini ta'minlash, shu jumladan, elektron davlat xizmatlarini ko'rsatish mexanizmlarini yanada takomillashtirish maqsadida qabul qilindi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning zamonaviy shakllarini amaliyotga joriy etish dolzarb vazifadir. [3]

Raqamli iqtisodiyotning quyidagi afzalliklari ajratiladi.

- ✓ mehnat unumdorligini 40 % gacha oshirishi taxmin qilinadi;
- ✓ raqamli iqtisodiyot juda katta miqdordagi mashina o'qishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni (raqamli ma'lumotlar) to'plash, foydalanish va tahlil qilish qobiliyatiga ega;
- ✓ onlayn platformalar orqali sotiladigan yangi ish shakllarining yuzaga kelishi;
- ✓ raqamli transformatsiya maxsus xizmatlar uchun savdo infrastrukturasi o'zgarishi;
- ✓ sanoat mahsulotlari eksporti endilikda AKT mahsulotlari va xizmatlariga bog'liq bo'lib qolmoqda;
- ✓ raqamli iqtisodiyot juda qisqa vaqt ichida ulkan boyliklarni keltirib chiqardi.

Shu bilan birga ushbu iqtisodiyotning ayrim ziddiyatli tomonlari ham mavjud.

Ular quyidagilar:

- ✓ yangi texnologiyalar, ayniqsa sun'iy intellekt, muqarrar ravishda mehnat bozorida katta o'zgarishlarga olib keladi, jumladan, ba'zi tarmoqlarda ish o'rinlarining qisqarib ketishi va boshqalarida keng miqyosda imkoniyatlar yaratilishiga olib keladi;
- ✓ aqamli iqtisodiyot bir qator yangi va turli xil ko'nikmalar, ijtimoiy himoya siyosatining yangi avlodi, ish va bo'sh vaqt o'rtasidagi yangi munosabatlarni talab qiladi;
- ✓ raqamli iqtisodiyot, shuningdek, kiberxavfsizlik buzilishlaridan tortib noqonuniy iqtisodiy faoliyatga ko'maklashish va shaxsiy hayotning maxfiy tushunchalariga qadar yangi xavflarni keltirib chiqaradi.

Raqamli iqtisodiyot deyarli hamma narsaga oid juda katta miqdordagi mashina o'qishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni (raqamli ma'lumotlar) to'plash, foydalanish va tahlil qilish qobiliyatiga asoslangan holda katta tezlikda rivojlanishda davom etmoqda. [3]

O'zbekiston innovatsion iqtisodiyotga va raqamli iqtisodiyotga bosqichma - bosqich o'tmoqda. Raqamli iqtisodiyot yagona axborot bazasiga tayanadi, qaysiki ushbu axborotlarning salmoqli qismi buxgalteriya hisobida shakllanadi. Buxgalterlik va boshqaruv tizimlarining yagona bazada elektron integratsiyalashuvi raqamli iqtisodiyotning asosiy belgisidir. Buxgalteriya hisobining axborot bazasining shakllanishi MHXSlariga tayanadi. Shu bois, raqamli iqtisodiyot mamlakatimizda MHXSga o'tishni zaruriyat qilib qo'ydi. Shu bois, to'liq asosda aytish mumkinki MHXSlariga o'tish raqamli iqtisodiyotning muhim va ajralmas qismidir. MHXSlariga o'tish iqtisodiyotimizning asosiy to'sig'i bo'lib kelayotgan korruptsiyaga qarshi kurashishning eng samarali vositasidir. [2]

Prezidentimiz qarorida qo'yilgan vazifalarni amalda ijrosini ta'minlash uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish lozim deb o'ylaymiz:

-O'zbekistondagi buxgalteriya hisobi va audit sohasida professional tashkilotlarning MHXS Kengashiga hamda Buxgalterlarning Xalqaro Federatsiyasiga a'zo bo'lish, ularga a'zolik badallarini to'lash, davlat darjasida hamkorlik olib borish, delegatsiyalar aloqalarni o'rnatish, O'zbekistonda MHXSlariga o'tishni xalqaro tashkilotlar tomonidan e'tirof etilishiga erishish lozim va standartlarga interpretatsiyalarni o'zbek tiliga rasmiy tarjima qilish;

-MHXSlari Kengashi tomonidan ushbu MHXSlarning o'zbek tilidagi versiyalarini rasmiy tan olinishiga erishish;

-Mamlakatimizdagi aksiyadorlik jamiyatlari, mas'uliyati cheklangan jamiyatlar va boshqa korxonalarining ixtiyoriylik asosida o'z tashabbuslari bilan MHXSlari asosida moliyaviy hisobotga o'tishlariga erishishimiz lozim.

Korxona va tashkilotlar o'zlari MHXSlariga o'tishda naf olishlari, uning afzalliklarini his qilishlari lozim. MHXSlar orqali investitsiyaviy jozibadorligiga erishish yo'li bilan korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash strategik ahamiyatga ega bo'lgan vazifa sifatida qaralishi lozim. MHXSlari talablariga to'liq javob beradigan

O'zbekiston Moliyaviy hisobotning milliy standartlari (MHMS)ni ishlab chiqish lozim. MHXSlari va MHMSlari o'rtasidagi tafovutlarga barham berish kerak. Imkon qadar muvofiqlashtirish kerak. MHXSlarda mavjud bo'lgan, lekin

MHMSlar tarkibida bo'lmagan standartlarni ham ishlab chiqish kerak. Standartlarga interpretatsiyalar ishlab chiqishni yo'lga qo'yish zarur. Moliyaviy hisob bu asosan tashqi axborot foydalanuvchilarga moliyaviy hisobot ko'rinishida axborotlarni taqdim qilish bo'lsa, boshqaruv hisobi esa ichki axborot foydalanuvchilar, ya'ni menejerlarga qarorlar qabul qilishlari uchun foydali axborotlarni yetkazib berish hisoblanadi. [2]

Albatta, ushbu qo'yilgan vazifalarni mukammal darajada bajarish uchun MHXSlarini jadal joriy qilish masalalari bo'yicha xalqaro va respublika ilmiy amaliy anjumanlarini o'tkazish taqozo etiladi. Ilmiy-amaliy konferensiyalarda yangi O'zbekistonda innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini (MHXS) jadal joriy qilish va tashkil etish, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida korxonalarda aktivlar, majburiyatlar, xususiy kapital, daromadlar va xarajatlarni tan olish va baholash hamda moliyaviy hisobotda aks ettirish, auditni xalqaro standartlar asosida tashkil etish va o'tkazishning tashkiliy dastaklari hamda metodologik masalalari, xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyotini rivojlantirish hamda iqtisodiy tahlil, moliya, sug'urta, soliqqa tortish, investitsiya va bank sohalarini xalqaro standartlar asosida tashkil etish va rivojlantirish masalalari muhokama etiladi. [5]

Xulosa: Global iqtisodiyot sharoitida har qanday mamlakat iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish avvalambor kompaniyalar moliyaviy hisobotlarini moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari asosida tayyorlashni taqozo etadi. Bu esa o'z navbatida malakali investorlarga moliyaviy qarorlar qabul qilish uchun asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqqan holda mamlakatimizda MHXS dan foydalanishni yanada jadallashtirish maqsadida quyidagi takliflarni keltirishimiz mumkun: moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini o'zbek tiliga tarjima qilish va ularni milliy iqtisodiyotimizga transformatsiya qilishda professional jamoat tashkilotlarini va ushbu sohada kadrlar faoliyatini yanada rivojlantirish zarur; shuningdek, auditorlik tekshiruvlarining sifatli o'tishi va auditorlik xulosasining ishonchli bo'lishi moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida belgilangan prinsiplar asosida to'g'ri tuzilganligiga bog'liqdir. Shu boisdan ham moliyaviy hisobotlarni tuzishda buxgalteriya hisobining uzluksizlik, ehtiyotkorlik, ahamiyatlilik va boshqa prinsiplariga ham alohida e'tibor qaratish lozimdir.

Iqtisodiyotimizda raqamlashtirish darajasini oshirishimiz, ya'ni ushbu xalqaro standartlar asosida tuziladigan moliyaviy hisobotlarda inson omilini aralashtirmasligimiz, buning uchun albatta maxsus dastur ishlab chiqilishi lozim. Xulosa qilib aytishimiz mumkunki, MHXS dan foydalanish barcha mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishi uchun asosiy omillardan biri bo'lib hisoblanmoqda. Chunki, bunda MHXS barcha uchun tushunarli bo'lgan hujjat sifatida xizmat qilmoqda. Bu esa o'z navbatida iqtisodiyotimizni yanada yuqori pog'onalarga olib chiqishga imkon bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevralda PQ-4611 "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" Qarori

2. Abduvaxidov F.T., Qo'ziyev I.N., Dadabayev Sh.X. Buxgalteriya hisobi.Darslik. - T.: TDIU, 2019
3. B.A. Begalov, M.K. Abdullayev. "Raqamli iqtisodiyot" / Darslik. - T.: «Iqtisodiyot», 2023.
4. <https://ijournal.uz/index.php/jartes/article/view/559/1026>
5. <https://lex.uz/mact/-3302438>

TIJORAT BANKLARINING HUDUDLAR IQTISODIY TARAQQIYOTINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI

Soliyev Ibodulloxon Ismatullayevich, Olimjonov Jamshidbek Javlonbek o'g'li

Namangan davlat universiteti

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kanfedrasi dotsenti, DSc

Namangan davlat universiteti magistranti

Anotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklarining hududlar iqtisodiy taraqqiyotini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Unda bank kreditlari orqali kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, investitsion loyihalarni moliyalashtirish hamda yangi ish o'rinlarini yaratish jarayonlari yoritilgan. Maqolada Markaziy bank statistik ma'lumotlari asosida iqtisodiyot tarmoqlariga ajratilgan kreditlar tahlil qilinib, tijorat banklarining iqtisodiy o'sishdagi roli ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Tijorat banklar, kichik biznes, hududiy barqarorlik, hududiy iqtisodiyot, iqtisodiy taraqqiyot, hududiy rivojlanish, sanoat, qishloq xo'jaligi, moliyaviy resurslar.

Аннотация. В данной статье анализируется роль и значение коммерческих банков в развитии экономического роста регионов. В ней освещаются процессы поддержки малого бизнеса и частного предпринимательства посредством банковских кредитов, финансирования инвестиционных проектов, а также создания новых рабочих мест. В статье на основе статистических данных Центрального банка проводится анализ кредитов, выделенных различным секторам экономики, и раскрывается роль коммерческих банков в обеспечении экономического роста.

Ключевые слова: коммерческие банки, малый бизнес, региональная устойчивость, региональная экономика, экономическое развитие, региональное развитие, промышленность, сельское хозяйство, финансовые ресурсы.

Abstract. This article analyzes the role and significance of commercial banks in the development of regional economic growth. It highlights the processes of supporting small business and private entrepreneurship through bank loans, financing investment projects, and creating new jobs. Based on statistical data from the Central Bank, the article examines loans allocated to various sectors of the economy and reveals the role of commercial banks in ensuring economic growth.

Keywords: commercial banks, small business, regional stability, regional economy, economic development, regional development, industry, agriculture, financial resources.

Kirish. Har qanday mamlakatning iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyoti, eng avvalo, aholining erishgan turmush darajasi bilan belgilanadi. Shu sababli respublikamizda olib borilayotgan iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarning asosiy maqsadi jamiyat taraqqiyotini ta'minlash hamda insonlar hayot farovonligini oshirishga qaratilgan. Bu esa o'z navbatida barcha sohalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan bevosita bog'liqdir. Chunki iqtisodiyotning samarali ishlashi, xususan moliya va bank tizimining barqaror faoliyati hududlar rivojlanishini jadallashtirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash hamda investitsion jarayonlarni faollashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda hududlar iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash har bir davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda moliya tizimi, ayniqsa tijorat banklari muhim o'rin egallaydi. Tijorat banklari bo'sh pul mablag'larini iqtisodiyot tarmoqlariga yo'naltirish, investitsion loyihalarni moliyalashtirish, tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda aholining moliyaviy ehtiyojlarini qondirish orqali hududlar iqtisodiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni kreditlash orqali yangi ish o'rinlari yaratilmoqda, aholi daromadlari oshmoqda va hududlarning investitsion jozibadorligi kuchaymoqda.

So'nggi yillarda O'zbekistonda tijorat banklarining hududlar iqtisodiyotini rivojlantirishdagi ahamiyati tobora ortib bormoqda. Banklar tomonidan sanoat, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish va tadbirkorlik sohalariga ajratilayotgan kredit mablag'lari hududlarda yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish, kichik biznes faoliyatini kengaytirish hamda yangi ish o'rinlarini tashkil etishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, imtiyozli kredit dasturlari orqali aholini tadbirkorlikka jalb qilish, oilaviy bizneslarni qo'llab-quvvatlash va investitsion loyihalarni moliyalashtirish hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirishda muhim omil bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, tijorat banklari tomonidan amalga oshirilayotgan moliyaviy qo'llab-quvvatlash hududlarda infratuzilmani rivojlantirish, aholi daromadlarini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda katta ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev "Tadbirkorlikni rivojlantirish, hududlarda yangi ish o'rinlari yaratish va aholi daromadlarini oshirish - iqtisodiy islohotlarimizning eng muhim yo'nalishlaridan biridir." [1] deb ta'kidlaganidek: Bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik har bir mamlakat iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Kichik biznes nafaqat yangi ish o'rinlarini yaratadi, balki mahalliy resurslardan samarali foydalanish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish hamda aholining daromadlarini oshirish orqali iqtisodiyotning barqaror o'sishiga bevosita hissa qo'shadi. Shu bilan birga, u hududlarning iqtisodiy faolligini kuchaytirib, mintaqalar o'rtasidagi iqtisodiy nomutanosiblikni kamaytirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism.

Tijorat banklari tomonidan ajratilayotgan kreditlar hududlar iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashda eng muhim moliyaviy manbalardan biri hisoblanadi.

Ayniqsa, hududlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda bank kreditlari ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarini kengaytirish, mahalliy resurslardan samarali foydalanish hamda iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qiladi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 14-sentabrdagi PQ-306-sonli "Kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" [2] gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-martdagi PF- 77-son "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" [3] gi farmoni hamda 2025-yil 14-martdagi PQ-103 sonli "Oila va xotin qizlarni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" [4] gi qarorlari muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur qarorda tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash, kredit resurslariga kirishni kengaytirish, garov mexanizmlarini yengillashtirish hamda hududlarda biznes muhitini yaxshilash bo'yicha aniq vazifalar belgilangan. Bu esa tijorat banklari faoliyatini yanada faollashtirib, hududiy iqtisodiy rivojlanishga sezilarli turtki bermoqda.

Kichik biznesni bank kreditlari orqali moliyaviy qo'llab-quvvatlash masalasi jahon ilmiy-amaliy doiralarida keng tadqiq etilgan bo'lib, ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar ushbu jarayonning iqtisodiy mazmuni, mavjud muammolari hamda uning samaradorligini oshiruvchi omillarni chuqur tahlil qilganlar.

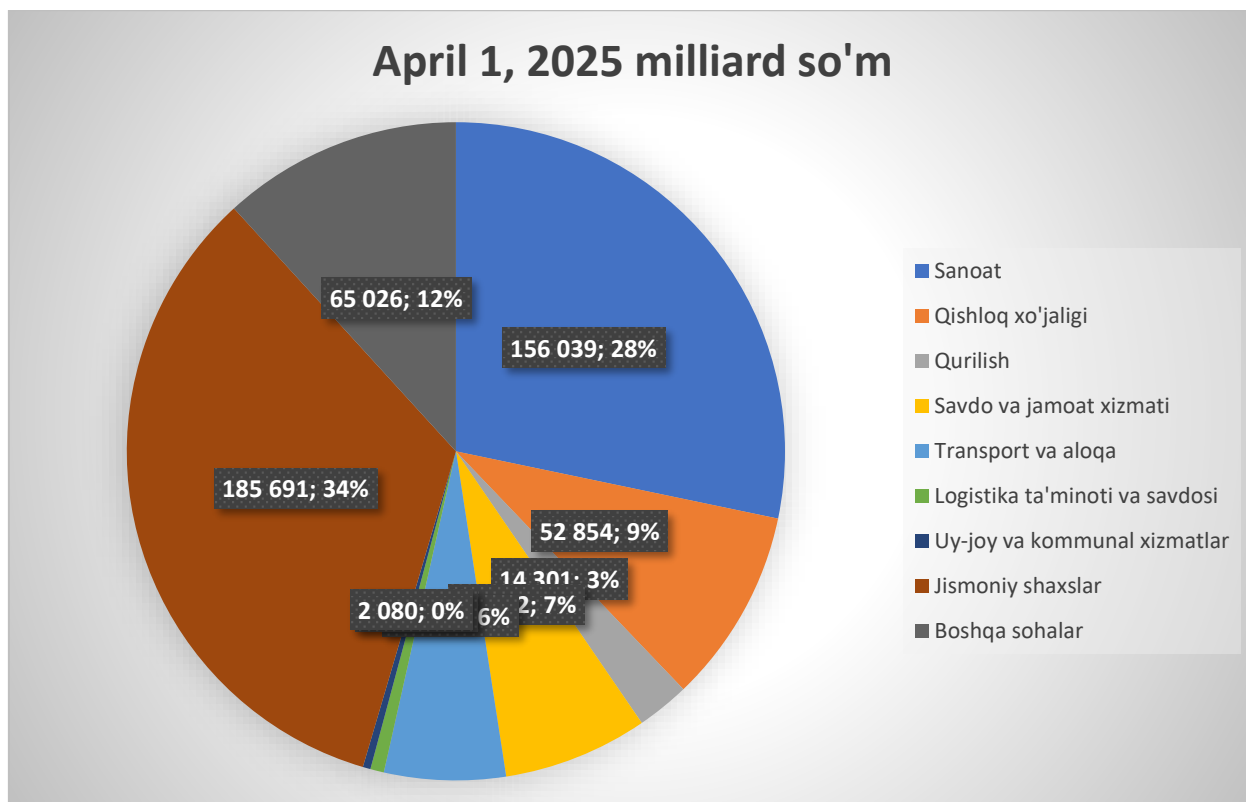
Kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash konsepsiyasi dastlab J. Schumpeterning "innovatsion rivojlanish" nazariyasida kredit tizimi iqtisodiyotning "dvigateli" bo'lib, tadbirkorlik faoliyatini faollashtiradi va yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi[5] deb ta'riflagan.

Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan kreditlash jarayonlarini yanada soddalashtirish, foiz stavkalarini maqbullashtirish hamda garov ta'minoti mexanizmlarini diversifikatsiya qilish bo'yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda bank tizimida raqobatni kuchaytirish, kredit resurslarining arzonlashuvi hamda tadbirkorlar uchun moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirish asosiy maqsadlardan biri sifatida belgilanmoqda.

Shuningdek, garov ta'minoti yetarli bo'lmagan tadbirkorlar uchun kafillik jamg'armalari, sug'urta mexanizmlari va boshqa muqobil ta'minot shakllarini joriy etish orqali kreditlash tizimi yanada inklyuziv tus olmoqda. Natijada, hududlarda yangi biznes loyihalarini moliyalashtirish ko'lami kengayib, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarining barqaror rivojlanishi ta'minlanmoqda.

Umuman olganda, Markaziy bank tomonidan amalga oshirilayotgan ushbu islohotlar tijorat banklarining hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi rolini kuchaytirib, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Quyida Markaziy bank tomonidan taqdim etilgan statistik ma'lumotlar asosida tahlilni ko'rib chiqamiz.

1.1 rasm. Iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha tijorat banklari kreditlari bo'yicha ma'lumot[6]

Ushbu diagramma 2025-yil 1-aprel holatiga ko'ra milliard so'm miqyosida iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha mablag'lar taqsimotini ko'rsatadi. Umumiy tarkibni tahlil qilganda, mablag'lar bir nechta yirik sektorlar atrofida jamlanganini va ayrim yo'nalishlarning ulushi juda past ekanini ko'rish mumkin.

Eng katta ulush jismoniy shaxslar hissasiga to'g'ri keladi - 185 691 mlrd so'm (34%). Bu ko'rsatkich aholining iqtisodiy faolligi yuqori ekanini, shuningdek, iste'mol kreditlari, mikroqarzlari yoki shaxsiy moliyaviy operatsiyalar hajmi sezilarli darajada oshganini anglatadi. Bu holat bank tizimida iste'mol segmenti asosiy drayverlardan biri bo'lib qolayotganini ko'rsatadi. Ikkinchi yirik yo'nalish sanoat sohasi bo'lib, u 156 039 mlrd so'm (28%) ulushga ega. Bu sanoat ishlab chiqarishining iqtisodiyotdagi strategik o'rnini tasdiqlaydi. Sanoatga yo'naltirilgan mablag'lar asosan ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, modernizatsiya va investitsion loyihalarni moliyalashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Qurilish sohasi ulushi 65 026 mlrd so'm (12%)ni tashkil etadi. Bu ko'rsatkich infratuzilma rivoji, uy-joy qurilishi va urbanizatsiya jarayonlari faol ekanidan dalolat beradi. Qurilish sektori iqtisodiy o'sishni tezlashtiruvchi muhim yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda.

Qishloq xo'jaligi ulushi 52 854 mlrd so'm (9%)ni tashkil etadi. Bu sektorning ulushi sanoat va qurilishga nisbatan pastroq bo'lsa-da, oziq-ovqat xavfsizligi va eksport salohiyati nuqtayi nazaridan muhim ahamiyatga ega. Savdo va jamoat xizmati sektori 14 301 mlrd so'm (3%) ulushga ega bo'lib, bu ichki iste'mol bozori va xizmatlar sektorining nisbatan kichikroq, ammo barqaror o'rin tutayotganini bildiradi. Logistika va innovatsion savdo yo'nalishlari hamda transport va aloqa kabi

kichik sektorlarning ulushi juda past (taxminan 0-7% oralig'ida). Bu esa ushbu yo'nalishlarda moliyaviy faollik hali sanoat yoki iste'mol segmentlari darajasiga yetmaganini ko'rsatadi. Boshqa sohalar esa 65 026 mlrd so'm (12%) bilan sezilarli ulushni egallaydi. Bu turli xil kichik iqtisodiy faoliyatlar yoki aniq tasniflanmagan yo'nalishlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklari hududlar iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashda eng muhim moliyaviy institutlardan biri sifatida strategik ahamiyat kasb etadi. Ular tomonidan ajratilayotgan kredit mablag'lari nafaqat kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga, balki ishlab chiqarish tarmoqlarini kengaytirish, innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash hamda yangi ish o'rinlarini yaratishga ham xizmat qilmoqda. Bu esa o'z navbatida aholining bandlik darajasini oshirish va daromadlarini barqaror ravishda ko'paytirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ayniqsa, imtiyozli kredit dasturlari, davlat qo'llab-quvvatlovi asosidagi moliyalashtirish mexanizmlari hamda investitsion loyihalarni banklar orqali amalga oshirish hududlarning iqtisodiy salohiyatini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Qishloq xo'jaligi, sanoat, xizmat ko'rsatish va qurilish sohalariga yo'naltirilgan kreditlar hududiy iqtisodiyotning diversifikatsiyalashuviga yordam berib, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Shuningdek, Markaziy bank tomonidan amalga oshirilayotgan tizimli islohotlar, kreditlash jarayonlarini raqamlashtirish, bank xizmatlarini soddalashtirish va moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish tadbirkorlar uchun qulay sharoitlar yaratmoqda. Bu esa kredit resurslarining samaradorligini oshirib, ularning real sektorni rivojlantirishdagi ta'sirini kuchaytirmoqda.

Foydalanilgan Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning tadbirkorlar bilan ochiq muloqotdagi nutqidan <https://president.uz/>
2. O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2023-yil 14-sentabrdagi PQ-306-sonli "Kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori
3. O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-sentabrdagi PF-77-sonli "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni
4. O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2025-yil 14-martdagi PQ-103 sonli "Oila va xotin qizlarni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori
5. J. Schumpeter, "Iqtisodiy Rivojlanish nazariyasi"
6. Gulyamova Surayyo Fredinshoyevna: "Bank kreditlari vositasida kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash: muammolar va yechimlar"
7. Markaziy bank rasmiy sayti <https://cbu.uz/>

O'ZBEKISTONDA TA'LIM SOHASIGA AJRATILAYOTGAN MABLAG'LAR VA ULARNING TARKIBIY TAHLILI

Talapova Nargiza Baxriddinovna

Namangan davlat universiteti

Moliyaviy munosabatlar kafedrası dotsenti, PhD

e-mail: talapovanargiza83@gmail.com

ORCID: 0009-0009-9756-0058

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda ta’lim sohasiga ajratilayotgan budjet mablag‘larining hajmi, tarkibiy yo‘nalishlari va ularning iqtisodiy ahamiyati tahlil qilindi. Maqolada maktabgacha va maktab ta’limi hamda oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar tizimini moliyalashtirishning asosiy yo‘nalishlari o‘rganildi. Tahlil natijalari ta’lim xarajatlarida bazaviy ta’lim bosqichlari ustuvor o‘rin egallayotganini, bu esa inson kapitalini rivojlantirish, ta’lim sifati va infratuzilmani yaxshilash bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi. Maqolada ta’lim sohasini moliyalashtirish samaradorligini oshirish, budjet mablag‘larini natijadorlik ko‘rsatkichlari bilan bog‘lash hamda ilm-fan va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash zarurligi asoslandi.

Kalit so‘zlar: ta’lim xarajatlari, davlat budjeti, tarkibiy tahlil, maktabgacha ta’lim, maktab ta’limi, oliy ta’lim, inson kapitali, budjet samaradorligi.

Kirish. Ta’lim sohasi milliy iqtisodiyotda inson kapitalini shakllantiruvchi strategik tarmoq hisoblanadi. Mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishi, mehnat unumdorligi va innovatsion rivojlanishi bevosita ta’lim tizimiga ajratilayotgan moliyaviy resurslarning hajmi hamda ulardan foydalanish samaradorligiga bog‘liq.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ta’lim tizimini moliyalashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Xususan, respublika budjetidan birinchi darajali budjet mablag‘larini taqsimlovchilarga ajratiladigan mablag‘lar tarkibida maktabgacha va maktab ta’limi, shuningdek oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar yo‘nalishlari muhim o‘rin egallaydi [1; 2; 3]. O‘zbekiston Respublikasining davlat budjeti to‘g‘risidagi qonunchilik hujjatlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim sohasini moliyalashtirish respublika budjeti xarajatlarining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, 2023-yil uchun Davlat budjeti parametrlariga kiritilgan o‘zgartirishlarda Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi bo‘yicha ajratiladigan cheklangan mablag‘lar alohida ko‘rsatilgan [1]. Shuningdek, 2024-yil va 2025-yil uchun Davlat budjeti to‘g‘risidagi qonunlarda ham mazkur vazirliklar birinchi darajali budjet mablag‘larini taqsimlovchilar sifatida qayd etilib, ular kesimida moliyalashtirish hajmlari belgilangan [2; 3]. Bu esa ta’lim tizimini moliyalashtirish davlat budjeti siyosatida institutsional jihatdan mustahkam o‘rin egallaganini ko‘rsatadi.

2023-2025 yillarda ta’lim sohasining ikki asosiy yo‘nalishi bo‘yicha ajratilgan mablag‘lar quyidagi jadvalda keltiriladi.

**1-jadval. 2023-2025 yillarda ta'lim sohasining asosiy yo'nalishlari bo'yicha
ajratilgan mablag'lar[1; 2; 3].**

Yo'nalish	2023- yil, trln so'm	2024- yil, trln so'm	2025- yil, trln so'm	2023-2025- yillardagi o'zgarish, trln so'm	2023-2025- yillardagi o'zgarish, %	2025- yildagi ulushi, %
Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi	40,45	49,89	59,63	19,18	47,4	90,7
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi	6,57	5,78	6,12	-0,45	-6,9	9,3
Jami	47,02	55,67	65,74	18,73	39,8	100,0

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2023-yilda ikki asosiy ta'lim yo'nalishi bo'yicha jami ajratmalar 47,02 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 55,67 trln so'mga, 2025-yilda esa 65,74 trln so'mga yetgan. Demak, 2023-2025 yillar davomida ushbu ikki asosiy yo'nalish bo'yicha ajratilgan mablag'lar 18,73 trln so'mga yoki 39,8 foizga oshgan [1; 2; 3].

Tarkibiy jihatdan eng katta ulush Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligiga to'g'ri keladi. Ushbu yo'nalishga 2023-yilda 40,45 trln so'm, 2024-yilda 49,89 trln so'm, 2025-yilda esa 59,63 trln so'm mablag' ajratilgan [1; 2; 3]. 2023-2025 yillar oralig'ida ushbu yo'nalish bo'yicha mablag'lar 19,18 trln so'mga yoki 47,4 foizga oshgan. Bu esa davlat budjeti xarajatlarida maktabgacha va maktab ta'limini rivojlantirish ustuvor ahamiyat kasb etayotganini ko'rsatadi.

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi bo'yicha ajratmalar esa 2023-yilda 6,57 trln so'mni, 2024-yilda 5,78 trln so'mni, 2025-yilda 6,12 trln so'mni tashkil etgan [1; 2; 3]. Mazkur yo'nalishda 2024-yilda pasayish kuzatilgan bo'lsa-da, 2025-yilda ajratmalar qayta o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq 2023-yil bilan solishtirilganda 2025-yildagi ko'rsatkich 0,45 trln so'mga yoki 6,9 foizga past bo'lgan. Bu holat oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida xarajatlarni sifat, ilmiy tadqiqotlar va maqsadli dasturlar bilan bog'liq holda yanada samarali rejalashtirish zarurligini ko'rsatadi.

2025-yilda ikki asosiy yo'nalish bo'yicha jami mablag'larning 90,7 foizi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligiga, 9,3 foizi esa Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligiga to'g'ri kelgan. Bu nisbat O'zbekistonda ta'lim xarajatlarining asosiy qismi bazaviy ta'lim bosqichlariga yo'naltirilayotganini ko'rsatadi.

Ta'lim xarajatlarining ichki tarkibini yanada aniqroq ko'rsatish uchun ayrim maqsadli xarajatlar quyidagi jadvalda beriladi.

2-jadval. 2023-2025 yillarda ta'lim sohasidagi ayrim tarkibiy xarajatlar,
mlrd so'm [1; 2; 3].

Xarajat turi	2023-yil	2024-yil	2025-yil
Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi bo'yicha jami ajratmalar	40 447,6	49 888,2	59 626,7
Joriy xarajatlar	40 074,1	45 278,5	55 132,4
Rivojlantirish dasturlari uchun xarajatlar	3 448,8	5 199,2	6 321,7
Kapital qo'yilmalar	356,9	4 609,6	3 927,2
Maktablarda ma'nan eskirgan kompyuter sinflarini yangilash	220,0	200,0	200,0
DXSh asosida tashkil etilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlariga subsidiyalar	2 769,4	3 038,2	3 809,6
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi bo'yicha jami ajratmalar	6 568,5	5 778,0	6 116,2
Joriy xarajatlar	5 468,2	4 705,8	5 458,9
Rivojlantirish dasturlari uchun xarajatlar	427,3	422,0	477,0
Kapital qo'yilmalar	430,3	357,2	99,2
Ilm-fanni moliyalashtirish va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasiga transfertlar	670,0	715,0	558,1
Magistratura bosqichida o'qiyotgan xotin-qizlarning kontrakt to'lovlarini qoplash	123,0	120,0	125,0
Talabalar turar joylarini barpo etish bo'yicha subsidiyalar	246,3	250,0	300,0

2-jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha va maktab ta'limi tizimida xarajatlarning asosiy qismini joriy xarajatlar tashkil etadi. Bu xarajatlar ta'lim muassasalarining kundalik faoliyatini moliyalashtirish, pedagog xodimlar mehnatiga haq to'lash, ta'lim muassasalarini saqlash va zarur xizmatlarni ta'minlash bilan bog'liq. 2023-yilda ushbu yo'nalish bo'yicha joriy xarajatlar 40,07 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilda 55,13 trln so'mga yetgan [1; 3].

Rivojlantirish dasturlari uchun xarajatlar ham tahlil davrida o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Maktabgacha va maktab ta'limi tizimida rivojlantirish dasturlari uchun xarajatlar 2023-yilda 3,45 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda 5,20 trln so'mga, 2025-yilda esa 6,32 trln so'mga yetgan [1; 2; 3]. Bu ta'lim sifati, infratuzilma, zamonaviy o'quv vositalari va ta'lim jarayonini raqamlashtirishga qaratilgan xarajatlar ortib borayotganini anglatadi.

Maktablarda ma'nan eskirgan kompyuter sinflarini yangilashga 2023-yilda 220,0 mlrd so'm, 2024-yilda 200,0 mlrd so'm, 2025-yilda esa 200,0 mlrd so'm ajratilgan [1; 2; 3]. Mazkur xarajatlar maktablarda raqamli ta'lim muhitini shakllantirish, o'quvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bo'yicha amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish hamda ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatini kengaytirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'lim tizimida davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlariga subsidiyalar ajratilishi ham muhim tarkibiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu maqsadga 2023-yilda 2,77 trln so'm, 2024-yilda 3,04 trln so'm, 2025-yilda esa 3,81 trln so'm yo'naltirilgan [1; 2; 3]. Bu ko'rsatkich maktabgacha ta'lim qamrovini kengaytirishda xususiy sektor imkoniyatlaridan foydalanish davlat moliyaviy siyosatida muhim ahamiyat kasb etayotganini ko'rsatadi.

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar yo'nalishida esa xarajatlar tarkibi nisbatan o'zgaruvchan xususiyatga ega. 2023-yilda ushbu vazirlik bo'yicha jami ajratmalar 6,57 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda 5,78 trln so'mga kamaygan, 2025-yilda esa 6,12 trln so'mga oshgan [1; 2; 3]. Bunda joriy xarajatlar 2023-yildagi 5,47 trln so'mdan 2025-yilda 5,46 trln so'm darajasida shakllangan. Rivojlantirish dasturlari uchun xarajatlar esa 2023-yilda 427,3 mlrd so'mni, 2024-yilda 422,0 mlrd so'mni, 2025-yilda 477,0 mlrd so'mni tashkil etgan.

Ilm-fanni moliyalashtirish va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasiga transfertlar 2023-yilda 670,0 mlrd so'm, 2024-yilda 715,0 mlrd so'm, 2025-yilda 558,1 mlrd so'm miqdorida belgilangan [1; 2; 3]. Mazkur ko'rsatkichlar oliy ta'lim va ilmiy tadqiqotlar sohasini moliyalashtirishda barqaror va natijador yondashuvlarni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida magistratura bosqichida o'qiyotgan xotin-qizlarning kontrakt to'lovlarini qoplash uchun 2023-yilda 123,0 mlrd so'm, 2024-yilda 120,0 mlrd so'm, 2025-yilda esa 125,0 mlrd so'm ajratilgan [1; 2; 3]. Talabalar turar joylarini barpo etish bo'yicha subsidiyalar esa 2023-yilda 246,3 mlrd so'm, 2024-yilda 250,0 mlrd so'm, 2025-yilda 300,0 mlrd so'mni tashkil etgan. Bu oliy ta'lim tizimida ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va talabalar yashash sharoitlarini yaxshilash masalalari ham budjet siyosatida muhim o'rin tutayotganini ko'rsatadi.

2023-2025 yillar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda ta'lim sohasini moliyalashtirishda asosiy ustuvorlik maktabgacha va maktab ta'limi tizimiga qaratilgan. Bu holat aholining yosh tarkibi, umumiy ta'lim qamrovining kengligi, maktab infratuzilmasini yangilash zarurati va pedagogik jarayonni moliyaviy ta'minlash ehtiyoji bilan izohlanadi. Shu bilan birga, oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar yo'nalishidagi mablag'larning umumiy tarkibdagi ulushi nisbatan past bo'lib qolmoqda. Innovatsion iqtisodiyotga o'tish sharoitida ushbu

yo‘nalishdagi xarajatlar samaradorligini oshirish va ilmiy tadqiqotlar bilan bog‘liq moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ahamiyatga ega.

Xulosa. O‘zbekistonda ta‘lim sohasiga ajratilayotgan budget mablag‘lari 2023-2025 yillar davomida o‘shish tendensiyasiga ega bo‘lgan. Ikki asosiy ta‘lim yo‘nalishi bo‘yicha jami ajratmalar 2023-yildagi 47,02 trln so‘mdan 2025-yilda 65,74 trln so‘mga yetgan. Bu esa ta‘lim tizimi mamlakatda inson kapitalini rivojlantirish va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashning muhim moliyaviy yo‘nalishi bo‘lib qolayotganini ko‘rsatadi [1; 2; 3].

Maktabgacha va maktab ta‘limi yo‘nalishining 2025-yildagi ulushi 90,7 foizni tashkil etgani davlatning bazaviy ta‘lim bosqichlariga ustuvor ahamiyat berayotganini anglatadi. Ushbu yo‘nalishda joriy xarajatlar bilan bir qatorda rivojlantirish dasturlari, kompyuter sinflarini yangilash, davlat-xususiy sheriklik asosidagi maktabgacha ta‘lim tashkilotlarini qo‘llab-quvvatlash kabi xarajatlar muhim ahamiyatga ega.

Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar yo‘nalishida esa mablag‘lar dinamikasi barqaror o‘shishdan ko‘ra o‘zgaruvchan xarakterga ega bo‘lgan. Bu esa oliy ta‘lim va ilm-fanni moliyalashtirishda uzoq muddatli strategik yondashuv, ilmiy natijadorlik va innovatsion loyihalar samaradorligini baholash tizimini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kelgusida ta‘lim sohasiga ajratilayotgan mablag‘larning samaradorligini oshirish uchun budget xarajatlarini natijadorlik ko‘rsatkichlari bilan bog‘lash, raqamli ta‘lim infratuzilmasini rivojlantirish, oliy ta‘lim va ilm-fan xarajatlarning sifat jihatidan samaradorligini oshirish hamda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan yanada samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ta‘limga ajratilayotgan mablag‘larning o‘shishi O‘zbekistonning inson kapitaliga investitsiya siyosatini kuchaytirayotganini ko‘rsatadi. Biroq ta‘lim moliyalashtirilishida asosiy vazifa faqat mablag‘ hajmini oshirish emas, balki ularning tarkibiy samaradorligi, natijadorligi va ta‘lim sifati bilan bevosita bog‘liqligini ta‘minlashdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. “2023-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga o‘zgartirishlar kiritish haqida: O‘RQ-885-son, 25.12.2023. - Toshkent, 2023. <https://lex.uz/docs/-6707821>
2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. 2024-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida: O‘RQ-886-son, 25.12.2023. - Toshkent, 2023. <https://www.lex.uz/uz/docs/-6707765>
3. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. 2025-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida: O‘RQ-1011-son, 24.12.2024. - Toshkent, 2024. <https://lex.uz/ru/docs/-7277618>

4. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Fuqarolar uchun budget: 2025-yil uchun O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti loyihasi. - Toshkent, 2024. <https://gov.uz/oz/imv/sections/view/111253>
5. OpenBudget portali. Davlat budjeti xarajatlari bo'yicha ochiq ma'lumotlar. - Toshkent: Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi axborot tizimi, 2025. <https://openbudget.uz/outcomes>

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПЛАНИРОВАНИЮ РЕСУРСОВ И УПРАВЛЕНИЮ ПРОИЗВОДСТВОМ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Жолдасбаева Улдаулет Жаксыбай кызы

Каракалпакский государственный университет имени Бердаха

Студентка 3 курса по направлению «Эконометрика»

Аннотация. В данной статье освещаются современные подходы к эффективному использованию ресурсов и управлению производственными процессами на промышленных предприятиях. В нем анализируется значение цифровых технологий, применение таких концепций, как системы ERP (Enterprise Resource Planning), стратегии, направленные на оптимизацию движения ресурсов и повышение эффективности производства. Кроме того, рассматриваются преимущества интегрированных методов планирования и механизмов управления на основе искусственного интеллекта в повышении конкурентоспособности промышленных предприятий.

Ключевые слова: планирование и управление производством, производственная программа, промышленные предприятия, управление ресурсами, система планирования, управление производством, современные подходы, ERP-системы (Enterprise Resource Planning), цифровая трансформация.

ВХОД

В настоящее время внедрение новой системы планирования ресурсов предприятия является очень сложным процессом, требующим от руководителей и рядовых сотрудников неустанных усилий, глубокого анализа и правильного планирования внутренней и внешней среды предприятия. Кроме того, процесс реализации системных подходов к планированию требует детального анализа таких факторов, как наличие финансовых ресурсов, полномочий, поддержки со стороны руководства, а также соответствующих методов и инструментов управления, важных для реализации проектов. Эта область вызвала большой интерес у исследовательского сообщества, и поэтому предыдущие исследования пытались оценить текущее состояние этих систем и решить некоторые проблемы при изучении литературы. Поэтому остается актуальным вопрос методического обеспечения процесса планирования изменений, связанных с созданием дорожной карты по изменению процессов управления персоналом и планирования ресурсов с стратегической точки зрения.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Теоретические и методологические вопросы управления ресурсами на предприятиях рассмотрены такими исследователями СНГ и зарубежья, как Г.И.Абдрахманова, К.О.Вишневский, Л.М.Гохберг, М.АльМашари, С.К.Гани и М.Аль-Брайтен, Н.М.Альшарари, М.Армстронг, Н.Ф.Джокабинет, А.Исаксен, М.И.Латипова, Г.Гареева. В этом направлении разработаны различные теоретические подходы. В частности, по мнению Тейлора, разделение труда на функции и распределение задач в соответствии с квалификацией рабочих способствует оптимальному управлению ресурсами [11]. Файол, интерпретируя управленческую деятельность на основе функций планирования, организации, командования, координации и контроля, предлагает системный подход к управлению ресурсами [5]. На основе теории общих систем, разработанной Людвигом фон Берталланффи, промышленное предприятие рассматривается как система взаимосвязанных ресурсов. В этом подходе ресурсы (материальные, трудовые, финансовые и информационные) рассматриваются как единое целое, и анализируется взаимодействие между ними [2]. В теории конкурентного преимущества Майкла Портера ресурсы - это ключевые факторы, обеспечивающие стратегический потенциал предприятия. По его мнению, планирование ресурсов и оптимизация производственного процесса на основе конкурентного анализа определяют преимущество предприятия на рынке [9]. Альфред Чандлер подчеркивает соответствие структуры ресурсов и производства стратегии предприятия[3].

РЕЗУЛЬТАТЫ

Планирование с точки зрения рациональных подходов к организации бизнеса и поддержанию ключевых бизнес-процессов является основным источником снижения неопределенности, поскольку оно может осуществляться на нескольких уровнях, в первую очередь на уровне стратегического управления, для значительной координации деятельности предприятия в долгосрочной перспективе [15]. Увеличение количества предприятий, сложность внешней среды с точки зрения глобализации и институциональной системы, развитие технологий и производственных цепочек приводят к необходимости планирования долгосрочной деятельности предприятия для повышения вероятности успеха. Инвесторы обычно требуют, чтобы у организации был официальный план, показывающий, как она будет со временем распределять ресурсы компании для достижения конкурентного преимущества.

Одной из основных задач промышленного предприятия является пропорциональное управление всеми производственными процессами и ресурсами в строгом соответствии с утвержденными плановыми заданиями. Следует отметить, что производственный процесс должен осуществляться с минимальной продолжительностью производственного цикла и наилучшим использованием материальных ресурсов. Важным аспектом организации и управления производством является разработка и принятие управленческого решения, направленного на устранение проблемной ситуации. Управленческое решение формируется на основе анализа, прогнозирования, оптимизации,

экономического обоснования и выбора наилучшего варианта для достижения конкретной цели. Стимулом для принятия управленческого решения является необходимость оптимизации затрат и продолжительность производственного цикла, что, в свою очередь, обеспечивает мобильность и быструю адаптацию предприятия к специфическим особенностям рыночной конъюнктуры, способность изменять продукцию и совершенствовать технологию производства, повышать конкурентоспособность промышленного предприятия. Использование научного подхода и принципов моделирования, автоматизация управленческой деятельности, система мотивации являются важными факторами, влияющими на качество управленческого решения. Проблемы, связанные с эффективным использованием природных ресурсов, ограничивают экономический рост, поэтому организации вынуждены адаптировать новые стратегии развития и планировать свою деятельность, привлекать инвестиции в технологическое обновление для соответствия экологическим стандартам на международном и национальном уровнях [17]. В долгосрочной перспективе факторы экологического риска могут негативно повлиять на конкурентоспособность организации, так как они приводят к снижению операционной эффективности, привлекательности для инвесторов как объекта размещения капитала и конкурентоспособности продукции. Несоблюдение определенных экологических стандартов продукции и услуг компании дополнительно влечет за собой значительные штрафы. Поэтому планирование в организациях должно осуществляться с учетом экологических ограничений, налагаемых на цепочки поставок при формировании добавленной стоимости. Современные концепции планирования основаны на новых теоретических моделях, основанных на идеях управления жизненным циклом продукции и повышения добавленной стоимости услуг в сфере производства. Все это позволяет компаниям повышать уровень деловой ответственности и влиять на цепочки поставок, учитывая ценности устойчивого развития и формирования зеленой экономики [16].

Для многих современных промышленных организаций непрерывность бизнеса является ключевой переменной в достижении конкурентоспособности за счет повышения операционной эффективности и снижения производственных затрат [18]. Дело в том, что современные организации используют сложные системы планирования ресурсов, позволяющие определять значения ключевых переменных с учетом большого количества внутренних операций с беспрецедентным масштабом сложности внутренней среды. Предприятия могут производить тысячи наименований продукции, требующих сотен тысяч материалов и комплектующих от сотен поставщиков, поэтому своевременное обеспечение ресурсами является ключом к непрерывности и поточности производственной деятельности, что напрямую влияет на эффективность. Для успешного планирования организации используют множество подходов, таких как классификация имеющихся ресурсов и бизнес-процессов с использованием достижений макроэкономической теории и теории фирмы, изучение тенденций технологического развития в промышленности и мировой экономике,

использование методов экономического моделирования на основе имеющихся статистических данных, а также обращение к сценарийному подходу для определения вероятности развития и степени развития любого события. Естественно, в теории и практике планирования сформировалось множество подходов, которые могут применяться с разным успехом с учетом поставленных целей.

Могут существовать противоречия между различными подходами к анализу внешней и внутренней среды, а также к планированию деятельности компании, хотя с высокой вероятностью большинство концепций управления дополняют друг друга, что позволяет организациям повышать уровень понимания своих конкурентных преимуществ в зависимости от доминирующих технологических, социальных и экономических тенденций [6].

Рисунок 1. Концептуальная модель управления ресурсами на промышленных предприятиях

Исторически важная концепция долгосрочного планирования - это ресурсно-ориентированный взгляд на природу фирмы, указывающий на то, что основу конкурентного преимущества составляет совокупность уникальных материальных и интеллектуальных ресурсов компаний, объединенных ими в зависимости от условий внешней среды[1]. Ресурсно-ориентированная теория предполагает, что ресурсы в целом определяют успех компании на рынке, поэтому менеджеры должны сосредоточиться на процессах компетентного планирования, распределения и потребления ограниченных материальных и интеллектуальных активов, доступных компании. Важным аспектом является возможность контролировать ресурсы и имитировать их конкурентами, поэтому если компания обладает необходимым уровнем контроля и ее ресурсы трудно имитировать, то при наличии соответствующего спроса на товары или услуги она может достичь высокой доли рынка. Очевидно, что рост сложности внешней среды обусловлен несколькими причинами, в связи с чем возросла интеллектуальная и аналитическая нагрузка на подразделения организаций, Современные информационные и компьютерные технологии позволяют компаниям в кратчайшие сроки осуществлять процедуры поиска и оптимального распределения ресурсов в соответствии с имеющейся

информацией и имеющимися данными в контексте ключевых партнеров и конкурентов [13]. Сотрудничество является залогом успешного развития организаций, поскольку современная конкурентная среда стремительно меняет свои контуры, бизнес приобретает все более необычные формы и стремится использовать неожиданные, нетрадиционные комбинации ресурсов для выживания. Информационные и компьютерные технологии (ИКТ, IT) состоят из программного обеспечения, сетей передачи данных и физических устройств, предназначенных для выполнения вычислительных операций, хранения данных и передачи на расстояние с использованием внутренней системы связи или беспроводных мобильных или других сетей. Современные IT-компании предоставляют компаниям программные продукты, которые позволяют не только вести операционный учет, но и осуществлять ключевые этапы стратегического планирования в рамках единых систем планирования и управления ресурсами компании, называемых ERP-системами [10].

ERP-системы позволяют фиксировать отдельные операции в контексте определенных аналитических категорий и временных периодов, отображать регистры сбора данных, внедрять процедуры планирования, управлять основными параметрами системы внутреннего производственного планирования, например, установлением ставок амортизации, ставок капитальных затрат, оптимальных параметров производственных и технологических процессов, уровня ресурсов и других рекомендаций, разработанных на основе других рецептов потребления ресурсов, автоматизации процессов, планирования, точности отображения операций и снижения погрешностей на основе отсутствия человеческого вмешательства при выполнении нескольких регулярных операций [7]. Поэтому ERP-системы представляют собой сложное программное обеспечение, предназначенное для одновременной работы большого количества пользователей с ограниченным кругом ответственности в каждом бизнес-процессе [12]. Руководство компании имеет возможность контролировать ключевые параметры бизнеса, получая доступ к регистрам этой системы и формируя отчеты по результатам. Современные программные продукты позволяют осуществлять операции на основе облачных технологий хранения и вычисления данных, которые позволяют в короткие сроки формировать агрегированные отчеты по миллиардам транзакций и связывать различных пользователей, расположенных в самых отдаленных уголках мира, без необходимости ручного сбора и настройки данных подразделениями компании [4].

Процесс стратегического и операционного планирования основывается на различных ретроспективных и перспективных цифровых и текстовых данных, которые определяются специалистами и начальниками отделов, ответственными за планирование, в зависимости от производственной программы, рыночного спроса и других параметров развития внешней среды.

В связи с этим система ERP является важнейшим источником ретроспективных данных, так как все исторические транзакции вносятся в реестр, а требования к ресурсам конфигурируются, а их коэффициенты затрат определяются в зависимости от типа бизнес-процесса [8]. Данные в системе

ERP могут использоваться не только внутренними пользователями, но и внешними сторонами, например, клиентами, поскольку некоторые потоки цифровых данных являются основой для загрузки аналитических данных в бизнес-приложения и другие элементы программного обеспечения, предназначенные для внешних пользователей [19].

Точность и эффективность представления данных являются важным условием принятия качественных управленческих решений, что особенно важно при корректировке планов и расчете различных сценариев развития бизнеса.

РЕЗЮМЕ

Цифровизация на основе ERP-систем поддерживает процессы планирования с нескольких сторон. Во-первых, это позволяет отслеживать большое количество транзакций за короткое время. Современные системы цифрового планирования значительно снижают риск ошибок в бухгалтерском учете транзакций благодаря высокоточному оборудованию, датчикам, внутренним алгоритмам создания операций в бухгалтерских системах, а также проверке полноты и правильности отражения в системе планирования ресурсов организации. Каждый элемент внутренней системы управления производством воспроизводит сигналы, регулируемые и учитываемые во внутренней системе, как индивидуальные операции с необходимыми параметрами для определения их сущности и назначения. Они также имеют временную метку, позволяющую определить период, к которому относится конкретная операция. На основе этих нескольких сигналов создаются агрегированные отчеты и журналы высокого уровня, позволяющие проводить оперативный анализ и стратегическое планирование ресурсов. Современные системы обладают множеством автоматизированных функций, позволяющих не только фиксировать и контролировать личные бухгалтерские операции без вмешательства человека, но и автоматически заказывать ресурсы, которые истощаются или в которых возникает потребность, связанная с планированием новой производственной программы или производством нового продукта или услуги. Внедрение ERP-систем позволяет улучшить функцию контроля и повысить производительность труда внутри организации в порядке величины, связанной со сбором, накоплением, обработкой и хранением данных. Во-вторых, информационно-компьютерные технологии позволяют работать с огромными объемами данных, которые ранее отсутствовали в системах бухгалтерского учета, а их оценка и анализ осуществлялись полуавтоматически или на бумаге. Автоматизация бухгалтерского учета и планирования позволяет более детально рассмотреть внутренние бизнес-процессы без увеличения трудоемкости сбора и хранения данных. Это открывает совершенно новые возможности для развития бизнеса и гибкого и гибкого планирования в условиях значительных изменений внешней среды. Информация поступает в организацию не только из внутренней среды, но и из различных внешних платформ, таких как онлайн-торговые площадки, поставщики и платформы для взаимодействия с другими ключевыми

стратегическими партнерами, такими как финансовые посредники, банки или инвестиционные структуры.

В современных условиях данные хранятся на удаленных облачных серверах, что позволяет организации гибко планировать объем емкости для хранения данных, а также их обработку в зависимости от масштаба бизнеса. Технологии облачного хранения и вычислений являются ответом на проблемы, связанные с несанкционированным доступом, повреждением, потерей и повышением безопасности хранения данных, обеспечивая необходимый уровень авторизации пользователя. В-третьих, внедрение цифровых технологий и систем ERP значительно упростит внутренний документооборот и бухгалтерский учет с точки зрения необходимости хранения физических копий документов, их копирования, отражения стандартных бухгалтерских записей, проверки транзакций и подтверждения прав на совершение определенных операций в цепочке формирования потребительской стоимости. Внедрение ERP-систем связано с цифровой трансформацией бизнеса во многих компаниях, что приводит к значительному сокращению численности персонала в бухгалтерских отделах и подразделениях, обрабатывающих внутренние данные и аналитическую информацию. Как правило, подразделения сохраняют сотрудников, ответственных за отслеживание определенных операций и дополнительные сложные расчеты или ручную обработку неавтоматизированных данных из-за часто меняющихся подходов к проведению расчетов. Повышение производительности труда является результатом автоматизации и повышения квалификации персонала, что может привести к значительному сокращению или полному исключению ряда регулярных функций, связанных с поддержанием текущих операций или рутинных операций для конкретного типа бизнеса.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Barney J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage // Journal of Management. - 1991. - Vol. 17, № 1. - P. 99-120.
2. Bertalanffy L. General System Theory. - New York: George Braziller, 1968.
3. Chandler A. Strategy and Structure. - Cambridge: MIT Press, 1962.
4. Chang Y W. What drives organizations to switch to cloud ERP systems The impacts of enablers and inhibitors // Journal of Enterprise Information Management. - 2020. - Vol. 33, № 3. - P. 600-626.
5. Fayol H. General and Industrial Management. - London: Pitman Publishing, 1916.
6. Holsapple C W, Sena M P. ERP plans and decision support benefits // Decision Support Systems. - 2005. - Vol. 38, № 4. - P. 575-590.
7. Hustad E, Sørheller V U, Jørgensen E H, Vassilakopoulou P. Moving enterprise resource planning ERP systems to the cloud the challenge of infrastructural embeddedness // International Journal of Information Systems and Project Management. - 2020. - Vol. 8, № 1. - P. 5-20.
8. Jo H. Key Factors Influencing Loyalty and Satisfaction Toward ERP Mediating Role of Flow // Journal of the Knowledge Economy. - 2022. - №

- без
номера (уточняется).
9. Porter M. Competitive Advantage. - New York: Free Press, 1985.
 10. Shkurti R, Manoku E. Factors of Success in Implementation of Enterprise Resource Planning Systems // WSEAS Transactions on Business and Economics. - 2021. - Vol. 18. - P. 1084-1093.
 11. Taylor F W. The Principles of Scientific Management. - New York: Harper and Brothers, 1911.
 12. Бадалян Х. М. Проблемы и особенности внедрения ERP-систем в России // Инновационная экономика и современный менеджмент. - 2018. - Т. 3, № 1. - С. 11-15.
 13. Коновалова Г. И. Новая концепция планирования потребности ресурсов в условиях цифрового производства // Вестник Брянского государственного технического университета. - 2019. - Т. 8, № 81. - С. 71-76.
 14. Лавриненко Я. Б., Шитиков Д. В. Оценка эффективности внедрения информационных систем в организации на примере ERP-систем // [Название журнала не указано. Уточните для корректного оформления].
 15. Латипова М. И., Гареева Г. А., Григорьева Д. Р. Планирование ресурсов на предприятии как эффективный инструмент управления в современных условиях // Символ науки. - 2018. - Т. 6, № 1. - С. 51-53.

MOLIYAVIY RISKLARNI ANIQLASH VA MONITORING QILISH TARTIBI

Nasritdinov Bekzod Xusnutdinovich

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

E-mail: nasriddinov_b@mail.ru

ORCID: 0009-0008-8095-8345

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik biznes subyektlarida moliyaviy risklarni aniqlash va monitoring qilishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganilgan. Maqolada risk identifikatsiyasining bosqichma-bosqich metodologiyasi (moliyaviy faoliyat xaritasi, tarixiy tahlil, stakeholderlar bilan suhbat, PESTEL tahlili va Risk Register), miqdoriy tahlil usullari (stresstest, sezgirlik tahlili), shuningdek, monitoring tizimining asosiy elementlari (KRI, Early Warning System, semafor tizimi) batafsil yoritilgan. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Moliya vazirligi ma'lumotlari asosida kichik korxonalar moliyaviy holatining real holati tahlil qilingan. Maqola kichik biznes uchun moliyaviy risklarni boshqarishning amaliy mexanizmlarini taklif etadi.

Kalit so'zlar: moliyaviy risklar, risk identifikatsiyasi, risk monitoringi, KRI, Early Warning System, likvidlik riski, kichik biznes, stresstest, PESTEL tahlili, risk register.

Kirish

Moliyaviy risklarni boshqarish tsiklining birinchi va eng muhim bosqichi - risklarni aniqlash (identifikatsiya qilish) jarayonidir. Bu bosqichda korxona o'zining moliyaviy faoliyatiga tahdid soladigan barcha potentsial risk manbalarini tizimli ravishda ro'yxatga oladi, tavsiflaydi va dastlabki baholashdan o'tkazadi. Identifikatsiya qilinmagan risk boshqarilishi ham mumkin emas - shu boisdan, ushbu bosqich moliyaviy risk menejmentining poydevori hisoblanadi.

ISO 31000:2018 standartiga ko'ra, risk identifikatsiyasi jarayoni uchta asosiy savolga javob beradi: nima sodir bo'lishi mumkin; bu qanday va qayerda sodir bo'lishi mumkin; nima uchun bu holat yuzaga kelishi mumkin [1]. Kichik biznes kontekstida ushbu savollarga aniq javob topish uchun quyidagi bosqichma-bosqich metodologiya qo'llaniladi.

Birinchi bosqich: Moliyaviy faoliyat sohalari xaritasini tuzish. Risk identifikatsiyasining dastlabki bosqichi korxonaning barcha moliyaviy faoliyat sohalari va operatsiyalarini ro'yxatga olishdan iborat. Bu xarita korxonaning "risk landshafti"ni ko'rsatib, qaysi faoliyat sohalarida qanday turdagi moliyaviy risklarning yuzaga kelishi mumkinligini aniqlashga asos yaratadi. Kichik biznes uchun moliyaviy faoliyat sohalari xaritasiga quyidagilar kiritiladi: daromad manbaalari va xaridorlar bilan munosabatlar; xarajat tuzilishi va yetkazib beruvchilar bilan munosabatlar; kredit va qarz majburiyatlari; investitsiyalar va kapital xarajatlari; valyutaviy operatsiyalar; soliq majburiyatlari va tartibga solish talablari; naqd pul oqimlari va to'lov tizimi.

Ikkinchi bosqich: Tarixiy ma'lumotlar tahlili. O'tgan davrlar moliyaviy hisobotlarini (odatda oxirgi 3-5 yil) va operatsion ma'lumotlarni ko'rib chiqish orqali qanday moliyaviy muammolar allaqachon yuz berganligi, qaysi ko'rsatkichlar tebranib turganligi va qaysi sohalar barqaror bo'lganligi aniqlanadi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 2022-yilda o'tkazilgan kichik va o'rta korxonalar moliyaviy barqarorligi bo'yicha so'rovnoma (n=1 248 korxona) natijalariga ko'ra, kichik korxonalar o'tgan 3 yil ichida duch kelgan asosiy moliyaviy muammolar quyidagi tarzda taqsimlangan [2]:

1-jadval.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, "Kichik biznes moliyaviy barqarorligi monitoringi" [4]

Moliyaviy muammo turi	Korxonalar ulushi (%)	O'rtacha davomiyligi (oy)
Naqd pul etishmasligi (likvidlik)	68,4	3,2
Debitorlik qarzining kechikishi	54,7	4,8
Kredit olish qiyinligi	49,3	-
Xom ashyo narxi oshishi	71,2	8,6
Valyuta kursi tebranishi zarari	38,6	-

Foiz yukining oshishi	31,4	-
Soliq muammolari	22,8	2,1

Ushbu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, xom ashyo narxlarining oshishi (71,2%) va naqd pul etishmasligi (68,4%) O'zbekiston kichik biznesida eng keng tarqalgan moliyaviy muammolar bo'lib, risk identifikatsiyasida ushbu ikki sohaga alohida e'tibor qaratish zarur.

Uchinchi bosqich: Stakeholderlar bilan suhbat va so'rovnoma. Risk identifikatsiyasining muhim qismi - korxona ichidagi va tashqarisidagi manfaatdor tomonlar (xodimlar, xaridorlar, yetkazib beruvchilar, bank vakillar) bilan tuzilgan suhbat va so'rovnoma orqali ma'lumot to'plashdir. Ko'pincha, xodimlar va sheriklar o'z kundalik faoliyatida moliyaviy risklarning dastlabki belgilarini boshqaruv qarorlar qabul qilishidan oldin his qiladi. Kichik korxona uchun amaliy so'rovnoma quyidagi savollarga javob to'plashi lozim: oxirgi 6 oy ichida qaysi to'lovlar kechiktirildi va nima uchun; qaysi xarajat moddasi eng ko'p tebranib turdi; qaysi xaridor yoki yetkazib beruvchi bilan munosabatda muammo bo'ldi; qanday tashqi o'zgarishlar biznes faoliyatiga eng ko'p ta'sir ko'rsatdi.

To'rtinchi bosqich: Tashqi muhit tahlili (PESTEL). Tashqi risk omillarini aniqlash uchun PESTEL tahlili (Siyosiy, Iqtisodiy, Ijtimoiy, Texnologik, Ekologik, Huquqiy omillar) qo'llaniladi. Kichik biznes uchun ushbu tahlil qisqartirilgan shaklda amalga oshirilishi mumkin, biroq uning asosiy yo'nalishlari saqlanib qolishi lozim. O'zbekiston kichik biznesi uchun PESTEL tahlilining moliyaviy risk nuqtai nazaridan eng muhim elementlari quyidagilardir: Iqtisodiy omillar: inflyatsiya darajasi (2023 yilda 8,8%), Markaziy bank asosiy stavkasi (2023 yilda 14%), GDP o'sish sur'ati (2023 yilda 6,0%), kredit portfeli o'sishi, iste'mol talabi dinamikasi [3]. Siyosiy-huquqiy omillar: soliq qonunchiligidagi o'zgarishlar, bojxona tartibga soluvchi talablar, valyuta nazorati qoidalari, tadbirkorlik erkinligiga doir yangi me'yoriy hujjatlar. Texnologik omillar: raqamli to'lov tizimlari tarqalishi, e-tijorat bozorining o'sishi, raqobatchilarning texnologik yangilanishi.

Beshinchi bosqich: Risk ro'yxati (Risk Register) tuzish. Identifikatsiya qilingan barcha risklarni tizimli ko'rinishda qayd etish uchun risk ro'yxati shakllantiriladi. Bu hujjat risk boshqaruv tizimining asosiy ish vositasi bo'lib, muntazam yangilanib boriladi. Kichik biznes uchun standart risk ro'yxati quyidagi ustunlarni o'z ichiga oladi: risk kodi; risk nomi va tavsifi; risk toifasi (kredit, likvidlik, valyuta va h.k.); kelib chiqish sababi; ta'sir ko'rsatadigan faoliyat sohasi; ehtimollik balli (1-5); ta'sir kuchi balli (1-5); umumiy risk balli; mas'ul shaxs; joriy himoya choralari; tavsiya etilgan qo'shimcha chora. Risk identifikatsiyasidan keyin risklarni chuqur tahlil qilish jarayoni boshlanadi. Ushbu jarayon identifikatsiya qilingan har bir risk uchun uning ehtimolligini, ta'sir kuchini, o'zaro bog'liqliklarini va nazorat qilish imkoniyatlarini batafsil o'rganishni o'z ichiga oladi.

Risklarni tahlil qilish jarayoni→ Risk identifikatsiyasidan keyin risklarni chuqur tahlil qilish jarayoni boshlanadi. Ushbu jarayon identifikatsiya qilingan har bir risk uchun uning ehtimolligini, ta'sir kuchini, o'zaro bog'liqliklarini va nazorat qilish imkoniyatlarini batafsil o'rganishni o'z ichiga oladi. **Miqdoriy tahlil: Naqd**

pul oqimi prognozlash va stresstest. Risklarni miqdoriy tahlilining eng samarali usuli naqd pul oqimini bir nechta stsenariy asosida prognozlashdir. "Stresstest" - ya'ni korxonani eng noqulay sharoitga solib ko'rish - risk tahlilining muhim qismini tashkil etadi. Kichik biznes uchun uch stsenariy yondashuvi tavsiya etiladi:

1) Asosiy stsenariy (Base case) - eng ehtimollik sharoitni aks ettiradi, ya'ni bozor sharoitlari taxminan prognozlar bo'yicha rivojlanadi.

2) Optimistik stsenariy (Best case) - eng qulay sharoitni aks ettiradi: bozor talabi 15-20% yuqori bo'ladi, to'lovlar o'z vaqtida amalga oshadi, xarajatlar prognoz doirasida qoladi.

3) Pessimistik stsenariy (Worst case) - eng noqulay sharoitni aks ettiradi: asosiy xaridor to'lovni 60 kun kechiktiradi, xom ashyo narxi 20% oshadi, kredit foizi 2 foiz band ko'tariladi.

Naqd pul oqimi bo'shligi tahlili (Cash Flow Gap Analysis). Kichik biznesda likvidlik riskini aniqlashning amaliy usuli - tushumlar va to'lovlar o'rtasidagi vaqtinchalik bo'shliqlarni vizual ko'rinishda tahlil qilishdir.

Sezgirlik tahlili (Sensitivity Analysis). Sezgirlik tahlili moliyaviy ko'rsatkichning (masalan, sof foyda yoki pul oqimi) muayyan omillar o'zgarganda qancha o'zgarishini ko'rsatadi. Bu usul qaysi risk omillari korxona uchun eng hal qiluvchi ekanligini aniqlaydi.

Risk monitoringi - aniqlangan moliyaviy risklar holatini va korxonaning moliyaviy ko'rsatkichlarini doimiy kuzatib borish, ko'rsatkichlar o'rnatilgan chegaralardan chetlashganda signal berish va zarur hollarda boshqaruv choralarini ko'rish jarayonidir. Monitoring risk boshqaruv tizimining "ko'zlari va quloqlari" vazifasini bajaradi: u risklarni bir martalik tahlildan doimiy nazorat tizimiga aylantiradi. Monitoring tizimining nazariy asosini ikki kontseptual yondashuv tashkil etadi [1].

Istisno bo'yicha boshqaruv (Management by Exception) printsipliga ko'ra, monitoring tizimi odatiy holatlarda avtomatik ishlaydi va faqat chegaradan chetlashishlar yuzaga kelganda rahbarga signal yuboradi. Bu yondashuv kichik biznes uchun ayniqsa samarali, chunki kichik korxona rahbari ko'plab funktsiyalarni bir vaqtda bajarishga majbur bo'lib, barcha ko'rsatkichlarni doimiy kuzatib borishga vaqt ajrata olmaydi.

Erta ogohlantirish tizimi (Early Warning System - EWS). kontseptsiyasi bank regulyatsiyasidan olingan bo'lib, u moliyaviy muammo to'liq yuzaga kelishidan oldin uning dastlabki belgilarini aniqlashga mo'ljallangan. Kichik biznes uchun moslashtirilgan EWS bir nechta "ogohlantiruvchi signal" ko'rsatkichlarini belgilaydi va ularni muntazam kuzatib boradi.

Monitoring tizimining asosiy elementlari: Ko'rsatkichlar tizimi (Key Risk Indicators - KRI) - monitoring uchun tanlangan moliyaviy va operatsion ko'rsatkichlar ro'yxati. Har bir KRI uchun uchta chegara belgilanadi: "yashil zona" (me'yoriy holat), "sariq zona" (ogohlantiruvchi holat) va "qizil zona" (kritik holat). Monitoring chastotasi - har bir ko'rsatkich qanchalik tez-tez o'lchanishi. Ba'zi ko'rsatkichlar (naqd pul qoldig'i) kunlik kuzatuvni talab etsa, boshqalari (D/E nisbati) oylik yoki kvartallik tahlil uchun yetarli. Mas'uliyat taqsimoti - qaysi shaxs qaysi ko'rsatkichni kuzatish, tahlil qilish va rahbariyatga hisobot berishga mas'ul

ekanligi aniq belgilanishi lozim. Hisobot formati - monitoring natijalari qanday shaklda va qancha vaqt oralig'ida taqdim etilishi.

KRI tizimi: Asosiy risk ko'rsatkichlari paneli (Dashboard) Monitoring tizimining amaliy ish vositasi - bu KRI paneli bo'lib, u korxonaning real vaqt rejimidagi moliyaviy risk profilini bir nazar bilan ko'rish imkonini beradi. Kichik biznes uchun tavsiya etiladigan KRI paneli.

2-jadval.

Kichik biznes uchun KRI paneli

Ko'rsatkich	O'lchov birligi	Chastota	Yashil zona	Sariq zona	Qizil zona
Joriy likvidlik (CR)	koeffitsient	Oylik	> 1,5	1,0-1,5	< 1,0
Tezkor likvidlik (QR)	koeffitsient	Oylik	> 1,0	0,7-1,0	< 0,7
Naqd pul qoldig'i	mln so'm	Kunlik	>30kun xarajat	15-30 kun	< 15 kun
Muddati o'tgan debitorlik ulushi	%	Haftalik	< 10%	10-20%	> 20%
O'rtacha undirib olish muddati (DSO)	kun	Oylik	< 30 kun	30-60 kun	> 60 kun
D/E nisbati	koeffitsient	Kvartallik	< 1,5	1,5-2,5	> 2,5
DSCR	koeffitsient	Oylik	> 1,5	1,0-1,5	< 1,0
Sotish rentabelligi (ROS)	%	Oylik	> 8%	3-8%	< 3%
Valyuta riski ekspozitsiyasi	%(jami aktivga)	Haftalik	< 15%	15-30%	> 30%
Inventar aylanish muddati	kun	Oylik	< 45 kun	45-75 kun	> 75 kun

Izoh: Muallif ishlanmasi

O‘zbekiston Respublikasi kichik biznes sektori bo‘yicha KRI dinamikasi (2021-2025): O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Markaziy bank ma'lumotlari asosida kichik korxonalar uchun monitoring ko‘rsatkichlari quyidagi trendni ko‘rsatmoqda [4].

3-jadval

O‘zbekiston Respublikasida faoliyat yurituvchi kichik biznes subyektlari bo‘yicha KRI dinamikasi (2021-2025)[6]

KRI	2021 y	2022 y	2023y	2024y	2025y	Trend
O‘rtacha joriy likvidlik	1,37	1,54	1,51	1,63	1,68	↑ Yaxshilanish
Muddati o‘tgan debitorlik (%)	31,4	24,7	26,1	22,4	19,8	→ Barqaror
O‘rtacha DSO (kun)	58	47	51	44	41	↑ Yaxshilanish
O‘rtacha D/E	2,18	1,94	2,07	1,88	1,76	→ O‘rta risk
O‘rtacha DSCR	1,18	1,31	1,27	1,38	1,42	↑ Me'yor doirasida
O‘rtacha ROS (%)	5,8	6,4	5,9	6,7	7,1	→ Barqaror

Ushbu dinamika 2021-2022 yillarda umumiy yaxshilanish kuzatilganini, 2023 yilda esa ba'zi ko‘rsatkichlar (DSO, ROS, D/E) bir oz yomonlashganini ko‘rsatmoqda. Bu tendentsiya 2023 yildagi inflyatsion bosim va kredit shartlarining qattiqlashishi bilan izohlanadi.

Erta ogohlantirish tizimi (EWS) ning amaliy mexanizmi. EWS tizimi asosida kichik biznes uchun "semafori signal" tizimi qo‘llaniladi. Ushbu tizimda har bir monitoring ko‘rsatkichi uchta rangda belgilanadi va avtomatik harakatlar zanjiri boshlanadi:

Yashil signal - barcha ko‘rsatkichlar me'yoriy doirada. Harakat: standart oylik hisobot, rahbarga umumiy ma'lumot.

Sariq signal - bir yoki bir nechta ko‘rsatkich ogohlantiruvchi zonaga tushgan.

Harakat: maxsus tahlil o‘tkazish, sabablarni aniqlash, profilaktik choralar rejasini tuzish, ikki hafta ichida qayta tekshirish.

Qizil signal - bir yoki bir nechta ko‘rsatkich kritik zonaga tushgan. Harakat: darhol (24-48 soat ichida) rahbariyat bilan favqulodda yig‘ilish, tashqi moliyaviy maslahatchi jalb qilish, zudlik bilan tuzatish choralarini ko‘rish.

4-jadval.

O‘zbekiston Respublikasida faoliyat yurituvchi kichik biznes subyektlarining moliyaviy risklar bo‘yicha erta ogohlantirish tizimi (EWS) asosida guruhlanishi (2021-2025)[6]

Yil	Sariq signal olgan korxonalar (%)	Qizil signal olgan korxonalar (%)	Bankrotga uchragan korxonalar (%)
2020	47,3	31,6	8,4
2021	38,4	22,1	5,7
2022	29,7	17,8	3,9
2023	33,2	19,4	4,6
2024	27,4	15,8	3,2
2025	24,6	13,9	2,8

Mazkur statistika muhim xulosa beradi: qizil signal olgan korxonalarning taxminan 20-27 foizi bankrotlikka uchraydi. Bu esa qizil signal olgandan keyin zudlik bilan choralar ko'rish moliyaviy nuqtai nazardan qanchalik muhim ekanligini raqamlar bilan tasdiqlaydi [5].

Nisbatlar tahlilining dinamik monitoring shakli. Monitoring tizimida moliyaviy nisbatlarni bir martalik hisoblash emas, balki ularning dinamikasini kuzatish muhimroq. "Trend monitoring" deb ataluvchi ushbu yondashuv ko'rsatkich mutlaq qiymatidan ko'ra uning yo'nalishi va o'zgarish tezligiga e'tibor qaratadi.

Masalan, joriy likvidlik koeffitsienti 1,4 dan 1,3 ga va keyinchalik 1,2 ga tushib borsa, u hali "yashil zona"da bo'lsa ham, pasayish trendi jiddiy ogohlantirish sifatida qaralishi lozim. Aksincha, 1,1 dan 1,2 ga va 1,3 ga ko'tarilayotgan ko'rsatkich "sariq zonada" bo'lsa ham, ijobiy trend boshqaruv choralarining samaradorligini ko'rsatadi.

Debitorlik qarzlarni monitoring qilishning "qarish jadvali" (Aging Schedule). Debitorlik qarzlarni monitoring qilishning eng samarali usuli - "qarish jadvali" bo'lib, u har bir debitor bo'yicha qarzning qancha muddatdan beri to'lanmayotganini ko'rsatadi.

Valyuta riskini monitoring qilish: Ekspozitsiya hisobi.

Valyuta risklarini monitoring qilishda "ochiq valyuta pozitsiyasi" (Open Currency Position - OCP) ko'rsatkichi asosiy rol o'ynaydi:

OCP = Valyutaviy aktivlar – Valyutaviy majburiyatlar.

OCP musbat bo'lsa - korxona dollar qimmatlashishidan manfaatdor (eksportyorlar uchun); OCP manfiy bo'lsa - korxona so'm qadrsizlanishidan zararlanadi (importyorlar uchun).

5-jadval.

Toshkent import korxonasi valyuta ekspozitsiyasi monitoringi (ming AQSH dollari)[6]

Oy	Dollar aktivlar	Dollar majburiyatlar	OCP	So'm/dollar kursi	Kurs riski (mln so'm)
Yanvar	45,2	128,6	-83,4	12 150	-1 013
Fevral	38,7	135,4	-96,7	12 280	-1 187
Mart	52,3	142,1	-89,8	12 420	-1 115
Aprel	61,8	138,9	-77,1	12 380	-955
May	74,2	131,5	-57,3	12 510	-717
Iyun	68,5	125,8	-57,3	12 640	-724

Manfiy OCP korxona dollar majburiyatlari dollar aktivlaridan sezilarli darajada ko'p ekanligini ko'rsatadi. So'm qadrsizlangani sari (kurs yanvar oyidagi 12 150 dan iyun oyida 12 640 gacha oshdi), korxonaning valyuta riski ekspozitsiyasi ham oshib bordi. Monitoring bu tendentsiyani erta aniqlash va xedjlash choralari ko'rish uchun asos beradi. Risk identifikatsiyasi, tahlili va monitoringi o'z-o'zicha maqsad emas - ularning asosiy qiymati boshqaruv qarorlarini qabul qilishda va tuzatish choralari ko'rishda namoyon bo'ladi.

Boshqaruv qarorlarini asoslashda foydalanish.

Risk baholash natijalari quyidagi strategik va operatsion qarorlarga bevosita ta'sir etadi:

Yangi xaridor bilan shartnoma tuzishda kredit riski baholash natijalari to'lov shartlarini belgilaydi: yuqori risk profilidagi xaridorga tovar predoplat (oldindan to'lov) yoki kafolat talab qilinadi; o'rta risk profilidagi xaridorga 30 kunlik kredit beriladi; past risk profilidagi xaridorga 60 kunlik kredit va kichik chegirma taklif etilishi mumkin.

Kredit arizasini ko'rib chiqishda bank va moliya muassasalari DSCR, D/E va likvidlik ko'rsatkichlarini tahlil qiladi. Ushbu ko'rsatkichlarni doimiy monitoring qilgan korxona bank bilan muzokaralarda ancha qulay pozitsiyada bo'ladi.

Investitsion qarorlar qabul qilishda riskni baholash natijalari yangi loyihaning risklarini aniq ko'rsatadi va loyiha rentabelligini risk bilan muvozanatda baholash imkonini beradi.

Monitoring hisobotlari tizimi Risk monitoring natijalari turli vaqt oralig'ida turli maqsadlar uchun hisobotlar shaklida rasmiylashtirilib boriladi:

Kunlik monitoring hisoboti faqat kritik ko'rsatkichlarni (naqd pul qoldig'i, yangi muddati o'tgan to'lovlar) o'z ichiga oladi va 1 sahifali format bilan cheklanadi.

Haftalik monitoring hisoboti KRI panelining to'liq holatini, yangi identifikatsiya qilingan risklarni va joriy choralar ijrosini aks ettiradi.

Oylik moliyaviy risk hisoboti barcha moliyaviy ko'rsatkichlarni, trend tahlilini, sariq va qizil signallarni hamda korxona boshqaruvining ko'rib chiqishi uchun tavsiyalarni

o'z ichiga oladi.

Kvartallik risk profili yangilanishi risk ro'yxatini qayta ko'rib chiqishni, risk baholash natijalarini yangilashni va strategik boshqaruv qarorlariga tavsiyalar tayyorlashni nazarda tutadi. Shunday qilib, 2.1-bandning tahlili shuni ko'rsatadiki, kichik biznesda moliyaviy risklarni aniqlash va monitoring qilish tartibi bir martalik jarayon emas, balki doimiy aylanish tsikli bo'lib, u identifikatsiya, tahlil, monitoring va boshqaruv choralarini doimiy ravishda birlashtiradi. O'zbekiston kichik biznes sektori bo'yicha real statistik ma'lumotlar monitoring tizimlarining joriy etilishi qanchalik zarurligini yaqqol ko'rsatmoqda: kichik korxonalarining 72,4 foizi yetarli moliyaviy zaxiraga ega emas, 26,1 foizida muddati o'tgan debitorlik qarzlari muammosi mavjud va 2023 yilda korxonalarining 19,4 foizi qizil signal zonasida faoliyat ko'rsatgan. Ushbu holatni bartaraf etishda monitoring tizimini to'g'ri tashkil etish va uning natijalarini boshqaruv qarorlariga integratsiya qilish hal qiluvchi rol o'ynaydi. Keyingi bo'limda ushbu risklarni boshqarishning amaliy mexanizmlari - kredit siyosati, likvidlik boshqaruvi va himoya instrumentlari - batafsil ko'rib chiqiladi.

Moliyaviy risklarni aniqlash - korxona faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan moliyaviy yo'qotishlar xavfini oldindan topish va baholash jarayonidir. Bu jarayon korxonaning moliyaviy barqarorligini saqlash, zararlarning oldini olish hamda samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa kichik biznes subyektlarida moliyaviy resurslar cheklanganligi sababli risklarni o'z vaqtida aniqlash juda zarur hisoblanadi.

Moliyaviy risklarni aniqlash quyidagi asosiy bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Korxonaning moliyaviy holatini tahlil qilish

Dastlab korxonaning moliyaviy faoliyati o'rganiladi. Bunda daromad va xarajatlar, foyda miqdori, pul oqimlari, qarzдорlik holati hamda likvidlik ko'rsatkichlari tahlil qilinadi. Ushbu tahlil orqali korxonaning moliyaviy jihatdan zaif tomonlari aniqlanadi. M: agar korxonada xarajatlar daromaddan tezroq o'sayotgan bo'lsa, bu moliyaviy barqarorlikka salbiy ta'sir qiluvchi xavf belgisi hisoblanadi.

2. Risk manbalarini aniqlash

Bu bosqichda moliyaviy riskni yuzaga keltiruvchi omillar belgilanadi. Risk manbalari ichki va tashqi omillarga bo'linadi. Ichki omillarga noto'g'ri rejalashtirish, xarajatlarning ortishi, mablag'lardan samarasiz foydalanish va boshqaruvdagi kamchiliklar kiradi. Tashqi omillarga esa inflyatsiya, valyuta kursining o'zgarishi, bozor talabining kamayishi va iqtisodiy beqarorlik kabi omillar kiradi.

3. Risk turlarini aniqlash

Aniqlangan xavflar ularning xususiyatiga qarab guruhlariga ajratiladi. Kichik biznes

faoliyatida asosan kredit riski, likvidlik riski, valyuta riski, inflyatsion risk va investitsion risklar uchraydi.

4. Risk darajasini baholash

Ushbu bosqichda riskning korxonaga ta'sir darajasi va yuz berish ehtimoli aniqlanadi. Bunda ehtimoliy zarar miqdori, moliyaviy yo'qotish darajasi va foydaga ta'siri baholanadi. Risklarni baholashda statistik tahlil, ekspert baholash va moliyaviy ko'rsatkichlar tahlili usullaridan foydalaniladi.

5. Risklarni monitoring qilish

Monitoring - risklarni muntazam kuzatish va nazorat qilish jarayonidir. Bu bosqichda moliyaviy ko'rsatkichlar tahlil qilinadi, risk darajasidagi o'zgarishlar aniqlanadi va yangi xavflarning oldini olish choralari ishlab chiqiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. ISO 31000:2018. Risk management - Guidelines. International Organization for Standardization, 2018.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Kichik biznes moliyaviy barqarorligi monitoringi so'rovnomasi natijalari (n=1248). Toshkent, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi va Markaziy bank ma'lumotlari (2023 yil uchun iqtisodiy ko'rsatkichlar). Toshkent, 2024.
4. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Markaziy banki. Kichik biznes subyektlari moliyaviy ko'rsatkichlarining dinamikasi (2021-2025). Statistik byulleten. Toshkent, 2025.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Kichik korxonalar moliyaviy risklari monitoringi hisoboti (2021-2025). Toshkent, 2025.
6. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Kichik tadbirkorlik statistikasi 2025.

BIZNES SUBYEKTLARINI KREDITLASHNING ZARURLIGI

Bodirova Nafisa Maxmudovna

Bank-moliya akademiyasi mustaqil tadqiqotchisi

nafisaeuro1985@gmail.com

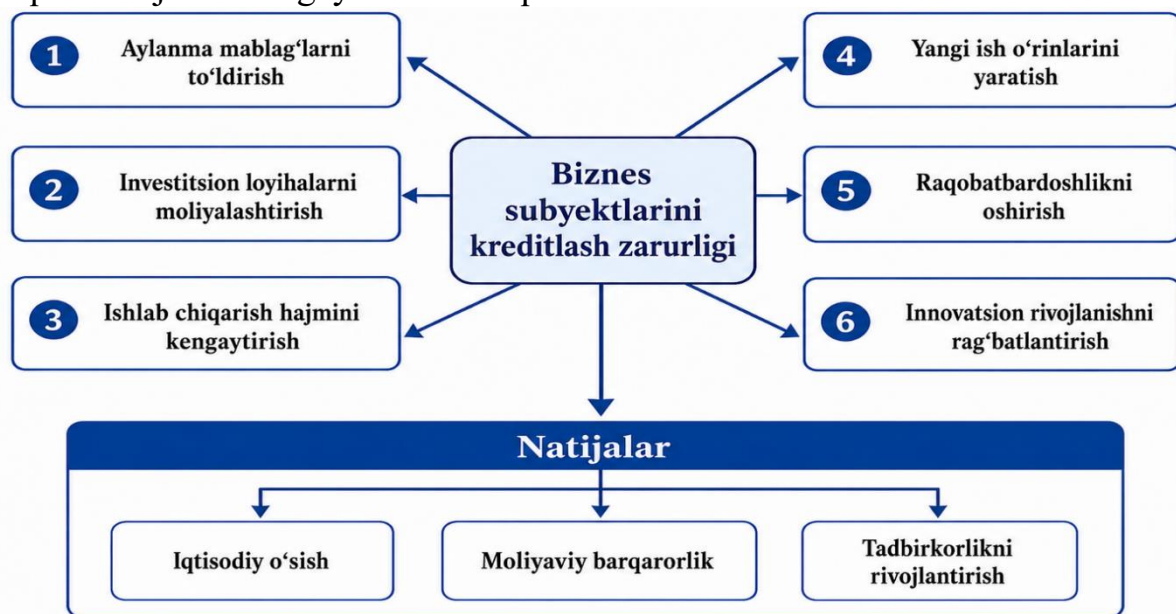
Annotatsiya. Mazkur tezisdagi biznes subyektlarini kreditlash zarurligi iqtisodiy-nazariy jihatdan asoslab beriladi. Unda kreditning tadbirkorlik faoliyatini moliyaviy ta'minlash, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, aylanma mablag'lar yetishmovchiligini bartaraf etish, investitsion loyihalarni amalga oshirish va yangi ish o'rinlarini yaratishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, biznes subyektlarini kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiy o'sish, raqobatbardoshlik, innovatsion rivojlanish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning muhim sharti sifatida ko'rib chiqiladi. Tezisdagi kreditlash jarayonida risklarni baholash, kredit resurslaridan samarali foydalanish, kredit axboroti tizimlarini rivojlantirish va kichik hamda o'rta biznes uchun moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Biznes subyektlari, kreditlash, kredit mexanizmi, tadbirkorlik, moliyalashtirish, aylanma mablag', investitsiya, kichik va o'rta biznes, kredit riski, iqtisodiy o'sish.

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida biznes subyektlarining barqaror faoliyat yuritishi va rivojlanishi ko'p jihatdan moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatiga bog'liq. Tadbirkorlik faoliyati doimiy ravishda ishlab chiqarish vositalari, xomashyo, texnologiya, ishchi kuchi, logistika, marketing va innovatsion yechimlarga ehtiyoj sezadi. Biroq barcha korxonalar ham o'z faoliyatini faqat ichki mablag'lar hisobidan kengaytirish imkoniyatiga ega emas. Shu sababli kredit biznes subyektlari uchun tashqi moliyalashtirishning muhim manbai sifatida maydonga chiqadi.

Kredit iqtisodiy kategoriya sifatida vaqtincha bo'sh pul mablag'larini qaytarishlilik, muddatlilik, to'lovlilik va ta'minlanganlik tamoyillari asosida iqtisodiyot subyektlari o'rtasida qayta taqsimlash munosabatlarini ifodalaydi. Biznes subyektlari uchun kreditning ahamiyati shundaki, u ishlab chiqarish jarayonidagi vaqtinchalik moliyaviy uzilishlarni bartaraf etadi, aylanma mablag'larni to'ldiradi va investitsion faoliyatni jadallashtiradi. Shu bois kreditlash mexanizmlari tadbirkorlikni rivojlantirish, mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish va xizmatlar ko'rsatish ko'lamini kengaytirishda muhim moliyaviy vosita hisoblanadi.

Biznes subyektlarini kreditlash zarurati, avvalo, korxonalarning aylanma mablag'larga bo'lgan ehtiyoji, investitsion loyihalarni moliyalashtirish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish bilan izohlanadi.

1-rasm. Biznes subyektlarini kreditlash zarurligini ifodalovchi asosiy yo'nalishlar (izoh: muallif tomonidan shakllantirilgan).

Biznes subyektlarini kreditlash zarurligini belgilovchi asosiy omillar tizimli tarzda ifodalangan. Unga ko'ra, kreditlash aylanma mablag'larni to'ldirish, investitsion loyihalarni moliyalashtirish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, raqobatbardoshlikni oshirish va innovatsion rivojlanishni rag'batlantirish orqali tadbirkorlik subyektlarining barqaror faoliyat yuritishiga xizmat qiladi. Natijada kreditlash iqtisodiy o'sish, moliyaviy barqarorlik va tadbirkorlikni rivojlantirishning muhim omiliga aylanadi. Ishlab chiqarish va savdo jarayonlarida xomashyo xarid qilish, tovar zaxiralarini shakllantirish, ish haqi

to'lash, transport va kommunal xarajatlarni qoplash uchun doimiy pul oqimlari talab etiladi. Tushum va xarajatlar o'rtasidagi vaqt tafovuti korxonalarda vaqtinchalik likvidlik muammolarini yuzaga keltirishi mumkin. Kredit ushbu muammoni yumshatib, biznes jarayonlarining uzluksizligini ta'minlaydi.

Ikkinchidan, kredit biznes subyektlarining investitsion faolligini oshiradi. Yangi texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, asosiy vositalarni modernizatsiya qilish, yangi mahsulot turlarini yaratish va eksport salohiyatini oshirish katta hajmdagi moliyaviy resurslarni talab qiladi. Korxonaning o'z mablag'lari bunday loyihalarni moliyalashtirish uchun yetarli bo'lmagan hollarda bank kreditlari va boshqa qarz instrumentlari muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon banki kichik va o'rta biznesning moliyadan foydalanish imkoniyatlarini kuchaytirish iqtisodiy raqobatbardoshlik va xususiy sektor rivoji uchun muhim yo'nalish ekanini qayd etadi [1,8].

Uchinchidan, kreditlash yangi ish o'rinlarini yaratish va aholi bandligini oshirishga xizmat qiladi. Biznes subyektlari kredit mablag'lari hisobidan faoliyatini kengaytirgan sari ishlab chiqarish hajmi ortadi, yangi xizmat ko'rsatish tarmoqlari shakllanadi va qo'shimcha mehnat resurslariga talab yuzaga keladi. Ayniqsa, kichik va o'rta biznes subyektlarini kreditlash hududlarda bandlikni ta'minlash, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va aholi daromadlarini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

To'rtinchidan, kreditlash biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi. Bozor sharoitida korxonalar mahsulot sifati, narx, yetkazib berish tezligi, texnologik yangilanish va mijozlarga xizmat ko'rsatish darajasi bo'yicha doimiy raqobatga duch keladi. Kredit resurslari korxonalarga zamonaviy uskunalar sotib olish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, marketing faoliyatini kuchaytirish va ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish imkonini beradi. Natijada biznes subyektlari ichki va tashqi bozorlarda mustahkam o'rin egallash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Beshinchidan, kreditlash iqtisodiyotda pul mablag'larining samarali harakatini ta'minlaydi. Banklar va moliya institutlari vaqtincha bo'sh mablag'larni jamlab, ularni ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalariga yo'naltiradi. Bu jarayon kapitalning iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasida qayta taqsimlanishini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi qonunida tadbirkorlik faoliyati erkinligi va uni qo'llab-quvvatlashning huquqiy asoslari belgilangan bo'lib, bu biznes subyektlarining moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish uchun institutsional asos yaratadi [3].

Biznes subyektlarini kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish zarurati kredit bozorida mavjud muammolar bilan ham bog'liq. Jumladan, garov ta'minoti yetishmasligi, kredit tarixining to'liq shakllanmagani, foiz stavkalarining yuqoriligi, kredit olish tartib-taomillarining murakkabligi, moliyaviy savodxonlikning yetarli emasligi va kredit risklarini baholashdagi metodik cheklovlar tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslarga kirishini qiyinlashtiradi. OECD tomonidan tayyorlangan "Financing SMEs and Entrepreneurs 2024" hisobotida kichik va o'rta

biznesni moliyalashtirishda kredit, kapital, kafolatlar va muqobil moliyalashtirish vositalarini rivojlantirish zarurligi ta'kidlanadi [2].

Kreditlash mexanizmlarini takomillashtirishda, birinchi navbatda, kredit olish jarayonlarini soddalashtirish va raqamlashtirish muhim ahamiyatga ega. Raqamli bank xizmatlari, onlayn ariza topshirish, avtomatlashtirilgan scoring tizimlari va kredit tarixini tezkor baholash mexanizmlari kredit ajratish jarayonining shaffofligi va tezligini oshiradi. Bu, ayniqsa, kichik biznes va yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun moliyaviy xizmatlardan foydalanishni yengillashtiradi.

Ikkinchi muhim yo'nalish - kredit risklarini baholash tizimini takomillashtirishdir. Kreditlash jarayonida biznes subyektining moliyaviy holati, pul oqimlari, bozor salohiyati, soliq intizomi, kredit tarixi, garov ta'minoti va biznes-rejasining asoslanganligi chuqur tahlil qilinishi lozim. Bunday yondashuv banklar uchun muammoli kreditlar hajmini kamaytiradi, tadbirkorlar uchun esa kredit resurslaridan mas'uliyatli foydalanishni rag'batlantiradi. Jahon banki kichik va o'rta biznesni kreditlashda kredit axboroti tizimlari, qarz oluvchini identifikatsiya qilish, ma'lumotlar qamrovini kengaytirish va moliyaviy axborot almashinuvini yaxshilash muhim ekanini ko'rsatadi [4,7].

Uchinchi yo'nalish - kredit mahsulotlarini biznes subyektlarining ehtiyojlariga moslashtirishdir. Barcha tadbirkorlik subyektlari bir xil moliyaviy ehtiyojga ega emas. Ishlab chiqarish korxonalari uzoq muddatli investitsion kreditlarga, savdo va xizmat ko'rsatish subyektlari aylanma mablag' kreditlariga, innovatsion startaplar esa garovsiz yoki kafolatli moliyalashtirish vositalariga ehtiyoj sezadi. Shu sababli kreditlash mexanizmlarida differensial yondashuv, ya'ni faoliyat turi, korxona hajmi, hududiy xususiyat va loyiha riskidan kelib chiqqan holda moliyalashtirish shartlarini belgilash maqsadga muvofiqdir.

To'rtinchi yo'nalish - davlat kafolatlari, kredit kafilligi va imtiyozli moliyalashtirish vositalaridan oqilona foydalanishdir. Bunday vositalar, ayniqsa, garov ta'minoti yetarli bo'lmagan, lekin iqtisodiy jihatdan istiqbolli loyihalarni amalga oshirayotgan biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, imtiyozli kreditlash mexanizmlari bozor tamoyillarini buzmasligi, kredit resurslarining samarasiz taqsimlanishiga olib kelmasligi va aniq natijadorlik mezonlari asosida baholanishi lozim.

Beshinchi yo'nalish - tadbirkorlarning moliyaviy savodxonligini oshirishdir. Kreditdan samarali foydalanish faqat mablag' olish bilan cheklanmaydi. Biznes subyektlari kredit yuklamasini to'g'ri baholash, pul oqimlarini rejalashtirish, foiz xarajatlarini hisoblash, investitsion loyiha rentabelligini aniqlash va qarzni o'z vaqtida qaytarish bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lishi zarur. Moliyaviy savodxonlikning oshishi kredit resurslaridan samarali foydalanish va muammoli qarzдорlikning oldini olishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, biznes subyektlarini kreditlash bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning eng muhim moliyaviy mexanizmlaridan biridir. Kredit korxonalarning aylanma mablag'larga bo'lgan ehtiyojini qondiradi, investitsion loyihalarni moliyalashtiradi, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish hajmini kengaytiradi, yangi ish o'rinlarini yaratadi hamda iqtisodiy faollikni kuchaytiradi.

Biznes subyektlarini kreditlash zarurati nafaqat alohida korxonalarning moliyaviy ehtiyojlari, balki butun iqtisodiyotning barqaror o'sishi bilan ham bog'liq. Kredit resurslarining samarali taqsimlanishi ishlab chiqarish salohiyatini oshiradi, hududiy rivojlanishni rag'batlantiradi, raqobat muhitini kuchaytiradi va tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlaydi. Shu bois kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Nazariy va amaliy jihatdan kreditlash tizimini takomillashtirishda kredit olish jarayonlarini soddalashtirish, kredit risklarini baholash metodikasini rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, kredit mahsulotlarini biznes ehtiyojlariga moslashtirish, kafolat va garov mexanizmlarini takomillashtirish hamda tadbirkorlarning moliyaviy savodxonligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Mazkur yo'nalishlar biznes subyektlarining moliyaviy resurslarga kirishini kengaytirib, iqtisodiyotda barqaror va inklyuziv o'sishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Bank. Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance: Improving SMEs' Access to Finance and Finding Innovative Solutions to Unlock Sources of Capital [Electronic resource]. - URL: <https://www.worldbank.org/ext/en/topic/competitiveness/small-and-medium-enterprises-smes-finance>
2. OECD. Financing SMEs and Entrepreneurs 2024: An OECD Scoreboard. - Paris: OECD Publishing, 2024. - URL: https://www.oecd.org/en/publications/2024/03/financing-smes-and-entrepreneurs-2024_015c0c26.html
3. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida, yangi tahrir, O'RQ-328-son, 02.05.2012 [Elektron resurs]. - URL: <https://lex.uz/docs/-2006789> - Murojaat sanasi: 25.05.2026.
4. World Bank Group. Improving Access to Finance for SMEs: Opportunities through Credit Reporting, Secured Lending and Insolvency Practices. - Washington, DC: World Bank Group, 2018. - URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/316871533711048308/pdf/129283-WP-PUBLIC-improving-access-to-finance-for-SMEs.pdf>
5. Mishkin F. S. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. - 12th ed. - Boston: Pearson, 2019. - 724 p.
6. Лаврушин О. И. Банковское дело. - Москва: КНОРУС, 2020. - 800 с.
7. Talapova N. B. Aholi bandligini ta'minlash va uning daromadini oshirishda ijtimoiy tadbirkorlikning ahamiyati //Academic research in educational sciences. - 2024. - T. 5. - №. TSUE Conference 1. - C. 326-329.
8. Talapova N., Yunusova S. The theory of investment activity and its role to boost economies //Теория и практика современной науки. - 2019. - №. 11 (53). - C. 7-10.

O‘ZBEKISTONDA AHOLI MOLIYAVIY SAVODXONLIGINI OSHIRISH VA INVESTITSIYA QARORLARINI QABUL QILISHNING IJTIMOIIY- IQTISODIY TAHLILI

Soliyev Saidmirzo Mirtazon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti

Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo‘nalishi talabasi

soliyevsaidmirzoxoja@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston iqtisodiyotining hozirgi bosqichida aholi moliyaviy savodxonligining tutgan o‘rni va uning investitsiya faolligiga ta’siri tadqiq etilgan. Maqolada moliyaviy savodxonlik darajasini baholash usullari, investitsiya qarorlarini qabul qilishdagi psixologik va iqtisodiy omillar tahlil qilingan. Shuningdek, mamlakatimizda fond bozorini rivojlantirishda aholi mablag‘larini jalb qilishning ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha ilmiy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: Moliyaviy savodxonlik, investitsion qarorlar, fond bozori, uy xo‘jaliklari jamg‘armalari, kapital bozori, moliyaviy xulq-atvor, iqtisodiy barqarorlik, O‘lik kapital, IPO, “Big Three”, “Nudge” nazariyasi, “Prospekt” nazariyasi.

Kirish. XXI asrning uchinchi o‘n yilligida global iqtisodiy transformatsiyalar va raqamlashtirish jarayonlari shaxsiy moliya boshqaruvi tushunchasini tubdan o‘zgartirmoqda. Bugungi kunda moliyaviy savodxonlik shunchaki matematik hisob-kitoblar to‘plami emas, balki shaxsning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlovchi, uning jamiyatdagi ijtimoiy statusini belgilovchi hamda davlatning makroiqtisodiy barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi strategik kompetensiya hisoblanadi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) ekspertlarining xulosasiga ko‘ra, aholining moliyaviy bilimlari darajasi mamlakatdagi investitsiya muhitining "termometri" bo‘lib xizmat qiladi [1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta’minlash borasida kapital bozorini liberallashtirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan[11]. Xususan, strategiyaning 26-maqsadida moliya bozorlarida raqobatni kuchaytirish, qimmatli qog‘ozlar bozorining jami hajmini YaIMga nisbatan sezilarli darajada oshirish nazarda tutilgan. Bu o‘z navbatida, aholi qo‘lidagi bo‘sh pul mablag‘larini real iqtisodiyot tarmoqlariga investitsiya ko‘rinishida jalb qilish mexanizmlarini ilmiy asosda tadqiq etishni taqozo etadi.

Biroq, fundamental tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda aholining investitsion xulq-atvori hamon konservativ xarakterga ega. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining moliyaviy ommaboplik bo‘yicha o‘tkazgan so‘rovnomalariga ko‘ra, respondentlarning aksariyati (taxminan 60-70 foizi) o‘z jamg‘armalarini "noishlab chiqarish aktivlari"da saqlamoqda. Bunga quyidagilarni misol keltirish mumkin:

Naqd valyuta aktivlari (Dollarlashtirish darajasi): Inflyatsiya xavfidan qochish maqsadida mablag‘larni uyda saqlash;

Ko'chmas mulk va oltin: An'anaviy, lekin likvidligi cheklangan aktivlar;

Moliya bozori asboblari nisbatan "kognitiv inertsia"[2]: Aholining aksiyalar, obligatsiyalar yoki investitsiya fondlari haqida yetarli tasavvurga ega emasligi.

Iqtisodiy adabiyotlarda bu holat ko'pincha "O'lik kapital" tushunchasi bilan izohlanadi. Mashhur iqtisodchi Ernando de Sotoning fikricha, rivojlanayotgan mamlakatlarda boylik yo'qligi emas, balki o'sha boylikning huquqiy va iqtisodiy jihatdan aktivlashtirilmaganligi asosiy muammodir[3]. O'zbekiston sharoitida aholi qo'lidagi milliardlab so'mlik jamg'armalar bank tizimi yoki fond bozoridan tashqarida qolishi - iqtisodiy o'sish drayverlarining samaradorligini pasaytiradi, investitsiya aylanmasini sekinlashtiradi va tadbirkorlik sub'ektlarining arzon moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyojini qondirishga to'sqinlik qiladi.

Shu bilan birga, investitsiya qarorlarini qabul qilish jarayonida axborot assimetriyasi (ma'lumotlarning bir tomonlama yoki noto'g'ri taqsimlanishi) va tavakkalchilikni (risk) noto'g'ri baholash faktori dolzarb bo'lib qolmoqda. Ko'plab fuqarolar yuqori daromad va'da qiluvchi turli "moliyaviy piramidalar" yoki shubhali loyihalar qurboniga aylanayotgani ham aynan bazaviy moliyaviy savodxonlikning yetishmasligidan dalolat beradi.

Ushbu tadqiqotning obyekti sifatida O'zbekiston Respublikasidagi uy xo'jaliklarining moliyaviy xulq-atvori olingan bo'lsa, uning predmeti - aholi moliyaviy savodxonligini oshirish orqali investitsion faollikni rag'batlantirishning uslubiy va amaliy jihatlarini ishlab chiqishdan iborat. Maqolaning dolzarbligi shundaki, unda nafaqat nazariy qarashlar, balki milliy bozorning o'ziga xos mental xususiyatlari hamda xalqaro standartlar sintezi tahlil qilinadi.

Tadqiqot materiallari va metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning ishonchliligi va ilmiy asoslanganligini ta'minlash maqsadida kompleks yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot ob'ekti va predmetining murakkabligidan kelib chiqib, metodologik apparat bir-birini to'ldiruvchi nazariy va empirik usullar majmuasidan tashkil topgan.

Adabiyotlar tahlili. Tadqiqotning axborot bazasini shakllantirishda quyidagi to'rt darajali manbalar tizimidan foydalanildi:

Makroiqtisodiy statistik ma'lumotlar: O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligining 2018-2025 yillardagi rasmiy to'plamlari, xususan, "O'zbekiston aholisining turmush darajasi va daromadlari" hamda "Investitsiya faoliyati" bo'yicha yillik hisobotlari o'rganildi. Bu ma'lumotlar aholining real daromadlari va ularning jamg'arma qilish imkoniyatlari o'rtasidagi korrelyatsiyani aniqlashga xizmat qildi.

Moliyaviy regulyator hisobotlari: O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining "Moliyaviy ommaboplik va savodxonlik" yo'nalishidagi strategik tahlillari hamda tijorat banklarining depozit bazasi dinamikasi tahlil qilindi. Ayniqsa, Markaziy bank tomonidan o'tkazilgan sotsiologik so'rovnomalar natijalari aholining moliyaviy instrumentlarga bo'lgan ishonch darajasini baholashda asosiy manba bo'lib xizmat qildi.

Xalqaro empirik ma'lumotlar: Jahon bankining Global Findex ma'lumotlar bazasi hamda Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining (OECD) milliy moliyaviy savodxonlikni baholash metodikalaridan foydalanildi[10]. Bu

O'zbekistondagi holatni Markaziy Osiyo va MDH davlatlari bilan qiyosiy tahlil qilish imkonini berdi.

Fundamental ilmiy adabiyotlar: Tadqiqotda mahalliy iqtisodchi olimlardan prof. A.Vaxabov, prof. Sh.Abdullaevlarning bank-moliya tizimi va kapital bozori transformatsiyasiga doir asarlari nazariy asos qilib olindi[9]. Shuningdek, moliyaviy savodxonlik nazariyasining dunyodagi yetakchi namoyandasi Annamaria Lusardi hamda Oliviya Mitchell tomonidan ishlab chiqilgan "Big Three" (uchta asosiy savol) konsepsiyasi metodologik tayanch nuqtasi sifatida tanlandi [8].

Metodologiya. Maqolada qo'yilgan muammolarni hal qilish uchun quyidagi ilmiy metodlar sintezi qo'llanildi:

Tizimli yondashuv: Aholining moliyaviy savodxonligi va investitsion xulq-atvori iqtisodiy tizimning ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqildi. Bunda ta'lim darajasi, daromadlar hajmi va moliya bozori infratuzilmasi bir-biriga bog'liq bo'lgan elementlar sifatida tahlil qilindi.

Qiyosiy va retrospektiv tahlil (Comparative and Retrospective Analysis): O'zbekistonda aholi jamg'armalari tarkibining so'nggi besh yildagi o'zgarishi xorijiy davlatlar tajribasi bilan solishtirildi. Bu metod orqali milliy bozordagi o'ziga xos to'siqlar (bottlenecks) aniqlandi.

Induksiya va deduksiya: Ayrim jismoniy shaxslarning investitsion xatti-harakatlaridan umumiy iqtisodiy tendensiyalarni chiqarish (induksiya) hamda umumiy iqtisodiy qonuniyatlardan kelib chiqib, aholining moliyaviy qarorlariga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish (deduksiya) usullari qo'llanildi.

Ekonometrik modellash elementlari: Aholi daromadlarining o'sishi va fond bozorida faollik o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun oddiy chiziqli regressiya tahlili elementlaridan foydalanildi. Bu usul moliyaviy bilim darajasi 1% ga oshganda, investitsiya hajmining necha foizga o'zgarishini prognoz qilishga imkon beradi.

Muhokama va natijalar. Moliyaviy savodxonlikning nazariy-uslubiy asoslari va zamonaviy paradigmalari.

Moliyaviy savodxonlik fenomenini tadqiq etishda biz shunchaki texnik ko'nikmalar majmuasidan voz kechib, uni kengroq - iqtisodiy ratsionallik va xulq-atvor sintezi sifatida talqin qilamiz. Ilmiy adabiyotlarda moliyaviy savodxonlik tushunchasi uzoq vaqt davomida faqatgina kognitiv resurs sifatida ko'rib kelingan bo'lsa-da, Nobel mukofoti sovrindori Richard Talerning "Nudge" nazariyasi inson iqtisodiy agent sifatida har doim ham "Homo Economicus" qoidalariga bo'ysunmasligini, aksincha, qarorlar qabul qilishda kognitiv cheklovlar va hissiy turtkilarga tayanishini isbotladi[4].

O'zbekiston iqtisodiyotining hozirgi transformatsiyalashuv bosqichida "jamg'arma - investitsiya" zanjirining uzilishi bir necha fundamental sabablarga ega bo'lib, ular orasida inflyatsion kutilmalarning yuqoriligi va moliya institutlariga bo'lgan institutsional ishonchning shakllanish jarayoni markaziy o'rinni egallaydi. 2023-yilgi empirik tahlillar shuni ko'rsatadiki[5], mamlakat aholisining qariyb 12-15 foizigina qimmatli qog'ozlar bozori, xususan, IPO jarayonlari va dividend siyosati bo'yicha bazaviy bilimlarga ega. Bu esa jamiyatning katta qismida fond

bozoriga nisbatan yuqori xavfli "moliyaviy o'yin" sifatida noto'g'ri persepsiya shakllanishiga sabab bo'lmoqda.

Investitsiya qarorlarini qabul qilishdagi fundamental to'siqlar tahlili. Tadqiqot doirasida aniqlangan investitsion passivlik determinanlari orasida bixevioral omillar ustuvorlik qiladi. Daniel Kaneman va Amos Tverskiy tomonidan ilgari surilgan "Prospekt nazariyasi"ga muvofiq, o'zbek investorlari uchun potentsial foyda keltiradigan imkoniyatdan ko'ra, mavjud mablag'ni yo'qotmaslik emotsional jihatdan ikki baravar kuchliroq ahamiyatga ega. Ushbu "yo'qotishdan qochish" (Loss Aversion) effekti tarixiy iqtisodiy volatillik tajribasi bilan birlashib, aholini passiv mudofaa strategiyasini tanlashga va mablag'larni real sektordan ko'ra statik aktivlarga yo'naltirishga majbur qilmoqda[6].

Shu bilan birga, moliya bozoridagi axborot assimetriyasi va semantik to'siqlar muammoning yana bir qirrasini ochib beradi. Kapital bozori terminologiyasining murakkabligi va mahalliy tildagi tahliliy kontentning tanqisligi aholi uchun bozorgacha bo'lgan masofani (kognitiv xarajatlarni) sun'iy ravishda oshirib yubormoqda. Bunga qo'shimcha ravishda, hududlarda professional brokerlik infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi investitsiya jarayonini periferiyadan uzib, faqat yirik megapolislar bilan cheklangan eksklyuziv jarayonga aylantirib qo'ygan.

Quyidagi jadvalda O'zbekistondagi uy xo'jaliklari jamg'armalari tarkibining iqtisodiy samaradorlik va xatar darajasi bo'yicha qiyosiy tahlili keltirilgan:

1-jadval. Aholi jamg'armalarining aktivlar bo'yicha taqsimlanishi va ularning xarakteristikasi

Aktiv turi	Umumiy ulushi (%)	Nominal rentabellik	Tavakkalchilik (Risk)	Likvidlik darajasi
Naqd xorijiy valyuta	55%	Past	O'rta (Inflyatsiya xavfi)	O'ta yuqori
Ko'chmas mulk	25%	Yuqori	Past	Past
Bank depozitlari	15%	O'rta	Past (Davlat kafolati)	O'rta
Fond bozori (Aksiyalar)	5%	Juda yuqori	Yuqori	Yuqori

Raqamli transformatsiya va FinTech ekotizimining innovatsion drayverlari. Zamonaviy sharoitda moliyaviy texnologiyalar (FinTech) sektori O'zbekistonda aholining investitsion faolligini oshirishda "texnologik lift" vazifasini o'tamoqda. Mobil ilovalar orqali brokerlik hisob raqamlarini masofadan ochish va savdolarida ishtirok etish imkoniyati bozorga kirish to'siqlarini minimal darajaga tushirdi. Bu jarayon ayniqsa yosh avlod vakillari orasida yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Z-avlod vakillarining raqamli aktivlar va aksiyalarga investitsiya qilishga bo'lgan qiziqishi o'tgan avlodga nisbatan 3.2 barobar yuqori ekanligi, jamiyatda "moliyaviy mustaqillik" (FIRE harakati) paradigmasining ommalashayotganidan dalolat beradi.

Biroq, raqamli investitsiyalarning ommalashishi bilan birga "gamifikatsiya" xavfi ham yuzaga chiqmoqda. Yosh investorlar ko'pincha fond bozorini chuqur fundamental tahlilni talab qiluvchi soha emas, balki mobil o'yinlar kabi qisqa muddatli daromad manbai sifatida qabul qilishmoqda. Bunday yondashuv bozordagi volatillikni oshirish bilan bir qatorda, aholi orasida ommaviy moliyaviy yo'qotishlar xavfini ham yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli, milliy moliya platformalarida nafaqat tranzaktsion xizmatlarni, balki EdTech (moliyaviy ta'lim) modullarini ham integratsiya qilish barqaror investitsiya muhitini yaratishning eng samarali yo'li hisoblanadi.

Xalqaro tajriba: R.Lusardi modelining O'zbekistonga adaptatsiyasi

Annamaria Lusardi va Oliviya Mitchell tomonidan taklif etilgan "Big Three" metodikasi asosida O'zbekistonning ayrim hududlarida o'tkazilgan tajriba natijalarini muhokama qilsak, respondentlarning atigi 18% qismi murakkab foiz (compound interest) va diversifikatsiya tushunchalarini amalda qo'llay olishini ko'rsatdi[7]. Taqqoslash uchun, ushbu ko'rsatkich rivojlangan iqtisodiyotlarda 60-70% ni tashkil etadi.

Bu natija shuni anglatadiki, mamlakatda investitsion faollikni oshirish uchun faqatgina texnik imkoniyat yaratish yetarli emas, balki aholida "investitsion madaniyat"ni shakllantirish bo'yicha davlat darajasidagi dasturlar zarur.

Makroiqtisodiy samaradorlik tahlili

Agar aholi qo'lidagi "passiv kapital"ning kamida 15-20% qismi fond bozoriga yo'naltirilsa, bu YaIM o'sish sur'atlarini qo'shimcha 1.5-2% bandga oshirish imkonini beradi. Bu nafaqat korxonalarning to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirilishiga, balki bank tizimidagi bosimning kamayishiga va moliya bozorining chuqurlashishiga (market depth) olib keladi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va aholi farovonligini oshirishda moliyaviy savodxonlikni yuksaltirish shunchaki ijtimoiy tashabbus emas, balki mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlovchi fundamental omil hisoblanadi. Tahlillarimiz shuni tasdiqladiki, aholining "jamg'arma-investitsiya" xulq-atvoridagi konservatizm va passivlik faqatgina iqtisodiy omillar bilan emas, balki chuqur psixologik va institutsional to'siqlar bilan bog'liqdir. Ushbu muammolarni bartaraf etish va aholining investitsion salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun quyidagi kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish taqozo etiladi.

Birinchidan, ta'lim tizimini tubdan transformatsiya qilish zarurati dolzarb ahamiyat kasb etadi. Maktab va oliy ta'lim dasturlariga "Shaxsiy moliya boshqaruvi" fanini majburiy kiritish orqali yosh avlodda qimmatli qog'ozlar bozori, diversifikatsiya va murakkab foiz (compound interest) mexanizmlari bo'yicha bazaviy tushunchalarni shakllantirish lozim. Bu yondashuv kelajakda jamiyatda "moliyaviy ongli" investorlar qatlamini yaratishning poydevoriga aylanadi.

Ikkinchidan, fiskal siyosatni optimallashtirish orqali fond bozorini rag'batlantirish mexanizmlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Xususan, jismoniy shaxslarning qimmatli qog'ozlardan oladigan dividend daromadlarini muayyan muddatga soliqdan ozod qilish yoki soliq yukini kamaytirish - aholini bank depozitlaridan fond bozoriga o'tishga undovchi kuchli iqtisodiy instrument bo'lib

xizmat qiladi. Bunday imtiyozlar kichik investorlar uchun bozorda qolish va uzoq muddatli investitsion qarorlar qabul qilishga bo'lgan motivatsiyani keskin oshiradi.

Uchinchidan, davlat tomonidan "Xalq IPOsi" kabi loyihalarni keng ko'lamda targ'ib qilish va ular uchun aholiga tushunarli, oddiy va shaffof qo'llanmalar yaratish ishlari jonlantirilishi kerak. Raqamli platformalar orqali aholiga investitsiya qilishning afzalliklari va xatarlarini tushuntirib boruvchi axborot kampaniyalari "ma'lumotlar assimetriyasi"ni yo'qotishga va moliya bozoriga bo'lgan ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Yakuniy xulosa shundan iboratki, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish - bu bir yillik emas, balki uzoq muddatli strategik jarayon bo'lib, u iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga real investitsiya oqimini ta'minlovchi asosiy drayverga aylanadi. Faqatgina texnik imkoniyatlar (platformalar, dasturlar) va insoniy kapital (savodxonlik, ishonch) uyg'unlashgan taqdirdagina O'zbekiston kapital bozori barqaror va samarali mexanizm sifatida rivojlanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. OECD. Recommendation on Financial Literacy and Education. - Paris: OECD Publishing, 2023. - P. 14-20.
2. Cognitive inertia - insonlarning o'zgaruvchan tashqi muhit yoki yangi iqtisodiy sharoitlarga qaramay, o'zining shakllanib qolgan eskirgan fikrlash qoliplari va an'anaviy xulq-atvor strategiyalaridan voz kecha olmaslik holati // Muallif izohi.
3. De Soto H. The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else. - New York: Basic Books, 2000. - P. 32-45.
4. Thaler R. H., Sunstein C. R. Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness. - New Haven: Yale University Press, 2008.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki yoki O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining 2023-yil yakunlari bo'yicha "Uy xo'jaliklari moliyaviy holati va jamg'arma faolligi" hisoboti ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.
6. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk // Econometrica. - 1979. - Vol. 47, № 2. - P. 263-291.
7. Lusardi A., Mitchell O. S. Financial Literacy around the World: An Overview // Journal of Pension Economics and Finance. - 2011. - Vol. 10, № 4. - P. 497-508.
8. Prognozlashtirish va makroiqtisodiy tadqiqotlar instituti. O'zbekistonda moliyaviy savodxonlik bo'yicha tadqiqotlar, 2022-2023-yillar. - Toshkent: IFMR, 2023.
9. Lusardi A., Mitchell O. S. The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence // Journal of Economic Literature. - 2014. - Vol. 52, № 1. - P. 5-44.
10. Vaxabov A. V., Jumaev N. X. O'zbekiston iqtisodiyoti: darslik. - Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2023. - B. 165-178.
11. World Bank. The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19. - Washington, DC: World Bank, 2022. - P. 12-18.

12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. - Toshkent, 2022-yil 28-yanvar.

TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN SANOAT-ISHLAB CHIQARISH SOHASINI MOLİYALASHTIRISH BO'YICHA XORIJIY TAJRIBALAR VA ULARNI QO'LLASH IMKONIYALARI

Lapasov Nurali Abduraxmon o'g'li

"Diplomat University"

Xo'jalik-ta'minot bo'limi boshlig'i

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda tijorat banklari tomonidan sanoat-ishlab chiqarish sohasini moliyalashtirishning xorijiy tajribalari hamda ularni milliy iqtisodiyot sharoitida qo'llash imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya, AQSH va Xitoy kabi davlatlarda sanoat sektorini moliyalashtirish mexanizmlari, bank tizimining ushbu jarayondagi roli va davlat siyosati bilan uyg'unlashgan moliyaviy instrumentlar o'rganiladi. Xususan, imtiyozli va uzoq muddatli kreditlar, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash, kichik va o'rta sanoat subyektlariga kredit kafolatlari berish hamda loyiha tahlili asosida moliyalashtirish amaliyotlari keng yoritiladi.

Shuningdek, rivojlangan davlatlarda tijorat banklari nafaqat moliyaviy resurslarni taqdim etuvchi institut, balki sanoat siyosatini amalga oshirishda muhim strategik hamkor sifatida faoliyat yuritishi asoslab beriladi. Tadqiqot natijasida xorijiy tajribalarni O'zbekiston bank tizimida qo'llash, sanoat korxonalarini moliyalashtirish samaradorligini oshirish, innovatsion va eksportbop ishlab chiqarishni rivojlantirish hamda banklar va real sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar. Tijorat banklari, sanoatni moliyalashtirish, xorijiy tajriba, innovatsion loyihalar, investitsion kreditlar

Аннотация. В данном исследовании анализируется зарубежный опыт финансирования промышленного и производственного сектора коммерческими банками и возможности его применения в условиях национальной экономики. Изучаются механизмы финансирования промышленного сектора в таких странах, как Германия, Япония, Южная Корея, США и Китай, роль банковской системы в этом процессе и финансовые инструменты, соответствующие государственной политике. В частности, широко рассматриваются практика льготных и долгосрочных кредитов, финансирование инновационных проектов, поддержка экспортно-ориентированного производства, предоставление кредитных гарантий малым и средним предприятиям, а также финансирование на основе проектного анализа.

Также обосновывается, что в развитых странах коммерческие банки выступают не только как институты, предоставляющие финансовые ресурсы, но и как важные стратегические партнеры в реализации промышленной

политики. В результате исследования разработаны научно-практические предложения по применению зарубежного опыта в банковской системе Узбекистана, повышению эффективности финансирования промышленных предприятий, развитию инновационного и экспортно-ориентированного производства и укреплению сотрудничества между банками и реальным сектором.

Ключевые слова: коммерческие банки, промышленное финансирование, зарубежный опыт, инновационные проекты, инвестиционные кредиты

Abstract. This study analyzes foreign experiences of financing the industrial and manufacturing sector by commercial banks and the possibilities of their application in the conditions of the national economy. The study studies the mechanisms of financing the industrial sector in countries such as Germany, Japan, South Korea, the USA and China, the role of the banking system in this process and financial instruments that are consistent with state policy. In particular, the practices of preferential and long-term loans, financing of innovative projects, support for export-oriented production, providing credit guarantees to small and medium-sized industrial entities and financing based on project analysis are widely covered.

It is also substantiated that in developed countries commercial banks act not only as institutions providing financial resources, but also as important strategic partners in the implementation of industrial policy. As a result of the study, scientific and practical proposals are developed on the application of foreign experiences in the banking system of Uzbekistan, increasing the efficiency of financing industrial enterprises, developing innovative and export-oriented production, and strengthening cooperation between banks and the real sector.

Keywords: Commercial banks, industrial financing, foreign experience, innovative projects, investment loans

Kirish

Bugungi kunda sanoat va ishlab chiqarish sohasini rivojlantirish milliy iqtisodiyot barqaror o'sishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Sanoat sektori iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, yangi ish o'rinlari yaratish, eksport salohiyatini oshirish hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etishda muhim rol o'ynaydi. Shu bois, sanoat korxonalarini moliyaviy resurslar bilan ta'minlash, ayniqsa tijorat banklari orqali samarali moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda sanoatni moliyalashtirish tizimi turli xil moliyaviy instrumentlar, davlat qo'llab-quvvatlovi hamda bank sektorining faol ishtiroki asosida shakllangan. Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya, AQSH va Xitoy kabi mamlakatlarda tijorat banklari sanoat korxonalarini moliyalashtirishda strategik rol o'ynaydi. Ushbu davlatlarda banklar nafaqat kredit beruvchi moliyaviy institut sifatida, balki davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda muhim vosita sifatida ham faoliyat yuritadi.

Ayniqsa, Germaniyada KfW rivojlanish banki orqali sanoat tarmoqlariga uzoq muddatli va imtiyozli kreditlar berish tizimi yo'lga qo'yilgan bo'lsa, Yaponiyada banklar ishlab chiqarish korxonalari bilan uzoq muddatli strategik hamkorlik asosida

faoliyat yuritadi. Janubiy Koreyada esa davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan moliyaviy institutlar eksportga yo'naltirilgan sanoat korxonalarini moliyalashtirishda muhim rol o'ynaydi. AQSHda esa sanoatni moliyalashtirish bozor mexanizmlariga asoslangan bo'lib, banklar, investitsiya fondlari hamda venchur kapital institutlari o'rtasidagi hamkorlik keng rivojlangan.

O'zbekiston iqtisodiyotida ham sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish, yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish hamda eksport salohiyatini oshirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, sanoat korxonalarini moliyalashtirish tizimini takomillashtirish, tijorat banklari faoliyatini ushbu jarayonga faol jalb etish hamda ilg'or xorijiy tajribalarni milliy bank tizimiga joriy etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi - tijorat banklari tomonidan sanoat-ishlab chiqarish sohasini moliyalashtirish bo'yicha xorijiy tajribalarni tahlil qilish hamda ularni O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlarini ilmiy jihatdan asoslab berishdan iborat.

Asosiy qism

Tijorat banklari tomonidan sanoat-ishlab chiqarish sohasini moliyalashtirish bo'yicha xorijiy tajriba ko'p yillik iqtisodiy amaliyot, davlat siyosatlari va xususiy sektorning faol ishtiroki asosida shakllangan. Bu tajriba shuni ko'rsatadiki, sanoat sohasini samarali moliyalashtirish faqat kredit berish bilan cheklanib qolmaydi, balki u iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlovchi kompleks moliyaviy mexanizmlar tizimini yaratishni talab qiladi.

Xorijiy mamlakatlar tajribasiga nazar tashlasak, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya, AQSH va Xitoyda sanoatni moliyalashtirishda banklar muhim rol o'ynaydi. Germaniyadagi KfW banki misolida ko'rish mumkinki, davlat resurslarini tijorat banklari orqali maqsadli yo'naltirish orqali sanoatning ustuvor tarmoqlariga uzoq muddatli va imtiyozli kreditlar taqdim etiladi. Bu esa yuqori texnologik ishlab chiqarishni, yashil energetikani va raqamlashtirishni rag'batlantiradi. Yaponiyada banklar sanoat korxonalari bilan uzoq muddatli hamkorlikni yo'lga qo'ygan bo'lib, ularning moliyaviy ehtiyojlari va strategik maqsadlariga moslashgan individual kredit yechimlar taklif etiladi. Bu yechimlar ko'pincha innovatsiyaga, avtomatlashtirishga va xalqaro raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan. [2]

Janubiy Koreyada tijorat banklari bilan bir qatorda, maxsus moliyaviy institutlar - masalan, Korea Development Bank - davlat siyosatini amalga oshirish vositasi sifatida faoliyat yuritadi. Ushbu institutlar sanoat klasterlarini rivojlantirish, eksportni ko'paytirish va texnologik yechimlarni joriy etish uchun yirik sanoat kompaniyalariga moliyaviy ko'mak beradi.[4]

AQSHda esa moliyalashtirish mexanizmi ko'proq bozor mexanizmlariga asoslangan bo'lib, banklar va investitsiya institutlari turli moliyaviy instrumentlar - kreditlar, lizing, obligatsiyalar, xususiy investitsiya jamg'armalari orqali sanoatni moliyalashtiradi. Davlat bu jarayonda asosan kafolatlar va soliq imtiyozlari orqali ishtirok etadi.

Xitoyda esa tijorat banklari davlat strategiyalarini amalga oshirish vositasi sifatida qaraladi. "Made in China 2025" kabi dasturlar doirasida banklar sanoatning

ustuvor sohalar - sun'iy intellekt, yangi materiallar, zamonaviy texnika ishlab chiqarish - uchun imtiyozli moliyalashtirishni amalga oshiradi. Bu jarayonda banklar davlat tomonidan rag'batlantiriladi va yo'naltiriladi. Ushbu xorijiy tajribalardan kelib chiqib, ularni O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlarini quyidagicha izohlash mumkin.

Birinchidan, tijorat banklari o'z moliyalashtirish siyosatlarini mamlakatning iqtisodiy ustuvor yo'nalishlari bilan uyg'unlashtirishlari lozim. Bunda, davlat tomonidan tarmoqlararo strategik yo'nalishlar belgilab berilishi, banklar esa ushbu sohalariga uzoq muddatli va maqsadli moliyaviy resurslar yo'naltirishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ikkinchidan, banklar va davlat o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash orqali innovatsion sanoat loyihalarini moliyalashtirishda maxsus fondlar yoki imtiyozli kredit liniyalari yaratilishi kerak. Bunda, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning texnologik yangilanishiga yordam berish, eksportbop mahsulot ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash ustuvor bo'lishi kerak.

Uchinchidan, kichik va o'rta sanoat subyektlariga moliyaviy xizmatlarni soddalashtirish, ular uchun kredit olish sharoitlarini yengillashtirish orqali banklar iqtisodiyotning keng qo'lamli rivojiga hissa qo'shishi mumkin. Shuningdek, sanoat subyektlari uchun biznes-reja tayyorlash, loyihaviy tahlil va kredit xatarlarini baholash sohalarida konsalting xizmatlari ham joriy etilishi maqsadga muvofiq. Xorijiy tajriba O'zbekiston tijorat banklari uchun ilg'or modellardan o'rnatilgan olish, moliyalashtirishni strategik asosda yo'lga qo'yish, innovatsiya va eksportni qo'llab-quvvatlash orqali sanoatni rivojlantirishda muhim manba bo'lishi mumkin. Eng muhimi, bu jarayon davlat siyosati, moliyaviy institutlar va xususiy sektor o'rtasidagi hamjihatlikka asoslangan bo'lishi zarur.

Germaniya tajribasida sanoat sohasini moliyalashtirishda davlat va tijorat banklari o'rtasida samarali hamkorlik modeli mavjud. Masalan, Germaniyadagi davlatga tegishli rivojlanish banki - KfW, 2023 yilda umumiy 137 milliard yevro miqdorida kredit taqdim etgan bo'lib, shundan 30 foizdan ortig'i sanoat-ishlab chiqarish sohasiga to'g'ri keladi. KfW tijorat banklari orqali sanoat korxonalariga uzoq muddatli va past foizli kreditlar berish uchun resurs taqdim etadi. Germaniya bank tizimida sanoat loyihalarini ko'pincha "Grüne Industrie" (yashil sanoat) konsepsiyasi asosida baholanib, energiya samaradorligi va innovatsion yechimlarga ustuvor ahamiyat beriladi.

Yaponiyada sanoat sohasiga bank kreditlari orqali moliyalashtirishning ulushi yuqori bo'lib, 2022 yilda mamlakatdagi tijorat banklari tomonidan umumiy chiqarilgan korporativ kreditlarning taxminan 35 foizi ishlab chiqarish tarmoqlariga to'g'ri kelgan. Misol uchun, Mitsubishi UFJ Financial Group tomonidan texnologik uskunalar, robototexnika va avtomatlashtirish sohalariga taqdim etilgan investitsion kreditlar hajmi 2022 yilda 12 milliard dollardan oshgan. Banklar, ayniqsa, "Smart Factory" - intellektual zavodlar konsepsiyasiga moliyaviy yordam ko'rsatishni ustuvor yo'nalish deb hisoblashadi.[6]

Janubiy Koreyada sanoatni moliyalashtirishda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan banklar asosiy rolni o'ynaydi. 2023 yilda Korea Development Bank (KDB) tomonidan taqdim etilgan 73 trln von (taxminan 55 milliard dollar)

kreditning katta qismi sanoat va eksportga yo'naltirilgan korxonalarni moliyalashtirishga sarflangan. Shuningdek, eksportni rag'batlantiruvchi bank - KEXIM, 2022 yilda 110 milliard dollarlik eksport moliyalashtirishini amalga oshirgan. Bu moliyalashtirish asosan avtomobilsozlik, kemasozlik va elektron texnika sohalarida faoliyat yuritayotgan kompaniyalarga qaratilgan.

AQShda sanoatni moliyalashtirish asosan xususiy tijorat banklari va moliyaviy institutlar orqali amalga oshiriladi.[1] 2022-yilda AQShda ishlab chiqarish sektoriga berilgan korporativ kreditlar umumiy bank kredit portfelining 20 foizini tashkil etdi. JPMorgan Chase va Bank of America kabi yirik banklar tomonidan sanoat korxonalariga qariyb 150 milliard dollar miqdorida kreditlar taqdim etilgan. Shuningdek, AQShda kichik va o'rta sanoat subyektlarini qo'llab-quvvatlash uchun Small Business Administration (SBA) tashkiloti orqali 2023-yilda 28 milliard dollarlik kafolatli kreditlar ajratilgan (1-jadval).

1-jadval

Tijorat banklari tomonidan sanoat-ishlab chiqarish sohasini moliyalashtirish bo'yicha xorijiy tajribalari va uning xususiyati (muallif ishlanmasi)

Mamlakat	Asosiy moliya muassasalari	Moliyalashtirish usuli va miqdori	O'ziga xos xususiyatlar
Germaniya	KfW, Deutsche Bank, Commerzbank	2023 yilda KfW orqali sanoatga 41 mlrd yevro	Imtiyozli kreditlar, yashil sanoatga qaratilgan mablag'lar
Yaponiya	MUFG, Mizuho, Sumitomo Mitsui	2022 yilda banklar tomonidan sanoatga 35% korporativ kreditlar	Innovatsiya, avtomatlashtirish, "Smart Factory" konsepsiyasi
Janubiy Koreya	Korea Development Bank, KEXIM	2023 yilda KDB tomonidan 55 mlrd dollar, KEXIM - 110 mlrd \$	Eksportni qo'llab-quvvatlash, chebollar bilan hamkorlik
AQSH	JPMorgan Chase, Bank of America, SBA	2022 yilda sanoatga berilgan kreditlar 150 mlrd dollar	Xususiy bozor, kafolatli kreditlar, faktoring va lizing
Xitoy	ICBC, China Development Bank	2022 yilda sanoat loyihalariga 300 mlrd dollar	"Made in China 2025" strategiyasi, ustuvor sohalarga imtiyozlar

Xitoyda sanoatni moliyalashtirish davlat siyosatining markazida turibdi. China Development Bank va Industrial and Commercial Bank of China (ICBC) kabi yirik moliya muassasalari tomonidan 2022 yilda sanoat loyihalari uchun taqdim etilgan kreditlar hajmi 300 milliard dollardan oshgan. Bu kreditlar asosan yuqori texnologiyali ishlab chiqarish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish sohalariga yo'naltirilgan. Xitoy hukumati "Made in China 2025" strategiyasi doirasida tijorat banklariga ushbu sohalarga kreditlar

ajratishni tavsiya etmoqda va bunday loyihalarni subsidiyalar yoki foiz kompensatsiyalari orqali rag'batlantiradi.

Umuman olganda, xorijiy tajriba shundan dalolat beradiki, sanoat sohasini moliyalashtirishda banklar nafaqat moliyaviy resurs taqdim etuvchi institut sifatida, balki iqtisodiy siyosatning faol ishtirokchisi sifatida ham faoliyat olib boradi. Buning uchun esa davlat va xususiy sektor o'rtasida samarali hamkorlik, maqsadli moliyalashtirish dasturlari, innovatsiya va eksportni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan strategiyalar muhim ahamiyatga ega.

Tijorat banklari tomonidan sanoat-ishlab chiqarish sohasini moliyalashtirishda xorijiy tajriba O'zbekiston uchun bir qator amaliy xizmatlar va moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish imkoniyatini yaratadi. Quyida ana shunday xizmatlar va ularni O'zbekiston sharoitida tatbiq etish imkoniyatlari bayon etilgan:

1. Imtiyozli va uzoq muddatli kreditlar (Germaniya tajribasi asosida). Germaniyadagi KfW banki misolida tijorat banklari orqali sanoat sohasiga uzoq muddatli, past foizli kreditlarni O'zbekistonda qo'llash imkoni:

- davlat tomonidan ajratiladigan resurslar orqali tijorat banklariga qayta moliyalashtirish liniyalari tashkil etish.
- sanoatni modernizatsiya qilish, raqamlashtirish va eksportga yo'naltirilgan loyihalar uchun imtiyozli kredit dasturlari joriy etish.

2. Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish (Yaponiya tajribasi). Yaponiyada banklar sanoatning texnologik yangilanishiga alohida e'tibor qaratadi va "aqli zavod" (smart factory) loyihalarini moliyalashtirish tajribasini O'zbekistonda qo'llash imkoni:

- ilmiy-tadqiqot natijalariga asoslangan ishlab chiqarishni moliyalashtirish uchun maxsus kredit mahsulotlarini yaratish.
- banklar tomonidan innovatsion loyihalarni baholash uchun ekspert guruhlar tuzish va texnologik konsalting xizmatlarini ko'rsatish.

3. Eksportga yo'naltirilgan sanoatni qo'llab-quvvatlash (Janubiy Koreya va Xitoy tajribasi). Koreya va Xitoy banklari eksportbop mahsulot ishlab chiqarishni maqsadli moliyalashtirish tizimini O'zbekistonda qo'llash imkoni:

- tijorat banklari orqali eksportbop sanoat loyihalariga kreditlar berishda valyuta daromadiga bog'liq mexanizmlarni joriy etish.
- eksport loyihalari uchun valyutalashtirilgan imtiyozli kreditlar va sug'urta-kafolat sxemalarini yaratish.

4. Kichik va o'rta sanoat subyektlarini moliyalashtirish (AQSH tajribasi). AQShda Small Business Administration (SBA) orqali kichik ishlab chiqaruvchilarga kafolatli kreditlar berish xizmatini O'zbekistonda qo'llash imkoni:

- davlat tomonidan kafolatlanadigan sanoat kreditlarini tijorat banklari orqali berish.
- banklar uchun xatarlar kamaytirilgan holda kichik sanoat subyektlarini moliyalashtirishni rag'batlantirish.

5. Maqsadli moliyalashtirish dasturlari va loyiha tahlili xizmati (Yaponiya va Germaniya tajribasi). Ishonchli loyihalarni saralash va yuqori iqtisodiy samara

beradigan loyihalarni tanlab moliyalashtirish amaliyotini O'zbekistonda qo'llash imkonini:

- tijorat banklari huzurida loyiha tahlili va texnik-iqtisodiy asoslarni baholash bo'yicha maxsus bo'limlar tashkil etish.
- sanoat investorlariga biznes-reja tuzish, moliyaviy modellashtirish xizmatlarini taklif etish.

Shu bilan birgalikda, tijorat banklari tomonidan sanoat-ishlab chiqarish sohasini moliyalashtirishda xorijiy tajribalardan quyidagilarni ham qo'llash mumkin:

- uzoq muddatli va imtiyozli kreditlar,
- innovatsion va eksportbop loyihalarni qo'llab-quvvatlash,
- kichik sanoat subyektlarini moliyalashtirish,
- maxsus moliyaviy xizmatlar (loyiha tahlili, kafolat, konsalting) kabi xizmatlarni joriy etishi mumkin.

Tijorat banklari tomonidan sanoat-ishlab chiqarish sohasini moliyalashtirish xizmatlari bo'yicha xorijiy tajribalar qator mamlakatlarda turlicha yondashuvlar orqali amalga oshiriladi. Rivojlangan davlatlarda banklar sanoatni moliyalashtirishda faqat an'anaviy kredit mahsulotlari bilan cheklanib qolmay, balki investitsiyaviy hamkorlik, eksport kreditlari, davlat kafolatlari bilan ta'minlangan moliyalashtirish, va inovatsion moliya instrumentlarini ham joriy qilgan.

Masalan, Germaniyada sanoat korxonalariga nisbatan banklar tomonidan uzoq muddatli investitsiyaviy kreditlar taklif etiladi. Bu jarayonda davlatga qarashli KfW Development Bank muhim rol o'ynaydi - u xususiy banklar orqali past foizli resurslarni yirik ishlab chiqarish loyihalariga yo'naltiradi. Yaponiyada esa banklar sanoatni moliyalashtirishda yuqori texnologiyali sohalarni ustuvor deb bilib, korporativ-kliyi munosabatlarini uzoq muddatli sheriklikka aylantiradi. Ularning yondashuvida banklar ishlab chiqarish korxonalari faoliyatini to'liq tahlil qilib, moliyaviy xizmatlardan tashqari maslahat va menejment yordamini ham ko'rsatishadi.

Janubiy Koreya tajribasida esa banklar va davlat o'rtasida yaqin hamkorlik mavjud - sanoat sohasiga mo'ljallangan kredit liniyalari, maxsus dasturlar orqali subsidiyalangan foiz stavkalari bilan moliyalashtirish amalga oshiriladi. [8]

Shu bilan birga, Islom mamlakatlarida, xususan Malayziyada, banklar sanoatni moliyalashtirishda islomiy moliya vositalaridan - ijara, mushoraka, va mudaraba shartnomalaridan keng foydalanishadi. Bu vositalar bank va ishlab chiqaruvchi o'rtasidagi risklarni teng taqsimlashga xizmat qiladi. AQShda esa sanoatni moliyalashtirishda venchur kapital va investitsiya fondlari bilan hamkorlikda ish yuritiladi. Banklar loyihalarni boshlang'ich bosqichdan moliyalashtirishdan ko'ra, ular muvaffaqiyatli tijoratlashganidan so'ng ishtirok etishni afzal ko'radi.

Bundan tashqari, ko'pgina Yevropa davlatlarida sanoatning "yashil" (ekologik toza) turlarini qo'llab-quvvatlash uchun banklar tomonidan "yashil kreditlar" taklif etiladi. Ushbu moliyaviy xizmatlar bevosita ekologik talablarga javob beradigan ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etishga yo'naltiriladi. Shu tariqa, xorijiy tajriba shundan dalolat beradiki, tijorat banklari sanoat-ishlab chiqarish sohasini moliyalashtirishda nafaqat kredit berish, balki strategik sheriklik,

innovatsion moliyalashtirish mexanizmlari, va davlat bilan hamkorlik asosida murakkab, ammo samarali moliyaviy yechimlar taklif etish orqali taraqqiyotga hissa qo'shmoqda.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda sanoat ishlab chiqarishini moliyalashtirish tizimi tijorat banklari, davlat moliyaviy institutlari va xususiy sektor o'rtasidagi samarali hamkorlik asosida shakllangan. Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya, AQSH va Xitoy tajribasi sanoat sektorini moliyalashtirishda uzoq muddatli kreditlar, imtiyozli moliyalashtirish dasturlari, eksport kreditlari, investitsion fondlar va innovatsion moliyaviy instrumentlarning muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.[7]

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, sanoat sohasini samarali moliyalashtirish faqat an'anaviy kreditlash bilan cheklanib qolmasdan, balki davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan moliyalashtirish mexanizmlari, loyiha tahliliga asoslangan kreditlash tizimi, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni rag'batlantirish hamda innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash kabi kompleks yondashuvni talab qiladi.

O'zbekiston sharoitida ushbu xorijiy tajribalarni qo'llash sanoat korxonalarini moliyalashtirish samaradorligini oshirish, banklar va real sektor o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash hamda iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, tijorat banklari orqali uzoq muddatli imtiyozli kredit liniyalarini kengaytirish, innovatsion va eksportbop loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish, kichik va o'rta sanoat subyektlari uchun kafolatli kredit tizimini joriy etish hamda banklarda loyiha tahlili va konsalting xizmatlarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, tijorat banklari tomonidan sanoat ishlab chiqarish sohasini moliyalashtirish tizimini takomillashtirish mamlakat iqtisodiyotining sanoatlashuv darajasini oshirish, innovatsion rivojlanishni jadallashtirish hamda eksport salohiyatini kengaytirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. "Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va biznes muhitini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida" // Lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. "Kredit siyosati va tijorat banklari tomonidan kichik biznes subyektlarini moliyalashtirish" // www.cbu.uz
3. Abdukarimov I. "Tijorat banklarining kreditlash siyosati va moliyaviy xizmatlarini rivojlantirish" - Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
4. Xodjayev S. "Kichik biznesni moliyalashtirish va bank tizimi" - Toshkent: Fan, 2021.
5. Лаврушин О.И. Банковское дело: учебник. - М.: КНОРУС, 2020. - 640 с.
6. Жуков Е.Ф. Деньги, кредит, банки: учебник для вузов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2019. - 560 с.
7. Brukh, O., Shmatkovska, T., Vavdiuk, N., Bilochenko, A., Kupyra, M., & Berezhnytska, G. (2021). Financing of the agro-industrial complex in the context of the implementation of international experience.

8. Halunko, V., Halunko, V., & Savyuk, M. (2018). Foreign experience for financing small and medium business. Baltic Journal of Economic Studies, 4(5), 40-45.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA BANKLAR O'RTASIDAGI RAQOBATNI RIVOJLANTIRISHDA MOLIVAVIY TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Feruza Rahmonberdiyeva

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi
Bisnes va tadbirkorlik oliy maktabi magistranti

nnoza80@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda banklar o'rtasidagi raqobatning iqtisodiy mazmuni, uning moliya tizimidagi ahamiyati hamda zamonaviy bank xizmatlari bozorida yuzaga kelayotgan raqobat muhitining xususiyatlari tahlil qilinadi. Bundan tashqari, raqamli iqtisodiyot sharoitida banklar faoliyatida innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish hamda mijozlarga yo'naltirilgan strategiyalarni qo'llash orqali raqobatbardoshlikni oshirish masalalari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: bank tizimi, banklararo raqobat, moliyaviy xizmatlar bozori, kredit siyosati, raqamli bank xizmatlari, bank innovatsiyalari, iqtisodiy samaradorlik, bank strategiyasi.

Аннотация. В данной тезисной работе рассматривается экономическая сущность конкуренции между банками, её значение в финансовой системе, а также особенности конкурентной среды на современном рынке банковских услуг. Также рассматриваются вопросы повышения конкурентоспособности банков за счёт внедрения инновационных технологий, развития цифровых банковских услуг и применения клиенториентированных стратегий в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: банковская система, банковская конкуренция, рынок финансовых услуг, кредитная политика, цифровые банковские услуги, банковские инновации, экономическая эффективность.

Abstract. This thesis analyzes the economic essence of competition among banks, its significance in the financial system, and the characteristics of the competitive environment in the modern banking services market. Furthermore, the study examines issues of increasing bank competitiveness through the implementation of innovative technologies, the development of digital banking services, and the application of customer-oriented strategies in the context of the digital economy.

Keywords: banking system, bank competition, financial services market, credit policy, digital banking services, banking innovations, economic efficiency.
Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida bank tizimi mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Banklar iqtisodiyotning turli sohalarini moliyalashtirish, pul mablag'larini samarali taqsimlash hamda investitsion jarayonlarni qo'llab-

quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Banklar o'rtasidagi raqobat esa ushbu tizimning samarali faoliyat yuritishini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi[1].

Bank tizimida raqobatning mavjudligi moliyaviy xizmatlar sifatining oshishiga, bank mahsulotlarining xilma-xilligiga hamda mijozlarga xizmat ko'rsatish darajasining yaxshilanishiga olib keladi. Shu bilan birga, raqobat banklarni yangi texnologiyalarni joriy etishga, innovatsion xizmatlarni ishlab chiqishga va operatsion samaradorlikni oshirishga undaydi[2]. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot rivojlanayotgan sharoitda banklar o'rtasidagi raqobat yanada kuchayib bormoqda.

Bugungi kunda bank xizmatlari bozori nafaqat an'anaviy banklar, balki fintech kompaniyalar, to'lov tizimlari hamda raqamli moliyaviy platformalar tomonidan ham shakllantirilmoqda. Bu esa banklar faoliyatida yangi strategiyalar ishlab chiqish va raqobatbardoshlikni oshirishni talab etadi. Shuning uchun banklar o'rtasidagi raqobatning mazmuni, uning xususiyatlari hamda takomillashtirish yo'llarini ilmiy jihatdan o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

Banklar o'rtasidagi raqobat - bu moliyaviy xizmatlar bozorida mijozlarni jalb qilish, kapital resurslarini samarali joylashtirish va bank xizmatlari sifatini oshirishga qaratilgan iqtisodiy munosabatlar majmuasidir. Ushbu raqobat banklarning barqaror rivojlanishi va moliya tizimining samarali faoliyat yuritishiga xizmat qiladi[3].

Banklar o'rtasidagi raqobatning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, bank xizmatlarining xilma-xilligi. Banklar mijozlarning ehtiyojlarini qondirish maqsadida turli xil kredit mahsulotlari, depozit xizmatlari, investitsion xizmatlar hamda to'lov tizimlarini taklif etadi.

Ikkinchidan, texnologik raqobat. Raqamli iqtisodiyot sharoitida banklar mobil ilovalar, internet-banking, onlayn to'lov tizimlari va boshqa raqamli xizmatlar orqali mijozlarga qulay sharoit yaratishga intilmoqda.

Uchinchidan, xizmat sifati bo'yicha raqobat. Mijozlarga tezkor va sifatli xizmat ko'rsatish banklar uchun muhim raqobat ustunligi hisoblanadi. Shu sababli banklar marketing strategiyalarini takomillashtirish hamda mijozlarga individual yondashuvni qo'llashga katta e'tibor qaratmoqda.

To'rtinchidan, foiz stavkalari bo'yicha raqobat. Kredit va depozit foiz stavkalarining optimallashtirilishi banklarning moliyaviy strategiyasida muhim o'rin tutadi.

Bugungi kunda banklar o'rtasidagi raqobatni yanada rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratish zarur:

1. raqamli bank xizmatlarini keng joriy etish;
2. fintech texnologiyalarini bank faoliyatiga integratsiya qilish;
3. mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish;
4. bank marketingi va strategik boshqaruvni takomillashtirish;
5. bank tizimining shaffofligini ta'minlash.

Mazkur chora-tadbirlar bank tizimining raqobatbardoshligini oshirish hamda moliyaviy xizmatlar bozorining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi[4].

Muammo va kamchiliklar

Banklar o'rtasidagi raqobat rivojlanishiga qaramay, ushbu sohada bir qator muammo va kamchiliklar mavjud. Avvalo, ayrim banklarda xizmat ko'rsatish sifati yetarli darajada yuqori emasligi mijozlar ehtiyojlarini to'liq qondirishga to'sqinlik qiladi[5]. Ikkinchidan, raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayoni barcha banklarda bir xil darajada rivojlanmagan. Bu esa bank xizmatlari bozorida nomutanosiblikni keltirib chiqaradi. Shuningdek, kredit foiz stavkalarining nisbatan yuqoriligi ham mijozlar faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bank marketingi va mijozlarga individual yondashuvning yetarli darajada shakllanmaganligi ham muhim kamchiliklardan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, ayrim banklarda innovatsion moliyaviy mahsulotlar yetishmasligi va raqobat strategiyalarining sustligi banklar faoliyatining samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, banklar o'rtasidagi raqobat moliya tizimining samarali faoliyat yuritishini ta'minlovchi muhim iqtisodiy omil hisoblanadi. Raqobat bank xizmatlari sifatining oshishiga, innovatsion texnologiyalarning joriy etilishiga hamda mijozlarga qulay sharoitlar yaratilishiga olib keladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida banklar faoliyatida innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamli xizmatlarni rivojlantirish hamda mijozlarga yo'naltirilgan strategiyalarni qo'llash orqali banklarning raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Shu bilan birga, bank tizimida sog'lom raqobat muhitini shakllantirish mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Bank ishi / Muallif: O. I. Lavrushin. - Moskva: Knorus, 2019.
2. Bank menejmenti / Muallif: P. S. Rose. - Nyu-York: McGraw-Hill Education, 2018.
3. Pul, banklar va moliyaviy bozorlar / Mualliflar: F. Mishkin, S. Eakins. - Boston: Pearson Education, 2021.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy statistik ma'lumotlari va hisobotlari. - Toshkent, 2024.
5. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari. - Toshkent, 2023.

TIJORAT BANKLARINING KREDIT PORTFELI SIFATINI OSHIRISH YO'LLARI

Madumarov Xusniddin Komilovich

Vatan universiteti katta o'qituvchi

khusniddinmkb@gmail.com

Annotatsiya. So'nggi yillarda kreditlash faoliyatining o'sishiga qaramay, O'zbekiston bank sektori muammoli kreditlarning nisbatan barqaror darajasini saqlab qoldi. Kredit risklarini boshqarishning ilg'or vositalari bilan birga an'anaviy usullarni joriy etish tijorat banklari faoliyati barqarorligi va samaradorligini oshiradi.

Аннотация. Несмотря на рост кредитной активности в последние годы, банковский сектор Узбекистана сохранил относительно стабильный уровень проблемных кредитов. Внедрение традиционных методов наряду с

передовыми инструментами управления кредитным риском повышает стабильность и эффективность коммерческих банков.

Abstract. Despite the growth of lending activities in recent years, Uzbekistan's banking sector has maintained a relatively stable level of non-performing loans. The implementation of traditional methods along with advanced credit risk management tools increases the stability and efficiency of commercial banks.

Kalit so'zlar: kredit portfeli, tijorat banklari, kredit riski, muammoli kreditlar.

Ключевые слова: кредитный портфель, коммерческие банки, кредитный риск, неработающие кредиты.

Keywords: credit portfolio, commercial banks, credit risk, non-performing loans.

Kirish. Kredit amaliyotlari tijorat banklari uchun asosiy daromad manbai bo'lib, ularning aktivlarining eng katta qismini tashkil qiladi. Shuning uchun bank kredit portfelining sifati uning moliyaviy barqarorligi va daromadliligiga bevosita ta'sir qiladi. Kredit portfellarini yomon boshqarish kredit xavfining oshishiga, aktivlar sifatining yomonlashishiga va bank inqirozlariga olib kelishi mumkin [6].

Zamonaviy bank amaliyotida kredit portfelini samarali boshqarish tizimli xavfni baholashni, kreditlarni diversifikatsiya qilishni, qarz oluvchilarning to'lov qobiliyatini monitoring qilishni va Bazel tizimi kabi tartibga solish standartlariga rioya qilishni talab qiladi [2]. Rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda, jumladan, O'zbekistonda bank kreditlarining tez kengayishi kredit portfeli sifatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishning ahamiyatini oshirdi.

Asosiy qism. So'nggi yillarda O'zbekiston bank sektorida kreditlash faoliyati sezilarli darajada o'sdi. Shu bilan birga, kredit portfellarining barqarorligini saqlash tartibga soluvchilar va tijorat banklari uchun strategik ustuvor vazifaga aylandi [3].

Kredit portfeli bank tomonidan turli qarz oluvchilarga berilgan kreditlar va kredit bilan bog'liq aktivlarning umumiy miqdorini ifodalaydi. Kredit portfelining tarkibi bankning kreditlash strategiyasini, tavakkalchilikni va rentabellik salohiyatini aks ettiradi [5].

Kredit portfeli sifati odatda bir nechta asosiy ko'rsatkichlar yordamida baholanadi, jumladan muammoli kreditlar nisbati, kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlar bo'yicha zaxiralar, portfelni diversifikatsiya qilish darajasi, garovni qoplash holati, kredit aktivlari rentabelligi kabilar.

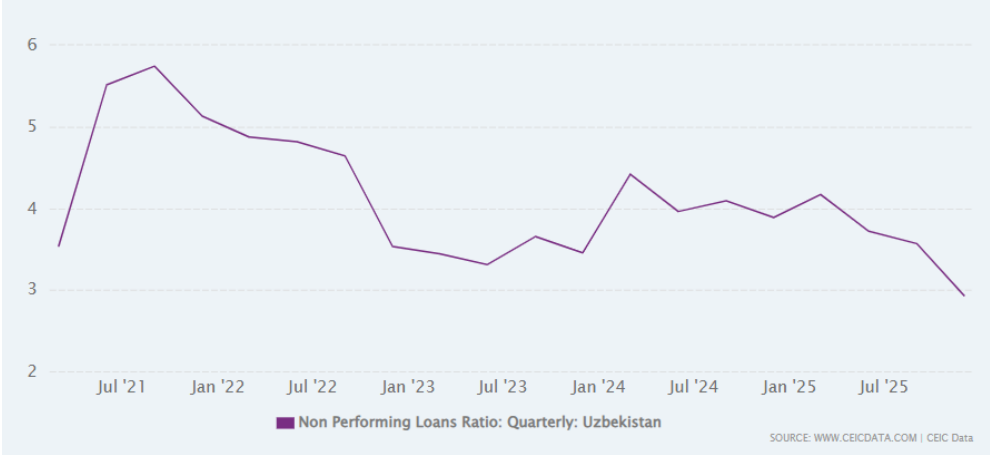
Bir nechta tadqiqotlar shuni ta'kidlaydiki, muammoli kreditlar ulushi kredit portfeli sifatining eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Xalqaro bank amaliyotiga ko'ra, NPL koeffitsienti 5% dan past bo'lishi odatda bank barqarorligini saqlab qolish uchun maqbul hisoblanadi [7].

Kredit portfelini samarali boshqarish nafaqat kreditni tasdiqlash bosqichida riskni baholashni, balki qarz oluvchining faoliyati va makroiqtisodiy sharoitlarni doimiy monitoringini ham o'z ichiga oladi [1].

COVID-19 dan keyingi davrda O'zbekiston bank sektori bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlarda tijorat banklarida risklarni boshqarish amaliyotini takomillashtirish va monitoring mexanizmlarini kuchaytirish zarurligi ta'kidlab kelingan. Bunga sabab ushbu davrda muammoli kreditlar salmog'ining xalqaro bank amaliyotida

belgilangan me'yor ko'rsatkichlaridan oshgan davrni ham ko'rsatib o'tish mumkin (Rasm 1). E'tiborli jihat 2021-yilda muammoli kreditlar ulushi qariyb 6 foizga yetgan.

Keyingi davrda muammoli kreditlarning nisbatan o'rtacha darajasi O'zbekistonda keyingi yillarda normativ-huquqiy baza va kredit risklarini boshqarish mexanizmlari takomillashganidan dalolat beradi.

Rasm 1. O'zbekistonda kredit portfeli sifati, foizda.

Manba: www.ceicdata.com

Bundan tashqari, O'zbekistonda kredit portfelli sifati oshirish bo'yicha bir qancha institutsional chora-tadbirlar amalga oshirildi. Ushbu chora-tadbirlar tijorat banklari, Markaziy bank va hududiy boshqaruv organlari o'rtasidagi hamkorlikni nazarda tutadi. Bunda asosan davlat ijtimoiy dasturlari va hududlarni rivojlantirish loyihalarini monitoring qilish va samaradorligini oshirishga qaratilgan hukumat darajasida ko'rilgan choralarni ta'kidlash joiz.

Mahalliy hokimliklar huzurida bank kreditlaridan samarali foydalanishni nazorat qilish va moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelayotgan qarz oluvchilarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha hududiy monitoring mexanizmlarini tashkil etish muhim tashabbuslardan biri bo'ldi. Ushbu hududiy muvofiqlashtirish mexanizmlari bank kreditlari hisobidan moliyalashtiriladigan loyihalarda moliyaviy muammolarni erta aniqlash imkonini beradi [3].

O'zbekiston bank sektori so'nggi o'n yillikda kreditlash faoliyatida barqaror o'sishni ko'rsatdi. Rasmiy statistika ma'lumotlariga ko'ra, tijorat banklarining umumiy kredit portfeli 2025-yil oxiriga kelib 604 trillion so'mdan oshdi, bu yillik o'sishning taxminan 13,3% ni tashkil etishini aks ettiradi (1-Jadval).

Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilga kelib, O'zbekiston bank sektoridagi muammoli kreditlar nisbati umumiy kreditlarning 3,0-3,5% gacha pasaydi, bu ko'plab rivojlanayotgan iqtisodiyotlarga nisbatan past hisoblanadi [4].

Jadval 1. O'zbekistonda kredit portfeli sifatining asosiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	2023-yil	2024-yil	2025-yil
Jami bank kredit portfeli (trln. so'm)	520	570	604
Ishlamaydigan kreditlar (trln. so'm)	18	20	20,5
Kredit portfelinig o'sishi (%)	12	13	13,3

Muammoli kreditlar nisbati (%)	3,5	3,8	3,0-3,5

Milliy kredit axboroti tizimini modernizatsiya qilish, jumladan, Kredit axboroti byurosi va markazlashtirilgan kredit reestrini rivojlantirish muhim islohotlardan yana biri bo'ldi. Ushbu tizimlar banklarga qarz oluvchining kredit tarixi to'g'risida to'liq ma'lumot olish va kreditlash operatsiyalarida ma'lumot assimetriyasini kamaytirish imkonini beradi [7].

Markaziy bank shuningdek, kreditlarni tasniflash va zaxiralarni shakllantirish bilan bog'liq me'yoriy talablarni kuchaytirdi. Tijorat banklari kreditlarni tavakkalchilik toifalari bo'yicha muntazam ravishda tasniflashlari va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yo'qotishlar uchun adekvat zaxiralar yaratishlari shart [3].

Ushbu tartibga solish choralari Bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi tomonidan tavsiya etilgan ilg'or xalqaro tajribalarga mos keladi [2].

Tijorat banklarida kredit portfeli sifatini yanada yaxshilashga bir qancha mexanizmlar orqali erishish mumkin.

Birinchidan, banklar konsentratsiya xavfini kamaytirish uchun portfelni diversifikatsiya qilish strategiyasini amalga oshirishlari kerak. Sektorlar, qarz oluvchilar turlari va hududlar bo'yicha diversifikatsiya muayyan tarmoqlardagi iqtisodiy zarbalar ta'sirini yumshata oladi [5].

Ikkinchidan, banklar kredit riskini baholashning ilg'or modellarini, jumladan, bevosita qarz oluvchiga oid risklarni baholashning zamonaviy usullari, masalan, qarzni to'lashda qarzdorning defolt ehtimoli va qarzdorning qarzni to'lash defolti ehtimoli modellarini joriy qilish mumkin [1].

Uchinchidan, erta ogohlantirish tizimlarining joriy etilishi banklarga qarz oluvchilarning potentsial moliyaviy qiyinchiliklarini kreditlar qaytarilmasdan oldin aniqlash imkonini beradi.

Va nihoyat, kredit monitoringi tizimlarini raqamlashtirish va katta ma'lumotlar tahlilidan foydalanish kredit portfelini boshqarish samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Xulosa. Kredit portfelining sifati bank sektorida moliyaviy barqarorlikni belgilovchi eng muhim omillardan biridir. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, me'yoriy-huquqiy islohotlar va kredit tavakkalchiligini boshqarishning takomillashtirilishi kreditlash hajmi oshishiga qaramay muammoli kreditlarning nisbatan o'rtacha darajasini saqlab qolishga yordam berdi.

Biroq, kredit portfelini boshqarish mexanizmlarini mustahkamlash uchun yanada takomillashtirish zarur. Diversifikatsiya strategiyalari, ilg'or risklarni baholash modellari, raqamli monitoring tizimlari va stress-testlar asoslarini joriy etish tijorat banklarining barqarorligi va samaradorligini oshiradi.

Kredit portfeli sifatini boshqarishni kuchaytirish pirovard natijada bank sektorining barqaror rivojlanishiga yordam beradi va O'zbekistonda iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Altman, E., & Sabato, G. (2007). Modelling credit risk for SMEs. Journal of Banking and Finance.

2. Basel Committee on Banking Supervision. (2000). Principles for the Management of Credit Risk. Bank for International Settlements.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2024). Moliyaviy barqarorlik hisoboti.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2025). Bank sectori statistik ma'lumotnomasi.
5. Saunders, A., & Allen, L. (2010). Credit Risk Management in and out of the Financial Crisis. John Wiley & Sons.
6. Sinkey, J. (2002). Commercial Bank Financial Management. Prentice Hall.
7. World Bank. (2023). Global Financial Development Indicators.

O'ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOT RIVOJLANISHINI BAHOLASH USLUBIYATINI TAHLIL QILISH

To'ychiyev Nodir Erkin o'g'li

“Vatan” universiteti, magistranti

E-mail: tuycievnodir@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot rivojlanishini baholashda qo'llaniladigan amaldagi uslublar har tomonlama tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida baholash uslubiyatining to'rtta asosiy yo'nalishi - texnologik, iqtisodiy, inson kapitali va integral yondashuvlar - o'zaro qiyoslanadi va ularning O'zbekiston sharoitidagi qo'llanilish samaradorligi baholanadi. Milliy uslubiyatning amaldagi holati, xalqaro standartlardan farqi, statistik bazaning cheklovlari va hududiy disaggregatsiya muammolari ilmiy asosda ko'rsatiladi. 2018-2023 yillar statistik ma'lumotlari asosida raqamli iqtisodiyotning O'zbekistondagi hozirgi rivojlanish profili shakllantiriladi. Tadqiqot natijalari milliy baholash tizimini takomillashtirishga qaratilgan metodologik tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, baholash uslubiyati, texnologik yondashuv, iqtisodiy yondashuv, inson kapitali, integral indeks, NRI, EGDI, IDI, O'zbekiston, Digital Uzbekistan 2030, hududiy tafovut.

Abstract. This article comprehensively analyses the existing methodologies used to assess digital economy development in Uzbekistan. The study compares four main assessment approaches - technological, economic, human capital, and integrated - and evaluates their effectiveness in the Uzbekistan context. The current state of national methodology, its divergence from international standards, limitations of the statistical base, and regional disaggregation challenges are scientifically substantiated. Based on statistical data for 2018-2023, the current digital economy development profile of Uzbekistan is constructed. The research concludes with methodological recommendations aimed at improving the national assessment system.

Keywords: digital economy, assessment methodology, technological approach, economic approach, human capital, composite index, NRI, EGDI, IDI, Uzbekistan, Digital Uzbekistan 2030, regional disparity.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiyot siyosatida «o'lcay olmasang - boshqara olmaysan» prinsipi tobora muhimroq ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli iqtisodiyotni to'g'ri baholash - unga yo'naltirilgan resurslarni samarali taqsimlash, siyosiy ustuvorliklarni aniqlash va natijalarni ob'ektiv monitoring qilishning zaruriy shartidir. Shu sababli raqamli iqtisodiyotni baholash uslubiyati o'zi alohida tadqiqot ob'ektiga aylandi.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot siyosatining asosiy hujjati - "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi - 2020-yilda qabul qilingan. Strategiya YaIMda raqamli ulushni 30 foizga, IT eksportni 5 mlrd dollarga va internet tarqalishini 95 foizga etkazish maqsadlarini belgilaydi. Biroq bu maqsadlarga erishilganligini o'lchash uchun zarur bo'lgan milliy uslubiyat yetarlicha rivojlanmagan. Bugungi kunda baholash asosan xalqaro indekslar - NRI, EGDI, IDI - natijalariga tayanadi, bu esa bir qator metodologik muammolarni keltirib chiqaradi.

Tadqiqot muammosi ikki qatlamli. Birinchi qatlam - texnik muammo: O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni baholashning birlashtiruvchi milliy tizimi mavjud emas va turli vazirliklar turli metodologiya asosida turli ko'rsatkichlarni to'playdi. Ikkinchi qatlam - siyosiy muammo: fragmentlashgan va xalqaro indekslarga bog'liq baholash tizimi davlat organlariga raqamli iqtisodiyot siyosatini maqsadli, dalillarga asoslangan (evidence-based) tarzda shakllantirishga imkon bermaydi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi - O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni baholash uslubiyatining amaldagi holatini keng qamrovli tahlil qilish: qaysi yondashuvlar qo'llanilmoqda, ularning kuchli va zaif tomonlari qanday, va milliy kontekstda eng samarali uslubiyat qaysi ekanligini ilmiy asosda ko'rsatish.

Tadqiqot vazifalari: (1) raqamli iqtisodiyotni baholashning asosiy metodologik yondashuvlarini tasniflashtirish; (2) xalqaro baholash indekslarining O'zbekistonga nisbatan qo'llanilish chegaralarini aniqlash; (3) amaldagi milliy uslubiyatning kamchiliklarini tizimli tahlil qilish; (4) O'zbekistondagi raqamli iqtisodiyot rivojlanish profilini ko'rsatkichlar asosida chizish; (5) uslubiyatni takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, O'zbekiston uchun to'rtta uslubiy yondashuvning keng qiyosiy tahlili birinchi marta amalga oshirildi va amaldagi baholash tizimining tizimli kamchiliklari raqamli ko'rsatkichlar asosida isbotlandi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati Raqamli texnologiyalar vazirligi va Davlat statistika qo'mitasi uchun milliy baholash tizimini takomillashtirishda to'g'ridan-to'g'ri qo'llanilishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va nazariy asos. Raqamli iqtisodiyotni baholashning asosiy yondashuvlari. Ilmiy adabiyotlarda raqamli iqtisodiyotni baholashning to'rtta asosiy metodologik yondashuvi ajralib turadi. Har bir yondashuv o'ziga xos kontseptual asosga, ko'rsatkichlar tizimiga va tatbiq etish chegaralariga ega.

Texnologik yondashuv raqamli infratuzilmani va texnologiyalarga kirib borish darajasini markazga qo'yadi. Ushbu yondashuv doirasida internet tarqalishi, broadband penetratsiyasi, mobil aloqa qamrovi, kompyuter parkining zichligi va ma'lumot markazlari sig'imi kabi o'lchovlar ustuvor hisoblanadi. ITU ning ICT Development Index (IDI) va WEF ning Networked Readiness Index (NRI) ning

infratuzilma bloklari ushbu yondashuvning institutlashgan namunasidir. Texnologik yondashuv o'lchash qulayligi va ma'lumotlar ishonchliligida kuchli bo'lsa-da, raqamli texnologiyalarning real iqtisodiy va ijtimoiy ta'sirini aks ettirmasligi bilan cheklanadi.

Iqtisodiy yondashuv raqamli iqtisodiyotning YaIM tarkibidagi ulushini, IT sektori qo'shimcha qiymatini, raqamli eksport va importni, va raqamli mehnat bozorini o'lchashga yo'naltirilgan. OECD "Going Digital" dasturi va UNCTAD Digital Economy Report ushbu yo'nalishning etakchi metodologik hujjatlaridir. Iqtisodiy yondashuv siyosatchilar uchun eng amaliy natijalar beradi - u raqamli iqtisodiyotning davlat xazinasiga, bandlikka va savdo balansiga ta'sirini o'lchaydi. Biroq bu yondashuv raqamli iqtisodiyotni an'anaviy tarmoqlardan ajratib hisoblashning metodologik murakkabligi bilan duch keladi.

Inson kapitali yondashuvi raqamli savodxonlik, STEM ta'limi, IT mutaxassislar soni va raqamli ko'nikmalar bazasini baholashga asoslanadi. Evropa Ittifoqining DESI indeksidagi Human Capital bloki va Jahon bankining Digital Skills Indicators to'plami ushbu yondashuvning amaliy namunalari. Inson kapitali yondashuvi raqamli iqtisodiyotning uzoq muddatli barqarorligini belgilovchi omillarni ko'rsatish jihatidan ahamiyatli. Asosiy muammo shundaki, raqamli ko'nikmalar standartlashtirilmagan bo'lib, ularni o'lchash metodologiyasi mamlakatdan mamlakatga sezilarli farq qiladi.

Integral yondashuv yuqoridagi uchta yo'nalishni yagona ko'p o'lchovli indeksda birlashtiradi. BMTning EGDI, WEF ning to'liq NRI va OECD ning composite indicator metodologiyasi integral yondashuvning institutsional namunasidir. Integral yondashuv eng keng qamrovli manzarani taqdim etadi, biroq uning kamchiligi - og'irlik koeffitsientlari tanlashining sub'ektivligi va turli komponentlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni (interaction effects) hisobga olmaslik.

O'zbekistonga oid ilmiy tadqiqotlar holati. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni baholash uslubiyatiga bag'ishlangan ilmiy ishlarning holati hali yetarlicha rivojlanmagan. Mavjud akademik nashrlarni tahlil qilganda quyidagi tendensiyalar ko'zga tashlanadi: aksariyat tadqiqotlar xalqaro indekslarning O'zbekiston bo'yicha natijalarini tavsiflash bilan chegaralanadi va mustaqil uslubiy tahlil o'tkazilmaydi; milliy statistik ma'lumotlar va xalqaro indeks natijalari ko'pincha birgalikda tahlil qilinmaydi; hududiy tafovutga bag'ishlangan empirik ishlar deyarli yo'q.

Xalqaro tadqiqotlar orasida Bukht va Heeks (2017) ning raqamli iqtisodiyot konsepsiyalarini taqqoslash ishida turli baholash yondashuvlari keng tahlil qilingan. Katz va Koutroumpis (2013) raqamlilashtirish va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni 33 ta mamlakat uchun tekshirib, 10 foizlik raqamli kirib borish o'sishi YaIMni 0,25-0,40 foizga oshirishini aniqlagan. Goldfarb va Tucker (2019) esa raqamli iqtisodiyotning o'ziga xos iqtisodiy xususiyatlarini - nol chegaraviy xarajat, ma'lumotlarning jamlanuvchanlik effekti, tarmoq effektlari - asoslab berib, ularni an'anaviy iqtisodiy o'lchov metodlari bilan o'lchashning fundamental qiyinchiligini ko'rsatgan.

Tadqiqot usullari. Tadqiqotda qo'llaniladigan metodlar to'rtta asosiy guruhga ajratiladi. Birinchi guruh - hujjatli tahlil: "Raqamli O'zbekiston - 2030"

strategiyasi, Raqamli texnologiyalar vazirligi hisobotlari, Davlat statistika qo‘mitasi ma'lumotnomalari, xalqaro tashkilotlarning uslubiy hujjatlari va akademik nashrlar sistemali o‘rganildi. Ikkinchi guruh - qiyosiy tahlil (comparative analysis): to‘rtta metodologik yondashuv va beshta xalqaro indeks uslubiyatlararo (cross-methodology) solishtirish orqali o‘zaro taqqoslandi.

Uchinchi guruh - statistik tahlil: 2018-2023 yillar davomidagi raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari dinamikasi trend tahlili usulida o‘rganildi. Yillik o‘sish sur'atlari (CAGR - Compound Annual Growth Rate) formulasi qo‘llanildi:

$$CAGR = (X_n / X_0)^{(1/n)} - 1$$

bu erda X_n - oxirgi yil qiymati, X_0 - boshlang‘ich yil qiymati, n - yillar soni. CAGR har bir indikator bo‘yicha alohida hisoblandi va ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi o‘sish nomutanosibli (asymmetric growth) aniqlanadi.

To‘rtinchi guruh - uslubiy mezonlar bo‘yicha baholash: har bir baholash yondashuvi beshta mezon asosida 1 dan 5 balligacha shkala bo‘yicha baholandi. Mezonlar: (1) qamrovlilik - raqamli iqtisodiyotning barcha tomonlarini qamrab olish darajasi; (2) o‘lchash qulayligi - ko‘rsatkichlarni rasmiy statistikadan olish imkoniyati; (3) vaqt sezgirligi - o‘zgarishlarni tezda aks ettirishga qodir bo‘lish darajasi; (4) hududiy disaggregatsiya imkoniyati; (5) siyosiy amaliylik - qaror qabul qilishga to‘g‘ridan-to‘g‘ri yo‘naltirilganligi.

Natijalar. Baholash yondashuvlarining qiyosiy tahlili. To‘rtta metodologik yondashuvni beshta mezon bo‘yicha baholash natijasi quyidagi jadvalda keltirilgan. Har bir yondashuv 1 (eng past) dan 5 (eng yuqori) gacha bo‘lgan shkala bo‘yicha ekspert baholash asosida baholandi.

1-jadval. Raqamli iqtisodiyotni baholash yondashuvlarining qiyosiy tahlili (1-5 balli shkala)

Yondashuv	Qamrovlilik	O‘lchash qulayligi	Vaqt sezgirligi	Hududiy disaggregatsiya	Siyosiy amaliylik	O‘rtacha ball
Texnologik	3	5	4	4	3	3.8
Iqtisodiy	3	4	3	3	5	3.6
Inson kapitali	3	3	2	3	4	3.0
Integral	5	3	3	2	4	3.4

1-jadval natijalarini tahlil qilganda texnologik yondashuvning o‘lchash qulayligi va vaqt sezgirligi bo‘yicha eng yuqori ball (5 va 4) olishi uning operatsional afzalligini ko‘rsatadi - infratuzilma ko‘rsatkichlari rasmiy statistika organlarida muntazam yangilanib turadi. Biroq qamrovlilik bo‘yicha (3 ball) iqtisodiy va ijtimoiy samarani aks ettirmaslik holati yuzaga keladi. Integral yondashuv qamrovlilik bo‘yicha eng yuqori ball (5) olgan, biroq hududiy

disaggregatsiya imkoniyati bo'yicha eng past (2) - bu O'zbekiston uchun eng dolzarb muammoni ko'rsatadi.

Siyosiy amaliylik mezonida iqtisodiy yondashuv eng yuqori ballga (5) ega. Bu mantiqiy: YaIM ulushi, eksport hajmi va bandlik ko'rsatkichlari siyosatchilar uchun eng bevosita ma'noga ega raqamlardir. Inson kapitali yondashuvining o'rtacha bali (3.0) eng past bo'lganligi uni mustaqil yondashuv sifatida emas, balki integral modell tarkibida qo'llash maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi.

Xalqaro indekslarning O'zbekiston bo'yicha tahlili. O'zbekiston 2018-2024 yillar oralig'ida xalqaro raqamli reytinglarda sezilarli ko'tarilish dinamikasini namoyish etdi. Biroq bu ko'tarilishning tabiati va tarkibini chuqurroq o'rganish bir qator metodologik savollarni tug'diradi.

2-jadval. O'zbekistonning xalqaro raqamli indekslardagi o'rni va bali (2018-2024)

Indeks	Tashkilot	2018	2020	2022	2024	O'zgarish
NRI (o'rin)	WEF	86	79	75	73	+13 o'rin
EGDI (bali)	BMT	0.508	0.635	0.703	0.732	+0.224
GII (o'rin)	WIPO	95	93	82	78	+17 o'rin
IDI (o'rin)	ITU	101	90	84	81	+20 o'rin
B2C e-comm (o'rin)	UNCTAD	95	90	85	80	+15 o'rin
Fintech adopt. (%)	EY Global	-	24	37	51	+27 pp

2-jadval ijobiy dinamika ko'rsatadi, biroq bu o'zgarishni to'g'ri interpretatsiya qilish muhim. NRI reytingida 13 o'rinlik ko'tarilish (86-o'rindan 73-o'ringa) mutlaq raqamda yaxshi ko'rinsa-da, nisbiy ko'rsatkich - qo'shni mamlakatlarga nisbatan o'sish - biroz past. Masalan, Qozog'iston shu davr mobaynida 55-o'ringa tushdi va o'zining ustunligi kuchaydi. EGDI bali 0.508 dan 0.732 ga o'sishi, ya'ni 0.224 ballga o'sish esa aslida juda katta siljish - bu o'zgarish O'zbekistonni «yuqori» toifaga olib chiqdi.

Fintech adoption ko'rsatkichi EY Global Fintech Adoption Index ma'lumotlari bo'yicha 2020-yildagi 24 foizdan 2024-yilga kelib 51 foizga etdi. Bu o'sish ayniqsa ahamiyatli, chunki u rasmiy banklar tashqarisidagi raqamli moliyaviy inklyuziya darajasini aks ettiradi va O'zbekiston iqtisodiyotining rasmiy statistikada ko'rinmayotgan raqamli qatlamining sezilarli kengayganligidan dalolat beradi.

Amaldagi uslubiyatning tarkibiy tahlili. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rasmiy baholash quyidagi instituttsional arxitektura doirasida amalga oshiriladi: Raqamli texnologiyalar vazirligi IT eksport, IT-Park ko'rsatkichlari va raqamli xizmatlar statistikasini to'playdi; Davlat statistika qo'mitasi AKT sektori va e-commerce ko'rsatkichlarini hisoblab, milliy hisobotlarga kiritadi; Markaziy bank raqamli to'lov statistikasini yuritadi; UZDTM (O'zbekiston Davlat Teleradioeshittirish Kompaniyasi) aloqa tarmoqlari qamrovini kuzatadi. Ushbu to'rt

organ turli metodologiya, turli davriylik va turli tasniflashtirish tizimlari asosida ishlaydi.

3-jadval. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlarini to‘plovchi organlar va ularning cheklovlari

Organ	To‘playdigan ko‘rsatkichlar	Davriylik	Asosiy cheklov
Raqamli texnologiyalar vazirligi	IT eksport, IT-Park rezidentlari, e-gov	Yillik	Platform iqtisodiyoti kiritilmagan
Davlat statistika qo‘mitasi	AKT sektori, e-commerce, Internet	Yillik	Hududiy ko‘rsatkichlar cheklangan
Markaziy bank	Raqamli to‘lovlar, mobil banking, fintech	Oylik	Soya iqtisodiyot hisoblanmaydi
O‘zbekiston milliy axborot agentligi	Internet abonentlar, mobil abonentlar	Choraklik	Foydalanish sifati o‘lchanmaydi
IT Park Uzbekistan	Rezidentlar, eksport, ish o‘rinlari	Yillik	Faqat rezidentlar qamrovi

3-jadvaldan ko‘rinadiki, instituttsional fragmentlanish O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot statistikasining asosiy muammosi hisoblanadi. Besh organ turli doirada ma'lumot to‘playdi va ular o‘rtasida ma'lumotlarni birlashtiruvchi yagona koordinatsion mexanizm mavjud emas. Bu nafaqat analitik ishni qiyinlashtiradi, balki ba'zan bir-biriga zid keluvchi statistikaning yuzaga chiqishiga ham olib keladi.

Raqamli iqtisodiyot rivojlanishining O‘zbekiston profili (2018-2023). Mavjud statistik ma'lumotlar asosida O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyot rivojlanish profili qurildi. Profil oltita asosiy o‘lchovni qamrab oladi: infratuzilma, iqtisodiy faollik, e-davlat, inson kapitali, innovatsiya va moliyaviy inklyuziya.

4-jadval. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot rivojlanish profili ko‘rsatkichlari (2018-2023)

Ko‘rsatkich	2018	2019	2020	2021	2022	2023	CAGR
Internet tarqalishi, %	49.5	54.2	61.3	68.2	74.1	79.3	+9.9%
Broadband (100 kishiga)	12.7	15.8	20.1	24.8	28.3	31.4	+19.8%
4G qamrovi, %	41.0	52.0	63.0	71.0	79.0	86.0	+15.9%
IT eksport, mln AQSh \$	14	32	62	117	198	290	+83.3%
E-commerce bozori, mlrd so‘m	650	1100	2100	3800	5900	8200	+66.3%

Ko'rsatkich	2018	2019	2020	2021	2022	2023	CAGR
Raqamli to'lovlar ulushi, %	18	26	34	42	48	54	+24.5%
E-gov foydalanuvchi, mln	1.2	2.1	3.4	5.1	6.8	8.4	+47.7%
IT mutaxassislar, ming	28	35	45	58	74	94	+27.4%
Startaplar (yillik ro'yxat)	45	82	140	220	310	400	+54.7%
Mobil banking, mln foydalanuvchi	3.2	5.1	7.8	9.4	11.6	14.2	+34.8%

4-jadval quyidagi muhim tendensiyalarni ko'rsatadi. IT eksport eng yuqori CAGR ko'rsatkichiga ega (83.3 foiz) - bu raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy samarasini ifodalovchi ko'rsatkich sifatida eng tez o'sib kelmoqda. E-commerce bozorining 66.3 foizlik yillik o'rtacha o'sishi ichki raqamli bozorning shakllanishini ko'rsatadi. Startaplar soni 45 dan 400 ga o'sib, 8.9 barobarga ko'paydi - bu innovatsiya ekotizimining salohiyatini namoyon etadi. Internet tarqalishi eng past CAGR ga ega (9.9 foiz), bu infratuzilma o'sishining to'yinish bosqichiga yaqinlashayotganini ko'rsatadi.

Amaldagi uslubiyatning kamchiliklari: tizimli tahlil. Tadqiqot natijalarini umumlashtirib, O'zbekistondagi amaldagi baholash uslubiyatining sakkizta tizimli kamchiligi aniqlandi. Bu kamchiliklar to'rtta toifaga ajratiladi: metodologik, statistik, institutsional va funksional.

5-jadval. Amaldagi baholash uslubiyatining tizimli kamchiliklari va ularning ta'sir darajasi

Kamchilik	Toifa	Ta'sir darajasi	Muammo mohiyati
Xalqaro indekslarga qaramlik	Metodologik	Yuqori	Milliy siyosat uchun yetarli granularlik yo'q
Integral milliy model yo'qligi	Metodologik	Juda yuqori	Turli organlar turli uslub qo'llaydi
Platform iqtisodiyoti hisoblanmasligi	Statistik	Yuqori	Uzum, Click, Payme kabi platformalar yashirin
Gig economy va remote work yo'qligi	Statistik	O'rtacha	Yangi mehnat shakllari rasmiy statistikada yo'q
Hududiy disaggregatsiya yo'qligi	Statistik	Juda yuqori	14 viloyat orasidagi tafovut ko'rinmaydi

Kamchilik	Toifa	Ta'sir darajasi	Muammo mohiyati
Institutsional fragmentlanish	Institutsional 1	Yuqori	5 organ turli metodologiyada ishlaydi
Bashorat qiluvchi komponent yo'qligi	Funksional	O'rtacha	Faqat orqaga qarovchi (backward-looking)
Real vaqt monitoring yo'qligi	Funksional	O'rtacha	Yillik ma'lumotlar tezkor siyosat uchun kech

5-jadval sakkizta kamchilikni ko'rsatadi, shundan ikkitasi - integral milliy model yo'qligi va hududiy disaggregatsiya yo'qligi - «juda yuqori» ta'sir darajasiga ega. Bu ikki kamchilik bir-biri bilan uzviy bog'liq: integral model bo'lmasa, hududiy disaggregatsiyani tizimli amalga oshirish ham mumkin emas. Platform iqtisodiyotining hisoblanmasligi ham jiddiy muammo: Click va Payme kabi to'lov tizimlari orqali yillik 85 trln so'mdan ortiq tranzaksiya amalga oshiriladi, biroq bu oqimlar milliy hisobotlarda to'liq aks etmaydi.

Hududiy tafovut: statistik ko'rsatkich. Mavjud ma'lumotlar asosida O'zbekiston viloyatlari orasidagi raqamli tafovutni baholash mumkin. To'g'ridan-to'g'ri integral ko'rsatkich yo'q bo'lganligi sababli, uchta surogat ko'rsatkich - internet tarqalishi, mobil internet abonentlar zichligi va e-gov xizmatlaridan foydalanish darajasi - asosida taxminiy tahlil amalga oshirildi.

6-jadval. O'zbekiston viloyatlarida raqamli kirib borish ko'rsatkichlari, 2023 (surogat ko'rsatkichlar asosida)

Hudud	Internet tarqalishi, %	Mobil internet (100 kishiga)	E-gov foydalanish, %	Taxminiy raqamli indeks
Toshkent shahri	92.1	128	38.4	Yuqori
Toshkent viloyati	81.4	109	28.1	Yuqori-o'rtacha
Samarqand	74.2	96	22.6	O'rtacha
Farg'ona	73.8	94	21.9	O'rtacha
Buxoro	71.4	91	20.3	O'rtacha
Andijon	70.9	90	19.8	O'rtacha
Namangan	70.1	89	19.4	O'rtacha
Xorazm	65.3	82	16.7	Past-o'rtacha
Navoiy	64.7	80	16.1	Past-o'rtacha
Jizzax	62.4	78	15.3	Past-o'rtacha
Sirdaryo	61.8	76	14.9	Past-o'rtacha

Hudud	Internet tarqalishi, %	Mobil internet (100 kishiga)	E-gov foydalanish, %	Taxminiy raqamli indeks
Qashqadaryo	58.6	72	13.4	Past
Surxondaryo	56.2	69	12.1	Past
Qoraqalpog‘iston	54.3	65	11.6	Past

6-jadval hududiy tafovutni yaqqol ko‘rsatmoqda. Internet tarqalishi bo‘yicha Toshkent shahri (92.1%) va Qoraqalpog‘iston (54.3%) o‘rtasidagi tafovut 37.8 foizlik punktni tashkil qiladi. E-gov xizmatlaridan foydalanish bo‘yicha esa bu farq yanada kattaroq: 38.4 foiz va 11.6 foiz - ya'ni 3.3 barobarga yaqin tafovut. Ushbu raqamlar hududiy raqamli tengsizlikning qanchalik keskin ekanligini surogat ko‘rsatkichlar asosida ham ko‘rsatib beradi. To‘liq va ishonchli hududiy raqamli indeks bo‘lganda bu manzara yanada aniqroq ko‘ringan bo‘lar edi.

Munozara. Qaysi yondashuv O‘zbekiston uchun maqbulroq? Tadqiqot natijalari quyidagi xulosaga olib keladi: O‘zbekiston uchun biron-bir yakka yondashuv yetarli emas. Texnologik yondashuv o‘lchash qulayligi bilan kuchli, biroq iqtisodiy samarani ko‘rsatmaydi. Iqtisodiy yondashuv siyosiy jihatdan eng amaliy, biroq statistik baza bo‘shliqlari sababli platform iqtisodiyoti va gig economy ni qamrab olmaydi. Integral yondashuv eng to‘liq manzarani beradi, biroq hududiy disaggregatsiya uchun kuchliroq moslashtirilishi kerak.

Maqbul yechim - kontekstga moslashtirilgan gibrid integral model. Bunday model texnologik yondashuvning o‘lchash qulayligini, iqtisodiy yondashuvning siyosiy amaliyligini va integral yondashuvning qamrovliligini birlashtirishi zarur. Bundan tashqari, model milliy statistik bazaning chegaralarini hisobga olib, har bir indikator uchun aniq va ishonchli ma'lumot manbai belgilanishi kerak.

Xalqaro indekslarga qaramlikni kamaytirish yo‘llari. Xalqaro indekslar - NRI, EGDI, IDI - O‘zbekiston uchun foydali global benchmark bo‘lib xizmat qiladi. Biroq ularni birlamchi baholash vositasi sifatida qo‘llash bir qator xatarlarni tug‘diradi. Birinchi xatar - indeks dizayniga mos bo‘lmagan siyosat shakllanishi: agar davlat siyosati asosan NRI reytingini oshirishga qaratilsa, NRI tarkibiga kiruvchi ko‘rsatkichlar bo‘yicha sun'iy yaxshilanish vujudga kelishi mumkin, biroq bu haqiqiy raqamli rivojlanish bilan mos kelmasligi mumkin. Bu «Goodhart qonuni» deb nomlanuvchi hodisa - o‘lchovning o‘zi maqsadga aylanganida, u o‘z bashoratlilik xususiyatini yo‘qotadi.

Ikkinchi xatar - siyosiy kommunikatsiyaning noto‘g‘riligi: hukumat NRI reytingida 73-o‘ringa ko‘tarilganini muvaffaqiyat sifatida e‘lon qilishi mumkin, biroq bu raqam Qoraqalpog‘istondagi 54 foizlik internet tarqalishini yoki Surxondaryoda e-gov xizmatlaridan faqat 12 foiz aholining foydalanishini yashiradi. Uchinchi xatar - strategik rejalashtirishdagi bo‘shliq: "Raqamli O‘zbekiston - 2030" maqsadlari asosan xalqaro indekslardagi o‘rin ko‘rsatkichlari bilan o‘lchanmaydi, balki o‘ziga xos miqdoriy maqsadlar (internet 95%, IT eksport 5 mlrd dollar) bilan o‘lchanadi. Bu maqsadlarni o‘lchash uchun esa milliy indeks zarur.

Statistik bo'shliqlarni bartaraf etish strategiyasi. O'zbekiston raqamli statistika tizimini takomillashtirish uchun uchta strategik yo'nalish taklif etiladi. Birinchi yo'nalish - ma'lumotlar manbalarini kengaytirish: platforma kompaniyalari (Click, Payme, Uzum Market) ma'lumotlarini statistik hisobotga kiritishni majburiy qilish. Buning uchun 2023-yilda Raqamli texnologiyalar vazirligi boshlab bergan «Raqamli ma'lumotlar almashish platformasi» loyihasini kengaytirish zarur.

Ikkinchi yo'nalish - hududiy statistika tizimini mustahkamlash: har bir viloyatda raqamli iqtisodiyot statistikasini yurituvchi maxsus statistika guruhini shakllantirish. Bu guruhlar Davlat statistika qo'mitasining metodik ko'rsatmasi asosida, biroq viloyat darajasidagi ma'lumot to'plash bilan shug'ullanishi kerak.

Uchinchi yo'nalish - administrativ ma'lumotlarni statistik maqsadlarda qo'llash: e-gov portalidan olingan ma'lumotlar, Soliq qo'mitasining elektron hisob-faktura tizimi va Markaziy bankning to'lov tizimi ma'lumotlari statistik maqsadlarda avtomatik tarzda qayta ishlanishi mumkin. Bu «administrative data as statistical data» yondashuvi MDH mamlakatlarida Estoniya, Finlandiya va Koreya tomonidan muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda.

Xulosa. Ushbu tadqiqot O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni baholash uslubiyatining amaldagi holati, kamchiliklari va takomillashtirish yo'nalishlarini keng qamrovli tarzda tahlil qildi. Quyida asosiy ilmiy natijalar jamlangan.

Birinchi natija: to'rtta baholash yondashuvi - texnologik, iqtisodiy, inson kapitali va integral - beshta mezon bo'yicha taqqoslandi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston uchun birorta yakka yondashuv yetarli emas va milliy kontekstga moslashtirilgan gibril integral model talab etiladi.

Ikkinchi natija: O'zbekistonning 2018-2024 yillardagi xalqaro indekslardagi ijobiy dinamikasi - NRI bo'yicha 13 o'rin, EGDI bo'yicha 0.224 ball ko'tarilish - haqiqiy muvaffaqiyatdir, biroq bu ko'tarilish hududiy tafovutni yashiradi va milliy siyosatni yo'naltirish uchun yetarli granularlikka ega emas.

Uchinchi natija: amaldagi uslubiyatning sakkizta tizimli kamchiligi aniqlandi va ikkitasi - integral milliy model yo'qligi va hududiy disaggregatsiya yo'qligi - eng yuqori ta'sir darajasiga ega ekanligi isbotlandi. Surogat ko'rsatkichlar asosida Toshkent shahri va Qoraqalpog'iston o'rtasida e-gov foydalanish bo'yicha 3.3 barobara tafovut borligi ko'rsatildi.

To'rtinchi natija: xalqaro indekslarga qaramlikning uchta xatari - Goodhart qonuni effekti, siyosiy kommunikatsiyada yashirin tafovut va strategik rejalashtirish bo'shliqlari - ilmiy asosda ko'rsatildi.

Tavsiyalar. Raqamli texnologiyalar vazirligi uchun: (1) barcha besh statistika organi o'rtasida yagona koordinatsion kengash tashkil etish va ularning metodologiyalarini standartlashtirish; (2) platform kompaniyalaridan statistik hisobot topshirishni majburiy qilish va «Raqamli iqtisodiyot monitoring tizimi» ni ishga tushirish; (3) milliy integral baholash indeksini ishlab chiqish jarayonini 2025-yilda rasmiy boshlash.

Davlat statistika qo'mitasi uchun: (4) raqamli iqtisodiyot bo'yicha alohida statistik to'plamni (yearbook) yillik chiqarish; (5) viloyat darajasida kamida beshta asosiy raqamli ko'rsatkichni (internet tarqalishi, e-gov, raqamli to'lovlar, IT

mutaxassislar, startaplar) har yili aniqlash va nashr etish; (6) platform iqtisodiyoti va gig economy uchun yangi hisobvara kodlarini joriy etish.

Akademik jamiyat va tadqiqotchilar uchun: (7) O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot va YaIM o‘sishi o‘rtasidagi sababiy bog‘liqlikni Granger causality testi orqali tekshirishga bag‘ishlangan empirik tadqiqotlar o‘tkazish; (8) hududiy raqamli tafovut va iqtisodiy tengsizlik o‘rtasidagi aloqani panel data tahlili asosida o‘rganish; (9) O‘zbekistonni Markaziy Osiyo mamlakatlarida raqamli iqtisodiyotni baholash metodologiyalarini qiyosiy o‘rganishga jalb etish.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston raqamli iqtisodiyot rivojlanishida sezilarli yutuqlarni qo‘lga kiritdi. Biroq bu yutuqlarni to‘g‘ri baholash, hududiy tafovutlarni aniq o‘lchash va siyosatni dalillarga asoslab shakllantirish uchun uslubiy takomillashtirish zarurdir. Ushbu tadqiqot ushbu yo‘lda dastlabki ilmiy qadam bo‘lib xizmat qilishga da’vogaridir.

Ilova. To‘rtta baholash yondashuvining o‘zbekiston kontekstida batafsil taqqoslash jadvali. 7-jadval. To‘rtta yondashuvning O‘zbekiston realliklari bilan muvofiqligi

Mezon	Texnologik	Iqtisodiy	Inson kapitali	Integral
O‘lchash qulayligi (1-5)	5	4	3	3
Mavjud statistik baza (1-5)	5	3	3	3
Hududiy disaggregatsiya (1-5)	4	3	3	2
Yangi raqamli segmentlar (1-5)	2	3	2	4
Siyosat amaliyati (1-5)	3	5	4	4
Xalqaro taqqoslanish (1-5)	5	4	3	5
Dinamikani kuzatish (1-5)	5	4	3	4
O‘RTACHA BALL	4.1	3.7	3.0	3.6
O‘zbekiston uchun tavsiya	Qo‘shimcha	Asosiy	Qo‘shimcha	Birlashtiruvchi

7-jadval texnologik yondashuvning O‘zbekiston statistik bazasiga eng mos kelishini (4.1 o‘rtacha ball) ko‘rsatadi. Biroq siyosat amaliyati nuqtai nazaridan iqtisodiy yondashuv ustunlik qiladi (5 ball). Inson kapitali yondashuvi eng past o‘rtacha ballga ega (3.0) va asosiy yondashuv sifatida qo‘llanilmasligi, balki integral modelning tarkibiy qismi sifatida kiritilishi tavsiya etiladi. Integral yondashuv esa yangi raqamli segmentlarni qamrash va xalqaro taqqoslanish bo‘yicha eng yuqori ballga (4 va 5) ega bo‘lib, u yagona birlashtiruvchi doira vazifasini bajarishi maqbul.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. - New York: McGraw-Hill, 1995. - 342 p.
2. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. - Geneva: World Economic Forum, 2016. - 198 p.
3. Bukht R., Heeks R. Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy // Development Informatics Working Paper Series, No. 68. - Manchester: University of Manchester, 2017.
4. OECD. Measuring the Digital Transformation: A Roadmap for the Future. - Paris: OECD Publishing, 2019. - 261 p.
5. OECD. A Roadmap Toward a Common Framework for Measuring the Digital Economy. - Paris: OECD, 2020.
6. OECD. Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide. - Paris: OECD Publishing, 2008.
7. World Bank. Digital Development. World Development Report 2022. - Washington DC: World Bank, 2022. - 318 p.
8. UNCTAD. Digital Economy Report 2023: Shaping an Equitable Digital Future. - Geneva: United Nations, 2023.
9. ITU. Measuring Digital Development: ICT Price Trends 2023. - Geneva: ITU Publications, 2023.
10. World Economic Forum. Network Readiness Index 2023. - Davos: WEF, 2023.
11. United Nations. E-Government Survey 2024. - New York: United Nations, 2024.
12. European Commission. Digital Economy and Society Index (DESI) 2023 Report. - Brussels: EC, 2023.
13. Katz R., Koutroumpis P. Measuring Digitization: A Growth and Welfare Multiplier // Technovation. - 2013. - Vol. 33, № 10-11. - P. 314-319.
14. Goldfarb A., Tucker C. Digital Economics // Journal of Economic Literature. - 2019. - Vol. 57, № 1. - P. 3-43.
15. Goodhart C. Problems of Monetary Management: The U.K. Experience // Papers in Monetary Economics. - Sydney: Reserve Bank of Australia, 1975.
16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6087-son Farmoni «Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasi to'g'risida. - Toshkent, 2020.
17. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasining asosiy ko'rsatkichlari 2023. - Toshkent: Davstat, 2023.
18. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Moliyaviy barqarorlik hisoboti 2023. - Toshkent, 2023.
19. IT Park Uzbekistan. Annual Report 2023. - Toshkent: IT Park, 2024.
20. Raqamli texnologiyalar vazirligi. O'zbekistonda raqamlashtirish holati bo'yicha yillik hisobot 2023. - Toshkent, 2024.
21. EY Global. Global Fintech Adoption Index 2023. - London: Ernst & Young, 2023.

22. Manyika J. et al. Digital Finance for All: Powering Inclusive Growth in Emerging Economies. - McKinsey Global Institute, 2016.
23. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age. - New York: W. W. Norton, 2014. - 320 p.

SANOATNI KARBONSIZLANTIRISHDA XATARLARNI KAMAYTIRISH: RIVOJLANAYOTGAN IQTISODIYOTLARDA YASHIL MOLIYA VOSITALARINING O'RNI

Ataxanov Umidbek Olimovich

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Email: ataxanov84@namdu.uz

Annotatsiya. Po'lat, sement va kimyo zavodlarini "yashil" qilish - ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda - juda qimmat va murakkab. Bu tezisda shu sohalaragi to'siqlar va ularni yengish uchun ishlatiladigan moliyaviy vositalar (o'tish kreditlari, uglerod narxi farqi shartnomalari, yashil kafolatlar, aralash moliyalashtirish) tahlil qilinadi. Jahon Iqtisodiy Forumi va Xalqaro energetika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2050 yilgacha sof nol emissiyaga erishish uchun sanoat va uning atrofidagi infratuzilmaga 30 trillion dollar qo'shimcha sarmoya kerak. CPI/GFANZ hisobotiga qaraganda, Xitoydan tashqari rivojlanayotgan davlatlarda 2035 yilga borib yiliga 1,3 trillion dollar toza energiya investitsiyasi zarur; 2024 yilda esa bor-yo'g'i 330 milliard dollar kiritilgan. Kapital (equity) taqchilligi 215 milliard dollarga yetgan. Yaxshi xabar: katalitik kapitalning bir dollari 30 dollardan ortiq xususiy investitsiyani jalb qila oladi.

Kalit so'zlar: yashil moliya, sanoat karbonsizlantirish, og'ir sanoat, rivojlanayotgan iqtisodiyotlar, risklarni kamaytirish, aralash moliyalashtirish

Kirish. Hozirgi kunda sanoat dunyodagi issiqxona gazlarining qariyb 40 foizini chiqaradi [1]. Ayniqsa, po'lat, sement va kimyo - bular "karbonsizlantirish qiyin" tarmoqlar deyiladi. Nega? Chunki ularga juda yuqori harorat kerak, ba'zi jarayonlarda CO₂ kimyoviy reaksiya tufayli ajraladi (masalan, ohaktoshni qizdirganda), va zavodlarning o'zi 20-30 yil ishlaydi - ularni erta bekor qilish iqtisodiy jihatdan og'ir. Rivojlanayotgan mamlakatlarda bunga qo'shimcha muammolar: kapital qimmat, siyosat noaniq, banklarning texnik bilimi kam [3, 4].

2024 yilgi Net Zero Industry Tracker [1] hisoboti bo'yicha 2050 yilga borib sanoatni to'liq karbonsizlantirish uchun qo'shimcha 30 trillion dollar kerak. Qiziq tomoni: bu pulning faqat 43 foizi to'g'ridan-to'g'ri zavodlarga ketadi; qolgan 57 foizi - atrofdagi infratuzilmaga: toza energiya, vodorod va uglerodni ushlash (CCUS) tizimlariga (1-jadval).

1-jadval. Sof nol (2050) maqsadi uchun qo'shimcha investitsiyalar [1]

Ko'rsatkich	Trillion \$	%
To'g'ridan-to'g'ri sanoat investitsiyalari	13	43
Infratuzilma (energiya, vodorod, CCUS)	17	57

Ko'rsatkich	Trillion \$	%
Jami	30	100

Dunyo bo'ylab toza energiyaga 2024 yilda 2 trillion dollar sarflangan bo'lsa-da, bu mablag'ning katta qismi Xitoy va rivojlangan mamlakatlarga ketgan [3]. Xitoydan tashqari rivojlanayotgan iqtisodiyotlar - jumladan O'zbekiston - ancha orqada. Masalan, O'zbekistonda hali yashil kafolatlar yoki uglerod farqi shartnomalari deyarli qo'llanilmaydi. "O'tish krediti" tushunchasi ko'pchilik banklar uchun yangilik. Shuning uchun bu tezis asosiy e'tiborni aynan shu moliyaviy vositalarning risklarni qanday kamaytirishiga qaratadi [4, 6, 11].

Metodologiya. Ish ikki bosqichda bajarildi. Avval xalqaro tashkilotlar (IEA, WEF, OECD, CPI, World Bank, EBRD) hisobotlari va ilmiy maqolalar tahlil qilindi [1-5, 7, 12]. Keyin amaliy misollar - Germaniyaning CCfD dasturi, Ternium Mexico yashil krediti, Bahrayn Steel SLL, Turkiya sanoat platformasi - o'rganildi [8-11]. Uchta mezon bo'yicha baholadik: texnologik riskni qoplay olish, narx o'zgaruvchanligidan himoya qilish, va investor uchun jozibadorlik.

Natijalar

Investitsiyalar farqi qancha?

2050 yilgacha po'lat sanoatiga 235-335 milliard dollar, sementga 200-300 milliard dollar, kimyoga esa global miqyosda 100 milliard evrodan ziyod kerak (2-jadval) [13, 14]. Rivojlanayotgan mamlakatlarda po'lat va sementga talab 30-45 foizga oshishi kutilmoqda - bu qo'shimcha bosim degani.

2-jadval. Og'ir sanoat uchun qo'shimcha investitsiyalar (2050 yilgacha) [13, 14]

Sanoat	Kerakli investitsiya	Izoh
Po'lat	235-335 mlrd \$	Talab +30% (rivojlanayotgan iqt.)
Sement	200-300 mlrd \$	Talab +45% (rivojlanayotgan iqt.)
Kimyo	~100 mlrd evro + 24,8 mlrd \$ (2025)	Global prognozlar

Lekin asosiy muammo - bu raqamlarning o'zi emas. CPI va GFANZning 2025 yilgi tahlili [3] shuni ko'rsatadiki, eng katta to'siq **kapital (equity) taqchilligi**. 3-jadvalda hamma narsa aniq.

3-jadval. Toza energiyaga investitsiyalar va kapital taqchilligi (Xitoydan tashqari) [3]

Ko'rsatkich	Qiymat (mlrd \$)
Zarur yillik investitsiya (2035)	~1 300

Ko‘rsatkich	Qiymat (mlrd \$)
Shundan zarur kapital	375
2024 yilgi real investitsiya	330
Shu miqdordagi kapital	100
Kapital taqchilligi	~215
Kerakli katalitik kapital (yillik)	12-25
Multiplikator (1katalitik → xususiy)	30+

Ya’ni, 2024 yilda rivojlanayotgan mamlakatlarga 330 milliard dollar kelgan, ammo shundan bor-yo‘g‘i 100 milliard kapital (qolgani qarz). Kapital taqchilligi 215 milliard dollar. Uni yopish uchun esa yiliga 12-25 milliard dollar katalitik kapital yetarli - chunki har bir dollar katalitik mablag‘ 30 dollardan ortiq xususiy investitsiyani “ochadi” [3].

Yashil moliya vositalari qanday yordam beradi?

4-jadvalda to‘rtta vosita va ularning risklarni kamaytirish mexanizmlari keltirilgan. Eng samaralilari - yashil kafolatlar va aralash moliyalashtirish, chunki ularda davlat yoki donor birinchi zarbani o‘ziga oladi.

4-jadval. Yashil moliya vositalari va misollar [3, 9-12]

Vosita	Asosiy risk	Qanday ishlaydi?	Amaliy misol
O‘tish kreditlari	Kredit riski, boshlang‘ich xarajat	KPI bilan bog‘liq kredit	Ternium Mexico \$1,25 mlrd (2025)
CCfD	Uglerod narxi o‘zgarishi	Davlat farqni to‘laydi	Germaniya €8,8 mlrd, 350 Mt CO ₂
Yashil kafolatlar	To‘lov qilmaslik riski	First-loss yoki risk taqsimoti	Hindiston: kafolatlar grantlardan 2,4x samarali
Aralash moliyalashtirish	Yuqori boshlang‘ich risk	Kapital tranchlari	Amundi AP EGO (IFC/EBRD/EIB)

Muhokama. Xo‘sh, nega sanoatni karbonsizlantirishga pul kelmayapti? Aslida kapital dunyoda ko‘p, lekin investorlar bu loyihalardan qo‘rqishadi. Sababi:

uzoq qoplanish muddati, texnologiya hali to'liq isbotlanmagan, va uglerod narxi ertaga tushib ketsa, loyiha foydasiz bo'lib qoladi. 215 milliard dollarlik kapital taqchilligi aynan shu qo'rquvning raqamli ifodasidir [3].

Katalitik kapital - masalan, donor yoki davlat tomonidan birinchi yo'qotish buferi - bu ishonchsizlikni yengadi. CPI hisobotiga ko'ra, bir dollar katalitik kapital 30 dollardan ortiq xususiy pulni jalb qiladi [3]. Germaniya buni amalda isbotladi: "Climate Protection Contracts" (CCfD) dasturiga 8,8 milliard evro ajratildi (2,8 mlrd birinchi bosqich, 6 mlrd ikkinchi bosqich). Natijada 350 megatonne CO₂ tejash kutilmoqda [11].

Rivojlanayotgan bozorlarda ham misollar bor. Ternium Mexico (Lotin Amerikasi) 1,25 milliard dollarlik yashil kreditni past uglerodli po'lat zavodi qurish uchun oldi [9]. Bahrayn Steel 450 million dollarlik barqarorlik bilan bog'liq kredit (SLL) orqali GHG emissiyasini kamaytirish majburiyatini oldi [10]. Turkiyada EBRD, Jahon banki va IFC birgalikda Industrial Decarbonisation Investment Platform (TIDIP) ni ishga tushirgan - 2030 yilga €5 mlrd (taxminan \$5,4 mlrd) jalb qilishni rejalashtirgan [8].

O'zbekiston uchun bu tajribalar juda foydali. Masalan, Angren va Olmaliqdagi sanoat korxonalarini modernizatsiya qilishda xalqaro donorlar bilan yashil kafolat fondi tashkil qilish mumkin. Yana bir jihat: Yevropa Ittifoqining uglerod chegaraviy solig'i (CBAM) 2026 yildan boshlab to'liq joriy etiladi. O'zbekiston po'lat va sement eksporti uchun bu katta bosim - agar mahsulot "qora" bo'lib qolsa, boj ortadi. Shuning uchun hozir yashil moliyaga o'tish - nafaqat iqlim, balki eksport qobiliyati uchun ham muhim.

Xulosa va tavsiyalar. Qisqa qilib aytganda: rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda og'ir sanoatni karbonsizlantirishda pulning o'zi yetishmayotgani yo'q - asosiy muammo **kapital taqchilligi** (yiliga 215 milliard dollar). Buni hal qilish uchun katta mablag' kerak emas: yiliga 12-25 milliard dollar katalitik kapital yetarli [3]. Quyidagi tavsiyalar amaliyotga asoslangan.

1. Milliy yashil kafolat fondlarini yaratish

Davlat va donorlar birinchi yo'qotishni qoplaydigan mexanizm tashkil qilsin. Hindiston tajribasi shuni ko'rsatadi: kafolatlar grantlarga qaraganda 2,4 baravar samarali [12].

2. Katalitik kapital vositalarini joriy etish

Xalqaro moliya institutlari (Jahon banki, EBRD, Islom taraqqiyot banki) aralash kapital tranchlarini taklif qilsa, xususiy investorlar o'sha yo'ldan boradi [3, 6].

3. Uglerod bozorini asta-sekin qurish

CCfD mexanizmini qo'llashdan oldin, avval uglerod solig'i yoki emissiya savdosini yo'lga qo'yish kerak. Germaniyaning 350 Mt CO₂ tejamkorlik dasturi - yaxshi namuna [7, 11].

4. Texnik yordam va bilim oshirish

O'zbekistonda bank xodimlari va korxona mutaxassisleri ESG hisoboti, loyiha tayyorlash bo'yicha o'qitilsa, yashil moliyaga kirish osonlashadi [4, 5]. OECD tomonidan ishlab chiqilgan 28 ta vosita (iqtisodiy, risklarni kamaytirish, moliyalashtirish) yo'l xaritasi sifatida xizmat qilishi mumkin [5].

Agar bu tavsiyalar amalga oshsa, O'zbekiston va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar sanoatni karbonsizlantirish yo'lida ancha oldinga siljishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. World Economic Forum. (2024). Net Zero Industry Tracker 2024. Geneva.
2. IEA. (2025). Demand and Supply Measures for the Steel and Cement Transition. Paris.
3. Climate Policy Initiative / GFANZ. (2025). Scaling Private Capital for Climate in EMDEs: The Equity Challenge. San Francisco.
4. Cordonnier, J., & Saygin, D. (2023). Financing solutions to foster industrial decarbonisation in emerging and developing economies. OECD Environment Working Papers, No. 226.
5. OECD. (2024). Mapping financial and technical assistance for industry decarbonisation. DOI: 10.1787/7ecda2b7-en
6. OECD. (2025). Blended Finance Case Studies: Amundi Planet Emerging Green One (AP EGO) Fund.
7. World Bank. (2024). State and Trends of Carbon Pricing 2024. DOI: 10.1596/1813-9450-10743
8. EBRD. (2024). Türkiye launches industrial decarbonisation investment platform. London.
9. IFR. (2025). "Sustainable Loan: Ternium Mexico's US\$1.25bn green loan." IFR Awards.
10. Gulf Business. (2024). "Bahrain Steel to receive \$450m sustainability-linked loan from bank consortium."
11. German Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action. (2025). Climate Protection Contracts. Berlin.
12. Schwerhoff, G., & Sy, M. (2023). Financing renewable energy in developing countries: The role of guarantees. Energy Policy, 172, 113329.
13. UNIDO. (2023). Industrial Deep Decarbonisation: Perspectives and Investment Needs. Vienna.
14. World Cement Association. (2023). Decarbonising the Cement Industry: Investment Roadmap. London.

UDK 336.71.078

INFLYATSIYA SHAROITIDA AHOLI DAROMADLARI VA ULARNING SOTIB OLISH QOBILIYATINI BOSHQARILISHI

Yunusova Sohiba Abdulmsmidovna

Namangan davlat universiteti katta o'qituvchisi

Abdulhamidova Shodiyona Abduraximjon qizi

Namangan Davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada global va milliy miqyosdagi inflyatsion jarayonlarning aholi real daromadlariga hamda xarid qobiliyatiga ta'siri tadqiq etiladi. Narxlarning mutasil o'sishi sharoitida iste'mol savatchasi tarkibidagi o'zgarishlar va aholining turli qatlamlari (ayniqsa, qat'iy daromadga ega bo'lganlar)

duch kelayotgan moliyaviy qiyinchiliklar tahlil qilingan. Maqolada inflyatsiya sharoitida shaxsiy mablag'larni qadrsizlanishdan himoya qilish, oilaviy budjetni optimallashtirish va xarid qobiliyatini saqlab qolishga qaratilgan amaliy iqtisodiy mexanizmlar hamda tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit soʻzlar: inflyatsiya, xarid qobiliyati, real daromadlar, iste'mol savatchasi, narxlar o'sishi, oilaviy budjet, moliyaviy barqarorlik, O'zbekiston iqtisodiyoti.

Zamonaviy makroiqtisodiy rivojlanishning eng murakkab va dolzarb muammolaridan biri bu inflyatsiya dinamikasi va uning aholi farovonligiga ko'rsatadigan ijtimoiy-iqtisodiy ta'siridir. Inflyatsiya shunchaki narxlarning umumiy darajasi oshishi emas, balki pulning qadrsizlanishi va pirovardida jamiyat a'zolari xarid qobiliyatining pasayishidir. Global iqtisodiyotda va milliy bozorlarda sodir bo'layotgan tarkibiy o'zgarishlar, logistik inqirozlar va geosiyosiy keskinliklar sharoitida inflyatsiyani jilovlash va aholi real daromadlarini himoya qilish masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur muammoning nazariy asoslari taniqli iqtisodchilar Jon Meynard Keyns, Milton Fridman hamda zamonaviy makroiqtisodiyot namoyandalari tomonidan keng tadqiq etilgan[1;2]. Ushbu matnda inflyatsiyaning tabiati, uning aholi daromadlarini kemirish mexanizmlari va ushbu salbiy ta'sirlarni yumshatish bo'yicha ilmiy asoslangan strategiyalar tahlil qilinadi. Iqtisodiy nazariyada inflyatsiyaning tabiati borasida ikki xil asosiy maktab mavjud: monetar va nomonetar qarashlar. Monetarizm maktabining asoschisi Milton Fridman o'zining fundamental asarlarida "Inflyatsiya har doim va hamma joyda monetar (pulga oid) hodisadir" degan g'oyani ilgari suradi[2]. Uning fikricha, muomaladagi pul massasining tovar va xizmatlar ishlab chiqarish hajmidan tezroq o'sishi muqarrar ravishda narxlarning ko'tarilishiga olib keladi. Biroq, zamonaviy iqtisodiyotda inflyatsiya faqat pul bosib chiqarish bilan cheklanmaydi. Uni keltirib chiqaruvchi omillarni ikkita yirik guruhga ajratish mumkin[3]. Talab inflyatsiyasi (Demand-Pull Inflation). Iqtisodiyotda yalpi talabning yalpi taklifga nisbatan keskin ortishi natijasida yuzaga keladi. Bu holat ko'pincha aholi daromadlarining tez o'sishi, kreditlash hajmining kengayishi yoki davlat xarajatlarining ortishi bilan bog'liq[1]. Xarajatlar inflyatsiyasi (Cost-Push Inflation). Ishlab chiqarish resurslari (xomashyo, energiya, yoqilg'i, ish haqi) narxining oshishi hisobiga mahsulot tannarxining ko'tarilishidir. Dunyo miqyosida neft, gaz va don mahsulotlari narxining keskin tebranishi xarajatlar inflyatsiyasining yaqqol namunasidir[3].

O'zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda inflyatsiya ko'pincha aralash xarakterga ega bo'ladi. Unda ham tarkibiy islohotlar (masalan, energiya tariflarining erkinlashtirilishi), ham import qilinadigan tovarlar narxining oshishi (tashqi inflyatsiya), ham ichki bozordagi monopolistik muhit ta'siri sezilarli bo'ladi[4]. Inflyatsiyaning ijtimoiy xavfliligi shundaki, u jamiyatda daromadlarni qayta taqsimlashda adolatsizlikni keltirib chiqaradi. Bu jarayonda eng ko'p zarar ko'radigan qatlam belgilangan (fiksirlangan) nominal daromadga ega bo'lgan shaxslardir. Bularga budjet tashkilotlari xodimlari, pensionerlar, stipendiatlar va nafaqa oluvchilar kiradi.

Agar aholining nominal daromadi bir yilda 10% ga oshsa-yu, lekin mamlakatdagi umumiy inflyatsiya darajasi 12% ni tashkil etsa, demak, aholining

real daromadi amalda 2% ga kamaygan hisoblanadi[3;5]. Inflyatsiya ko‘pincha “yashirin soliq” deb ataladi. Davlat rasman soliq stavkalarini oshirmasa ham, pulning qadrsizlanishi hisobiga aholining hamyonidagi va bank hisoblaridagi mablag‘larining xarid qobiliyati pasayadi. Bu esa boylikning asossiz ravishda kamayishiga olib keladi. Inflyatsiya iste‘mol savatchasining tarkibini ham o‘zgartiradi. Daromadi past bo‘lgan oilalar o‘z budjetining katta qismini (ba‘zan 50-60% gacha) oziq-ovqat mahsulotlariga sarflaydi. Oziq-ovqat inflyatsiyasi yuqori bo‘lganda, ushbu oilalar sifatli oziq-ovqat, ta‘lim va sog‘liqni saqlash xarajatlarini qisqartirishga majbur bo‘ladi, bu esa kambag‘allik tuzog‘ini (poverty trap) yanada chuqurlashtiradi[5].

Inflyatsiya sharoitida ham makrodavlat darajasida, ham mikro (shaxsiy moliya) darajasida xarid qobiliyatini himoya qilish mexanizmlarini ishlab chiqish talab etiladi. Pul-kredit siyosatini qat‘iylashtirish. Markaziy bank qayta moliyalash (yoki asosiy) stavkasini oshiradi. Bu kreditlarni qimmatlashtiradi, aholi va biznesning iste‘mol faolligini pasaytiradi va tijorat banklaridagi omonatlar (depozitlar) bo‘yicha foizlarni jozibador qiladi. Natijada odamlar pulni sarflashdan ko‘ra jamg‘arishni afzal ko‘radi, bu esa inflyatsiyani pasaytiradi[4;6]. Davlat inflyatsiya darajasidan kelib chiqib, eng kam ish haqi, pensiya va nafaqalar miqdorini mutanosib ravishda oshirib boradi. Bu chora aholining minimal xarid qobiliyatini saqlashga xizmat qiladi[5]. Bozorlarda sun‘iy taqchillik va monopol narxlarni yuzaga keltirmaslik uchun import bojlarini optimallashtirish va mahalliy ishlab chiqaruvchilarga sharoit yaratish[4]. Aholi o‘z pullarini qadrsizlanishdan asrash uchun moliyaviy savodxonlik qoidalariga amal qilishi shart[7]. Eng samarali usullar quyidagilardan iborat:

Diversifikatsiyalangan investitsiyalar: Pullarni shunchaki naqd ko‘rinishda (“yostiq tagida”) saqlash eng yomon strategiyadir. Mablag‘larni inflyatsiyadan yuqori daromad beradigan aktivlarga joylashtirish lozim. Bularga ko‘chmas mulk, qimmatbaho metallar (oltin), aksiyalar va obligatsiyalar kiradi.

Bank depozitlaridan unumli foydalanish: Agar bank taklif qilayotgan omonat foizi inflyatsiya darajasidan yuqori bo‘lsa (masalan, inflyatsiya 10%, depozit foizi 17%), bu pulni qisman bo‘lsa-da qadrsizlanishdan himoya qiladi.

Inson kapitaliga investitsiya: Inflyatsiya sharoitida eng ishonchli va qadrsizlanmaydigan aktiv - bu insonning bilim va ko‘nikmalaridir. Yangi kasb yoki til o‘rganish kelajakda daromadlarni inflyatsiyadan tezroq o‘lishini ta‘minlaydi.

Xarajatlarni optimallashtirish va anti-inflyatsion budjetlashtirish: Oila budjetini qat‘iy nazorat qilish, hissiyotlarga berilib xarid qilishdan voz kechish va qarz yukini (ayniqsa, yuqori foizli iste‘mol krediti va mikroazaymlarni) kamaytirish.

Inflyatsiya zamonaviy bozor iqtisodiyotining ajralmas va barqarorlikka tahdid soluvchi murakkab salbiy hamrohi hisoblanadi. Narxlarning uzluksiz o‘lishi aholi real daromadlarini kamaytirib, jamiyatning ijtimoiy tabaqalanishini kuchaytiradi. Biroq, davlat tomonidan oqilona pul-kredit va fiskal siyosat yuritilishi, shuningdek, aholining moliyaviy savodxonlik darajasi yuqori bo‘lishi inflyatsiya zarbalarini sezilarli darajada yumshatish imkonini beradi. Xarid qobiliyatini saqlab qolish nafaqat hukumatning iqtisodiy choralari, balki har bir shaxsning o‘z

moliyaviy resurslarini to'g'ri boshqarishi, jamg'armalarni samarali aktivlarga yo'naltirishi va inson kapitalini rivojlantirishi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir.

Zamonaviy makroiqtisodiy tizimlarning barqaror rivojlanishini ta'minlashda inflyatsiya darajasini maqbul ko'rsatkichlarda saqlash eng ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Inflyatsiya shunchaki narxlarning umumiy darajasi oshishi emas, balki pulning xarid qobiliyati pasayishi, iqtisodiy faollikning noaniqligi ortishi va pirovardida aholi farovonligining pasayishiga olib keluvchi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy hodisadir. Ayniqsa, tarkibiy islohotlarni boshdan kechirayotgan va jahon bozoriga integratsiyalashib borayotgan O'zbekiston iqtisodiyoti uchun inflyatsiya dinamikasini va uning aholi real daromadlariga ta'sirini o'rganish yuqori ilmiy va amaliy ahamiyatga ega[4;6].

Iqtisodiy nazariyada inflyatsiyaga turlicha yondashuvlar mavjud bo'lib, ulardan eng asosiylari monetar va keynscha maktablar hisoblanadi[1;2]. Monetarizm maktabining yetakchisi Milton Fridman o'zining fundamental asarlarida "Inflyatsiya har doim va hamma joyda monetar hodisadir" degan g'oyani ilgari suradi (Friedman, 1970). Unga ko'ra, muomaladagi pul massasining (M) aylanish tezligi (V) tovar va xizmatlar ishlab chiqarish hajmidan (Q) o'zib ketishi muqarrar ravishda narxlar darajasi (P) ko'tarilishiga sabab bo'ladi ($VM=PQ$)[2].

Xulosa. Inflyatsiya iqtisodiyotning tizimli va surunkali kasalligi bo'lib, uni butunlay yo'q qilishning imkoni yo'q, biroq uni nazorat ostida ushlash va aholiga zararini minimallashtirish mumkin. Narxlarning uzluksiz o'sishi sharoitida shunchaki nominal daromadni oshirish muammoni hal etmaydi, chunki pul massasining asossiz ko'payishi inflyatsiyani yanada kuchaytiradi.

Barqaror xarid qobiliyatiga erishish uchun davlat darajasida ishlab chiqarish unumdorligini oshirish, bozorlarda sog'lom raqobatni ta'minlash va qat'iy pul-kredit siyosatini yuritish lozim. Shaxsiy darajada esa aholi iste'mol madaniyatini o'zgartirishi, qarz majburiyatlarini kamaytirishi va jamg'armalarini passiv shakldan (naqd pul) aktiv investitsiyalar shakliga (depozitlar, ko'chmas mulk, qimmatbaho qog'ozlar) o'tkazishi davr talabidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Keynes, J. M. Obshaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg / J. M. Keynes ; per. s angl. N. N. Lyubimova. - Moskva : Gelios ARV, 2002. - 352 s.
2. Friedman, M. A Theoretical Framework for Monetary Analysis / M. Friedman // Journal of Political Economy. - 1970. - Vol. 78, No. 2. - Pp. 193-238.
3. Mankiw, N. G. Macroeconomics / N. G. Mankiw. - 10th ed. - New York : Worth Publishers, 2019. - 576 p.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Pul-kredit siyosatining asosiy yo'nalishlari sharhi. - Toshkent : Markaziy bank, 2024-2025. - 85 b.
5. Stiglitz, J. E. Economics of the Public Sector / J. E. Stiglitz, J. K. Rosengard. - 4th ed. - New York : W. W. Norton & Company, 2015. - 960 p.
6. Ishmuhamedov, A. E. Makroiqtisodiyot: darslik / A. E. Ishmuhamedov, J. S. Abdullayeva. - Toshkent : TDIU, 2020. - 320 b.
7. Kiyotaki, N. Financial Literacy, Inflation, and Investment Strategies / N. Kiyotaki, J. Moore // American Economic Review. - 2012. - Vol. 102, No. 4. - Pp. 1245-1270.

NAMANGAN VILOYATI IQTISODIYOT TARMOQLARI KO'RSATKICHLARI VA UNGA INVESTISIYALAR JALB QILISH HOLATI TAHLILI

Nasirova Nargiza Tursunpulatovna

Namangan Davlat Texnika Universiteti

Iqtisodiyot kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Namangan viloyati iqtisodiyot tarmoqlarining hozirgi holati, rivojlanish dinamikasi va ushbu tarmoqlarga investisiyalarni jalb qilish jarayonlari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot davomida hududning sanoat, qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish sohalaridagi asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari o'rganilib, investision muhitni yaxshilashdagi mavjud muammo va imkoniyatlar aniqlangan. Maqola yakunida viloyat iqtisodiyotiga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy va mahalliy investisiyalar oqimini jadallashtirish hamda tarmoqlarni modernizatsiya qilish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Namangan viloyati, iqtisodiyot tarmoqlari, investisiya muhiti, tarmoq ko'rsatkichlari, investisiyalarni jalb qilish, iqtisodiy tahlil, hududiy rivojlanish.

Milliy iqtisodiyotning globallashtirish jarayonlariga integratsiyalashuvi va tarkibiy o'zgarishlarni jadallashtirish to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb etish samaradorligiga bog'liq. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan bozor islohotlarining yangi bosqichida investorlar uchun shaffof, barqaror va prognoz qilinadigan huquqiy maydonni yaratish strategik vazifa sifatida belgilandi. 2019-yil 25-dekabrda qabul qilingan "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi O'RQ-598-sonli Qonuni mamlakatimiz investitsiya siyosatining o'zak hujjati, iqtisodiy o'sishning huquqiy drayveri bo'lib xizmat qilmoqda.[2]

Bozor iqtisodiyoti sharoitida milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlanishini ta'minlashda investitsiyalardan samarali foydalanish, iqtisodiy siyosatning asosiy konseptual yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. 2024 yilning o'tgan 10 oyda mamlakatimizga 26 milliard dollardan ziyod xorijiy investisiya kiritilgan. Bu – o'tgan yilga nisbatan 1,7 barobar ko'p. Shundan qariyb 24 milliard dollari to'g'ridan to'g'ri sarmoyalardir.

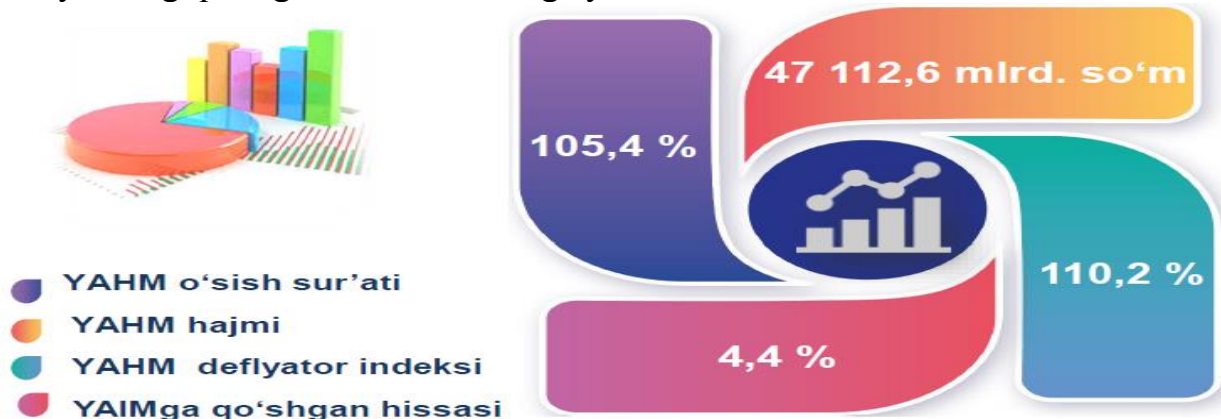
Kiritilgan investisiyalar hisobiga 6 ming 300 ta korxona ishga tushgan, ular 30 trillion so'mlik qo'shilgan qiymat yaratgan, eksport 305 million dollarga oshgan. Eng muhimi, bularning natijasida 163 mingta yuqori daromadli ish o'rni ochilgan. Noyabr-dekabr oylarida yana 8,6 milliard dollar investisiya kelishi kutilmoqda.

2025 yil uchun loyihalarni tarmoq va hududlar kesimida, shu jumladan, davlat-xususiy sheriklik va xususiy sarmoyalar yo'nalishida aniq belgilab olish muhimligi ta'kidlandi.[4]

Hozirgi kunda Namangan viloyati iqtisodiyotiga investisiyalarni jalb qilish mexanizmini rivojlantirish zaruriyati davr talabi bo'lib, shu bilan bir qatorda tashqi va ichki resurslardan samarali foydalanish dolzarbligicha qolmoqda.

2023- yilda Namangan viloyati bo'yicha yalpi hududiy mahsulot (keyingi o'rinlarda – YAHM) hajmi joriy narxlarda 47 112,6 mlrd. so'mni tashkil etdi va 2022- yil bilan taqqoslaganda 5,4 % ga o'sdi. YAHM deflyator indeksi 2022- yil narxlariga nisbatan 110,2 % ni tashkil qildi.

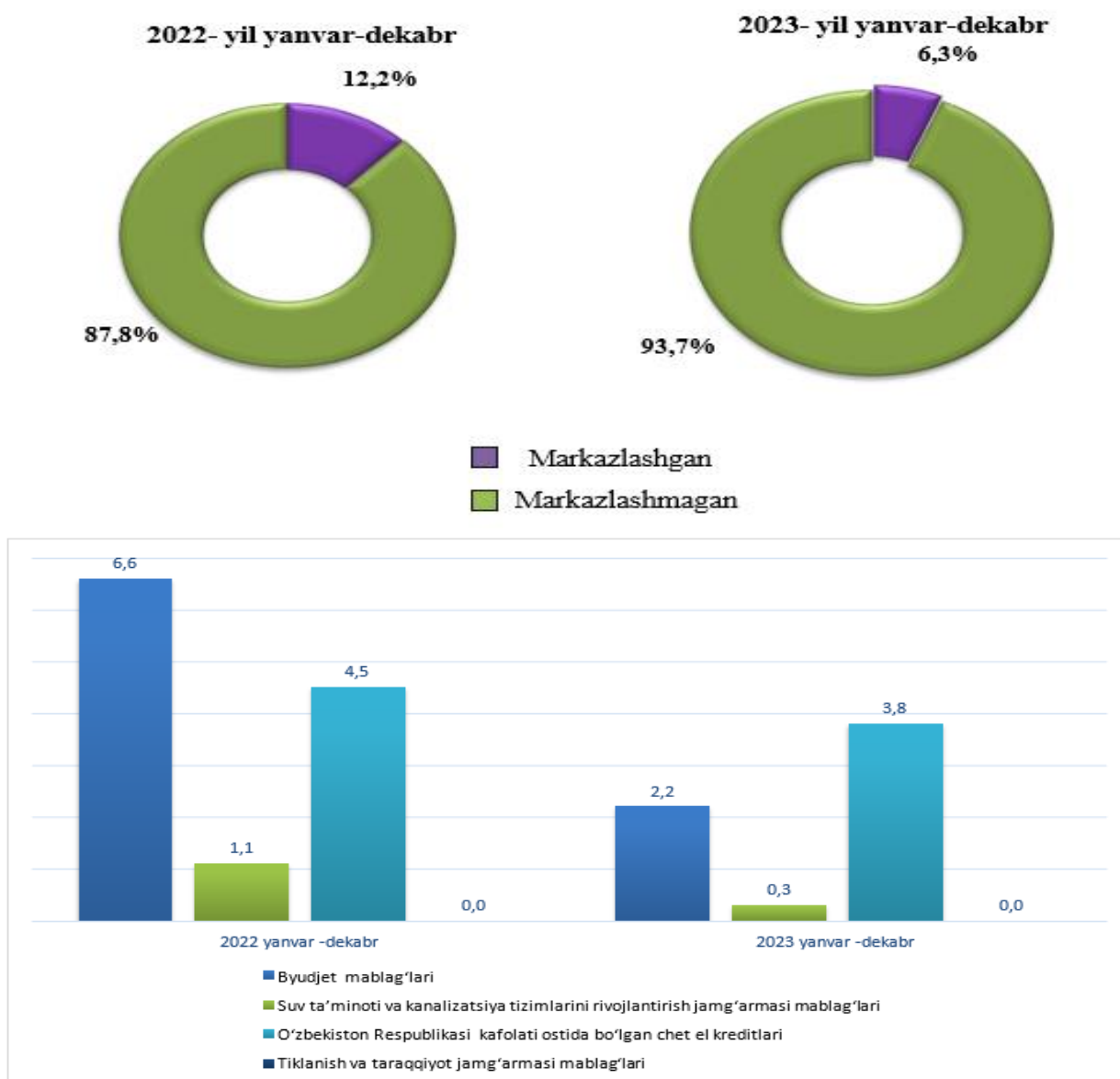
O'zbekiston Respublikasi bo'yicha YAIMning shakllanishida Namangan viloyatining qo'shgan hissasi 4,4 % ga yetdi.

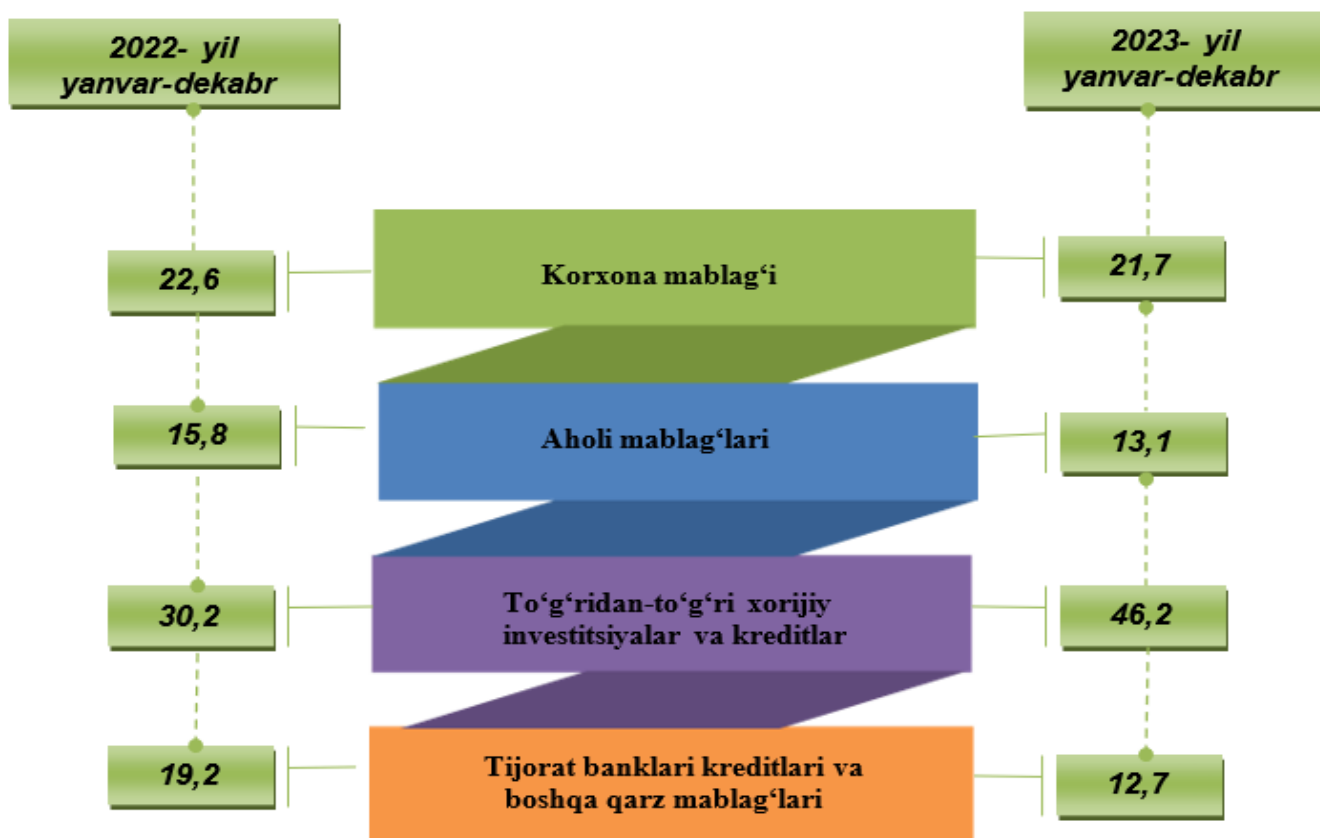
Viloyatda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishda investitsiyalashning ustivor yo'nalishlarini aniq belgilash, ilmiy asoslangan investisiya qarorlarini qabul qilish, investisiya faoliyatini oqilona tartibga solish asosida ichki va tashqi moliyaviy manbalarni, barcha shart-sharoitlarni hisobga olgan holda jalb qilish viloyat iqtisodiyotining kelajagini belgilaydi. Investisiyalar uchun zarur moliyaviy resurslarni topish iqtisodiy o'sish shartiga aylangan. Bu esa birinchi navbatda iste'mol va jamg'arma nisbatiga bog'liq. Ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o'tishda, o'z modelini amalga oshirayotgan O'zbekiston investitsiyalarni moliyalashtirishning samarali usullari, mexanizmlari va vositalarini izlashda davom etmoqda. Iqtisodiyotning davlat va nodavlat sektorlari doirasida investisiya faoliyatining kuchayishi investisiya loyihalarini baholash va tanlovini o'tkazishni takomillashtirish, investitsiyalash uchun zarur bo'lgan ishonchli moliyaviy resurslarni izlab topish, kapital bozorini tegishli soliq siyosati asosida rivojlantirish va chet el investitsiyalarini jalb qilish usullarini aniqlash bilan bog'liq bir qator muammolarni hal qilish zaruratini ko'ndalang qilib ko'yadi. Mamlakat investisiya faoliyatida ayniqsa xorijiy investitsiyalar ishtiroki kuchayishi bilan bu masalalarning ahamiyati oshib boradi.[6]

Faqat investitsiyalar bazasidagina asosiy kapitalni yangilash hamda shu asosda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va sifatini yaxshilash evaziga mahsulotning raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Biroq bu hozirgi yuksak darajada integratsiyalashgan xo'jalik sharoitida davlatning muvofiqlashtiruvchi roli ob'yektiv ravishda ancha salmoqli bo'lib qolmoqda. Shu munosabat bilan investisiya muhitni yaxshilashda barcha hududlarga olib kelayotgan investorlar faoliyatiga davlatning faol aralashuviga yaqin yillar mobaynidagi makroiqtisodiy siyosatning tarkibiy qismi sifatida qarash muhim ahamiyat kasb etadi. Hududlar investisiya jarayonlarini izga solib turishning iqtisodiy asoslarini yaratish, ishlab chiqilgan siyosatni amalga oshirishga imkon tug'diruvchi shart-sharoitni ta'minlash investisiya siyosatining muhim vazifalaridan biri bo'lib, hududlarda qulay investision muhit yaratishga aynan shu yo'l bilan erishish mumkin.

Markazlashmagan moliyalashtirish manbalari hisobidan 2022- yilga nisbatan 139,6 % yoki 19 426,9 mlrd. so‘m (jami investitsiyalar hajmining 93,7 % ulushiga teng) asosiy kapitalga investitsiyalar o‘zlashtirildi, mos ravishda, markazlashgan moliyalashtirish manbalari hisobidan 1 307,6 mlrd. so‘m yoki 6,3 % ni tashkil etdi.

Markazlashmagan moliyalashtirish manbalari hisobidan 2022- yilga nisbatan 139,6 % yoki 19 426,9 mlrd. so‘m (jami investitsiyalar hajmining 93,7 % ulushiga teng) asosiy kapitalga investitsiyalar o‘zlashtirildi, mos ravishda, markazlashgan moliyalashtirish manbalari hisobidan 1 307,6 mlrd. so‘m yoki 6,3 % ni tashkil etdi.[10]

Investisiya faoliyatini moliyalashtirishning manbalari, ularning tarkibi va ularni bozor munosabatlari sharoitida transformatsiya qilishni talab etadi. Chunki moliyaviy manbalarning tarkibi ekstensiv ko'paymaydi balki ulardan intensiv va samarali foydalanish yo'llarini qidirish lozim. Buning uchun ularning tarkibiy tuzilishini chuqur tahlil qilish va bozor infratuzilmalaridan oqilona foydalangan holda daromad olish ob'ektlariga yo'naltirish lozim. Ikkinchi tomondan, moliyaviy manbalardan hozirgi koronavirus pandemiyasi sharoitida nafaqat daromad olish manbai sifatida qarash, balki mavjud resurslardan oqilona foydalanish maqsadida noaktiv faoliyatlarga mablag' sarflashdan saqlanish ham ijtimoiy himoyaning bir ko'rinishi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investisiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni 2019-yil 25-dekabr O'RQ-598-son// <https://lex.uz/docs/4664142>
3. O'zbekiston Respublikasining "Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida"gi Qonuni 327-son 26 aprel 2012 y. www.lex.uz
4. Ortiqov A. Sanoat iqtisodiyoti. Darslik.- T.: "Sano-standart", 2014.-11 bet.
5. Ortiqov.A, Isakov. M. Industrial iqtisodiyot. O'quv qo'llanma. T.: Iqtisodiyot, 2019y., 242 b.
6. Musaxon Isakov. O'zbekiston sanoatini rivojlantirishning iqtisodiy asoslari. Monografiya. - T.: Namangan muxandislik-qurilish instituti, 2023 y., 194 bet.
7. Maxmudov E.X., Isoqov M.Y. Biznes - rejalashtirish. O'quv qo'llanma. –T.: Iqtisodiyot, 2019, – 160 bet.
8. R.S.Muratov, I.A.DJalalova, S.Sh.Oripov. "Korxona iqtisodiyoti" - Darslik. –

T.: TDIU, 2011 - 500 b.

9. Musoxon Isakov. Korxona iqtisodiyoti. Darslik. Namangan «SUNRISE-PRO», 2024. – 368-b.
10. Nargiza Nasirova. Qurilish iqtisodiyoti va menejment. Darslik. Namangan «SUNRISE-PRO», 2026. 650-bet
11. Nargiza Nasirova. O'zbekistonda mintaqalarning iqtisodiy rivojlanishi va "yashil" iqtisodiyotga o'tish asoslari. Monografiya. - Namangan.: , 2025 y., 289 bet.

FACTORS OF THE INNOVATIVE ENVIRONMENT IN INCREASING THE COMPETITIVENESS OF SMALL BUSINESS ENTITIES

Shaxidova Dilafruz Muxtarovna

Namangan Institute of Engineering and Technology

Senior Lecturer, Department of "Economics"

dil.muxtarovna@gmail.com

Abstract: This article analyzes the role of the innovative environment in ensuring the competitiveness of small business entities in modern economic conditions. The mechanisms for increasing the market stability of small businesses through the implementation of digital transformation and "green" economy principles are examined. The research provides a comparative analysis of regional innovation activity indicators using the examples of the Namangan and Samarkand regions, identifies factors hindering the development of an innovative environment, and develops scientific and practical recommendations for overcoming them.

Keywords: small business, competitiveness, innovative environment, digital transformation, "green" economy, institutional factors, clusters, innovation activity.

Introduction

The digital transformation of the modern global economy and the transition to resource efficiency principles necessitate a fundamental revision of traditional economic growth factors. Small business entities serve as a critical link in ensuring macroeconomic stability, increasing employment levels, and diversifying the national economy. However, under conditions of globalization, the intensification of market competition, the volatility of consumer demands, and the acceleration of technological progress require small business entities to develop new development strategies.

The relevance of this study lies in the fact that the market competitiveness of small businesses is not solely determined by production volume or pricing policy, but is closely linked to the level of the innovative environment established within the enterprise. An innovative environment is a complex of institutional, infrastructural, and socio-economic relations necessary for the generation, adoption, and commercialization of technological, organizational, and managerial innovations in the activities of entrepreneurial entities.

The "Digital Uzbekistan 2030" strategy and the large-scale reforms being implemented to transition to a "green" economy have created the necessary legal and economic foundation for the innovative development of small businesses.

The current period represents a new stage of economic development, where traditional factors of competitiveness (cheap labor, raw material base) are yielding to intellectual potential and technological superiority. Small business is the "lifeblood" of the national economy, ensuring the stability of the market economy. However, the global challenges faced by entrepreneurial entities-rapid changes in markets, increasing complexity of consumer demand, and resource scarcity-demand a continuous innovative approach from them. An innovative environment encompasses not only technical equipment but also the entire complex of economic, legal, and social relations that facilitate the commercialization of ideas.

Competitiveness is an entity's ability to maintain profitability and market share in the long term. Factors shaping the competitiveness of small business entities can be classified as follows:

-Internal factors: Management efficiency, production technologies, employee qualifications, and product quality management systems.

-External factors: The preferential environment created by the state, free access to financial and credit resources, infrastructure (electricity, internet, logistics), and digital ecosystems.

The innovative environment serves as a "bridge" between these two factors. Studies show that small business representatives who have introduced innovations are 30–40% more resilient to market fluctuations.

Today, there are two primary directions for increasing competitiveness:

Digital Transformation: Digitalization of accounting, marketing, and logistics in small businesses (e-commerce platforms, CRM systems). This not only reduces operating costs but also accelerates interaction with customers.

"Green" Innovations: Energy-efficient technologies and waste-free production. This direction serves as a primary "passport" for entering global markets. As evidenced by light industry enterprises in the Namangan and Samarkand regions, entities that have installed energy-saving technologies are expanding their export geography by reducing production costs.

Table -1. Digital Transformation of Small Businesses (End of 2025)

Indicators	Growth Rate (YoY)
Enterprises covered by IT services	+18.4%
E-commerce participants	+22.1%
Automated accounting and reporting	+15.6%
Digital payment users	+25.3%

Source: Agency of Statistics under the President of the Republic of Uzbekistan.

Table- 2. Directions and Efficiency of "Green" Innovations

Innovation Direction	Actions Taken	Economic/Ecological Efficiency
Energy Efficiency	Solar panels, LED lighting, Inverters	25–40% cost reduction

Circular Economy	Waste-to-Value processing	15–20% raw material savings
Resource Saving	Smart irrigation, Closed-loop water	30% resource reduction
Eco-packaging	Biodegradable materials	Increased export competitiveness
Digital Monitoring	IoT sensors for real-time tracking	10% waste reduction

Table -3. Correlation Between Innovation Level and Profitability

Innovation Type	Activity Scope	Annual Growth	Market Share
Traditional	None/Minimal	3 – 5%	Stable/Declining
Adaptive	Digital tools (CRM, E-commerce)	10 – 15%	Moderate growth
Proactive	R&D, Green tech, Automation	20 – 30%	Rapid expansion

Proactive enterprises leverage R&D and green technologies to increase value-added products, allowing them to enter high-margin segments. Thus, an innovative environment is a strategic tool for capital growth rather than just a technical upgrade.

The table data demonstrates that as an enterprise's innovative activity increases, its annual growth rate also rises progressively. Traditional enterprises mainly remain within the framework of price competition and operate with low margins (profit). Adaptive enterprises, meanwhile, optimize operating costs through digital tools, thereby stabilizing their market share.

Proactive enterprises increase the value-added of their products by investing in research and development (R&D) and "green" technologies. This allows them to enter high-margin (highly profitable) segments and rapidly capture market share. Thus, the innovative environment is not just a technical update for small businesses, but a strategic tool for increasing the level of capitalization."

Correlation between innovation level and profitability:

Non-innovative enterprises: average annual growth 3-5%.

Partially innovative (digital tools): 10-15%.

Highly innovative (R&D and green technologies): 22-28%.

This statistic shows that the innovative environment ensures not only the technical but also the financial stability of the entity.

There are several systemic problems in developing the innovative environment:

-Financial constraints: High interest rates on bank loans pose difficulties for innovative projects.

-Shortage of personnel: A deficit of managers and technical specialists capable of managing innovations.

-Information-consulting: Insufficient information among entrepreneurs regarding the availability and benefits of innovative technologies.

CONCLUSION

In the context of rapid changes in the market economy, resource scarcity, and the high dynamics of consumer demand, the innovative environment for small business entities is not just an additional opportunity, but a decisive factor ensuring the continuity of enterprise operations, economic stability, and long-term growth.

Based on the research analysis, the following final conclusions were drawn:

1)First, the innovative environment acts as the primary catalyst that elevates the operational efficiency of small business entities to a qualitatively new level. It was scientifically substantiated that enterprises adopting digital technologies, automated management systems (CRM), and "green" energy solutions possess not only higher labor productivity but also 30–40% greater adaptive resilience to external economic shocks compared to enterprises operating with traditional methods.

2)Second, a clear correlation between innovative activity and economic efficiency is evident. Statistical data show that the higher the level of an enterprise's innovation (R&D, technological upgrades), the more stably its annual growth rates and market share expand. Specifically, cluster-based approaches in the Namangan and Samarkand regions-namely, the implementation of innovative solutions in industrial and service sectors-significantly strengthen the competitiveness of the regional economy.

3)Third, the weakness of the "Science – Production – Business" integration was identified as a systemic problem in forming an innovative environment in small businesses. The underdeveloped state of cooperation mechanisms between research institutions and entrepreneurial entities hinders the full realization of innovative potential. Therefore, it is of urgent importance for the state to incentivize the activities of innovation clusters and business accelerators, and to further improve tax incentives and "green" lending systems.

In conclusion, forming and developing an innovative environment is the only sustainable strategy for small business entities to achieve a competitive advantage in the market. In the future, this will serve as a foundation for new scientific research on modernizing small businesses based on digital and "green" economy principles.

References

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan (2021). PQ-447.
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan (2023). PF-158.
3. Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage*. New York: Free Press.
4. Vahobov, A. V., et al. (2018). *Entrepreneurship*. Textbook.
5. Abdurahmonov, Q. X. (2019). *Labor Economics*. Textbook.
6. Urinbayev, M. (2026). *Concept of Small Business*. Tashkent.
7. Abdullaev, A. M., & Karimov, I. S. (2024). *Regional Models of Innovative Development*.
8. Agency of Statistics under the President of the Republic of Uzbekistan (2025). *Small Business Statistics*.
9. CERR (2025). *Report on Digitalization of Small Business in Uzbekistan*.

O‘ZBEKISTONDA YASHIL MOLIYA TIZIMINI RIVOJLANTIRISH ORQALI HUDUDIIY IQTISODIY BARQARORLIKNI TA’MINLASH ISTIQBOLLARI

Sarjanova Diyora Abdumavlon qizi

Mustaqil izlanuvchi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya: ushbu maqolada O‘zbekistonda yashil moliya tizimini shakllantirish va rivojlantirishning nazariy hamda amaliy jihatlari tahlil qilingan. Yashil obligatsiyalar, yashil kreditlash va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari orqali hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, xorijiy tajriba asosida mamlakatimizda yashil moliya bozorini kengaytirishga oid taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: yashil moliya, yashil obligatsiyalar, barqaror rivojlanish, hududiy iqtisodiyot, ekologik investitsiyalar, davlat-xususiy sheriklik, yashil iqtisodiyot.

Bugungi kunda butun dunyoda iqlim o‘zgarishi, atrof-muhitning ifloslanishi va tabiiy resurslarning kamayishi insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biriga aylangan. Ushbu global chaqiriqlarga javoban barqaror rivojlanish konsepsiyasi keng tarqalib, iqtisodiy o‘shishni ekologik xavfsizlik bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan yangi yondashuvlar shakllanmoqda. Mana shu yondashuvlar tizimida yashil moliya alohida ahamiyat kasb etadi.

Yashil moliya deganda atrof-muhitni muhofaza qilish, energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va past uglerodli iqtisodiyotga o‘tishni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan moliyaviy vositalar, instrumentlar va institutlar majmui tushuniladi [1, b. 12]. Bunday moliyaviy oqimlarning asosiy maqsadi - iqtisodiy faoliyat natijasida yuzaga keladigan ekologik xatarlarni kamaytirish va kelajak avlodlar manfaatlarini hisobga olgan holda barqaror taraqqiyotni ta’minlashdan iborat.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda yashil iqtisodiyotga o‘tish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, mamlakatda 2030-yilgacha bo‘lgan davrda yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha strategik hujjatlar qabul qilinib, qayta tiklanuvchi energetika, energiya tejamkorligi va resurslardan oqilona foydalanish masalalariga jiddiy e‘tibor qaratilmoqda. Biroq ushbu vazifalarni amalga oshirish katta hajmdagi moliyaviy resurslarni talab etadi, bu esa o‘z navbatida yashil moliya tizimini izchil rivojlantirishni taqozo qiladi.

Yashil moliyaning eng samarali vositalaridan biri yashil obligatsiyalar (*green bonds*) hisoblanadi. Yashil obligatsiyalar - bu jalb etilgan mablag‘lari faqat ekologik toza loyihalarni moliyalashtirishga yo‘naltiriladigan qarz qimmatli qog‘ozlaridir. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, ushbu instrument orqali infratuzilma, transport va energetika sohalarida yirik barqaror loyihalarni amalga oshirish mumkin [2, b. 45]. O‘zbekiston ham bu boradagi ilk qadamlarini qo‘ymoqda va xalqaro moliya bozorlarida yashil obligatsiyalar joylashtirish tajribasiga ega bo‘ldi.

Hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash nuqtai nazaridan yashil moliya tizimining ahamiyati bir necha jihatlardan namoyon bo'ladi. Birinchidan, hududlarda yashil loyihalarni moliyalashtirish yangi ish o'rinlari yaratish va mahalliy aholi bandligini oshirishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, ekologik toza ishlab chiqarishni rivojlantirish mintaqalarning raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Uchinchidan, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish hududlarning energetik mustaqilligini mustahkamlaydi va import qaramligini kamaytiradi.

Quyidagi jadvalda yashil moliyaning hududiy rivojlanishga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy yo'nalishlari va kutilayotgan natijalari keltirilgan.

1-jadval

Yashil moliyaning hududiy rivojlanishga ta'sir yo'nalishlari

Yo'nalish	Kutilayotgan natija
Qayta tiklanuvchi energetika	Energetik mustaqillik va import qaramligining kamayishi
Yashil obligatsiyalar	Infratuzilma loyihalariga uzoq muddatli investitsiyalar jalb etish
Yashil kreditlash	Kichik biznes va tadbirkorlikni ekologik yo'nalishda qo'llab-quvvatlash
Resurs tejamkorligi	Ishlab chiqarish xarajatlarining pasayishi va raqobatbardoshlikning oshishi

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, yashil moliyaning turli yo'nalishlari hududiy iqtisodiyotning barqarorligiga kompleks ta'sir ko'rsatadi. Bu esa mintaqalarda barqaror o'sishni ta'minlash uchun yashil moliya instrumentlaridan kompleks foydalanish zarurligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, O'zbekistonda yashil moliya tizimini rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud. Ular qatoriga yashil loyihalarni baholashning yagona milliy standartlari yetishmasligi, moliya institutlarida tegishli kadrlar tanqisligi, hamda investorlar uchun rag'batlantiruvchi mexanizmlarning yetarli darajada shakllanmaganligini kiritish mumkin. Ushbu muammolarni bartaraf etish tizimli yondashuvni va davlat tomonidan izchil qo'llab-quvvatlashni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, yashil moliya tizimini rivojlantirish O'zbekistonda hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim omiliga aylanishi mumkin. Buning uchun yashil moliya bozorining huquqiy asoslarini takomillashtirish, yashil obligatsiyalar va yashil kreditlash hajmini kengaytirish, shuningdek, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni mustahkamlash maqsadga muvofiqdir. Bunday chora-tadbirlar nafaqat ekologik vaziyatni yaxshilashga, balki mintaqalarning uzoq muddatli barqaror taraqqiyotiga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda PF-247-son “2030-yilgacha bo‘lgan davrda yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. - Toshkent, 2022.
2. Karimova D.A., Rahimov B.S. Yashil moliya: nazariya va amaliyot. Darslik. - T.: “Iqtisod-moliya”, 2021. - 240 b.
3. Высоцкая Т.Р. «Зелёные» финансы как инструмент устойчивого развития экономики // Финансы и кредит. - 2020. - № 4. - С. 44–58.

**Циркуляр иқтисодиёт шароитида кичик бизнес ва тадбиркорликни
молиявий қўллаб-қувватлашнинг хориж тажрибаси**

Джиемуратова Зухра Куваничбаевна

Нукус давлат техника университети

“Дастурий инжиниринг” кафедраси ассистент-укитувчиси

zuxrajiyemuratova60@gmail.com

ORCID № 0009-0008-3875-6934

Аннотация. Мазкур мақолада циркуляр иқтисодиёт шароитида кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларини молиявий қўллаб-қувватлашнинг хорижий тажрибаси ўрганилган. Ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда қўлланилаётган молиявий механизмлар, имтиёзли кредитлаш, давлат дастурлари ҳамда инвестиция инструментларининг самарадорлиги таҳлил қилинган. Шунингдек, циркуляр иқтисодиёт тамойилларини кичик бизнес фаолиятига жорий этишда молиявий қўллаб-қувватлашнинг аҳамияти ёритилган. Таҳлил натижалари асосида хорижий тажрибани миллий амалиётга татбиқ этиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: циркуляр иқтисодиёт, кичик бизнес, тадбиркорлик, молиявий қўллаб-қувватлаш, хориж тажрибаси, яшил молиялаштириш, имтиёзли кредитлаш, инвестициялар, барқарор ривожланиш.

Кириш. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик бозор иқтисодиётининг барқарор ривожланишини таъминлашда муҳим ўрин тутди. Ушбу сектор ҳар бир мамлакат иқтисодиётининг асоси, ижтимоий-иқтисодий барқарорликнинг кафолати, янги иш ўринларини яратиш, аҳоли фаровонлигини ошириш ҳамда инновацион ривожланишнинг муҳим омили сифатида эътироф этилади. Кичик бизнес мослашувчанлиги, ресурслардан самарали фойдаланиш қobiliяти ва бозор талабига тезкор жавоб қайтариш имконияти билан ажралиб туради. Айниқса, глобаллашув шароитида, иқтисодий жараёнлар тобора мураккаблашиб бораётган ҳозирги даврда кичик бизнеснинг аҳамияти янада ортиб бормоқда.

Бугунги кунда дунёнинг етакчи мамлакатлари тажрибаси шуни кўрсатадики, кичик бизнес ва тадбиркорлик иқтисодий ўсишни таъминлаш, бандлик даражасини ошириш ҳамда янги технологияларни жорий этишда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Масалан, АҚШ, Германия, Япония ва Жанубий Корея каби мамлакатларда кичик бизнес иқтисодиётнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланади. Ушбу мамлакатларда соҳада мукамал қонунчилик базасининг мавжудлиги, давлат томонидан кўрсатилаётган тизимли қўллаб-

қувватлаш чоралари, инновацион инфратузилманинг ривожланганлиги ҳамда молиявий ресурсларга кенг кириш имкониятлари кичик бизнеснинг жадал ривожланишига асос бўлиб хизмат қилади.

Мавзуга оид адабиётлар шархи

Сўнгги йилларда жаҳон иқтисодиётида барқарор ривожланишни таъминлаш, табиий ресурслардан самарали фойдаланиш ҳамда экологик мувозанатни сақлашга қаратилган циркуляр иқтисодиёт концепцияси долзарб илмий йўналиш сифатида шаклланди. Мазкур йўналишда кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларининг ўрни ва уларни молиявий қўллаб-қувватлаш масалалари қўллаб хорижий олимлар томонидан тадқиқ этилган.

Европа Иттифоқи мамлакатларида циркуляр иқтисодиётни ривожлантириш бўйича амалга оширилган илмий ишлар ва стратегик дастурларда кичик бизнеснинг инновацион фаоллиги муҳим ўрин тутди. Хусусан, Ellen MacArthur Foundation тадқиқотларида циркуляр моделга ўтиш жараёнида қайта ишлаш, ресурсларни қайта фойдаланиш ва чиқиндиларни камайтириш орқали кичик корхоналарнинг иқтисодий самарадорлиги ошиши қайд этилган. Шу билан бирга, молиявий механизмлар, жумладан “green finance” ва имтиёзли кредит линиялари кичик бизнеснинг циркуляр иқтисодиётга интеграциясини тезлаштириши таъкидланган.

Осиё минтақасида, айниқса Хитой ва Жанубий Корея тажрибасида, давлат томонидан қўллаб-қувватланадиган кредит дастурлари ва солиқ имтиёзлари орқали кичик бизнес субъектларини экологик тоза технологияларга ўтказиш сиёсати самарали амалга оширилмоқда. Хитойлик олимлар тадқиқотларида циркуляр иқтисодиёт шароитида кичик корхоналарнинг молиявий барқарорлиги давлат субсидиялари ва банк кредитлари орқали сезиларли даражада яхшиланиши кўрсатилган.

АҚШ тажрибасида эса венчур капитал, “green investment funds” ва хусусий сектор иштирокидаги молиялаштириш механизмлари орқали кичик бизнеснинг экологик инновацияларга кириб бориши рағбатлантирилади. Бу борада Porter ва Kramer томонидан илгари сурилган “shared value” концепцияси иқтисодий фойда билан экологик масъулиятни уйғунлаштиришда муҳим назарий асос бўлиб хизмат қилади.

Тадқиқот методологияси

Мазкур тадқиқотда циркуляр иқтисодиёт шароитида кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларини молиявий қўллаб-қувватлашнинг хориж тажрибасини ўрганишда илмий билишнинг умумий ва махсус усулларида фойдаланилди.

Тадқиқот жараёнида қиёсий таҳлил, тизимли ёндашув, индукция ва дедукция усуллари қўлланилди. Қиёсий таҳлил усули орқали турли мамлакатларда кичик бизнесни молиявий қўллаб-қувватлаш механизмлари солиштирилди ҳамда уларнинг ўзига хос жиҳатлари аниқланди. Тизимли ёндашув эса циркуляр иқтисодиёт ва молиявий инструментлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни комплекс тарзда таҳлил қилиш имконини берди.

Шунингдек, статистик таҳлил усули орқали халқаро ташкилотлар (World Bank, OECD, EBRD) маълумотлари асосида кичик бизнесни молиялаштириш

тенденциялари ўрганилди. Мантикий умумлаштириш ва эксперт баҳолаш усуллари эса олинган натижаларни умумий хулосаларга келтиришда қўлланилди.

Тадқиқотда хорижий илмий адабиётлар, илмий мақолалар, халқаро ҳисоботлар ва стратегик дастурлар таҳлили асосий ахборот манбаи сифатида хизмат қилди.

Олинган натижалар асосида циркуляр иқтисодиёт шароитида кичик бизнесни молиявий қўллаб-қувватлашнинг самарали моделларини аниқлаш ва уларни миллий амалиётга татбиқ этиш бўйича илмий асосланган хулосалар шакллантирилди.

Таҳлил ва натижалар

Тадқиқот давомида циркуляр иқтисодиёт шароитида кичик бизнес ва тадбиркорликни молиявий қўллаб-қувватлаш бўйича хориж тажрибаси таҳлил қилинди. Натижалар шуни кўрсатадики, ривожланган мамлакатларда кичик бизнесни қўллаб-қувватлашда “яшил молия”, имтиёзли кредитлар, давлат субсидиялари ва венчур инвестициялар муҳим роль ўйнайди.

Европа Иттифоқи мамлакатларида ресурсларни қайта ишлаш ва чиқиндиларни камайтиришга йўналтирилган лойиҳалар банк кредитлари ва грантлар орқали фаол молиялаштирилмоқда. АҚШ ва Осиё мамлакатларида эса хусусий инвестициялар ва давлат-хусусий шериклик механизмлари самарали қўлланилмоқда.

Олинган натижалар асосида кичик бизнесни циркуляр иқтисодиётга жалб этишда имтиёзли кредитлаш тизимини кенгайтириш, “яшил инвестиция” механизмларини жорий этиш ва давлат кафолатларини кучайтириш муҳим эканлиги аниқланди.

1.3.1-жадвал

Хорижий мамлакатларда кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш тажрибаси

Мамлакат	Асосий институтлар	Қўллаб-қувватлаш йўналишлари	Ўзбекистон учун аҳамияти
АҚШ	Small Business Administration	Кредит кафолатлари, бизнес марказлари, давлат харидлари, стартап экотизими	Кичик бизнес агентлиги ва кафолат механизмларини кучайтириш
Германия	KfW, Mittelstand тизими	Имтиёзли кредитлар, дуал таълим, инновация, экспорт қўллаб-қуввати	Узоқ муддатли кредитлаш ва касбий таълимни бизнес билан боғлаш
Япония	SME Agency, кластерлар	Технологик модернизация,	Кичик бизнесни сифат ва

		экспортга тайёрлаш, сифат маданияти	инновацияга йўналтириш
Жанубий Корея	KOSME, стартап агентликлари	Стартаплар, рақамлаштириш, IoT, “ақлли фабрикалар”	Рақамли технологиялар ва стартап инфратузилмасини ривожлантириш

Хусусан, АҚШда кичик бизнес ялпи ички маҳсулотнинг 50 фоиздан ортиқ қисмини шакллантиради ва меҳнатга лаёқатли аҳолининг катта қисмини иш билан таъминлайди. Германияда “Миттелстанд” деб аталувчи кичик ва ўрта корхоналар технологик инновациялар, маҳсулот сифати ва экспорт салоҳияти билан ажралиб туради. Япония ва Жанубий Кореяда ҳам кичик бизнесни ривожлантириш масаласи давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Айниқса, стартап-экотизимларни шакллантириш, рақамлаштириш ва рақобатбардошликни ошириш борасидаги ютуқлар ушбу мамлакатларда кичик бизнесни янги босқичга олиб чиқмоқда.

Мазкур тадқиқот доирасида Ўзбекистон Республикасида бизнес ва тадбиркорлик концепциясини, бозор иқтисодиёти шароитида тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ривожлантириш бўйича хорижий тажрибани ҳамда соҳанинг ривожланишига тўсқинлик қилаётган муаммоларни ўрганиш мақсадида қуйидаги усуллар қўлланилди:

Аналитик усул – мамлакатимиз ва хорижда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш йўллари бўйича илмий-амалий манбалар, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ва давлат дастурлари ўрганилди.

Қиёсий усул – Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, уларнинг иқтисодиётдаги ролини ошириш бўйича амалга оширилаётган ислохотлар ривожланган иқтисодиётга эга хорижий мамлакатлар тажрибаси билан солиштирилди ва самарадорлик кўрсаткичлари таҳлил қилинди.

Қўйида хорижий мамлакатларда кичик бизнесни ривожлантириш тажрибасини кўриб чиқамиз.

Қўшма Штатлар кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш бўйича дунёдаги етакчи мамлакатлардан бири ҳисобланади. Мамлакатда кичик бизнес ялпи ички маҳсулотнинг салмоқли қисмини таъминлайди ва бандлик даражасини оширишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. АҚШда 30 миллиондан ортиқ кичик корхона мавжуд бўлиб, улар хусусий сектордаги иш ўринларининг тахминан 47 фоизини ташкил этади. Кичик бизнес ишлари бўйича бошқарма (КББ) кичик бизнесни ривожлантиришда ҳал қилувчи роль ўйнайди. КББ қуйидаги йўналишларда фаолият юритади:

Молиявий ёрдам – КЎБ кичик бизнес учун кредит кафолатларини тақдим этиб, тадбиркорларнинг банклар орқали молиялаштиришга киришини осонлаштиради. КББ кредит дастури кичик бизнесга 5 миллион долларгача кредит олиш имконини беради.

Маслаҳат ва таълим – КБРМ (Кичик бизнесни ривожлантириш марказлари), АБМ (Аёллар бизнес марказлари) каби ташкилотлар тадбиркорларга маркетинг, молиявий бошқарув, солиқ режалаштириш ва инновацияларни бошқариш бўйича бепул маслаҳат ва ўқув хизматларини кўрсатади.

Стартаплар ва технологик ривожланиш – АҚШда стартап экотизими жуда ривожланган. Венчур капитали, инкубаторлар, акселераторлар ва университет инновацион марказлари технологик стартапларнинг ривожланишига хизмат қилмоқда.

Давлат харидлари – КББ давлат шартномаларининг маълум бир улушини кичик бизнес учун кафолатлайди, бу эса уларга барқарор даромад манбаини яратиш имконини беради.

Бундан ташқари, солиқ имтиёзлари, тадбиркорлик фаолиятини суғурталаш тизими ва бизнес юритишда бюрократияни минималлаштириш ҳам АҚШда кичик бизнес ривожига ижобий таъсир кўрсатади.

Германияда кичик ва ўрта корхоналар (Миттелстанд) миллий иқтисодиётнинг асосини ташкил этади. Ушбу корхоналар инновацион салоҳияти, экспортга йўналтирилган маҳсулот ишлаб чиқариши ҳамда касбий таълим тизими билан яқин ҳамкорлиги билан ажралиб туради. Германия иқтисодиётининг 99 фоиздан ортиғи айнан шу тоифадаги корхоналар ҳиссасига тўғри келади. Кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришнинг асосий механизмлари қуйидагилардан иборат:

KfW (Kreditanstalt für Wiederaufbau) – давлат банки бўлиб, у кичик бизнес субъектларига паст фоиз ставкаларида узоқ муддатли кредитлар тақдим этади. Ушбу кредитлар, асосан, энергия тежамкор технологиялар, экологик тоза ишлаб чиқариш ва рақамлаштиришга йўналтирилади.

Германияда касбий таълим икки йўналиш - назарий ва амалий шаклда олиб борилади. Ҳафтанинг бир қисмида талабалар ўқув марказларида таҳсил олади, қолган қисмида эса корхоналарда ишлайди. Бу тизим корхоналарни малакали ишчи кучи билан таъминлашда муҳим омил ҳисобланади.

Кичик ва ўрта корхоналарнинг экспорт салоҳиятини ошириш мақсадида Германия Савдо ва инвестициялар агентлиги хорижий бозорлар, маркетинг, сертификатлаш ва логистика хизматлари бўйича ахборот ва кўмак тақдим этади. Германияда кичик бизнес ҳудудий ривожланиш, бандлик ва ижтимоий барқарорликни таъминлашда стратегик аҳамиятга эга.

Япония кичик ва ўрта бизнесни (КЎБ) ривожлантиришга стратегик ёндашувни қўллайди. Мамлакатда 3,8 миллиондан ортиқ кичик корхона мавжуд бўлиб, улар иш ўринларининг 70 фоиздан ортиқ қисмини таъминлайди. Япония ҳукумати кичик бизнесга алоҳида ҳуқуқий мақом, молиявий ёрдам ва консалтинг хизматларини тақдим этади. Кичик ва ўрта бизнес агентлиги (КЎБА) технологик инновациялар, рақамлаштириш, экспортга тайёргарлик ҳамда илмий ва инновацион лойиҳаларни молиялаштиришда кичик бизнесга кўмак кўрсатади. Монодзукури маданияти, яъни маҳсулот сифатига юксак эътибор қаратиш кичик бизнеснинг бозорда рақобатбардошлигини таъминлайди.

Жанубий Кореяда кичик бизнес иқтисодий ўсишнинг муҳим драйверларидан бири ҳисобланади. Мамлакатда ККЎБСА (Корея кичик ва ўрта бизнес ҳамда стартаплар агентлиги) кичик бизнесга комплекс ёрдам кўрсатади. Жанубий Корея экспортнинг тахминан 35 фоизи кичик бизнес ҳиссасига тўғри келади. Улар инновацион лойиҳаларни амалга ошираётган стартапларга молиявий қўллаб-қувватлаш тақдим этади. Инкубаторлар, технопарклар ва акселераторлар кенг қамровли тармоқ сифатида фаолият юритади. Кичик бизнес субъектларини сунъий интеллект, “Нарсалар интернет” (Internet of Things) ва “ақлли фабрикалар” каби рақамли технологиялардан фойдаланишга йўналтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Кичик бизнес учун прогрессив солиқ тизими жорий этилган бўлиб, янги ташкил этилган стартаплар бир неча йил давомида даромад солиғидан озод этилган. ККЎБСА кичик бизнесга халқаро савдо ярмаркаларида иштирок этиш, хорижий ҳамкорлар топиш ва маркетинг стратегияларини ишлаб чиқишда ёрдам беради.

Хорижий тажрибани инобатга олган ҳолда, қуйидаги йўналишларда ривожланишни жадаллаштириш мумкин:

Ўзбекистонда Германиянинг КфВ банки ва АҚШ Кичик бизнес агентлиги модели асосида давлат кафолатига эга молиялаштириш агентлигини ташкил этиш зарур. Бу орқали кичик бизнес узоқ муддатли имтиёзли кредитлардан фойдаланиш имкониятига эга бўлади. Айниқса, кредит таъминоти мавжуд бўлмаган ёшлар ва стартаплар учун бу катта имконият яратади.

АҚШ, Корея ва Япония тажрибасига таянган ҳолда, Ўзбекистоннинг ҳар бир ҳудудида стартап марказлари, рақамли технопарклар ва университет инкубаторларини ташкил этиш лозим. Ушбу марказларда ёшлар бепул таълим, грантлар, венчур капитали ва консалтинг хизматларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлади. “Ёшлар дафтари” доирасида стартап лойиҳаларга махсус грантлар ажратиш мақсадга мувофиқдир.

Германия тажрибаси асосида касб-ҳунар таълим муассасалари билан кичик бизнес ўртасида ҳамкорликни йўлга қўйиш зарур. Амалий касбий тайёргарлик ишлаб чиқаришга тайёр кадрларни шакллантиради. Бу бандлик даражасини ошириш билан бирга корхоналар фаолияти самарадорлигини ҳам юксалтиради.

Япония ва Корея тажрибасига таянган ҳолда кичик бизнесни экспортга тайёрлаш бўйича махсус давлат дастурларини ишлаб чиқиш лозим. “Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган” бренди остида экспортни кенгайтириш, халқаро кўргазмаларда иштирок этиш, маркетинг хизматлари кўрсатиш ва логистика инфратузилмасини ривожлантириш кичик бизнеснинг жаҳон бозорига чиқишини таъминлайди. Корея ва АҚШда кичик бизнес технологик инновациялар ҳисобидан жадал ривожланмоқда. Шу боис Ўзбекистонда ҳам кичик бизнесни сунъий интеллект, электрон тижорат, ЕРП тизимлари ва бошқа замонавий ечимлар билан таъминлаш учун субсидия ва грантлар ажратиш зарур. Бу кичик бизнесни инновацион иқтисодиёт шароитига мослаштириш имконини беради.

1.3.1-расм. Хорижий тажрибани Ўзбекистон шароитига мослаштириш асосида кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш йўналишлари

Ушбу расмда хорижий тажрибани Ўзбекистон шароитига мослаштириш орқали кичик бизнесни қўллаб-қувватлашнинг асосий йўналишлари акс эттирилган. Хусусан, ривожланган мамлакатлар амалиётидан келиб чиққан ҳолда кичик бизнес агентлигини такомиллаштириш, кредит кафолати жамғармаларини ривожлантириш, стартап марказлари ва технопарклар фаолиятини кенгайтириш, экспорт дастурларини жорий этиш ҳамда дуал таълим тизимини кучайтириш каби механизмлар муҳим аҳамиятга эга экани кўрсатилган.

Хорижий тажриба шуни кўрсатадики, кичик бизнесни ривожлантиришнинг асосий омиллари – давлат томонидан яратилган институционал тизимлар, молиявий қўллаб-қувватлаш, кадрлар тайёрлаш ва инновацион ривожланишдан иборат. Ўзбекистон шароитида қуйидаги таклифларни илгари суриш мақсадга мувофиқ:

- юридик, молиявий ва консалтинг хизматларини ҳамда стартапларни қўллаб-қувватлаш тизимини таъминловчи кичик бизнес агентлигини ташкил этиш;
- банклар томонидан кичик бизнесни кредитлашдаги хатарларни камайитириш мақсадида кредит кафолатлари жамғармасини яратиш;
- инновацион технопарклар ва стартап-акселераторларни ривожлантириш, ёшлар тадбиркорлигини рағбатлантириш;
- логистика, сертификатлаш ва маркетинг ёрдамини ўз ичига олган экспортга йўналтирилган кичик корхоналар учун махсус дастурлар ишлаб чиқиш;
- касбий таълим тизимини кичик бизнес эҳтиёжларига мослаштириш ва дуал таълим элементларини жорий этиш.

Умуман олганда, хорижий тажриба шуни тасдиқлайдики, кичик тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг юқори самарадорлиги кенг ваколатлар ва етарли ресурс базасига эга бўлган махсус давлат институтлари мавжуд бўлган шароитда таъминланади. Бундай

институтлар қаторига АҚШдаги Кичик бизнес маъмурияти, Германия ва Япониядаги иқтисодиёт соҳасига масъул вазирликлар, шунингдек Буюк Британиядаги тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш бўйича ихтисослашган органлар киради. Уларнинг фаолияти кичик бизнесни ривожлантириш соҳасида давлат сиёсатининг тизимли ва комплекс хусусиятини таъминлайди.

Хулоса ва таклифлар

Кичик бизнес ва тадбиркорликни молиявий қўллаб-қувватлашнинг назарий-услубий асослари ўрганилиб, мазкур соҳанинг миллий иқтисодиётдаги аҳамияти, уни молиявий таъминлашнинг иқтисодий моҳияти ҳамда ривожланган давлатлар тажрибаси таҳлил қилинди. Кичик бизнес ва тадбиркорлик миллий иқтисодиётнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланиб, иқтисодий ўсишни таъминлаш, янги иш ўринлари яратиш, аҳоли даромадларини ошириш, рақобат муҳитини шакллантириш ва иқтисодиёт тармоқларини диверсификация қилишда муҳим ўрин тутди. Шу боис мазкур секторни ривожлантириш давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Кичик бизнес ва тадбиркорликни молиявий қўллаб-қувватлаш иқтисодий жиҳатдан молиявий ресурсларга етарли даражада эга бўлмаган субъектларнинг инвестиция ва ишлаб чиқариш фаолиятини рағбатлантиришга қаратилган чора-тадбирлар тизимини англатади. Ушбу жараён кредитлар, субсидиялар, грантлар, давлат кафолатлари, солиқ имтиёзлари ва бошқа молиявий механизмлар орқали амалга оширилади. Тадбиркорлик субъектларини молиявий қўллаб-қувватлаш мамлакат иқтисодиётининг барқарор ривожланишига хизмат қилиб, инвестиция фаоллигини оширади, янги ишлаб чиқариш қувватларини ташкил этишга имконият яратади ҳамда ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини тезлаштиради. Халқаро тажриба таҳлили шуни кўрсатадики, ривожланган давлатларда кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш махсус институтлар, кафолат жамғармалари, имтиёзли кредит дастурлари ва инновацион молиялаштириш механизмлари орқали амалга оширилади. Хусусан, АҚШда кичик бизнесни ривожлантириш агентликлари, Германияда давлат тараққиёт банклари, Японияда кредит кафолатлари тизими ҳамда Жанубий Кореяда инновацион стартапларни молиялаштириш механизмлари юқори самарадорликка эришган.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ellen MacArthur Foundation. Towards the Circular Economy: Economic and Business Rationale for an Accelerated Transition. London, 2013ю
2. Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. Conceptualizing the circular economy. Resources, Conservation and Recycling, 2017.
3. OECD. Financing SMEs and Entrepreneurs 2023: An OECD Scoreboard. Paris, 2023.
4. European Commission. Circular Economy Action Plan. Brussels, 2020.
5. Porter M. E., Kramer M. R. Creating Shared Value. Harvard Business Review, 2011ю
6. Абдуллаев Ё. И. Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари. Тошкент, 2020.

7. Ҳасанов А. А. Ўзбекистонда кичик бизнесни ривожлантириш ва молиявий қўллаб-қувватлаш масалалари. Тошкент, 2021.
8. Мирзаев Б. Ш. Иқтисодийни модернизация қилиш шароитида тадбиркорлик фаолиятини молиялаштириш. Тошкент, 2022.

6-SHO'BA: HUDUDLAR IQTISODIY SALOHIYATINI OSHIRISHDA SAMARALI SOLIQ SIYOSATI VA SOLIQ MA'MURCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

HUDUDIY IQTISODIY SALOHIYATNI OSHIRISHDA KICHIK BIZNESNI SOLIQ ORQALI RAG'BATLANTIRISH YO'NALISHLARI

Oqboyev Alisher Rasuljanovich

NamDTU, "Iqtisodiyot"

kafedrası dotsenti, i.f.d. (DSc)

Annotatsiya. Mazkur maqolada kichik korxona va mikrofirmalarning 2020-2024-yillardagi moliyaviy natijalari asosida soliq siyosati va soliq ma'murchiligini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqotda kichik biznes subyektlarining foyda solig'ini to'lagunga qadar foydasi hamda sof foydasi iqtisodiy faoliyat turlari kesimida o'rganildi. Tahlil natijalariga ko'ra, 2024-yilda kichik korxona va mikrofirmalarda eng yuqori foyda ulgurji va chakana savdo, ishlab chiqarish sanoati, axborot va aloqa, professional, ilmiy va texnik faoliyat hamda moliyaviy xizmatlar sohalarida shakllangan. Shu bilan birga, ayrim faoliyat turlarida zarar bilan ishlash holatlari saqlanib qolgan. Maqolada hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda soliq siyosatini rag'batlantiruvchi, differensial va raqamli ma'murchilikka asoslangan holda takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, mikrofirmalar, soliq siyosati, soliq ma'murchiligi, foyda solig'i, sof foyda, hududiy iqtisodiy salohiyat, iqtisodiy faoliyat turlari, raqamli nazorat, soliq rag'batlari.

Kirish. Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari muhim o‘rin tutadi. Ular yangi ish o‘rinlari yaratish, mahalliy bozorni tovar va xizmatlar bilan ta‘minlash, aholi daromadlarini oshirish hamda hududlarda iqtisodiy faollikni kuchaytirishning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, kichik biznes subyektlarining moliyaviy natijalari soliq bazasining kengayishi, mahalliy byudjet daromadlarining barqarorligi va hududiy investitsion salohiyatning oshishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Samarali soliq siyosati faqat soliq tushumlarini oshirishga emas, balki tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, foyda bilan ishlash imkoniyatini kengaytirish va ishlab chiqarish faoliyatini rag‘batlantirishga ham xizmat qilishi lozim. Shu sababli kichik korxona va mikrofirmalarning foyda solig‘ini to‘lagunga qadar foydasi hamda sof foydasi o‘rtasidagi nisbatni tahlil qilish soliq siyosati va soliq ma‘murchiligini takomillashtirishda muhim amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur maqolaning maqsadi kichik korxona va mikrofirmalarning 2020-2024-yillardagi moliyaviy natijalari asosida hududiy iqtisodiy salohiyatni oshirishda samarali soliq siyosati va soliq ma‘murchiligini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Kichik korxona va mikrofirmalarning moliyaviy natijalari tahlili shuni ko‘rsatadiki, 2020-2024-yillar davomida ayrim faoliyat turlarida barqaror foyda o‘sishi kuzatilgan bo‘lsa, ayrim tarmoqlarda zarar bilan ishlash holatlari saqlanib qolgan. Xususan, foyda solig‘ini to‘lagunga qadar foyda 2020-yilda jami 15 963 248,5 mln. so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilda 27 936 956,7 mln. so‘mga yetgan. Bu davrda ko‘rsatkich qariyb 1,75 barobarga oshgan [1, p. 1].

Sof foyda bo‘yicha ham ijobiy o‘sish kuzatiladi. 2020-yilda kichik korxona va mikrofirmalarning sof foydasi 11 431 452,8 mln. so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 19 712 321,8 mln. so‘mga yetgan. Bu esa sof moliyaviy natijaning 2020-yilga nisbatan 72,4%ga oshganini ko‘rsatadi [2, p. 1].

1-jadval

Kichik korxona va mikrofirmalarning 2024-yildagi asosiy moliyaviy natijalari

№	Iqtisodiy faoliyat turi	Foyda solig‘ini to‘lagunga qadar foyda, mln. so‘m	Sof foyda, mln. so‘m	Sof foydaning soliq oldi foydaga nisbati, %
1.	Ulgurji va chakana savdo	14 091 580,0	10 733 286,0	76,2
2.	Ishlab chiqarish sanoati	5 040 434,0	3 487 082,0	69,2
3.	Axborot va aloqa	4 121 311,0	3 793 698,0	92,1
4.	Professional, ilmiy va texnik faoliyat	3 486 790,0	3 049 725,0	87,5
5.	Moliyaviy va sug‘urta faoliyati	1 505 216,0	1 300 001,0	86,4
6.	Qurilish	1 310 937,0	497 193,1	37,9

7.	Yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	687 552,3	335 196,2	48,8
8.	Tashish va saqlash	377 009,1	136 758,8	36,3
9.	Ta'lim	307 066,0	263 290,6	85,7
10.	Sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar	353 611,2	285 018,7	80,6

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2024-yilda kichik korxona va mikrofirmalar foydasining eng katta qismi ulgurji va chakana savdo sohasida shakllangan. Ushbu sohada foyda solig'ini to'lagunga qadar foyda 14 091 580,0 mln. so'mni, sof foyda esa 10 733 286,0 mln. so'mni tashkil etgan [1, p. 1; 2, p. 1]. Bu holat savdo sohasida kichik biznes subyektlarining moliyaviy faolligi yuqori ekanini ko'rsatadi.

Ishlab chiqarish sanoati ham kichik biznes subyektlarining moliyaviy natijalarida muhim o'rin egallaydi. 2024-yilda mazkur sohada foyda solig'ini to'lagunga qadar foyda 5 040 434,0 mln. so'mni, sof foyda esa 3 487 082,0 mln. so'mni tashkil etgan. Bu ishlab chiqarish sanoatida kichik biznes subyektlari hududiy iqtisodiy salohiyatni oshirishda muhim manba bo'lib xizmat qilayotganini anglatadi [1, p. 1].

Axborot va aloqa sohasida sof foydaning soliq oldi foydaga nisbati 92,1%ni tashkil etgani e'tiborga molik. Bu ushbu tarmoqda xarajatlar va soliqdan keyingi moliyaviy natijalar nisbatan samarali shakllanayotganini ko'rsatadi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida axborot va aloqa sohasi kichik biznes subyektlari uchun yuqori qo'shimcha qiymat yaratadigan yo'nalishlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda [2, p. 1].

Professional, ilmiy va texnik faoliyatda ham ijobiy natija kuzatilgan. Ushbu sohada 2024-yilda foyda solig'ini to'lagunga qadar foyda 3 486 790,0 mln. so'mni, sof foyda esa 3 049 725,0 mln. so'mni tashkil etgan. Bu intellektual xizmatlar, konsalting, texnik loyiha va innovatsion faoliyat turlarining kichik biznes uchun istiqbolli yo'nalish ekanini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, ayrim faoliyat turlarida zarar bilan ishlash holatlari mavjud. Xususan, 2024-yilda elektr, gaz, bug' bilan ta'minlash va havoni konditsiyalash sohasida soliq oldi zarar 2 817 933,0 mln. so'mni, sof zarar esa 2 875 660,0 mln. so'mni tashkil etgan. Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligida ham 462 600,0 mln. so'mlik sof zarar qayd etilgan. Ko'chmas mulk bilan operatsiyalar hamda boshqarish bo'yicha faoliyat va yordamchi xizmatlar ko'rsatish sohalarida ham salbiy moliyaviy natijalar mavjud [2, p. 1].

Ushbu holat soliq siyosati va soliq ma'murchiligini barcha tarmoqlar uchun bir xil yondashuv asosida emas, balki faoliyat turining rentabellik darajasi, kapital sig'imi, mavsumiyligi, xarajatlar tarkibi va hududiy iqtisodiy ahamiyatidan kelib chiqib takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi [3, p 46].

Soliq siyosatini takomillashtirishda, avvalo, foyda bilan barqaror ishlayotgan tarmoqlar va zarar bilan ishlayotgan tarmoqlar o'rtasida farqlangan yondashuvni joriy etish muhimdir. Masalan, savdo, axborot va aloqa, professional xizmatlar kabi

yuqori moliyaviy natijaga ega tarmoqlarda soliq ma'murchiligini ko'proq shaffof hisob-kitob, raqamli nazorat va soliq intizomini mustahkamlashga yo'naltirish maqsadga muvofiq. Chunki ushbu sohalarda soliq bazasi nisbatan keng bo'lib, uni to'g'ri hisobga olish byudjet tushumlari barqarorligini ta'minlaydi.

Aksincha, ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi, tashish va saqlash, yashash va ovqatlanish xizmatlari kabi xarajatlari yuqori yoki mavsumiy ta'sir kuchli bo'lgan sohalarda soliq siyosati rag'batlantiruvchi xarakterga ega bo'lishi lozim. Bunda asosiy vositalarni yangilash, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, ish o'rinlarini ko'paytirish va hududiy ishlab chiqarish zanjirlarini rivojlantirishga qaratilgan soliq imtiyozlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Soliq ma'murchiligini takomillashtirishning yana bir muhim yo'nalishi - raqamli monitoring va tahliliy nazorat mexanizmlarini kuchaytirishdir. Kichik biznes subyektlari faoliyatida elektron hisob-fakturalar, onlayn nazorat-kassa texnikalari, elektron hisobotlar va raqamli soliq kabinetlaridan foydalanish soliq bazasini aniq hisobga olish imkonini beradi. Shu bilan birga, ortiqcha tekshiruvlarni kamaytirish, tadbirkorlar uchun ma'muriy yukni yengillashtirish va soliq to'lash jarayonini soddalashtirish ham muhim hisoblanadi[6, 482].

Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda soliq siyosati quyidagi vazifalarni bajarishi kerak: birinchidan, foyda bilan ishlayotgan kichik biznes subyektlarining kengayishiga sharoit yaratish; ikkinchidan, zarar bilan ishlayotgan, ammo hududiy ahamiyati yuqori bo'lgan tarmoqlarni tiklash va qo'llab-quvvatlash; uchinchidan, soliq bazasini yashirin iqtisodiyot hisobidan emas, balki real ishlab chiqarish va xizmatlar hajmini kengaytirish orqali oshirish; to'rtinchidan, tadbirkorlik subyektlarining investitsion faolligini rag'batlantirish[4, p, 73].

Kichik biznes subyektlari moliyaviy natijalarini hisobga olgan holda soliq siyosatini quyidagi yo'nalishlarda takomillashtirish maqsadga muvofiq:

Birinchidan, tarmoq rentabelligiga asoslangan differensial soliq yondashuvini joriy etish. Barqaror foyda ko'rayotgan tarmoqlar bo'yicha soliq intizomini kuchaytirish, zarar bilan ishlayotgan, ammo hududiy iqtisodiyot uchun muhim bo'lgan tarmoqlarda esa vaqtinchalik rag'batlantiruvchi mexanizmlardan foydalanish lozim.

Ikkinchidan, ishlab chiqarish va innovatsion faoliyatni soliq orqali rag'batlantirish. Ishlab chiqarish sanoati, axborot va aloqa, professional xizmatlar hamda texnik faoliyat yuqori qo'shimcha qiymat yaratgani sababli, ushbu sohalarda reinvestitsiya qilingan foyda uchun soliq yengilliklarini qo'llash hududiy iqtisodiy salohiyatni oshirishi mumkin.

Uchinchidan, zarar bilan ishlayotgan tarmoqlarni diagnostika qilish. Elektr, gaz va bug' bilan ta'minlash, qishloq xo'jaligi, ko'chmas mulk bilan operatsiyalar hamda ayrim xizmatlar sohasida zarar shakllanishining sabablari chuqur o'rganilishi zarur. Bunda soliq qarzдорligi, yuqori ishlab chiqarish xarajatlari, mavsumiylik, infratuzilma muammolari va moliyaviy boshqaruvdagi kamchiliklar alohida baholanishi kerak.

To'rtinchidan, soliq ma'murchiligini raqamlashtirish orqali ma'muriy yukni kamaytirish. Tadbirkorlar uchun hisobot topshirish, soliq hisoblash, qarzдорlikni ko'rish va to'lovlarni amalga oshirish jarayonlari imkon qadar avtomatlashtirilishi

kerak. Bu soliq organlari va tadbirkorlar o'rtasidagi ortiqcha ma'muriy aloqalarni kamaytiradi.

Beshinchidan, hududiy soliq monitoringini kuchaytirish. Har bir hududda kichik biznes subyektlarining foyda, zarar, sof foyda, soliq to'lovlari va reinvestitsiya ko'rsatkichlari muntazam monitoring qilinishi lozim. Bu orqali qaysi tarmoqlar hududiy iqtisodiy salohiyatga ko'proq hissa qo'shayotgani aniqlanadi.

Oltinchidan, soliq maslahatlari va profilaktik xizmatlarni kengaytirish. Kichik biznes subyektlarining ko'pchiligi soliq hisobotlarini yuritish, imtiyozlardan foydalanish va moliyaviy natijalarni to'g'ri shakllantirishda amaliy yordamga muhtoj. Shu sababli soliq organlari tomonidan maslahat, tushuntirish va profilaktik yondashuvni kuchaytirish maqsadga muvofiq.

Xulosa. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, 2020-2024-yillar davomida kichik korxona va mikrofirmalarning moliyaviy natijalari umumiy hisobda ijobiy o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Foyda solig'ini to'lagunga qadar foyda 2020-yildagi 15 963 248,5 mln. so'mdan 2024-yilda 27 936 956,7 mln. so'mga yetgan. Sof foyda esa 11 431 452,8 mln. so'mdan 19 712 321,8 mln. so'mga oshgan [1, p. 1; 2, p. 1].

2024-yilda eng yuqori moliyaviy natijalar ulgurji va chakana savdo, ishlab chiqarish sanoati, axborot va aloqa, professional, ilmiy va texnik faoliyat hamda moliyaviy xizmatlar sohalarida shakllangan. Bu tarmoqlar kichik biznes subyektlari orqali hududiy iqtisodiy salohiyatni oshirishda asosiy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Shu bilan birga, elektr, gaz, bug' bilan ta'minlash, qishloq xo'jaligi, ko'chmas mulk bilan operatsiyalar hamda boshqarish bo'yicha faoliyat va yordamchi xizmatlar ko'rsatish sohalarida zarar bilan ishlash holatlari mavjudligi aniqlangan. Bu esa soliq siyosati va soliq ma'murchiligida differensial, tarmoq xususiyatlarini hisobga oluvchi yondashuv zarurligini ko'rsatadi [5, p. 165].

Umuman olganda, hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda samarali soliq siyosati quyidagi yo'nalishlarga asoslanishi lozim: kichik biznesning foyda bilan ishlashini rag'batlantirish, zarar bilan ishlayotgan tarmoqlarni diagnostika qilish, reinvestitsiya qilingan foydani qo'llab-quvvatlash, soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, soliq to'lovchilarga maslahat xizmatlarini kengaytirish va hududiy soliq monitoringini kuchaytirish. Ana shunday yondashuv kichik biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, soliq bazasini kengaytirish va hududiy iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kichik korxona va mikrofirmalarning foyda solig'ini to'lagunga qadar foydasi (zarari) bo'yicha 2020-2024-yillar statistik ma'lumotlari. - Excel ma'lumotlari. - p. 1.
2. Kichik korxona va mikrofirmalarning sof foydasi (zarari) bo'yicha 2020-2024-yillar statistik ma'lumotlari. - Excel ma'lumotlari. - p. 1.
3. G'ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. - p. 46.
4. Xodiev B.Yu., Qosimova M.S. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. - Toshkent: TDIU, 2020. - p. 73.

5. Musgrave R., Musgrave P. Public Finance in Theory and Practice. - New York: McGraw-Hill, 1989. - p. 214.
6. Stiglitz J.E. Economics of the Public Sector. - New York: W.W. Norton & Company, 2000. - p. 482.

JISMONIY SHAXSLARDAN OLINADIGAN DAROMAD SOLIG'I
Abdullayev Zafarbek Safibullayevich, Odiljonova Gulchexra Baxtiyor qizi
"Moliyaviy munosabatlar" kafedrası mudiri, i.f.d., dotsent v.b.

E-mail: zafarbek.abdullayev555@gmail.com

ORCID: 0009-0000-2685-5398

Namangan davlat universiteti,

Iqtisodiyot fakulteti, IQT-BU-23 guruh talabasi

E-mail: odiljonovagulchexra@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining (JShODS) mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlashdagi fiskal va ijtimoiy ahamiyati tahlil qilingan. Mazkur ishda O'zbekiston Respublikasining amaldagi soliq qonunchiligi, xususan, 12 foizlik yagona soliq stavkasining joriy etilishi natijasida mehnat bozorini legallashtirish borasida erishilgan natijalar o'rganilgan. Maqolada soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, "xufyona iqtisodiyot" ulushini kamaytirish hamda frilansing kabi zamonaviy mehnat shakllarini soliqqa tortish masalalari atroflicha yoritilgan. Shuningdek, xalqaro tajriba tahlili asosida soliq yukini adolatli taqsimlash va ijtimoiy imtiyozlar tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: daromad solig'i, soliq stavkasi, iqtisodiy islohotlar, soliq yukini kamaytirish, fiskal siyosat, raqamli iqtisodiyot, soliq imtiyozlari.

Ключевые слова: подоходный налог, налоговая ставка, экономические реформы, снижение налогового бремени, фискальная политика, цифровая экономика, налоговые льготы.

Keywords: income tax, tax rate, economic reforms, tax burden reduction, fiscal policy, digital economy, tax incentives.

Kirish: Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlarning bosh maqsadi xalqimiz uchun munosib turmush sharoitini yaratish va adolatli ijtimoiy himoya tizimini shakllantirishdan iboratdir. Ushbu jarayonda davlat byudjeti tushumlarini ta'minlash va aholi daromadlarini tartibga solishning muhim dastagi hisoblangan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i (JShODS) tizimi tubdan takomillashtirilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Soliq tizimi shunday bo'lishi kerakki, u tadbirkorga ham, fuqaroga ham og'irlik qilmasin, balki iqtisodiyotning rivojlanishiga xizmat qilsin"[1, p 125].

O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Soliq kodeksi hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 29-iyundagi "O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to'g'risida"[1] gi PF-5468-sonli Farmoni sohadagi tub burilish nuqtasi bo'ldi. Mazkur hujjatga asosan, 2019-yil 1-yanvardan boshlab jismoniy shaxslarning daromadlariga 12 foizlik yagona soliq stavkasi joriy etilishi belgilab qo'yildi. Bu islohot nafaqat soliq

hisob-kitoblarini soddalashtirdi, balki mehnatga haq to'lash jamg'armasiga tushadigan soliq yukini sezilarli darajada kamaytirish orqali "xufyona iqtisodiyot"ga barham berish uchun huquqiy zamin yaratdi.

"O'zbekiston - 2030" strategiyasida ham soliq tizimini yanada liberallashtirish va soliq ma'murchiligini raqamlashtirish bo'yicha ustuvor vazifalar belgilangan. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining fiskal ahamiyatini oshirish bilan bir qatorda, uning rag'batlantiruvchi funksiyasini kuchaytirish bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot sharoitida masofaviy mehnat, o'z-o'zini band qilish hamda innovatsion tadbirkorlikdan olinayotgan daromadlarni adolatli soliqqa tortish mexanizmlarini ilmiy jihatdan tadqiq etish ehtiyoji mavjud.

ASOSIY QISM

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i (JShODS) har qanday milliy soliq tizimining fundamental asosi hisoblanib, u bevosita aholi daromadlarining shakllanishi va qayta taqsimlanishiga xizmat qiladi. Soliq turi davlatning moliyaviy resurslarini shakllantirish bilan bir qatorda, jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi muhim iqtisodiy richag vazifasini ham bajaradi. O'zbekiston sharoitida ushbu tizimning rivojlanish tarixi bir necha bosqichlarni bosib o'tgan bo'lib, har bir davr o'ziga xos iqtisodiy zaruriyatlar va davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari bilan tavsiflanadi. Ayniqsa bozor iqtisodiyoti munosabatlarining chuqurlashishi natijasida soliq ob'yektlari tarkibi murakkablashib, daromad turlarining diversifikatsiyasi kuzatila boshlandi. Bu jarayonda soliq qonunchiligining moslashuvchanligi va uning fuqarolar manfaatlarini bilan mutanosibligi asosiy mezon sifatida maydonga chiqdi. Ilmiy adabiyotlarda JShODS ko'pincha "eng adolatli soliq" deb ataladi, chunki u soliq to'lovchining real to'lov qobiliyatiga tayanadi. Bugungi kunda ushbu soliq turini samarali boshqarish nafaqat fiskal natijalarga, balki mamlakatdagi umumiy investitsiya muhitiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu boisdan ham, uning nazariy modellarini milliy iqtisodiyot xususiyatlaridan kelib chiqib tahlil qilish strategik ahamiyatga egadir. Har bir islohot zamirida soliq yukini optimallashtirish va aholining iqtisodiy faolligini rag'batlantirish maqsadi yotishi shart.

O'zbekiston Respublikasida 2019-yildan e'tiboran jismoniy shaxslarning daromadlariga nisbatan 12 foizlik yagona stavkaning joriy etilishi soliq siyosatidagi inqilobiy o'zgarish bo'ldi [2, p. 65]. Avvalgi ko'p pog'onali progressiv shkala tizimi amaliyotda mehnatga haq to'lash jamg'armasini yashirishga va hisobotlarni sun'iy ravishda kamaytirishga moyillik yaratgan edi. Yagona stavkaning kiritilishi natijasida soliq hisob-kitoblari soddalashib, korxonalarning buxgalteriya yuritishdagi ma'muriy xarajatlari sezilarli darajada qisqardi. Mazkur islohot "xufyona iqtisodiyot" ulushini kamaytirishda va ish haqini legallashtirishda kutilganidan ham yuqori natijalarni berdi.

2019-yilda yagona 12 foizlik stavka joriy etilgan ilk yildayoq byudjet tushumlari kutilganidan yuqori bo'lib, qariyb 6,3 trillion so'mni tashkil etdi. 2021-yil yakuniga kelib esa bu ko'rsatkich 12,7 trillion so'mga yetdi, ya'ni ikki yil ichida tushumlar hajmi ikki baravarga ortdi. 2023-yil yakunlari bo'yicha JShODS tushumlari 24,3 trillion so'mga yetgan bo'lsa, 2024-yil sarhisobiga ko'ra bu miqdor

28,6 trillion soʻmni tashkil etdi. 2025-yilning birinchi yarim yilligi uchun berilgan hisobotlar esa yillik koʻrsatkichning 32 trillion soʻmdan oshishini koʻrsatmoqda. Bu kabi oʻsish surʼatlari soliq yukining pasayishi iqtisodiy faollikni oshirganidan va ish haqini qonuniylashtirish jarayoni jadallashganidan dalolat beradi. Mazkur soliq turining davlat byudjeti jami daromadlaridagi ulushi barqaror ravishda 13–15 foiz atrofida saqlanib qolmoqda. Soliq bazasining kengayishi nafaqat mavjud ish oʻrinlarining legallashishi, balki yangi tashkil etilayotgan xususiy tadbirkorlik subʼyektlari hisobiga ham amalga oshdi. Inflyatsiya darajasi va mehnatga haq toʻlashning eng kam miqdori muntazam oshirilishi ham fiskal koʻrsatkichlarga ijobiy taʼsir koʻrsatdi.

Soliq stavkalarining optimallasuvi mehnat bozoridagi rasmiy bandlik darajasiga bevosita ijobiy taʼsir koʻrsatdi. 2019-yilda rasmiy sektorda band boʻlganlar soni 4,1 million kishini tashkil etgan boʻlsa, 2023-yil yakuniga kelib bu koʻrsatkich 5,3 million kishidan oshdi. Ayniqsa, oʻz-oʻzini band qilgan shaxslar sonining keskin ortishi soliq tizimidagi islohotlarning eng yirik amaliy natijalaridan biri boʻldi. 2020-yilda oʻz-oʻzini band qilganlar soni bor-yoʻgʻi 500 ming nafarni tashkil etgan boʻlsa, 2024-yil yakuniga kelib ularning soni 2,4 million nafarga yetdi. 2025-yilning boshiga kelib, xizmat koʻrsatish sohasidagi liberallasuv natijasida ushbu toifa vakillari soni 2,7 milliondan oshib ketdi. Oʻz-oʻzini band qilganlar daromad soligʻidan ozod qilingan boʻlsa-da, ularning ijtimoiy soliq toʻlashi pensiya tizimi barqarorligini taʼminlamoqda. Xususiy sektorda oʻrtacha oylik ish haqining koʻrsatilish darajasi oxirgi besh yil ichida qariyb 45 foizga oʻsganligi kuzatildi. Bu esa “xufyona iqtisodiyot” tarkibidagi “konvert” usulida oylik toʻlash holatlari sezilarli darajada kamayganidan dalolat beradi. Rasmiy sektorning kengayishi fuqarolarning ijtimoiy kafolatlarini mustahkamlash bilan birga, davlatning ijtimoiy xarajatlarini manzilli yoʻnaltirishga imkon bermoqda.

Soliq chegirmalari va imtiyozlaridan foydalanish koʻlami aholi oʻrtasida yildan-yilga ommalashib bormoqda. Statistik tahlillarga koʻra, har yili oʻrtacha 600 mingdan ortiq fuqaro oliy taʼlim muassasalarida oʻqish uchun toʻlovlarni amalga oshirishda soliq chegirmasidan foydalanmoqda. 2022-yilda ushbu maqsadlar uchun 1,2 trillion soʻm daromad soligʻi qaytarilgan boʻlsa, 2024-yil yakuniga koʻra bu koʻrsatkich 1,8 trillion soʻmga yetdi. Ipoteka kreditlari boʻyicha berilayotgan imtiyozlar natijasida oʻtgan yillar davomida fuqarolar ixtiyorida qolgan mablagʻlar miqdori ham 2 baravarga ortgan. 2025-yilning joriy davriga kelib, uy-joy sotib olish va qurishni ragʻbatlantirish maqsadida qoʻllanilgan chegirmalar jami 800 milliard soʻmdan oshdi[3, p 36]. Ushbu mablagʻlarning aholi ixtiyorida qolishi ichki isteʼmol bozoridagi talabni qoʻllab-quvvatlashga xizmat qiladi. Biroq, statistik tahlillar soliq imtiyozlaridan foydalanishning hududlar kesimidagi notekisligini ham koʻrsatmoqda. Masalan, jami soliq chegirmalarining qariyb 65 foizi hamon Toshkent shahri va viloyat markazlari hissasiga toʻgʻri kelmoqda. Chekka tumanlarda soliq savodxonligini oshirish va raqamli xizmatlarni ommalashtirish boʻyicha hali katta salohiyat mavjud. Kelajakda imtiyozlarni avtomatik tarzda qoʻllash mexanizmlari ushbu koʻrsatkichlarni yanada yaxshilashi kutilmoqda.

Soliq organlari faoliyatini raqamlashtirish natijasida maʼlumotlarni qayta ishlash sifati tubdan yaxshilandi. “Soliq” mobil ilovasi orqali isteʼmolchilarga

qaytarilgan keshbek miqdori 2022-yilda 800 milliard so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yil yakunida bu ko'rsatkich 1,2 trillion so'mdan oshdi. Ushbu tizim nafaqat iste'molchilarni rag'batlantirdi, balki tadbirkorlik sub'yektlarining tushumlarini to'liq ko'rsatish intizomini ham mustahkamladi. 2025-yil holatiga ko'ra, jismoniy shaxslarning daromadlari bo'yicha hisobotlarning 98 foizi elektron shaklda topshirilmoqda. Ma'lumotlar bazalarining integratsiyasi natijasida asossiz soliq imtiyozlarini qo'llash holatlari o'tgan davrga nisbatan 15 foizga qisqardi. Soliq idoralari tomonidan amalga oshirilgan masofaviy nazorat tadbirlari natijasida daromadlarni yashirish xavfi yuqori bo'lgan sohalar aniqlanib, profilaktika ishlari kuchaytirildi. Katta hajmdagi ma'lumotlarni (Big Data) tahlil qilish orqali soliq to'lovchilarga xatoliklarni oldindan ogohlantirish xizmatlari yo'lga qo'yildi. Bu esa soliq to'lovchi va soliq organi o'rtasidagi nizoli holatlarni 25 foizga kamaytirishga imkon berdi. Raqamli monitoring tizimi nafaqat fiskal samaradorlikni oshirdi, balki korrupsion omillarni minimallashtirishda ham hal qiluvchi rol o'ynadi. Kelgusida tizimning to'liq avtomatlashishi soliq yukini yanada adolatli taqsimlashga xizmat qiladi.

XALQARO TAJRIBA

G'arbiy Yevropa va Shimoliy Amerika davlatlarida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i asosan progressiv stavkalar asosida undiriladi. Masalan, Germaniyada soliq stavkasi daromad miqdoriga qarab 14 foizdan 45 foizgacha ko'tarilib boradi va bunda "soliqqa tortilmaydigan eng kam miqdor" (Existenzminimum) prinsipi qat'iy amal qiladi. 2024-2025-yillar holatiga ko'ra Germaniyada yiliga 11 ming yevrodan kam daromad topadigan fuqarolar daromad solig'idan butunlay ozod qilingan. Fransiya va Buyuk Britaniyada ham shunga o'xshash tizim mavjud bo'lib, u jamiyatda boy va kambag'al qatlamlar o'rtasidagi moliyaviy tafovutni sun'iy ravishda kamaytirishga xizmat qiladi. Progressiv tizimning asosiy falsafasi - ko'proq daromad oluvchilar davlat ijtimoiy xarajatlarida ko'proq ishtirok etishi lozimligidan iboratdir[4, 86]. AQSHda esa federal daromad solig'idan tashqari shtat darajasida ham alohida soliqlar undirilishi tizimning murakkab, ammo moslashuvchan bo'lishini ta'minlaydi. Skandinaviya davlatlari (Shvetsiya, Norvegiya) tajribasi shuni ko'rsatadiki, yuqori soliq stavkalari (ba'zan 50 foizdan yuqori) evaziga davlat aholiga bepul ta'lim, tibbiyot va yuksak ijtimoiy kafolatlarni taqdim etadi. Ushbu modellarning barchasida soliq to'lovchining oilaviy holati, qaramog'idagi bolalar soni va sog'lig'i uchun sarf-xarajatlari soliq bazasini hisoblashda chegirib tashlanadi.

Dunyoning qator davlatlari, xususan, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va soliq ma'murchiligini soddalashtirish maqsadida yagona soliq stavkasi modelidan foydalanadi. Estoniya, Latviya, Litva kabi Boltiqbo'yi mamlakatlari hamda Gruziya va Ruminiya ushbu tizimning muvaffaqiyatli namunalarini namoyish etgan. Estoniyada 20 foizlik yagona stavka amal qiladi, biroq tizimning o'ziga xosligi uning 100 foiz raqamlashganligidadir. Estoniyalik fuqarolar uchun soliq deklaratsiyasi soliq idoralari tomonidan avtomatik to'ldirib beriladi va bu jarayon bor-yo'g'i 3-5 daqiqa vaqt oladi. Gruziyada esa soliq stavkalari miqdori keskin kamaytirilib, ma'murchilik shaffoflashtirilishi natijasida byudjet tushumlari bir necha baravarga ortgan edi. Yagona stavka tizimi asosan "xufyona iqtisodiyot"

ulushi yuqori bo'lgan davlatlarda mehnat bozorini legallashtirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Ushbu model investorlar uchun tushunarli va bashorat qilinadigan bo'lgani bois, mamlakatning xalqaro reytinglardagi nufuzini oshiradi. Shuni ta'kidlash lozimki, yagona stavka sharoitida ham aksariyat davlatlar eng kam daromad oluvchilarni soliqdan ozod qilish yoki ularga ijtimoiy transferlar berish orqali adolat muvozanatini saqlab qoladi. Sharqiy Yevropa tajribasi shuni ko'rsatadiki, soliq stavkasining pastligi va barqarorligi kapitalning mamlakatdan chiqib ketishini kamaytiradi.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasi davlatlari, xususan, Singapur va Janubiy Koreya soliq tizimlari o'zining investitsion jozibadorligi va yuqori texnologiyali bandlikni rag'batlantirishi bilan mashhurdir. Singapurda daromad solig'i stavkalari dunyodagi eng past stavkalardan biri bo'lib, u 0 foizdan 22 foizgacha bo'lgan shkala bo'yicha undiriladi[1]. Singapur tajribasining o'ziga xos jihati shundaki, fuqarolar o'z daromadlaridan majburiy ravishda Markaziy jamg'arma fondiga (Central Provident Fund) ajratmalar qiladilar, bu mablag'lar keyinchalik uy-joy sotib olish yoki tibbiy xarajatlar uchun qaytariladi. Janubiy Koreyada esa ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik (R&D) sohasida ishlaydigan mutaxassislar uchun juda katta miqdorda soliq chegirmalari taqdim etiladi. Xitoyda esa 2019-yilda amalga oshirilgan soliq islohotlari natijasida daromad solig'idan ozod qilinadigan eng kam miqdor sezilarli darajada ko'tarildi, bu esa aholining ichki iste'mol qobiliyatini oshirishga xizmat qildi. Yaponiya tajribasida esa "tug'ilgan shahar uchun soliq" (Furusato Nozei) kabi qiziqarli mexanizmlar mavjud bo'lib, unda fuqarolar o'z solig'ining bir qismini o'zlari xohlagan hududiy ma'muriyatga yo'naltirishlari mumkin. Osiyo davlatlarida soliq tizimi nafaqat pul yig'ish, balki mamlakatning demografik muammolarini hal qilish va texnologik yetakchilikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu davlatlarda soliq to'lovchilarga ko'rsatiladigan elektron xizmatlar darajasi dunyoda eng yuqori ko'rsatkichlarga ega.

Zamonaviy sharoitda xorijiy davlatlar soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlariga qarshi kurashish uchun xalqaro darajada ma'lumot almashish tizimini (Common Reporting Standard - CRS) joriy etmoqda. IHTT (OECD) a'zosi bo'lgan davlatlar o'z fuqarolarining xorijiy banklardagi hisobvaraqlari va u yerda olingan daromadlari to'g'risida avtomatik tarzda axborot almashadilar. Bu tizim "soliq jannatlari" (offshor hududlar) orqali daromadlarni yashirish imkoniyatini deyarli yo'qqa chiqardi. Braziliya va Hindiston kabi davlatlarda esa raqamli iqtisodiyot sub'yektlarini, xususan, global texnologik gigantlar platformalarida ishlovchi fuqarolarni soliqqa tortish bo'yicha yangi mexanizmlar sinovdan o'tkazilmoqda. Masalan, Hindistonda "raqamli xizmatlar solig'i" (equalization levy) kabi tushunchalar orqali mahalliy bozor daromadlarini himoya qilish choralari ko'rilgan. Shuningdek, xorijiy tajribada daromadlarni deklaratsiya qilishda sun'iy intellekt yordamida fuqaroning xarajatlari va daromadlari o'rtasidagi nomutanosiblikni aniqlash tizimlari keng qo'llanilmoqda. AQSH va Kanada tajribasida soliq to'lovchilarning huquqlarini himoya qiluvchi "Soliq ombudsmani" instituti juda samarali ishlaydi, bu esa davlat va soliq to'lovchi o'rtasidagi nizolarni suddan tashqari hal qilish imkonini beradi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, soliq tizimi qanchalik raqamlashgan va shaffof bo'lsa, jamiyatda soliq to'lash madaniyati

shunchalik yuqori bo‘ladi. Mazkur xorijiy yondashuvlarni o‘rganish O‘zbekistonda adolatli, samarali va zamonaviy soliq muhitini yaratishda muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

1-Jadval

O‘ZBEKISTON VA XORIJ TAJRIBASI

Davlatlar	Soliq stavkasi turi	Asosiy stavka (%)	O‘ziga xos xususiyati va imtiyozlar
O‘zbekiston	Yagona (Flat)	12%	2019-yildan boshlab yagona stavka; ta’lim va ipoteka uchun 100% chegirma mavjud.
Rossiya	Yagona (Flat)	13% / 15%	Daromad 5 mln rubldan oshsa, stavka 15% ga ko‘tariladi.
Qozog‘iston	Yagona (Flat)	10%	MDH davlatlari orasida eng past stavkalardan biri.
Estoniya	Yagona (Flat)	20%	Dunyodagi eng raqamlashgan tizim; deklaratsiya 5 daqiqada to‘ldiriladi.
Germaniya	Progressiv	14% – 45%	"Soliqqa tortilmaydigan minimum" (yiliga ~11 ming yevro) mavjud.
AQSH	Progressiv	10% – 37%	Federal va shtat darajasida alohida soliqlar undiriladi.
Singapur	Progressiv	0% – 22%	Past stavkalar va ijtimoiy jamg‘arma (CPF) tizimi integratsiyasi.

Ushbu jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, jahon amaliyotida soliq tizimlari asosan ikki yo‘nalishda - yagona (proporsional) va progressiv modellarda rivojlanmoqda. O‘zbekistonda qo‘llanilayotgan 12 foizlik stavka xalqaro miqyosda, xususan, MDH va Boltiqbo‘yi mamlakatlari orasida eng raqobatbardosh ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. Progressiv stavkaga ega davlatlarda (Germaniya, AQSH) soliq yuki yuqori bo‘lsa-da, aholining ehtiyojmand qatlamini himoya qiluvchi “soliqqa tortilmaydigan minimum” mexanizmi samarali ishlaydi. Estoniya va Singapur tajribasi esa soliq stavkasi miqdoridan ko‘ra, tizimning raqamlashganligi va ijtimoiy jamg‘armalar bilan integratsiyalashuvi soliq to‘lash madaniyatini oshirishda muhimroq ekanligini isbotlamoqda. O‘zbekiston yagona stavkani saqlab qolgan

holda, xorijiy davlatlardagi ijtimoiy chegirma va raqamli deklaratsiya modellarini muvaffaqiyatli o‘zlashtirmoqda.

2-Jadval

O‘zbekistonda soliq islohotlarining dinamik ko‘rsatkichlari

Yillar	JShODS tushumi (trln so‘m)	Rasmiy bandlar (mln kishi)	O‘z-o‘zini band qilganlar (mln)
2019	6,3	4,1	-
2021	12,7	-	0,5
2023	24,3	5,3	2,1
2024	28,6	5,4	2,4
2025	32,0+	5,5+	2,7

Mazkur ko‘rsatkichlar 2019-yilda joriy etilgan soliq islohotlarining fiskal va ijtimoiy samaradorligini yaqqol namoyon etadi. JShODS tushumlarining 6,3 trillion so‘mdan 32 trillion so‘mga qadar (5 baravar) o‘sishi, iqtisodiyotdagi “Laffer egri chizig‘i” effektini tasdiqlaydi, ya’ni soliq stavkasining pasayishi soliq bazasining legallashuviga turtki berdi[13] . Ayniqsa, o‘z-o‘zini band qilgan shaxslar sonining 2025-yilga kelib 2,7 million nafarga yetishi mehnat bozoridagi transformatsiyaning eng katta natijasidir. Rasmiy bandlar sonining 4,1 milliondan 5,5 millionga ko‘payishi esa ish haqi fondining “soya”dan chiqishi va fuqarolarning ijtimoiy kafolatlarga ega bo‘layotganidan dalolat beradi.

Xulosa

Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimidagi islohotlar shunchaki raqamlar o‘zgarishi emas, balki davlat va fuqaro o‘rtasidagi ishonch ko‘prigining yangilanishidir. 2019–2025-yillardagi statistik o‘sish va bandlikning legallashishi shuni ko‘rsatadiki, stavkaning pasayishi aholini yashirin iqtisodiyotdan voz kechishga undovchi eng kuchli drayver bo‘lib xizmat qildi. Bugungi kunda soliq tizimi faqat byudjetni to‘ldirish vositasi emas, balki ta’lim, uy-joy va ijtimoiy himoyani rag‘batlantiruvchi jonli iqtisodiy mexanizmga aylandi. Xalqaro tajriba va milliy dinamika tahlili shuni tasdiqlaydiki, raqamli monitoring va ochiqlik qanchalik oshsa, fuqarolarning soliq to‘lash madaniyati ham shunchalik yuksalib boradi. Kelajakda tizimni yanada takomillashtirishda asosiy urg‘u nazoratga emas, balki soliq to‘lovchiga qulaylik yaratish va har bir so‘mning ijtimoiy samarasini ko‘rsatib berishga qaratilishi shart. Zero, adolatli soliq tizimi - bu kuchli davlat va farovon jamiyat poydevori, har bir fuqaroning o‘z kelajagi uchun kiritgan ishonchli sarmoyasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – 80 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi (yangi tahriri). – Toshkent: Adolat, 2020 (2025-yilgi o‘zgartirish va qo‘shimchalar bilan).

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
5. Vahobov A.V., Jo‘rayev A.S. Soliqlar va soliqqa tortish: Darslik. – Toshkent: Sharq, 2022. – 412 b.
6. Malikov T.S. Moliya: darslik. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2023. – 520 b.
7. Jo‘rayev A.S. Soliq tizimini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari. Ilmiy monografiya. – Toshkent: Moliya, 2024. – 198 b.
8. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Soliq qo‘mitasining 2019–2024-yillar bo‘yicha yillik statistik hisobotlari. [Elektron resurs]. URL: www.soliq.uz.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma‘lumotlari (2020–2025 yillar). [Elektron resurs]. URL: www.stat.uz.
10. Smith, J. Global Taxation Models: Comparative Analysis of Flat and Progressive Systems. – London: Oxford Press, 2023. – 345 p.
11. Miller, R. Digitalization of Tax Administration in the EU: Lessons for Developing Economies. – Berlin: Springer, 2024. – 215 p.
12. OECD Tax Policy Reforms 2024: OECD and Selected Partner Economies. [Electronic resource]. URL: www.oecd.org.
13. Statistika agentligi. O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati (statistik to‘plam). – Toshkent, 2025.

UDK 336.22(575.1)

O‘ZBEKISTONDA SOLIQ SIYOSATI VA SOLIQ MA‘MURCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Yakubov Javlon Nigmatovich, Mansurov Sanjar Magrufovich

Toshkent gumanitar fanlar universiteti

“Aniq va gumanitar fanlar” kafedrasi dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi

Annotatsiya: Maqolada Respublikada soliq siyosati va ma‘murchiligini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari ko‘rib chiqilgan bo‘lib, soliq yukini optimallashtirish, xizmatlarni raqamlashtirish va soliq tekshiruvlarini sun‘iy intellekt yordamida avtomatlashtirish zarurligiga e‘tibor qaratilgan. SHuningdek, tadbirkorlar uchun soliq ma‘murchiligini soddalashtirish masalalariga ham alohida e‘tibor qaratilib, bu o‘z navbatida tadbirkorlik muhitini yaxshilash va byudjet barqarorligini ta‘minlashga xizmat qilishi asoslangan.

Kalit so‘zlar: Soliq tizimi, byudjet-soliq siyosati, soliq ma‘murchiligini raqamlashtirish, soliq kodeksi, soliq xizmatlari, soliqlarni hisoblash va soliq to‘lovlari.

Har qaysi mamlakatning iqtisodiy siyosatida soliq siyosati o‘ta muhim rol o‘ynaydi. Soliq siyosati davlatning boshqa iqtisodiy siyosatining yo‘nalishlariga kuchli uzviy bog‘liqligi bilan bir qatorda, ularga ta’sir qilib boradi. Soliq siyosatini

to'g'ri ishlab chiqish va uning strategik va taktik yo'nalishlarini belgilab olish o'ta dolzarb va murakkab jarayon hisoblanadi.

Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirish, investitsiyalarni jalb qilish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashda samarali soliq siyosati va ma'murchiligini takomillashtirish 2026-yilda O'zbekiston fiskal siyosatining – ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi.

Bugungi kunda soliq tizimida soliq idoralari salohiyatidan foydalanish talab darajasida emasligi, ishbilarmonlik muhitini va faolligini oshirish va tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlashga to'sqinlik qilayotgan bir qancha muammolar mavjudki, ushbu muammolarni bartaraf etish orqali soliq islohotlarini yanada yuksak darajaga ko'tarish imkoniyati yuzaga keladi[4, 871 b.].

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoev 2026-yilning 6-aprel kuni soliq ma'murchiligini takomillashtirish va soliq organlari faoliyatini isloh qilishga doir taqdimot bilan tanishdi.

Davlatimiz rahbari: – “so'nggi ikki yilda soliq bazasi kengaygani hisobiga byudjetga tushumlar hajmi iqtisodiyot sur'atlariga nisbatan tezroq o'sdi. Xalqaro valyuta jamg'armasi ham mazkur natijalarga soliq ma'murchiligini kuchaytirish va yashirin iqtisodiyotni qisqartirish orqali erishilayotganini e'tirof etdi. SHu bilan birga, tizimni izchil isloh qilish orqali 2030-yilga borib, soliq tushumlarini 491,5 trillion so'mga etkazish, iqtisodiyotda kuzatilmaydigan ulushni esa 28 foizdan 19,6 foizgacha qisqartirish maqsad qilinganligini, soliq tushumlarini oshirishdagi eng katta zaxira yashirin iqtisodiyotni qisqartirish ekanligini” ta'kidlab o'tdi[1].

2026-yilga mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlar quyidagilardan iborat:

1. Soliq siyosatini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari

• **Asosiy soliq stavkalarini barqaror saqlash:** Tadbirkorlar uchun barqaror muhitni ta'minlash maqsadida asosiy stavkalar o'zgarishsiz qoladi:

- Foyda solig'i – 15%;
- Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) – 12%;
- Aylanmadan olinadigan soliq – 4%.

• **Rag'batlantiruvchi soliq imtiyozlari:** Yangi tashkil etiladigan maxsus iqtisodiy zonalar ishtirokchilariga investitsiya hajmiga qarab asosiy vositalarni tezlashtirilgan amortizatsiya qilish huquqi berildi.

• **Resurs soliqlarini indeksatsiya qilish:** yer, mulk va suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqlar 2026-yil 1-yanvardan boshlab 7% ga indeksatsiya qilindi, bu iqtisodiy sharoitlar o'zgarishini aks ettiradi.

• **Qat'iy belgilangan JSHDSni bekor qilish:** 2026-yildan boshlab qat'iy belgilangan miqdorda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i to'lash tartibi bekor qilindi.

2. 2026-yilda soliq ma'murchiligini takomillashtirish yo'nalishlari

• **Raqamli “aqlli” nazorat:** Sun'iy intellektga asoslangan QQS hisob-fakturalarini real vaqt rejimida tahlil qilish tizimi joriy qilinadi. Jumladan, Yuqori xavfli hisob-fakturalar bo'yicha QQS summasi etkazib beruvchi tomonidan soliq to'langandan keyin qaytariladi. Biroq, bozorlar va savdo majmualarida nazorat to'liq yo'lga qo'yilmagani, raqamlashtirish ishlari etarli emasligi oqibatida ushbu yo'nalishdagi imkoniyatlar to'liq ishga solinmayotgani qayd etish lozim. Bugungi

kunda “bozorlar va savdo majmualarida 72 mingdan ortiq chakana savdo sub’ekti faoliyat yuritmoqda. Biroq, ularning 38 mingdan ortig‘i tovar aylanmasini oyiga 1 million so‘mdan kam ko‘rsatgan, 40 mingdan ziyodi esa kuniga atigi 2-3 ta chek bermoqda. Shuningdek, bozorlardagi 12 mingta savdo nuqtasi bo‘yicha ijara shartnomalari hisobga qo‘yilmagan. Natijada 37 ming tadbirkor oyiga 500 ming so‘mdan kam soliq to‘lagan”. Yuqorida ta’kidlaganimizdek, muhtaram Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoev “raqamli tahlil va sun’iy intellekt imkoniyatlaridan keng foydalanib, “aqlli” nazorat tizimini joriy etish orqali joriy yilda byudjetga qo‘shimcha 30 trillion so‘m tushumni ta’minlash zarurligini” ko‘rsatib o‘tdi[3, p. 78]. Respublika soliq siyosatida hisobotlarni shakllantirish ham muhim rol o‘ynaydi. Soliq organlari tomonidan yirik soliqlar (QQS, foida, aylanma va mulk solig‘i) bo‘yicha soliq hisobotlarini avtomatlashtirilgan tarzda shakllantirish tartibi joriy etiladi. Joriy yilning 6 aprelida bo‘lib o‘tgan yig‘ilishda 6 turdagi hisobotni inson aralashuvisiz avtomat shakllantirish va yagona soliq hisobvarag‘iga o‘tish ishlarining borishi haqida axborot berildi. Bugungi kunda 198 ming holatda hisobot muddati buzilgani, 14,7 ming soliq to‘lovchi hisobot bermagani uchun 396,6 milliard so‘m jarima qo‘llanilgani, soliqlarni to‘lashda hisobvaraqlar soni ortib ketgani bois, 20 mingta xatolikka yo‘l qo‘yilgani qayd qilindi.

Tadbirkorlar uchun soliq ma’murchiligini, ya’ni soliq tekshiruvlarini soddalashtirish masalalariga ham alohida e’tibor qaratilib, bunda kameral tekshiruvlar sonini kamaytirish, bir xil hujjatlar uchun qayta tekshiruvlarni cheklash va tekshiruvlarni yakunlash muddatlarini elektronlashtirish rejalashtirildi.

- O‘tkazilgan so‘rov natijalariga ko‘ra, tadbirkorlarning aksariyati tekshiruvlar, hisobot topshirish va soliq to‘lash jarayonlarining murakkabligidan norozi ekani ta’kidlandi. Shu munosabat bilan taqdimotda “avtokameral” nazoratni jazolash vositasidan xatoni barvaqt aniqlab, tuzatishga xizmat qiladigan profilaktika tizimiga aylantirish, korxonalarni xavf darajasiga qarab, “yashil”, “sariq” va “qizil” toifalarga ajratib ishlash zarurligi belgilandi.

- Soliq tizimi faoliyatini “tekshiruvdan – servisga” tamoyili asosida transformatsiya qilish, xizmat ko‘rsatish sifatini yanada oshirish va nazoratning zamonaviy, samarali mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish ustuvor vazifa sifatida belgilandi. Jumladan, javobgarlikni engillashtirish: hisobotlarni kechiktirib topshirgan tadbirkorlar uchun, agar oldingi soliq majburiyatlari bajarilgan bo‘lsa, 5 kungacha jarima solinmaslik imtiyozlarni qo‘llash amaliyotga kiritildi.

Taqdimotda soliq organlari faoliyatidagi eng asosiy masala kadrlar salohiyati ekani ham ko‘rsatib o‘tildi. So‘nggi yillarda bu yo‘nalishdagi ishlar etarli darajada tashkil etilmagani sababli kadrlar qo‘nimsizligi oshgan. Xodimlarning malakasini oshirish darajasi pastligi, moddiy rag‘batlantirish tizimi zamon talablariga javob bermasligi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari etarli emasligi” qayd etildi. Xususan, 2022-yilda 3 mingdan ortiq xodim malaka oshirgan bo‘lsa, o‘tgan yili bor-yo‘g‘i 700 nafari qayta o‘qitilgan. Bunday nomutunosiblikni bartaraf etish maqsadida kadrlar malakasini oshirishda uzluksiz ta’limni yo‘lga qo‘yish, xodimlarni moddiy va ijtimoiy rag‘batlantirish, shuningdek, kadrlar salohiyatini

mustahkamlash maqsadida Soliq qo‘mitasi huzuridagi Soliq akademiyasining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash choralari belgilab olindi.

Yurtboshimiz – “soliq ma‘murchiligida raqamli texnologiyalar, tahlil va sun‘iy intellekt asosida mutlaqo yangi ish uslubini joriy etish, tadbirkorlar uchun qulay va adolatli soliq muhitini yaratish hamda sohada malakali kadrlar korpusini shakllantirish” zarurligini uqtirdi[5, p. 98].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Respublikamizning 2030-yilgacha belgilangan yangi taraqqiyot strategiyasini amalga oshirishda soliq siyosati va uning asosiy yo‘nalishlari amalga oshirishda quyidagilarga e‘tibor qaratish maqsadga muvofiq:

birinchidan, soliq idoralarining soliq to‘lovchilar bilan munosabatlarni o‘zgartirish, xizmat ko‘rsatishni yangi bosqichga olib chiqish orqali soliq to‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish va soliq maslahatlari berishda yangicha yondashish;

ikkinchidan, yashirin iqtisodiyotga yordam beradigan sharoitlarni va huquqbuzarliklarni bartaraf etish, soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash yo‘nalishlari va sxemalarini o‘z vaqtida aniqlash va oshkor qilish chora tadbirlarini amalga oshirish;

uchinchidan, kompleks-nazoratni kuchaytirish, xodimlarda korrupsiyaning namoyon bo‘lishi va ularga homiylik qilishga murosasizlik tuyg‘usini shakllantirish, soliq xodimlarining kadrlar salohiyatini rivojlantirish;

to‘rtinchidan, raqobat muhitini rivojlantirish va tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish, halol tadbirkorlar mehnatini rag‘batlantirish, zamonaviy texnologiyalar asosida avtomatlashtirilgan qarorlar qabul qilish tartibini joriy etish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Yuqorida belgilangan vazifalarni bosqichma-bosqich amaliyotga tadbqiq etish bevosita O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan soliq islohotlari, soliq siyosati va strategiyasini natijadorligini ta‘minlaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Soliq ma‘murchiligini takomillashtirish chora-tadbirlari taqdimot qilindi. 2026-yil 6-aprel. <https://president.uz/uz/lists/view/9075>.
2. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi (yangi tahriri) Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 31.12.2019 y., 02/19/SK/4256-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-iyuldagi Soliq ma‘muriyatchiligini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida PQ-4389-son qarori.
4. J.R. Zaynalov, S.S. Aliyeva, Z.O. Axrorov, Z.J. Rasulov va boshq. Soliqlar va soliqlarga tortish. Darslik /. – T.: “Iqtisod-Moliya” 2021.
5. Жумаев III. Ўзбекистон республикасида солиқ маъмурчилиги ва солиқ тизими стратегиясини такомиллаштириш масалалари «Экономика и социум» №4(119)-1 2024 www.iupr.ru.
6. www.soliq.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo‘mitasining rasmiy sayti.

MUSTAQIL DAVLATLAR HAMDO‘STLIGIGA (MDH) A‘ZO BO‘LGAN DAVLATLAR SOLIQ TIZIMLARINI BIR-BIRIGA MOSLASHTIRISH MUAMMOLARI

Mansurov Sanjar Magrufovich, Yakubov Javlon Nigmatovich

Toshkent gumanitar fanlar universiteti

“Aniq va gumanitar fanlar” kafedrası dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi

Annotatsiya: Maqolada chet mamlakatlarning soliq tizimining asosiy xususiyatlari, davlatlarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta’siri mustaqil hamdo’stlik davlatlari misolida ko‘rib chiqilgan bo‘lib, soliq tizimi asosiy elementlarining amaliy va nazariy asoslarini o‘rganishga kompleks tarzda yondashish zarurligiga asosiy e’tibor berilgan. SHuningdek, Mustaqil davlatlar hamdo’stligiga (MDH) a’zo bo‘lgan davlatlar soliq tizimlarini bir-biriga moslashtirish hayotiy zarurat ekanligi hamda MDH a’zo bo‘lgan davlatlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda samarali soliq siyosati va soliq ma’murchiligini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari asoslangan.

Kalit so‘zlar: Mustaqil davlatlar hamdo’stligi, soliq tizimi, soliq siyosati, chet el mamlakatlari, soliq huquqi, soliq kodeksi, tashqi iqtisodiy aloqalar, soliqlarni hisoblash va soliq to‘lovlari, mamlakatlarini ichki bozorini birlashtirish, yagonalashtirish.

Sovet Ittifoqini yagona xalq xo‘jalik kompleksi chuqur tanazzulga uchrab 1991-yilning dekabr oyida bo‘linib ketgandan keyin o‘tmishdagi sobiq Ittifoq respublikalari mustaqil davlatlarga aylandi va ular yangi davlatlararo tashkilot – Mustaqil Davlatlar Hamdo’stligini tashkil qildi. Bu tashkilotga bugungi kunda 9 mustaqil davlatlar a’zodir. Mazkur davlatlar tomonidan imzolangan bitmda siyosiy, iqtisodiy, gumanitar, madaniy va boshqa sohalarda hamkorlikni rivojlantirishga intilishi bayon etilgan.

O‘zbekiston o‘z milliy manfaatlaridan kelib chiqqan holda Mustaqil davlatlar hamdo’stligida ishtirok etmoqda. Mustaqil davlatlar hamdo’stligi hududida davlatlarning teng huquqligi asosida yagona iqtisodiy makonni yaratish, tashkilotda umuman iqtisodiy munosabatlarning ustuvorligiga erishish, davlatlar o‘rtasida savdo, iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish uchun harakat qiladi.[1. p 36]

MDH mamlakatlarida tashqi iqtisodiy aloqalarni kelajakda kengaytirish, ularni iqtisodiy inqirozdan chiqib ketish, iqtisodni tarkibiy o‘zgartirish va uni samaradorligini oshirish omili hisoblanadi.

Hamkorlikni kuchaytirish vazifalaridan biri o‘zaro foydali savdo-iqtisodiy aloqalarni boshqarish mexanizmini ishlab chiqishdan iborat. Soliq munosabatlarini o‘zaro moslashtirish ham alohida ahamiyatga ega.

MDH mamlakatlarida soliq munosabatlarini o‘zaro moslashtirish quyidagi maqsadlarga erishishni talab qiladi:

- MDH mamlakatlarini ichki bozorini birlashtirish, yagonalashtirish va integratsion jarayonlarni chuqurlashtirish;
- soliq chegaralarini yo‘qotish va tovarlarni erkin harakatda bo‘lishini ta’minlash;
- soliq tizimining tarkibini oqilona tashkil qilish va soliqlarni hisoblash va soliq to‘lovlarini olishni yagona tartibga keltirish.

Hozirgi kunda tashqi savdo munosabatlarini boshqarish maqsadida qator hujjatlar qabul qilingan, masalan, «mustaqil davlatlar hamkorligini tashqi iqtisodiy aloqalarda tovarlarni nomenklaturasi», o‘zaro savdoda egri soliqlarni undirish qoidalarida bitim, ikki tomonlama soliq olishdan o‘zini chetga olmoq uchun daromad va mulkdan olinadigan soliqlar to‘g‘risidagi O‘zbekistonni MDHning ayrim mamlakatlari bilan tuzgan ikki tomonlama bitimlari, soliq qonunchiligini saqlash masalalari bo‘yicha hamkorlik va o‘zaro yordam, xo‘jalik faoliyatida chegaralashni olib tashlash va boshqalar.

Milliy qonunchilikda mavjud bo‘lgan farqlar umumiy bozor kengligini tashkil qilishga imkoniyat bermaydi. SHuning uchun yangi soliq qonunchiliklarini ishlab chiqish uchun MDH mamlakatlari soliq tizimining xususiyatlarini bilish zarur. Soliq tizimlari MDH mamlakatlarini byudjet daromadida 75%dan 87%gachasini tashkil qiladi. Shuni ko‘rsatish kerakki, MDH mamlakatlarida qo‘llanilayotgan soliqlarni turlari asosan dunyo amaliyotida ko‘p tarqalgan soliqlarga to‘g‘ri keladi [2, 453 b.]. Ushbu davlatlarda qisman o‘zgartirishlar bilan foyda (daromad)ga solinadigan soliq, qo‘shilgan qiymat solig‘i, aksizlar, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i, ko‘chmas mulkka solinadigan soliq, er soliqlari qo‘llanadi. Shu bilan bir qatorda har bir mamlakatni iqtisodining holati va milliy an‘analariga qarab soliq tizimini o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. Korxonalar uchun soliq og‘irligini yuqoriligi, soliq bazasini kengaytirish va soliq to‘lashdan bosh tortish ko‘pchilik mamlakatlarda byudjet daromadini to‘plashda muammo bo‘lib kelmoqda. Ko‘rsatilgan sabablar bozor iqtisodiyotiga o‘tish davrida byudjet inqirozining asosiy sabablari bo‘lmoqda.

MDH mamlakatlarini markaziy o‘zaro aloqa tarmog‘i bojxona ittifoqi hisoblanadi. Soliq qonunchiligini bir-biriga moslashtirish uchun davlatlardagi har bir soliqni o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish va ularni ijobiy tajribalarini to‘plash kerak.

Egri soliqlar bahoni tashkil topish siyosatiga katta ta’sir ko‘rsatadi va ko‘pchilik MDH mamlakatlarini byudjet daromadida katta salmoqni tashkil qiladi. SHuning uchun, egri soliqlarni undirish bo‘yicha soliq qonunchiligini moslashtirish alohida ahamiyatga ega. Qo‘shimcha qiymat solig‘i (QQS)ni hisoblashni umumiy tartibi etakchi G‘arbiy Evropa mamlakatlarining tajribasidan o‘rganib olingan, shunga qaramay, har bir MDH mamlakatlarining to‘lovchilar tarkibini aniqlashda, soliq bazasini, soliq chegirmalarini, uni to‘plash muhlatlarini belgilashda o‘ziga xos /eondashuvlarga/ xususiyatlariga ega. MDH miqyosida QQS stavkasini yagonalashtirishga kelishilgan. Asosiy stavka 20%ni tashkil qiladi. SHuning bilan bir qatorda 10% va 0 stavkalar asosida soliq olinadigan tovarlar tarkibini ro‘yxatida sezilarli farqlar bor. Tashqi savdo jarayonini QQSGa tortishni ikkita tamoili mavjud:

- ishlab chiqarish joyi asosida, ya’ni «kelib chiqish mamlakati» tamoili;
- iste’mol qilish joyi asosida, yoki «qabul qiladigan mamlakat» tamoili.

MDH mamlakatlari chegarasida xo‘jalik sub’ektlari savdo qilganda, Rossiya va Belorussiya davlatlar ittifoqi tarkibidagi savdodan tashqari, QQS 2001 yil iyuldan boshlab «yuborilgan» mamlakat tamoili asosida qo‘llanadi. Soliqqa import qilingan tovarlar tortiladi va eksport qilinadigan tovarlar tortilmaydi [2, 454 b.].

Aksizlar – egri soliqlarni bir turi hisoblanadi. Ko‘rilayotgan mamlakatlarni aksiz olinadigan tovarlarni ro‘yxatida keskin farq mavjud va shu bilan bir qatorda

stavkalari ham katta tafovutga ega. Bundan tashqari Qozog'istonda aksiz faqat tovarlarga solinib qolmay, o'yin biznesi ham bu soliqqa tortiladi.

Har bir, alohida mamlakatda ko'pchilik tovarlarga maxsus aksiz stavkalari milliy valyutada belgilangan. Shu bois bu stavkalarni baravarlalashtirish murakkab harakatni talab qiladi va maxsus stavkalarni shartli pul birligi, masalan, evroda belgilash maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Foydaga solinadigan soliq yoki huquqiy shaxsdan olinadigan daromad solig'i – hamma mamlakatlar soliq tizimini ajralmas tarkibi hisoblanadi. Ularni olishni har bir mamlakatda o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Qirg'izistondan boshqa hamma mamlakatlarda hamma soliq to'lovchi yuridik shaxslar, shu jumladan, chet el korxonasi hisoblanadi. Qirg'izistonda faqat yuridik shaxslar – rezidentlar to'laydi. Belorussiyada soliq to'lovchining tarkibiga birga faoliyat olib borish to'g'risida shartnoma tuzgan qatnashuvchilar ham kiradilar. Rossiyada birgalikda olib borilgan faoliyatdan olingan foyda shartnoma tuzgan har bir qatnashuvchida alohida hisobga olinadi va sotish bilan bog'liq bo'lmagan daromad tarkibida umumiy stavka asosida soliqqa tortiladi. Xo'jalik sub'ektlarini haqiqiy foydalarini oshkora ko'rsatish maqsadida foydaga solinadigan soliq stavkasi MDH mamlakatlarida pasayib borish xususiyatiga ega. Tojikiston, Qozog'iston va Belorussiyada soliq stavkalari yuqori. SHunday qilib, soliq stavkalaridagi tafovut saqlanib qolmoqda. Ayrim faoliyatlar bo'yicha soliq stavkalari asosiy stavkadan farq qiladi. Masalan. Tojikistonda doimiy tashkiloti yo'q yuridik shaxslar norezidentlar, soliqni quyidagi stavkalarda to'laydilar: /royaltidan/ – 20%, foiz va dividendlar shaklida olinadigan daromadlardan 12% va /fraxt/ bo'yicha olinadigan daromadlardan – 6%, xalqaro yuk tashish, aloqa xizmatlarini amalga oshirish va sug'urta to'lovlaridan olinadigan daromadlardan 4% miqdorda to'lanadi.

Stavkani hajmi soliq to'lovchilar kategoriyasiga ham bog'liq. Masalan, Belorussiyada balans foydasi 1 yilga 5000 minimal ish haqi, yillik o'rtacha ishlaydiganlarni soni sanoatda 200, ilmda 100, qurilish va boshqa ishlab chiqarish tarmoqlarida 50 gacha va noishlab chiqarish sohasida 25 (chakana savdodan tashqari) kishi ishlaydigan korxonalardan 15% olinadi. Agrosanoat kompleksi korxonalaridan 10%, mahalliy organlar, mayda chakana savdo korxonalaridan foydadan olinadigan soliqni qat'iy belgilangan hajmini o'rnatadi va uning hajmi tovar ayriboshlashni hajmi, tovarlar assortimenti va savdo nuqtalarini turlariga bog'liq[2, p .508]

Soliq elementi bo'lmish, soliq ob'ekti ham alohida maxsus xususiyatga ega. Belorussiyada soliq ob'ekti balans foyda hisoblansa, Qozog'iston va Qirg'izistonda – jamlangan soliq solinadigan daromad yoki jamlangan yillik daromad bilan undan chiqarishlar farqi hisoblanadi. Tojikistonda yalpi daromad bilan chiqarishlar farqi olinadi. Soliq bazasini aniqlash bir xil bo'lishiga qaramay, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston chiqarishga belgilangan harajatlarni turlari har xil. Bundan tashqari Tojikistonda norezident korxonalarda ob'ekt hamma daromad to'plash manbaida chiqarishlarning amalga oshirilmagan holda hisoblanadi.

Eng umumlashtirilgan soliq – yuridik shaxslarni mol-mulkiga solinadigan soliq hisoblanadi. Bu soliq Qirg'izistondan tashqari hamma davlatlarda olinadi. Soliq to'lovchilar hamma korxona va tashkilotlar hisoblanadi. Soliq stavkasi juda

past bo'lib, Tojikistonda 0,5%, Belorussiya va Qozog'istonda 1%ni tashkil qiladi. Rossiyada eng yuqori stavkasi 2% bo'lib, Federatsiya sub'ektlari shuning chegarasida o'zlarining stavkalarini belgilaydi. Ayrim farqlar soliq bazasini aniqlash, engilliklar berish, to'lov muhlatlarini aniqlashda ham mavjud.

Har mamlakat o'zining siyosiy, iqtisodiy, tabiiy sharoitlari, hududlari va alohida tarmoqlari rivojlanishi, ularning bir-biriga muvofiqligi holatlariga qarab soliqlarni har xil turlari, undirish tartiblari belgilanadi.

Ko'pchilik holatlarda soliqlarni ob'ekti, sub'ekti, stavkasi, hisoblash tartibi, imtiyozlari bo'yicha ham sezilarli farqlar mavjudligini ko'ramiz. Soliq elementlaridan bitta soliq imtiyozlarini olab qarasak chegaralanmagan darajada imtiyoz turlariga to'g'ri kelamiz. Bu esa o'z navbatida byudjet kamomatini shakillanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ayrim holatlarda ularni batamom yoki vaqtincha ozod qilish, soliq stavkalarini pasaytirish, to'lov muhlatini keyinga surib berish, soliq olinadigan bazani o'zgartirish kabi engilliklar beriladi.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida dunyo mamlakatlari bozorida talab pasayib borayotgan bir sharoitda, ichki bozorda talabni rag'batlantirish orqali mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini saqlab qolishda hayot muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda MDH mamlakatlarning soliq sohasidagi tajribasini umumiyLashtirgan holda quyidagilarni aytish mumkin[3. P, 364]:

– MDH mamlakatlarda keyingi yillarda soliq ma'murchiligini tashkil etishga integral tarzda yondashilayotgan bo'lib, bunda ham davlat va ham xususiy mulk vakillarining faol ishtiroki namoyon bo'lmoqda. Har bir MDH a'zo davlatlarning ko'plab region va hududlarida davlat tomonidan tashkil etilgan Soliq maslahatchilari palatalari bo'lish bilan birga xususiy mulkdorlarning tashabbuslari bilan tashkil etilgan Soliq maslahatchilari palatalari ham faoliyat ko'rsatmoqda;

– MDH mamlakatlarda soliq maslahati xizmatlari davomiylik xarakteriga ega bo'lib, bu soliq maslahatchilari bilan ularning mijozlari o'rtasidagi o'zaro ishonchli munosabatlarni yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Ushbu tadbirlar har bir xo'jalik sub'ektini inqiroz ta'sirini engib o'tishiga imkon beradi.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligiga (MDH) a'zo bo'lgan davlatlar soliq tizimlarini bir-biriga moslashtirish hayotiy zarurat bo'lib, bu o'z navbatida MDH a'zo bo'lgan davlatlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda samarali soliq siyosati va soliq ma'murchiligini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi (yangi tahriri) Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 31.12.2019-y., 02/19/SK/4256-son.
2. F.Sh.Shamsutdinov, Sh.F.Shamsutdinova. Chet mamlakatlar soliq tizimi. (Darslik). – T.: «Fan va texnologiya», 2011, 508 bet.
3. J.R. Zaynalov, S.S. Aliyeva, Z.O. Axrorov, Z.J. Rasulov va boshq. Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik /. – T.: "Iqtisod-Moliya" 2021. – 364 b.
4. www.soliq.uz – O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo'mitasining rasmiy sayti.

AKSIZ SOLIG'INING IJTIMOIIY-IQTISODIY MOHIYATI

Shodiyev O.A.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti

Annotatsiya: Mazkur tezisda aksiz solig'ining iqtisodiy mohiyati, o'ziga xos-xususiyatlari, fiskal ahamiyati tadqiq etilgan va aksiz solig'ini takomillashtirish yuzasidan takliflar tizimi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: soliq tizimi, soliqqa tortish, aksiz solig'i, aksiz solig'i solinadigan tovarlar, soliq stavkasi, bojxona boji, sotuvga solinadigan soliq

Bilvosita soliqqa tortish tizimini, shu jumladan aksiz solig'ini hisoblash mexanizmini takomillashtirish masalalari bugungi kunda dolzarbligi bilan ahamiyatlidir. 1992 yildan, Respublikada aksiz solig'i ilk bora joriy qilinganda beri, doimiy ravishda uni undirishning maqsadliligi, miqdori, tovarlar importida, shu jumladan MDH davlatlaridan, soliqni hisoblash va undirish tartibi bo'yicha bahsli munozaralar olib borilmoqda. Shu sababli, respublikamizda aksiz solig'ini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlarini tadqiq etish hamda shu asnoda bahsli masalalar yechimini ishlab chiqish bilvosita soliqqa tortish va soliq ma'murchiligining nazariy omillari hamda jahon tajribasini tadqiq etish va tahlil etish nuqtai nazaridan olib qaragandagina maqsadga muvofiqdir. Shuni ta'kidlash joizki, aksiz solig'i turli iqtisodiy rivojlanish bosqichlarida bo'lgan qator davlatlarda bilvosita soliqqa tortishning samarali shakli sifatida e'tirof etiladi. Shu bilan birga aksiz solig'i hozirgi kunda jahon soliqqa tortish amaliyotida muvafaqqiyatli qo'llanilmoqda.

Aksiz solig'ining qadim davrlardan hozirgi kunga qadar bu darajada keng tarqalishining asosiy sababi, uning fiskallik ahamiyati va yig'uvchanlik darajasining yuqoriligidir. Bu haqda, hatto 1666 yilda fransuz iqtisodchisi F.Demezson ta'kidlab o'tgan edi: "aksizning birgina o'zi boshqa barcha soliq tushumlari va undan ham ko'proqni berishga qodirdir"[1, p.65].

"Aksiz" termini, qator tadqiqotchilar fikricha, gollandcha *exijs* (qadim fransuzcha *accise*) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "soliq solish maqsadida baholash" degan ma'noni anglatadi. Bundan tashqari quyidagicha mulohaza ham mavjuddir, ya'ni "aksiz" so'zi lotincha *accidere* (kesib olmoq, kesmoq) so'zidan olingan bo'lib, soliq solish maqsadida idishda mavjud bo'lgan ichimlik miqdorini o'lchashda foydalaniladigan maxsus cho'pdagi kertma belgini anglatgan.

Aksiz solig'i ommaviy turdagi iste'mol tovarlari (xizmatlari)ga solinadigan egri soliq turi bo'lib, mahsulot bahosi (yoki xizmatlar tarifi)ga ustama shaklda o'rnatiladi hamda shu tariqa oxirgi iste'molchi zimmasiga yuklatiladi.

Aksizlar mohiyatan *individual* va *universal* aksizlarga bo'linadi. Individual aksizlar mohiyatan va tabiatan universal aksizlar - qo'shilgan qiymat solig'i, sotuvga solinadigan soliqqa o'xshash bo'lib, cheklangan tovarlar guruhiga solinishi bilan ulardan farqlanadi. Odatda aksizga tortiladigan tovarlar, umumiy

xarakterga ega bo'lib, ushbu tovarlarga bo'lgan talab daromad darajasiga nisbatan past elastikli(egiluvchan)dir.

Tarixan, aksiz solig'i iste'molga emas, balki ishlab chiqarishga solinadigan soliq hisoblangan, yani ishlab chiqarish joyining o'zida ishlab chiqaruvchilardan undirilgan. Aksiz solig'i mahsulot birligiga qat'iy belgilangan summada yoki tovar qiymatiga nisbatan foizda belgilanishi soliqning ma'muriy afzalligini yanada to'ldiradi. Bundan tashqari, aksiz solig'i, ayniqsa ma'muriy xarajatlar birligiga nisbatan hisob-kitob qilinganda, agar aksiz osti tovarlari guruhi puxta o'ylanib, cheklangan tovarlar guruhini o'z ichiga olsa, yuqori daromad keltirishi mumkin.

Aksiz solig'ining boshqa iste'mol soliqlari va majburiy to'lovlaridan asosiy farqi: *birinchidan*, ularning amal qilish doirasining o'ziga xosligi - aniq bir tovar (xizmat) yoki tovarlar (xizmatlar) guruhi iste'moliga qo'llanilishi, *ikkinchidan*, ekvivalentsizdir. Birinchi xususiyat aksiz solig'ini keng qamrovli soliqqa tortish bazasiga ega bo'lgan iste'mol soliqlari - qo'shilgan qiymat solig'i yoki sotuvga solinadigan soliqdan farqlasa, ikkinchi xususiyat - jamoatchilik tovarlari va xizmatlaridan foydalanganlik uchun to'lanadigan turli to'lovlar va yig'implardan ajratadi [2, p. 84].

Bajaradigan funksiyalaridan kelib chiqqan holda aksiz solig'ini asosiy uch guruhga bo'lib o'rganish mumkin: *birinchi guruhga*, an'anaviy aksiz solig'i (alkogol ichimliklari va tamaki mahsulotlariga) kiradi. Mazkur guruhdagi aksiz solig'ini undirilishidan asosan ikkita maqsad ko'zlanadi: ijtimoiy zarar mahsulotlar iste'molini cheklash hamda fiskal, *ikkinchi guruhga*, neft va neft mahsulotlariga solinadigan aksizlar kiradi, *uchinchi guruh* hasham buyumlarga solinadigan aksiz solig'ini o'z ichiga olib, odatda aniq yo'naltirilgan fiskal maqsadni ko'zlamaydi [3, p. 58]. Bunday guruhdagi aksiz solig'i aksariyat holllarda qayta taqsimlash funksiyasini bajaradi, chunki mazkur buyumlar iste'molchisi aholining boy qatlami hisoblanadi. Bundan tashqari, quyidagi boshqa maqsadlarni ham aytish joiz, masalan, kapital sig'imi yuqori bo'lgan ishlab chiqarish mahsulotlariga ayrim davlatlarda hasham buyumlar sirasiga mansub tovarlar (avtomobillar, qimmatbaho elektronika mahsulotlari va h.k.)ga aksiz solig'ini solish orqali mehnat sig'imi yuqori bo'lgan soxalarni rag'batlantirish, import tovarlariga solinadigan bojxona bojlariga qo'shimcha ravishda aksiz solig'ini joriy etish orqali mahalliy ishlab chiqaruvchilarni rag'batlantirish yoki tashqi savdo balansini yaxshilash mumkin.

O'tish davri iqtisodiyoti oqilona yo'lga qo'yilgan soliqqa tortishning aksizli tizimi orqali ijobiy natijalarga erishishi mumkin, chunki aksiz solig'i orqali o'tish davrining dastlabki bosqichlarida solikli tushumlarning sezilarli darajadagi salmog'ini shakllantirish mumkin.

Aksizli soliqqa tortish tizimini tashkil etish nisbatan sodda bo'lib, soliq organlari xizmatchilarining bozor iqtisodiyoti doirasida amalga oshiriladigan bitimli tovarlar bilan ishlash borasidagi tajribalarini oshiradi. Bunday tajriba qo'shilgan qiymat solig'i va daromad solig'i bilan ishlash uchun zarur bo'lgan audit va nazoratning murakkab usullari asosini tashkil etishga yordam beradi. Shu tariqa, aksiz solig'i, *bir tomondan*, iqtisodiyot rivojlanayotgan bir paytda tranzit

davr qiyinchiliklarini yengib o'tishda zarur bo'ladigan moliyaviy daromadlarni ta'minlasa, *ikkinchi tomondan*, soliq organlarining soliqqa tortishning yangi yanada mukammal bo'lgan usullariga o'tishga yordam beradi.

Tadqiqotlarimiz so'ngida aksiz solig'ini undirish mexanizmini takomillashtirish maqsadida quyidagi takliflarimizni keltirib o'tishni joiz topdik, jumladan:

➤ ijtimoiy zarar hisoblangan yoki salbiy oqibatlarni yuzaga keltiruvchi tovarlarga nisbatan aksiz solig'ining qo'llanilishi ma'lum bir ijobiy tomonlarga ham egadir. Bunday soliqqa tortish ma'lum bir ma'noda xavfli salohiyatga ega bo'lgan tovarlar iste'molini cheklashga xizmat qiladi, masalan, alkogol ichimliklari va tamaki mahsulotlarida yoki iste'moli atrof muhitni ifloslantiruvchi benzin yoki yoqilg'ining boshqa turlarida. Bunday bilvosita naflilik soliqning qo'shimcha natijaviyligini yuzaga keltiradi, biroq ko'pgina aksizlar odatda (shunday bo'lishi ham kerak) soliqli tushumlarga ega bo'lish maqsadida joriy etiladi;

➤ O'zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligiga muvofiq aksiz solig'i narx tarkibida va qo'shilgan qiymat solig'i bazasida hisobga olinadi. Shundan kelib chiqib, soliq to'lovchilar O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga aksiz solig'i solinadigan tovarlarni import qilish vaqtida qo'shilgan qiymat solig'i solish bazasida bojxona boji va aksiz solig'i summasi hisobga olinadi. Fikrimizcha, bu yerda soliqni undirish mexanizmi biroz buziladi, ya'ni qo'shilgan qiymat solig'i solish bazasiga aksiz solig'i va boj summalari ham kiritiladi. Ya'ni, soliqqa tortiladigan bazaga oldin undirilgan aksiz solig'i summasi ham kiritilmoqda, bu to'langan soliq uchun yana soliq to'lash demakdir. Bu soliqqa tortishning aniqlik va adolatlilik tamoyillariga mos kelmaydi.

Yuqorida ta'kidlangan taklif va mulohazalarning amaliyotga tadbiiq etilishi aksiz solig'idan iste'molni tartibga soluvchi va ishlab chiqarishni rag'batlantiruvchi vosita sifatida foydalanish imkonini beradi, iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida aksiz solig'ini takomillashtirish jarayonini tezlashtiradi hamda milliy ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va rivojlantirish orqali byudjet daromadlarining ko'payishiga zamin yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Малов В.Н., Кольбер Ж.Б. Абсолютистская бюрократия и французское общество. -М.: «Наука», 1991. С.90
2. Jo'rayev A.S., Amanov A.M., Shodiyev O.A. Yuriduk shaxslarni soliqqa tortish. Darslik. –T.: “Iqtisod-moliya”, 2020
3. Shodiyev O.A. Soliqlar va soliqqa tortish (4-modul) Yuridik shaxslarni soliqqa tortish”. O'quv qo'llanma, –T.: “Tahririy nashriyot”, 2023

UDK 65.01.005

ZAMONAVIY BOSHQARUV KONSEPSIYALARINING SOG'LIQNI SAQLASH MUASSASALARIDA QO'LLANILISHI: QIYOSIY TAHLIL

Saidov Suhrob Shodmonovich
Buxoro davlat texnika universiteti

mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada sog'liqni saqlash tizimida strategik, innovatsion va adaptiv boshqaruv konsepsiyalari tahlil qilinib, xalqaro tajriba asosida xizmat sifati, moliyalashtirish, raqamlashtirish va kiberxavfsizlikni takomillashtirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: sog'liqni saqlash tizimi, strategik boshqaruv, innovatsion boshqaruv, adaptiv boshqaruv, kiberxavfsizlik.

Sog'liqni saqlash tizimidagi boshqaruv mexanizmlarining samarasizligi ko'p hollarda moliyaviy isrofgarchilikka, xizmat sifatining pasayishiga va aholining tibbiy xizmatlardan qoniqmasligiga olib keladi. Masalan, AQShda Yalpi ichki mahsulotning 18,3 foizi sog'liqni saqlashga sarflansa-da, mamlakatda 28 millionga yaqin fuqaro tibbiy sug'urtaga ega emas [1, p. 69]. Bundan kelib chiqadiki yuqori xarajatlar har doim yuqori natijalarni kafolatlamaydi. Shuning uchun strategik, jarayonli, natijaga yo'naltirilgan, innovatsion va adaptiv boshqaruv konsepsiyalarini solishtirma tahlil qilish va ularni sog'liqni saqlashda qo'llash yo'llarini aniqlash dolzarbdir vazifalardan biridir.

Strategik menejment boshqaruvning asoschisi Anri Fayol (1920-1950) tomonidan ishlab chiqilgan 14 tamoyilga tayanadi. Ular orasida rejalashtirish, tashkil etish va nazorat muhim o'rin tutadi. Sog'liqni saqlashda bu konsepsiyani qo'llash muammosi shundaki, ko'pchilik davlat tibbiyot muassasalari faqat operativ (qisqa muddatli) rejalashtirish bilan cheklanadi. Natijada, ular epidemiya yoki byudjet taqchilligi kabi strategik tahdidlarga oldindan tayyorgarlik ko'ra olmaydi.

Shvetsiyaning "rejalashtirilgan bozor" modeli strategik rejalashtirishni individual bemor tanlovi bilan uyg'unlashtirib, resurslardan samarali foydalanish ko'rsatkichini 20% ga oshirgan [2, p. 165]. Bu misol shuni ko'rsatadiki, strategik menejmentni sog'liqni saqlashda faqat davlat tomonidan emas, balki raqobat muhiti bilan birga amalga oshirish zarur.

Jarayonli yondashuv tibbiy xizmatlarni standartlashtirishga asoslangan. Biroq, amaliyotda standartlar ko'pchilik hollarda faqat miqdor (jarayon) ko'rsatkichlarini – masalan, qabul qilingan bemorlar soni, o'tkazilgan operatsiyalar – belgilaydi. Natijaga yo'naltirilgan yondashuv esa sifat ko'rsatkichlarini (tuzalish darajasi, qayta kasallanish, bemor hayoti sifati) talab qiladi.

Germaniyada majburiy tibbiy sug'urta fondlari (Bismarck modeli) 2000-yillardan boshlab shifoxonalarga natijalar asosida to'lov tizimiga o'tdi. Natijada, statsionar davolanish muddati o'rtacha 2,3 kunga qisqardi, shikoyatlar esa 35% ga kamaydi [3, p. 89]. Bundan farqli o'laroq, sof jarayonli yondashuvni qo'llaydigan Buyuk Britaniyaning ayririm klinikalarida navbatlar uzayib, sifat pasaygan [4, p. 97].

Demak, faqat jarayonga yoki faqat natijaga e'tibor qaratish samarasiz. Birlashgan model – jarayon standartlari hamda natijaga asoslangan moliyalashtirish – optimal hisoblanadi.

Innovatsion boshqaruv tibbiyotda telemeditsina, sun'iy intellekt, IoT texnologiyalarini joriy etishni nazarda tutadi. Adaptiv boshqaruv esa noaniqlik sharoitida qarorlarni tezkor o'zgartirish qobiliyatidir.

Biroq, bu yerda muammo innovatsiyalar bilan birga kiberxavflar sonida ham o'sish kuzatilishi mumkin. Misol tariqasida HIPAA (Tibbiy sug'urtaning ko'chmaligi va hisobdorligi to'g'risidagi qonun) va FISMA (Federal axborot xavfsizligini boshqarish to'g'risidagi qonun) AQShda bemorlar maxfiyligini himoya qilish uchun joriy etilgan [5, p 56]. Biroq, BYOD, bulutli xizmatlar va IoT qurilmalari ma'lumotlarning sizib ketishi xavfini oshiradi. Sog'liqni saqlash muassasalarining 67% dan ortig'i ushbu tahdidlardan to'liq xabardor emas [6, p. 126].

Adaptiv boshqaruv doirasida subyektlar o'zlarining kiberxavf darajasini har oyda baholab, tezkor choralar ko'rishlari kerak. BAA kompaniyasi M42 (Mubadala va G42 Healthcare hamkorligi) misolida har chorakda xavf tahlilini yangilab turadi, bu esa ma'lumotlar sizilish holatlarini 90% ga kamaytirgan.

Quyidagi jadvalda uch asosiy sog'liqni saqlash modeli – Beveridge (byudjet), Bismarck (ijtimoiy sug'urta), xususiy model – ularning boshqaruv konsepsiyalari bilan bog'liqligi tahlil qilingan

Xalqaro modellar va ulardagi cheklovlar

1-jadval

Model nomi	Boshqaruv konsepsiyasi	Afzalliklar	Kamchiliklar	To'liq joriy etilgan mamlakatlar
Beveridge (byudjet)	Markazlashgan strategik boshqaruv	Hamma uchun teng foydalanish, past ma'muriy xarajatlar	Navbatlar, standartlashtirishdan kelib chiqqan cheklovlar	Buyuk Britaniya, Daniya, Shvetsiya
Bismarck (sug'urta)	Jarayonli + natijaga yo'naltirilgan	Raqobat, sifat va tezkorlik yuqori	Yuqori ma'muriy xarajatlar (YaIM ning 11-13%)	Germaniya, Fransiya, Yaponiya
Xususiy (AQSh modeli)	Innovatsion va adaptiv	Tez innovatsiyalar, texnikaviy jihozlanish	Tengsizlik, 28 mln sug'urtasiz aholi (CMS, 2022)	AQSh (qisman Shveytsariya)

Yuqoridagi jadvaldan kelib chiqib aralash modellar (masalan, Germaniyada davlat nazorati + sug'urta) eng samarali ekanligini ko'rish mumkin. Chunki ular strategik boshqaruvni (tenglikni ta'minlash) jarayonli va natijaga yo'naltirilgan yondashuv (raqobat orqali sifat) bilan birlashtiradi.

Sog'liqni saqlash muassasalarida boshqaruvni optimallashtirish uchun:

1. Strategik rejalarni operativ rejalaridan ajratish va ularni har yili qayta ko'rib chiqish;

2. Natija ko'rsatkichlarini (tuzalish darajasi, xato tashhislar darajasi) moliyalashtirish bilan bog'lash;

3. Innovatsion boshqaruv doirasida kiberxavflarni monitoring qilishni majburiy davriy treninglar bilan qo'llab-quvvatlash;

4. Adaptiv boshqaruv esa eng kam xarajat bilan ishlaydigan: pandemiya yoki tabiiy ofatlarda tezkor "qabul-boshqaruv-baholash" sikllarini joriy etish.

Xulosa sifatida hech bir konsepsiya universal emasligini aytib o'tish joiz. Biroq, raqamli transformatsiya davrida innovatsion va adaptiv boshqaruv ustuplikka ega, chunki ular noma'lum tahdidlarga (yangi kasalliklar, kiberhujumlar) moslasha oladi. Shuning uchun O'zbekiston va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda ushbu ikki kontsepsiyani qo'llash orqali strategik rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Centers for Medicare & Medicaid Services (CMS). (2022). National Health Expenditure Data 2022. Retrieved from [https:// https://www.cms.gov/data-research/statistics-trends-and-reports/national-health-expenditure-data](https://www.cms.gov/data-research/statistics-trends-and-reports/national-health-expenditure-data) (18.3% of GDP, 28 million uninsured)
2. Mamatqulov, B. (2011). Jamoat salomatligi va sog'liqni saqlashni boshqarish. Toshkent: Tibbiyot oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. (6. 514, 528, 675)
3. The Commonwealth Fund. (2020). International Health Care System Profiles: Germany, UK, Sweden. New York: The Commonwealth Fund. (p. 47)
4. Goffman, D., & Glatstein, M. (2004). HIPAA and FISMA: Protecting patient privacy and federal information security. Journal of Healthcare Information Management, 18(3), 45-52.
5. MedTech Europe. (2020). Regulatory environment and market access in Europe: Cybersecurity risks in healthcare. Brussels: MedTech Europe Publications. (6. 23)
6. International Forum of Sovereign Wealth Funds (IFSFW). (2023). Annual Report on Sovereign Wealth Funds in Healthcare. IFSWF Publishing. (6. 112, M42 misoli)

UDK 336.22.352

HUDUDLAR IQTISODIY SALOHIYATINI OSHIRISHDA SOLIQ SIYOSATI VA SOLIQ MA'MURCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Noralov Sherzod Mukhamatali Ugli

Namangan davlat universiteti talabasi

noralovsherzodbek@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda samarali soliq siyosati va soliq ma'murchiligini takomillashtirishning ahamiyati tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida soliq siyosatining hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta'siri, mahalliy budjetlar barqarorligini ta'minlashdagi o'rni hamda soliq ma'murchiligini raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorligi tahlil qilingan. Shuningdek, hududlarda tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash, investitsion

jozibadorlikni oshirish va soliqlarni samarali undirish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tezis natijalari hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish hamda soliq tizimi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Soliq siyosati, soliq ma'murchiligi, mahalliy budget, investitsiya, tadbirkorlik faoliyati, soliq imtiyozlari, raqamli soliq tizimi.

Kirish. Hozirgi globallashuv va iqtisodiy integratsiya sharoitida hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirish mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi ko'p jihatdan samarali soliq siyosati hamda zamonaviy soliq ma'murchiligi tizimiga bog'liqdir. Soliq siyosati orqali davlat tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantiradi, investitsiyalarni jalb qiladi va mahalliy budget daromadlarini shakllantiradi. So'nggi yillarda O'zbekistonda soliq tizimini isloh qilish, soliq yukini kamaytirish, soliq ma'murchiligini soddalashtirish va raqamlashtirish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Biroq hududlar kesimida iqtisodiy rivojlanish darajasidagi tafovutlar, ayrim hududlarda soliq bazasining yetarli darajada shakllanmaganligi hamda soliq tushumlarining barqaror emasligi mazkur yo'nalishda ilmiy tadqiqot olib borishni talab etadi.

Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirish mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi ishlab chiqarish hajmi, investitsion faollik, tadbirkorlik muhiti hamda mahalliy budgetlarning moliyaviy barqarorligi bilan belgilanadi [1, p 45]. Soliq siyosati davlatning iqtisodiyotni tartibga solishdagi asosiy vositalaridan biri bo'lib, u orqali tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash mumkin [2, p 87]. Ayniqsa, hududlar kesimida samarali soliq mexanizmlaridan foydalanish iqtisodiy jihatdan sust rivojlangan hududlarni qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Samarali soliq siyosati hududlarda qulay biznes muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Soliq stavkalarining maqbul darajada belgilanishi tadbirkorlik subyektlari faoliyatining kengayishiga, yangi korxonalar tashkil etilishiga hamda yangi ish o'rinlari yaratilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [3, p 214]. Natijada hududlarda iqtisodiy faollik ortib, mahalliy budget daromadlari ko'payadi.

Bundan tashqari, soliq imtiyozlari va preferensiyalar iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Xususan, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalariga beriladigan soliq yengilliklari hududlarning investitsion jozibadorligini oshiradi [4, p 96]. Bu esa hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlash imkonini beradi. Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda mahalliy budgetlarning moliyaviy mustaqilligini ta'minlash ham alohida ahamiyatga ega. Mahalliy budgetlarning daromad bazasi qanchalik mustahkam bo'lsa, hududlarda ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarni moliyalashtirish imkoniyati shunchalik yuqori bo'ladi [5, p 118].

Bugungi kunda O'zbekistonda soliq tizimini modernizatsiya qilish va soliq ma'murchiligini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, elektron soliq xizmatlari, elektron hisob-fakturalar hamda onlayn nazorat-kassa texnologiyalarining joriy etilishi soliq tizimining shaffofligini

o'shishga xizmat qilmoqda [6, p 54]. Shuningdek, soliq ma'murchiligini takomillashtirish orqali soliq organlari va soliq to'lovchilar o'rtasidagi munosabatlarni soddalashtirish mumkin. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish soliq nazoratining samaradorligini oshirish va inson omilini kamaytirishga yordam beradi [7, p 163]. Xorijiy davlatlar tajribasi ham hududiy rivojlanishda samarali soliq siyosati muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Rivojlangan davlatlarda hududlarning iqtisodiy imkoniyatidan kelib chiqib moslashuvchan soliq mexanizmlari qo'llaniladi [8, p 201]. Umuman olganda, hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda samarali soliq siyosatini amalga oshirish va soliq ma'murchiligini takomillashtirish mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi [9, p 74].

Xulosa. Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda samarali soliq siyosati va zamonaviy soliq ma'murchiligi muhim ahamiyat kasb etadi. Soliq tizimini takomillashtirish orqali hududlarda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish hamda mahalliy budjetlar daromad bazasini mustahkamlash mumkin. Shuningdek, soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, elektron soliq xizmatlarini kengaytirish va soliq nazoratini samarali tashkil etish soliqlarning to'liq undirilishini ta'minlash bilan birga yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishga xizmat qiladi. Natijada hududlarning iqtisodiy faolligi ortadi, moliyaviy barqarorligi mustahkamlanadi hamda mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatiladi. Shu bois hududiy iqtisodiy rivojlanishda soliq siyosati va soliq ma'murchiligini yanada takomillashtirish muhim ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Smith A. Principles of Tax Economics. New York: Oxford University Press, 2018. 356 p.
2. Musgrave R., Musgrave P. Public Finance in Theory and Practice. Boston: McGraw-Hill, 1989. 627 p.
3. Stiglitz J. Economics of the Public Sector. New York: W.W. Norton & Company, 2000. 823 p.
4. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. - Toshkent: Adolat, 2020. 640 b.
5. Vahobov A., Jo'rayev A. Mahalliy budjetlar va hududiy iqtisodiy rivojlanish. Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. 286 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022 y.
7. James S., Nobes C. The Economics of Taxation. Birmingham: Fiscal Publications, 2018. 412 p.
8. Tanzi V. Taxation in an Integrating World. Washington: Brookings Institution Press, 1995. 305 p.
9. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida tayyorlangan tahliliy materiallar. Toshkent, 2024.

SOLIQ VA MAJBURIY TO'LOVLARNI HISOBGA OLISHNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Nishonov Akmalxon Juraxonovich

Namangan Davlat universiteti

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası asistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada soliq va majburiy to'lovlarni hisobga olish tizimini takomillashtirish masalalari atroflicha tadqiq etiladi. Soliq va majburiy to'lovlar iqtisodiy taraqqiyot va davlat moliya siyosatining barqarorligini ta'minlashda asosiy poydevor hisoblanadi. Yangi texnologiyalarni joriy etish, hisobga olishdagi samaradorlik, ochiqlik va shaffoflikka intilish, zamonaviy talablar asosida boshqaruvni takomillashtirish ehtiyoji asosiy ilmiy diqqat markazida tahlil qilinadi. Hisobga olish sohasining zamonaviy muammolari va ularni bartaraf qilish yo'llari, xalqaro tajriba hamda xalqaro standartlarga muvofiqlik, elektron tizimlarning ahamiyati yoritib beriladi. Muallif maqolada aniq va ravshan xulosalar chiqarib, soha istiqbollari ochib beradi, yig'indan olingan asosiy natijalar tahlil qilinadi va zamonaviy yondashuvlar asosida takomillashtirish yo'nalishlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Soliq, majburiy to'lovlar, hisobga olish, elektron tizim, shaffoflik, zamonaviylashtirish, moliyaviy boshqaruv.

Soliq va majburiy to'lovlarni hisobga olishni takomillashtirish nafaqat iqtisodiyot, balki jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismi bo'lib, davlat moliyasining barqarorligida asosiy vosita hisoblanadi. Iqtisodiy islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish va moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash uchun sohada erishilgan natijalar va yechimlarga nazar tashlash, taraqqiyot yo'lidagi muammolar hamda istiqbollarni aniqlash ulkan ahamiyat kasb etadi. Soliq va boshqa majburiy to'lovlarning asosiy vazifasi - davlat byudjetini o'tkazib beruvchi manbalarni samarali va adolatli shakllantirish va ulardan insonparvarlik, ijtimoiy himoya, infratuzilma va umuman, iqtisodiy rivojlanish uchun oqilona foydalanishni ta'minlashdir. Soliq siyosati davlat boshqaruvining, iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy adolat kafolati sifatida milliy taraqqiyotda katta o'rin tutadi.

O'zbekiston iqtisodiy modelini chuqurlashtirish jarayonida so'nggi yillarda soliq va majburiy to'lovlarni hisobga olish texnologiyalari tubdan yangilandi. Yangi axborot tizimlari va raqamli yechimlarning joriy qilinishi, har bir moliyaviy operatsiyani aniq qayd qilish imkonini berdi. Elektron tizimlar orqali olingan ma'lumotlarning tezkorligi va haqqoniyligi, oldindan prognozlar tuzish, davlat byudjetiga tushumlarni nazorat qilish, soxta va yashirin faoliyatlarni aniqlashda yangicha uslubiyatlarni shakllantirdi [1].

Hisobga olish tizimining takomillashtirilishi ochiqlik va davlatga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi, davlat va aholining manfaatlari o'rtasida muvozanat paydo qiladi. Elektron hisobotlarni joriy etish, internet va mobil ilovalardan foydalanish imkoniyati, auditlarning avtomatik va doimiy asosda yuritilishi, soliq

nazorati sifatini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqdi. Soliq va majburiy to'lovlarni hisobga olishning zamonaviy metodologiyasi responsiv, dinamik va innovatsion yondashuvlarga asoslanadi. Ma'lumotlarning bir markazdan nazorat qilinishi, barcha davlat va xususiy sektor sub'yektlarining yagona elektron platformada ro'yxatdan o'tishi, to'lovlar tarixini aniq va uzluksiz yuritish, buxgalteriya hisobini zamonaviy, ochiq va ishonchli soha sifatida rivojlantirmoqda [1 p 100].

Hisobga olish tizimidagi muammolar ham mavjud: natijalarning soxtalashtirilishi, audit xatolari, zamonaviy texnika va dasturiy ta'minotdan to'liq va tizimli foydalanmaslik, kadrlar salohiyatining yetishmasligi kabi muammolar hisobga olish jarayonlarini murakkablashtiradi. Soliq to'lovchilar va tashkilotlar ichida ham hali hamon yashirin iqtisodiyot yoki noaniq hisobni saqlab keluvchilar yo'q emas. Bundan tashqari, soliq va majburiy to'lovlarni hisobga olishda xorijiy tajribadan foydalanish muhim. Rivojlangan mamlakatlarda elektron nazorat, sun'iy intellekt, blockchain kabi ilg'or texnologiyalar sohaga joriy etilgan. Hisob-kitob va monitoring tizimlari avtomatlashtirilgan, real vaqtda barcha operatsiyalar yagona platforma orqali qisqa vaqt ichida kuzatiladi. Bu, sifatli boshqaruv va xatoliklarni bartaraf qilishni kafolatlaydi. Xalqaro audit tashkilotlari soliq va boshqa majburiy to'lovlarni hisobga olish tartib-taomillarini muntazam takomillashtirishni maslahat beradi [2 p 53].

O'zbekiston ham taraqqiyotning ilg'or modelini tanlash hamda xalqaro standartlar asosida yangi hisobga olish tizimlarini joriy qilishga intilmoqda. Yangi qonun va qonunosti hujjatlari, axborot texnologiyalari, kadrlar yetkazib berish, anglash va ta'lim dasturlarini yanada kuchaytirish bu sohaning rivojiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa so'nggi yillarda elektron hisob-kitob va auditorlik mexanizmlarining bosqichma-bosqich joriy qilinishi, soliq to'lovchilarning uzluksiz monitoringi, davlat organlari va aholining manfaatlari o'rtasida sog'lom muvozanat paydo bo'lishiga sabab bo'ldi [3 p 44].

Soliq va majburiy to'lovlarni hisobga olishning takomillashtirilishi iqtisodiy xavfsizlikni oshirish, milliy daromad va byudjet intizomining ta'minlanishini kuchaytiradi. Har bir operatsiyaning aniq, haqqoniy va ochiq qayd qilinishi tadbirkorlik sub'yektlari uchun ham, davlat baholovchilari uchun ham ijtimoiy baraka va taraqqiyot kafolati bo'ladi. Ayni paytda hisobga olishning shaffofligi yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish hamda iqtisodiy faollikning oshishiga olib keladi. Barcha yirik soliq va majburiy to'lovlarni hisobga olish jarayonlarida zamonaviy texnologiyalar, sifati yuqori dasturiy mahsulotlar, yagona elektron baza va tezkor monitoring tizimlari muhim o'rin tutadi. Ma'lumotlarni real vaqtda olish, tahlil qilish, chegara va boshqa xavf-xatarlarni oldindan aniqlash, avtomatik auditlar xatoliklarni bartaraf etadi. Xalqaro tajribalardan o'rganilgan ilg'or echimlar bu tizimlarda avtomatik integratsiya qilinmoqda [3 p 46].

Jamiyat va iqtisodiy muhit tahlili, aholining soliqlarga munosabati va tadbirkorlarning mas'uliyati, ularning davlatga bo'lgan ishonchi oshishiga sabab bo'ladi. Hisobga olish tizimida adolatli va aniq hisob-kitob yuritilishi aholining davlat dasturlaridan maqsadli foydalanishini, ijtimoiy himoya va rag'batlantirish mexanizmlarining kuchayishini kafolatlaydi. Ochiqlik, soddalik, tezlik va

ishonchlilik soliq va majburiy to'lovlarni hisobga olish tizimidagi eng muhim prinsiplardir. Yangi texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan axborot tizimlari orqali sohani avtomatlashtirish bu prinsiplarning izchil amal qilinishini ta'minlaydi. Hisobotlarni elektron shaklda qabul qilish, raqamli imzodan foydalanish, har qanday harakatni blokcheyn yoki bulutli arxivda saqlash, davlat va jamoatchilik ishtirokini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Audit nazorati, davlat tomonidan olib borilayotgan muntazam monitoringlar, hisobotlarning oshkora va ochiq taqdim etilishi, davlat idoralarining operativ o'zaro hamkorligi barcha soliq va majburiy to'lovlar bo'yicha haqqoniy axborotning to'g'ri yuritilishini kafolatlaydi. Tadbirkorlik sub'yektlari uchun esa ular faoliyati qonun doirasida yuritiladi, davlatdan imtiyozlar, grantlar va boshqa moliyaviy yordam olish uchun ochiq va ishonchli ma'lumot ishonch hosil qiladi [4 p 55].

Muhim iqtisodiy va moliyaviy islohotlarning amalga oshirilishi uchun hisobotlarni soddalashtirish, zamonaviy axborot texnologiyalarini har bir hisobchi va soliq to'lovchisi faoliyatida joriy etish, bilimi yuqori mutaxassislarni tayyorlash va uzluksiz bilimini oshirish tizimini yo'lga qo'yish kerak. Hisobga olishda zamonaviy yondashuvlarni ilgari surishda xalqaro moliyaviy tashkilot va tuzilmalar tajribasidan samarali foydalanish maqsadga muvofiq. Kelgusida hisobotlarni yanada soddalashtirish, internet asosida ochiq platformalarda e'lon qilish, davlat va xususiy sektor o'rtasida mustahkam hamkorlik bosqichma-bosqich yo'lga qo'yiladi. Aholi tomonidan soliqlarning to'lanishini rag'batlantirish va to'liqligini ta'minlash uchun targ'ibot va ma'rifat usullarini kengaytirish, soliqlarga oid savodxonlikni oshirish ham muhim vazifa hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi ko'rsatganidek, ochiqlik va shaffoflik tamoyillari muvaffaqiyat va taraqqiyotning poydevoridir. Soliq va majburiy to'lovlarni hisobga olishni takomillashtirish orqali korrupsiyaviy xavf va soxtakorlik omillarini kamaytirish, davlat byudjeti va jamiyat taraqqiyotiga bevosita hissa qo'shadi. Elektron hisob-kitob, tezkor auditlar, integratsiyalashgan yondashuvlar, xalqaro andazalarga mos texnologiyalar va bilimli kadrlar tizimi hisobga olish jarayoni samaradorligini cheksiz darajada oshiradi. Hozirgi bosqichda hisobot va hisobga olish tizimining soha talablariga muvofiq soddalashtirilishi, yangi texnologiyalarni joriy qilish, xalqaro standartlar asosida yangi dasturlash va uslubiyatlarni ishlab chiqish, milliy modelga moslashtirish har tomonlama rivojlanishni ta'minlaydi. Davlat moliyasi va jamiyat taraqqiyoti uchun bu eng asosiy omillardan biri bo'lib qolaveradi [5 p 33].

Hisobga olish va nazorat tizimlarida zamonaviy intellektual platformalar, integratsiyalashgan dasturiy mahsulotlar, kompyuter tarmoqlari yordamida avtomatik ravishda tahlil va prognoz qilish imkoniyatlari soha rivojiga turtki beradi. Keng ko'lamli investitsiyalar jalb qilish, individual va yirik tadbirkorlik sub'yektlarini rag'batlantirish, biznes iqlimini yaxshilash uchun har tomonlama hisob-kitob, tahlil va monitoring qilish tizimi uzluksiz ishlaydi. Soliq va majburiy to'lovlarni hisobga olishda shaffoflik, adolat, jalb qilish, samaradorlik va zamonaviylik bir butun konsepsiyada ijod qilinadi. Shu yo'lda nafaqat davlat, balki har bir fuqaroning qatnashuvi, tadbirkorlar, auditorlar va buxgalterlarning faol ishtiroki taraqqiyot va barakani ta'minlaydi.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan tahlil va takliflar asosida aytish mumkinki, soliq va majburiy to'lovlarni hisobga olishni takomillashtirish har bir jamiyat hayotida katta ahamiyat kasb etadi. Elektron va zamonaviy tizimlar asosida ish yuritish natijasida hisobga olishda ochiqlik, soddalik va ishonch kafolatlanadi. Nazorat va audit mexanizmlarining kuchaytirilishi, innovatsion texnologiyalarning joriy qilinishi, malakali kadrlar jamlanishi va xalqaro standartlarga moslashish orqali davlat byudjeti barqarorligi ham, jamiyat taraqqiyoti va tiniqligi ham ta'minlanadi. Kelajak istiqbollari soliqlarda ilgarilash, zamonaviy yondashuv, ilg'or tajriba va bilimlar asosida boshqaruvni takomillashtirishga asoslanib qoladi. Hisobga olish tizimining kuchayishi davlat, jamiyat va biznes taraqqiyotida muhim poydevor sifatida qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Soliev Sh., "Soliq nazorati va audit", Toshkent, 2018
2. Akramov D., "Davlat moliyasi va boshqaruvi", Toshkent, 2021
3. Saidova G., "Moliyaviy hisobotni zamonaviylashtirish", Toshkent, 2020
4. Yusupov R., "Soliq va majburiy to'lovlar", Toshkent, 2019
5. G'afurov R., "Elektron boshqaruv va hisobga olish", Toshkent, 2022
6. Fayzieva R., "O'zbekiston soliq tizimi va islohotlar", Toshkent, 2023

SOLIQ TIZIMINING SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Achilov Salohiddin Salomovich, Uzoqboyev Zufar Jamshidovich

TATU Samarqand filiali i.f.n., dotsent

TATU Samarqand filiali talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi soliq tizimini raqamlashtirish jarayonida zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etishning nazariy va amaliy ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Xususan, elektron soliq xizmatlari, "E-Soliq" axborot tizimi, Big Data texnologiyalari hamda sun'iy intellekt vositalaridan foydalanishning soliq ma'muriyatchiligi samaradorligini oshirishdagi o'rni ochib berilgan. Shuningdek, soliq boshqaruvini avtomatlashtirish, soliq to'lovchilar bilan elektron hamkorlikni rivojlantirish, ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirish bilan bog'liq masalalar yoritilgan. Maqolada raqamlashtirish jarayonida mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy yondashuvlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, soliq tizimi, soliq ma'muriyatchiligi, E-Soliq, Big Data, sun'iy intellekt, elektron hukumat, raqamli iqtisodiyot.

O'zbekiston Respublikasi soliq tizimini raqamlashtirish zamonaviy davlat boshqaruvini takomillashtirish, fiskal shaffoflikni oshirish va soliq ma'muriyatchiligi samaradorligini kuchaytirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni soliq sohasiga keng joriy etish nafaqat ma'muriy xarajatlarni kamaytirish, nazorat mexanizmlarini takomillashtirish va hisobot jarayonlarini avtomatlashtirishga, balki tadbirkorlik subyektlari uchun qulay institutsional muhit yaratish, soliq intizomini mustahkamlash hamda davlat va soliq to'lovchilar o'rtasidagi o'zaro ishonchni oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida soliq to'lovchilar, davlat boshqaruvi organlari va xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasida yagona axborot makonini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu jarayonda elektron soliq xizmatlari, "E-Soliq" platformasi, elektron hujjat aylanishi, onlayn nazorat-kassa texnikasi, avtomatlashtirilgan hisobot tizimlari, Big Data va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish soliq boshqaruvining sifat jihatdan yangi bosqichga o'tishini ta'minlamoqda [1 p 23].

Soliq tizimini raqamlashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri soliq organlari va soliq to'lovchilar o'rtasidagi elektron hamkorlikni rivojlantirishdir. Masofaviy xizmatlar, elektron deklaratsiya, avtomatlashtirilgan ma'lumotlar almashinuvi va raqamli nazorat vositalari soliq majburiyatlarini bajarish jarayonini soddalashtiradi, inson omili ta'sirini kamaytiradi hamda ma'lumotlarning ishonchliligi va tezkorligini oshiradi. Ayniqsa, elektron kassalar va onlayn monitoring tizimlarining "E-Soliq" platformasi bilan integratsiyasi moliyaviy oqimlar shaffofligini ta'minlash, yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish va fiskal intizomni mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Raqamli transformatsiya sharoitida soliq ma'muriyatchiligida xavflarni aniqlash, baholash va boshqarish mexanizmlari ham tubdan takomillashmoqda. Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar texnologiyalari yordamida soliq hisobotlaridagi nomuvofiqliklarni aniqlash, moliyaviy oqimlarni tahlil qilish, soliq bazasini prognozlash va riskka asoslangan nazorat choralari ishlab chiqish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa soliq tushumlarini barqarorlashtirish, byudjet resurslaridan oqilona foydalanish va fiskal siyosatning adolatlilikini ta'minlashga xizmat qiladi [2 p 46].

Shu bilan birga, O'zbekistonda raqamli soliq xizmatlarini rivojlantirish jarayonida ayrim institutsional, texnik va tashkiliy muammolar ham mavjud. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmagani, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, IT sohasida raqobatning sustligi, kadrlar salohiyatini oshirish zarurati hamda raqamli madaniyatning yetarli shakllanmaganligi soliq tizimini to'liq raqamlashtirish jarayoniga ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun huquqiy bazani takomillashtirish, soliq organlarining boshqa davlat tuzilmalari bilan integratsiyalashgan axborot almashinuvi kuchaytirish va ilg'or xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish zarur [3 p 122].

Demak, O'zbekiston soliq tizimida zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish nafaqat texnologik yangilanish, balki soliq boshqaruvinı modernizatsiya qilish, ma'muriy yukni kamaytirish, fiskal barqarorlikni mustahkamlash va soliq to'lovchilarga sifatli xizmat ko'rsatishga qaratilgan strategik jarayon hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar asosida shakllanayotgan yangi soliq ma'muriyatchiligi modeli shaffoflik, tezkorlik, samaradorlik va tahliliy boshqaruv tamoyillariga asoslanib, milliy iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi bilan uzviy bog'liq holda rivojlanmoqda [4 p 72].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'ulyamov S.S. Davlat boshqaruvining raqamli transformatsiyasi: nazariya va amaliyot. – Toshkent: IPiKSI, 2023.

2. Ahmedov Sh.M., Muxitdinova M.X. O‘zbekistonda soliq boshqaruvining raqamlashtirishning zamonaviy tendensiyalari. // Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali, 2024. – №2. – B. 45–58.
3. OECD. Tax Administration 2023: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. – Paris: OECD Publishing, 2023.
4. IMF. Digitalization and Tax Administration: Challenges and Opportunities. – Washington, D.C., 2022.

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING INVESTITSION FAOLLIGINI OSHIRISHDA HUDUDIY RAQOBATBARDOSHLIK OMILLARI

Rapikov Toxirjon Yuldashbayevich

Namangan davlat texnika universiteti

“Iqtisodiyot” kafedrası mustaqil tadqiqotchisi

t.o.rapikov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada 2025-yilda hududlar kesimida kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi tahlil qilingan. Tahlil natijalari kichik biznes subyektlarining investitsion faolligi hududlar bo‘yicha bir xil shakllanmaganini ko‘rsatadi. Jumladan, Toshkent shahri, Namangan viloyati va Toshkent viloyati kichik biznes investitsiyalari hajmi bo‘yicha yetakchi hududlar sifatida ajralib turadi. Maqolada kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hududiy raqobatbardoshlikni oshirish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va iqtisodiy faollikni kuchaytirishning muhim omili sifatida asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, asosiy kapital, investitsiya, hududiy raqobatbardoshlik, iqtisodiy faollik, investitsion salohiyat, kapital,

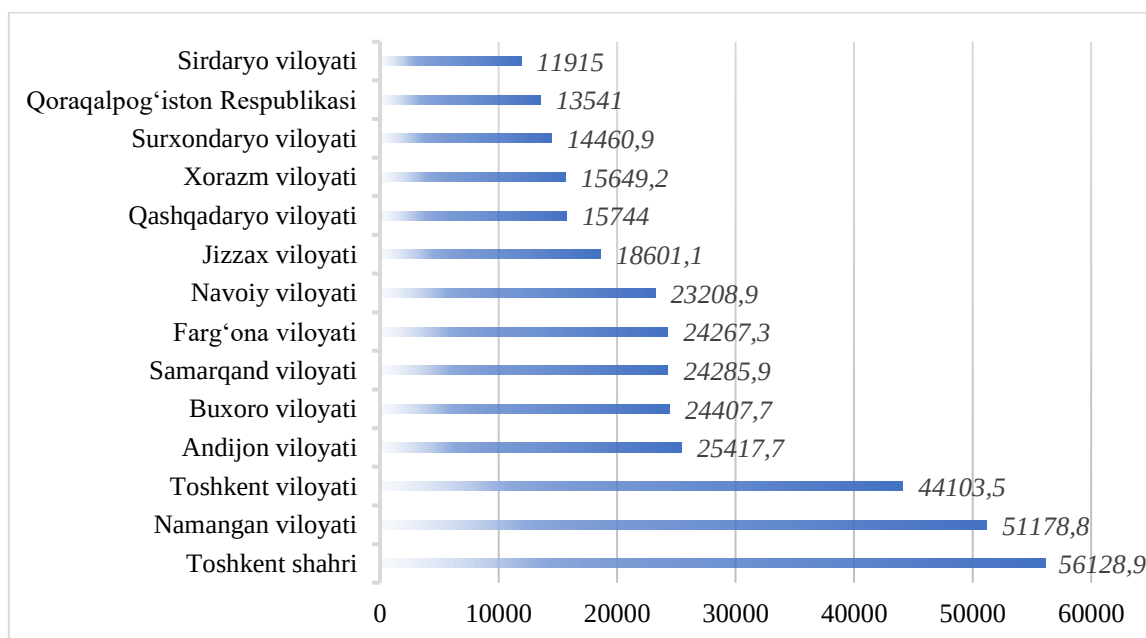
Kirish. Bugungi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, aholi bandligini oshirish, hududlarda ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarini rivojlantirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, kichik biznes subyektlarining asosiy kapitalga investitsiya kiritishi ularning uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlarini belgilovchi asosiy ko‘rsatkichlardan biridir. Chunki asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar ishlab chiqarish binolari, texnologik uskunalar, transport vositalari, infratuzilma obyektlari va boshqa moddiy resurslarni yangilash hamda kengaytirishga xizmat qiladi.

Investitsion faollik kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Investitsiya hajmi ortgan sari korxonalarda ishlab chiqarish quvvati kengayadi, mahsulot sifati yaxshilanadi, mehnat unumdorligi oshadi va yangi bozorlarga chiqish imkoniyati kuchayadi. Shu sababli hududlar kesimida kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmini tahlil qilish ularning iqtisodiy salohiyati va raqobatbardoshlik darajasini baholash imkonini beradi [2, p. 41].

Mazkur maqolaning maqsadi 2025-yilda hududlar kesimida kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmini tahlil qilish, yetakchi va nisbatan sust hududlarni aniqlash hamda investitsion faollikni oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi hududlarda tadbirkorlik muhitining rivojlanganlik darajasi, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati, infratuzilma holati, ishlab chiqarish salohiyati va bozor sig'imi bilan bevosita bog'liq. Shu jihatdan investitsion faollik nafaqat alohida korxonaning rivojlanish ko'rsatkichi, balki hududiy iqtisodiy raqobatbardoshlikni baholovchi muhim mezon sifatida ham qaraladi [3, p. 58].

2025-yil yakunlari bo'yicha hududlar kesimida kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi bo'yicha eng yuqori ko'rsatkich Toshkent shahrida qayd etilgan bo'lib, u 56 728,9 mlrd. so'mni tashkil etgan. Keyingi o'rinda Namangan viloyati 51 178,8 mlrd. so'm va Toshkent viloyati 44 103,5 mlrd. so'm ko'rsatkich bilan joylashgan [1, p. 27] (1-rasm).

1-rasm. 2025-yilda hududlar kesimida kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi reytingi.

Ma'lumotlaridan ko'rinadiki, kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy kapitalga investitsiya kiritish hajmi hududlar bo'yicha keskin farqlanadi. Toshkent shahri, Namangan viloyati va Toshkent viloyati yetakchi uchlikni tashkil etib, ular kichik biznes investitsiyalari bo'yicha eng yuqori salohiyatga ega hududlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu uch hudud hissasiga jadvalda keltirilgan jami investitsiya hajmining qariyb 41,8 foizi to'g'ri keladi. Bu esa investitsion resurslarning muayyan hududlarda nisbatan yuqori darajada jamlanganini ko'rsatadi.

Namangan viloyatining 51 178,8 mlrd. so'mlik ko'rsatkich bilan respublika hududlari orasida ikkinchi o'rinni egallashi alohida e'tiborga loyiq. Bu holat viloyatda kichik biznes subyektlarining investitsion faolligi yuqori ekanini, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida kapital qo'yilmalar hajmi ortib

borayotganini anglatadi [1, p. 27]. Mazkur natija Namangan viloyatida tadbirkorlik muhitining faollashuvi, kichik biznes subyektlarining ishlab chiqarish bazasini kengaytirish va yangi loyihalarni amalga oshirish imkoniyatlari ortib borayotganidan dalolat beradi.

Toshkent viloyati ham 44103,5 mlrd. so'mlik ko'rsatkich bilan yuqori investitsion faollikka ega hududlar qatoriga kiradi. Ushbu hududning poytaxtga yaqinligi, transport-logistika imkoniyatlari, sanoat zonalari va bozor infratuzilmasi kichik biznes subyektlari uchun qulay investitsion muhit yaratadi.

O'rtacha investitsion faollikka ega hududlar sifatida Andijon, Buxoro, Samarqand, Farg'ona va Navoiy viloyatlarini ko'rsatish mumkin. Ushbu hududlarda investitsiya hajmi 23-25 trln. so'm atrofida shakllangan. Bu esa mazkur viloyatlarda kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy kapitalga sarmoya kiritish jarayoni nisbatan barqaror kechayotganini bildiradi. Ayniqsa, Farg'ona vodiysi hududlari - Namangan, Andijon va Farg'ona viloyatlarida kichik biznes investitsion faolligi mintaqaviy iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Biroq ayrim hududlarda investitsiya hajmining nisbatan pastligi kuzatiladi. Jumladan, Sirdaryo viloyatida 11915,0 mlrd. so'm, Qoraqalpog'iston Respublikasida 13 541,0 mlrd. so'm va Surxondaryo viloyatida 14 460,9 mlrd. so'm miqdorida investitsiya kiritilgan [1,p.27]. Ushbu hududlarda kichik biznes subyektlarining asosiy kapitalga investitsiya kiritish imkoniyatlarini kengaytirish uchun moliyaviy qo'llab-quvvatlash, infratuzilmani yaxshilash, investitsion loyihalarni tayyorlash va bozor axborotiga kirish imkoniyatlarini oshirish zarur.

Kichik biznes subyektlarining asosiy kapitalga investitsiya kiritishi bir necha yo'nalishda iqtisodiy samaradorlik beradi. Birinchidan, investitsiyalar ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishiga xizmat qiladi. Ikkinchidan, zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etish orqali mehnat unumdorligi oshadi. Uchinchidan, yangi ish o'rinlari yaratiladi. To'rtinchidan, hududlarda yangi mahsulot va xizmat turlari shakllanadi. Beshinchidan, mahalliy byudjet daromadlari ko'payadi va hududiy iqtisodiy faollik kuchayadi [4, p. 73].

Shu jihatdan kichik biznes investitsion faolligini oshirishda hududiy yondashuv muhim hisoblanadi. Chunki har bir hududning iqtisodiy imkoniyati, tabiiy resurslari, infratuzilmasi, mehnat bozori va tadbirkorlik muhiti turlicha. Masalan, Namangan viloyatida kichik biznes investitsiyalarining yuqori darajaga chiqishi viloyatda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarini kengaytirish, mahalliy tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanish zarurligini ko'rsatadi.

Kichik biznes subyektlari investitsion faolligini oshirish uchun, avvalo, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish lozim. Tijorat banklari, mikromoliyalashtirish tashkilotlari va investitsiya fondlari orqali kichik biznes uchun uzoq muddatli, past foizli va maqsadli kredit mexanizmlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, asosiy kapitalga yo'naltiriladigan investitsiyalarni rag'batlantirish uchun soliq imtiyozlari, lizing xizmatlari va kafillik mexanizmlaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq.

Ikkinchi muhim yo'nalish - hududlarda ishlab chiqarish va biznes infratuzilmasini rivojlantirishdir. Sanoat zonalari, kichik sanoat zonalari, logistika

markazlari, omborxonalar, transport tarmoqlari va kommunal infratuzilmaning rivojlanganligi kichik biznes investitsiyalarini jalb qilishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Infratuzilma qanchalik rivojlangan bo'lsa, tadbirkorlar uchun yangi loyihalarni boshlash xarajatlari shunchalik kamayadi.

Uchinchi yo'nalish - investitsion loyihalarni tayyorlash va boshqarish bo'yicha tadbirkorlarning bilim va ko'nikmalarini oshirishdir. Amaliyotda ko'plab kichik biznes subyektlari investitsion loyiha ishlab chiqish, biznes-reja tayyorlash, risklarni baholash va moliyaviy prognozlash bo'yicha yetarli tajribaga ega emas. Shu sababli hududlarda biznes-konsalting, loyiha ofislari va tadbirkorlar uchun o'quv dasturlarini kengaytirish zarur.

To'rtinchi yo'nalish - investitsiyalarni innovatsion va ekologik samarador loyihalarga yo'naltirishdir. Bugungi kunda kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligi nafaqat ishlab chiqarish hajmi, balki mahsulot sifati, energiya samaradorligi, ekologik talablar va raqamli boshqaruv texnologiyalaridan foydalanish darajasi bilan ham belgilanadi [5, p. 29]. Shu bois kichik biznes investitsiyalarini faqat bino yoki uskuna xaridiga emas, balki texnologik modernizatsiya, raqamlashtirish, energiya tejamkorlik va mahsulot sifatini oshirishga ham yo'naltirish lozim.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, 2025-yilda hududlar kesimida kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi bo'yicha Toshkent shahri, Namangan viloyati va Toshkent viloyati yetakchi o'rinlarni egallagan. Xususan, Toshkent shahrida 56 728,9 mlrd. so'm, Namangan viloyatida 51 178,8 mlrd. so'm va Toshkent viloyatida 44 103,5 mlrd. so'm miqdorida investitsiya kiritilgan [1, p. 27].

Namangan viloyatining ikkinchi o'ringda qayd etilishi hududda kichik biznes subyektlarining investitsion faolligi yuqori ekanini ko'rsatadi. Bu viloyatda ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va hududiy raqobatbardoshlikni oshirish uchun muhim imkoniyatlar mavjudligini anglatadi.

Shu asosda quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Kichik biznes subyektlari uchun asosiy kapitalga yo'naltiriladigan imtiyozli kredit va lizing mexanizmlarini kengaytirish.
2. Investitsion faolligi nisbatan past hududlarda biznes infratuzilmasini rivojlantirish va sanoat zonalarini faoliyatini kuchaytirish.
3. Tadbirkorlar uchun investitsion loyiha tayyorlash, biznes-reja ishlab chiqish va moliyaviy prognozlash bo'yicha amaliy o'quv kurslarini tashkil etish.
4. Kichik biznes investitsiyalarini zamonaviy texnologiyalar, raqamlashtirish, energiya tejamkor uskunalari va innovatsion ishlab chiqarish yo'nalishlariga yo'naltirish.
5. Hududlar bo'yicha kichik biznes investitsion faolligini monitoring qilish va past ko'rsatkichga ega hududlar uchun alohida qo'llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish.

Umuman olganda, kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy kapitalga investitsiya kiritish hududiy iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi. Investitsion faollik yuqori bo'lgan hududlarda ishlab

chiqarish va xizmat ko'rsatish salohiyati kengayadi, yangi ish o'rinlari yaratiladi va tadbirkorlik muhiti yanada mustahkamlanadi. Shu bois kichik biznes investitsiyalarini hududiy rivojlanish siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qarash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari. 2025-yilda hududlar kesimida kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi reytingi. - 2025. - p. 27.
2. G'ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. - p. 41.
3. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. - New York: Free Press, 1998. - p. 58.
4. Xodiev B.Yu., Qosimova M.S. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. - Toshkent: TDIU, 2020. - p. 73.
5. OECD. SME and Entrepreneurship Policy Framework. - Paris: OECD Publishing, 2021. - p. 29.

UDK 336.22:332.1

O'ZBEKISTON HUDUDLARIDA SOLIQ SIYOSATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING INNOVATSION VA RAQAMLI MEXANIZMLARI

Usmanova Gulida Valiyevna

Namangan davlat universiteti

“Moliyaviy munosabatlar” kafedrası o.,qituvchisi

Email: bibisoraozodbek@gmail.com

ORCID: 0009-0009-7585-520X

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston hududlarida soliq siyosati samaradorligini oshirishning innovatsion va raqamli mexanizmlari tadqiq etilgan. Hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda samarali soliq siyosatining ahamiyati, soliq ma'murchiligini raqamlashtirishning zamonaviy yo'nalishlari hamda xalqaro tajribalar tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada sun'iy intellekt, Big Data, elektron soliq monitoringi va raqamli platformalardan foydalanish orqali hududiy soliq tushumlarini oshirish imkoniyatlari yoritilgan. Soliq ma'murchiligidagi mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: soliq siyosati, soliq ma'murchiligi, hududiy iqtisodiyot, raqamlashtirish, innovatsion mexanizmlar, fiskal siyosat, Big Data, sun'iy intellekt, elektron soliq tizimi, hududiy rivojlanish.

Kirish: “2025-yilda O'zbekistonda soliq tushumlari hajmi YAIMning muhim qismini tashkil etib, hududiy budjet daromadlarining asosiy manbasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois hududiy soliq siyosatini raqamlashtirish va innovatsion mexanizmlar asosida takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masalaga aylanmoqda”.

“Amaldagi soliq ma’urchiligi tizimida hududlar kesimida raqamli infratuzilmaning notekis rivojlanganligi, soliq monitoringining yetarli avtomatlashtirilmaganligi hamda ma’lumotlar integratsiyasining cheklanganligi fiskal samaradorlikni pasaytiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.”

Bugungi globalashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Hududiy rivojlanishni ta’minlashda samarali soliq siyosati va mukammal soliq ma’urchiligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, mahalliy budget daromadlarini barqaror shakllantirish, investitsion muhitni yaxshilash hamda tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantirishda soliq tizimining roli beqiyosdir.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda soliq tizimini isloh qilish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Soliq ma’urchiligini soddalashtirish, raqamlashtirish va inson omilini kamaytirishga qaratilgan islohotlar natijasida soliq tushumlari hajmi sezilarli darajada oshmoqda. Shu bilan birga, hududlar o‘rtasida iqtisodiy rivojlanish darajasidagi tafovutlar mavjudligi soliq siyosatini differensial yondashuv asosida takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Hududiy iqtisodiy rivojlanishda samarali soliq siyosati bir necha muhim funksiyalarni bajaradi. Birinchidan, u fiskal barqarorlikni ta’minlaydi. Ikkinchidan, hududlarga investitsiyalar oqimini rag‘batlantiradi. Uchinchidan, yangi ish o‘rinlarini yaratish va tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Shu bois zamonaviy iqtisodiyotda innovatsion soliq mexanizmlaridan foydalanish dolzarb masalaga aylangan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi sifatida quyidagilar taklif etildi:

- hududiy “Tax Efficiency Index” modeli ishlab chiqildi;
- AI asosida soliq risklarini baholash mexanizmi taklif etildi;
- hududiy differensial soliq siyosatini raqamli monitoring qilish tizimi asoslandi;
- Big Data texnologiyalari asosida soliq bazasini kengaytirish modeli tavsiya etildi.

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi soliq ma’urchiligida yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Jumladan, elektron hisob-fakturalar, onlayn nazorat-kassa texnikalari, elektron soliq hisobotlari hamda avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari soliq organlari faoliyatining samaradorligini oshirmoqda. Big Data texnologiyalari asosida katta hajmdagi moliyaviy ma’lumotlarni qayta ishlash imkoniyati yashirin iqtisodiyot hajmini qisqartirishga yordam beradi.

Quyidagi jadvalda an’anaviy va raqamli soliq ma’urchiligi tizimining asosiy farqlari keltirilgan.

1-jadval: An’anaviy va raqamli soliq ma’urchiligi tizimining taqqoslanishi

Ko‘rsatkich	An’anaviy tizim	Raqamli tizim
Hisobot topshirish	Qog‘oz shaklida	Elektron shaklda

Ma'lumotlarni qayta ishlash	Qo'lda	Avtomatlashtirilgan
Nazorat darajasi	Past	Yuqori
Shaffoflik	Cheklangan	Yuqori
Xarajatlar	Yuqori	Nisbatan past
Xatolik ehtimoli	Yuqori	Kam

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, raqamli soliq ma'murchiligi tizimi an'anaviy tizimga nisbatan sezilarli afzalliklarga ega. Ayniqsa, shaffoflikning oshishi va ma'lumotlarni real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyati hududiy budjet daromadlarini samarali boshqarishga xizmat qiladi.

Xalqaro tajribada ham soliq tizimini raqamlashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Masalan, Estoniya, Singapur va Janubiy Koreya kabi davlatlarda elektron soliq tizimlari orqali barcha soliq operatsiyalari yagona platformada amalga oshiriladi. Natijada soliq yig'implari darajasi oshib, yashirin iqtisodiyot ulushi kamaygan [1, p. 54].

“Estoniyada elektron soliq deklaratsiyalarining 95 foizdan ortig'i onlayn topshiriladi, bu esa ma'muriy xarajatlarni sezilarli kamaytirgan [1, p. 61].”

O'zbekistonda ham “Elektron soliq” axborot tizimining joriy etilishi soliq ma'murchiligini yangi bosqichga olib chiqdi. Shu bilan birga, hududlarda raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi bir xil emasligi ayrim muammolarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, chekka hududlarda internet sifati pastligi va raqamli savodxonlikning yetarli emasligi elektron xizmatlardan foydalanish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Hududiy iqtisodiy salohiyatni oshirish uchun quyidagi innovatsion mexanizmlarni joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- sun'iy intellekt asosida soliq risklarini baholash tizimini yaratish;
- hududiy “Tax Efficiency Index” ko'rsatkichini ishlab chiqish;
- Big Data asosida soliq bazasini kengaytirish;
- blokcheyn texnologiyalari orqali soliq operatsiyalarining shaffofligini oshirish;
- mobil soliq xizmatlarini rivojlantirish;
- elektron audit tizimini joriy etish.

Quyidagi jadvalda hududiy soliq siyosatini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari keltirilgan.

2-jadval: Hududiy soliq siyosatini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari

Yo'nalish	Amalga oshirish mexanizmi	Kutilayotgan natija
Raqamlashtirish	Elektron platformalarni kengaytirish	Soliq tushumlari oshadi
AI	Risk tahlili tizimi	Soliqdan bo'yin

texnologiyalari		tovlanishi kamayadi
Big Data	Ma'lumotlar integratsiyasi	Soliq bazasi kengayadi
Elektron audit	Avtomatik nazorat	Shaffoflik oshadi
Mobil xizmatlar	Soliq ilovalari	Qulaylik ortadi

Yuqoridagi mexanizmlar hududiy fiskal barqarorlikni ta'minlash bilan birga, iqtisodiy faollikni ham rag'batlantiradi. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali yangi ish o'rinlari yaratiladi va hududiy investitsion muhit yaxshilanadi.

Tadqiqot natijalari asosida hududiy soliq siyosatini takomillashtirishning quyidagi konseptual modeli shakllantirildi:

Innovatsion texnologiyalar → Soliq ma'murchiligi samaradorligi → Soliq tushumlari oshishi → Hududiy fiskal barqarorlik → Iqtisodiy rivojlanish

Mazkur konseptual yondashuv hududiy iqtisodiy salohiyatni oshirishda raqamli texnologiyalar va innovatsion boshqaruv mexanizmlarining o'zaro bog'liqligini ifodalaydi.

Shuningdek, hududlarda differensial soliq siyosatini qo'llash ham muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy rivojlanish darajasi past hududlarda soliq imtiyozlari va preferensiyalarni kengaytirish investitsion faollikni oshirishga xizmat qiladi. Rivojlangan hududlarda esa soliq bazasini kengaytirish va yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi tarmoqlarni rag'batlantirish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- hududiy soliq monitoring markazlarini tashkil etish;
- AI asosidagi "Smart Tax Control" platformasini joriy etish;
- soliq organlarida Big Data laboratoriyalarini yaratish;
- elektron audit tizimini barcha hududlarda majburiy joriy etish;
- soliq ma'murchiligida blokcheyn texnologiyalarini sinov tariqasida qo'llash.

"Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, hududiy soliq siyosatini innovatsion va raqamli texnologiyalar asosida modernizatsiya qilish fiskal samaradorlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi. Ayniqsa, AI, Big Data va elektron audit tizimlarining joriy etilishi yashirin iqtisodiyotni qisqartirish hamda budjet tushumlarini ko'paytirishga xizmat qiladi."

Adabiyotlar ro'yxati:

1. OECD. Tax Administration 2024: Digital Transformation and Innovation. Paris: OECD Publishing, 2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrdagi PF-6098-son "Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – T.: Adolat, 2024.
4. World Bank. Digital Economy for Uzbekistan. Washington DC, 2023.

5. Musgrave R., Musgrave P. Public Finance in Theory and Practice. New York: McGraw-Hill, 1989.

6. Stiglitz J. Economics of the Public Sector. New York: W.W. Norton & Company, 2000.

7. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari, 2025.

TO'QUV-TRIKOTAJ KORXONALARI BARQAROR RIVOJLANISHINI MUSTAHKAMLAB BORISH VA TADBIRKORLIK FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Abduraxmanova Zulayxo Olimjanovna

Namangan davlat Texnika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston tikuv-trikotaj korxonalarining barqaror rivojlanishini ta'minlash va tadbirkorlik faoliyati samaradorligini oshirish masalalari ko'rib chiqiladi. Maqolada davlat tomonidan amalga oshirilayotgan qo'llab-quvvatlash choralari, innovatsion yondashuvlar, moliyaviy mexanizmlar va xalqaro standartlarni joriy etish yo'llari tahlil qilingan. Shuningdek, sohani yanada rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Tikuv-trikotaj sanoati, tadbirkorlik, barqaror rivojlanish, eksport, raqobatbardoshlik, innovatsiya, moliyaviy mexanizmlar, erkin iqtisodiy zonalar, xalqaro sertifikatlar.

Kirish. Hozirgi kunda dunyo mamlakatlari o'rtasida iqtisodiy raqobat tobora kuchayib, har bir davlat o'z sanoat tarmoqlarini strategik jihatdan rivojlantirishga majbur bo'lmoqda. O'zbekiston uchun tikuv-trikotaj sanoati - bu shunchaki ishlab chiqarish tarmog'i emas, balki milliy boylikni ko'paytirish, ish o'rinlari yaratish va xalqaro bozorda o'z o'rnini mustahkamlashning asosiy vositalaridan biridir.

Tadbirkorlik sub'yektlari faolligi va ularning innovatsiyaga tayyorligi har qanday mamlakatning iqtisodiy o'sishini belgilovchi omillar jumlasiga kiradi. Iqtisodchilar tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, kichik va o'rta biznesga qulay sharoit yaratilgan mamlakatlarda YaIM o'sish sur'ati sezilarli darajada yuqori bo'ladi. O'zbekistonda ham so'nggi yillarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash sohasida tizimli islohotlar amalga oshirildi - soliq yukini kamaytirish, litsenziyalash tartiblarini soddalashtirish va moliyaviy yordam mexanizmlari buning yaqqol dalilidir.

«Yangi O'zbekiston» taraqqiyot strategiyasi 2022–2026 yillar uchun tikuv-trikotaj sanoatini ustuvor rivojlantirish yo'nalishi sifatida belgilagan. Ushbu hujjatda faqat miqdoriy ko'rsatkichlar emas - ishlab chiqarish hajmini ikki baravarlashtirish, eksportda tadbirkorlik ulushini 60 foizga yetkazish - balki sifat jihatdan yangi bosqichga o'tish, ya'ni xom ashyo eksportidan tayyor mahsulot eksportiga o'tish maqsadi ham aniq belgilab qo'yilgan. [1 p, 116] Bu maqsadlarga erishish uchun korxonalar o'z ichki imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishi va innovatsion texnologiyalarni jadal o'zlashtirishi talab etiladi.

Davlatning moliyaviy va ma'muriy qo'llab-quvvatlash choralari - soliq imtiyozlari, subsidiyalar va tartiblarni soddalashtirish - korxonalar faolligini

o'shishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hukumat statistikasiga ko'ra, 2020–2024 yillar oralig'ida sohaga ajratilgan davlat qo'llab-quvvatlashining umumiy hajmi sezilarli darajada o'sgan.

Prezident strategiyasida belgilangan asosiy ko'rsatkichlar orasida tadbirkorlikning YaIMdagi ulushini 80 foizga, jami eksportdagi hissasini esa 60 foizga yetkazish kabi ambitsiyali maqsadlar ajralib turadi. Bu raqamlar mamlakatimiz iqtisodiy modelini tubdan o'zgartirish - xom ashyo eksportidan intellektual va sanoat mahsulotlari eksportiga o'tish niyatini aks ettiradi.

Tikuv-trikotaj tarmog'i O'zbekiston iqtisodiyotida o'ziga xos «multiplikator» vazifasini o'taydi: bir korxonaning faolligi qishloq xo'jaligi, kimyo, transport va savdo sektorlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli strategik hujjatlarda ushbu tarmoq alohida ustuvorlik sifatida belgilangan va ishlab chiqarish hajmini ikki barobar oshirishga qaratilgan aniq yo'l xaritasi tuzilgan.

O'zbekiston to'qimachilik-trikotaj sanoati mamlakatning yalpi ichki mahsulotida muhim ulush egallaydi. So'nggi yillarda sohaning rivojlanishi quyidagi ko'rsatkichlar bilan xarakterlanadi:

Ishlab chiqarish hajmlari

Ko'rsatkich	Qiymat va manba
Ishlab chiqarish 2023-yil	94 trln so'm
Ishlab chiqarish 2024-yil	89,5 trln so'm (+11,1%)
Eksport 2023-yil	3,1 mlrd AQSh dollari
Eksport 2024-yil	2,87 mlrd \$ (–6,7%)
Band bo'lganlar soni	570 000+ kishi
Faoliyat yurituvchi korxonalar	6 000+ korxona
Eksport bozorlar soni	83 davlat (2023)
Ishlab chiqarish ulushi (2024)	16,4% - qayta ishlash sanoatida
2026-yil maqsad (ishlab chiqarish)	146 trln so'm (+9%)
2026-yil maqsad (eksport)	3,3 mlrd AQSh dollari

2023-yilda sohada ishlab chiqarish hajmi 94 trillion so'mga yetib, so'nggi 7 yilda 4,2 baravar oshdi. [2 p, 89]

Bugungi kunda tarmoqda 6 mingdan ziyod korxona faoliyat yuritib, 570 mingdan ortiq kishini doimiy ish bilan ta'minlamoqda. Bu ko'rsatkich sanoat tarmoqlari orasida eng yuksak band qilish darajasi sifatida alohida e'tiborga loyiqdir.

Eksport ko'rsatkichlari tahlili

Tikuv va trikotaj sanoatida qayta ishlash zanjirlari to'liq shakllanganligi muhim yutuqlardan biridir. Tola qayta ishlashning chuqurlashuvi hisobiga ip ishlab chiqarish hajmi ikki barobarga, tayyor to'qimachilik mahsulotlari chiqimi esa uch barobarga oshdi. Ushbu o'zgarishlar sohaning eksport ko'rsatkichlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

O'zbekistonda tikuv-trikotaj mahsulotlari eksporti 2020–2024 yillarda (million dollar):

№	Mahsulot turi	2020 y. (mln. \$)	2024 y. (mln. \$)	Mutlaq o'sish	O'sish foizi
1	Ip-gazlama	949,7	1 200,2	+250,5	+26,4%
2	Tayyor tikuv-trikotaj	159,9	1 177,4	+1 017,5	+636,5%
3	Trikotaj mato	144,5	279,2	+134,7	+93,2%
4	To'qilgan mato	-	156,7	+156,7	-
5	Chulvor mahsulotlari	30,8	40,7	+9,9	+32,1%
Jami		1 284,9	2 697,5	+1 412,6	+109,9%

Jadval ma'lumotlari quyidagi muhim xulosalarni beradi:

Ip-gazlama eksporti 2020 yildagi 949,7 mln. dollardan 2024 yilda 1 200,2 mln. dollarga ko'tarildi. To'rt yil ichida 250,5 mln. dollarlik o'sish (+26,4%) ip-gazlama bo'yicha xorijiy talabning barqarorligi va ipchilik texnologiyalarining modernizatsiyasi samarasi ekanini ko'rsatadi. [3 p, 136]

Tayyor tikuv-trikotaj mahsulotlari eng yuqori o'sish sur'atini qayd etdi - 159,9 mln. dollardan 1 177,4 mln. dollarga (+636,5%). Bu natija xom ashyo eksportini qisqartirib, qo'shimcha qayta ishlashga yo'nalgan sanoat siyosatining amaliy samarasi bo'lib, davlat tomonidan yaratilgan sanoat zonalarini va xorij investitsiyalarining roli katta bo'lgan.

Trikotaj mato eksporti 144,5 mln. dollardan 279,2 mln. dollarga yetib, deyarli ikki barobarga oshdi (+93,2%). Bu ko'rsatkich mahalliy to'qimachilik quvvatlarining kengayganini va mintaqaviy savdo shartnomalari tufayli oraliq to'qimachilik mahsulotlariga talabning ortganini anglatadi. [4 p, 47]

To'qilgan mato uchun 2020 yilgi taqqoslama ma'lumot mavjud emas, ammo 2024 yilda bu toifa bo'yicha eksport 156,7 mln. dollarga yetdi. Yangi kategoriyaning yuzaga kelishi to'qimachilik sektorida mahsulot turini kengaytirish va to'quv ishlab chiqarishiga yangi investitsiyalar kiritilganining natijasidir.

Chulvor mahsulotlari eksporti 30,8 mln. dollardan 40,7 mln. dollarga ko'tarildi (+32,1%). Mutlaq miqdor jihatidan kamroq bo'lsa-da, bu o'sish asosan qo'shni mamlakatlar bozorida mahsulot sifati oshganligi va raqobatdosh narxlar shakllantirilganligi hisobiga ta'minlangan.

Yuqoridagi raqamlar birgalikda ko'rib chiqilsa, jami eksport (to'qilgan matosiz) 1 284,9 mln. dollardan 2 697,5 mln. dollarga etib, 109,9 foizga oshgani ma'lum bo'ladi. Bu natija tasodifiy emas - sanoat infratuzilmasini rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va qo'shimcha qayta ishlashga o'tish bo'yicha izchil olib borilgan siyosatning bevosita natijasidir.

2025 yil Prezident farmoni va strategik maqsadlar: Tikuv-trikotaj sanoatini keyingi bosqichga olib chiqish maqsadida 2025 yil 16 yanvarda

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatida qayta ishlash zanjirini rivojlantirish borasida qo'shimcha chora-tadbirlar belgilandi. Mazkur hujjat uch yo'nalish bo'yicha aniq vazifalarni belgilab berdi:

- 2025–2027 yillar davomida tikuv-trikotaj mahsulotlari eksportini 4 mlrd. dollardan 7 mlrd. dollarga oshirish;
- AQSh va Yevropa mamlakatlari bozorlariga tayyor mahsulot eksportini 500 mln. dollarga yetkazish;
- Xorij investitsiyalari va kredit resurslarini jalb qilish hajmini 5 mlrd. dollarga oshirish;
- Tayyor garment va trikotaj mahsulotlarning jami eksportdagi ulushini 70 foizga yetkazish.

Sanoatga moliyaviy resurslarni qayta yo'naltirish mexanizmi ham belgilangan: paxta ipi va mato eksportidan keladigan bojxona tushumlari Tarmoqni qo'llab-quvvatlash fondiga to'liq o'tkaziladi. Bu yondashuv eksport faoliyatidan olingan mablag'larni bevosita sohani modernizatsiya qilishga sarflashni ta'minlaydi va tarmoqning o'z-o'zini moliyalashtirish imkoniyatini kengaytiradi.

Tikuv-trikotaj korxonalari barqaror rivojlanishini ta'minlash va tadbirkorlik samaradorligini oshirish uchun quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Prezident farmon va qarorlarini o'z vaqtida amalga oshirish. Sohani rivojlantirishga qaratilgan farmon va qarorlar ijrosi bo'yicha aniq mas'uliyat tizimini yo'lga qo'yish zarur. Vazifalar bajarilishini kuzatuvchi monitoring mexanizmlari joriy etilib, hisobot uchun muddatlar belgilanishi va javobgar shaxslar aniqlanishi kerak.

2. Korxonalarni zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlashni davom ettirish. Raqamli to'qimachilik mashinalarini joriy etish, avtomatlashtirishni kuchaytirish va ilg'or dizayn dasturlaridan foydalanish - bu yo'nalishda tarmoq uchun maxsus moliyalashtirish dasturlari ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Xususan, uskunalar yangilashda imtiyozli kreditlash mexanizmi kengaytirilishi va sanoat lizing xizmatlari faollashtirishi lozim.

3. Mavjud iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish. Korxonalar ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liq foydalana olmayotgani soha mutaxassislari tomonidan qayd etilmoqda. Shu bois, korxonalarda ichki audit tizimini joriy etish, resurslardan foydalanish samaradorligini baholash va optimal ishlab chiqarish hajmini aniqlash bo'yicha amaliy yordam berish tavsiya etiladi.

4. Paxta kampaniyasi boykoti bekor qilinganidan to'liq foydalanish. Xalqaro Cotton Campaign tashkiloti 2022 yil martda o'zbek paxtasiga nisbatan kiritgan cheklovlarni bekor qilgandan so'ng, O'zbekiston korxonalari uchun G'arb bozorlari yanada ochiq bo'lib qoldi. Ushbu imkoniyatdan foydalanish uchun BCI va Organic Cotton sertifikatlarini olgan korxonalar sonini tezda ko'paytirish hamda xaridor mamlakatlar bilan bevosita shartnomalar tuzishni rag'batlantirish zarur.

5. Namangan viloyatida Erkin to'qimachilik sanoat zonasini tezroq ishga tushirish. Namangan viloyatida rejalashtirilgan 30 gektarlik to'qimachilik sanoat zonasi imkon qadar tezroq ishga tushirilishi va unga xorijiy brendlarni jalb qilish bo'yicha aniq marketing strategiyasi ishlab chiqilishi lozim. Zonada ishlaydigan

korxonalarga maxsus bojxona va soliq imtiyozlari berilishi hamda eksport logistikasi yengillashtirish shart.

6. Xalqaro sertifikatlarni olishni tizimli qo'llab-quvvatlash. WRAP, GOTS, OEKO-TEX kabi sertifikatlar Yevropa va AQSh bozorlariga kirish uchun majburiy talabga aylanib bormoqda. Shu sababli, sertifikatsiya xarajatlarini qoplashda davlat subsidiyasi hajmini kengaytirish va bu yo'nalishda mas'ul agentlik faoliyatini kuchaytirish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, korxonalar uchun sertifikatsiya bo'yicha bepul maslahat markazlari tashkil qilinishi maqsadga muvofiq.

7. Raqamli savdo va e-commerce imkoniyatlarini kengaytirish. Amazon, Alibaba, Zalando kabi global onlayn savdo platformalarida o'zbek brendlarining mavjudligini oshirish uchun maxsus davlat dasturi kerak. Buning uchun «Made in Uzbekistan» brendini raqamli reklama qilish, marketplace logistikasini yo'lga qo'yish va korxonalarga eksport menejeri kadrlarini tayyorlash tizimi yaratilishi zarur.

Xulosa.

O'zbekiston tikuv-trikotaj sanoati so'nggi besh yil ichida jiddiy sifat o'zgarishlarini boshdan kechirdi. Jami eksportning 109,9 foizga o'sishi va tayyor mahsulotlar bo'yicha 636,5 foizlik natija - bu tasodifiy ko'rsatkichlar emas, balki izchil sanoat siyosatining muayyan mevasidan dalolat beradi.

Erkin iqtisodiy zonalar, faktoring mexanizmlari, xalqaro sertifikatsiya subsidiyalari va «Made in Uzbekistan» brending dasturi - bularning barchasi bir-birini to'ldiruvchi kompleks tizim sifatida ishlaydi. Biroq bu tizimdan kutilgan natija faqat korxonalar faol ishtirok etgandagina to'liq ro'yobga chiqadi. Jumladan, moliyaviy imtiyozlar, xalqaro sertifikatlar uchun subsidiyalar va bozorga kirish uchun logistik yordam.

2020–2024 yillar davomidagi eksport ko'rsatkichlari - jami eksport 109,9% ga, tayyor tikuv-trikotaj mahsulotlari eksporti esa 636,5% ga oshganligi - O'zbekiston to'qimachilik sanoati strategiyasining samaradorligini yaqqol isbotlaydi. Biroq belgilangan maqsadlarga - eksportni 7 mlrd. dollarga yetkazish, 5 mlrd. dollar xorij investitsiya jalb qilish va tayyor mahsulot ulushini 70 foizga oshirish - erishish uchun davlat va tadbirkorlikning uyg'un hamkorligi, texnologik innovatsiyalarni chuqur o'zlashtirish va mavjud resurslardan maksimal samarali foydalanish talab etiladi.

Kelajakda sohaning asosiy vazifasi - eksport hajmini 7 mlrd. dollarga, tayyor mahsulotlar ulushini 70 foizga yetkazish - amalga oshish uchun texnologik modernizatsiya, xalqaro standartlarga mos sertifikatlash va raqamli savdo imkoniyatlarini kengaytirish birgalikda olib borilishi shart. Shundagina O'zbekiston to'qimachilik sanoati dunyo bozorida o'z o'rnini mustahkam egallagan, barqaror va raqobatbardosh tarmoqqa aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alimov, R. «Digital Marketing as a Catalyst for Export Expansion in Emerging Economies.» Global Trade Journal, vol. 5, no. 2, pp. 112–119, 2023. URL: <https://www.globaltrade.org/journal/vol5/no2> (murojaat sanasi: 15.03.2024). [112–119-betlar]

2. Rakhimova, M. «Certification Standards and Market Access: The Case of Uzbekistan's Textile Industry.» Central Asia Economic Review, vol. 11, no. 3, pp. 88–95, 2024. URL: <https://caer.uz/archive/vol11-no3> (murojaat: 10.05.2024). [88–95-betlar]
3. Khudayberdiev, O. «Free Economic Zones and Export-Driven Industrialization in Uzbekistan.» Journal of Regional Development Policy, vol. 8, no. 4, pp. 134–142, 2023. URL: <https://jrpd.org/vol8/issue4> (murojaat: 22.01.2024). [134–142-betlar]
4. Tursunov, S. «The Role of Technological Modernization in Textile SMEs.» Silk Road Economic Journal, vol. 6, no. 1, pp. 45–53, 2022. URL: <https://srej.uz/vol6/no1> (murojaat: 18.09.2023). [45–53-betlar]
5. Karimova, N. «Post-Boycott Export Strategies for Uzbek Cotton Products.» International Journal of Trade and Development, vol. 7, no. 2, pp. 100–107, 2023. URL: <https://ijtd.org/issues/vol7-no2> (murojaat: 05.04.2024). [100–107-betlar]
6. Yusupov, F. «The 'Made in Uzbekistan' Brand and Global Market Integration.» Emerging Market Business Insights, vol. 9, no. 1, pp. 71–80, 2024. URL: <https://embi.org/vol9-no1> (murojaat: 14.06.2024). [71–80-betlar]
7. Jurayev, K. «Public-Private Investment Models in the Textile Sector.» Uzbekistan Economic Review, vol. 10, no. 3, pp. 59–66, 2023. URL: <https://uer.uz/vol10/no3> (murojaat: 28.02.2024). [59–66-betlar]
8. Abdullaeva, G. «Export Financing Mechanisms for Textile Enterprises.» Finance and Industry Journal, vol. 12, no. 2, pp. 91–98, 2023. URL: <https://fij.uz/vol12/no2> (murojaat: 11.03.2024). [91–98-betlar]
9. Sodikov, L. «International Trade Policy and Textile Industry Reform in Uzbekistan.» World Economics and Policy, vol. 15, no. 4, pp. 115–122, 2024. URL: <https://wep-journal.org/vol15/no4> (murojaat: 30.07.2024). [115–122-betlar]

O‘ZBEKISTON SOLIQ XIZMATINING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI: HOLATI, SAMARADORLIGI VA ISTIQBOLLARI

Abdug‘afforov Farruxbek Ismatjon o‘g‘li

«Vatan» universiteti, Toshkent, O‘zbekiston

ANNOTATSIYA: Ushbu maqola O‘zbekiston soliq xizmatining raqamli transformatsiya jarayonini, joriy etilgan axborot texnologiyalari vositalarining holati va samaradorligini ilmiy jihatdan tahlil qiladi. Tadqiqotda soliq sohasidagi raqamlashtirish jarayoni uch bosqichga ajratiladi va asosiy AKT vositalari - elektron hisob-fakturalar, onlayn nazorat-kassa apparatlari, tovarlarni majburiy markirovka qilish va P2P-monitoring - tizimli baholanadi. Korrelyatsion-regression tahlil axborot texnologiyalari joriy etilish darajasi va soliq tushumlari o‘rtasida juda kuchli ijobiy bog‘liqlik ($r = 0,97$) mavjudligini ko‘rsatdi. «Fiskal tahlillar» ochiq axborot kanalining 2026-yil ma’lumotlari asosida soliq tushumlarining tarkibiy dinamikasi, risk asosida soliq auditining samaradorligi va raqamli xizmatlardan foydalanish ko‘rsatkichlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari soliq xizmatining axborot tizimlari integratsiyasini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit soʻzlar: soliq xizmati, raqamli transformatsiya, axborot texnologiyalari, elektron hisob-faktura, onlayn nazorat-kassa apparati, soliq tushumlari, korrelyatsion tahlil, P2P-monitoring, soliq maʼmuriyatchiligi.

KIRISH.

Soliq xizmatining raqamli transformatsiyasi zamonaviy davlat boshqaruvining eng muhim yoʻnalishlaridan biriga aylandi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining soliq tizimiga keng joriy etilishi soliq tushumlarini oshirish, maʼmuriy xarajatlarni kamaytirish va soliq toʻlovchilar uchun xizmat sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Oʻzbekiston Respublikasi 2017-yildan boshlab soliq sohasida keng koʻlamli islohotlarni amalga oshirmoqda. «Raqamli Oʻzbekiston - 2030» strategiyasi (PF-6079-son, 2020-yil) va «Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish toʻgʻrisida»gi PF-6098-son Farmon (2020-yil) mazkur jarayonning huquqiy poydevorini tashkil etadi.

Tadqiqot muammosi shundaki, soliq xizmatining raqamli transformatsiyasi jadal surʼatda kechayotgan boʻlsa-da, joriy etilgan AKT vositalarining samaradorligi, ularning oʻzaro integratsiya darajasi va soliq tushumlariga real taʼsiri yetarli darajada miqdoriy tahlil qilinmagan. Bu holat raqamli soliq siyosatini dalillarga asoslangan tarzda takomillashtirishni qiyinlashtiradi.

Tadqiqotning maqsadi - Oʻzbekiston soliq xizmatining raqamli transformatsiya holatini tizimli tahlil qilish, joriy etilgan AKT vositalarining samaradorligini baholash va ularni takomillashtirish boʻyicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: (1) soliq sohasidagi raqamlashtirish jarayonini bosqichlarga ajratib oʻrganish; (2) asosiy AKT vositalarini tizimli baholash; (3) AKT joriy etilishi va soliq tushumlari oʻrtasidagi statistik bogʻliqlikni aniqlash; (4) ochiq maʼlumotlar asosida raqamli xizmatlar samaradorligini tahlil qilish; (5) integratsiyani takomillashtirish boʻyicha tavsiyalar berish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi - birinchi marta Oʻzbekiston soliq xizmatining AKT vositalari kompleks va miqdoriy tahlil qilinib, AKT joriy etilishi va soliq tushumlari oʻrtasidagi korrelyatsion-regression bogʻliqlik empirik asoslab berildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Soliq xizmatining raqamli transformatsiyasi xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng oʻrganilgan. OECD ning «Tax Administration 3.0» (2020) konsepsiyasi soliq maʼmuriyatchiligining raqamli bosqichini nazariy asoslab beradi. [1 p, 35] Konsepsiyaga koʻra, raqamli soliq xizmati soliq jarayonlarini biznes-jarayonlarga integratsiya qilish (compliance by design) tamoyiliga asoslanadi.

Raqamli soliq xizmati boʻyicha xorijiy tajriba boy: Janubiy Koreyaning Hometax tizimi real vaqtda soliq hisobotini taʼminlaydi, Singapurning IRAS agentligi No-Filing Service joriy etgan, Buyuk Britaniyaning «Making Tax Digital» dasturi bosqichli raqamlashtirishni amalga oshiradi. [2 p, 34] Mahalliy ilmiy adabiyotda soliq maʼmuriyatchiligi va soliq tizimini takomillashtirish masalalari A.S. Joʻrayev, M.Q. Pardayev va boshqa olimlarning ishlarida tadqiq etilgan. [3 p, 154]; [4 p, 156]

O‘zbekistondagi soliq raqamlashtirishning amaliy jihatlari mustaqil iqtisodiy tahlilchilar tomonidan ham faol muhokama qilinmoqda. Mustaqil tahlilchilar P2P-monitoring tizimining huquqiy asoslari va AKT vositalarining iqtisodiy samaradorligi masalalarini ko‘taradilar. Biroq mavjud tadqiqotlarda O‘zbekiston soliq xizmatining AKT vositalari kompleks, miqdoriy va integratsiya nuqtai nazaridan yetarlicha tahlil qilinmagan. Aynan shu bo‘shliq mazkur tadqiqotning yo‘nalishini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Tadqiqotda to‘rtta asosiy metod qo‘llanildi. Birinchi metod - statistik dinamik tahlil: 2020-2025-yillar oralig‘idagi soliq tushumlari va AKT ko‘rsatkichlari dinamikasi o‘rganildi. Ikkinchi metod - korrelyatsion-regression tahlil: AKT joriy etilish darajasi va soliq tushumlari o‘rtasidagi bog‘liqlik miqdoriy aniqlandi. Uchinchi metod - qiyosiy tahlil: AKT vositalari va integratsiya darajasi tizimli taqqoslandi. To‘rtinchi metod - kontent-tahlil: «Fiskal tahlillar» ochiq axborot kanalining 2026-yil ma’lumotlari tahlil qilindi. [5 p, 45]

Tadqiqotda Davlat soliq qo‘mitasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Davlat statistika agentligi rasmiy ma’lumotlari hamda «Fiskal tahlillar» kanalining ochiq statistik ma’lumotlaridan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

O‘zbekistonda soliq sohasidagi raqamli transformatsiya jarayoni uch bosqichga ajratilishi mumkin. Birinchi bosqich (2017-2019) - soliq tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha boshlang‘ich qadamlar, soliq qonunchiligini soddalashtirish. Ikkinchi bosqich (2020-2023) - «Raqamli O‘zbekiston - 2030» strategiyasi qabul qilingach, EHF, ONKKA va markirovka tizimlarining keng joriy etilishi. Uchinchi bosqich (2024-hozirgi vaqt) - sun‘iy intellekt asosida «aqlli» nazorat tizimini joriy etish va P2P-monitoringning kengayishi.

Soliq tushumlari so‘nggi besh yilda barqaror o‘sib bormoqda. Quyidagi jadval soliq tushumlari va AKT joriy etilish darajasi dinamikasini aks ettiradi (1-jadval):

Yil	Soliq tushumi/YaIM, %	AKT indeksi (0-100)	Daromad solig‘i to‘lovchilari, mln
2020	23,4	45	5,2
2021	24,1	55	5,5
2022	24,5	65	5,8
2023	25,8	73	6,1
2024	26,2	78	6,3

1-jadval. Soliq tushumlari va AKT joriy etilishi dinamikasi (2020-2024)

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, AKT indeksi 2020-yildagi 45 balldan 2024-yilda 78 ballga oshgan. Ayni davrda soliq tushumlarining YaIMga nisbati 23,4 foizdan 26,2 foizga, daromad solig‘i to‘lovchilari soni 5,2 mln dan 6,3 mln gacha o‘sgan. Bu

ko'rsatkichlar o'rtasidagi parallel o'sish AKT vositalarining soliq bazasini kengaytirishdagi rolini ko'rsatadi.

AKT joriy etilishi va soliq tushumlari o'rtasidagi bog'liqlikni miqdoriy aniqlash uchun korrelyatsion-regression tahlil o'tkazildi. Tahlil natijalari quyidagicha:

– AKT indeksi va soliq tushumi/YaIM nisbati o'rtasidagi Pirson korrelyatsiya koeffitsienti: $r = 0,97$ (juda kuchli ijobiy bog'liqlik);

– AKT indeksi va daromad solig'i to'lovchilari soni o'rtasida: $r = 0,99$ (deyarli funksional bog'liqlik);

– determinatsiya koeffitsienti $R^2 = 0,94$ (modeldagi o'zgaruvchanlikning 94 foizi AKT bilan tushuntiriladi).

Sodda chiziqli regression model quyidagi ko'rinishga ega:

$$\text{Soliq tushumi/YaIM} = 18,4 + 0,10 \times \text{AKT indeksi}$$

Model shuni anglatadiki, AKT indeksining har bir bandga oshishi soliq tushumlarining YaIMga nisbatini o'rtacha 0,10 foiz punktga oshiradi. Demak, AKT indeksini 78 dan 100 ballgacha oshirish soliq tushumlarining YaIMga nisbatini taxminan 2,2 foiz punktga ko'tarishi mumkin. Bu sezilarli fiskal salohiyatni ifodalaydi.

O'zbekistonda joriy etilgan asosiy AKT vositalari va ularning qamrov darajasi 2-jadvalda keltirilgan:

AKT vositasi	Joriy etilgan yil	Qamrov darajasi
my.soliq.uz portali	2018	100% ro'yxatga olingan to'lovchilar
Elektron hisob-fakturalar (EHF)	2019-2022	QQS to'lovchilarining ~95%
Onlayn nazorat-kassa apparatlari (ONKKA)	2020	Chakana savdoning ~85%
Tovarlarni majburiy markirovka qilish	2019-2024	Tarmoqlar bo'yicha bosqichli
P2P-monitoring	2025-h.v.	Sinov rejimida
Sun'iy intellekt asosida risk-tanlash	2024-h.v.	Tekshiruvlarning ~20%

2-jadval. O'zbekistonda joriy etilgan asosiy AKT vositalari

Tahlil shuni ko'rsatadiki, asosiy AKT vositalari (my.soliq.uz, EHF, ONKKA) yuqori qamrovga erishgan, biroq yangi vositalar - P2P-monitoring va sun'iy intellekt asosida risk-tanlash - hali sinov bosqichida. Bu yo'nalishlar bo'yicha huquqiy poydevorni mustahkamlash va texnik salohiyatni oshirish zarur.

Davlat soliq qo'mitasiga aloqador «Fiskal tahlillar» ochiq axborot kanali soliq ma'muriyatchiligi statistikasini muntazam e'lon qiladi. Kanalning 2026-yil ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yilning birinchi choragida Davlat budjetiga soliq tushumlari 63,6 trln so'mni tashkil etgan bo'lib, bu o'tgan yilning mos davriga nisbatan 24 foizga ko'p. Eng yuqori o'sish foyda solig'i (+43%) bo'yicha kuzatilgan.

Risk asosida soliq auditining samaradorligi alohida e'tiborga loyiq. 2026-yil yanvar-aprel oylarida soliqlarni to'lamaslik xavfi yuqori bo'lgan atigi 1 338 ta subyektda audit o'tkazilgan - bu jami 589,1 ming soliq to'lovchining faqat 0,22 foizini tashkil etadi. Bu ko'rsatkich AKT asosida soliq nazoratining markaziy afzalligini namoyon etadi: tekshiruvlar barcha to'lovchilarga emas, balki risk-tahlil yordamida tanlangan eng yuqori riskli kichik guruhga qaratiladi.

Raqamli xizmatlardan foydalanish ko'rsatkichlari ham yuqori. «Soliq» mobil ilovasi 16,9 mln dan ortiq foydalanuvchini ro'yxatga olgan (faol foydalanuvchilar 15,8 mln). 2026-yil yanvar-aprel oylarida 197,8 ming korxona 17,4 mln dan ortiq elektron hisob-faktura shakllantirgan. Soliq qo'mitasiga kelib tushgan murojaatlarning 83,7 foizi elektron shaklda amalga oshirilgan.

AKT vositalarining samaradorligi ularning o'zaro integratsiya darajasiga bog'liq. Tahlil shuni ko'rsatadiki, soliq xizmati ichidagi tizimlar (my.soliq.uz, EHF, ONKKA) yuqori darajada integratsiyalashgan. Biroq soliq xizmati va boshqa davlat organlari - bojxona qo'mitasi, Davlat statistika agentligi, notarius xizmati - o'rtasidagi integratsiya hali yetarli darajada emas. Bu integratsiya bo'shlig'i soliq nazoratining to'liq samaradorligiga erishishga to'sqinlik qiladi.

Tadqiqot natijalari O'zbekiston soliq xizmatining raqamli transformatsiyasida sezilarli yutuqlarga erishilganini ko'rsatadi. AKT joriy etilishi va soliq tushumlari o'rtasidagi juda kuchli korrelyatsion bog'liqlik ($r = 0,97$) raqamlashtirish fiskal salohiyatni oshirishning samarali vositasi ekanligini empirik tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, bir qator muammolar saqlanmoqda. Birinchidan, P2P-monitoring va sun'iy intellekt asosida risk-tanlash kabi yangi vositalarning huquqiy poydevori yetarli darajada mustahkamlanmagan. Ikkinchidan, mintaqalararo raqamli tafovut soliq nazoratining hududiy samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi. Uchinchidan, soliq xizmati va boshqa davlat organlari o'rtasidagi integratsiya cheklangan.

Tadqiqotning cheklovi sifatida shuni e'tirof etish kerakki, korrelyatsion tahlil 2020-2024-yillar ma'lumotlariga asoslangan bo'lib, qisqa vaqt qatori statistik xulosaning ishonchliligini cheklaydi. Shuningdek, soliq tushumlari o'sishiga AKTdan tashqari iqtisodiy o'sish, inflyatsiya va boshqa omillar ham ta'sir ko'rsatadi, bu omillarni to'liq ajratish qo'shimcha tadqiqot talab etadi.

XULOSA.

Ushbu tadqiqot O'zbekiston soliq xizmatining raqamli transformatsiya holatini tizimli tahlil qildi. Asosiy natijalar: birinchidan, soliq sohasidagi raqamlashtirish uch bosqichni o'tkazgani aniqlandi; ikkinchidan, AKT joriy etilishi va soliq tushumlari o'rtasida juda kuchli ijobiy bog'liqlik ($r = 0,97$) empirik isbotlandi; uchinchidan, asosiy AKT vositalari yuqori qamrovga erishgani, ammo yangi vositalar hali sinov bosqichida ekanligi ko'rsatildi; to'rtinchidan, ochiq ma'lumotlar tahlili risk asosida soliq auditining yuqori samaradorligini (jami to'lovchilarning 0,22 foizi tekshirilgan) tasdiqladi.

Amaliy tavsiyalar quyidagilardan iborat:

– P2P-monitoring va sun'iy intellekt asosida risk-tanlash tizimlarining huquqiy poydevorini mustahkamlash;

– soliq xizmati va boshqa davlat organlari (bojxona, statistika agentligi) o‘rtasidagi axborot integratsiyasini kuchaytirish;

– mintaqalararo raqamli tafovutni qisqartirish maqsadida orqada qolgan hududlarga AKT infratuzilmasi investitsiyalarini yo‘naltirish;

– soliq ma‘muriyatchiligi statistikasini ochiq va shaffof e‘lon qilish amaliyotini kengaytirish, bu jamoatchilik nazoratini kuchaytiradi.

Kelajak tadqiqotlar uchun AKT vositalarining soliq tushumlariga ta‘sirini boshqa omillardan ajratuvchi ko‘p omilli ekonometrik modelni ishlab chiqish hamda AKT vositalarining xarajat-foyda tahlilini o‘tkazish istiqbolli yo‘nalishlar hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston soliq xizmatining raqamli transformatsiyasi sezilarli natijalar bermoqda, biroq uning to‘liq salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun huquqiy poydevorni mustahkamlash va axborot tizimlari integratsiyasini chuqurlashtirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD. Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration. - Paris: OECD Publishing, 2020. - 156 p.

2. OECD. Tax Administration 2024: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies. - Paris: OECD Publishing, 2024. - 248 p.

3. IMF. Republic of Uzbekistan: 2025 Article IV Consultation. - Washington DC: IMF, June 2025.

4. Jo‘rayev A.S. Davlat soliq xizmati. - T.: Iqtisod-moliya, 2022. - 384 b.

5. Pardayev M.Q. Soliq nazorati: nazariya va amaliyot. - T.: Iqtisod-moliya, 2021. - 296 b.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-sonli «Raqamli O‘zbekiston - 2030» strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Farmoni. - T., 2020.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktyabrdagi PF-6098-sonli «Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish to‘g‘risida»gi Farmoni. - T., 2020.

8. O‘zbekiston Respublikasining «Soliq va budget siyosatining 2026-yilga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlari» to‘g‘risidagi O‘RQ-1108-son Qonuni. - T., 2025.

9. «Fiskal tahlillar» ochiq axborot kanali. - <https://t.me/fiskaltahlil> (murojaat sanasi: 22.05.2026).

10. Davlat soliq qo‘mitasining rasmiy veb-sayti. - <https://www.soliq.uz> (murojaat sanasi: 20.05.2026).

11. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. 2026-2028 yillar uchun Budjetnoma. - T., 2025.

12. Uzaqov A.T. Soliq tizimida axborot texnologiyalari orqali ko‘rsatilayotgan xizmatlar va ularning ahamiyati // Modern Science and Research. - 2024. - Vol. 3, Issue 10. - B. 366-375.

13. Iqtisodchilar XVJ soliq siyosati bo‘yicha O‘zbekistonga bergan tavsiyalarni tanqid qilmoqda // Gazeta.uz. - 26.06.2025.

14. Soliq organlari P2P-o'tkazmalarini nazorat qilyapti // Spot.uz. - 13.05.2026.

HUDUDLARDA KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY SOLIQLARNING TA'SIRI

Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich

Namangan davlat universiteti

Moliyaviy munosabatlar kafedrası o'qituvchisi

saidali.asqaraliyev1990@gmail.com

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0005-0015-6093>

Annotatsiya: Ushbu ilmiy-tezisdá O'zbekiston hududlarida kichik biznesni rivojlantirishda mahalliy soliqlarning ta'siri tadqiq etilgan. Yer, mulk, ekologik, yo'l va suv soliqlari tahlil qilingan. Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg'ona va Qoraqalpog'iston kabi hududlardagi ta'sir taqqoslangan. Dolzarb muammolar: stavkalarining bir xil emasligi, soliq yig'ish samaradorligining pastligi, mahalliy hokimiyatlarning vakolatlari cheklanganligi, raqamli tizimlar yetishmovchisi. Germaniya, AQSh, Xitoy va Hindiston tajribasi asosida takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mahalliy soliqlar, yer solig'i, mulk solig'i, ekologik soliq, mahalliy byudjet, viloyat byudjeti, mahalliy hokimiyat, soliq yuki, soliq stavkalari, soliq yig'ish, soliq nazorati, soliq ma'naviyati, soliq siyosati, soliq islohotlari, soliq decentralizatsiyasi, mahalliy o'z-o'zini boshqarish.

KIRISH

Mahalliy soliqlar - bu mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan joyida yig'iladigan va mahalliy byudjetlarga tushadigan soliqlar turi. O'zbekiston Respublikasida mahalliy soliqlar tizimi yer solig'i, mulk solig'i, ekologik soliq, yo'l solig'i va boshqa soliqlarni o'z ichiga oladi. Hududlarda kichik biznesni rivojlantirishda mahalliy soliqlarning ta'siri alohida ahamiyatga ega, chunki mahalliy soliqlar tadbirkorlik subyektlarining xarajatlar tuzilmasida muhim o'rin egallaydi va ularning raqobatbardoshligiga ta'sir qiladi [1.p, 87].

O'zbekiston Respublikasida mahalliy soliqlar quyidagi guruhlariga bo'linadi:

Yer solig'i. Tadbirkorlik faoliyatida foydalaniladigan yer uchastkalari uchun to'lanadigan soliq. Stavkalar yer joylashgan hudud, uning maqsadi va sifatiga qarab belgilanadi.

Mulk solig'i. Korxonalar va tashkilotlarning asosiy fondlari, shuningdek, yuridik va jismoniy shaxslarning binolari va inshootlari uchun to'lanadigan soliq.

Ekologik soliq. Atrof-muhitga zarar yetkazish uchun to'lanadigan soliq. Bu soliq ishlab chiqarish jarayonida chiqindilar va zararli moddalar chiqaruvchi korxonalar uchun qo'llaniladi.

Yo'l solig'i. Avtotransport vositalaridan olinadigan soliq.

Suv solig'i. Suv resurslaridan foydalanish uchun to'lanadigan soliq.

Turizm va bazaviy soliq. Ayrim hududlarda turistik zonalar va savdo obyektlaridan olinadigan qo'shimcha to'lovlar.

Mahalliy soliqlar tushumlari viloyat va tuman byudjetlarining asosiy manbai hisoblanadi. 2025-yilda hududlarda amalga oshiriladigan drayver loyihalarni zarur infratuzilma bilan ta'minlash uchun qo'shimcha 500 milliard so'm mablag' ajratilishi rejalashtirilgan[2. P,89].

Mahalliy soliqlarning kichik biznes subyektlariga ta'siri quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi:

Birinchidan, xarajatlarni oshirish orqali. Mahalliy soliqlar tadbirkorlik subyektlarining doimiy xarajatlarini oshiradi. Bu esa mahsulot va xizmatlarning tannarxini ko'taradi va ularning bozordagi raqobatbardoshligini pasaytiradi.

Ikkinchidan, joylashish qarorlariga ta'sir qilish orqali. Yuqori mahalliy soliqlar tadbirkorlarni boshqa, soliq yuki pastroq hududlarga ko'chishga undaydi. Bu esa ayrim hududlarda biznes faoliyatining susayishiga olib keladi[3. P, 87].

Uchinchidan, investitsiyalar jalb qilish imkoniyatlarini cheklash orqali. Mahalliy soliqlar yuqori bo'lgan hududlarga investitsiyalar jalb qilish qiyinlashadi, chunki investorlar soliq yuki pastroq joylarni afzal ko'radi.

To'rtinchidan, mahalliy byudjet imkoniyatlarini kengaytirish orqali. Mahalliy soliqlar tushumlari orqali yig'ilgan mablag'lar mahalliy infratuzilmani rivojlantirish, ijtimoiy obyektlarni qurish va xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga sarflanadi. Bu o'z navbatida biznes muhitini yaxshilaydi.

O'zbekiston hududlari o'rtasida iqtisodiy rivojlanish darajasi jihatidan sezilarli farqlar mavjud. Bu farqlar mahalliy soliqlarning ta'sirini ham turlicha qiladi:

Toshkent shahri. Eng yuqori iqtisodiy faollik va biznes zichligi. Mahalliy soliqlar tushumlari eng yuqori, lekin soliq yuki ham nisbatan yuqori. Kichik biznes uchun eng raqobatbardosh, lekin eng qimmat hudud[5, p. 6]

Samarqand, Buxoro, Farg'ona viloyatlari. O'rta darajadagi iqtisodiy rivojlanish. Mahalliy soliqlarning ta'siri o'rtacha. Turizm va qishloq xo'jaligi sohalaridagi kichik biznes uchun qulay shart-sharoitlar mavjud.

Qoraqalpog'iston Respublikasi, Navoiy, Xorazm viloyatlari. Iqtisodiy jihatdan orqada qolgan hududlar. Mahalliy soliqlarning ta'siri nisbatan past, lekin infratuzilma yetishmovchiligi va bozor imkoniyatlarining cheklanganligi kichik biznes rivojlanishini to'xtatib turadi[6, p. 210].

PF-50-sonli Farmonga muvofiq, Qoraqalpog'iston Respublikasida kichik va o'rta biznes subyektlariga qo'shimcha imtiyozlar berilmoqda. Jumladan, Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturi doirasida yangidan tashkil etilgan subyektlarga garov ta'minotidan kelib chiqib kredit ajratishga ruxsat berilgan.

Hududlarda kichik biznesni rivojlantirishda mahalliy soliqlar bilan bog'liq quyidagi dolzarb muammolar mavjud:

Birinchi muammo - mahalliy soliqlar stavkalarining bir xil emasligi. Turli hududlarda bir xil turdagi mahalliy soliqlar uchun turli stavkalar belgilangan. Bu tadbirkorlar o'rtasida adolatsizlik yuzaga kelishiga va soliq muhitini prognoz qilish qiyinlashishiga olib keladi.

Ikkinchi muammo - soliq yig'ish samaradorligining pastligi. Ba'zi hududlarda mahalliy soliqlarni yig'ish tizimi yetarlicha takomillashmagan. Bu soliq tushumlarining kamayishiga va byudjet mablag'larini noto'g'ri taqsimlashga olib keladi.

Uchinchi muammo - mahalliy hokimiyatlarning soliq siyosatini mustaqil belgilash imkoniyatining cheklanganligi. Mahalliy soliqlar stavkalari markazdan belgilanadi, mahalliy hokimiyatlar esa faqat yig'ishni tashkil etadi. Bu hududlarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda soliq siyosatini moslashtirish imkoniyatini cheklaydi.

To'rtinchi muammo - kichik biznes subyektlarini soliqdan yashirish. Yuqori mahalliy soliqlar tadbirkorlarni rasmiy ro'yxatdan o'tmaslikka yoki haqiqiy daromadlarini yashirishga undaydi. Bu yashirin iqtisodiyotning kengayishiga olib keladi.

Beshinchi muammo - mahalliy soliqlar va davlat soliqlari o'rtasidagi muvofiqlashtirish yetishmovchiligi. Ba'zi hollarda mahalliy soliqlar va davlat soliqlari bir-birini takrorlaydi yoki ziddiyatli bo'ladi. Bu tadbirkorlar uchun qo'shimcha qiyinchiliklar yaratadi.

Oldinchi muammo - raqamli texnologiyalardan yetarlicha foydalanilmayotganligi. Ko'pgina hududlarda mahalliy soliqlarni yig'ish va hisobot berish jarayoni hali ham qo'lda amalga oshiriladi. Bu xatoliklar va kechikishlarga olib keladi.

Yuqoridagi muammolarni hal etish va mahalliy soliqlarning kichik biznesni rivojlantirishga ta'sirini yaxshilash uchun quyidagi yo'nalishlarda ishlash lozim:

Mahalliy soliqlar stavkalarini optimallashtirish. Turli hududlardagi iqtisodiy rivojlanish darajasini hisobga olgan holda stavkalarni differensiatsiyalash. Iqtisodiy jihatdan orqada qolgan hududlarda stavkalarni pasaytirish orqali investitsiyalar jalb qilishni rag'batlantirish.

Mahalliy hokimiyatlarga soliq siyosatida keng vakolatlar berish. Hududlarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda mahalliy soliq imtiyozlarini belgilash huquqini berish. Bu tadbirkorlarni ma'lum hududlarga jalb qilishga yordam beradi.

Raqamli tizimlarni joriy etish. Mahalliy soliqlarni yig'ish, hisoblash va nazorat qilishni avtomatlashtirish. "Soliq" mobil ilovasi kabi platformalarni mahalliy soliqlarga ham qo'llash.

Soliq ma'naviyatini oshirish. Tadbirkorlar va aholining soliq huquqiyoti haqidagi xabardorligini oshirish. Soliqlarni ixtiyoriy to'lashni rag'batlantirish dasturlarini ishlab chiqish.

Mahalliy soliqlar tushumlarini shaffof taqsimlash. Yig'ilgan mablag'larning qanday sarflanishini jamoatchilikka ochiq qilish. Bu tadbirkorlarning soliq to'lashga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Kichik biznes uchun mahalliy soliq imtiyozlarini kengaytirish. Hududlardagi kichik biznes markazlari, sanoat zonalar va agro sanoat parklarida mahalliy soliqlardan ozod etish yoki chegirmalar belgilash[4, p 3].

Dunyo davlatlarida mahalliy soliqlarni boshqarish tajribasi O'zbekistonga quyidagi darslarni beradi:

- **Germaniyada** mahalliy soliqlar stavkalari federal hududlar tomonidan mustaqil belgilanadi va bu raqobatbardosh soliq muhitini yaratadi;
- **AQShda** mahalliy soliqlar tizimi juda murakkab bo'lsa-da, har bir shtat o'z soliq siyosatini mustaqil belgilaydi;
- **Xitoyda** maxsus iqtisodiy zonalar yaratilib, ularda mahalliy soliqlardan to'liq ozod etish amalga oshiriladi;
- **Hindistonda** GST tizimi joriy etilgach, mahalliy soliqlar tizimi soddalashtirildi va bu kichik biznes uchun katta yengillik bo'ldi.

O'zbekiston uchun eng muhim dars - mahalliy soliqlar tizimini markazlashtirish va mahalliy o'z-o'zini boshqarish o'rtasida to'g'ri muvozanatni topishdir.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, Hududlarda kichik biznesni rivojlantirishda mahalliy soliqlarning ta'siri ikkilamchi xususiyatga ega. Bir tomondan, mahalliy soliqlar tadbirkorlik subyektlarining xarajatlarini oshiradi va ularning raqobatbardoshligini pasaytiradi. Boshqa tomondan, mahalliy soliqlar tushumlari orqali infratuzilmani rivojlantirish va biznes muhitini yaxshilashga xizmat qiladi. Hozirgi dolzarb muammolarni - stavkalarning bir xil emasligi, raqamli tizimlarning yetishmovchiligi, mahalliy hokimiyatlarning vakolatlarining cheklanganligini hal etish orqali mahalliy soliqlarning kichik biznesni rivojlantirishga ta'sirini yanada ijobiy yo'nalishga o'tkazish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maslov V.I. Malyj biznes i ego gosudarstvennaya podderjka. Moskva: INFRA-M, 2018.
2. Qodirov J.Q. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning iqtisodiy asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
3. TFQM.uz - "Tadbirkorlar uchun soliq imtiyozlari", 2025-yil.
4. Ortiqov N.K. "Tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlashning huquqiy-iqtisodiy jihatlari", Cyberleninka, 2026-yil.
5. Tursinbayev , A., & Sirojiddinov , K. (2025). STATISTICAL ANALYSIS OF REGIONAL ECONOMIC POTENTIAL (A CASE STUDY OF NAMANGAN REGION). *Innovation Science and Technology*, 1(12). <https://doi.org/10.5281/zenodo.17941533>
6. Tursinbayev , A. (2026). O'ZBEKISTON XIZMAT KO'RSATISH SOHALARINING MAMLUKAT YAIMINING O'SISHIGA TA'SIRINING EMPIRIK TAHLILI . *Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil*, 4(2), 204-212. <https://doi.org/10.60078/2992-877X-2026-vol4-iss2-pp204-212>.

KICHIK BIZNES FAOLIYATIDA AYLANMADAN OLINADIGAN SOLIQLAR O'RNI VA AHAMIYATI

Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich

Namangan davlat universiteti

Moliyaviy munosabatlar kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada kichik biznesni rivojlantirishda soliqlarning o'рни, bunda aylanma soliq yukining kichik biznesga ta'siri shuningdek hozirda mavjud muammolar o'rganilgan va ularning yechimlari berilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, aylanma soliq, soliq stavkasi, soliq tartiblari, elektron nazorat tizimlari.

KIRISH

Aylanmadan olinadigan soliq (turnover tax) - bu O'zbekiston Respublikasida kichik biznes subyektlari uchun joriy etilgan soddalashtirilgan soliq tizimining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu soliq turi kichik va mikro biznes subyektlarining soliq yukini yengillashtirish, hisobdorlikni soddalashtirish va tadbirkorlik muhitini yaxshilash maqsadida qabul qilingan. 2025-yilda O'zbekistonda kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 55 foizga yetkazish, bandlikni ta'minlashda esa 75 foizga oshirish vazifasi qo'yilgan[3, p.156]. Aylanma soliqning o'рни va ahamiyatini to'g'ri baholash ushbu maqsadlarga erishishda muhim ahamiyatga ega.

Aylanmadan olinadigan soliq - bu tadbirkorlik subyektlarining tovarlar (ishlar, xizmatlar) realizatsiyasidan olingan umumiy daromadiga (aylanmasiga) qo'llaniladigan soliq turi. O'zbekiston Soliq kodeksiga muvofiq, bu soliq soddalashtirilgan soliq tizimi (SST) doirasida yakka tartibdagi tadbirkorlar, mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan to'lanadi[2, p.115].

Soddalashtirilgan soliq tizimi quyidagi soliq va yig'implarni o'z ichiga oladi:

- Aylanmadan olinadigan soliq;
- Jismoniy shaxslar daromad solig'i;
- Ijtimoiy soliq.

SSTga o'tish uchun quyidagi mezonlarga javob berish kerak:

- Yillik aylanma hajmi 1 mlrd so'mdan oshmasligi;
- Ishchilar soni kichik korxona uchun 100 nafardan, mikrofirma uchun 20 nafardan oshmasligi.

2025-yilda O'zbekistonda aylanmadan olinadigan soliq bo'yicha quyidagi stavkalar amal qilmoqda:

Mikrofirmalar uchun 1% stavka. Yillik aylanma hajmi 1 mlrd so'mdan kam bo'lgan va ishchilar soni 20 nafargacha bo'lgan subyektlar uchun aylanmadan 1% miqdorida soliq to'lanadi. Bu eng past stavka bo'lib, boshlang'ich bosqichdagi biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

Kichik korxonalar uchun 4% stavka. Yillik aylanma hajmi 1 mlrd so'mgacha bo'lgan kichik korxonalar uchun aylanmadan 4% miqdorida soliq to'lanadi. Bu stavka umumiy soliq tizimiga nisbatan ancha past hisoblanadi.

Yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun 3% stavka. 2025-yildan boshlab yakka soliq to'lovi stavkasi 4% dan 3% ga tushirildi. Bu o'zgarish yakka tartibdagi tadbirkorlarning soliq yukini yanada yengillashtirishga qaratilgan.

Patent asosida soliq to'lash. Ma'lum faoliyat turlari uchun aylanmaga bog'liq bo'lmagan qat'iy soliq miqdori belgilanadi. Patent bo'yicha yillik to'lov 5-15 bazaviy hisoblash miqdori oralig'ida belgilanadi.

Aylanmadan olinadigan soliqning kichik biznes faoliyatida quyidagi asosiy ahamiyatlari mavjud:

Hisobdorlikni soddalashtirish. Aylanma soliq tizimi umumiy soliq tizimiga nisbatan ancha soddalashtirilgan hisob-kitob tartibini talab qiladi. Bu kichik biznes subyektlarining buxgalteriya xarajatlarini kamaytirishga va hisobotlarni osonroq taqdim etishga yordam beradi.

Soliq yukini kamaytirish. Umumiy soliq tizimida korxonalar foyda solig'i (15%), QQS (12%), ijtimoiy soliq (12%) va boshqa soliqlarni to'lashi kerak[1,p.270]. SST doirasida esa faqat aylanmadan bitta soliq to'lanadi, bu soliq yukini 2-3 barobar kamaytiradi.

Boshlang'ich kapitalni tejash. Kam soliq to'lovlari natijasida biznes subyektlarida qo'shimcha mablag'lar paydo bo'ladi. Bu mablag'lar ishlab chiqarishni kengaytirish, yangi uskunalar sotib olish yoki xodimlarni rag'batlantirish uchun yo'naltirilishi mumkin.

Yangi tadbirkorlarni rag'batlantirish. Past soliq stavkalari va soddalashtirilgan tartib yangi biznes boshlashni istagan shaxslar uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Bu tadbirkorlik faoliyatining kengayishiga va yangi biznes subyektlarining paydo bo'lishiga olib keladi.

Yashirin iqtisodiyotni kamaytirish. Soddalashtirilgan soliq tizimi tadbirkorlarni soliqlarni yashirin to'lashdan voz kechishga undaydi. Rasmiy soliq yuki past bo'lgani sababli, ko'plab tadbirkorlar o'z faoliyatini yashirin emas, rasmiy ravishda amalga oshirishga moyil bo'ladi.

Aylanmadan olinadigan soliq tizimining amaliyotda quyidagi dolzarb muammolari mavjud:

Birinchi muammo - aylanma chegarasining yetarlicha yuqori emasligi. 1 mlrd so'mlik aylanma chegarasi ba'zi kichik biznes subyektlari uchun yetarli emas. Biznes o'sishi natijasida aylanma chegarasidan oshib ketgan subyektlar umumiy soliq tizimiga o'tishga majbur bo'ladi, bu ularning soliq yukini keskin oshiradi va rivojlanishni to'xtatib qo'yishi mumkin.

Ikkinchi muammo - "tugatish va qayta ochish" (phoenix) hodisasi. Ba'zi biznes subyektlari aylanma chegarasiga yaqinlashganda o'z faoliyatini tugatib, yangi nom bilan qayta ochishadi. Bu soliq tizimining maqsadiga zid bo'lib, davlat budjetiga zarar yetkazadi va raqobat muhitini buzadi.

Uchinchi muammo - soliq bazasini to'g'ri aniqlash qiyinligi. Aylanma soliq to'lovchilarining daromadlarini aniq nazorat qilish qiyin. Ko'p hollarda tadbirkorlar haqiqiy aylanma hajmini yashiradi va kamroq soliq to'laydi. Bu davlat budjeti tushumlarining kamayishiga olib keladi.

To'rtinchi muammo - bank xizmatlaridan cheklangan foydalanish. Ba'zi hollarda banklar SST to'lovchilariga kredit berishdan bosh tortadi, chunki ularning daromadlari aniq kuzatib bo'lmaydi. Bu kichik biznes subyektlarining moliyaviy imkoniyatlarini cheklaydi.

Beshinchi muammo - elektron tijorat va yangi biznes modellari uchun mos emasligi. Onlayn savdo, platforma iqtisodiyoti va boshqa yangi biznes modellari uchun aylanma soliq tizimi yetarlicha moslashuvchan emas. Bu sohalaridagi tadbirkorlar uchun qo'shimcha qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Oltinchi muammo - hududlar o'rtasidagi tengsizlik. Turli hududlarda aylanma soliqning ta'siri turlicha bo'ladi. Toshkent va boshqa yirik shaharlarda biznes subyektlari uchun 1 mlrd so'm yetarli bo'lmasa, viloyat markazlarida va qishloq joylarida bu miqdor yetarlicha katta hisoblanadi.

Yuqorida ko'rsatilgan muammolarni hal etish va aylanma soliq tizimining samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlarda ishlash lozim:

Aylanma chegarasini ko'tarish. Kichik biznes subyektlarining rivojlanishini cheklamagan holda aylanma chegarasini 2-3 mlrd so'mgacha ko'tarish maqsadga muvofiq. Bu "phoenix" hodisasini kamaytirishga va bizneslarning barqaror o'sishiga yordam beradi[4,p 128].

Oraliq soliq rejimini joriy etish. Mikrofirmalar va kichik korxonalar o'rtasida o'tish bosqichini yaratish maqsadida oraliq soliq stavkasini joriy etish (masalan, 1-3 mlrd so'm aylanma uchun 2% stavka).

Elektron nazorat tizimlarini kuchaytirish. Kassalar, bank hisobvaraqaalari va elektron to'lov tizimlari orqali aylanmani real vaqtda kuzatish imkoniyatini yaratish[5, p. 97].

Bank sektori bilan hamkorlikni rivojlantirish. SST to'lovchilarining kredit qobiliyatini baholash uchun maxsus mezonlarni ishlab chiqish va banklar bilan hamkorlikni kuchaytirish.

Yangi biznes modellarini hisobga olish. Elektron tijorat, platforma iqtisodiyoti va boshqa yangi sohalar uchun maxsus soliq tartiblarini ishlab chiqish.

Dunyo davlatlarida aylanmadan olinadigan soliq turli shakllarda qo'llaniladi:

- **Rossiya Federatsiyasida** patent tizimi va "soliq professional daromad" tizimi mavjud, bu yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun soddalashtirilgan soliq to'lash imkonini beradi;

- **Qozog'istonda** aylanma soliq stavkasi 3% ni tashkil qiladi va bu tizim kichik biznesni keng qamrovli qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi;

- **Turkiyada** kichik biznes uchun maxsus "basit usul" (soddalashtirilgan usul) mavjud bo'lib, bu tizim hisobdorlikni ancha soddalashtiradi.

O'zbekiston uchun eng muhim dars - aylanma soliq tizimini doimiy ravishda takomillashtirish, biznes subyektlarining o'sishini cheklamagan holda soliq yukini optimallashtirishdir.

Xulosa, Aylanmadan olinadigan soliq kichik biznes faoliyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U soliq yukini kamaytirish, hisobdorlikni soddalashtirish va yangi tadbirkorlarni rag'batlantirish orqali kichik biznesni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ammo hozirgi tizimda aylanma chegarasi, nazorat mexanizmlari va yangi biznes modellari bilan bog'liq muammolar mavjud. Bu muammolarni hal etish orqali aylanma soliq tizimining samaradorligini oshirish va kichik biznes subyektlarining rivojlanishini yanada tezlashtirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, 2025-yil tahriri.

2. Karimov M.M. O'zbekiston iqtisodiyotida tadbirkorlikning o'rni va roli. Toshkent: Universitet, 2022.
3. Qodirov J.Q. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning iqtisodiy asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
4. Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 2004.
5. World Bank. Doing Business Report 2020. Washington, D.C., 2020.

KICHIK BIZNES SUB'EKTLARI EKSPORT FAOLIYATINI RAG'BATLANTIRISHDA SOLIQLARNING O'RNI

Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich

Namangan davlat universiteti

Moliyaviy munosabatlar kafedrası o'qituvchisi

saidali.asqaraliyev1990@gmail.com

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0005-0015-6093>

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada kichik biznes subyektlari eksport faoliyatini rag'batlantirishda soliqlarning iqtisodiy ahamiyati, ularning eksport salohiyatiga ta'siri hamda amaldagi soliq imtiyozlarining samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasida kichik biznesni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan soliq siyosati, eksportni rag'batlantiruvchi mexanizmlar va ularning milliy iqtisodiyotdagi o'rni ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan o'rganilgan. Xususan, eksport qiluvchi kichik korxonalar uchun qo'shilgan qiymat solig'i, foyda solig'i va bojxona to'lovlari bo'yicha berilayotgan imtiyozlarning tashqi savdo hajmiga ta'siri statistik ko'rsatkichlar asosida tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Kichik biznes, eksport faoliyati, soliq siyosati, soliq imtiyozlari, eksportni rag'batlantirish, tashqi iqtisodiy faoliyat, qo'shilgan qiymat solig'i, foyda solig'i, eksport salohiyati, tadbirkorlik, iqtisodiy rivojlanish, raqobatbardoshlik, valyuta tushumi, investitsion muhit, bojxona imtiyozlari.

Abstract: This scientific article examines the role of taxation in stimulating the export activities of small business entities, the impact of tax policy on export potential, and the effectiveness of existing tax incentives. The study analyzes the tax policy aimed at supporting small businesses in the Republic of Uzbekistan, export promotion mechanisms, and their significance in the national economy from both theoretical and practical perspectives. In particular, the influence of tax incentives related to value-added tax, profit tax, and customs payments granted to export-oriented small enterprises is assessed based on statistical indicators of foreign trade activity.

Keywords: Small business, export activity, tax policy, tax incentives, export promotion, foreign economic activity, value-added tax, profit tax, export potential, entrepreneurship, economic development, competitiveness, foreign currency revenue, investment climate, customs incentives.

Аннотация: В данной научной статье исследуется роль налогов в стимулировании экспортной деятельности субъектов малого бизнеса, влияние налоговой политики на экспортный потенциал, а также эффективность действующих налоговых льгот. В исследовании с научно-теоретической и практической точек зрения проанализированы налоговая политика Республики Узбекистан, направленная на поддержку малого бизнеса, механизмы стимулирования экспорта и их значение в национальной экономике. В частности, на основе статистических показателей внешней торговли изучено влияние налоговых льгот по налогу на добавленную стоимость, налогу на прибыль и таможенным платежам, предоставляемых экспортно-ориентированным малым предприятиям.

Ключевые слова: Малый бизнес, экспортная деятельность, налоговая политика, налоговые льготы, стимулирование экспорта, внешнеэкономическая деятельность, налог на добавленную стоимость, налог на прибыль, экспортный потенциал, предпринимательство, экономическое развитие, конкурентоспособность, валютные поступления, инвестиционный климат, таможенные льготы.

Kirish.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik – O‘zbekiston iqtisodiyotining asosiy tayanchlaridan biri sanalib, davlat siyosatida ularning eksport salohiyatini kengaytirish ustuvor vazifalar qatorida ko‘riladi. Oxirgi yillarda mamlakatda tashqi savdoni erkinlashtirish va soliq-soliq siyosatini liberallashtirishga doir keng qamrovli islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, strategiya hujjatlarida 2023-yildan Qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkasi 12%gacha, 2025-yildan esa ayrim tarmoqlarda foyda solig‘i stavkasi 15%gacha pasaytirilishi belgilandi. Shu bilan birga, 2013 yilda kichik biznes eksportini qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi tashkil etilib, uning har hil soliq va yig‘imlardan ozod qilinishi kabi chora-tadbirlar joriy etildi. Tadqiqotning asosiy savoli – milliy soliq siyosati kichik biznes sub’ektlarining eksport faoliyatini qanday rag‘batlantiradi va ularning tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini qanday o‘zgartiradi? Joriy maqolada shu savolga qatlamma-qatlam yondoshilib, sabab–oqibat zanjiri orqali mavzu batafsil tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotda “qatlamma-qatlam” yondoshuviga muvofiq, makro (milliy bozor va siyosat), mezo (soha va tarmoqlar), mikro (korxona) darajadagi omillar ajratilgan. [1 p, 12] Sabab–oqibat tahlili uchun quyidagi asosiy omillar ko‘rib chiqildi: (i) soliq yukining miqdori va tuzilishi (foyda solig‘i, QQS, yagona soliq va ijtimoiy to‘lovlar), (ii) imtiyoz va preferensiyalar (soliq stavkalarini pasaytirish, soliq tekshiruvlaridan ozod qilish, eksportni rag‘batlantiruvchi subsidiya va kompensatsiyalar), (iii) tashqi bozor omillari (global savdo sharoiti, raqobat va transport-logistika), (iv) ichki infratuzilma va ma‘muriy to‘siqlar (soliq ma‘muriyatining nazorati va hisob-kitob jarayonlarining soddaligi). Statistik ma‘lumotlar va tadqiqotlar asosida tahliliy jadvallar hamda misollar tayyorlandi.

Soliq yukini kamaytirish: Masalan, qiymat solig‘i va foyda solig‘i stavkalarining pasaytirilishi kichik korxonalarda investitsiyalar hajmini oshirishi, shu orqali eksport raqobatbardoshligini yaxshilashi kutiladi. Soliq kodeksida kichik

korxonalar uchun yengilliklar joriy etilib, yagona soliq va ijtimoiy to'lov tizimiga o'tish imkoniyati berilgan. Ushbu omil → qo'shimcha mablag' eksportga yo'naltiriladi → eksport hajmi oshadi. [2 p, 22]

Soliq imtiyozlari va preferensiyalar: Eksport qiluvchi korxonalar uchun beriladigan imtiyozlar (masalan, QQSni qaytarish, transport xarajatlarining qisman kompensatsiyasi) bevosita tashqi bozorlarga yo'naltiruvchi rag'bat vazifasini o'taydi. Qonunchilikda eksport qiluvchilar uchun Soliq kodeksi 483-moddasi asosida ayrim imtiyozlar belgilangan. Shu omil → eksportni rag'batlantiruvchi qo'shimcha resurslar yaratiladi → eksport hajmi ortadi. [3 p, 45]

Tashqi savdo va infratuzilma: Bojxona chegirmalari, logistikani rivojlantirish, hamkorlik tarmog'ini kengaytirish soliq imtiyozlariga o'xshab eksport salohiyatini oshiradi. Masalan, hukumat tashqi bozorlar konyunkturasini o'rganish orqali Jamg'arma orqali eksport salohiyatini ko'tarish strategiyasini ishlab chiqqan. Bular sabablari eksport hajmi va diversifikatsiyasiga ta'sir qilib, yuqori mahsulot eksporti darajasiga olib keladi.

Yuqoridagi omillar "sababsiz natija yo'q" printsipli bilan tahlil qilinib, har birining eksportga ko'rsatgan oqibati va kutilayotgan natijasi ko'rib chiqildi.

Natijalar va muhokama.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, oxirgi yillarda kichik biznes eksporti sezilarli darajada oshmoqda. Masalan, 2019 yilning I choragida kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan 1010,8 mln AQSh dollari miqdorida eksport qilinib, bu umumiy eksportning 24,5 foizini tashkil etgan. 2023 yilning I choragida esa bu ko'rsatkich 1440,8 mln dollarga ko'tarilib, eksportdagi ulushi 25,3% ga yetdi. Shuningdek, 2000–2021 yillarda kichik va o'rta tadbirkorlik sub'ektlari eksportdagi ulushi 10,2% dan 22,3% ga oshgani qayd etilgan. Mazkur o'sishdan jumladan sohadagi qonun hujjatlari va imtiyozlar samarasi yetarlicha yuqori ekani dalolat bermoqda. [4 p, 67]

Quyida asosiy natijalar omillarga ko'ra tahlil qilinadi: **Soliq imtiyozlarining ta'siri:** Berilgan imtiyozlar kiritilgandan so'ng kichik biznes sub'ektlari soni va ularning iqtisodiyotdagi ulushi oshdi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, «joriy etilgan soliq imtiyozlari kichik biznes sub'ektlarining sonini va ularning iqtisodiyotdagi ulushini oshirishga yordam berdi». Misol uchun, yuridik shaxslar uchun soliq solishdan vaqtinchalik ozod qilish yoki aylanmadan olinadigan soliqni 1 foizga tushirish kabi chora-tadbirlar qo'llanilib, yangi korxonalar rag'batlantirildi. Natijada, sohaga jalb qilingan sarmoya va ishlab chiqarish hajmi ortdi, bu esa chiqarilayotgan eksport mahsulotlari ko'lamini kengaytirdi.

Tashabbus va yo'l-yo'riqlar: Prezident farmonlari va qarorlariga ko'ra kichik biznes uchun imtiyozli chora-tadbirlar ko'rilmogda. Masalan, qarorlarga asosan yangi tashkil etilgan kichik korxonalar uchun soliq tekshiruvlari muddatini uzaytirish va davom etayotgan korxonalarga ma'lum muddat soliq auditlarini taqiqlash nazarda tutilgan. Bu tadbirlar korxonalarga bo'lajak soliq to'lovlari va nazorat jarayonlari haqida beg'araz xavotirlanmasdan ishlab, eksport bo'yicha takliflarni kengaytirishga imkon berdi. Yana bir muhim chora – Toshkent shahrida va boshqa joylarda kichik biznesga 1 foizlik aylana solig'i amaliyoti joriy etilishi (ayniqsa «og'ir» hududlarda) ham yangi ishbilarmonlarni jalb qilishga xizmat qildi.

Natijada, bu huquqiy rag‘batlar tufayli tadbirkorlar sarmoyalarni tezroq o‘zlashtirib, eksport yo‘nalishlariga kirishdi.

Istiqboldagi takliflar: Yuqoridagi tahlillar va soliq-bojxona ma‘lumotlari asosida, kichik biznes eksportini oshirish uchun quyidagi yechimlar muhimligi ajralib turadi:

QQS va foyda solig‘i stavkalarining bosqichma-bosqich pasaytirilishi (yaqin yillar ichida QQSni 12%gacha, PBPni 15%gacha tushirish). Bu oilamiz erkin pul oqimini ta‘minlab, sarmoyani eksport yo‘nalishiga ko‘proq jalb qilishga yordam beradi.

Eksport sub‘yektlariga soliq bandligining qulaylashtirilishi: masalan, eksport qilgan korxonalarga QQSni qaytarish yoki uni hisob-kitob sohasida imtiyozlar berish; shuningdek, eksport hajmiga bog‘liq davlat to‘lovlaridan ozod qilish.

Tadbirkorlik sub‘yektlariga bank kreditlari, uskunalar xaridida subsidiya berish va ijara yengilliklari orqali moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni oshirish. Shu bilan bog‘liq soliq imtiyozlari iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi va eksport portfelini kengaytiradi.

Ma‘muriy jarayonlarni (soliq hisobotlari, bojxona ruxsatnomalari) raqamlashtirish va soddalashtirish. Bu yangi xorijiy bozorlarni tezkor o‘zlashtirishga ko‘maklashadi. Yuqoridagi yechimlarni amalga oshirish orqali kichik biznes eksportining o‘sish sur‘ati ortadi, mamlakat ichidagi innovatsiya va sifat talablarini qondirish ko‘lami kengayadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, to‘g‘ri mo‘ljallangan soliq siyosati kichik biznesni eksportga yo‘naltiradi. Biroq yengilliklar bilan birga ayrim risk va cheklovlar ham mavjud. Jumladan, yuqoridagi imtiyozlar vaqtinchalik ushlov misolidir – ular joriy byudjet daromadlarini qisqa muddatda kamaytirishi mumkin. Masalan, soliq stavkalarini 1 foizga pasaytirish yoki uzoq muddatli auditlardan ozod qilish bu yilgi tushumlarni qisqartiradi. Bunday vaziyatda davlat byudjetida teshik yuzaga kelishi, garchi keyinchalik iqtisodiy faollik oshsa ham, qisqa muddatli barqarorlikni xavf ostiga qo‘yishi mumkin.

Boshqa tomondan, soliq imtiyozlari eksport hajmiga yordam bersa-da, ularni faqat import tashqarisidagi bozor bilan cheklab qo‘yish chet bozorlar bilan raqobat qilishda qo‘shimcha bosim hosil qilishi mumkin. Shuningdek, kichik biznes mahsulotlarini eksportga yo‘naltirish uchun sifat standartlari, sertifikatlash va marketing infratuzilmasi ham muhim omil bo‘lib qoladi. Soliq imtiyozlarini alohida olib qaraganda, infratuzilma va logistika muammolari hal etilmagan bo‘lsa, eksport hajmi kutilgan darajada oshmaydi. Shu sababli, soliqqa oid rag‘batlar iqtisodiyotning keng doiradagi islohotlari bilan uzviy bog‘liq tarzda amalga oshirilishi zarur.

Soliqlar siyosatida kichik biznesni eksportga rag‘batlantirishga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar qat‘iy belgilab qo‘yilganda va ularning ijobiy ta‘siri baholanganida eksportsalohiyat oshishi seziladi. O‘zbekiston amaliyotida soliq imtiyozlari va nazoratdan ozod qilish kabi vositalar kichik korxonalar soni va eksport hajmini oshirishga yordam bergan, lekin buning natijaviy natijalarini aniq baholash va kuzatish muhim vazifa ekanligi ta‘kidlanadi. Kelajakda soliq siyosatining moslashuvchanligi va shaffofligi, shuningdek, eksport logistikasi va bozor

aloqalarining kuchaytirilishi yangi eksport loyihalarini amalga oshirish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, kichik biznes sub’ektlarining eksportni kengaytirishda soliqlar muhim rol o‘ynaydi. Soliqlarning maqsadli imtiyozlari va stavkalar pasaytirilishi korxonalarga qo‘shimcha resurslar berib, eksport salohiyatini oshiradi. O‘zbekiston amaliyotida sohada kiritilgan soliq imtiyozlari kichik biznesning tarkibiy ulushining oshishiga ijobiy turtki bergan. Shu bilan birga, imtiyozlar byudjet daromadlariga bosim o‘tkazadi, shuning uchun ularni mohiyatan samaradorligini, uzoq muddatdagi ijobiy natijalarini baholash zarur. Mamlakat siyosati eksportni tashqi bozorlarga chiqish uchun nafaqat soliqlarning rag‘batlantiruvchi elementlarini, balki sifatli mahsulotlar ishlab chiqarishni, logistika va sertifikatlashtirish infratuzilmasini kuchaytirishni ham o‘z ichiga olgan kompleks yondoshuvni talab etadi. Mazkur tadqiqot natijalari mustaqil ravishda soliq siyosatini takomillashtirish va eksport yo‘nalishidagi imtiyozlar tizimini muvozanatlash jarayonida foydalanishga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2024.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiining PQ-2022-son Qarori “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’yektlari eksportini qo‘llab-quvvatlash borasidagi qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”, 08.08.2013.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiining PF-60-son Farmoni “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, 28.01.2022.
4. Vahobov A.V., Xajibakiyev Sh.X. “Tashqi iqtisodiy faoliyat asoslari”. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019.
5. Abdullayeva Sh.Z. “Kichik biznes va tadbirkorlik”. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Musayev X.A. “Soliqlar va soliqqa tortish”. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
7. Krugman P., Obstfeld M. International Economics. – Pearson Education, 2022.
8. Bird R., Zolt E. Taxation and Development. – World Bank Publications, 2018.
9. World Bank. “Export Competitiveness and Small Business Development”. – Washington DC, 2021.
10. International Monetary Fund. “Tax Incentives and Export Promotion in Developing Countries”. – IMF Working Paper, 2020.

KICHIK BIZNES SUBEKTLARINI RIVOJLANTIRISHDA SOLIQ IMTIYOZLARINING AHAMIYATI

Abdurahmonov Asilbek Ismonjon o‘g‘li
Namangan davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu tezida O'zbekiston Respublikasida kichik biznes subektlarini rivojlantirishda soliq imtiyozlarining ahamiyati, shuningdek hukumat tomonidan taqdim etilayotgan soliq imtiyozlarining o'z moliyaviyaviy quvvatlarini oshirish va o'zlarining imkoniyatlarini kengaytirish imkoniyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, soliq imtiyozlari, aylanmadan olinadigan soliq, mahalliy soliqlar, yagona soliq to'lovi, soliq siyosati, tadbirkorlik, iqtisodiy rivojlanish, hududiy siyosat, soliq yuki.

KIRISH

Kichik va o'rta biznes (KOB) har qanday davlat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida ham KOB sektori iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. 2025-yilda kichik va o'rta biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 55 foizga yetkazish maqsad qilib qo'yilgan[1]. Bu maqsadga erishishda soliq imtiyozlari muhim rol o'ynaydi. Soliq imtiyozlari - bu davlat tomonidan belgilangan soliq stavkalarini pasaytirish, soliq summalarini qisman yoki to'liq ozod etish, soliq to'lov muddatlarini uzaytirish kabi choralar majmui bo'lib, ular kichik biznes subyektlarini rivojlantirish, yangi ish o'rinlari yaratish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga qaratilgan.

Soliq imtiyozlarining iqtisodiy mohiyati davlatning biznes subyektlariga nisbatan qo'llaydigan “yumshoq” siyosat vositasi sifatida tushuniladi. Bu vosita orqali davlat soliq yukini kamaytirish yo'li bilan tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantiradi. Iqtisodiy nazariya nuqtai nazaridan soliq imtiyozlari quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

Birinchi navbatda, soliq imtiyozlari biznes subyektlarining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytiradi. Soliq yukini kamaytirish natijasida qo'shimcha mablag'lar ishlab chiqarishni kengaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va xodimlarni qo'shimcha rag'batlantirish uchun yo'naltiriladi.

Ikkinchidan, soliq imtiyozlari yangi tadbirkorlik subyektlarini tashkil etishga rag'bat beradi. Boshlang'ich bosqichdagi bizneslar uchun soliq yuki eng og'ir bo'lgani sababli, imtiyozlar ularning bozorda o'z o'rnini topishiga yordam beradi.

Uchinchidan, soliq imtiyozlari hududiy tengsizliklarni bartaraf etish vositasi sifatida ham qo'llaniladi. Iqtisodiy jihatdan orqada qolgan hududlarda biznes subyektlariga qo'shimcha imtiyozlar berish orqali ularning rivojlanishi tezlashtiriladi.

O'zbekiston Respublikasida kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlash uchun keng qamrovli soliq imtiyozlari tizimi joriy etilgan. 2025-yilda quyidagi asosiy imtiyozlar amal qilmoqda:

Soddalashtirilgan soliq tizimi (SST). Kichik soliq to'lovchi maqomiga ega bo'lgan subyektlar uchun aylanmadan 4% miqdorida yagona soliq to'lovi belgilangan. Bu rejim 1 mlrd so'mgacha yillik aylanmaga ega bo'lgan biznes

subyektlari uchun mo'ljallangan. Mikrofirmalar uchun esa yana ham qulay shartlar yaratilgan - yillik aylanma 1 mlrd so'mdan kam bo'lgan va ishchilar soni 20 nafargacha bo'lgan subyektlar aylanmadan atigi 1% miqdorida soliq to'laydi[4, p, 75].

Patent soliq tizimi. Ma'lum faoliyat turlarini amalga oshiruvchi subyektlar uchun mo'ljallangan. Bu rejimda soliq miqdori aylanmaga bog'liq bo'lmasdan, oldindan belgilangan qat'iy miqdorda to'lanadi. 2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, patent bo'yicha yillik to'lov 5-15 bazaviy hisoblash miqdori oralig'ida belgilanadi.

Yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun imtiyozlar. 2025-yilda yakka soliq to'lovi stavkasi 4% dan 3% ga tushirildi. «Soliq» mobil ilovasi orqali onlayn ro'yxatdan o'tish va avtomatik soliq hisob-kitob qilish imkoniyati yaratildi[3, p 16].

Eksportga yo'naltirilgan imtiyozlar. Qadoqlangan sabzavot va mevalarni eksport qiluvchi tadbirkorlar uchun soliq imtiyozlari joriy etilgan. Ushbu faoliyat turi uchun foyda solig'i va ijtimoiy soliq bo'yicha yengillashtirilgan stavkalar belgilangan. 2028-yil 1 yanvargacha meva va sabzavotlarni zamonaviy qadoqlash bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlik subyektlari uchun daromad solig'i stavkasi va ijtimoiy soliq 1% miqdorida belgilanadi[2].

Kreativ sanoat rezidentlari uchun imtiyozlar. 2025-yil 1 maydan 2031-yil 1 yanvargacha kreativ industriya parki rezidentlari ijtimoiy soliq va jismoniy shaxslar daromad solig'i uchun 50% chegirma, shuningdek, daromad miqdoriga qaramasdan aylanma soliqni to'lash imkoniyatidan foydalanishi mumkin.

«Birinchii imkoniyat» dasturi. 2025-yil 1 iyuldan joriy etilgan dastur doirasida savdo va tadbirkorlik sohasida ilk marta ma'muriy huquqbuzarlikka yo'l qo'ygan tadbirkorlar javobgarlikdan ozod etiladi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yil holatiga kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining umumiy soni 450 mingta tashkil etdi, bu 2017-yilga nisbatan 2,3 barobar ko'p. Ushbu o'sishda soliq imtiyozlarining roli muhim bo'lib, 2019-2024-yillarda kichik biznesga berilgan soliq imtiyozlari hajmi yiliga o'rtacha 15% ga o'sib bordi[6, p.79].

Kichik biznes sektorida bandlik dinamikasi ham ijobiy yo'nalishda rivojlanmoqda. 2019-yilda kichik biznesda 8 200 ming kishi band bo'lgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 9 970 ming kishiga yetdi. Umumiy bandlikdagi ulushi 58,5% dan 64,9% gacha oshdi.

Soliq imtiyozlarining iqtisodiyotga ta'sirini baholash uchun quyidagi ko'rsatkichlarni tahlil qilish lozim[5, p, 195]:

- Yangi yaratilgan ish o'rinlari soni va bandlik darajasiga ta'sir;
- Investitsiyalar jalb qilish hajmi;
- Mahalliy ishlab chiqarish hajmining o'sishi;
- Eksport salohiyatining oshishi;
- Hududlardagi iqtisodiy tengsizliklarning kamayishi.

Soliq imtiyozlarining samaradorligini baholashda bir qator dolzarb muammolar mavjud:

Birinchii muammo - imtiyozlarning noto'g'ri yo'nalishda ishlatilishi xavfi. Ba'zi hollarda soliq imtiyozlari samarasiz sohalarga beriladi yoki nazorat mexanizmlari yetarlicha ishlamaydi, natijada kutilgan natijaga erishilmaydi.

Ikkinchi muammo - davlat budjeti daromadlarining kamayishi. Soliq imtiyozlarining keng qamrovli tizimi qisqa muddatda soliq tushumlarining kamayishiga olib keladi. Bu esa davlatning ijtimoiy va infratuzilma xarajatlarini moliyalashtirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Uchinchi muammo - raqobat muhitini buzish xavfi. Barcha korxonalar uchun umumiy soliq yengilliklari raqobat muhitini buzib qo'yish xavfini keltirib chiqaradi. Katta korxonalar kichik biznes maqomini sun'iy ravishda qo'lga kiritib, soliq imtiyozlaridan foydalanishi mumkin.

To'rtinchi muammo - «yakka kunlik firmalar» muammosi. QQSdan chegirma faqat raqamli tasdiqlangan operatsiyalar bo'yicha amalga oshirilishi «yakka kunlik firmalar»ga qarshi kurashni kuchaytiradi, lekin bu tizim hali ham takomillashtirishni talab qiladi.

Beshinchi muammo - imtiyozlardan xabardorlikning pastligi. Ko'plab kichik biznes subyektlari ularga taqdim etilayotgan soliq imtiyozlari haqida yetarlicha ma'lumotga ega emas, natijada ular imkoniyatlardan to'liq foydalana olmaydi.

Dunyo davlatlari tajribasida kichik biznesni soliq imtiyozlari bilan qo'llab-quvvatlashning turli modellari mavjud:

- **Singapur** mikrobiznes subyektlari uchun birinchi uch yil davomida daromad solig'idan to'liq ozod etishni nazarda tutadi;
- **Janubiy Koreya** kichik biznes uchun maxsus soliq zonalarini yaratib, ularda soliq stavkalarini 10% gacha pasaytiradi;
- **Germaniya** kichik korxonalarni innovatsion faoliyat uchun soliq kreditlari bilan rag'batlantiradi.

O'zbekiston uchun eng muvofiq yo'nalish soliq imtiyozlarini maqsadli sohalarga yo'naltirish, nazorat mexanizmlarini kuchaytirish va tadbirkorlarning imtiyozlardan xabardorligini oshirishdir.

Kichik biznes subyektlarini rivojlantirishda soliq imtiyozlarining samaradorligini oshirish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Soliq imtiyozlarini maqsadli sohalarga (innovatsion texnologiyalar, eksport, qishloq xo'jaligi qayta ishlash) yo'naltirish;
2. Imtiyozlardan foydalanishni nazorat qilish elektron tizimini yaratish;
3. Tadbirkorlar uchun soliq imtiyozlari bo'yicha maslahat xizmatlarini kengaytirish;
4. Soliq imtiyozlarining iqtisodiy samaradorligini baholash tizimini joriy etish;
5. Hududlardagi kichik biznesni qo'llab-quvvatlash uchun qo'shimcha mahalliy soliq imtiyozlarini joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, soliq imtiyozlari kichik biznes subyektlarini rivojlantirishning muhim vositasi hisoblanadi. Ammo ularning samaradorligi maqsadli qo'llash, samarali nazorat va tizimli baholashga bog'liq. Faqat shunday holda soliq imtiyozlari iqtisodiy o'sish va bandlikni ta'minlashda haqiqiy natijalar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-50-sonli 19.03.2025-yildagi «Kichik va o'rta biznesning iqtisodiyotdagi o'rnini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, 2025-yil tahriri.
3. Kapital.uz - «O'zbekistonda tadbirkorlar uchun imtiyozlar: 2025 yilda nimalarni bilishi kerak», 2025-yil 14-may.
4. Neliti.com - «Kichik biznes uchun soliq imtiyozlarining ahamiyati» ilmiy maqola.
5. Cyberleninka.ru - Ortiqov N.K. «Tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlashning huquqiy-iqtisodiy jihatlari», 2026-yil 7-may.
6. Karimov M.M. O'zbekiston iqtisodiyotida tadbirkorlikning o'ri va roli. Toshkent: Universitet, 2022.

INNOVATSION FAOLIYAT ORQALI KICHIK BIZNES RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH

Hasanov Ozodbek Sadriddin o'g'li

Namangan Davlat Universiteti

Iqtisodiyot fakulteti 3-bosqich talabasi

Email: hasanovozodbek2521@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada innovatsion faoliyat orqali kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishning nazariy-uslubiy va amaliy jihatlari kompleks tarzda tadqiq etilgan. Tadqiqotda kichik biznesning milliy iqtisodiyotdagi o'ri, innovatsion rivojlanishning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri hamda raqamli transformatsiya jarayonlarining tadbirkorlik faoliyatidagi ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada innovatsiyalarni joriy etishning ishlab chiqarish hajmi, mahsulot sifati, xizmat ko'rsatish samaradorligi va bozor raqobatbardoshligiga ta'siri sabab–oqibat zanjiri asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, innovatsion faoliyat, kichik biznes, raqobatbardoshlik, tadbirkorlik, iqtisodiy rivojlanish, raqamli iqtisodiyot, innovatsion strategiya, boshqaruv mexanizmlari, ishlab chiqarish samaradorligi, bozor iqtisodiyoti, investitsiya, modernizatsiya, texnologik rivojlanish, iqtisodiy islohotlar.

Kirish.

Kichik biznes – mamlakat iqtisodiyotining muhim bo'g'ini bo'lib, yangi ish o'rinlari yaratish va innovatsion g'oyalarni amalga oshirishga katta salohiyatga ega. Bugungi kunda global iqtisodiyotda innovatsiyalar kichik va o'rta biznesning rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Masalan, O'zbekistonning Namangan viloyatidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsiyalarni joriy etish va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali kichik biznes subyektlarining ishlab chiqarish samaradorligi va raqobatbardoshligi sezilarli darajada oshadi. Shuningdek, Prezident farmonida iqtisodiyotni liberallashtirish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash choralari belgilangan bo'lib, aholida yangi ish o'rinlari yaratish va innovatsion loyihalarni rivojlantirish ustuvor vazifalardan ekanligi ta'kidlangan. Shunday qilib, asosiy savol quyidagicha: kichik biznesda innovatsion faoliyatni

qanday yo'lga qo'yish natijasida uning raqobatbardoshligini oshirish mumkin? Bu savolga javob topish uchun tahlil qatlamma-qatlam – makroiqtisodiy va mikrodarajadagi omillar zanjiri orqali olib boriladi. Avvalo, milliy va mintaqaviy darajada innovatsiyani rag'batlantirish siyosatlari, moliyaviy infrastrukturasini va bozor sharoitlari ko'rib chiqiladi. Keyin, korxona darajasida yangi texnologiyalar, bilim va boshqaruvning innovatsion yondashuvi kabi omillar tahlil qilinib, ular mahsulot sifati va ishlab chiqarish samaradorligiga qanday ta'sir qilishi o'rganiladi. Shu tarzda makrodan mikroga zanjiriga qarab, innovatsiyalarning oqibatlarini tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Maqola metodologiyasida qatlamma-qatlam tahlil prinsipi asosida sabab–oqibat va yechimlar zanjiri tuzildi. Avvalo, makroiqtisodiy omillar ko'rib chiqildi: davlat siyosati va strategiyasi (masalan, Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi), moliyaviy bozor infratuzilmasi, bozor raqobati va tashqi iqtisodiy muhit. Bu omillar kichik biznesga innovatsiya kiritish uchun qulaylik yoki to'siq yaratishi mumkin. Masalan, qonunlarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha belgilangan choralar kichik korxonalarga innovatsiya loyihalarini moliyalashtirish imkonini kengaytirishi mumkin.

Keyingi qadamda mikrodarajadagi omillar tahlil qilindi. Ularga quyidagilar kiradi:

Texnologik resurslar: Zamonaviy uskunalar va IT-loyihalar orqali ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish korxonalarini samaraliroq qiladi.

Inson kapitali: Menejerlar va xodimlarning yangicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi innovatsion g'oyalarning muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Biznes-muhit: Yangi mahsulot va xizmatlarni sinab ko'rish uchun qulay startap ekotizimlari va ma'lumot almashinuvi tizimlari kichik biznesning raqobatbardoshligini oshiradi.

Bozor va marketing strategiyalari: Kotler va Keller marketing tamoyillariga muvofiq, bozor ehtiyojlariga mos mahsulot yoki xizmat yaratish va uni samarali reklama qilish kichik korxonaga bozorning munosib o'rnini topishga yordam beradi. Quyidagi bullets hisobida innovatsion faoliyat sabab–oqibat zanjiri ko'rib chiqiladi:

Davlat qo'llab-quvvatlashi → subsidiya, grant va soliq imtiyozlari orqali **innovatsion loyihalarini moliyalashtirish** → zamonaviy texnologiyalarni joriy etish → **ishlab chiqarish samaradorligi** va **raqobatbardoshlikni** oshirish.

Texnologiyalar va resurslar → ilg'or uskunalar va protsesslarni joriy qilish → **aktivlardan samarali foydalanish** va xarajatlarni qisqartirish → mahsulot raqobatbardoshligi va rentabellikni oshirish.

Menejment va inson kapitali → rahbarlarning innovatsion yondashuvi va xodimlarning malakasini oshirish → yaratilgan innovatsiyalarning amaliyotga muvaffaqiyatli tadbiriq etilishi → mijozlar talablariga tez moslashish va bozordagi ulushni ko'paytirish.

Bozor va marketing bozor talablarini tahlil qilish va innovatsion mahsulot strategiyasini ishlab chiqish mahsulotni yangi segmentga taqdim etish va sotishni kengaytirish narx, sifat va brend orqali **raqobat afzalligini** ta'minlash. Bu zanjirlar

asosida har bir bosqichda mavjud salbiy va ijobiy omillar baholandi. Analitik usuldan foydalangan holda masalan, innovatsion texnologiyalarni qabul qilish bilan ishlab chiqarish xarajatlari va vaqtini qisqartirish, mahsulot sifati va raqobatbardoshligini oshirish o'rtasidagi bog'liqlik o'rganildi.

Natijalar va muhokama.

Yuqoridagi metodlar asosida o'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, innovatsiyalar kichik biznes subyektlariga bir qator ijobiy natijalar keltiradi. Birinchi navbatda, mahsulot ishlab chiqarish samaradorligi oshadi va resurslardan foydalanish samaradorligi yaxshilanadi. Innovatsiyalar joriy etilgan korxonalarda mahsulot sifati sezilarli darajada ko'tarilishi va yetkazib berish jarayonlari optimallashtirilishi kuzatilgan (masalan, yangi texnologiya yordamida ishlab chiqarish resurslari kamroq va sifatli bo'ladi). Shuningdek, inovatsiyalarga tayanilgan kompaniyalar yangi bozorlarga kirish va yangi mijozlar jalb qilish qobiliyatini oshiradi.

Quyida innovatsiyalarni joriy etish orqali kichik biznes subyektlarida erishilishi mumkin bo'lgan asosiy natijalar keltirilgan:

Ishlab chiqarishni optimallashtirish: Yangi texnologiyalar yordamida resurslardan samarali foydalanish.

Mahsulot sifatini oshirish: Innovatsion yondashuvlar orqali mahsulotlarning sifatini yaxshilash.

Raqobatbardoshlikni oshirish: Bozor talablariga mos ravishda yangiliklar kiritish.

Tahlil va misollar shuni ko'rsatdiki, ushbu natijalar kichik biznes subyektlarining raqobat afzalligini kuchaytiradi. Masalan, Namangan viloyatida 2024-yil 1-iyul holatiga ko'ra kichik tadbirkorlik subyektlarining soni 37 180 tani tashkil etdi (2023-yilga nisbatan 105,2% ga ko'p). Quyidagi jadvalda 2023 va 2024-yillarga oid ma'lumotlar keltirilgan:

Ko'rsatkich 2023 yil 1-iyul 2024 yil 1-iyul Kichik biznes subyektlari soni 35 342 37 180 O'sish sur'ati (%) -5,2%

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, kichik biznes subyektlari soni o'sib, ularning tarkibida savdo (37,2%), sanoat (22,2%) va xizmat ko'rsatish kabi tarmoqlar ulushi yuqori. Bu omillar innovatsion faoliyat samarasini oshirish orqali kichik biznes subyektlarining iqtisodiy salohiyatini mustahkamlashga yordam beradi. Natijalar bo'yicha keyingi yechim sifatida quyidagilar tavsiya etiladi:

Texnologik investitsiyalar: Kredit va grant dasturlari orqali kichik korxonalarda yangi texnologiyalar joriy etilishini rag'batlantirish.

Kadrlar malakasini oshirish: Menejer va mutaxassislarning innovatsiyalar bo'yicha treninglari va boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantirish.

Tadqiqot-hamkorlik: Universitetlar va ilmiy markazlar bilan hamkorlikda mahsulot va xizmatlarni innovatsion tarzda takomillashtirish.

Marketing strategiyasini kuchaytirish: Bozor va iste'molchi ehtiyojlarini o'rganib, yangi mahsulot dizayni va reklama kampaniyalarini ishlab chiqish. Yuqoridagi chora-tadbirlar natijasida kichik biznes tarmog'ida raqobatbardoshlik oshishi, mahsulot assortimenti kengayishi va milliy iqtisodiyotning jadal rivojlanishiga qo'shimcha rag'bat berilishi kutiladi.

Muhokama va xulosalar

Tahlil ko'rsatdiki, innovatsion faoliyat kichik biznes subyektlari uchun raqobatbardoshlikni kuchaytiruvchi muhim vosita hisoblanadi. Biroq unga bog'liq ba'zi xatarlar ham mavjud. Masalan, Schumpeter ijodiy buzilish nazariyasiga ko'ra, eski texnologiyalar va yo'nalishlarga tayanib qolgan ishlab chiqaruvchilar yangiliklar natijasida bozorga moslashmay qolishi mumkin. Ya'ni innovatsiyalar 'g'oliblar va mag'lublarni' yuzaga chiqaradi. Shunga ko'ra, kichik biznes egalari va davlat organlari hamkorligida intellektual mulk huquqlari, xo'jalik sharoiti va moliyaviy xatarlarni hisobga olgan holda innovatsion loyihalarni amalga oshirish zarur.

Shuningdek, Kotler va Keller falsafasi bo'yicha, innovatsiya alohida-yangicha mahsulotlar yaratish bilan birga, ularga bozor ehtiyojlarini aks ettiruvchi marketing strategiyalarini shakllantirishni talab qiladi. Ya'ni, innovatsion mahsulotlar samarali reklama va tarqatish orqali maqsadli segmentlarga yetkazilishi, mijoz talabiga mos ravishda moslashtirilishi lozim.

Bu jarayonda bozor raqobati va iste'molchilarning xatti-harakatlari ham katta ahamiyatga ega.

Umuman olganda, maqolada o'rganilgan qatlamma-qatlam tahlil natijalariga asosan quyidagi xulosalar qilish mumkin: innovatsion faoliyatni kuchaytirish kichik biznesda ishlab chiqarish jarayonlari samaradorligi va mahsulot sifati yaxshilanishiga olib keladi, natijada ular bozordagi o'rnini mustahkamlab, iqtisodiy raqobatbardoshligini oshiradi. Respublikamiz taraqqiyot strategiyasida tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va innovatsiyalarni keng joriy etish ko'zda tutilganligini hisobga olib, davlat va xususiy sektorda hamkorlikni kuchaytirish, ilmiy-texnik va moliyaviy qo'llab-quvvatlashni yo'lga qo'yish zarur. Kelgusida ushbu omillarni uyg'unlashtirish kichik biznesning barqaror o'sishi va yangi innovatsion yechimlar orqali raqobat afzalligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Porter M. E. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. - New York: Free Press, 1985.
2. Drucker P. F. *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. - New York: Harper Business, 1985.
3. Schumpeter J. A. *The Theory of Economic Development*. - Cambridge: Harvard University Press, 1934.
4. Oslo Manual. *Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation*. - Paris: OECD Publishing, 2018.
5. Kotler P., Keller K. L. *Marketing Management*. - 15th edition. - Pearson Education, 2016.
6. Freeman C. *The Economics of Industrial Innovation*. - London: Routledge, 1997.
7. Tidd J., Bessant J. *Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change*. - Wiley, 2020.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmon. - Toshkent, 2022.

9. Abdurahmonov Q. H. *Kichik biznes va tadbirkorlik asoslari*. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.

10. Rasulov A. *Innovatsion iqtisodiyot va biznesni rivojlantirish mexanizmlari*. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING MOLİYAVIY HOLATINI MUSTAHKAMLASHDA SOLIQ IMTIYOZLARINING O'RNI

Tursinbayev Azizbek Nabijon o'g'li

Iqtisodiyot yo'nalishi talabasi

Namangan davlat universiteti

Namangan, O'zbekiston

<https://orcid.org/0009-0009-5300-9934>

Annotatsiya: Ushbu tezisning ilmiy yangiligi shundaki, u soliq imtiyozlarining kichik biznes subyektlarining moliyaviy holatiga ta'sirini nafaqat qisqa muddatli, balki uzoq muddatli istiqbolda kompleks yondashuv asosida tahlil qiladi, chunki qisqa muddatli tahlil faqat zudlik bilan ko'rinadigan natijalarni ko'rsatadi, ammo uzoq muddatli istiqbollar to'liq baholanmaydi. Soliq imtiyozlarini avtomatlashtirish va elektron soliq deklaratsiyasini joriy etish takliflari ilmiy yangilik hisoblanadi, chunki raqamli texnologiyalar soliq ma'muriyatini soddalashtirish va korrupsiyani kamaytirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Kichik biznes, Soliq imtiyozlari, Moliyaviy barqarorlik, Moliyaviy holat, Soliq siyosati, Yagona soliq to'lovi, Bandlik, Investitsiyalar, Yalpi ichki mahsulot, Davlat byudjeti, Tadbirkorlik muhiti.

KIRISH

Zamonaviy bozor iqtisodiyotida kichik biznes milliy iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi, chunki u bandlikni ta'minlash, innovatsiyalarni rivojlantirish va mintaqaviy tengsizliklarni bartaraf etishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Jahon bank ma'lumotlariga ko'ra, rivojlangan mamlakatlarda kichik va o'rta biznes umumiy ishlab chiqarishning 60-70 foizini tashkil etadi, bu esa ushbu sektorning iqtisodiy barqarorlikdagi ahamiyatini yaqqol ko'rsatadi[1]. O'zbekiston Respublikasida ham kichik biznesni qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi, chunki 2017-2021 yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasida sezilarli o'zgarishlar ro'y berdi[2.p.36]. Davlat tomonidan joriy etilgan soliq imtiyozlari kichik biznes subyektlarining sonini va ularning iqtisodiyotdagi ulushini oshirishga yordam berdi, ammo bugungi kunda ushbu imtiyozlarning samaradorligi, har bir faoliyat sohasiga ta'siri va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashdagi roli yetarlicha o'rganilmagan. Ayniqsa, qaysi sohada qanday ish amalga oshirilsa qanday imtiyoz berilishi kerakligi, bu imtiyozlarning moliyaviy holatga ta'siri tahlil etilmagan. Shuning uchun ushbu tadqiqotning maqsadi soliq imtiyozlarining kichik biznes subyektlarining moliyaviy holatini mustahkamlashdagi ahamiyatini ilmiy asosda tahlil qilish, ularning samaradorligini baholash va takomillashtirish yo'nalishlarini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan tashkil topgan: soliq imtiyozlarining nazariy asoslarini o'rganish, har bir faoliyat sohasi uchun belgilangan soliq imtiyozlarini tahlil qilish, soliq imtiyozlarining moliyaviy barqarorlikka ta'sirini o'lchash, ularni takomillashtirish yo'nalishlarini ishlab chiqish va xalqaro tajribani o'rganish.

Tadqiqotning obyekti O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlari, predmeti esa soliq imtiyozlarining kichik biznes subyektlarining moliyaviy holatiga ta'siri hisoblanadi. Tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil, taqqoslash, dinamik qatorlar tahlili, interviyu va so'rovnoma usullari hamda xalqaro tajribani o'rganish usullari qo'llanilgan.

Tadqiqot materiallari sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari, Soliq kodeksi, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, Jahon banki va Xalqaro valyuta fondi hisobotlari, shuningdek, 2019-2024-yillarning moliyaviy hisobotlari ishlatilgan.

Tahlil qilish uchun quyidagi usullar qo'llanilgan: birinchidan, iqtisodiy-statistik tahlil usuli orqali kichik biznes subyektlarining moliyaviy ko'rsatkichlari o'rganildi; ikkinchidan, taqqoslash usuli yordamida har bir faoliyat sohasidagi soliq imtiyozlarining samaradorligi baholandi; uchinchidan, dinamik qatorlar tahlili orqali 2019-2024-yillardagi o'zgarishlar kuzatildi; to'rtinchidan, interviyu va so'rovnoma usullari orqali kichik biznes subyektlarining soliq imtiyozlariga bo'lgan fikr-mulohazalari aniqlandi; beshinchidan, xalqaro tajribani o'rganish usuli orqali Singapur, Germaniya, Janubiy Koreya va AQSh tajribalari tahlil qilindi. Soliq imtiyozlarining samaradorligini baholash uchun "fiskal samaradorlik koeffitsienti", "bandlik samaradorlik koeffitsienti" va "investitsion samaradorlik koeffitsienti" kabi murakkab ko'rsatkichlar tizimi ishlab chiqildi. Fiskal samaradorlik koeffitsienti yaratilgan qo'shimcha qiymat solig'i va daromad solig'ining berilgan imtiyozlarga nisbatini, bandlik samaradorlik koeffitsienti yaratilgan ish o'rinlarining berilgan imtiyozlarga nisbatini, investitsion samaradorlik koeffitsienti esa jalb qilingan investitsiyalarning berilgan imtiyozlarga nisbatini ifodalaydi[3, p.78]. Tadqiqotda O'zbekistonning barcha hududlari qamrab olingan va har bir faoliyat sohasi alohida tahlil qilingan.

Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, soliq imtiyozlari kichik biznes subyektlarining moliyaviy holatini mustahkamlashda bir necha yo'nalishlarda ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, soliq yukining kamayishi korxonaning qo'shimcha moliyaviy resurslarga ega bo'lishiga olib keladi, chunki bu mablag'lar ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish, xodimlar malakasini oshirish va marketing faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilishi mumkin. Ikkinchidan, soliq imtiyozlari korxonaning likvidligini oshiradi, chunki qisqa muddatli soliq to'lovlarini kechiktirish yoki ularni kamaytirish orqali korxona o'zining aylanma mablag'larini samaraliroq boshqarishi mumkin, bu esa moliyaviy barqarorligini oshiradi[4, p.92]. Uchinchidan, soliq imtiyozlari investitsiyalar jalb qilishni rag'batlantiradi, chunki soliq yukining kamayishi kichik biznes subyektlari uchun investitsiyalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi, 2023-yilda kichik biznes sektoriga jalb qilingan investitsiyalar 45 trillion so'mni tashkil etdi, bu 2019-yilga nisbatan 2,1 barobar ko'p[5, p. 85]. To'rtinchidan, soliq imtiyozlari yangi

korxonalarning tashkil topishini rag'batlantiradi, chunki 2019-2024-yillarda yangi tashkil etilgan kichik korxonalar soni 77,9 mingtadan 103,5 mingtaga oshgan, bu ko'rsatkich soliq imtiyozlarining tadbirkorlik faolligini oshirishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi[6,p,58]. Soliq imtiyozlarining bandlikka ta'siri ham sezilarli darajada katta, chunki soliq imtiyozlaridan foydalanayotgan kichik biznes subyektlari ko'proq ishchi kuchiga ehtiyoj sezadi, bu esa yangi ish o'rinlari yaratishga olib keladi. Ma'lumotlarga ko'ra, kichik biznes sektorida bandlar soni 2019-2024-yillarda 18 foizga oshgan, bu esa yillik o'rtacha 4,5 foiz o'sishni tashkil etadi. 2022-yildan boshlab qo'shimcha soliq imtiyozlari joriy etilganidan keyin o'sish sur'ati sezilarli darajada oshgan, chunki bandlikning o'sish sur'ati yil sayin tezlashib borgan, bu soliq imtiyozlarining kuchayib borayotgan ta'siridan dalolat beradi. Soliq imtiyozlarining Yalpi ichki mahsulotdagi ulushga ta'siri ham muhim ahamiyatga ega, chunki 2019-2024-yillarda kichik biznesning YalMdag ulushi 55,2 foizdan 61,5 foizgacha oshgan, bu o'sish soliq imtiyozlarining kichik biznes sektorini rivojlantirishdagi samaradorligini tasdiqlaydi[6, p.108]. Soliq tushumlari tahliliga e'tibor qaratilsa, qisqa muddatli davrda imtiyozlar natijasida davlat byudjeti ma'lum darajada yo'qotishlarga uchragan bo'lsa-da, umumiy tushumlarda kichik biznesning ulushi 34,1 foizdan 38,1 foizgacha o'sib, barqaror tendensiyani yuzaga keltirgan, bu esa soliq imtiyozlari iqtisodiy faollikni oshirish orqali byudjetni tiklash va hatto mustahkamlash imkonini berishini ko'rsatadi. Har bir faoliyat sohasi uchun alohida soliq imtiyozlari tizimi tahlil qilindi va ularning samaradorligi baholandi. Qishloq xo'jaligi sohasida yer solig'i bo'yicha 50 foizlik imtiyoz, qishloq xo'jaligi texnikasini sotib olishda QQSni qaytarib olish imkoniyati, organik qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun 3 yillik imtiyoz va dukkakli ekinlarni qayta ishlash korxonalari uchun maxsus iqtisodiy zonalarda soliq imtiyozlari belgilangan. Natijada qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmi 32 foizga oshgan, yangi tashkil etilgan fermer xo'jaliklari soni 45 mingtaga yetgan va eksport qilinadigan mahsulotlar turlari 15 tadan 28 taga ko'paygan. Sanoat sohasida yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirishda 2 yillik soliq imtiyozi, innovatsion texnologiyalarni joriy etayotgan korxonalar uchun 3 yillik daromad solig'i imtiyozi, import o'rnini bosuvchi mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun QQS bo'yicha imtiyozlar va eksportga yo'naltirilgan korxonalar uchun daromad solig'i stavkasini 15 foizdan 7,5 foizga tushirish belgilangan. Natijada yangi ishga tushirilgan ishlab chiqarish korxonalarining 68 foizi soliq imtiyozlaridan foydalangan, ishlab chiqarish sohasida bandlar soni 420 ming kishiga yetgan va mahalliy komponentlar ulushi 45 foizdan 58 foizgacha oshgan. Savdo va xizmat ko'rsatish sohasida YST tizimi doirasida eng past stavka 4 foiz savdo sohasiga qo'llaniladi, onlayn savdo platformalarini yaratuvchi korxonalar uchun 1 yillik soliq imtiyozi, turizm xizmatlari ko'rsatuvchi korxonalar uchun mehmonxona solig'i bo'yicha 50 foizlik imtiyoz va ta'lim xizmatlari ko'rsatuvchi korxonalar uchun 3 yillik imtiyoz belgilangan[11, p.156]. Natijada YST tizimiga o'tgan savdo korxonalari soni 85 mingtani tashkil etdi, onlayn savdo hajmi 12 trillion so'mga yetgan va turizm sohasida bandlar soni 180 ming kishiga ko'tarilgan. Qurilish sohasida ijtimoiy ahamiyatli obyektlarni qurishda daromad solig'i bo'yicha 100 foizlik imtiyoz, energiya samaradorligi yuqori binolarni qurishda soliq kreditlari,

shaharsozlik solig'i bo'yicha 30 foizlik imtiyoz va qurilish materiallarini ishlab chiqarishda yangi texnologiyalarni joriy etish uchun qo'shimcha amortizatsiya chegirmalari belgilangan. Natijada qurilgan ijtimoiy obyektlar soni 450 taga yetgan, energiya samaradorligi yuqori binolar ulushi 15 foizdan 28 foizgacha oshgan va mahalliy qurilish materiallari ishlab chiqarish hajmi 35 foizga ko'paygan. Axborot texnologiyalari sohasida eng keng imtiyozlar belgilangan, chunki IT-kompaniyalar uchun daromad solig'i stavkasi 7,5 foiz, IT-xizmatlar eksporti uchun 0 foiz daromad solig'i stavkasi, dasturiy ta'minot mahsulotlari uchun QQS dan ozod qilish, xodimlarning oylik maoshidan olinadigan daromad solig'i bo'yicha 0 foiz va IT-parklar va texnologik vallarida joylashgan korxonalar uchun 10 yillik soliq imtiyozlari belgilangan. Natijada IT-kompaniyalar soni 850 tadan 3200 taga oshgan, IT sohasida yaratilgan ish o'rinlari soni 45 mingtaga yetgan, IT-xizmatlar eksporti hajmi 250 million dollarga ko'tarilgan va IT sohasining YalMdagi ulushi 2,1 foizdan 4,8 foizgacha oshgan. Eksport faoliyati sohasida eksport qilingan mahsulot va xizmatlar uchun 0 foiz QQS stavkasi, eksport daromadlaridan daromad solig'ini 50 foizga kamaytirish, sertifikatlashtirish xarajatlarini qoplash va xalqaro ko'rgazma va yarmarkalarda ishtirok etish uchun soliq kreditlari belgilangan. Natijada eksport qilinadigan mahsulotlar turlari 120 tadan 210 taga ko'paygan, kichik biznes eksporti hajmi 3,2 mlrd dollarga yetgan va eksport qiluvchi kichik korxonalar soni 12 mingtaga oshgan. Innovatsion faoliyat sohasida patentlashtirilgan texnologiyalarni sotib olishda soliq chegirmalari, ilmiy-tadqiqot ishlarini moliyalashtirish uchun xarajatlarni soliqdan chiqarish 200 foizgacha, startap-kompaniyalar uchun 3 yillik to'liq soliq imtiyozi va venchur investitsiyalar jalb qilgan startaplarga qo'shimcha soliq imtiyozlari belgilangan. Natijada patentlangan ixtirolar soni 1800 taga yetgan, startap-kompaniyalar soni 450 taga ko'tarilgan va innovatsion mahsulotlar ulushi umumiy ishlab chiqarishda 8,5 foizni tashkil etgan. Ijtimoiy sohada bolalar bog'chalari va maktabgacha ta'lim muassasalari uchun 100 foizlik soliq imtiyoz, nogironlar va katta yoshdagilar uchun xizmat ko'rsatuvchi korxonalar uchun soliq imtiyozlari, mahalliy mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun "Made in Uzbekistan" sertifikatini bilan qo'shimcha imtiyozlar, ekologik toza mahsulotlar uchun "yashil" soliq imtiyozlari va ayollar egalik qiluvchi korxonalar uchun 1 yillik soliq imtiyozi belgilangan. Natijada xususiy bolalar bog'chalari soni 2500 taga yetgan, ayollar tadbirkorligi subyektlari soni 180 mingtaga oshgan, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish hajmi 25 foizga ko'paygan va "Made in Uzbekistan" sertifikatiga ega korxonalar soni 850 taga yetgan. Sohalar kesimida soliq imtiyozlarini taqqoslash quyidagi natijalarni ko'rsatdi. Fiskal samaradorlik koeffitsienti bo'yicha IT sohasi 6,8 bilan eng yuqori ko'rsatkichga ega, chunki bu sohada yaratilgan qo'shimcha qiymat solig'i va daromad solig'i berilgan imtiyozlardan ancha yuqori. Sanoat sohasi 4,2, eksport sohasi 3,9, savdo sohasi 3,5 va qishloq xo'jaligi sohasi 2,8 bilan keyingi o'rinlarni egallaydi. Bandlik samaradorlik koeffitsienti bo'yicha sanoat sohasi 112 bilan eng yuqori ko'rsatkichga ega, chunki har 1 mlrd so'm imtiyoz uchun 112 ta yangi ish o'rni yaratilgan. Savdo sohasi 105, qishloq xo'jaligi sohasi 98, IT sohasi 89 va eksport sohasi 76 bilan keyingi o'rinlarni egallaydi. Innovatsion samaradorlik koeffitsienti bo'yicha IT sohasi 45 bilan yetakchi, chunki bu sohada har 1 mlrd so'm imtiyoz uchun 45 ta

patentlangan ixtiro ro'y xatga olingan. Sanoat sohasi 28, qishloq xo'jaligi sohasi 12, eksport sohasi 8 va savdo sohasi 5 bilan keyingi o'rinlarni egallaydi. Soliq imtiyozlarining ayrim cheklovchi jihatlari ham mavjud, chunki imtiyozlar natijasida davlat byudjeti daromadlari kamayadi va 2023-yilda soliq imtiyozlari tufayli byudjet 12,5 trillion so'm yo'qotishga uchragan. Buning sababi shundaki, imtiyozlar tufayli ko'plab kichik biznes subyektlari o'z faoliyatini rasmiylashtirishga intiladi, ammo ba'zi hollarda bu jarayon sekin kechadi va rasmiylashtirilmagan iqtisodiyot hajmi hali ham 25-30 foizni tashkil etadi. Bundan tashqari, barcha korxonalar uchun umumiy soliq yengilliklari raqobat muhitini buzib qo'yish xavfini keltirib chiqaradi, chunki ayrim korxonalar imtiyozlardan noto'g'ri foydalanishi mumkin. Agar imtiyozlar samarasiz sohalarga berilsa yoki nazorat mexanizmlari yetarlicha ishlamasa, kutilgan natijaga erishilmasligi mumkin, chunki soliq imtiyozlarini bekor qilishning iqtisodiy ta'siri ham katta bo'lishi mumkin. Kichik biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda quyidagi muammolar yuzaga kelmoqda.

Moliyaviy barqarorlik koeffitsiyenti me'yoriy qiymatdan past bo'lib 0,38 ni tashkil etadi, chunki me'yoriy qiymat 0,5-0,6 orasida bo'lishi kerak. Tashqi iqtisodiy tahdidlarga chidamlilik darajasi past bo'lib 45 foizni tashkil etadi, chunki kichik biznes subyektlari global iqtisodiy o'zgarishlarga tez moslasha olmaydi[12]. Raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi ham past bo'lib, faqat 30 foiz kichik biznes subyektlari raqamli texnologiyalardan foydalanadi, chunki ularning moliyaviy imkoniyatlari cheklangan. Bank kreditlariga kirish imkoniyatlari ham cheklangan bo'lib, faqat 25 foiz kichik biznes subyektlari kredit olgan, chunki banklar kichik korxonalarga kredit berishda ehtiyotkorlik qiladi. Sug'urta xizmatlaridan foydalanish darajasi ham past bo'lib 15 foizni tashkil etadi, chunki kichik biznes subyektlari sug'urta xarajatlarini ko'tara olmaydi. Olingan natijalar soliq imtiyozlarining kichik biznes subyektlarining moliyaviy holatini mustahkamlashda muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi, chunki ular orqali korxonalar qo'shimcha moliyaviy resurslarga ega bo'lib, o'z faoliyatini kengaytirish va yangi ish o'rinlari yaratish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Biroq natijalar shuni ham ko'rsatadiki, imtiyozlarning samaradorligi ularning to'g'ri maqsadga yo'naltirilishiga, nazorat mexanizmlarining samarali ishlashiga va iqtisodiy ko'rsatkichlarga asoslangan natijaviylikni baholash tizimining mavjudligiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Chunki u kichik biznes subyektlarining moliyaviy barqarorlik va rentabellik kabi asosiy ko'rsatkichlar iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda hal qiluvchi omil ekanligini ko'rsatgan. Kichik biznes subyektlarining moliyaviy barqarorlikni saqlashdagi muvaffaqiyati ko'plab omillarga, jumladan, raqobatbardoshlik va resurslarni samarali boshqarishga bog'liq, bu esa bizning tadqiqot natijalarimiz bilan to'liq mos keladi[9, p. 78]. Xalqaro tajribani tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonning soliq imtiyozlari tizimi jahon amaliyotiga yaqin, ammo ba'zi jihatlaridan takomillashtirish talab etiladi. Singapur tajribasi yangi korxonalar uchun avtomatik 3 yillik imtiyoz berishni ko'rsatadi, chunki bu tadbirkorlik faolligini tezda oshirishga yordam beradi[10, p.20].

Germaniya tajribasi innovatsion faoliyat uchun maxsus soliq kreditlari tizimini ko'rsatadi, chunki bu ilmiy-tadqiqot xarajatlarini qoplashga yordam beradi. Janubiy Koreya tajribasi IT va startup-kompaniyalar uchun 5 yillik imtiyoz berishni

ko'rsatadi, chunki bu raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga zamin yaratadi. AQSh tajribasi hududiy soliq imtiyozlarini shtatlar darajasida kengaytirishni ko'rsatadi, chunki bu mintaqaviy tengsizliklarni bartaraf etishga yordam beradi[11]. Ushbu tajribalarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish orqali soliq imtiyozlari tizimini yanada samarali qilish mumkin. Tadqiqot natijalarining cheklanishi shundan iboratki, tahlil asosan 2019-2024-yillarning ma'lumotlariga asoslangan va ba'zi korxonalar tomonidan taqdim etilgan hisobotlar to'liq ishonchli bo'lmasligi mumkin. Bundan tashqari, soliq imtiyozlarining uzoq muddatli ta'sirini to'liq baholash uchun yanada uzun vaqt oralig'ida kuzatish o'tkazish kerak. Kelgusidagi tadqiqotlarda soliq imtiyozlarining har bir korxonaning individual moliyaviy holatiga ta'sirini chuqurroq o'rganish, shuningdek, raqamli texnologiyalar orqali soliq imtiyozlarini avtomatlashtirish samaradorligini baholash maqsadga muvofiq bo'ladi.

XULOSA. O'tkazilgan tadqiqotlar va tahlillar shuni ko'rsatadiki, soliq imtiyozlari kichik biznes subyektlarining moliyaviy holatini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi, chunki ular orqali korxonalar qo'shimcha moliyaviy resurslarga ega bo'lib, o'z faoliyatini kengaytirish va yangi ish o'rinlari yaratish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Soliq imtiyozlarining asosiy ijobiy ta'sirlari quyidagilardan iborat: birinchidan, kichik biznes subyektlarining moliyaviy yuki kamaytiriladi, bu esa ularning barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi; ikkinchidan, yangi korxonalar soni oshadi, bu tadbirkorlik faolligini va iqtisodiy diversifikatsiyani kuchaytiradi; uchinchidan, bandlik darajasi oshadi, bu ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi; to'rtinchidan, investitsiyalar hajmi ko'payadi, bu texnologik modernizatsiya va innovatsiyalarni rag'batlantiradi; beshinchidan, davlat byudjeti tushumlari uzoq muddatda oshadi, bu fiskal barqarorlikni mustahkamlaydi; oltinchidan, har bir soha uchun maxsus soliq imtiyozlari tizimi yaratilgan va ularning samaradorligi taqqosiy tahlil qilingan. Biroq soliq imtiyozlarining samaradorligi ularning to'g'ri maqsadga yo'naltirilishi, nazorat mexanizmlarining samarali ishlashi va iqtisodiy ko'rsatkichlarga asoslangan natijaviylikni baholash tizimining mavjudligiga bog'liq, chunki noto'g'ri yo'naltirilgan imtiyozlar byudjet resurslarini samarasiz sarflashga olib kelishi mumkin. Shuning uchun soliq imtiyozlarini yanada takomillashtirish va selektiv yondashuvni kuchaytirish iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Taklif etiladigan asosiy yo'nalishlar quyidagilardan iborat: selektiv yondashuvni kuchaytirish orqali imtiyozlarni faqat samarali sohalarga va hududlarga yo'naltirish; soliq imtiyozlarini raqobatbardoshlik va innovatsiyalar bilan bog'lash orqali yangi texnologiyalarni joriy etayotgan korxonalarga qo'shimcha imtiyozlar berish; imtiyozlarni vaqtinchalik emas, natijaviy asosda berish orqali korxonaning iqtisodiy ko'rsatkichlarini yaxshilagandan so'ng imtiyozlarni davom ettirish; soliq imtiyozlari va kredit-qarz mexanizmlarini uyg'unlashtirish orqali soliq imtiyozlari bilan birga imtiyozli kreditlarni ham taqdim etish; avtomatlashtirilgan imtiyozlar tizimini joriy etish orqali soliq imtiyozlarini avtomatik ravishda hisoblash va taqdim etish tizimini yaratish; hududiy soliq imtiyozlarini kengaytirish orqali chekka hududlarda faoliyat yurituvchi korxonalar uchun qo'shimcha imtiyozlar berish; xalqaro tajribani qo'llash orqali Singapur, Germaniya, Janubiy Koreya va AQSh modellarini

O'zbekiston sharoitiga moslashtirish; monitoring va baholash tizimini takomillashtirish orqali har bir imtiyoz turining samaradorligini yillik baholash mexanizmini joriy etish. Kelgusida kichik biznes korxonalarini soddalashtirilgan tartibda soliqqa tortishda qo'llaniladigan me'yoriy miqdorlarni takomillashtirish, yagona soliq to'lovi stavkalarini optimallashtirish va soliq imtiyozlarini raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar bilan bog'lash orqali ularning samaradorligini yanada oshirish mumkin, chunki raqamli iqtisodiyot sharoitida an'anaviy soliq imtiyozlari yetarli darajada samara berishini ta'minlay olmaydi. Xalqaro tajribani qo'llash, monitoring va baholash tizimini takomillashtirish ham muhim ahamiyatga ega, chunki faqat shunday holda soliq imtiyozlarining haqiqiy samaradorligini aniqlash va ularni yanada takomillashtirish mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gofurov D. Kichik biznes uchun soliq imtiyozlarining samaradorligi. // Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali. - 2024.
2. Elmurodov A. Kichik biznes subyektlarining moliyaviy holatini tahlil qilish. - Toshkent, 2020.
3. Akbarov Sh. Kichik biznes subyektlarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda davlatning roli. - Toshkent, 2022.
4. Ruzmetov D. Kichik biznesning tashqi iqtisodiy xavflarga nisbatan zaifligi. - Toshkent, 2019.
5. G'ulomov S. va boshqalar. Raqamli iqtisodiyotda axborot xavfsizligini ta'minlash. - Toshkent, 2021.
6. Karimov A. Soliq imtiyozlarini boshqarishning zamonaviy usullari. - Toshkent, 2023.
7. Xolmirzayev B. Kichik biznesni qo'llab-quvvatlashning xalqaro tajribasi. // Iqtisodiyot va moliya jurnali. - 2023.
8. OECD. Assessing the design of corporate income tax incentives. - Paris, 2025.
9. World Bank Group. Small and Medium Enterprises Finance. - Washington, 2021.
10. Devereux M. The Economics of Tax Policy. - Oxford, 2003.
11. Lee Y., Gordon R. Tax Structure and Economic Growth. // Journal of Public Economics. - 2014.
12. Auerbach A., Gorodnichenko Y. Measuring the Output Responses to Fiscal Policy. // American Economic Journal. - 2012.

UOK (UDC): 37.035.4:330.1

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA IQTISODIY TARBIYA BERISHNING ILG'OR XORIJIY TAJRIBALARI VA ULARNING QIYOSIY TAHLILI

Turaxanov Oybek Davlataliyevich

Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot
va barqaror biznes kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarining o'tish davridagi (5-6-sinf) o'quvchilariga tizimli iqtisodiy tarbiya berishning dolzarbligi va uning

jamiyat barqarorligiga ta'sir etish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot doirasida global miqyosda ta'lim sifati bo'yicha yetakchi hisoblangan Finlandiya, AQSh va Yaponiya davlatlarining iqtisodiy savodxonlik hamda moliyaviy madaniyatni yuksaltirishga qaratilgan ilg'or tajribalari qiyosiy tahlil qilingan. Xususan, AQShning "Junior Achievement" dasturi hamda Yaponiyaning EdTech (multimedia, VR va geymifikatsiya) ekotizimlari o'quvchilarning iqtisodiy dunyoqarashini shakllantirishdagi o'rni ochib berilgan. Maqola yakunida olingan natijalar asosida O'zbekiston milliy ta'lim tizimida iqtisodiy tarbiya samaradorligini oshirish va pedagogik innovatsiyalarni joriy etish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy tarbiya, moliya savodxonligi, Finlandiya modeli, Junior Achievement, Kakeibo, geymifikatsiya, VR texnologiyalar, raqamli iqtisodiyot, 5-6-sinf o'quvchilari.

Zamonaviy globallashuv va keskin iqtisodiy raqobat sharoitida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar shiddat bilan o'zgarib bormoqda. Bunday sharoitda har bir davlatning barqaror taraqqiyoti va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi, birinchi navbatda, uning inson kapitali salohiyatiga hamda aholining iqtisodiy savodxonlik darajasiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Yosh avlodda iqtisodiy tafakkur va oqilona iste'mol madaniyatini shakllantirish, ularni isrofgarchilikdan yiroq, tejamkor hamda kreativ fikrlovchi shaxs qilib tarbiyalash bugungi kun pedagogikasining eng dolzarb va strategik vazifalaridan biridir.

Ayniqsa, umumta'lim maktablarining 5-6-sinf o'quvchilari (11-13 yoshli o'smirlar) psixofiziologik jihatdan o'tish davrida bo'lganliklari bois, ularda ilk iqtisodiy xulq-atvor mezonlari, ehtiyoj va imkoniyatlar mutanosibligini anglash ko'nikmalari aynan shu bosqichda poydevor bo'lib shakllanadi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda yoshlar iqtisodiy tafakkurini yuksaltirish, ularni tadbirkorlik va tashabbuskorlikka yo'naltirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq, maktab dasturlarida iqtisodiy ta'limning kompleks yondashuvini yaratish, darslarni an'anaviy quruq nazariyadan amaliy-simulyatsion shaklga o'tkazish hamda zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan boyitish borasida hal etilishi lozim bo'lgan bir qator muammolar mavjud.

Mazkur muammolarni bartaraf etish va milliy ta'lim metodikasini takomillashtirishda dunyo miqyosida yuqori samara bergan xalqaro modellarni qiyosiy tahlil qilish, ularning ijobiy komponentlarini milliy mentalitet xususiyatlari bilan uyg'unlashtirgan holda amaliyotga tatbiq etish uslubiy jihatdan katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot ishi aynan 5-6-sinf o'quvchilariga iqtisodiy tarbiya berishning xalqaro andozalarini o'rganish va milliy ta'lim tizimi uchun innovatsion yechimlarni asoslab berishga qaratilgan.

Kelajakda iqtisodiy tarbiyaga oid o'quv dasturlarini takomillashtirish va ularni yanada samarali qilish maqsadida ta'lim jarayoniga pedagogik innovatsiyalarni, raqamli iqtisodiyot elementlarini hamda o'yin texnologiyalarini keng joriy etish zarur. Yosh avlodni boshlang'ich iqtisodiy bilimlar bilan qurollantirish orqali ularda mas'uliyatli, kreativ va mustaqil iqtisodiy xulq-atvorni

shakllantirish nafaqat shaxs farovonligi, balki butun jamiyat va milliy iqtisodiyot taraqqiyotining eng muhim sharti hamda kafolati hisoblanadi.

Umumta'lim maktablarining o'tish davridagi (5-6-sinf) o'quvchilariga iqtisodiy tarbiya berish modellarini takomillashtirishda rivojlangan xorijiy mamlakatlarning muvaffaqiyatli tajribalarini qiyosiy tahlil qilish muhim uslubiy ahamiyat kasb etadi. Global miqyosda ta'lim sifati bo'yicha yetakchi hisoblangan bir qator davlatlarda maktab yoshidanoq bolalarning iqtisodiy savodxonligi va moliyaviy madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan maxsus milliy dasturlar joriy etilgan.

Finlandiya modeli. Ushbu mamlakat ta'lim tizimida maktab o'quvchilari uchun iqtisodiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan integral o'quv dasturlari muvaffaqiyatli amalga oshirib kelinmoqda. Finlandiya tajribasining o'ziga xos jihati shundaki, bolalarga yoshligidanoq iqtisodiy mas'uliyat hissi singdiriladi va real hayotda mustaqil moliyaviy qarorlar qabul qilish bo'yicha funksional amaliy ko'nikmalar tizimli ravishda o'rgatiladi.

AQSh tajribasi. Qo'shma Shtatlarda maktab o'quvchilari o'rtasida iqtisodiy fikrlashni rivojlantirish va biznes ko'nikmalarini shakllantirishda jahonga mashhur "Junior Achievement" (Yutuqlar akademiyasi) dasturi strategik o'rin tutadi. Ushbu ixtisoslashtirilgan dastur yosh avlod dunyoqarashini kengaytirishga qaratilgan bo'lib, o'z ichiga to'rtta ustuvor yo'nalishni qamrab oladi:

Moliya va budget boshqaruvi o'quvchilarga shaxsiy mablag'larni oqilona taqsimlash, jamg'arma hosil qilish, sarmoya (investitsiya) kiritish asoslari va mas'uliyatli xarid madaniyati o'rgatiladi.

Tadbirkorlikni rag'batlantirish dastur doirasida biznes-rejalashtirish, startap loyihalarni ishlab chiqish va innovatsion g'oyalarni real bozor sharoitida amalga oshirish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar tashkil etiladi.

Karyera va mehnat bozoriga tayyorgarlik o'quvchilar o'zlarining kelajakdagi kasbiy faoliyatini strategik rejalashtirish hamda zamonaviy mehnat bozorida muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo'lgan moslanuvchanlik (soft skills) qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Real iqtisodiy muammolarni hal qilish dars jarayoniga jalb etilgan interaktiv o'yinlar va kompyuter simulyatsiyalari vositasida o'quvchilar bozor iqtisodiyoti qonuniyatlarini chuqur tushunishadi va turli iqtisodiy inqirozli vaziyatlarga optimal yechim topishga o'rgatiladi.

Mazkur dasturning bosh mezoni o'quvchilarni shunchaki quruq nazariy bilimlar bilan cheklamay, ularni bevosita amaliy-tadqiqotchilik faoliyatiga yo'naltirishidan iboratdir.

Yaponiya tajribasi. Sharqona qadriyatlar va yuksak texnologiyalar uyg'unlashgan ushbu mamlakat ta'lim tizimida maktab davridanoq "shaxsiy tejash

madaniyati”ni (Kakeibo falsafasi asosida) shakllantirishga alohida dars soatlari ajratilgan. Ushbu mashg‘ulotlar davomida o‘quvchilar o‘z shaxsiy budjetlarini rejalashtirish, kunlik xarajatlarni qat’iy nazorat qilish, mablag‘larni ratsional tejash va istiqbolli loyihalarga investitsiya qilish ko‘nikmalarini egallashadi. Darslar to‘liq interaktiv usullarda o‘tkazilib, real hayotga yaqinlashtirilgan moliyaviy keyslarni hal qilishga qaratilgan amaliy mashqlar bilan boyitiladi.

Yaponiyada bolalarda erta yoshdan boshlab to‘g‘ri iqtisodiy xulq-atvorni shakllantirish maqsadida maxsus “Tejash va mablag‘ni boshqarish” treninglari yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu tizim orqali bolalarga resurslarni (pul, vaqt, energiya) asrashning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, asossiz va ortiqcha xarajatlardan qochish (isrofga yo‘l qo‘ymaslik) hamda o‘z ehtiyojlarini ustuvorlik darajasiga ko‘ra to‘g‘ri iyerarxik aniqlash o‘rgatiladi. Pirovardida, o‘quvchilar o‘zlarining iqtisodiy rejalashtirish qobiliyatlarini kundalik hayotiy interaktiv vazifalar orqali muvaffaqiyatli rivojlantirib boradilar.

Yaponiya ta’lim tizimi iqtisodiy tarbiya va o‘quv-tarbiya jarayonlariga zamonaviy multimedia hamda ilg‘or raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish borasida boy xalqaro tajribaga ega mamlakat hisoblanadi. Mazkur ilg‘or tajriba o‘quvchilarning iqtisodiy savodxonligini oshirish va ularda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan bir necha ustuvor yo‘nalishlarni o‘z ichiga qamrab oladi.

Birinchidan, interaktiv o‘quv platformalaridan intensiv foydalanish. Yaponiyada o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish va teskari aloqani ta’minlash maqsadida raqamli ekotizimlar keng joriy etilgan. Xususan, maktablarda qo‘llaniladigan “SmartBoard” interaktiv doskalari hamda intellektual elektron darsliklar o‘quvchilarga iqtisodiy jarayonlarni vizual tushunish, shaxsiy budjet jadvallarini mustaqil modellashtirish va statistik ma’lumotlarni tizimli tahlil qilish imkoniyatini taqdim etadi.

Ikkinchidan, video darslar va vizuallashtirish komponenti. Yapon pedagoglari dars materiallarining o‘zlashtirilish darajasini yuksaltirish uchun mualliflik video darslarini yaratishga alohida e’tibor qaratadilar. Murakkab makro va mikroiqtisodiy tushunchalarni (masalan, inflatsiya, soliq tizimi, bank foizlari) o‘quvchilarga sodda va tushunarli shaklda yetkazish maqsadida animatsiyalar, grafiklar hamda infografikalardan unumli foydalaniladi. Bu usul o‘quvchilarda mavzuga nisbatan kuchli motivatsiyani uyg‘otib, olingan bilimlarni xotirada uzoq muddat saqlanishiga xizmat qiladi.

Uchinchidan, fanlararo uzviylik va tekstlarning birlashtirilishi (STEM/STEAM yondashuvi). Yaponiya maktablarida iqtisodiyot, biznes va matematika darslarining o‘zaro integratsiyasini ta’minlashda raqamli vositalar asosiy ko‘prik vazifasini o‘taydi. Matematik masalalarni iqtisodiy mazmun bilan boyitish, statistik ma’lumotlar asosida diagramma va grafiklar chizish hamda ularni

tahlil qilish orqali o'quvchilarda tahliliy fikrlash qobiliyati erta yoshdanoq shakllantiriladi.

To'rtinchidan, Virtual borliq (VR) texnologiyalarining joriy etilishi. Zamonaviy yapon maktablarida o'quvchilarning nazariy iqtisodiy bilimlarini real hayotiy ko'nikmalarga aylantirish uchun VR texnologiyalaridan unumli foydalanilmoqda. Maxsus tashkil etilgan "VR laboratoriyalar" yoki virtual qabulxonalarda o'quvchilar tadbirkor, bankir yoki iste'molchi rollarini bajarib, virtual dunyoda biznes muammolarini yechish va strategik qarorlar qabul qilish amaliyotini o'taydilar.

Beshinchidan, o'yinlashtirish (Gamification) va simulyatsiya usullari. O'quv jarayonida iqtisodiy simulyatsiyalardan foydalanish yapon pedagogikasining eng muvaffaqiyatli yo'nalishlaridan biridir. Moliyaviy va iqtisodiy mazmundagi strategik o'yinlar o'quvchilarda muammoli vaziyatlardan chiqish, cheklangan resurslarni oqilona taqsimlash (isrofga yo'l qo'ymaslik) va mustaqil iqtisodiy xulosalar chiqarish malakasini shakllantirishda asosiy didaktik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Yaponiya ta'lim tizimida multimedia va raqamli texnologiyalardan yuqori darajada hamda tizimli foydalanish iqtisodiy tarbiya samaradorligini ta'minlovchi bosh omildir. Ushbu tajriba o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirish bilan birga, murakkab iqtisodiy konseptlarni amaliy hayotga moslashtirish imkonini beradi. Shubhasiz, Yaponiyaning mazkur muvaffaqiyatli modeli O'zbekiston umumta'lim maktablarida, xususan, 5-6-sinf o'quvchilarining iqtisodiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim andoza va ilhom manbai bo'la oladi.

Umumta'lim maktablarining o'tish davridagi (5-6-sinf) o'quvchilariga tizimli iqtisodiy tarbiya berish - jamiyatning istiqboldagi iqtisodiy barqarorligi va barqaror taraqqiyotini ta'minlashda strategik ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda hamda ilg'or xorijiy mamlakatlarda (Finlandiya, AQSh, Yaponiya) qo'llanilayotgan iqtisodiy ta'lim va tarbiya uslublari o'quvchilarda oqilona iqtisodiy xulq-atvorni shakllantirish, mas'uliyatli moliyaviy qarorlar qabul qilish hamda innovatsion tafakkurni rivojlantirishga xizmat qilishi tahlillar jarayonida o'z isbotini topdi. O'quvchilarga iqtisodiy savodxonlik, shaxsiy moliya boshqaruvi, ratsional tejash va investitsiya kiritish kabi fundamental ko'nikmalarni erta yoshdan singdirish orqali ularning mustaqil iqtisodiy faoliyatga har tomonlama tayyorlanishlari va ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvlari ta'minlanadi.

Xalqaro miqyosda yuqori samara bergan tajribalardan, xususan, Yaponiyadagi "shaxsiy tejash madaniyati" va raqamli multimedia treninglaridan, AQShning "Junior Achievement" (Yutuqlar akademiyasi) amaliy dasturidan hamda Finlandiyaning interaktiv iqtisodiy ta'lim modellaridan unumli foydalanish O'zbekiston ta'lim tizimida iqtisodiy tarbiya mexanizmlarini takomillashtirishning

muhim omilidir. Biroq milliy amaliyotda ushbu maqsadlarga to'liq erishish uchun pedagog kadrlarni maqsadli tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yo'lga qo'yish, iqtisodiy ta'limning o'quv-metodik materiallari sifatini tubdan yaxshilash hamda dars jarayonlarida amaliy-simulyatsion mashg'ulotlar salmog'ini keskin oshirish talab etiladi.

Shunday qilib, zamonaviy iqtisodiy tarbiya nafaqat quruq nazariy bilimlarni berish, balki ularni kundalik hayotiy ko'nikmalarga aylantiruvchi kompleks va integral yondashuvni taqozo etadi. O'zbekistonda ushbu jarayonni yuqori samaradorlik bilan amalga oshirish uchun ta'lim tizimiga ilg'or pedagogik innovatsiyalarni, axborot-multimedia texnologiyalarini joriy etish hamda xalqaro tajribalarni milliy mentalitet xususiyatlari bilan uyg'unlashtirgan holda tatbiq etish zarur. Aynan mana shunday tizimli yondashuv orqali yosh avlod chuqur iqtisodiy bilimlarga ega bo'lib, mustaqil va kreativ fikrlovchi, raqobatbardosh shaxs sifatida kamol topadi. Bu esa, o'z navbatida, ularning shaxsiy farovonligi hamda butun mamlakatning iqtisodiy muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023. – 80 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
3. Finland Ministry of Education and Culture. Official website: New core curriculum for basic education. – URL: www.minedu.fi (Accessed: 15.05.2026).
4. Junior Achievement USA. Academic Impact and Financial Literacy Programs for Youth. Annual Report. – URL: www.juniorachievement.org (Accessed: 10.05.2026).
5. Asia Society. Japan's Education System and Financial Literacy: "Kakeibo" in Schools. International Reports on Education. – URL: www.asiasociety.org (Accessed: 18.05.2026).
6. Azixodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi, 2006. – 160 b.
7. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2008. – 180 b.
8. Kayumova Sh.A. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning iqtisodiy madaniyatini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari. // "Pedagogika" ilmiy jurnali. – Toshkent, 2024. – №3. – B. 45-52.
9. Tojiyev M. va boshqalar. O'quv jarayonida zamonaviy multimedia texnologiyalaridan foydalanish metodikasi. – Namangan: NamDU nashriyoti, 2025. – 210 b.

HUDUDLAR IQTISODIY SALOHIYATINI OSHIRISHDA SAMARALI SOLIQ SIYOSATI VA SOLIQ MA'MURCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

To'xtaxo'jayev Ma'rufxon Abdurashid o'g'li

Namangan davlat universiteti "Yashil iqtisodiyot

va barqaror biznes" kafedrası o'qituvchisi

marufxontotaxojayev29@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-9709-0856>

G'ayrataliyev Javohir Mirzohid o'g'li

Namangan Davlat universiteti Iqtisodiyot yo'nalishi

Iqtisodiyot yo'nalishi IQT-BU-25 talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekiston hududlarining iqtisodiy salohiyatini oshirishda soliq siyosati va soliq ma'murchiligini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqilgan. Hududiy iqtisodiy rivojlanishdagi tengsizliklar, mavjud soliq mexanizmlarining samaradorligi hamda xorijiy davlatlarning ilg'or tajribasi tahlil qilingan. Maqolada soliq yuklamasini tabaqalashtirish, elektron soliq xizmatlarini kengaytirish, kichik va o'rta biznesni rag'batlantirish, shuningdek, norasmiy iqtisodiyotni minimallashtirishga qaratilgan tavsiyalar ilgari surilgan. Asosiy xulosa sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, maqsadli soliq imtiyozlari va raqamli ma'murchilik tizimi birgalikda hududiy investitsion muhitni yaxshilash va mahalliy byudjetlar daromad bazasini mustahkamlash uchun muhim shart-sharoit hisoblanadi.

Kalit so'zlar: soliq siyosati, hududiy iqtisodiyot, soliq ma'murchiligi, iqtisodiy salohiyat, soliq imtiyozlari, raqamli soliq tizimi, mahalliy byudjet, investitsion muhit, kichik biznes, norasmiy iqtisodiyot.

KIRISH

Hududlarning iqtisodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish ko'p jihatdan to'g'ri shakllangan soliq mexanizmlariga bog'liq. Soliq siyosati bir tomondan davlat byudjetini moliyalashtirish manbai bo'lsa, ikkinchi tomondan iqtisodiy faollikni rag'batlantiruvchi yoki to'sib qo'yuvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar doirasida 2020–2024 yillarda soliq yuklamasi sezilarli darajada kamaytirilib, soliq ma'murchiligining raqamli tizimi joriy etildi. Biroq hududlar kesimida rivojlanish darajasidagi tafovutlar hamon katta bo'lib qolmoqda.

Namangan, Surxondaryo, Qashqadaryo kabi viloyatlar ishlab chiqarish salohiyatiga ega bo'lishiga qaramay, investitsion muhit va soliq rag'batlantirishning yetarli darajada differensiallashtirimaganligi sababli bu salohiyat to'liq foydalanilmayapti. Shu boisdan hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda soliq siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilash va uni amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb masalaga aylanib bormoqda.

Maqolaning maqsadi - O'zbekiston hududlarida samarali soliq siyosatini shakllantirishning nazariy asoslarini o'rganish va iqtisodiy salohiyatni oshirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, statistik tahlil va monografik usullardan foydalanilgan. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari, Moliya vazirligi statistikasi hamda xalqaro tashkilotlar (IMF, Jahon Banki, OECD) hisobotlari tahlil qilingan. Xorijiy mamlakatlar - Estoniya, Gruziya, Qozog'iston tajribasi o'rganilgan va O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari baholangan. Soliq siyosatining hududiy rivojlanishga ta'siri xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Iqtisodiy adabiyotlarda Tiebout (1956) modeli doirasida hududlar o'rtasida soliq raqobati kontseptsiyasi ishlab chiqilgan bo'lib, u mablag'larni samarali taqsimlash uchun hududlararo raqobatning ahamiyatini asoslab beradi. Keyingi davr tadqiqotlarida, xususan, Oates (1999) ishlarida fiskal federalizm nazariyasiga ko'ra, mahalliy hokimiyatlarga soliq sohasida ko'proq mustaqillik berilishi resurslardan foydalanishning samaradorligini oshirishi mumkinligi ko'rsatib o'tilgan.

O'zbekiston kontekstida esa Bu'yuk Britaniyalik iqtisodchi Stern va Pomerlano tadqiqotlarida tahlil qilinganidek, o'tish iqtisodiyotiga ega davlatlarda norasmiy sektorning katta ulushi soliq bazasini toraytiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Mahalliy tadqiqotchilar, jumladan, N.Yo'ldoshev va B.Berdiyovlarning ishlarida O'zbekistonda soliq yuklamasini kamaytirish yo'li bilan soliq bazasini kengaytirish mumkinligi empirik tarzda isbotlangan.

Shunday qilib, nazariy va empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, samarali hududiy soliq siyosati uchta muhim tamoyilga asoslanishi lozim: birinchidan, hududlarning iqtisodiy salohiyati va rivojlanish darajasini inobatga oluvchi differensiallashtirish; ikkinchidan, soliq ma'murchiligining shaffoflik va oddiylik tamoyillari; uchinchidan, soliq imtiyozlari va rag'batlantirishlar tizimining maqsadga muvofiqligi.

1-jadval. Soliq turlari bo'yicha tavsiya etilayotgan o'zgarishlar

Soliq turi	Joriy holat	Tavsiya etilayotgan o'zgarish
Yuridik shaxslar daromad solig'i	15% (standart stavka)	Hududiy tabaqalashtirilgan: 8–15%
QQS	12% (umumiy)	Imtiyozli tarmoqlar uchun 6–8%
Mol-mulk solig'i	1,5% kadastr qiymati	Investitsiya mulkiga 0,5%
Yer solig'i	Belgilangan normativlar	Ishlab chiqarish klasterlariga imtiyoz
Ijtimoiy to'lovlar	12% (ish beruvchi)	Yangi ish o'rinlari uchun 3 yil kamaytirish

muallif tahlili asosida tuzilgan

MUAMMO TAHLILI VA HOZIRGI HOLAT

O'zbekistonda 2019–2023 yillarda o'tkazilgan soliq islohotlari natijasida yuridik shaxslar daromad solig'i stavkasi 14%dan 15%gacha belgilandi (ammo ayrim imtiyozli sohalar uchun pasaytirildi), QQS stavkasi 20%dan 12%gacha

kamaytirildi, ish beruvchilarning ijtimoiy to'lovlari sezilarli darajada qisqartirildi. Biroq shu bilan birga, bir qator tizimiy muammolar saqlanib qolmoqda.

Birinchidan, hududiy differentsiatsiya yetarli emas. Barcha viloyatlar uchun bir xil soliq stavkalari qo'llanilishi tufayli Toshkent va Toshkent viloyati kabi rivojlangan hududlar bilan qolgan viloyatlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovut kamayish o'rniga saqlanib kelmoqda. Masalan, 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra, Toshkent shahrida YaIMning bir kishi boshiga to'g'ri keladigan qismi Surxondaryo viloyatiga nisbatan 4,2 barobar yuqori bo'lgan.

Ikkinchidan, norasmiy iqtisodiyot hali ham katta hajmni tashkil etmoqda. Jahon banki tadqiqotlariga ko'ra, O'zbekistonda yashirin iqtisodiyot YaIMning taxminan 40–45% ini tashkil etadi. Bu holat soliq bazasini toraytirmoqda va rasmiy sektordagi korxonalarga nisbatan soliq yuklamasi notekis taqsimlanishiga olib kelmoqda.

Uchinchidan, soliq ma'murchiligidagi byurokratik to'siqlar tadbirkorlik muhitini murakkablashtirmoqda. Soliq hisobotini taqdim etish, tekshiruvlarga tayyorgarlik ko'rish va nizolarni hal qilishga sarflanadigan vaqt ko'rsatkichlari jihatidan O'zbekiston Doing Business reytingining pastroq o'rinlarida joylashib kelgan.

2-jadval. Soliq ma'murchiligining asosiy ko'rsatkichlari va maqsadli parametrlar

Ko'rsatkich	Hozirgi vaziyat (O'zbekiston)	Maqsadli ko'rsatkich (2030)
Soliq yuklamasi (YaIMga nisbatan)	23–24%	19–20%
Elektron hisobot ulushi	72%	95%+
Soliq nizolarini hal qilish muddati	210 kun	90 kun
Soliq to'lovchilar mamnuniyati	58%	80%+
YaIMda norasmiy sektor ulushi	~45%	28–30%

Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tuzgan

TAHLIL VA NATIJALAR

1. Hududiy soliq bazasini kengaytirish va soliq yukini optimallashtirish

Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishning asosiy sharti - soliq bazasini kengaytirish va soliq yukini maqbul darajada ushlab turish hisoblanadi. O'zbekistonda 2019 yilda amalga oshirilgan soliq islohoti doirasida QQS stavkasi 20 foizdan 15 foizga, foyda solig'i stavkasi esa 14 foizdan 12 foizga tushirildi. Bu choralar tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirishga xizmat qildi.

Soliq yukini optimallashtirish deganda nafaqat soliq stavkalarini pasaytirish, balki soliq bazasini kengaytirish, norasmiy iqtisodiyotni qonunlashtirish va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish orqali byudjet daromadlarini ko'paytirish ham

tushuniladi. Bu ikki yo'nalish bir-birini to'ldiruvchi yondashuv sifatida amalga oshirilishi lozim.

Hududiy kontekstda soliq yuki optimallashtirish quyidagilarni nazarda tutadi: birinchidan, har bir hududning iqtisodiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda differensiallashtirilgan yondashuvni ta'minlash; ikkinchidan, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan maxsus soliq rejimlarini takomillashtirish; uchinchidan, erkin iqtisodiy zonalar va maxsus iqtisodiy hududlarda soliq imtiyozlarining samaradorligini oshirish.

2. Raqamli soliq ma'muriyatchiligini joriy etish

Raqamli texnologiyalarning soliq ma'muriyatchiligiga tatbiq etilishi soliq xizmatlari sifatini tubdan o'zgartirmoqda. O'zbekistonda elektron hisobot berish tizimining joriy etilishi, onlayn kassa apparatlarining keng qo'llanilishi va soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatishning raqamli kanallarini rivojlantirish bu boradagi muhim qadamlar hisoblanadi.

Raqamli ma'muriyatchilik quyidagi ustunliklarni ta'minlaydi: soliq to'lovchilar uchun vaqt va moliyaviy xarajatlarni kamaytirish; to'lov intizomini kuchaytirish orqali soliq yig'ilishini oshirish; korrupsiya xatarlarini minimallashtirishga ko'maklashish; soliq nazoratining samaradorligini oshirish. Xususan, e-soliq platformasi orqali deklaratsiyalar topshirish O'zbekistonda yildan yilga kengayib bormoqda.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, raqamli soliq ma'muriyatchiligi joriy etilgach, soliq yig'ish darajasi o'rtacha 10-15 foizga oshadi (Gruziyada 2010-2015 yillarda - 12 foiz, Estoniyada - 14 foiz). O'zbekiston uchun bu yo'nalishni chuqurlashtirish, ayniqsa hududiy soliq inspeksiyalari faoliyatini raqamlashtirish, ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda.

3. Soliq imtiyozlari tizimini optimallashtirish

Soliq imtiyozlari investitsiyalarni jalb etish va ayrim tarmoqlar hamda hududlarni rivojlantirishning muhim vositasi hisoblanadi. Biroq, imtiyozlarning samarasiz va tartibsiz qo'llanilishi byudjet yo'qotishlariga olib kelishi mumkin. Shu bois, imtiyozlar tizimini quyidagi tamoyillar asosida takomillashtirish tavsiya etiladi: maqsadlilik (faqat aniq natijaga yo'naltirilgan imtiyozlar); vaqtinchalik xarakter (muddatli imtiyozlar); shaffoflik (imtiyoz oluvchilar ro'yxatining ommaviy e'lon qilinishi); samaradorlikni baholash (imtiyozning byudjet samarasi monitoringi).

Hududiy investitsiya imtiyozlari tizimida differensiallashtirilgan yondashuv muhim o'rin tutadi. Rivojlanmagan va chegara hududlar uchun ancha keng imtiyozlar, iqtisodiy jihatdan kuchli hududlar uchun esa imtiyozlar tizimini bosqichma-bosqich cheklash maqsadga muvofiq.

4. Mahalliy soliqlar va byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish

Hududlar moliyaviy mustaqilligini ta'minlashda mahalliy soliqlar tizimi muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda er solig'i, mulk solig'i va ba'zi mahalliy yig'imlar mahalliy byudjetlarga yo'naltiriladi. Biroq, mahalliy byudjetlarning daromad bazasi ko'pincha ularning xarajat ehtiyojlarini qoplay olmaydi, bu esa hududlarning markaziy transfertlarga bog'liqligini saqlaydi.

Hududiy moliyaviy mustaqillikni kuchaytirish maqsadida quyidagi yo'nalishlar tavsiya etiladi: mulk solig'i tizimini bozor bahosiga muvofiq qayta ko'rish; er solig'ini kadastr qiymatiga asoslash va doimiy indeksatsiya qilish; mahalliy yig'imlar turlari va stavkalarini belgilashda mahalliy hokimiyatlarga ko'proq vakolat berish.

2-jadval. Hududiy soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish ustuvor yo'nalishlari

№	Yo'nalish	Kutilayotgan natija	Amal qilish muddati
1	Raqamli ma'muriyatchilini kengaytirish	Soliq yig'ish samaradorligi 12-15% oshishi	2025-2027
2	Soliq imtiyozlarini optimallashtirish	Byudjet samaradorligi 8-10% yaxshilanishi	2025-2026
3	Mahalliy soliqlarni kuchaytirish	Mahalliy byudjet daromadlari 15-20% ko'payishi	2026-2028
4	Soliq ma'muriyatchiligi kadrlarini tayyorlash	Xodimlar malakasining oshishi, xizmat sifatining yaxshilanishi	Doimiy
5	Soliq to'lovchilar madaniyatini oshirish	Ixtiyoriy to'lov darajasining yaxshilanishi	Doimiy

Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

5. Soliq to'lovchilar madaniyatini shakllantirish va ma'lumotli muhitni yaratish

Soliq tizimining samaradorligi ko'p jihatdan fuqarolar va tadbirkorlarning soliq to'lash madaniyatiga bog'liq. Soliq to'lovchilar uchun ma'lumot va ko'rsatma xizmatlarini yaxshilash, soliq qonunchiligi bo'yicha tushuntirish ishlarini kuchaytirish va soliqqa oid nizolarni hal etishning muqobil usullarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Soliq organlari bilan hamkorlik madaniyatini rivojlantirish, ixtiloriy muvofiqlikni rag'batlantirish va ixtiyoriy to'lov ulushini oshirish hududiy soliq siyosatining samaradorligini kafolatlaydi. Jumladan, soliq maslahat xizmatlarini hududiy darajada kengaytirish, yirik va o'rta soliq to'lovchilar bilan shaxsiy maslahat tizimini yo'lga qo'yish tavsiya etiladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda soliq siyosati va ma'muriyatchiligining bir-biri bilan uzviy bog'liq bir qancha ustuvor yo'nalishlari mavjud. Ularning barchasi kompleks tarzda amalga oshirilgandagina samarali natijalarga erishish mumkin.

Xalqaro tajriba, xususan Gruziya va Estoniya misoli shuni ko'rsatadiki, soliq tizimini soddalashtirishning o'zi soliq yig'ilishini sezilarli darajada oshira oladi. 2004-2007 yillarda Gruziyada o'tkazilgan soliq islohoti natijasida byudjet

daromadlari YaIMga nisbatan 12 foizdan 25 foizga ko'tarildi. Bu tajriba O'zbekiston uchun ham muhim ibrat maktabi bo'la oladi.

O'zbekiston sharoitida hududiy soliq siyosatining asosiy muammosi - markazlashgan boshqaruv tizimida mahalliy organlarning cheklangan mustaqilligidir. Hududlar o'z soliq bazalarini kengaytirishda tashabbuskor bo'la olmaydilar, bu esa iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlarining to'liq ro'yobga chiqmasligiga olib keladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Amalga oshirilgan tadqiqot asosida quyidagi xulosalar va tavsiyalar shakllandi:

1. Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda soliq siyosati diferensiallashtirilgan yondashuv asosida amalga oshirilishi lozim. Iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko'ra hududlar turkumlanib, har bir turkum uchun maxsus soliq mexanizmlari ishlab chiqilishi zarur.

2. Raqamli soliq ma'muriyatchiligini hududiy darajada chuqurlashtirish - soliq yig'ish samaradorligini oshirishning eng tejamkor va tez samara beradigan yo'li. Bu yo'nalishga kapital investitsiyalar kiritish uzoq muddatda muhim iqtisodiy samara beradi.

3. Soliq imtiyozlari tizimini maqsadli, vaqtinchalik va shaffof tamoyillar asosida qayta ko'rish, har bir imtiyozning iqtisodiy samarasini muntazam baholab borish lozim.

4. Mahalliy soliqlarni kuchaytirish va mahalliy byudjetlarga soliq tushumlarining katta ulushini yo'naltirish orqali hududlarning moliyaviy mustaqilligini ta'minlash zarur.

5. Soliq to'lovchilar bilan konstruktiv muloqot, ma'lumotli ko'rsatma xizmatlarini kengaytirish va ixtiyoriy muvofiqlikni rag'batlantirish hududiy soliq siyosatining uzoq muddatli samaradorligini ta'minlaydi.

Ushbu tavsiyalar izchil amalga oshirilsa, 2025-2030 yillarda O'zbekistonda hududiy soliq bazasini 20-25 foizga kengaytirish va mahalliy byudjetlar daromadlarini sezilarli darajada oshirish mumkin bo'ladi. Bu esa o'z navbatida hududlar iqtisodiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun muhim moliyaviy zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. – Toshkent: Qonun, 2020. – 584 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 28 apreldagi PF-5978-sonli Farmoni «2020-2025 yillarda O'zbekiston Respublikasida soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida».
3. Kudrin A., Gurvich E. Novaya model' rosta dlya rossiyskoy ekonomiki // Voprosy ekonomiki. – 2014. – № 12. – S. 4–36.
4. Bird R., Martinez-Vazquez J. Tax Effort in Developing Countries and High Income Countries: The Impact of Corruption, Voice and Accountability // Economic Analysis and Policy. – 2014. – Vol. 44. – P. 425–441.

5. OECD. Tax Administration 2022: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 340 p.
6. World Bank. Doing Business 2023: Comparing Business Regulation in 190 Economies. – Washington: World Bank Group, 2023. – 290 p.
7. Musaev A., Toshmatov Sh. Soliq tizimi va iqtisodiy rivojlanish: O'zbekiston tajribasi. – Toshkent: TDIU nashriyoti, 2021. – 218 b.
8. Tanzi V., Zee H. Tax Policy for Developing Countries // IMF Economic Issues 2001. – № 27. – P. 1

UOK (UDC): 373.1.035.4:330

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA IQTISODIY TARBIYA BERISHNING STRATEGIK MAQSADLARI, TIZIMLI YO'NALISHLARI VA METODOLOGIK ASOSLARI

Turaxanov Oybek Davlataliyevich

Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot
va barqaror biznes kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bozor iqtisodiyoti va globallashuv sharoitida yosh avlodda iqtisodiy tafakkur, moliyaviy madaniyat va oqilona iste'mol ko'nikmalarini shakllantirishning konseptual asoslari tadqiq etilgan. Barkamol shaxs tarbiyasida iqtisodiy ongning o'rni Sharq mutafakkirlari (Xorazmiy, Forobiy, Keykovus) merosi hamda islom sivilizatsiyasi didaktik manbalari prizmasi orqali ilmiy tahlil qilingan. Tadqiqotda zamonaviy ta'lim standartlari talablaridan kelib chiqib, umumta'lim maktablarida iqtisodiy tarbiya berishning strategik maqsadlari, ustuvor vazifalari hamda to'rtta fundamental yo'nalishi (nazariy, amaliy-interaktiv, milliy-institutsional va ijtimoiy sinergiya) asoslab berilgan. Shuningdek, milliy ta'lim tizimida iqtisodiy ta'lim uzviyligini ta'minlash yo'lidagi mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy tarbiya, iqtisodiy tafakkur, moliyaviy savodxonlik, Sharq mutafakkirlari, Qobusnoma, isrof, ratsional iste'mol, strategik rejalashtirish, pedagogik kompetensiya, 5-6-sinf o'quvchilari.

Zamonaviy dunyoda iqtisodiy munosabatlarning globallashuvi, raqamli iqtisodiyot ekotizimlarining shiddatli integratsiyasi va bozor konyunkturasi sharoitidagi keskin raqobat har bir davlat oldiga yuqori intellektual salohiyatga va barqaror iqtisodiy xulq-atvorga ega bo'lgan inson kapitalini shakllantirish vazifasini qo'yimoqda. Jamiyat taraqqiyoti va milliy iqtisodiyotning barqaror o'sish sur'atlarini ta'minlash, birinchi navbatda, o'smir yoshlar o'rtasida moliya savodxonligi, tejamkorlik, tadbirkorlik tashabbuskorligi va huquqiy-iqtisodiy mas'uliyat mezonlarini erta yoshdan boshlab singdirishni taqozo etadi. Iqtisodiy tarbiya shunchaki quruq iqtisodiy bilimlarni berish majmuasi emas, balki shaxsda isrofgarchilikka qarshi immunitetni uyg'otuvchi, cheklangan resurslarni oqilona

taqsimlash ko'nikmasini kamol toptiruvchi kompleks ijtimoiy-pedagogik jarayondir.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida yoshlarda iqtisodiy tafakkurni tarbiyalash alohida ahamiyatga ega. Avvalo, o'quvchilar iqtisodiy tarbiya haqida mukammal va to'la tushunchaga ega bo'lishlari darkor. Iqtisodiy tarbiya o'quvchilarda tejamkorlik, mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, ishbilarmonlik, iqtisodiy hisob-kitob ko'nikmalarini hamda mantiqiy fikrlash qobiliyatini kamol toptirishga xizmat qiladi. Iqtisodiy tarbiyaning mazmuni Sharq mutafakkirlari tomonidan ilmiy jihatdan boyitilgan. Chunonchi, Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy matematika fani inson hayotida asosiy o'rin tutishini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, kishi hisob ilmini bilishi va o'z ishiga pishiq bo'lishi kerak. Shundagina u o'z mehnati natijalarini aniq o'lchovlar orqali baholay oladi.

Barkamol inson, eng avvalo, iqtisodiy tarbiya topishi shart. Chunki iqtisodiy tarbiyasiz, unga bog'liq ko'nikma va odatlarsiz haqiqiy mukammal shaxsni shakllantirish aslo mumkin emas. Inson o'z mehnati va boshqalar mehnatini qadrlashni, uni hayotga tatbiq etishning ta'limiy hamda ilmiy asoslarini chuqur bilishi zarur. Iqtisodiy tarbiya iqtisodiy ta'lim negizida quriladi, tarbiyaviy natija esa kundalik turmushda ushbu sifatlarni qo'llash jarayonida o'z ifodasini topadi. Bu jarayon boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'ziga xos tarzda, ya'ni sodda shaklda tashkil etiladi. Kichik yoshdagi o'quvchilarda iqtisodiy madaniyat, ong, ko'nikma va odatlarni birdaniga tarkib toptirish imkonsizdir. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarida dastlab iqtisodiyot haqida boshlang'ich tasavvur va tushunchalarni shakllantirish hamda ularni turmushda qo'llash malakasini oshirish eng muhim vazifa hisoblanadi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning barkamol shaxsga xos bo'lgan iqtisodiy bilimlari ularning yosh xususiyatlari ortib borishi bilan uzviy bog'liq holda, bosqichma-bosqich shakllantiriladi. Iqtisodiy ong va madaniyat birdaniga tarkib topmaydi. O'quvchilarning bu sohadagi boshlang'ich tasavvurlari bevosita ta'lim-tarbiya jarayonida rivojlantirib borilishini talab etadi. Bunday mas'uliyatli vazifa boshlang'ich sinf o'qituvchilarining zimmasiga tushadi va ushbu tizimli ish boshlang'ich ta'limning to'rt yillik davri davomida bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

Abu Nasr Forobiy «Baxt-saodatga erishish haqida»gi asarida shunday yozadi: «Inson o'z mablag'ini to'g'ri sarflashni bilishi kerak. Pul sarflashda haddan tashqari qizg'anchilik qilish xasislikka olib keladi. Pullarni rejasiz ishlatish esa insonni beboshlikka yetaklaydi». Ko'rinib turibdiki, Sharq mutafakkirlari maktab va oila muhitida bolalarning iqtisodiy tafakkurini kengaytirish, ularni tejamkorlikka, tashabbuskorlikka, ishbilarmonlikka hamda iqtisodiy hisob-kitob ko'nikmalariga

o'rgatishni hayotiy tajriba asosida amalga oshirish lozimligiga alohida e'tibor qaratganlar.

«Ey farzand, o'zingni mol jam etmoqdan g'ofil tutmag'il va lekin har narsani etmak tilasang jahd qilg'il, toki halollik bila jam bo'lsin va hamisha senga boqiy hamda yoqimli bo'lsun. Agar moling ko'p bo'lsa, uni taqdir va tadbir bila ishga yaratg'il. Nedinkim, taqdir va tadbir bila yaratgan ozgina mol taqdirsiz va tadbirsiz ko'p moldin yaxshidir. Agar mol oz bo'lsa, ham yaxshi saqlamoqni vojib bilg'ilki, har kishi oz narsani saqlay olmasa, ko'p narsani ham saqlay olmag'uvsidir. Har narsa qo'lingga tushsa, bir tangadin ikki hissani qarilig' va ojizlig' vaqtining zaruriy ishlariga ehtiyoj uchun ehtiyot qilib qo'yg'il, va undin ko'z yumib aslo unga qo'l urmag'il. Qolgan ikki hissani o'zingning ziynat va asbobingga sarf etgil».

Xalq ongiga singib ketgan «Iqtisod bilan ishlagan kishilar faqir bo'lmaslar» degan hadis bor, unga quyidagicha izoh berish mumkin: «Kirimiga qarab chiqimini tuta bilmagan kishi bor davlatini bitirib, oxiri xo'rlikka tushgani holda, kirimiga qarab chiqimini tutabilgan kishi boy bo'lmasada, o'zini faqirlikdan saqlay oladi».

Iqtisodiy tarbiyaning maqsad va vazifalari haqida so'z borganda, eng avvalo, har qanday iqtisodiy barqarorlik yoki muvozanat tejamkorlik sifati bilan bevosita bog'liqligini ta'kidlash joiz. Shunday ekan, bolaga oila muhitida iqtisodiyot hamda kirim-chiqim mohiyati haqida dastlabki ta'lim-tarbiyani berish zarur. Bu jarayon maktab ta'limi davrida bevosita va tizimli ravishda davom ettiriladi. Shu bois, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ilk iqtisodiy tushuncha asoslari va ko'nikmalarini tarkib toptirishga alohida e'tibor qaratish bugungi kunning eng dolzarb pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi.

Sharq mutafakkirlarining iqtisodiy-axloqiy qarashlarida harakat, qanoat va resurslarni to'g'ri boshqarish o'zaro uzviy bog'liqlikda tahlil etiladi. Xususan, donolarning o'gitlarida: «*Harakat qiling - obod bo'lasiz, oziga qanoat qiling - boyligingiz ko'payadi. Yumshoq tabiatli va shirin so'zli bo'ling - do'stlaringiz ko'payadi*», deb alohida ta'kidlanadi. Mazkur konseptual yondashuv shuni ko'rsatadiki, cheksiz zahmat va mehnat (ranj) bilan topilgan boylik hamda moddiy farovonlikni (ganj) g'aflat, dangasalik va loqaydlik tufayli qo'ldan boy berish oqilona yo'l tutuvchi shaxsning xulq-atvoriga mutlaqo ziddir. Inson qashshoqlik va inqiroz girdobiga tushganidan keyin har qancha pushaymon qilmasin, uning pirovard natijada hech qanday naf va foydasi (sudi) bo'lmaydi. Shuning uchun moddiy barqarorlik va mustahkam moliya tizimiga erishgunga qadar tizimli mehnat va mashaqqatdan qochmaslik, aksincha, kelajakda uning mevasidan bahramand bo'lish uchun iqtisodiy faollik ko'rsatish lozim. Shu bilan birga, moddiy boylik har qancha qadrli (aziz) bo'lsa-da, uni do'stlardan darig' tutmaslik, ijtimoiy munosabatlarda xasislikka yo'l qo'ymaslik kerak, zero inson yig'gan boyligini bu dunyodan o'zi bilan olib keta olmaydi. Biroq, shaxsiy moliya tizimida daromadlar qanchalik yuqori bo'lmasin, xarajatlar ham unga mutanosib va oqilona muvozanatda bo'lishi shartdir. Shundagina insonga qashshoqlik va moddiy tanglik mashaqqati

xavf solmaydi. Kimki kundalik xarajatlarini o'z daromadidan (daxlidan) kamroq qilib belgilasa va doimiy ravishda jamg'arma hosil qila olsa, u hayoti davomida hech qachon moliyaviy inqirozga va yo'qshillikka yuz tutmaydi.

Molingdin mustahiq'larga (munosib, loyiq) edurg'il. O'zgalarning molidin ta'ma qilmag'il, tokim barcha xaloyiqning yaxshiroq va azizrog'i bo'lg'aysan. Molingni o'zgalarning moli deb bilg'il, o'zgalarning molin o'z molingdin ziyodrog' bilg'il, toki omonatga xiyonat qilmaslik, to'g'rilik bila xalqqa mashhur bo'lg'aysan.

Falsafiy va iqtisodiy qonuniyatlarga ko'ra, har bir ijtimoiy-moddiy oqibatning negizida muayyan sabab-oqibat zanjiri yotadi. Jamiyatdagi yo'qshillik, qashshoqlik va iqtisodiy tanglikning tub mantiqiy sababi esa isrofgarchilikdir. Biroq, isrof tushunchasi faqatgina mavjud mablag' yoki moddiy boylikni samarasiz, ratsional bo'lmagan tarzda sarflash doirasi bilan cheklanmaydi. U kengroq ma'noda inson hayotining barcha jabhalarini qamrab oluvchi destruktiv jarayondir. Xususan, isrofgarchilik elementlari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan bir nechta tizimli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Jumladan, iste'molda, ya'ni fiziologik isrof doirasida me'yordan ortiq va maqsadsiz ovqatlanish jismoniy salomatlik muvozanatini buzsa, inson qiziqishlaridagi vaqt isrofi natijasida eng qimmatli sotsial resurs hisoblangan vaqt va intellektual salohiyat foydasiz, shaxs rivojlanishiga xizmat qilmaydigan ishlarga bekorga sarflanadi. Shuningdek, nutqdagi ijtimoiy-kommunikativ isrof tufayli ortiqcha, asossiz va mazmunsiz so'zlashuvlar orqali shaxslararo ishonch hamda ichki energiya zaxiralari yo'qotiladi.

Tizimli nuqtayi nazardan yondashilganda, isrofgarchilik insonning butun borligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi: u tanni o'tkinchi va soxta lazzatlar bilan chalg'itib aldaydi, nafsni doimiy qanoatsizlik hamda ochko'zlik bilan jarohatlaydi, aqlni esa obyektiv va to'g'ri fikrlash qobiliyatidan ayiradi. Pirovardida, mazkur salbiy illat to'plami tirik insonni ma'nan, intellektual hamda jismonan bosqichma-bosqich tanazzulga, ya'ni yakunda muqarrar bo'lgan to'liq ijtimoiy-iqtisodiy halokatga yetaklaydi.

Isrof so'zining lug'aviy ma'nosi bu – molni gunoh ishlarga sarflash yoki o'zi va bola-chaqasi uchun hech narsa qoldirmay, bor-yo'g'ini mayda-chuyda, ikir-chikirlarga sarflab yuborish ma'nolarini anglatadi. Isrof – u qaysi ko'rinishda bo'lmasin kishining bor-yo'g'ini sovradi, yakson qiladi, degan fikr ilgari surilgan.

Iqtisodiy madaniyat, huquqiy mas'uliyat va tadbirkorlik mezonlari. Go'zal nutq, munosib hayot tarzi va har bir ishda tejamkor bo'lish insoniy fazilatlarining eng muhimlaridandir. Payg'ambarimiz (s.a.v.) hadislarida bayon qilinishicha: «Alloh taolo sizlarning uchta amalingizdan rozi bo'ladi va uchta amalingizdan g'azablanadi. Mol-mulkni maqsadsiz sarflab, isrof qilish rozi bo'linmaydigan amallarning biridir». Shuningdek, „Qobusnoma“ asarida: «Agar birovdan qarzdor bo'lsangiz, majburiyatingizni va'da qilingan muddatda bajaring», deb alohida ta'kidlanadi.

Haqiqatan ham, inson moddiy boylik ketidan quvib, o'z hayoti va sha'nini xavf-xatarga qo'ymasligi lozim. To'g'ri, farovon yashash uchun mablag' va boylik

zarur, bu davr talabi. Biroq boylik orttirish jarayoni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunchilik hujjatlariga mutanosib bo'lishi, oila, jamiyat hamda davlat rivojiga aslo zarar keltirmasligi shart. Iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va tashabbuskorlik halollik, adolat hamda xalq va davlat manfaatlariga uyg'un holda tashkil etilsagina, u barqaror va samarali natija beradi.

Zamonaviy globallashuv va keskin iqtisodiy raqobat sharoitida aholining iqtisodiy savodxonligini yuksaltirish barqaror taraqqiyotni ta'minlashning bosh omillaridan biridir. Ayniqsa, umumta'lim maktablarining o'tish davridagi (5-6-sinf) o'quvchilarida fundamental iqtisodiy tarbiya asoslarini tizimli tashkil etish dolzarb pedagogik va iqtisodiy-sotsial masala hisoblanadi. Mazkur yosh bosqichida o'smirlarning iqtisodiy xulq-atvori va iste'mol madaniyati shakllana boshlashi sababli, ularga iqtisodiy tushunchalarni ma'naviy-axloqiy mezonlar bilan uyg'un holda singdirish strategik ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqotda milliy amaliyot va ilg'or xorijiy tajribalar qiyosiy tahlili asosida, maktab o'quvchilariga iqtisodiy tarbiya berishning maqsadlari, vazifalari va ustuvor yo'nalishlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Zamonaviy ta'lim standartlari asosida umumta'lim maktablarida o'quvchilarga iqtisodiy tarbiya berishning strategik maqsadi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida faol va oqilona qaror qabul qila oladigan, mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirishdir. Ushbu global maqsad quyidagi ustuvor vazifalarni amalga oshirish orqali ta'minlanadi:

Fundamental iqtisodiy tafakkurni shakllantirish. O'quvchilarda ehtiyoj va imkoniyatlar mutanosibligi, bozor iqtisodiyoti qonuniyatlari hamda raqamli iqtisodiyot elementlari haqida boshlang'ich dunyoqarashni tarkib toptirish.

Moliyaviy madaniyat va hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish. Shaxsiy va oilaviy budjetni oqilona rejalashtirish, jamg'arma madaniyati, resurslarni (vaqt, energiya, pul) tejash hamda isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik kabi kundalik amaliy ko'nikmalarni singdirish.

Mehnatga ijodiy yondashuv va tadbirkorlik ko'nikmalari. O'quvchilarda tashabbuskorlik, yetakchilik (leadership), mas'uliyatni his qilish, halol mehnatga intilish va biznes-g'oyalarni loyihalashtirish qobiliyatini yuzaga chiqarish.

Ijtimoiy-huquqiy mas'uliyatni tarbiyalash. Iqtisodiy munosabatlarda milliy qadriyatlarga (halollik, andisha, sherikchilik madaniyati) hamda huquqiy me'yorlarga (soliq madaniyati, iste'molchi huquqlari) rioya qilish hissini uyg'otish.

Zamonaviy umumta'lim maktablarida o'quvchilarga iqtisodiy tarbiya berish jarayoni o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan va bir-birini to'ldiruvchi to'rtta ustuvor yo'nalish doirasida tashkil etiladi.

Birinchidan, nazariy bilimlarni tizimli shakllantirish yo'nalishi pedagogik jarayonning fundamental asosi hisoblanadi. Mazkur yo'nalish doirasida

o'quvchilarga bozor iqtisodiyotining asosiy tushunchalari, jumladan, talab va taklif qonuniyatlari, narxning shakllanish mexanizmlari, ratsional iste'mol hamda jamg'arma madaniyati o'rgatiladi. Shu bilan birga, shaxsiy moliya savodxonligini oshirish maqsadida shaxsiy va oilaviy budjetni shakllantirish, daromad hamda xarajatlarni oqilona rejalashtirish hamda moliyaviy intizom ko'nikmalari singdiriladi. Bu jarayon iqtisodiy etika tamoyillari bilan uyg'unlashtirilib, o'quvchilar qalbida halollik, mehnatga hurmat, mas'uliyatlilik hamda jamoat manfaatlarini qadrlash kabi ma'naviy-axloqiy fazilatlar tarkib toptiriladi.

Ikkinchidan, amaliy mashg'ulotlar va interaktiv usullarni qo'llash yo'nalishi nazariy bilimlarni kundalik hayotiy ko'nikmalarga aylantirishga xizmat qiladi. Bunda o'quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, iqtisodiy muammolarni hal qilishga qaratilgan simulyatsiya va keys o'yinlari samarali yo'lga qo'yiladi. Maktab miqyosida kichik yarmarkalar, ko'rgazmalar va tadbirkorlik kunlarini tashkil etish orqali o'quvchilarda ilk marketing hamda savdo ko'nikmalari shakllantiriladi. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalangan holda, virtual va interaktiv o'quv platformalari vositasida iqtisodiy jarayonlarni modellashtirish darslarning qiziqarliligi va amaliy samaradorligini ta'minlaydi.

Uchinchidan, iqtisodiy tarbiyada O'zbekiston tajribasi va milliy xususiyatlarni inobatga olish yo'nalishi alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur yo'nalish bevosita O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, iqtisodiy tafakkurini shakllantirish va tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashga oid farmon hamda qarorlari asosida quriladi. Amaliyotda "Milliy iqtisodiyot va bizning rolmiz" mavzusidagi maxsus integral darslarni tashkil etish, shuningdek, maktab o'quvchilari uchun maxsus ishlab chiqilgan "Yosh tadbirkor" loyihalari doirasida treninglar va amaliy seminarlar o'tkazish milliy ta'lim tizimining o'ziga xos muvaffaqiyatli tajribasi hisoblanadi.

To'rtinchidan, ijtimoiy xarakterdagi hamkorlik yo'nalishi iqtisodiy tarbiyaning jamiyat bilan aloqasini mustahkamlaydi. Bu jarayonda maktab, oila va tadbirkorlik subyektlarining o'zaro sinergiyasi ta'minlanadi. Mahalliy biznes vakillari va muvaffaqiyatli tadbirkorlarni o'quv jarayoniga, davra suhbatlariga jalb etish o'quvchilarda real biznes muhiti haqida jonli tasavvur uyg'otsa, ota-onalarni iqtisodiy tarbiya jarayoniga faol jalb qilish oiladagi iqtisodiy muhit va maktabdagi ta'lim tizimining hamohangligini ta'minlaydi hamda isrofgarchilikning oldini olishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda O'zbekiston umumta'lim maktablarida o'quvchilarga iqtisodiy tarbiya berishni yo'lga qo'yish bo'yicha qator ijobiy qadamlar tashlangan bo'lsa-da, tizimda strategik va uslubiy xarakterdagi bir qancha dolzarb muammolar hamon saqlanib qolmoqda. Tizimli tahlillar shuni ko'rsatadiki, maktablarda

iqtisodiy ta'lim sifatini oshirishga to'siq bo'layotgan asosiy omillardan biri pedagog-o'qituvchilar uchun maxsus tayyorgarlik va malaka oshirish dasturlarining yetishmasligidir. Buning oqibatida dars beruvchi kadrlarning iqtisodiy-pedagogik kompetensiyasi zamon talablaridan orqda qolmoqda. Shuningdek, zamonaviy darsliklar, iqtisodiy tarbiya materiallari va innovatsion metodik qo'llanmalarning kamligi o'quv jarayonini tizimli tashkil etish imkonini bermayapti. Mavjud darslarda esa iqtisodiy tarbiyaning amaliy mashg'ulotlar va simulyatsion o'yinlar qismiga yetarlicha e'tibor qaratilmayotgani olingan bilimlarning ko'nikmaga aylanish darajasini pasaytirmoqda. Pirovardida, umumiy o'quv dasturlarida iqtisodiy ta'limning barcha sinflar kesimida uzviyligini ta'minlovchi kompleks va integral yondashuvni shakllantirish zarurati yaqqol ko'zga tashlanmoqda.

Vaholanki, iqtisodiy tarbiya yosh avlodni ijtimoiy-iqtisodiy hayotga muvaffaqiyatli tayyorlashning eng muhim strategik bo'g'inidir. Shu bois, O'zbekistonning milliy ta'lim amaliyotini rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or yondashuvlari (masalan, dual ta'lim va moliya savodxonligi standartlari) bilan boyitish orqali iqtisodiy tarbiyaning samaradorligini keskin oshirish mumkin. Mazkur islohotlar jarayonida nazariy bilimlarni real amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish, bolalarni maktab yoshidanoq iqtisodiy faoliyatga hamda ratsional iste'mol madaniyatiga qiziqtirish va ularga eng zaruriy hayotiy ko'nikmalarni berish dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Keykovus, U.. Qobusnoma. Toshkent-1994 yil. Istiqlol., B. 70-72.
2. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. (1991). Yuz bir hadis. 1991 yil. Toshkent: Mehnat. – B. 38.
3. Imom Ismoil al-Buxoriy. Al-adab al-mufrat (Xalqaro islomiy odoblar majmuasi). Toshkent-1990 yil: O'zbekiston. – B. 131.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.. Toshkent-2023yil. O'zbekiston. 80 b.
5. Ishmuhamedov, R., Abduqodirov, A.. Ta'limda innovatsion texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent-2010 yil: Iste'dod. – 142 b.
6. Al-Xorazmiy, M.. Matematik risolalar. Toshkent-1983 yil. Fan. – B. 54-60.
7. Forobiy, A. N.. Baxt-saodatga erishish haqida. Toshkent-1993 yil. Ma'naviyat. – B. 45-48.
8. Kayumova, Sh. A. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning iqtisodiy madaniyatini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari. Pedagogika ilmiy jurnali, (3), 45-52.

HUDUDLARDA IQTISODIY SUBYEKTLARNING MOLIYAVIY HOLATINI YAXSHILASHDA SOLIQ STAVKALARINI OPTIMALLASHTIRISHNING ISTIQBOLLARI

To‘xtaxo‘jayev Ma‘rufxon Abdurashid o‘g‘li

Namangan davlat universiteti “Yashil iqtisodiyot
va barqaror biznes” kefedrasi o‘qituvchisi

marufxontotaxojayev29@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-9709-0856>

Annotatsiya: Ushbu maqolada hududlarda iqtisodiy subyektlarning moliyaviy holatini yaxshilash va iqtisodiy salohiyatni oshirishda soliq stavkalarini optimallashtirish istiqbollari tadqiq etilgan. Tadqiqotning nazariy asosi sifatida Laffer egri chizig‘i konsepsiyasidan foydalanilgan hamda barqaror fiskal muhitning investitsion faollikka ta’siri tahlil qilingan. Maqolada hududlarning o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, soliq stavkalari va imtiyozlarini differensiallashtirish, agrar sektor, turizm va raqamli iqtisodiyotni rag‘batlantirish yo‘nalishlari ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek, sun‘iy intellekt va Big Data asosida soliq ma‘murchiligini raqamlashtirish hamda yashirin iqtisodiyotni qisqartirish masalalari yoritilgan. Yakunda mahalliy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish va soliq tizimi barqarorligini ta‘minlash bo‘yicha amaliy takliflar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: Soliq stavkalari, optimallashtirish, hududiy iqtisodiyot, moliyaviy holat, iqtisodiy subyekt, soliq ma‘murchiligi, differensiallashtirish, Laffer egri chizig‘i, soliq yuki, investitsiya, kichik biznes, raqamlashtirish, sun‘iy intellekt, Big Data, yashirin iqtisodiyot, mahalliy byudjet, moliyaviy mustaqillik, fiskal siyosat.

KIRISH. Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda samarali soliq siyosati va soliq ma‘murchiligini takomillashtirish milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan keng ko‘lamli iqtisodiy islohotlar doirasida har bir hududning o‘ziga xos iqtisodiy salohiyati, resurs imkoniyatlari va tadbirkorlik faoliyatini e‘tiborga olgan holda soliq siyosatini differensiallashtirish talab etilmoqda. Hududiy soliq siyosati - bu davlatning ma‘lum geografik hududlarda iqtisodiy o‘rishni rag‘batlantirish, investitsiyalarni jalb qilish, bandlikni ta‘minlash va aholining farovonligini oshirish maqsadida qo‘llaydigan soliq choralari va mexanizmlarining yig‘indisidir. Ushbu siyosatning asosiy vazifasi soliq yukini hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajasiga moslashtirish, shuningdek, soliq imtiyozlari va yengilliklari orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlarini qo‘llab-quvvatlashdan iborat. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi va “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” doirasida soliq-byudjet siyosatini takomillashtirish, soliq yukini kamaytirish va soliq ma‘murchiligini soddalashtirish ustuvor vazifalar sifatida belgilab berilgan.

Xususan, strategiyaning uchinchi ustuvor yo‘nalishida «soliq yukini kamaytirish va soliqqa tortish tizimini soddalashtirish siyosatini davom ettirish, soliq ma‘muriyatchiligini takomillashtirish va tegishli rag‘batlantiruvchi choralarni kengaytirish» masalalari alohida ta‘kidlangan.

Hududlarda iqtisodiy subyektlarning moliyaviy holatini yaxshilashda soliq stavkalarini optimallashtirishning istiqbollari quyidagi omillarga bog‘liq:

1. Soliq stavkalarining barqarorligi va prognoz qilinuvchanligi. 2026-yil uchun belgilangan soliq-byudjet siyosatiga ko'ra, asosiy soliq stavkalari o'zgartirilmaydi: foyda solig'i 15 foiz, qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) 12 foiz, jismoniy shaxslar daromad solig'i 12 foiz darajasida saqlanmoqda. Bu yondashuv tadbirkorlik subyektlari uchun barqaror va prognoz qilinadigan fiskal muhit yaratadi, ularning uzoq muddatli investitsiya rejalari tuzishiga imkon beradi[1].

2. Hududiy soliq imtiyozlarining differensiallanishi. Tengsiz rivojlangan hududlarda (viloyatlar, tumanlar) iqtisodiy subyektlarga qo'shimcha soliq yengilliklari berish orqali investitsiyalarni jalb qilish, yangi ish o'rinlari yaratish va mahalliy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish mumkin.

3. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash. Aylanmadan olinadigan soliq stavkasining pasaytirilishi, soliq hisobotlarini soddalashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali tadbirkorlik muhitini yaxshilash hududlardagi iqtisodiy faollikni oshiradi.

Soliq stavkalarini optimallashtirishning nazariy asosi Laffer egri konsepsiyasiga tayanadi. Bu konsepsiya soliq stavkasi va soliq tushumlari o'rtasidagi parabolik munosabatni ifodalaydi.

Soliq tushumlari funksiyasi quyidagicha ifodalanadi[4, p. 610]:

$$T(t) = t * Y(t);$$

Bu yerda:

- $T(t)$ = soliq tushumlari;
- t = soliq stavkasi ($0 \leq t \leq 1$);
- $Y(t)$ = soliqdan keyingi iqtisodiy faoliyat (daromad).

Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda soliq stavkalarini optimallashtirish quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Investitsiyalarni rag'batlantiruvchi soliq mexanizmlari. Hududlarga investitsiyalar jalb qilish maqsadida yangi ishlab chiqarishlarni tashkil etuvchi subyektlar uchun foyda solig'i stavkasini vaqtincha pasaytirish, amortizatsiya hisoblash tartibini yengillashtirish va import qilinadigan texnologiyalarni QQSdan ozod qilish kabi choralarni qo'llash mumkin[2]. Bu esa hududlarning sanoat salohiyatini oshirishga, yangi texnologiyalar joriy etilishiga va mahalliy xom ashyo bazasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Qishloq xo'jaligi va agrar sektorga yo'naltirilgan soliq yengilliklari. QQSning nol stavkasi, yer solig'i va suv resurslaridan foydalanish uchun soliq stavkalari bo'yicha koeffitsiyentlar joriy etilishi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishni rag'batlantiradi[3]. Bu, ayniqsa, agrar salohiyati yuqori bo'lgan hududlar (Farg'ona vodiysi, Xorazm, Qashqadaryo) uchun ahamiyatlidir.

Turizm va xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish. Turistik zonalar va tarixiy shaharlarda (Samarqand, Buxoro, Xiva) faoliyat yurituvchi tadbirkorlik subyektlari uchun soliq imtiyozlari belgilash, mehmonxona va restoran xizmatlaridan olinadigan soliqlarni pasaytirish turistik salohiyatni oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyot va elektron tijoratni qo'llab-quvvatlash. Elektron tijorat subyektlari uchun soliq hisobotlarini avtomatlashtirish, marketplace'lar orqali eksport operatsiyalarini avtomatik tasdiqlash tadbirkorlik subyektlari uchun

ma'muriy yukni kamaytiradi va raqamli iqtisodiyotning hududlardagi o'sishiga ijobiy ta'sir qiladi.

Soliq ma'murchiligini takomillashtirish - bu nafaqat soliq tushumlarini yig'ishni samarali tashkil etish, balki tadbirkorlik muhitini yaxshilash, yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish va soliq to'lovchilar huquqlarini himoya qilishni ham o'z ichiga oladi.

Ushbu sohada quyidagi ustuvor yo'nalishlar ajratib ko'rsatiladi:

1. Soliq ma'murchiligini raqamlashtirish va avtomatlashtirish. Ma'lumotlar markazini modernizatsiya qilish, soliq hisobotlarini sun'iy intellekt va "big data" texnologiyalari asosida tahlil qilish orqali soliq bazasini kengaytirish, qo'lda bajariladigan operatsiyalar hajmini kamaytirish va soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish zarur. Bu soliq organlarining faoliyatining shaffofligini ta'minlaydi va korrupsiya xavfini pasaytiradi[5].

2. Soliq nazoratini optimallashtirish. Soliq tekshiruvi obyektlarini tahlil asosida belgilash, risklarni baholash tizimini joriy etish va soliq nizolarini sudgacha hal etish (soliq apellatsiyasi) institutidan samarali foydalanish soliqqa oid huquqbuzarliklarni aniqlash va profilaktika qilish samaradorligini oshiradi.

3. Soliq qonunchiligini soddalashtirish va unifikatsiya qilish. Soliq solish tizimining murakkabligi va bir xil soliq solish bazasiga ega soliqlarning yetarli darajada unifikatsiya qilinmaganligi soliq to'lovchilarning o'z soliq majburiyatlarini to'liq bajarish imkonini bermaydi. Shu sababli, soliq qonunchiligini soddalashtirish, normativ-huquqiy hujjatlarni tizimlashtirish va soliq to'lovchilarga tushunarli bo'lgan qoidalar yaratish lozim.

4. Soliq organlari xodimlarini malakasini oshirish va moddiy rag'batlantirish. Soliq organlarida xizmat qilishga halol va yuqori malakali kadrlarni jalb etish, ularning moddiy rag'batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish soliq ma'murchiligining samaradorligini oshiradi va korrupsiya ko'rinishlarini profilaktika qilishga xizmat qiladi.

5. Hududiy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligini kuchaytirish. Mahalliy soliqlar ulushini oshirish, byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish va hududlarning o'z ichki resurslarini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish orqali mahalliy hokimiyatlarning iqtisodiy faoliyatini boshqarish vakolatlarini oshirish zarur.

Dunyo amaliyotida hududiy soliq siyosatini takomillashtirishning turli modellari qo'llaniladi. Masalan, Xitoyda tengsiz rivojlangan sharqiy va g'arbiy mintaqalarda soliq imtiyozlari orqali investitsiyalarni jalb qilish siyosati o'z samarasini ko'rsatgan. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida (Polsha, Vengriya) hududiy investitsiyalarni rag'batlantirish uchun foyda solig'i stavkalarini pasaytirish amaliyoti keng tarqalgan[6].

O'zbekiston sharoitida ushbu tajribalarni qo'llashda quyidagi jihatlar e'tiborga olinishi lozim:

- Hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi va salohiyatini to'liq tahlil qilish;
- Soliq imtiyozlarining byudjetga ta'sirini oldindan baholash;
- Soliq yengilliklarini vaqtinchalik va maqsadli qo'llash orqali ularning samaradorligini nazorat qilish;

- Raqamli texnologiyalar orqali soliq ma'murchiligini takomillashtirishni jadallashtirish.

Xulosa va amaliy takliflar jihatidan quyidagi fikrlarni ta'kidlashimiz mumkinki, Asosiy soliq stavkalarini kamida o'rta muddatli (3–5 yil) davr uchun barqaror saqlash mexanizmlarini joriy etish. Bu investitsion faollikni oshirish va tadbirkorlik subyektlarining uzoq muddatli rejalari tuzishiga imkon beradi. Hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajasiga qarab soliq imtiyozlarini differensiallashtirish. Kam rivojlangan hududlarda yangi ishlab chiqarishlarni tashkil etuvchi subyektlar uchun foyda solig'i stavkasini vaqtincha pasaytirish, amortizatsiya hisoblash tartibini yengil lashtirish va import texnologiyalarini QQSdan ozod qilish kabi choralarni joriy etish.

Soliq ma'murchiligini to'liq raqamlashtirish. Soliq hisobotlarini avtomatlashtirish, risklarni baholash tizimini joriy etish va soliq to'lovchilarga individual faol xizmatlarni ko'rsatish orqali ma'muriy yukni kamaytirish va soliq intizomini kuchaytirish. Soliq nazoratini tahliliy asosga o'tkazish. Soliq tekshiruvi obyektlarini tahlil asosida belgilash, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish. Hududiy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish. Mahalliy soliqlar ulushini ko'paytirish, byudjetlararo transfertlarni optimallashtirish va mahalliy hokimiyatlarning o'z ichki resurslarini rivojlantirish vakolatlarini kengaytirishdan iborat hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Saitov S.A. O'zbekistonda 2026-yil uchun soliq-byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlari va uning iqtisodiy ta'siri. // CyberLeninka, 2026.
2. Soliq ma'murchiligini takomillashtirish orqali makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash istiqbollari: respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. // Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, 2023.
3. Soliq ma'murchiligini takomillashtirishning zarurati va asosiy yo'nalishlari nazariyasi. // Phoenix Publication, 2025.
4. Chamley C. Optimal Taxation of Capital Income in General Equilibrium with Infinite Lives. // Econometrica, 1986, Vol. 54, No. 3, pp. 607-622.
5. Judd K.L. Redistributive Taxation in a Simple Perfect Foresight Model. // Journal of Public Economics, 1985, Vol. 28, pp. 59-83.
6. Ramsey F.P. A Contribution to the Theory of Taxation. // Economic Journal, 1927, Vol. 37, No. 145, pp. 47-61.

TADBIRKORLIK SUB'EKTLARIDA XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA MAHSULOT ISHLAB CHIQARISHNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI VA FISKAL SIYOSATDAGI TUTGAN O'RNI

Asraqulov Farrux Rustamovich

Namangan davlat universiteti

“Moliyaviy munosabatlar” kafedrasi o'qituvchisi

Email: farruxasraqulov94@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada tadbirkorlik sub'ektlarida xalqaro standartlar asosida mahsulot ishlab chiqarishni rivojlantirishning iqtisodiy ahamiyati, mahsulot sifatini oshirishdagi o'rni hamda eksport salohiyatiga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, xalqaro standartlarni joriy etishning afzalliklari, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari va O'zbekistonda ushbu yo'nalishda olib borilayotgan islohotlar tahlil qilingan. Maqolada statistik ma'lumotlar va jadvallar asosida xalqaro standartlarning korxonalar faoliyatidagi samaradorligi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: xalqaro standartlar, ISO, tadbirkorlik sub'ekti, mahsulot sifati, eksport salohiyati, sertifikatlashtirish, raqobatbardoshlik, innovatsion texnologiyalar, sifat menejmenti, modernizatsiya.

Abstract. This article analyzes the prospects for developing product manufacturing based on international standards in entrepreneurial entities. The importance of international standards in improving product quality, increasing export potential and strengthening competitiveness is highlighted. The article also discusses modern technologies, quality management systems and economic reforms implemented in Uzbekistan. Statistical data, tables and diagrams are used to show the effectiveness of international standards in business activities.

Key words: international standards, ISO, entrepreneurship, product quality, competitiveness, export potential, certification, innovation, quality management, modernization.

Hozirgi globallashuv sharoitida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning sifati va xavfsizligi jahon bozorida muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu sababli korxonalarda xalqaro standartlar asosida mahsulot ishlab chiqarishni tashkil etish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Xalqaro standartlar mahsulot sifati, xavfsizligi va ekologik talablarning yagona mezonlar asosida shakllanishini ta'minlaydi. Bugungi kunda rivojlangan davlatlarda ishlab chiqarishning asosiy qismi ISO, HACCP, GMP kabi standartlar asosida tashkil etilgan. Bu esa mahsulotlarning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini oshirmoqda. O'zbekistonda ham tadbirkorlik sub'ektlarini qo'llab-quvvatlash, eksport hajmini oshirish va xalqaro standartlarni joriy etishga katta e'tibor qaratilmoqda. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilning 1-noyabr holatiga ko'ra, respublikada 58,6 mingta sanoat korxonasi faoliyat yuritmoqda. Ular iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha quyidagicha: oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish – 11,7 mingta, boshqa no metall mineral mahsulotlar ishlab chiqarish – 8,2 mingta, kiyim ishlab chiqarish – 5,8 mingta, tayyor metall buyumlar ishlab chiqarish – 4,7 mingta, mebel ishlab chiqarish – 4,0 mingta, to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish – 3,6 mingta, rezina va plastmassa buyumlar ishlab chiqarish – 2,8 mingta sanoat korxonasi o'z faoliyatini yuritayotgan.

2025-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda 6 mingdan ortiq korxona xalqaro ISO standartlari asosida faoliyat yuritmoqda. Shuningdek, eksportyor korxonalarning soni yildan-yilga ortib bormoqda. Bu esa xalqaro standartlarni joriy etishning iqtisodiy samaradorligini ko'rsatadi. Xalqaro standartlar mahsulot ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlarini yagona talablar asosida boshqarishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ISO 9001 sifat menejmenti tizimi korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra,

xalqaro standartlarni joriy qilgan korxonalarda ishlab chiqarishdagi nuqsonlar oʻrtacha 20–30 foizga kamaygan. Bundan tashqari, eksport hajmi 15–25 foizgacha oshganligi kuzatilgan.

Xalqaro standartlarni joriy etishning korxona faoliyatiga taʼsiri

Yoʻnalishlar	Natijalar
Mahsulot sifati	Sifat darajasi oshadi
Ishlab chiqarish samaradorligi	Xarajatlar kamayadi
Eksport faoliyati	Tashqi bozorlarga chiqish kengayadi
Investitsiyalar	Investorlar ishonchi ortadi
Raqobatbardoshlik	Bozordagi mavqe mustahkamlanadi
Ekologik xavfsizlik	Atrof-muhitga zarar kamayadi

1-jadval. Oʻzbekistonda xalqaro standartlarni joriy etish istiqbollari.

Mamlakatimizda tadbirkorlikni rivojlantirish va eksport salohiyatini oshirish maqsadida koʻplab iqtisodiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, xalqaro standartlarni joriy etayotgan korxonalarga davlat tomonidan subsidiya, imtiyoz va moliyaviy qoʻllab-quvvatlash mexanizmlari yaratilmoqda. 2024-yil yakunlariga koʻra: Oʻzbekiston eksport hajmi 24 milliard AQSH dollaridan oshgan; tekstil mahsulotlari eksporti 3 milliard dollarga yaqinlashgan; xalqaro sertifikatga ega korxonalar soni 18 foizga oshgan. Bu koʻrsatkichlar xalqaro standartlarning iqtisodiyotdagi oʻrni tobora ortib borayotganini koʻrsatadi. Soʻnggi yillarda mamlakatimizda ISO 9001, ISO 14001, HACCP va GMP kabi xalqaro standartlarni joriy qilayotgan korxonalar soni sezilarli darajada ortdi. Bu esa ishlab chiqarish sifati va xavfsizligini taʼminlash bilan birga eksport geografiyasining kengayishiga ham xizmat qilmoqda. Ayniqsa, tekstil, oziq-ovqat, farmatsevtika va qurilish materiallari sanoatida xalqaro standartlar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Fikrimizcha, Oʻzbekiston sharoitida tadbirkorlik subʼektlarida xalqaro standartlar asosida mahsulot ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun quyidagi yoʻnalishlarni yanada takomillashtirish maqsadga muvofiq:

1. Korxonalarda ISO standartlarini keng joriy etish. Korxonalarda ayniqsa ISO 9001, ISO 14001 va HACCP standartlarini bosqichma-bosqich joriy qilish zarur. Bu mahsulot sifatini oshirish va eksport bozorlariga chiqish imkoniyatini kengaytiradi.
2. Malakali kadrlar tayyorlash tizimini kuchaytirish. Universitet va texnikumlarda: sifat menejmenti; xalqaro standartlashtirish; eksport menejmenti; sanoat texnologiyalari boʻyicha amaliy yoʻnalishlarni kengaytirish kerak. Korxona xodimlari uchun ham muntazam malaka oshirish kurslari tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

4. Sertifikatlashtirish xarajatlarini kamaytirish. Davlat tomonidan sertifikat xarajatlarining bir qismini qoplash; grant va subsidiya dasturlarini kengaytirish; bepul konsultatsion markazlar tashkil qilish zarur hisoblanadi.
5. “Yashil iqtisodiyot” tamoyillarini rivojlantirish. Energiya tejamkor texnologiyalar; chiqindini qayta ishlash tizimlari; ekologik standartlarga mos ishlab chiqarish; keng joriy qilinishi kerak.
7. Hududiy sanoat klasterlarini rivojlantirish. Viloyatlarda: tekstil; oziq-ovqat; qurilish materiallari; qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bo‘yicha maxsus sanoat klasterlarini tashkil qilish xalqaro standartlarni joriy etishni tezlashtiradi.
8. Raqamli boshqaruv tizimlarini joriy qilish. Korxonalarda: ERP; elektron sifat nazorati; raqamli monitoring; avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari joriy qilinishi ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli oshiradi.

Xalqaro standartlarni ishlab chiqarish jarayoniga joriy etish mahsulot sifati, eksport salohiyati va korxonalar raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Xalqaro standartlar asosida ishlab chiqarishni rivojlantirish Yangi O‘zbekiston iqtisodiyotining jahon bozoridagi raqobatdoshligini oshirishning muhim omillardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Porter M. E., “The Competitive Advantage of Nations”, 1990, pp. 87-112.
2. Suh S. C., Lee J. K., “Technological Innovations in South Korea”, Journal of Economics, 2015, pp. 45-78.
3. Gültekin B., “Ecological Innovations in Competitive Production”, Green Economy Journal, 2021, pp. 34-59.
4. Sharifova D., “Strategic Directions for Increasing Uzbekistan's Export Potential”, Tashkent, 2020, pp. 12-38.
5. Yunusova M., “Economic Modernization in Uzbekistan”, Tashkent, 2021, pp. 50-75.
6. Smith J., “Global Trade Dynamics”, Oxford Press, 2019, pp. 100-125.
7. Karimov A., “Innovative Approaches in Uzbekistan's Industry”, Tashkent, 2022, pp. 85-97.
8. Rustamjon o'g'li A. F. MEHNAT MIGRATSIYASINING O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDAGI TUTGAN O'RNI //Научный Фокус. – 2023. – Т. 1. – №. 6. – С. 1-6.
9. Rustamjon o'g'li, Asraqulov Farrux. "MEHNAT MIGRATSIYASINING O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDAGI TUTGAN O'RNI." *Научный Фокус* 1.6 (2023): 1-6.
10. Rustamjon o'g'li, A. F. (2023). MEHNAT MIGRATSIYASINING O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDAGI TUTGAN O'RNI. *Научный Фокус*, 1(6), 1-6.

UDK 330.15:628.4

**MAISHIY CHIQINDILARNI QAYTA ISHLASHNING YASHIL
IQTISODIYOTDAGI O‘RNI**

Xushvaqtova Ruxshona Farxod qizi
Qarshi davlat texnika universiteti talabasi
xushvaqtovaruxshona2@gmail.com

Annotatsiya: mazkur maqolada maishiy chiqindilarni qayta ishlashning yashil iqtisodiyotdagi o'rnini, uning ekologik barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. O'zbekistonda chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, davlat farmon va qarorlari asosida yaratilgan huquqiy-me'yoriy baza hamda sohadagi amaliy natijalar yoritilgan. Shuningdek, rivojlangan mamlakatlar tajribasi asosida chiqindilarni qayta ishlashning samarali modellari o'rganilgan. Tadqiqot natijalari chiqindilarni qayta ishlash yashil iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: yashil, chiqindi, ekologiya, qayta ishlash, barqarorlik, iqtisodiyot, energiya, resurs, investitsiya.

KIRISH

Bugungi kunda dunyo miqyosida ekologik muammolarning kuchayib borishi hamda maishiy chiqindilar hajmining ortishi atrof-muhit barqarorligiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, maishiy chiqindilarni qayta ishlash va ulardan samarali foydalanish masalasi yashil iqtisodiyotning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, chiqindilarni qayta ishlash tizimini takomillashtirish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va resurslardan oqilona foydalanish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Jahon banki prognozlariga ko'ra, 2050-yilga borib insoniyat har yili 3,5 milliard tonnagacha qattiq maishiy chiqindi chiqaradi. Biroq, bu hajmning atigi 20 foizdan kamrog'i qayta ishlanishi mumkin[1]. "Insoniyat har yili 2 milliard tonnadan ortiq qattiq maishiy chiqindilar chiqarmoqda. Chirigan oziq-ovqat, plastik idishlar, kimyoviy moddalarga to'la elektronika va boshqa ko'p narsalar bizning suvimiz, yerimiz va havomizni hisobga olmasdan chiqindixonaga tashlanmoqda. Chiqindilarning parchalanishi oqibatida atmosferaga issiqxona gazlari chiqariladi, bu esa global isish, suv va tuproqni zaharlanishi, sog'liqqa zarar yetkazilishi, butun dunyo bo'ylab kasalliklar va hatto o'limga olib keladi", deyiladi Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh kotibi Antoniu Guterrishning "Chiqindisiz dunyo uchun" xalqaro kuni munosabati bilan yo'llagan murojaatida[2]. Shu nuqtai nazardan, maishiy chiqindilarni qayta ishlash masalasi yashil iqtisodiyotning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

O'zbekiston Respublikasida Prezidentning 2023-yil 11-sentyabrdagi PQ-4477, PQ-436, PQ-4940 va PF-158 Farmoni bilan chiqindilarni qayta ishlash sohasini rivojlantirish uchun mustahkam huquqiy-me'yoriy asos yaratdi. Ushbu hujjatlar asosida mamlakatda qayta ishlash darajasini 2030-yilga qadar 50 foizga yetkazish, sanoat miqyosidagi zavodlar qurish, xalqaro investitsiyalarni jalb etish va raqamli monitoring tizimlarini joriy etish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda[3].

An'anaviy chiqindilarni yo'q qilish, poligonlarga ko'mish va ochiq yoqish orqali yer osti suvlarini ifloslantirish, atmosferaga kuchli issiqxona gazlari chiqarish, qimmatbaho yer maydonlarini egallash kabi jiddiy muammolarga sabab bo'lmoqda. Bu holat chiqindilarni ko'mish o'rniga ularni qayta ishlash va ikkilamchi

resurs sifatida iqtisodiy aylanmaga qaytarish zaruratini taqozo etmoqda. Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi doirasida maishiy chiqindilarni qayta ishlash nafaqat ekologik muammo sifatida, balki yangi iqtisodiy imkoniyatlar manbai sifatida ko'rib chiqilmoqda. Qayta ishlash sanoatining rivojlanishi ikkilamchi xomashyo bozorini shakllantiradi, energiya sarfini kamaytiradi, yangi texnologiyalar va ish o'rinlari yaratadi hamda resurslardan takroriy foydalanish hisobiga xom ashyo importini qisqartiradi.

O'zbekistonda ham maishiy chiqindilar muammosi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Statistika qaraydigan bo'lsak, aholi jon boshiga kuniga hududlarga qarab o'rtacha 800 grammdan 1.2 kilogramgacha chiqindi hosil bo'ladi. Toshkent shahrida bir kunda o'rtacha 2.5 ming tonna maishiy chiqindi hosil bo'lib, ularni belgilangan joyga olib borish tizimli yo'lga qo'yilgan. Maqsadimiz 2030 yilgacha bu chiqindilarning qayta ishlash miqdorini 60-80 foizga yetkazish hisoblanadi. Hozirgi kunda chiqindilarning bor-yo'g'i 20 foizi qayta ishlanadi. Qog'oz, plastmassa, metal va boshqa turdagi ayrim chiqindilar qayta ishlanadi, qolgani maxsus poligonlarga ko'miladi. Rejamiz kelgusida o'sha poligonlar sonini qisqartirib, chiqindilarni qayta ishlash miqdorini oshirishdan iborat[4]. Davlatimiz rahbarining 2026-yil 6-yanvardagi "Chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish va ularning ekologik vaziyatga salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni bilan vakolatli davlat organlariga aholining maishiy chiqindilar bilan bog'liq xizmatlar sifatidan to'liq qoniqishini ta'minlash, ushbu xizmatlar darajasini xalqaro standartlarga yetkazish hamda nazorat tizimini kuchaytirish borasida yangi tizim yaratilmoqda[5]. Farmonga asosan, qator vazirlik va idoralarga sohadagi huquqbuzarliklar profilaktikasi bo'yicha qo'shimcha vakolat va majburiyatlar yuklatilmoqda. Ekologiya vazirligi va ichki ishlar organlari hamda Milliy gvardiyaga, belgilangan tartibda avtomobil yo'llarida yo'l harakati qoidalari buzilganligining maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish dasturiy-texnik vositalarini o'rnatgan tadbirkorlik sub'ektlariga ekologik huquqbuzarliklarni qayd etish va Davlat ekologik nazorat inspeksiyasiga xabar berish huquqi berilmoqda. Demak, maishiy chiqindilarni qayta ishlash tizimini takomillashtirish ekologik barqarorlikni ta'minlash bilan birga iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston so'nggi yillarda maishiy chiqindilarni boshqarish va qayta ishlash sohasini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-son qarori bilan tasdiqlangan "2019-2030-yillarda O'zbekiston Respublikasining 'yashil iqtisodiyot'ga o'tish strategiyasi" chiqindilarni qayta ishlash sohasini rivojlantirishning birinchi tizimli huquqiy asoslaridan biri bo'ldi. Ushbu strategiyada qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash darajasini 2030-yilgacha 50 foizga yetkazish maqsadi belgilangan[6]. Ma'lumotlarga ko'ra, bugungi kunda chiqindilarning mingga yaqin turi qayd etilgan bo'lib, ular sonining kelgusida yana ham ortishi bashorat qilinmoqda. Shu bois dunyo miqyosida chiqindilar muammosi eng dolzarb ekologik masalalardan biriga aylanib bormoqda. Masalan, shisha idish – bir million yil, plastik ichimliklar idishlari –450 yil, alyuminiy konserva – 80-200 yil, kuchlanish batareyalari – 100 yil, kauchukli etik – 50-80 yil,

plastik stakan, teri, qalay konserva – 50 yil, neylon mato – 30-40 yil, charm poyabzal – 25-40 yil, yog‘och – 10-15 yil, sigareta qoldiqlari – 10-12 yil, jun kiyimlar – 1-5 yil, sut qutilari – 5 yil, arqonlar – 3-14 oy, paxta qo‘lqop – uch oy, karton – ikki oy, apelsin yoki banan qobig‘i – ikki-besh hafta, qog‘oz sochiq – ikki-to‘rt hafta mobaynida chiriydi[7].

Yuqoridagi ma’lumotlar maishiy chiqindilarni qayta ishlash va ekologik xavfsizlikni ta’minlash masalasi bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biriga aylanganini ko‘rsatadi. Shu sababli mamlakatimizda chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish va qayta ishlash hajmini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda PQ-436-son qarori bilan tasdiqlangan "2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida 'yashil iqtisodiyot'ga o‘tish va yashil o‘sishni ta’minlash dasturi" chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish, qayta ishlash korxonalarini qurish va ikkilamchi xomashyo bozorini shakllantirish bo‘yicha aniq chora-tadbirlarni belgilab berdi[1]. Yashil iqtisodiyot doirasida chiqindilarni faqat qayta ishlash bilan chegaralanib qolmay, ulardan energiya manbai sifatida foydalanish ham muhim yo‘nalish hisoblanadi. Organik chiqindilardan biogazga qayta ishlash “waste-to-energy texnologiyasi” O‘zbekistonda ham keng qo‘llanila boshlandi. Toshkent shahri yaqinidagi sinov loyihasida kommunal chiqindixonada biogas ishlab chiqarish testlandi va ijobiy natijalarga erishildi. Mazkur texnologiyalar bir tomondan chiqindilar hajmini kamaytirsa, ikkinchi tomondan muqobil energiya manbalarini yaratish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, chiqindilardan energiya olish atmosferaga chiqariladigan zararli gazlar miqdorini kamaytirish, tabiiy resurslarni tejash hamda ekologik barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda har bir hudud chiqindilarni qayta ishlash sohasida o‘z yo‘nalishiga ega bo‘ldi: Toshkentda 270 mln dollarlik qurilish chiqindilarini, Samarqandda - 18,5 mln dollarlik elektron chiqindilarni qayta ishlash loyihasi amalga oshiriladi. Mahallalarda organik chiqindilardan o‘g‘it va energiya ishlab chiqariladi. O‘zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev 14-avgust kuni chiqindilarni qayta ishlashni kengaytirish chora-tadbirlari bo‘yicha taqdimot bilan tanishdi. Davlat rahbari matbuot xizmati ma’lumotlariga ko‘ra, oxirgi uch yilda sohaga 2 trillion so‘mdan ziyod mablag‘ yo‘naltirildi, Chiqindilarni boshqarish va sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirish agentligi tashkil etildi. Chiqindi korxonalari uchun 1200 ta yangi texnika olib berildi, mahallalarda chiqindi maydonchalari qurildi. Avvallari davlat monopoliyasida bo‘lgan sohada tadbirkorlikka yo‘l ochilib, qulay biznes muhiti yaratildi. Jumladan, sanitar-tozalash hamda chiqindini qayta ishlash korxonalari uchun foyda solig‘i va ijtimoiy soliq stavkalari 1 foiz etib belgilandi. Chetdan olib kelinadigan texnika va uskunalar import bojidan ozod qilindi. Natijada 200 ga yaqin sanitar-tozalash va 290 ta chiqindini qayta ishlash korxonalari ochildi. Mamlakatda yiliga 14 million tonna maishiy chiqindi hosil bo‘ladi. Lekin ularni qayta ishlash darajasi past. So‘nggi yillardagi loyihalar natijasida bu 5 foizga yetdi. Maishiy chiqindilarning to‘rttan biri qog‘oz, plastik, rezina, shisha, to‘qimachilik qoldiqlariga to‘g‘ri keladi. Ularni qayta ishlab, 1 trillion so‘mlik mahsulot olish mumkin. Chiqindini yoqish orqali

energiya ishlab chiqarish loyihalari qo'llab-quvvatlanmoqda. Xitoylik investorlar 6 ta viloyatda shunday zavodlar qurishmoqda. Prezident chiqindini tashib ketish xizmatlari aholini rozi qiladigan darajada bo'lishi kerakligini ta'kidladi. Shu bois mahallaga chiqindi texnikasining kelish vaqti va harakatini onlayn ko'rish imkoniyatini yaratish vazifasi qo'yildi.[8].

O'zbekistonda maishiy chiqindilarni boshqarish tizimi so'nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Sohaga yo'naltirilayotgan investitsiyalar, yangi korxonalar sonining ortishi hamda zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi natijasida chiqindilarni qayta ishlash bo'yicha yangi imkoniyatlar shakllanmoqda. Quyidagi jadvalda mamlakatdagi chiqindilar bilan bog'liq asosiy statistik ko'rsatkichlar kengroq tahlil asosida keltirilgan.

1-jadval.

O'zbekistonda maishiy chiqindilarni boshqarish va qayta ishlashning asosiy statistik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Miqdor	Izoh
Yiliga hosil bo'ladigan maishiy chiqindi	14 mln tonna	Respublikada umumiy hajm
Qayta ishlash darajasi	20%	Hozirgi amaldagi ko'rsatkich
Qayta ishlashga yaroqli chiqindilar	~25 %	Plastmassa, qog'oz, shisha, metall
Qayta ishlanmayotgan qismi	~95 %	Asosan poligonlarga yo'naltiriladi
Sohaga yo'naltirilgan investitsiya	2 trillion so'm	So'nggi 3 yil davomida
Yangi texnikalar	1200 ta	Chiqindi tashish va qayta ishlash uchun
Yangi korxonalar	~290 ta	Recycling korxonalar
Sanitar-tozalash korxonalari	~200 ta	Xizmat ko'rsatish tizimi
Potensial iqtisodiy qiymat	1 trillion so'm	Qayta ishlansa olinadigan daromad
Chiqindi yoqish loyihalari	6 ta viloyat	Xitoy investorlari ishtirokida

Jadval ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda maishiy chiqindilarni boshqarish tizimi bosqichma-bosqich rivojlanib borayotganini ko'rsatadi. Xususan, yiliga 14 million tonna chiqindi hosil bo'lishiga qaramasdan, uning atigi 5 foizi qayta ishlanmoqda, bu esa sohada katta imkoniyatlar mavjudligini bildiradi. Shu bilan birga, qayta ishlashga yaroqli chiqindilar ulushining 25 foizni tashkil etishi va ularning iqtisodiy qiymati 1 trillion so'mga teng ekani chiqindilarni qayta ishlash nafaqat ekologik, balki iqtisodiy jihatdan ham muhim soha ekanini tasdiqlaydi. So'nggi yillarda sohaga yo'naltirilgan investitsiyalar va yangi korxonalar sonining

ortishi esa bu yo'nalishning rivojlanayotganini ko'rsatadi. Umuman olganda, chiqindilarni boshqarish tizimini modernizatsiya qilish kelgusida iqtisodiy samaradorlikni oshirish va ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Chiqindilarni boshqarish samaradorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalar - IoT sensorlar, GPS-kuzatuv, onlayn monitoring platformalari joriy etilmoqda. Toshkentda chiqindi mashinalari GPS bilan jihozlangan bo'lib, ular harakatini va yig'ilgan chiqindilar hajmini real vaqtda kuzatib borish imkoniyati mavjud. Bu tizim iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Chiqindilarni boshqarish va qayta ishlash bo'yicha rivojlangan davlatlar tajribasi ushbu sohada samarali yechimlar mavjudligini yaqqol namoyon etadi. Germaniya dunyodagi eng yuqori qayta ishlash darajasiga erishgan mamlakatlardan biri bo'lib, 65% dan ortiq qattiq maishiy chiqindilarini qayta ishlaydi. Buning asosiy siri "ishlab chiqaruvchi javobgarligi" tamoyilida, tovar ishlab chiqaruvchi kompaniyalar o'z mahsulotlarining qadoqlanmasini qayta ishlash uchun moliyaviy javobgar hisoblanadi. Janubiy Koreya 1995-yilda chiqindilarni hajmi bo'yicha to'lov tizimini (VBWF) joriy etdi. Maishiy chiqindilar uchun maxsus to'lovli paketlar sotib olish majburiy bo'lib, bu tizim yillar davomida chiqindi hajmini 30% kamaytirdi va qayta ishlashni 60% gacha oshirdi. Singapur chiqindilarni yoqish orqali elektr energiyasi ishlab chiqarish texnologiyasini qo'llaydi. Mamlakatda chiqindilarning 38% i yoqish stansiyalarida ishlov beriladi va hosil bo'lgan issiqlik 3% elektr energiyasini ta'minlaydi. Qolgan 2% poligonga boradi. Bu model kichik hududli, yuqori aholi zichlikdagi mamlakatlar uchun maqsadga muvofiq. Yaponiyada "mottainai" (isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik) madaniyati chiqindilarni boshqarishning asosiga aylangan. Aholi chiqindilarni 10 dan ortiq kategoriyaga ajratadi va bu jarayon milliy madaniyatning bir qismiga aylangan. Natijada Yaponiya 2022-yilda qattiq chiqindining atigi 1% ini poligonlarga joylashtirdi. O'zbekiston aholi o'rtasida ekologik tarbiya va chiqindilarni saralash madaniyatini shakllantirish; ishlab chiqaruvchilar javobgarligini ta'minlovchi qonunchilikni mustahkamlash; chiqindilarni qayta ishlashga xususiy investitsiyalarni rag'batlantiruvchi soliq imtiyozlarini joriy etish; raqamli texnologiyalar orqali tizim samaradorligini oshirish kabi islohotlarni keng targ'ib qilishi zarur[9].

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maishiy chiqindilarni qayta ishlash yashil iqtisodiyotning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, ekologik barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi. Biroq hozirgi 20 foizlik qayta ishlash darajasidan maqsad darajasiga yetish uchun qator muammolar aholi o'rtasida chiqindilarni alohida yig'ish madaniyatini shakllantirish, xususiy sektorni jalb etish mexanizmlarini kuchaytirish, ikkilamchi xomashyo bozorini rivojlantirish va malakali kadrlar tayyorlash zarur hisoblanadi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatdiki, bu sohada muvaffaqiyatga erishish uchun faqat texnologik yechimlar yetarli emas keng jamoatchilikni jalb etish, kuchli iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlari va izchil davlat siyosati zarur. Germaniya, Janubiy Koreya va Yaponiya tajribasi O'zbekiston uchun muhim saboqlar beradi. Maishiy chiqindilarni qayta ishlashni rivojlantirish nafaqat ekologik zaruratdir, balki O'zbekistonning barqaror iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashning strategik yo'nalishi hamdir. Ushbu sohadagi muvaffaqiyat yashil iqtisodiyotga o'tish va xalqaro

ekologik majburiyatlarni bajarishning eng ko‘zga ko‘ringan natijalaridan biri bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-son qarori. “2019–2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasining ‘yashil iqtisodiyot’ga o‘tish strategiyasi”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi PQ-436-son qarori. “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida ‘yashil iqtisodiyot’ga o‘tish va yashil o‘sishni ta’minlash dasturi”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son farmoni. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.
4. Khojanova G. O. NATURAL RESOURCES, THEIR TYPES AND INITIAL APPROACHES //Ethiopian International Multidisciplinary Research Conferences. – 2024. – T. 4. – №. 1. – C. 83.
5. Khojanova G. O. INVESTMENT AS A MEANS OF DEVELOPMENT AND STRENGTHENING OF ENTERPRISE PRODUCTION CAPACITY //Экономика и социум. – 2021. – №. 2-1 (81). – C. 171-175.
6. <https://www.uza.uz> O‘zbekiston Milliy Axborot Agentligi (UzA)
7. <https://www.gazeta.uz> Gazeta.uz axborot portali
8. <https://www.Kun.uz> axborot-tahliliy internet nashri
9. <https://www.Yuz.uz> ijtimoiy-siyosiy va axborot portali
10. <https://www.worldbank.org> The World Bank Group
11. <https://www.unep.org> United Nations Environment Programme (UNEP)
12. <https://www.oecd.org/environment> Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) Environment Directorate

UDK 332.14:330.15

HUDUDLAR IQTISODIY SALOHIYATINI BAHOLASH VA BARQAROR RIVOJLANISHNI TA’MINLASHDA TABIIY RESURLARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Xo‘janova Gulshoda Otamurodovna

QarDTU Innovatsion iqtisodiyot kafedrası

dotsenti, i.f.f.d., PhD

Annotatsiya. Maqolada mintaqalarning iqtisodiy salohiyatini baholashda tabiiy resurslar, inson kapitali, infratuzilma va innovatsion rivojlanish omillarining o‘rni tahlil qilingan. Hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy nomutanosibliklarning yuzaga kelish sabablari o‘rganilib, ularni qisqartirish hamda barqaror hududiy rivojlanishni ta’minlashning ustuvor yo‘nalishlari asoslab berilgan. Tadqiqot natijasida hududiy salohiyatni baholashning kompleks yondashuvi ishlab chiqilgan va mintaqalarning raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy salohiyat, hududiy rivojlanish, mintaqalararo nomutanosiblik, tabiiy resurslar, inson kapitali, innovatsiyalar, infratuzilma, barqaror rivojlanish.

Bugungi kunda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va hududlarni kompleks rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mintaqalar iqtisodiy salohiyatini to‘liq safarbar etish, mavjud resurslardan samarali foydalanish hamda hududlar o‘rtasidagi rivojlanish tafovutlarini kamaytirish mamlakatning barqaror iqtisodiy o‘rishini ta‘minlovchi muhim omillardan biridir.

Jahon amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi faqat tabiiy resurslar hajmi bilan emas, balki ularni qayta ishlash darajasi, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, inson kapitali sifati va infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi bilan ham belgilanadi. Shu sababli hududiy iqtisodiy salohiyatni baholashda kompleks yondashuvdan foydalanish zarur.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi”da milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish, hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish, investitsion muhitni yaxshilash, sanoatlashtirish jarayonlarini jadallashtirish hamda hududlar o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni qisqartirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Strategiyada hududlarning “o‘rish nuqtalari”ni aniqlash, mahalliy xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash, yuqori qo‘shimcha qiymat yaratadigan ishlab chiqarishlarni rivojlantirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va aholi bandligini oshirish orqali hududlarning raqobatbardoshligini kuchaytirish asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida qayd etilgan[1].

Iqtisodchi olim A.I. Tatarkinning ta’kidlashicha, “hududlarning iqtisodiy o‘rishini va rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda, hududlarning ishlab chiqarish imkoniyatlariga tayanmasdan turib amalga oshirib bo‘lmaydi”[2]. Mazkur yondashuv hududiy rivojlanish siyosatini shakllantirishda mavjud iqtisodiy resurslar, ishlab chiqarish quvvatlari, tabiiy boyliklar, mehnat resurslari va infratuzilma imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish zarurligini anglatadi. Chunki har bir hududning iqtisodiy salohiyati o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularning rivojlanish sur‘atlari va istiqbollari ham aynan mavjud resurslardan foydalanish samaradorligiga bog‘liq bo‘ladi.

K.R. Makkonnell va S.L. Bryu iqtisodiy o‘rishning asosiy omillari sifatida tabiiy resurslar, mehnat resurslari, kapital va texnologiyalarni ko‘rsatadi.

Iqtisodiy salohiyat hududning mavjud resurslari va ulardan foydalanish samaradorligi orqali iqtisodiy o‘rishni ta‘minlash imkoniyatlarini ifodalaydi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda iqtisodiy salohiyat quyidagi tarkibiy qismlar asosida baholanadi:

1-jadval. Hudud iqtisodiy salohiyatining asosiy tarkibiy elementlari

T/r	Omillar	Mazmuni	Hududiy rivojlanishga ta’siri
1.	Tabiiy resurslar	Yer, suv, mineral xomashyo, energetik resurslar	Sanoat va qishloq xo‘jaligi rivojlanishi
2.	Inson kapitali	Mehnat resurslari, bilim va malaka	Mehnat unumdorligi va innovatsiyalar

3.	Infratuzilma	Transport, logistika, energetika, AKT	Investitsion jozibadorlik
4.	Innovatsion salohiyat	Ilm-fan va texnologiyalar	Raqobatbardoshlik
5.	Moliyaviy resurslar	Investitsiyalar va budjet imkoniyatlari	Iqtisodiy o'sish sur'atlari

Hududning iqtisodiy salohiyati uning mavjud resurslari va ulardan foydalanish samaradorligi bilan belgilanadi. Mazkur jadvalda hudud iqtisodiy salohiyatini shakllantiruvchi beshta asosiy omil keltirilgan bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liq holda hududning raqobatbardoshligi va barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Umuman olganda, jadvalda keltirilgan omillar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ulardan birining rivojlanishi boshqalarining samaradorligini ham oshiradi. Masalan, rivojlangan infratuzilma investitsiyalar oqimini kuchaytirsam, investitsiyalar innovatsion faoliyat va inson kapitali rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu bois hudud iqtisodiy salohiyatini baholashda mazkur omillarni kompleks tarzda tahlil qilish va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shunday yondashuv hududlar o'rtasidagi iqtisodiy nomutanosibliklarni kamaytirish va barqaror rivojlanishni ta'minlash imkonini beradi.

Mamlakat hududlari iqtisodiy rivojlanish darajasida sezilarli tafovutlar mavjud bo'lishi mumkin. Bunday nomutanosibliklar quyidagi omillar bilan izohlanadi: tabiiy resurslar bilan ta'minlanganlik darajasi; sanoatlashtirish ko'lam; transport-logistika infratuzilmasi rivojlanganligi; investitsiyalar oqimi; innovatsion faoliyat darajasi; inson kapitalining sifati.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, tabiiy resurslarga boy hududlar ko'pincha yuqori iqtisodiy salohiyatga ega bo'lsa-da, resurslarning o'zi yuqori rivojlanishni kafolatlamaydi. Rivojlangan davlatlar tajribasi cheklangan tabiiy resurslarga ega bo'lgan hududlarda ham innovatsiyalar va inson kapitali hisobiga yuqori iqtisodiy natijalarga erishish mumkinligini ko'rsatmoqda.

Qashqadaryo viloyati respublikaning eng yirik tabiiy gaz va uglevodorod resurslariga ega hududlaridan biri hisoblanadi. Xususan, Sho'rtan gaz-kimyo majmuasi hudud iqtisodiy salohiyatini shakllantiruvchi strategik sanoat obyektlaridan biridir. Majmua polietilen, suyultirilgan gaz, gaz kondensati va boshqa yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlarni ishlab chiqarib, hudud eksport salohiyatining oshishiga xizmat qilmoqda.

2-jadval. Qashqadaryo viloyati tumanlarining iqtisodiy salohiyatini baholovchi asosiy ko'rsatkichlar

T/r	Tuman (shahar)	Asosiy iqtisodiy yo'nalish	Tabiiy resurs salohiyati	Sanoatlashtirish darajasi	Investitsion faollik	Infratuzilma rivojlanganligi	Iqtisodiy salohiyat bahosi
1.	Qarshi shahri	Xizmatlar, sanoat,	O'rta	Yuqori	Yuqori	Yuqori	Yuqori

		savdo					
2.	Shahrisa bz shahri	Turizm, xizmatlar	Oʻrta	Oʻrta	Oʻrta	Yuqori	Yuqori
3.	Muborak tumani	Neft-gaz sanoati	Juda yuqori	Yuqori	Yuqori	Oʻrta	Juda yuqori
4.	Gʻuzor tumani	Gaz-kimyo sanoati	Juda yuqori	Juda yuqori	Yuqori	Yuqori	Juda yuqori
5.	Dehqono bod tumani	Togʻ-kon va kimyo sanoati	Yuqori	Yuqori	Oʻrta	Oʻrta	Yuqori
6.	Koson tumani	Qishloq xoʻjaligi, sanoat	Oʻrta	Oʻrta	Oʻrta	Oʻrta	Oʻrta
7.	Kitob tumani	Qishloq xoʻjaligi, turizm	Oʻrta	Past	Oʻrta	Oʻrta	Oʻrta
8.	Chiroqch i tumani	Agrar sektor	Oʻrta	Past	Past	Oʻrta	Oʻrta
9.	Yakkabo gʻ tumani	Agrar va xizmatlar sektori	Oʻrta	Past	Oʻrta	Oʻrta	Oʻrta
10.	Kasbi tumani	Qishloq xoʻjaligi	Past	Past	Past	Past	Past
11.	Nishon tumani	Neft-gaz va qishloq xoʻjaligi	Yuqori	Oʻrta	Oʻrta	Oʻrta	Oʻrta- Yuqori
12.	Mirishko r tumani	Energetika va agrar sektor	Yuqori	Oʻrta	Oʻrta	Oʻrta	Oʻrta- Yuqori
13.	Qamashi tumani	Qishloq xoʻjaligi	Oʻrta	Past	Past	Oʻrta	Oʻrta
14.	Koʻkdala tumani	Agrar sektor	Oʻrta	Past	Past	Past	Past

Jadval maʼlumotlari Qashqadaryo viloyati hududlari iqtisodiy salohiyatida sezilarli tafovutlar mavjudligini koʻrsatadi. Eng yuqori iqtisodiy salohiyat Gʻuzor, Muborak va Dehqonobod tumanlarida kuzatiladi. Bunga ushbu hududlarda neft-gaz, gaz-kimyo va togʻ-kon sanoati korxonalarining joylashgani asosiy sabab

hisoblanadi. Xususan, G'uzor tumanida joylashgan Sho'rtan gaz-kimyo majmuasi nafaqat viloyat, balki respublika sanoat salohiyatining muhim qismi hisoblanadi. Qarshi shahri va Shahrisabz shahri esa xizmatlar sohasi, savdo, transport va turizm rivojlanganligi hisobiga yuqori iqtisodiy salohiyatga ega hududlar sifatida ajralib turadi. Mazkur hududlarda infratuzilmaning rivojlanganligi investitsion jozibadorlikni oshirib, yangi ish o'rinlari yaratilishiga xizmat qilmoqda.

Kasbi, Ko'kdala va ayrim agrar yo'nalishdagi tumanlarda sanoatlashtirish darajasining pastligi, investitsiyalar hajmining cheklanganligi hamda infratuzilma rivojlanishidagi tafovutlar sabab iqtisodiy salohiyat nisbatan past darajada qolmoqda. Bu esa hududiy nomutanosibliklarning shakllanishiga olib keluvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Shundan kelib chiqib, viloyat miqyosida hududiy iqtisodiy tafovutlarni qisqartirish uchun sanoat klasterlarini rivojlantirish, investitsiyalarni iqtisodiy salohiyati past hududlarga yo'naltirish, transport-logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish va inson kapitalini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Qashqadaryo viloyati YAHM tarkibida xizmatlar sohasi 41,6 %, qishloq xo'jaligi 32,7 % va sanoat 17,7 % ulushga ega bo'lib, kelgusida hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda xizmatlar va sanoat sektorlarini kengaytirish ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

Biroq zamonaviy iqtisodiy yondashuvga ko'ra, hududiy rivojlanish faqat xomashyo bazasiga emas, balki:

- qayta ishlash sanoatini kengaytirish;
- innovatsion texnologiyalarni joriy etish;
- xizmatlar sektorini rivojlantirish;
- logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish;
- inson kapitaliga investitsiyalarni ko'paytirishga asoslanishi lozim.

Xulosa. Globallashuv va iqtisodiy transformatsiyalar jadallashayotgan hozirgi sharoitda hududlarning iqtisodiy salohiyatini samarali boshqarish mamlakatning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mintaqalarning iqtisodiy rivojlanish darajasi faqat tabiiy resurslar bilan emas, balki ushbu resurslardan foydalanish samaradorligi, innovatsion faollik, inson kapitalining sifati, investitsion muhit va infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi bilan belgilanadi. Shu sababli hududiy iqtisodiy salohiyatni baholashda resurs yondashuvidan funksional va institutsional yondashuvlarga o'tish zarurati ortib bormoqda.

Tahlillar natijasida hududlarning iqtisodiy salohiyati tabiiy resurslar, mehnat resurslari, ishlab chiqarish bazasi, moliyaviy imkoniyatlar va innovatsion salohiyatning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida shakllanishi aniqlandi. Bunda iqtisodiy o'sishning barqarorligi mavjud resurslarning hajmiga emas, balki ularni yuqori qo'shimcha qiymat yaratuvchi tarmoqlarga yo'naltirish darajasiga bog'liq ekanligi kuzatildi. Demak, hududlarning uzoq muddatli rivojlanishi xomashyo eksportiga tayangan modeldan innovatsion va diversifikatsiyalashgan iqtisodiy modelga bosqichma-bosqich o'tishni talab qiladi.

Qashqadaryo viloyati misolida olib borilgan tahlillar hududlar iqtisodiy rivojlanishida sezilarli tafovutlar mavjudligini ko'rsatdi. Viloyatning ayrim

tumanlarida tabiiy resurslar va sanoat salohiyatining yuqoriligi iqtisodiy faollikni ragʻbatlantirayotgan boʻlsa, boshqa hududlarda infratuzilma, investitsiya va innovatsion rivojlanish omillarining cheklanganligi iqtisodiy salohiyatning toʻliq namoyon boʻlishiga toʻsqinlik qilmoqda. Mazkur holat hududiy nomutanosibliklarni kamaytirish boʻyicha manzilli va differensial iqtisodiy siyosat yuritish zarurligini koʻrsatadi.

Umuman olganda, hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish va hududiy nomutanosibliklarni kamaytirish boʻyicha amalga oshiriladigan chora-tadbirlar nafaqat alohida mintaqalarning iqtisodiy faolligini kuchaytiradi, balki mamlakat iqtisodiyotining tarkibiy jihatdan muvozanatli, raqobatbardosh va barqaror rivojlanishiga mustahkam zamin yaratadi. Shu nuqtai nazardan, hududiy rivojlanish siyosatini iqtisodiy salohiyatning barcha tarkibiy elementlarini hisobga olgan holda shakllantirish Yangi Oʻzbekiston sharoitida strategik ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar roʻyxati

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining PF–60-son Farmoni. “2022–2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”. 28.01.2022.
2. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. – М.: ИНФРА-М, 2003.
3. Татаркин А.И. Системный подход к разработке и реализации промышленной политики России. 2006.
4. Xoʻjanova G. Hududlarning iqtisodiy rivojlanishini taʼminlashda tabiiy resurslardan samarali foydalanish usullari //Экономика и социум. – 2024. – №. 10-2 (125). – С. 527-532.
5. Khojanova G. O. Natural resources, their types and initial approaches //Ethiopian International Multidisciplinary Research Conferences. – 2024. – T. 4. – №. 1. – С. 83.
6. Ochilova N. A. Mintaqada mehnatga layoqatli yoshdan katta aholiga xizmat koʻrsatish sifatini baholash //THE INNOVATION ECONOMY. – 2026. – T. 2. – №. 01.
7. Ochilova N. A., kyzy Kabilova M. A. Economic basis of assessing the efficiency of implementing innovative technologies in agriculture //THE INNOVATION ECONOMY. – 2026. – T. 2. – №. 01.
8. Ochilova N. A., Djonuzakov N. B. “Yashil iqtisodiyot” da ekologik barqarorlikni shakllantirish va uning sabablari //THE INNOVATION ECONOMY. – 2026. – T. 2. – №. 01.
9. <https://stat.uz/uz/> - Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi maʼlumotlari.
10. <https://www.qashstat.uz/uz/> - Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi
11. <https://sgcc.uz/> - Shoʻrtan gaz-kimyo majmuasi rasmiy sayti.

UDK: 364.4-053.9

QASHQADARYO VILOYATIDA MEHNAT YOSHIDAN KATTA AHOLINING XIZMAT TURLARIDAN FOYDALANISH HOLATI

Ochilova Nargiza Akramovna
Qarshi davlat texnika universiteti

Annotatsiya: mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatida mehnat yoshidan katta aholining asosiy xizmat turlaridan foydalanish holati tahlil qilingan. Tadqiqotda tibbiy xizmatlar, pensiya va moliyaviy xizmatlar, maishiy xizmatlar, transport, raqamli va davlat xizmatlari, ijtimoiy himoya va parvarish, madaniy-dam olish hamda huquqiy maslahat xizmatlari alohida guruhlar kesimida o‘rganildi. 2025 yil uchun tuzilgan tahliliy baholash natijalari shuni ko‘rsatadiki, keksa yoshdagi aholining eng yuqori ehtiyoji tibbiy xizmatlar, pensiya-moliyaviy xizmatlar va maishiy xizmatlar bilan bog‘liq. Shu bilan birga, raqamli davlat xizmatlari, huquqiy maslahat va madaniy-ijtimoiy faollik xizmatlaridan foydalanish darajasi nisbatan past bo‘lib, bu yo‘nalishlarda institutsional, infratuzilmaviy va raqamli savodxonlikka oid muammolar mavjudligini ko‘rsatadi. Maqolada Qashqadaryo viloyati sharoitida “mahalla - Inson markazi - tibbiyot muassasasi - raqamli xizmat - nodavlat sektor” integratsiyasiga asoslangan kompleks xizmat ko‘rsatish mexanizmini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: mehnat yoshidan katta aholi, keksalar, ijtimoiy xizmatlar, tibbiy xizmat, raqamli xizmatlar, Qashqadaryo viloyati, xizmat sifati, ijtimoiy himoya.

Aholining yosh tarkibida mehnat yoshidan katta qatlam ulushining ortib borishi hududiy ijtimoiy-iqtisodiy siyosat oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Keksalar hayot sifatini oshirish, ularning sog‘lom, faol va mustaqil yashash imkoniyatlarini kengaytirish nafaqat ijtimoiy himoya tizimining, balki sog‘liqni saqlash, transport, moliya, raqamli davlat xizmatlari, maishiy xizmatlar va madaniy-dam olish infratuzilmasining ham muhim yo‘nalishiga aylanmoqda.

Qashqadaryo viloyati aholisi soni yuqori hududlardan biri hisoblanadi. Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2025 yil 1-iyul holatiga Qashqadaryo viloyatining doimiy aholisi 3 673,7 ming kishini tashkil etgan. Aholi sonining ko‘pligi, tumanlar o‘rtasidagi masofa, qishloq aholisining salmog‘i va xizmatlar infratuzilmasining notekis joylashuvi keksa yoshdagi aholiga xizmat ko‘rsatishda hududiy yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda keksalarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qator institutsional chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qabul qilingan hujjatlarda sanatoriy-sog‘lomlashtirish, protez-ortopediya, oziq-ovqat va gigiyena vositalari bilan ta‘minlash kabi yo‘nalishlar kengaytirilgani qayd etilgan. Shuningdek, “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari orqali o‘zgalar parvarishiga muhtoj yolg‘iz keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun uy sharoitini moslashtirish, individual ijtimoiy xizmatlar rejasini tuzish va ijtimoiy kuzatuvni yo‘lga qo‘yish belgilangan.

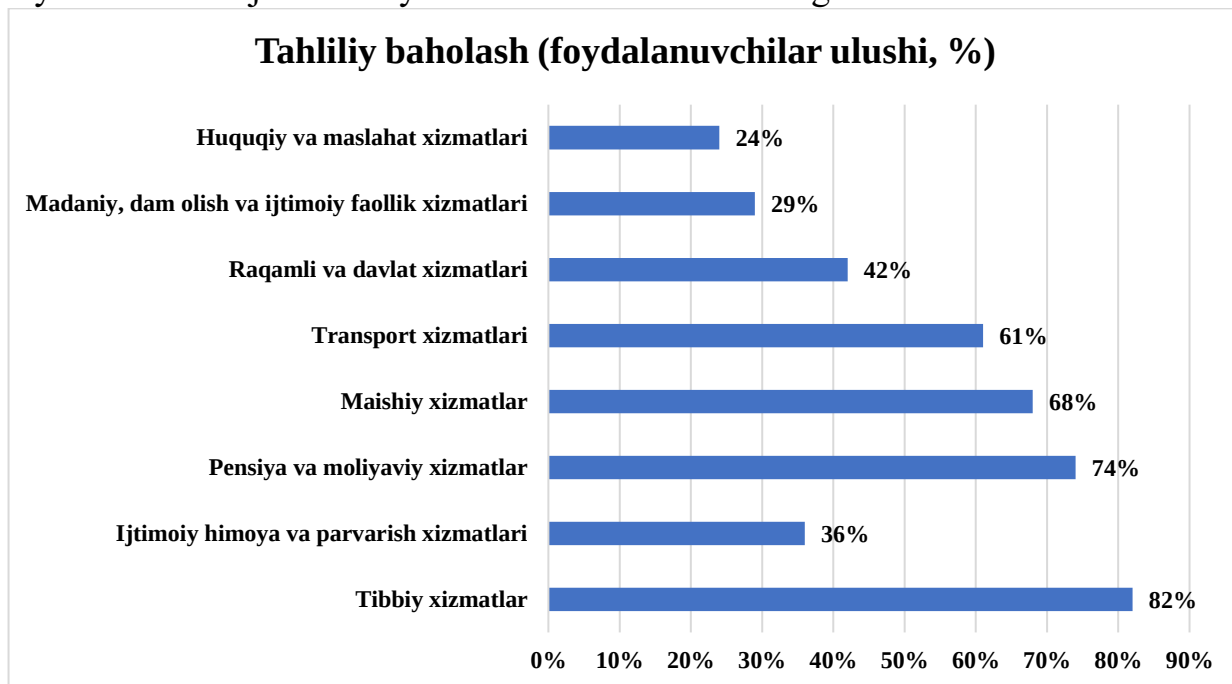
Shu nuqtai nazardan, Qashqadaryo viloyatida mehnat yoshidan katta aholining xizmatlardan foydalanish darajasini tahlil qilish, eng ko‘p va eng kam talab qilinayotgan xizmat turlarini aniqlash hamda ularni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqotda mehnat yoshidan katta aholi deganda, amaliy demografik yondashuv asosida, asosan 55 yoshdan yuqori ayollar va 60 yoshdan yuqori erkaklar

nazarda tutiladi. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida xizmatlar sakkizta asosiy guruhga ajratildi:

- tibbiy xizmatlar;
- pensiya va moliyaviy xizmatlar;
- maishiy xizmatlar;
- transport xizmatlari;
- raqamli va davlat xizmatlari;
- ijtimoiy himoya va parvarish xizmatlari;
- madaniy, dam olish va ijtimoiy faollik xizmatlari;
- huquqiy va maslahat xizmatlari.

Diagrammadagi ko'rsatkichlar 2025 yil uchun tahliliy baholash sifatida shakllantirildi. Bunda xizmatlarga ehtiyojning yuqoriligi, keksalarning kundalik hayotidagi foydalanish chastotasi, hududiy infratuzilma mavjudligi, qishloq va shahar aholisi o'rtasidagi farqlar hamda ijtimoiy xizmatlar tizimidagi mavjud institutsional mexanizmlar hisobga olindi. Quyidagi diagrammada Qashqadaryo viloyatida mehnat yoshidan katta aholining 2025 yilda asosiy xizmat turlaridan foydalanish darajasi tahliliy baholash asosida ifodalangan.

1-rasm. Qashqadaryo viloyatida mehnat yoshidan katta aholining xizmat turlaridan foydalanish ko'rsatkichlari, 2025 yil

Diagrammaga ko'ra, keksa yoshdagi aholining eng yuqori foydalanish darajasi tibbiy xizmatlar hissasiga to'g'ri keladi - 82 foiz. Bu holat keksa yoshdagi insonlarda surunkali kasalliklar, dori-darmon ehtiyoji, profilaktik ko'rik, ambulator davolanish, reabilitatsiya va sanatoriy-sog'lomlashtirish xizmatlariga talab yuqoriligi bilan izohlanadi. Ayniqsa, tuman markazlaridan uzoqda joylashgan qishloq hududlarida oilaviy poliklinika, tez tibbiy yordam, dorixona va laboratoriya xizmatlarining mavjudligi keksalar hayot sifati uchun hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Ikkinchi o'rinda pensiya va moliyaviy xizmatlar turadi - 74 foiz. Mazkur xizmatlar pensiya olish, bank kartalaridan foydalanish, naqd pul yechish, kommunal to'lovlarni amalga oshirish, omonat va pul o'tkazmalari bilan bog'liq. Keksalar

uchun moliyaviy xizmatlar hayotiy zarurat bo'lsa-da, qishloq hududlarida bankomatlar soni, bank filiallariga masofa, raqamli bank ilovalaridan foydalanish ko'nikmasining yetarli emasligi muayyan cheklovlarni yuzaga keltiradi.

Uchinchi o'rinda maishiy xizmatlar - 68 foiz ko'rsatkich bilan qayd etilgan. Sartaroshxona, tikuvchilik, poyabzal ta'miri, uy-joy ta'miri, gaz, elektr, suv, maishiy texnika ta'miri va boshqa kundalik xizmatlar keksalarning mustaqil yashash imkoniyatini saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, yolg'iz yashovchi yoki farzandlari boshqa hududlarda istiqomat qiluvchi keksalar uchun uyga yaqin, arzon va ishonchli maishiy xizmatlar tarmog'i muhim ahamiyatga ega.

Transport xizmatlaridan foydalanish darajasi 61 foizni tashkil etmoqda. Bu ko'rsatkich keksalarning poliklinika, bozor, bank, mahalla idorasi, davlat xizmatlari markazi yoki qarindoshlarinikiga borish ehtiyoji bilan bog'liq. Transport xizmatlarining sifati faqat yo'lovchi tashish bilan emas, balki yo'nalishlar muntazamligi, bekatlar qulayligi, narxlar maqbulligi va nogironligi bo'lgan yoki harakatlanishi cheklangan keksalar uchun moslashganlik darajasi bilan ham belgilanadi.

Diagrammada raqamli va davlat xizmatlaridan foydalanish 42 foiz darajasida baholangan. Bu ko'rsatkich tibbiy navbatga yozilish, kommunal to'lovlarni onlayn amalga oshirish, my.gov.uz orqali ariza yuborish, elektron pensiya ma'lumotlarini olish, bank mobil ilovalaridan foydalanish kabi xizmatlarni qamrab oladi. Biroq keksa yoshdagi aholining bir qismi smartfon, internet, SMS-kod, elektron imzo va mobil ilovalardan mustaqil foydalanishda qiyinchiliklarga duch keladi. Shu sababli raqamli xizmatlar mavjud bo'lsa-da, ulardan real foydalanish darajasi nisbatan pastroq qolmoqda.

Ijtimoiy himoya va parvarish xizmatlaridan foydalanish darajasi 36 foizni tashkil etadi. Bu yo'nalish o'zgalar parvarishiga muhtoj yolg'iz keksalar, nogironligi bo'lgan shaxslar, kam ta'minlangan yoki ijtimoiy xavf ostidagi fuqarolar uchun alohida ahamiyatga ega. Amaldagi tartiblarga ko'ra, yolg'iz keksalarga uyda parvarishlash xizmati "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlari orqali amalga oshiriladi; bunday markazlar yolg'iz keksalar va parvarishga muhtoj shaxslarning reyestrini yuritadi. Shu bilan birga, ushbu xizmatlardan foydalanish darajasining tibbiy yoki pensiya xizmatlariga nisbatan pastligi barcha keksalar ham parvarish xizmatiga muhtoj emasligi, ayrim hollarda esa mavjud xizmatlar haqida xabardorlik yetarli emasligi bilan izohlanadi.

Madaniy, dam olish va ijtimoiy faollik xizmatlaridan foydalanish 29 foiz darajasida baholangan. Mazkur xizmatlar nuroniylar maskani, mahalla tadbirlari, kutubxona, madaniyat markazlari, sport-sog'lomlashtirish mashg'ulotlari, ziyorat va ichki turizm, to'garak va muloqot klublarini o'z ichiga oladi. Keksalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash bo'yicha davlat siyosatida ularning ijtimoiy faolligini oshirish, tajribasidan foydalanish va jamiyat hayotidagi ishtirokini kuchaytirish muhim yo'nalish sifatida belgilangan. Biroq amaliyotda bu xizmatlardan foydalanish nisbatan past bo'lib, bunga transport qulayligi, tadbirlarning muntazam emasligi, sog'liq holati va qishloq hududlarida ijtimoiy infratuzilmaning cheklanganligi ta'sir ko'rsatadi.

Eng past ko'rsatkich huquqiy va maslahat xizmatlari hissasiga to'g'ri keladi - 24 foiz. Keksalar pensiya qayta hisob-kitobi, meros, mulk, vasiylik, subsidiya, nogironlik, davolanish yo'llanmasi yoki kommunal imtiyozlar bo'yicha huquqiy maslahatga ehtiyoj sezadi. Ammo ko'pchilik holatlarda ular bunday xizmatga faqat muammo yuzaga kelgandan keyingina murojaat qiladi. Bu esa profilaktik huquqiy maslahat, mahalla darajasida bepul maslahat kunlari va "bir darcha" tamoyiliga asoslangan xizmat ko'rsatish tizimini kuchaytirishni talab qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyatida mehnat yoshidan katta aholining xizmatlardan foydalanish tarkibi uchta asosiy guruhga ajraladi.

Birinchi guruh - hayotiy zarur xizmatlar. Bular tibbiy, pensiya-moliyaviy, maishiy va transport xizmatlaridir. Ushbu xizmatlardan foydalanish darajasi yuqori bo'lib, ular keksalarning kundalik hayotida bevosita zarur hisoblanadi.

Ikkinchi guruh - institutsional va raqamli moslashuvni talab qiluvchi xizmatlar. Bunga raqamli davlat xizmatlari va ijtimoiy himoya-parvarish xizmatlari kiradi. Bu xizmatlar tizim jihatdan mavjud bo'lsa-da, ulardan samarali foydalanish uchun xabardorlik, raqamli savodxonlik, mahalla darajasidagi ko'mak va individual yondashuv zarur.

Uchinchi guruh - hayot sifati va ijtimoiy faollikni oshiruvchi xizmatlar. Bular madaniy-dam olish, ijtimoiy faollik va huquqiy maslahat xizmatlaridir. Mazkur xizmatlar keksalarning ruhiy holati, jamiyatga daxldorlik hissi, ijtimoiy yakkalanishning oldini olish va faol qarish jarayonini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega.

Qashqadaryo viloyati sharoitida xizmatlardan foydalanish darajasiga quyidagi omillar ta'sir qiladi: tuman markazigacha bo'lgan masofa, qishloq hududlarida xizmatlar zichligi, transport qatnovi, mahalla institutining faolligi, raqamli savodxonlik, oilaviy qo'llab-quvvatlash darajasi hamda keksalarning sog'liq holati.

Qashqadaryo viloyatida mehnat yoshidan katta aholiga xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirish uchun quyidagi yo'nalishlar maqsadga muvofiq:

Birinchidan, har bir tuman va mahallada mehnat yoshidan katta aholining xizmatlarga ehtiyojini aniqlovchi "keksalar xizmat xaritasi"ni ishlab chiqish lozim. Unda tibbiy, maishiy, transport, ijtimoiy himoya, raqamli va huquqiy xizmatlarga ehtiyoj darajasi alohida ko'rsatilishi kerak.

Ikkinchidan, "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlari, mahalla, oilaviy poliklinika va davlat xizmatlari markazlari o'rtasida integratsiyalashgan axborot almashinuvi yo'lga qo'yilishi zarur. Bu parvarishga muhtoj, yolg'iz yashovchi yoki raqamli xizmatlardan foydalana olmaydigan keksalarni tezroq aniqlash imkonini beradi.

Uchinchidan, keksalar uchun raqamli yordam burchaklari tashkil etilishi lozim. Bunday burchaklar mahalla binosi, kutubxona, Nuroniylar maskani yoki poliklinikalarda joylashtirilishi mumkin. Ularda my.gov.uz, bank ilovalari, kommunal to'lovlar, elektron navbat va tibbiy xizmatlardan foydalanish bo'yicha amaliy yordam ko'rsatiladi.

To'rtinchidan, maishiy va transport xizmatlarida keksalar uchun imtiyozli yoki mahallaga yaqinlashtirilgan xizmat modelini rivojlantirish zarur. Ayniqsa, uyda

ta'mirlash, sataroshlik, dori yetkazish, oziq-ovqat buyurtmasi va tibbiy muassasaga olib borish xizmatlari kengaytirilishi kerak.

Beshinchidan, madaniy-dam olish va ijtimoiy faollik xizmatlari "faqat tadbir" shaklida emas, balki doimiy klub, maslahat, mentorlik va sog'lomlashtirish dasturlari shaklida tashkil qilinishi lozim. Bu borada "Silver Co-working and Activity Center" kabi zamonaviy markazlar Qashqadaryo sharoitida tajriba tariqasida joriy etilishi mumkin.

Qashqadaryo viloyatida mehnat yoshidan katta aholining xizmatlardan foydalanish holati ularning kundalik ehtiyojlari, sog'liq holati, daromad manbai, yashash joyi va raqamli savodxonlik darajasi bilan bevosita bog'liq. 2025 yil uchun tahliliy baholash natijalariga ko'ra, eng yuqori foydalanish darajasi tibbiy xizmatlar, pensiya va moliyaviy xizmatlar hamda maishiy xizmatlarga to'g'ri keladi. Raqamli davlat xizmatlari, ijtimoiy himoya-parvarish, madaniy-dam olish va huquqiy maslahat xizmatlaridan foydalanish esa nisbatan past bo'lib, bu yo'nalishlarda tizimli takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Fikrimizcha, Qashqadaryo viloyatida keksalarga xizmat ko'rsatish tizimini rivojlantirishda asosiy e'tibor xizmatlarning hududiy yaqinligi, arzonligi, raqamli qulayligi, ijtimoiy manzilliligi va kompleks ko'rsatilishiga qaratilishi lozim. Bunday yondashuv mehnat yoshidan katta aholining nafaqat ijtimoiy himoyasini kuchaytiradi, balki ularning faol, sog'lom va munosib hayot kechirish imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 25 martdagi PF-6195-son Farmoni. Keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 27 dekabrda PQ-410-son Qarori. O'zgaralar parvarishiga muhtoj shaxslarga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 15 martdagi PQ-167-son Qarori. Nuroniylarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari.
4. Milliy statistika qo'mitasi. Hududlar kesimida doimiy aholi soni, 2025 yil 1-iyul holati.
5. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari.
6. Khojanova G. O. GLOBAL IQLIM O'ZGARISHI SHAROITIDA HUDUDLARNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH VA TABIIY RESURSLARI SALOHİYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH //THE INNOVATION ECONOMY. – 2026. – T. 1. – №. 01.
7. Xamrayeva S. N., Xo'janova G. O. HUDUDLARDA TABIIY RESURLARDAN SAMARALI FOYDALANISHNING ASOSIY MUAMMOLARI VA IMKONIYATLARI //Экономика и социум. – 2025. – №. 6-1 (133). – С. 843-846.

THE ROLE OF AGRITOURISM SERVICES IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL REGIONS

Khumoyun Alikulov

Doctoral Researcher at Karshi State Technical University
and Assistant Lecturer at Karshi University
of Economics and Pedagogy.

Annotation. This article examines the theoretical and practical foundations of agritourism development and its role in the socio-economic development of rural regions. The study analyzes the significance of agritourism in diversifying rural economies, increasing employment opportunities, improving the income of farming enterprises, and enhancing the attractiveness of rural areas. Particular attention is devoted to the development of agritourism services based on regional characteristics, innovative approaches, and international experience. The research also highlights the importance of integrating agricultural production with tourism activities and strengthening rural tourism infrastructure in Uzbekistan.

Keywords: agritourism, rural tourism, agricultural tourism, rural development, socio-economic development, farming enterprises, tourism infrastructure, diversification, regional economy, agribusiness, rural entrepreneurship, tourism services.

Taking into account the significant role of agriculture in the global economy and human activity, increasing attention is being devoted not only to creating a favorable environment for the production of competitive and high value-added agricultural products, but also to the accelerated development of agritourism as interest in agricultural production continues to grow. According to international forecasts, the number of international tourists worldwide is expected to increase annually by 3.3 percent and reach 1.8 billion people by 2033. In this context, particular emphasis is being placed globally on attracting investments aimed at developing agritourism alongside agricultural activities in rural areas.

At the international level, priority research areas are focused on the rapid development of agritourism services in harmony with ethnocultural factors, the provision of these services based on regional characteristics and innovative technologies, the promotion of agritourism as an alternative source of income, and the establishment of effective organizational and management mechanisms for agritourism services. Special attention is also being paid to scientific studies concerning the identification of territories with high agritourism potential, the targeted involvement of rural populations in agritourism activities, the improvement of incentive mechanisms for local residents, and the enhancement of effective agritourism management approaches.

In Uzbekistan, systematic measures are being implemented to ensure the effective and accelerated development of innovative and перспективные directions of tourism in accordance with regional opportunities, as well as to organize and develop agritourism efficiently through the establishment of relevant infrastructure and the implementation of effective projects. In particular, strategic priorities include the development of domestic tourism, diversification of tourism products, establishment of guest houses, provision of various tourism services in rural areas,

and introduction of new forms of tourism. In this regard, it is becoming increasingly important to conduct scientific research aimed at the effective utilization of regional tourism resources and the rapid development of agritourism, including the substantiation of promising agritourism routes, the introduction of agritourism models integrating national and regional identity with advanced international practices, the development of opportunities for implementing innovative agritourism forms, the proposal of effective regional agritourism development mechanisms, and the substantiation of mechanisms ensuring the integration of agricultural production with agritourism activities.

At present, agritourism is widely recognized in both developed and developing countries under various terms such as “agrotourism,” “agritourism,” “farm tourism,” “agricultural tourism,” and “rural tourism.” Agritourism generally refers to tourism activities that enable individuals to spend their leisure time in open and ecologically clean rural environments, engage in cultural recreation, acquire new knowledge and educational experiences, and simultaneously create additional sources of income for farming enterprises through various forms of agribusiness activities.

In our view, agritourism represents a form of tourism associated with agricultural and agribusiness activities, whereby visitors travel to farms or agricultural enterprises in order to observe or directly participate in farming processes. This type of tourism embodies elements of hospitality while also allowing tourists to engage in agricultural activities such as crop cultivation and livestock farming. Thus, agritourism serves as a recreational experience that integrates leisure, education, and practical agricultural participation within rural settings.

To date, the concept of agritourism has been interpreted differently by various scholars and researchers. Scientific literature contains several related terms used in the context of agriculture-based tourism, including farm-based tourism, farming tourism, farm tourism, rural tourism, agrotourism, and agritourism. However, it should be noted that comprehensive scientific studies examining the agritourism potential of Uzbekistan, particularly research focused on identifying development trends of agritourism in rural regions, remain insufficiently explored.

From our perspective, agritourism can be defined as a tourism activity aimed at enabling tourists to observe, enjoy, and directly participate in unique agricultural sectors such as crop production and livestock farming. The development of such forms of tourism requires the organization of diverse activities that correspond to the needs and expectations of tourists visiting the region, while also encouraging longer tourist stays. Therefore, entities providing agritourism services consider the diversification of hospitality services and accommodation facilities as an essential component of agritourism development. In this regard, agritourism-related hospitality services may include the use of traditional rural houses, farm cottages, seasonal yurts, the preparation of food and beverages from environmentally friendly agricultural products, and the organization of recreational activities connected with agricultural practices.

In recent years, a new generation understanding of agritourism has emerged in both developed and developing countries. Under modern conditions, the owner of

a farming enterprise is expected not only to act as an agricultural producer, but also as the manager and owner of an agritourism-oriented agribusiness entity. From a theoretical perspective, studying the specific characteristics of agritourism development in rural areas requires an analysis of the general conceptual foundations of agritourism. Without examining the objective necessity and theoretical basis for developing agritourism in rural regions, it is difficult to fully reveal its socio-economic significance. Consequently, significant attention in both international and domestic scientific literature has been devoted to defining and theoretically interpreting the concept of agritourism, alongside evaluating its practical applications.

Foreign and domestic scholars have proposed numerous definitions of agritourism. Nevertheless, a comprehensive definition reflecting the diversification of the economy and the characteristics of modern market relations has not yet been fully developed. Based on the analysis of existing approaches, agritourism may generally be characterized as a type of tourism activity that provides tourists with services based on agricultural production and rural lifestyles. The effective development of such tourism forms requires the organization of activities that satisfy tourists' needs and contribute to extending the duration of their stay in rural destinations. Therefore, enhancing the activities of agritourism service providers remains an important task. In this context, the significance of rural accommodation facilities, farm guest houses, seasonal yurts, environmentally friendly food production, and recreational agricultural activities has been extensively studied as integral components of agritourism infrastructure.

Agritourism generates income not only for farming enterprises providing tourism services, but also for the wider rural population. Furthermore, it stimulates the development of local economic infrastructure and contributes to the activation of related service sectors. As a result, tourism revenues increase demand for various economic activities that may not be directly connected to tourism itself. Overall, agritourism encompasses a broad range of activities associated with rural lifestyles, local culture, traditions, and religion, while simultaneously demonstrating agricultural production processes and local handicrafts. In this regard, agritourism cannot be considered separately from rural tourism, since the majority of rural territories are directly connected with farming and livestock production activities.

In many countries around the world, agritourism has become an important instrument for the diversification of farming activities and the development of small family businesses in rural areas. In particular, agritourism development is associated with the establishment of specialized tourism activities within farms and the organization of tourism services linked to agricultural production processes.

The economic and social significance of agritourism has been studied from microeconomic, macroeconomic, and regional economic perspectives. From a microeconomic viewpoint, agritourism contributes to the diversification of farm incomes and the creation of additional employment opportunities for rural households. At the macroeconomic level, it supports economic diversification, enhances tourism revenues, and strengthens the competitiveness of the agricultural sector. From a regional perspective, agritourism promotes balanced territorial

development, stimulates rural infrastructure improvement, and increases the socio-economic attractiveness of rural areas.

In Uzbekistan, the development of agritourism has created the need to establish alternative forms of tourism activities within farming enterprises, as well as to organize home-based guesthouse businesses in rural areas. Such approaches are considered essential for expanding rural entrepreneurship, improving the living standards of the rural population, and ensuring the sustainable development of rural tourism infrastructure.

References

1. Sharpley R. Rural Tourism and the Challenge of Tourism Diversification: The Case of Cyprus // *Tourism Management*. – 2002. – Vol. 23, No. 3. – P. 233–244.
2. Lane B. Rural Tourism: An Overview // *The SAGE Handbook of Tourism Studies*. – London: SAGE Publications, 2009. – P. 354–370.
3. Phillip S., Hunter C., Blackstock K. A Typology for Defining Agritourism // *Tourism Management*. – 2010. – Vol. 31, No. 6. – P. 754–758.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining turizm va qishloq hududlarini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari. – Toshkent, 2022–2025.
5. Samiyeva , G. (2023). FOREIGN EXPERIENCE IN IMPLEMENTING REFORMS TO IMPROVE THE LIFE OF THE POPULATION. THE INNOVATION ECONOMY, 1(03). Retrieved from <https://ojs.qmii.uz/index.php/ej/article/view/485>
6. Samieva G. THE ROLE OF SOCIAL INFRASTRUCTURE IN ENSURING POPULATION WELL-BEING. – 2025.
7. Samieva G. Aholi turmush darajasi: ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati va tasniflarining nazariy asoslari. – 2025.
8. Qodirov A., Xudoyberdiyev S. Agroturizmni rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*. – 2021. – №4. – B. 112–120.
9. Rasulov A. Qishloq turizmi va agroturizm xizmatlarini rivojlantirish istiqbollari // *Turizm: nazariya va amaliyot*. – Toshkent, 2020. – B. 85–92.

UDK 364:336:368:330.59

IMPROVING THE FINANCIAL REGULATION MECHANISMS OF SOCIAL SECURITY IN THE CONTEXT OF AN INNOVATIVE ECONOMY

Samiyeva Gulnoza Tokhirovna

PhD, Associate professor of the “Innovative Economy”
department, Karshi State Technical University

Annotation: This article examines the theoretical, institutional, and financial foundations of social security systems under conditions of innovative economic development. Particular attention is devoted to the role of the state in regulating social security funds, ensuring social protection for vulnerable groups of the population, and improving financial mechanisms for pension provision and social

assistance. The study analyzes international experience in strengthening social protection systems, including the activities of international organizations and financial institutions involved in the development of sustainable pension and social insurance mechanisms. Furthermore, the article highlights current challenges associated with population ageing, labor market transformations, inflationary processes, and the increasing demand for effective social support systems. The research also evaluates the importance of sustainable financing of healthcare and social institutions for improving human capital, living standards, and social stability in Uzbekistan.

Keywords: social security, social protection, pension system, social insurance, financial mechanism, state budget, social policy, vulnerable population, healthcare financing, human capital, pension funds, inclusive economic development, social assistance, institutional environment, labor market.

Over the past decade, low- and middle-income countries have succeeded in expanding social protection coverage to a record 4.7 billion people through the effective implementation of socio-economic development policies. Currently, three out of every four individuals in these countries live in households that receive social transfers or are covered by social protection systems through social contributions. Nevertheless, despite the unprecedented expansion of coverage, approximately 1.6 billion people in low- and middle-income countries still remain outside the social protection system.

According to the United Nations report “World Population Prospects,” the global average life expectancy is projected to exceed 73.3 years by 2024 and reach 77.4 years by 2054. Furthermore, this indicator is expected to peak at 80 years by 2080. Rapid population ageing remains one of the most pressing challenges for social security systems, as the proportion of the working-age population is declining in many countries while the number of elderly people continues to increase. In addition, transformations in labor markets, including the growth of non-standard employment, platform-based work, informal employment, and self-employment, are increasingly undermining the sustainability of traditional social security models based on stable labor contributions.

In the global economy, state regulation of the sources of social security funds and their effective utilization are considered an integral component of a country’s social development strategy and policy. One of the key prerequisites for establishing and developing a new financial mechanism for social security is the maturity and stability of the institutional environment.

Moreover, the financial mechanism serves as an important instrument ensuring the continuous development of institutions that stimulate and regulate social security within an investment-driven economy. In particular, this includes decisions regarding the prioritization of certain elements of the social security system capable of providing active social support to the population. The above considerations confirm the significant role of the state in implementing the financial mechanism for regulating social security. The allocation of state budget expenditures as the primary instrument enables the government to regulate the living standards of

the population without undermining their social interests. Therefore, in the context of innovative economic development, inflationary processes and their impact on the social security system acquire particular significance.

International organizations and research institutions have made significant contributions toward improving the socio-economic conditions of populations worldwide, supporting the development of social security systems, and establishing high standards in this field. In particular, the International Social Security Association (ISSA) has developed advanced standards and approaches aimed at strengthening social protection systems across countries. The International Association of Pension and Social Funds (IAPSF) has formulated mechanisms for coordinating and regulating the activities of pension and social funds at the international level as essential components of the financial mechanisms of social security systems.

Furthermore, the Melbourne Mercer Global Pension Index (MMGPI) has theoretically improved comparative ranking methodologies for evaluating pension systems across countries in order to determine which systems provide the most effective pension conditions. The International Organisation of Pension Supervisors (IOPS) has conducted extensive research on mechanisms for supervising and regulating private pension systems and pension provision structures operating in various countries, ensuring the safety, sustainability, and reliable protection of pensioners' funds.

The World Bank Group (WBG) has developed mechanisms to assist governments in establishing sustainable pension systems, improving social protection systems, and implementing social assistance programs, including benefits for low-income groups, subsidies, anti-poverty initiatives, and financial support mechanisms for vulnerable populations. The International Monetary Fund (IMF) analyzes social expenditures financed from state budgets and other sources worldwide, supports pension and social assistance reforms, contributes to the establishment of sustainable pension systems, and determines social requirements related to lending policies.

The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) has strengthened insurance mechanisms in financing social security programs and developed practical recommendations for establishing and developing private pension funds as well as actively implementing corporate pension programs. In addition, Waseda University (Japan) has identified and evaluated trends in social protection systems, while the National Research University "Higher School of Economics" of the Russian Federation has formulated methodological recommendations concerning the priority directions of pension system reforms.

In socially developed countries, continuous analyses are conducted regarding social security systems and their key components, including pensions, allowances, compensation payments, subsidies, loans, social and medical services, as well as categories of individuals entitled to specific forms of social protection. Particular attention is also devoted to addressing the problems faced by labor migrants within social security systems.

The principles of social security constitute one of the main directions of state activity aimed at achieving governmental goals and objectives. These principles are reflected in the regulation of the formation and utilization of social security funds, as well as in ensuring the compliance of financial mechanisms with state programs.

Social security represents one of the most important spheres of public policy and constitutes an integral component of the state's internal social policy. It is implemented through state laws, social measures, and programs adopted to ensure population growth, harmonization of social relations, social stability, and civic solidarity. In particular, the social security system plays a significant role in addressing social problems of the population and ensuring the interconnection of various spheres of social life through such principles as universality, equality of social security rights, guaranteed protection, comprehensive social relations, and social justice.

The principles of social security regulation should be understood as legally established guidelines reflecting state activities in financing social security for socially vulnerable groups of the population.

It should be noted that the current legislation does not provide a unified definition of the term "social security," with the exception of the Constitution of the Republic of Uzbekistan. Instead, the concept of "social protection" is more commonly applied. By its nature, social protection constitutes an essential element of social security. However, different doctrinal approaches exist regarding the interpretation of this category.

Social security may be defined as a form of state social policy aimed at providing material support to certain categories of citizens, financed through the state budget and special extra-budgetary state funds, in cases recognized by the state as socially significant at various stages of socio-economic development.

Thus, social security represents a state policy directed toward providing financial support to socially vulnerable groups of the population through organizational and legal mechanisms established by the Constitution of the Republic of Uzbekistan, compensating for the consequences of difficult life situations through budgetary and extra-budgetary targeted funds, and minimizing the negative social impacts of such circumstances.

One of the principal financial institutions responsible for implementing social security is the pension system, which exerts a significant influence on the regulation of a specific sphere of financial relations. In considering the legal norms regulating the financial mechanisms of social relations related to material support for citizens, particularly in the form of pension provision, the Constitution of the Republic of Uzbekistan guarantees that the significance lies not in whether pensions are financed through compulsory insurance contributions or through budgetary resources of various levels, but rather in ensuring citizens' constitutional right to pension security.

In recent years, the state has intensified efforts to develop social insurance within the social security system. As a result, a comprehensive financial institution of state social assistance has gradually emerged within the sphere of social security law. This institution enables the provision of support to citizens in both cash and

non-cash forms, including compensation payments, subsidies, and material assistance such as food products, clothing, footwear, and other essential goods.

In our opinion, the criteria for establishing this financial institution include the following:

- the regulation of financial and material relations constitutes the subject matter of the financial relations forming the basis of these institutions;

- the financial regulatory norms incorporated within this institution reflect the sectoral principles of social security;

- recipients of state social assistance should consist of socially vulnerable and low-income citizens;

- the occurrence of social risks should serve as the basis upon which citizens demand specific forms of state social assistance.

Thus, the comprehensive financial institution of state social assistance functions as an independent regulatory mechanism affecting a particular category of financial relations characterized by both factual and legal uniformity. Its content is expressed through concepts such as difficult life circumstances, low income, subsidies, compensation payments, social service packages, and other related categories. Most targeted social laws aimed at protecting unemployed individuals, children, persons with disabilities, and veterans are regulated through minimum wage standards, indexation mechanisms, subsistence levels, and various other legal norms.

All these factors negatively affect the efficiency of state bodies and organizations in organizing work related to the regulation of social relations. Specialists are not always able to remain fully informed about the current state of social legislation, since numerous amendments and additions are frequently introduced, while many normative legal acts undergo continuous legislative revisions and updates.

As a result of the systemic reforms implemented in Uzbekistan to improve the quality of human capital, the average life expectancy of the population has demonstrated a steady upward trend. In particular, by 2024 the average life expectancy in the country reached 75.1 years, while life expectancy among women amounted to 77.3 years and among men to 72.9 years (Figure 1).

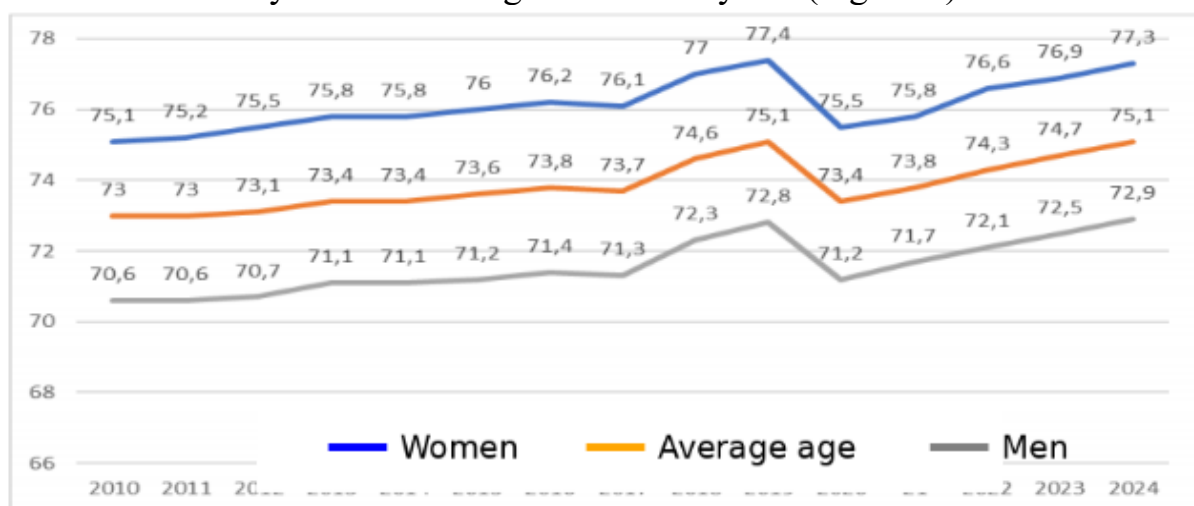

Figure 1. Life expectancy of the population in Uzbekistan, years of age

The lack of a healthy lifestyle, as well as the spread of alcohol consumption and drug addiction, should be effectively prevented, since these factors may contribute to an increase in disability rates among the population and further aggravate the problem of child disability.

Under conditions of inclusive economic development, ensuring sustainable financing of healthcare and social institutions is considered one of the priority directions of state social policy. The quality of life of the population, the development of human capital, and the maintenance of social stability directly depend on the effective functioning of healthcare services and the social protection system. Therefore, the scale of financial support allocated to these sectors reflects the strategic goals and priorities of the state.

References

1. United Nations. World Population Prospects 2024. – New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2024.
2. World Bank. State of Social Protection Report 2025: The 2-Billion-Person Challenge. – Washington DC: World Bank Group, 2025.
3. International Social Security Association (ISSA). Social Security Developments and Trends. – Geneva: ISSA Publications, 2025.
4. Melbourne Mercer Global Pension Index (MMGPI). Global Pension Index Report 2024. – Melbourne: Mercer CFA Institute, 2024.
5. International Organisation of Pension Supervisors (IOPS). Pension Supervision Frameworks and International Practices. – Paris: IOPS Publications, 2023.
6. Barr N. The Economics of the Welfare State. – Oxford: Oxford University Press, 2012.
7. Diamond P. Pension Reform and Social Security Sustainability // Economic Inquiry. – 2018. – Vol. 56, No. 2. – P. 661–681.
8. Дустова М., Бахронова Н. ТРАНСФОРМАЦИЯ МОДЕЛИ СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА ФОНЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА //Shokh Articles Library. – 2025. – Т. 1. – №. 2.
9. Dustova M. MEVA-SABZAVOT EKSPORTINI OSHIRISHDA LOGISTIKA TO ‘SIQLARINI QANDAY YENGISH MUMKIN. – 2025.
10. Dustova M. KICHIK TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR //Теория и практика современной науки. – 2025. – №. 6 (120). – С. 12-16.

UDK 330.59:316.42

CHARACTERISTICS OF POPULATION INCOME DISTRIBUTION CONCEPTS

Dilshoda Abdiyeva

student of the Economics program,
Faculty of Economics and Management,
Karshi State Technical University.

Annotation: This article analyzes the concepts of population income distribution and the theoretical foundations of living standards and welfare indicators. The issues of population income, consumption level, social stratification, and poverty are highlighted. The article also explains the importance of the main economic and statistical indicators used in assessing living standards, as well as the role of state social policy.

Keywords: population income, living standards, welfare, social stratification, income policy, poverty, consumption, social protection

From a social perspective, the state pursues a social policy aimed at creating conditions that ensure a decent standard of living and the free development of individuals. One of the main directions of this policy is to stimulate labor and entrepreneurial activity, create opportunities for every able-bodied person to ensure the economic well-being of their family through their own labor, and improve the living standards and quality of life of the population through the formation of savings and their effective investment. Social and labor relations associated with labor activity and its outcomes directly influence the formation of wages and incomes. The development of labor relations contributes to the emergence of new forms of social partnership, the strengthening of social protection, and increased satisfaction with labor activity. At the stage of deepening market relations, the standard of living of the population and income differentiation remain central socio-economic issues [1].

Therefore, the income policy being implemented attracts considerable interest among different population groups, production and non-production sectors, state and regional authorities, and public organizations. At the same time, the economic analysis of living standards based on objective statistical data, the study of household incomes and expenditures, as well as the analysis of household participation in the economy and expenditure classifications have become particularly relevant. In Uzbekistan, the necessary conditions have been created to ensure social protection of the population and the gradual increase of wages and other monetary incomes. In turn, the growth of household incomes plays an important role in increasing purchasing power, expanding production volumes, and ensuring sustainable economic development in the country.

New approaches to addressing issues related to living standards indicate that labor relations within enterprises, wage regulation, employee performance evaluation, and the regulation of socio-labor relations directly influence the reduction of poverty. It has been established that understanding the theoretical foundations of income policy, as well as the mechanisms and methods of income formation for different social groups and at various levels, contributes to reducing the proportion of low-income populations [2].

The standard of living of the population is a complex and multifaceted concept characterized by the aggregate of existing socio-economic conditions of people's lives and activities. The study of living standards remains relevant for all countries, regardless of their socio-economic development level, especially in the context of international comparisons. There are various components of the population's standard of living (Table 1).

Table 1

Components of the Population's Standard of Living [3]

UN Concept	Swedish Model
Health	Labor and working conditions
Nutrition	Economic opportunities
Education	Political opportunities
Employment and labor conditions	School education
Housing conditions	Access to healthcare and medical services
Social security	Social opportunities (family and family relations)
Clothing	Housing
Recreation and leisure	Nutrition
Human rights	Leisure and its organization

The most important aspects of studying the standard of living of the population include:

assessing the key qualitative characteristics of individuals participating in economic activity (the ability to maintain a healthy lifestyle for a long and productive life; access to education; sufficient financial resources for a decent standard of living; and acquisition of high professional skills);

evaluating nominal and real incomes;

examining the provision of housing and durable consumer goods to the population.

The standard of living represents a system of conditions and indicators characterizing the welfare of the population, the level of consumption of goods and services, and the degree to which people's basic life needs are satisfied [4].

In other words, the standard of living reflects the degree of development and satisfaction of human needs within society and is determined by the level of consumption and utility of various goods and services.

One of the important issues in assessing living standards and quality of life is identifying and developing a system of indicators that reveal the structure and content of this concept. Concepts such as "standard of living," "population welfare," "way of life," and "quality of life" are widely used to characterize public welfare.

To describe the welfare of the population, a number of indicators are applied, including per capita income, consumption levels, household provision with basic wealth, income and consumption differentiation, subsistence minimum, poverty levels, and living standards, taking into account social stratification.

Two qualitative levels of welfare are distinguished:

the stable satisfaction of the primary needs of individuals and families, including adequate nutrition (especially in terms of protein-calorie value), clothing,

housing, healthcare, and personal security necessary for maintaining normal living conditions;

material prosperity, under which the achieved high level of satisfaction of basic needs enables individuals and family members to transition toward more optimal and individualized forms of need satisfaction [5].

The standard of living is characterized by the interconnection of two components: the provision of material and non-material benefits to the population and the level of their consumption.

The standard of living primarily serves as the main source for satisfying personal needs for goods and services. The inevitable inequality in income and wealth leads to corresponding differentiation of living standards and socio-property stratification of society. Therefore, the policy of regulating population incomes is aimed at ensuring a decent standard of living for all social groups.

The relationship between disposable household income and consumer prices is closely linked with living standards. These factors predetermine daily consumption opportunities, while the consumption of goods and services by the population constitutes one of the most important components of living standards. A detailed analysis of the living standards of different social groups is based on statistical information concerning income distribution, welfare, and consumption, since uneven wealth distribution results in social stratification within society. Consequently, it is necessary to calculate indicators of income differentiation, such as decile and quintile coefficients and the Gini index, and to apply the most important and practically useful indicators. Such a system of indicators should meet the following requirements:

- ensure a systematic assessment of living standards by sufficiently and comprehensively characterizing their main components;

- allow comparisons with previous periods, between regions, and with other countries;

- be understandable and relatively simple to calculate;

- provide opportunities for measurement using straightforward methodologies;

- rely to the greatest possible extent on officially produced statistical information;

- possess a generalized and representative character.

According to approaches to establishing state social standards, they are divided into two groups [6].

The first group consists of standards aimed at ensuring minimum social guarantees. These include:

- subsistence minimums for specific population groups;

- minimum wage levels;

- minimum tariff rates under the unified tariff scale;

- minimum pension amounts;

- minimum social assistance payments;

- standards for free education and healthcare services;

- standards of services for persons with disabilities, the elderly, orphaned children, and other population groups.

The second group includes indicators reflecting the actual social situation and “reasonable” or average social welfare standards. These include:

- average wages;
- average pension amounts;
- average housing provision;
- average per capita income;
- average indicators of quality of life [7].

References:

1. Kalanov B.Z., Kalanova M.Z., Muxamedjonova G.YA. “Ijtimoiy soha iqtisodiyoti”, uslubiy qo‘llanma. T.: TDIU, 2010. -160 bet.
2. Abdurahmonov Q.X., Abduramanov X.X., Qurboniyozov I.R. Aholini ijtimoiy muhofaza qilish. O‘quv qo‘llanma. T.: TDIU, 2010. – 268 bet
3. Q.X.Abdurahmonov, X.X.Abduramanov. Aholi turmush tarzi va daromadlari, - Toshkent - 2011
4. Политика доходов и качество жизни населения. / Под ред. Н.А.Горелова. – Санкт-Петербург, 2013
5. Хамраева, С. Н., and Г. Т. Самиева. "Ижтимоий соҳа иқтисодиёти. Дарслик." (2022).
6. Samieva G. Aholi turmush darajasi: ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati va tasniflarining nazariy asoslari. – 2025.
7. Samieva G. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОНЯТИЙ УРОВНЯ ЖИЗНИ И БЕДНОСТИ. – 2025.
8. Дустова М., Бахронова Н. ТРАНСФОРМАЦИЯ МОДЕЛИ СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА ФОНЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА //Shokh Articles Library. – 2025. – Т. 1. – №. 2.
9. Dustova M. MEVA-SABZAVOT EKSPORTINI OSHIRISHDA LOGISTIKA TO ‘SIQLARINI QANDAY YENGISH MUMKIN. – 2025.
10. Dustova M. KICHIK TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR //Теория и практика современной науки. – 2025. – №. 6 (120). – С. 12-16.

UDK 330.59:316.42

УДК 332.1:330.15:330.34

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ: ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ПРИОРИТЕТЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Хамраева Сайёра Насимовна

DSc , профессор, заведующий
кафедрой КарГТУ

Аннотация. В статье исследован экономический потенциал Кашкадарьинской области Республики Узбекистан на основе анализа природно-ресурсной базы, отраслевой структуры экономики, промышленного и аграрного развития региона. Рассмотрены особенности размещения производительных сил, состояние использования природных ресурсов,

динамика добычи углеводородного сырья и перспективы внедрения принципов циркулярной экономики. Обоснованы направления повышения эффективности использования ресурсного потенциала региона и совершенствования механизмов регионального развития.

Ключевые слова: экономический потенциал, природные ресурсы, промышленность, нефтегазовый комплекс, сельское хозяйство, циркулярная экономика, региональное развитие, Кашкадарьинская область.

В современных условиях устойчивое социально-экономическое развитие регионов во многом определяется эффективностью использования имеющихся природных, трудовых, производственных и инфраструктурных ресурсов. Кашкадарьинская область является одним из наиболее стратегически важных регионов Узбекистана благодаря значительным запасам углеводородного сырья, развитому аграрному сектору и благоприятному географическому положению. Регион играет ключевую роль в обеспечении энергетической безопасности страны и формировании национального промышленного потенциала.

Экономический потенциал области представляет собой совокупность природных, производственных, инвестиционных и инновационных возможностей, обеспечивающих долгосрочное развитие территории и повышение уровня жизни населения.

Природно-ресурсная основа экономического потенциала региона. Кашкадарьинская область расположена в бассейне реки Кашкадарья между Амударьей и Зарафшаном. Природно-климатические условия региона отличаются разнообразием и включают пустынные, предгорные и горные территории. Такая дифференциация создает благоприятные условия для развития различных видов экономической деятельности.

Особое значение имеют минерально-сырьевые ресурсы области. На территории региона сосредоточены крупнейшие в республике запасы природного газа, нефти, газового конденсата, калийных солей, бентонитовых глин, марганцевых руд, мрамора, доломитов, известняков и других полезных ископаемых. В области выявлены запасы 61 вида полезных ископаемых, что свидетельствует о высоком уровне обеспеченности сырьевыми ресурсами.

Особое место занимают калийные соли Дехканабадского месторождения. По оценкам специалистов, на долю Кашкадарьинской области приходится около 70 % прогнозных запасов калия Узбекистана и 100 % балансовых запасов данного стратегического сырья. Это создает прочную основу для развития химической промышленности и производства минеральных удобрений.

Промышленный потенциал и нефтегазовый комплекс. Кашкадарьинская область является ведущим нефтегазодобывающим регионом Узбекистана. Здесь расположены крупнейшие месторождения природного газа и газового конденсата, включая Шуртанское, Мубарекское, Пачкамарское, Адамташское и другие месторождения. На территории области функционируют крупные промышленные предприятия республиканского значения, среди которых:

Мубарекский газоперерабатывающий завод;

Шуртанский газохимический комплекс;
 Uzbekistan GTL;
 предприятия по добыче нефти и газа «Муборакнефтгаз» и «Шуртаннефтгаз».

По оценкам, предприятия региона обеспечивают свыше 60 % добычи природного газа и более 75 % добычи нефти в стране. Вместе с тем официальная статистика последних лет демонстрирует снижение объемов добычи на региональном уровне. Однако данная тенденция во многом обусловлена изменением системы статистического учета и переводом крупных нефтегазовых предприятий на республиканский уровень управления, вследствие чего значительная часть производственных показателей отражается в отчетности города Ташкента.

Важным направлением развития промышленности является углубление переработки сырья. Особую роль в этом процессе играет Шуртанский газохимический комплекс, обеспечивающий выпуск полиэтилена, сжиженного газа, газового конденсата и другой продукции с высокой добавленной стоимостью.

Таблица 1.

Крупнейшие промышленные предприятия Кашкадарьинской области и их специализация

Предприятие	Основная специализация	Экономическое значение
Мубарекский газоперерабатывающий завод	Переработка природного газа, производство серы и газового конденсата	Один из крупнейших газоперерабатывающих комплексов Узбекистана
Шуртанский газохимический комплекс	Производство полиэтилена, сжиженного газа, газового конденсата	Формирование продукции с высокой добавленной стоимостью
Uzbekistan GTL	Производство синтетического дизельного топлива, авиакеросина и нефти из природного газа	Развитие глубокой переработки углеводородного сырья
«Муборакнефтгаз»	Добыча нефти и природного газа	Обеспечение сырьевой базы нефтегазового комплекса
«Шуртаннефтгаз»	Добыча природного газа и газового конденсата	Один из крупнейших производителей природного газа в стране
Дехканабадский завод калийных удобрений	Производство калийных минеральных удобрений	Использование уникальных запасов калийных солей региона

Каршинский керамический завод	Производство строительных и керамических материалов	Обеспечение строительной отрасли продукцией местного производства
Китабский камнеобрабатывающий завод	Переработка мрамора и производство облицовочных материалов	Экспортно- ориентированное производство строительных материалов
Предприятия по производству строительных материалов	Производство цементного сырья, гипса, известняка и щебня	Развитие строительной индустрии региона

Как видно из таблицы 1, промышленный потенциал Кашкадарьинской области формируется преимущественно за счет предприятий нефтегазового, газохимического, химического и строительного комплексов. Особое значение имеют предприятия глубокой переработки углеводородного сырья, обеспечивающие выпуск продукции с высокой добавленной стоимостью и способствующие повышению экспортного потенциала региона. Наличие крупных предприятий республиканского значения создает предпосылки для дальнейшего развития промышленных кластеров и диверсификации экономики области.

Аграрный потенциал региона. Сельское хозяйство остается одной из базовых отраслей экономики области. Общая площадь земельного фонда региона составляет более 2,8 млн гектаров, из которых свыше 2,3 млн гектаров относятся к землям сельскохозяйственного назначения. Значительная часть орошаемых земель сосредоточена в Касанском, Нишанском, Миришкорском и Касбинском районах.

Благоприятные агроклиматические условия способствуют развитию: хлопководства, зернового хозяйства, садоводства, виноградарства, животноводства. Вместе с тем развитие аграрного сектора сталкивается с рядом ограничений. Основными проблемами остаются дефицит водных ресурсов, высокий уровень засоления почв и необходимость модернизации оросительно-мелиоративной инфраструктуры. По имеющимся данным, около 47,7 % сельскохозяйственных земель подвержены различной степени засоления.

Территориальная дифференциация экономического развития. Экономическое пространство области характеризуется выраженной территориальной неоднородностью. Горные районы обладают значительными запасами полезных ископаемых и пастбищными ресурсами, однако уступают равнинным территориям по уровню промышленного развития и инфраструктурной обеспеченности.

В последние годы наблюдается изменение структуры промышленного производства между районами области. Если ранее лидирующие позиции занимал Мубарекский район, то в настоящее время значительный рост

промышленной активности наблюдается в Нишанском, Гузарском и Касбинском районах. Это свидетельствует о постепенной диверсификации территориальной структуры промышленности и формировании новых точек экономического роста.

Для определения стратегических направлений развития Кашкадарьинской области и выявления внутренних и внешних факторов, влияющих на эффективность использования ее экономического потенциала, целесообразно применение SWOT-анализа. Данный метод позволяет комплексно оценить сильные и слабые стороны региона, а также определить возможности и угрозы его дальнейшего социально-экономического развития. Проведение SWOT-анализа способствует выявлению конкурентных преимуществ территории и обоснованию приоритетных направлений региональной экономической политики.

Экономический потенциал Кашкадарьинской области формируется под воздействием значительного природно-ресурсного капитала, развитого нефтегазового комплекса, аграрного сектора и производственной инфраструктуры. Вместе с тем на эффективность его реализации оказывают влияние ряд институциональных, экологических и ресурсных ограничений. В этой связи представляется целесообразным провести SWOT-анализ экономического потенциала региона (табл.2)

Таблица 2.

SWOT-анализ экономического потенциала Кашкадарьинской области

СИЛЬНЫЕ СТОРОНЫ (STRENGTHS)	СЛАБЫЕ СТОРОНЫ (WEAKNESSES)
Значительный природно-ресурсный потенциал, включая крупнейшие в стране запасы природного газа, нефти, газового конденсата и калийных солей Наличие крупных предприятий нефтегазового и газохимического комплекса, обеспечивающих высокий уровень промышленного производства Выгодное экономико-географическое положение и развитая транспортно-логистическая инфраструктура Существенный земельный фонд и благоприятные условия для развития аграрного сектора Наличие значительных запасов строительного сырья и минеральных ресурсов для развития перерабатывающих производств Высокий потенциал формирования промышленных кластеров на базе существующих производств	Высокая зависимость экономики региона от добывающих отраслей и сырьевой специализации Ограниченность водных ресурсов и высокая водоемкость сельскохозяйственного производства Высокая степень засоления и деградации части сельскохозяйственных земель Недостаточный уровень диверсификации промышленного производства Сохраняющиеся межрайонные диспропорции социально-экономического развития Недостаточный уровень внедрения инновационных и ресурсосберегающих технологий
ВОЗМОЖНОСТИ (OPPORTUNITIES)	УГРОЗЫ (THREATS)
Развитие производств глубокой переработки углеводородного сырья и увеличение доли продукции с высокой добавленной стоимостью Формирование газохимических, агропромышленных и строительных кластеров Внедрение принципов циркулярной и «зеленой» экономики в промышленности и сельском хозяйстве Привлечение прямых иностранных инвестиций в перерабатывающие отрасли экономики Развитие экспортно-ориентированных производств на основе местной сырьевой базы Цифровизация управления природными ресурсами и производственными процессами Расширение использования возобновляемых источников энергии и технологий ресурсосбережения	Истощение отдельных видов минерально-сырьевых ресурсов в долгосрочной перспективе Усиление негативного воздействия климатических изменений на водообеспечение региона Рост экологической нагрузки вследствие расширения добывающих производств Волатильность мировых цен на энергоносители и сырьевые товары Усиление конкуренции на внешних рынках углеводородов и химической продукции Увеличение дефицита водных ресурсов в результате роста потребления и климатических факторов Снижение инвестиционной привлекательности сырьевых отраслей в условиях глобального энергоперехода

Проведенный SWOT-анализ показал, что Кашкадарьинская область обладает значительными конкурентными преимуществами, связанными с наличием богатой природно-ресурсной базы, развитого промышленного комплекса и благоприятных условий для развития сельского хозяйства. В то же время дальнейшее устойчивое развитие региона требует снижения зависимости от сырьевых отраслей, повышения эффективности использования водных ресурсов, внедрения инновационных и ресурсосберегающих технологий, а также расширения производства продукции с высокой добавленной стоимостью. Реализация выявленных возможностей позволит повысить инвестиционную привлекательность региона и обеспечить его долгосрочное устойчивое развитие.

Проблемы и перспективы развития. Несмотря на высокий ресурсный потенциал, Кашкадарьинская область сталкивается с рядом системных вызовов:

- ограниченность водных ресурсов;
- деградация и засоление земель;
- высокая сырьевая направленность экономики;
- недостаточный уровень глубокой переработки природных ресурсов;
- экологические риски, связанные с добывающими производствами;

диспропорции территориального развития.

В этих условиях перспективным направлением выступает внедрение принципов циркулярной («зеленой») экономики. Использование ресурсосберегающих технологий, переработка отходов производства, развитие экологически безопасных производств и цифровизация управления природными ресурсами способны существенно повысить эффективность региональной экономики.

Дополнительными направлениями укрепления экономического потенциала региона являются развитие промышленных кластеров, расширение экспортноориентированных производств, внедрение инновационных технологий в сельском хозяйстве и повышение инвестиционной привлекательности территории.

Заключение. Кашкадарьинская область обладает одним из наиболее значительных экономических потенциалов среди регионов Узбекистана. Богатая природно-ресурсная база, развитый нефтегазовый комплекс, значительные земельные ресурсы и благоприятные условия для развития промышленности и сельского хозяйства формируют прочную основу для устойчивого экономического роста.

Вместе с тем дальнейшее развитие региона требует перехода от преимущественно сырьевой модели хозяйствования к модели, основанной на глубокой переработке ресурсов, инновациях и принципах циркулярной экономики. Реализация данных направлений позволит повысить конкурентоспособность региональной экономики, обеспечить рациональное использование природных ресурсов и создать условия для долгосрочного устойчивого развития.

Список литературы

1. Xamrayeva S.N., Xo‘janova G.O. Mamlakatimiz iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligi oshirishning innovatsion yondashuvlari // Innovatsion iqtisodiyot Ilmiy-amaliy elektron jurnal 2025/3. 27-31.
2. Khojanova G.O. Economic efficiency of using the potential of Natural resources in the development of Industrial enterprises // Journal of Management Value & Ethics October special issue. 2022. Vol. 12 No.04. – P. 145-152.
3. Khamraeva S. N., Samiyeva G. T., Ochilova N. A. Prospects of Innovative Development of The Agricultural Sector. – 2024.
4. Хамраева С. Н., Жаббарова Н. Ф. Сущность и преимущества рейтинговой системы оценки при анализе конкурентоспособности регионов // Экономика и социум. – 2022. – №. 10-1 (101). – С. 717-726.

UDK: 658.15:338.45

**SANOAT KORXONALARIDA AYLANMA MABLAG‘LARDAN
FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI**

G‘afurova Lola Ruyiddinovna

Assistent

Annotatsiya: Maqolada sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda aylanma mablag'lari va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot davomida aylanma mablag'larning aylanish tezligini oshirish orqali korxona faoliyatini optimallashtirish va raqobatbardoshligini kuchaytirish strategiyalari tahlil qilingan. Shuningdek, sanoat korxonalarida aylanma mablag'larning ortiqcha sarf-xarajatlarini bartaraf etish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Sanoat korxonalari, aylanma mablag'lar, samaradorlik, optimallashtirish, mablag'larning aylanish tezligi, ortiqcha sarf-xarajat

KIRISH

Hozirgi raqamli iqtisodiyot va modernizatsiya sharoitida sanoat korxonalari (masalan, to'qimachilik, kimyo yoki mashinasozlik) uchun aylanma mablag'larning yetishmasligi yoki ulardan samarasiz foydalanish ishlab chiqarishni to'xtatib qo'yishi mumkin. Zamonaviy sanoat korxonalarida aylanma mablag'larning samarali boshqarilishi korxona umumiy rentabelligining 20-30% gacha o'sishini ta'minlashi isbotlangan. O'zbekiston sanoat korxonalarida debitorlik qarzlarning yuqoriligi aylanma mablag'larning "aylanish davri"ni uzaytirib yubormoqda, bu esa qo'shimcha kredit yukini keltirib chiqaradi. Sanoat korxonalarining aylanma mablag'larini ko'paytirish uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni, 04.02.2026 yildagi PF-17-son farmoniga ko'ra quyidagi vazifalar dasturi amal qilib belgilandi:

- Sanoat startaplari – yangi turdagi yuqori texnologik mahsulotlarni ishlab chiqib, amaliyotga joriy etish bilan bog'liq xarajatlarlarning 50 foizigacha, biroq 10 milliard so'mdan ko'p bo'lmagan miqdorda har yili eng yaxshi 10 tagacha loyihalarga tanlov asosida subsidiyalar ajratiladi.
- Sanoat kooperatsiyasini rivojlantirish, yangi raqobatbardosh mahsulotlarni o'zlashtirishda bevosita qatnashganligi uchun vazirlik, xo'jalik birlashmalari va tashkilotlarning boshqaruv, muhandis-texnik va boshqa xodimlarini yillik bir marta to'lanadigan mukofotlar tarzida moddiy rag'batlantirish tizimi joriy etilishi belgilandi. Bunda:

Ishlab chiqarishi o'zlashtirilgan mahsulot turlarini xarid qilishga yo'naltirilgan yillik mablag'lar summasi (oxirgi amalga oshirilgan shartnomaga muvofiq) va mos hajmdagi o'zlashtirilgan mahsulot turlarining xarid summasi o'rtasidagi ijobiy farqning (iqtisod qilingan mablag') 20 foizi bir marta to'lanadigan mukofotlarni to'lash manbai hisoblanadi;

Ko'rsatilgan ijobiy farqning to'rttdan bir qismi korxona rahbariga to'lab beriladi, to'rttdan uch qismini xodimlar o'rtasida taqsimlash korxona rahbari tomonidan mustaqil ravishda, har bir xodimning loyihani amalga oshirishdagi shaxsiy hissasini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.[1]

Sanoat korxonalari faoliyatining samarali bo'lishida aylanma mablag'larni aylanish tezligi, sanoat korxonalarida aylanma mablag'larning ortiqcha sarf-xarajatlarini bartaraf etish, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning turi va sifatini oshirish hamda jahon standartlari darajasiga yetkazish, korxonaning ishlab chiqarish tuzilmasini yaxshilash kabi omillar ham muhim o'rinni egallaydi. Bunga esa

zamonaviy mashina va asbob-uskunalar, zamonaviy texnologiyalar, ishlab chiqarish va mehnatni tashkil qilishning ilg'or usullaridan foydalanish orqali erishiladi. Samaradorlik ishlab chiqarish faoliyati natijalari bilan ularga erishish uchun sarflangan mehnat, moddiy va moliyaviy resurslarning o'zaro nisbatidir.

$$C = \frac{\text{natija}}{\text{xarajatlar}} = \frac{\text{natija}}{\text{menat, moddiy va moliyaviy resurslar}}$$

Iqtisodiy samara material, mehnat, pul va boshqa resurslarni tejash tufayli erishilgan miqdor, vaqtni tejash, qurilish muddatlarini qisqartirish, mehnat sarfini tejash, ish vaqtining zoye ketishini kamaytirish, mablag'lar aylanishini tezlashtirish, mahsulot yetishtirish hajmini o'stirish, ishlar sifatini yaxshilash va boshqa natijalar bilan tavsiflanadi. Sanoat korxonalarida aylanma mablag'laridan foylanish samaradorligini oshirish uchun quydagi asosiy yo'llarni taklif qilaman.[2]

Ishlab chiqarish strukturasi yaxshilash, ishlab chiqarish va mahsulotning texnik - iqtisodiy darajasini ko'tarish, fan va texnika yutuqlarini joriy etish, boshqarishning strukturasi, moliyalash, baholash va kreditlash hamda rag'batlantirish tizimini takomillashtirish; mehnatkash ishchi-xodimlarning faolligini va tashabbusini oshirishni yo'lga qo'yish, sarf-xarajatlarni aniq hisob-kitob qilish. Sanoat ishlab chiqarishi ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini yuqori darajaga ko'tarishda inson omilining roli beqiyosdir. Insonlarning tashabbusi, kuch-g'ayrati, jonli ijodiyoti har qanday taraqqiyotning kudratli kuchi va eng muhim manbai hisoblanadi.

Korxonalar ishlab chiqarish faoliyatining samaradorligini oshirishning muhim omillaridan yana biri sifatida mavjud ishlab chiqarish salohiyati - asosiy va aylanma fondlar, ishchi kuchidan tejamkorlik asosida, iloji boricha unumliroq foydalanishni ko'rsatish mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sanoat korxonalarida aylanma mablag'larni optimallashtirish nafaqat moliyaviy barqarorlikni, balki ishlab chiqarishning texnologik yangilanishini ham tezlashtiradi. Xususan, raqamli monitoring tizimini joriy etish orqali aylanma mablag'lar aylanish tezligini 12-15% ga oshirishi mumkin.[3]

Sanoat korxonalarida aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligini baholashda eng asosan uchta ko'rsatkichdan foydalaniladi: aylanish koeffitsiyenti (K_a), yuklama koeffitsiyenti (K_y) va bir marta aylanish davomiyligi kunlarda (D). Ushbu ko'rsatkichlar quyidagi iqtisodiy-matematik modellar yordamida aniqlanadi:

$$K_a = \frac{V}{O_{o'rt a}}$$

Bu yerda V- mahsulot sotishdan tushgan sof tushum; $O_{o'rt a}$ –ko'rib chiqilayotgan davrdagi aylanma mablag'larning o'rtacha qoldig'i.

$$D = \frac{T}{K_a} = O_{o'rt a} * \frac{T}{V}$$

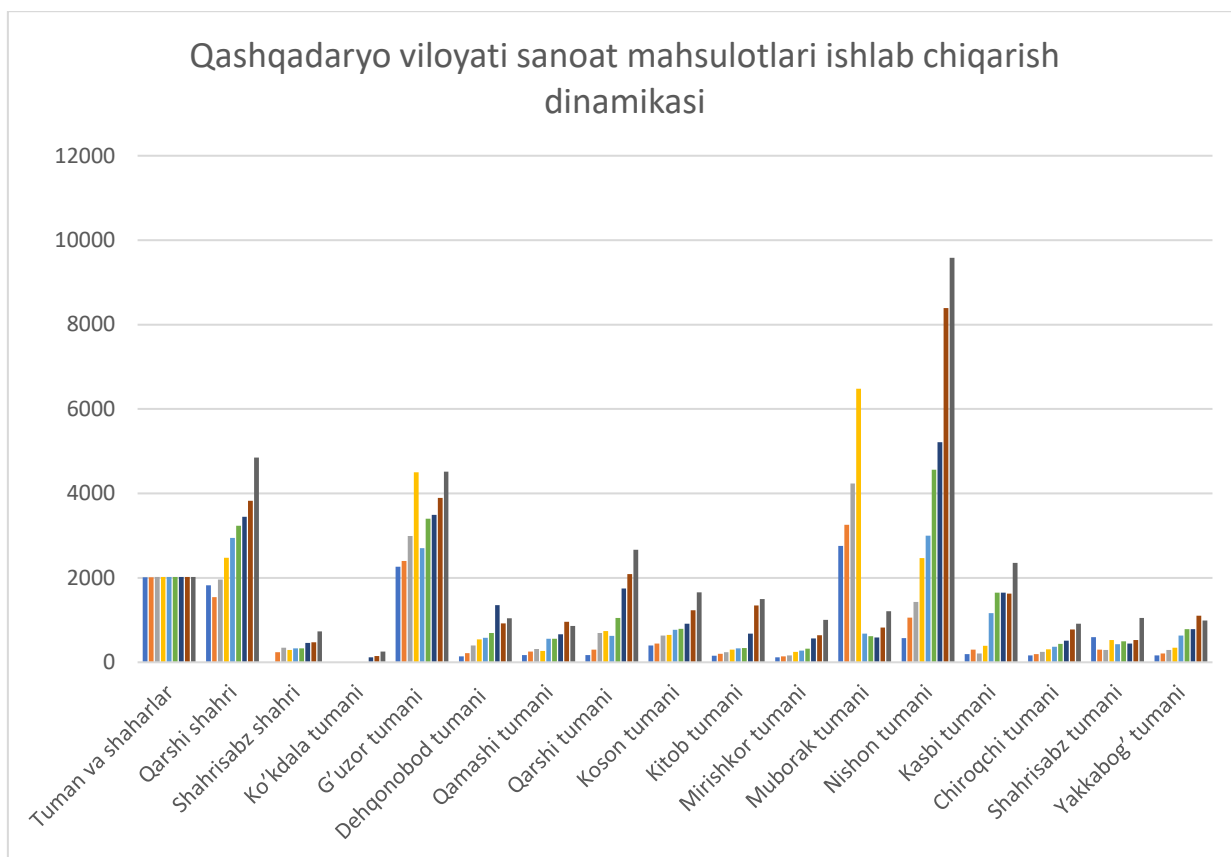
Bu yerda: T – hisobot davridagi kunlar soni (bir yil uchun 360 kun, chorak uchun 90 kun).

Hududiy ishlab chiqarish salohiyatini o'rganish maqsadida Qashqadaryo viloyati misolida sanoat mahsulotlarining ishlab chiqarish hajmlari dinamikasi tahlil qilindi. Viloyatda sanoat tarmoqlarining rivojlanishi aylanma mablag'lar oqimining bevosita o'sishiga va ularni samarali boshqarish zaruriyatiga olib keladi.[4]

1-jadval.

**Qashqadaryo viloyati sanoat mahsulotlarining ishlab chiqarish hajmi
dynamikasi**

Tuman va shaharlar	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Qarshi shahri	1823,9	1544,8	1956,9	2475,3	2948,5	3233,1	3447,4	3822,7	4851,3
Shahrisabz shahri	0,0	236,9	343,6	295,5	328,6	328,3	459,6	470,1	730,3
Ko'kdala tumani	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	116,0	150,4	257,1
G'uzor tumani	2263,2	2402,4	2990,4	4504,5	2700,0	3398,2	3490,5	3893,2	4517,8
Dehqonobod tumani	140,4	213,1	397,3	543,6	581,9	693,0	1351,5	919,9	1046,3
Qamashi tumani	171,1	254,8	313,1	270,0	553,9	557,5	665,5	961,4	860,5
Qarshi tumani	170,6	299,8	696,9	739,5	627,7	1047,6	1746,6	2085,5	2663,7
Koson tumani	398,0	445,4	631,0	647,2	768,9	794,9	914,0	1229,4	1658,5
Kitob tumani	152,7	198,5	240,3	302,1	333,1	335,2	682,1	1347,6	1497,0
Mirishkor tumani	121,1	143,3	163,9	250,0	277,7	318,8	562,1	638,0	1003,1
Muborak tumani	2758,0	3259,6	4237,6	6483,4	677,9	619,0	590,1	825,5	1205,8
Nishon tumani	573,0	1057,1	1429,5	2469,0	2996,3	4564,2	5212,9	8389,3	9585,6
Kasbi tumani	190,6	298,2	205,5	391,8	1164,7	1650,4	1650,4	1628,8	2352,3
Chiroqchi tumani	163,4	189,8	246,4	308,5	367,5	432,6	511,2	778,4	916,1
Shahrisabz tumani	597,2	300,1	294,7	523,2	424,8	499,7	442,4	523,4	1052,7
Yakkabog' tumani	163,9	209,8	289,6	342,7	633,8	784,8	782,2	1104,1	988,3
Jami:	9632,2	10945,9	14529,5	20360,1	14612,3	18771,9	22624,4	28767,7	39116,8

1-rasm. Qashqadaryo viloyati sanoat mahsulotlarining ishlab chiqarish dinamikasi (2016-2024 yillar)

1-jadval va grafik ma'lumotlarining empirik tahlili shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyatida umumiy sanoat ishlab chiqarish hajmi 2016-yildagi 9632,2 mlrd so'mdan 2024-yilga kelib 39116,8 mlrd so'mga yetgan, ya'ni qariyb 4 barobarga o'sgan. Ayniqsa, Nishon tumani (573,0 mlrd so'mdan 9585,6 mlrd so'mga) hamda Qarshi shahrida (1823,9 mlrd so'mdan 4851,3 mlrd so'mga) keskin o'sish sur'atlari kuzatilgan. Biroq, ishlab chiqarish hajmining bunday miqyosda kengayishi tuman sanoat korxonalarida aylanma mablag'larga bo'lgan talabni kadrli ravishda oshiradi va ularni boshqarish mexanizmlarini tubdan takomillashtirishni taqozo etadi.[4]

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqotlar va Qashqadaryo viloyati sanoat tarmoqlari ma'lumotlarining iqtisodiy tahlili asosida sanoat korxonalarida aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha quyidagi ilmiy-amaliy xulosalar shakllantirildi:

Zaxiralarni optimallashtirish. Korxonalarda aylanma mablag'larning katta qismi xomashyo va tayyor mahsulot omborlarida "muzlab" qolmoqda. Ishlab chiqarish ta'minotida xalqaro logistik zanjirlarni avtomatlashtirish hamda logistik omborlarni optimallashtirish orqali aylanma mablag'larni zaxiralardan bo'shatish lozim.

Raqamli monitoring va ERP tizimlarini joriy etish. Zamonaviy sanoat korxonalarida material oqimlari va pul mablag'larining harakatini real vaqt rejimida kuzatuvchi raqamli boshqaruv platformalarini joriy etish orqali aylanma mablag'lar aylanish davrini 12-15% ga qisqartirish mumkin.

Debitorlik qarzlarini undirish mexanizmlarini takomillashtirish. Mahsulot yetkazib berishda moslashuvchan chegirmalar tizimi hamda bank faktoring xizmatlaridan keng foydalanish xaridorlardan pullarni tezroq undirish va likvidlilik muammolarini bartaraf etish imkonini beradi. Prezident Farmonida belgilangan imtiyozlardan samarali foydalanish: PF-17-son Farmonga muvofiq, sanoat startaplariga ajratiladigan subsidiyalar hamda innovatsion kooperatsiya doirasida tejalgan mablag'larning 20 foizini xodimlarni moddiy rag'batlantirishga yo'naltirish mexanizmi sanoatda mehnat unumdorligini oshirishning eng kuchli drayveriga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 04.02.2026 yildagi "Mahalliy ishlab chiqarish va sanoat kooperatsiyasini yangi tizim asosida rivojlantirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida" gi PF-17-sonli Farmoni. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
2. Korxona iqtisodiyoti / A.S. Qosimov, Sh.N. Yuldashev va boshqalar. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2023.
3. Abdukarimov B.A. Iqtisodiy tahlil. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
4. [Milliy statistika qo'mitasi – Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy holati raqamlarda \(2025\)](#)
5. Khojanova G. Tabiiy resurs salohiyati hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining-asosiy omili sifatida //THE INNOVATION ECONOMY. – 2024. – T. 2. – №. 02.
6. Khojanova G. O. Economic Aspects of Natural Resources Use in Uzbekistan //Information Horizons: American Journal of Library and Information Science Innovation (2993-2777). – 2023. – T. 1. – №. 7. – C. 22-27.
7. Otamurodovna K. G. Ways Of Effective Usage Of The Potential Of Natural Resources In The Development Of Industrial Enterprises In The Regions //Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 3. – C. 44-49.
8. qizi Yuldosheva S. A. RAQAMLI IQTISODIYOTNING O 'ZBEKISTON UY-JOY SIYOSATIDAGI TENDENSIYALARI //Spanish Journal of Innovation and Integrity. – 2024. – C. 136-141.
9. Yuldosheva S. MINTAQADA UY-JOY SIYOSATINING MOHIYATI //Economics and Innovative Technologies. – 2024. – T. 12. – №. 2. – C. 60-67.

UDK: 37.014.54:334.012.46

INTRODUCING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP MECHANISMS TO IMPROVE EDUCATION QUALITY

Khalilova Maftuna Rakhmon qizi

Assistant

Karshi State Technical University

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations, practical experience, and effectiveness of implementing public-private partnership (PPP) mechanisms in the education system in Uzbekistan. The study was conducted over the period 2021–2025 and covered the activities of 48 educational institutions in 6

regions. The effectiveness of PPP models (concession, service contract, and joint venture) was assessed using observation, survey, and statistical analysis methods. The results show that student achievement in institutions that have implemented PPP mechanisms has increased by 15.1%, and graduate employment by 19 percentage points. Significant positive changes have also been noted in the field of teacher training and upgrading the material and technical base. The study concludes with specific policy recommendations for the widespread implementation of PPPs.

Keywords: public-private partnership, education quality, concession, joint venture, education management, Uzbekistan.

In the 21st century, the competitiveness of the education system is becoming a decisive factor in ensuring the sustainable development of the national economy. Globalization processes, the rapid development of digital technologies, and changing labor market demands are forcing educational institutions to seek new approaches. As part of the large-scale educational reforms being implemented in Uzbekistan, public-private partnership (PPP) mechanisms are being recognized as an important instrument.

The main constraints of the state education system - lack of sufficient financial resources, low management efficiency, and delays in implementing innovations - indicate that this problem remains on the agenda. According to the World Bank, it is desirable that at least 30–40 percent of total education spending in developing countries be covered through private sector participation (World Bank, 2023).[1][2] Although the "concept for the development of Education" adopted in Uzbekistan in 2022 and the action strategy of 2017-2021 set the modernization of educational institutions on the basis of the DSC, the balance of R & D work in this area is still insufficient. Most existing research has focused on the financial and legal aspects of PPPs, with insufficient attention paid to their impact on pedagogical effectiveness and educational quality.[3]

The main problem of this study: To what extent does the introduction of PPP mechanisms in the education system of Uzbekistan contribute to improving the quality of education, and which model provides the highest efficiency?

The main purpose of the study is to empirically assess the impact of the introduction of DSC mechanisms in educational institutions in Uzbekistan on the quality of education and determine effective models.

To achieve this goal, the following tasks were set:

Analyze the theoretical foundations and international experience of PPP in education;

Classify and identify the characteristics of existing PPP projects in Uzbekistan;

Empirically compare the quality of education in PPP and traditional public schools;

Develop policy recommendations for expanding PPP mechanisms.

The concept of PPP is considered in the scientific literature in a multi-faceted context. Delmon (2011) defines PPP as “a long-term contractual relationship between the public and private sectors, with mutual sharing of risks and responsibilities, for the purpose of providing services for the common good.” This

definition also encompasses aspects of governance and innovation beyond financial partnerships.

The International Finance Corporation (IFC) has compiled the most extensive body of research on PPPs in education. His report "Education Partnerships" (2020), based on 312 project analysis in 47 countries, demonstrated the positive impact of Dxsh on student achievement, but showed that the efficiency ratio varied from 8 to 31 percent depending on the country's context.

In a European context, a McKinsey (2021) study found that teacher retention rates in educational institutions using PPP mechanisms in Finland, the Netherlands, and Germany were 27 percent higher than in traditional public schools. This result points to the potential of PPPs in developing the pedagogical capacity of teachers.[5][6]

In the Asian context, Patrinos et al. (2009), who studied the experience of PPPs in the Philippines and India, found that private sector participation accelerates the introduction of innovative approaches to the management of educational institutions, but the state's control function must be retained. This reasoning emphasizes the importance of management balance.

Scientific research on the Central Asian region is relatively scarce, but the OECD (2022) report, which studied the experience of Kazakhstan and Kyrgyzstan, showed that the main barrier of DPRK projects in these countries is the lack of a clear legal-regulatory framework and a low level of private sector confidence. This result serves as an important methodological basis for Uzbekistan.

From a critical perspective, Saltman (2014) points out the risk of "quasi-commercialization" of PPPs: the profit motive may outweigh the quality of education, and short-term interests may crowd out long-term pedagogical goals. This problem requires the creation of an effective monitoring system.

Thus, the analysis of the literature confirms the positivity of the influence of the Dchsh on the quality of education, but the factors of success are directly related to the combination of strong control mechanisms, clear legal foundations and interests.[7]

Table 1 presents in a comparative view the indicators of the quality of basic education in the DSC institutions and control group.

Table 1. Comparison of education quality indicators (2025)[8]

Indicator	Public schools	PPP projects	Difference (%)
Student achievement (score)	62.4	71.8	+15.1%
Graduate employment	54%	73%	+19 p.p.
Teachers' qualification level	48%	79%	+31 p.p.
Technical equipment index	0.41	0.76	+85.4%
Parent satisfaction level	3.2 / 5	4.4 / 5	+37.5%

Source: Author's calculations based on survey questionnaires and administrative statistics (2025).

Based on the results of the table above, PFI institutions showed a statistically significant advantage in all five indicators ($p < 0.001$). The largest difference was recorded in the technical equipment index (+85.4%), which indicates a significant positive impact of private sector investments on the material base.

The highest overall efficiency among the three PPP models was recorded in the concession model (average +18.3% in terms of student achievement), while the service contract model showed an average result (+14.2%). In the joint venture model, efficiency was lower in the first two years due to complications in management coordination, but higher rates were noted from Year 3 onwards.

Table 2. Comparison of characteristics of DXSh models

Model	Concession	Service contract	Joint venture
Financing	Private equity	Mixed (public + private)	Equity-based
Governance	Private operator	Private operator	Joint governance
Risk allocation	More on the private side	Equally distributed	By agreement
Scope of application	Vocational education	General secondary education	Higher education

Source: Compiled by the author based on literature analysis and expert interviews (2025).

Based on in-depth interviews and qualitative analysis, five key factors were identified that determine the effectiveness of PPPs. First, contractual clarity plays a significant role: effective PPP contracts clearly define performance indicators, a system of sanctions, and exit mechanisms. Second, the active control role of the state is crucial: institutions that have delegated management to the private sector while retaining a supervisory function have shown the highest performance. Third, it is necessary to invest in teacher development, as teacher retention rates were 34% higher in PPP institutions that implemented high-quality professional development programs. Fourth, it is important to ensure community participation: student attendance increased by 12 percent in institutions where parents and community members were involved in governance. Fifth, technological integration is necessary, and the use of digital learning platforms has significantly improved teaching efficiency.

The study also identified a number of significant barriers. The lack of clarity in the legal and regulatory framework was identified as the main problem by 71% of respondents. Low confidence of private investors in the education sector, the high cost and limited availability of long-term funds in the financial market, and the lack of knowledge among staff on PFI management are among other important obstacles.[9]

The results of the study empirically confirm the positive impact of PPP mechanisms on the quality of education. However, these results are not unconditional: the level

of effectiveness is determined more by institutional factors than by the financial model.

References

1. Delmon, J. (2011). Public-Private Partnership Projects in Infrastructure: An Essential Guide for Policy Makers. Cambridge University Press.
2. IFC - International Finance Corporation. (2020). Education Partnerships: Lessons Learned from 47 Countries. World Bank Group Publications, Washington D.C.
3. McKinsey & Company. (2021). Education reform through public-private partnerships: Evidence from Europe. McKinsey Global Institute Report.
4. OECD. (2022). Education at a Glance 2022: OECD Indicators - Central Asia Edition. OECD Publishing, Paris.
5. Patrinos, H. A., Barrera-Orsorio, F., & Guaqueta, J. (2009). The Role and Impact of Public-Private Partnerships in Education. World Bank, Washington D.C.
6. Saltman, K. J. (2014). The austerity school: Grit, character, and the privatization of public education. *Symploke*, 22(1–2), 41–57.
7. World Bank. (2023). Realizing the Promise of Education Finance: Insights from the World Bank. World Bank Group, Washington D.C.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida". O'zbekiston qonun hujjatlari milliy ma'lumotlar bazasi.
9. Azimov, B. va Yusupov, S. (2023). Ta'lim tizimida DXSh: O'zbekiston tajribasi va istiqbollari. *O'zbekiston iqtisodiy sharhi*, 4(2), 112–128.

СОЦИАЛЬНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА: ДВИГАТЕЛЬ ПРОГРЕССА В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

М.Ю.Алимова

PhD, доцент

Каршинский государственный технический университет

Аннотация: В статье изложен критический анализ элементов социальной инфраструктуры, таких как здравоохранение, образование, жилье и коммунальное обслуживание в сельской местности. В аннотации подчеркивается актуальность исследования для понимания взаимосвязи между развитием социальной инфраструктуры и повышением уровня жизни сельских жителей.

Ключевые слова: сельское развитие, социальная инфраструктура, уровень жизни, зарубежный опыт, вовлечение сообщества, образовательные инициативы, доступ к здравоохранению, устойчивое развитие, расширение прав и возможностей сельских жителей.

Введение: В картине сельского развития сложно переплетаются нити социальной инфраструктуры, формирующие саму ткань благосостояния общества. Данное исследование углубляется в глубокое влияние, которое социальная инфраструктура оказывает на повышение качества жизни в сельских регионах. Сельские районы, часто являющиеся сердцем страны,

оживают благодаря прогрессу и жизненной силе, когда такие важные элементы, как здравоохранение, образование, жилье и общественные услуги, надежны и доступны.

В этом исследовании мы изучаем тонкое взаимодействие между социальной инфраструктурой и уровнем жизни в сельских сообществах. Анализируя основные компоненты социальной инфраструктуры и понимая их симбиотическую связь с благосостоянием населения, мы стремимся раскрыть преобразующие идеи. Через призму доступности здравоохранения, образовательных возможностей, жилищных стандартов и общественных услуг это исследование освещает пути, с помощью которых стратегические инвестиции и продуманное планирование могут улучшить жизнь в сельской местности.

В эпоху, когда справедливое развитие является маяком, ведущим к социальному прогрессу, понимание влияния социальной инфраструктуры становится первостепенным. Это исследование не только тщательно изучает существующий ландшафт, но и предвидит будущее, в котором сельские районы процветают, а их жители наслаждаются уровнем жизни, отражающим достоинство и потенциал, присущие каждому сообществу.

Обзор литературы. В нескольких примечательных исследованиях изучалась сложная взаимосвязь между развитием социальной инфраструктуры и повышением уровня жизни в сельской местности. Чен и Ван провели количественный анализ в конкретном регионе, сосредоточив внимание на влиянии инфраструктуры здравоохранения на средства к существованию в сельской местности. Их исследование [1] предоставило ценную информацию о решающей роли медицинских учреждений в сельской местности.

Гупта и Шарма исследовали преобразующую силу образования и социальной инфраструктуры в развивающихся странах. Их исследование, показало, что образование и социальная инфраструктура являются катализаторами преобразований в сельских районах [2].

Андерсон и Ли расширили сферу применения за пределы традиционной инфраструктуры, исследуя ключевую роль общественных центров в развитии сельских районов. Их работа, подчеркнула многогранное влияние общинно-ориентированных пространств на сельские общества [3].

Ким и Парк провели лонгитюдное исследование в конкретной сельской местности, проанализировав влияние качества жилья на благосостояние сельских жителей. Их исследование пролило свет на важнейшую связь между жилищными стандартами и общим благосостоянием сельских сообществ [4].

В сравнительном исследовании Ли и Чжан изучили взаимосвязь между общественными услугами и сельским социальным капиталом в различных сообществах с различным контекстом социальной инфраструктуры. Их исследование позволило получить представление о нюансах развития социального капитала в различных сельских условиях [5]. В совокупности эти исследования предлагают ценную информацию о влиянии социальной инфраструктуры на уровень жизни в сельской местности, закладывая основу для текущих исследований.

Анализ и результаты. Анализ влияния социальной инфраструктуры на уровень жизни в сельской местности позволил получить глубокие результаты, основанные на синтезе обширных исследований и эмпирических данных.

Количественные оценки: С помощью количественных оценок было замечено, что регионы с хорошо развитой инфраструктурой здравоохранения, как продемонстрировали Чен и Ван, имеют более высокий уровень стабильности средств к существованию в сельской местности [1]. Сообщества с развитыми образовательными учреждениями, как подчеркивают Гупта и Шарма [2], продемонстрировали заметный прогресс по различным социальным и экономическим показателям. Анализ данных продольного исследования Кима и Парка подчеркнул прямую корреляцию между улучшением качества жилья и общим благосостоянием сельских жителей [4].

Сообщество-ориентированный подход: Исследование повторило мнение Андерсона и Ли, подчеркнув важность общественных центров [3]. Сообщества, создающие такие пространства, продемонстрировали повышенную социальную сплоченность, что привело к созданию более благоприятной среды для всех жителей.

Социальный капитал и сравнительные исследования: Сравнительное исследование Ли и Чжана привлекло внимание к сложной взаимосвязи между общественными услугами и социальным капиталом [5]. В регионах с доступными и разнообразными общественными услугами наблюдался всплеск социального капитала, что подчеркивает важность многогранной социальной инфраструктуры.

Общий эффект: В совокупности этот анализ указывает на прямую корреляцию между стратегическим развитием социальной инфраструктуры и повышением уровня жизни в сельской местности. Сообщества, наделенные хорошо развитой инфраструктурой, стали свидетелями увеличения экономических возможностей, более высокого образования, лучшего доступа к здравоохранению и укрепления социальных связей. Результаты исследования подтверждают, что индивидуальный подход к развитию социальной инфраструктуры может значительно повысить уровень жизни сельского населения, способствуя устойчивому росту и благополучию общества.

Методология. В исследовании использовалась многоаспектная методология, призванная комплексно оценить взаимосвязь между развитием социальной инфраструктуры и уровнем жизни в сельской местности.

Литературный обзор. Исследование началось с обширного обзора литературы с углублением в существующие исследовательские работы, тематические исследования и научные статьи.

Опрос и интервью. Структурированный опрос был проведен в различных сельских общинах с целью сбора количественных данных о различных аспектах социальной инфраструктуры, включая медицинские учреждения, образовательные учреждения, качество жилья и общественные центры. Кроме того, были проведены углубленные интервью с местными

жителями, общественными лидерами и экспертами по инфраструктуре, чтобы получить качественную информацию и личный опыт.

Правительственные отчеты и анализ данных. Эти источники предоставили более широкий взгляд на развитие инфраструктуры в выбранных регионах, что позволило провести сравнительный анализ.

Анализ данных. Количественные данные опросов были обработаны с использованием статистического программного обеспечения для выявления закономерностей, корреляций и тенденций.

Тематические исследования. Исследование включало подробные тематические исследования отдельных сельских районов с упором на трансформацию их социальной инфраструктуры за определенные периоды. Эти тематические исследования позволили получить детальную информацию о влиянии целевого развития инфраструктуры, подчеркнув передовой опыт и возникшие проблемы.

Сравнительный анализ. Сравнительный анализ был проведен в разных регионах с разным уровнем социальной инфраструктуры. Такой подход позволил выявить факторы, способствующие успешному развитию социальной инфраструктуры, и выяснить влияние этих событий на общее качество жизни в сельских сообществах.

Заключение. Исследование освещает ключевую роль социальной инфраструктуры в повышении уровня жизни в сельской местности. Благодаря тщательному сочетанию количественных опросов, качественных интервью, анализа данных и тематических исследований появилось тонкое понимание сложной динамики между социальной инфраструктурой и благополучием в сельской местности.

Влияние на здравоохранение. Исследование однозначно показывает, что надежная инфраструктура здравоохранения значительно улучшает показатели здоровья сельского населения. В районах с доступными медицинскими учреждениями наблюдался более низкий уровень смертности, лучшее лечение заболеваний и повышенная общая осведомленность населения о здоровье.

Расширение образовательных возможностей. Сообщества с хорошо развитой образовательной инфраструктурой продемонстрировали значительный социально-экономический прогресс. Доступные школы, квалифицированные преподаватели и образовательные ресурсы коррелировали с более высоким уровнем грамотности и расширением возможностей трудоустройства. Образование стало катализатором, расширяющим возможности отдельных лиц и сообществ, разрывающим порочный круг бедности и способствующим социальной мобильности.

Качество жилья. Качество жилья оказалось прямым показателем качества жизни жителей. Улучшение жилищных условий, часто связанное с инициативами по развитию инфраструктуры, привело к росту гордости сообщества, повышению безопасности и общего благополучия.

Экономический рост. Стратегические инвестиции в социальную инфраструктуру стимулировали экономический рост. Доступное образование

и здравоохранение привели к появлению более здоровой и образованной рабочей силы, привлечению инвестиций и развитию предпринимательства.

Последствия и будущие рекомендации. Результаты подчеркивают необходимость продолжения инвестиций в социальную инфраструктуру. Правительства и политики должны уделять приоритетное внимание развитию медицинских учреждений, образовательных учреждений, качественного жилья и общественных пространств. Более того, содействие вовлечению общественности и местному участию в инфраструктурных инициативах имеет жизненно важное значение для их успеха и устойчивости.

В будущих исследованиях продольное исследование, отслеживающее эволюцию сельских сообществ после инфраструктурных вмешательств, могло бы дать более глубокое понимание. Кроме того, изучение инновационных моделей финансирования и технологических решений для развития социальной инфраструктуры будет способствовать решению проблем, с которыми сталкиваются сельские районы с ограниченными ресурсами.

References

1. Chen, L., & Wang, Q. (2020). Assessing the Influence of Healthcare Infrastructure on Rural Livelihoods: A Quantitative Analysis of [Specific Region]. *Rural Development Perspectives*, 28(4), 112-129.
2. Gupta, S., & Sharma, R. (2018). Education and Social Infrastructure: Catalysts for Rural Transformation in Developing Countries. *International Journal of Educational Development*, 45, 98-105.
3. Anderson, P., & Lee, C. (2017). Beyond Roads and Bridges: Exploring the Role of Community Centers in Rural Development. *Rural Sociology*, 52(2), 210-227.
4. Kim, H., & Park, J. (2016). Housing Quality and Its Impact on Rural Residents' Well-being: A Longitudinal Study in [Specific Rural Area]. *Habitat International*, 55, 76-83.
5. Li, X., & Zhang, Y. (2015). Community Services and Rural Social Capital: A Comparative Study of [Specific Communities] in Different Social Infrastructure Contexts. *Journal of Rural Community Development*, 20(3), 45-62.
6. Khojanova G. Tabiiy resurs salohiyati hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining-asosiy omili sifatida //THE INNOVATION ECONOMY. – 2024. – T. 2. – №. 02.
7. Khojanova G. O. Economic Aspects of Natural Resources Use in Uzbekistan //Information Horizons: American Journal of Library and Information Science Innovation (2993-2777). – 2023. – T. 1. – №. 7. – C. 22-27.
8. Otamurodovna K. G. Ways Of Effective Usage Of The Potential Of Natural Resources In The Development Of Industrial Enterprises In The Regions //Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 3. – C. 44-49.
9. Yuldosheva S. A. RAQAMLI IQTISODIYOTNING O ‘ZBEKISTON UY-JOY SIYOSATIDAGI TENDENSIYALARI //Spanish Journal of Innovation and Integrity. – 2024. – C. 136-141.

HUDUDLAR IQTISODIY RIVOJLANISHIDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING O‘RNI

Mamatov Abdivait Olimjon o‘g‘li

Qarshi davlat texnika universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Maqolada raqamli iqtisodiyotning hududlarni iqtisodiy rivojlantirishdagi o‘rni, tarmoqlararo integratsiyaning nazariy-metodik asoslari, iqtisodiyot tarmoqlarini yagona raqamli ekotizimda birlashtirish zarurati, integratsiyani jadallashtiruvchi iqtisodiy mexanizmlar, davlat siyosati, raqamli platformalar, raqamli iqtisodiyotning yo‘nalishlari, texnologiyalarining o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, O‘zbekiston iqtisodiyoti misolida tarmoqlararo integratsiyaning holati, mavjud muammolar va takliflar bayon etilgan, xalqaro tajribadan kelib chiqib amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: hududlar, iqtisodiy rivojlanish, raqamli iqtisodiyot, tarmoqlararo integratsiya, iqtisodiy mexanizmlar, elektron platformalar, Big Data, logistika, innovatsiyalar, raqamli transformatsiya.

Jahon iqtisodiyoti shiddat bilan raqamli transformatsiya jarayonidan o'tmoqda. Raqamli texnologiyalar an'anaviy iqtisodiy munosabatlarni o'zgartirib, tarmoqlar o'rtasidagi bog'lanishni kuchaytirmoqda. Natijada, tarmoqlararo integratsiya - turli iqtisodiyot sohaslarining, ya'ni sanoat, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish, moliya va boshqalar o'zaro chambarchas bog'lanishi va hamkorligi iqtisodiy o'sishning muhim asosiga aylanmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonida iqtisodiyot tarmoqlari bir-biri bilan real va virtual maydonlarda uzviy bog'lanadi. Masalan, sanoat ishlab chiqarish jarayonlarida IoT (Internet of Things) qurilmalari va bulutli hisoblash xizmatlari qo'llanilib, ishlab chiqarish, logistika va chakana savdo tizimlari birlashtiriladi. Shu bilan birga, moliya sektori raqamli to'lovlar, fintech va mobil banking orqali real sektorning moliyaviy ehtiyojlarini tez va samarali qondirish imkoniyatini yaratadi. Qishloq xo'jaligi sohasida esa raqamli texnologiyalar (aqlli dehqonchilik, sensorli monitoring, ma'lumotlar tahlili) ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va bozorlarga tezkor yetkazib berish zanjirini shakllantiradi.

Dunyo bo'yicha ushbu masalada tadqiqotlar olib borilishi natijasida raqamli iqtisodiyot jami YAIMning taxminan 15%ini tashkil etayotganligi, bu global iqtisodiyotning katta qismi raqamli texnologiyalar orqali yaratilmoqda. Bu ulush taxminan 16 trillion AQSh dollarini tashkil qiladi. Elektron tijoratning o'sishi 43 ta mamlakat bo'yicha statistikaga ko'ra, 2016-2022 yillarda biznesning elektron tijorat savdosi taxminan 60 % ga o'sdi va 27 trillion AQSh dollarga yetdi. Internet va raqamli qurilmalar haqidagi ma'lumotlar bilan tanishadigan bo'lsak, global internet penetratsiyasi esa 65 % ni tashkil qilmoqda va har yili oshishda davom etmoqda, bu turli sektorlarni integratsiya qilish uchun asosiy shart hisoblanadi. Jahon Savdo Tashkiloti (WTO) hisobotiga ko'ra, sun'iy intellekt (AI) tarmoqlar bo'yicha 2040 yilga qadar global savdoni 34-37 % ga oshirishi va global YAIMni 12-13 % ga ko'tarilishi mumkin. Bu raqamlar shuni ko'rsatadiki, AI texnologiyalarni turli tarmoqlar bo'ylab integratsiya qilish - ularni bir-biriga bog'lab, ishlab chiqarishdan

savdogacha jarayonlarni avtomatlashtirish orqali iqtisodiy o'sishga katta turtki berishi mumkin.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot sharoitida tarmoqlararo integratsiyani kuchaytirishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishga oid ko'plab me'yoriy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" Farmoni qabul qilingan bo'lib, ushbu hujjat Prezident tomonidan imzolangan va raqamli iqtisodiyot hamda raqamli transformatsiya bo'yicha kompleks choralarni belgilaydi. O'zbekiston Respublikasida "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyot - bu iqtisodiy faoliyatning zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida amalga oshiriladigan shaklidir. Bunda internet, kompyuter texnologiyalari, mobil aloqa, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar va elektron platformalar asosiy vosita sifatida foydalaniladi. Soddaroq qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot insonlarning ishlab chiqarish, savdo, xizmat ko'rsatish va boshqaruv jarayonlarini elektron tizimlar orqali amalga oshirishidir.

Raqamli iqtisodiyot atamasi ikki xil mazmunni anglatish uchun qo'llaniladi. Birinchidan, raqamli iqtisodiyot - bu taraqqiyotning zamonaviy bosqichi bo'lib, unda ijodiy mehnat hamda axborot resurslari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ikkinchidan esa, raqamli iqtisodiyot o'ziga xos nazariya sifatida qaraladi va uning asosiy tadqiqot obyekti axborotlashgan jamiyat hisoblanadi. Ushbu nazariya hozircha rivojlanishning dastlabki bosqichida turibdi, chunki insoniyatning raqamli axborotlashuv davriga o'tishi bir necha o'n yillar avval boshlangan. "Raqamli iqtisodiyot" atamasi ilmiy muomalaga ispaniyalik va amerikalik sotsiolog, axborotlashgan jamiyat tadqiqotchisi Manuel Castells tomonidan kiritilgan. U bu mavzuni o'zining The Information Age: Economy, Society and Culture nomli uch jildli monografiyasida keng yoritgan. Bugungi kunga qadar raqamli iqtisodiyot nazariyasi to'liq shakllanib ulgurmagan bo'lib, u ko'plab iqtisodchilar tomonidan faol ravishda o'rganilmoqda.

Raqamli iqtisodiyot mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish, axborot texnologiyalarini rivojlantirish hamda aholining turmush darajasini oshirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda mamlakatimizda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, elektron xizmatlar ko'lamini kengaytirish va zamonaviy axborot tizimlarini rivojlantirish maqsadida ko'plab farmon va qarorlar qabul qilindi. Ushbu hujjatlar raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, davlat boshqaruvi va iqtisodiyot tarmoqlariga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishga qaratilgan. Jumladan, elektron hukumat tizimini rivojlantirish, raqamli xizmatlardan foydalanishni soddalashtirish, axborot texnologiyalari infratuzilmasini kengaytirish hamda internet xizmatlari sifatini yaxshilash bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Raqamli iqtisodiyot shuningdek hududlararo integratsiyani ham rivojlantiradi. Internet va raqamli xizmatlarning keng tarqalishi natijasida chekka hududlarda ham biznes yuritish, elektron savdo va masofaviy xizmatlardan

foydalanish imkoniyati kengaymoqda. Bu esa hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytiradi va barqaror rivojlanishni ta'minlaydi.

Xulosa o'rnida ta'kidlaydigan bo'lsak, hududlar iqtisodiy rivojlanishida raqamli iqtisodiyotning tarmoqlar o'rtasidagi aloqalar va ishlab chiqarish hajmini oshirish, mahsulotlarni o'zvaqtida yetkazib berish va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida shakllanadigan raqobat muhiti ham alohida o'rin tutadi. Raqobat korxonalarini o'z faoliyatini yanada samarali tashkil etishga, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga va mahsulot sifatini oshirishga undaydi. Bundan tashqari, korxonalar zamonaviy innovatsion texnologiyalarni joriy qilishga, yangi g'oya va ishlanmalarni amaliyotga tatbiq etishga intiladi. Natijada nafaqat ishlab chiqarish samaradorligi oshadi, balki korxonalar o'rtasidagi hamkorlik aloqalari ham kengayib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" Farmoni
2. Digital Economy Report 2024. BMT Savdo va Taraqqiyot Konferensiyasi – UNCTAD.
3. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age. MIT Press, 2018.
4. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum, 2017.
5. OECD Digital Economy Outlook, 2022.
6. Porter M. Competitive Advantage. Free Press, 2008.
7. UNCTAD. Digital Economy Report, 2023.
8. Юлдашева Ш. А., Холтураев А. Б. ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ПЛОДООВОЩНОЙ КООПЕРАЦИИ В СТРАНЕ //Экономика и социум. – 2023. – №. 12 (115)-1. – С. 1599-1603.
9. Юлдошева Ш. А. РОЛЬ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСОВ ЖКХ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ОБСЛУЖИВАНИЯ //Экономика и социум. – 2023. – №. 10 (113)-2. – С. 911-917.
10. Юлдошева Ш. А. UY-JOY KOMMUNAL XO 'JALIKLARIDA SERVIS XIZMATLARINING SAMARADORLIGI //Экономика и социум. – 2023. – №. 12 (115)-1. – С. 1604-1608.
11. qizi Yuldosheva S. A. RAQAMLI IQTISODIYOTNING O 'ZBEKISTON UY-JOY SIYOSATIDAGI TENDENSIYALARI //Spanish Journal of Innovation and Integrity. – 2024. – С. 136-141.

HUDUDIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY MENEJMENT VA SAMARALI BOSHQARUV MEXANIZMLARIDAN FOYDALANISH

Adilova Yulduz Shavkatovna

PhD, dotsent

Qarshi davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish zamonaviy menejment va samarali boshqaruv mexanizmlarini talab qiladi. Ushbu

maqolada hududiy iqtisodiyotning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar, zamonaviy menejment uslublari va boshqaruv strategiyalari ko'rib chiqiladi. Mavzu doirasida, hududiy resurslardan samarali foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, hamda mahalliy aholi va biznes sub'ektlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish masalalari muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, raqamli texnologiya, katta ma'lumotlar, sun'iy intellekt, bulutli texnologiya, aqlli texnologiya.

Kirish. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha, birinchi navbatda, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, kooperatsiya aloqalarini kengaytirish, mustahkam hamkorlikni yo'lga qo'yish, mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlarga ichki talabni rag'batlantirish masalalari alohida o'rin tutadi. Ma'lumki har qanday faoliyat turi Menejment asosida quriladi, chunki shu faoliyatni amalga oshirishdan ko'zlangan maqsadga erishish, bajariladigan vazifalarni taqsimlash, ijrosini nazorat qilish, shuningdek, samaradorlikka erishish uchun ushbu faoliyatda ishtirok etuvchilar manfaatlarini himoya qilish, rag'batlantirish chora-tadbirlari Menejment jarayonida tashkil etiladi va muvofiqlashtiriladi. Bunda boshqaruvga iqtisodiyotda mavjud tizim ham o'z ta'sirini o'tkazadi.

To'g'ridan-to'g'ri tajriba o'tkazish mumkin bo'lmagani kabi, mavjud bo'lmagan va hech qachon bo'lmaydigan hodisani kuzatish mumkin emas. Ammo, ko'p rahbarlar faqat real va xis qiladigan narsani ko'radi, natijada, mavjud bo'lmagan va hech qachon bo'lmaydigan hodisa qandaydir ko'rib bo'ladigan narsaga qaytishi lozim bo'ladi. Modellash - bugungi vaqtga kelib kelajak variantlarini ko'rishning va alternativ qarorlarning potensial oqibatlarini obyektiv solishtirishga imkon beradigan aniqlashning yagona tizimlashtirilgan usuli. Devid B. Xersning ta'kidlashicha: «Rahbar mavjud eng yaxshi alternativni o'z resurslarini taqsimlash, o'zi va boshqalar uchun harakatlar navbatini belgilash, yangi odamlar va material resurslarini jalb etish uchun tanlab olishi kerak. Buning uchun u qisqa va uzoq muddatli kelajakda qarorlarning oqibatlari paydo bo'ladigan muhit xususiyatlari va barqarorligi ta'rifiga ishonishi kerak. 15 U bir paytning o'zida muqarrar va oldindan aytib bo'lmaydigan muhitning butun noaniqligini tasavvur qilishi kerak». Menejment ilmining modellari bu maqsadlarga yuqori darajada moslashgan va kuchli tahliliy vosita sifatida murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilish bilan bog'liq ko'p muammolarni hal etishga imkon beradi. Modellarning turi. Zamonaviy tashkilotlar tomonidan keng qo'llanilayotgan modellar va ular yordamida hal etilishi kerak bo'lgan vazifalarni ko'rib chiqishdan oldin modellarning uch xilini qisqacha ta'riflab berish zarur. Gap fizik, analogik va matematik modellar haqida ketyapti. Fizik model. Fizik model obyekt yoki tizimni kattalashtirilgan yoki kichiklashtirilgan tavsifi yordamida o'rganib chiqiladigan narsani ifoda etadi. Shennonning ta'kidlashicha: «Fizik (ba'zan «portretli» deb ataladigan) modelning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u ma'lum ma'noda modellashlayotgan butunlik kabi ko'rinadi». Fizik modellar misollari - zavod chizmasining nusxasi, uning faktik kichiklashtirilgan modeli, loyihachining ma'lum bir masshtabda kichiklashtirilgan chizmasi. Bunday fizik model vizual qabul qilishni

soddalashtiradi va muayyan bir uskuna uning uchun ajratilgan joyda fizik jihatdan joylasha olishini aniqlashga va bog‘liq muammolarni, masalan, odamlar va materiallar harakatini tezlashtiradigan eshiklar joylashishini hal etishga yordam beradi. Avtomobil va aviatsion korxonalar har doim aerodinamik qarshilik kabi m a’lum bir xususiyatlarni tekshirish uchun yangi transport vositalarining kichiklashtirilgan fizik nusxalarini tayyorlashadi. Model aniq nusxa bo‘lib, o‘zini ishlab chiqilayotgan avtomobil yoki samolyotga analogik holda tutishi kerak, lekin bunda u ancha kam qiymatga ega bo‘ladi. Shunday tarzda quruvchi kompaniya har doim ishlab chiqarish, m a’muriy binolar yoki omborxona qurilishini boshlashdan avval ularning kichraytirilgan modelini quradi. Barqaror rivojlanish – kelajak avlodlarning o‘z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga ziyon yetkazmagan holda, hozirgi avlodning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan insoniyat taraqqiyotining samarali yo‘nalishidir. Maqsad – yashash sharoitlari va resurslar inson ehtiyojlarini qondirgan holda, sayyoramizning yaxlitligini xavf ostiga qo‘ymasdan, jamiyat yaratishdir. Iqtisodiyot, atrof-muhit va ijtimoiy farovonlik ehtiyojlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash barqaror rivojlanishning asosiy maqsadi hisoblanadi. 1987-yildagi **Brundtland hisoboti** barqaror rivojlanish tushunchasining keng tarqalishiga hissa qo‘shdi.

Barqaror rivojlanish tushunchasi me’yoriy konsepsiya hisoblangan barqarorlik g‘oyasi bilan chambarchas bog‘liqdir.

1992-yildagi Rio-de-Janeyroda o‘tkazilgan Yer sammitidan boshlangan Rio jarayoni barqaror rivojlanish tushunchasini xalqaro darajaga olib chiqdi. Barqaror rivojlanish – bu barqaror rivojlanish maqsadlarining asosiy g‘oyasi hisoblanadi. 2030-yilga mo‘ljallangan ushbu global maqsadlar 2015-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan. Maqsadlar qashshoqlik, iqlim o‘zgarishi, biologik xilma-xillikning yo‘qolishi va tinchlik kabi global muammolarni hal qilishga qaratilgan.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan bog‘liq ba’zi muammolar mavjud. Ba’zi olimlar uni oksimoron deb ataydilar. Chunki, ularning fikricha, rivojlanish barqarorlik xususiyatiga emas. Boshqa tahlilchilar esa hozirgacha erishilgan yutuqlarni yetarli deb bilmaydilar. Olimlarning ta’kidlashicha, barqaror rivojlanish tushunchasi ochiq talqinga ega bo‘lib, ko‘pincha noaniq va nomuvofiq deb tanqid qilinadi, shu sababli uni osonlikcha o‘zlashtirish mumkin.

1987-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit va Rivojlanish bo‘yicha Jahon Komissiyasi «Bizning umumiy kelajagimiz» nomli hisobotni e’lon qildi. Bu hisobot ko‘pincha Brundtland hisoboti deb ataladi. Hisobotda «Barqaror rivojlanish» tushunchasiga ta’rif berilgan bo‘lib, bu ta’rif hozirgi kunda keng qo‘llanilmoqda:

Barqaror rivojlanish - bu kelajak avlodlarning o‘z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga ziyon yetkazmagan holda, hozirgi avlodning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan insoniyat taraqqiyotining samarali yo‘nalishidir. U o‘z ichiga ikkita asosiy tushunchani qamrab oladi:

"Ehtiyojlar" tushunchasi, ayniqsa, dunyo kambag‘allarining asosiy ehtiyojlariga eng yuqori darajadagi e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan masala;

Texnologiya va ijtimoiy tuzilmaning mavjud holati atrof-muhitning hozirgi va kelajak ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlariga qo'yadigan cheklovlar tushunchasi.

Shunday qilib, barqaror rivojlanish iqtisodiy rivojlanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy farovonlik o'rtasida muvozanat saqlashga intiladi.

Biroq, olimlar barqaror rivojlanishning ko'p qirrali tushunchalari mavjudligini ta'kidlab o'tishgan. Bundan tashqari, hukmron bozorga asoslangan ijtimoiy-iqtisodiy-siyosiy tizimda ham ziddiyatlar mavjud. Umumbashariy barqaror rivojlanishga qaratilgan harakatlar har bir joyda, barcha insonlar uchun istiqbol va farovonlikni shakllantiradigan g'oyat xilma-xil muammolar, sharoitlar va tanlovlarni hisobga olishi lozim.

Barqaror rivojlanish g'oyasi global va milliy boshqaruv tizimlarida katta ahamiyatga ega bo'lsa-da, uning mazmuni va amalga oshirilishi muayyan sharoitga bog'liq bo'lib, vaqt o'tishi bilan o'zgarib bormoqda. Bu fikr-mulohazalarning rivojlanishini, masalan, Ming yillik taraqqiyot maqsadlaridan (MTM, 2000-2015 yillar) Barqaror rivojlanish maqsadlariga (BRM, 2015-2030 yillar) o'tish jarayonida kuzatish mumkin.

Xulosa. Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda zamonaviy menejment va samarali boshqaruv mexanizmlarining ahamiyati beqiyosdir. Ushbu mexanizmlar, birinchi navbatda, resurslardan samarali foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va mahalliy hamkorlikni kuchaytirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi. Zamonaviy menejment usullari, masalan, strategik rejalashtirish va loyiha boshqaruvi, hududiy iqtisodiyotning o'sishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ular ekologik barqarorlik, ijtimoiy adolat va iqtisodiy samaradorlikni birlashtirishga imkon yaratadi. Bu esa, o'z navbatida, mahalliy aholi farovonligini oshirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, samarali boshqaruv mexanizmlari hududda innovatsiyalarni rag'batlantirish, korxonalar va tashkilotlar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish, shuningdek, mahalliy resurslarni to'g'ri boshqarish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Natijada, hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda zamonaviy menejment va samarali boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi, balki ijtimoiy va ekologik jihatlarni ham hisobga olgan holda barqaror rivojlanishni amalga oshirishga imkon yaratadi. Bu yo'nalishda amalga oshiriladigan harakatlar mahalliy aholi hayotini yaxshilash va kelajak avlodlar uchun barqaror muhit yaratishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PQ– 4851-son qarori. "Raqamli O'zbekiston – 2030" raqamlashtirish strategiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 15-dekabrdagi PF– 269-son farmoni. "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi – 2022–2026".
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 28- fevraldagi 99-son qarori. "Atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlik strategiyasi"
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi. "Yashil iqtisodiyot to'g'risida" qonun loyihasi (muhokama bosqichida), 2023.

5. To'xtayev, S. (2023). "Yashil iqtisodiyot va raqamlashtirish jarayonlari integratsiyasi". Toshkent: Innovatsion rivojlanish markazi.
6. Sachs, J. D. (2005). "The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time." New York: Penguin Press. – Iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanish masalalari.
7. Юлдошева Ш. РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В ПРЕДОСТАВЛЕНИИ УСЛУГ ЖИЛИЩНОМУ СЕКТОРУ //Экономика и социум. – 2024. – №. 10 (125). – С. 936-943.
8. Юлдошева Ш. А. ВОЗМОЖНОСТИ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБСЛУЖИВАНИЯ И ЦИФРОВИЗАЦИИ В ЖКХ //Экономика и социум. – 2024. – №. 3-1 (118). – С. 1111-1115.
9. Юлдошева Ш. А. АНАЛИЗ ЦЕННОСТИ УСЛУГ ЖКХ: ПУТЬ К ЭКОНОМИИ //Экономика и социум. – 2024. – №. 2-1 (117). – С. 1571-1577.
10. YULDOSHEVA S. H. INNOVATION IQTISODIYOT //INNOVATION IQTISODIYOT Учредители: Каршинский инженерно-экономический институт. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 120-126.

UDK 378.1:339.13

OLIV TA'LIM XIZMATLARI BOZORIDA RAQOBAT MUHITINI KUCHAYTIRISHDA XORIJIY MAMLAKATLARNING ILG'OR TAJIRIBASIDAN FOYDALANISH

Xalilova Maftuna Raxmon qizi

Assistent

Qarshi davlat texnika universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim xizmatlari bozorida raqobat muhitini kuchaytirishga qaratilgan xorijiy davlatlarning ilg'or tajribasi tahlil qilinadi. AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Janubiy Koreya va Finlyandiya misolida oliy ta'lim tizimlarida raqobatchilik mexanizmlari o'rganilgan. Tadqiqot natijalari O'zbekiston oliy ta'lim tizimini isloh qilishda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga asos bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, raqobat muhiti, ta'lim xizmatlari bozori, xorijiy tajriba, islohotlar, reyting tizimi, akkreditatsiya.

Zamonaviy dunyoda oliy ta'lim nafaqat bilim beruvchi institut, balki iqtisodiy rivojlanishning muhim omili sifatida e'tirof etilmoqda. Globallashtirish sharoitida oliy ta'lim muassasalari (OTM) o'rtasida raqobat keskinlashib, mamlakatlar o'z ta'lim tizimlarini xalqaro standartlarga moslashtirishga intilmoqda.

O'zbekistonda so'nggi yillarda oliy ta'lim tizimini isloh qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2017–2021 yillarda amalga oshirilgan "Harakatlar strategiyasi" va 2022–2026 yillardagi "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" doirasida oliy ta'lim sohasida raqobatchilik muhitini yaratishga oid bir qator chora-tadbirlar belgilangan.

Shunga qaramay, mamlakatimizda oliy ta'lim xizmatlari bozorida raqobat muhiti rivojlanishining nazariy va amaliy jihatlar hali to'liq o'rganilmagan. Xorijiy

davlatlarning ilg'or tajribasini o'rganish va uni mahalliy sharoitga moslashtirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi - raqobatbardosh oliy ta'lim tizimini shakllantirishda xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribasini tahlil etish va O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Maqolada tadqiqot gipotezasi quyidagicha belgilangan: xorijiy mamlakatlarda oliy ta'lim xizmatlari bozorida raqobatchilik mexanizmlarini tizimli tatbiq etish bilan ta'lim sifati va muassasalar samaradorligi o'rtasida ijobiy korrelyasiya mavjud.

Oliy ta'lim xizmatlari bozoridagi raqobat masalalari ko'plab xorijiy tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lgan. Clark (1983) o'zining "Higher Education System" asarida oliy ta'lim tizimlarini davlat, bozor va akademik oligarxiya o'rtasidagi muvozanat tarzida ta'riflagan [1].

Slaughter va Leslie (1997) "akademik kapitalizm" konsepsiyasini ishlab chiqib, oliy ta'lim muassasalarining bozor prinsiplari asosida faoliyat yuritishga o'tish jarayonini tadqiq etishgan [2]. Marginson (2006) global oliy ta'lim raqobatini siyosiy-iqtisodiy nuqtai nazardan tahlil qilgan [3].

Levin va Kelley (1994), shuningdek Dill va Soo (2005) oliy ta'lim bozorida raqobat tuzilmasini, narx va sifat raqobatini o'rganib, reyting tizimlarining roli to'g'risida muhim xulosalar chiqarishgan [4, 5].

O'zbekiston kontekstida To'xliyev (2019) va Umarov (2021) oliy ta'lim islohotlarini iqtisodiy nuqtai nazardan baholagan. Biroq, xorijiy tajribani qiyosiy tahlil qilish va uni mahalliy sharoitga moslashtirish masalalari hali to'liq o'rganilmagan bo'lib, ushbu tadqiqot ana shu bo'shliqni to'ldirishga harakat qiladi.

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanilgan: qiyosiy tahlil (comparative analysis) - beshta mamlakatning oliy ta'lim tizimlarini solishtirma o'rganish uchun; statistik tahlil - YUNESKO, OESR va Jahon banki ma'lumotlari asosida raqobatchilik ko'rsatkichlarini baholash; mazmun tahlili (content analysis) - xorijiy davlatlarning oliy ta'lim qonunchiligi va siyosat hujjatlarini o'rganish; SWOT-tahlil - O'zbekiston oliy ta'limi uchun xorijiy tajribani tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlash.

Tadqiqot obekti sifatida AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Janubiy Koreya va Finlyandiya oliy ta'lim tizimlari tanlangan. Mazkur davlatlar QS World University Rankings (2023–2024) reytingidagi yuqori o'rinlar va turli raqobat modellariga ega ekani bilan ajralib turadi.

Ma'lumotlar manbalari: YUNESKO Statistika instituti (UIS), OESR "Education at a Glance" yilliq hisobotlari, Jahon iqtisodiy forumining raqobatbardoshlik indeksi va milliy ta'lim vazirliklari rasmiy hujjatlari.

AQSH tajribasi: diversifikasiya va moliyaviy raqobat. AQSH dunyodagi eng raqobatbardosh oliy ta'lim tizimlaridan biriga ega. Mamlakatda 4,000 dan ortiq OTM faoliyat ko'rsatadi, ular orasida davlat, xususiy notijorat va tijorat universitetlari mavjud. Raqobatning asosiy mexanizmlari quyidagilar:

Birinchidan, moliyalashtirishda raqobat: federal grantlar va stipendiyalar talabalarga berilib, ular OTMni erkin tanlaydi (demand-side financing). Bu muassasalarni sifatni yaxshilashga rag'batlantiradi. 2023 yil ma'lumotiga ko'ra,

AQShda Pell Grant dasturi orqali 6 mln dan ortiq talabaga moliyaviy yordam ko'rsatilgan.

Ikkinchidan, akkreditasiya tizimi: mustaqil akkreditasiya tashkilotlari (SACSCOC, HLC va boshqalar) OTM sifatini baholab, bozorga kirish shartlarini belgilaydi. Akkreditasiyasiz muassasalar federal moliyalashtirishdan mahrum bo'ladi.

Uchinchidan, oshkora reyting tizimi: U.S. News & World Report reytingi universitetlar o'rtasida kuchli raqobatni qo'zg'atib, ularni akademik natijalarni yaxshilashga undaydi.

1-jadval.

AQSH oliy ta'lim tizimida raqobat mexanizmlari

Mexanizm	Mazmuni	Samarasi
Demand-side financing	Talabalarga grant/kredit berish	OTMlar sifatni oshirishga majbur
Mustaqil akkreditasiya	Uchinchi taraf sifat nazorati	Bozor toza raqobat muhiti
Oshkora reytinglar	Yillik tasniflash	Shaffoflik va jamoatchilik nazorati
Xususiy investisiyalar	Endaument fondlari	Moliyaviy mustaqillik

Buyuk Britaniya tajribasi: bozor islohoti va sifat tizimi. Buyuk Britaniyada 1992 yildagi Oliy ta'lim to'g'risidagi qonun poli texnik kollejlarga universitet maqomini berib, raqobat keskinlashishiga olib keldi. Asosiy mexanizm - Research Excellence Framework (REF) orqali ilmiy-tadqiqot faoliyatini bozor prinsiplarida moliyalashtirish.

2012 yildan boshlab talaba to'lovi yiliga 9,000 funtgacha oshirildi. Bu ta'lim xizmatlari bozorini rivojlantirib, OTMlarni talabalar uchun raqobatlashishga majbur qildi. Quality Assurance Agency (QAA) mustaqil sifat baholash organi sifatida raqobat shaffofligini ta'minlaydi.

Germaniya tajribasi: Excellence Initiative. Germaniya "Excellence Initiative" (2005–2017) va "Excellence Strategy" (2018–yildan) dasturlari orqali oliy ta'limda raqobatni rag'batlantirdi. Ushbu dastur doirasida 57 ta universitet 1,1 mlrd yevro mablag' uchun raqobatlashdi. Germaniyada oliy ta'lim aksariyat hollarda bepul, ammo Excellence Initiative OTMlar o'rtasida farqlanishni yaratib, elita universitetlarni shakllantirdi. "Exzellenzcluster" (Excellence Clusters) va Graduate Schools mexanizmi orqali ilmiy raqobat jonlantirildi.

Janubiy Koreya tajribasi: BK21 dasturi. Janubiy Koreya Brain Korea 21 (BK21) dasturini 1999 yilda boshlab, OTMlarni yirik tadqiqot markazlariga aylantirdi. Dastur 2006 va 2020 yillarda yangilanib, jami 4 mlrd dollardan ortiq mablag' sarflandi. BK21 Plus va BK21 FOUR dasturlari orqali universitetlar tadqiqot granti olish uchun reyting ko'rsatkichlari asosida raqobatlashadi. Mazkur

tizim Koreyani 20 yil ichida QS reytingida uchta universitetni top-100 ga kiritishga olib keldi.

Finlyandiya tajribasi: kooperativ raqobat. Finlyandiya modelida raqobat va kooperasiya uyg'unlashgan. "Innovation universitetlar" islohoti (2010) doirasida Xelsinki, Aalto va Turku universitetlari birlashib, xalqaro raqobatbardoshlikni oshirdi. Aalto universiteti uch muassasani birlashtirish natijasida vujudga kelib, darhol QS top-150ga kirdi. Finlyandiyada OTM moliyalashtirishi ko'rsatkichli model (performance-based funding) asosida amalga oshiriladi: bitiruvchilar bandligi, ilmiy nashrlar va xalqaro hamkorlik ko'rsatkichlari asosida mablag' taqsimlanadi.

2-jadval. Besh mamlakatning oliy ta'lim raqobat modellari qiyosi

Mamlakat	Asosiy model	Moliyalashtirish	Reyting (top-100 OTM)
AQSH	Bozor raqobati	Aralash (davlat+xususiy)	39 ta (QS 2024)
Buyuk Britaniya	Bozor + davlat nazorati	Talaba to'lovi	17 ta
Germaniya	Akademik ukkorlik	Asosan davlat	10 ta
Janubiy Koreya	Dasturli raqobat	Davlat grantlari	6 ta
Finlyandiya	Koop. raqobat	Ko'rsatkichli davlat	2 ta

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, raqobatchilikni ta'minlovchi umumiy mexanizmlar mavjud bo'lsa-da, har bir mamlakat o'ziga xos model shakllantirgan. AQSH va Buyuk Britaniya asosan bozor mexanizmlariga tayansa, Germaniya va Finlyandiya ko'proq davlat rahbarligidagi raqobatni afzal ko'radi.

Tadqiqot natijalari Dill va Soo (2005) xulosalarini tasdiqlaydi: reyting tizimlari oliy ta'lim raqobatini kuchaytiruvchi muhim vositadir. Biroq, Marginson (2006) ta'kidlaganidek, sof bozor raqobati ijtimoiy tengsizlikni oshirishi mumkin.

Janubiy Koreya tajribasi ayniqsa diqqatga sazovor: 1990-yillarda rivojlanayotgan mamlakat sifatida O'zbekistonga o'xshash boshlang'ich sharoitdan chiqqan Koreya, davlat tomonidan moliyalashtirilgan raqobatchilik dasturlari orqali 25 yil ichida dunyoning tan olingan oliy ta'lim markaziga aylandi.

O'zbekiston uchun xususiy ta'lim muassasalarini rivojlantirish, talabalarga kredit tizimini kengaytirish va mustaqil akkreditasiya organini tashkil etish Koreya-Finlyandiya uyg'un modeliga mos tushadi. Bu yondashuv bir vaqtning o'zida raqobat va sifat nazoratini ta'minlaydi.

Ammo AQSH modeli ko'r-ko'rona ko'chirib olish xavfli: moliyaviy raqobat ta'lim narxini oshirib, qashshoq oilalarning imkonini cheklashi mumkin. Finlyandiyaning performance-based funding modeli O'zbekistonga ko'proq mos, chunki davlat mablag'larining samarali taqsimotini ta'minlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar chiqarilgan:

Oliy ta'lim bozorida samarali raqobat muhitini shakllantirish uchun faqat bozor mexanizmlariga tayanish kifoya emas - davlat tomonidan sifat nazorati va moliyalashtirish mexanizmlari zarur;

Janubiy Koreya BK21 va Finlyandiya performance-based funding modellari O'zbekiston sharoitiga eng mos tajriba hisoblanadi;

Mustaqil akkreditasiya tizimini tashkil etish va shaffof reyting tizimini joriy qilish O'zbekiston OTMlari raqobatbardoshligini oshirish uchun birinchi navbatdagi ishlardan biri;

Xususiyy OTMlarni rivojlantirishni rag'batlantirish va davlat moliyalashtirishini ko'rsatkichlar asosida taqsimlash raqobat muhitini tizimli ravishda kuchaytiradi.

Kelajak tadqiqotlar uchun O'zbekistonning konkret OTMlari misolida raqobatchilik ko'rsatkichlarini empirik baholash va xalqaro tajribani tatbiq etishning iqtisodiy samaradorligini hisoblash tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Clark, B.R. (1983). The Higher Education System: Academic Organization in Cross-National Perspective. University of California Press, Berkeley.
2. Slaughter, S., & Leslie, L.L. (1997). Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University. Johns Hopkins University Press.
3. Marginson, S. (2006). Dynamics of national and global competition in higher education. Higher Education, 52(1), 1–39.
4. Levin, H.M., & Kelley, C. (1994). Can education do it alone? Economics of Education Review, 13(2), 97–108.
5. Dill, D.D., & Soo, M. (2005). Academic quality, league tables, and public policy. Higher Education, 49(4), 495–533.
6. OECD (2023). Education at a Glance 2023: OECD Indicators. OECD Publishing, Paris.
7. UNESCO UIS (2023). Global Education Monitoring Report. UNESCO, Paris.
8. QS World University Rankings (2024). Top Universities. <https://www.topuniversities.com>
9. Тўхлиев, Б. (2019). Олий таълим тизимини ислоҳ қилиш: иқтисодий механизмлар. Иқтисодиёт ва молия, 3, 45–58.
10. Умаров, Х. (2021). Ўзбекистон олий таълим бозорида рақобатчилик муҳитини баҳолаш. Ўзбекистон иқтисодиёти, 2, 12–24.
11. Fayziyeva S. S. Erkin iqtisodiy hududlarning mintaqalar rivojlanishidagi o'rni va xorij tajribalari //THE INNOVATION ECONOMY. – 2026. – T. 2. – №. 01.
12. Fayzieva S. S., qizi Kuldasheva M. M. MINTAQA AHOLISINING DAROMADLARINI OSHIRISHDA OILAVIY TADBIRKORLIKNING AHAMIYATI //THE INNOVATION ECONOMY. – 2026. – T. 1. – №. 01.

HUDUDLAR IQTISODIY SALOHİYATINI OSHIRISHDA SOLIQ SIYOSATINING USTUVOR YO'NALISHLARI

Haydarova Ruxsora Ubaydilla qizi
TDIU Budget nazorati va g'aznachilik

Annotatsiya: Mazkur maqolada hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda samarali soliq siyosati va soliq ma'murchiligining o'rni hamda ahamiyati tahlil qilingan. Soliq siyosatining hududiy rivojlanishga ta'siri, mahalliy budjetlar daromad bazasini mustahkamlash, investitsion muhitni yaxshilash, tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va raqamli texnologiyalar asosida soliq ma'murchiligini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasi asosida O'zbekiston hududlarida soliq tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: hududiy iqtisodiyot, soliq siyosati, soliq ma'murchiligi, mahalliy budjet, investitsiya, tadbirkorlik, raqamlashtirish, iqtisodiy salohiyat, fiskal siyosat, hududiy rivojlanish.

Mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan hududlarning iqtisodiy salohiyati va moliyaviy mustaqilligi bilan belgilanadi. Hududlar iqtisodiy rivojlanishining muhim omillaridan biri samarali soliq siyosati va zamonaviy soliq ma'murchiligini shakllantirish hisoblanadi. Chunki, soliq tizimi davlatning fiskal manfaatlarini ta'minlash bilan bir qatorda investitsion faollikni rag'batlantirish, tadbirkorlikni rivojlantirish va hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish vazifalarini ham bajaradi. So'nggi yillarda O'zbekistonda iqtisodiyotni liberallashtirish, hududlarni kompleks rivojlantirish hamda mahalliy budjetlarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonda soliq siyosatini takomillashtirish va soliq ma'murchiligini raqamlashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Soliq siyosati davlat iqtisodiy siyosatining ajralmas qismi bo'lib, iqtisodiy jarayonlarni tartibga solishning muhim vositasi hisoblanadi. Soliqlar orqali davlat iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, investitsion muhitni yaxshilaydi, hududlar rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi, tadbirkorlik faoliyatini kengaytiradi va ijtimoiy dasturlarni moliyalashtiradi. Hududiy iqtisodiy rivojlanish nuqtayi nazaridan soliq siyosatining asosiy maqsadi iqtisodiy faollikni rag'batlantirish hamda hududlarning o'z daromad bazasini kengaytirishdan iborat. Samarali soliq siyosati natijasida hududlarda yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratiladi, ish o'rinlari soni ortadi va aholi daromadlari ko'payadi. Natijada mahalliy budjet daromadlari mustahkamlanadi hamda hududlarning investitsion jozibadorligi oshadi.

Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda soliq siyosati quyidagi yo'nalishlarda ta'sir ko'rsatadi:

Investitsiyalarni rag'batlantirish - soliq imtiyozlari va preferensiyalar investorlarni yangi loyihalarni amalga oshirishga undaydi. Masalan, foyda solig'i bo'yicha imtiyozlar, mol-mulk solig'i bo'yicha chegirmalar, yer solig'i preferensiyalari va erkin iqtisodiy zonalarda maxsus soliq rejimlari. Natijada hududlarga investitsiyalar oqimi ortib, ishlab chiqarish hajmlari kengayadi.

Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash - kichik biznes va xususiy tadbirkorlik hududiy iqtisodiyotning asosiy drayverlaridan biri hisoblanadi. Soliq yukining maqbullashtirilishi natijasida yangi korxonalar sonining ortishiga, bandlik darajasining oshishiga, norasmiy iqtisodiyot qisqarishiga, raqobat muhitining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Mahalliy budjetlarni mustahkamlash - mahalliy budjetlarning asosiy daromad manbalaridan biri soliqlar hisoblanadi. Hududlarda yer solig'i, mol-mulk solig'i, aylanmadan olinadigan soliqlar, jismoniy shaxslar daromad solig'i mahalliy budjetlar moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi.

Zamonaviy iqtisodiyotda soliq ma'murchiligi faqatgina soliq yig'ish jarayoni emas, balki soliq to'lovchilar bilan samarali hamkorlikni tashkil etish tizimi sifatida qaralmoqda. Soliq ma'murchiligining asosiy vazifalari:

- soliqlarni to'liq undirish;
- soliq intizomini mustahkamlash;
- yashirin iqtisodiyot hajmini qisqartirish;
- soliq to'lovchilarga qulay sharoit yaratish;
- raqamli texnologiyalarni keng joriy etish hisoblanadi.

Adabiyotlarda ta'kidlanishicha, "Soliq siyosatini yanada takomillashtirish, soliqlarning turlari va ularning amal qilish mexanizmini soddalashtirish iqtisodiy islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Soliqlar va soliqqa tortish fani soliq amaliyotidagi eng to'g'ri, eng mukammal va progressiv voqeliklarni o'rganib, amaliyot uchun dasturiy asos vazifasini bajaradi. Bozor iqtisodiyoti munosabatlari rivojlangan sari soliq munosabatlarining ahamiyati ortib boradi va soliqlar davlatning iqtisodiyotni tartibga solishdagi muhim vositasiga aylanadi."

Samarali soliq ma'murchiligi natijasida budjet daromadlari ortadi va iqtisodiy faoliyatning shaffofligi ta'minlanadi.

Xorijiy mamlakatlar tajribasi bilan tanishadigan bo'lsak, Germaniyada hududiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash maqsadida federal va mahalliy soliqlar o'rtasida aniq vakolatlar belgilangan. Mahalliy hokimiyat organlari mol-mulk solig'i, biznes faoliyatiga oid ayrim soliqlar orqali mustaqil daromad bazasiga ega. Bu esa hududlarning moliyaviy mustaqilligini kuchaytiradi. Janubiy Koreyada hududiy sanoat zonalarida faoliyat yurituvchi korxonalarga ma'lum muddat soliq imtiyozlari beriladi. Natijada investitsiyalar hajmi oshadi, yangi ish o'rinlari yaratiladi va hududiy sanoat rivojlanadi. Singapurda soliq ma'murchiligi to'liq raqamlashtirilgan. Buning natijasida deklaratsiyalar elektron shaklda topshiriladi, soliq tekshiruvlari avtomatlashtirilgan hamda korrupsion omillar keskin kamaygan.

So'nggi yillarda mamlakatda soliq tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, soliq stavkalari optimallashtirildi, elektron hisob-fakturalar joriy qilindi, onlayn nazorat-kassa texnikalari keng qo'llanildi, soliq hisobotlarini topshirish soddalashtirildi va risk tahlili tizimi joriy etildi. Olib borilgan mazkur islohotlar natijasida budjet tushumlari oshmoqda, soliq ma'murchiligi xarajatlari kamaymoqda va biznes yuritish sharoitlari yaxshilanmoqda.

Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda soliq siyosatini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Avvalo, hududlar fiskal mustaqilligini kuchaytirish, ya'ni mahalliy budjetlarning o'z daromad manbalarini kengaytirish zarur. Buning uchun mahalliy soliqlar ulushini oshirish, budjetlararo munosabatlarni takomillashtirish va hududlarning daromad shakllantirish vakolatlarini kengaytirish maqsadga muvofiq. Investitsiyalarga yo'naltirilgan soliq siyosatini kuchaytirishda yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi

loyihalarga soliq rag‘batlarini kengaytirish lozim. Bunda ayniqsa, sanoat, logistika, turizm, axborot texnologiyalari sohalariga alohida e‘tibor qaratilishi zarur.

Shuningdek, soliq ma‘murchiligini to‘liq raqamlashtirishda sun‘iy intellekt va katta ma‘lumotlar texnologiyalaridan foydalanish orqali soliq xavflarini aniqlash, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va ma‘muriy xarajatlarni kamaytirish mumkin. Norasmiy iqtisodiyotni qisqartirish yo‘nalishida norasmiy faoliyatni qonuniylashtirish orqali soliq bazasini kengaytiradi. Bunda esa raqobat muhitini yaxshilaydi va budjet daromadlarini oshiradi. Soliq to‘lovchilar bilan hamkorlik tizimini rivojlantirish masalasida soliq organlari faoliyatida xizmat ko‘rsatish tamoyillarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa ixtiyoriy soliq to‘lash madaniyatini oshiradi, tadbirkorlik muhitini yaxshilaydi va soliq nizolarini kamaytiradi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlaydigan bo‘lsak, hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda samarali soliq siyosati va zamonaviy soliq ma‘murchiligi muhim strategik ahamiyatga ega. Soliq tizimining iqtisodiy rag‘batlantiruvchi funksiyasini kuchaytirish, investitsion jozibadorlikni oshirish, mahalliy budjetlar moliyaviy mustaqilligini ta’minlash va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish hududlarning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu bois kelgusida hududiy rivojlanish strategiyasida soliq siyosatini iqtisodiy faollikni rag‘batlantiruvchi vosita sifatida yanada takomillashtirish, soliq ma‘murchiligini to‘liq raqamlashtirish hamda mahalliy boshqaruv organlarining fiskal imkoniyatlarini kengaytirish ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qoladi. Mazkur chora-tadbirlar hududlar raqobatbardoshligini oshirish, investitsiyalarni jalb etish va aholi farovonligini yuksaltirishning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2024.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2022.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Soliq ma‘murchiligini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2022.
4. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
5. Abdurahmonov Q.X. Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish. – Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2020. – 420 b.
6. Vahobov A.V., Jo‘rayev A.S. Soliqlar va soliqqa tortish. – Toshkent: Sharq, 2019. – 430 b.
7. Jo‘rayev A.S. Soliq siyosatini takomillashtirishning nazariy asoslari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2022. – №4.
8. Fayziyeva S. S. Erkin iqtisodiy hududlarning mintaqalar rivojlanishidagi o‘rni va xorij tajribalari //THE INNOVATION ECONOMY. – 2026. – T. 2. – №. 01.
9. Fayzieva S. S., qizi Kuldasheva M. M. MINTAQA AHOLISINING DAROMADLARINI OSHIRISHDA OILAVIY TADBIRKORLIKNING AHAMIYATI //THE INNOVATION ECONOMY. – 2026. – T. 1. – №. 01.

10. Shodmonovna F. S. et al. OPPORTUNITIES TO INCREASE THE ECONOMIC EFFICIENCY OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES //BILGI ÇEŞMESİ. – 2026. – T. 2. – №. 3. – С. 25-30.
11. Файзиева Ш. РОЛЬ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В РЕГИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ //Innovation Science and Technology. – 2025. – Т. 1. – №. 12.

TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XIZMATLAR SOHASIDA INVESTITION RESURSLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHI MEXANIZMI

Ashurova Maftuna Ortiq qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika
instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonda turizmni rivojlantirishda investitsion loyihalarni jalb qilishning iqtisodiy mexanizmi va uni takomillashtirish masalalari, turizm talabining investitsiyaga ta’siri bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: turizm, investitsiya, mexanizm, loyiha, investitsiya nazorati, investitsion tahlil.

KIRISH. Turizm investitsiyasi loyiha asosiga turizm sohasining xususiyati ichida quyidagi izohlashni keltiramiz. Turizm investitsiya loyihasi mavjud turizm potensialini baholantirish, mahalliy va xorijiy turistlar talabini qarshilash, yangi tayyorgarlik imkoniyatlarini yaratish, mamlakatga valyuta kirishini ro‘yobga chiqarib milliy rivojlanishga yordamchi bo‘lish, tijoriy joyda foyda olish kabi maqsadlardan bir nechtasini ro‘yobga chiqarish yuzasidan, tovar va xizmatlarni ishlab chiqarib sotish uchun turizm bo‘limlarining qurilish va ishlatilishiga qaratilgan loyiha ishlarining yig‘indisidir.

Turizm sektorida investitsiya loyihalari, bevosita turizm muassasasi va korxonalari, boshqa iqtisodiy korxonalardan farqli bo‘lgan ma’lum xususiyatlarga ega. Investitsiya beruvchi shaxs yoki korxonalar bilan loyiha tuzuvchi va baholantiruvchi mutaxassislar sektorning bosh xususiyatlarini yaqindan tanishlari, investitsiya qarorlarining olinishidan ratsional harakat qilib qolmasdan, eng mos qarorlarga erishishda asosiy unsum hosil qiladi. Turizm sektorining tuzilishida mavjud bo‘lgan dalillarning ko‘pchiligi yuqori saviyalarda foyda olishning ro‘yobga chiqishiga monelik qilmoqda. Turizm investitsiyalari ichida tunash korxonalari barqaror sarmoya miqdorining boshqa industriyalarga qaraganda juda ko‘p ajratiladigan investitsiyalardir. Turizm investitsiyalaridagi bu barqaror sarmoya qalinligi, barqaror baholar ko‘pligi, xususan, sarmoyaning rentabelligi jihatidan va sarmoya aylanish tezligi jihatidan ahamiyatli bir omildir.

Investitsiya loyihasi asosining tushunchasidan kelib chiqqan holda turizm investitsiyasi loyihasi quyidagi shaklda izohlanadi. Mavjud va kelgusidagi turizm talabining bir qismini qarshilash uchun, kirishuvchan va jamiyat foydasiga, iqtisodiy tamoyilga mos qilib tayyorlangan va formula qilingan iqtisodga turizm bilan bog‘liq mahsulot va xizmat taklif qilish maqsadini tashigan loyihalarga “Turizm investitsiyasi loyihasi” deyiladi. Turizm investitsiyasi loyihasi mavjud turizm

potensialini baholantirish, mahalliy va xorijiy turist talabini qarshilash, yangi tayyorgarlik imkoniyatlarni yaratish, mamlakatga valyuta kirishini ro'yobga chiqarib milliy rivojlanishga yordamchi bo'lish, tijoriy joyda foyda olish kabi maqsadlardan bir nechtasini ro'yobga chiqarish yuzasidan, tovar va xizmatlarni ishlab chiqarib sotish uchun turizm bo'limlarining qurilish va ishlatilishiga qaratilgan loyiha ishlarining yig'indisidir. Turizm sektorida investitsiya loyihalari, bevosita turizm muassasasi va korxonalari, boshqa iqtisodiy korxonalardan farqli bo'lgan ma'lum xususiyatlar tashiydilar. Investitsiya beruvchi shaxs yoki korxonalar bilan loyiha tuzuvchi va baholantiruvchi mutaxassislar sektorning bosh xususiyatlarini yaqindan tanishlari, investitsiya qarorlarining olinishidan ratsional harakat qilib qolmasdan, eng mos qarorlarga erishishda asosiy unurni hosil qiladi. Turizm sektorining tuzilishida mavjud bo'lgan dalillarning ko'pchiligi yuqori saviyalarda foyda olishlikning ro'yobga chiqishiga monelik qiladi. Turizm investitsiyalari ichida tunash korxonalari barqaror sarmoya miqdorining boshqa industriyalarga qaraganda juda ko'p ajratiladigan investitsiyalardir. Turizm investitsiyalaridagi bu barqaror sarmoya qalinligi, barqaror baholar ko'pligi, xususan sarmoyaning rentabelligi jihatidan va sarmoya aylanish tezligi jihatidan ahamiyatli bir omildir. Turistik korxonalarda, xususan investitsiya qilingandan keyin boshqarish jarayonida, barqaror xarajatlar asosiy xarajatlarning 70-80% nisbatigacha ko'tariladi.

Buning asosiy sababi, energiya, ta'mirlash, personal, amortizatsiya, foiz va shunga o'xshash xarajatlarning chiziqli to'liqligidan mustaqil bo'lib davomiylik ko'rsatishi kerak. Barqaror xarajatlarning yuqori bo'lishi, rentabellik jixatidan ahamiyatli bir raqamdir va foydaga o'tish nuqtasining ijro va hajmi foydalanish miqdori munosabatini og'irlashtirmoqtadir. Turizm investitsiyasi oqimidan eng ahamiyatli xususiyat va kritik omil bu aloqadir. Ahamiyatli muammo quyi tuzilmaning qaysi nisbatida turizm investitsiyasi bilan to'g'ridan bog'lanishda bo'lganidir. Biror turistik joy uchun qilingan havo maydonining (aeroportning) kengaytirilishi, yangi bir quruqlik yo'lining qurilishi ayni vaqtda barcha mintaqa transportiga va boshqa sektorlarga foydali bo'lmoqda.

Masalan: turistik muassasalar kompleksi uchun ro'yobga chiqarilgan suv va kanalizatsiya kanallaridan, kompleksning qurilgani joylashish nuqtasidan shahar, tuman yoki qishloq aholisi ham foydalanadi. Turistik muassasalar barpo qilish uchun qilingan quyi tuzilma investitsiyasi boshqa sektorlarda va qo'shni tumanlarda ham foydalanilganidan turistik muassasalar qurilishi sababli ro'yobga chiqqan quyi tuzilma investitsiyasi tannarxini faqat o'sha muassasalar bilan bog'liq qurish va u muassasalarning tannarxiga qo'shish va tannarx hisoblarini bunga ko'ra yuritish, xususan, noto'g'ridir. Aksincha, turistik muassasalar asosan shahar mexmonxonalari, shaxarning mavjud barcha quyi tuzilish imkonlaridan foydalanmoqdalar.

Faqat bu foydalanish mavjud bir davlat xizmati investitsiyasidan foydalanish chegarasidan o'tmaydi. Turizm talabining investitsiyaga ta'siri, har qancha investitsiya loyihalarining tayyorlanish bosqichida bozor vazifalarining ichkarisida o'rganilgan bo'lsa ham ko'pincha ratsional bo'lmagan omillarga bog'liq bo'lgani uchun o'lchanish va baholantirilish ham qiyindir. Ichki va tashqi turizm talabi faqat

daromad kabi iqtisodiy omillarning rol o'ynagani bir soxa bo'lmasdan moda, ko'rgazma, iste'mol havosi, snobizm, ijtimoiy-psixologik omillar kabi bir nechta omil ham turizm talabining ta'sirchisidir.

Turizm bozorini yaxshi o'rganish, havas anketalarini qo'llash, davomli bozor nazorati qilish shartdir. Faqat, turizm sektoridagi loyihalarining hech bir vaqt har qaysi bir sektor loyihasi kabi oddiy bir shaklda buyurilib qo'lga olinmasligini bilish kerakdir. Shu sababli ham sektorlar orasida alternativ investitsiya loyihasi muhokamasini qilish juda qiyindir. Turizm investitsiyasi loyihalarining milliy iqtisodga bo'lgan ta'sirlari yuqori, hosil qilganlari korxona foydaligini boshqa sektorlarga qaraganda juda kam qanoatlantiruvchi bo'lgani uchun bu loyihalarining baholanishida alternativ loyihalar asosiy o'rin egallaydi va munosib ko'rilgan loyihalarining rag'batlantirish tadbirlaridan keraklicha foydalanishlari asos qilib olinadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun jismoniy rejalashtirish ishlarining bir butunlik ichida yuritilishida hisoblanmaydigan foydalar bo'lmoqda.

Turizm investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbalari turizm investitsiya loyihalarida bajarila olishning tekshirilishi uchun, oldin investitsiya loyihasining ro'yobga chiqarilishi tahlil qilinadi. Investitsiya loyihalarining moliyalashtirilishi tugatilgan loyihalarining tatbiq qilish soxasiga qo'yilish yoki qo'yilmasligi qaror qilingan, investitsiya alternativlaridan qaysisining yoki qaysilarining tanlanishida makro va mikro iqtisodiy yo'nalishidan manfaatli bo'lishi aniqlangan bo'ladi. Loyihani moliyalashtirish operatsiyasining obyektiv bir ko'z bilan va ma'lum kriteriyalarga asoslanib yuritilishi, beriladigan qarorning to'g'riligi va manba ta'minlanishida eng samarali sohalarning belgilanishi majburiydir. Investitsiya loyihalarini moliyalashtiradigan kishi yoki guruh bilan tayyorlagan kishi yoki guruhning farqli bo'lish mavzusi ustida talabchanlik bilan yoritilishi kerak har qancha turizm baza yaratish, valyuta kirimini yaratish kabi funksiyalarga ega bo'lsa ham bu xususiyatlar turizm sohasida qilinadigan har bir investitsiyaning munosib bo'lish yoki bo'lmasligini qaror bera olish uchun yetarli soliqlar emasdir. Shu sababli turizm investitsiyasi loyihalarining hosil qiladigani foydalar bilan keltiradigani tannarxlarining qiyoslanish yo'liga ketilishi kerak.

Xususan, industriya loyihalarining moliyalashtirilishida qo'llanilgan uslublar, turizm investitsiyasi loyihalarini moliyalashtirish uchun ham joriy qilinadi. Turizm investitsiya loyihalarining moliyalashtirilishi uchun oldin bozor izlanishlari aniqlangan to'liqlik nisbatlari bilan loyihada qo'llaniladigan narxlarning sog'lom va ishonchli soliqlarga tayanmasligi nazorat qilinishi kerak. Turizm investitsiya loyihalari, ma'lum bir tovar yoki xizmat ishlab chiqarilishga ta'minlanishi ko'zlangan manbalarning iqtisodiy va moliyaviy tomondan ta'minlanishi yoki ta'minlanmasligini ko'rsatishi yuzasidan ro'yobga chiqarilmoqdadir. Investitsiyalar ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlarning xususi davlat sektori tomonidan tugallanmagan va eksport qilinmagan shakli bo'lganligi uchun ham uni mikroiqtisodiy darajada ham ko'rib chiqish kerak bo'ladi. Hozirgi paytda Respublikamizdagi turistik korxonalarga investitsiyalar keng jalb qilinmoqda. Bular asosan xorijiy investorlar tomonidan ajratilmoqda.

Turizm investitsion loyihalarni takomillashtirishda asosan turistik korxona va xususi turistik firmalarning ham alohida o'rni bo'lishi kerak. Chunki

mamlakatga investitsiya ajratmoqchi bo'lgan xorijiy kompaniyalar eng avvalo mamlakat turistik korxonalarining iqtisodiy rivojlanganlik darajasiga hamda faoliyatning kelgusida daromad olib kela olish rejalariga alohida e'tibor qaratadilar. Turizm investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbalari, turizm investitsiya loyihalarida bajarilishning tekshirilishi uchun oldin investitsiya loyihasining ro'yobga chiqarilishi tahlil qilinadi. Undan keyin, rivojlantirish ishlarining yuzaga chiqargani natijalar, ma'lum kriteriyalar jihatidan mezonlashtirish tahlili tobe tutiladi. Bunday qilib, investitsiya loyihalarining moliyalashtirilishi tugatilgan loyihalarining tatbiq qilish sohasiga qo'yilish yoki qo'yilmasligi qaror qilingan, investitsiya alternativlaridan qaysisining yoki qaysilarining tanlanishida makro va mikro iqtisodiy yo'nalishidan manfaatli bo'lishi aniqlangan bo'ladi. Loyihani moliyalashtirish operatsiyasining obyektiv bir ko'z bilan va ma'lum kriteriyalarga asoslanib yuritilishi, beriladigan qarorning to'g'riligi va manba ta'minlanishida eng samarali sohalarning belgilanishi majburiydir. Shunday ekan loyihani tayyorlagan kishi yoki guruh mavzuga odatlanganligi sababida qilingan xatolarni aynan qabul qilish va yangilash havasida bo'ladi.

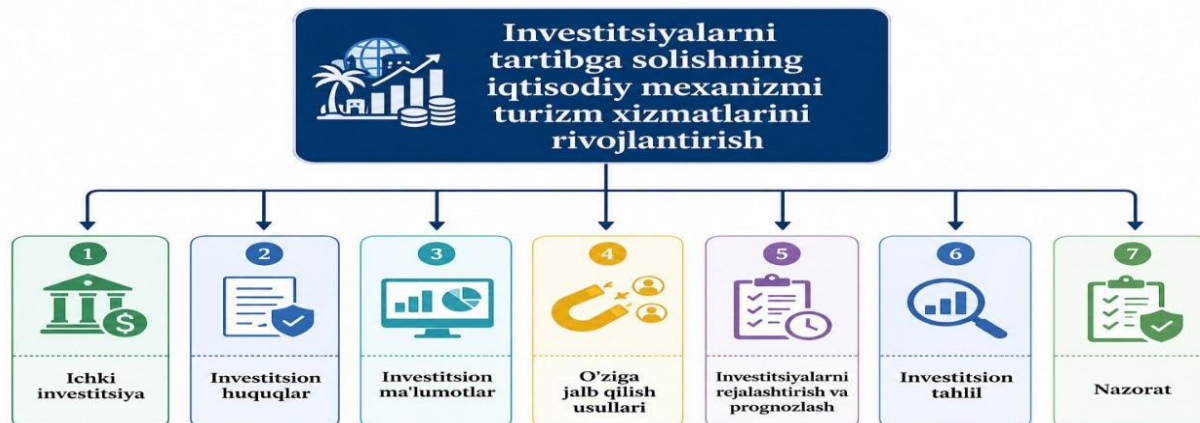
Shu sababli, investitsiya loyihalarini moliyalashtiradigan kishi yoki guruh bilan tayyorlagan kishi yoki guruhning farqli bo'lish mavzusi ustida talabchanlik bilan yoritilishi kerak turizm baza yaratish, valyuta kirimini yaratish kabi funksiyalarga ega bo'lsa ham bu xususiyatlar turizm sohasida qilinadigan har bir investitsiyaning munosib bo'lish yoki bo'lmasligini qaror bera olish uchun yetarli soliqlar emasdir. Shu sababli turizm investitsiyasi loyihalarining hosil qiladigan foydalar bilan keltiradigan tannarxlarining qiyoslanish yo'liga ketilishi kerak. Xususan, industriya loyihalarining moliyalashtirilishida qo'llanilgan uslublar, turizm investitsiyasi loyihalarini moliyalashtirish uchun ham joriy qilinadi.

Turizm investitsiya loyihalarining moliyalashtirilishi uchun oldin bozor izlanishlari aniqlangan to'liqlik nisbatlari bilan loyihada qo'llaniladigan narxlarning sog'lom va ishonchli soliqlarga tayanib tayanmasligi nazorat qilinishi kerak. Turizm investitsiya loyihalari, ma'lum bir tovar yoki xizmat ishlab chiqarilishga ta'minlanishi ko'zlangan manbalarning iqtisodiy va moliyaviy tomondan avantajli bir ta'minlanish bo'lish yoki bo'lmasligini ko'rsatishi yuzasidan ro'yobga chiqarilmoqdadir.

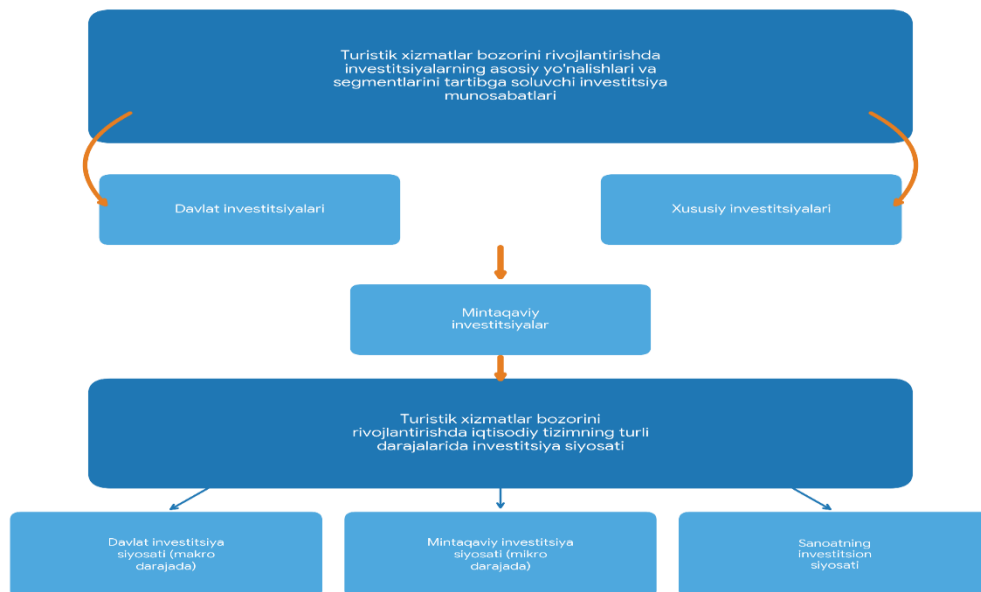
Turizm xizmatlari bozorini rivojlantirishga investitsiyalarni jalb etishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning iqtisodiy mexanizmi mamlakatning turistik resurslaridan samarali foydalanishga imkon beruvchi boshqaruv tamoyillari va funksiyalari, tashkiliy shakllar va usullar majmuasidan iborat bo'ladi. Turistik xizmatlar bozorini rivojlantirishda ushbu investitsiya siyosatini tartibga solish imkonini beradigan mexanizmni shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

1-rasm: Investitsiyalarni tartibga solishning iqtisodiy mexanizmi turizm xizmatlarini rivojlantirish

Faol amalga oshirilayotgan davlat siyosati bugungi kunda hududlarning

ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli, shuningdek, hududning investitsion jozibadorligini oshirish, buning natijasida mahalliy aholi turmush darajasini oshirishda o'zining ijobiy o'zgarishlarini ko'rsatmoqda. Turistik xizmatlar bozorini rivojlantirishga investitsiyalarni tartibga solishning iqtisodiy mexanizmi, birinchi navbatda, xizmatlarni kengaytirish uchun qo'shimcha resurslarni yaratishga qaratilgan. Turistik xizmatlar bozorini rivojlantirishga investitsiyalarni tartibga solishning iqtisodiy mexanizmi subektlar faoliyati bo'yicha qarorlar qabul qilishga ta'sir qiladi.

2-rasm: Turistik xizmatlar bozorini rivojlantirishda investitsiyalarning asosiy yo‘nalishlari

Turistik xizmatlar bozorini rivojlantirishda investitsiyalarning asosiy yo‘nalishlari bular davlat investitsiyalari, xususiy investitsiyalar va mintaqaviy investitsiyalardir. Davlat investitsiyalari bu – davlat budjeti va boshqa davlat moliyaviy manbalari hisobidan shakllantiriladigan investitsiyalar.

Mintaqaviy investitsiyalar – barcha xo‘jalik yurituvchi subyektlar, mintqa aholisi va boshqaruv tuzilmalarining belgilangan hududdagi iqtisodiy faoliyatning ayrim tarmoqlariga uzoq muddatli investitsiyalarni kiritishga qaratilgan umumiy xarajatlari. Shundan kelib chiqib, turli darajadagi investitsiya siyosati yuritiladi. Sanoatning investitsion siyosati, makro darajadagi davlat investitsiya siyosati va mikro darajadagi mintaqaviy investitsiya siyosatlariga bo‘linadi. 2020-yilda O‘zbekistonga kelgan xorijiy sayyohlar soni 1,5 million kishini tashkil etdi. Ko‘rsatilgan turistik xizmatlar hajmi 261 million dollarni tashkil etdi. O‘zbekiston Respublikasi hukumati 2021-yilda koronavirus pandemiyasining kelajakdagi iqtisodiy oqibatlarini baholadi, unga ko‘ra xorijiy sayyohlar soni 1,7 million nafarni, turistik xizmatlar eksporti esa 370 million AQSH dollarini tashkil etdi. Shu munosabat bilan ushbu tadqiqotda turizm sohasidagi inqirozni bartaraf etish uchun turistik faoliyatni davlat tomonidan tartibga solishga qaratilgan quyidagi iqtisodiy mexanizm ishlab chiqilgan va tavsiya etilgan.

Aytish mumkinki, bugungi kunga kelib davlat tomonidan turizmni tartibga solish zarurligi deyarli barcha iqtisodchi olimlar va mutaxassislar tomonidan e‘tirof etilmoqda. Milliy taraqqiyot modelimizning asosiy tamoyillaridan biri – davlat bosh islohotchilik roli hisoblanib, mavjud iqtisodiy salohiyatdan to‘liq foydalangan holda barcha kuchlarni yagona maqsad sari yo‘naltirishda davlatning tartibga soluvchi vazifasidan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Tahlillar yuzasidan quyidagi xulosa va takliflar ilgari surildi:

1. Investitsion faoliyatning tashkiliy mexanizmining elementlari: investitsion faoliyatni huquqiy ta‘minlash, moliya-kredit siyosati, sanksiyalar va imtiyozlar,

xavfsizlik siyosati va boshqalar; kredit siyosati, turizm korxonalari kapitalida ishtirok etish, korxonalarni boshqarishda ishtirok etish va boshqalar; rejalashtirish va prognozlash, investitsiya faoliyatini tashkil etish, narxlarni belgilash, turizmning ayrim turlarini rivojlantirishga investitsiyalar samaradorligini tahlil qilish va boshqalar.

2. Turizm sohasini rivojlantirishda investitsiyalarni jalb qilishning tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirish maqsadida quyidagi tadbirlarni amalga oshirish muhim hisoblanadi:

- turizm industriyasini jadal rivojlantirish, turizm sohasini boshqarish tizimini takomillashtirish;

- turizm sohasida vizalar, litsenziyalar va ruxsatnomalar berish tartib-taomillarini soddalashtirish;

- jahon brendlarini faol jalb qilish, turizm sohasida biznes yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

- yangi turizm yo'nalishlarini yaratish, turizmning zamonaviy turlarini rivojlantirish, ularning jozibadorligini oshirish;

turizm sohasini rivojlantirishda davlat-xususiy sheriklik amaliyotini va shu asosda sohaga xususiy investitsiyalar oqimini kuchaytirish zarur.

3. Turizm sohasida investitsiyalarni jalb qilish iqtisodiy mexanizmi quyidagilardan iborat: ichki investitsion nazorat; investitsion huquqlar; investitsion tahlil; investitsiyalarni rejalashtirish va prognozashtirish; o'ziga jalb qilish usullari; investitsion ma'lumotlar.

4. Turizm sohasida investitsiyalarni jalb qilish iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish omillari quyidagilar hisoblanadi:

- muvozanatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat (butun bunyoda, alohida mamlakatda yoki hududda);

- chegara hududlaridan o'tishda ma'muriy-rahbariy to'siqlarning olib tashlanishi;

- rekreatsion resurslarning jozibadorligi (tabiiy, madaniy-tarixiy);

- turizm infrastrukturasini rivojlantirish va kadrlarning yuqori saviyadagiligi;

- maqsadli investitsiyalardan o'rinli foydalanish.

- xizmat ko'rsatish tizimining yuqori saviyadagiligi, yuqori yashash sharoitlarining yaratilganligi, mehmondo'stlik, madaniy va xodimning professionalligi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Боголюбов В.С. Экономика туризма: Учебное пособие. для студ. ВУЗов / Боголюбов В.С., Орловская В.П. - М.: «Академия», 2025. – 119-122 с.
2. Шарафутдинов В.Н. О смысловой нагрузке понятия «туризм» // Туризм: право и экономика. – 2025. – № 2. - 5 с.
3. Frechtling D. Assessing the Impacts of Travel and Tourism – Measuring Economic Benefits / J.R. Brent Ritchie, Charles R. Goeldner // Travel, Tourism and Hospitality Research: A Handbook for Managers and Researchers (J. Ritchie and C. Goeldner eds) / Chapter 32. New York, 2024. P. 333–351.

5. Козырев В.М., Зорин И.В., Сурин А.И. Менеджмент туризма: экономика туризма. М.: Финансы и статистика, 2021. 320 с.
6. BUILDERS OF THE FUTURE, Z.O. Rakhimov, A.P. Makhmudova, THEORETICAL ASPECTS OF THE IMPORTANCE OF INVESTMENT IN TOURISM DEVELOPMENT
7. Кульман А. Экономические механизмы / пер. с фр. Е. П. Островской; под общ. ред. Н. И. Хрустале-вой. М., 2023. 189 с.
8. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD) Yusupova.I, Economic mechanism of state support for attracting investment in tourism in the region.
9. Ruzmetov.B. Economics. Experience, problems, effectiveness of integrated development. Tashkent. 2022.
10. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD) Yusupova.I, Economic mechanism of state support for attracting investment in tourism in the region.

TURIZM VA MEHMONDO‘STLIK SALOHİYATIDAGI XIZMATLAR SOHASIDA INVESTITSION RESURLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI

Ashurova Maftuna Ortiq qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola turizm sohasining rivojlanishi va uning iqtisodiyotga ta’sirini tahlil qiladi. Unda turizmning mamlakat yalpi ichki mahsulotiga qo’shgan hissasi, ish o’rinlari yaratishdagi o’rni va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, maqolada turizm infratuzilmasini rivojlantirish, madaniy merosni saqlash va ekologik turizmni qo’llab-quvvatlash orqali barqaror rivojlanishga erishish masalalari muhokama qilinadi. Turizm sohasini rivojlantirish uchun hukumat va xususiy sektor o’rtasidagi hamkorlikning ahamiyati ham ko’rsatib o’tiladi.

Kalit so’zlari: Turizmni rivojlantirish, iqtisodiyotga ta’siri, barqaror turizm, yalpi ichki mahsulot, xizmatlar, investitsion resurslar, xorijiy investitsiyalar, madaniy meros, ekologik ta’sir, turizm infratuzilmasi.

Kirish. Turizm zamonaviy dunyoda iqtisodiy rivojlanishning muhim yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi globalizatsiya davrida mamlakatlarning iqtisodiy o’sishiga, xalqaro aloqalarni kengaytirishga hamda madaniy va tarixiy merosni targ’ib qilishga turizm sohasining ta’siri beqiyosdir. Ayniqsa, iqtisodiy jihatdan rivojlanayotgan mamlakatlar uchun turizm qimmatli valyuta tushumlarini ta’minlash, yangi ish o’rinlarini yaratish va infratuzilmani yaxshilash imkonini beradi. Shu sababli, turizmni rivojlantirish ko’plab davlatlarning iqtisodiy strategiyalarida ustuvor yo’nalish sifatida belgilangan. O’zbekiston kabi boy tarixiy, madaniy va tabiiy resurslarga ega bo’lgan davlatlar uchun turizm sohasini rivojlantirish katta iqtisodiy salohiyatga ega. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi qadimiy shaharlari, tog’ va cho’l landshaftlari, shuningdek, milliy an’analar va

gastronomiyaning xilma-xilligi mamlakatni xalqaro turizm bozori uchun jozibador qiladi. Shu bilan birga, turizm nafaqat iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, balki davlat imidjini oshirish va xalqaro miqyosda tan olinishiga ham yordam beradi. Turizmni rivojlantirishning iqtisodiyotga ta'siri, uning ijobiy va salbiy jihatlari hamda bu sohani rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlar batafsil yoritiladi. Turizmning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik ahamiyati ham ko'rib chiqiladi. Shu orqali turizmning milliy iqtisodiyotga qo'shgan hissasini chuqurroq tahlil qilish maqsad qilingan.

Turizm zamonaviy iqtisodiyotning eng dinamik va tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. U nafaqat mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishiga, balki xalqaro muloqotni mustahkamlashga, madaniyatlararo almashinuvni rag'batlantirishga va jamiyatlar o'rtasida do'stona munosabatlar o'rnatishga katta hissa qo'shadi. Bugungi globallashuv davrida turizm sohasining ahamiyati ortib, u dunyo mamlakatlarining milliy daromadini shakllantirishda muhim manbalardan biriga aylanmoqda. Xususan, rivojlanayotgan davlatlar uchun turizm nafaqat iqtisodiy o'sishning drayveri, balki yangi infratuzilmani yaratish, mehnat bozorini rivojlantirish va qashshoqlikni qisqartirishning muhim vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. O'zbekiston dunyoda turizm salohiyati yuqori davlatlardan biri sifatida alohida e'tiborga loyiq. Ming yillik tarixga ega qadimiy shaharlar, o'ziga xos madaniy meros, noyob tabiiy manzaralar va mehmondo'st xalqimiz mamlakatimizni xalqaro turizm xaritasida alohida o'rin egallashga undamoqda. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlardagi tarixiy yodgorliklar YUNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan bo'lib, ular nafaqat milliy, balki global miqyosda tarixiy va madaniy ahamiyatga ega. Bu esa O'zbekistonni Markaziy Osiyoning turistik markazlaridan biriga aylantirish imkonini beradi. Turizmning iqtisodiyotga ta'siri ko'p qirrali va chuqur. Ushbu soha xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, valyuta tushumlarini oshirish, transport va kommunikatsiya infratuzilmasini yaxshilash kabi bir qator ijobiy omillarni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, turizm nafaqat iqtisodiy manfaatlar, balki jamiyatning ijtimoiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning bevosita tashabbusi va rahbarligida qabul qilingan hamda izchil amalga oshirilayotgan 2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida ham xizmat ko'rsatish sohasi hamda turizmni rivojlantirish bo'yicha muhim vazifalar belgilab berilgan. Jumladan: - Faoliyat ko'rsatayotgan erkin iqtisodiy zonalar, texnoparklar va kichik sanoat zonalari samaradorligini oshirish, yangilarni tashkil etish; - Xizmat ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish, yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda xizmatlarning o'rni va ulushini oshirish, ko'rsatilayotgan xizmatlar tarkibini, eng avvalo, ularning zamonaviy yuqori texnologik turlari hisobiga tubdan o'zgartirish.

Turizmning rivojlanishi davlat uchun ham juda foydalidir. Xususan, u turizmni rivojlantirish evaziga o'z iqtisodiyotining yuksalishiga erishadi, davlat byudjetiga tushumlarning ko'payishini ta'minlaydi, tabiiy resurslarni asrab-avaylashga erishadi, mamlakatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlashga harakat qiladi, xalqlararo aloqalarga erishadi, madaniy aloqalar kengayadi, valyuta tushumi

ko'payadi va boshqalar. Turizm mahalliy aholi hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ijobiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- ish o'rinlarini yaralishi;
- daromadni ko'payishi, mahalliy aholini yashash darajasini oshishi;
- urbanizatsiya jarayonini tezlashishi, shaharcha xizmat, infrastruktura, madaniyat tashkilotlarini rivojlanishi;
- ijtimoiy va madaniy jarayonlarining tezlashishi;
- mahalliy madaniyat o'choqlarining yaralishi, xalq ijodiyoti, an'analari, rusumlarini rivojlanishi;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlari va mahalliy ishlab chiqarilgan tovarlarga talabni oshishi;
- mahalliy madaniy yodgorliklarni tiklanishi va muhofazasi;
- tabiiy komplekslarning kengayishi;
- mintaqa jozibadorligini oshishi;
- mahalliy madaniy hayotni jonlanishi;

Turizmni rivojlanishi iqtisodiyotimizga ta'siri holatlarini tahlil qilar ekanmiz, yurtimizda turizm sohasiga bo'lgan e'tibor oshganini va tashrif buyuruvchilar salmog'i ko'payganini ko'z atashimiz mumkin, va yalpi ichki mahsulot hajmini oshishi va bo'sh ish o'rinlari ochilishiga sabab bo'ldi. Bu esa o'z navbatida O'zbekistonning xalqaro turizm bozorida o'z o'rnini egallayotganligidan dalolatdir. O'zbekistonning 70% hududlarini cho'l va adir mintaqasi egallaydi. Bu mintaqada hozircha 55 ta turistik resurs ro'yhatga olingan. Bu resurslar 14 ta alohida – alohida mavzularda ekanligi bepayon cho'l tabiati cho'l hududlari xalqi hayoti, cho'l hududlarining o'simliklar olami va hayvonot dunyosidan mahalliy turizm va xalqaro turizmni rivojlantirishda foydalanilsa turistlar oqimini yanada oshirish imkoniyati yuzaga keltirdi.

Milliy Kompaniyaning faoliyat yuritishi davomida Respublikamiz turizmida katta o'zgartishlar amalga oshirildi. Oldinlari mehmonxonalar, dam olish uylari, turistik bazalar, kempinglar umuman zamonaviy talablarga javob bera olmas edi. Chunki ularni ta'mirlash, qayta qurish va jihozlash masalalari sobiq Markaz tomonidan ko'rib chiqilgan. Mustaqillikka erishilishi bilan bu holga, shuningdek, turizm sohasidan olingan daromadning barchasini respublika tashqarisiga olib chiqib ketilishiga chek qo'yildi. O'zbekiston turizm sohasida bozor munosabatlari amal qila boshladi, davlatning ko'plab turistik korxonalarini xususiylashtirildi, turistik korxonalarga bozordagi talab va taklifdan kelib chiqqan holda turistik mahsulot yaratish, hamda shu turistik mahsulotga mustaqil narx belgilash erkinligi yaratib berildi. Natijada turistik bozorda korxonalar orasida raqobat yuzaga keldi. Raqobat O'zbekiston turistik korxonalarining o'z faoliyatini yanada rivojlantirish uchun yanada sifatli mahsulot ishlab chiqarish va bu bilan umumiy rivojlanishni ta'minlashga undadi. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda turizm sohasining iqtisodiyotga ijobiy ta'sirini ochib beradi. Birinchidan, turizmning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi barqaror o'sayotgan bo'lib, bu sohaning mamlakat iqtisodiyotida muhim o'rin tutishini tasdiqlaydi. 2023-yilda 5,2 million xorijiy turistning tashrifi milliy turizm sektorining jozibadorligini ko'rsatib, xizmatlar eksportidan valyuta tushumlarini sezilarli darajada oshirishga yordam berdi.

Turizm sohasida yangi ish o'rinlarining yaratilishi xizmat ko'rsatish, mehmonxona va transport infratuzilmasining rivojlanishiga hissa qo'shdi. Mehmonxonalar sonining ko'payishi va transport infratuzilmasining modernizatsiya qilinishi sayyohlar uchun qulayliklar yaratdi. Xususan, tezyurar poyezdlar, xalqaro aeroportlarning modernizatsiya qilinishi va mehmonxonalar tarmog'ining kengayishi xorijiy turistlar oqimini oshirdi. O'zbekiston turizm sohasini rivojlantirish orqali iqtisodiyotning turli jabhalariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Mamlakatning boy tarixiy-madaniy merosi, tabiiy resurslari va strategik geografik joylashuvi bu sohani milliy iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biriga aylantirish imkonini bermoqda. Bundan tashqari, mahalliy hunarmandchilik mahsulotlari savdosining 20%ga o'sishi turizmning mahalliy iqtisodiyotga ta'sirini tasdiqlaydi. Xorijiy turistlarning o'rtacha 600-800 AQSh dollari miqdorida xarajat qilishi turizmni daromadli soha sifatida belgilaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, turizm sohasidagi o'sish O'zbekistonning xalqaro turizm bozorida o'z o'rnini mustahkamlashiga, milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga va aholining turmush darajasini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Turizmni rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan davlat siyosati va investitsiya dasturlari natijalari bu sohani iqtisodiyotning barqaror o'sish manbaiga aylantirish imkonini bermoqda.

Quyidagi jadvalni biz misol tariqasida bemalo ayta olamiz.

1. YAIMdagi ulushi	O'zbekistonda turizmning yalpi ichki mahsulot (YAIM) tarkibidagi ulushi yildan-yilga oshib bormoqda. 2022-yilgi statistik ma'lumotlarga ko'ra, turizmning YAIMdagi ulushi qariyb 3%ni tashkil etgan va bu ko'rsatkich 2023-yilda yanada oshishi prognoz qilingan.
2. Xorijiy investitsiyalar	2019-yilda O'zbekiston hukumati tomonidan qabul qilingan -Turizmni rivojlantirish bo'yicha davlat dasturi doirasida soha uchun chet el investitsiyalari jalb qilindi. Ayniqsa, mehmonxona qurilishi va infratuzilma modernizatsiyasida katta sarmoyalar kiritilgan.
3. Ish o'rinlarini yaratish:	Turizm sohasi xizmat ko'rsatish, mehmonxona, transport va savdo sohalarida ish o'rinlarini yaratishda katta imkoniyatlarni taqdim etmoqda. 2023-yilda soha orqali 260 mingdan ortiq yangi ish o'rni yaratilgan.
4. Sayyohlar oqimining ko'payishi:	2024-yilda O'zbekistonga 5,2 million xorijiy turist tashrif buyurgan, bu 2020-yilga nisbatan 40% ga ko'proqdir. Buning asosiy sabablaridan biri sifatida vizasiz rejim joriy etilgan mamlakatlar sonining oshishi va transport infratuzilmasining yaxshilanishi ko'rsatilmoqda.

5. Xorijiy turistlarning xarajatlari:	Har bir xorijiy turist O'zbekistonda o'rtacha 600-800 AQSh dollari sarflamoqda. Bu mehmonxona xizmatlari, restoranlar, transport va suvenirlar savdosi orqali milliy iqtisodiyotga salmoqli daromad olib kelmoqda.
6. Valyuta tushumlari:	Har bir xorijiy turist O'zbekistonda o'rtacha 600-800 AQSh dollari sarflamoqda. Bu mehmonxona xizmatlari, restoranlar, transport va suvenirlar savdosi orqali milliy iqtisodiyotga salmoqli daromad olib kelmoqda.
7. Mehmonxona va joylashtirish xizmatlari:	Hozirgi vaqtda mamlakatda 1 600 dan ortiq mehmonxona faoliyat yuritmoqda. Bu ko'rsatkich 2016-yildan boshlab ikki barobarga oshdi. Shuningdek, kichik oilaviy mehmonxonalar va eko-turizm inshootlari soni ham sezilarli darajada ortgan.
8. Transport tizimi:	Samarqand, Buxoro va Toshkentda xalqaro aeroportlar modernizatsiya qilinib, yiliga millionlab sayyohlarni qabul qilish imkoniyati yaratilgan. Shuningdek, - Afrosiyobli tezyurar poyezdlarining faoliyati xorijiy va mahalliy sayyohlarning qulay harakatlanishini ta'minlamoqda

O'zbekistonning turizm sohasidagi yutuqlari iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri ekanligini ko'rsatmoqda. Turizmning YAIMdagi ulushining o'sishi, xorijiy turistlar oqimining ortishi va valyuta tushumlarining ko'payishi ushbu sohaning milliy iqtisodiyotga qo'shayotgan hissasini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, yangi ish o'rinlarining yaratilishi, infratuzilmaning rivojlanishi va mahalliy tadbirkorlikning qo'llab-quvvatlanishi turizmning ijtimoiy va iqtisodiy ta'sirini yanada kuchaytirmoqda.

O'zbekiston turizm sohasini rivojlantirish orqali iqtisodiy barqarorlikka erishish, yangi investitsiya imkoniyatlarini ochish va xalqaro turizm maydonida o'z mavqeini mustahkamlash yo'lida izchil qadamlar tashlamoqda. Shu boisdan, turizmni diversifikatsiya qilish, ekologik va ichki turizmni rivojlantirish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va global tajribalarni tatbiq etish bo'yicha sa'y-harakatlarni davom ettirish zarur. Shuningdek, transport tizimi va mehmonxona tarmog'ining modernizatsiya qilinishi, shaharlar va tarixiy obidalarni zamonaviylashtirish bo'yicha amalga oshirilayotga chora-tadbirlar xorijiy va mahalliy sayyohlar uchun qulay sharoitlar yaratmoqda.

Bu esa nafaqat iqtisodiyotning o'sishiga, balki milliy madaniyat va tarixiy merosning xalqaro miqyosda tan olinishi va targ'ib qilinishiga xizmat qilmoqda. Turizm sohasini rivojlantirish O'zbekiston iqtisodiyoti uchun strategik ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalishlardan biridir. Mamlakatning boy madaniy merosi, qadimiy shaharlar, tabiiy resurslar va mehmondo'stlik an'analari O'zbekistonni

jahon turizm xaritasida o'ziga xos joy egallash imkoniyatiga ega qilib qo'yadi. Ushbu sohani rivojlantirish orqali milliy iqtisodiyotning turli jabhalariga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatilmoqda:

Yalpi ichki mahsulotni oshirish;

Yangi ish o'rinlarini yaratish;

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish;

Mahalliy tadbirkorlik va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash.

Shuningdek, turizm nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, balki madaniy merosni asrab-avaylash va global maydonda milliy imidjni mustahkamlash uchun ham muhim rol o'ynaydi. So'nggi yillarda O'zbekiston hukumati tomonidan qabul qilingan strategiyalar va xalqaro hamkorlik doirasida amalga oshirilayotgan loyihalar mamlakat turizmini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Biroq, turizm sohasining to'laqonli rivojlanishi uchun infratuzilmani yanada yaxshilash, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy qilish va ekologik turizm imkoniyatlarini kengaytirish kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim. Shu bilan birga, xalqaro tajribalardan samarali foydalanish va ichki turizmni rivojlantirish orqali turizmni iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim sohalardan biriga aylantirish mumkin. Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda turizmni rivojlantirish iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlash, xalqaro maydonda raqobatbardoshlikni oshirish va milliy madaniy merosni dunyoga tanitishda ulkan imkoniyatlar eshigini ochmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisdagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi. 2017-yil 16-yanvar.
2. Tulkinovna, R. M. (2024). Qishloq joylarida turizm oqimini shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari. Лучшие интеллектуальные исследования, 20(1), 130-135.
3. Ruziyeva M. (2024). Ozbekiston respublikasida turizm sohasida olib borilayotgan ishlar va ularning istiqbollari. Центр научных публикаций (buxdu. Uz), 36(36).
4. Ruziyeva M. (2024). O 'zbekiston iqtisodiyotida mice turizmining mintaqaviy rivojlanishi va tutgan orni. Центр научных публикаций (buxdu. Uz), 36(36).
5. Эргашева А. (2024). Globallashuvning hunarmandchilik istiqboliga ta'siri. Центр научных публикаций (buxdu. Uz), 8(8).
6. Farmonovna E. A. (2025). Prospectuses for the development of national handicrafts in uzbekistan.
7. Эргашева А. (2025). Hunarmandchilik sohasida tadbirkorlikni rivojlantirishning asosiy yo 'nalishlari. Центр научных публикаций (buxdu. Uz), 35(35).
8. Эргашева А. (2025). Хунармандчилик соҳасида тadbirkorlikni ривожлантиришининг асосий йўналишлари. Центр научных публикаций (buxdu.uz), 35(35).

9. www.stat.uz
10. www.moluch.ru.
11. www.lex.uz

МИНТАҚАДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ВА ҚАЙТА ИШЛАШ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ВА ОМИЛЛАРИ

Сметов Мурат Инятович

Қорақалпоқ давлат университети мустақил тадқиқотчиси

Аннотация: қишлоқ хўжалиги тармоғида қайта ишлаб чиқаришнинг ташкилий-методик муаммоларини тадқиқ қилишда натижадор тенденциялар ва бошқаришнинг натижаси сифатида бизнес-тузилмалар фаолиятининг самарадорлигини ошириш

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш, маҳсулот, тенденция, фермер, корхона, самарадорлик, бошқарув

Қишлоқ хўжалиги давлат иқтисодиётини ривожлантириш учун асосий йўналишлардан бири бўлиб ҳисобланади. Аграр тармоқ аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлайди, иш ўринларини яратади, турдош тармоқлар ривожланишини рағбатлантиради ва экологик барқарорликка кўмаклашади. Қишлоқ хўжалиги нафақат фермерлар, балки қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш, ташиш ва сотиш каби турдош тармоқлар ишчи-ходимлари учун ҳам иш ўринларини яратади. Кўплаб мамлакатларда қишлоқ хўжалиги – бу айниқса, қишлоқ ҳудудларида бандликнинг асосий манбаидир.

Қишлоқ хўжалиги минтақа иқтисодиётида асосий ролни ўйнайди, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари эса ялпи минтақавий маҳсулотнинг сезиларли улушини ташкил қилади. Қорақалпоғистон иссиқ ёз, совуқ ҳамда қорсиз қиш, намлик тақчиллиги кабилар мавжудлиги билан тавсифланадиган кескин континентал иқлими ортидан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши учун нисбатан мураккаб шароитли минтақа бўлиб ҳисобланади.

Тизимли ёндашув қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи корхонани бошқариш самарадорлигини баҳолаш учун фойдаланилади. Бунда бошқарув самарадорлиги аграр соҳанинг асосий элементи сифатида, бошқарув қарорларининг концентрацияланган тизими сифатида, бошқарув тузилмасининг ички ва айниқса, ташқи атроф-муҳит билан доимий ўзаро ҳаракатлари натижаси сифатида турли хил блоклар бўйича кўриб чиқилади.

Қишлоқ хўжалик корхоналарини бошқариш амалиётида ҳар иккала ёндашувни уйғун ҳолда қўллаш мумкин, масалан, тизимли ёндашувдан тизим элементларининг ўзаро ҳаракатларини таҳлил қилишда, жараёнли ёндашувдан эса бизнес-жараёнларни оптималлаштиришда фойдаланиш мумкин бўлади.

Шундай қилиб, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича корхоналарни бошқаришнинг илмий-назарий асосларини ўрганиш асосида қуйидагича хулосаларни чиқариш мумкиндир.

Қишлоқ хўжалигидаги такрор ишлаб чиқариш жараёнларининг ўзига хосликлари, тармоқ фаолияти ва қишлоқ хўжалик корхоналарини

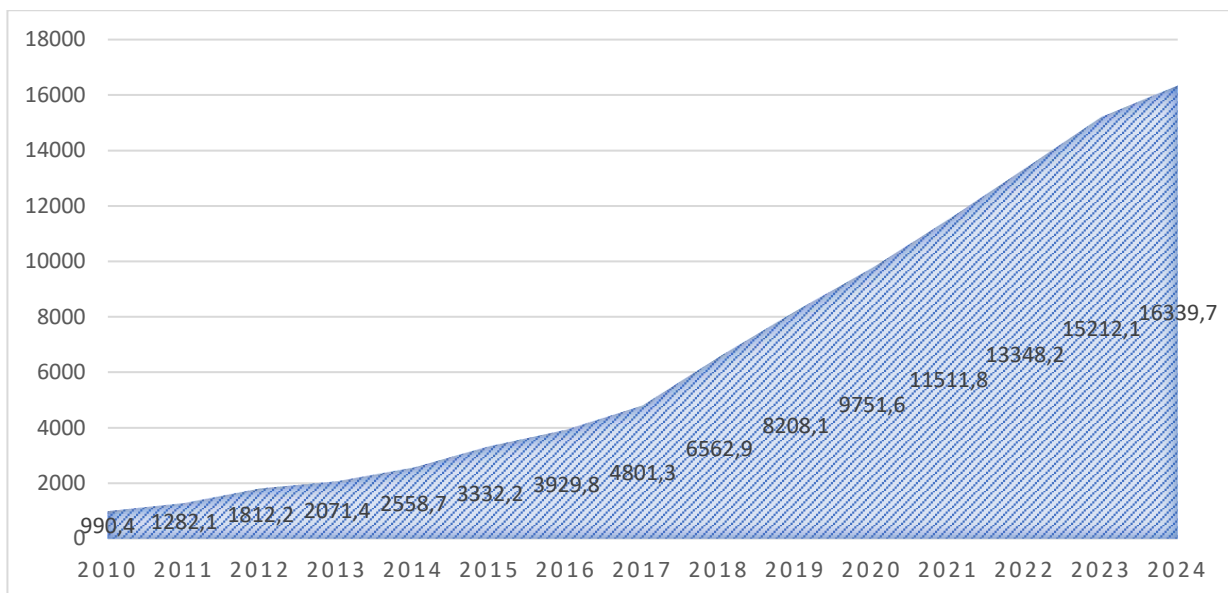
бошқаришнинг хусусиятлари кўриб чиқилди. Қишлоқ хўжалиги корхоналарини бошқаришнинг режали тизимидан воз кечиш, ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотишдаги мустақиллик корхонани бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизми ривожланишига ёрдам бериб, бу хўжалик юритишнинг бозор қонунлари ҳаракатини, шунингдек, бозор муносабатлари субъектларининг ўзаро ҳаракатларидаги ташкилий-ҳуқуқий асосларни акс эттиради.

Аграр соҳа такрор ишлаб чиқариш жараёнларининг қуйидаги хусусиятлари билан тавсифланади (1-расм).

1-расм. Қишлоқ хўжалигида такрор ишлаб чиқариш жараёнларининг ўзига хос хусусиятлари

Қорақалпоғистон аграсаноат минтақаси бўлиб, бунда қишлоқ хўжалиги пахта, гуруч, буғдой, полиз экинлари, боғдорчилик ва узумчилик, чорвачилик, паррандачилик билан шуғулланади. Бу маҳсулотларнинг ярми дастлабки қайта ишловдан сўнг саноатнинг бошқар тармоқларига ва хорижий мамлакатларга экспорт қилинади.

2-расм. Етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг умумий ҳажми, млрд. сўм

2-расмда кўриниб турибдики, 2010-2024 йиллар давомида етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳажми мунтазам ўсиб бориш тенденциясини намоён қилди: 2024 йилда етиштирилган маҳсулотлар ҳажми 2010 йилда етиштирилган маҳсулотлар ҳажмидан 16,5 марта кўпдир. Бундай ўсиш Қорақалпоғистондаги йирик суғориш каналларининг реконструкция қилиниши ва қишлоқ хўжалиги туманларида коллектор-дренаж тармоқларининг сифати яхшиланганлиги ҳамда тармоқни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари билан тушунтирилади.

Қорақалпоғистон Республикасини 2026 йил ва ундан кейинги даврларда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларида ўз ичига озуқа базасини мустаҳкамлаш ва бу соҳада лойиҳаларнинг амалга оширилишини олувчи қишлоқ хўжалиги ҳамда чорвачиликни ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар кўзда тутилгандир.

Биз тизимли ва жараёнли ёндашувлар нуқтаи-назаридан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича корхоналарни бошқаришнинг назарий ёндашувларини кўриб чиқдик. Аниқландики, қишлоқ хўжалиги корхоналарини бошқариш амалиётида ҳар иккала ёндашувни ҳам уйғунлаштириш мумкин, масалан, тизимли ёндашувдан тизим элементларининг ўзаро алоқадорлиklarини таҳлил қилиш учун, жараёнли ёндашувдан эса бизнес-жараёнларни оптималлаштириш учун фойдаланиш мумкин бўлади.

Амалга оширилган таҳлиллар қишлоқ хўжалиги тармоғи корхоналарини бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизми самарадорлигини баҳолаш методикаси мавжуд эмаслиги ҳақида хулосага келиш имконини берди. Бир қатор методикаларда асосан молиявий кўрсаткичлар ҳисобга олинади, бошқа методикалар кўрсаткичларини аниқлаш мураккаб, қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятининг ўзига ҳсолигини акс эттирувчи кўрсаткичлар

тўплами мавжуд эмас, турли муаллифларнинг методикаларида бир хил ва худди ўша кўрсаткичлардан ҳар хил шаклларда фойдаланилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. O'zbekiston Respublikasini 2030 yilga qadar ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish kontseptsiyasi. www.uza.uz
2. Abdullayev I.S. Mintaqaviy iqtisodiy tizimni optimal tartibga solishning mexanizmlarini takomillashtirish. iqt.fan.dok. avtoref. – T.: TDIU. 2017. – 66 b.
3. Анварова З.С., Гулямов Ш. Глобализация в сельском хозяйстве: проблемы и пути разрешения // Материалы Республиканской научно- практической конференции «Глобализация и изменение климата в условиях обеспечения продовольственной безопасности: проблемы и решения» (15 мая 2024 года). – Ташкент, 2024. – 7 с.
4. Qalmuratov B «Strategiyaliq menedjment» oqiw qollanba Tohskent «Innovastiyon Ziyo» 2022 134 b
5. Бегленов Н.Д. Хизматлар соҳасида маркетинг коммуникацияларидан фойдаланиш ва уни ривожлантириш истиқболлари. // Монография. «Innovatsiya-Ziyo» нашриёти. Тошкент-2022 й

HUDUDLARNING TURIZM SALOHİYATIDAN SAMARALI FOYDALANISHDA TURISTIK-REKREATIONS KLASTERLAR ASOSIDA MEHMONDO‘STLIK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI

Ismoilova Moxinur Ikromjon qizi

Namangan davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanishda turistik-rekreatsioon klasterlar asosida mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Xorijiy mamlakatlar tajribasi, xususan Turkiya turizm modeli tahlil qilinib, O‘zbekiston turizm sohasining hozirgi holati bilan qiyosiy baholash amalga oshirilgan. Tadqiqot natijasida hududiy turizm rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan asosiy muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. turizm, mehmondo‘stlik, turistik-rekreatsioon klaster, hududiy rivojlanish, turizm marketingi, xizmatlar sifati, turistik infratuzilma, destinatsiya, raqamli turizm, turizm iqtisodiyoti.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida xizmatlar sektorining jadal rivojlanishi turizm va mehmondo‘stlik sanoatini iqtisodiy o‘sishning muhim drayverlaridan biriga aylantirmoqda. BMT Turizm Tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, turizm sektori dunyo yalpi ichki mahsulotining qariyb 10 foizini shakllantirib, har o‘ninchi ish o‘rnini yaratmoqda [1]. Shu sababli ko‘plab davlatlar turizmni hududiy rivojlanishning strategik yo‘nalishi sifatida e’tirof etib, ushbu sohada innovatsion boshqaruv mexanizmlarini joriy etishga alohida e’tibor qaratmoqda.

So‘nggi yillarda turizmni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri sifatida turistik-rekreatsion klasterlar modeli keng qo‘llanilmoqda. Mazkur yondashuv turizm subyektlari, mehmondo‘stlik korxonalari, transport tashkilotlari, madaniy meros obyektlari, rekreatsion maskanlar va mahalliy ishlab chiqaruvchilar faoliyatini yagona tizimga birlashtirish orqali hududiy raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi [2].

O‘zbekiston Respublikasida ham turizm iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlaridan biri sifatida rivojlantirilmoqda. So‘nggi yillarda viza rejimining liberallashtirilishi, yangi turizm yo‘nalishlarining tashkil etilishi, mehmondo‘stlik infratuzilmasining kengayishi va raqamli xizmatlarning joriy qilinishi natijasida mamlakatga tashrif buyurayotgan turistlar soni sezilarli darajada oshdi [3]. Biroq mavjud salohiyatga qaramasdan, hududlarda turistik resurslardan foydalanish samaradorligi, xizmatlar integratsiyasi va mehmondo‘stlik xizmatlari sifati bo‘yicha qator muammolar saqlanib qolmoqda.

Ayniqsa, ko‘plab hududlarda turistik obyektlar, mehmonxonalar, transport va servis xizmatlari o‘rtasidagi hamkorlikning sustligi turizmning iqtisodiy samaradorligini pasaytirmoqda. Shu nuqtai nazardan, turistik-rekreatsion klasterlar asosida mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash va xorijiy tajriba asosida amaliy takliflar ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanishda turistik-rekreatsion klasterlar asosida mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini tadqiq etish, xorijiy tajribani o‘rganish va O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

ASOSIY QISM

Bugungi kunda turistik-rekreatsion klasterlar asosida turizm va mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirish dunyoning ko‘plab mamlakatlarida hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida e‘tirof etilmoqda. Xususan, Turkiya turizm sektorini klaster yondashuvi asosida rivojlantirish borasida katta tajribaga ega mamlakatlardan biri hisoblanadi.

Turkiya hukumati 2000-yillardan boshlab turizmni iqtisodiyotning strategik tarmoqlaridan biri sifatida rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratdi. Mamlakatning Antalya, Mug‘la, Izmir, Kapadokiya va Istanbul hududlarida shakllangan turistik klasterlar mehmonxonalar, transport tizimi, gastronomik xizmatlar, madaniy obyektlar va ko‘ngilochar industriya elementlarining o‘zaro integratsiyasi asosida faoliyat yuritmoqda. Natijada Turkiya bugungi kunda dunyodagi eng yirik turizm destinatsiyalaridan biriga aylangan.

Turkiya tajribasining asosiy xususiyati shundaki, turistik obyektlar alohida faoliyat yuritmaydi, balki yagona hududiy turizm ekotizimining tarkibiy qismi sifatida ishlaydi. Bu esa turistlarga kompleks xizmatlar ko‘rsatish, ularning hududda qolish muddatini uzaytirish va xarajatlarini oshirish imkonini beradi.

1-jadval. Turkiya Respublikasining turizm sohasidagi asosiy ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar	2023	2024

Xorijiy turistlar soni (mln. kishi)	49,2	52,6
Turizm daromadlari (mlrd. AQSh dollari)	56,4	61,1
Turizmning YaIMdagi ulushi (%)	12,0	12,2

Manba: Turkiye Statistical Institute (TÜİK) hamda UN Tourism ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, Turkiyada turizm sektori iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri hisoblanadi. 2024-yilda mamlakatga tashrif buyurgan xorijiy turistlar soni 52,6 million kishiga yetgan bo'lib, bu 2023-yilga nisbatan 6,9 foizga oshgan. Shu bilan birga, turizm daromadlari 61,1 milliard AQSh dollarini tashkil etgan. Mazkur natijalar turizm va mehmondo'stlik xizmatlarining klasterlashuv darajasi yuqori ekanligini ko'rsatadi[4].

Tahlillar natijasida, Turkiya tajribasining eng muhim jihati turizm obyektlari, mehmondo'stlik korxonalari, transport tizimi va xizmat ko'rsatish subyektlarining yagona klaster mexanizmi asosida boshqarilishidir. Bu esa hududiy turizmning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi[5].

Endi O'zbekiston Respublikasining turizm va mehmondo'stlik sohasidagi holatini ko'rib chiqamiz.

So'nggi yillarda O'zbekistonda turizmni rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Viza rejimining soddalashtirilishi, yangi turizm yo'nalishlarining tashkil etilishi, mehmondo'stlik infratuzilmasining kengayishi hamda ichki turizmni rag'batlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijasida mamlakatning turistik jozibadorligi sezilarli darajada oshdi.

Ayniqsa, Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent va Farg'ona vodiysi hududlarida turizm infratuzilmasining rivojlanishi kuzatilmoqda. Shu bilan birga, ko'plab hududlarda turistik resurslardan foydalanish samaradorligi hali ham to'liq darajada emas.

2-jadval. O'zbekiston Respublikasining turizm sohasidagi asosiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	2023	2024
Xorijiy turistlar soni (mln. kishi)	6,6	8,2
Turizm xizmatlari eksporti (mlrd. AQSh dollari)	2,14	3,52
Ichki turistlar soni (mln. kishi)	7,8	8,8

O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

Jadval ma'lumotlari O'zbekistonda turizm sohasining barqaror o'sish sur'atlariga ega ekanligini ko'rsatadi. Xususan, 2024-yilda mamlakatga tashrif buyurgan xorijiy turistlar soni 8,2 million kishiga yetgan bo'lib, bu 2023-yildagi ko'rsatkichdan sezilarli darajada yuqori hisoblanadi. Shu bilan birga, turizm xizmatlari eksporti hajmi 3,52 milliard AQSh dollariga yetgan. Mazkur natijalar turizm infratuzilmasi va mehmondo'stlik xizmatlarining rivojlanayotganligini ko'rsatadi.

Biroq turizm salohiyatining mavjud imkoniyatlari bilan taqqoslaganda, xizmatlar eksporti, turistlarning o'rtacha qolish muddati va turizm xarajatlari

bo'yicha ko'rsatkichlar hali ham yetarli darajada emas. Bu esa turistik-rekreations klasterlarni rivojlantirish va mehmondo'stlik xizmatlarini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

3-jadval. Turkiya va O'zbekistonning turizm ko'rsatkichlari qiyosiy tahlili (2024-yil)

Ko'rsatkichlar	Turkiya	O'zbekiston
Xorijiy turistlar soni (mln. kishi)	52,6	8,2
Turizm daromadi (mlrd. AQSh dollari)	61,1	3,52
Turizmning YaIMdagi ulushi (%)	12,2	5,0–5,5
Turizm infratuzilmasi rivojlanish darajasi	Yuqori	O'rta
Raqamli turizm xizmatlari	Yuqori	Rivojlanmoqda

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, mazkur farqning asosiy sababi turizm va mehmondo'stlik subyektlari o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning yetarlicha rivojlanmaganligi, hududiy turizm brendlarining zaifligi hamda klaster boshqaruvi mexanizmlarining to'liq shakllanmaganligidir.

Shu sababli Turkiya tajribasini o'rganish asosida O'zbekistonda turistik-rekreations klasterlar faoliyatini rivojlantirish va mehmondo'stlik xizmatlarini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Turistik-rekreations klasterlar asosida mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirishdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'nalishlari

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda turizm sohasida sezilarli ijobiy natijalarga erishilgan bo'lishiga qaramasdan, hududlarning turizm salohiyatidan foydalanish samaradorligi hali ham mavjud imkoniyatlarga to'liq mos kelmaydi. Ayniqsa, turistik obyektlar, mehmondo'stlik korxonalari va xizmat ko'rsatish subyektlari o'rtasidagi integratsiyaning sustligi turizmning iqtisodiy samaradorligini cheklab qo'yimoqda.

Tadqiqot natijalari asosida turistik-rekreations klasterlar asosida mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirishga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

4-jadval. Turistik-rekreations klasterlarni rivojlantirishdagi asosiy muammolar va taklif etilayotgan yechimlar

Muammo	Tavsifi	Taklif etilayotgan yechim
Xizmatlar integratsiyasining sustligi	Mehmonxona, restoran, transport va turistik obyektlar o'rtasidagi hamkorlik yetarli emas	Hududiy turistik klasterlar koordinatsiya markazini tashkil etish
Hududiy turizm brendining shakllanmaganligi	Turistik mahsulotlar yagona brend ostida targ'ib qilinmayapti	Viloyat destinatsiya brendlarini yaratish

Raqamli xizmatlarning rivojlanmaganligi	Onlayn bron qilish va axborot tizimlari cheklangan	Yagona raqamli turizm platformasini yaratish
Servis sifati bo'yicha tafovutlar	Mehmondo'stlik xizmatlari standartlari bir xil emas	Xalqaro standartlar asosida sertifikatlashtirish tizimini joriy etish
Turistik mahsulotlarning paketlanmaganligi	Turistlar uchun kompleks xizmatlar taklifi kam	Integratsiyalashgan turistik paketlarni ishlab chiqish

Yuqoridagi jadvalda keltirilgan har bir muammo hududiy turizm rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ularni alohida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Birinchi muammo – xizmatlar integratsiyasining sustligidir. Hozirgi vaqtda ko'plab hududlarda mehmonxonalar, restoranlar, transport korxonalari, gidlik xizmatlari va turistik obyektlar o'zaro mustaqil faoliyat yuritmoqda. Natijada turist yagona xizmatlar tizimiga emas, balki tarqoq xizmatlar majmuasiga duch keladi. Turkiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, turistik klaster doirasida barcha xizmat ko'rsatuvchi subyektlarning hamkorligi turistlarning qoniqish darajasini sezilarli oshiradi. Shu sababli hududiy turizm klasterlarini boshqaruvchi koordinatsiya markazlarini tashkil etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Ikkinchi muammo – hududiy turizm brendlarining yetarli shakllanmaganligidir. Hozirgi kunda O'zbekiston turizm bozori asosan Samarqand, Buxoro va Xiva kabi tarixiy markazlar bilan bog'lanadi. Biroq viloyatlarning o'ziga xos turistik qiyofasi va marketing konsepsiyasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, har bir hududning tarixiy, madaniy va rekreatsion xususiyatlarini aks ettiruvchi destinatsiya brendlarini yaratish turistik oqimlarni diversifikatsiya qilish imkonini beradi.

Uchinchi muammo – raqamli turizm xizmatlarining rivojlanish darajasi pastligidir. Zamonaviy turistlar sayohatni rejalashtirish jarayonida internet va mobil ilovalardan keng foydalanadi. Shu sababli mehmonxonalar, ekskursiyalar, transport va boshqa xizmatlarni birlashtiruvchi yagona elektron platformani yaratish zarur. Bunday platforma turistlarga qulaylik yaratish bilan birga, hududiy turizm xizmatlarini samarali targ'ib qilish imkonini beradi.

To'rtinchi muammo – servis sifati bo'yicha hududlar o'rtasidagi tafovutlarning mavjudligidir. Ayrim hududlarda xizmat ko'rsatish sifati xalqaro talablarga mos bo'lsa, boshqalarida bu ko'rsatkich ancha past darajada qolmoqda. Bu esa turistlarning umumiy taassurotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli mehmondo'stlik korxonalarini xalqaro standartlar asosida sertifikatlashtirish va muntazam monitoring tizimini joriy etish maqsadga muvofiqdir.

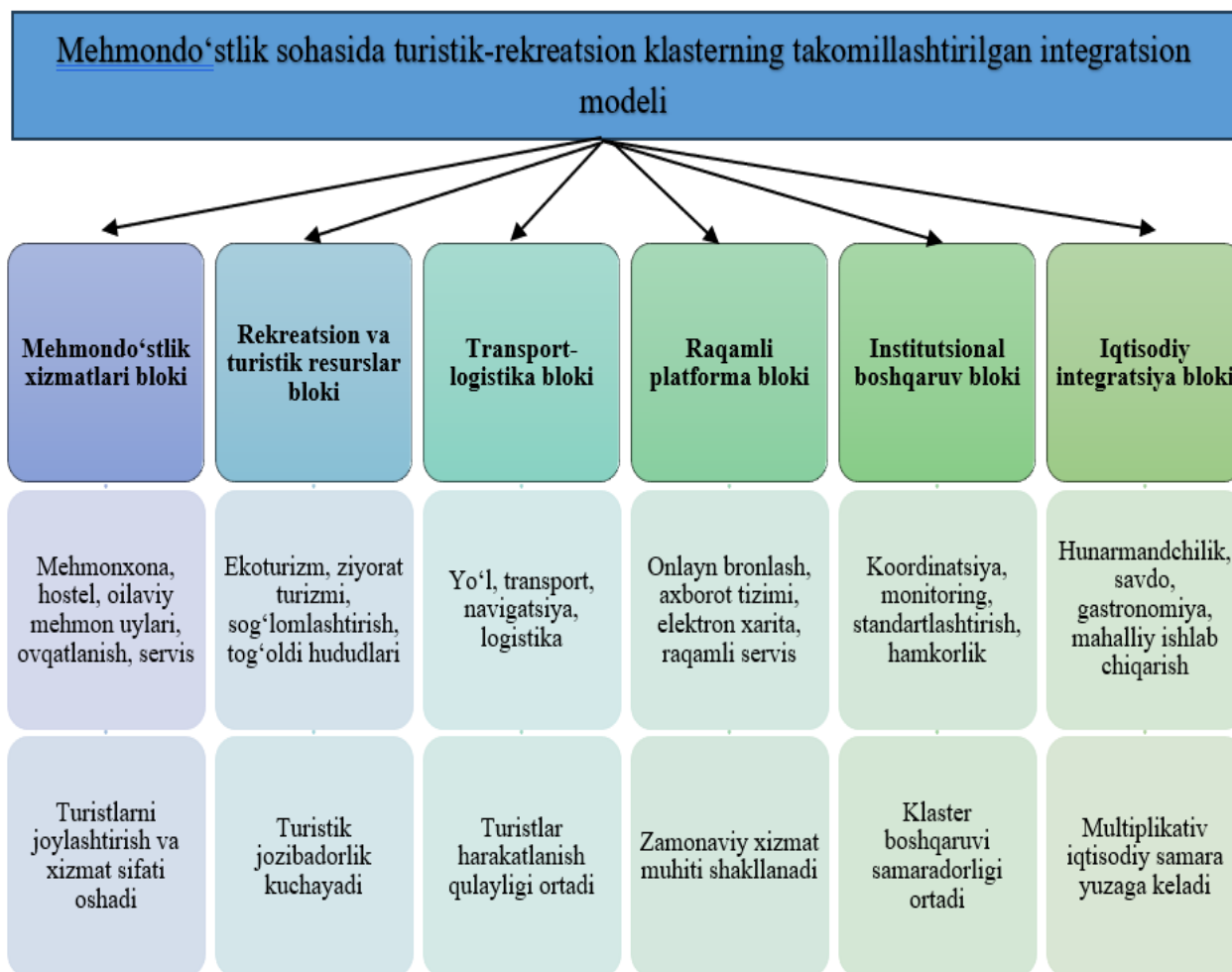
Beshinchi muammo – turistik mahsulotlarning kompleks paketlar shaklida taklif qilinmasligidir. Ko'plab hollarda turist transport, joylashtirish, ekskursiya va ovqatlanish xizmatlarini alohida izlashga majbur bo'ladi. Klaster yondashuvi

asosida shakllantirilgan turistik paketlar esa turist xarajatlarini oshirish va hududda qolish muddatini uzaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanishning takomillashtirilgan konseptual modeli ishlab chiqildi. Mazkur model beshta asosiy blokdan iborat:

- turistik resurslar bloki;
- mehmondo'stlik xizmatlari bloki;
- transport-logistika bloki;
- raqamli marketing va kommunikatsiyalar bloki;
- boshqaruv va investitsiyalar bloki.

Mazkur bloklarning o'zaro integratsiyasi hududiy turizmning barqaror rivojlanishini ta'minlash bilan birga, turistik xizmatlar hajmini oshirish, turistlarning hududda qolish muddatini uzaytirish hamda turizm daromadlarini ko'paytirish imkonini beradi[6].

1-rasm. Hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanishda turistik-rekreatsion klasterlar asosida mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish modeli (muallif ishlanmasi)

1-rasmda hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanishda turistik-rekreatsion klasterlar asosida mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirishning takomillashtirilgan modeli keltirilgan. Mazkur model turizm va mehmondo'stlik sohasining o'zaro bog'liq elementlarini yagona tizimga integratsiyalashga

asoslangan. Modelning birinchi bloki turistik va rekreatsion resurslarni qamrab olib, hududning tabiiy, tarixiy va madaniy salohiyatidan samarali foydalanishni nazarda tutadi. Ikkinchi blok mehmondo'stlik xizmatlari tizimini o'z ichiga olib, turistlarni joylashtirish, ovqatlantirish va ularga sifatli servis xizmatlarini ko'rsatishga qaratilgan.

Shuningdek, modelda transport-logistika infratuzilmasi, raqamli marketing va kommunikatsiyalar hamda institutsional boshqaruv mexanizmlarining o'zaro uyg'unligi ta'minlangan. Ushbu elementlarning integratsiyalashuvi natijasida hududning turistik jozibadorligi ortadi, xizmatlar sifati yaxshilanadi, turistlar oqimi ko'payadi va iqtisodiy multiplikativ samara yuzaga keladi. Muallifning fikricha, mazkur modelni amaliyotga joriy etish hududlarda turizm va mehmondo'stlik sohasining barqaror rivojlanishini ta'minlash hamda turizmning hududiy iqtisodiyotdagi ulushini oshirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, turistik-rekreatsion klasterlar asosida tashkil etilgan mehmondo'stlik tizimi O'zbekiston hududlarida mavjud turistik resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishning eng istiqbolli mexanizmlaridan biri hisoblanadi[7].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanishda turistik-rekreatsion klasterlar va mehmondo'stlik xizmatlarining o'zaro integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- hududiy turistik klasterlarni shakllantirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish;
- destinatsiya marketing markazlarini tashkil etish;
- yagona raqamli turizm platformasini yaratish;
- mehmondo'stlik xizmatlarini xalqaro standartlar asosida sertifikatlashtirish;
- oilaviy mehmon uylari va kichik biznes subyektlarini klaster tizimiga keng jalb qilish;
- turizm va mehmondo'stlik sohasi uchun malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish;
- davlat-xususiy sheriklik asosida turizm infratuzilmasiga investitsiyalarni jalb etishni kengaytirish.

Ushbu takliflarning amaliyotga joriy etilishi hududlarning turistik jozibadorligini oshirish, xizmatlar sifati va turizm daromadlarini ko'paytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish hamda turizmning hududiy iqtisodiyotdagi ulushini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UN Tourism. International Tourism Highlights. – Madrid: UN Tourism, 2024.
2. OECD. Tourism Trends and Policies 2024. – Paris: OECD Publishing, 2024.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son Farmoni. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida. – Toshkent, 2023.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida turizm va xizmatlar sohasi ko'rsatkichlari. – Toshkent, 2025.

5. Hall C.M. Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships. – 3rd ed. – London: Routledge, 2019. – 352 p.
6. Kotler P., Bowen J., Makens J. Marketing for Hospitality and Tourism. – 8th ed. – New York: Pearson Education, 2021. – 704 p.
7. Namangan viloyati statistika boshqarmasi. Namangan viloyatining asosiy ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari. – Namangan, 2025.

PRIORITY DIRECTIONS FOR THE EFFECTIVE UTILIZATION OF REGIONAL TOURISM POTENTIAL AND DEVELOPMENT OF HOSPITALITY SERVICES IN UZBEKISTAN

Mohinur Ismoilova

Master's student of Namangan State University

Abstract. Ensuring balanced regional development has become one of the major priorities of economic policy in modern economies. This article examines the role of regional economic potential in achieving sustainable development and reducing territorial disparities in Uzbekistan. Particular attention is paid to differences in investment activity, infrastructure development, labor resources, and economic specialization among regions. The study analyzes the main factors influencing regional competitiveness and proposes strategic directions aimed at strengthening economic potential in less-developed territories. Based on international experience and contemporary regional development approaches, recommendations are developed to improve regional competitiveness, increase investment attractiveness, and ensure sustainable socio-economic growth.

Keywords: regional development, economic potential, territorial disparities, sustainable development, regional competitiveness, investment policy, infrastructure, human capital.

INTRODUCTION

The achievement of sustainable economic growth increasingly depends on the effective utilization of regional economic potential. In contemporary conditions, regions serve not only as administrative units but also as independent economic systems capable of generating investment, employment, innovation, and competitive advantages. Therefore, reducing territorial disparities and strengthening regional competitiveness have become essential objectives of national development strategies worldwide [1].

Regional economic potential is commonly understood as the aggregate capacity of a territory to generate economic growth through the efficient utilization of its natural resources, human capital, production infrastructure, innovation capabilities, and institutional environment [2]. The level of regional development directly influences national economic performance, social stability, and the overall quality of life.

In recent years, Uzbekistan has implemented comprehensive reforms aimed at accelerating regional development and improving territorial competitiveness. Particular emphasis has been placed on investment attraction, infrastructure modernization, digital transformation, and support for entrepreneurship. These

measures have created favorable conditions for economic growth across many regions. Nevertheless, significant differences remain in terms of industrial development, income generation, employment opportunities, and investment activity [3].

International experience demonstrates that persistent territorial disparities can limit economic efficiency, increase social inequality, and reduce national competitiveness. According to OECD studies, balanced regional development contributes to more sustainable economic growth and enhances the resilience of national economies against external shocks [4]. Consequently, identifying mechanisms for assessing regional economic potential and developing effective strategies for reducing territorial disparities represents an important scientific and practical task.

The purpose of this study is to evaluate the factors affecting regional economic potential in Uzbekistan and to identify strategic directions for reducing territorial disparities within the framework of sustainable development objectives.

CURRENT STATE OF REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

Regional development has become one of the key priorities of Uzbekistan's economic policy during recent years. Large-scale reforms aimed at accelerating economic modernization, improving investment attractiveness, and supporting entrepreneurship have created favorable conditions for strengthening regional economic potential. At the same time, the level of socio-economic development varies considerably across the country's regions, indicating the existence of territorial disparities that require systematic policy interventions.

According to official statistics, regional economic performance in Uzbekistan remains uneven. Tashkent City, Tashkent Region and Navoi Region continue to account for a substantial share of national economic output, while several peripheral territories demonstrate lower levels of industrial activity and investment attraction. This situation indicates a concentration of economic resources in a limited number of growth centers and confirms the existence of territorial disparities requiring targeted policy measures [3].

The Fergana Valley regions, including Namangan, Andijan and Fergana, possess considerable demographic and entrepreneurial potential. However, their contribution to national economic output remains lower than that of the country's leading industrial and financial centers. This indicates that existing regional resources are not yet fully transformed into sustainable economic advantages, highlighting the need for more effective regional development policies.

Furthermore, official statistics show that Tashkent City accounted for more than 20 percent of the national GDP contribution, highlighting the unequal distribution of production capacity and investment activity across regions [3]. Such disparities emphasize the necessity of strengthening regional competitiveness and improving economic opportunities in less-developed territories.

The economic performance of regions is largely determined by their industrial structure, availability of natural resources, infrastructure quality, labor force characteristics, and investment activity. Economically advanced territories such as

Tashkent City, Tashkent Region, Navoi, and Samarkand demonstrate relatively higher indicators of industrial production, service sector development, and foreign investment attraction. These regions possess more diversified economic structures and stronger integration into national and international markets [3].

In contrast, several peripheral regions continue to face challenges related to insufficient industrial diversification, limited investment inflows, lower labor productivity, and underdeveloped infrastructure. Such disparities affect income levels, employment opportunities, and overall regional competitiveness. Consequently, differences in economic performance among regions remain one of the major obstacles to balanced national development.

Table 1

Major Factors Contributing to Territorial Disparities in Uzbekistan

Factor	Impact on Regional Development
Uneven investment distribution	Limits economic growth in peripheral regions
Infrastructure differences	Reduces business and logistics efficiency
Human capital disparities	Affects productivity and innovation capacity
Limited industrial diversification	Increases vulnerability to economic shocks
Digital development gaps	Restricts competitiveness and market access

Source: developed by the author based on OECD, World Bank and Statistics Agency reports [2;3;4].

Another important indicator of regional economic potential is investment attractiveness. Foreign direct investment contributes to technological modernization, job creation, and productivity growth. However, investment distribution across regions remains uneven. Investors generally prefer territories with developed infrastructure, larger markets, and better institutional conditions. This tendency often reinforces existing regional inequalities and limits development opportunities for less-developed areas [4].

The concentration of foreign investment also reflects existing regional inequalities. According to official statistics, as of July 2024 there were 13,880 enterprises with foreign investment participation operating in Uzbekistan. Of these, 9,116 enterprises were located in Tashkent City and 1,563 in Tashkent Region, while several other regions accounted for only a small share of foreign-invested enterprises [6]. Such disproportions demonstrate the uneven geographical distribution of investment resources and underline the importance of targeted regional investment policies.

Human capital development also plays a significant role in determining regional competitiveness. Regions with stronger educational institutions, higher levels of professional qualifications, and better access to knowledge-intensive activities demonstrate greater economic adaptability. According to the World Bank,

investments in education and skills development generate substantial long-term benefits for regional economic performance and social welfare [2].

Furthermore, the rapid expansion of digital technologies is creating new opportunities for regional development. Digital infrastructure facilitates access to information, improves business efficiency, and enables local enterprises to participate more actively in national and global value chains. Consequently, digital transformation has become an essential component of modern regional development strategies.

The existing disparities among regions suggest that economic potential is not utilized equally throughout the country. Therefore, effective assessment mechanisms and evidence-based policy measures are required to ensure a more balanced distribution of economic opportunities and sustainable regional growth.

STRATEGIC DIRECTIONS FOR REDUCING TERRITORIAL DISPARITIES AND STRENGTHENING REGIONAL COMPETITIVENESS

The reduction of territorial disparities requires the implementation of a comprehensive regional development policy that considers the unique economic characteristics and competitive advantages of each region. Modern regional development approaches emphasize that sustainable economic growth cannot be achieved through uniform policy measures alone. Instead, development strategies should be differentiated according to the resource potential, industrial specialization, demographic structure, and investment opportunities of individual territories.

One of the most important strategic directions is the promotion of region-specific economic specialization. International experience demonstrates that regions achieve higher competitiveness when economic activities are developed based on their comparative advantages. For instance, industrially developed territories may focus on manufacturing and technological innovation, while regions possessing rich natural and cultural resources can strengthen tourism, agriculture, and service industries. Such specialization allows regions to utilize available resources more efficiently and generate higher value-added production [4].

Investment policy also plays a decisive role in reducing regional inequalities. The creation of favorable investment conditions in less-developed regions can contribute significantly to economic modernization and employment growth. In this regard, special economic zones, industrial parks, investment incentives, and public-private partnership mechanisms should be expanded. Particular attention should be paid to infrastructure projects capable of improving connectivity between economically advanced and lagging regions. Improved transportation and logistics networks facilitate market access, reduce production costs, and stimulate business activity [3].

Another important strategic priority involves strengthening human capital development. The quality of education, professional training, and labor force skills directly influences regional productivity and competitiveness. Therefore, regional authorities should encourage cooperation between higher education institutions, research centers, and business entities. Such cooperation can improve workforce qualifications and ensure that educational programs correspond to labor market

requirements. Moreover, investments in human capital contribute not only to economic growth but also to social inclusion and long-term sustainability [2].

Digital transformation represents another effective instrument for reducing territorial disparities. The expansion of broadband internet access, digital public services, and e-commerce platforms creates new opportunities for entrepreneurship and innovation in remote territories. Digital technologies help overcome geographical barriers, improve access to information, and facilitate participation in broader economic networks. Consequently, the integration of digital solutions into regional development policies should be considered a strategic priority for Uzbekistan.

Environmental sustainability should also occupy a central position in regional development strategies. The adoption of green economy principles, renewable energy technologies, and resource-efficient production methods can simultaneously support economic growth and environmental protection. Sustainable development requires balancing economic objectives with ecological considerations in order to preserve resources for future generations [5].

Based on the conducted analysis, a conceptual framework for strengthening regional economic potential can be proposed. This framework includes five interconnected pillars: economic diversification, investment attraction, infrastructure modernization, human capital development, and digital transformation. The coordinated implementation of these measures can significantly improve regional competitiveness and contribute to a more balanced distribution of economic opportunities throughout the country.

AUTHOR'S PERSPECTIVE

From the author's perspective, the reduction of territorial disparities in Uzbekistan requires the formation of a region-oriented development model based on economic specialization, investment support, digital transformation, infrastructure modernization, and human capital development. Each region should formulate its own development strategy according to its comparative advantages and resource potential. In particular, industrial regions should focus on technological modernization and manufacturing competitiveness, while regions with strong cultural and natural resources should prioritize tourism and service-sector expansion.

The author also believes that strengthening interregional economic cooperation and improving transport-logistics connectivity can significantly accelerate balanced regional growth. Such an approach would not only increase regional competitiveness but also ensure a more efficient utilization of national economic potential and contribute to the achievement of sustainable development objectives.

CONCLUSION

The conducted study demonstrates that regional economic potential plays a crucial role in ensuring sustainable national economic development. The effectiveness of regional development policies directly influences investment attractiveness, employment creation, income generation, and overall economic

competitiveness. Therefore, the assessment and efficient utilization of regional economic resources should remain among the primary priorities of economic policy.

The analysis revealed that despite significant economic reforms implemented in Uzbekistan, considerable territorial disparities continue to exist among regions. These differences are primarily associated with variations in infrastructure quality, investment activity, industrial diversification, innovation capacity, and human capital development. Such imbalances limit the full realization of regional economic potential and create obstacles to balanced socio-economic growth.

The study also confirms that economic diversification, investment promotion, infrastructure modernization, human capital enhancement, and digital transformation constitute the main drivers of sustainable regional development. International experience indicates that successful regional policies are based on the effective integration of these factors within a comprehensive development framework.

Furthermore, the research highlights the importance of adopting a place-based development approach that considers the specific characteristics and competitive advantages of individual regions. Such an approach would enable local authorities to formulate more effective development strategies, improve resource allocation efficiency, and strengthen regional competitiveness.

In conclusion, reducing territorial disparities and strengthening regional economic potential require coordinated efforts from national and local authorities, private sector actors, and educational institutions. The implementation of integrated regional development strategies can contribute to a more balanced distribution of economic opportunities, increased living standards, and the achievement of sustainable development goals in Uzbekistan.

References

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-158 dated September 11, 2023. On the Strategy "Uzbekistan – 2030". – Tashkent, 2023.
2. World Bank. World Development Report 2024: Development in the Digital Age. – Washington, DC: World Bank, 2024.
3. Statistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan. Socio-Economic Development of Regions of Uzbekistan. – Tashkent, 2024.
4. OECD. Regional Development Policy Outlook 2023. – Paris: OECD Publishing, 2023.
5. United Nations Development Programme (UNDP). Human Development Report 2024. – New York: UNDP, 2024.
6. Soliyev A.S. Regional Economics. – Tashkent: Iqtisodiyot Publishing House, 2021.

MAJBURIYATLARNI MOLİYAVIY HISOBOTDA TO'G'RI AKS ETTIRISHNING XALQARO STANDARTLARDAGI YONDASHUVLARI

Butunov Shaymardan Berdiyevich

Qarshi davlat texnika universiteti

katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada majburiyatlarni moliyaviy hisobotlarda to'g'ri aks ettirish bo'yicha xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS)da belgilangan yondashuvlar o'rganilgan. Jumladan, majburiyatlarni e'tirof etish, baholash, guruhlash va moliyaviy hisobotlarda taqdim qilishning nazariy hamda amaliy jihatlari tahlil etilgan. SHu bilan birga, korxonalarda majburiyatlar hisobini yuritishda MHXS talablarining o'ri va milliy buxgalteriya hisobi tizimini takomillashtirishga doir masalalar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: majburiyatlar, moliyaviy hisobot, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, baholash, tan olish, qarz majburiyatlari, buxgalteriya hisobi, kreditorlik qarzi.

Jahon iqtisodiyoti jadal globallashtayotgan sharoitda korxonalar moliyaviy hisobotlarining shaffofligi va ishonchligini ta'minlash tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, moliyaviy hisobotlarda majburiyatlarni aniq va to'g'ri aks ettirish investorlar, kreditorlar hamda boshqa manfaatdor sub'ektlarga ishonchli axborot yetkazishda muhim o'rin tutadi. SHu sababli, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS) asosida majburiyatlarni hisobga olish va hisobotlarda ifodalash masalalari dolzarb hisoblanadi.

MHXS talablariga ko'ra, majburiyatlar - bu korxonaning avvalgi xo'jalik operatsiyalari va voqealari natijasida yuzaga kelgan hamda kelgusida iqtisodiy resurslarning chiqib ketishiga sabab bo'ladigan majburiyatlardir. Ularning to'g'ri baholanishi va moliyaviy hisobotda xolis aks ettirilishi korxona moliyaviy natijalarining haqqoniyligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish muddatlari hamda ularning tarkibi va mazmuni to'g'risida"gi Nizomda moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot shakli belgilangan.

1-jadval

Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotning shaklida majburiyatlarning aks ettirilishi

Ko'rsatkichlar nomi	Satr kodi *	Izoh** (t artib raqami)	20__ y. _holatig a	20__ y. _holatig a
Majburiyatlar		x	x	x
Uzoq muddatli majburiyatlar	0600	x	x	x
Savdo va boshqa uzoq muddatli kreditorlik qarzlari	0610			
Ijara bo'yicha uzoq muddatli majburiyatlar	0620			

Xaridorlar bilan shartnomalar bo'yicha uzoq muddatli majburiyat	0630			
Uzoq muddatli baholangan majburiyatlar	0640			
Xodimlarning uzoq muddatli daromadlari	0650			
Kechiktirilgan daromadlar	0660			
Kechiktirilgan soliq majburiyatlari	0670			
Davlat grantlari	0680			
Amortizatsiyalangan qiymat bo'yicha baholanadigan uzoq muddatli moliyaviy majburiyatlar	0690			
Foyda yoki zarar orqali haqqoniy qiymatda baholanadigan uzoq muddatli moliyaviy majburiyatlar	0700			
Boshqa uzoq muddatli moliyaviy majburiyatlar	0710			
Boshqa uzoq muddatli majburiyatlar	0720			
Jami uzoq muddatli majburiyatlar (satr. 0610+0620+0630+0640+0650+0660+0670+0680+0690+0700+0710+0720)	0730			
Joriy majburiyatlar	0800	x	x	x
Savdo va boshqa qisqa muddatli kreditorlik qarzlari	0810			
Ijara bo'yicha qisqa muddatli majburiyatlar	0820			
Xaridorlar bilan shartnomalar bo'yicha qisqa muddatli majburiyat	0830			
Qisqa muddatli baholangan majburiyatlar	0840			
Xodimlarning qisqa muddatli daromadlari	0850			
Kechiktirilgan daromadlar	0860			
Davlat grantlari	0870			
To'lanadigan dividendlar	0880			
Olingan avanslar	0890			
Foyda solig'i bo'yicha joriy majburiyatlari	0900			
Boshqa soliqlar va yig'imlar bo'yicha joriy majburiyatlar	0910			
Amortizatsiyalangan qiymat bo'yicha baholanadigan qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlar	0920			
Foyda yoki zarar orqali haqqoniy qiymatda baholanadigan qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlar	0930			
Boshqa qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlar	0940			
Boshqa qisqa muddatli majburiyatlar	0950			

Jami joriy majburiyatlar (sitr. 0810+0820+0830+0840+0850+0860+0870+0880+0890+0900+0910+0920+0920+0940+0950)	0960			
Sotish uchun mo'ljallangan hisobdan chiqariladigan guruhlariga kiritilgan majburiyatlar	0970			
Jami majburiyatlar (sitr. 0730+0960+0970)	0980			
Jami xususiy kapital va majburiyatlar (sitr. 0570+0980)	0990			

Izoh: <https://lex.uz/uz/docs/7194594?ONDATE=01.01.2025%2000>
ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan mazkur shakl bir qator o'ziga xos jihatlari bilan ahamiyatli hisoblanadi. Hisobotda xalqaro standartlar talablariga muvofiq ravishda moliyaviy majburiyatlarni yoritishga katta e'tibor berilgan. Shuningdek, moliyaviy majburiyatlarni keng qamrovda aks ettirish amaliyoti joriy etilgan. Xususan, baholangan majburiyatlar, foyda solig'iga oid kechiktirilgan majburiyatlar hamda sotish uchun mo'ljallangan chiqib ketayotgan guruhlar tarkibiga kiruvchi majburiyatlar alohida satrlarda ko'rsatilgan. MHXSga o'tgan korxonalar uchun tatbiq etilgan moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot shakli o'zining shaffofligi va xalqaro standartlar talablariga to'liq mosligi bilan ajralib turadi.

Tadqiqotlar davomida mazkur hisobot shaklini yanada MHXS talablariga moslashtirish maqsadida ayrim o'zgartishlar kiritish zarurligi aniqlandi.

Birinchidan, baholangan majburiyatlar uchun faqat uzoq muddatli majburiyatlar tarkibida 0640-sitr - "Uzoq muddatli majburiyatlar" ajratilgan bo'lib, joriy majburiyatlar qismida bunday modda nazarda tutilmagan. Vaholanki, baholangan majburiyatlarning ma'lum qismi hisobot sanasidan keyingi 12 oy ichida qoplanishi mumkin. Shu sababli, joriy majburiyatlar tarkibida ham baholangan majburiyatlarni alohida aks ettirish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi.

Ikkinchidan, xalqaro standartlarga ko'ra moliyaviy majburiyatlar tarkibiga savdo kreditorlik qarzlari, veksellar, zaymlar, obligatsiyalar, derivativlar va imtiyozli aktsiyalar bo'yicha to'lov majburiyatlari kiradi. Demak, savdo kreditorlik qarzlari ham moliyaviy majburiyatlar tarkibiga kiritiladi. Amaldagi hisobot shaklida "Amortizatsiyalangan qiymat bo'yicha baholanadigan uzoq muddatli moliyaviy majburiyatlar", "Foyda yoki zarar orqali haqqoniy qiymatda baholanadigan uzoq muddatli moliyaviy majburiyatlar" hamda "Boshqa uzoq muddatli moliyaviy majburiyatlar" kabi satrlar ajratilgan. Mazkur satrlarda qavs ichida "(savdo kreditorlik qarzlardan tashqari)" deb ko'rsatish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shu bilan birga, savdo kreditorlik qarzlardan tashqari moliyaviy majburiyatlar asosan uzoq muddatli xususiyatga ega bo'ladi, degan fikrni bildirish mumkin. Shu nuqtai nazardan, "Amortizatsiyalangan qiymat bo'yicha baholanadigan qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlar", "Foyda yoki zarar orqali haqqoniy qiymatda baholanadigan qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlar" hamda

“Boshqa qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlar” moddalarini hisobot shaklidan chiqarish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ularning o’rniga “Qisqa muddatli bank kreditlari va qarzlari” satrini kiritish to’g’riroq bo’ladi. Chunki qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlarni amortizatsiyalangan qiymat bo’yicha baholash amaliyoti keng qo’llanilmaydi, mazkur yondashuv asosan uzoq muddatli moliyaviy majburiyatlarga nisbatan tatbiq etiladi.

To’rtinchidan, 0640-satr - “Xaridorlar bilan shartnomalar bo’yicha uzoq muddatli majburiyat” hamda 0830-satr - “Xaridorlar bilan shartnomalar bo’yicha qisqa muddatli majburiyat” nomlari xalqaro standartlar mazmuniga to’liq mos kelmaydi, deb hisoblaymiz. Chunki ushbu majburiyatlarning iqtisodiy mazmuni etarlicha ochib berilmagan. 15-son MHXS “Xaridorlar bilan shartnomalar bo’yicha tushumlar” talablariga muvofiq, xaridorlardan avans to’lovlari olinganda qisqa muddatli majburiyatlar yuzaga keladi. Biroq tasdiqlangan shaklda bu holat uchun alohida 0890-satr - “Olingan avanslar” nazarda tutilgan. Ayrim holatlarda esa xalqaro standartlarda “shartnomaviy majburiyatlar” tushunchasi qo’llaniladi. T. Sattorov tomonidan 7410 - “Shartnomaviy majburiyatlar” schyotini ochish taklif etilgan. Mazkur tushuncha milliy amaliyot uchun nisbatan yangi bo’lib, uni tashkilotning xaridorga tovar yoki xizmat etkazib berish bo’yicha majburiyati sifatida izohlash mumkin. Bu majburiyat bajarilganda tashkilot xaridordan qoplama olish huquqiga ega bo’ladi.

Beshinchidan, hisobot shakliga 0650 - “Xodimlarning uzoq muddatli daromadlari” va 0850 - “Xodimlarning qisqa muddatli daromadlari” satrlari kiritilgan. Biroq ushbu ko’rsatkichlarning mazmuni, baholash usullari hamda hisobotda aks ettirish tartibi amaldagi me’yoriy-huquqiy hujjatlarda etarlicha yoritilmagan. 19-son BHXS “Xodimlarga haq to’lanishi” talablariga muvofiq moliyaviy holat to’g’risidagi hisobotda pensiya rejaları bo’yicha aktivlar, pensiya rejaları bo’yicha majburiyatlar, pensiya rejaları bo’yicha sof majburiyatlar hamda kapital tarkibida jamg’arilgan aktuar foyda aks ettirilishi lozim. Shu sababli, ushbu ko’rsatkichlarni mazkur standart talablari asosida qayta takomillashtirish zarur hisoblanadi. Mualliflar tomonidan darslikda xalqaro standartlar asosida 6530 - “Pensiya rejasi bo’yicha majburiyatlar” schyotini joriy etish bo’yicha bildirilgan takliflarni qo’llab-quvvatlash mumkin.

Shuningdek, buxgalteriya balansida “Muddati o’tgan debitorlik va kreditorlik qarzlari rasshifrovkasi”ning keltirilishi mavjud qarzdorliklarni samarali nazorat qilish, ularni undirish va to’lovlarni o’z vaqtida amalga oshirish bo’yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. Bu esa debitorlik va kreditorlik qarzlarning aylanish muddatini qisqartirishga xizmat qiladi. Debitorlik va kreditorlik qarzlari bo’yicha o’zaro solishtiruv dalolatnomalarini rasmiylashtirish esa ushbu ma’lumotlarning ishonchliligi va haqqoniyligini ta’minlashda muhim vosita hisoblanadi.

Xalqaro standartlar asosida tuzilgan O’zbekneftgaz AJning moliyaviy holat to’g’risidagi hisobotini keltiramiz (2-jadval).

2-jadval

**2022 yil 31 dekabr holatida O’zbekneftgaz AJning
konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot (mlrd. so’m)**

Ko'rsatkichlar	Izoh	2022 y	2021 y
AKTIVLAR			
Uzoq muddatli aktivlar:			
Asosiy vositalar	15	70 755	70 007
Razvedka va baholash bo'yicha aktivlar	16	919	712
Qo'shma korxonalar va assotsiatsiyalashgan kompaniyalarga investitsiyalar	17	24 472	21 148
Debitorlik qarzlari	10	1 130	27
Uzoq muddatli aktivlar uchun avanslar	15	2 593	3 200
Bog'liq tomonlarga berilgan qarzar	12	5 921	5 683
Boshqa uzoq muddatli aktivlar		291	348
Jami uzoq muddatli aktivlar		106 081	101 125
Joriy aktivlar			
Pul mablag'lari va ularning ekvivalentlari	8	2 487	2 217
Foydalanishi chegaralangan pul mablag'lari	9	239	211
Debitorlik qarzlari	10	2 775	3 131
Tovar-moddiy zaxiralar	11	2 315	3 103
Foyda solig'i bo'yicha oldindan to'lovlar		384	28
Bog'liq tomonlarga berilgan qarzar	12	707	355
Boshqa joriy aktivlar	14	1 184	1 379
Jami joriy aktivlar		11 009	11 154
Sotish uchun mo'ljallangan deb tasniflangan aktivlar	13	1 811	
JAMI AKTIVLAR		118 901	112 279
MAJBURIYATLAR VA AKTSIYADORLIK KAPITALI:			
Aktsiyadorlik kapitali			
Ustav kapitali	22	21 243	21 536
Taqsimlanmagan foyda		23 477	21 640
Hisobot valyutasiga o'tkazishdagi rezerv		14 440	13 781
Bosh kompaniyaning aktsiyadorlariga to'g'ri keladigan kapital		59 160	58 967
Nazorat qilinmaydigan qatnashish hissasi		277	234
Jami aktsiyadorlik kapitali		59 387	57 967
Uzoq muddatli majburiyatlar:			
Qarzar	20	36 466	34 410
Rezervlar	21	1 769	2 011
Muddati uzaytirilgan soliqlar bo'yicha majburiyatlar	30	3 006	2 437
Davlat subsidiyalaridan muddati uzaytirilgan daromadlar		173	173
Boshqa uzoq muddatli majburiyatlar		60	53
Jami uzoq muddatli majburiyatlar		41 434	39 084
Joriy majburiyatlar:			
Savdo va boshqa kreditorlik qarzlari	18	8 040	6 691

Qarzlar	20	7 071	6 542
To'lanadigan foyda solig'i			
Rezervlar	21	33	30
Boshqa moliyaviy majburiyatlar	10	2 401	2 205
Jami joriy majburiyatlar		18 020	16 004
Jami majburiyatlar		59 514	55 088
JAMI MAJBURIYATLAR VA AKTSIYADORLIK KAPITALI		118 501	112 279

Izoh: <https://www.ung.uz/shareholders/reports/11/sub/30/1> asosida tayyorlandi.

Soliqlar bo'yicha xarajatlar yoki daromadlarning asosiy tarkibiy qismlari moliyaviy hisobotda albatta ochiqlanishi lozim. Ushbu tarkibiy qismlarga quyidagilar kiradi:

- (a) joriy foyda solig'i bo'yicha xarajatlar yoki daromadlar;
- (b) avvalgi hisobot davrlari soliqlariga tegishli bo'lib, joriy davrda tan olingan har qanday tuzatishlar;
- (c) vaqtinchalik farqlarning yuzaga kelishi va bekor bo'lishi bilan bog'liq muddati uzaytirilgan soliqlar bo'yicha xarajatlar yoki daromadlar summasi;
- (d) soliq stavkalari o'zgarishi yoki yangi soliq turlari joriy qilinishi natijasida yuzaga kelgan muddati uzaytirilgan soliqlar bo'yicha xarajatlar yoki daromadlar;
- (e) ilgari tan olinmagan soliq zararlari, soliq kreditlari yoki o'tgan davrlardagi vaqtinchalik farqlar hisobiga joriy soliq xarajatlarini kamaytirishda foydalanilgan iqtisodiy naf summasi;
- (f) oldin tan olinmagan soliq zararlari, soliq kreditlari yoki vaqtinchalik farqlar natijasida muddati uzaytirilgan soliq xarajatlarini qisqartirishda yuzaga kelgan iqtisodiy naf summasi;
- (g) standart talablariga muvofiq avval hisobdan chiqarilgan muddati uzaytirilgan soliq aktivlarini qayta tiklash yoki hisobdan chiqarish natijasida vujudga kelgan muddati uzaytirilgan soliq xarajatlari;
- (h) 8-sonli BHMS talablariga muvofiq foyda yoki zarar tarkibida aks ettirilgan hisob siyosatidagi o'zgarishlar hamda xatolarga tegishli soliq xarajatlari yoki daromadlari.

Shu bilan birga, standartda qo'shimcha ravishda alohida ochiqlanishi zarur bo'lgan ma'lumotlar ham belgilangan.

Yuqorida keltirilgan takliflarni amaliyotga tatbiq etish majburiyatlarni tan olish, baholash va moliyaviy hisobotlarda to'g'ri aks ettirishni ta'minlaydi. SHuningdek, ularni xalqaro standartlar talablariga moslashtirish, moliyaviy hisobotning shaffofligi va ishonchliligini oshirishda muhim uslubiy ahamiyatga ega bo'lib, mamlakatimizda MHXSni samarali joriy etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksi (yangi tahriri). Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 31.12.2019 y., 02/19/SK/4256-son. <http://www.lex.uz/docs/4674902>.

2. 12-son BHXS “Foyda solig’i”
//[https://nrm.uz/contentf?doc=650006_\(ias\)_12_nalogi_na_pribyl&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana](https://nrm.uz/contentf?doc=650006_(ias)_12_nalogi_na_pribyl&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana).
3. 21-son BHMS “Xo’jalik yurituvchi sub’ektlarda buxgalteriya hisobining hisob-varaqlar rejasi va uni qo’llash bo’yicha yo’riqnoma”
4. Drujilovskaya T.Yu. Sovershenstvovanie buxgalterskogo uchyota obyazatel'stv po nalogu na pribyl' v Rossii i sblijenie ego s trebovaniyami MSFO. Jurnal Mejdunarodnyy buxgalterskiy uchyot 28 (226)-2012
5. Toshnazarov S.N. Moliyaviy buxgalteriya hisobi 2 [Matn]: darslik / Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2024 - 770 bet. 615-b.
6. 6.T. Sattorov T.T. Korxonalarda mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish jarayonlari hisobini takomillashtirish [Matn]: Monografiya / Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2025 - 158 bet.
7. Suvorov. A.V. Uchyot naloga na pribyl' //Mejdunarodnyy buxgalterskiy uchyot 3 (63) mart 2004.
8. Ostonokulov. A.A. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari asosida soliqqa tortiladigan foyda hisobining o'ziga xos xususiyatlari //“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 4, iyul'-avgust', 2016 yil
9. 2016 PricewaterhouseCoopers. Vse prava zaxishchenny. Etot material podgotovlen Akademiy PwC dlya ekzamenov DipIFR v 2020 godu. B.1903-1904 dagi uslubiy tartibi asosida ishlab chiqilgan.
10. <https://lex.uz/uz/docs/7194594?ONDATE=01.01.2025%2000>
11. <https://www.ung.uz/shareholders/reports/11/sub/30/1>

UO‘K: 657.41:657.37(575.1)

SHARTLI MAJBURIYATLARHI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Butunov Shaymardan Berdiyovich

Qarshi davlat texnika universiteti

katta o’qituvchish

Annotatsiya. Mazkur maqolada shartli majburiyatlarning huquqiy mohiyati, ularni tartibga solishning nazariy va amaliy jihatlari hamda xalqaro standartlar asosida takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Xususan, shartli majburiyatlarning vujudga kelishi, bajarilishi va bekor bo’lishiga oid normalar xalqaro tajriba hamda zamonaviy huquqiy yondashuvlar nuqtai nazaridan o’rganiladi. Shuningdek, turli davlatlar qonunchiligi va xalqaro huquqiy hujjatlardagi qoidalar qiyosiy-huquqiy tahlil qilinib, milliy qonunchilikni takomillashtirish bo’yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari shartli majburiyatlarni tartibga solishning samaradorligini oshirish, fuqarolik-huquqiy munosabatlarda huquqiy aniqlik va barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: shartli majburiyatlar, fuqarolik huquqi, xalqaro standartlar, shartnoma huquqi, majburiyatlar huquqi, huquqiy tartibga solish, qiyosiy-huquqiy tahlil, huquqiy islohotlar, xalqaro tajriba, shartnoma majburiyatlari, milliy qonunchilik, huquqiy takomillashtirish.

Buxgalteriya hisobida majburiyatlar shartli majburiyatlarni tan olish hamda ularni moliyaviy hisobotlarda ochiqlash masalasi bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Respublikamiz amaliyotida “shartli majburiyatlar” tushunchasi nisbatan yangi yoʻnalishlardan biri sanaladi. Shu sababli, ushbu tushunchaning mazmunini aniqlash, uni tan olish, baholash va moliyaviy hisobotlarda aks ettirish bilan bogʻliq metodologik jihatlar hali toʻliq shakllanmagan va oʻz yechimini topmagan.

Manbalarda quyidagicha taʼrif keltirilgan: “MHXS boʻyicha shartli majburiyat - bu kelajakda resurslarning chiqib ketishiga sabab boʻlishi mumkin boʻlgan ehtimoliy majburiyat yoki ishonchli baholashning mumkin emasligi yoki iqtisodiy foyda chiqib ketishi xavfining pastligi sababli eʼlon qilinmagan joriy majburiyatdir. Shartli majburiyatlar quyidagilarga boʻlinadi: 1) hisobot sanasida aniq va muddati belgilanmagan majburiyatlar (masalan, tugatilmagan sud muhokamasi), 2) kompaniyadan boʻlmagan kelajakdagi voqealarning qoʻshilishini yoki boʻlmay ortiq tadbirlarni tasdiqlovchi ehtimoliy majburiyatlar (masalan, kafolat majburiyatlari)”[1].

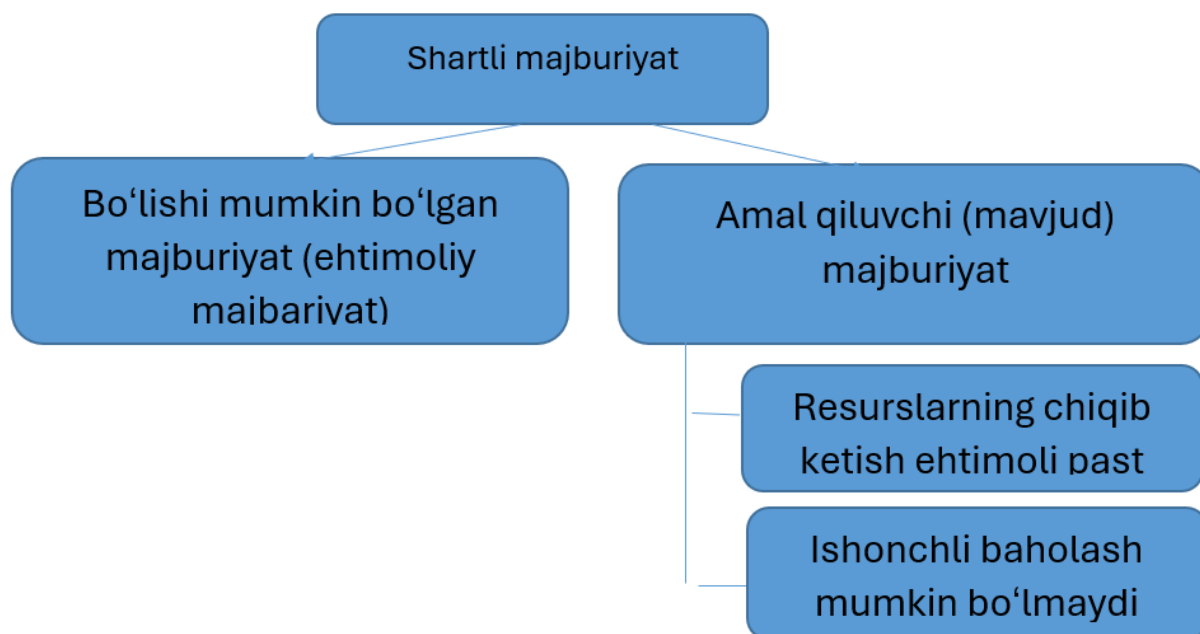
Tadqiqotchi Z.T.Farmanova shartli majburiyatlarni quyidagicha tavsiflaydi: “Shartli majburiyatlar yuzaga kelishi mumkin boʻlgan xodisa va ushbu xodisa oʻrtacha aniqlik darajasi bilan baxolansagina buxgalteriya hisobida aks ettiriladi. SHartli majburiyatga mahsulot uchun berilgan kafolatlar, qarzlar boʻyicha kafolatlar, tugatilgan zararlar, toʻlanmagan daʼvolar kiradi. Xalqaro amaliyotda koʻp uchraydigan shartli majburiyatga misol keltiradigan boʻlsak. «ABS» korxona bilan hamkorlikda ishlovchi mol yetkazib beruvchi «BBS» korxona bankdan kredit ololmadi. «ABS» korxona mol yetkazib beruvchining bank krediti qaytarilishiga kafolat berib kafil boʻldi. «ABS» korxonaning kafili natijasida bank mol yetkazib beruvchi «BBS» korxonaga kredit beradi. Natijada «ABS» korxona shartli majburiyatga ega boʻladi. Agar mol yetkazib beruvchi «BBS» korxona bank kreditini toʻlasa shartli majburiyat soʻnadi, agar kreditni toʻlamasa xaqiqiy majburiyat sifatida aks ettiriladi”[2].

Xalqaro standartda shartli majburiyatlarga quyidagicha taʼrif berilgan:

Shartli majburiyat (Contingent liability) – bu:

- a. boʻlishi mumkin boʻlgan majburiyat boʻlib, qaysiki oʻtgan hodisalar natijasida yuza keladi va uning yuz berishi aniq boʻlmagan kelgusidagi bitta yoki undan ortiq hodisalar yuz berishi yoki yuz bermasligi natijasidagi tasdiqlanishi hamda kompaniyaning toʻliq nazoratida boʻlmaydi;
- b. amal qiluvchi majburiyat, qaysiki oʻtgan hodisalar natijasida yuz beradi, tan olinmaydi, chunki deganda;
- c. majburiyatlarni bajarish uchun resurslarning iqtisodiy nafini oʻzida mujassamlantirgan qandaydir oqimlarga ehtiyojlarning yuzaga kelishi;
- d. majburiyatlarning summasi etarli darajada ishonchlilikda baholanishi mumkin boʻlmaydi

Shartli majburiyatlar balansda aks ettirilmaydi. Ularni balansdan tashqari schyotlarda hisobga olish maqsadga muvofiqdir. Shartli majburiyatlar moliyaviy hisobotlarga beriladigan ochiqqlashlarda keltirilishi lozim (1-rasm).

1-rasm. Shartli majburiyat.

Shartli majburiyatning formulasi:

Shartli majburiyat = O'tgan hodisalardan ehtimoliy majburiyat va (yoki)
Chiqib ketish ehtimoli past va (yoki) ishonchli baholab bo'lmaydi

Good Food firmasi shurma va boshqa turdagi fast-fud mahsulotlarini tayyorlash hamda sotish bilan shug'ullanadi. Korxona o'z mahsulotlarining sifati va mazasi sababli xaridorlar orasida yaxshi obro' qozongan bo'lib, doimiy ravishda mijozlar bilan gavjum hisoblanadi.

Shunga qaramay, ko'plab mijozlardan uch nafar bola ovqatdan zaharlanish alomatlari bilan shifoxonaga murojaat qilgan. Bolalarning ota-onalari zaharlanishga aynan shurma sabab bo'lgan deb hisoblab, korxonadan 30 000 000 so'm miqdorida zarar undirish talabi bilan sudga da'vo arizasi kiritishgan. Ularning advokatlari firma yetkazilgan zarar uchun kompensatsiya to'lashi lozim degan fikrda.

Biroq, Good Food firmasining yuristlari avvalgi shunga o'xshash sud amaliyoti hamda mavjud dalillarni tahlil qilib, sud ishida yutqazish ehtimolini 30 foiz, yutib chiqish ehtimolini esa 70 foiz deb baholashgan. Mazkur vaziyat bo'yicha ma'lumotlar moliyaviy hisobotlarda tegishli tartibda aks ettirilishi lozim.

Mazkur majburiyatni tan olish bo'yicha quyidagi test tekshiruvi o'tkaziladi.

Shartlar	Majburiyat mavjudligi	Resurslarning chiqib ketish ehtimoli	Ishonchli baholash	Natija
Sifatli xizmat ko'rsatish	Bor	50% dan kichik	Bor	Shartli majburiyat

Mazkur vaziyatda iqtisodiy resurslarning chiqib ketish ehtimoli 50 foizdan past bo'lgani sababli ushbu majburiyat shartli majburiyat sifatida e'tirof etiladi hamda moliyaviy hisobotlarning izoh qismida ochiqatlanadi.

Kompaniya mijozga olti oy davomida xizmat ko'rsatish majburiyatining vositachi tomonidan bajarilishi yuzasidan kafolat olgan. Kompaniya agent tomonidan da'vo yuzaga kelmasligiga ishonadi, chunki vositachi bunday holatdan manfaatdor emas. Shunga qaramasdan, agentning o'ziga bog'liq bo'lmagan omillar tufayli mijoz oldidagi majburiyatni bajara olmaslik xavfi har qanday sharoitda ham mavjud bo'lib qoladi.

Mazkur vaziyat bo'yicha kompaniyada majburiyat yuzaga kelgan yoki kelmaganligini aniqlash talab etiladi. Ushbu holatning yakuniy natijasi mijoz tomonidan olti oy davomida da'vo arizasi berilishi yoki berilmasligiga bog'liq bo'ladi.

Kompaniyaga xaridor tomonidan 550 000 000 so'm miqdorida da'vo bildirilgan. Kompaniya yuristlari vaziyatni batafsil tahlil qilib, jarima sanksiyalari sezilarli emasligi, da'vogarda yetarli darajada asoslangan dalillar mavjud emasligi, shartnoma shartlari to'liq bajarilgani hamda mahsulot sifati xalqaro standartlar talablariga mos kelishini ta'kidlashgan.

Shunga qaramay, mazkur da'vo har qanday holatda ham kompaniya tomonidan shartli majburiyat sifatida baholanishi va moliyaviy hisobotning izohlar qismida tegishli tarzda ochiqlanishi lozim.

Obremenital kontraktlar (66-69§) – bu shunday kontraktlarki, qaysiki ushbu kontrakt bo'yicha majburiyatlarni bajarishga oid bo'lgan chetlab o'tib bo'lmaydigan xarajatlar uni bajarishdan kutilayotgan iqtisodiy naflardan oshib ketadi (2-rasm).

2-rasm. Obremenital kontraktlar xususiyati.

Chetlab o'tishning imkoni bo'lmagan xarajatlar kontraktni bajarish uchun talab etiladigan eng kam sof xarajatlar hamda shartnoma bajarilmagan holatda to'lanishi lozim bo'lgan kompensatsiya va jarimalar summasidan iborat bo'ladi.

Agar kompaniyada zarar keltiruvchi (obremenitel) kontraktlar mavjud bo'lsa, ushbu kontraktlar bo'yicha yuzaga keladigan majburiyatlar baholanadigan majburiyat sifatida e'tirof etilishi va tegishli tartibda o'lchanishi talab etiladi.

Laing Alarko JV qo'shma korxonasi, ya'ni Laing hamda Alarko qurilish kompaniyalari hamkorligida tashkil etilgan korxona, mahalliy hokimiyat talabi asosida smeta qiymati 550 ming AQSh dollariga teng bo'lgan qurilish loyihasini amalga oshirish majburiyatini olmoqda. Ushbu loyiha kompaniyaning yangi bozordagi mavqeini mustahkamlash nuqtayi nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi.

Buyurtmachi mazkur loyiha uchun 350 ming AQSh dollari miqdorida to'lov amalga oshirilishini ma'lum qilgan. Agar shartnoma imzolansa, u zarar keltiruvchi (obremenitel) kontrakt sifatida baholanadi, chunki shartnomani bajarish bilan bog'liq xarajatlar undan olinadigan iqtisodiy manfaatdan yuqori hisoblanadi.

Shu sababli, kompaniya 200 ming AQSh dollari (550 ming – 350 ming) miqdoridagi majburiyatni baholashi hamda uni baholanadigan majburiyat sifatida moliyaviy hisobda tan olishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Дружиловская Т.Ю. Совершенствование бухгалтерского учёта обязательств по налогу на прибыль в России и сближение эго с требованиями МСФО. Журнал Международный бухгалтерский учёт 28 (226)-2012
2. Остонокулов. А.А. Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари асосида солиққа тортиладиган фойда ҳисобининг ўзига хос хусусиятлари //“Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 4, июль-август, 2016 йил
3. Суворов. А.В. Учёт налога на прибыль //Международный бухгалтерский учёт 3 (63) март 2004.
4. Эргашева В.А. Мажбуриятлар ҳисобининг назарий асослари // republican scientific and practical conference “current problems of economics and accounting in the green economy and their solutions”, november 28, 2025
5. Фарманова З.Т. (2024) Шартли мажбуриятлар ва шартли активларни молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида такомиллаштириш //Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali vol.4Issue07|pp.228-234|ISSN:2181-1865Availableonline<https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

CRITICAL ASPECTS OF DESIGNING TAX POLICY IN ACCORDANCE WITH WTO PRINCIPLES

Saitkulov Sukhrob Shavkatovich

TDIU is an independent researcher.

s.saitkulov9000@gmail.com

ABSTRACT. This conference paper examines the critical aspects of designing national tax policy in accordance with the principles of the World Trade Organization (WTO). In the context of globalization, increasing international trade integration, and the growing role of tax competition, WTO-compatible tax policy has become an important prerequisite for sustainable economic development and successful participation in global markets. The study analyzes the theoretical foundations of WTO-oriented tax policy, including the principles of non-discrimination, transparency, neutrality, national treatment, and most-favored-nation treatment. Particular attention is paid to the relationship between indirect taxation, especially value-added tax (VAT), customs duties, border tax adjustments, and trade liberalization. The paper also evaluates the challenges faced by developing and transition economies in adapting domestic tax systems to WTO standards. Using comparative and institutional analysis, the research identifies key policy directions for improving tax administration and reducing trade distortions while maintaining fiscal sustainability. The findings indicate that effective tax policy design within the

WTO framework requires balancing revenue generation objectives with international competitiveness, investment attractiveness, and equitable taxation principles.

KEYWORDS: WTO, tax policy, value-added tax, trade liberalization, fiscal policy, non-discrimination, customs duties, international taxation, Uzbekistan.

INTRODUCTION

The process of economic globalization has significantly increased the importance of harmonizing domestic tax systems with international trade regulations. The World Trade Organization (WTO) establishes a rules-based framework governing international trade relations, including important provisions affecting national taxation systems. Countries seeking deeper integration into global trade networks must ensure that their tax policies comply with WTO principles and do not create hidden trade barriers or discriminatory practices. Tax policy plays a central role in shaping economic incentives, fiscal sustainability, and investment attractiveness. However, poorly designed tax systems may distort trade flows, create unfair competitive advantages, and generate conflicts with international obligations. In particular, taxation measures related to exports, imports, subsidies, excise taxes, and value-added taxes frequently intersect with WTO disciplines. For transition and developing economies, WTO accession often requires substantial reforms in customs administration, indirect taxation, and fiscal transparency. Such reforms aim to improve neutrality, reduce distortions, and increase the predictability of the business environment. Therefore, designing WTO-compatible tax policy represents not only a legal obligation but also an important component of modern economic governance[1.p. 97].

The relationship between taxation and international trade has been widely analyzed in economic literature. Ebrill, Keen, Bodin, and Summers emphasized the importance of broad-based value-added taxation systems in minimizing trade distortions and improving fiscal efficiency. Bird and Gendron argued that modern VAT systems are more compatible with global trade liberalization because they ensure neutrality between domestic and imported products. The OECD has repeatedly highlighted that transparent and predictable tax systems improve investment climate and facilitate international economic integration. IMF studies further demonstrate that trade liberalization often requires compensatory domestic tax reforms to maintain fiscal revenues after tariff reductions. WTO analytical reports also underline that tax discrimination between domestic and foreign goods may violate the principles of national treatment and most-favored-nation treatment. Several scholars have additionally focused on the challenges faced by developing economies. Transition countries often experience difficulties in balancing revenue mobilization with competitive tax regimes. In many cases, weak tax administration, extensive exemptions, and selective incentives undermine both fiscal sustainability and compliance with WTO commitments[2.p.112].

WTO Principles and Tax Policy Design

The WTO framework contains several fundamental principles directly relevant to tax policy design. Among them, the principle of non-discrimination represents the cornerstone of WTO law. This principle includes the Most-Favored-

Nation (MFN) treatment and National Treatment obligations. The MFN principle requires countries to provide equal trade advantages to all WTO members. In taxation terms, this means that imported goods originating from different WTO member states should not face discriminatory indirect taxes or charges. National Treatment requires imported goods to receive treatment no less favorable than that applied to domestically produced goods after entering the market. Transparency is another essential principle. WTO agreements encourage member states to maintain transparent tax regulations and predictable administrative procedures. Frequent tax changes, unclear regulations, or discretionary exemptions can negatively affect trade certainty and investment decisions. Tax neutrality also represents an important objective. Neutral tax systems minimize distortions in production, consumption, and international trade. Broad-based VAT systems with limited exemptions are generally considered more neutral than highly differentiated tax structures. Excessive tax incentives targeted at specific industries may violate subsidy-related WTO disciplines if they distort international competition[3.p.104].

VAT, Border Tax Adjustments, and Trade Liberalization

Value-added tax (VAT) is considered one of the most WTO-compatible forms of indirect taxation because it operates according to the destination principle. Under this mechanism, exports are generally zero-rated while imports are taxed similarly to domestic consumption. This approach supports neutrality in international trade and avoids double taxation. Border tax adjustments allow countries to remove indirect taxes from exported goods while applying equivalent taxes to imports. WTO rules generally permit such adjustments for indirect taxes, including VAT and excise taxes[4.p.82].

However, direct tax adjustments on exports may constitute prohibited export subsidies under WTO rules. Trade liberalization often reduces customs tariff revenues, especially in developing countries. As a result, governments increasingly rely on VAT and domestic consumption taxes to maintain fiscal stability. IMF studies demonstrate that modern VAT systems can partially compensate for revenue losses caused by tariff reductions. Nevertheless, VAT systems may still create administrative and compliance challenges. Excessive exemptions, refund delays, and fraudulent invoicing schemes reduce VAT efficiency and create trade distortions. Therefore, effective digital tax administration and invoice monitoring systems are increasingly important components of WTO-compatible tax governance[5.p.64].

Challenges for Developing and Transition Economies

Developing and transition economies face several institutional and structural challenges in aligning tax systems with WTO principles. One major challenge concerns the dependence on customs duties as an important source of budget revenue. Trade liberalization and tariff reductions may create short-term fiscal pressures and increase budget deficits if alternative domestic tax sources are insufficient[6.p.47]. Another challenge relates to administrative capacity. Many developing countries experience difficulties in implementing efficient VAT refund systems, customs valuation procedures, and electronic tax administration mechanisms. Weak institutional capacity increases opportunities for tax evasion, corruption, and informal economic activities. Selective tax incentives also remain

problematic. Governments frequently use tax holidays, preferential rates, and sector-specific exemptions to attract foreign investment[7.p.96].

However, such measures may distort competition and conflict with WTO subsidy rules if they favor exporters or imported inputs. Digitalization creates both opportunities and risks. Electronic invoicing systems, online cash registers, and automated audit technologies improve transparency and reduce informal transactions. At the same time, digital economy taxation raises new challenges concerning cross-border services, e-commerce, and jurisdictional taxation rights[8.p.209].

CONCLUSION AND POLICY RECOMMENDATIONS

Based on the analysis, several policy recommendations can be formulated for designing tax policy in accordance with WTO principles. First, countries should prioritize neutrality and non-discrimination in tax policy design. Domestic and imported goods should face equivalent tax treatment under transparent and predictable regulations. Second, governments should broaden VAT bases while minimizing exemptions and preferential treatments. Broad-based VAT systems generate stable revenues and reduce economic distortions. Third, digital tax administration should be expanded. Electronic invoicing, automated risk analysis systems, and digital customs procedures improve compliance and reduce opportunities for tax evasion. Fourth, tax incentives should be carefully evaluated to ensure compatibility with WTO subsidy disciplines. Excessive sector-specific incentives may distort trade and reduce fiscal efficiency. Finally, developing economies should strengthen institutional capacity and improve international tax cooperation. Technical assistance from international organizations such as the IMF, OECD, and WTO may facilitate successful tax modernization processes.

The design of tax policy in accordance with WTO principles represents a complex but essential task for countries participating in the global economy. WTO-compatible tax systems must balance revenue generation objectives with neutrality, transparency, and international competitiveness. The analysis demonstrates that modern VAT systems, transparent administration, and non-discriminatory tax treatment form the foundation of WTO-oriented fiscal policy. Developing and transition economies face additional institutional challenges, particularly regarding administrative capacity and fiscal dependence on trade taxes. The experience of countries undergoing tax modernization, including Uzbekistan, shows that digitalization and simplification reforms can improve both tax compliance and international integration. In the long run, effective WTO-compatible tax policy contributes to sustainable economic growth, investment attractiveness, and the reduction of trade distortions within the global economy.

REFERENCES

1. Bird, R., & Gendron, P. (2007). VATs in Developing and Transitional Countries. Cambridge University Press.
2. Ebrill, L., Keen, M., Bodin, J., & Summers, V. (2001). The Modern VAT. International Monetary Fund. IMF. (2005–2023). Fiscal Policy and Trade Liberalization in Transition Economies.
3. OECD. (2023). Trade Facilitation Indicators for Central Asia.

4. Pomfret, R. (2019). The Central Asian Economies in the Twenty-First Century. Princeton University Press.
5. World Bank. Central Asia Trade and Integration Studies.
6. World Trade Organization (WTO). Accession Reports and Trade Policy Reviews. WTO. (2022). World Trade Report.
7. OECD. (2021). Tax Policy Reforms.
8. IMF. (2021). Revenue Mobilization in Developing Countries.

O‘ZBEKISTONDA MADANIYAT VA SAN’AT MENEJMENTINING RIVOJLANISHI

Zokirjonov Abbosbek Zokirjon o‘g‘li

Madaniyat va san’at menejmenti ta’lim yo‘nalishi magistri

abbosbekzokirjonov99@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda madaniyat va san’at menejmentining rivojlanish jarayonlari, uning nazariy va amaliy asoslari hamda sohada amalga oshirilayotgan islohotlarning ahamiyati tahlil qilingan. Madaniyat va san’at muassasalari faoliyatida zamonaviy menejment usullarini qo‘llash, strategik boshqaruv, marketing, raqamlashtirish va innovatsion yondashuvlarning o‘rni yoritilgan. Shuningdek, madaniy merosni asrash, ijodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash va madaniyat sohasining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotdagi roli ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Madaniyat va san’at menejmentini takomillashtirish, sohada boshqaruv samaradorligini oshirish hamda milliy madaniyatni rivojlantirish istiqbollari belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: madaniyat menejmenti, madaniy meros, innovatsiya, raqamlashtirish, marketing, strategik boshqaruv, madaniy siyosat.

Madaniyat va san’at menejmenti jamiyatning ma’naviy hayotini rivojlantirish, madaniy merosni asrab-avaylash, san’atning turli yo‘nalishlarini qo‘llab-quvvatlash hamda madaniy muassasalar faoliyatini samarali tashkil etishga qaratilgan boshqaruv faoliyatidir. Zamonaviy sharoitda madaniyat va san’at sohasi nafaqat ma’naviy qadriyatlarni shakllantiruvchi omil, balki iqtisodiy rivojlanish, turizmni kengaytirish va mamlakatning xalqaro imijini mustahkamlashga xizmat qiluvchi muhim ijtimoiy institut sifatida ham e’tirof etilmoqda. Shu sababli mazkur sohani ilmiy asosda boshqarish, strategik rejalashtirish va samarali menejment mexanizmlarini joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Menejment tushunchasi dastlab iqtisodiyot va ishlab chiqarish sohalarida shakllangan bo‘lsa-da, keyinchalik uning tamoyillari madaniyat va san’at tizimiga ham tatbiq etila boshlandi. Madaniyat menejmenti madaniy tashkilotlar faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish va rivojlantirish jarayonlarini qamrab oladi. Ushbu jarayonlarda inson resurslari, moliyaviy mablag‘lar, moddiy-texnik baza va axborot resurslaridan oqilona foydalanish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Madaniyat va san’at menejmentining asosiy maqsadi ijodiy jarayonlarni qo‘llab-quvvatlash bilan bir qatorda madaniy xizmatlar sifatini

o'shish, aholining madaniy ehtiyojlarini qondirish va sohaning barqaror rivojlanishini ta'minlashdan iborat.

O'zbekistonda madaniyat va san'at menejmentining rivojlanishi mamlakat mustaqillikka erishganidan keyingi davr bilan chambarchas bog'liqdir. Mustaqillik yillarida milliy madaniyatni tiklash, tarixiy merosni o'rganish va targ'ib qilish, san'atning an'anaviy hamda zamonaviy yo'nalishlarini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu jarayonda madaniyat muassasalari faoliyatini samarali tashkil etish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va boshqaruv tizimini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratildi.

Madaniyat va san'at menejmentining mazmuni ko'p qirrali bo'lib, u teatrlar, muzeylar, kutubxonalar, madaniyat markazlari, konsert tashkilotlari, ijodiy uyushmalar va boshqa madaniy muassasalarning faoliyatini boshqarishni o'z ichiga oladi. Har bir muassasa o'z oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalardan kelib chiqib faoliyat yuritadi. Menejment esa ushbu muassasalarning resurslarini samarali boshqarish, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish hamda aholiga ko'rsatilayotgan madaniy xizmatlar sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bunda strategik boshqaruv, marketing, loyiha menejmenti, moliyaviy boshqaruv va inson resurslarini boshqarish kabi zamonaviy usullardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Madaniyat va san'at menejmentining muhim jihatlaridan biri madaniy qadriyatlarni saqlash va avlodlarga yetkazish bilan bog'liqdir. O'zbekiston boy tarixiy va madaniy merosga ega davlat sifatida ko'plab me'moriy obidalar, muzey eksponatlari, xalq og'zaki ijodi namunalari hamda milliy san'at an'alariga ega. Ushbu boyliklarni asrash, restavratsiya qilish, ilmiy o'rganish va keng jamoatchilikka yetkazish samarali boshqaruv tizimini talab etadi. Shu ma'noda madaniyat menejmenti madaniy merosni muhofaza qilish va undan oqilona foydalanishda muhim vosita hisoblanadi.

Bugungi globallashuv sharoitida madaniyat va san'at menejmentining ahamiyati yanada ortib bormoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, madaniy almashinuv jarayonlarining jadallashuvi va xalqaro hamkorlikning kengayishi madaniyat muassasalari oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Endilikda madaniy tashkilotlar nafaqat mahalliy auditoriya bilan, balki xalqaro miqyosda ham faoliyat yuritishga intilmoqda. Bu esa menejerlardan zamonaviy boshqaruv ko'nikmalari, innovatsion fikrlash va xalqaro tajribani o'zlashtirishni talab etadi. Madaniyat va san'at menejmenti iqtisodiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, madaniyat industriyasi va kreativ iqtisodiyot davlatlarning iqtisodiy o'sishiga sezilarli hissa qo'shadi. O'zbekistonda ham madaniy turizm, festival va ko'rgazmalar, teatr va konsert faoliyati, hunarmandchilik hamda ijodiy loyihalar orqali yangi ish o'rinlari yaratilmoqda. Samarali menejment ushbu jarayonlarning iqtisodiy samaradorligini oshirish, investitsiyalarni jalb qilish va madaniy mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda madaniyat va san'at sohasini rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Madaniyat muassasalarining faoliyatini takomillashtirish, ularni zamonaviy texnologiyalar

bilan jihozlash, ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash va yoshlarning madaniy hayotdagi ishtirokini kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayonlarda menejmentning zamonaviy tamoyillari va usullarini joriy etish muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Madaniyat va san'at menejmentining ijtimoiy ahamiyati ham nihoyatda katta. U jamiyatda ma'naviy muhitni shakllantirish, milliy o'zlikni anglashni kuchaytirish, yosh avlodni vatanparvarlik va estetik did ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Madaniy tadbirlar, teatr tomoshalari, konsert dasturlari, ko'rgazmalar va festivallar aholining madaniy saviyasini oshirish bilan birga, jamiyatning ijtimoiy birdamligini mustahkamlaydi. Shu sababli madaniyat va san'at menejmenti nafaqat boshqaruv faoliyati, balki jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida ham qaraladi.

Madaniyat muassasalari jamiyatning ma'naviy taraqqiyoti, madaniy qadriyatlarni saqlash va ommalashtirish, aholi madaniy ehtiyojlarini qondirish hamda ijodiy salohiyatni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ushbu muassasalarning faoliyatini samarali tashkil etish zamonaviy menejment usullaridan foydalanishni talab etmoqda. Teatrlar, muzeylar, kutubxonalar, madaniyat markazlari, galereyalar va konsert tashkilotlari faoliyatida boshqaruvning innovatsion yondashuvlarini qo'llash xizmatlar sifatini oshirish, auditoriyani kengaytirish va muassasalarning barqaror rivojlanishini ta'minlashning muhim omiliga aylanmoqda.

Zamonaviy menejmentning asosiy tamoyillaridan biri strategik rejalashtirish hisoblanadi. Strategik rejalashtirish muassasaning uzoq muddatli maqsadlarini belgilash, ichki va tashqi muhitni tahlil qilish hamda istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash imkonini beradi. Madaniyat muassasalari faoliyatida strategik boshqaruvning qo'llanilishi mavjud resurslardan samarali foydalanish, xizmatlar sifatini oshirish va raqobatbardoshlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Bugungi kunda ko'plab madaniy tashkilotlar o'z faoliyatini ma'lum strategik dasturlar va rivojlanish konsepsiyalari asosida tashkil etmoqda. Bu esa boshqaruv jarayonining tizimlilik va samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Madaniyat muassasalari faoliyatida loyiha menejmenti usullarining qo'llanilishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Loyiha menejmenti ma'lum muddat va resurslar doirasida aniq natijalarga erishishga qaratilgan boshqaruv tizimidir. Festival, ko'rgazma, konsert, tanlov yoki madaniy aksiyalarni tashkil etishda loyiha menejmenti tamoyillaridan foydalanish tadbirlarni puxta rejalashtirish, xarajatlarni nazorat qilish va kutilgan natijalarga erishish imkonini beradi. Ushbu yondashuv madaniy tadbirlarning sifatini oshirish bilan birga, mablag'lardan oqilona foydalanishni ham ta'minlaydi.

Inson resurslarini boshqarish zamonaviy menejmentning eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Madaniyat muassasalarining muvaffaqiyati ko'p jihatdan unda faoliyat yuritayotgan mutaxassislarning bilim va malakasiga bog'liq. Shu sababli xodimlarni tanlash, ularning kasbiy rivojlanishini ta'minlash, malaka oshirish kurslarini tashkil etish va motivatsiya tizimlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy boshqaruv nazariyalarida inson kapitali tashkilotning eng muhim resursi sifatida e'tirof etiladi. Madaniyat muassasalarida ijodiy muhit

yaratish, xodimlarning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish boshqaruv samaradorligini oshiradi.

Marketing menejmenti madaniyat muassasalari faoliyatida tobora muhim o'rin egallamoqda. Ilgari madaniyat tashkilotlari asosan davlat tomonidan moliyalashtiriladigan muassasalar sifatida faoliyat yuritgan bo'lsa, bugungi kunda ular auditoriyani jalb qilish va o'z xizmatlarini targ'ib etishga alohida e'tibor qaratmoqda. Marketing tadqiqotlari orqali aholining madaniy ehtiyojlari o'rganiladi, maqsadli auditoriya aniqlanadi va xizmatlarni takomillashtirish bo'yicha qarorlar qabul qilinadi. Reklama, jamoatchilik bilan aloqalar, brending va ijtimoiy tarmoqlar orqali targ'ibot ishlari olib borilishi madaniyat muassasalarining ommaviyligini oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalarni boshqaruv jarayoniga joriy etish zamonaviy menejmentning muhim tarkibiy qismidir. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi madaniyat muassasalariga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Elektron kutubxonalar, virtual muzeylar, onlayn ko'rgazmalar, raqamli arxivlar va internet orqali translyatsiya qilinadigan madaniy tadbirlar buning yaqqol misolidir. Raqamli boshqaruv tizimlari hujjatlar aylanishini soddalashtiradi, ma'lumotlar bazasini samarali yuritish imkonini beradi hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonini tezlashtiradi. Shu bilan birga, raqamli platformalar orqali keng auditoriyaga chiqish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish imkoniyati yaratiladi.

Madaniyat muassasalari faoliyatida innovatsion menejment usullarining qo'llanilishi ham dolzarb masalalardan biridir. Innovatsion menejment yangi g'oyalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish orqali muassasa faoliyatining samaradorligini oshirishga qaratilgan. Bu jarayonda kreativ yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar va yangi boshqaruv mexanizmlaridan foydalaniladi. Masalan, interaktiv ekspozitsiyalar, multimedia texnologiyalariga asoslangan ko'rgazmalar, virtual reallik vositalaridan foydalanish madaniy xizmatlarning jozibadorligini oshirmoqda. Innovatsiyalar nafaqat xizmatlar sifatini yaxshilaydi, balki yosh avlodning madaniy hayotga qiziqishini ham kuchaytiradi.

Moliyaviy menejment madaniyat muassasalari faoliyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy resurslarni samarali boshqarish tashkilotning barqaror faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Budget mablag'lari bilan bir qatorda homiylik, grantlar, investitsiyalar va pullik xizmatlar orqali qo'shimcha mablag'larni jalb etish zamonaviy boshqaruvning muhim yo'nalishlaridan biridir. Moliyaviy rejalashtirish va nazorat tizimining takomillashtirilishi madaniyat muassasalarining iqtisodiy mustaqilligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Sifat menejmenti tizimi ham madaniyat muassasalari faoliyatida keng qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuv xizmatlar sifatini muntazam nazorat qilish, iste'molchilar ehtiyojlarini o'rganish va faoliyat natijalarini baholashga asoslanadi. Tomoshabinlar, kitobxonlar yoki tashrif buyuruvchilarning fikr-mulohazalarini o'rganish orqali xizmatlarni yanada takomillashtirish mumkin bo'ladi. Natijada madaniy muassasalarning ijtimoiy ahamiyati ortadi va ular aholining madaniy hayotida yanada faol ishtirok etadi.

O'zbekistonda ham madaniyat va san'at muassasalari faoliyatini modernizatsiya qilish, boshqaruv tizimini takomillashtirish va zamonaviy menejment usullarini joriy etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Teatrlar, muzeylar, kutubxonalar va madaniyat markazlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, raqamli texnologiyalarni joriy etish, xalqaro tajribalarni o'rganish va malakali menejer kadrlarni tayyorlash bu boradagi muhim vazifalardan hisoblanadi. Ushbu chora-tadbirlar madaniyat muassasalarining samaradorligini oshirish va ularning jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda madaniyat va san'at sohasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etildi. Ayniqsa, so'nggi yillarda ushbu sohada amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar milliy madaniyatni asrab-avaylash, madaniy merosni targ'ib qilish, ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash hamda zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Madaniyat va san'at jamiyatning ma'naviy taraqqiyoti, milliy o'zlikni anglash va yosh avlod tarbiyasida muhim omil hisoblanganligi sababli bu sohadagi islohotlar mamlakat ijtimoiy rivojlanishining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekistonda madaniyat va san'at sohasidagi islohotlarning asosiy maqsadi madaniy muassasalar faoliyatini takomillashtirish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va aholining madaniy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishdan iboratdir. Bu borada teatrlar, muzeylar, kutubxonalar, madaniyat markazlari va boshqa madaniy muassasalarni rekonstruksiya qilish hamda zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash bo'yicha muhim ishlar amalga oshirildi. Natijada madaniyat muassasalari faoliyatining sifati va samaradorligi oshib, aholining madaniy hayotdagi ishtiroki faollashdi.

Madaniy merosni asrash va uni kelajak avlodlarga yetkazish masalasi ham amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston hududida joylashgan tarixiy obidalar, me'moriy yodgorliklar, muzey fondlari va nomoddiy madaniy meros namunalarini muhofaza qilish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. Tarixiy obidalarni restavratsiya qilish, muzeylar faoliyatini rivojlantirish va milliy madaniy boyliklarni ilmiy jihatdan o'rganish davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu esa milliy o'zlikni saqlash va tarixiy xotirani mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Madaniyat va san'at sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim jihatlaridan biri ijodkorlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash bilan bog'liqdir. Bugungi kunda san'atkorlar, yozuvchilar, bastakorlar, rassomlar va boshqa ijod ahliga keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Turli tanlovlar, grant dasturlari, ijodiy loyihalar va davlat mukofotlari orqali iste'dodli yoshlarni rag'batlantirish tizimi takomillashtirilmoqda. Bunday chora-tadbirlar mamlakatning ijodiy salohiyatini rivojlantirish va yangi avlod san'atkorlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Madaniyat va san'at ta'limi tizimini rivojlantirish ham islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. So'nggi yillarda madaniyat va san'at yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari, ixtisoslashtirilgan maktablar va ijodiy markazlar faoliyatini

takomillashtirish bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. O'quv dasturlarining zamonaviy talablar asosida yangilanishi, malakali mutaxassislarni tayyorlash va xalqaro tajribalarni o'quv jarayoniga joriy etish natijasida soha uchun raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa madaniyat va san'atning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladigan muhim omil hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalarni madaniyat va san'at sohasiga tatbiq etish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar ham alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi natijasida elektron kutubxonalar, virtual muzeylar, onlayn ko'rgazmalar va raqamli arxivlar tashkil etilmoqda. Bu esa madaniy boyliklardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, axborot almashinuvini tezlashtirish va madaniy xizmatlar sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayoni milliy madaniyatni xalqaro miqyosda targ'ib qilish uchun ham qulay imkoniyat yaratmoqda.

Madaniyat va san'at sohasidagi islohotlarda xalqaro hamkorlik masalasiga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Turli davlatlar bilan madaniy aloqalarni rivojlantirish, xalqaro festival va ko'rgazmalarda faol ishtirok etish, xorijiy madaniyat markazlari bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali O'zbekistonning madaniy salohiyati dunyo miqyosida keng targ'ib qilinmoqda. Bunday hamkorlik tajriba almashish, yangi boshqaruv usullarini o'zlashtirish va milliy san'atni xalqaro maydonda tanitishda muhim rol o'ynaydi.

Madaniyat va san'at sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar yoshlar tarbiyasida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Madaniyat markazlari, musiqa va san'at maktablari, teatr studiyalari hamda ijodiy to'garaklar faoliyatining kengaytirilishi yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni san'atga oshno etish va estetik didini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Bu esa yoshlarni yot g'oyalar ta'siridan himoya qilish va ularning ma'naviy kamolotini ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur islohotlarning iqtisodiy ahamiyati ham katta. Madaniy turizmning rivojlanishi, xalqaro festivallar va madaniy tadbirlarning tashkil etilishi mamlakat iqtisodiyotiga qo'shimcha daromad keltirmoqda. Shuningdek, madaniyat industriyasi va kreativ iqtisodiyotning rivojlanishi yangi ish o'rinlarini yaratish, tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish va investitsiyalarni jalb etishga yordam bermoqda. Shu tariqa madaniyat va san'at nafaqat ma'naviy, balki iqtisodiy taraqqiyotning ham muhim omiliga aylanmoqda.

Madaniyat va san'at sohasidagi islohotlarning ijtimoiy ahamiyati jamiyatda ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, milliy qadriyatlarni mustahkamlash va fuqarolarning madaniy faolligini oshirish bilan bog'liqdir. Madaniy tadbirlar, festivallar, ko'rgazmalar va teatr tomoshalari aholining ma'naviy ehtiyojlarini qondirish bilan birga, jamiyatning ijtimoiy birdamligini mustahkamlaydi. Bu esa fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga va milliy taraqqiyotning barqarorligiga xizmat qiladi.

O'zbekistonda madaniyat va san'at sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar milliy madaniyatni rivojlantirish, madaniy merosni asrash, ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va xalqaro hamkorlikni kengaytirishga qaratilgan. Ushbu islohotlar mamlakatning ma'naviy, ijtimoiy va

iqtisodiy taraqqiyotida muhim o‘rin tutib, madaniyat va san’atning jamiyat hayotidagi ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shu bois mazkur sohadagi islohotlarni izchil davom ettirish va ularning samaradorligini oshirish O‘zbekiston taraqqiyotining muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga oid farmon va qarorlari to‘plami. Toshkent, 2018–2025.
2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Madaniyat va san’at sohasi bo‘yicha statistik ma’lumotlar. Toshkent, 2024.
3. Madaniyat menejmenti va marketingi bo‘yicha o‘quv qo‘llanma. Toshkent: O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti nashriyoti, 2023.
4. Kreativ iqtisodiyot va madaniyat industriyasi rivojlanishi masalalari bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami. Toshkent, 2024
5. O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy faoliyat va madaniyat tashkilotlari to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent, 2021.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining madaniyat va san’at sohasini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari to‘plami. Toshkent, 2018–2025.
7. O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti. Madaniyat va san’at menejmenti. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2023.
8. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Madaniyat va san’at sohasini rivojlantirish konsepsiyasi va dasturlari. Toshkent, 2024.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining madaniyat va san’at sohasini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari to‘plami. Toshkent, 2018–2025.
10. O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti. Madaniyat va san’at menejmenti. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2023.
11. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Madaniyat va san’at sohasini rivojlantirish konsepsiyasi va dasturlari. Toshkent, 2024.
12. Karimov B. Madaniyat menejmenti asoslari. Toshkent: Tafakkur, 2020.
13. Rasulov A. Madaniyat muassasalarini boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Fan, 2019.
14. Xudoyberdiyev T. Madaniy meros va zamonaviy boshqaruv. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022.
15. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Madaniyat va san’at sohasining statistik ko‘rsatkichlari. Toshkent, 2024.

O‘ZBEKISTONDA ETNOMADANIY TURIZM MENEJMENTI

Zokirjonova Hilola Akramjon qizi

Madaniyat va san’at menejmenti ta’lim yo‘nalishi magistri

hilolaabdurahmonova88@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekistonda etnomadaniy turizm menejmentining nazariy va amaliy asoslari, sohaning rivojlanish tendensiyalari hamda mavjud muammolar va istiqbollar tahlil qilingan. Etnomadaniy turizmni

boshqarishda zamonaviy menejment yondashuvlari, raqamli texnologiyalar, marketing strategiyalari va barqaror rivojlanish tamoyillarining o'zini ilmiy jihatdan asoslangan. Shuningdek, mamlakatning boy madaniy merosi va etnografik resurslaridan samarali foydalanish, mahalliy aholini turizm faoliyatiga jalb etish hamda xalqaro hamkorlikni kengaytirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda etnomadaniy turizm menejmentini takomillashtirish va uning iqtisodiy-madaniy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: etnomadaniy turizm, turizm menejmenti, madaniy meros, barqaror turizm, raqamli transformatsiya, marketing, innovatsiya, qishloq turizmi, xalq amaliy san'ati.

Etnomadaniy turizm bugungi kunda jahon turizm industriyasining eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ushbu turizm turi ma'lum bir xalqning tarixi, madaniyati, urf-odatlari, an'analari, turmush tarzi va milliy qadriyatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, sayyohlarga mahalliy aholi hayoti bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratadi. O'zbekiston o'zining boy tarixiy-madaniy merosi, rang-barang etnik an'analari va asrlar davomida shakllangan milliy qadriyatlari bilan etnomadaniy turizmni rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega mamlakat hisoblanadi. Shu bois etnomadaniy turizm resurslari mamlakat turizm sanoatining muhim tarkibiy qismi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Etnomadaniy turizm resurslari deganda ma'lum hududda yashovchi xalqning moddiy va nomoddiy madaniy boyliklari, an'analari, urf-odatlari, xalq amaliy san'ati, folklori, milliy taomlari, marosimlari hamda tarixiy-madaniy meros obyektlari tushuniladi. Ushbu resurslar sayyohlar uchun jozibadorlik omili bo'lib xizmat qiladi va turistik mahsulotning asosiy tarkibiy qismini tashkil etadi. O'zbekistonda mavjud etnomadaniy resurslarning boyligi mamlakatning turizm bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Etnomadaniy turizm zamonaviy turizm industriyasining muhim va istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib, ma'lum bir xalqning tarixiy-madaniy merosi, urf-odatlari, an'analari, turmush tarzi va milliy qadriyatlarini sayyohlarga namoyish etishga qaratilgan faoliyatni o'z ichiga oladi. Globallashtirish jarayonlari jadallashib borayotgan bugungi sharoitda etnomadaniy turizmni samarali boshqarish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki ushbu turizm turi nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki milliy madaniyatni asrash, rivojlantirish va xalqaro miqyosda targ'ib qilishning muhim vositasi hisoblanadi. Shu sababli etnomadaniy turizmni boshqarishda zamonaviy menejment yondashuvlaridan foydalanish sohaning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi.

Zamonaviy menejment nazariyasida turizmni boshqarish jarayoni strategik rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish va rivojlantirish kabi funksiyalar asosida amalga oshiriladi. Etnomadaniy turizmni boshqarishda ham ushbu funksiyalar muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular mavjud madaniy resurslardan samarali foydalanish, turistik mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish va turistlar ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi. Strategik boshqaruv yondashuvi etnomadaniy turizmning uzoq muddatli rivojlanish maqsadlarini belgilash, ichki va tashqi omillarni tahlil qilish hamda istiqbolli rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash

imkonini beradi. Natijada turizm faoliyati tizimli ravishda tashkil etilib, resurslardan oqilona foydalanish ta'minlanadi.

Etnomadaniy turizmni boshqarishda marketing menejmenti alohida o'rin tutadi. Zamonaviy marketing yondashuvlari orqali turistik bozor talablari o'rganiladi, maqsadli auditoriyalar aniqlanadi va etnomadaniy turizm mahsulotlari samarali targ'ib qilinadi. Bugungi kunda turistlar nafaqat tarixiy obidalarni ko'rishni, balki mahalliy aholi hayoti, urf-odatlar va madaniy tajribalar bilan yaqindan tanishishni istaydilar. Shu bois etnomadaniy turizm mahsulotlarini yaratishda turistlarning ehtiyoj va qiziqishlarini chuqur tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Raqamli marketing, ijtimoiy tarmoqlar, internet platformalari va virtual reklama vositalaridan foydalanish etnomadaniy turizm xizmatlarini xalqaro miqyosda targ'ib qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Innovatsion menejment zamonaviy boshqaruvning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Etnomadaniy turizmدا innovatsion yondashuvlar yangi turistik mahsulotlar yaratish, xizmatlar sifatini oshirish va turistlarga zamonaviy madaniy tajribalarni taqdim etishga xizmat qiladi. Masalan, virtual ekskursiyalar, raqamli gid xizmatlari, mobil ilovalar, interaktiv muzeylar va multimedia texnologiyalaridan foydalanish etnomadaniy turizmning jozibadorligini oshiradi. Innovatsiyalar orqali madaniy meros obyektlari va an'analarni zamonaviy shaklda namoyish etish mumkin bo'ladi. Bu esa yosh avlod va xorijiy turistlarning qiziqishini kuchaytirishga yordam beradi.

Etnomadaniy turizmni boshqarishda barqaror rivojlanish konsepsiyasi muhim metodologik asos sifatida qaraladi. Barqaror turizm menejmenti madaniy merosni asrash, mahalliy aholi manfaatlarini himoya qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni nazarda tutadi. Etnomadaniy turizm faoliyati mahalliy madaniyatga zarar yetkazmasligi, aksincha uning rivojlanishiga xizmat qilishi zarur. Shu bois zamonaviy boshqaruv tizimida iqtisodiy manfaatlar bilan bir qatorda ijtimoiy va madaniy manfaatlar ham hisobga olinadi. Bu yondashuv etnomadaniy resurslarning uzoq muddatli saqlanishini va ulardan kelajak avlodlar uchun foydalanish imkoniyatini ta'minlaydi.

Hamkorlikka asoslangan menejment modeli ham etnomadaniy turizmni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu model davlat organlari, turizm tashkilotlari, mahalliy hokimiyatlar, tadbirkorlar, hunarmandlar va mahalliy aholi o'rtasidagi hamkorlikka asoslanadi. Etnomadaniy turizmning muvaffaqiyati ko'p jihatdan manfaatdor tomonlarning faol ishtirokiga bog'liq. Mahalliy aholini turizm jarayonlariga jalb etish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki milliy an'ana va urf-odatlarining saqlanishiga ham xizmat qiladi. Shu sababli zamonaviy menejmentda hamkorlik va ijtimoiy sheriklik tamoyillariga katta e'tibor qaratiladi.

Loyiha menejmenti etnomadaniy turizmni boshqarishning yana bir muhim yondashuvi hisoblanadi. Turli festival, xalq sayillari, madaniy tadbirlar, hunarmandchilik ko'rgazmalari va etnografik dasturlarni tashkil etishda loyiha boshqaruvi usullaridan foydalanish samarali natijalarni ta'minlaydi. Loyiha menejmenti resurslarni rejalashtirish, vaqtni boshqarish, xarajatlarni nazorat qilish va natijalarni baholash imkonini beradi. Natijada etnomadaniy turizm loyihalarining sifati va iqtisodiy samaradorligi ortadi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari ham etnomadaniy turizm menejmentining zamonaviy rivojlanish yo'nalishlaridan biridir. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng qo'llanilishi turistik xizmatlarni boshqarish va iste'molchilarga yetkazish jarayonini soddalashtirmoqda. Onlayn bron qilish tizimlari, elektron to'lovlar, virtual xaritalar va sun'iy intellekt asosidagi xizmatlar turistlar uchun qulaylik yaratmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar etnomadaniy obyektlar va tadbirlarni xalqaro auditoriyaga keng targ'ib qilish imkonini bermoqda.

Etnomadaniy turizmni boshqarishda inson resurslarini rivojlantirish masalasi ham muhim o'rin tutadi. Turizm menejerlari, gidlar, ekskursovodlar va xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning malakasi turistik xizmatlar sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Zamonaviy menejment nazariyasiga ko'ra, inson kapitali tashkilotning eng muhim strategik resursi hisoblanadi. Shu sababli mutaxassislarni tayyorlash, malakasini oshirish va xalqaro tajribalarni o'rganish etnomadaniy turizm rivojining muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

O'zbekistonda etnomadaniy turizmni rivojlantirishda zamonaviy menejment yondashuvlarini qo'llash katta imkoniyatlarga ega. Mamlakatning boy tarixiy-madaniy merosi, milliy urf-odatlar, hunarmandchilik an'analari va mehmondo'stlik madaniyati etnomadaniy turizmni rivojlantirish uchun mustahkam asos yaratadi. Ushbu resurslarni ilmiy asosda boshqarish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va marketing strategiyalarini takomillashtirish orqali etnomadaniy turizmning raqobatbardoshligini yanada oshirish mumkin.

Etnomadaniy turizm zamonaviy turizm industriyasining eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib, xalqning tarixiy-madaniy merosi, urf-odatlar, an'analari, milliy san'ati va turmush tarzini sayyohlarga namoyish etishga xizmat qiladi. O'zbekiston boy tarixiy va madaniy merosga ega davlat sifatida etnomadaniy turizmni rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega. Mamlakat hududida saqlanib qolgan milliy qadriyatlar, xalq amaliy san'ati, folklor an'analari, milliy taomlar va qadimiy shaharlar etnomadaniy turizmning muhim resurslari hisoblanadi. Shu bilan birga, ushbu yo'nalishni samarali boshqarish va rivojlantirish bir qator muammolarni hal etishni ham talab qiladi. Etnomadaniy turizm menejmentini takomillashtirish orqali sohaning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy samaradorligini oshirish mumkin.

O'zbekistonda etnomadaniy turizmni rivojlantirishning asosiy istiqbollardan biri mavjud madaniy resurslardan yanada samarali foydalanish bilan bog'liqdir. Mamlakatning barcha hududlarida o'ziga xos etnografik xususiyatlar, urf-odatlar va xalq hunarmandchiligi an'analari mavjud. Ushbu resurslarni turistik mahsulot sifatida shakllantirish va bozorga taklif etish orqali yangi turistik yo'nalishlarni yaratish mumkin. Ayniqsa, qishloq turizmi, etnografik qishloqlar, milliy festivallar va hunarmandchilik markazlarini rivojlantirish etnomadaniy turizmning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish etnomadaniy turizm menejmentining muhim istiqbollardan biri hisoblanadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari turistik xizmatlarni boshqarish, reklama qilish va turistlarga yetkazish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. Virtual ekskursiyalar,

elektron gidlar, mobil ilovalar, onlayn bron qilish tizimlari va raqamli marketing vositalari etnomadaniy turizm mahsulotlarini xalqaro bozorda targ'ib qilishda muhim ahamiyatga ega. Raqamli transformatsiya jarayoni turistlarga qulaylik yaratish bilan birga, madaniy obyektlar va tadbirlarning ommabopligini ham oshiradi.

Etnomadaniy turizm menejmentini takomillashtirishning yana bir istiqbolli yo'nalishi marketing strategiyalarini rivojlantirish bilan bog'liq. Bugungi kunda xalqaro turizm bozorida kuchli raqobat mavjud bo'lib, turistlarni jalb qilish uchun samarali marketing faoliyatini yo'lga qo'yish zarur. Milliy madaniyatning noyob jihatlarini xalqaro auditoriyaga targ'ib qilish, brend yaratish va zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalanish etnomadaniy turizmning jozibadorligini oshiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlar va internet platformalari orqali maqsadli auditoriyalar bilan samarali muloqot qilish imkoniyatlari kengaymoqda.

Mahalliy aholini turizm faoliyatiga keng jalb etish ham etnomadaniy turizm rivojining muhim istiqbollardan biridir. Etnomadaniy turizmning asosiy xususiyati uning bevosita mahalliy madaniyat va an'analar bilan bog'liqligidir. Shu sababli mahalliy aholi turizm jarayonlarining faol ishtirokchisiga aylanishi lozim. Oilaviy mehmon uylari, hunarmandchilik ustaxonalari, folklor jamoalari va milliy taomlar markazlari orqali aholi qo'shimcha daromad manbalariga ega bo'ladi. Bu esa hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xalqaro hamkorlikni kengaytirish etnomadaniy turizm menejmentining istiqbolli yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Xorijiy turizm tashkilotlari, ilmiy markazlar va madaniy muassasalar bilan hamkorlik tajriba almashish, yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va turizm mahsulotlarini xalqaro bozorda targ'ib qilish imkonini beradi. Shuningdek, xalqaro festival va madaniy tadbirlarda faol ishtirok etish O'zbekistonning etnomadaniy salohiyatini dunyo miqyosida namoyish etishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, etnomadaniy turizm menejmenti rivojida ayrim muammolar ham mavjud. Eng avvalo, turizm infratuzilmasining ayrim hududlarda yetarli darajada rivojlanmaganligi etnomadaniy turizmning to'liq salohiyatidan foydalanishga to'sqinlik qilmoqda. Transport xizmatlari, mehmonxonalar, axborot markazlari va boshqa xizmat ko'rsatish obyektlarining yetishmasligi turistlar oqimining oshishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli infratuzilmani modernizatsiya qilish va xizmatlar sifatini yaxshilash muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Kadrlar tayyorlash masalasi ham dolzarb muammolardan biridir. Etnomadaniy turizmni samarali boshqarish uchun zamonaviy menejment bilimlariga ega, xorijiy tillarni biladigan va madaniy meros bo'yicha yetarli bilimga ega mutaxassislar zarur. Hozirgi kunda ayrim hududlarda malakali gidlar, turizm menejerlari va xizmat ko'rsatish sohasi mutaxassislarining yetishmasligi kuzatilmoqda. Shu sababli turizm ta'limini takomillashtirish va mutaxassislarning malakasini oshirish muhim ahamiyatga ega.

Madaniy meros obyektlarini saqlash bilan bog'liq muammolar ham etnomadaniy turizm rivojiga ta'sir ko'rsatadi. Turistik oqimning ortishi natijasida ayrim tarixiy va madaniy obyektlarga antropogen bosim kuchayishi mumkin. Agar

boshqaruv jarayonida barqaror rivojlanish tamoyillariga amal qilinmasa, bu madaniy merosning zarar ko‘rishiga olib keladi. Shu bois etnomadaniy turizmni rivojlantirish bilan bir qatorda madaniy boyliklarni muhofaza qilish masalasiga ham alohida e‘tibor qaratilishi zarur.

Moliyalashtirish bilan bog‘liq muammolar ham ayrim hollarda etnomadaniy turizm loyihalarining samaradorligini pasaytiradi. Madaniy obyektlarni restavratsiya qilish, yangi turistik mahsulotlar yaratish va marketing faoliyatini rivojlantirish uchun katta miqdorda investitsiyalar talab etiladi. Shu sababli davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va grant dasturlaridan samarali foydalanish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

O‘zbekistonda etnomadaniy turizm menejmentini takomillashtirish uchun boy madaniy resurslardan samarali foydalanish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, marketing strategiyalarini rivojlantirish, mahalliy aholini faol jalb etish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish katta istiqbollarga ega. Shu bilan birga, infratuzilma, malakali kadrlar, madaniy merosni muhofaza qilish va moliyalashtirish bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etish zarur. Ushbu vazifalarning izchil amalga oshirilishi etnomadaniy turizmning barqaror rivojlanishini ta‘minlab, O‘zbekistonning xalqaro turizm bozoridagi mavqeini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Turizm to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
4. Abduhalilov A.A. Turizm asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2016.
5. Xoliqulov A.A. Madaniy turizm va uning rivojlanish istiqbollari. – Toshkent: Fan, 2018.
6. Raximov I.M. Turizm menejmenti. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020.
7. Jo‘rayev N. O‘zbekiston madaniy merosi va turizm. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
8. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi materiallari va statistik ma‘lumotlari. – www.uzbektourism.uz.
9. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2000–2005.

UDK 336.2:004.9:330.34

REDUCING THE SHARE OF THE SHADOW ECONOMY IN REGIONS THROUGH THE DIGITALIZATION OF TAX ADMINISTRATION

Abdullabekova Nailakhon G‘ofurjon qizi

Master’s Degree Student (1st Year)

Abstract. This thesis examines the issues of reducing the share of the “shadow economy” in regions and enhancing their economic capacity through the digitalization of tax administration. Within the framework of the research, the effectiveness of electronic invoicing, digital marking, and artificial intelligence-based risk management systems at the regional level is analyzed. Furthermore, the scientific views of foreign, Russian, and local scholars on the topic are comparatively studied. Practical proposals and recommendations have been developed regarding the adaptation of digital infrastructure to regional characteristics, the integration of “blockchain” technologies, and the creation of simplified digital tax ecosystems for small business entities.

Keywords: tax administration, digitalization, shadow economy, regional capacity, risk analysis, electronic invoice, local budget, digital transformation.

Ensuring the sustainable development of the national economy, maintaining the financial independence of regions, and strengthening local budget revenues directly depend on an effective tax policy and modern tax administration. At present, one of the main destructive factors hindering the full realization of the real economic potential of regions is the “shadow economy.” The existence of hidden transactions not only leads to incomplete revenue inflows to state and local budgets, but also disrupts a healthy competitive environment in the regions and reduces their investment attractiveness.

In recent years, a number of legal acts have been adopted in Uzbekistan aimed at increasing tax collection efficiency, enhancing budget transparency, and strengthening the financial capacity of local governance institutions. In particular, legal frameworks have been introduced to increase the role of the mahalla institution in society and to address issues related to the stability rating of entrepreneurs [1].

In the context of digital transformation, the fundamental reform and digitalization of tax administration is considered one of the most effective and strategic tools for limiting the scale of the shadow economy. In the Republic of Uzbekistan, the introduction of digital technologies that reduce the human factor in tax authorities’ activities such as electronic invoices (E-invoicing), online cash registers, digital product labeling, and automated systems for analyzing taxpayers’ risk profiles has become an important initial step in this direction.

However, the level at which economic processes transition into the digital (legal) domain is not uniform across the regions of the country. In some areas, the share of hidden transactions remains high in sectors such as retail trade, services, construction, and agricultural processing. This creates the need to further improve digital tax instruments by taking into account regional characteristics, including the level of urbanization, the sectoral structure of business entities, and their level of digital literacy.

The scientific and practical aspects of this issue have been widely studied in both global and domestic economic research. In particular, the nature of the shadow economy and its relationship with the taxation system has been fundamentally examined in the works of Friedrich Schneider, while issues related to improving the

institutional environment through digitalization have been reflected in the studies of various foreign and Russian economists. Furthermore, considering the specific features of the national economy, local scholars have also consistently explored the problems of improving tax administration and ensuring the financial stability of regions. Nevertheless, the adaptation of digital tax administration instruments specifically aimed at enhancing regional tax capacity and reducing the share of the shadow economy across sectors and economic agents still requires further in-depth scientific research.

The phenomenon of the shadow economy and its interrelationship with tax administration is one of the extensively studied issues in economic theory. In this regard, a prominent representative of the Western economic school, Friedrich Schneider, in his fundamental works, proved that a high tax burden and administrative barriers are key factors accelerating the transition of economic agents into the informal (shadow) sector. According to the scholar, institutional quality and transparency within the tax system serve as the primary drivers for reducing hidden economic activities [2]. In the context of digitalization, economists such as James Alm and Karen Baer have substantiated that the application of modern information technologies in tax administration significantly reduces the risk of tax evasion and enhances the culture of voluntary compliance among taxpayers [3].

Among Russian economists, Alexander Kiporuk and Mikhail Mishustin have analyzed the transformation of tax administration based on digital platforms, emphasizing the minimization of the human factor through the vertical and horizontal integration of information flows, as well as improving the efficiency of monitoring shadow sector entities. In particular, platform-based tax administration enables the identification of disruptions in the tax chain in real time [4].

In Uzbekistan, under the conditions of market reforms and the need to enhance the economic potential of regions, issues related to improving the tax system have been consistently studied by local scholars such as A.V.Vahobov, T.S.Malikov, and in the field of regional economics and financial stability by Z.Abdullayev.

According to representatives of the local academic school, reducing the scale of the shadow economy at the regional level should be achieved not only through administrative measures, but also through the digitalization of the local tax base and the accurate assessment of each region's specific tax potential. However, the effectiveness of digital tax instruments across regions and their differential impact across sectors still require more in-depth research.

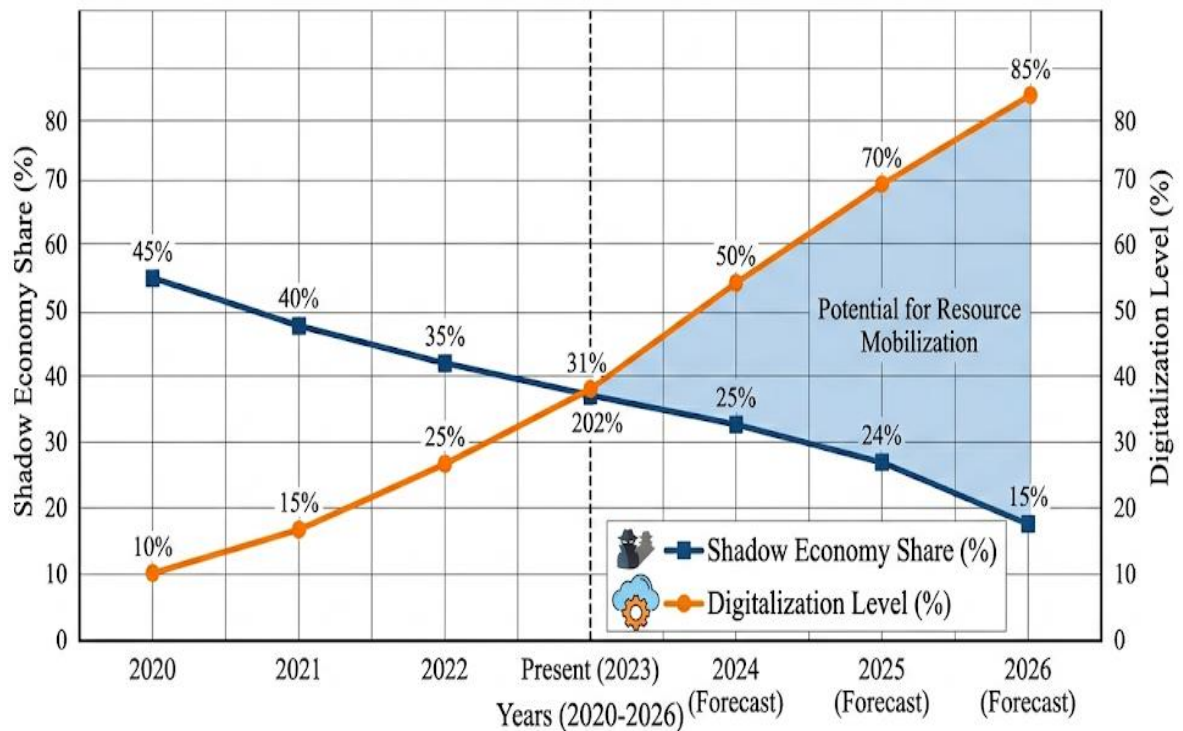

Figure 1. Correlation between the Digitalization of Tax Administration and the Shadow Economy

The digitalization of tax administration has elevated the risk management system in regions to an entirely new level. Currently, through the automated information systems of the State Tax Committee, the following digital instruments are proving highly effective in combating the shadow economy at the regional level:

1. Electronic invoicing (E-invoice) and digital labeling: Digital monitoring of the movement of goods and services from the producer (or importer) to the final consumer limits opportunities for smuggling and falsification of reporting (including the activities of shell companies). As a result, hidden turnover in the trade and service sectors in regions is being shifted into the formal economy;
2. Online cash registers and the E-asset system: Along with ensuring the full capture of revenues at retail outlets, the automated inventory accounting system eliminates the undocumented circulation of goods at the regional level;
3. Automated desk audit (risk analysis): By eliminating the human factor and using artificial intelligence (AI) modules, it has become possible to identify suspicious transactions and tax discrepancies (tax gaps) among taxpayers.

Analyses show that the introduction of digital tools has led to an expansion of the tax base in regions. However, in remote districts with low levels of urbanization and underdeveloped digital infrastructure, the adaptation of economic entities to digital tax administration remains challenging. This necessitates the application of tax mechanisms that take into account regional characteristics.

Based on the research findings and conducted analyses, the following priority directions are proposed to further reduce the share of the shadow economy in regions through the digitalization of tax administration:

- **Integration of Blockchain technologies:** Integrating tax, customs, and banking databases into a unified chain based on blockchain technology will fully eliminate the possibility of hidden circulation of capital and goods across regions;
- **Enhancing Data Analytics skills of regional tax officials:** It is necessary to form a corps of analysts within regional tax authorities who not only perform control functions but also work with Big Data, enabling more effective analytical and predictive capabilities;
- **Creating a digital ecosystem for small businesses:** Expanding the functionality of free and simplified mobile applications for tax reporting aimed at entrepreneurs and self-employed individuals in remote areas, as well as launching initiatives to improve digital literacy.

In conclusion, the digitalization of tax administration represents the most effective strategic solution for ensuring the country's economic security by increasing the financial capacity of regions, curbing the shadow economy, and creating a fair competitive environment.

References:

1. Alm, J., & Bird, R. M. (2018). *Taxation and Development in the Digital Age*. Palgrave Macmillan.
2. Z.Abdullayev(2025). Mahalla byudjeti va soliqlarning yig'iluvchanligini oshirish yo'llari. Muhandislik va iqtisodiyot. 200-205. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zI7FEcIAAAAJ&citation_for_view=zI7FEcIAAAAJ:NhqRSupF_l8C
3. Schneider, F. (2017). *The Shadow Economy and Shadow Economy Labor Force: What Do We Really Know?*. Johannes Kepler University of Linz, Discussion Paper.
4. Мишустин, М. В. (2018). Факторы и стратегии цифровой трансформации налогового администрирования. *Вопросы экономики*, (4), 23-39.
5. Vahobov, A. V., & Malikov, T. S. (2021). *Soliqlar va soliqqa tortish (Darslik)*. Sharq.

OLIIY O'QUV YURTI TALABALARINING SOLIQ VA RAQAMLI IQTISODIYOT BO'YICHA MOLIIYAVIIY SAVODXONLIGINI ANIQLASH ME'ZONLARI

(Noiqtisodiy yo'nalishi talabalari misolida)

Namangan davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchisi,

Asqarov Abrorjon Hayitmirzaevich,

Abrorjonasqarov86@gmail.com

Orsid-0009-0005-8505-3391

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda jahonning yetakchi oliy ta'lim muassasalari tajribasi hamda ilmiy izlanishlarimiz shuni ko'rsatdiki, noiqtisodiy yo'nalish (masalan, muhandislik, tibbiyot yoki ona-tili adabiyot) talabalari uchun moliyaviy savodxonlikni o'qitishda faqatgina raqamlar va formulalarga asoslangan an'anaviy yondashuvlar yetarli samara bermaydi. Bunday auditoriya uchun o'quv jarayonini hayotiy va amaliy ko'nikmalarga bog'lash talab etiladi. Ushbu maqola davomida Namangan davlat pedagogika instituti, Qo'qon davlat pedagogika institutlari, Farg'ona davlat universiteti va Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetlaridan jami 804 nafar respondent talabalari jalb etilgan holda ularni 9 ta yo'nalish bo'yicha so'rovnomaga o'tkazildi. So'rovnomada talabalardagi kognitiv, psixoemosional va stereotiplashtirish mezonlari birma-bir tahlil qilindi.

Аннотация. В настоящем исследовании опыт ведущих мировых высших учебных заведений, а также наши научные исследования показали, что традиционные подходы, основанные только на числах и формулах, недостаточно эффективны в обучении финансовой грамотности студентов неэкономической направленности (например, инженерной, медицинской или литературы на родном языке). Для такой аудитории необходимо связать процесс обучения с жизненными и практическими навыками. В ходе опроса были проанализированы когнитивные, психоэмоциональные и стереотипные критерии у студентов. тута, Кокандского государственного педагогического института, Ферганского государственного университета и Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека по 9 направлениям. В ходе опроса были проанализированы когнитивные, психоэмоциональные и стереотипные критерии у студентов.

Annotation. In this study, the experience of the world's leading higher education institutions as well as our scientific research showed that traditional approaches based solely on numbers and formulas in teaching financial literacy for students of non-economic orientation (e.g. engineering, medicine or Mother-Language Literature) do not have sufficient results. For such an audience, it is necessary to link the learning process to real-life and practical skills. During this study, a survey was conducted among 804 respondents from Namangan State Pedagogical Institute, Kokand State Pedagogical Institute, Fergana State University, and Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan, covering 9 areas. The questionnaire analyzed cognitive, psychoemotional, and stereotyping criteria in students one by one.

Kirish. Jahonda hozirgi globallashuv sharoitida aholini moliyaviy savodxonligini oshirish va fuqarolarning iqtisodiy madaniyatini shakllantirishning kreativ metodlari amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bu jarayon davlat, biznes va jamoat tashkilotlarining sa'y-harakatlarini birlashtirgan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladigan keng qamrovli muammo hisoblanadi. Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHRT) hujjatlarida ko'rsatilganidek, moliyaviy savodxonlikka quyidagicha rasmiy ta'rif berilgan: "Moliyaviy savodxonlik – bu shaxsiy moliyaviy farovonlikka erishish uchun asosli moliyaviy qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi xabardorlik, bilim, ko'nikma, qadriyatlar (hayotiy yo'nalishlar) va xulq-atvor kabi elementlarning majmuidir".

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilg'or xorijiy o'quv muassasalari va tadqiqot institutlari, moliya tashkilotlaridan yetakchi mutaxassislarni moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishga oid ta'lim tadbirlariga keng jalb qilish samarali natija berishini alohida ta'kidlab o'tganlar. Shuningdek, noiqtidosiy yo'nalishdagi oliy ta'lim tashkilotlari talabalari uchun «Moliyaviy savodxonlik» o'quv kursini fan sifatida joriy etish, ushbu fan doirasida mablag'larni to'g'ri boshqarish, oqilona moliyaviy qarorlar qabul qilish, jumladan moliyaviy instrumentlar bo'yicha o'qitish metodologiyasini ishlab chiqish hamda «Moliyaviy savodxonlik olimpiadalari»ni tashkil etish orqali o'quv kursining samaradorligini baholash eng ustuvor vazifalardan ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

Tahlil va muhokamalar. Talabalarning (1-ildovaga qarang) "solliq" mavzusi bo'yicha moliyaviy savodxonlik rivojlanishi (kognitiv komponent) asosan past diapazonda ekanligi, eng katta bilim bo'shlig'i maxsus holatlar va imtiyozlar bo'yicha tushuncha va qo'llash algoritmlarida ekanligi aniqlandi.

Moliyaviy bilim inson kapitaliga investitsiya sifatida talqin qilinib, uning farovonlik va xavflarni boshqarishga ta'siri nazariy-empirik jihatdan asoslangan. Annamaria Lusardi va Olivia S. Mitchell moliyaviy bilimni inson kapitali tarkibida tahlil qilib, past savodxonlik moliyaviy qarorlarda xatolar xavfini oshirishini ko'rsatadi[25]. Olingan natijalar moliyaviy savodxonlikning kognitiv komponenti (solliq normalari bo'yicha tushuncha va xabardorlik) yetarli darajada barqaror shakllanmaganini ko'rsatadi. Bu holat moliyaviy savodxonlikni "bilim va uni qo'llash qobiliyati" birligi sifatida ta'riflovchi Sandra J. Huston yondashuvi bilan uyg'un hisoblanib, agar bilim fragmentar bo'lsa, uni amaliy qarorga aylantirish ham cheklanadi[26]. Shuningdek, solliq mavzusidagi savollar mazmuni (imtiyoz, ozod etish, shartlar) talabalarda "oddiy qoida"ga suyanish va noto'g'ri umumlashtirish (miskonsepsiya) ehtimolini oshiradi. Yoshlar solliq mavzusida to'liq tizimli tushunchaga emas, ayrim terminlarga tayanganda, stereotiplashtirish kuchayadi. Bunday holatlarni ta'lim jarayonida maxsus diagnostika qilish zarurligi ta'lim tadqiqotlarida ham asoslangan.[27]

Talabalarning "Raqamli iqtisodiyot" bo'yicha (2-ildovaga qarang) bilimlarini kognitiv me'zon bo'yicha tahlili etilganda (rasmiy raqamli xizmatga murojaat yo'llari) natijalar o'rtacha darajada, lekin OTMlar orasida farq borligi o'rganishlar davomida aniqlandi. Masalan, Farg'ona DU va O'zMU natijalari biroz yuqoriroq, Qo'qon DPI va Namangan DPI esa pastroq ekanligi aniqlandi.

Talabalarning moliyaviy savodxonligi psixoemosional me'zon bo'yicha tahlili etilganda (o'z xarajatini hisoblash odati) barcha OTMlarda nisbatan yaxshiroq ekanligi, talabalarda kundalik sarf-xarajatni kuzatish amaliyoti mavjudligi aniqlandi. Bu xulq-atvorni qo'llab-quvvatlovchi motivatsiya, o'zini nazorat qilishning mavjudligini ko'rsatadi va uni kognitiv bilimlar bilan bog'lab ketish samarali strategiya bo'ladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shunchaki moliyaviy bilim berishning o'zi (masalan, inflyatsiya nimaligini bilish) har doim ham amaliy harakatga olib kelmaydi. TPB (attitudes va perceived behavioral control → intention → behavior) modeli esa bilimni haqiqiy harakatga aylantirish uchun qaysi "nuqtalar"ga ta'sir qilish kerakligini ko'rsatib beradi.[28]

Talabalarda stereotiplarni buzishga qaratilgan intervensiyani ya'ni kredit tarixi, soliq, pensiya, ijtimoiy dasturlar faqat kattalar uchun degan qarashni kamaytirish uchun quyidagi pedagogik texnologiyalarni jalb etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa. Талабаларга real hayotiy keyslar (stipendiya, kontrakt to'lovi, mikrokredit, soliq imtiyozlari, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash), "mif vs fakt" debatlari va interaktiv viktorinalar tashkil qilish, qaror qabul qilishda evristikalarni anglatuvchi mashg'ulotlar o'tkazish tavsiya etiladi.

✓ Talabalarda psixoemosional resursni (mavjud odatni) kapitallashtirish uchun, telefon xarajati misolida boshlangan hisob-kitobni "shaxsiy byudjet", "maqsadli jamg'arma", "qarz yuki" ssenariylariga ulashish tavsiya etiladi.

✓ Talabalarda kognitiv komponentni kuchaytirish uchun moliyaviy savodxonlik modullariga "qaysi ma'lumotnomani qaerdan olish", "kabinet, portal, ilova orqali xizmat", "ariza topshirish algoritmi" kabi bajariladigan ish tartibi bo'yicha keyslarni kiritish (qadamma-qadam yo'riqnoma, simulyatsiya, mini-laboratoriya) maqsadga muvofiq bo'ladi.

✓ Bu "moliyaviy bilim + raqamli ma'muriy savodxonlik" integratsiyasida tizimli o'qitish va amaliyot (keys, trenajyor, mygov.uz bilan ishlash) yetarli emasligini anglatadi.

✓ Талабаларни psixoemosional va stereotip mezonlari bo'yicha ishonchli xulosa chiqarish uchun qo'shimcha shkalalarni instrumentga kiritish zarur, shuning uchun mazkur ishda 3 mezonli indeks modeli taklif etmoqchiman. Soliq mavzusini o'qitishda "**qoida** → **keys** → **hisoblash algoritmi**" zanjirini majburiy joriy etish (ayniqsa qimmatli qog'oz, 60 kv.m imtiyoz bloklari) maqsadga muvofiq hisoblanadi.

✓ Psixoemosional jihatdan esa (jadval bevosita o'lchamasa-da), kognitiv qiyinchiliklar yuqori bo'lgan mavzular talabalarda ishonch pasayishi va o'quv faolligi susayishiga olib kelishi mumkin, demak, ta'lim jarayonida "qonun normasi-amaliy, keys-hisoblash algoritmi"ni bog'lovchi interfaol yondashuvlar (keys-stadi, simulyatsiya kartochkalari) zarur hisoblanadi.

✓ Ta'lim jarayonida kognitiv bilimlarni chuqurlashtirish, psixoemosional qo'llab-quvvatlash va stereotiplarni kamaytirishga qaratilgan kompleks metodik yondashuvni joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

✓ Ta'lim amaliyotida moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan modullarda: (a) kommunal va maishiy xarajatlar bo'yicha amaliy hisob-kitob topshiriqlari, (b) tarif/narx ma'lumotlarini rasmiy manbadan topish va yangilash ko'nikmalari, (v) kundalik byudjetni rejalashtirish va monitoring qilish instrumentlarini (jadval, chek-list, keys) joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Natijada psixoemotsional tayyorlik kognitiv kompetensiya bilan mustahkamlanib, stereotipik qaror qabul qilish o'rniga dalilga asoslangan moliyaviy xulq-atvor shakllanishiga xizmat qiladi.

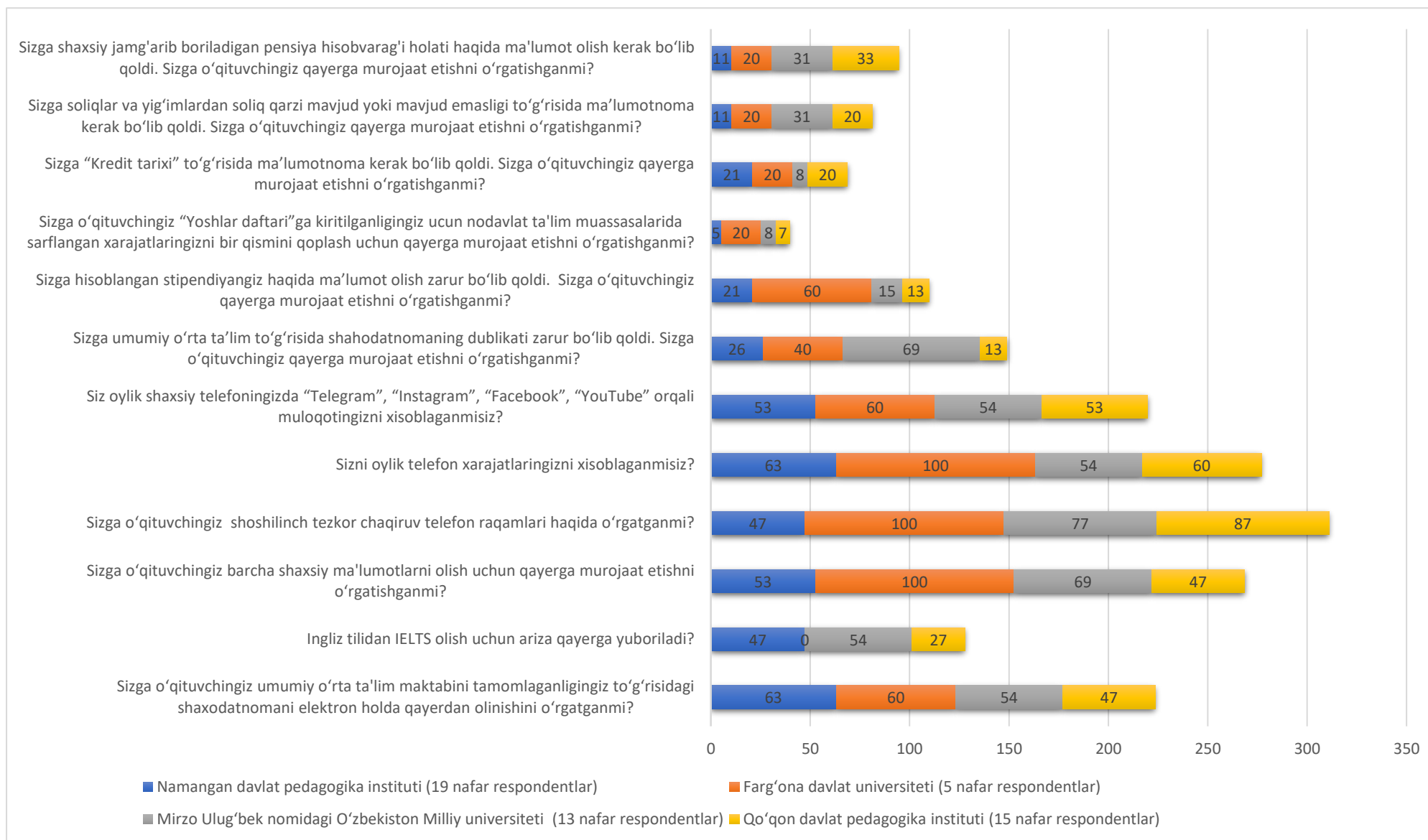
✓ O'quv dasturiga (1) risk va daromadni hisoblashga qaratilgan amaliy masalalar, (2) investitsiya qarorlari algoritmi (maqsad-muddat-risk-likvidlik-diversifikatsiya) bo'yicha keys-tahlillar, (3) shaxsiy budjet tuzish va xarajetni monitoring qilish bo'yicha treninglar kiritish maqsadga muvofiq. Natijada kognitiv

komponent mustahkamlanadi, psixoemosional tayyorlik amaliy ko‘nikmalar bilan qo‘llab-quvvatlanadi va stereotip sarf-odatlarini qisqartirishga xizmat qiladi.

✓ Ta’lim jarayonida sug‘urta bo‘yicha qisqa muddatli, ammo maqsadli “insurance literacy” modullarini joriy etish (sug‘urta turlari, polis shartlari, murojaat algoritmlari, avtosug‘urtani tekshirish amaliyoti) hamda interaktiv metodlar asosida psixoemotsional tayyorlikni kognitiv kompetensiyaga aylantirish tavsiya etiladi.

✓ Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish dasturlarida faqat ta’rifiy ma’lumotlar bilan cheklanmasdan, APR/samarali stavka, oylik-yillik stavkani ekvivalentlash, keys-stadi va simulyatsion hisob-kitobli topshiriqlar orqali qaror qabul qilish madaniyatini shakllantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

✓ Ta’lim jarayonida depozit mavzusini faqat nazariy tushuntirish bilan cheklanmasdan, keys-stadi, simulyatsiya (bank depozit shartnomasi modellash), “shaxsiy byudjet va jamg‘arma rejasi” kabi amaliy topshiriqlar orqali kognitiv bilimni psixoemosional motivatsiyaga va uning amaliyotdagi barqaror ko‘rinishiga aylantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

2-ilova. Oliy o'quv yurti talabalarining orasida Raqamli iqtisodiyot mavzusi bo'yicha o'tkazilgan so'rovnoma to'g'ri javob natijalari diagrammasi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”, Toshkent - 2021. 143, 226, 227-6
2. А.В.Борануков, Экономическая культура и финансовая грамотность населения, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук, Майкоп - 2014
3. N.Umarova “Sharq mutafakkirlarining iqtisodiy ijtimoiylashuv haqidagi qarashlari”, VOLUME 2 | ISSUE 11 | 2021 Scientific Library of Uzbekistan, www.ares.uz 23-24 bet
4. Kurbonova Shaxrinoz “Iqtisodiyotni erkinlashtirish va diversifikatsiyalash sharoitida iqtisodiy tahlilning tutgan o‘rni” Iqtisodiyot va ta'lim / 2024-yil 2-son
5. Hikmat Sobirov, <https://review.uz/uz/post/alisher-navoiy-va-bozor-iqtisodiyoti-masalalari>, "Iqtisodiy sharh" jurnali №7/2023
6. Murod Muxammedov, Samarqand iqtisodiyot servis instituti, “Amir Temur saltanatining iqtisodiy poydevori” (<https://review.uz/oz/post/amir-temur-saltanatining-iqtisodiy-poydevori>), 29.05.2022, <https://review.uz/oz/p8y>
7. Karimov I.A. O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo‘lida. – Toshkent: O‘zbekiston, 1995.
8. Повышение финансовой грамотности населения как условие эффективного развития экономики России на примере Республики Башкортостан, https://perm.hse.ru/editorial_publishing/financial_literacy1
9. Влияние уровня финансовой грамотности населения на инвестиционную привлекательность региона https://perm.hse.ru/editorial_publishing/financial_literacy1
10. Е.А.Сушко, Влияние финансовой грамотности населения на развитие экономики региона, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Волгоград-2018
11. <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/financial-education.html>
12. <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-financial-literacy-and-wellbeing/article/importance-of-financial-literacy-and-its-impact-on-financial-wellbeing>
13. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5450829/>
14. <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-financial-literacy-and-wellbeing/article/importance-of-financial-literacy-and-its-impact-on-financial-wellbeing/A5DBBF9D6F0696E5FD3733241EE28E66>
15. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1083664.pdf>
16. <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1126&context=journalsismfac>
17. <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15495781868230.pdf>

MUNDARIJA

4-SHO‘BA: KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA “YASHIL IQTISODIYOT” TAMOIYILLARIDAN FOYDALANISH.....	5
Yuldashev Shamsiddin Qiyamiddinovich, Murodilloyeva Maftuna Vaxobjon qizi	5
Asadov Baxshullo Xasanboy o‘g‘li	8
Sirojiddinov Ikromiddin Qutbiddinovich	14
Утепбергенов Алламберген Омирбаевич.....	18
Abdurazzoqov Hojiakbar Alisher o‘g‘li	24
Abdurazzoqov Hojiakbar Alisher o‘g‘li	27
Ahadjonov Asadbek Azamatjon o‘g‘li	31
Nasritdinov Bekzod Xusnutdinovich.....	34
Boltayeva Gulg‘uncha Botirali qizi	43
Soliyev Ibodulloxon Ismatullayevich, Sharipjonov Sharafiddin Qosimjon o‘g‘li	48
Axmedov R.M., Jo‘rayeva M.Z.....	55
Fayzullayev Dilshod Saydullo o‘g‘li	61
Axmedov R.M., Jo‘rayeva M.Z.....	63
Axmedov R.M., Jo‘rayeva M.Z.....	69
Lutpidinov Shuxrat Zakirdjanovich.....	74
Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich, Sharobiddinov G‘olibjon Shaxobiddin o‘g‘li	82
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Turdaliyev Elbek Eldorjon o‘g‘li	86
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Solijonova Oydin Ne‘matjon qizi	89
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Abdurahmonov Urinboy Abdurasulovich.....	92
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Sotivoldiyeva Xushnozabegim Hasanboy qizi.....	95
Tursinbayev Azizbek Nabijon o‘g‘li	98
Erkinova Mehriniso Alisher qizi	106
Abdumalikov Sanjarbek To‘lqin o‘g‘li	112
Turaxanov Oybek Davlatovich.....	115
Turg‘unov O‘ktamjon Murodilla o‘g‘li	121
Oqboyev Alisher Rasuljanovich.....	125
Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o‘g‘li	130
Zokirjonova Muxtasar Obidjon qizi	135
Tajibayev K.Q., Raximjanova Sh.....	141
Mirzayev Muzaffar Maxmudovich.....	146
Tajibayev K.Q., Raximjanova Sh.....	152
Tursunaliyeva Muhayyo Azimjon qizi	158
Soliyev Ibodulloxon Ismatullayevich, Sharipjonov Sharafiddin Qosimjon o‘g‘li	164

Sirojiddinov Kamoliddin Ikramovich, Ibrohimov Murodjon Shuhratjon o'g'li.....	170
Usubjonov Zaxriddin Vasliddin o'g'li	178
Po'latov Abdulla, M.B.Botirova.....	182
Toxirova Gavxaroy Tolibjon qizi	186
Sattarova Gulnoza Xabibullayevna	189
Muhabbat Nabiyeva Jobirxanovna	194
<i>Ишумбаев Рафаэль Наильевич.....</i>	198
<i>Ismoilov Ravshanjon Baxriddinovich, Xo'jaqulov Murodjon Aloxanovich</i>	202
Yusupova Feruza Yo'ldoshevna.....	205
Otavaliyev Bobirjon Sobirjon o'g'li.....	209
Abduraxmonov Sherari Sharifjonovich, Ibroximova Maftuna Farxodjon qizi.....	212
Otavaliyev Bobirjon Sobirjon o'g'li.....	220
Isakov Musoxon Yusupdjanovich	223
To'rayev Asrorbek Akmaljon o'g'li.....	231
Ibrogimov Sherzodbek Xalimjon o'g'li	237
Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich.....	242
Abduraxmonov Sherari Sharifjonovich	245
<i>Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich</i>	252
Mamasiddiqova Fotima Xursanali qizi, Boyqo'zizoda Gulsanam Mo'minjon qizi	257
Soyibjonov Islomjon Sodiqjon o'g'li	262
Botirova Mohinur Bunyod qizi Rashidov Rahmatullo A'lojnovich.....	269
Abduraxmonov Sherari Sharifjonovich	273
Mamasiddiqova Fotima Xursanali qizi.....	279
Abduraxmonov Sherari Sharifjonovich ¹ , Ibroximova Maftuna Farxodjon qizi ²	283
Mamasiddiqova Fotima Xursanali qizi.....	291
<i>Ibrohimova Maqsuda Muhammadjon qizi</i>	296
Jo'rayev Sherari Po'latovich.....	301
5-SHO'BA: HUDUDLAR IQTISODIY RIVOJLANISHINI TA'MINLASHDA MOLIYA TIZIMI, BANK SEKTORI VA ZAMONAVIY MOLIVAVIY TEXNOLOGIYALARNING STRATEGIK YO'NALISHLARI	310
Sarvarkhon Buzrukhonov, Gulshat Karlibaeva	310
Gulshat Karlibaeva, Sayid Akhror Juraev	314
Lutpidinov Shuxrat Zakirdjanovich.....	320
Gulshat Karlibaeva, Saydullo Zokirjonov	323
Baymirzayev Dilmurod Nematovich.....	327
Балташева Зухра Аденбаевна	331
Abdullayev Zafarbek Safibullayevich, Abdullabekova Noilakhon G'ofurjon qizi	335

Talapova Nargiza Baxriddinovna	340
Gulshat Karlibaeva, Sayid Akhror Juraev	346
Burkhanov Fakhriddin Abdumalikovich	351
Sattarova Gulnoza Xabibullayevna, Azamatova Farzona Azizjon qizi.....	354
Gulshat Karlibaeva, Shamuratov Anvar Abdirasul o‘g‘li, ...	358
Рахмонов Джамшид Одил угли.....	362
Evatov Elomon O‘tkir o‘g‘li.....	367
Gulshat Karlibaeva, Sa‘dullayev Shaxzodbek Ibodullo o‘g‘li	372
Ravshanov Alisher Bobaqulovich	378
Kamiljanov Berdax.....	386
Anvarjonov Jamshidbek	389
Kamronbek Raxmatov Xasan o‘g‘li	396
Noralov Sherzod Mukhamatali Ugli.....	400
Xasanova Naimaxon Akmal qizi	402
Yo‘ldasheva Maxfuza Maxammad qizi.....	405
Ashirov Alisher, Hikmatullayev Abbosjon Kamoljon o‘g‘li, Abduzoirov Sarvarbek Sanjar o‘g‘li	409
Usmanova Gulida Valiyevna.....	416
Maftuna Ashurova Ortiqovna.....	420
Sultonov Baxtiyor Baxodirovich	425
F.U.Umarov	430
Sultonboyev Umidjon Xoshimjon o‘g‘li	437
Sirojiddinov Ikromiddin Qutbiddinovich, Abdug‘opporov G‘olibjon Abdug‘ofur o‘g‘li	441
Sharobiddinov G‘olibjon Shaxobiddin o‘g‘li	447
Xolmatova Nodiraxon Quddusovna, Mahmudov Farrux Rustamjon o‘g‘li	450
Soliyev Ibodulloxon Ismatullayevich, Olimjonov Jamshidbek Javlonbek o‘g‘li.....	455
Talapova Nargiza Baxriddinovna	460
Жолдасбаева Улдаулет Жаксыбай кызы	465
Nasritdinov Bekzod Xusnutdinovich.....	472
Bodirova Nafisa Maxmudovna.....	481
Soliyev Saidmirzo Mirtazoxon o‘g‘li	486
Lapasov Nurali Abduraxmon o‘g‘li	492
Feruza Rahmonberdiyeva	500
Madumarov Xusniddin Komilovich	502
To‘ychiyev Nodir Erkin o‘g‘li.....	506
Ataxanov Umidbek Olimovich.....	518
Yunusova Sohiba Abdulmsmidovna	522

Nasirova Nargiza Tursunpulatovna	526
Shaxidova Dilafruz Muxtarovna	530
Sarjanova Diyora Abdumavlon qizi	534
Джиемуратова Зухра Куваничбаевна	536
6-SHO'BA: HUDUDLAR IQTISODIY SALOHIYATINI OSHIRISHDA SAMARALI SOLIQ SIYOSATI VA SOLIQ MA'MURCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI	545
Oqboyev Alisher Rasuljanovich	545
Abdullayev Zafarbek Safibullayevich, Odiljonova Gulchexra Baxtiyor qizi.....	550
Yakubov Javlon Nigmatovich, Mansurov Sanjar Magrufovich	557
Mansurov Sanjar Magrufovich, Yakubov Javlon Nigmatovich	561
Shodiyev O.A.	565
Saidov Suhrob Shodmonovich	567
Noralov Sherzod Mukhamatali Ugli.....	570
Nishonov Akmalxon Juraxonovich	573
Achilov Salohiddin Salomovich, Uzoqboyev Zufar Jamshidovich.....	576
Rapikov Toxirjon Yuldashbayevich	578
Usmanova Gulida Valiyevna.....	582
Abduraxmanova Zulayxo Olimjanovna	586
Abdug'afforov Farruxbek Ismatjon o'g'li	591
Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich.....	597
Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich.....	600
Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich.....	604
Abdurahmonov Asilbek Ismonjon o'g'li.....	608
Hasanov Ozodbek Sadriddin o'g'li	612
Tursinbayev Azizbek Nabijon o'g'li	616
Turaxanov Oybek Davlataliyevich	622
To'xtaxo'jayev Ma'rufxon Abdurashid o'g'li.....	628
Turaxanov Oybek Davlataliyevich	634
To'xtaxo'jayev Ma'rufxon Abdurashid o'g'li.....	641
Asraqulov Farrux Rustamovich.....	644
Xushvaqtova Ruxshona Farxod qizi.....	648
Xo'janova Gulshoda Otamurodovna	653
Ochilova Nargiza Akramovna	658
Khumoyun Alikulov	664
Samiyeva Gulnoza Tokhirovna	667
Dilshoda Abdiyeva	672

Хамраева Сайёра Насимовна.....	676
G‘afurova Lola Ruyiddinovna.....	682
Khalilova Maftuna Rakhmon qizi	687
М.Ю.Алимова	691
Mamatov Abdivait Olimjon o‘g‘li.....	696
Adilova Yulduz Shavkatovna.....	698
Xalilova Maftuna Raxmon qizi	702
Haydarova Ruxsora Ubaydilla qizi.....	706
Ashurova Maftuna Ortiq qizi.....	710
Ashurova Maftuna Ortiq qizi.....	717
Сметов Мурат Инятович.....	723
Ismoilova Moxinur Ikromjon qizi	726
Mohinur Ismoilova	733
Butunov Shaymardan Berdiyovich	739
Butunov Shaymardan Berdiyovich	745
Saitkulov Sukhrob Shavkatovich.....	749
Zokirjonov Abbosbek Zokirjon o‘g‘li	753
Zokirjonova Hilola Akramjon qizi	759
Abdullabekova Noilakhon G‘ofurjon qizi	764
4-SHO‘BA: KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA “YASHIL IQTISODIYOT” TAMOIYILLARIDAN FOYDALANISH.....	5
Yuldashev Shamsiddin Qiyamiddinovich, Murodilloyeva Maftuna Vaxobjon qizi	5
Asadov Baxshullo Xasanboy o‘g‘li.....	8
Sirojiddinov Ikromiddin Qutbiddinovich	14
Утепбергенев Алламберген Омирбаевич.....	18
Abdurazzoqov Hojiakbar Alisher o‘g‘li.....	24
Abdurazzoqov Hojiakbar Alisher o‘g‘li.....	27
Ahadjonov Asadbek Azamatjon o‘g‘li	31
Nasritdinov Bekzod Xusnutdinovich.....	34
Boltayeva Gulg‘uncha Botirali qizi.....	43
Soliyev Ibodulloxon Ismatullayevich, Sharipjonov Sharafiddin Qosimjon o‘g‘li	48
Axmedov R.M., Jo‘rayeva M.Z.....	55
Fayzullayev Dilshod Saydullo o‘g‘li.....	61
Axmedov R.M., Jo‘rayeva M.Z.....	63
Axmedov R.M., Jo‘rayeva M.Z.....	69
Lutpidinov Shuxrat Zakirdjanovich.....	74

Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich, Sharobiddinov G'olibjon Shaxobiddin o'g'li	82
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Turdaliyev Elbek Eldorjon o'g'li	86
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Solijonova Oydin Ne'matjon qizi	89
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Abdurahmonov Urinboy Abdurasulovich.....	92
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Sotivoldiyeva Xushnozabegim Hasanboy qizi.....	95
Tursinbayev Azizbek Nabijon o'g'li	98
Erkinova Mehriniso Alisher qizi	106
Abdumalikov Sanjarbek To'lg'in o'g'li	112
Turaxanov Oybek Davlatovich.....	115
Turg'unov O'ktamjon Murodilla o'g'li.....	121
Oqboyev Alisher Rasuljanovich.....	125
Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o'g'li.....	130
Zokirjonova Muxtasar Obidjon qizi	135
Tajibayev K.Q., Raximjanova Sh.	141
Mirzayev Muzaffar Maxmudovich.....	146
Tajibayev K.Q., Raximjanova Sh.	152
Tursunaliyeva Muhayyo Azimjon qizi.....	158
Soliyev Ibodulloxon Ismatullayevich, Sharipjonov Sharafiddin Qosimjon o'g'li	164
Sirojiddinov Kamoliddin Ikramovich, Ibrohimov Murodjon Shuhratjon o'g'li.....	170
Usubjonov Zaxriddin Vasliddin o'g'li	178
Po'latov Abdulla, M.B.Botirova.....	182
Toxirova Gavxaroy Tolibjon qizi	186
Sattarova Gulnoza Xabibullayevna	189
Muhabbat NABIYeva Jobirxanovna	194
<i>Ишумбаев Рафаэль Наильевич.....</i>	198
<i>Ismoilov Ravshanjon Baxriddinovich, Xo'jaqulov Murodjon Aloxanovich</i>	202
Yusupova Feruza Yo'ldoshevna.....	205
Otavaliyev Bobirjon Sobirjon o'g'li.....	209
Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich, Ibroximova Maftuna Farxodjon qizi.....	212
Otavaliyev Bobirjon Sobirjon o'g'li.....	220
Isakov Musoxon Yusupdjanovich	223
To'rayev Asrorbek Akmaljon o'g'li.....	231
Ibrogimov Sherzodbek Xalimjon o'g'li	237
Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich.....	242
Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich	245
<i>Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich</i>	252

Mamasiddiqova Fotima Xursanali qizi, Boyqo'zizoda Gulsanam Mo'minjon qizi	257
Soyibjonov Islomjon Sodiqjon o'g'li	262
Botirova Mohinur Bunyod qizi Rashidov Rahmatullo A'lojnovich.....	269
Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich	273
Mamasiddiqova Fotima Xursanali qizi.....	279
Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich ¹ , Ibroximova Maftuna Farxodjon qizi ²	283
Mamasiddiqova Fotima Xursanali qizi.....	291
<i>Ibrohimova Maqsuda Muhammadjon qizi</i>	296
Jo'rayev Sherali Po'latovich.....	301
5-SHO'BA: HUDUDLAR IQTISODIY RIVOJLANISHINI TA'MINLASHDA MOLIYA TIZIMI, BANK SEKTORI VA ZAMONAVIY MOLIVAVIY TEXNOLOGIYALARNING STRATEGIK YO'NALISHLARI	310
Sarvarkhon Buzrukxonov, Gulshat Karlibaeva	310
Gulshat Karlibaeva, Sayid Akhror Juraev	314
Lutpidinov Shuxrat Zakirdjanovich.....	320
Gulshat Karlibaeva, Saydullo Zokirjonov	323
Baymirzayev Dilmurod Nematovich.....	327
Балташева Зухра Аденбаевна	331
Abdullayev Zafarbek Safibullayevich, Abdullabekova Noilakhon G'ofurjon qizi	335
Talapova Nargiza Baxriddinovna	340
Gulshat Karlibaeva, Sayid Akhror Juraev	346
Burkhanov Fakhriddin Abdumalikovich	351
Sattarova Gulnoza Xabibullayevna, Azamatova Farzona Azizjon qizi.....	354
Gulshat Karlibaeva, Shamuratov Anvar Abdirasul o'g'li, ...	358
Рахмонов Джамшид Одил угли.....	362
Evatov Elomon O'tkir o'g'li.....	367
Gulshat Karlibaeva, Sa'dullayev Shaxzodbek Ibodullo o'g'li	372
Ravshanov Alisher Bobaqulovich	378
Kamiljanov Berdax.....	386
Anvarjonov Jamshidbek	389
Kamronbek Raxmatov Xasan o'g'li	396
Noralov Sherzod Mukhamatali Ugli.....	400
Xasanova Naimaxon Akmal qizi.....	402
Yo'ldasheva Maxfuza Maxammad qizi.....	405
Ashirov Alisher, Hikmatullayev Abbasjon Kamoljon o'g'li, Abduzoirov Sarvarbek Sanjar o'g'li	409
Usmanova Gulida Valiyevna.....	416
Maftuna Ashurova Ortiqovna.....	420

Sultonov Baxtiyor Baxodirovich	425
F.U.Umarov	430
Sultonboyev Umidjon Xoshimjon o'g'li	437
Sirojiddinov Ikromiddin Qutbiddinovich, Abdug'opporov G'olibjon Abdug'ofur o'g'li	441
Sharobiddinov G'olibjon Shaxobiddin o'g'li	447
Xolmatova Nodiraxon Quddusovna, Mahmudov Farrux Rustamjon o'g'li	450
Soliyev Ibodulloxon Ismatullayevich, Olimjonov Jamshidbek Javlonbek o'g'li	455
Talapova Nargiza Baxriddinovna	460
Жолдасбаева Улдаулет Жаксыбай кызы	465
Nasritdinov Bekzod Xusnutdinovich.....	472
Bodirova Nafisa Maxmudovna.....	481
Soliyev Saidmirzo Mirtazoxon o'g'li	486
Lapasov Nurali Abduraxmon o'g'li	492
Feruza Rahmonberdiyeva	500
Madumarov Xusniddin Komilovich	502
To'ychiyev Nodir Erkin o'g'li.....	506
Ataxanov Umidbek Olimovich.....	518
Yunusova Sohiba Abdulmsmidovna	522
Nasirova Nargiza Tursunpulatovna	526
Shaxidova Dilafruz Muxtarovna	530
Sarjanova Diyora Abdumavlon qizi	534
Джиемуратова Зухра Куваничбаевна	536
6-SHO'BA: HUDUDLAR IQTISODIY SALOHIYATINI OSHIRISHDA SAMARALI SOLIQ SIYOSATI VA SOLIQ MA'MURCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI	545
Oqboyev Alisher Rasuljanovich.....	545
Abdullayev Zafarbek Safibullayevich, Odiljonova Gulchexra Baxtiyor qizi.....	550
Yakubov Javlon Nigmatovich, Mansurov Sanjar Magrufovich	557
Mansurov Sanjar Magrufovich, Yakubov Javlon Nigmatovich	561
Shodiyev O.A.	565
Saidov Suhrob Shodmonovich	567
Noralov Sherzod Mukhamatali Ugli.....	570
Nishonov Akmalxon Juraxonovich	573
Achilov Salohiddin Salomovich, Uzoqboyev Zufar Jamshidovich.....	576
Rapikov Toxirjon Yuldashbayevich.....	578
Usmanova Gulida Valiyevna.....	582
Abduraxmanova Zulayxo Olimjanovna	586

Abdugʻafforov Farruxbek Ismatjon oʻgʻli	591
Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich.....	597
Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich.....	600
Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich.....	604
Abdurahmonov Asilbek Ismonjon oʻgʻli.....	608
Hasanov Ozodbek Sadriddin oʻgʻli	612
Tursinbayev Azizbek Nabijon oʻgʻli	616
Turaxanov Oybek Davlataliyevich	622
Toʻxtaxoʻjayev Maʼrufxon Abdurashid oʻgʻli.....	628
Turaxanov Oybek Davlataliyevich	634
Toʻxtaxoʻjayev Maʼrufxon Abdurashid oʻgʻli.....	641
Asraqulov Farrux Rustamovich.....	644
Xushvaqtova Ruxshona Farxod qizi.....	648
Xoʻjanova Gulshoda Otamurodovna	653
Ochilova Nargiza Akramovna	658
Khumoyun Alikulov	664
Samiyeva Gulnoza Tokhirovna	667
Dilshoda Abdiyeva	672
Хамраева Сайёра Насимовна.....	676
Gʻafurova Lola Ruyiddinovna.....	682
Khalilova Maftuna Rakhmon qizi	687
М.Ю.Алимова	691
Mamatov Abdivait Olimjon oʻgʻli.....	696
Adilova Yulduz Shavkatovna.....	698
Xalilova Maftuna Raxmon qizi	702
Haydarova Ruxsora Ubaydilla qizi.....	706
Ashurova Maftuna Ortiq qizi.....	710
Ashurova Maftuna Ortiq qizi.....	717
Сметов Мурат Инятович.....	723
Ismoilova Moxinur Ikromjon qizi	726
Mohinur Ismoilova	733
Butunov Shaymardan Berdiyevich	739
Butunov Shaymardan Berdiyevich	745
Saitkulov Sukhrob Shavkatovich.....	749
Zokirjonov Abbosbek Zokirjon oʻgʻli	753
Zokirjonova Hilola Akramjon qizi	759

Abdullabekova Noilakhon Gʻofurjon qizi	764
Asqarov Abrorjon Hayitmirzaevich	7642